

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL”

XX

1983

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

COLEGIUL DE REDACȚIE

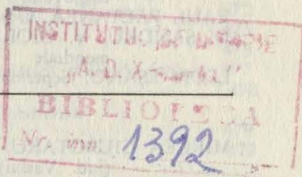
M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (președinte), CONST. C. ANGELESCU, GH. BUZATU,
I. CAPROȘU, C. CIHODARU, IULIU CIUBOTARU, V. CRISTIAN, ȘTEFAN S.
GOROVEI, AUREL LOGHIN, ECATERINA NEGRUȚI, GH. PLATON, L. ȘI-
MANSCHI, DAN TEODOR, D. VITCU, AL. ZUB

COMITETUL DE REDACȚIE

I. CAPROȘU (redactor șef), L. ȘIMANSCHI (redactor
șef adjunct). L. BOICU, D. ȘANDRU
ȘTEFAN S. GOROVEI (secretar științific de redacție)

Adresa redacției :

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”
str. Karl Marx nr. 15, Iași.

S U M A R

HORST FASSEL, Über eine Sonderform kultureller Kommunikation. Anmerkungen zu Methodenfragen der Komparatistik	1
MARGUERITE WILLAUME (Lublin), L'activité des Polonais en Roumanie pendant la Seconde Guerre Mondiale	19
*	
DUMITRU D. RUSU, Organizații socialiste și muncitorești din Iași pînă la 1916	33
*	
D. CIUREA, Unirea Transilvaniei — imperativ istoric. Note istoriografice	47
NICOLAE DASCĂLU, Unirea din 1918 și minoritățile naționale din România	51
MIHAI VATAVU, Barbu Ștefănescu Delavrancea, luptător pentru desăvîrșirea unității naționale (II)	69
*	
SILVIU SANIE, Cultores și atestarea lor în inscripțiile Daciei romane	77
DAN GH. TEODOR, Un cnezat românesc la est de Carpați în veacurile IX—XI e.n.	81
ȘTEFAN S. GOROVEI, Tradiția „descălecatului”: înțelesuri și confuzii	89
ȘTEFAN ANDREESCU, O reactualizare a tratatului de la Lublau în 1596	107
PAUL CERNOVODEANU, Știri privitoare la Gheorghe Ghica vodă al Moldovei (1658—1659) și la familia sa (II)	121
GABRIEL BĂDĂRAU, Considerații privind raporturile româno-otomane între 1774 și 1802 (I)	135
ADRIAN MACOVEI, Organizarea administrativ-teritorială a Moldovei între anii 1832—1862 (II)	153
GHEORGHE CLIVETI, Geneza și instituirea garanției colective a puterilor semnatare ale Tratatului de la Paris (1856) asupra Principatelor Române (I)	175
A. LOGHIN, I. SAIZU, Soluții în modernizarea rostrurilor culturii românești (peri-oada interbelică)	191
ION AGRIGOROAIEI, Mișcarea democratică din România întregită	207
*	
AL. ZUB, Atitudine romantică și propensiune critică	215
CONSTANTIN C. ANGELESCU, George Popovici, istoric al dreptului român (1863—1905) (I)	221
POMPILIU TEODOR, Gheorghe I. Brătianu — istoricul. I. Dimensiunile operei	233
*	
VASILE NEAMȚU, STELA CHEPTEA, Reflecții pe marginea unei inscripții de la Baia	249
VICTOR ESKENASY, Omagiul lui Ștefan cel Mare de la Colomeea (1485). Note pe marginea unui ceremonial medieval	257

ION I. SOLCANU, Imagini ale mijloacelor de transport în pictura murală din Moldova (secolele XV—XVII)	269
ANDREI PIPPIDI, Originea familiei Rosetti și confirmarea unei mărturii a lui Neculce	275
IOAN-AUREL POP, Reflectarea realităților general-românești în cronicile din Șcheii Brașovului	281
PAUL PĂLTĂNEA, O spiță genealogică necunoscută a familiei lui Costache Negri	291
D. ȘANDRU, V. CIORBEA, Piscicultura în Dobrogea între cele două războaie mondiale	301
LEON EȘANU, Septembrie 1940: o festivitate anulată	311

★

MIRCEA CIUBOTARU, O străveche așezare de pe Valea Bîrladului: Negrești (jud. Vaslui) (I)	317
--	-----

DOCUMENTE

GH. BUZATU, VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Din arhiva istorică a României contemporane (I)	333
--	-----

DISCUȚII

A. LASZLÓ, Asupra începuturilor penetrației spre vest a populației tumulilor cu morminte în groapă	363
C. CIHODARU, Date toponimice relative la procesul de romanizare a populației dintre Carpați, Dunăre și Nistru	371
ION TODERAȘCU, Documentele lui Mihai Viteazul	383

STUDII DOCUMENTARE

VENIAMIN CIOBANU, Contribuții românești la cercetarea raporturilor româno-polone din a doua jumătate a secolului XVI	389
ANDREI CORBEA, Imaginea Țărilor Române în <i>Theatrum Europaeum</i>	403

MISCELLANEA

ADDENDA ET CORRIGENDA

RECENZII

ISTORIA ROMÂNIEI

<i>Stat, societate, națiune. Interpretări istorice</i> (I. Saizu)	445
ION IONIȚĂ, <i>Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II—IV e.n.</i> (Ion Mitrea)	446
<i>Fontes Historiae Daco-Romanae, IV. Scriptores et Acta Imperii Byzantini, saeculorum IV—XV</i> (Ion Toderașcu)	448
MIRCEA D. MATEI, EMIL I. EMANDI, <i>Habitatul medieval rural din valea Moldovei și din bazinul Sornuzului Mare (secolele XI—XVII)</i> (Rodica Popovici)	450
DEMETRIUS DVOICHENKO-MARKOV, <i>Byrlad — the First Moldavian Principality</i> (Victor Spinei)	452
MIRCEA PACURARIU, <i>Începuturile Mitropoliei Transilvaniei</i> (Victor Spinei)	452
NICOLAE GRIGORAȘ, <i>Moldova lui Ștefan cel Mare</i> (L. Șimanschi)	454
AL. GH. SAVU, <i>Ștefan cel Mare. Campanii</i> (L. Șimanschi)	455
ȘTEFAN S. GOROVEI, <i>Petru Rareș</i> (Veniamin Ciobanu)	457
L. V. VLĂSOVA, <i>Moldavsko-pol'skie politiceskie sviazi v poslednei četverti XVII-naceale XVIII vv.</i> (Gabriel Bădărașu)	459
<i>Izvoarele răscoalei lui Horea, A. Diplomataria, I. Premisele răscoalei 1773—1784</i> (Gh. Platon)	461
CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELÔPOLU, <i>Literatura în limba greacă din Principatele Române (1774—1830)</i> (Ștefan Lemny)	462
MIRCEA PACURARIU, <i>Istoria Bisericii Ortodoxe Române, III</i> (Al. Zub)	463
KRZYSZTOF DACH, <i>Polska-rumuńska współpraca polityczna w latach 1831—1852</i> (Veniamin Ciobanu)	464

<i>Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române, C. Transilvania, vol. III</i>	
(30 aprilie — 14 mai 1848) (Gh. Platon)	466
AL. ZUB, <i>A scrie și a face istorie. Istoriografia română postpașoptistă</i> (Ștefan Lemny)	467
IOAN SCURTU, <i>Viața politică din România de la Marea Unire din 1918 la revoluția de eliberare socială și națională din august 1944</i> (Gh. I. Florescu)	469
<i>Istoria României între anii 1918 și 1944. Culegere de documente</i> (Gh. I. Florescu)	470
ION BITOLEANU, <i>Din istoria României moderne. 1922—1926</i> (Gh. I. Florescu)	472
<i>Titulescu și strategia păcii</i> (Dumitru D. Rusu)	473
Nicolae Titulescu (Gh. Buzatu)	475
ION GRECESCU, <i>Nicolae Titulescu. Concepție juridică și diplomatică</i> (Gh. Buzatu)	477
<i>N. Titulescu, Liga Națiunilor și Europa</i> (Gh. Buzatu)	478
ROMUS DIMA, <i>Contribuția României la înfrângerea Germaniei hitleriste</i> (Gh. Buzatu)	479
L. KALUSTIAN, <i>Simple note, II</i> (Gh. I. Florescu)	479

ISTORIE UNIVERSALA

<i>Lexikon der Antike</i> (H. Fassel)	481
<i>Sylloge nummorum graecorum. Deutschland. Sammlung v. Aulock. Index</i> (Virgil Mihăilescu-Bîrliba)	482
<i>Trésors monétaires, Bibliothèque Nationale, III</i> (Virgil Mihăilescu-Bîrliba)	483
PAUSANIAS, <i>Călătorie în Grecia, II</i> (N. Toderășcu)	485
<i>Enciclopedia civilizației romane</i> (Vasile Lica)	485
<i>Le genti del Mare Mediterraneo I—II</i> (Victor Eskenasy)	488
F. M. ZAGORUL'SKIJ, <i>Voznikovenie Minska</i> (Al. Andronic, R. Popovici)	489
DIMITRIE KANTEMIR, <i>Osmanli imparatorlugunun yükseliş ve çöküş tarihi</i> (Mihail Guboglu)	490
G. M. TREVELYAN, <i>English Social History</i> (Gabriel Bădărău)	493
<i>Historia Gdańska, II</i> (Veniamin Ciobanu)	494
<i>Documents Diplomatiques Suisses, vol. 7 (1918—1920), t. 1</i> (11 novembre 1918 — 28 juin 1919) (Gh. Buzatu)	496
ROBERT DALLEK, <i>Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932—1945</i> (Gh. Buzatu)	497
V. I. SIPOLS, <i>Vneşnee politika Sovetskogo Soiuza 1933—1935 g.g.</i> (Gh. Buzatu)	499
ROBERT LACOUR-GAYET, <i>Histoire des États-Unis (1960—1980), IV. L'Amérique contemporaine. De Kennedy à Reagan</i> (Gh. Buzatu)	500
ALEXANDRU DUȚU, <i>Literatura comparată și istoria mentalităților</i> (Al. Zub)	501

NOTE BIBLIOGRAFICE

ISTORIA ROMÂNIEI

<i>Analele Universității București (1952—1973). Indice bibliografic</i> (Ștefan Lemny)	505
DORINA N. RUSU, <i>Cercetări istorice. 1925—1947. Bibliografie</i> (Ștefan S. Gorovei)	505
AURORA ALUCAI, <i>Lamura. Indice bibliografic</i> (Gh. I. Buzatu)	505
STELA RAFILA TRITEANU, MIRCEA POPOVICI, <i>Revista de pedagogie. 1952—1979. Indice bibliografic analitic și selectiv</i> (Ștefan Lemny)	506
LIDIA GAVRILESCU, <i>Revista scriitoarei. 1926—1943. Indice bibliografic</i> (Ștefan Lemny)	506
LENUȚA DRĂGAN, DORINA MĂRCEȘ, G. Ibrăileanu, <i>1871—1936. Bibliografie</i> (Ștefan Lemny)	506
GEORGETA ONISCU, <i>Ion Pillat (1891—1945). Bibliografie</i> (Gh. I. Florescu)	507
I. KARA, <i>Manuscrise și cărți rare existente în colecțiile Bibliotecii „Gheorghe Asachi”</i> Catalog, III (Ștefan Lemny)	507
<i>Știința în Bucovina. Ghid biobibliografic, I</i> (Al. Zub)	508
<i>Bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice (1859—1918), II</i> (Al. Zub)	508
IONEL MAFTEI, <i>Personalități ieșene, IV</i> (Gh. I. Florescu)	509
DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI, <i>Dictionar al științelor speciale ale istoriei</i> (L. Șimanschi)	509
<i>Texte românești din secolul al XVI-lea</i> (Nistor Ciocan)	510
<i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului, IV (1633—1639)</i> (D. Agache)	511

NICOLAE MILESCU, <i>Aritmologia, Etică și originalele lor latine</i> (Al. Zub)	512
ION NECULCEA, <i>Opere, Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte</i> (Al. Zub)	512
POEȚII VACAREȘTI (IANACHE, ALECU ȘI NICOLAE), <i>Opere</i> (Al. Zub)	512
J. J. EHRLER, <i>Banatul de la origini până acum (1774)</i> (Al. Zub)	513
<i>Axiologie românească</i> (Al. Zub)	513
C. D. ARICESCU, <i>Scrieri alese</i> (Al. Zub)	514
N. BĂLCESCU, <i>Opere, II. Scrieri istorice, politice și economice 1848—1852</i> (Al. Zub)	514
V. ALECSANDRI, <i>Opere, IX Corespondență (1861—1870)</i> (Al. Zub)	514
B. P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini (<i>Corespondență primită</i>) (Al. Zub)	515
Roman R. Ciorogariu (1852—1936), <i>Studii și documente</i> (Ștefan Lemny)	515
Scrieri către G. Ibrăileanu, IV (Al. Zub)	516
N. IORGA, <i>Opere economice</i> (Al. Zub)	516
PETRU CARAMAN, <i>Literatură populară</i> (Al. Zub)	517
CLAUS STEPHANI, <i>Zipser Volkserzählungen aus der Maramuresch, der Südbukovina und dem Nösner Land</i> (Sorin Chițanu)	517

*

MARIN BADEA, PAMFIL NICHÎȚELEA, <i>Filozofia istoriei. Orientări și tendințe contemporane</i> (Al. Zub)	518
<i>Breve historia de Rumania</i> (Al. Zub)	518
CORNELIA BODEA, VIRGIL GÂNDEA, <i>Transilvania in the History of the Romanians</i> (Al. Zub)	518
<i>Istoria gândirii și creației științifice și tehnice românești. I. Din antichitate până la formarea științei moderne</i> (Al. Zub)	519
AL. ROSETTI, <i>Schiță de istorie socială a limbii române</i> (Al. Zub)	519
ZOE DUMITRESCU-BUSULENGA, <i>Itinerarii prin cultură</i> (Ștefan S. Gorovei)	519
VICTOR TUFESCU, <i>Oameni din Carpați</i> (Ion Toderașcu)	520
LUCIAN BLAGA, <i>Zum Wesen der rumänischen Volkesseele</i> (Al. Zub)	520

*

<i>Romania between East and West: Historical Essays in Memory of Constantin C. Giurescu</i> (Al. Zub)	521
<i>Din istoria relațiilor culturale hispano-române (1960—1980)</i> (Ștefan Lemny)	522
<i>100 Years of American-Romanians Relations</i> (Ștefan Lemny)	522
<i>Antichitatea și moștenirea ei spirituală</i> (Ștefan Lemny)	522
<i>Din istoria slavisticii românești</i> (Ștefan Lemny)	523
<i>Studii de onomastică, III</i> (L. Șimanschi)	523
<i>Studii de istoria naționalității germane și a înfrățirii ei cu națiunea română</i> (Al. Zub)	524
<i>Cercetări de științe sociale</i> (Gh. I. Florescu)	524
<i>Indrumător bisericesc, III</i> (Al. Zub)	525
<i>Repere sibieni. Studii și referate, II</i> (Al. Zub)	526
<i>Bîrladul odinioară și astăzi. Oameni și fapte, II</i> (Al. Zub)	526
<i>Reghinul cultural. Studii și articole</i> (Al. Zub)	527

*

EUGEN COMȘA, <i>Neoliticul din România</i> (Cornelia-Magda Mantu)	527
VICTOR SPINEL, <i>Moldova în secolele XI—XIV</i> (L. Șimanschi)	528
VASILE NEAMȚU, <i>Istoria medie a României. Prelegeri</i> (Ion Toderașcu)	529
RALF-PETER MÄRTIN, <i>Dracula. Das Leben des Fürsten Vlad Țepeș</i> (Al. Zub)	530
MIHAI MAXIM, <i>Din istoria relațiilor româno-otomane — „capitulațiile”</i> (Gabriel Bădărașu)	530
MIHAIL GUBOGLU, <i>Izvoare turco-persane privind relațiile lui Ștefan cel Mare cu Imperiul otoman</i> (Ștefan S. Gorovei)	531
TAHSIN GEMIL, <i>Feth-name a sultanului Mehmed al II-lea privind campania din 1476 împotriva Moldovei</i> (Ștefan S. Gorovei)	531

GERNOT NUSSBÄCHER, <i>Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur siebenbürgischen Heimatkunde</i> (Al. Zub)	532
DAMIAN TODIȚA, <i>Pătrașcu cel Tânăr, fiul lui Mihai Viteazul</i> (Ștefan S. Gorovei)	532
N. A. URȘU, <i>Un cărturar puțin cunoscut, de la mijlocul secolului al XVII-lea: Daniil Andrean Panoneanu; idem, Teodosie Veștemeanul, adevăratul autor al Istoriei Țării Rumânești, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino</i> (Ștefan S. Gorovei)	532
RADU ȘTEFAN CIOBANU, <i>Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino</i> (Al. Zub)	533
ANASTASIE IORDACHE, <i>Pe urmele Goleștilor</i> (Al. Zub)	534
EMILIA ȘT. MILICESCU, <i>Gheorghe Lazăr (1782—1823)</i> (Al. Zub)	534
GH. PLATON, <i>Istoria modernă a României, I. 1821—1878</i> (Al. Zub)	535
CONSTANTIN CORBU, <i>Rolul țărănimii în istoria României (sec. XIX)</i> (Mihai Vatavu)	535
CAROL GÖLLNER, <i>Stephan Ludwig Roth</i> (Al. Zub)	536
EFTIMIE [LUCA], <i>Episcopul Melchisedec Ștefănescu. Viața și înfăptuirile sale</i> (Al. Zub)	536
MARIN BUCUR, <i>Jules Michelet și revoluționarii români în documente și scrisori de epocă (1846—1874)</i> (Al. Zub)	536
ANDREI RADU, <i>Cultura franceză la românii din Transilvania până la Unire</i> (Al. Zub)	537
I. DUMITRIU-SNAGOV, <i>Le Saint-Siège et la Roumanie moderne, 1850—1866</i> (Al. Zub)	537
LOTHAR MAIER, <i>Die Politik Rumäniens in der orientalischen Krise 1875—1878 aus der Sicht der diplomatischen Vertreter Grossbritanniens und Frankreichs in Bukarest</i> (L. Boicu)	538
ION BODUNESCU, <i>Diplomația românească în slujba independenței</i> (L. Boicu)	538
MIHAI DRAGAN, <i>Mihai Eminescu: interpretări, I</i> (Al. Zub)	539
C. BOTEZ, I. SAIZU, <i>Pagini uitate de cultură economică. Congresele economice din România (Iași, 1882 și 1884)</i> (Petre P. Andrei)	539
Z. ORNEA, <i>Viața lui C. Dobrogeanu-Gherea</i> (Al. Zub)	540
FL. DRAGNE, I. IACOȘ, N. G. MUNTEANU, V. PETRIȘOR, <i>Mișcarea sindicală din România, I</i> (L. Eșanu)	540
TEODOR PAVEL, <i>Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale, II. (1894—1914)</i> (Al. Zub)	541
DAN MĂNUCA, <i>Pe urmele lui Mihail Sadoveanu</i> (Al. Zub)	541
ILIE DAN, I. I. MIRONESCU (I. Saizu)	542
TIBERIU AVRAMESCU, <i>„Adevărul”, mișcarea democratică și socialistă (1895—1920)</i> (Mihai Vatavu)	543
ION BULEI, <i>Arcul așteptării 1914. 1915. 1916</i> (Ștefan S. Gorovei)	543
GEORGETA TUDORAN, <i>Socialiștii români în confruntări politice, 1918—1921</i> (I. Saizu)	544
GH. ZAHARIA, C. BOTÖRAN, <i>Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic 1919—1939</i> (V. F. Dobrinescu)	544
<i>Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R. 1921—1944, II</i> (L. Eșanu)	544
GH. I. IONIȚA, <i>Curs universitar de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România (1934—1947)</i> (Gh. I. Florescu)	545
VASILE NETEA, <i>Nicolae Titulescu</i> (Gh. Buzatu)	546
ROBERT GOVENDER, <i>The Diplomacy of Nicolae Titulescu</i> (Gh. Buzatu)	546
ION GRECESCU, <i>In memoriam Nicolae Titulescu</i> (Gh. Buzatu)	547
<i>Titulescu — notre contemporain</i> (Gh. Buzatu)	548

★

GRIGORE IONESCU, <i>Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor</i> (Al. Zub)	548
---	-----

VASILE DRAGUȚ, <i>Arta românească: Preistorie, Antichitate, Ev Mediu, Renaștere, Baroc</i> (Al. Zub)	549
I. D. ȘTEFĂNESCU, <i>Arta feudală în Țările Române. Pictura murală și icoanele de la origini pînă în secolul al XIX-lea</i> (Al. Zub)	550
G. POPESCU-VILCEA, <i>Miniatura românească</i> (Al. Zub)	550
MICHEL TANASE, <i>Villes neuves en Transylvanie entre les XII—XIII-e siècles? Un exemple à contrario: la ville de Mediasch à travers l'analyse morphologique de son parcellaire</i> (Nistor Ciocan)	551
IOAN CAPROȘU, <i>Vechea catedrală mitropolitană din Suceava. Biserica Sfîntul Ioan cel Nou</i> (Nistor Ciocan)	551
CRISTIAN MOISESCU, MARIA ANA MUSIOESCU, ADRIANA ȘIRLI, <i>Putna</i> (Al. Zub)	552
EUGENIA GRECEANU, <i>Ansamblul urban medieval Botoșani</i> (Ion I. Solcanu)	553
ANCA POP-BRATU, <i>Pictura murală maramureșeană. Meșteri zugrăvi și interferențe stilistice</i> (Ion I. Solcanu)	553
VASILE FLOREA, <i>Arta românească modernă și contemporană</i> (Al. Zub)	554

ISTORIE UNIVERSALĂ

XV-e Congrès international des sciences historiques, Bucarest, 10—17 août 1980, Actes, IV (1—2) (Al. Zub)	555
Genealogica & Heraldica. Report of the 14th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Copenhagen, 25—29 August 1980 (Ștefan S. Gorovei)	555
ADAM SCHAFF, <i>Istorie și adevăr</i> (Al. Zub)	556
FRANÇOIS FURET, <i>L'atelier de l'histoire</i> (Al. Zub)	557
KLAUS von BEYME, <i>Die politischen Theorien der Gegenwart. Eine Einführung</i> (Al. Zub)	557
JAN PATOČKA, <i>Essais hérétiques sur la philosophie de l'histoire</i> (Al. Zub)	557
JEAN-MARIE DOMENACH, <i>Enquête sur les idées contemporaines</i> (Al. Zub)	558
GEORGE URBAN, <i>Gespräche mit Zeitgenossen. Acht Dispute über Geschichte und Politik</i> (Al. Zub)	559
THOMAS S. KUHN, <i>Tensiunea esențială. Studii despre tradiție și schimbare în știință</i> (Ștefan Lemny)	559
CHARLES-OLIVIER CARBONELL, <i>L'historiographie</i> (Al. Zub)	559
GEORGES DUBY, GUY LARDREAU, <i>Dialogues</i> (Al. Zub)	560
A. K. MIHAJLOVA (red.), <i>Puškinskij dom: bibliografiia trudov</i> (Al. Zub)	561
PETRE BARBULESCU, IONEL CLOȘCA, <i>Repere de cronologie internațională 1914—1945</i> (Gh. I. Florescu)	561
MARIN THOMAS, GERD DE VRIES, <i>DuMont's Künstler Lexikon von 1945 bis zur Gegenwart</i> (Al. Zub)	561
BISERA NURUDINOVIC, <i>Bibliografiia jugoslovenske orijentalistike 1961—1965</i> (L. Boicu)	562
<i>Archival and Manuscript Materials at the Hoover Institution on War, Revolution and Peace. A Checklist of Major Collections</i> (Gh. Buzatu)	562
HOOVER INSTITUTION ON WAR, REVOLUTION AND PEACE, <i>Report 1981</i> (Gh. Buzatu)	562

*

GUSTAV MAHR, ANDREI MIRON, <i>Das Brandgräberfeld von Horath, „Kaiser-garten“, Kreis Bernkastel-Wittlich</i> (Silvia Teodor)	564
<i>Grundriss der deutschen Geschichte</i> (L. Boicu)	564
MEHMET ALI EKREM, <i>Civilizația turcă</i> (Ștefan S. Gorovei)	565
<i>Palast und Hütte. Beiträge zum Bauen und Wohnen im Altertum</i> (Al. Zub)	565
HORST BÜTTNER, GÜNTER MEISSNER, <i>Bürgerhäuser in Europa</i> (Ștefan Pleșia)	565
EMMANUEL LE ROY LADURIE, <i>Montaillou, village occitan de 1294 à 1324</i> (Ștefan Lemny)	566
HARALD HEPPNER, <i>Die Entwicklung des Postwesens zwischen Österreich und der Türkei bis in die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts</i> (D. Agache)	567
IRÈNE BELDICEANU-STEINHERR, <i>La géographie historique de l'Anatolie Centrale d'après les registres ottomans</i> (Ștefan S. Gorovei)	567

<i>Mathias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458—1541</i> (Ștefan S. Gorovei)	568
<i>America! America! Trois siècles d'immigration aux États-Unis (1620—1920)</i> (Al. Zub)	568
FRANÇOIS FEJTŐ, <i>Joseph II, un Habsbourg révolutionnaire</i> (Ștefan Lemny)	568
SEBASTIAN HAFFNER, <i>The Rise and Fall of Prussia</i> (Steluța Mărieș)	569
<i>Contribuții ieșene</i> (Iassyer Beiträge zur Germanistik) (Al. Zub)	570
JUHANI PAASIVIRTA, <i>Finland and Europe. International Crises in the Period of Autonomy 1808—1914</i> (L. Boicu)	570
ȘTEFAN KIENIEWICZ, <i>L'indépendance et la question agraire. Esquisses polonaises du XIX-e siècle. Opera minora</i> (Al. Zub)	570
JAMES JOLL, <i>Europe since 1870. An International History</i> (Al. Zub)	571
ȘERBAN RADULESCU-ZONER, <i>Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale 1878—1898</i> (L. Boicu)	571
ERNST SCHULIN, <i>Waltherr Rathenau. Repräsentant, Kritiker und Opfer seiner Zeit</i> (Al. Zub)	572
GOLO MANN, <i>Deutsche Geschichte 1919—1945</i> (Al. Zub)	572
JÓZEF GARLINSKI, <i>The Swiss Corridor. Espionage Networks in Switzerland during World War II</i> (Gh. Buzatu)	573
<i>The Middle East</i> (Gh. Buzatu)	573
JOACHIM RASCHKE (Hrg.), <i>Die politischen Parteien in Westeuropa. Geschichte Programm, Praxis. Ein Handbuch</i> (Al. Zub)	574

REVISTA REVISTELOR

PERIODICE ROMÂNEȘTI

„Acta Musei Porolissensis”. Anuarul Muzeului de istorie și artă din Zalău, V, 1981; VI, 1982 (Silviu Sanie)	575
„Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași”, s. III, a. Istorie, t. XXVII, 1981 (Al. Zub)	576
„Analele Universității București”, istorie, XXXI, 1982 (Al. Zub)	577
„Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, XXVI, 1977—1978; XXVII, 1979—1980 (Al. Zub)	577
„Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, XXIV, 1981 (Al. Zub)	578
„Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, Sibiu, Bd. 24, nr. 2, 1981	579
„Ethnologica”, București, 1982 (Ștefan Lemny)	579
„Hierasus”. Anuarul Muzeului Județean, II, Botoșani, 1980 (Alexandru Andronic)	579
„Manuscriptum”, XIII, 1—4, 1982 (Ștefan Lemny)	581
„Memoria Antiquitatis”, VI—VIII (1974—1976), Piatra Neamț, 1981 (Tamilia Elena Marin)	581
ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA, <i>Memoriile secției de științe istorice</i> , seria IV, tomul V, 1980 (Ștefan S. Gorovei)	582
„Mitropolia Ardealului”, Sibiu, XXVI, 1981, 1—12 (Al. Zub)	583
„Mitropolia Banatului”, Timișoara, XXXI, 1981, 1—12 (Al. Zub)	583
„Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Iași, LVII, 1981, 1—12 (Al. Zub)	584
„Mitropolia Olteniei”, Craiova, XXXIII, 1981, 1—12 (Al. Zub)	584
„Revista Arhivelor”, anul LIX, vol. XLIV, 1—4, 1982 (D. Agache)	585
„Revue des études sud-est européennes”, Bucarest, XX, 1982, 1—4, (Al. Zub)	586
„Revue roumaine d'études internationales”, Bucarest, XVI, 1982, 1—6 (57—62) (Gh. Buzatu)	586
„Revue roumaine d'histoire de l'art”, série <i>Beaux-Arts</i> , Bucarest, XIX, 1982 (Ion I. Solcanu)	587
„Romanian Review”, Bucharest, XXXVI, 1, 1982 (Gh. Buzatu)	588
„Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Historia, Cluj-Napoca, XXVII, 1982 (Al. Zub)	589
„Studii clasice”, București, XX, 1981 (Al. Zub)	589

VIII

„Studii și cercetări de istoria artei“, seria <i>Artă plastică</i> , București, 28, 1981; 29, 1982 (Ion I. Solcanu)	590
„Studii și comunicări“, IV, Focșani, 1981 (Gh. I. Florescu)	591
„Suceava“. Anuarul Muzeului Județean, VIII, 1981 (Ștefan S. Gorovei)	592
„Synthesis“, Bucarest, IX, 1982 (Al. Zub)	592
„Universitatea „Alexandru Ioan Cuza“, Iași“, ian.-iun. 1982 (Ștefan Lemny)	593

PERIODICE STRAINE

„Acta Poloniae Historica“, Warszawa, XLIII, 1981 (Al. Zub); XLIV, 1981 (Veniamin Ciobanu)	595
„Annales. Economies. Sociétés. Civilisations“, Paris, XXXVII, 1—6, 1982 (Ștefan Lemny)	596
„Bulletin de la Société d'Histoire Moderne“, Paris, LXXXI, 1982, 1—4 (Al. Zub)	596
„Comparative Studies in Society and History“, Cambridge, 24, 1982, 1—4 (Al. Zub)	597
„D. H. Bulletin d'information“, Paris, 1981, nos. 32—34 (Ecaterina Negruți)	597
„Dialogue“, revue d'études roumaines, Montpellier, 4—5/1980, 6—7/1981 (Al. Zub)	598
„The English Historical Review“, London, XCVII, 1982 (Al. Zub)	599
„Forschung“. Mitteilungen der DFG, Bonn, 1—3/1982 (Al. Zub)	599
„Histoire, économies et société“, Paris, I, 1982, 1—3 (Al. Zub)	599
„Histoire de l'historiographie. Revue internationale“, Milano, I, 1982, 1 (Al. Zub)	600
„Humboldtiana“, Bonn, 1980—1981 (Al. Zub)	601
„Jahrbücher für Geschichte Osteuropas“, Wiesbaden, 29, 1981, 1—4 (L. Boicu)	601
„The Journal of American History“, vol. 68, 1981—1982, 1—4 (Gh. Buzatu)	602
„Mitteilungen“, Bonn, 39, 1981; 40, 1982 (Al. Zub)	603
„Philosophy and History“, Tübingen, XV, 1982, 1—2 (Al. Zub)	603
„Revue d'histoire moderne et contemporaine“, Paris, XXIX, 1982, 1—4 (Al. Zub)	603
„Revue des sciences morales et politiques“, Paris, 137, 1982, nos. 1—3 (Al. Zub)	604
„The Slavonic and East European Review“ London, vol. 60, nr. 1 (ianuarie) — 4 (octombrie), 1982 (L. Boicu)	604
„Zeitschrift für Kulturaustausch“, Stuttgart, 30. Jg., 1980; Jg., 1982, 32 Jg., 1982 (Al. Zub)	605
„Zeitschrift für Ostforschung“, Marburg/Lahn, 30. Jg., 1981, 1—2 (Al. Zub)	606

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

Colocviile slovaco-român (Nitra, 1—2 octombrie 1980) și româno-slovac (București, 3—7 noiembrie 1981) (Silvia Teodor)	607
Al X-lea Congres internațional de științe pre- și protoistorice (Mircea Petrescu-Dîmbovița)	609
Masa rotundă „Orașe și populații din <i>Illyricum</i> -ul protobizantin (secolele VI—VII e.n.)“ (Dan Gh. Teodor)	610
Al XV-lea Congres internațional de genealogie și heraldică (Ștefan S. Gorovei)	612
Consfătuirea arheologică de la Nove Vozokany (Slovacia) (Mircea Petrescu-Dîmbovița)	614
Al VIII-lea Congres internațional de epigrafie greacă și latină (Silviu Sanie)	616
A cincea ediție a săptămînilor philippopolitane de istorie și cultură tragică (Mircea Petrescu-Dîmbovița)	617
Colocviul de istorie româno-polon (Al. Zub)	619
Activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ din Iași în anul 1982 (Steluța Mărieș)	620
Profesorul Constantin A. Stoide la 80 de ani (Leon Șimanschi)	627
Profesorul Dan Simonescu la 80 de ani (Al. Zub)	629
Cercetătorul Anton Nițu la 70 de ani (Vasile Chirica)	633
Alexandru Boldur (Alexandru Andronic)	635
Tabla de materii a tomurilor XI (1974) — XX (1983)	639

Tome XX, 1983

SOMMAIRE

HORST FASSEL, Über eine Sonderform kultureller Kommunikation. Anmerkungen zu Methodenfragen der Komparatistik	1
MARGUERITE WILLAUME (Lublin), L'activité des Polonais en Roumanie pendant la Seconde Guerre Mondiale	19
.	
DUMITRU D. RUSU, Organisations socialistes et ouvrières à Jassy avant 1916	33
.	
D. CIUREA, L'union de la Transylvanie — impératif historique. Notes historiographiques	47
NICOLAE DASCALU, L'Union de 1918 et les minorités nationales de Roumanie	51
MIHAI VATAVU, Barbu Ștefănescu-Delavrancea, combattant pour le parachèvement de l'unité nationale (II)	69
.	
SILVIU SANIE, Cultores et leur attestation dans les inscriptions de la Dacie romaine	77
DAN GH. TEODOR, Un „cnezat“ roumain à l'est des Carpates (IX-e—XI-e siècles de notre ère)	81
ȘTEFAN S. GOROVEI, La tradition du „descălecat“ : significations et confusions.	89
ȘTEFAN ANDREESCU, Une réactualisation du traité de Lublau en 1596	107
PAUL CERNOVODEANU, Informations concernant Gheorghe Ghica, prince de Moldavie (1658—1659) et sa famille (II)	121
GABRIEL BĂDĂRAU, Considérations sur les rapports roumains-ottomans entre 1774 et 1802 (I)	135
ADRIAN MACOVEI, L'organisation administrative-territoriale de la Moldavie en 1832—1862 (II)	153
GHEORGHE CLIVETI, La genèse et l'institution de la garantie collective des Puissances signataires du Traité de Paris (1856) sur les Principautés Roumaines (I)	175
A. LOGHIN, I. SAIZU, Solutions pour moderniser les missions de la culture roumaine pendant l'entre-deux-guerres	191
ION AGRIGORAI, Le mouvement démocratique de Roumanie pendant l'entre-deux-guerres	207
.	
AL. ZUB, Attitude romantique et propension critique	215
CONSTANTIN C. ANGELESCU, Georges Popovici, historien du droit roumain (1863—1905) (I)	221
POMPILIU TEODOR, Georges I. Brătianu — l'historien. I. Les dimensions de l'oeuvre.	233
.	
VASILE NEAMȚU, STELA CHEPTEA, Réflexions en marge d'une inscription de Baia	249
VICTOR ESKENASY, L'hommage d'Etienne le Grand à Colomeca (1485). En marge d'un cérémonial médiéval	257

ION I. SOLCANU, Images des moyens de transport dans la peinture murale de la Moldavie (XV-e—XVII-e siècles)	269
ANDREI PIPPIDI, L'origine de la famille Rosetti et la confirmation d'un témoignage du chroniqueur Neculce	275
IOAN-AUREL POP, Les réalités roumaines reflétées dans les chroniques de Șcheii Brașovului	281
PAUL PALTĂNEA, Un arbre généalogique inconnu de la famille de C. Negri	291
D. ȘANDRU V. CIORBEA, La pisciculture en Dobroudja pendant l'entre-deux-guerres.	301
LEON EȘANU, Septembre 1940 : une festivité annulée	331

MIRCEA CIUBOTARU, Une vieille localité de la vallée du Bîrlad : Negrești (dép. de Vaslui) (I)	317
---	-----

DOCUMENTS

GH. BUZATU, VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Pages de l'archive historique de la Roumanie contemporaine (I)	333
---	-----

DISCUSSIONS

A. LASZLÓ, A propos des débuts de la pénétration vers l'ouest de la population des tumulus avec des tombeaux en fosse	363
C. CIHODARU, Données toponymiques relatives à la romanisation de la population de l'espace compris entre les Carpates, le Danube et la Dniestr	371
ION TODERAȘCU, Les documents de Michel le Brave	383

ETUDES DOCUMENTAIRES

VENIAMIN CIOBANU, Contributions roumaines à la recherche des rapports roumaino-polonais pendant la seconde moitié du XVI-e siècle	389
ANDREI CORBEA, L'image des Pays Roumains dans <i>Theatrum Europaeum</i>	403

MISCELLANEA

ADDENDA ET CORRIGENDA	433
-----------------------	-----

COMPTES-RENDUS

HISTOIRE DE LA ROUMANIE

<i>Etat, société, nation. Interprétations historiques</i> (I. Saizu)	445
ION IONIȚA, <i>De l'histoire et la civilisation des daces libres. Les daces à l'est des Carpates aux II-e—IV-e siècles de n.è.</i> (Ion Mîstrea)	446
<i>Fontes Historiae Daco-Romanae. IV. Scriptores et Acta Imperii Byzantini, saeculorum IV—XV</i> (Ion Toderașcu)	448
MIRCEA D. MATEI, EMIL I. EMANDI, <i>L'habitat médiéval rural de la vallée de la Moldavie et du bassin de Șomuzul Mare (XI-e—XVIII-e siècles)</i> (Rodica Popovici)	450
DEMETRIUS DVOICHENKO-MARKOV, <i>Byrlad — the First Moldavian Principality</i> (Victor Spinei)	452
MIRCEA PACURARIU, <i>Les débuts de la Métropole de Transylvanie</i> (Victor Spinei).	452
NICOLAE GRIGORAȘ, <i>La Moldavie d'Etienne le Grand</i> (L. Șimanschi)	454
AL. GH. SAVU, <i>Etienne le Grand. Campagnes</i> (L. Șimanschi)	455
ȘTEFAN S. GOROVEI, <i>Pierre Rareș</i> (Veniamin Ciobanu)	457
L. V. VLASOVA, <i>Moldavsko-pol'skie politiceskie sviazi v poslednoi četverti XVII—načale XVIII vv.</i> (Gabriel Bădărău)	459
<i>Les sources de la révolte de Horea, A. Diplomataria, I. Les prémisses de la révolte 1773—1784</i> (Gh. Platon)	461
CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, <i>La littérature grecque des Principautés Roumaines (1774—1830)</i> (Ștefan Lemny)	462

MIRCEA PĂCURARIU, <i>Histoire de l'Eglise Orthodoxe Roumaine</i> , III (Al. Zub)	463
KRZYSTOF DACH, <i>Polska-rumuńska współpraca polityczna w latach 1831—1852</i> (Veniamin Ciobanu)	464
<i>Documents concernant la révolution de 1848 dans les Pays Roumains</i> , C. Transylvanie, t. III (30 avril—14 mai 1848) (Gh. Platon).	466
AL. ZUB, <i>Ecrire et faire l'histoire. L'historiographie roumaine d'après 1848</i> (Ștefan Lemny).	467
IOAN SCURTU, <i>La vie politique en Roumanie, depuis la Grande Union de 1918 jusqu'à la révolution de libération sociale et nationale d'août 1944</i> (Gh. I. Florescu).	469
<i>Histoire de Roumanie entre 1918 et 1944. Recueil de documents</i> (Gh. I. Florescu).	470
ION BITOLEANU, <i>Pages de l'histoire de la Roumanie moderne. 1922—1926</i> (Gh. I. Florescu)	472
<i>Titulesco et la stratégie de la paix</i> (Dumitru D. Rusu)	473
Nicolas Titulesco (Gh. Buzatu).	475
ION GRECESCU, <i>Nicolas Titulesco. Conception juridique et diplomatique</i> (Gh. Buzatu).	477
N. Titulesco, <i>la Ligue des Nations et l'Europe</i> (Gh. Buzatu)	478
ROMUS DIMA, <i>La contribution de la Roumanie à la défaite de l'Allemagne hitlérienne</i> (Gh. Buzatu)	479
L. KALUSTIAN, <i>Simple notes</i> , II (Gh. I. Florescu).	480

HISTOIRE UNIVERSELLE

<i>Lexikon der Antike</i> (H. Fassel)	481
<i>Sylloge nummorum graecorum. Deutschland. Sammlung v. Aulock. Index</i> (Virgil Mihăilescu-Bîrliba).	482
<i>Trésors monétaires</i> , Bibliothèque Nationale, III (Virgil Mihăilescu-Bîrliba).	483
PAUSANIAS <i>Voyage en Grèce</i> , II (N. Toderașcu)	485
<i>Encyclopédie de la civilisation romaine</i> (Vasile Lica)	485
<i>Le genti del Mare Mediterraneo</i> , I—II (Victor Eskenasy)	488
E. M. ZAGORUL'SKIĬ, <i>Voznikovenie Minska</i> (Al. Andronic, R. Popovici).	489
DIMITRIE KANTEMIR, <i>Osmanlı imparatorlugunun yükseliş ve çöküş tarihi</i> (Mihail Guboglu).	490
G. M. TREVELYAN, <i>English Social History</i> (Gabriel Bădărașu)	493
<i>Historia Gdańska</i> , II (Veniamin Ciobanu).	494
<i>Documents Diplomatiques Suisses</i> , vol. 7 (1918—1920), t. I (11 novembre 1918 — 28 juin 1919) (Gh. Buzatu)	496
ROBERT DALLEK, <i>Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932—1945</i> (Gh. Buzatu)	497
V. I. SIPOLS, <i>Vneshneaia politika Sovetskogo Soiuza 1933—1935 g.g.</i> (Gh. Buzatu).	499
ROBERT LACOUR-GAYET, <i>Histoire des États-Unis (1960—1980)</i> , IV. <i>L'Amérique contemporaine. De Kennedy à Reagan</i> (Gh. Buzatu).	500
ALEXANDRU DUȚU, <i>Littérature comparée et histoire des mentalités</i> (Al. Zub).	501

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

HISTOIRE DE LA ROUMANIE

<i>Annales de l'Université de Bucarest (1952—1973). Index bibliographique</i> (Ștefan Lemny).	505
DORINA N. RUSU, <i>Cercetări istorice [Recherches historiques] 1925—1947. Bibliographie</i> (Ștefan S. Gorovei)	505
AURORA ALUCAI, <i>Lamura. Index bibliographique</i> (Gh. I. Florescu)	505
STELA RAFILA TRITEANU, MIRCEA POPOVICI, <i>Revista de pedagogie. [Revue de pédagogie]. 1952—1979. Index bibliographique analytique et sélectif</i> (Ștefan Lemny).	506
LIDIA GAVRILESCU, <i>Revista scriitoarei [Revue des femmes de lettres]. 1926—1943. Index bibliographique</i> (Ștefan Lemny).	506
LENUȚA DRĂGAN, DORINA MERCHEȘ, <i>G. Ibrăileanu. 1871—1936. Bibliographie</i> (Ștefan Lemny).	506
GEORGETA ONISCU, <i>Ion Pillat (1891—1945). Bibliographie</i> (Gh. I. Florescu).	507

I. KARA, <i>Manuscrits et livres rares dans les collections de la Bibliothèque „G. Asachi“</i> . Catalogue, III (Ștefan Lemny).	507
<i>La science en Bukovine. Guide bibliographique</i> (Al. Zub)	508
<i>Bibliographie des relations de la littérature roumaine avec les littératures étrangères</i> (1859—1918), II (Al. Zub).	508
IONEL MAFTEI, <i>Personnalités jassiotes</i> , IV (Gh. I. Florescu).	509
DIRECTION GÉNÉRALE DES ARCHIVES DE L'ÉTAT, <i>Dictionnaire des sciences spé-</i> <i>ciales de l'histoire</i> (L. Șimanschi)	509
<i>Textes roumains du XVI-e siècle</i> (Nistor Ciocan)	510
<i>Catalogue des documents de Valachie, des Archives de l'État</i> , IV (1633—1639) (D. Agache).	511
NICOLAE MILESCU, <i>L'arithmologie, l'Éthique et leurs originaux latins</i> (Al. Zub).	512
ION NECULCE, <i>Oeuvres. La chronique de la Moldavie et „O samă de cuvinte“</i> (Al. Zub).	512
LES POÈTES VACĂRESCO (IANACHE, ALECU, NICOLAE), <i>Oeuvres</i> (Al. Zub).	512
J. J. EHRLER, <i>Le Banat, des origines jusqu'à 1774</i> (Al. Zub).	513
<i>Axiologie roumaine</i> (Al. Zub).	513
C. D. ARICESCU <i>Écrits choisis</i> (Al. Zub).	514
N. BĂLCESCU, <i>Oeuvres</i> , II. <i>Écrits historiques, politiques et économiques 1848—1852</i> (Al. Zub).	514
V. ALECSANDRI, <i>Oeuvres</i> , IX. <i>Correspondance (1861—1870)</i> (Al. Zub)	514
B. P. Hasdeu et ses contemporains roumains et étrangers (<i>lettres reçues</i>) (Al. Zub).	515
Roman R. Ciorogariu (1852—1936). <i>Études et documents</i> (Ștefan Lemny)	515
<i>Lettres à G. Ibrăileanu</i> , IV (Al. Zub).	516
N. IORGA, <i>Oeuvres économiques</i> (Al. Zub).	516
PETRU CARAMAN, <i>Littérature populaire</i> (Al. Zub).	517
CLAUS STEPHANI, <i>Zipser Volkerzählungen aus der Maramuresch, der Südbukowina und</i> <i>dem Nösner Land</i> (Sorin Chițanu).	517
MARIN BADEA, PAMFIL NICHIȚELEA, <i>La philosophie de l'histoire. Orientations et</i> <i>tendances contemporaines</i> (Al. Zub).	518
<i>Breve historia de Rumania</i> (Al. Zub).	518
CORNELIA BODEA, VIRGIL CANDEA, <i>Transilvania in the History of the Romanians</i> (Al. Zub).	518
<i>Histoire de la pensée et de la création scientifiques et techniques roumaines, I. De</i> <i>l'antiquité jusqu'à la formation de la science moderne</i> (Al. Zub)	519
AL. ROSETTI, <i>Esquisse d'histoire sociale de la langue roumaine</i> (Al. Zub).	519
ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA, <i>Itinéraires culturels</i> (Ștefan S. Gorovei)	519
VICTOR TUFESCU, <i>Hommes des Carpates</i> (Ion Toderașcu).	520
LUCIAN BLAGA, <i>Zum Wesen der rumänischen Volksseele</i> (Al. Zub).	520
<i>Romania between East and West: Historical Essays in Memory of Constantin C. Giur-</i> <i>rescu</i> (Al. Zub).	521
<i>Pages de l'histoire des relations culturelles hispano-roumaines (1960—1980)</i> (Ștefan Lemny).	522
<i>100 Years of American-Romanian Relations</i> (Ștefan Lemny)	522
<i>L'antiquité et son héritage spirituel</i> (Ștefan Lemny)	522
<i>Pages de l'histoire de la slavistique roumaine</i> (Ștefan Lemny)	523
<i>Études d'onomastique</i> , III (L. Șimanschi)	523
<i>Études d'histoire de la nationalité allemande et de sa fraternisation avec la nation rou-</i> <i>maine</i> (Al. Zub).	524
<i>Recherches dans les sciences sociales</i> (Gh. I. Florescu)	524
<i>Guide ecclésiastique</i> , III (Al. Zub)	525
<i>Repere sibiene (Repères de la vie culturelle de Sibiu)</i> , II (Al. Zub).	526
<i>Birlad autrefois et aujourd'hui. Hommes et faits</i> , II (Al. Zub).	526
<i>Reghinul cultural (Études et articles sur la vie culturelle de Reghin)</i> (Al. Zub)	527

EUGEN COMȘA, <i>Le néolithique de Roumanie</i> (Cornelia-Magda Mantu)	527
VICTOR SPINEI, <i>La Moldavie aux XIe—XIVe siècles</i> (L. Șimanschi)	528
VASILE NEAMȚU, <i>Histoire médiévale de la Roumanie</i> (Ion Toderășcu)	529
RALF-PETER MÄRTIN, <i>Dracula. Das Leben des Fürsten Vlad Țepeș</i> (Al. Zub)	530
MIHAI MAXIM, <i>Pages de l'histoire des relations roumain-ottomanes — les „capitulations“</i> (Gabriel Bădărașu)	530
MIHAIL GUBOGLU, <i>Sources turco-persanes concernant les relations d'Étienne le Grand avec l'Empire ottoman</i> (Ștefan S. Gorovei)	531
TAHSIN GEMIL, <i>Le fatih-name du sultan Mehmed II sur la campagne de 1476 contre la Moldavie</i> (Ștefan S. Gorovei)	531
GERNOT NUSSBÄCHER, <i>Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur siebenbürgischen Heimatkunde</i> (Al. Zub)	532
DAMIAN TODIȚA, <i>Pătrașco le Jeune, fils de Michel le Brave</i> (Ștefan S. Gorovei)	532
N. A. URȘU, <i>Un lettré peu connu du milieu du XVIIe siècle : Daniil Andrean Pano- neanul ; idem, Teodosie Veștemeanul le véritable auteur de l'Histoire de Valachie, attribuée à l'écuyer Constantin Cantacuzène</i> (Ștefan S. Gorovei)	532
RADU ȘTEFAN CIOBANU, <i>Sur les traces de l'écuyer Constantin Cantacuzène</i> (Al. Zub)	533
ANASTASIE IORDACHE, <i>Sur les traces des Goleșco</i> (Al. Zub)	534
EMILIA ȘT. MILICESCU, <i>Gheorghe Lazăr (1782—1823)</i> (Al. Zub)	534
GH. PLATON, <i>Histoire moderne de la Roumanie, I, 1821—1878</i> (Al. Zub)	535
CONSTANTIN CORBU, <i>Le rôle de la paysannerie dans l'histoire de la Roumanie (XIXe s.)</i> (Mihai Vatavu)	535
CAROL GÖLLNER, <i>Stephan Ludwig Roth</i> (Al. Zub)	536
EFTIMIE [LUCĂ], <i>L'évêque Melchisedec Ștefănescu. Sa vie et ses réalisations</i> (Al. Zub)	536
MARIN BUCUR, <i>Jules Michelet et les révolutionnaires roumains (1846—1874)</i> (Al. Zub)	536
ANDREI RADU, <i>La culture française chez les Roumains de Transylvanie jusqu'à l'Union (Al. Zub)</i>	537
I. DUMITRIU-SNAGOV, <i>Le Saint-Siège et la Roumanie moderne. 1850—1866</i> (Al. Zub)	537
LOTHAR MAIER, <i>Die Politik Rumäniens in der orientalischen Krise 1875—1878 aus der Sicht der diplomatischen Vertreter Grossbritanniens und Frankreichs in Bukarest</i> (L. Boicu)	538
ION BODUNESCU, <i>La diplomatie roumaine au service de l'Indépendance</i> (L. Boicu)	538
MIHAI DRĂGAN, <i>Mihai Eminescu : interprétations, I</i> (Al. Zub)	539
C. BOTEZ, I. SAIZU, <i>Pages oubliées de culture économique. Les congrès économiques de Roumanie (Jassy, 1882 et 1884)</i> (Petre P. Andrei)	539
Z. ORNEA, <i>La vie de C. Dobrogeanu-Gherea</i> (Al. Zub)	540
FL. DRAGNE, I. IACOȘ, N. G. MUNTEANU, V. PETRIȘOR, <i>Le mouvement syndical de Roumanie, I</i> (L. Eșanu)	540
TEODOR PAVEL, <i>Le mouvement des Roumains pour l'unité nationale et la diplomatie des Pouvoirs Centraux II. (1894—1914)</i> (Al. Zub)	541
DAN MANUCA, <i>Sur les traces de Mihail Sadoveanu</i> (Al. Zub)	541
ILIE DAN, <i>I. I. Mironescu</i> (I. Saizu)	542
TIBERIU AVRĂMESCU, <i>„Adevărul“, le mouvement démocratique et socialiste (1895— 1920)</i> (Mihai Vatavu)	543
ION BULEI, <i>L'arc de l'attente 1914. 1915. 1916</i> (Ștefan S. Gorovei)	543
GEORGETA TUDORAN, <i>Les socialistes roumains dans les confrontations politiques, 1918—1921</i> (I. Saizu)	544
GH. ZAHARIA, C. BOTORAN, <i>La politique de défense nationale de la Roumanie dans le contexte européen 1919—1939</i> (V. F. Dobrinescu)	544
<i>Organisations de masse légales et illégales, créées, conduites ou influencées par le Parti Communiste Roumain 1921—1944</i> (L. Eșanu)	544
GH. I. IONIȚA, <i>Histoire du Parti Communiste Roumain, du mouvement révolutionnaire et démocratique de Roumanie (1934—1947)</i> (Gh. I. Florescu)	545
VASILE NETEA, <i>Nicolas Titulescu</i> (Gh. Buzatu)	546
ROBERT GOVENDER, <i>The Diplomacy of Nicolae Titulescu</i> (Gh. Buzatu)	546
ION GRECESCU, <i>In memoriam Nicolae Titulescu</i> (Gh. Buzatu)	547
<i>Titulescu — notre contemporain</i> (Gh. Buzatu)	548

GRIGORE IONESCU, <i>L'architecture en Roumanie à travers les siècles</i> (Al. Zub).	548
VASILE DRAGUȚ, <i>L'art roumain : Préhistoire, Antiquité, Moyen Age, Renaissance, Baroque</i> (Al. Zub).	549
I. D. ȘTEFĂNESCU, <i>L'art féodal dans les Pays Roumains. La peinture murale et les icônes, depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle</i> (Al. Zub).	550
G. POPESCU-VILCEA, <i>La miniature roumaine</i> (Al. Zub).	550
MICHEL TANASE, <i>Villes neuves en Transylvanie entre les XII—XIII-e siècles ? Un exemple a contrario : la ville de Mediasch à travers l'analyse morphologique de son parcellaire</i> (Nistor Ciocan).	551
IOAN CAPROȘU, <i>L'ancienne cathédrale métropolitaine de Suceava. L'église Saint-Jean-le Nouveau</i> (Nistor Ciocan).	551
CRISTIAN MOISESCU, MARIA ANA MĂSICESCU, ADRIANA ȘIRLI, <i>Putna</i> (Al. Zub).	552
EUGENIA GRECEANU, <i>L'ensemble urbain médiéval de Botoșani</i> (Ion I. Solcanu).	553
ANCA POP-BRATU, <i>La peinture murale de Maramureș. Peintres d'églises et interférences des styles</i> (Ion I. Solcanu).	553
VASILE FLOREA, <i>L'art roumain moderne et contemporain</i> (Al. Zub).	554

HISTOIRE UNIVERSELLE

XV-e Congrès International des sciences historiques, Bucarest, 10—17 août 1980, Actes, IV (1—2) (Al. Zub).	555
Genealogica & Heraldica, Report of the 14-th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Copenhagen, 25—29 August 1980 (Ștefan S. Gorovei).	555
ADAM SCHAFF, <i>Histoire et vérité</i> (Al. Zub).	556
FRANÇOIS FURET, <i>L'atelier de l'histoire</i> (Al. Zub).	557
KLAUS von BEYME, <i>Die politischen Theorien der Gegenwart. Eine Einführung</i> (Al. Zub).	557
JAN PATOCKA, <i>Essais hérétiques sur la philosophie de l'histoire</i> (Al. Zub).	557
JEAN-MARIE DOMENACH, <i>Enquête sur les idées contemporaines</i> (Al. Zub).	558
GEORGE URBAN, <i>Gespräche mit Zeitgenossen. Acht Dispute über Geschichte und Politik</i> (Al. Zub).	559
THOMAS S. KUHN, <i>La tension essentielle. Etudes sur la tradition et le changement dans la science</i> (Ștefan Lemny).	559
CHARLES-OLIVIER CARBONELL, <i>L'historiographie</i> (Al. Zub).	559
GEORGES DUBY, GUY LARDREAU, <i>Dialogues</i> (Al. Zub).	560
A. K. MIHAJLOVA (red.), <i>Puškinskij dom : bibliografija trudov</i> (Al. Zub).	561
PETRE BARBULESCU, IONEL CLOȘCA, <i>Repères de chronologie internationale 1914—1945</i> (Gh. I. Florescu).	561
MARIN THOMAS, Gerd de Vries, <i>DuMont's Künstler Lexikon von 1945 bis zur Gegenwart</i> (Al. Zub).	561
BISERA NURUDINOVIC, <i>Bibliografija jugoslovenske orijentalistike 1961—1965</i> (L. Boicu).	562
<i>Archival and Manuscript Materials at the Hoover Institution on War, Revolution and Peace. A Checklist of Major Collections</i> (Gh. Buzatu).	562
HOOVER INSTITUTION ON WAR, REVOLUTION AND PEACE, <i>Report 1981</i> (Gh. Buzatu).	562

GUSTAV MAHR, ANDREI MIRON, <i>Das Brandgräbersfeld von Horath, „Kaisergarten“, Kreis Bernkastel-Wittlich</i> (Silvia Teodor).	564
<i>Grundriss der deutschen Geschichte</i> (L. Boicu).	564
MEHMET ALI EKREM, <i>La civilisation turque</i> (Ștefan S. Gorovei).	565
<i>Palast und Hütte. Beiträge zum Bauen und Wohnen im Altertum</i> (Al. Zub).	565
HORST BÜTTNER, GÜNTER MEISSNER, <i>Bürgerhäuser in Europa</i> (Ștefan Pleșia).	565
EMMANUEL LE ROY LADURIE, <i>Montaillou, village occitan de 1294 à 1324</i> (Ștefan Lemny).	566
HARALD HEPPNER, <i>Die Entwicklung des Postwesens zwischen Österreich und der Türkei bis in die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts</i> (D. Agache).	567

IRENE BELDICEANU-STEINHERR, <i>La géographie historique de l'Anatolie Centrale d'après les registres ottomans</i> (Ștefan S. Gorovei).	567
Mathias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458—1541 (Ștefan S. Gorovei).	568
America! America! Trois siècles d'immigration aux États-Unis (1620—1920) (Al. Zub).	568
FRANÇOIS FEJTŐ, <i>Joseph II, un Habsbourg révolutionnaire</i> (Ștefan Lemny).	568
SEBASTIAN HAFNER, <i>The Rise and Fall of Prussia</i> (Steluța Mărieș).	569
Contribuții ieșene l Jassyer Beiträge zur Germanistik (Al. Zub).	570
JUHANI PAASIVIRTA, <i>Finland and Europe. International Crises in the Period of Autonomy 1808—1914</i> (L. Boicu).	570
ȘTEFAN KIENIEWICZ, <i>L'indépendance et la question agraire. Esquisses polonaises du XIX-e siècle. Opera minora</i> (Al. Zub).	570
JAMES JOLL, <i>Europe since 1870. An International History</i> (Al. Zub).	571
ȘERBAN RADULESCU-ZONER <i>Le Danube, la mer Noire et les Pouvoirs Centraux 1878—1898</i> (L. Boicu).	571
ERNST SCHULIN, <i>Walther Rathenau. Repräsentant, Kritiker und Opfer seiner Zeit</i> (Al. Zub).	572
GOLO MANN, <i>Deutsche Geschichte 1919—1945</i> (Al. Zub).	572
JOZEF GARLINSKI, <i>The Swiss Corridor. Espionage Networks in Switzerland during World War II</i> (Gh. Buzatu).	573
<i>The Middle East</i> (Gh. Buzatu).	573
JOACHIM RASCHKE (Hrg.), <i>Die politischen Parteien in Westeuropa. Geschichte, Programm, Praxis. Ein Handbuch</i> (Al. Zub).	574

REVUE DES REVUES PÉRIODIQUES ROUMAINS

„Açta Musei Porolissensis“. <i>Annuaire du Musée d'histoire et d'art de Zalău</i> , V, 1981 ; VI, 1982 (Silviu Sanie).	575
„Annales scientifiques de l'Université „Al. I. Cuza“ de Jassy“, III-e série, a. <i>Histoire</i> t. XXVII, 1981 (Al. Zub)	576
„Annales de l'Université de Bucarest“, <i>histoire</i> , XXXI, 1982 (Al. Zub)	577
„Annuaire de linguistique et d'histoire littéraire“, <i>Jassy</i> , XXVI, 1977—1978 ; XXVII, 1979—1980 (Al. Zub).	577
„Annuaire de l'Institut d'histoire et d'archéologie Cluj-Napoca“, XXIV, 1981 (Al. Zub)	578
„Ethnologica“, București, 1982 (Ștefan Lemny)	579
„Forschungen zur Volks- und Landeskunde“, Sibiu, Bd. 24 nr. 2, 1981 (Al. Zub).	579
„Hierasus“. <i>Annuaire du Musée du département de Botoșani</i> , II, Botoșani, 1980 (Alexandru Andronic).	579
„Manuscriptum“, XIII, 1—4, 1982 (Ștefan Lemny)	581
„Memoria Antiquitatis“, VI—VIII (1974—1976), Piatra Neamț, 1981 (Tamilia Elena Marin).	581
ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE, <i>Mémoires de la section des sciences historiques</i> , IV-e série, t. V, 1980 (Ștefan S. Gorovei)	582
„Mitropolia Ardealului“ (La Métropole de Transylvanie), Sibiu, XXVI, 1981, 1—12 (Al. Zub).	583
„Mitropolia Banatului“ (La Métropole du Banat), Timișoara, XXXI, 1981, 1—12 (Al. Zub).	583
„Mitropolia Moldovei și Sucevei“ (La Métropole de Moldavie et de Suceava), Jassy, LVII, 1981, 1—12 (Al. Zub).	584
„Mitropolia Olteniei“ (La Métropole d'Olténie) Craiova, XXXIII, 1981, 1—12 (Al. Zub).	584
„Revista Arhivelor“ (Revue des Archives), LIX-e année, vol. XLIV, 1982, 1—4 (D. Agache).	585
„Revue des études sud-est européennes“, Bucarest, XX, 1982, 1—4 (Al. Zub)	586
„Revue roumaine d'études internationales“, Bucarest, XVI, 1982, 1—6 (Gh. Buzatu)	586
„Revue roumaine d'histoire de l'art“, série <i>Beaux Arts</i> , Bucarest, XIX, 1982 (Ion I. Solcanu).	587
„Romanian Review“, Bucharest, XXXVI, 1, 1982 (Gh. Buzatu)	588
„Studia Universitatis Babeș-Bolyai“, <i>Historia</i> , Cluj-Napoca, XXVII, 1982 (Al. Zub)	589

„Studii clasice“ (Études classiques), București, XX, 1981 (Al. Zub).	589
„Studii și cercetări de istoria artei“ (Études et recherches d'histoire de l'art), série <i>Art plastique</i> , Bucarest, 28, 1981 ; 29, 1982 (Ion I. Solcanu).	590
„Studii și comunicări“ (Études et communications), IV, Focșani, 1981 (Gh. I. Florescu).	591
„Suceava“. <i>Annuaire du Musée du département de Suceava</i> , VIII, 1981 (Ștefan S. Gorovei).	592
„Synthesis“, Bucarest, IX, 1982 (Al. Zub).	592
„Universitatea „Al. I. Cuza“ (L'Université „Al. I. Cuza“), Jassy, janvier-juin 1982 (Ștefan Lemny).	593

PÉRIODIQUES ÉTRANGERS

„Acta Poloniae Historica“, Warszawa, XLIII, 1981 (Al. Zub) ; XLIV 1981 (Veniamin Ciobanu).	595
„Annales. Economies. Sociétés. Civilisations“, Paris, XXXVII, 1—6, 1982 (Ștefan Lemny).	596
„Bulletin de la Société d'Histoire Moderne“, Paris, LXXXI, 1982, 1—4 (Al. Zub).	596
„Comparative Studies in Society and History“, Cambridge, 24, 1982, 1—4 (Al. Zub).	597
„D. H. Bulletin d'information“, Paris, 1981, nos. 32—34 (Ecaterina Negruți).	597
„Dialogue“, revue d'études roumaines, Montpellier, 4—5/1980, 6—7/1981 (Al. Zub).	598
„The English Historical Review“, London, XCVII, 1982 (Al. Zub).	599
„Forschung“. Mitteilungen der DFG, Bonn 1—3/1982 (Al. Zub).	599
„Histoire, économies et société, Paris, I, 1982, 1—3 (Al. Zub).	599
„Histoire de l'historiographie. Revue internationale“, Milano, I, 1982, 1 (Al. Zub).	600
„Humboldtiana“, Bonn, 1980—1981 (Al. Zub).	601
„Jahrbücher für Geschichte Osteuropas“, Wiesbaden, 29, 1981, 1—4 (L. Boicu).	601
„The Journal of American History“, vol. 68, 1981—1982, 1—4 (Gh. Buzatu).	602
„Mitteilungen“, Bonn, 39, 1981 ; 40, 1982 (Al. Zub).	603
„Philosophy and History“, Tübingen, XV, 1982, 1—2 (Al. Zub).	603
„Revue d'histoire moderne et contemporaine“ Paris, XXIX, 1982, 1—2 (Al. Zub).	603
„Revue des sciences morales et politiques“, Paris, 137, 1982, nos. 1—3 (Al. Zub).	604
„The Slavonic and East European Review“, London, vol. 60, 1—4 (L. Boicu).	604
„Zeitschrift für Kulturaustausch“, Stuttgart, 30. Jg., 1980 ; 31. Jg., 1981 ; 32. Jg., 1982 (Al. Zub).	605
„Zeitschrift für Ostforschung“, Marburg/Lahn 30. Jg., 1981, 1—2 (Al. Zub).	606

LA VIE SCIENTIFIQUE

Les colloques slovaque-roumain (Nitra, 1—2 octobre 1980) et roumain-slovaque (Bucarest, 3—7 novembre 1981) (Silvia Teodor).	607
Le X-e Congrès international des sciences pré- et protohistoriques de Ciudad de Mexico (Mircea Petrescu-Dimbovița).	609
Table-ronde „Villes et populations de l'Illyricum protobyzantin (VI—VII-e siècles de n.è.)“ (Dan Gh. Teodor).	610
Le XV-e Congrès international de généalogie et d'héraldique (Ștefan S. Gorovei).	612
La conférence archéologique de Nove Vozokany (Slovaquie) (Mircea Petrescu-Dimbovița).	614
Le VIII-e Congrès international d'épigraphie grecque et latine (Silviu Sanie).	616
La V-e édition des Semaines philippopolitaines d'histoire et de culture thraces (Mircea Petrescu-Dimbovița).	617
Le Colloque roumain-polonais d'histoire (Al. Zub).	619
L'activité de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol“ de Jassy en 1982 (Steluța Mărieș).	620
Le professeur Const. A. Stoida à l'âge de 80 ans (Leon Șimanschi).	627
Le professeur Dan Simonesco à l'âge de 80 ans (Al. Zub).	629
Le chercheur scientifique Anton Nițu à l'âge de 70 ans (Vasile Chirica).	633
Alexandru Boldur (Alexandru Andronic).	635
Table des matières pour les tomes XI (1974) — XX (1983).	639

ÜBER EINE SONDERFORM KULTURELLER KOMMUNIKATION. ANMERKUNGEN ZU METHODENFRAGEN DER KOMPARATISTIK

VON

HORST FASSEL

1. „In Wirklichkeit ist die Komparatistik jedoch eine Disziplin mit eigenen Gegenständen und eigenen Methoden, ein selbständiges genuines Fach, das sich weder als Superdisziplin aufzuspielen braucht noch zur Hilfswissenschaft reduziert werden kann“: so prägnant und selbstsicher hört sich dieses Credo von H. Dyserinck an¹. Wenn dann die nähere Bestimmung des Gegenstandes vorgenommen werden soll, erfahren wir, daß dieser „supranational“ sei, mehrere Literaturen umfasse, sich jedoch mit einer einfachen Kenntniserweiterung einer Nationalliteratur nicht begnüge, denn es käme hinzu, „daß dieses multinationale Objekt nicht etwa im Hinblick auf die Erweiterung der Kenntnisse zur Geschichte einer Einzelliteratur untersucht wird. Das heißt: Der Forschungsvorgang erfolgt nicht von einem nationalliterarischen bzw. nationalphilologischen Standpunkt aus, sondern von einem Standort, den wir als supranational bezeichnen könnten. Und dies hängt nicht zuletzt damit zusammen, daß auch die Zielsetzung der Komparatistik von der einer jeden Nationalphilologie grundsätzlich verschieden ist“². Bei diesen Formulierungen beginnen unsere Zweifel, die vermehrt werden durch Dyserincks Definition der Nationalphilologien: „Sie beschäftigen sich mit der Gesamtheit jener literarischen Werke, die in derselben Sprache geschrieben sind“³. Es ist auch keineswegs zufriedenstellend, wenn man dann erfährt, daß Nationalliteraturen einfach durch den Unterschied der Nationalsprachen zu einem autonomen Status finden⁴. Das scheint für Länder zuzutreffen, in denen von einer sprachlichen und ethnischen Einheit gesprochen werden kann. Was aber geschieht in der Schweiz, deren Nationalliteratur in deutscher, französischer, italienischer und rätoromanischer Sprache geschrieben wird? Was fangen die Spanier an, bei denen katalanische, baskische Schriftdenkmäler unter die Haube einer Nationalliteratur zu bringen sind? Und Belgien, Jugoslawien, die Sowjetunion (um bei europäischen Beispielen zu bleiben)? Wir halten uns an das für uns naheliegende Beispiel Rumänien: hier gibt es mindestens ein

¹ Über Möglichkeiten und Grenzen der Komparatistik, in *Mainzer komparatistische Hefte*, I, 1978, H. 2, S. 15.

² *Idem*, S. 16.

³ *Ibidem*, S. 17.

⁴ Bei Dyserinck ist zu lesen: „Die Aufteilung des internationalen Gegenstandes 'Literatur' ist also eine natürliche Folge der Unterschiede, die es zwischen den Einzelsprachen gibt. Daher ist die Gliederung der Literaturwissenschaft nach Nationalphilologien auch eine einfache Folge dieser Sprachenverschiedenheit“. (*Idem*, S. 17).

halbes Dutzend verschiedener Nationalitäten mit einer zum Teil langlebigen und beachtlichen eigensprachlichen Literatur. Nach der Volkszählung des Jahres 1930 gab es in dem neuen Staat, der nach 1918 erstmals alle von Rumänen bewohnte Provinzen umfaßte, 71,9% Rumänen, 7,9% Ungarn, 4,1% Deutsche, 4% Juden, 3,2% Ukrainer und Ruthenen. Die tolerante Nationalitätenpolitik sicherte den mitwohnenden nationalen Gruppen einen Schulunterricht und ein Pressewesen in der jeweiligen Muttersprache. Bis zum Jahre 1918 hatte man die z.T. traditionsreichen literarischen Versuche in den einzelnen Sprachen⁵ noch verschiedenen anderen Nationalliteraturen zuordnen können. Die seit dem späten 18. Jahrhundert sich entfaltende literarische Tätigkeit der Banater Schwaben, die Werke der deutsch schreibenden Bukowiner (seit etwa 1825) konnte man, ohne große Schwierigkeiten, als österreichische Provinzliteratur behandeln; etwas schwieriger war die Behandlung der siebenbürgisch-sächsischen Literatur: die Privilegien der Sachsen auf dem sog. Königsboden, die erfolgreichen Autonomiebestrebungen des Fürstentums Siebenbürgen im 16. und 17. Jahrhundert, hatten eine politische Dominante österreichischer Provenienz erst nach 1690, als das Fürstentum in österreichische Abhängigkeit geriet, zugelassen, doch ist auch weiterhin eine Eigenständigkeit des siebenbürgisch-sächsischen Schrifttums erkennbar, die im Banat und in der Bukowina weitgehend fehlt — z.B. in Form einer viel engeren Bindung an die rumänische Literatur und Kultur. Die Aufnahme der erwähnten Gebiete (Banat, Bukowina, Siebenbürgen) in den rumänischen Staatsverband hatte zur Folge, daß die bis dahin territorial aufgespaltenen deutschen Literaturversuche nun eine landestypische Einheit (Zentralisierung, Finden zu einer Identität) anstrebten und gleichzeitig ihr Verhältnis zur rumänischen Kultur neu zu überdenken und zu bestimmen hatten. Ähnlich war es mit der ungarischen Literatur Siebenbürgens und des Banats. In Siebenbürgen war — bedingt durch den Aufschwung der beiden großen Kulturzentren Oradea und Cluj-Napoca im 16./17. Jahrhundert, als das Königreich Ungarn nach Mohacs einen Tiefpunkt seiner Entwicklung erreicht hatte eine Zufluchts- und Sammelstätte für die gesamte ungarische Literatur entstanden. Als beginnend mit dem 18. Jahrhundert die ungarische Kultur einen neuen Mittelpunkt fand, begannen die Banater und Siebenbürger Ungarn sich immer mehr ihrer Bildungsfunktion für ihre engere Umgebung bewußt zu werden, was Extreme (nationalistische Expansion) in gewissen Perioden nicht ausschloß. Eigene, territoriale Originalität anstrebende Literaturversuche gibt es bei den Ukrainern (Ruthenen), Russen und Juden in Rumänien seit dem 19. Jahrhundert, als sich eine Presse in der jeweiligen Sprache zu entwickeln beginnt.

Dieses „Auseinandergehen“ in sprachliche, territoriale Andersartigkeit wurde nach 1918 durch die Schaffung eines Mittelpunktes (Bukarest) ge-

⁵ Seit dem frühen 14. Jahrhundert gibt es eine deutschsprachige Literatur, seit dem 15. Jahrhundert eine ungarische, d.h. vor den ersten schriftlichen Literaturzeugnissen in rumänischer Sprache, sind Werke deutscher bzw. ungarischer Autoren auf dem Gebiete des heutigen Rumänien bezeugt, was allerdings kein Wert- oder Vorherrschafskriterium sein darf, da die traditionelle rumänische Folklore sehr viel älter ist als jeder Versuch einer Kunstdichtung, was nicht zufällig zu sehr eindeutigen Auswirkungen rumänischer Volksdichtung auf sächsische und ungarische literarische Folklore geführt hat.

bremsst und erhielt eine bestimmte Tendenz : die der Integration in eine homogene Kultur des rumänischen Einheitsstaates. Nicht zufällig gab man einer wichtigen rumänischen Avantgardezeitschrift den Titel *Integral* : das Zusammenwirken, das vereinende, alles umfassende Produktiv-Werden ist ein landesweit erklärtes Ziel. So gibt es, um bei den literarischen und künstlerischen Avantgardepublikationen zu bleiben, eine enge Zusammenarbeit zwischen den deutschen Zeitschriften *Der Nerv* (Czernowitz), *Ostland*, *Der Frühling* (Sibiu), *Das (neue) Ziel* (Braşov), den rumänischen Veröffentlichungen in Bukarest (*Unu, Contimporanul, Integral, Urmuz, 75 HP*) und den ungarischen Periodika (*Périszkep, Geniusz, Arad; Erdélyi Helikón, Cluj-Napoca*), die alle auch die Beiträge serbokroatischer, polnischer Autoren brachten bzw. die Aufmerksamkeit darauf lenkten. Auch die übrigen Publikationen des Landes schenken den Landsleuten verschiedener Nationalitäten eine gesteigerte Aufmerksamkeit, was sich in informierenden Beiträgen und Übersetzungen äußert. Dieses sich festigende Bewußtsein, in verschiedenen Sprachen, ausgehend von teilweise unterschiedlichen historisch gewordenen Voraussetzungen, eine in ihrer Komplexität dennoch in sich geschlossene Kultur zu schaffen, wurde nach 1945 zu einem Postulat einer staatlich programmierten Kulturpolitik. Wie Einheit Vielfalt und Differenzierung nicht ausschließt, kann diese zum Teil realisierte⁶ Kultur erkennen lassen ; auch ist bei einem Werdegang (von einem Abschluß kann nicht die Rede sein) die Richtung von besonderer Bedeutung, da sie — wenn sie konsequent eingehalten wird — Leistungen nach sich zieht, deren Abweichungen von den beabsichtigten Konkretisierungen nicht besonders groß sein muß. Daß demnach, aufgrund eines komplizierten historischen Entwicklungsganges, sich auf dem Gebiete Rumäniens eine Kultur herausgebildet hat, die trotz der Repräsentierung von Sonderinteressen einzelner nationaler Gruppen eine Integration zuläßt, eine Einheit anstrebt und von Fall zu Fall, in unterschiedlicher Form, auch erreicht, kann heute behauptet werden.

Das Beispiel sollte nur die bekannte Schwierigkeit bei der Bestimmung einer Nationalliteratur erkennen lassen, die als Hindernis den Weg zu einer Bestimmung des Gegenstandes der Komparatistik erschwert. Handelt es sich bei den Staaten mit verschiedensprachlichen Bevölkerungsgruppen um eine isolierte Anzahl von Nationalitätenliteraturen, deren Beziehungen von der Komparatistik zu erforschen sind oder aber ist (was glaubwürdiger erscheint) das Kriterium Sprache allein unzureichend, die Nationalliteratur ein Ganzes, in welchem Sprachunterschiede neben soziopolitischen und kulturellen Integrationsfaktoren eine untergeordnete Rolle spielen ? Dann beginnt die vergleichende Literaturbetrachtung jenseits der nationalen Grenzen und untersucht die Vielfalt internationaler Literaturkontakte. Im ersten Fall könnte die landeseigene Philologie (in dieser Perspektive fällt es schwer, sie „Nationalphilologie“ zu nennen) Komparatistik mit dem Ziel betreiben, das Mit- und Nebeneinander der einzelnen eigensprachlichen Literaturen zu untersuchen und dazu beizutragen, ein Bild des gesamten landeseigenen Schrifttums zu erarbeiten, dessen Bezugsvielfalt und Identität damit zum Vorschein kämen. Im zweiten Fall stellen sich die Nationalphilologien von Anfang an die Fra-

⁶ Daß sich auch Tendenzen einer Gruppenklastrierung vorfinden, ist an den einzelnen Versuchen einer Darstellung des geschichtlichen Werdegangs der Literatur zu sehen.

gen nach Möglichkeiten und Grenzen einer komparatistischen Betrachtungsweise.

Offenbar überschneiden sich bei den bisher berührten Fragen zwei Tendenzen, deren Berechtigung für die jeweilige wissenschaftliche Untersuchung von der historisch bedingten Akzentsetzung motiviert wird. Es handelt sich einmal darum, die Tiefendimension eines an sich (uzw. nur zu Forschungszwecken) isolierten Gegenstandes, dessen Struktur mit größtmöglicher Präzision untersucht wird. Zum anderen muß — was mit einer Reihe von Schwierigkeiten verbunden ist — die Summe der Einzelobjekte in ihrer realen Interaktion untersucht werden. Erst diese dynamische Bezugsvielfalt, hinter deren Mobilität und hinter deren ununterbrochenen Transformationen die Analyse zurückbleibt (es ist die normale Distanz zwischen Handeln und Reflektieren), ergibt ein Bild der kulturellen Wirklichkeit, in der es keinen Stillstand, keine bis zur Klausurierung führenden scharfen Trennlinien gibt, keine in sich selbst verharrenden Zuständlichkeiten. Das heißt anders, daß die früher übliche Vergleichung von festen Größen, von Fakten, die aus Interaktions- bzw. aus Transformationsprozessen herausgerissen worden waren, offensichtlich aus Systemen und Wechselwirkungen bestehenden Wirklichkeit nicht gerecht wurde. In diesem Zusammenhang sei an die Triade gedacht, die Alexandru Dima als Grundlage der internationalen Beziehungen, bzw. seiner Vorstellungen von Komparatistik betrachtete. Als Grundtypen von Literaturbeziehungen definiert Dima: "1. unmittelbare Kontakte/Beziehungen zwischen Einzelliteraturen; 2. Parallelismen zwischen den Einzelliteraturen, soweit sie nicht unmittelbare Kontakte zur Voraussetzung haben; 3. Unabhängigkeitsbeziehungen, d.s. die Originalitätsstrukturen der verschiedenen Literaturen, die durch die komparatistische Methode bestimmt werden"⁷. Von den drei Typen ist Nr. 3 keine „Beziehung“, sondern das erwartete Resultat des Literaturvergleichs: es sollen Züge einer Einzigartigkeit zum Vorschein kommen, die für eine ganze Literatur, das Gesamtschaffen eines Autors, Einzelwerke Unverwechselbares, „Persönliches“, Originalität erkennen lassen sollen. Daß es solche feste Werte gibt, bezweifeln wir, was nicht ausschließt, daß Literaturen, Autoren, Werke jeweils besondere Systemanordnungen bevorzugen, im Rahmen der kommunikativen Bindungen durch besondere Bezüge erkennbar sind; daß man kulturelle (Einzel) Leistungen aus dem Kontext isolieren, als abgegrenzte Objekte betrachten könne, wie dies die von Dima vertretene Komparatistenschule tut, erscheint uns sehr problematisch, weil dann Eigentümlichkeiten, die durch Deskription hervortreten, als feste, einmalige Gegebenheiten verabsolutiert werden, die im Kommunikationsprozeß von relativer Bedeutung und zeitlich von vorübergehender Relevanz sind. Über die Art der Beziehungen ist auch noch nichts ausgesagt, wenn man die Oppositionspaare: mittelbar/unmittelbar, direkte bzw. fehlende Kontakte ausspielt. Wenn dann allerdings von „Einflüssen und Quellen“ die Rede ist, entpuppt sich eine bestimmte, mit Kausalität gekoppelte Auffassung: im Falle der „Quelle“ ist es noch möglich, diese als Ausgangspunkt und zu gestaltenden Stoff zu betrachten; bei einem „Einfluß“ jedoch wird eine Abhängigkeit des neuen Wer-

⁷ A. Dima, *Principii de literatură comparată*, Bucureşti, 1972, S. 108.

kes vom Ausgangsmodell postuliert, die Eigenschöpfung einschränkt. Daß solche Einflüsse nicht linear verlaufen, mag an einem Beispiel erläutert werden: die Forschung neigte immer gern dazu, den „bedeutenden Autor“ Martin Opitz (1597—1639) als den Schöpfer eines Rumänien-Bildes zu betrachten, das er durch seine Beobachtungen in Siebenbürgen und seine Phantasie frei erfunden habe. Daß Opitz selbst von einem landeseigenen Rumänen — bzw. — Rumänienbild beeinflusst wurde, was an seiner Ovid-Rezeption und seiner Vorstellung einer „Dacia felix“ ablesbar ist, soll nur die Doppelgerichtetheit von Einwirkungen andeuten: einmal wirkte Opitz mit seiner Image-Form auf die späteren Autoren, zum anderen ist seine Denkweise von Vorläufern und Zeitgenossen mitbedingt.

Wenn nun bei Dima außer den „Einflüssen“ auch das „Bild des Fremden in verschiedenen Nationalliteraturen“ zu den unmittelbaren Literaturkontakten gezählt wird, so ist hier anzumerken, daß dieses Bild nicht von persönlichen Kontakten, auch nicht immer von Lektüreerlebnissen gespeist sein muß; wie jedes Land mit seiner Kultur zu einem bestimmten Kulturkreis gehört, so wird die Darstellung anderer Literaturen immer von den Bezügen zwischen den jeweiligen Kulturkreisen bestimmt sein, von prinzipiellen, thesenartigen Vorentscheidungen abhängen. Da es sich um vielfältig miteinander verwobene Systeme handelt, ist weder eine einfache noch eine einmalige und endgültige Bestimmung der Zusammenhänge möglich. Eine andeutende Orientierung streben die heute berechtigterweise beliebten Mentalitätsforschungen an, die aus der unübersichtlichen Zahl von Längs- und Querverbindungen epochentypische Relationen auszusondern bemüht sind⁸.

Nach dem bisher Gesagten ist es verständlich, daß wir einer These von Konstantinovic nicht beipflichten können, die wie folgt lautet: „Es ist demnach nicht so, daß die Vergleichende Literaturwissenschaft nach einer besonderen Methode suchen müßte. Der reflektierende Vergleich als der wesentliche Inhalt ihres Bemühens verschließt sich keiner der bestehenden Methoden in der Literaturwissenschaft“⁹. Ziel der Komparistik¹⁰ ist nicht der „reflektierende Vergleich“, nicht die Gegenüberstellung zweier in sich abgeschlossenen, festen Größen, sondern das Aufdecken von Beziehungen und Beziehungsmustern, von Faktoren, die Veränderungen in diesem Interaktionsmechanismus veranlassen. Die Wechselwirkung kultureller bzw. literarischer Elemente, die über die Grenzen von Sprache, politisch-staatlichen Systemen, nationalen Spannungsfeldern hinausreichen, die Kommunikation zwischen kulturellen Systemen sollte von der Komparistik behandelt werden. Der Akzent wird dabei — ohne daß andererseits die divergierenden, zentripetalen Kräfte außer Acht gelassen werden — auf das Zusammenwirken gelegt, auf das Verbindende und, im Gegensatz zu früheren Versuchen, auf den Aspekt des

⁸ Cf. die sehr verständliche Darstellung (eine Art Einführung in die Geschichte der Mentalitätsforschung) von Alexandru Duşu (*Literatura comparată şi istoria mentalităţilor*, Bucureşti, 1982).

⁹ Z. Konstantinovic, *Der reflektierende Vergleich: ein Beitrag zur Methodendiskussion in der Komparistik*, in *Mainzer komp. Hefte*, I, 1978, H. 2, S. 12.

¹⁰ Die terminologische Tradition hat den Begriff popularisiert. Weil die Konotate für jeden Begriff durch Konventionen festgelegt werden können, wäre der Terminus auch dann beizubehalten, wenn man nicht mehr den Vergleich, das Vergleichen als hauptsächliches Anliegen dieses auf die Bestimmung internationaler Literaturbeziehungen orientierten Forschungszweiges der Literaturwissenschaft betrachtet.

Dynamischen, im ständigen Werden und Wandel Begriffenen, auf Bewegung, Unabgeschlossenheit und Vieldeutigkeit.

Solche Verbindungslinien sind auch in der traditionellen Komparatistik, entgegen aller anderslautenden Thesen, nachgezeichnet worden. Es ist auch nie der Fall gewesen, daß man den Vergleich (den "reflektierenden Vergleich") als Dominante und als exklusives Privileg der vergleichenden Literatur betrachtet hat. Die Methoden, die auch auf Nationalliteraturen (wie immer diese definiert wurden) Anwendung fanden, sind auch in der Komparatistik benützt worden. Verglichen wurde hier wie dort. Wenn Konstantinovic glaubt, den „reflektierenden Vergleich“ dazu gebrauchen zu können, alle literaturwissenschaftlichen Methoden zu rezipieren, sich einzuverleiben, dann mutet er dem Vergleich zu viel zu. Vergleichen bleibt immer ein Mittel der Erkenntnis, so lange diese sich auf die Auffindung von Analogien (oder Tautologien) festlegt, weil die Annahme von Leibniz noch für wahr genommen wird, wonach Erkenntnis nie das Wesen des Elementaren erfassen, wohl aber dessen Wirkungsweisen in vergleichbaren Systemen darzustellen und zu erkennen vermag. Schon die Selektion des Vergleichbaren ist durch eine vielfach bedingte Mentalität motiviert, und der Zweck kann, wenn man vereinfacht, sein: 1. die historische oder genetische Ähnlichkeit menschlicher Kulturleistungen festzustellen; 2. die Hypothese von eigenständigen festen Größen durch Elemente der Deskription und Analyse, durch Argumente zu stützen; 3. die Ähnlichkeit des Ungleichen und die Gleichheit des Unähnlichen in einem Interaktionssystem mit stets neu zu bestimmenden Beziehungskomponenten zu bestimmen. Wir halten die letzte Intention für das Anliegen der Komparatistik, sind überzeugt, daß dieser durch die Mentalitätsforschung wichtige Vorarbeiten zur Verfügung gestellt werden können, die durch die Analyse spezifisch literärästhetischer Funktionsweisen ergänzt bzw. der literaturwissenschaftlichen Fachausrichtung zugänglich gemacht werden.

Was bei Konstantinovic und anderen mitgedacht worden ist, akzeptieren wir: daß nämlich zwischen Nationalliteraturen und der vergleichenden Literatur keine Abgründe klaffen, daß eine Reihe von Phänomenen und Formen der Literaturkommunikation innerhalb einer Nationalliteratur auch in den internationalen Literaturbeziehungen wieder angetroffen werden können, wodurch selbstverständlich die Anwendung ähnlicher oder gleicher Forschungsmethoden motiviert wird. Das schließt auch hier die Ungleichheit des Gleichen nicht aus, denn außer den Übereinstimmungen können komplementäre Probleme bei der internationalen Literaturkommunikation hinzutreten, und die Behauptung von Grimm, daß die Rezeption von Literatur über die Grenzen der nationalen Kultur hinaus dieselben Fragen aufwerfe wie die nationale Literaturrezeption, ist nur ein Beispiel für die Überbewertung von scheinbaren und echten Analogien, wobei zusätzliche Relationen übergangen bzw. zu gering veranschlagt werden¹¹.

2. Die Sonderform literarischer Kommunikation, die sowohl im Rahmen einer Nationalliteratur feststellbar ist, als auch in internationalen Bezügen, würde in der Rezeptionsästhetik als produktive Rezeption bezeichnet werden, weil in ihr ein Werk als Replik auf ein anderes konzipiert ist, sich als „oeuvre-réaction“ (Breton)¹² ausweist. In den westeuropäischen Literatu-

¹¹ G. Grimm, *Rezeptionsgeschichte*, München, 1978.

¹² Breton selbst meint damit allerdings etwas anderes.

ren ist dieses Dialog-Verhältnis zwischen Einzelwerken, -problemen, -richtungen (Strömungen) schon früh zu verzeichnen, doch gewinnt es erst in den letzten drei Jahrhunderten an Relevanz. Schon im Mittelalter sind Einzelreaktionen augenfällig: die Antwort Walthers von der Vogelweide auf Reimar von Hagenaus Minnelied vom geraubten Kuß und Wolfram von Eschenbach's Satire auf Reimar und Walther; Gottfried von Straßburgs Exkurs über Hartman von Aue und Wolfram von Eschenbach in seinem Tristan-Fragment; das Epos *Der Rosengarten* als späte Kontamination und damit Neudeutung der Helden aus dem Nibelungenlied und den Dietrich von Bern-Epen; die deutschen Neugestaltungen der Vorlagen von Chretien de Troyes¹³ usw. Im Zeitalter der Renaissance, als die Suche nach kultureller Identität besondere Ausmaße annahm, wurden diese Gegen-Entwürfe zum oft bevorzugten Gestaltungsmittel: nicht nur die bildenden Künste, wo solche Auseinandersetzungen von jeher häufiger waren, lieferten Beispiele solcher Repliken (z.B. Michelangelos und Donatellos David, Botticellis und Leonardo da Vincis Marienbilder), auch die Literatur suchte in einer Antikerezeption, in einem Weitergestalten vorgegebener Werke des griechischen Altertums, ihre Besonderheit vorzuführen. Das Gegeneinander der Festlichkeiten an den großen und kleinen Fürstenhöfen des 17. Jahrhunderts, die Neukonzipierung von Heldenbriefen nach Ovids *Heroiden*, der Dialog zwischen Naturgegenstand-Kunstillusion in den Parks und in den Labyrinth der gleichen Zeit, wo eine Vorlage viele „Antworten“ veranlaßte, und um bei dem Beispiel den Punkt zu setzen: Cantemirs Synthese zwischen allegorischer Tiererzählung und politischem Schlüsselroman, seine Replik auf eine Barockform in seinen Roman *Istoria ieroglifică* (1705), sind nur Einzelexempel der Dialog-Proliferation.

Eine Kontinuität der Gestaltungsweise, die ihre Selbstbehauptung durch die Wahl eines Gegenübers, eines weiterführenden, zu beantwortenden, abzuwägenden Vor-Gängers sucht, ist in diesen Andeutungen ebenso leicht zu erkennen, wie es auffällt, daß in manchen Perioden eine größere Intensität solcher Repliken in bestimmten Kulturen zu registrieren ist.

Ein kontinuierliches Anwachsen der Belege ist von dem Zeitpunkt an zu erwarten, wo die relative Eigengesetzlichkeit der einzelnen Künste und Wissenschaften stärker in Erscheinung tritt und wenigstens auf den ersten Blick die Abhängigkeit von sozialen und wirtschaftlichen Faktoren verdeckt¹⁴. Schon Mehring hat 1899 erkannt, daß es eine „schablonenhafte Auffassung sei, wonach Aufschwung und Verfall der Politik Hand in Hand mit Aufschwung und Verfall der Literatur gehe“¹⁵ und hinzugefügt: „Wie in aller Geschichte ist auch in der Literaturgeschichte die Tradition eine starke Macht, und am wenigsten lassen sich Anfang und Ende literarischer

¹³ Es wäre hier auf die Frage einzugehen, ob eine ganze, nationale Kultur eventuell periodenweise (die bedingenden Faktoren wären dann zu ermitteln), die Tendenz erkennen lassen, aus der Kommunikation mit anderen Kulturen, durch das Weiterdenken von Ansätzen, die Umfunktionierung und Umgestaltung von Modellen (Einzelwerken) ihre eigenen Leistungen zustande zu bringen, d.h. Rezeption von Außenliegendem und die Transformation im Innern miteinander zu verknüpfen. Dieses Wachsen und Vertiefen aufgrund von externen Impulsen, die nicht immer (oder vor allem) das Fehlen landeseigener Vor-Gaben implizieren muß, wird uns –in Bezug auf die südosteuropäische und rumänische Kultur noch beschäftigen.

¹⁴ Letztlich wird auch die forcierte Arbeitsteilung, als Ergebnis einer bestimmten gesellschaftlichen Struktur bzw. eines bestimmten Entwicklungsgrades der Produktionsmittel, sich mittelbar auf künstlerische und wissenschaftliche Tätigkeit auswirken.

¹⁵ In F. Mehring, *Gesammelte Schriften*, Berlin, 1976, Bd. 11, S. 24.

Entwicklungen an bestimmten Kalendertage knüpfen“¹⁶. Das Auseinanderklaffen von politischer Misere und kulturellem Aufschwung hat auch Engels im deutschen 18. Jahrhundert erkannt. Und im Zeitalter der Aufklärung beginnt der Bezug auf Einzelleistungen des eigenen Genres sich besonders deutlich bemerkbar zu machen. In der Literatur ist, z.B. in Deutschland, nicht von ungefähr die Parodie beliebt (Gottscheds *Sterbender Cato*, 1732, ein programmatischer Entwurf, wird in Bodmers *Gottsched, ein Trauerspiel, oder: der parodierte Cato*, 1765 mit seinem Zerrbild konfrontiert, und auf Wielands mißglücktes Singspiel *Alceste*, 1773, das ein Dokument aufklärerischer Antikerezeption sein wollte, folgte Goethes *Götter, Helden und Wieland. Eine Farce*, 1774; und Goethes Werther-Roman, 1774 wurde durch F. Nicolais, *Freuden des jungen Werthers. Leiden und Freuden Werthers des Mannes*, 1775 verunsichert), dazu der Dialog-Essay, der (etwa bei Wieland) die Romanform zu bestimmen vermag. Daß der philosophische Roman eines Voltaire auf Thesen (oder Werke) der Populärphilosophie (Wolff) zurückgreift und im Für und Wider seine eigene Aussage und Form findet, paßt ebenfalls ins Bild. Die beliebteste Literaturform der Zeit, die Fabel, lebt doch eigentlich von den ständig erneuerten Auslegungs- und Umgestaltungsversuchen aufgrund des traditionellen Textmaterials von Äsop und Phädrus.

Das Dialogisieren beschränkte sich im 18. Jahrhundert nicht nur auf die Literatur, es fand auch in der Wissenschaft (besser: in den sich abzeichnenden, ihre Arbeitswerkzeuge und -methoden suchenden Wissenschaftszweigen) seine Ausprägung. So ist es in der Literaturtheorie nicht nur im Falle des Literaturstreits zwischen Gottsched und den Schweizern, wo sich des ersten *Versuch einer kritischen Dichtkunst für die Deutschen* (1730) auf die Erwiderung von Breitinger (*Critische Dichtkunst*, 1740) und Bodmer (*Critische Abhandlung von dem Wunderbaren in der Poesie*) gefaßt machen mußte, so ist es auch in der sich herausbildenden Literaturkritik, der ja ein Dialog mit dem darzustellenden Werk eignet. Wie sehr etwa Lessing durch die Verwendung der Briefform dazu kommt, die Beweglichkeit und Unmittelbarkeit des Gesprächs wiederzugeben (Werk-Künstler), mußte einmal untersucht werden.

Auf dem Gebiete der Geographie, die allerdings noch oft einfache Topographie oder Reisebeschreibung bleibt, äußert sich die Konfrontation mit den gelehrten Quellen eindeutig. Das ist der Fall bei der Darstellung der Donau etwa im *Antiquarius des Donau-Stroms*¹⁸, wo durch die beständige Diskussion des Für und Wider der früheren Donaubeschreibungen, Neues erreicht wird. Bei dem Gegenüber von Einzelwerken läßt sich sowohl: 1. der Standpunkt des Ausgangstextes erkennen, 2. die Meinung des neueren Autors, und aus diesem Dialog zwischen objektiv (Quelle) und subjektiv (Autor) soll, nach der gängigen Auffassung, die Wissenschaftlichkeit des Ganzen resultieren, die Erlebnis und Wissen miteinander verbindet.

Ähnlich ist es oft in historischen Werken der Zeit, und es hätten manche Unstimmigkeiten vermieden werden können, wenn das berücksichtigt worden

¹⁶ *Idem*, S. 27.

¹⁷ Daß dabei Denkhaltung und Sprachgestus des Interpreten vom Ausgangstext determiniert werden, hat R. Posner anhand von 100 Exegesen des Goethe-Gedichtes *An den Mond* zu zeigen versucht (cf. Vortrag bei dem Symposium *75 Jahre Hochschulgermanistik in Iasi*, 21.X.1982, Haus des Lehrers).

¹⁸ Frankfurt a.M., 1785

wäre. Denn z.B. Franz Josef Sulzers Darstellung des „transalpinischen Daziens“ wäre dann nicht, wie dies N. Iorga tut, als Plagiat nach Bauer und Cantemir bezeichnet worden¹⁹, sondern als typischer Exponent einer Darstellungsform, in welcher der Dialog mit den Vorläufern, der Meinungsstreit, angeblich die Gewähr für eine Annäherung an die historische Wahrheit zu bieten schien.

Als nach dem Scheitern der jeweiligen 48-er Revolutionen sich in Westeuropa die Wirklichkeitsferne der Kunst immer stärker bemerkbar machte, als dazu die Eigengesetzlichkeit bis zur extremen These der „l'art pour l'art“ führte und der Antagonismus zwischen der wirklichen Welt und der Welt der Kunst zum Programmpunkt wurde, ist die auslösende Funktion früherer Kunstwerke ein wichtiger Faktor des Kulturbetriebs geworden. Es kommt dabei auch zu Wechselbeziehungen zwischen den einzelnen Künsten: nicht nur Georg Kaisers *Die Bürger von Calais* kann mit August Rodins bekannter Skulptur koreliert werden; J. Bobrowski wählt Bilder, Fotos, Karten und baut in die Beschreibung des Visuellen Geschichte und Geschichten ein (z.B. die Erzählung *Beschreibung eines Bildes*, 1966); Ähnliches hatten vorher Thomas Mann, Alfred Döblin versucht, und umgekehrt konnte Literatur durch die Kollage-Technik seit Braque und Picasso Aufbauelemente für Bilder liefern. Literatur in der Literatur, Theater auf dem Theater gehören in die gleiche Kategorie, und H. Pionteks Roman *Dichterleben* (1975), der das Ineinanderfließen von Literatur und Biographie veranschaulicht, ist wohl ein Extremfall für Zitat- und Modellabhängigkeit des modernen Künstlers.

Das Porträtgedicht²⁰, das Vorlage (den zu Porträtierenden) und darstellendes Ich miteinander verbindet bzw. gegeneinander ausspielt, die Auseinandersetzung mit Ausgangstexten (so Th. Manns *Erwählter* als Replik auf Hartmann von Aues *Gregorius*, M. Frischs *Wilhelm Tell für die Schule* als Opposition gegen Schiller, Brechts Selbstdialog in dem Drama, dem Roman, dem Filmszenarium der *Dreigroschenoper*, seine Dramatisierung von Gorkis *Die Mutter*, die Neugestaltung mittelalterlicher Texte durch DDR-Autoren): diese willkürlich gewählten Beispiele lassen insgesamt erkennen, daß der Dialog von konkret zu konkret in unterschiedlichen Formen und mit bemerkenswerter Intensität vollzogen wird.

3. Was durch diese Bücher aus Büchern, diese Literatur aus Literatur, Kunst aus Kunst, Kritik der Kritik der Kritik erreicht werden soll, ist einzusehen: die inneren Bezüge der Kultur werden bereichert, die Selbstdeutung dient als Indiz für eine im Bereich fachlicher und genremäßiger Kontinuität sich äuernden Selbstgewißheit und Selbstverständigung. Am Übergang von Kunsttheorie und -praxis werden diese Dialoge geführt. Sie machen sich einerseits den Umstand zunutze, daß das Leben des Autors die Aktualität seines Werkes zu überdauern vermag, daß er andererseits hinter der zeitlichen Fortwirkung des Werkes zurückbleibt. Die Ungleichheit des Gleichzeitigen spielt für das Wirkungspotential von Kunst die oft genug erörterte Rolle, Neues steht neben Altem bereit, über Zeiten hinweg kann — in historischem Abstand

¹⁹ Von der vorgeblichen Böswilligkeit Sulzers sollte man sich am besten anhand seiner Reisebeschreibung *Altes und Neues oder dessen literarische Reise durch Siebenbürgen, den Temescher Banat, Oesterreich...*, o.O., 1782 überzeugen, weil dort Persönliches (Interessen, Rückschläge, Motivationen) unmißverständlich zur Sprache gebracht werden.

²⁰ Siehe H. Fassel, *Das Porträtgedicht. Entstehung und Kennzeichnung*, in *A&UI*, XXIII, 1977, S. 52/58.

und aus je nach zeit- und personenabhängigen Perspektivenwechseln — eine neue Lektüre, eine Reaktualisierung jedes Kunstwerks (Textes) vorgenommen werden²¹. Diese latente Gegenwärtigkeit von einmal geschaffenen Kunstprodukten, das Unvermögen, sie (sieht man von ihrer Vernichtung ab) durch Altern unwirksam werden zu lassen, führt zu den Versuchen, sich gegenüber den mit der Aura von Dauerhaftigkeit und Ansehen versehenen Leistungen zu behaupten, ihnen gegenüber, deren Konventionen schon akzeptiert, deren Kode bekannt sind, den eigenen Standpunkt zu vertreten. Es ist nicht zufällig Brecht, bei dem wir lesen: „Die amerikanischen Historien allein ergeben im Minimum acht Stücke, der Weltkrieg ebensoviel und was für ein Stoff- und Ideenreservoir für Lustspiele ist die Produktion der deutschen Klassiker von 'Faust' bis 'Nibelungen'. Aber welche Fülle des Stoffes bietet überhaupt die Bearbeitung, ermöglicht durch die neuen Gesichtspunkte“²². Das wurde 1927 in einer Zeit, als Brecht in der Ummodellierung vorhandener Werke ein wichtiges Anliegen für den Gegenwartsautor sieht, der auch technisch, d.i. durch Steigerung der Produktivität, mit seiner Zeit Schritt halten will. Dabei wird Leben und Kunst auf dieselbe Stufe gestellt. Als Lebenssubstitut ist in der intrakünstlerischen Kommunikation dieses Umgestalten, Dialogisieren auch zu betrachten, das menschliche Gegenüber wird verdrängt von den Werkrepräsentationen. Daß diese Lebens-Assoziation als ein Stimulus für die Dialogfreudigkeit in Betracht kommt, nehmen wir an.

Von größerer Bedeutung ist allerdings, daß sich neue (auch ästhetische) Informationen nur im schon vorgegebenen Rahmen äußern können, wobei sich eine Eigenart nicht als ausschließliches Vergleichsunvermögen bekundet, sondern sich in der Art und Weise bemerkbar macht, wie Vorgegebenes umgeformt wird. Wenn H. Walden²³ behauptet, die expressionistische Malerei habe nicht ihresgleichen, so ist das eine polemische Überspitzung, denn Waldens Darstellung läßt erkennen, daß sehr wohl im Vergleichspaar Expressionismus/Impressionismus Wesentliches der neuen Kunstübung verständlich wird. Die neue ästhetische Information will immer das Zeichen ihrer Zeit und ihres Produzenten zur Geltung bringen. Selbstbehauptung und, im guten Sinne, Wettstreit mit dem schon Geleisteten und damit Gegenwärtigen ist ein wichtiges Anliegen des Dialogs. Was Dürrenmatt über Frisch sagt, hat allgemeinere Bedeutung: „Was nun Frisch betrifft, so fällt bei ihm die Neigung auf (die er mit anderen teilt), nehmen wir ihn im Ganzen, daß er sein Persönliches, sein Privates nicht in der Kunst fallen läßt, daß er sich nicht überspringt, daß es ihm um sein Problem geht, nicht um ein Problem an sich“²⁴.

Im Gegensatz zu anderen Formen der Selbstfindung und -behauptung ist der Dialog von Werk zu Werk, Epoche zu Epoche, nicht einfach eine neue Interpretation von Wirklichkeit, von individualisierten Mustern des Verhältnisses Mensch-Welt, sondern vielmehr eine Diskussion über Kunst (-anschauung-

²¹ Für die Wissenschaft ist dies ebenso möglich, und selbst für die Naturwissenschaften, wo die Rückkehr zu „niedrigeren“ Entwicklungsstufen ausgeschlossen erscheint, kann später eine methodische, ein prinzipieller Impuls aufgegriffen werden, der über die tatsächlich veraltete Faktizität der früheren Arbeit hinausweist.

²² B. Brecht, *Tagebücher 1920—22. Autobiographische Aufzeichnungen 1920—1954*, Berlin, 1976, S. 194.

²³ Siehe H. Walden, *Die neue Malerei*, Berlin, 1919, S. 21.

²⁴ F. Dürrenmatt, *Stiller Roman von Max Frisch. Fragment einer Kritik*, in *Über Max Frisch*, Frankfurt, 1976, S. 8.

gen,- formen,- mittel). Statt theoretischer Erörterung wird dabei die künstlerische Darstellung beansprucht, 1. weil eine Ökonomie der Mittel erreicht werden kann (u.a. dadurch, daß Bekanntes aus der Vorlage nur angedeutet, vertieft, erweitert werden muß), 2. daß die Wirkung durch die Kontamination abstrakter und gegenständlicher Elemente, von Theorie und plastischer Gestaltung eine eindringlichere Reizwirkung verspricht.

Es muß darauf hingewiesen werden, daß im Unterschied von Vergleichen, die auf mutmaßten oder tatsächlichen Ähnlichkeiten beruhen, die unmittelbaren Repliken ein System bilden, in welchem ein Werk auf das andere, eine Meinung auf die Gegenmeinung bezogen und verwiesen wird. Das heißt nicht, daß nicht jede Einzelleistung auch gesondert betrachtet werden kann, doch würde eine exklusive Isolierung wesentliche Funktionen der jeweilige Wirkungsintention übersehen. Denn das Ausgangswerk wird — in der neuen historischen und interpretatorischen Situation — einer Akzentverschiebung ausgesetzt: indem darauf eingegangen wird, welche Funktionen es nicht oder nur ungenügend erfüllt hat, welches seine Grenzen sind, wird sein Stellenwert innerhalb der Kultur neu bestimmt, wird Potentialität und Faktizität als Spannungsrahmen verwendet, um die Rollenverteilung in der Institution Kultur zu veranschaulichen, was vom Ausgangstext allein nicht mit gleicher Evidenz geleistet werden kann; der Replik-Text ist von vorneherein nur in Verbindung mit der Vorlage zu denken, für sich betrachtet verliert er entscheidende Elemente der Tiefenstruktur. Dieses neue Ensemble Modell-Replik hat seinerseits in der Einheit der Gegensätze eine komplexe Funktion: als Ganzes kann es Ausgangspunkt für eine Reihe weiterer Neudeutungen werden, Vorbild für die poetologische und produktionsbezogene Kommunikation sein, im Zeitalter der fortschreitenden Spezialisierung und Entfremdung als Gewähr für die Möglichkeit einer Auseinandersetzung, eines Verstehens von Mensch zu Mensch bzw. von Werk zu Werk betrachtet werden.

Daß ein positiver Aspekt (Gestaltung und Theoretisieren wird auf einer einzigen Ebene geleistet) mit einer eventuellen Schwäche des Literarischen im gesamtgesellschaftlichen Bezug zusammenhängt, kann erwähnt werden: die Zielrichtung solcher Repliken ist nicht mehr ein Publikum, das sozial und bildungsmäßig relativ differenziert und zahlreich ist, sondern eine Einzelperson (ein Einzelwerk), dem der Dialog angeboten wird; auch von einer Konfrontation mit Fachkollegen könnte gesprochen werden, bei der — bis zu einem gewissen Grad — das unvorbereitete Publikum ausgeschlossen bleibt. Diese Exklusivität, dieses Bevorzugen einer begrenzten Fachgruppe statt einer Massenwirkung ist seit Nietzsche auch als Wertkriterium betrachtet worden; die fehlende Popularität der sich eininselnden Kunst am Ende des 19. Jahrhunderts gehört zu den bekannten Erscheinungen der antagonistisch evolutionierenden spätbürgerlichen Gesellschaft und ihres geistigen Überbaus, zu den Eigenheiten der nonaffirmativen (negativen) Kunstproduktion.

Zum anderen müßte gerade das Wertkriterium zunächst aus der wissenschaftlichen Betrachtung ausgeklammert werden. Es geht unserer Ansicht nach nicht an, wie dies H. R. Jauß tut, von einfach reproduktivem und vorwiegend kreativem Nachbilden bzw. Repliken zu sprechen. Jauß formuliert das wie folgt: „Der neue Text evoziert für den Leser (Hörer) den aus früheren Texten vertrauten Horizont von Erwartungen und Spielregeln, die alsdann variiert, erweitert, korrigiert, aber auch umgebildet, durchkreuzt oder re-

produziert werden können. Variation, Erweiterung und Korrektur bestimmen den Spielraum, Bruch mit der Konvention einerseits und bloße Reproduktion andererseits die Grenzen einer Gattungsstruktur“²⁵. Von „stereotyper Literatur“ und von qualitativ besserer Literatur, die einen Bruch mit der Konvention anzeigt, zu sprechen, heißt einmal zu übersehen, daß eine einfache Reproduktion schon deshalb schwer denkbar ist, weil die Adressaten neu sind, was ein Umdenken und Umfunktionieren notwendig macht, das allerdings nicht immer schon bei einer Betrachtung von Oberflächenstrukturen auffällt. Andererseits muß der Bruch mit den Konventionen nicht immer auch ein Hinweis auf die Bedeutsamkeit, den ästhetischen Wert, eines Werkes sein; oft sind bedeutende Leistungen gerade durch die repräsentative Funktion (sie spiegeln die gängigen Konventionen jeder Art oder das, was man vage den „Zeitgeist“ nannte) wider. Sicher ist, daß es für die Literaturgeschichte und -wissenschaft wichtiger ist, Formen und Tendenzen der Kommunikation von Werk zu Werk, von Erwartungshorizont zu Erwartungshorizont zu untersuchen und damit verbunden eine Bestimmung des Stellenwertes der betreffenden Erscheinung und der Werkkomplexe vorzunehmen.

Ebenfalls auf Wertung zielt eine frühe Hypothese von Paul Ernst ab. In seinem Aufsatz *Die Stoffe und die Dichter* (1910) behauptet Ernst, daß die Zahl der literarischen Stoffe immer mehr abnehme „Der weitaus überwiegende Teil der noch heute verwendbaren Motive und Sujets stammt ganz bestimmt nicht aus der Wirklichkeit“²⁶. Damit wird eine Zunahme der Lebensfremdheit der Literatur um die Jahrhundertwende diagnostiziert und, mit unzureichenden Argumenten, die Wiederaufnahme alter Stoffe als Repetition, als Stagnieren im Bereich der Stoffwahl bezeichnet. Richtiger wäre es gewesen, eine Wandlung des Begriffs „Stoff“ nachzuzeichnen, wobei sicher auch über die Motivation der Neubearbeitung tradiert Vorgaben hätte gesprochen werden können. Innerhalb der Neu- oder Umgestaltungen wäre auch der unmittelbaren literarischen Replik die ihr gebührende Aufmerksamkeit geschenkt worden. Die Erfindung von Stoffen bzw. die Aufarbeitung von Vorhandenem kann nicht als Wertungskriterium verallgemeinert werden.

4. Die Einzelaspekte der Dialoge von Werk zu Werk sollen mit einer Reihe von Beispielen aus der rumänischen Literatur belegt werden.

Zunächst muß betont werden, daß bei den Nationalliteraturen, die für europäische Belange von geringerer Reichweite waren und die oft eine kleinere Zeitspanne umfassen, die Frage nach dem Wo und Wie des Anfangens von großer Bedeutung war und ist. Die Möglichkeit, die griechisch-römische Antike als Stimulans und Anknüpfungssystem zu verwenden, ist unter den neuen Bedingungen (in rumänischer Sprache gibt es erst seit dem 16. Jahrhundert Schriftdenkmäler) schwer zu realisieren. Wie sich eine rumänische Barockliteratur durch ukrainische, polnische, russische Vermittlung herausbildet, hat Mazilu überzeugend dargestellt²⁷; wie für die moldauischen Chronisten polnische, russische Chroniken zu Dialogpartnern wurden, für Dosofteis Psalmenparaphrasen Jan Kochanowskis Ausgangstexte, für Cantemirs *Istoria iero-*

²⁵ Siehe H. R. Jauß, *Theorie der Gattungen und Literatur des Mittelalters*, in Grundriß der romanischen Literaturen des Mittelalters, Heidelberg, 1972, 1, S. 113.

²⁶ P. Ernst, *Erdachte Gespräche*, München, 1934, S. 34.

²⁷ D. H. Mazilu, *Barocul în literatura română, în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1976.

glică Peters I. Emblembuch²⁸, ist schon gezeigt worden. Die Orientierung Südosteuropas zur westeuropäischen Kultur hat ebensolche Vergleichsgrundlagen geschaffen wie vorher zur orientalischen Kultur. Daß es zu den Eigenheiten dieser aufstrebenden Kulturen im 18. und 19. Jahrhundert gehört, ihre Wertvorstellungen und Identifikationsbemühungen mit westeuropäischen Leistungen zu vergleichen, ist verständlich; daß man Eigenes im Disput mit Fremdem am besten zur Geltung zu bringen glaubte ebenfalls; damit sind Impulse, die von Einzelwerken, -erscheinungen, -ideen ausgehen ebenso möglich, wie Auseinandersetzungen mit epochenumfassenden Denksystemen, Kunstrichtungen, Literaturströmungen. Die Akzentsetzungen bzw. Motivierungen sind im Einzelfall unterschiedlich.

So gibt es bei der Vorliebe für historische Stoffe in der rumänischen Literatur des 19. Jahrhunderts oft die Möglichkeit, Einzelwerke zum Anlaß zu nehmen, um falsche Vorstellungen über die rumänische Geschichte zu korrigieren. Der Dialog von Werk zu Werk verfolgt dann nur die Absicht, die historische Dokumentation des Ausgangstextes in Frage zu stellen, Fehler zu berichtigen. Ein Beispiel dafür ist die Reaktion von Gheorghe Asachi auf Franz Kratters Drama *Der Friede am Pruth*²⁹. Asachi selbst läßt 1868 *Petru I Tzarul Rusiei*³⁰ erscheinen, das vom dramaturgischen Standpunkt aus nur seine Herkunft erweist: der erste Akt läßt aufgrund von Informationen von Ion Neculce und Iwan Kaidanow³¹ das Zusammentreffen von Peter I und Dimitrie Cantemir in Iaşi sich abspielen; Asachi hat diese Begegnung ebenso konzipiert wie seine „tableaux de l'histoire moldave“, die seit 1833 in seinem Albina-Verlag erschienen waren: die idyllische Schaustellung großer Persönlichkeiten der rumänischen Geschichte scheint dabei eine Handlung, überflüssig zu machen. Diese Iaşi-Episode fehlt bei Kratter, doch ist bei ihm die Intrigenhandlung (Peter wird mit seinem Heer in einen Hinterhalt gelockt, nur die Bestechung des Großwesirs durch die Zarin Katharina führt zur Rettung des russischen Heeres) viel breiter ausgestaltet als bei Asachi, der sie sehr wenig bühnenwirksam resümiert. Die formalen wie stofflichen Differenzen zwischen Kratter und Asachi gehen auf die jeweils unterschiedliche Vorstellung von Literatur zurück. Der österreichische Dramatiker, der mit seinem Stück *Das Mädchen von Marienburg* (1795) einen beachtlichen Bühnenerfolg erzielt hat, nimmt es mit historischen Daten nicht so ernst, weil für ihn Literatur die große Persönlichkeit (Peter) als Vorbild und Muster darstellen soll, durch deren Beispiel erwiesen werden kann, daß sich Vernunft allen Unbilden zum Trotz durchsetzt, aber auch, daß sich Staatsraison und Privatleben gegenseitig fördern und ergänzen, während demnach Kratter Literatur als Beweismittel philosophischer Thesen betrachtet, geht es für Asachi darum³².

²⁸ Cf. H. Fassel, *Un dialog despre Cantemir*, în „Orizont“, Timişoara, 7.III., 1974, S. 2.

²⁹ Im Verzeichnis der Asachischen Bücherei, Ms. francez. 117.

³⁰ In *Calendar pentru români*, Jassy, 1868.

³¹ Asachi hatte sie ins Rumänische übersetzt (Iwan Kaidanow: *Istoria imperii răsene*, Eşi, 1832). Hier findet sich eine Stelle, die über die Rettung des russischen Heeres durch Katharinas Opfer spricht („Atunci Seremetev fără întirziere a expedit o scrisoare către vizirul cu propunere de pace, şi împreună cu acesta Ecaterina au trimis şi toate a ei odoare preţioase şi o însemnată sumă de bani“).

³² Dafür sprechen auch seine historischen Novellen, seine *Nuvele istorice a României* (1867), eine Chronologie der moldauischen Geschichte (1865).

Literatur zum Demonstrationsobjekt werden zu lassen, mit dessen Hilfe Nationalgeschichte als Erziehungs- und Bildungsfaktor sich auszuwirken vermag. Diese pädagogische Tendenz von Literatur (auf innere Kohäsion, auf ästhetische Ansprüche wird von vorneherein verzichtet) läßt sie in historischen Fragen die Exaktheit bzw. Wahrheit als oberstes Prinzip hinstellen, während die Imagination mißachtet wird. Nicht auf die künstlerische Idee, sondern auf Details der Nationalgeschichte gehen solche Repliken ein³³.

Anders verhält es sich in einer Reihe von Reaktionen, die wie die Dialogpaare Rilke — C. F. Meyer *Römische Fontäne — Der römische Brunnen*), Goethe-Brecht (*Wanderers Nachtlied — Das Schweigen im Walde*), Bobrowski-Celan (*Wiedererweckung — Nächtlich geschürzt*) den jeweiligen poetologischen Standpunkt des Autors hervorkehren. Das ist der Fall in der Triade Keller-Eminescu-Rilke³⁴, aber auch bei Eichendorff-Alecsandri. Hier ist, wie in manchen anderen Fällen, die Kontaktsituation durch ausdrückliche Hinweise des Zweitautors nicht erschließbar. Sicher ist nur, daß Eichendorffs *Mondnacht* zum ersten Mal in der Buchausgabe der *Gedichte* (1837) erschien, während Alecsandri 1839 in Italien war, wo eine Eichendorff-Lektüre unwahrscheinlich ist, 1845 aber in Lemberg und Wien war, wo auch das Gedicht *8 Mart* geschrieben wurde, das in den *Doine și lacrimioare* (Paris, 1853) an die Öffentlichkeit tritt. Das aus drei Teilen zusammengefügte Gedicht enthält als Mittelstück folgende Verse :

„Era blînda oră a blîndelor soapte,
Cînd nu mai e ziuă și nu-i încă noapte.
Pămîntul și cerul, ca doi frățiori,
Își dau sărutare prin stele și flori,
Și-n aer parfumul a florilor dalbe
Plutea cu lucirea stelutei albe.
Și-n toată natură cuprînsă de dor
Plutea o șoptire de dulce amor !“

V. Alecsandri, *Opere*, I, 1966, S. 91

Die Ausgangssituation ist dieselbe wie bei Eichendorff : das Bild des im Kuß vereinten Paares (Himmel und Erde) führt zur Beobachtung von konkreten Einzelelementen der nächtlichen Umgebung und zum Sehnsuchtsmotiv, das bei Eichendorff in die konjunktivische Erwartung, die nie eine endliche und konkrete Einlösung finden kann. Das ist bei Alecsandri ganz anders. Das Bild der intimen Nachtstimmung, die Einzelbeobachtungen sind von verniedlichenenden Diminutiven begleitet, die Spannung zwischen Unendlichkeit-Endlichkeit wird aufgelöst, kosmisches und menschliches Erleben stehen hier auf derselben Stufe, Freundlichkeit und Unbesorgtheit sind Stimmungsträger. Statt des Erlebnismittelpunkts Nacht steht eine Idylle im Mittelpunkt (die u.a. die

³³ Ein ähnliches Beispiel bietet das Drama der österreichischen Autorin Franul von Weissensturn (1773—1847) *Der Wald von Hermannstadt*, das 1808 zum ersten Mal erschien und ein Plagiat nach Louis Caigniez sein soll (Cf. Z. Macovei, *L. Ch. Caigniez — J. F. Weissensturn 'Pădurea Sibiului'*, in *Lucrări științifice, Institutul pedagogic Oradea*, seria B, 1969, S. 530—35. Das Stück wurde 1847 in Lugoj in einer rumänischen Version aufgeführt. Wie hier der historische Korrektiv funktioniert, wäre noch darzustellen.

³⁴ Siehe dazu H. Fassel, *Motivul „stelei ce-a murit“ în literatura germană și română*, in *Studii de literatură comparată și sociologie literară*, București, 1970, p. 72/77.

patriotische und sozialengagierte Lyrik Alecsandris noch nicht erahnen läßt). Im Gegensatz zum unlösbaren „das Leben ein Traum“ bei Eichendorff, ist bei Alecsandri eine Offenheit dahingehend festzustellen, daß weitere ornamentale Umrankungen des schönen Zweieinigkeit wann immer hinzutreten können, weil es keinen zwingenden Rahmen dieser Liebeserklärung gibt. Fatalismus, Dilemma vor existentiellen Entscheidungen: das gehört zum Programm Eichendorffs; ein Hinwegkommen über alle Wirklichkeit, das Entrücken in die Wunschwelt der Gefühlsbindungen: damit antwortet Alecsandri.

Die Wechselwirkungen zwischen zwei Werken können noch versteckter sein. So erschien in Odobescus Zeitschrift *Revista română* in Bukarest 1862 Nicolae Filimons Roman *Ciocoii vechi și noi*³⁵. Dieser „Originalroman“ (Roman original) kam 1863 in Buchform heraus. Im gleichen Jahr wurde in Leipzig Wilhelm von Kotzebues Roman *Laskar Vioresku* gedruckt. Weil Kotzebue seit 1857 nicht mehr in der Moldau lebte scheinen Bezüge zwischen ihm und Filimon ausgeschlossen, obwohl bei beiden der Typus des Emporkömmling dargestellt wird. Ein Brief von Kotzebue an Kogălniceanu vom 12. April 1856 kann allerdings ein Umdenken veranlassen. Es heißt dort: „Vos occupations ne vous permettront pas de lire mon Laskar Vioresku en entier, mais feuillettez le, je vous prie, en gardant votre patience pour les derniers chapitres — vous en saurez toujours assez pour porter un jugement“³⁶. Das heißt nichts anderes, als daß man auch in Bukarest, wo sich Filimon aufhielt und wo Kotzebue bei seinem Bruder, dem russischen Konsul oft zu Besuch war, hätte lesen können, bevor die Buchausgabe zur Hand war. Daß Filimon Deutschkenntnisse besessen haben muß, läßt sein Reisebuch über Deutschland erkennen³⁷.

Die kompositorischen Unterschiede sind von Anfang an augenfällig: Filimons Roman erzählt den Entwicklungsgang und das böse Ende eines skrupellosen Spekulanten, Dinu Păturică; außerdem gibt es Parallelhandlungen (Andronache Tuzluc, Costea Chiorul), und Kontrastgestalten (Banul C., der Verwalter Gheorghe). Nach den ungünstigen Anfängen ist der Ausgang mit Hochzeit und mit dem Erfolg des ehrlichen Aufstiegers Gheorghe kaum zu erwarten gewesen. Nationalpatriotischer Optimismus setzt sich durch, weil die ausländischen Karrierehascher verdrängt werden können. Daß Filimon von unzweifelhaften Realitäten ausgeht, auch die Entwicklungstendenz zum nationalbürgerlichen Akkumulationswettbewerb richtig erkennt, gehört zu den Verdiensten dieses Romans, der noch den ungebrochenen Geist der rumänischen Gründerzeit nach der Vereinigung der Fürstentümer ausstrahlt.

Bei Kotzebue bildet die Reise (An- und Abreise Vioreskus) den Darstellungsrahmen, Berlin als Bildungsfaktor, die günstige Einwirkung des Auslands wird, z.T. richtig präsentiert. Sonst aber beschränkt sich der Romancier auf die Psychologie seiner Gestalten und sieht von der Einordnung, der Einzelschicksale in geschichtliche Bezüge ab. Das mag Filimons Erwiderung mitveranlaßt haben. Die Übereinstimmungen sind bei der Kategorie der alten, bodenständigen Bojaren, der Bauern zu erweisen, die beiderseits als positive Elemente in Erwägung gezogen werden. Gegenüberstellung ist bei dem Haupt-

³⁵ S. 595/672, 737/770; III, 1963, S. 56/80, 319/354, 582/678.

³⁶ Bei N. Cartoian, *Mihail Kogălniceanu. Activitatea literară*, București, 1942, S. 60.

³⁷ Siehe dazu sein Buch *E excursiuni în Germania meridională. Memorii artistice, istorice și critice*, București, 1860.

typus vorhanden : nicht nur, daß Filimon nur Ausländer als negative Emporkömmlinge zeichnet (als positive die Einheimischen vom Schlage Gheorghes), während bei Kotzebue Moldauer als Emporkömmlinge figurieren, sondern die besondere, lokal gefärbte Physiognomie der beiden Hauptrepräsentanten Păturică und Vrînceanu ist unterschiedlich : bei Filimons Südrumänen ist Kompromißlosigkeit, Schärfe, Eindeutigkeit vorhanden, was sich auf die Romanhandlung auswirkt, bei Kotzebue kennzeichnet den Moldauer Sanftmut, Entscheidungsunlust, Kompromißbereitschaft. Während bei Filimon die Bösewichte liquidiert werden, dürfen sie bei Kotzebue eine Chance erhalten, ihre Fehler wiedergutzumachen, die Gesellschaft stößt sie nicht aus, sondern wendet sie zu ihrem Nutzen.

Und die Replik ? Filimon ersetzt Kotzebues Idyllik durch exakte, historische Detailkenntnisse, durch gesellschaftliche Prozeßhaftigkeit, die mit der Wirklichkeit übereinstimmt.

Die Kritik am Modell, die Gegenüberstellung von Typen und Handlungsmustern muß nicht auf ein Einzelwerk eingeschränkt werden. Sie kann bei einem Typus verweilen. Das ist der Fall, wenn Alecsandri und Kogălniceanu auf den romantisch verbrämten Typus des Zigeuners eingehen und die Illusion dieses Symbols der Freiheit aufgrund ihrer rumänischen Erfahrungen entlarven : in einer geschichtlichen Darstellung Kogălniceanu, in einem Prosawerk Alecsandri. Damit werden die Dimensionen des Realen zu ihrem Recht kommen.

Oder aber : die Reaktion bezieht sich auf einzelne Literaturströmungen. Zahlreiche Arbeiten über das Verhältnis der rumänischen Literatur zum deutschen Expressionismus (Crohmălniceanu, Grigorescu, Pavel) haben zu Unrecht die lineare Wirkungsrichtung Deutschland-Rumänien angenommen. Die Replik auf den deutschen Expressionismus muß in dem rumänischen Versuch erblickt werden, nach 1918 alle Avantgardismen in einer Synthese zu vereinen und in diese auch den spezifisch nationalen (rumänischen) Beitrag einzuschließen. Dieser Integralismus, dieses Zusammenwirken (statt eines sukzessiven Aufeinanderfolgens von Einzelströmungen) aller Strömungen und Ideen der ersten drei Jahrzehnte des zwanzigsten Jahrhunderts, vermeidet Extreme, versucht den Einzelelementen im Zeichen der Totalität eine Berechtigung zu verleihen.

5. Uns geht es um nicht mehr als die Andeutung einer möglichen und notwendigen Forschungsorientierung in der Komparatistik, die sich bei diesen Repliken auf Elemente einer nachprüfbaren Kommunikation berufen kann. Es handelt sich dabei um ein Dialog-Verhältnis zwischen Einzelwerken, Werkkomplexen, Kunst (Literatur)-Richtungen, bei denen die Gegenüberstellung eigenes Gestalten und poetologisches Bekenntnis (werkimmanente Ästhetik) miteinander verknüpft. Daß die Einzelwerke nur in dem Zweierverhältnis eine differenzierte und ausreichende Bestimmung erfahren können, soll ebenso berücksichtigt werden wie der Umstand, daß gegenseitige Einwirkungen an die Stelle linearer Kraftlinien treten. Daß dabei eine Übernahme und Umfunktionierung des Ausgangskode vorhanden ist, kann mit der Rückwirkung des Zieltextes auf das Modell koreliert werden, dessen Integration in ältere und neue Kulturzusammenhänge sich klarer konturieren läßt und durch zusätzliche Aktualisierungen bereichert wird.

Die bisher geübte Beschränkung der Darstellung dieser Zweierbeziehungen auf einzelne nationale Literaturen kann überwunden werden, da die Kommunikation über Grenzen hinweg hier mit Beispielen aus dem Bereich rumänisch-deutscher Beziehungen demonstriert werden konnte, was für die Kontakte mit anderen Literaturen ebenfalls getan werden kann. Das heißt methodisch nur, daß nationale und internationale Kommunikation mit analogen Mitteln und ähnlichen Zielsetzungen erforscht werden kann. Unterschiede ergeben sich dann bei der Frage nach der nationalen Repräsentanz der Einzelwerke, die als Kontaktstellen und als Formenangebot für internationale kulturelle Kommunikation in Frage kommen.

Die Verbindung von Rezeption und Produktion in den Beispielfällen kann das Interesse an diesem Phänomen, dessen geschichtliche Implikationen und Entwicklungen noch zu ermitteln sind, wesentlich bestärken. Hinzu kommt, daß unserer Ansicht nach diese Form der Kulturbildung für Teile der rumänischen Kultur kennzeichnend ist, daß damit ihre Erforschung den rumänischen Beitrag zur Theorie der Komparatistik durch einen spezifischen Aspekt erweitern könnte. Eminescu und Celan, um nur zwei Beispiele zu nennen, haben diese Dialog-Funktion mit anderen Kulturen, bei der Aufnahme und Umformung zusammentreffen, zu einer konsequenten Methode der Kulturen-Synthese ausgebaut, deren Erhellung ebenso wie die allgemeine Fragestellung des Replik-Verhältnisses interessieren kann.

L'ACTIVITE DES POLONAIS EN ROUMANIE PENDANT LA SECONDE GUERRE MONDIALE

PAR

MARGUERITE WILLAUME (Lublin)

L'intensité des opérations militaires au cours des premiers jours de septembre 1939 entraîna la retraite de l'armée polonaise. Forcée par les Allemands à se retirer, elle se mit en marche vers le sud et le sud-est. Pendant cette retraite, les militaires étaient accompagnés de nombreux civils qui s'étaient échappés des terrains occupés ou menacés par les ennemis. Au début de septembre, les autorités civiles et militaires quittèrent la ville de Varsovie. On commença aussi à évacuer les bureaux ministériels et les autres postes publics. Au commencement, on se dirigeait vers les voïvodies à l'est du pays, mais le 11 septembre on prit en considération la possibilité de se retirer à l'étranger, à savoir en Roumanie, conformément au pacte militaire, signé avec cet État en 1921 et renouvelé en 1929 et en 1931. Cette alliance avait pour but la coopération et l'aide mutuelle en cas de guerre. „La Pologne et la Roumanie — déclare-t-on dans ce traité — s'engagent à s'entraider contre tous les plans d'agression visant leur intégrité territoriale et leur indépendance politique”¹. L'état major général et le gouvernement polonais se rendirent en hâte vers le sud par la chaussée de Zaleszczyki, d'une réputation si honteuse depuis ce temps-là. L'état major polonais comptait au début utiliser la Bukovine pour contre-attaquer l'armée allemande. Le 13 septembre on entreprit même une tentative de défense appuyée contre la frontière avec la Roumanie, le fleuve Dniestr et les Carpates. En vue de la situation militaire extrêmement difficile, le 17 septembre, dans la ville de Kutu, on décida définitivement de se rendre via Roumanie en France, considérée alors comme un point principal de ralliement pour les évacués. Mais les représentants du Troisième Reich — le ministre plénipotentiaire allemand à Bucharest, W. Fabricius, et le sous-secrétaire d'État du Ministère des Affaires étrangères, E. Weizsäcker — exerçaient une forte pression sur l'attitude du gouvernement roumain². L'effet de cette pression était une instruction donnée par le ministre des Affaires étrangères, Gr. Gafencu, à l'ambassadeur V. Grigorcea: „Par suite de la demande adressée à vous par Monsieur J. Beck je vous prie

¹ *Polskie Sily zbrojne w drugiej wojnie światowej. Kampanie na obczyźnie. Wrzesień 1939 — Czerwiec 1941*, (Les Forces Armées Polonaises en Deuxième Guerre Mondiale. Les campagnes militaires à l'étranger), t. II, part 1, Londres 1959, p. 9; voir H. Batowski, *Agonia pokuju i początek wojny* (L'Agonie de la paix et le commencement de la guerre), Poznań 1969, p. 312—317.

² *Polskie Sily zbrojne...*, t. I, part 3, p. 14—15.

de lui communiquer que le gouvernement de Roumanie est prêt à offrir l'hospitalité sur son territoire ou accorder le passage à un pays neutre au Président Mościcki et aux membres du gouvernement polonais, mais pas en caractère officiel³. Après ces déclarations qui n'étaient pas assez claires, le gouvernement polonais accepta ces propositions. En conséquence, on passa par la radio, encore à Kolomyja, les ordres à l'armée, où l'on proposait d'aller par la Roumanie ou par la Hongrie en France, pour s'y battre contre les Allemands.

La nuit du 17 septembre 1939, les représentants du pouvoir suprême de l'État polonais et des autorités militaires franchirent la frontière⁴. C'est ainsi que commença la plus grande affluence des Polonais en Roumanie.

C'est le président I. Mościcki qui le premier franchit la frontière près de Kutry, ensuite les membres du gouvernement et quelques personnes du corps diplomatique. Il y avait aussi là-bas des réfugiés civils et un groupe, peu nombreux, de soldats polonais. Après minuit, en compagnie de l'attaché militaire de l'Ambassade de Roumanie, passa la frontière le commandant en chef, le maréchal E. Smigly-Rydz avec une partie de son état major. Un fragment des mémoires du major Zygmunt Wasilewski prouve le mieux combien ce triste moment était gravé dans la mémoire des soldats polonais quittant leur pays natal : „Terrible moment. Il ne s'effacera jamais de notre mémoire. Nous avons tous eu les larmes aux yeux. Il y en avait quelques-uns qui embrassaient la barrière blanc-rouge, la terre ou la guérite de garde de frontière. Quelques soldats pleuraient, les autres à genoux faisaient leurs prières. Chacun à peu près a pris quelque chose en souvenir. Un soldat a enlevé avec son canif un peu du vernis blanc-rouge du poteau de frontière, un autre a pris une poignée de terre dans son mouchoir, encore un autre a cueilli une fleur... Enfin, en regardant derrière nous, nous avons franchi la frontière. Tout de suite après ces tristes moments avait lieu le désarmement, si terrible et accablant.

On nous a humiliés. Nous avons eu honte. Chacun s'approchait d'un endroit indiqué en jetant son pistolet, son fusil et sa baïonnette. J'entendrais toujours les craquements des armes jetées et ce tableau ne cessera de me tourmenter. Je garderai à jamais les visages des soldats et surtout de ceux qui n'ont pas jeté leurs fusils, mais qui les ont mis à terre très tendrement⁵.

Le passage par la frontière terminé, le gouvernement roumain fit à Joseph Beck une proposition selon laquelle les ministres polonais devaient donner leur démission pour passer par la Roumanie comme personnes privées. J. Beck, n'ayant accepté ces conditions, proposa à son tour le passage

³ *Ibidem*, t. II, par 1, p. 9.

⁴ W. Biegański, *Władze rumuńskie wobec internowania uchodźstwa polskiego w Rumunii (wrzesień 1939 — luty 1941)* [Les autorités roumaines devant l'internement des réfugiés polonais en Roumanie (septembre 1939 — février 1941)], „Najnowsze Dzieje Polski”, t. 8, 1964, p. 47—48; O. Terlecki, General Sikorski, Kraków 1981, p. 139; A. Kareychi, L. Eșanu, *Demnitari polonezi refugiați în România la începutul celui de-al doilea război mondial*, dans *AIPI* XII, 1975, p. 151.

⁵ Z. Wasilewski, *Obyś żył w ciekawych czasach. Z pamiętnika adiutanta (1939—1945)* [Que tu vivais au temps curieux. Des mémoires d'aide de camp (1939—1945)], Warszawa, 1958, p. 26.

des membres du gouvernement incognito⁶. Le 18 septembre les Polonais étaient déjà à Cernăuți d'où, à la demande des autorités roumaines, le président I. Mościcki fut dirigé avec les personnes de son entourage au palais de chasse à Bicaz. Les ministres allèrent en train spécial à Slănic, localité de villégiature, le commandant en chef Rydz-Smigły à Craiova, tandis que son état major resta au bout contraire de la Roumanie à Vatra-Dornei. Les autres officiers supérieurs : généraux, colonels et quelques membres du gouvernement étaient dirigés à Băile-Herculane. Juste après l'arrivée dans ces localités, avait lieu l'internement des autorités polonaises et de l'armée qui affluait sans cesse par la frontière polono-roumaine⁷. Cette décision était extrêmement surprenante pour ceux qui espéraient, toutes les démarches faites, aller bientôt en France. Le prétexte de l'internement des Polonais était le manifeste du président I. Mościcki au peuple polonais, transmis encore à Cernăuți et envoyé aussi aux gouvernements des pays occidentaux. L'intervention de l'ambassadeur polonais à Bucarest, M. Roger Raczyński, échoua. Le ministre des Affaires étrangères Gr. Gafencu lui déclara qu'„il regrette beaucoup d'avoir arrêté en Roumanie Monsieur le Président et le gouvernement polonais pour ne pas exposer son pays au danger d'une guerre inégale avec les Allemands laquelle pourrait être terminée par une catastrophe aussi grande qu'en Pologne”⁸.

En vue de cette situation, certains Polonais essayèrent de s'évacuer, entre autres le ministre M. Grażyński (24. IX). Le général Władysław Sikorski eut la chance de s'échapper à l'internement. Il avait franchi la frontière comme les autres, mais il se rendit vite à Bucarest, où le 20—21 septembre il avait des entretiens avec Roger Raczyński et l'attaché militaire, lieutenant-colonel diplômé, T. Zakrzewski. Ces entretiens ont inauguré l'action de déplacements des Polonais à l'Occident de l'Europe. C'est alors qu'on délibérait sur les moyens de transporter les Polonais en France. On fixa aussi la liste de ceux qui allaient partir les premiers, à savoir : les généraux J. Haller et M. Kukiel, les hommes politiques comme M. Rataj, M. Niedziałkowski, J. Stańczyk et K. Popiel, les professeurs S. Kot, F. Bujak et E. Romer. Ayant pris connaissance de la situation des Polonais, le général Sikorski se rendit le 22 septembre en France avec une mission française⁹.

En même temps avaient lieu les pourparlers entre les autorités polonaises et le gouvernement de Roumanie au sujet des internés. I. Mościcki, après avoir renoncé à sa haute fonction de président, fut dirigé à Craiova, mais toujours sans possibilité d'en partir. Ce n'est qu'après maintes interventions, entre autres des Etats-Unis, qu'il quitta la Roumanie le 25 décembre 1939 sous le prétexte du départ au sanatorium et il s'installa en Suisse. Ce fait provoqua le mécontentement à Berlin, bien que Fabricius eût assuré qu'„à ma question pleine d'ironie, si les Roumains ont l'intention

⁶ La relation de J. Beck : *Sprawa polska podczas II wojny światowej w świetle pamiętników* (Le problème polonais pendant la II-ème guerre mondiale dans les mémoires), red. St. Zabiello, Warszawa, 1958, p. 230—231 ; J. Danielski, *Internowanie rządu polskiego w Rumuni w wrześniu 1939* (L'internement du gouvernement polonais en Roumanie en septembre 1939), „Zaranie Śląskie”, An. 39, 1976, n. 4, p. 681—689.

⁷ W. Biegański, *op. cit.*, p. 49—50 ; A. Karczyński, L. Eşanu, *op. cit.*, p. 154—155.

⁸ *Polskie Siły Zbrojne...*, t. II, part 1, p. 11.

⁹ R. Wapiński *Władysław Sikorski*, Warszawa, 1978, p. 226—229 ; O. Terlecki, *op. cit.*, p. 148—153 ; W. Korpalska, *Władysław Eugeniusz Sikorski*, Ossolineum, 1981, p. 201—203.

de traiter ainsi M. Beck et les autres membres du gouvernement polonais, Gafencu a répondu que cela ne comptait absolument pas¹⁰.

Le maréchal Rydz-Smigly fut dirigé à Dragoslavele. Il habitait dans une villa avec le colonel Z. Wenda, le major J. Krzeczkowski, l'ingénieur Wedziaga'ski, le lieutenant-colonel Cianciara et les autres qui restèrent auprès de lui. La maison était entourée de fil barbelé et personne n'y pouvait entrer sans permis spécial¹¹. Malgré toutes ces difficultés on décida d'organiser une évasion. Julian Piasecki, ex-secrétaire d'Etat aidé entre autres par le lieutenant-colonel Nejsarek, l'industriel Duchiński et Kogut-Wyrwiński, réalisa ce plan. Le 10 décembre 1940 Rydz-Smigly quitta Dragoslavele et le 15 décembre via Arad-Szeged parvint en Hongrie, d'où, grâce à l'aide des Polonais qui y travaillaient, il retourna en Pologne¹². Le major J. Krzeczkowski réussit au cours des deux premiers jours après l'évasion à simuler la présence de Rydz-Smigly à Dragoslavele. Il se promenait chaque jour en chapeau et en pèlerine du maréchal. C'est trois jours après qu'on découvrit la mystification. On arrêta donc le major Krzeczkowski et le lieutenant de la gendarmerie fut dégradé et emprisonné pour 5 ans. Quant aux autorités roumaines elles n'en informèrent pas les Allemands. Huit jours après Fabricius transmit la nouvelle officielle sur l'évasion de Rydz-Smigly. On commença à chercher intensément le maréchal polonais mais en vain. Ni les Roumains ni les Allemands, malgré les efforts, ne pouvaient déterminer le lieu de son séjour. Il n'y avait que quelques Polonais qui le savaient et „pour tromper les Allemands un homme déguisé en Rydz-Smigly se promenait à Istanbul et quelque temps après il alla en Afrique du Nord”¹³.

F. Slawoj-Skladkowski, premier des ministres, quitta aussi la Roumanie. La nuit du 21 juin 1940 sous le nom d'emprunt de Wincenty Wójcicki il se rendit en train Roumanie-Bulgarie vers le Proche-Orient¹⁴. Seul J. Beck n'eut pas la chance de s'échapper de la Roumanie. Malgré plusieurs tentatives d'évasion il y resta jusqu'à la mort (le 5 juin 1944) et fut enterré au cimetière à Bucarest.

Au cours des premiers jours, le 17 et 18 septembre, 20 000 Polonais franchirent la frontière. Le 22 septembre il y en avait 20 845 — 1 259 généraux et officiers, 19 586 soldats — et le 24 septembre le nombre des soldats était de 20 815¹⁵. D'après certains documents il y en avait en septembre 1939 environ 30 000 et parmi eux tout le haut commandement et le ministère de guerre. Une partie considérable des internés c'étaient sans doute les officiers et souvent d'un grade supérieur. Un tiers à peu près de ce

¹⁰ E. Guz, *Losy Mościckiego i Rydza-Smigłego (Les destins de Mościcki et de Rydz-Smigly)*, „Polityka”, 28. II. 1981, n. 9, p. 15 ; H. Batowski, *op. cit.*, p. 328.

¹¹ W. Biegański, *op. cit.*, p. 50 ; A. Karetchi, L. Eşanu, *op. cit.*, p. 157.

¹² W. Felczak, *Powrót i legenda. (Rzecz o powrocie marszałka Smigłego do Polski) [Le retour et la légende. (L'affaire de retour du maréchal Smigly en Pologne)]*, „Wież”, 1966, n. 9, p. 102 ; W. Biegański, *op. cit.* ; E. Guz, *op. cit.*

¹³ W. Felczak, *op. cit.*, p. 102.

¹⁴ F. Slawoj-Skladkowski, *Kłopoty z tajemnicami urzędowania. Ucieczka z Rumunii (Les embarras avec les secrets des fonctions. L'évasion de la Roumanie)*, „Tygodnik Demokratyczny”, an. 10, 1962, n. 1, p. 9 ; n. 2, p. 6—7.

¹⁵ W. Biegański, *op. cit.*, p. 73 ; A. Karetchi, L. Eşanu, *Poporul român în sprijinul refugiaţilor polonezi în anii celui de-al doilea război mondial*, dans *AIAT VII*, 1970, p. 321.

nombre c'étaient les aviateurs — 9 276 personnes, dont 1 491 officiers. Cependant les soldats affluaient en Roumanie jusqu'à la fin d'octobre et leur nombre augmentait de jour en jour. Sauf les militaires il y avait environ 20 000 réfugiés civils (d'après les données de la Croix Rouge, on notait au total depuis septembre environ 40 000 civils polonais)¹⁶. Il est difficile à présent de déterminer le nombre exact des Polonais qui passèrent par le territoire roumain pendant la seconde guerre mondiale. C'est pourquoi les chiffres oscillent entre 50 000 et 100 000 (dont 30 000 à 60 000 soldats).

Une affluence d'une vague si grande des Polonais surprit les Roumains qui comptaient accueillir quelques milliers de soldats, au plus. Le problème de répartir les internés se posait. Le sous-secrétaire du Ministère de la Défense, le général Marinescu, et l'adjoint du chef de l'état major, le général Șteflea, étaient obligés de s'en préoccuper. Ce dernier décida de créer deux zones d'internement : une au centre du pays à Focșani, l'autre à Bîrlad. Ces deux zones étaient subdivisées en 6 à 10 „sous-zones“ avec des commandants roumains. Il y avait aussi des commandants polonais obligés à faire le registre des internés. Ceux-ci devaient demeurer dans les camps¹⁷. Puisque ce système avait manqué, on commença en octobre 1939 à établir des camps spéciaux pour les soldats polonais. Un des premiers c'était le camp de Tîrgoviște pour 20 000 hommes. Ensuite on les organisa à Tîrgu-Jiu, Caracal, Slatina, Turnu Severin, Calafat, Pitești, Cîmpulung, Călimănești, Constanța, Drăgășani, Corabia, Balș, Urziceni, Băile-Herculane, Costești¹⁸. Dans ces camps, les soldats étaient divisés en compagnies, placées sous les ordres des commandants du groupement polonais et ces derniers sous les ordres du commandant de camp. Le commandant désigné par les autorités roumaines contrôlait tout. A partir du 28 octobre 1939, il y avait aussi un camp disciplinaire à Făgăraș où l'on dirigeait les évadés et ceux qui avaient commis des délits plus graves. Les conditions de vie dans les camps situés en Dobrogea aux environs de Babadag étaient mauvaises. Voici ce que se souvient le professeur. A. Vetulani : „La boue d'automne séparait si bien un village d'un autre que sans fil barbelé, sans sentinelle, les sous-officiers et les tireurs étaient tout à fait immobilisés“¹⁹. À mesure que les évasions devenaient de plus en plus nombreuses, on groupait les officiers polonais, non pas sans l'influence des Allemands, dans les camps de Tîrgoviște et de Tîrgu-Jiu. C'étaient les camps polonais qui ont duré le plus longtemps, où en février 1940 il y avait encore 7 271 internés, tandis que dans les autres localités, il n'y en avait que quelques centaines. C'étaient : Rydz-Śmigły et quelques officiers à Dragoslavele, 18 généraux et un officier supérieur à Băile-Herculane, un officier inférieur et deux sous-officiers à Balș, 359 soldats à Făgăraș et 22 soldats en prison à Brașov²⁰. Pendant le séjour dans les camps, les internés obtenaient leur solde d'après le degré militaire : généraux — 300 lei par jour, officiers supérieurs — 80, soldats lignards — 19,90. Il faut bien noter ici qu'au début

¹⁶ *Polskie Siły Zbrojne...*, t. II, part 1, p. 19 ; B. Treter, *Dziennik z Bukaresztu* (Le journal de Bucarest), publié par K. Treterowa, Kraków, 1980, p. 323.

¹⁷ W. Biegański, *op. cit.*, p. 56—59.

¹⁸ *Ibidem*, p. 60—61.

¹⁹ A. Vetulani, *Pożądzeniami wojny* (Hors des flammes de la guerre), Warszawa, 1976, p. 12.

²⁰ W. Biegański, *op. cit.*, p. 63.

on payait 40 lei pour un zloty, plus tard la relation était moins avantageuse : 22 et même 10 lei pour un zloty. Jusqu'en décembre 1940, l'État roumain a dépensé pour les subventions plus de 30 millions de lei. Mais en récompense il s'appropriait le matériel de guerre polonais : 19 avions „Los“, 11 avions de chasse, presque tout le parc de transport aérien de LOT et un certain nombre de chars de production française²¹.

Avant l'évasion organisée du territoire roumain, on expédia tout ce qui était de plus précieux. Un groupe de cryptologues polonais, qui travaillaient pour déchiffrer „Enigma“, était apprécié comme un trésor des plus considérables. Ces spécialistes dont M. Rejewski était le plus doué, ayant reçu le consentement des autorités roumaines, allèrent en Occident en compagnie des Anglais²². En septembre sur le territoire de la Roumanie se trouvait aussi le transport des gobelins d'Arras, le plus précieux décor du château royal de Vavel. Ces gobelins étaient emportés de Cracovie au moyen de la „galara“ spéciale. Ils parvinrent à Bucarest le 27 septembre et en novembre, grâce aux soins du docteur S. Świerż-Zaleski, conservateur des Collections Nationales d'Art à Vavel et de Fr. Polkowski, ils quittèrent la Roumanie par voie de mer²³. On avait aussi emporté de la Pologne tout l'argent offert par les citoyens pour les Fonds de Défense Nationale. Transporté à Bucarest depuis septembre et déposé dans les caves de l'Ambassade de Pologne, il fut ensuite embarqué à Constanța à bord d'un bateau-citerne anglais et envoyé en France.

L'armée polonaise internée en Roumanie ne voulait point passer le temps de guerre dans les camps. Conformément aux ordres du Haut Commandement Polonais siégé en France, on commença, de même qu'en Hongrie, à organiser des évasions. Au début cette action était dirigée à l'échelon central par le général I. Modelski, ensuite par le général M. Kukiel. Le général J. Kleeberg était le premier délégué aux affaires de l'évacuation ayant le siège à Bucarest. Après son départ à Paris c'est le lieutenant-colonel docteur J. Kornaus qui entra en fonctions.

Pour préparer le mieux possible le départ des Polonais, il fallait sonder l'attitude en question des autorités roumaines, ensuite donner aux hommes des habits civils, de l'argent, des vivres et des passeports avec des visas convenables. Au début on ne partait que par chemin de fer. En trains Bucarest-Zagreb-Milan-Torino on parvenait à Modane ou à Menton à la frontière française. Un peu plus tard on organisait des transports par voie de mer, c'est-à-dire de Constanța à Marseille et puis via Messine à Beyrouth et Haïfa. On se servait de tous les moyens de transport pour déplacer les Polonais à l'Ouest. Tous les consulats étaient engagés à cette action. Quant à celui de Constanța, le major Z. Wasilewski constatait : „Le poste consulaire de cette ville organise des transports en masse par mer, contenant de 100 à 1 000 hommes. Il est difficile, bien sûr, de cacher les foules des soldats qui attendent les bateaux. Partout on entend la langue polonaise et l'habit

²¹ *Ibidem*, p. 79—81.

²² Sur l'„Enigma“, p. ex. : G. Bertrand, „Enigma“ ou la plus grande énigme de la guerre de 1939—1945, Paris, 1973 ; J. Krawczyk, *Enigma : telling it as it was*, „Pol. Perspect.“, vol. 21, 1978, n. 6, p. 32—35 ; W. Iwanowski, *Tajemnica Enigmy (Le secret de l'Enigma)*, „Wojskowy Przegląd Historyczny“, An. 21, 1976, nr. 4, p. 231—232.

²³ B. Treter, *op. cit.*, p. 7, 13, 38, 324.

— la veste courte et la casquette — nous fait découvrir à première vue. L'organisation des transports à un si grand échelon était possible parce que la police et toute la gendarmerie étaient achetées²⁴. Cette action avait réussi surtout grâce à l'attaché militaire de l'Ambassade de Pologne à Bucarest, T. Zakrzewski, et au major diplômé M. Zimnal. Tout d'abord on cherchait à transporter les aviateurs qui allaient s'engager aux opérations militaires en Occident. Jusqu'à la fin d'octobre 1939 on évacua de la Roumanie 3 842 personnes, dont 539 officiers, 1 468 soldats, 1 320 hommes du personnel d'aviation et 462 techniciens. Vers la fin de 1939 quittèrent la Roumanie 11 457 personnes et en janvier 1940, quand l'évacuation était au maximum, 4 145. À partir d'octobre jusqu'en décembre 1939, chaque jour partaient en moyenne 126 personnes et en janvier la moyenne augmenta à 134²⁵. On note que jusqu'à la mi-juin 1940 — 22 000 personnes quittèrent la Roumanie. On suppose que ce nombre était, peut-être, plus grand.

Sous la pression des autorités allemandes, surtout du consul Matuschka, on enregistra dans les camps polonais ceux qui étaient d'origine allemande. En conséquence de ce registre, 3 officiers et 137 soldats furent dirigés au camp de Balș, d'où ils retournèrent, probablement, dans le pays. Après la défaite de la France en été 1940, beaucoup de soldats polonais se décidèrent à revenir en Pologne. Personne ne s'opposait à cette décision, ni les Roumains, ni les Allemands, ni l'attaché militaire polonais. On avait décidé que les soldats âgés de 40 ans et les officiers plus âgés et malades étaient autorisés à retourner dans le pays²⁶. Les commandants polonais et les compagnons d'infortune tâchaient de détourner ces Polonais de prendre une telle décision mais sans le résultat espéré. C'est dans le camp de Tîrgu-Jiu qu'il y avait la plupart de ceux qui s'étaient déclarés à retourner. Le 1-er décembre 1940 dans le port fluvial de Turnu Severin on les embarqua à bord des bateaux allemands „Helios“, „Uranus“ et „Schönbrunn“. D'après le communiqué du „Biuletyn Tygodniowy Uchodźców Polskich w Rumunii“ à bord de ces bateaux il y avait 2 400 soldats polonais²⁷. C'est sûr qu'ils furent ensuite dirigés aux travaux en Allemagne.

La situation de ces Polonais qui restaient en Roumanie devint plus compliquée quand le général I. Antonescu prit le pouvoir. Alors ils furent obligés de quitter Bucarest. La même année le 17 août, est parti le lieutenant-colonel T. Zakrzewski et, quelque temps après, le 2 novembre, le major Zimnal et tous les travailleurs de l'Ambassade. La section de la Croix Rouge où travaillait le médecin colonel Balaszkeskul continuait son activité. L'adjoint de ce médecin, B. Ziemiański, travaillait dans le Ministère plénipotentiaire du Chili. Mais en février 1941 même on renonça à cette activité. Enfin le 12 février les Polonais furent transmis aux Allemands. Transportés au centre du Reich ils furent emprisonnés dans les oflags et stalags.

²⁴ Z. Wasilewski, *op. cit.*, p. 40.

²⁵ *Polskie Sily Zbrojne...*, t. II, part 1, p. 29.

²⁶ W. Biegański, *op. cit.*, p. 65—66.

²⁷ „Biuletyn Tygodniowy uchodźców polskich w Rumunii“ (Le Bulletin Hebdomadaire des réfugiés polonais en Roumanie), nr. 43 (138), 8.XII. 1940, p. 8; voir W. Biegański, *op. cit.*, p. 66.

La situation des civils n'était pas moins difficile, mais leurs conditions de vie étaient un peu meilleures que celles des soldats. Ils arrivaient en Roumanie en se servant de tous les moyens de transport. Il y avait des personnes qui avaient franchi la frontière comme par hasard, n'ayant pas cette intention auparavant. Marie Kuncewicz, dans ses romans autobiographiques „Tristan 1946“, „Fantômes“ et „Les clés“, parle de ces problèmes. Les réfugiés civils se dirigeaient en général vers Bucarest et la première vague y parvint le 20 septembre. La plupart d'entre eux comptait aller le plus vite possible en France ou en Angleterre. Ils assiégeaient pour ainsi dire l'Ambassade de Pologne et les consulats de ces deux pays. Mais partir de Roumanie n'était point facile²⁸. Au début c'est aux soldats qu'on donnait la priorité à s'en aller. Les civils tâchaient donc de s'installer en Roumanie et d'attendre leur tour.

Quelque temps après on avait créé le Comité Civique d'Aide et de Sécurité Sociale aux Emigrés Polonais en Roumanie. Son activité était au début dirigée par le ministre M. Arciszewski. Parmi ses membres il y avait W. Korsak, Kaluba, A. Verulani, Robaczewski, Rosny Szewczyk et Jakubowski²⁹. On travaillait dans les sections de culture et d'instruction publique, d'enregistrement, de services publics et d'allocations. On s'occupait, tout d'abord de la vie des civils, mais on s'intéressait aussi aux problèmes des soldats internés. Le Comité Américain d'Aide aux Polonais [YMCA] et la Fondation Anglaise des Polonais manifestaient aussi une activité très intense. Toutes ces organisations aidaient les Polonais, en leur fournissant des vêtements, des matériaux de toute sorte, en organisant l'alimentation, en accordant des subventions. En novembre 1939, le Comité Polonais, par exemple, dépensait en moyenne pour les allocations 360 lei et dans les cas exceptionnels 500 lei³⁰. Au cours de ce mois il y avait à Bucarest 6 asiles de nuit, entre autres la Maison d'Etudiants, rue Victoriei 134, ou les maisons rue I. Ghica 7 et rue Kiseleff 14³¹. C'était impossible d'installer tous les Polonais dans la capitale. On avait donc désigné quelques localités en province, où les allocations étaient aussi attribuées.

„Alors pour la plupart des réfugiés les aiguilles de l'horloge étaient arrêtées — écrit M. Górszczyk. Il fallait se servir de tous les moyens de propagande pour arrêter la folie de la danse qui avait envahi le «beau monde» de notre émigration de guerre en Roumanie“³². Et pour cette raison, entre autres, on avait décidé de diriger les Polonais dans les autres villes. B. Treter dans son journal rapportait : „Que la conduite de ces émigrés était scandaleuse ici (c'est-à-dire à Bucarest — M. W.) avant de les avoir déplacés en province“³³. A plusieurs personnes on avait suspendu les allocations payées par le gouvernement de Roumanie. Et elles étaient assez

²⁸ M. Kuncewiczowa, *Klucze (Les clés)*, Warszawa, 1964, p. 84—86.

²⁹ „Biuletyn Tygodniowy...“, nr. 7 (72), 8. I. 1940, p. 2; „Wiadomości i informacje dla uchodźców (Les Nouvelles et les informations pour les réfugiés)“, nr. 58, 18. IV. 1940 p. 1; „Kurier Polski“ (Le Courrier Polonais), nr. 511, 2. III. 1940, p. 4.

³⁰ „Biuletyn Tygodniowy...“, nr. 44, 6. XII. 1939, p. 4.

³¹ *Ibidem*, nr. 57, 19. XII. 1939, p. 4.

³² M. J. Górszczyk, *Szkice emigracyjne. Rumunia — Iran — Palestyna — Egipt (Les esquisses d'émigration)*, Warszawa, 1948, p. 7.

³³ B. Treter, *op. cit.*, p. 69.

élevées — 100 lei par jour, ce qui à l'échelle d'un mois était égal au salaire d'un commissaire de police³⁴.

En conséquence les civils furent installés dans 23 villes, entre autres à Bucarest, Buzău, Craiova, Turnu Severin, Brăila, Ploiești, Pitești, Călărași, Pătârlagele, Caracal, Slatina, Tîrgoviște, Pucioasa, Tîrgu-Jiu, Cîmpulung-Muscel, Turnu Măgurele. Les personnes qui, conformément aux „buletine de însoțire”, allaient en province, étaient obligées d'avoir une permission pour s'installer ou séjourner quelque temps dans un endroit indiqué. Ceux qui n'avaient pas assez d'argent pour louer le logement ou une chambre habitaient dans les maisons spéciales destinées aux réfugiés. A Turnu Severin c'était par exemple l'Hôtel Central où en décembre 1939 étaient logées 1 000 personnes³⁵. Vers la fin de 1939 et au début de 1940 eut lieu la plus grande affluence de Polonais en province. En décembre 1939 la colonie polonaise à Turnu Severin comptait environ 1 200 hommes, à Buzău en janvier 1940 environ 1 000, à Caracal 618, à Pitești 270, à Brăila 838³⁶.

Les Polonais jouissaient souvent d'une grande cordialité manifestée par la population locale. Déjà au cours du passage à travers le pays et ensuite pendant le séjour en Roumanie on leur venait maintes fois en aide inattendue. „Après la catastrophe de septembre, les Roumains ne cessent d'être nos alliés — écrivait Marie Kuncewicz. Toutes les maisons riches et pauvres étaient ouvertes aux Polonais avec cette hospitalité généreuse qui plus elle va à l'ouest plus elle est rationnelle... Ils ne nous mettaient pas à la porte. Ils proposaient l'adoption de nos enfants”³⁷. Marie Kuncewicz, l'auteur de ces mémoires, se trouvait alors en Roumanie parmi plusieurs milliers de Polonais. Elle se souvient de la cordialité du Ministre de l'industrie et du commerce. Il lui avait proposé de laisser son fils Witold chez lui pour donner à celui-ci la possibilité de terminer les études dans un lycée français à Bucarest³⁸. Et ce n'était pas un cas isolé. L'architecte Bogdan Treter qui restait à Bucarest jusqu'à l'automne 1940 écrivait à propos de la bienveillance et de l'aide qu'il avait reçue de la part des intellectuels roumains.

En septembre 1940 selon le „Biuletyn Tygodniowy” du 14 septembre il n'y avait en Roumanie que 4 500 Polonais. Excepté la ville de Bucarest, le plus grand nombre de Polonais se trouvait dans les villes suivantes : à Craiova — 536 personnes, à Tîrgoviște — 423, à Buzău — 405, à Turnu Severin — 363, à Băile Govora — 258, à Cîmpulung — 203³⁹. Ces données ne sont pas, peut-être, tout à fait exactes, mais elles prouvent combien le nombre des Polonais avait diminué sur ces terrains.

En novembre 1940 l'Ambassade de Pologne fut obligée à s'évacuer. C'est le ministre plénipotentiaire du Chili qui s'occupa alors de la population civile. Le Comité de l'Aide aux Emigrés Polonais transmit sa mission à YMCA. Les jours difficiles commençaient. En ce temps-là le ministre plé-

³⁴ M. J. Górszczyk, *op. cit.*, p. 7—8 ; A. Karecki, L. Eșanu, *Poporul român...*, p. 323.

³⁵ „Biuletyn Tygodniowy...”, nr. 58, 20. XII. 1939, p. 3.

³⁶ *Ibidem*, nr. 4 (69), 4. I. 1940, p. 4 ; nr. 5 (70), 5. I. 1940, p. 3 ; nr. 14 (79), 15. I. 1940, p. 2 ; nr. 15 (80), 16. I. 1940, p. 3.

³⁷ M. Kuncewiczowa, *op. cit.*, p. 87—88.

³⁸ La lettre de Mme M. Kuncewiczowa de 23. IX. 1979, que je possède dans mes papiers.

³⁹ „Biuletyn Tygodniowy...”, nr. 29 (124), 14. IX. 1940, p. 19.

nipotentiaire du Chili. Samuel del Campo, prit contact avec le docteur Grzegorz Szymonowicz, représentant de „Polonia“ roumaine, qui séjournait à Cernăuți. Le docteur fut nommé alors conseiller pour les affaires des Polonais. La protection des réfugiés était une de ses tâches. Grâce à son activité si dévouée il avait sauvé en octobre 1941 environ 500 Juifs polonais et en juin 1942 environ 300. Le ministre plénipotentiaire du Chili, lui-même, „pour toute petite récompense, prenait en garde les dépôts monétaires considérables, l'or, les diamants des citoyens polonais. C'est ainsi que nous avions sauvé ce qui présentait encore quelque valeur“ avait écrit Szymonowicz à E. Wincencowicz⁴⁰. En mars 1941 on liquida la section polonaise de la Croix Rouge Roumaine⁴¹. La présidente de cette section, Olga Romer, fut nommée déléguée pour les affaires de sécurité sociale aux émigrés. C'est YMCA qui une fois de plus vint alors en aide. Grâce à cette organisation, les Polonais s'engageaient aux travaux dans l'industrie, dans le commerce, dans l'agriculture comme ouvriers saisonniers⁴². C'était important d'autant plus parce que ceux qui ne recevaient pas d'allocation et n'avaient plus de propres moyens d'existence devaient quitter Bucarest et s'installer à Cîmpulung-Muscel, Craiova, Drăgășani, Ocnele Mari, Pitești et Slatina. La vie des réfugiés en Roumanie s'éteignait peu à peu.

Impossible de ne pas présenter, en grandes lignes au moins, l'activité culturelle des Polonais en Roumanie. Le tableau de la vie des émigrés serait manqué et loin d'être plein de ces émigrés qui malgré tant de difficultés n'étaient point découragés et essayaient de garder leur identité nationale. Au point de vue politique ils étaient très différenciés, mais en général ils critiquaient l'attitude du gouvernement polonais. Autour du ministre J. Beck, considéré comme chef, étaient groupés alors les partisans de J. Pilsudski. Mais ceux qui se déclaraient pour le général W. Sikorski, organisateur de l'armée polonaise en Occident, étaient de plus en plus nombreux, entre autres l'attaché militaire de l'Ambassade de Pologne, T. Żakrzewski.

Sans égard à leurs opinions politiques, beaucoup de Polonais faisaient preuve d'une activité très animée dans le domaine de la culture et de l'instruction publique. Cette activité servait souvent de prétexte pour déplacer les soldats à l'Occident. C'était le cas d'un ensemble renommé „Lwowska Fala“ auquel appartenaient ensuite les autres artistes comme Mira Grelichowska. Selon A. Vetulani, „ils aidaient beaucoup à l'évacuation secrète des soldats internés, surtout des jeunes officiers. Après chaque spectacle de cet ensemble ceux qui allaient se rendre en France, déguisés d'une manière très différente se mêlaient aux acteurs quittant le camp“⁴³.

La ville de Bucarest était toujours le centre de la vie culturelle de l'émigration polonaise. Dans la Maison Polonaise, rue Chr. Tell 21, qui était le centre de la „Polonia“ en Roumanie, on avait ouvert un foyer et une salle de lecture où chacun pouvait lire les journaux français, suisses, allemands et le „Kurier Polski“, qui n'avait cessé de paraître en Roumanie. C'est là qu'on organisait le plus souvent les conférences des intellectuels polonais

⁴⁰ T. Biedrzycki, *Historia Polaków na Bukowinie (L'histoire des Polonais en Bukovine)*, Warszawa-Kraków, 1973, p. 227-229.

⁴¹ „Biuletyn Tygodniowy...“, nr. 35 (18C), 26. III. 1941, p. 6.

⁴² *Ibidem*, nr. 37 (182), 30. III. 1941, p. 6 ; nr. 43 (188), 13. IV. 1941, p. 10.

⁴³ A. Vetulani, *op. cit.*, p. 9.

qui se trouvaient alors à Bucarest. L'activité consacrée était la plus intense vers la fin de 1939 et au début de 1940. Beaucoup de Polonais illustres y prenaient part. Melchior Wańkowicz, écrivain et journaliste parlait le 15 novembre des exploits héroïques du soldat polonais, le docteur Teodor Holban présenta le 8 mars l'histoire de l'émigration polonaise en Roumanie dans les années 1830—1860⁴⁴. C'est impossible d'énumérer toutes les conférences faites alors à Bucarest, mais il est à noter qu'à partir de 1940 on constata un nouveau courant dans les énoncés. On commençait à analyser avec précaution la situation militaire et politique en Europe quelques mois après la guerre. Le 3 février 1940 Zbigniew Klimkowski présenta le problème du pétrole pendant la guerre, le 10 février le docteur Ludwik Gross parlait de la menace de la guerre bactériologique, le 14 janvier Ferdynand Zweig présenta ses réflexions sur le caractère de la guerre contemporaine à l'Occident et le rédacteur Juliusz Mieroszewski sur les méthodes de la propagande allemande en Pologne⁴⁵.

Les informations étaient diffusées d'une manière plus ou moins officielle. C'est dans les Ambassades et à l'église qu'on se rencontrait, qu'on prenait contact avec les autres et qu'on propageait des informations. D'après B. Treter, „les Polonais fréquentaient les offices faits en polonais au cours des premiers mois quand on leur manquait le plus des contacts personnels et par correspondance. A l'église venaient les catholiques pratiquants et ceux qui faisaient profession d'une autre foi sans égard à leurs opinions politiques et religieuses“⁴⁶.

Cependant la parole écrite jouait un rôle beaucoup plus grand. Juste au moment où les émigrés avaient commencé à organiser leur vie parurent les bulletins d'informations, de même à Bucarest que dans les camps pour les internés. Le premier de ces bulletins parut à Bucarest le 20 octobre aux dépens de YMCA : le „Biuletyn Informacyjny dla uchodźców polskich w Rumunii“ (à partir du 20 février 1940 il paraissait sous le titre „Biuletyn Tygodniowy uchodźców polskich w Rumunii“). Au début depuis le 10 octobre on affichait sur le mur du consulat polonais un communiqué écrit à la main. Grâce à l'aide de YMCA on acheta la machine reproductrice et on imprima le premier numéro du Bulletin. Depuis le 20 octobre 1939 jusqu'au 31 janvier 1940 on fit paraître 95 numéros⁴⁷. Jusqu'en 1942 quand on avait cessé d'imprimer le „Bulletin“ il y en avait 300 numéros. Dans ce bulletin il y avait des informations sur les événements du front, des nouvelles sur le pays et les informations sur la vie des émigrés en Roumanie. Grâce à l'aide de la Fondation Anglaise de l'Aide aux Polonais on avait commencé à éditer la revue „Droga ku Polsce“⁴⁸. Nous n'avons pas d'informations plus exactes pour préciser son caractère. En novembre 1939 on publia une revue pour les éclaireurs polonais sous le titre „Na Warcie“, dont la

⁴⁴ „Biuletyn Tygodniowy...“, nr. 33, 25. XI. 1939, p. 4; nr. 24, 16. XI. 1939, p. 3; „Wiadomości...“, nr. 25, 8. III. 1940, p. 4.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 27, 3.II.1940, p. 4; nr. 2, 10.II.1940, p. 1; nr. 7, 16.II.1940, p. 4; „Biuletyn Tygodniowy...“, nr. 13 (78), 14. I. 1940, p. 4.

⁴⁶ B. Treter, *op. cit.*, p. 32.

⁴⁷ „Biuletyn Tygodniowy...“, nr. 30 (95), 31. I. 1940, p. 1.

⁴⁸ Le premier numéro de 22. IV. 1940.

rédaction se trouvait dans la Maison Polonaise. Zygmunt Kawalec était son rédacteur en chef⁴⁹.

Dans certains camps on éditait aussi des journaux d'information. Le professeur A. Vetulani, interné dans le camp de Babadag, mit en train l'édition d'un journal, au début seulement avec les dates, ensuite numéroté⁵⁰. La même année à Tirgu-Jiu paraît „Biuletyn — Czasopismo polskiego obozu żołnierskiego w Targu-Jiu”. Le premier numéro écrit à la main parut aussi le 4 octobre 1939 dans le camp à Calafat rédigé par le sergent Edward Smoczny, le lieutenant Teodor Krajewski et l'aspirant Władysław Kisielewski. Bientôt on obtint la machine reproductrice et, à partir du 22 octobre 1939, le bulletin paraissait tous les jours. Il subsistait grâce aux cotisations des soldats. On ne cessa d'éditer ce bulletin même après le déplacement des soldats à Tirgu-Jiu. Cette action était dirigée alors par le sous-lieutenant, ingénieur Bronisław Nawrocki et par P. Zwierzchowski. C'est grâce aux soins de Janusz Meissner qu'on profitait alors de l'aide de la Fondation Anglaise. Depuis le 19 février 1940 le lieutenant Józef Jastrzebski était rédacteur en chef, aidé par l'aspirant Bogdan Znowski, l'aspirant P. Zwierzchowski, E. Smoczny et Wincenty Hoffman, comme reporter de radio. Ce bulletin engloutit pour ainsi dire les autres qui paraissaient ici auparavant par exemple „Biuletyn” du camp à Rîmnicul-Vâlcea, édité depuis les premiers jours d'octobre. Il y en avait au total 56 numéros. Il était rédigé par le lieutenant, docteur Stanisław Korta, l'ingénieur Zdzisław Solski, le chef de peloton Hubert Staniowski, l'aspirant Piotr Pawelczyk, le porte-drapeau Michał Drzóska, le caporal Stanisław Strzalkowski, le sergent Michał Karpow et Mikołaj Weremczuk. En même temps à partir du 26 septembre on éditait „Biuletyn Prasowy” dont le rédacteur en chef était W. Hoffman. Il y avait aussi la revue hebdomadaire „Tygodnik Obozowy” à tirage de 100 exemplaires, effet du travail du sous-lieutenant ingénieur Bronisław Nawrocki et Wincenty Mianowski. A Caracal le lieutenant J. Jastrzebski aidé par Andrzej Szarata, le capitaine P. Bieliński et le caporal Stanisław Cieśliewicz, rédigeaient la revue sous le titre „Gazetka” à 10 exemplaires. Ayant assimilé tous ces journaux le „Biuletyn” du camp de Tirgu-Jiu avait le plus grand tirage : 120 exemplaires en 1939 et 300 exemplaires par jour en 1940⁵¹.

En 1943, quand le nombre des soldats en Roumanie était déjà très petit, le 21 novembre on commença à rédiger dans le camp de Drăgășani „Głos Uchodźcy — Tygodnik świetlicowy uchodźców w Drăgășani” tapé à la machine⁵². C'est certain qu'il y avait alors une variété de bulletins ou de journaux polonais (environ trente).

Sauf ces bulletins rédigés spontanément, paraissait encore le „Kurier Polski”, dont les propriétaires étaient Tytus Czerkawski et Piotr Mizunka. En 1940 c'était l'unique journal polonais qui paraissait officiellement en Europe de l'est.

⁴⁹ Voir : M. Willaume, *Na Warcie (1939—1940) (à la garde)*, „Mówia Wieki”, nr. 9, 1981, p. 33—34.

⁵⁰ A. Vetulani, *op. cit.*, p. 8.

⁵¹ „Biuletyn tygodniowy polskiego obozu żołnierskiego w Targu (!)-Jiu”, (Le Bulletin hebdomadaire du camp polonais de militaires à Targu (!)-Jiu), nr. 100, 4.III.1940, p. 1—2.

⁵² „Głos Uchodźcy” (La Voie de réfugié), nr. 1, 21.XI.1943.

Engagés dans l'activité culturelle et dans la diffusion des informations vérifiées, les Polonais n'étaient, hélas, tout à fait consolidés. B. Treter qui observait la vie des Polonais très attentivement écrivait en mai 1940 : „Nous sommes nombreux ici, en Roumanie, mais personne n'a pensé à nous unifier, non par la force mais par une conscience morale d'unité nationale pour être unifiés, solidaires, consciencieux de nos buts et non pas laissés chacun à son sort”⁵³. Tout cela inquiétait les Polonais qui séjournaient en Roumanie plus longtemps. D'autre part on observait un mal du pays et de tout ce qu'on avait quitté en septembre 1939. C'est pendant les fêtes que cette nostalgie augmentait. Pendant la Noël de 1940, deuxième déjà fêtée en temps de guerre, tous étaient envahis d'une nostalgie accablante. La poétesse Kazimiera Illakowiczówna, qui habitait en Transylvanie, à Cluj, envoya à ses compatriotes à Bucarest son poème intitulé : „Laisse-nous revenir vivants, o, Pologne...”⁵⁴. Malgré tant de soucis et d'hésitations, les Polonais s'engageaient surtout à une activité qui pourrait apporter des résultats évidents. Organiser des écoles c'était donc la tâche principale. Et ce dessein était en grande partie réalisé, ce qui permettait à plusieurs Polonais d'avoir confiance au sens de leur travail à l'étranger.

On créait des écoles pour les enfants, pour la jeunesse et les adultes déjà au cours des premières semaines en Roumanie. À vrai dire, l'enseignement était donné là où il y avait des instituteurs et des élèves. D'après les mémoires du professeur A. Vetulani, un des premiers lycées polonais fut organisé à Bucarest par Helena Barysz. Quelque temps après c'est le Comité d'Aide aux Emigrés qui se préoccupa de l'enseignement. Le prof. Vetulani était chef de la commission de culture et d'instruction publique. Grâce à l'aide du docteur L. Kurdybacha, professeur agrégé à l'université de Léopol, la scolarité était plus ou moins organisée. Il visitait les écoles en donnant des instructions aux enseignants. Le prof. Vetulani, à son tour, présidait à la commission d'examen à Bucarest. Par l'intermédiaire de ceux-ci, le Comité accordait le droit d'ouvrir les écoles et de délivrer les certificats, ce qui contribuait considérablement à éliminer les abus. Il y avait des Polonais qui enseignaient sans être préparés, comme dans le camp „des généraux” à Băile Herculane, „où étaient internés les ministres et les officiers supérieurs. Ils enseignaient en dilettante leurs enfants et tous ceux qui y étaient groupés”⁵⁵.

Déjà en décembre 1939 la section de culture et d'instruction publique du Comité d'Aide aux Emigrés compléta tous les programmes pour les écoles primaires et les lycées. En conséquence au cours de ce même mois on ouvrit 8 lycées et 10 écoles primaires. Les lycées se trouvaient à Bucarest, Ploiești, Turnu Severin, Călimănești, Drăgășani, Brăila, Corabia et Băile Herculane et les écoles primaires à Bucarest (aux dépens de la princesse Caragea), à Ploiești, Turnu Severin, Drăgășani, Călimănești, Brăila, Corabia, Craiova, Băile Herculane et Călărași⁵⁶. A Bucarest où les Polonais étaient le plus nombreux il y avait aussi une maternelle. Le lycée contenant toutes les classes se trouvait alors rue Mureșanu 1. À Turnu Severin et à Ploiești on

⁵³ B. Treter, *op. cit.*, p. 247.

⁵⁴ „Biuletyn Tygodniowy...”, nr. 17 (162), 12. II. 1941, p. 1.

⁵⁵ A. Vetulani, *op. cit.*, p. 10—11.

⁵⁶ „Biuletyn Tygodniowy...”, nr. 57, 19. XII. 1939, p. 3—4.

ouvrit les écoles collectives. Ensuite étaient organisés successivement les lycées à Băile Govora et Tîrgoviște. Vers la fin de 1939 presque toutes les écoles étaient visitées par le prof. Kurdybacha, ce qui contribuait au travail plus effectif. Il y avait des enseignants qui avaient emporté des manuels indispensables à réaliser les programmes. Comme résultat, au mois d'avril, d'après le compte-rendu du Comité d'Aide aux Emigrés, dans 50 localités habitées par les Polonais il y avait 7 écoles secondaires, 10 écoles primaires, 2 internats pour la jeunesse et 22 bibliothèques ambulantes.

Le premier examen de baccalauréat eut lieu du 4 au 15 mars 1940 à Bucarest, Ploiești et Turnu Severin, d'après le règlement approuvé par le Ministère de la Sécurité Sociale. On admit à cet examen 58 candidats, dont 12 externes et on délivra 40 certificats. D'après la relation d'un professeur de physique et de géographie à Turnu Severin, Kazimierz Bartosz, dans les années 1939—1945 environ 200 adultes et jeunes terminèrent le lycée polonais. 10 personnes seulement d'entre eux continuèrent leurs études dans les écoles supérieures de Bucarest. Il est à noter que les soldats internés dans les camps, eux aussi, se mirent avec ardeur à faire leurs études. Ils tâchaient de compléter leurs connaissances, profitaient des cours de langues étrangères et de l'université populaire à Tîrgu-Jiu où les cours étaient faits par les éclaireurs polonais de l'équipe Tadeusz Kościuszko. Cette université comptait 178 „étudiants“, les élèves de l'école primaire y compris.

Les Polonais qui étaient pendant la seconde guerre mondiale en Roumanie manifestaient donc une activité très intense et variée. Grâce aux organisations internationales et aux milieux locaux on organisa assez vite l'aide sociale, on assura la diffusion des informations les plus importantes et des nouvelles sur le pays et la situation dans le monde, on organisa enfin, tant que c'était possible, l'enseignement en polonais. La plupart donc de ceux que le destin de la guerre avait jetés en Roumanie étaient loin de perdre leur temps.

ORGANIZAȚII SOCIALISTE ȘI MUNCITOREȘTI DIN IAȘI PÎNĂ LA 1916

DE

DUMITRU D. RUSU

Leagăn al tradițiilor progresiste, izvor al multora dintre înfăptuirile esențiale ale poporului român, centru al unor acțiuni cu caracter revoluționar, Iașul va fi, și în privința mișcării muncitorești și socialiste, unul din principalele locuri de geneză și dezvoltare ale acestui element progresist, purtător al celor mai înalte idealuri de progres și libertate. Indiscutabil, la baza nașterii și dezvoltării noului, în speță a ideilor socialiste, stau tradițiile revoluționare înaintate, idealurile de dreptate și libertate, larg vehiculate la Iași în perioada 1821—1848, în anii Unirii Principatelor și apoi în condițiile dezvoltării vertiginoase a culturii din a doua jumătate a secolului trecut. Alături de București, Iașul a fost în întreaga perioadă de pînă la primul război mondial unul din importantele centre spirituale de promovare a ideilor înaintate de dreptate socială, egalitate deplină și consolidare națională. În pofida slabei dezvoltări a forțelor de producție capitaliste la Iași, elementul muncitoresc și socialist, ideologia cea mai înaintată a epocii — socialismul științific — vor cuceri treptat un loc de seamă în ansamblul vieții ieșene o dată cu deceniul al optulea din secolul trecut. În această privință, un rol aparte va reveni intelectualilor din Iași, receptivi la noutățile teoriilor socialiste, dominați de idealuri scumpe națiunii române. Iașul deceniilor opt și nouă din secolul trecut a gravitat tot ceea ce reprezenta ideea de progres și înnoire în rindurile intelectualității noastre. Nu numai socialiștii recunoscuți, dar și alți mulți intelectuali din Iași sau cu legături în Iași au contribuit esențiale la promovarea ideologiei și formelor de organizare socialiste marxiste a muncitorilor, intelectualilor și altor categorii sociale. Asupra acestor elemente de organizare ne propunem să stăruim în cele ce urmează.

Pe măsura dezvoltării marii industrii, a creșterii numerice a proletariatului industrial și a înrăutățirii situației sale se vor face progrese remarcabile și în domeniile organizării și luptei maselor muncitoare. Deși nu posedăm date certe asupra începuturilor organizării muncitorilor din Iași, totuși, după 1860, nu au putut lipsi de aici casele de ajutor reciproc, casele de prevedere, asociațiile de intrajutorare, casele frățesti etc. Sintem în faza în care prevederile programatice ale organizațiilor muncitorești se limitau la intrajutorarea și apărarea intereselor materiale ale muncitorilor, în limitele permise de patroni care, de obicei, intrau în aceste asociații.

În deceniul al optulea al secolului trecut, asociațiile de ajutor reciproc evoluează către forme mai încheiate, urmărind scopuri mai aproape de interesele muncitorilor. Constituirea, în anul 1872, a „Asociației generale a tuturor lucrătorilor din România” — va fi urmată de crearea unei societăți similare și la Iași¹. În seara zilei de 24 ianuarie 1873, în urma unei întruniri a lucrătorilor din Iași, „profesioniști și industriali și alți lucrători de diferite categorii”, ținută într-o sală din Universitate, s-a constituit o „Asociațiune de lucrători români”². Scopul acestei societăți era „îmbunătățirea stării morale și materiale a lucrătorilor români: stabilirea amicitiei și bune înțelegeri între patroni și lucrători: modul de conduită de

¹ Înființarea societății din Iași este apreciată ca „o consecință” a celei din 1872 din București [Documente privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România (1821—1878), București, 1971, p. 670].

² *Ibidem*, p. 667—670.

adoptat spre a se face față concurenței industriale a lucrătorilor străini (...) ajutorarea acelor lucrători sau a femeilor lor, căroră, lucrînd, li s-ar întîmpla vreo nenorocire, cum și în caz de bătrînețe, neputință adevărată sau moarte; în fine, încurajarea celor de bună conduită”³. Cei 70 de membri fondatori au ales un comitet de 9 persoane „din toate profesiunile”. În concluzie, ziarul „Românul”, care însera acest anunț, aprecia că „această inițiativă (...) merită toată atenția lucrătorilor, industrialilor și profesioniștilor, care trebuie să se grăbească pentru a se înscrie în noua societate”⁴. Alte date privitoare la această organizație nu avem. Oricum, prin programul anunțat se înscrie printre principalele organizații din această epocă, din întreaga țară.

Pentru primăvara aceluiași an ni se semnalează și existența unei alte organizații muncitorești „Asociațiunea lucrătorilor tipografi români din Iași”. Sub îngrijirea acestei asociații se va publica, în 1873, volumul „Doliul Țării la moartea lui Alexandru Ioan Cuza”⁵.

Analiza statutelor asociațiilor muncitorești din perioada 1860—1880 reliefează, alături de scopurile întraajutorării și „o poziție de clasă tot mai fermă, care se oglindește prin permanentă îngrădire a influenței patronilor în cadrul asociațiilor, chiar dacă interesele acestora au coincis în bună parte, în această perioadă, cu ale muncitorilor”⁶.

Progrese mai însemnate pe linia organizării muncitorilor ieșeni, ca și a celor din întreaga țară, se vor înregistra după 1880, o dată cu radicalizarea mișcării socialiste, mișcare aflată în plină dezvoltare începînd cu deceniul al optulea din secolul XIX.

Paralel cu mișcarea muncitorească se va contura și dezvoltă la Iași, mișcarea socialistă, mișcare destinată, în faza inițială, cu precădere, tinerimii intelectuale, unor refugiați politici care se vor stabili aici și se vor integra organic realităților de la noi, Centru al ideilor revoluționare din perioada regulamentară, punct principal de propagare a ideologiei revoluției de la 1848 și a idealurilor din anii înfăptuirii Unirii, remarcabil centru al fundamentării culturii naționale, în a doua jumătate a secolului XIX, Iașul va recepta timpuriu și ideile socialiste, inițial în faza premarxistă și apoi doctrina socialismului științific. Orașul Iași se înscrie printre cele mai de seamă centre ale dezvoltării, răspîndirii și receptării socialismului în România modernă. Aici s-au organizat cele dintîi cercuri socialiste, apar primele publicații socialiste și tot de Iași este legată activitatea unor militanți de seamă și elaborarea primelor programe ale socialiștilor din România. „Iașii — aprecia un bun cunoscător al epocii — au fost în acea vreme o adevărată pepinieră, unde se cultivau cu multă îngrijire viitoarele cadre intelectuale ale armatei socialiste care va să vie”⁷.

Iașul nu a fost străin de ideile socialismului utopic. Activitatea teoretică și practică a unor gânditori înaintați ca Mihail Kogălniceanu, C. Negri, Alecu Russo, Al. I. Cuza, militanți pentru progresul social și dezrobirea țării de sub jugul feudal, pentru instaurarea unui regim de dreptate socială, se poate înscrie pe linia incipientă a unui curent înnoitor de nuanță socialist-utopică. Oricum, prima jumătate a secolului al XIX-lea reprezintă perioada unei „revoluții ideologice”, alături de cea din domeniile: demografic, agrar și industrial⁸. Mișcarea ideologică autohtonă, „exprimînd realități sociale și naționale românești, a dat contur și consistență, a explicat și orientat fenomenele în raport cu aceste realități, a fundamentat și impus necesitatea modernizării, a eliberării sociale și naționale”⁹. Mai mult, revoluția de la 1848 și Unirea Principatelor au dat un orizont larg farfolar înaintate românești. Pleiada de revoluționari democrați de la 1848 au creat climat favorabil, teren prielnic, intrării ulterioare pe făgașul ideilor socialiste a unei serii de intelectuali și alți oameni înaintați.

Începînd cu deceniul al șaptelea, oameni de cultură, intelectuali din Iași, în mare parte tineri, dornici de realizarea progresului țării și îmbunătățirea stării poporului, au acționat în vederea înfăptuirii, pe un plan nou, a idealurilor democratice pașoptiste. Aceștia au preluat din programele generației de la 1848 esența prevederilor democratice și le-au

³ *Ibidem*, p. 669—670.

⁴ *Ibidem*, p. 670.

⁵ *Începuturile mișcării muncitorești și socialiste în România*, în „Anale”, 4/XXVII, 1981, p. 154.

⁶ *Ibidem*, p. 155.

⁷ I. C. Atanasiu, *Mișcarea socialistă, 1881—1900*, București (1932).

⁸ Gh. Platon, *Geneză revoluției române de la 1848. Introducere în Istoria modernă a României*, Iași, 1980, p. 235—284.

⁹ *Ibidem*, p. 237—238.

adaptat noilor realități, dezvoltându-le, în ultimă instanță, conform cerințelor și năzuințelor clasei muncitoare¹⁰.

Acest fenomen avea loc în condițiile când Iașul se situase deja în fruntea vieții spirituale a țării, participând intens și la schimbul de valori internaționale, receptiv tot ceea ce s-a dovedit a fi înaintat. Încă din deceniul al șaselea al secolului XIX, Iașul era unul din principalele puncte de tranzit pentru literatura socialistă ilegală care se transporta în Rusia. După 1872, s-a organizat aici chiar un depozit de literatură revoluționară unde se adunau „sute de kilograme de cărți tipărite la Londra și Geneva”, urmărind să fie trecute peste Prut. Tot la Iași au găsit teren prilenic pentru desfășurarea activității revoluționare emigranți ruși, bulgarii, polonezi care, cu timpul, s-au încadrat în mișcarea socialistă din țara noastră. De asemenea, cele două momente europene de mare însemnătate pentru întreaga omenire — crearea Internaționalei I și Comuna din Paris — au găsit un profund ecou și în rîndul intelectualilor ieșeni. Filozofînd Vasile Conta, mai târziu profesor la Universitatea din Iași, a făcut parte dintr-o secție a Internaționalei I. Lucrările lui Marx și Engels începuseră să fie cunoscute în rîndul intelectualilor cu vederi democratice¹¹. La Iași au activat în deceniile opt și nouă ale secolului trecut figuri promeminente ale mișcării socialiste din țara noastră: Nicolae Codreanu, Dr. Russel, C. Dobrogeanu Gherea, Eugen Lupu, frații Ioan și Gheorghe Nădejde, Sofia Nădejde, Constantin Mille și alții.

În acest complex de factori a luat naștere la Iași una dintre primele organizații socialiste din România¹². După mărturisirea cunoscutului socialist Const. Mille, „cei dintii care au ridicat steagul roșu al mișcării socialiste au fost tinerii studenți din Iași și Bucu-rești, care deși fii ai clasei stăpînitore, deși legați prin interese de această clasă, totuși și-au jertfit timpul, energia lor și de multe ori cariera pentru a arunca sămînța rodnică a deșteptării, în clasele populare”¹³. Nu întîmplător, procesul de afirmare și organizare a socialistilor la Iași a găsit climat favorabil în mediul universitar. Prin natura preocupărilor, tineretului studios și profesorilor progresiști din Universitatea ieșeană, au venit, de timpuriu, în contact cu ideile socialiste. De aici au plecat și inițiativele pentru găsirea unui cadru organizatoric adecvat afirmării și răspîndirii noi ideologii. După două încercări eșuate — din 1863 și 1870 — de a înființa o asociație studențească, la 5 martie 1875, un grup de studenți, cunoscuți prin orientarea lor socialistă, au constituit „Clubul studenților Uni-versității din Iași”, organizație dominată, la început, de ideologia socialistă premarxistă, urmărind unele obiective cu caracter general-democratic. Comitetul clubului era format din M. Mihalea —președinte, Eugen Lupu—secretar, Gh. Gheorghiu—casier și C. C. Văleanu — bibliotecar¹⁴. Scopul principal al clubului, prevăzut în statut, era „stabilirea comunității de principii” și pe baza acestei comunități se avea în vedere realizarea „unirii cit mai strîns între studenți”. Se preconiza și „sprijinul reciproc” prin intermediul „prelecțiunilor” și discuțiilor asupra problemelor științifice, conferințe publice, producții muzicale, reprezen-tații teatrale etc. „Cînd fondurile clubului ar permite vor fi ajutați studenții lipsiți de mijloace”¹⁵. În anii următori numărul membrilor clubului a sporit cu noi studenți și alți simpatizanți¹⁶.

¹⁰ Referitor la modul în care socialistii au preluat ideile revoluționare de la 1848 a se vedea: *Presă muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea I, p. 54—56; Elena Georgescu, *Tezaur din veacul trecut*, București, 1971, p. 22—39; Dumitru D. Rusu, *Socialiștii ieșeni și problema unității și independenței naționale pînă la 1918*, în *ASUI*, XXVI, Istorie, 1980, p. 83—88.

¹¹ A se vedea: Dumitru D. Rusu, *Mișcarea muncitorească și socialistă din Iași în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Carpica”, Bacău, 1973—1974, p. 145—160; *Iașul în lupta revoluționară și democratică*, coordonator Gheorghe Zaharia, Iași, 1979, p. 11—20; Dumitru Vitcu, *Din începuturile mișcării socialiste la Iași*, în *AIAT*, XIV, 1977, p. 343—352.

¹² Ultimele cercetări aduc în discuție ideea existenței la Iași, din 1874, sau chiar de mai înainte, a unui comitet revoluționar român (*Ibidem*, p. 12).

¹³ *Documente din istoria mișcării revoluționare și democratice de tineret din România, vol. I (1921—1922)*, coordonator dr. Constantin Petculescu, București, 1982, p. 126.

¹⁴ D. Berlescu, *Universitatea din Iași de la 1860 pînă la 1918*, în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860—1960*, vol. I, București, 1960, p. 202—205; Ion Popescu-Puțuri, Titu Georgescu, *Purtători de flamuri revoluționare*, București, 1971, p. 48.

¹⁵ D. Berlescu, *op. cit.*, loc. cit., p. 204.

¹⁶ Vezi și Aurel Loghin, *Aniversarea la Iași, în 1881, a Comunei din Paris*, în *ASUI*, Istorie, 1965, p. 119—120.

În cadrul activității desfășurate membrii Clubului au ținut o serie de conferințe cu caracter științific, au adunat fonduri pentru sprijinirea războiului de independență. De existența acestui club, promovind treptat o orientare socialistă marxistă, se leagă activitatea studenților încadrați în cercurile socialiste constituie în această perioadă. De fapt, s-ar putea discuta despre existența la Iași, în 1875, a clubului studenților și a cercului socialist ilegal, constituit probabil în vara aceluiași an. Fără a avea la dispoziție izvoare clare și certe în legătură cu începuturile organizării socialiste la Iași¹⁷ — de altfel și considerațiile istoricilor din zilele noastre sînt ambigue¹⁸ — se constată totuși evidentă legătură între „Clubul studenților” și Cercul socialist din Iași. Mai sigur, cel puțin în faza inițială, este vorba despre aceeași organizație, puncte de plecare pentru cercul socialist și pentru clubul studențesc cu o îndelungată existență¹⁹.

Începuturile și activitatea acestui cerc este strîns legată de numele unor militanți de seamă pe tărîmul mișcării socialiste: Eugen Lupu, Nicolae Codreanu, Constantin Dobrogeanu-Gherea ș.a. Scopul cercului era — în primul rînd — de a crea și asigura educarea cadrelor revoluționare socialiste, de a desfășura o activitate propagandistică și de răspîndire a ideilor democratice, de familiarizare a unui număr mare de adepți cu noțiunile materialiste, socialiste.

Compoziția socială a acestor cercuri era eterogenă. De aceea ele nu au fost ferite de influența ideologiei burgheze asupra gândirii unor participanți. Totuși, predominau ideile înaintate ale epocii. Încercînd să conturăm nivelul ideologic al socialiștilor ieșeni, constatăm, că în deceniul al optulea din secolul trecut, se situau pe poziții premarxiste avînd însă și preocupări pentru teoriile socialismului științific. Cercul socialist din Iași era dominat, la început, de concepții lasalleniste, prudhoniste, narodniciste. Paralel însă, ideile socialismului științific își cereau drum mai intens și mai sigur. Studiînd operele lui Marx și Engels, membrii acestui cerc au înțeles importanța lor pentru dezvoltarea gândirii socialiste și au depus eforturi susținute pentru a le face cunoscute maselor muncitorești²⁰. Concepțiile socialiștilor ieșeni din această perioadă le găsim exprimate într-o serie de articole, broșuri, conferințe etc. Pronunțîndu-se pentru apărarea intereselor maselor populare, socialiștii au demască exploatarea, au dezlăuit arbitrarul vieții social-politic. Ei și-au îndreptat atenția spre țărănimă²¹, socotind-o uneori forța socială de bază a mișcării revoluționare. De asemenea, încă de pe acum, socialiștii ieșeni promovau ideea revoluției drept calea pe care poporul nostru poate și trebuie să meargă la realizarea revendicărilor sale. Ei afirmă, totodată, țelul științei și culturii în lupta poporului pentru eliberare, Militînd pentru un program general democrat, primii socialiști aveau ca ideal lupta împotriva rămășițelor feudale, cucerirea libertăților democratice, desăvîrșirea unității naționale. Totuși, ideile călăuzitoare în activitatea socialiștilor din deceniul al optulea nu depășeau cu mult ideile revoluționar-democratice și socialist-utopice. În acele condițiuni, socialiștii nu au putut merge pînă la înțelegerea legilor obiective ale dezvoltării societății, a rolului hotărîtor al proletariatului. Dar, elementele de critică a societății au contribuit la pregătirea condițiilor favorabile pentru răspîndirea marxismului, la apropierea socialiștilor de mișcarea muncitorească.

În condițiile istorice concrete ale României din anii 1870—1880, activitatea cercurilor revoluționare de la Iași a avut o deosebită însemnătate. Înălțînd steagul ideilor înaintate, revoluționare, au pregătit terenul pentru pătunderea ideilor socialismului științific. De fapt, după 1877—1878, între socialiștii ieșeni va avea o largă răspîndire „Capitalul” lui Marx. Iașul rămîne pînă după 1880, principalul nucleu al mișcării socialiste de la noi, centru de propagandă a ideologiei socialiste prin conferințe, presă și diverse alte publicații, loc de geneză pentru primele programe socialiste de la noi²².

¹⁷ *Începuturile mișcării socialiste din România*, loc. cit., p. 129—130.

¹⁸ *Ibidem*, p. 129—130, 139—142.

¹⁹ În 1877 „Clubul studenților Universității din Iași” era apreciat drept „focar de românism și patriotism din România de dincoace de Milcov” și „prin faptele sale contribuie ca numele de student al(l) Universității din Iași să strălucească asupra întregii țări și să se răsfrîngă chiar peste hotarele României” [*Documente din istoria mișcării revoluționare și democratice de tineret din România vol. I (1821—1822)*, p. 49].

²⁰ Vezi și Georgeta Tudoran, *Aportul socialiștilor ieșeni la răspîndirea marxismului în România*, în *CI*, I, 1970, p. 219—229.

²¹ Ecaterina Negruși, *Socialiștii ieșeni și problema agrară la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în *AI*, XVIII, 1981, p. 249—265.

²² Vezi și Dumitru Vitcu, *art. cit.*, p. 345—351.

Referitor la principiile de natură programatică reținem pe acelea de la începutul anului 1879. Urmărindu-se probabil materializarea unui gând exprimat în anii anteriori privind „formarea în România a unui partid socialist”²³, la 25 februarie, reprezentanții mișcării socialiste din Iași s-au întâlnit cu cel de la București la Ploiești, constituind o societate, „Internaționala democratică din România”. După cum reiese din procesul-verbal, semnat și de ieșeanul Eugen Lupu, scopul societății era, mai întâi, „unirea grupărilor socialiste din București cu grupurile socialiste din Iași”. Stabilindu-se necesitatea unor legături între cele două grupări, se preconiza elaborarea unui program „care să consemne și spiritul și principiile socialismului democratic român în general, tendințele sale în România” precum și a statutului societății. Urmau alte prevederi de natură organizatorică²⁴. O nouă ședință la 27 februarie ținută la București completa începutul organizatoric cu ideea legăturilor „cu celelalte cercuri internaționale din străinătate și propagarea acestor idei „cit mai intens printre societățile de studenți”²⁵. Aceste documente erau trimise de Eugen Lupu la Iași, lui Ion Nădejde sau dr. Russel, pentru „a arăta întrucât adevați la această programă”, păreri pe care le au și dacă dorec să contribuie la alcătuirea programului²⁶. Oricum, încă din această fază a căutărilor programatice și organizatorice, Iașul, alături de București, se situa în prim-planul inițiativelor.

Un rol important în procesul de clarificare politică a cercurilor socialiste l-a avut Congresul cercurilor socialiste care s-a ținut la Iași, în octombrie 1879. Alegerea Iașului ca loc al acestei prime conferințe socialiste, considerată, în ultima vreme, drept Congres²⁷, nu este întâmplătoare. Într-o scrisoare a lui Const. Dobrogeanu-Gherea către dr. Russel, punându-se problema ținerii unei conferințe a cercurilor socialiste din România se optează pentru Iași „deoarece acolo am fi, ca să zicem așa, acasă; am putea să ne întâlnim nu numai cu diferite persoane, ci cu toți prietenii din Iași”. Referindu-se la părăsirea întrunirii Congresului la Galați, se constată că „se și dezavantajul că acest congres va trebui organizat în mod conspirativ și va mai trebui să ne și grăbim”²⁸. Printre participanți sînt menționați Zamfir Arbore, Dr. Russel, Teodor Speranța, Ion și Gheorghe Nădejde ș.a. Discuțiile purtate cu acest prilej s-au încheiat cu hotărîrea ca activitatea socialistilor să se îndrepte către problemele pe care le ridică societatea românească. Congresul a arătat că mișcarea socialistă se orienta spre clasa muncitoare, cit și spre celelalte categorii exploatate. Noua orientare a socialistilor din Iași care activaseră cu precădere printre studenți și intelectuali, marchează un salt cu largi semnificații în direcția începutului apropierei dintre teoria socialistă și activitatea maselor muncitoare. Congresul care „a realizat în practică centralizarea organizațiilor socialiste din toate localitățile țării”²⁹, a dat un impuls favorabil evoluției activității cercurilor socialiste și, totodată, va impune ideea necesității organizării activității socialiste pe baza unui program propriu³⁰.

În acțiunea de luminare a clasei muncitoare, în îndrumarea spre organizare, în formularea și difuzarea revendicărilor sale programatice, un rol important l-a avut presa muncitorească și socialistă din această perioadă. După „Socialistul” (București, 1877), al doilea ziar socialist din țară, „Basarabia”, apare la Iași, în septembrie 1879 editat de dr. Russel, Ion Nădejde și Eugen Lupu³¹. Din tematica ziarului reiese că atenția redacției a fost îndreptată către aceleași probleme general-democratice care au preocupat și redacția

²³ *Documente privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România, (1821—1878)*, București, 1971, p. 852.

²⁴ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1879—1892)*, București, 1973, p. 14—15; Pentru detalii și alte comentarii vezi și Dr. Damian Hurezeanu, Gheorghe Neacșu, *Începuturile programatice ale socialismului român, în volumul: În slujba cercetării marxiste a istoriei P.C.R.*, București, 1971.

²⁵ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1879—1892)*, București, 1973, p. 15.

²⁶ *Ibidem*, p. 13.

²⁷ *Începuturile mișcării socialiste din România*, loc. cit., p. 161—162.

²⁸ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1879—1892)*, București, 1973, p. 37.

²⁹ *Începuturile mișcării socialiste în România*, loc. cit., p. 162. Un document din 1883 vorbește despre „partidul socialist”, care „este strîns unit (...) mai cu seamă în părțile Moldovei” [*Documente din istoria mișcării revoluționare și de tineret din România, vol. I (1821—1922)*, p. 89].

³⁰ *Iașul în lupta revoluționară și democratică*, p. 15—16.

³¹ *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea I, București, 1964, p. 44—50.

gazerei „Socialistul” din București. În gazeta ieșeană, aceste idei sînt tratate mai cuprinzător și mai adînc. În ultimele numere, „Beserabia” prezenta statul burghez ca pe un instrument de dominație a minorității, arăta necesitatea trecerii în proprietatea colectivă a pămîntului și a instrumentelor mari de muncă. Ziarul a fost, în cele din urmă, suprimat în decembrie 1879³².

La sfîrșitul anului 1879, socialiștii din Iași au înființat o tipografie proprie, cu ajutorul căreia au publicat, în anul 1880, mai multe broșuri și foi volante. Una dintre cele mai importante tipărițiuri a fost lucrarea Dr. Russel, intitulată *Un studiu psihiatric, urmat de cîteva comentarii asupra ideilor sănătoase*, apărută în martie 1880³³. Aici s-a încercat expunerea principiilor teoretice ale socialismului, schițîndu-se, totodată, direcțiile programatice ale cercurilor socialiste din România, așa cum erau înțelese de socialiștii din Iași. Programul încerca să prezinte soluții atît pentru problemele economice, sociale, administrative, cuprindea și unele prevederi pentru muncitori, dar cu limitele firești, explicabile și prin nivelul dezvoltării concepțiilor socialiștilor ieșeni și a orașului în general. Cu toate că principiile programatice, cuprinse aici, depășeau cadrul mișcării revoluționar-democratice și păseau pe pozițiile socialismului științific în formularea lor se manifestă încă influențe lassalleene, narodnice, utopice³⁴.

Martoră a frămîntărilor și căutărilor în vederea elaborării acestui program, Sofia Nădejde îl caracteriza drept „un amestec de anarhism și marxism”, și „ca orice program neexperimentat avea, desigur, puncte neclare”³⁵. Se remarcă, în schimb, caracterul național al programului: „La noi în țară trebuie un program special (...) nu tot ce e bun pentru proletariatul din Occident, se potrivește și săteanului nostru”³⁶. Este edificator modul creator de acceptare și însușire a teoriei marxiste privită în evoluția ei. „Multe din teoriile lui [Marx — n.n.] arăta Sofia Nădejde — poate vor rămîne ca adevăruri sfinte, deși multe vor cădea. Vremea și acțiunea au rolul de a selecționa”³⁷. Cu rezerva cuvenită față de nota exclusivistă a aprecierii, ideea ca atare se înscrie spritului novativ, realist, al socialiștilor din țara noastră.

Apariția și răspîndirea programului a avut o importanță deosebită. Acesta reflecta procesul incipient, dar sigur, de apropiere a mișcării socialiste din România de socialismul științific marxist. Către sfîrșitul deceniului al optulea din secolul trecut a luat o deosebită amploare activitatea propagandistică a cercului din Iași, ale cărui rînduri vor crește continuu. În această perioadă, la Iași, Dr. Russel, C. Mille și alții țineau în zilele de duminică, în fața muncitorilor, conferințe educative cu caracter socialist³⁸. Totodată, cercul socialist a ajutat pe muncitorii ieșeni în organizarea lor în asociații muncitorești, avînd la bază principiul luptei de clasă. Depășind stadiul asociațiilor de ajutor reciproc în care intrau și patronii, muncitorii au trecut la înființarea unor asociații profesionale, bazate pe principiul luptei de clasă. Aici intrau numai muncitorii indiferent de naționalitate. Astfel, cu ajutorul socialiștilor, se va înființa, în 1880, asociația profesională a lucrătorilor brutari, apoi a lucrătorilor caretași, lăcătuși, rotari, fierari și, în 1881, a cizmarilor. Din cele două statute existente, „Statutul societății lucrătorilor caretași și lemnari” și Statutul societății lucrătorilor ciobotari³⁹, identice în conținut³⁹, putem aprecia scopul acestor organizații. Plecînd de la faptul că „starea economică a lucrătorilor ciobotari din Iași astăzi e foarte tristă în comparație cu starea lucrătorilor de aceeași meserie din străinătate” și „că lucrătorii pot îmbunătăți starea lor materială (...) numai prin unitate și propriile lor forțe”, se preconiza constituirea societății care să aibă „de scop imediat îmbunătățirea stării economice, intelectuale și morale a membrilor ei precum și a tuturor lucrătorilor în această meserie”. Mai precis, societatea își propune să lupte pentru mărirea salariilor, reducerea duratei zilei de muncă, ajutor mutual în caz de boală. Membri ai „societății” puteau fi numai muncitorii. Organul suprem de conducere era adunarea generală, convocată saptă-

³² *Ibidem*, p. 50.

³³ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1879—1892)*, p. 80—84.

³⁴ Elena Georgescu, *op. cit.*, p. 69—73.

³⁵ Sofia Nădejde, *Amintiri*, în volumul: Victor Vișinescu, *Sofia Nădejde*, București, 1972, p. 231.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 232.

³⁸ C. Mille, Dinu Millian, în *Scrisori alese*, București, 1971; Vezi și Tiberiu Avramescu, *Constantin Mille. Tineretea unui socialist*, București, 1973, p. 35—89.

³⁹ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I, București, 1954, p. 685—689.

minal. Pentru îndeplinirea hotărârilor adunării generale și realizarea treburilor curente se alegea un comitet pe timp de un an⁴⁰.

În iulie 1880, lucrătorii tipografi din Iași au înființat societatea „Unirea”. După publicarea dezbaterilor și hotărârilor Congresului internațional al muncitorilor tipografi de la Bruxelles, muncitorii tipografi ieșeni au ținut o adunare, la 1 februarie 1881, sub semnul solidarității „dintre lucrătorii tipografi din ambele continente”. Această acțiune a influențat pe lucrătorii din Iași, tipografii înscriindu-se, „cu toții”, în societatea „Unirea”⁴¹. În ianuarie 1881, muncitorii ieșeni din atelierele de cizmărie și-au creat o organizație proprie. În prealabil, un comitet al muncitorilor cizmari a dus o largă agitație printre toți muncitorii atelierelor de cizmărie. Comiterul a lansat un apel prin care convoca, pentru 18 ianuarie, o adunare generală a muncitorilor ciobotari din Iași, în cadrul căreia urma să fie aprobat proiectul de statut al societății⁴². În 1881—1882 s-au înființat la Iași „alte șase organizații profesionale: societățile lucrătorilor brutari, lăcătuși, rotari, fierari, timplari și curelari”⁴³.

După statute, se constată că aceste organizații muncitorești, cu caracter profesional, depășeau, prin compoziția și scopul lor, organizațiile de întrajutorare, specifice începuturilor unirii maselor muncitoare. Asociațiile muncitorești din Iași, întemeiate în jurul anilor 1880, au demonstrat muncitorilor necesitatea unirii în organizații proprii de clasă și au contribuit la formarea conștiinței de clasă a acestora, reflectând începutul maturizării muncitorimii, organizată separat de patroni și împotriva acestora. Este deosebit de semnificativă constatarea potrivit căreia „sediul „societății căruțașilor și lemnarilor” din Iași ca și locuințele Dr. Russel și Ion Nădejde „erau adevărate cluburi revoluționare, în care se făcea critica alcătuirii sociale, închinabile și nedrepte și se propăvăduia ideea transformării sociale, radicale, în vederea întemeierii unei noi ordine economice și umane, care să asigure fiecărui ins: dreptul la viață, dreptul la muncă și la produsele integrale ale muncii”⁴⁴.

Procesul constituirii de „societăți” și „asociații” muncitorești va continua în toată perioada care face obiectul atenției noastre. Răspîndirea teoriei socialismului științific în rândurile muncitorilor a dus la ridicarea conștiinței de clasă și la identificarea acțiunilor pentru crearea organizațiilor profesionale muncitorești, bazate pe principiul luptei de clasă. În noile organizații profesionale, create în deceniul al noulea, patronii nu au mai fost admiși. În 1887 s-a constituit la Iași societatea „Albina”, a muncitorilor tipografi, și o serie de alte societăți muncitorești⁴⁵. Societatea „Albina” era, de fapt, clădită pe osatura vechii societăți „Unirea”, care funcționa doar timp de doi ani (1880—1882). Prin statutele din 1887 aceste asociații declarau „că rup cu toate partidele stăpînitoare de la conservatori pînă la radicali și fac parte din partida muncitorilor sau partidul socialist”⁴⁶. Către sfîrșitul secolului al XIX-lea, erau în Iași peste 60 de societăți, cuprinzînd cele mai diferite categorii de lucrători, meseriași, funcționari⁴⁷. Dintre organizațiile amintite parte vor deveni sindicate muncitorești.

Referitor la organizarea femeilor din Iași există, de asemenea, date interesante⁴⁸. Ca și în cazul lucrătorilor, primele organizații au caracter de ajutoare, filantropie. În 1867 sau 1868, se va constitui la Iași „Reuniunea femeilor române”. După statute, votate la sfîrșitul lunii decembrie 1867, scopul asociației de femei rezidă în următoarele: „prin contribuții anuale și alte mijloace cu care să se poată spori fondurile, să ajungă cu timpul a veni în ajutor copilei orfane și sărace amenințate de pierdere și miserie, a o scoate din bordeiul în care mai mult vegetează decît trăiește, a o dezbrăca de zdrențele ei și a face

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea I, p. 83.

⁴² *Documente privind Istoria României. Războiul pentru independență*, cit., p. 689.

⁴³ Fl. Dragne ș.a., *Mișcarea sindicală din România*, vol. I, București, 1981, p. 48.

⁴⁴ Const. Titel Petrescu, *Socialismul în România. 1835—6 septembrie 1940*, Biblioteca socialistă, București, f.a., p. 63.

⁴⁵ În 1887 se vor mai constitui la Iași o „breaslă” a muncitorilor de pămînt și „bresla” teslarilor.

⁴⁶ „Munca”, II, nr. 35, 20 octombrie 1891.

⁴⁷ N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, ed. II, București, 1914, p. 442—444.

⁴⁸ Pentru evoluția organizării femeilor a se vedea: Elena Georgescu, Titu Georgescu, *Mișcarea democratică și revoluționară a femeilor din România*, Craiova, 1975, 260 p.; Paraschiva Cîncea, *Mișcarea pentru emanciparea femeii în România (1848—1948)*, București, 1976, 164 p.

din dinsa o bună meseriașă care să fie folositoare și societății în care trăiește și familiei”⁴⁹. Caracterul filantropic al organizației domină câteva decenii fără a avea rezultate deosebite. În 1894 se va forma o primă organizație cu caracter politic „Liga femeilor” din Iași cu o contribuție esențială din partea militantei Sofia Nădejde, cunoscută „ca principala luptătoare feministă din țara noastră”⁵⁰. Statutele noii organizații fixau drept scop al acesteia „a scoate familia din rindurilor minorilor și interdicțiilor...”, a o ajuta să-și câștige nea-țînarea economică a-i înlesni mijloacele pentru îmbunătățirea stării ei culturale și a-i da un cîmp mai extins pentru activitatea sa întru organizarea existenței sale”⁵¹. Organizația va spori numericeste, își va lărgi aria preocupărilor pentru apărarea drepturilor femeii muncitoare.

Progresele în plan organizatoric, desfășurarea unor acțiuni de luptă, alături de creșterea numerică a muncitorimii din Iași, vor determina progrese și preocupări de natură ideologică. Expresia concentrată a modalităților de a privi prezentul și viitorul, presa socialistă va cunoaște, în această etapă, veritabile piscuri tot la Iași. Tradițiile publicistice progresiste, existența unui puternic nucleu de intelectuali socialiști la Iași, fondul muncitoresc în plină ascensiune determină, după 1880, apariția unor remarcabile publicații socialiste.

Prin activitatea publicistică de la „Contemporanul” (1881—1891), amplificată și adîncită în „Revista socială” — apărută tot la Iași, începînd cu aprilie 1884 — prin elaborarea unor studii originale ale socialiștilor ieșeni, prin traducerea și prelucrările din operele fundamentale ale întemeietorilor socialismului științific, Iașul va aduce o contribuție, de prim ordin, la răspîndirea ideilor socialismului științific în țara noastră, la formarea conștiinței de clasă și la maturizarea politică a proletariatului. Activitatea din jurul acestor reviste — la care adăugăm „Emanciparea” și „Drepturile omului”, apărute la București — au marcat etapa trecerii evidente a cercurilor socialiste pe pozițiile teoretice ale marxismului.

Studiul lui C. Dobrogeanu-Gherea *Ce vor socialiștii români*, publicat în „Revista socială”, nr. 8—11 din 1885—1886⁵², rămîne una din cele mai remarcabile lucrări socialiste din acea epocă, o esență a ceea ce cucerise mai valoros gîndirea marxistă în țara noastră, un exemplu de aplicare a teoriei socialismului științific la analiza societății muncitoare. Ca o dominantă a programului este relevarea rolului clasei muncitoare, stabilirea misiunii istorice a proletariatului în privința construirii unei noi orînduiri. Acest program a avut un rol însemnat în consolidarea organizatorică a mișcării socialiste și în atragerea muncitorilor înaintași în mișcare. La scurtă vreme după publicarea lui programul din 1886 a servit drept platformă de revendicări asociațiilor și cercurilor muncitorești.

Forma superioară a asociațiilor profesionale, cercurile muncitorești au luat ființă în toamna anului 1887 la București și apoi la Iași. Sîntem deia, în fața primei organizații a muncitorilor ieșeni, cu un pronunțat caracter politic, care avea drept scop principal alcătuirea unui partid al clasei muncitoare. Intrarea unor fruntași socialiști în cercul muncitorilor — organizat, de fapt, de membrii Cercului socialist din Iași — asigura orientarea sa ideologică, contribuind, totodată, la realizarea unității dîntre mișcarea muncitorească și socialismul științific. În conducerea cercului erau Ion Nădejde, V. Gh. Morțun ș.a. Activitatea noii organizații a muncitorilor din Iași s-a orientat către stringerea unității muncitorești, intensificarea luptei împotriva nedreptăților, pentru sprijinirea acțiunilor muncitorești din întreaga țară. Cercul muncitorilor din Iași va edita, începînd cu 1 noiembrie 1887, gazeta „Muncitorul”, cu subtitlu semnificativ „Organ al partidei muncitorilor”⁵³. Din articolul introductiv „Programul nostru”, reiese orientarea gazetei către lupta pentru organizarea proletariatului și țărănimii, pentru apărarea intereselor maselor exploatate, pentru demascarea claselor exploatatoare, pentru propagarea principiilor luptei de clasă și ale internaționalismului proletar⁵⁴.

Către începutul ultimului deceniu al secolului XX mișcarea socialistă la Iași face progrese în răspîndirea socialismului științific și apropierea de masele muncitoare. Continuă activitatea de traducere integrală a unor opere aparținînd creatorilor socialismului științific. După traducerea și publicarea la Iași, în 1891, a lucrării *Dezvoltarea socialismului de la*

⁴⁹ Elena Georgescu, Titu Georgescu, *op. cit.*, p. 30.

⁵⁰ Paraschiva Cîncea, *op. cit.*, p. 47.

⁵¹ *Ibidem*, p. 61.

⁵² *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea I, p. 299—363.

⁵³ *Ibidem*, p. 492—500.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 492.

utopic la știință, sub titlul *Socialismul utopic și socialismul științific*, în anul următor s-a publicat, tot la Iași, *Manifestul Partidului Comunist*, tradus de Panait Moșoiu. În cadrul activității ideologice a Cercului muncitorilor din Iași se înscriu și conferințele săptămânale, care vor continua cu regularitate.

O deosebită semnificație pentru orientarea socialiștilor din Iași către socialismul științific o prezintă și legăturile lui Panait Moșoiu și Ioan Nădejde cu Engels. Schimbul de scrisori este edificator în privința interesului reciproc care a dus la legături directe între socialiștii români și colaboratorul cel mai apropiat și continuatorul operei lui Marx. Într-o scrisoare din 1889 adresată de Ion Nădejde lui Engels se desprinde semnificația acestor legături „pentru dezvoltarea mișcării socialiste din România”⁵⁵.

În privința organizării muncitorilor din Iași la începutul ultimului deceniu al secolului XIX, problema constituirii unui partid muncitoresc era la ordinea zilei. În acest scop se va organiza și la Iași, după București, un club al muncitorilor, parte componentă a viitorului partid. Adunarea generală a lucrătorilor din Iași, în prezența lui Ioan Nădejde și altor fruntași socialiști, hotărâște la 25 mai 1891 înființarea Clubului muncitorilor⁵⁶. Activitatea multiplă și influența acestei organizații determină aprecierea făcută la câteva luni după înființare: „Partidul socialist român, *partidul muncitorilor*, — preciza un Raport din august 1891 — are trei cluburi principale, la București, Iași și Galați”⁵⁷.

Continuind tradiția „Revistei sociale”, Clubul muncitorilor din Iași va edita noua revistă teoretică, „Critica socială” (decembrie 1891 — aprilie 1893)⁵⁸. Cele câteva numere care au apărut până la 1893 cuprind, integral sau parțial, unele lucrări marxiste și mai multe articole, elaborate, în general, în spiritul ideilor lui Marx și Engels. Scopul revistei este precizat în articolul redacțional: „Acum însă, cînd socialismul a străbătut între muncitori și din aceștia sînt o parte care voiesc să cunoască mai adînc teoriile socialismului ca să aibă idee lămurită de calea pe care trebuie să meargă ei înșiși și să îndrepte și pe ceilalți muncitori, socotim că este cu putință ca partida să aibă și revista ei științifică pe lingă ziarul „Munca”⁵⁹. Este demn de reținut faptul că Iașul se străduise, în continuare, să dețină un anumit primat ideologic-teoretic. În acești ani activau aici, printre alții, două marcante personalități, Ioan Nădejde și Panait Moșoiu. În ceea ce privește pozițiile teoretice și practice ale marelui intelectual și patriot Ioan Nădejde, apreciate ca reformiste, se pare că este mai aproape de o înțelegere corectă a unor realități, de adaptarea activităților epocii și condițiilor interne de la finele secolului trecut. Dar, analiza concepțiilor și acțiunilor acestei personalități, merită o atenție aparte, depășind cadrul întreprinderii noastre.

Anii 1890—1893 cunosc și la Iași intense acțiuni destinate constituirii partidului muncitorilor. Alături de propaganda intensă pentru „alcătuirea partidului muncitorilor” s-au desfășurat acțiuni concrete demne a aprecia clubul muncitorilor de la Iași drept secție a viitorului partid socialist. Încă din 1891 socialiștii din Iași semnav „Partidul socialist ieșean”⁶⁰. Activitatea clubului, extinsă mai mult printre muncitori, se va materializa și în constituirea unor noi organizații muncitorești. La începutul anului 1893, organizațiile muncitorești profesionale din diferite ramuri de producție se vor uni într-o „Societate a muncitorilor” care în câteva luni va depși 400 de membri⁶¹. În planul activității teoretice se remarcă activitatea desfășurată de „Cercul studiilor sociale”, creat la Iași pe lingă Clubul muncitorilor.

După hotărîrea Clubului muncitorilor din București referitoare la „ținerea unui congres socialist român în timpul cel mai scurt posibil” însoțită de apelul adresat muncitorilor din cluburile existente, „să discute cit mai grabnic această chestie și să trimită neîntîrziat părerea lor Comitetului executiv al Clubului muncitorilor din București”⁶² la Iași, în întrunirea din ziua de 27 mai, majoritatea s-a pronunțat pentru convocarea congresului partidului. Se hotărîște alegerea unei comisii cu sarcina „să studieze amănunțit programul” și să se pronunțe asupra modalității „compunerii congresului și a ținerii lui”⁶³.

⁵⁵ După *Iașul în lupta revoluționară și democratică*, p. 30—31.

⁵⁶ *Constituirea partidului politic al clasei muncitoare din România — P.S.D.M.R. (1893)*, în „Anale”, 1/XXVII, 1981, p. 101.

⁵⁷ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1879—1892)*, București, 1973, p. 727.

⁵⁸ *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea I, p. 148—159.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 159.

⁶⁰ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1879—1892)*, p. 694.

⁶¹ *Iașul în lupta revoluționară și democratică*, p. 33.

⁶² *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1879—1892)*, p. 776—777.

⁶³ *Ibidem*, p. 779.

Începînd cu Congresul de constituire a P.S.D.M.R., din 1893, la care au participat 10 delegați din partea Clubului muncitorilor din Iași, acești a fost reprezentat, de regulă, cu cîte 2—10 delegați, la toate celelalte 5 congrese⁶⁴. În această perioadă, după Clubul din București, organizațiile similare din Iași, Galați, Ploiești, Brăila erau cele mai active. La acest prim Congres, Ion Nădejde este ales în consiliul general al partidului. Clubul muncitorilor din Iași, alături de care funcționa „Societatea muncitorilor din Iași”, număra, în 1893, în jur de 200 de membri și primea, în continuare, noi categorii de lucrători⁶⁵. Un apel al Comitetului executiv al Clubului adresat muncitorilor din Iași, în octombrie 1893, îndemna pe toți „fără osebire de neam, de religie”, „să ne stringem în partidul mare ca să ne căutăm de ceea ce se cuvine muncii noastre”⁶⁶.

Situîndu-se, în continuare, pe calea luptei pașnice, legale, conducătorii clubului nu pierdeau din vedere să sublinieze că „Noi trebuie să ne ridicăm pe calea dreaptă a legilor pentru drepturile răpite nouă”⁶⁷. Dintre activitățile permanente reținem că „societatea ține regulat întruniri în fiecare sîmbătă seara, cînd se vorbește de mișcarea muncitorilor, de social-democrație, de înfrățire și stăruință în luptă”⁶⁸.

Plecînd de la compoziția eterogenă a populației Iașului, unde trăiau un mare număr de evrei, Clubul muncitorilor a activat intens pentru atragerea proletariatului evreiesc în organizațiile muncitorești. În raportul delegației din România la Congresul socialist de la Zürich din 1893, se aprecia „ca un rezultat însemnat faptul că propaganda noastră a reușit a pătrunde proletariatul evreu din Moldova, din Iași, mai cu seamă; această propagandă prezenta numeroase și mari dificultăți”⁶⁹. Dar, încă din 1893 se va contura, în cadrul partidului, cercul de desidenți „Lumina”⁷⁰, care va activa o perioadă înăuntrul partidului, ridicîndu-se împotriva tacticii oportuniste a conducătorilor acestuia. Dar, pe lîngă critica justă în numeroase probleme, reprezentanții acestui cerc au alunecat pe panta naționalismului burghez. Ei se preocupau să trezească conștiința de clasă și să-i unească în organizații numai pe muncitorii evrei din Iași și din împrejurimi, rupîndu-se de Clubul muncitorilor. După apariția gazetei „Lumina” (Iași) 1895—1897, acest grup se va desprinde practic de Clubul muncitorilor din Iași⁷¹. O moțiune adoptată de membrii clubului muncitorilor din Iași la 28 septembrie 1895, dezaprobă poziția grupului deșident a cărei „tactică pe naționalități” „e în contradicție cu principiul luptei de clasă, baza doctrinei socialiste” și solicită „ridicarea mandatului de membri în Comitetul executiv al d-lor Ghelerter și M. Wexler”, „eliminarea d-lor (...) din Clubul social-democrat din Iași”⁷².

Raportul prezentat la Congresul II al P.S.D.M.R., din 1894, aprecia că „În general, mișcarea lucrătorilor socialiști merge slab la Iași (...) față de mărimea orașului și mai cu seamă, cu forțele socialiste culte care sînt acolo”. La acea dată, Clubul din Iași număra tot 200 de membri ca în anul anterior. Alături de acesta era „Societatea de muncitori” cu 400 de membri și „Cercul studiilor sociale”, înființat „din nou”, în ianuarie 1894, cu vreo 40 de membri⁷³.

La Congresul III al partidului, din 1895, delegații socialiști din Iași — după ce adoptaseră o rezoluție cu privire la organizarea și ordinea de zi a Congresului⁷⁴ vin cu un proiect propriu de statut, care preconiza modificarea statutului din 1893, în sensul intrării

⁶⁴ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1893—1900*, București, 1969, p. 49, 189, 212, 316, 479, 676. La Congresul de constituire a partidului după București, cu 18 delegați, venea Iașul cu 10 delegați și celelalte cluburi cu cîte 1—5 delegați (*Ibidem*, p. 49).

⁶⁵ Brutarii ieșeni, întruniți în sala Clubului muncitorilor pentru a-și manifesta solidaritatea cu greviștii din Galați, hotărîsc să se înscrie în Clubul muncitorilor (*Ibidem*, p. 136—137).

⁶⁶ *Ibidem*, p. 167—169. (Citatele din text la pag. 168).

⁶⁷ *Ibidem*, p. 168.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 84.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 139; vezi și p. 85, 90 și 91. A se vedea pentru situația din 1915 — *Ibidem*, 1910—1915, p. 896—897.

⁷⁰ Pentru unele păreri referitoare la gruparea din jurul gazetei „Lumina”, a se vedea: *Dezvoltarea partidului clasei muncitoare din România în perioada 1893—1918*, în „Anale”, 6/XXVII, 1981, p. 84—85.

⁷¹ *Ibidem*, p. 9, 10, 378 și 379; *Mișcarea muncitorească din România. 1893—1900*, București, 1965, p. 78—79.

⁷² *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1893—1900*, p. 378—379.

⁷³ *Ibidem*, p. 225—226.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 314—315.

disciplinei interne de partid, a întăririi organizatorice a partidului. Printre altele, socialiștii ieșeni propuneau înființarea unui secretariat permanent al partidului care să țină legătura cu cluburile muncitorești din țară, cu organizațiile locale ale partidului. Propunerea socialiștilor ieșeni a întâmpinat însă rezistență, fiind pînă la urmă înlăturată⁷⁵.

După Congresul III, situația clubului din Iași s-a înrăutățit. Frământările și dezbinările, prezente mai ales la nivelul Comitetului executiv al acestuia, au dus la o oarecare slăbire a activității sale. În anii 1896—1897, Clubul, care număra 90 de membri, a obținut, totuși, „roade frumoase”. Erau difuzate, zilnic, 120 de exemplare din „Lumea nouă”, s-au distribuit peste 3 000 de broșuri, întrunirile s-au ținut cu regularitate, duminica și sărbătorile⁷⁶.

Reflecțind frământările din întregul partid de la sfîrșitul secolului trecut și la Iași s-au manifestat, în privința situației în viitor a partidului muncitorilor, cele trei curente: „Unul să rămînă cum a fost, altul să formăm stînga liberală, dar să ne alegem momentul cînd să trecem, altul înjghebarea unui nou partid”⁷⁷. După cum se știe, triumfînd cea de a doua direcție, se va ajunge la încetarea vremelnică a activității partidului. Dar, ca și în celelalte centre muncitorești din țară, și la Iași, după o scurtă perioadă de căutări, organizațiile muncitorești își vor relua activitatea.

După părăsirea Partidului Social-Democrat de către grupul „generos”, Clubul muncitorilor din Iași, ca și cele din alte orașe, a continuat însă să activeze. Cu prilejul zilei de 1 Mai 1900 se va manifesta pentru ziua de muncă de 8 ore, votul universal, mărirea salariilor, dar și pentru păstrarea și extinderea organizațiilor de clasă ale proletariatului. Totuși, către finele anului 1900, clubul ieșean nu mai poate fi menținut, muncitorii grupîndu-se în asociații profesionale și în noi organizații cu caracter politic.

După modelul cercului „România muncitoare” din București se va constitui un cerc cu același nume și la Iași, în 1902. Lipsind partidul, acest cerc, împreună cu alte organizații muncitorești, a acționat în vederea activizării maselor muncitorești. În primii ani ai secolului al XX-lea, a desfășurat o intensă activitate teoretică „Cercul de studii sociale” din Iași, înființat în august 1903. Cercul avea drept scop răspîndirea ideilor socialiste și pregătirea terenului pentru regenerarea și unificarea mișcării social-democratice din toată țara⁷⁸. În cadrul cercului au activat M. Gh. Bujor, Max Wexler, dr. I. Ghelerter, I. Sion, I. Geller și alți intelectuali⁷⁹. Rolul acestor cercuri, mai ales în perioada începuturilor, era mai mult propagandistic, limitîndu-se, de fapt, la întruniri restrînse, săptămînale, cu care prilej se țineau conferințe și se purtau discuții cu privire la problemele socialismului, proteste și alte manifestări⁸⁰. Ulterior, activitatea acestor cercuri s-a lărgit și, alături de sindicate, reprezentînd Iașul la conferințele muncitorești, cercurile muncitorești au polarizat în jurul lor întreaga mișcare muncitorească, avînd un rol de bază în viitoarea reorganizare a partidului.

Reorganizarea mișcării sindicale, după 1905, va duce la extinderea rapidă a acestor organizații și în rîndul lucrătorilor din Iași. Dacă, pînă la 1 martie 1906, în Iași, era, se pare, numai un sindicat nou constituit, al brutarilor — înființat la 15 februarie 1906, cu un număr de 130 de membri⁸¹, — în august același an erau deja 10 sindicate. La conferința muncitorească din august 1906 Iașul era reprezentat de 14 delegați ai cercurilor socialiste și ai organizațiilor sindicale (cizmari, metalurgiști, tîmplari, sculptori și brutari)⁸². Într-o sinteză, intitulată semnificativ „Iașul proletar”, M. Gh. Bujor reliefa progresele organizării sindicatelor în Iași, precum și activitatea constantă a Cercului „România muncitoare” în anii 1905—1906⁸³.

Încercînd să conturăm activitatea desfășurată la Iași în perioada de după 1905, menționăm participarea activă a delegaților muncitorilor și socialiștilor din Iași la cele trei conferințe muncitorești din anii 1906, 1907 și 1908. Deosebit de activă a fost delegația socialiștilor

⁷⁵ *Ibidem*, p. 321; *Iașul în lupta revoluționară și democratică* (...), p. 41.

⁷⁶ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1893—1900)*, p. 496—497.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 717.

⁷⁸ *Ibidem*, 1900—1909, București, 1975, p. 151—153.

⁷⁹ Nicolae Copoiu, *Refacerea Partidului Social-Democrat din România (1900—1910)*, București, 1966, p. 103—104.

⁸⁰ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1900—1909*, București, 1975, p. 182, 213—214, 418, 485, 836 ș.a.; Dumitru D. Rusu, *Pagini din mișcarea muncitorească și democratică ieșeană pînă la 1918*, în *CI*, XI, 1980, p. 416—419.

⁸¹ *Documente din mișcarea muncitorească 1872—1916*, p. 323.

⁸² *Ibidem*, p. 334.

⁸³ „România muncitoare”, nr. 37, 12—19 noiembrie 1906, p. 4.

ieșeni la prima Conferință generală a sindicatelor și cercurilor socialiste din august 1906. Pe lângă raportul prezentat de M. Gh. Bujor, reținem intervenția activă în problema corporațiilor, în jurul căreia a fost după mărturisirea lui Bujor, „discuția cea mai aprinsă”⁸⁴. Adevărat că poziția „citorva delegați ieșeni”, care susțineau „activitatea în corporații” — poziție conciliatoare, care însemna o cedare față de teoria retrogradă a armoniei dintre capital și muncă — a determinat opoziția „imensei majorități a delegaților”, adversari convingși ai acestei practici. Prin discuțiile purtate — la care au participat și delegați ieșeni, Max Wexler, V. Anagnoste și E. Socor — și documentele adoptate, conferința a dat o ripostă energică și categorică acestor propuneri, cerind să se intensifice lupta pentru desființarea grabnică a corporațiilor⁸⁵. Conferința alege ca redactor responsabil al „României muncitoare” pe M. Gh. Bujor, care se afirmase deja ca unul dintre cei mai activi militanți de formație marxistă ai mișcării noastre muncitorești.

La cea de a doua conferință socialistă, din vara anului 1907, delegația ieșeană (10 delegați, reprezentând 8 organizații) se va alia, cu toată convingerea, principalei probleme care a fost discutată și hotărâtă: constituirea unui organ de conducere a cercurilor socialiste „România muncitoare” și gruparea acestora într-o organizație distinctă față de sindicate. Astfel, conferința a votat o rezoluție care stabilea ca cercurile „România muncitoare” să se unifice într-o organizație centralizată pe țară, denumită „Uniunea socialistă din România”, nucleu al viitorului partid refăcut în 1910⁸⁶.

A treia conferință pe țară a sindicatelor și cercurilor socialiste desfășurată la București în ianuarie 1908, va înregistra o participare activă și din partea Iașului. De data aceasta, încă din perioada pregătitoare, doctorul Ottoi Călin, delegat al cercului socialist din Iași, a propus aminarea discuțiilor privind proiectul de program al Uniunii Socialiste. Pînă la urmă, la propunerea lui M. Gh. Bujor, se hotără aminarea discuțiilor proiectului de program al Uniunii Socialiste, proiect care deja fusese publicat în „România muncitoare”. Totuși, Cercul de studii sociale vine cu un contraproiect al programului Uniunii Socialiste, vădind unele limite în raport cu programul inițial. În privința Statutului Uniunii Socialiste din România, discutat și adoptat la conferință, se va impune pînă la urmă contraproiectul elaborat de socialiștii din Iași, cu unele mici modificări și adaosuri luate din proiectul inițial, întocmit de socialiștii din București⁸⁷.

În primul deceniu al secolului nostru Iașul rămîne un principal centru publicistic, un avanspost al apărătorilor ideilor socialiste împotriva poporanismului și a altor curente de idei dăunătoare cauzei proletarietului, contribuind astfel substanțial la lupta pentru refacerea partidului. În august 1907, a apărut la Iași „Viitorul social”⁸⁸, revistă teoretică a mișcării socialiste, care, alături de gazeta „România muncitoare”, va avea un rol important în acțiunea pentru reconstituirea partidului politic al clasei muncitoare. Încadrîndu-se energic în frontul de luptă ideologic al clasei muncitoare, încă din articolul program, publicat în primul număr al gazetei, se pornea de la concepțiile generale ale socialismului științific cu privire la dezvoltarea societății, subliniindu-se că „numai revoluția socialistă va aduce, pentru întia dată, o schimbare completă în formele de proprietate, o ștergere definitivă a granițelor dintre clase”⁸⁹. Prin materialele publicate, revista va reliefa caracterul larg al mișcării socialiste, însemnătatea luptei de clasă a proletarietului. O dată cu analiza științifică a structurii social-economice a țării, se evidențiază rolul pe care îl are proletariatul în transformarea socialistă a societății, se sublinia însemnătatea teoretică și practică a socialismului științific ca ideologie a clasei muncitoare.

La Congresul de refacere a partidului din ianuarie—februarie 1910, mișcarea muncitorească și socialistă din Iași a fost reprezentată de Ottoi Călin, din partea cercului „România muncitoare” și de alți trei reprezentanți ai sindicatelor. Aceștia au luat parte la dezbateri, aducînd congresului adeziunea deplină din partea muncitorilor și socialiștilor ieșeni.

⁸⁴ M. Gh. Bujor, *50 de ani de la înființarea primului Consiliu General al Sindicatelor din România*, în Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 5, dosar nr. 1 160, f. 147.

⁸⁵ „România muncitoare”, nr. 25—26 din 20—27 august 1906.

⁸⁶ „România muncitoare”, nr. 19 și 20, respectiv din 8—15 iulie și 15—20 iulie 1907.

⁸⁷ *Idem*, nr. 46, 13—20 ianuarie 1908.

⁸⁸ *Presă muncitorească și socialistă din România*, vol. II, partea a II-a, p. 1—37.

⁸⁹ „Viitorul social”, nr. 1, august 1907, p. 4.

După reconstituirea Partidului Social-Democrat, în urma congresului de la începutul anului 1910, la Iași își va continua activitatea cercul „România muncitoare” sub denumirea de Club social-democrat alături de secția locală a partidului social-democrat. Pe primul plan se va situa secția partidului care număra, în 1914—1915, aproape 100 de membri. Dar, așa cum vor dovedi și acțiunile muncitorești din această perioadă, influența partidului era destul de puternică printre muncitori. Pe linia activității interne, delegații ieșeni au participat la congresele muncitorești și alte conferințe desfășurate în anii 1911—1916. Social-democrații din Iași au inițiat, pe linia programului adoptat la Congresul din 1910, acțiuni pentru înfăptuirea marilor deziderate ale epocii: votul universal, reforma agrară, drepturi și libertăți pentru muncitori. Delegații din Iași participă activ la congresele din 1912 și 1914, încercând chiar să obțină o anumită independență pentru organizația din Iași față de cea din București.

Organizațiile profesionale din Iași vor cunoaște și după 1910 un proces de consolidare. Situația organizațiilor muncitorești din țară, întocmită de autorități cu puțin înainte de promulgarea „legii sclerate”, din 1909, cuprinde, pentru Iași organizații profesionale cu un număr total de 546 de membri⁹⁰. După o perioadă de scădere a numărului sindicaliștilor, ca urmare a aplicării legiului antimuncitorești din 1909, începînd cu anul 1912 syndicatele își vor lărgi mult rîndurile. Totodată, va continua procesul constituirii unor organizații muncitorești, de regulă cu caracter de întraajutorare. Astfel, din inițiativa lui M. Gh. Bujor, se va constitui, în februarie 1912, societatea cooperativă „Munca”, pentru a ajuta lucrătorii brutari rămași fără lucru după grevele din noiembrie-decembrie 1911⁹¹.

Referindu-se la organizarea muncitorilor, trebuie să avem în vedere și tineretul din Iași, care — după „Cercul tinerimea culturală din Iași”, existent în 1906⁹², va înființa în 1910 cercul „Tineretul muncitor” a cărui activitate este consemnată documentar pînă la 1916⁹³.

Anii primului război mondial nu aduc elemente noi în planul organizării. Organizația socialistă din Iași, activînd în ilegalitate după august 1916, va declanșa unele acțiuni mai largi în 1917. Sfîrșitul războiului va crea condițiile favorabile reluării activității organizațiilor muncitorești din Iași.

Încă din momentul apariției mișcării muncitorești și socialiste, aceasta va găsi teren prielnic de manifestare și la Iași. Tradițiile progresiste ale Iașului, progresul multilateral al orașului în epoca modernă vor face din aceasta și un puternic centru de dezvoltare a noii forțe, mișcarea proletarietului. Succesele înregistrate în această direcțiune, pînă în anii primului război mondial, situează Iașul, după București, ca cel mai important centru de organizare socialistă, de afirmare a ideilor revoluționare și patriotice de către masele muncitoare și intelectuale progresiste.

Desigur, Iașul, prin poziția lui de centru cultural al țării, de loc al genezei multora din curentele social-politice ale epocii, va cunoaște o înfruntare mai acerbă între ceea ce era înaintat, progresist și ceea ce era retrograd. Aceasta explică atât persistența mișcării socialiste, care va avea un drum ascendent, cît și desele luări de poziție ale socialiștilor ieșeni, nu totdeauna în deplin acord cu organele centrale din București. Era la mijloc poate și dorința Iașului de a se impune ca o capitală spirituală a țării, dar mai ales necesitățile impuse de o tactică mai elastică care trebuia urmată în lupta cu ideologia străină socialismului.

Spre deosebire de alte centre urbane unde s-a manifestat puternic clasa muncitoare (Galați, Brăila, Ploiești), la Iași, pe lîngă acțiunile de organizare și luptă ale muncitorilor sînt momente remarcabile de predominare a activității teoretice, publicistice, teren prielnic de activitate pentru cunoscuți intelectuali socialiști. Pe ansamblu, Iașul cunoaște în epoca modernă o armonioasă împletire între teoria socialistă și practica mișcării muncitorești, aducîndu-și o substanțială contribuție la triumful ideilor înnoitoare în patria noastră.

⁹⁰ În Iași erau: sindicatul croitorilor, al „lucrătorilor de confecțiune”, a ceferiștilor și tîmplarilor; societatea de ajutor „Munca” și „Clubul de lumină al muncitorilor din Iași” (Arhiva Istorică Centrală, fond Poliția și siguranța, dosar nr. 87/1910, f. 26, 29, 30, 31, 32, 36 și 64).

⁹¹ „România muncitoare”, nr. 10, 5 februarie 1913, p. 4.

⁹² *Documente din istoria mișcării revoluționare și democratice de tineret din România 1821—1922*, p. 221, 225.

⁹³ *Ibidem*, p. 273, 274, 328, 329.

ORGANISATIONS SOCIALISTES ET OUVRIÈRES DE IASI AVANT 1916

RÉSUMÉ

Pour le mouvement ouvrier et socialiste de l'époque moderne, la ville de Iași a représenté un important centre d'organisation, de propagande et d'action, et, en certains moments, elle devient la première ville du pays à cet égard. Quant à l'organisation des ouvriers et des intellectuels socialistes, aspect qui constitue l'objet de ce travail, il faut retenir l'évolution depuis les simples associations d'aide mutuelle, les associations ouvrières et les cercles socialistes, caractéristiques de la période 1860—1880, jusqu'aux organisations politiques antérieures à la création du Parti Socialiste Démocratique des Ouvriers de Roumanie, les Cercle des ouvriers de Iași (1887) et le Club des Ouvriers (1891). Après 1880, le nombre des organisations professionnelles deviendra plus grand, une certaine partie se transformant en syndicats. Dans ce même contexte s'inscrivent les progrès programmatiques, évidents dans les deux programmes rédigés par le Dr. Russel (1880) et, respectivement, Constantin Dobrogeanu-Gherea (1886), ainsi que dans les principales gazettes ouvrières et socialistes : „Basarabia” (La Bassarabie, 1879), „Contemporanul” (Le Contemporain, 1881—1891), „Revista socială” (La Revue sociale, 1884—1887), „Muncitorul” (L'Ouvrier, 1887), „Critica socială” (La Critique sociale, 1891—1893), „Viitorul social” (L'Avenir social, 1907) et al. Après avoir souligné la contribution des socialistes de Iași à la création du premier parti politique de la classe ouvrière, on présente l'organisation et l'activité du Club des ouvriers jusqu'en 1900.

Au bout d'une courte période de tâtonnements, située autour de l'an 1900, le processus de revitalisation du mouvement ouvrier et professionnel se fait signaler à Iași également. C'est alors qu'on voit se constituer le cercle „La Roumanie ouvrière” (1902), „Le Cercle d'études sociales” (1903), et se réorganiser les syndicats ouvriers. Graduellement, l'activité de ces cercles socialistes devient plus ample et, bientôt, avec les syndicats, ils polarisent tout le mouvement ouvrier de Iași ; leur rôle dans l'organisation et le déroulement des travaux des trois conférences ouvrières et socialistes de 1906—1908 a été des plus importants. Durant les dix premières années de notre siècle, Iași sera toujours un centre très puissant de la presse ouvrière, un avant-poste des idées socialistes, sa participation à la lutte de réorganisation du parti étant très considérable. Aux organisations progressistes de Iași s'ajoute, à partir de 1910, le cercle „Les jeunes ouvrières”, dont l'activité, comme celles de autres organisations ouvrières, sera poursuivie jusque dans les années de la première guerre mondiale.

Durant toute cette période précédant l'an 1916, la ville de Iași a, de toute évidence, été, à côté de Bucarest, un important centre de propagation des idées d'avant-garde concernant l'organisation politique, professionnelle et, plus généralement, la lutte sociale.

UNIREA TRANSILVANIEI — IMPERATIV ISTORIC

NOTE ISTORIOGRAFICE

DE

D. CIUREA

Contrar afirmațiilor unor autori în legătură cu o pretinsă frontieră naturală a Carpaților, autori umaniști ca Bonfini și ulterior L. F. Marsigli se refereau la Dacia ca entitate geografică și etnică românească. „Provincia pe care cei vechi o numeau Dacia cuprinde astăzi Transilvania, Transalpina și Moldova” scria Giovanni Botero în 1595. „Se consideră insultați cu numele valah, voind să fie numiți numai români”, scria Giorgio Tomasi Veneto, secretarul lui Sigismund Báthory. Anterior, alți autori se refereau la utilizarea exclusivă a numelui de *români*. Carpații au fost și sînt considerați loc de formare și de adăpost pentru poporul român, cum scria și Jacques Ancel în 1938. Predominarea elementului românesc în interiorul arcului carpatic — osatură și rezervor hidrografic al teritoriului românesc — a fost permanentă, de la venirea maghiarilor și sașilor, cum scria și I. A. Fessler. Dimitrie Cantemir arăta în *Hronicul* său că „tuturor știut iaste că Ardealul de românii noștri iaste plin”. Maria Tereza numea Transilvania, cum s-a subliniat, „principatul nostru valah” (1748). Creșterea numerică a fost constantă, cu toate dificultățile opuse de regimul habsburgic al celor „trei nații”, „fundamentat” de I. C. Eder (1792), considerate „indigene”, care continua în secolul XIX. La 1850, după statisticile austriace, românii constituiau peste 60% din populația Ardealului. I. H. Benigni (Sibiu, 1837) scria — ca și Joseph Liechtenstern (1817) — că românii întrec la număr pe celelalte populații (ulterior vor confirma Johann Hintz (1876), Lutz Corodi (1906) ș.a.). Autori ca Geza Kuun (1888) se refereau la marea forță asimilatoare a „naționalității valahe”. Aserțiunile ostile ale lui Franz Joseph Sulzer (1781) și R. Roesler (1871) erau infirmate de numeroase alte comentarii favorabile ale unor autori ca Johann Thunmann (1774) L. A. Gebhardi (1781), Traugott Tamm (1891) și mulți alții, care nu contestau permanența din secolul III înainte. La reunificare se refereau, la nivel de prognoză ca la un obiectiv istoric inevitabil, J. A. Vaillant (1844), Errico Amante (1867) și alții. J. A. Vaillant preconiza deja o „Românie mare”, prin „reunirea într-un corp de nație independentă incluzînd toate teritoriiile desmembrate” (1873). Dispariția imperiului austro-ungar era considerată inevitabilă și apropiată de Maurice Block (1869), datorită conflictului din interior¹. Deși unirea Transilvaniei cu România era considerată atunci inevitabilă, unii autori străini ca E. A. Freeman (1885) luau atitudine ostilă față de legitimitatea istorică a existenței libere a românilor. În *Neuester orbis pictus*, dr. A. B. Reichenbach (Leipzig, 1845) scria că românii își au baza în Transilvania. („ihr Hauptsitz ist Siebenbürgen”). În monografia *La Roumanie* (Paris, 1878, p. 16—18) de A. Beauré și H. Mathorel, se scria, între altele, că forma neregulată a României se datora politicii marilor puteri, care au dictat tratatele și care n-au ținut seama de condițiile naturale ale națiunii. „În extinderea sa naturală, România avea ca centru Sibiu”. În 1887, Rudolf Bergner (*Rumänien*, Breslau) scria că românii din Transilvania rezistă cu succes tendințelor de desnaționalizare ale șovinilor maghiari. René Gonnard (*La Hongrie*, Paris, 1906), făcând „ungur de onoare”, considera Transilvania pentru români „leur domaine” și elogia figurile cu trăsături nobile animate de spirit latin. Anterior exprimau aceleași convingeri Max Choublier (Paris, 1899) și Albéric Cahuet (Paris, 1905).

Spre sfîrșitul primului război mondial, apăreau noi publicații maghiare, impuse și de situația politică, în care românii erau considerați intruși și inferiori, „un popor de păstori nomazi lipsit de istorie”, de exemplu în volumele *Ungarn* (Budapesta, 1917) și *La Hongrie* (Budapesta, 1919). Inuși numele le era contestat. Se făceau referiri la creșterea numerică

¹ Cf. și Paul Samassa, *Der Völkerstreit im Habsburgerstaat*, Leipzig, 1910.

(aproape trei milioane în 1900) și la puterea de asimilare a românilor. Moții erau considerați secui la origine. Favorabil pentru vechea Ungarie scria și diplomatul englez Arthur B. Yolland (*Hungary* Londra, 1917) convertit pentru o cauză pierdută. Gabriel Domergue (*La Guerre en Orient*, Paris, 1917) considera că Transilvania aparține României de drept și de fapt.

„Soluția” federalizării imperiului austro-ungar a preocupat și pe unii români ca Aurel C. Popovici, membru în „laboratorul politic” al arhiducelui Franz Ferdinand. În volumul cunoscut și comentat frecvent *Die vereinigten Staaten von Gross Oesterreich* (Leipzig, 1906), acesta a analizat literatura europeană în legătură cu situația din Imperiul austro-ungar și dreptul autodeterminării și cu soluția federalizării, care era considerată de el acceptabilă în raport cu necesitatea unui echilibru, luând în considerație obiectivele expansioniste ale imperiului țarist. Dispărînd imperiul austro-ungar, imperiul țarist avea deschisă fără nici un obstacol calea expansiunii în Europa centrală, cea ce era și în defavoarea vechii Români de arunci². Aurel C. Popovici propunea un stat federal cu 15 state și teritorii cu individualitate națională, în care al șaptelea era Transilvania cu Bucovina, iar Triesteul ultimul. Limba de legătură trebuia să fie germana. Ulterior, în 1918, Aurel C. Popovici nu mai credea în federalism și considera inevitabilă prăbușirea imperiului³. „Manifestul” lui Carol de Habsburg din 16 octombrie 1918, pentru constituirea unui stat federal austriac, n-a fost admis nici de români, nici de cehi și a rămas ca „un episod lipsit de importanță”, în raport cu desfășurarea evenimentelor. Situația acestui colos prăbușit odată cu sfîrșitul primului război mondial a fost prezentată veridic și de Friedrich Kleinwaechter (*Der Untergang der Oesterreichisch-ungarischen Monarchie*, Leipzig, 1920, 331 p.). Acest autor se referea la contradicțiile interne ale imperiului austro-ungar, generatoare de inegalitate politică și socială. Recunoștea legitimitatea dreptului românilor din Transilvania la existența liberă pe bază de majoritate numerică („ganz rumänisch”) și sublinia importanța actului unirii înfăptuit de M. hai Viteazul, reactualizat atunci. Unirea Transilvaniei, după suita de evenimente care au culminat cu 1 decembrie 1918, a fost rezultatul final al unui efort continuu alături de alte nații ale Europei centrale și al unui proces istoric obiectiv: prăbușirea formațiilor hibride întemeiate pe divizare și dominare cu justificarea-pretext a unei superiorități și a unor „drepturi” prioritare, zămisle de mentalități feudale. Tratatul de la Trianon, din 4 iunie 1920, era considerat și de Henry Helfant (Madrid, 1934) „un act de deprețate istorică”. Pentru delimitarea frontierei s-au utilizat datele atlasului Institutului geografic de Agostini din Novara (1916—1918). Fostul parlamentar maghiar Ladislas Fényes, în volumul intitulat *Le peuple hongrois accuse* (Paris, 1934), se declara pentru acceptarea tratatului de la Trianon, un verdict al istoriei și acuza oligarhia din Ungaria, care întreținea o atmosferă de ostilitate.

Între cele două războaie mondiale au continuat să apară publicații cu conținut ambiguu sau net favorabil, în parte cunoscute și comentate de I. Lupaș și alții. În volumul *La Hongrie mutilée* (Paris, 1922), Charles Tisseyre considera, după contele Apponyi, injustă stăpînirea românească exclusivă în Transilvania. Români erau acuzați de brutalitate, aroganță, venalitate. Secuii apăreau aici unguri „de veche spiță”, „cei mai curăți dintre roți unguri” (după Werbőczy), deși alți autori maghiari îi considerau reziduuri de avari sau pecenegi. Jancsó Benedek (*L'Europe orientale*, 1929, p. 261) scria și el exagerat și tendențios despre realitățile etnice și politice din Transilvania. Considera pe secui drept unguri și cei mai vechi locuitori din Transilvania, primii ocupanți. Se remarcă o colaborare „revizionistă” între lorzi și conți maghiari (Apponyi, Bethlen). Unul din campioni revizionismului în Anglia era lord Rothermere și fiul său. Nefavorabil pentru români scria și Friedrich Schmalz (*Gross Rumänien*, Gotha, 1921), ca și G. D. Teutsch (Sibiu, 1925). Ambii considerau pe români niște migratori tirzii (secolele IX—XIII) care au depășit numeric pe maghiari și pe sași, a căror existență o amenințau, cum scrisese încă I. M. Ballmann în 1801. Despre sași a scris corect Martin Schnell (Brașov, 1844) și ulterior I. K. Schuller (Sibiu, 1851).

Ferenc Eckhart (*A Short History of the Hungarian People*, Londra, 1931) făcea elogiu Ungariei, „mare putere în Europa centrală” și referiri la români veniți din Balcani, care au crescut rapid sub raport numeric în Transilvania. A. Sauvageot (*Découverte de la Hongrie*, Paris, 1937) se referea la oprirea românilor în fosta Ungarie, dar și la pretinsa oprire a ungarilor de către români, după aplicarea prevederilor tratatului de la Trianon. La tratamentul minorităților s-a referit și Eugen Wolbe (1938).

Lucian Romier, în volumul *Le carrefour des empires morts* (Paris, 1931), a scris cu satisfacție despre realizarea idealului unificării românilor, după atîtea sacrificii și suferințe,

² Cf. și Gaston Salvat, *La Russie et L'Europe*, Nice, 1891.

³ Cf. și vol. *Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1900—1918)*, Budapest, 1966.

prin prăbușirea unor monstruoase formații politice întemeiate pe forță și constrângere. Istoricul francez Charles Seignobos (*Histoire de l'Europe*, Paris, 1934) considera legitimă unirea Transilvaniei, după atâtea secole de dominație străină opritoare: „La Roumanie a réuni les pays de langue roumaine”. Georges Oudard (*Portrait de la Roumanie*, Paris, 1935) se referea la propaganda revizionistă în legătură cu Transilvania, plină de insinuări. Considera „indigeni” pe români, care au fost asaltați de invadatori. Românii au constituit constant majoritatea. După unele detalii, sublinia: „Tels sont les faits qu'enseigne l'histoire et auxquels personne ne peut rien modifier”.

Între elementele italiene corupte de „revizionisti” erau și Giacomo Bascapè (1931) și Lilio Cialdea (1940). Giacomo Bascapè, în *Cenni storico-geografici sulla Transilvania* (Roma, 1931), scria că românii au venit de la sud de Dunăre spre sfârșitul secolului XII, pentru că după „retragerea aureliană” n-au mai rămas în Dacia elemente romane sau romanizate. Considera scrierea lui Roesler „opera seria ed accuratamente documentata”. Lilio Cialdea, după trei ani de ședere în Transilvania, a publicat la Milano, în 1940, volumul *La Transilvania*, ostil românilor. Această literatură „revizionistă”, care anunța și pretindea să justifice „dictatul” de la Viena din 1940, pentru aplicarea căruia a fost utilizată harta cu coridorul din scrisoarea lui Franco Vellani-Dionisio, *Il problema territoriale Transilvano* (Bologna, 1932), a culminat cu *Geschichte der Rumänen* de L. Gáldi și L. Makkai (1942). În modul acesta era „mutilată” și România ca patrie a tuturor românilor.

Față de atitudinea dubioasă a lui Ernst Schwartz (1951), în „Heilbronner Museum-shefte” (1972) românii sînt considerați „urmașii locuitorilor din Dacia care vorbeau latina” și „au constituit majoritatea populației din Transilvania” (60% în 1850). Unele insinuări erau reluate și în noua istorie a Ungariei din 1974 (*Annales ESC* 3, 1977, p. 557—558).

Parcursul acestei literaturi ample și nedepistate complet arată clar că numărul celor care s-au pronunțat favorabil pentru cauza românească și pentru legitimitatea stăpînirii românești în Transilvania este considerabil față de acela al autorilor care au manifestat tendențiozitate, fără să ignore realitatea, și au „forjat” pseudo-argumente și aserțiuni în „arsenalul” machiavelismului și aversiunii între popoare, sortite să coexiste în zone limitrofe.

A fost un non-sens istoric și o monstruoasă politică excluderea stăpînirii românești din însuși teritoriul de formare a poporului român care constituie o entitate organică cu teritoriile extracarpătice limitate de marile fluvii care au apărut autonomia vechilor state românești timp de secole.

Acest non-sens istoric constituie și un *memento* în lupta pentru perpetuitatea existenței libere a poporului român în limitele sale etnice.

L'UNION DE LA TRANSYLVANIE — IMPÉRATIF HISTORIQUE

RÉSUMÉ

L'auteur présente ses nouvelles considérations sur le rôle historique de la Transylvanie, le berceau de la nation roumaine et le „donjon de l'existence nationale” (G. Lacour-Gayet).

UNIREA DIN 1918 ȘI MINORITĂȚILE NAȚIONALE * DIN ROMÂNIA

DE

NICOLAE DASCALU

După cum este bine știut, primul război mondial a avut un vădit caracter contradictoriu. El a fost declanșat ca un conflict între marile puteri imperialiste preocupate de reimpărțirea coloniilor, de menținerea sau dobândirea de noi poziții politico-strategice. În paralel cu evoluția ostilităților, războiul a depășit sfera confruntării dintre cele două tabele. El a generat conjunctura favorabilă accelerării unei întregi serii de procese revoluționare¹. Acestea, în forme latente, germinaseră din însăși natura capitalismului încă înainte de 1914. Revoluției sociale i se adăugase redeschiderea problemei naționale².

În cadrul generat de finalul primului război mondial, ca parte integrantă a procesului național³, a avut loc și formarea statului național unitar român.

Unirea din 1918 are vechi rădăcini în istoria românilor. Temeiurile unirii, pentru a folosi expresia sugestivă a lui Ion Lupaș, derivă din unitatea geografică a teritoriului locuit de români, din originea, limba, religia, datinile și obiceiurile comune, din legile și puterea morală a conștiinței naționale⁴. La toate acestea se adaugă viața economică ce prezenta

* Termenul de *minorități naționale*, utilizat în epocă ca și studiul nostru, a fost înlocuit după 1944 cu cel de *naționalități conlocuitoare*, prin care s-au marcat schimbările statutului acestora în cadrul regimului socialist care le asigură, din toate punctele de vedere și în deplină egalitate cu națiunea română, libera exercitare a drepturilor lor firești.

¹ V. I. Lenin, *Despre dreptul națiunilor la autodeterminare*, în *Opere Complete*, ed. 2, vol. 25, București, 1964, p. 279—345; Nicolae Iorga, *Principiul naționalităților*, în „*Neamul Românesc*”, XII, 1917, nr. 44—61, 16 februarie—5 martie, p. 2 (în toate numerele); G. Sofronie, *Principiul naționalităților în tratatele de pace din 1919—1920*, București, 1934, p. 7—42; R. Seišanu, *Principiul naționalităților*, București, 1936, p. 243—384.

² A. F. Frangulis, *Le principe des nationalités et le droit de libre disposition*, Paris, 1919, 242 p.; N. Dașcovici, *Principiul naționalităților și Societatea Națiunilor*, București, 1922, p. 63—142; Th. Ruyssen, *Les minorités nationales d'Europe et la guerre mondiale*, Paris, 1923, 420 p.; J. Aulnay, *Histoire de l'Europe Centrale*, tome I, Paris, 1928, p. 415—565; K. Krofta, *Les nouveaux États dans l'Europe Centrale*, Prague, 1930, 147 p.; *Destrămarea monarhiei austro-ungare, 1900—1918*, sub redacția lui C. Daicoviciu și M. Constantinescu, București, 1964, 263 p.; *Afirmarea statelor naționale independente unitare din Centrul și Sud-Estul Europei, 1821—1923*, București, 1979, 274 p.; V. Netea, *O zi din istoria Transilvaniei. 1 decembrie 1918*, București, 1970, p. 55—103.

³ O bună sinteză a procesului este lucrarea lui F. L. Carsten, *Revolution in Central Europe, 1918—1919*, London, 1972, 360 p.

⁴ Nicolae Iorga, *Droits des Roumains sur leur territoire nationale unitaire*, Bucarest, 1919, 30 p.; I. Lupaș, *Istoria unirii românilor*, ed. 2, București, 1938, p. 5—49; G. I. Brătianu, *Originile și formarea unității românești*, București, 1943, p. 17—273; Șt. Pascu, *Marea Adunare de la Alba Iulia, încununare a ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, p. 9—316; I. Gheorghiu, C. Nuțu, *Adunarea națională de la Alba Iulia, 1 decembrie 1918*, București, 1968, p. 5—73; Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român. Legături politice și culturale între anii 1859—1918*, București, 1979, 605 p.

o multitudine de laturi care au consolidat legăturile românilor locuind în diverse provincii⁵. Exprimînd sintetic acest adevăr, G. I. Brătianu afirma: „Adevărata bază a unității românești nu a fost stabilită nici la St. Germain, nici la Trianon; ea se constituia din însăși existența poporului român”⁶.

Ca o incununare a luptei seculare pentru independență și unitate, actul istoric a unirii a constatat în exprimarea liberă a voinței maselor largi de locuitori ai provinciilor istorice românești vecine cu Vechiul Regat de a se uni. Prin adunări naționale, adevărate plebiscite spontane cum le definea G. Sofronie, s-a exprimat *voința colectivă pentru unire*. Deciziile adoptate, clare și solide, exprimau voința conștientă de unire a națiunii române⁷.

Rezultat al unui lung proces istoric în evoluția poporului român, formarea statului național unitar român este un succes evident al aplicării principiului autodeterminării. Ion Lupaș sublinia că în lumina adevărului istoric, România întregită nu este decît urmarea firească a vieții istorice a națiunii române și a aplicării dreptului la autodeterminare. Exercițarea acestuia de către români din provinciile anexate de imperiile vecine a făcut ca unirea să nu fie darul vreunei mari puteri ci „... o veche cerință a dreptății”⁸.

În acest fel, consideră G. Sofronie, autor al mai multor lucrări privind natura politico-juridică a actelor unirii, România a adus o contribuție prețioasă la cristalizarea a ceea ce el denumea teoria cea mai avansată și fondată juridic în materie de formare a statelor: teoria statului național⁹. Într-un anume sens, ideea națională, idealul național, a determinat evoluția istorică a poporului român înainte de 1918. Lupta pentru independență și unitate națională a fost pivotul devenirii istorice a națiunii noastre¹⁰.

Toate aceste caracteristici au determinat recunoașterea internațională a unirii. Tratatul de pace nu a făcut decît să sancționeze o realitate vie, deja existentă la terminarea primului război mondial¹¹. În fapt, prin acțiunile care au dus în 1918 la *întregirea teritorială a statului național român*, poporul nostru a oferit lumii întregi o expresie plastică a principiului naționalităților și a dreptului la autodeterminare, un exemplu de vitalitate¹².

Valoarea istorică a deciziilor de unire este cu atît mai mare cu cît ele au fost susținute fără condiții și de minoritățile naționale din zonă. Acestea, stabilite de-a lungul istoriei pe teritoriile locuite de români și anexate de imperiile vecine, trăind viața de zi alături de

⁵ V. Axenciuc, I. Tiberian, *Premise economice ale formării statului național unitar român*, București, 1979, 332 p.; N. Ionel, I. Adam, *Rolul factorilor economici în unirea Transilvaniei cu România*, în „Finanțe și Credit”, 1968, nr. 11, p. 3—14; I. Tiberian, *Premise economice ale desăvîrșirii statului național unitar român*, în „Lupta de clasă”, 1968, nr. 11, p. 60—69.

⁶ G. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 324.

⁷ G. Sofronie, *La position internationale de la Roumanie. Etude juridique et diplomatique de ses engagements internationaux*, Bucarest, 1938, p. 49; V. Moisuc, *Actele fundamentale ale statutului politico-juridic al României în perioada 1918—1940*, în *Probleme de politică externă a României, 1918—1940*, vol. II, București, 1977, p. 14—31; Titu Onișor, *Alba Iulia în lumina tehnicii juridice*, în „Revista de drept public”, 1935, nr. 3—4, p. 281—297; G. Sofronie, *Actele de liberă determinare din 1918, fundament juridic al unității naționale*, Sibiu, 1944, 38 p.; Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913—1947*, București, 1980, p. 245—285.

⁸ Ion Lupaș, *Istoria unirii românilor*, p. 47.

⁹ G. Sofronie, *La position internationale de la Roumanie...*, p. 35—47.

¹⁰ Vezi între altele: Șt. Graur, *Idealul nostru național în legătură cu principiul naționalităților*, Focșani, 1915, 28 p.; V. Bogrea, *Pentru ideal*, în „Neamul Românesc”, XII, 1917, 12 februarie, nr. 40, p. 1; Nicolae Iorga, *Unirea cea nouă*, în „Neamul Românesc”, XII, 1917, 25 ianuarie, nr. 22, p. 1; R. Seišanu, *Ideia unirii în țările române, Cînd s-a născut și cum a evoluat ideea înfăptuirii României Mari*, București, 1933, 31 p.; G. Sofronie, *Evoluția istorică a ideii unirii*, București, 1927, 32 p.; M. Dan, P. Teodor, A. Răduțiu, *L'idée de l'unité du peuple roumain reflétée dans l'historiographie* în *AIAC*, XI, 1968, p. 25—57.

¹¹ E. Campus, *Recunoașterea pe plan internațional a desăvîrșirii unității statale a României*, în „Studii”, 1968, nr. 6, p. 1165—1183; C. Botoran, *Consacrarea internațională a formării statului național unitar român*, în *Rdi*, 1978, nr. 11, p. 2045—2064; N. Fotino, I. Calafeteanu, *La consécration internationale de la Grande Union*, în *RRH*, 1978, no. 4, p. 631—650; Ion M. Oprea, *Les rapports entre les grandes puissances et Roumanie a la Conférence de Paix, 1919—1920*, în *RRH*, 2/1981, p. 309—327.

¹² M. A. Antonescu, *La vie internationale de la Roumanie*, Paris, 1933, p. 339.

populația română în permanență majoritară, nu au putut rămâne pasive la luarea unor decizii ce prezentau cea mai mare importanță pentru toată populația provinciilor respective, indiferent de originea etnică. Germanii din România, cu diversele lor ramuri, evreii, polonezii, slovacii, armenii, rutenii, secuii, au scris prin declarații publice la hotărîrea de unire a românilor. Chiar maghiarii, aflați în situația de a-și pierde poziția privilegiată anacronică bazată pe cucerirea realizată în feudalismul timpuriu, au aderat tacit la voința de unire a populației majoritare. De altfel, elementele progresiste maghiare s-au pronunțat favorabil în acest sens încă de la sfîrșitul anului 1918. Ulterior, prin însăși integrarea în viața politică a României întregite, maghiarii au acceptat unirea ca un fapt istoric. Procesul s-a generalizat în 1920, după ratificarea Tratatului de la Trianon de către Ungaria, prin începerea organizării politice a maghiarilor din România.

Pentru a avea o imagine mai clară a importanței adeziunii minorităților naționale la unirea din 1918, sînt necesare unele date statistice demografice. Din nefericire situația exactă de la terminarea primului război mondial nu se cunoaște. Abia în 1920 s-a făcut un recensămint regional, pe baze administrative, în Transilvania (Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș). Pentru celelalte provincii istorice datele sînt aproximative dar sugestive. Ele ne permit formarea unei imagini globale foarte apropiată de realitate.

Astfel, la sfîrșitul anului 1921 populația totală a României era de circa 16,3 milioane de locuitori. După un an, deci în decembrie 1922 era de 16,5 milioane. La data din urmă structura etnică se prezenta astfel: români, 74,00%; minoritari, 26%. Categoria din urmă includea maghiari (8,4%); evrei (5%); germani (4,3%); ruși (3,3%); bulgari (1,5%); turci (1,00%) și alte grupuri minoritare cu o pondere mai mică de 1,00%¹².

Precizam că datele pentru Transilvania sînt precise. Este deci potrivit a le aminti. Detaliile sînt foarte necesare deoarece în această veche provincie românească, ca o consecință a secolelor de dominație străină, s-a înregistrat cea mai mare concentrare a elementelor etnice minoritare. Conform datelor oficiale, Transilvania avea în 1920 o populație totală de 5.114.124 locuitori. Dintre aceștia, 2.930.120 (57,30%) erau români; 1.305.753 maghiari; 539.427 germani; 181.340 evrei și 157.484 de alte naționalități¹⁴.

Structura etnică a României Mari nu făcea deloc excepție de la situația celorlalte state din zonă. Am putea chiar spune că regula consta tocmai în existența unui procent relativ însemnat de populații minoritare pe lângă poporul constituit în stat național. Cauza acestei situații din Europa Centrală și de sud-est constă tocmai în existența multiseculară a imperiilor multinaționale bazate pe oprimare națională. Popoarele asuprite au putut să-și formeze sau desăvîrșască unitatea națională tîrziu, așa încît de-a lungul secolelor o serie de grupuri etnice, și în primul rînd elemente din rîndul națiunilor dominante, s-au așezat alături de populațiile majoritare. Iar în momentul în care popoarele oprimate de pînă atunci au pus bazele statelor lor naționale respective grupuri minoritare și-au continuat în chip firesc viața pe teritoriile respective. Mutații fundamentale au intervenit desigur în cazul comunităților dominante de pînă atunci care beneficiau de multiple privilegii în virtutea unor drepturi de mult depășite. În special maghiarii sînt prezenți în mai toate statele din zonă, ca o consecință a răspîndirii lor pe teritoriile cucerite și care făceau parte din aria etnogenezei altor popoare.

Polonia, de exemplu, avea o populație totală de 27 milioane locuitori, din care 68% erau polonezi iar ceilalți 32% minoritari; Cehoslovacia, 65,5% cehi și slovaci și 34,5% minoritari; Iugoslavia, 80% sîrbi, croați, sloveni și 20% minoritari. Iar România, reamintim, avea 74% români și 26% minorități. Așadar, o situație aproape identică, generată de cauze identice¹⁵.

¹³ N. T. Ionescu, *Mișcarea populației României în anii 1921 și 1922*, în „Buletinul Statistic al României”, 1924, nr. 1, p. 51; I. Maniu, *Problema minorităților*, în *Politica externă a României*, București, 1925, p. 228—230; E. de Martonne, *La repartition et le role des minorités nationales en Roumanie*, Paris, 1929, p. 61—70.

¹⁴ C. Martinovici, N. Istrate, *Dictionarul statistic al Transilvaniei*, partea I, Cluj, 1921, 105 p.; N. Istrate, *Dare de seamă statistică asupra populației din Transilvania, Banat și celelalte ținuturi alipite pe anul 1920*, în „Buletinul Statistic al României”, 1923, nr. 2, p. 11—83; Natalia Giurgiu, *Populația Transilvaniei în perioada unirii (1918)*, în *AIAC*, 1968, p. 73—78 (în pofida titlului, autoarea analizează doar statistica maghiară din 1918); R. Seton-Watson, *Racial Problems in Hungary*, New York, 1972, p. 6—11; vezi și: Șt. Manciulea, *Elemente etnice străine așezate în Banat între anii 1000—1870*, în „Buletinul Institutului Social Banat—Crișana”, 1943, p. 329—389.

¹⁵ K. Krofta, *op. cit.*, p. 108—109.

Cele câteva date statistice sînt utile pentru înțelegerea completă a fenomenului analizat. În condițiile formării statului național unitar român nu existau temeiuri pentru rezerve sau anticipări pesimiste ale viitorului din partea minorităților naționale. Prevederi speciale privind drepturile minorităților au fost incluse chiar și în declarațiile de unire. Libertățile cele mai largi preconizate de doctrina juridică a epocii au fost incluse în mențiunile documente cu scopul declarat de a asigura minorităților naționale o viață proprie în toate domeniile existentei¹⁶.

În cazul Bucovinei, de pildă, problema a fost discutată încă înainte de adoptarea declarației de unire, într-o ședință specială a Consiliului național¹⁶. Este vorba de ședința din 12 noiembrie 1918 la care I. Flondor a declarat că s-au stabilit de la bun început contacte cu organele reprezentative ale minorităților naționale din provincie. S-a căzut de acord asupra principiului de bază al colaborării cu acestea: conlucrarea pașnică. În cadrul acestor convorbiri, germanii, evreii și polonezii s-au pronunțat pentru sprijinirea unirii Bucovinei cu România în baza dreptului națiunilor la viață proprie, specifică. Minoritățile naționale în cauză au cerut și li s-a promis acordarea deplinei libertăți culturale. Flondor a declarat în ședința Consiliului național al Bucovinei că guvernul provizoriu al provinciei „...va apăra dreptul nestirbit al tuturor națiunilor din țară pentru dezvoltarea lor în limitele statului român, precum noi românii ne-am luptat pînă acum pentru aceeași libertate. De aceea în chestiunile lor culturale toate națiunile vor trăi libere, independente, nestingerite de nimeni”. Această declarație a fost aprobată în unanimitate de consiliul național al Bucovinei¹⁷.

Un exemplu și mai clar este acela al Transilvaniei. În discursul rostit la Adunarea națională de la Alba Iulia, Iuliu Maniu a accentuat că înfăptuirea unității românești este un triumf al libertății umane. Românii nu doresc a deveni „din oprimați oprimatori, din asupriți asupritori”, afirma Maniu. „Noi vrem să întronăm pe aceste plaiuri libertatea tuturor neamurilor și a tuturor cetățenilor... Noi nu voim să răpim individualitatea etnică nici ființa națională a acestor neamuri. Noi nu vrem să răpim libertatea nimănui, ci voim ca fiecare om să aleagă liber limba și credința în care vrea să trăiască”¹⁸.

Dincolo de această declarație în chiar hotărîrea Adunării de la Alba Iulia au fost incluse prevederi speciale privind drepturile minorităților. Paragrafele 1 și 2 ale articolului III se refereau tocmai la această chestiune, în următorii termeni: deplina libertate națională de la Alba Iulia pentru toate minoritățile, educație, administrație și justiție în limba proprie cu persoane ridicate din rîndul lor; reprezentare electorală în guvern, proporțional cu ponderea numerică, inclusiv în corpurile legislative (III, 1); deplina libertate confesională și egalitate în drepturi a tuturor religiilor din stat¹⁹.

Prevederile din paragrafele de mai sus aveau valoarea unor principii programatice dar ele reprezentau, consideră S. Stoica, „...concluzia ultimă a patrimoniului de gîndire a unui popor obșiduit”²⁰. Pentru T. Drăganu, semnificația juridică a articolului III este următoarea: exprimă dorința Adunării de la Alba Iulia de a vedea adoptate unele principii ca idei directoare ale viitoarei baze constituționale a noii Românii. Nu erau însă condiții de care să depindă unirea. Prevederile articolelor 1—2 din articolul III prefăceau definirea drepturilor ce trebuiau recunoscute minorităților de către noul stat român unitar avînd însă doar valoarea unor propuneri²¹. O altă teză este cea a lui T. Onișor care consideră că este vorba de principii constituționale, cu valoare obligatorie, pentru toate prevederile hotărîrîi de la Alba Iulia luată ca o unitate²². În ce ne privește, considerăm argumentarea lui T. Drăganu ca fiind solid argumentată și pe deplin acceptabilă.

¹⁶ Vezi de exemplu V. I. Gaftoiescu, *Problema minorităților. Poziții juridice în dreptul internațional*, București, 1939, 183 p.

¹⁶ bis Pentru unirea Bucovinei cu România vezi: I. Nistor, *Der nationale Kampf in der Bukowina mit besonder Berücksichtigung der Rumänien und Ruthenen*, București, 1918, 227 p.; I. Nistor, *The Union of Bukowina with Romania*, București, 1940, 75 p.; Miron Vasile, Gh. Cocuz, V. Ioan, *Unirea Bucovinei cu România*, în „Suceava”, 1978, p. 45—80.

¹⁷ Ședința Consiliului Național al Bucovinei, 12 noiembrie 1918, în „Glasul Bucovinei”, 1918, I, 27 noiembrie, nr. 12, p. 3.

¹⁸ *Marea unire de la 1 decembrie 1918*, București, 1943, p. 120.

¹⁹ *Ibidem*, p. 109—110.

²⁰ S. Stoica, *Alba Iulia în umbra Trianonului*, Cluj, 1929, p. 19.

²¹ T. Drăganu, *Les décisions d'Alba Iulia et leur interpretation par les minorités nationales de Roumanie*, în „Revue de Transylvanie”, 1944, no. 3—4, p. 66—71.

²² T. Onișor, *op. cit.*, loc. cit., p. 281—297.

Discuția în sine privind caracterul principiilor înglobate în hotărârea Adunării de la Alba Iulia are mai mult un caracter academic. Mai importantă este interpretarea lor de către cei în cauză în ce privește paragrafele 1—2 din articolul III, respectiv minorității. Aceștia au văzut în respectivele prevederi și o garanție a dreptului lor la autonomie administrativă deplină în cadrul statului român. Călea preconizată nu era însă posibilă. Minoritarii nu alcătuiau, în nici un caz, grupuri omogene, compacte, ci erau dispersați în masa mare a populației românești majoritare. De aici și imposibilitatea acordării respectivei revendicări. Nicolae Iorga, Silviu Dragomir și alți istorici au subliniat rațiunile răspunsului negativ al statului român în problema dată. Astfel, Nicolae Iorga, în dezbaterile din Cameră pe marginea noii Constituții, din martie 1923, afirma că din considerentul major, deja menționat, „...nu te poți gândi azi la o autonomie administrativă în formele bizare de odinioară ale comitatelor”²³.

În fapt discutarea semnificației articolului III din hotărârea Adunării de la Alba Iulia este mai târzie. În momentul adoptării respectivului document, în decembrie 1918, prevederile actului de unire a Transilvaniei cu România au fost interpretate corect ca fiind liberale, democratice, în deplin acord cu spiritul epocii și caracteristicile psihice ale poporului român²⁴. Esența democratică a principiilor expuse a fost în măsură de a da asigurări minorităților etnice în ce privește viața națională liberă în România unită. Un alt factor a jucat o influență cel puțin la fel de mare ca cel precedent. Cu excepția maghiarilor, națiunea dominantă de până ieri, celelalte grupuri minoritare din Transilvania, inclusiv o parte din germani, întrezăreau perspectiva renașterii lor naționale, a eliberării de politica de deznaționalizare forțată specifică monarhiei dualiste. Din rîndul germanilor în special șvabii bănățeni și cei din regiunea Satu Mare au fost suși unei intense politici de maghiarizare²⁵. De aici și adeziunea largă a minorităților oprimate din fostul imperiu la actul istoric al unirii provinciilor respective cu România. Desigur, o situație similară s-a înregistrat și în celelalte teritorii unite cu țara în 1918.

Analiza temei alese permite opțiunea între mai multe metode de lucru. Totuși, două sînt fundamentale: abordarea cronologică, în ordinea exprimării poziției, sau cea etnică, în funcție de comunitățile minoritare în cauză. În ce ne privește, considerăm mai sugestivă calea din urmă. Ca urmare, vom prezenta atitudinea minorităților naționale față de unirea din 1918 în funcție de grupele etnice importante, în ordinea ponderii lor în statistica demografică. În acest fel vom investiga succesiv poziția maghiarilor, germanilor și evreilor; iar celelalte minorități, reduse numeric, le-am subsumat unui ultim paragraf care va releva reacția polonezilor, slovacilor, armenilor, secuilor, rutenilor etc.

Maghiarii au manifestat la început rezerve față de unire. Reținerile derivau din însuși faptul că prin actul unirii, un act de echitate istorică, ei pierdeau situația privilegiată bazată pe drepturile anacronice născute din cucerirea Transilvaniei. Chiar dacă în ansamblul populației provinciei reprezentau un procent important, raportat la populația totală a României unite maghiarii erau mai evident ceea ce fuseseră dintotdeauna: o minoritate etnică. Prin unire ei au pierdut privilegiile conferite de cucerirea feudală. De aici și atitudinea de respingere pentru moment a deciziei din 1 decembrie 1918 de către masa mare a maghiarilor din România unită. Poziția s-a manifestat prin pasivitate față de viața politică. În acest sens de cea mai mare importanță a fost influența vîrfurilor nobilimii maghiare care, în fapt, pierde cel mai mult de pe urma modificării situației Transilvaniei. Treptat însă, în fața adevărului și temeiniciei deciziei de unire, s-a născut și a evoluat procesul de integrare a minorității maghiare în viața politică a României interbelice. Această tendință a fost generalizată și vizibil accelerată prin însăși semnarea și ratificarea Tratatului de la Trianon de către Ungaria.

Ca și în alte situații de natură identică, elemente realiste și lucide din rîndul maghiarilor ardeleni s-au declarat în favoarea unirii din chiar momentul făuririi acesteia.

²³ *Constituția României din 1923 adnotată cu dezbateri parlamentare*, București, 1925, p. 10; S. Dragomir, *Chestiunea autonomiei la Adunarea de la Alba Iulia*, în „Patria”, I, 1919, 5 decembrie, nr. 229, p. 1; T. Draganu, *op. cit.*, loc. cit., p. 57—65; S. Stoica, *op. cit.*, p. 28—35.

²⁴ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 378; C. Nuțu, I. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 120—121; Gh. I. Bodea, *Adunarea națională de la Alba Iulia și problema naționalităților conlocuitoare*, în „Transilvania”, 1975, nr. 5, p. 31—32.

²⁵ R. Seton-Watson, *op. cit.*, passim; Hans W. Rohring, *Die Geschichte der deutsch-evangelischen Gemeinden des Banats*, Leipzig, 1940, p. 62—69; Z. Păclișanu, *Deutsche und Magyaren. Der Etnotionalisierung kampf gegen die Sathmarer Schwaben*, Bukareșt, 1941, 85 p.

Astfel, muncitorii maghiari din Valea Jiului, reprezentați în Consiliul muncitoresc local, s-au pronunțat pentru unire și pentru democratizarea țării. În acest sens este foarte semnificativă declarația unui lider al acestor muncitori, declarație făcută la 8 noiembrie 1918: „Nu vă punem piedici în calea realizării unității voastre naționale (a românilor, s.a.)... Trecutul care a prădat muncitorimea și care a pus biruri grele pe umerii noștri, politica greșită față de naționalități, s-au sfârșit. Și voi ați fost subjugati și jăcmăniți, pământul acesta de pe care v-a alungat statul maghiar și capitalismul al vostru a fost... Dar nu poporul maghiar v-a alungat la marginea pădurii. Nu: Capitalismul v-a alungat, căci capitalismul n-are naționalitate”²⁶.

O bună parte din presa maghiară transilvană a abordat eronat problema realizării autodeterminării popoarelor. Mulți ziaristi maghiari au negat calea revoluționară, rolul maselor în realizarea unirii. Poziția era desigur firească pentru mentalitatea autorilor respectivi, a grupurilor sociale pe care le reprezentau. După proclamarea republicii ungare, în noiembrie 1918, multe periodice maghiare din Transilvania au susținut că acesta este cadrul soluționării problemei naționale a românilor. Cu alte cuvinte, asemenea elemente s-au ridicat împotriva exercitării dreptului la autodeterminare. Au fost însă și ziare maghiare care au analizat obiectiv procesul unirii. Asemenea periodice, evidențiază I. Kovacs, au relevat caracterul obiectiv al procesului ce avea loc în Transilvania. Perio-dice ca „Aradi Hirláp”, „Ellenzek” (Cluj), „Aradi Közlöny” sau „Kolozsvári Hirláp”, au publicat cronici obiective ale pregătirii și desfășurării Adunării de la Alba Iulia. „Koz-lozsvári Hirlap” din 4 decembrie 1918, de exemplu, aprecia că față de deciziile de la Alba Iulia, maghiarii din România au o singură sarcină: aceea de a întâmpina eveni-mente cu toată liniștea și încrederea în declarațiile conducătorilor români²⁷.

Conștiente de ireversibilitatea procesului istoric, elemente progresiste din rîndul maghiarilor ardeleni și-au îndemnat conaționali la recunoaște noile realități geopolitice. Iată cazul unui preot reformat din Tîrgu Mureș, Jozsef Tothfalusi, caz citat de St. Pascu, care solicita episcopului său a lua legătura cu Consiliul Dirigent pentru conlucrare. La sfîrșitul anului 1919 chiar Jaszi Oskar a renunțat la linia nerealistă adoptată anterior. El a publicat un apel prin care cerea conaționalilor săi „să se încadreze în noul stat din toate punctele de vedere”²⁸. Un apel similar a fost adresat secuilor de către cotidianul „Brassai Lapók”²⁹.

Asemenea exemple, ce rămîn totuși izolate, se mai pot da. De cea mai mare im-portanță este nașterea curentului ce susținea activismul politic. Ca un semn notabil al acestei tendințe, în septembrie 1919 se constituie Partidul democrat al maghiarilor din Transilvania³⁰.

Au urmat alegerile din noiembrie 1919, la care vom mai face referiri. Cu acest prilej au fost aleși 8 deputați și 4 senatori maghiari pentru Parlamentul de la București. Ei au format grupul parlamentar maghiar. Existența acestuia este un semn cert al trecerii de la pasivism la activism. Înaintea începerii lucrărilor primului Parlament al României unite deputații maghiari și-au definit programul de acțiune. Ei intenționau, în baza deci-ziilor de la Alba Iulia, a pregăti un manifest adresat naționalilor lor din Transilvania. Difuzarea largă a documentului urma a fi însoțită de lungi turnee pentru explicarea conținutului său: îndemnul de a participa la viața politică a noii patrii. Se intenționa apoi a se convoca un congres al maghiarilor din România, la Tîrgu Mureș, pentru preci-zarea atitudinii lor față de unire. „Tărînimă de pretutindenți și preoțimea din Secuime în special, a declarat unul din deputați într-un interviu, sînt cîștigați pentru aceste intenții

²⁶ Gh. I. Bodea, *op. cit.*, *oc. cit.*, p. 31.

²⁷ I. Kovacs, *La presse hongroise au sujet de l'Assemblée nationale d'Alba Iulia du 1-er decembre 1918*, în *RRH*, 1968, no. 6, p. 1 075—1 085.

²⁸ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 387; *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, 1968, p. 426—430; 1918. *Unirea Transilvaniei cu România*, ed. 3, București, 1978, p. 648—665 (I. Covaci, *Poziția de aprobare a unirii din partea naționalității maghiare*).

²⁹ M. Mușat, I. Ardeleanu, *Viața politică în România, 1918—1921*, ed. 2, Bucu-rești, 1976, p. 304.

³⁰ C. Botoran, *The Formation of the Romanian National Unitary State—Result of the Struggle of Popular Masses*, în „Revue Roumaine d'Etudes Internationales”, 1978, no. 4, p. 526.

ale noastre... Noi toți ungurii din Transilvania și ținuturile unite vom deveni cetățeni fideli ai României Mari”³¹.

O poziție clară, deschisă, au adoptat *secuții*, ca grup distinct în cadrul comunității maghiare din România³². În ședința Adunării Deputaților din 19 februarie 1920 deputatul baron Fay a făcut o declarație oficială în numele secuilor din România. Vorbitorul a afirmat: „Secuții, avînd nădejde că interesele lor viitoare vor fi ocrotite în sinul noului stat, au primit cu încredere și liniște unirea cu România”. Fay a menționat că mai toți deputații aleși în noiembrie 1919 din rîndul maghiarilor erau secuți. Aceștia, ca minoritate națională, știu să cumpănească valoarea schimbărilor istorice din lume. Ei încercau a promova o politică realistă, născută din cei peste 500 ani de prezență a lor în istoria Transilvaniei. „În acest enorm timp partea cea mai mare a vieții secuimea a petrecut-o ca copil vitreg al statului maghiar”. Viața tradițională separată a secuilor, afirma Fay, a căzut jertfă tendințelor maghiare de unificare șovinistă, aproape la fel ca și existența altor popoare vechi ce locuiau teritoriul înglobat statului maghiar³³.

La 1600, amintea Fay, secuții au luptat alături de Mihai Viteazul. După 1867 guvernul maghiar nu a mai recunoscut autonomia secuilor. După unirea din 1918 situația acestora intra în mod evident într-o nouă fază. Guvernului român îi revenea sarcina îndreptării greșelilor trecutului. Trebuiau luate măsuri pentru ridicarea economică a ținuturilor secuiești. Trebuia sprijinită viața culturală proprie a comunității. Realizînd acest program, afirma Fay, secuții vor deveni o piatră sigură a edificiului României Mari. După terminarea declarației lui Fay, Nicolae Iorga, care era președintele în exercițiu al Camerei, a exprimat mulțumiri vorbitorului și a adăugat că secuții au luptat și alături de Ștefan cel Mare la Podul Înalt. Aplaudind declarația lui Fay, Camera a decis spărirea și difuzarea ei în întreaga Transilvanie³⁴.

Redînd esența declarației deputatului secuți, ziarul „Patria” din Cluj sublinia: „Poporul secuiesc nu trăiește la Budapesta ci în Transilvania și acest popor a vorbit clar în Parlamentul român”³⁵.

De la declarații individuale la luări de poziție a unor grupuri mai largi, atitudinea maghiarilor din România față de unire a evoluat lent de la pasivism la activismul politic general acceptat. Pe această „scară” un moment de referință îl constituie alegerile din noiembrie 1919.

Aflată încă sub influența virfurilor reacționare ale nobilimii conservatoare, masa mare a maghiarilor s-a abținut de la vot. Iată câteva date sugestive. În circumscripția electorală Ața Mare, județul Trei Scaune, din 4 665 alegătorilor înscrși pe liste au votat doar 745; în circumscripția Cluj, din 5 723 alegătorilor înscrși au votat 2 089; în circumscripția Huedin, din 5 910, doar 2 145; în circumscripția Borșa, din 5 193 doar 1 934; iar în circumscripția Cristur alegerile nu au putut avea loc din cauza neparticipării alegătorilor. În multe circumscripții cu populație maghiară importantă au candidat persoane aflate pe listele Partidului Național Român, alese fără dificultate din cauza inexistenței unor contra-candidați maghiari care ar fi avut șanse mai mari. În alte cazuri, oameni politici maghiari, independenți, au fost înscrși pe listele Partidului Național Român și aleși ca atare. De subliniat însă faptul că toți candidații maghiari independenți au fost aleși în unanimitate și cu o largă participare acolo unde au fost înregistrați (de exemplu circumscripțiile Odorhei, Covasna, Praid, etc)³⁶.

De altfel neparticiparea la vot era o caracteristică valabilă pentru întreaga țară în ce privește alegerile din 1919. Cu ocazia validării mandatelor în Cameră s-a precizat că

³¹ Declarațiunea deputatilor maghiari în Camera română, în „Patria”, Cluj, I, 1919, 30 noiembrie, nr. 226, p. 2.

³² Vezi de pildă: G. Popa-Liseanu, *Originea secuilor și secuizarea românilor*, București, f. a., 160 p.; S. Opreanu, *Die Szekler. Eine völkische Minderheit in mitten des Rumanentums*, Sibiu, 1939, 221 p.

³³ *Desbaterile Adunării Deputaților*, nr. 41, 21 februarie 1920, p. 594, ședința de joi, 19 februarie 1920.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Declarația secuilor în Cameră*, în „Patria”, Cluj, II, 1920, 22 februarie, nr. 38, p. 1.

³⁶ Arhivele Statului, fond Ministerul de interne, dosarele 491 și 493/1919; vezi și Gh. Iancu, *Desfășurarea și rezultatul alegerilor parlamentare din noiembrie 1919 în circumscripțiile Transilvaniei*, în *SUBB*, s. Historia, 1973, fasc. I, p. 91—120; *Ibidem*, 1974, fasc. I, p. 103—131.

în Vechiul Regat din 1,3 milioane alegători s-au abținut a vota 420 000; alte 246 905 voturi au fost anulate. Ca urmare, 54% din alegători, practic nu și-au exercitat dreptul la vot³⁷.

Așa cum afirmam deja anterior, alegerile din noiembrie 1919 reprezintă un punct de cotitură în evoluția de la pasivism la activism. Elementele care militau pentru activism s-au concentrat în jurul ziarului clujean „Uj Vilag”. Eforturile lor au început a da roade încă de la sfârșitul anului 1919. Iar renunțarea totală la pasivism este marcată de semnarea (în iunie 1920) a Tratatului de la Trianon de către Ungaria și ratificarea lui (noiembrie 1920). În fața acestei evidențe procesul de organizare politică a minorității maghiare din România ia amploare. În ianuarie 1921 se fondează Uniunea maghiară. Aceasta își schimbă denumirea în februarie 1922 în Partidul Național Maghiar. Iar în ianuarie 1922 a apărut un alt partid, anume Partidul Popular Ungar. Cele două formațiuni vor fuziona în decembrie 1922, noua formațiune menținând denumirea de Partidul Național Maghiar. Programul și activitatea acestui partid confirmau integrarea deplină a minorității maghiare în viața politică a României întregite. În ultimă instanță, simpla existență a Partidului Național Maghiar, ca și a celorlalte grupări politice create ulterior, semnifică recunoașterea noilor realități istorice, a valabilității deciziei de unire de la Alba Iulia³⁸.

Iată un test, semnificativ în opinia noastră, a noii atitudini a maghiarilor din România. Așa cum este bine știut, Tratatul de la Trianon prevedea (art. 60) și posibilitatea optării pentru cetățenia maghiară sau română pentru ungurii din Transilvania, cu asigurarea drepturilor adiacente. Or, așa cum la fel de bine se știe, din cei 1,3 milioane maghiari din România unită doar câteva sute, toți mari proprietari, au preferat a avea cetățenia maghiară și a locui în Ungaria. Majoritatea covârșitoare a maghiarilor ardeleni au optat pentru cetățenia română și deci pentru continuarea vieții lor zilnice în noua patrie, România întregită. Cum poate fi interpretată această opțiune altfel decât ca o adeziune, chiar și tacită, indirectă, dar masivă, la actul unirii din 1918.

Germanii din România, cu diversele lor ramuri, s-au pronunțat de la bun început și fără rezerve, în favoarea unirii. Ca urmare a unor contacte anterior stabilite, la care am făcut deja referiri într-un paragraf anterior, simultan cu declarația de unire a Bucovinei a fost prezentată Congresului general al provinciei și adeziunea germanilor localnici (circa 70 000). Documentul fusese adoptat cu două zile înainte de convocarea Congresului, așadar la 13/26 noiembrie 1918 într-o reuniune specială a Consiliului național german. Declarația afirma deplina încredere a germanilor bucovineni în programul adoptat de Consiliul Național Român al Bucovinei la 1/13 noiembrie 1918 în ce privește drepturile minorităților. Germanii afirmau credința că prevederile din menționatul program corespundeau normelor juridice și de echitate. Ca urmare, „în numele poporului german, Consiliul Național German se pronunță pentru unirea Bucovinei cu regatul român”³⁹.

Pentru ziua de 30 noiembrie 1918 a fost organizat un serviciu religios pentru celebrarea unirii, în toate bisericile din Bucovina. Cu acest prilej germanii s-au pronunțat din nou favorabil actului istoric al unirii. Astfel, la Biserica evanghelică din capitala provinciei, reverendul Glondys a susținut în fața celor prezenți cauza justă a unirii. Predicatorul a afirmat că Austria imperială trebuia să cadă deoarece nu mai corespundea spiritului vremii dominată de afirmarea dreptului popoarelor la autodeterminare. „Înțelegând această dezvoltare firească... avem adincă înțelegere pentru bucuria de care sînt cuprinși concetățenii noștri români în aceste zile. Căci pentru ei a sosit marele moment în care pot merge pe drumul pe care îi cheamă glasurile fierbinți și firești ale singelui. Onorăm simțirile lor căci ele răsar din cele mai adinci izvoare, din iubirea către moștenita lor națiune”. Germanii din Bucovina, afirma reverendul, locuiesc de un secol și jumătate în

³⁷ *Desbaterile Adunării Deputaților*, nr. 11, din 14 decembrie 1919, ședința din 11 noiembrie 1919.

³⁸ M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 305—307; Imre Miko, *Huszonket ev. Az Erdelyi Magyarok politikai története 1918. December 1, to 1940. Augusztus 30.*, Studium Kiadása, Budapest, 1941, p. 19—63; Geza Kiss, *Ideologia și tendințele minorității maghiare, în Doctrinile partidelor politice*, București, 1924, p. 227—238; Al. Olteanu, *Le mouvement politique hongrois en Roumanie*, în „Revue de Transylvanie”, 1935, no. 2, p. 183—203.

³⁹ „Monitorul Bucovinei”, I, 1919, fasc. 9, p. 3; textul declarației a mai fost publicat în: *La Roumanie devant le Congrès de la paix. Actes d'union des provinces roumaines avec le Royaume*, Paris, 1919, p. 7; „Deutsche Politische Hefte aus Grossrumänien”, II, 1922, Heft 2, p. 15—16.

mijlocul românilor. Comunitatea sorții românilor și germanilor a fost întărită și sigilată de Declarația Consiliului național german citită la 28 noiembrie. „Ziua ce o serbează conțetătenii noștri români cu suflet entuziast și cu mulțumire pentru Dumnezeu, o serbăm împreună cu ei, cu simpatie, sinceritate și înțelegere deplină pentru ceea ce umple inima lor de entuziasm și bucurie. Ne gândim astăzi cu mulțumire oă în decursul unui secol și jumătate în care am trăit împreună, niciodată românii nu au fost asupritori de minorități. Ca prelat cuget astăzi cu adincă mulțumire la toleranța binefăcătoare, purtată de un spirit nobil, creștinesc, a preoților români față de conaționalii noștri evanghelici... Vom fi cetățeni laborioși, prudenți și fideli ai statului nou...”⁴⁰.

Am citat pe larg din predica reverendului Glondys considerînd că este un exemplu tipic al gândurilor germanilor bucovineni în legătură cu unirea.

Încă înainte de Adunarea de la Alba Iulia, unii reprezentanți ai sașilor s-au declarat în favoarea luptei naționale a românilor. Astfel, la 17 noiembrie 1918 sașii din Brașov s-au pronunțat pentru valabilitatea dreptului la autodeterminare și colaborare cu românii. Consiliul național săsesc, întrunit la Sibiu în zilele de 21–22 noiembrie 1918 a decis a intra în legătură cu Consiliul Național Român⁴¹. În această situație, nu este surprinzător că mai toate periodicele germane din Transilvania au evaluat obiectiv adunarea națională din 1 decembrie 1918⁴².

Chiar în ziua Anului Nou 1919 reprezentanți ai Consiliului Dirigent și ai Consiliului Național Săsesc au purtat discuții oficiale. Dată fiind comunitatea de vederi, rezultatele au fost pozitive⁴³. Ca urmare, adunarea națională săsească de la Mediaș, din 8 ianuarie 1919 a adoptat o Proclamație. Documentul începea cu precizarea că a fost elaborat și adoptat în unanimitate de către Comitetul central săsesc și Consiliul german-săsesc pentru Transilvania. Se menționa că evenimentele europene au creat o situație nouă pe teritoriul locuit de 800 de ani și de sași. „Poporul cel mai numeros al Transilvaniei și al părților limitrofe din Ungaria a declarat în adunarea națională de la Alba Iulia unirea cu România... Prin unire s-a creat un teritoriu compact, unitatea căruia se întemeiază pe relațiile lui etnografice”. Luînd în considerare faptele de mai sus ca final „al unui proces de istorie universală”, poporul săsesc din Transilvania „... așezîndu-se pe tărîmul dreptului la autodeterminare a popoarelor, decide unirea sa cu Regatul României și trimite poporului român salutările sale frățești împreună cu urări cordiale pentru îndeplinirea idealurilor sale naționale”.

În acest fel, se preciza în același Apel, sașii din Transilvania respectă un aspect al evoluției istorice și al dreptului legitim al poporului român de a forma statul său național unitar. Sașii doresc să beneficieze în noua lor patrie de unitatea națională și politică proprie, de libertatea conștiinței naționale, etc. În acest sens declarația de la Alba Iulia era foarte clară. „Poporul săsesc se alătură la hotărîrea adunării naționale de la Alba Iulia, prin care se cere să se asigure de către congresul de pace dreptate și libertate pentru națiunile mari și mici, vîzînd în aceasta o cheazăie durabilă a păcii între popoare”⁴⁴.

Declarația de unire a sașilor a fost prezentată Consiliului Dirigent la 10 ianuarie. O copie a fost înmînată generalului Berthelot, șeful misiunii militare franceze în Româ-

⁴⁰ Acesta este adevărul, în „Glasul Bucovinei”, I, 1918, 3 decembrie, nr. 17, p. 4.

⁴¹ Carl Göllner, *Die Stellungnahme der Siebenburger Sachsen zur Vereinigung Transilvaniens mit Rumänien 1918*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, Band 9, 1966, nr. 2, p. 29–38; A. Armbruster, H. F. Jaeger, *Über die Einstellung der deutsche Bevölkerung Siebenburgens und des Banats zur Vereinigung von 1918*, în RRRH, 1968, nr. 6, p. 1087–1097; Vlaicu Monica, *Die Sachsen und die Vereinigung Siebenburgens mit Rumänien in Jahr 1918*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, Band 21, 1978, nr. 2, p. 23–26; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 367.

⁴² G. Nussbacher, *Mărturie ale presei de limbă germană despre 1 decembrie 1918*, în „Astra”, 1918, nr. 4, p. 8.

⁴³ C. Göllner, *Adeziunea populației germane la Unire*, în 1918. *Unirea Transilvaniei cu România*, ed. 3, p. 635–637; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 386–387.

⁴⁴ *La Roumanie devant le Congrès de la Paix. Actes d'union...*, p. 16–17; I. Lupaș, *Lecturi din izvoarele istoriei române*, Cluj, 1928, p. 290–291; Arhivele Statului, fond Ministerul Propagandei Naționale, studii și documente, dosar 71, f. 3–5; *Idem*, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 21/1918; A. Armbruster, H. F. Jaeger, *op. cit.*, loc. cit., p. 1097.

nia⁴⁵. Cu această ocazie șeful delegației sâsești, Schuller, a afirmat: „Țin să precizez că unirea noastră cu românii s-a făcut în mod spontan și din propria noastră dorință, și nu forțați cum zic ungurii. Noi trăim de secole în cele mai bune relații cu românii”⁴⁶.

O delegație sâsească lărgită sosea la București la 16 ianuarie 1919. După două zile ea era primită de rege în palatul de la Cotroceni. Cu această ocazie Suveranul a primit și verbal declarația de unire a sașilor⁴⁷.

În timpul șederii în capitala României, Schuller a acordat și un interviu zărilor „Neamul Românesc”. Șeful Consiliului Național Săsesc a declarat: „Văzînd rezultatul războiului și dreptă și cuvenita adunare românească de la Alba Iulia, evident că și noi, ca nație deosebită deși nu prea numeroasă și cuprinsă de jur împrejur de puternice ape ale românilor, nu putem să mai întîrziem cu hotărîrea noastră... La Mediaș s-a hotărît din adîncă convingere de trebuință absolută unirea în veci nedespărțită cu România și sprijinirea acesteia cu toată vîlga noastră luptătoare și economică”⁴⁸.

În același interviu dr. Schuller indica rațiunile profunde care au generat decizia de sprijin a unirii Transilvaniei cu România de către sași. Aceștia au evaluat și faptul că prin unire pierdeau poziția de „clasă stăpînitoare” căci, deși reprezentau doar 1/10 din populația provinciei dețineau 1/6 din terenurile agricole și aveau mai mulți reprezentanți în Parlament decît minoritățile mai numeroase. Administrației Transilvaniei era plină de sași înainte de 1918. Dată fiind poziția artificial creată, de privilegii în cadrul vechiului regim, evident că sașii l-au sprijinit. Războiul însă a produs o răsturnare a vechilor valori. Democrația s-a impus ca o necesitate. Toate acestea au făcut să „...ni se deschidă și nouă calea cea adevărată a viitorului și să ne dovedească de partea cui este adevărul și cui se cuvine dreptă stăpînire asupra ogoarelor și atunci s-a hotărît o bună conclucrare pașnică și rodnică cu bunul vecin (mit dem guten Nachbar) românul”⁴⁹.

Un alt argument ce a determinat poziția menționată a sașilor a fost astfel formulat de dr. Schuller: „Noi recunoaștem ca adevăr istoric nediscutabil, confirmat și de abia terminatul război, că Ardealul e un teritoriu curat românesc, scumpă țară românească care să rămîie românilor și, cum potrivit noilor stări de lucruri și noilor grupări ale națiunilor, toate popoarele se retrag la matcă, se cuvine pe bună dreptate ca și banii noștri vecini românii, cu care noi am trăit secole în șir în bună pace și bună înțelegere și cu care sintem convinși că vom trăi tot astfel și de aici înainte, să se unească și ei fiindcă au binemeritat această dreptă răsplată”. Satele sâsești din Transilvania sînt răspîndite printre cele românești, fiind o cheazăie a bunei vecinătăți. Sașii cred foarte sincer că Declarația de la Alba Iulia se va aplica și în ce privește drepturile minorităților. „Noi știm că cu românii de la noi de acasă avem foarte multe puncte comune și interese reciproce care ne leagă strîns unii de alții și chiar interese administrative în industrie și procurarea materiilor prime...”. De aici, încheia interviul dr. Schuller, și necesitatea conviețuirii în bune relații a sașilor cu românii⁵⁰.

Nicolae Iorga comenta personal audiența sașilor la rege în același număr din 22 ianuarie 1919 al „Neamului Românesc” în care a fost publicat interviul de mai sus. Marce istoric român începea prin a afirma că termenul de *România întregită* sau *deplină* i se pare mai sugestiv decît acela de *România Mare*. Iar în ce privește doleanțele delegației sâsești, Iorga afirma că documentul înmînat regelui conținea „...dorinți pe care le cunoaștem și pe care le socotim pe deplin îndreptățite, căci nu poporul care a suferit mai mult prigonirea limbii și culturii sale se va atinge vreodată cît de puțin de dreptul oricărui de a se folosi de limba sa și de a desvolta în ea o cultură. Cu atît mai puțin

⁴⁵ *Delegații sașilor la guvernul din Ardeal*, în „Dimineața”, XVI, 1919, 12 ianuarie, nr. 4567, p. 3.

⁴⁶ *Delegația sașă remite pergamentul Unirii*, în „Dimineața”, XVI, 1919, 18 ianuarie, nr. 4587, p. 1; și Dr. Rudolf Schuller, *Politische Erinnerungen*, Kraft, Hermanstadt, 1940, p. 58–69.

⁴⁷ C. Gölner, *Populația germană și unirea*, în *Desăvîrșirea unificării statului național român*, p. 443–444 (în mod greșit, autorul indică audiența delegației sâsești la rege la 30 ianuarie 1919, citînd „Siebenbürger Deutsches Tageblatt” din 28 ianuarie 1919).

⁴⁸ *Un interviu cu dr. Schuller*, în „Neamul Românesc”, XIV, 1919, 22 ianuarie, nr. 17, p. 1.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

poate fi vorba de așa ceva față de fragmentul pus de soartă în mijlocul maselor românești... Și, cînd aceste două sute de mii de oameni sînt de opt veacuri acasă la ei și cînd starea înfloritoare a țării datorește așa de mult muncii, economiei și inteligenței lor solide și stăruitoare, și mai puternic ni se impune datoria de a respecta în ei... nu numai un puternic element de ordine și civilizație în prezent dar și unul de frumoasă tradiție istorică în trecut și unul de sigură garanție de înaintare culturală în viitor”⁵¹.

Într-o adunare populară din martie 1919 sașii au reafirmat voința de a fi cetățeni loiali la României unite. Dealtfel, primele contingente de tineri sași au fost deja înrolați în armata română în primăvara lui 1919. Iar în iunie 1919, cu ocazia Conferinței de la Sibiu reprezentanții sașilor declară din nou intenția de a-și pune toate forțele în serviciul noii lor patrii, în baza deciziilor de la Alba Iulia. În sfîrșit, în noiembrie 1919, Adunarea generală a delegaților sași, Sachsentsag, ratifică în unanimitate decizia de la Mediaș din ianuarie a aceluiaș an⁵².

Poziția realistă și deschisă a sașilor a fost apreciată în consecință de către contemporani. În ședința din 14 februarie 1920 a Adunării Deputaților, Iuliu Maniu declara: „Trebuie să ne arătăm sincera noastră bucurie în această Cameră cu poporul sășesc din Transilvania a înțeles la un moment dat glasul timpului, a înțeles că națiunea română și țara românească e chemată să asigure ordinea... Și astfel în momentul istoric în care națiunea română și-a ajuns idealul său, a priceput acest lucru și cu sinceritate și cu loialitate s-a declarat de partea sa, că se alipește cu încredere la România întregită, la țara noastră comună”⁵³. Iar lui I. Clopoțel hotărîrea sașilor i se părea o consecință firească a celor 800 de ani de conviețuire a sașilor cu românii. În acel răstimp s-au făurit destine comune, au trecut împreună prin multe evenimente, s-au influențat reciproc, „cu vrere și fără vrere”, înfrîng greutăți ale sorții. Românii și sașii, cu forțe unite, au înregistrat în cele opt secole multe momente de prosperitate economică și culturală. Trec tut comun a fost baza și îndemnul pentru colaborarea viitoare, rodnică de ambele părți⁵⁴.

Reprezentanți ai celor 80.000 de germani din estul României interbelice s-au întrunit la 27 martie 1919. Cu acest prilej ei au adoptat hotărîrea de a sprijini actul de autodeterminare al românilor. Reuniunea a fost un adevărat congres în care delegații și împuterniciții alesi au votat moțiunea de unire⁵⁵.

Cu o oarecare întîrziere din cauza conjuncturii nefavorabile a avut posibilitatea de a-și preciza poziția și cealaltă mare ramură a germanilor din România, anume șvabii din Banat. Întîrzierea (este vorba de luna august 1919 așa cum vom vedea) a fost generată de ocupația franceză asupra Banatului, în condițiile existenței unui d'ferendum teritorial cu Regatul sirbo-croato-sloven⁵⁶.

Și în cadrul șvabilor s-a înregistrat o evoluție treptată de la tendințele autonomiste sau federaliste la poziția de sprijinire a unirii Banatului cu România. După două reununi pregătitoare, din aprilie și iunie 1919, este convocată pentru 10 august o adunare reprezentativă⁵⁷. La aceasta participă aproape 1000 de delegați din cele 33 comune șvabești bănățene. Pregătite de Partidul popular șvăbesc, lucrările au fost conduse de istoricul Franz Wettel. După cîteva luări de cuvînt a fost prezentat adunării spre discutare textul unei rezoluții pregătite de fruntașul Michael Kausch. Documentul a fost adoptat în unanimitate. Începea cu afirmarea convingerii că „binele oricărei națiuni din Banat” poate decurge doar din unitatea

⁵¹ Nicolae Iorga, *Sașii la rege*, în „Neamul Românesc”, XIV, 1919, 22 ianuarie, nr. 17, p. 1.

t. Pascu, op. cit., p. 390; Ce sînt și ce vor fi sașii din Ardeal, cu o prefață de

⁵² Șt. Pascu, op. cit., p. 390; Ce sînt și ce vor fi sașii din Ardeal, cu o prefață de Nicolae Iorga, București, 1919, p. 47—51.

⁵³ *Desbaterile Adunării Deputaților*, nr. 37, 17 februarie 1920, p. 535—540, ședința din 14 februarie 1920.

⁵⁴ I. Clopoțel, *Urmările conștientizării multiseculare cu sașii din Transilvania*, Alba Iulia, 1941, p. 2.

⁵⁵ *Delegații întregii populații germane se declară uniți cu România*, în „Glasul Bucovinei”, II, 1919, 28 martie, nr. 107, p. 3.

⁵⁶ V. G. Mironescu, *La question du Banat*, Paris, 1919, 79 p.; E. de Martonne, *La question du Banat*, Paris, 1919, 26 p.; Marin William, Munteanu Ion, Radulovici Gh. *Unirea Banatului cu România, Timișoara*, 1968, 302, p.

⁵⁷ W. Marin, *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni*, Facla, Timișoara, 1978, p. 57—93.

provinciei. Divizarea acesteia în două părți aparținând unor state diferite putea antrena ruina economică a locuitorilor săi. De altfel centrul Banatului, Timișoara, era deja unit cu România. Cît despre drepturile minorităților, declarația de la Alba Iulia oferea garanții că în viitorul stat "... vom putea dezvolta liber caracterul nostru etnic și vom putea întrebuința liber limba noastră maternă și amîndouă, caracterul nostru național și limba maternă le vom putea dezvolta neîmpiedicați în domeniul vieții politice, culturale, economice, sociale și prin aceasta vom putea asigura viitorul nostru național". De aceea "...dorim ca întreg Banatul unitar și nedivizat să fie alipit la România". Hotărîrea de mai sus, se prezintă în finalul documentului, urma a fi prezentată și Conferinței de pace de la Paris⁵⁸.

Intr-adevăr, în spiritul declarației de unire, o delegație formată din patru lideri ai comunității șvăbești din Banat prezenta la 19 august 1919 un memoriu președintelui Conferinței de pace de la Paris, G. Clemenceau. Documentul începea prin a schița calea ce a dus la adoptarea declarației de unire din 10 august 1919. Apoi se sublinia: "...prin glasul celor mai autorizați reprezentanți s-a exprimat simpatia șvabilor pentru poporul român ale cărui franchise, dreptate, elan de civilizație și liberalism au creat între noi și ei, în cursul secolelor de opresiune maghiară, legături de prietenie și de colaborare dintre cele mai strînse". Minoritățile din Banat, se sublinia în apel, pot duce o viață liberă numai dacă provincia își va păstra unitatea. Divizarea ar duce la ruina economică, ar genera conflicte și nemulțumiri, ar amenința pacea. Românii (37%) și șvabii (31%), a cei mai numeroși locuitori ai Banatului, sînt pentru menținerea unității sale în cadrul statului român. Șvabii au adoptat această linie deoarece în trecut au fost supuși maghiarizării forțate prin administrație, școli, prohibirea limbii și a școlilor naționale, influențarea preoților. În baza acestor considerente, a încrederii în aplicarea principiilor adoptate la Alba Iulia, șvabii se pronunță pentru unirea Banatului cu România, pentru menținerea unității acestuia în baza considerentelor de ordin geografic și economic pe larg analizate⁵⁹.

Mai mulți factori au orientat pe șvabi în sprijinirea unirii cu România. Expuși într-o formă generală chiar în memoriul adresat Conferinței de pace, acești factori sînt astfel sintetizați și de către istoricul William Marin: 1) tradiția vieții și muncii comune a românilor și șvabilor; 2) aprobarea luptei naționale a românilor bănățeni de către șvabi; 3) dezavuarea politicii de maghiarizare și deznaționalizare a șvabilor dusă de regimul maghiar înainte de 1918; 4) conținutul democratic al ideilor privind drepturile minorităților naționale incluse în Declarația Adunării de la Alba Iulia⁶⁰.

Așa cum am mai subliniat anterior, atitudinea germanilor din România față de formarea statului național unitar român a fost clară. În acest sens este concludentă și afirmația lui Hans Otto Roth: „Poporul sășesc ca și celelalte populații germane s-au acomodat puțin timp după actul de la Alba Iulia stării politice în România Mare... Numai încrederea fermă în neschimbarea și în statornicia hotărîrilor de la Alba Iulia a făcut posibilă adeziunea poporului nostru la România Mare, așa cum s-a proclamat la Mediaș, o hotărîre unică în istoria noastră ca însemnătate și efect”⁶¹.

De la această poziție realistă și integrarea imediată în viața politică și cultural-economică a României unite. Pentru alegerile din noiembrie 1919 a fost constituit Partidul german (fondat în septembrie 1919), care se va menține și ulterior ca formațiune politică electorală a tuturor germanilor din România. A urmat adoptarea programului electoral și participarea la alegeri. Germanii s-au prezentat masiv la urnele de vot. Au fost aleși 8 deputați și 3 senatori din rîndul sașilor și 6 deputați și 3 senatori șvabi. În circumscripția

⁵⁸ *Ibidem*, p. 109—118; 145—146 (textul rezoluției); Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 390; textul rezoluției publicat și în: I. Lupăș, *Lecturi din izvoarele istoriei române*, p. 293; „Deutsche Politische Hefte aus Grossrumänien”, II, 1922, Heft 2, p. 16; Arhivele Statului, fond Ministerul Propagandei Naționale, studii și documente, dosar 71, f. 5—6.

⁵⁹ Delegația șvabilor la Conferința de pace. *Memoriul prezentat la Conferința de pace. Unitatea Banatului. Situația economică a Banatului*, Paris, 19 august, 1919, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, 1943, p. 416—425; textul publicat selectat și de W. Marin, *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni*, p. 152—154.

⁶⁰ W. Marin, *Neue daten über die einstellung der Schwaben zur Vereinigung des Banats mit Rumänien*, în „Forschungen zur Volks und Landeskunde”, Band 21, 1978, nr. 2, p. 27—28; *Idem*, *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni*, p. 5—6.

⁶¹ Hans Otto Roth, *Ideologia și tendințele politice ale minorității germane*, în *Doctrinile partidelor politice*, p. 242.

electorală Sighișoara, de exemplu, a fost ales cu unanimitate de voturi (7 571) chiar Hans Otto Roth pentru Cameră⁶².

Să mai amintim faptul că și șvabii din regiunea Satu Mare, colonizați în prima jumătate a secolului XVIII și ajungând după primul război mondial la aproape 40.000 persoane grupate în 35 comune, au urmat calea lucidă a celorlalți germani din România. Trebuie spus că ei nu au adoptat o declarație specială în favoarea unirii. Dar ei au evaluat realist perspectivele noi care le aveau, comparativ cu regimul anterior. Unirea Transilvaniei cu România le-a deschis calea spre o viață națională proprie. Încă de la începutul anului 1919 ei au fondat *Deutsch-schwäbische Volksgemeinschaft*, cu sediul la Careii Mari. Gruparea avea și un organ de presă propriu, anume revista „Mitteilungen”. În acest fel șvabii sătmăreni s-au încadrat în viața politică a României întregite, la fel ca și celelalte ramuri ale germanilor din țară⁶³.

Cealaltă mare comunitate minoritară din România interbelică, evreii, s-au pronunțat de asemenea de la bun început în favoarea unirii. În acest sens au luat poziție mai ales comunitățile evreiești din provinciile unite cu țara în 1918. Astfel, în noiembrie 1918 evreii din Transilvania au organizat o adunare națională la Cluj. Cu acest prilej ei au revendicat recunoașterea ca naționalitate distinctă de către celelalte grupuri etnice ardelen. Să reamintim aici că la recensământul din 1910 autoritățile maghiare au inclus pe evrei la rubrica „maghiari de religie mozaică”. Așadar, evreii din Transilvania cereau un drept evident. Totodată, la adunarea din noiembrie 1918 a fost fondată o organizație reprezentativă a evreilor ardeleni, condusă de Th. Fischer. Era vorba în fapt de Consiliul evreesc din Transilvania care a adoptat o declarație de principii ce a fost transmisă și Consiliului Național Român. În document se sublinia: „Evreimea din Transilvania, întinzând mîna frățescă popoarelor român, maghiar, secu și saș din Transilvania cere ca acestea să-i recunoască calitatea de nație și în consecință dreptul de a dispune de soarta ei”. După Adunarea de la Alba Iulia, Consiliul Național Evreesc și Consiliul Național Român, acesta din urmă reprezentat de Iuliu Maniu, poartă discuții oficiale. Cu acest prilej Th. Fischer declară că evreii din Transilvania aderă la hotărîrea de la Alba Iulia. La rîndul său, Iuliu Maniu dă asigurări în numele Consiliului Dirigent că libertatea națională a evreilor va fi respectată⁶⁴.

Poziția tuturor evreilor din România unită față de formarea statului național unitar român a fost clar exprimată în editorialul cu titlul *Unirea* din „Curierul Israelit”, în ediția din 22 decembrie 1918. În articol se reamintea că românii din provinciile înstrăinate au scuturat jugul și au proclamat unirea cu țara-mamă. „Visul mindru al unui neam întreg este îndeplinit: trăim în România Mare. Am urmărit cu emoție fazele ultime ale realizării și rezultatul îl salutăm cu entuziasm. Bucuria noastră sinceră și cinstită față de actul istoric ... este foarte explicabilă: avem pretenția că nimeni nu poate simți atât de adînc ca noi nici imensitatea durerii pe care o dă sclavia nici fericirea fără margini a dezrobirii”. România Mare, se aprecia în articol nu este un produs izolat și accidental al istoriei ci rezultatul dreptății sociale. În ce privește pe minoritari, mai ales declarația de la Alba Iulia le oferea perspectiva acordării de largi drepturi democratice⁶⁵.

La sfîrșitul anului 1918 au adoptat declarații speciale de adeziune la unire comunitățile evreiești din zona Rădăuți și Cîmpulung⁶⁶. Iar cu ocazia sărbătoririi Unirii principatelor, la 24 ianuarie 1919, evreii din Suceava au participat la o slujbă la templu pentru comemorarea

⁶² M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 308—310; Gh. Iancu, *op. cit.*, loc. cit., fasc. I, 1974, p. 123—124; Arhivele Statului, fond Ministerul Propagandei Naționale, studii și documente, dosar 247, f. 1—3, *Organizarea politică a germanilor din România*; pentru participarea germanilor din Transilvania la alegeri, vezi și: Arhivele Statului, fond Ministerul de interne, dosar 491, f. 37—40; *Ibidem*, dosar 493, f. 29, 53—54, 61.

⁶³ Gh. Tulbure, *L'action nationale des Souabes de Transylvanie*, în „Revue de Transylvanie”, 1937, nr. 2, p. 199—218; I. Straubinger, *Die Schwaben in Sathmar*, Stuttgart, 1927, p. 140—185.

⁶⁴ O moțiune a evreilor din Transilvania, în „Curierul Israelit”, XI, 1918, 21 noiembrie, nr. 14, p. 2; *Din viața evreilor de peste munți* în „Curierul Israelit”, XII, 1919, 14 februarie, nr. 26, p. 4; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 387.

⁶⁵ *Unirea*, în *Curierul Israelit*, XI, 1918, 22 decembrie, nr. 15, p. 1.

⁶⁶ *Atitudinea evreilor din Bucovina*, în „Curierul Israelit”, XI, 1918, 27 decembrie, nr. 19, p. 4; vezi și: *Adeziunea evreilor din Bucovina*, în „Curierul Israelit”, XII, 1919, 8 mai, nr. 35, p. 4; *Evreii în Bucovina*, în „Curierul Israelit”, XII, 1919, 3 ianuarie, nr. 20, p. 4.

evenimentului. A urmat o adunare la care s-a hotărât adoptarea unei moțiuni de sprijin a unirii Bucovinei cu România. Comentînd această manifestare, ziarul „Dacia” din București, scria: „Evreii au ținut să facă gestul în orașul istoric al Moldovei, în cetatea lui Ștefan cel Mare și l-au făcut chiar în ziua cea mare de 24 ianuarie cu prilejul sărbătoririi unirii”⁶⁷. Printr-o telegramă de la începutul lunii martie 1919 adresată ministrului secretar de stat pentru Bucovina, Flondor, evreii din Gura Humorului subscribau la actul unirii⁶⁸. Iar evreii socialiști, din Estul României întregite, au adoptat o declarație de recunoaștere a unirii în baza principiului naționalităților⁶⁹.

Intruniți la 18 martie 1919, evreii ardeleni stabiliți în București au discutat atitudinea lor față de unire. Liderul comunității a deschis reuniunea afirmînd că o manifestare generală de adeziune la programul de la Alba Iulia, bazat pe principii largi și juste, ar fi în măsură să contribuie la stringerea legăturilor cu poporul român. Alți citiva vorbitori au fost de acord cu ideea expusă. Apoi a fost citită și adoptată o moțiune. Documentul sublinia că evreii ardeleni domiciliați în București..., luînd cunoștință de actul de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, aderă din inimă și cu multă satisfacție la programul cuprins în acest act, avînd în vedere cădispozițiile privoitoare la libertatea națională, la întrebuintarea liberă a limbii materne în învățămînt, administrație și justiție... corespund cu totul principiilor liberale și democratice ale vremurilor actuale”. După votarea moțiunii a fost aleasă o delegație pentru înminarea documentului consilierului ministerial al afacerilor interne pentru Transilvania, M. Popovici. Acesta, primind moțiunea, a declarat că era plăcut impresionat în a lua act de adeziunea evreilor ardeleni din București. Iar șeful delegației a afirmat că evreii sînt bucușori și adera la un act „de dreptate și morală superioară”. Aceași delegație a plecat la Sibiu pentru a remite moțiunea și Consiliului Dirigent⁷⁰.

Și alte minorități naționale s-au declarat de acord cu justetea actului istoric al formării statului național unitar român. Chiar dacă ponderea lor numerică în ansamblul populației țării a fost mică, valoarea atitudinii lor nu este cu nimic mai prejos decît cea a grupelor minoritare mai importante deja menționate.

Polonezii au făcut cunoscută atitudinea lor tot cu ocazia Congresului general al Bucovinei reunit la 28 noiembrie 1918 pentru a dezbate problema unirii. În fața reuniunii, liderul comunității poloneze a citit declarația de adeziune. În document se sublinia: „Noi polonezii, locuitori de azi ai Bucovinei, legitimăm dreptul nostru străvechi de a trăi în țara aceasta udată cu singele și presărată cu osemintele cavalerilor poloni... În baza acestor drepturi am trăit cei 150 ani din urmă ca un element liniștit de cultură, în înțelegere și toleranță cu poporul român care, deși suferind greu sub stăpînirea străină îndelungată, a arătat inimă pentru poporul vecin polon cînd martirii libertății noastre au căutat azil... În amintirea neștearsă a poporului polon trăiește anul 1863 cînd acel cavaleresc popor român a deschis curțile și casele sale primitoare revoluționarilor poloni... Noi, polonezii bucovineni salutăm bucușori ziua sfîntă a renașterii României unite. Recunoaștem pe deplin drepturile pămîntene ale poporului român... asupra Bucovinei. Polonezii bucovineni care aici în țară au dat dovadă de viață națională, în momentul acesta istoric al unirii Bucovinei cu glorioasa țară mamă dau expresie încrederii lor nestrămutate că poporul român, ținînd seama de declarațiile exprese ale guvernului actual va acorda minorității polone libertatea credinței catolice, libera întrebuintare a limbii polone în biserică și școală...”⁷¹.

În spiritul acestei declarații, liderii minorității poloneze au trimis regelui României o telegramă în care-și reafirmau sprijinul necondiționat pentru unire. Ei exprimau totodată grațitudine pentru subvenția deja acordată unei gimnazii reale și unei școli normale polone⁷².

⁶⁷ Adeziunea evreilor din Suceava, în „Curierul Israelit”, XII, 1919, 21 februarie, nr. 27, p. 2; Evreii din Suceava aderă la actul unirii, în „Neamul Evreesc”, XII, 1919, 16 aprilie, nr. 16, p. 1.

⁶⁸ Evreii din Gura Humorului și unirea, în „Curierul Israelit”, XII, 1919, 14 martie, nr. 30, p. 4.

⁶⁹ Socialiștii evrei și unirea, în „Curierul Israelit”, XII, 1919, 14 martie, nr. 30, p. 4.

⁷⁰ Evreii ardeleni și unirea, în „Curierul Israelit”, XII, 1919, 28 martie, nr. 32, p. 2; 1918. Unirea Transilvaniei cu România, ed. 3, p. 666.

⁷¹ Declarația polonezilor bucovineni făcută la 28 noiembrie 1918, în „Monitorul Bucovinei”, fasc. 9, 1919, p. 3; textul a fost publicat și în „Glasul Bucovinei”, I, 1918, 30 noiembrie, nr. 15, p. 1.

⁷² O telegramă a polonilor către M. S. Regele, în „Glasul Bucovinei”, II, 1919, 27 februarie, p. 3.

Încă din primele zile ale lunii decembrie 1919 Comitetul executiv al *slovacilor* din Banat a organizat adunări populare în mai multe comune mari locuite de aceștia, respectiv: Vucova, Bocșa-Română, Surducul Mare, Daclin, Fisești ș.a. Urmind exemplul slovacilor din comunele Săcuș, Teci și Brăstărești, cei menționați anterior au decis a adera la linia de menținere a integrității Banatului și unire a acestuia cu România. În acest sens a fost trimisă o telegramă prefectului județului⁷³.

Au urmat și alte asemenea adunări care, în final, au avut loc în toate cele 19 comune slovace din Banat. În cadrul acestor reuniuni au fost adoptate moțiuni de sprijin a unirii provinciei și menținere a unității acesteia. În acest sens au fost invocate argumente geografice, etnografice, istorice și economice. În baza acestor moțiuni Comitetul executiv slovac a trimis la 17 decembrie 1919 regelui României și președintelui Th. Masaryk telegrame în care și exprimau poziția precizată⁷⁴. În telegrama către rege se menționa: „Națiunea slovacă din Banat... s-a declarat cu unanimitate și cu mare însuflețire pentru integritatea Banatului și și-a exprimat dorința ca Banatul să fie încorporat în întregime la România Mare”⁷⁵. Iar în cea către Masaryk se cerea ca doleanța slovacilor bănățeni să fie prezentată Conferinței de pace și soluționată favorabil. „Dorim și noi a satisface datoria ce ne-o dictează conștiința națională și acum cind soarta popoarelor va fi definitiv aranjată, să ne făurim și noi viitorul astfel ca interesele noastre cultural-naționale și economice să fie în strînsă legătură cu cele ale statului... Slovaci din Banat văd interesele lor asigurate în Banat nedespărțit și în cadrul statului român”⁷⁶.

De altfel, slovacii participaseră masiv la alegerile din noiembrie 1919 și, conform ponderii lor numerice, au ales 2 deputați și 1 senator⁷⁷.

Uniunea *armenilor* din România a adresat primului Parlament al statului național unitar o telegramă. Acesta exprima adeviziunea armenilor la procesul unirii și adresa felicitări și urări de succes lucrărilor Parlamentului României întregite. Telegrama, semnată de H. Kintişan, a fost citată în ședința Camerei din 9 decembrie 1919⁷⁸.

Reprezentantul *rutenilor* din Maramureș, deputatul Orestie Ilincziki, a dat citire în ședința Camerei din 13 decembrie 1919 unei declarații. Documentul preciza: „Sîntem însărcinați de alegătorii noștri ruteni a exprima sentimentul de nemărginită mulțumire și loialitate M.S.R. și totodată recunoștință Consiliului Dirigent pentru respectarea atît de corectă a dreptului minorităților... Poporul rutean din Maramureș de cînd asistă prima dată acuma aceste alegeri și-a putut manifesta libera voință... Poporul rutean din părțile Maramureșului dorește și cere să se ia toate măsurile necesare pentru a fi anexat definitiv, conform liniei demarcaționale de azi, pentru totdeauna Maramureșul la România Mare”⁷⁹.

În lucrarea *1918. Unirea Transilvaniei cu România* ed. a treia, A. Deac consemnează și atitudinea *țigănilor* din Transilvania față de unire. La 16 ianuarie 1919 țiganii din Tirnava Mare au ținut o adunare în care s-au declarat în favoarea unirii cu România. A urmat, la 27 aprilie 1919, la Tirnăveni, adunarea aceloră din Ardeal. Cu acest prilej a fost adoptat un memoriu către Consiliul Dirigent al Transilvaniei căruia i se cerea a recunoaște în țigani cetățeni supuși și credincioși ai României Mari, conform punctului I din hotărîrea Adunării de la Alba Iulia⁸⁰.

Așadar, prin declarații succesive, germanii, evreii, polonezii, rutenii, secuii, armenii și țiganii au sprijinit deschis unirea din 1918. Chiar și maghiarii au evoluat, deși relativ lent, spre aceeași poziție de recunoaștere. Pe bună dreptate Nicolae Iorga afirma: „...în ce privește pe unguri trebuie să recunoaștem că au și ei o inimă de om și aceasta a fost desprinsă a bate într-un anumit ritm și e o durere tragică în sufletul lor, așa că pentru a le vorbi trebuie să le facem cunoscut că noi nu-i considerăm ca străini pe pămîntul în care, de la 1100, se găsesc ca lucrători și apărători”⁸¹.

⁷³ *Slovaci din Banat cer alipirea la România Mare*, în „Patria”, Cluj, 1919, 5 decembrie, nr. 229, p. 1.

⁷⁴ Arhivele Statului, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 6/1920, f. 331.

⁷⁵ *Ibidem*, copie telegramă.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 332—333, copie telegramă.

⁷⁷ Gh. Iancu, *op. cit.*, loc. cit., 1974, fasc. I, p. 125; Arhivele Statului, fond Ministerul de interne, dosar 491/1919, f. 30.

⁷⁸ *Dezbaterile Adunării Deputaților*, nr. 8, 11 decembrie 1919, p. 67, ședința din 9 decembrie.

⁷⁹ *Idem*, nr. 12, 16 decembrie 1919, p. 109, ședința din 13 decembrie.

⁸⁰ 1918. *Unirea Transilvaniei cu România*, ed. 3, p. 666—667.

⁸¹ N. Iorga, *Propaganda în străinătate*, în *Politica externă a României*, 1927, p. 275.

Considerind, cu justificat temei, că toți românii au fost în favoarea unirii, adăugind și ponderea minorităților indicate, înseamnă că de la bun început circa 90% din populația României întregite s-a declarat în favoarea unirii. Mai mult decât atât, ca și în alte cazuri și procese similare din istorie, procentul real este mărit prin adeziunea indirectă a altor grupuri minoritare care prin fapte au sprijinit concret actul unirii.

Multiple rațiuni profunde au făcut ca minoritățile indicate să se pronunțe decisiv pentru formarea statului național unitar român. Asemenea rațiuni pot fi clar sintetizate de maniera celor indicate în Memoriul șvabilor către Conferința de pace și reluate de William Marin în lucrarea citată. Generalizate, argumentele în cauză au fost: 1) tradițiile multiseculare în majoritatea cazurilor ale vieții cotidiane comune ale minorităților cu poporul român; 2) justetea luptei pentru unitate națională a românilor aflați la capătul unui lung drum presărat de jertfe; 3) posibilitatea de a reveni la o viață națională proprie în conformitate cu aspirațiile lor firești, prin dispariția politicii de deznaționalizare odată cu prăbușirea imperiilor multinaționale și 4) perspectivele optimiste generate de prevederile liberale, democratice, în ce privește drepturile minorităților naționale incluse în declarațiile de unire adoptate de români.

Trebuie spus că în bună parte aspirațiile juste ale minorităților naționale au fost realizate în România întregită. Cu excepția unor momente de tensiune, caracteristice de altfel întregului continent, minoritățile din România unită s-au bucurat de aceleași drepturi ca și românii. Minoritarii au avut o viață politică, economică și culturală proprie, cu specific național. Așa cum am menționat la locul respectiv, revendicarea autonomiei administrative nu a fost soluționată favorabil. Era însă o decizie negativă dictată de dimensiunile reduse ale țării precum și de dispersarea minoritarilor, în masa mare a românilor. Aceste elemente determinante nu au permis acordarea autonomiei revendicate. Oricum, comparabil cu situația din celelalte țări centrale și sud-est europene, singurele cu care se poate face o comparație sugestivă, regimul minorităților din România interbelică nu a prezentat nici o diferență de excepție⁸².

Concluzia finală a studiului nostru coincide cu cea a lui Gh. I. Bodea din studiul citat: „În pofida unor încercări și poziții dușmănoase, retrograde, naționaliste, marea masă a naționalităților conlocuitoare masei muncitoare, forțele progresiste, s-au pronunțat pentru actul unirii”⁸³.

THE ETHNICAL MINORITIES OF ROMANIA AND THE 1918 UNION

SUMMARY

The making of the Romanian national unitary state it is a important moment in the evolution of contemporary Romania. The 1918 union was the result of a long process and it was realised with the effort of all social and political groups.

The value of the union is underlined also by the adhesion of the ethnical minorities of the country. Most of these minorities accepted supported the decision of the Romanians from the historical lands to join the mother-country. This position of the ethnical minorities is important because of their number: at the cod of 1921 (the first available data) minorities represented a little more than 25% of the total population of the country. All the constitute groups of the German community in Romania, the Jews, the Slovaks, the Poles, the Ruthenians and others had showed in written statements the adhesion to the Romanians' decision to be united with national state.

Even a small part of the Hungarians of Transylvania, especially some progressistes elments, took the same position of supporters. As a matter of fact, after the ratification of

⁸² Nicolae Dascălu, *Le statut des nationalités cohabitantes depuis le parachèvement de l'unité d'Etat des Roumains (1918) jusqu'au second Diktat de Vienne (1940)*, în *RRH*, 1978, nr. 4, p. 709—727; *Idem*, *La presse des minorités nationales dans la Roumanie d'entre les deux-guerres, 1919—1939*, în „*Revue Roumaine d'Histoire*”, 1981, no. 1, p. 111—130; P. Bănescu, *L'encadrement politique des minorités ethniques de Roumanie*, în „*Revue de Transylvanie*”, 1939, no. 4, p. 468—489.

⁸³ Gh. I. Bodea, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 32.

the Trianon Treaty the greatest majority of the Hungarian in Romania tacidly accepted the union by integrating themselves actively in the political, economic and cultural in the united Romania. As much as the Hungarians are concerned, the process of adhesion was very slowly because of some very understandable reasons, and especially because the Hungarians as a group lost by union the privileged political and sometimes even economical position in Transylvania, a position many years sustained only by force and national domination.

As a consequence of the position of ethnical minorities of supporting the national problem of Roumanians, some about 90% of the population of Romania supported from the very beginning, directly and actively, the union of 1918. As long as the minorities are concerned, many factors determined their attitude. Among these factors we should mention: 1) the old tradition of the daily life on the Romanian lands, with the Romanians around; 2) the conviction that the Romanian national solution was the right one; 3) the possibilities of getting themselves a new national life, more free in the future than in the past.

BARBU ȘTEFĂNESCU-DELAVRANCEA, LUPTĂTOR PENTRU DESĂVÎRȘIREA UNITĂȚII NAȚIONALE (II)

DE

MIHAI VATAVU

Aprofundarea cercetării privind activitatea politică a lui Barbu Delavrancea ne-a permis să punem în valoare noi valențe ale activității acestei proteice personalități, în slujba idealului național¹. Trăind și activînd într-o perioadă istorică în care nu au lipsit marile personalități în toate domeniile — am cita pe T. Maiorescu, P. P. Carp, I. I. C. Brătianu, Take Ionescu, N. Filipescu, O. Goga, V. Lucaciu, I. Rațiu, ș.a., B. Delavrancea se detașează prin fervoarea sentimentului patriotic, apoi prin „patima” ziaristicii și prin forma artistică a tuturor manifestărilor sale: literare, politice, juridice. Și dacă posteritatea îl cunoaște numai din opera sa scrisă, în schimb contemporanii au avut enormul privilegiu de a-l asculta pe „oratorul fenomenal” rostindu-și conferințele, discursurile parlamentare sau, în 1892—1893, cursurile universitare. Dar „cel mai strălucit orator al României contemporane,”² cum îl numea însuși T. Maiorescu, n-ar fi rămas în amintirea celor ce l-au auzit ca atare, dacă discursurile sale ar fi fost rezultatul improvizației și nu al unei elaborări atente și dacă n-ar fi avut o logică strînsă și o mare bogăție de idei, îmbrăcate într-o „haină” strălucitoare. Discursurile sale politice sau conferințele rostite la Ateneul Român, ca și tot ce a scris, dealtfel, se caracterizează printr-o profundă implicare în actualitate. Astfel, putem afirma că nu există problemă de bază a României moderne din perioada 1877—1918, fie ea din domeniul social, economic, cultural, ideologic, sau din sfera politicii interne sau externe, care să nu fi reținut în mod deosebit atenția gazetarului, scriitorului sau omului politic Delavrancea. Și aceasta pentru că el dădea un sens superior termenului de „politică”, înțelegînd printr-insul tot ceea ce ține de viața genuină a poporului său. Astfel, perfecționarea în ordinea social-economică, sanitară, culturală și morală a cetățenilor ținea, după părerea sa, admisibilă și astăzi, de îndatoririle oamenilor politici. Aceștia trebuiau să fie, după dînsul, adevărați „servitori ai națiunii” iar din ciocnirile de idei se impunea să rezulte noi soluții care, aplicate în plan social-politic și cultural, trebuiau să servească înaintării poporului pe calea progresului. Dovedind o concepție superioară asupra politicii — văzută ca mijloc și nu ca scop în sine —, nu se putea ca B. Delavrancea să nu ajungă la concluzii judicioase și în ceea ce privea problema națională. Într-adevăr, pregătirea și înfăptuirea unității politice depline au constituit adevărate linii de forță ale gândirii și acțiunii sale politice³. După propria-i mărturisire, făcută la apusul vieții, în 1917, idealul național l-a urmărit întreaga viață, devenind la el o obsesie, o „idee fixă”⁴ — în sensul bun al cuvîntului. În afară de militantismul pentru cauza națională — el fiind nelipsit de la toate marile „bătălii” pentru cauza națională dintre anii 1888 — 1918 — nutrea convingerea că idealul național avea să se apropie cu atît mai rapid

¹ Partea I-a a acestui studiu am publicat-o în acest *Anuar*, t. XIII, 1976, p. 191—202; biobibliografia exhaustivă a lui Barbu Delavrancea a fost publicată de Emilia Șt. Milicescu în ediția de *Opere*, X, ale personalității respective (București, 1979; volumul conține 6043 de voci).

² T. Maiorescu, *Critice*, București, 1966, p. 546.

³ Al. Săndulescu, *Continuități*, București, 1976, p. 106—110; Lucian Predescu, *Barbu Delavrancea Viața și opera*, București, f.a., p. 24—27; Emilia Șt. Milicescu, *Studiu introductiv la Barbu Delavrancea, Opere*, I, București, 1965, p. LXI—LXIII.

⁴ DAD, ședința din 9 iunie 1917, p. 587.

⁵ *Ibidem*, ședința din 25.II.1899, p. 751.

⁶ *Ibidem*.

de împlinire, cu cât România, în limitele politice existente atunci, avea să se fortifice pe plan economic, cultural, militar și cu cât aveau să se estompeze tensiunile sociale. În 1894 ca și în anii următori, deputații Camerei vor fi ascultat cu mirare afirmația lui B. Delavrancea potrivit căreia problema agrar-tărănească făcea parte din „ordinea națională”⁵. Raționamentul său era, însă, perfect. Într-adevăr, un „spor de viață materială și morală”⁶ însemna implicit întărirea părții libere a națiunii noastre, care, într-o conjunctură externă favorabilă, ar fi putut — cum s-a și întâmplat —, unindu-și eforturile cu ale românilor asupriți, să înfăptuiască unitatea politică deplină. Se avea în vedere faptul că, numericeste, țărănimea constituia „baza națiunii noastre”⁷, ponderea ei în totalul populației fiind, în ultimul deceniu al secolului trecut, de c.a. 84%. Prin participarea la luptele de apărare și prin conservarea limbii și obiceiurilor străbune, țărănimea ne păstrase — remarca Delavrancea — de-a lungul secolelor, naționalitatea, într-o vreme în care membrii claselor dominante se mlădiau cu ușurință la influențele străine, schimbându-și sau împeștițindu-și pină și limba. Nu de multă vreme, în 1877, țărănimea „semnase” cu singele ei, vărsat în cîmpiile Bulgariei, actul independenței. Patriotismul ei trebuia, de aceea, potențat pentru ca la momentul oportun această clasă să participe cu toate forțele sale, inimaginabile pentru cine nu o cunoștea în profunzime, la opera de întregire națională. Perfecta cunoaștere a producției spirituale a poporului — folclorului — l-a condus pe B. Delavrancea la ideea, viabilă, că unitatea noastră culturală, a românilor de pretutindeni, trebuia să aibă ca temelie tocmai creația populară orală, în ce avea ea mai valoros. El saluta, de aceea, cu entuziasm inițiativa din 1892 a lui Artur Gorovei de a scoate revista „Șezătoarea”. „Să fiți convingși că d-voastră începeți actul unei „uniri” mai mari decît aceea care s-a făcut, binecuvîntata unire a tuturor românilor, prin stringerea la oaltă a creațiunilor lor”⁸ — scria el reputatului folclorist, angajîndu-se să facă publicitate revistei respective prin oficiul liberal. „Voința națională, la care era redactor principal. Contribuția țărănimii la marile acte politice ce se pregăteau, îndeosebi a Unirii, nu putea fi, însă, eficientă cîtă vreme această numeroasă clasă era ținută în stare de mizerie și incultură. Delavrancea a militat de aceea neobosit, prin presă⁹, prin conferințe rostite la „Ateneul Român”¹⁰ sau la Academie, pentru ameliorarea stării generale a țărănimii și pentru chemarea ei la viața politică conștientă. Atunci cînd guvernul conservator L. Catargiu dădu o lege — restrictivă pentru fiii de țărani — privind reorganizarea școlilor primare¹¹, Delavrancea, el însuși un produs al generalizării învățămîntului primar după 1864, va protesta vehement și de la tribuna Camerei, cerînd acordarea de *Lumină tuturor* — cum este cunoscut discursul, după titlul broșurii ce relua cuvîntul său din înaltul for legislativ: „...am dovedit că a mîrgini posibilitatea săracilor de a trece prin toate gradele culturale este a mîrgini posibilitatea poporului român de a-și afirma înclînările lui, geniul lui. Și avem nevoie de aceasta, în interesul existenței noastre ca popor liber și independent. Am luat o Pleavă, mai avem de luat alta”¹². Vederile sale profund democratice, manifestate și în planul culturii, stăteau tot sub semnul tendinței de a determina potențarea capacităților creatoare ale națiunii și creșterea prestigiului ei internațional: „Nu numai mijloacele de petrecere fac pe fiii bogățiilor ca să nu producă nimic sau aproape nimic, dar mai este și altă cauză, naturală. Numărul celor bogați este foarte restrîns, este mic, iar numărul săracilor este foarte mare. De aceea selecțiunea naturală are un cîmp mai vast în săraci decît în bogați. Numărul, d-lor, este o îndoită fericire pentru clase, ca și pentru popoare, în lupta pentru existență și pentru progres. Un popor numeros are pe de o parte mai multă forță vie de apărare națională, și apoi, are mai multă posibilitate d-a se vedea ridicîndu-se din el talente, talente mari și genii”¹³. Concepția sa democrată în planul culturii coincidea cu cea a altor perso-

⁷ Biblioteca Academiei R. S. România, Msse, Arhiva Delavrancea, mapa I, ms. 5.

⁸ Scrișoarea este reproducă de Artur Gorovei în *Alte vremuri*, Folticeni, 1930, p. 71—72.

⁹ B. Delavrancea a colaborat și a fost redactor la numeroase gazete, dintre care cităm: „România liberă” (1877—1884), „Epoca” (1885—1886 și 1900—1916); „Lupta” (1886—1887), „Democrația” (1888—1890), „Voința națională” (1890—1897), „Drapelul” (1897).

¹⁰ B. Delavrancea începe seria conferințelor — pe teme sociale sau literare — în anul 1885. În februarie 1892 rostește aici conferința cu mare ecou în epocă, pe tema *Țăranul nostru și țăranul mizeriei* (vezi lista conferințelor la I. Zamfirescu, V. Moga, *Ateneul Român*, București, 1976).

¹¹ Șt. Bîrsănescu, Flărela Bîrsănescu, *Educația, învățămîntul, gîndirea pedagogică din România*, București, 1978, p. 110.

¹² DAD, ședința din 17.III.1895, p. 1060; cf. și *Lumină tuturor... Discursul d-lui Barbu Delavrancea...*, București, 1895.

¹³ *Ibidem*.

nalități ale vremii — C. Dobrescu-Argeș, Spiru Haret ș.a. și chiar cu revendiările, în acest domeniu, ale clasei muncitoare, ale mișcării socialiste¹⁴. În planul practicii, în calitate de primar, Delavrancea a sprijinit școlile de adulți din Capitală, atît de solicitate de muncitori¹⁵. În 1898; pe cînd făcea parte din dizidența drapelistă, Delavrancea intră, într-o ședință a Camerei, în polemică cu premierul liberal D. A. Sturza, reproșîndu-i că, după venirea la putere a Partidului liberal în 1895, acesta nu a trecut la aplicarea programului de organizare culturală, pe baze democratice, schițat de el în discursul pe tema: *Lumină tuturor*. Referîndu-se la proiectul guvernului privind reforma învățămîntului din 1898, Delavrancea replica primului-ministru liberal: „d-sa privește pe o perspectivă pedagogică, și e.1 pe una națională. D-sa este preocupat de perfecțiunea culturii, indiferent de masa celor cari vor fi eliminați din licee, și eu mă uit cu întristare la nevoile resimțite de mulțimea care aspiră la lumină, și mă tem, mă tem că cei pușini vor fi tot așa de educați ca și pînă acum, iar cei mulți vor fi privați de cultura de pînă acum”¹⁶. „Cînd reformezi învățămîntul unui popor, hotărâști din prezent despre viitorul lui”, constata el pe bună dreptate atrăgînd, totodată, atenția legiuitorilor că în cultură trebuiau să vadă un mijloc și nu un scop; „Cultura o dorim, o vroom nu ca scop, ci ca mijloc de existență, ca o mare speranță că cultura ne va da dreptul și puțința unei existențe indefinite și mai norocoase decît cea pe care a avut-o pînă acum poporul român. Și nu e vorba de a rezista în războaie și d-a exista prin victorii singeroase. Sînt alte războaie ascunse, continui, adînci¹⁷...” Un alt „război”, dus „fără ostiere” de popoare, era cel economic. Și în privința acestuia B. Delavrancea și-a spus cuvîntul în numeroase rînduri, sitîndu-se printre personalitățile progresiste ale epocii sale — alături de P. S. Aurelian, A. D. Xenopol, M. Kogălniceanu, M. Eminescu ș.a. — care s-au pronunțat cu tărie pentru dezvoltarea complexă a economiei, inclusiv a industriei, în vederea dobîndirii independenței economice a țării. „Progres, bogăție, independență, iacă efectele imediate ale industriei naționale”¹⁸, scria Delavrancea în 1889. Datorită faptului, însă, că România intrase tîrziu pe calea dezvoltării capitaliste, comparativ cu statele occidentale, care trecuseră deja la imperialism, piața românească avea să fie obiectul disputei marilor companii industriale și financiare. Cînd s-a adus în discuția Parlamentului legea minelor, în 1895, și legea privind construirea căilor ferate din inițiativă privată, B. Delavrancea și alți deputați, unii făcînd parte chiar din majoritatea conservatoare, au reliefat, de aceea, pericolul aservirii economiei țării de către marile uniuni monopoliste. În dezbaterile pe marginea ultimului proiect de lege menționat, Delavrancea arăta că „noi trebuie să căutăm unde este partea cuvenită idealului național. Veniți cu o lege? Nu o înțelegem fără ideea fundamentală a naționalismului. Voiți noi linii de fier? Aceșai preocupare ne agită. Voiți să plutim cu navele pe Dunăre? Și această întreprindere o judecăm din punctul de vedere al idealului național”¹⁹. Cu același prilej el arăta că un popor nu este liber dacă, pe lîngă libertatea politică, nu o are și pe cea economică. Cunoscuta afacere Strousberg era prea recentă în memoria contemporanilor săi, pentru a nu fi invocată de vorbitori, spre a le aminti că, cu acel prilej, judecata cet mare a statutului român fusese nu cu concesionarii respectivi, ci cu țara cărora aceștia îi aparțineau, cu Germania. El s-a pronunțat, de aceea, împotriva proiectului de lege respectiv și pentru stimularea inițiativei private din interior, deși nu era principal, împotriva investiției de capital străin²¹.

După cum arătam mai sus, B. Delavrancea a fost profund implicat în marile „campanii” naționale de la finele secolului trecut. Apogeul acestor lupte a fost, se știe, mișcarea memorandistă. (1892—1894)²², cel mai important episod al luptei naționale dintre anii 1948 și 1918 — două momente culminante ale afirmării voinței de unire a românilor în epoca modernă. În toată perioada memorandistă s-a vădit din plin sprijinul neprecupețit acordat de românii din Vechea Țară cauzei drepte a fraților lor de peste munți²³. Acest sprijin se

¹⁴ St. Bîrsănescu, Florela Bîrsănescu, *op. cit.*, p. 110 și urm.

¹⁵ „Adevărul”, XII, nr. 3665, din 5.X.1899, p. 3.

¹⁶ DAD, ședința din 10.II.1898, p. 502.

¹⁷ *Ibidem*, ședința din 4.II. 1898, p. 435.

¹⁸ „Democrația”, II, nr. 261, din 15/27.VI.1889, p. 1.

¹⁹ V. Axenciuc, *Cu privire la unele trăsături economico — sociale ale României în primele două decenii ale secolului al XX-lea*, în „Anale. 6/1965, p. 138—149.

²⁰ DAD, ședința din 31.I.1895, p. 580.

²¹ *Ibidem*, p. 179—183; vezi și discursul său în Cameră la Legea minelor, loc. cit., ședința din 13.IV.1895, p. 1288—1294.

²² Liviu Maior, *Le Mouvement du Memorandum*. Bucarest, 1981.

²³ Ș. Polverejan, N. Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente*, Cluj, 1973.

dădea cu precădere prin intermediul „Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor”, înființată oficial la 24.I.1891²⁴. Încă de la constituirea societății respective, B. Delavrancea s-a numărat printre protagoniștii ei, alături de V. A. Urechia, I. C. Grădișteanu, Șt. Periet-zeanu-Buzău, I. Bănuș, G. Cantacuzino, ș.a. La 20 mai 1893, B. Delavrancea a fost ales și în Comitetul Executiv al „Ligii”, președinte fiind V. A. Urechia. Prin numeroasele acțiuni organizate, prin miile de fire ce legau mișcarea națională a românilor de peste munți cu „Liga culturală” — în care activau personalități și elemente de diverse orientări politice sau fără de partid — organizația respectivă a jucat un rol esențial în cimentarea legăturilor dintre românii de pe cele două versante ale Carpaților. Pe drept cuvânt se consideră în istoriografia noastră că în mișcarea pentru unire, acțiunile din anii 1893—1894 constituie un moment de referință: de acum înainte problema Transilvaniei devine o problemă a întregii națiuni române²⁵. De la această dată mișcarea pentru unirea Transilvaniei cu România capătă un caracter larg, de masă, participarea la rezolvarea problemei unității naționale devenind o preocupare constantă pe ambele versante ale Carpaților. Valul uriaș de mitinguri și demonstrații organizate sub egida „Ligii culturale” în Capitală și în numeroase orașe ale țării, cu reverberații profunde în opinia publică din țară și de peste hotare, vădea tot mai mult faptul că problema românilor asupriți de peste Carpați tindea să devină, prin implicațiile sale, o problemă europeană. Descriind efervescența ce stăpânea tineretul studios din Capitală în zilele ce au urmat înaintării la Viena a Memorandului, B. Delavrancea arăta, într-un articol din „Voința națională” că „este o frământare de inimă, este un entuziasm covârșitor, este la ei o hotărâre neclintită și bărbătească”. În continuare se amintea revendicările juste ale românilor de peste Carpați, a căror gravă încălcare ridicase la luptă întreaga națiune română: „Să-ți vorbești și să-ți cultivi limba, să ai dreptul de a-ți crește copiii așa cum datoria-ți impune, cum aspirațiunile te îndeamnă și cum puterile te iartă, să trăiești liniștit pe pământul Patriei tale, să exerciți drepturile pe care nu le-ai pierdut căci nu ți-ai călcat jurământul dat statului al cărui supus ești, și să fii reprezentat acolo unde se hotărăște de soarta ta și a urmașilor tăi, aceasta au dobândit oamenii în toată lumea civilizată”²⁶. În continuare se arăta că studenții români protestau în fața Europei civilizate „în numele celor mai sfinte drepturi umane”, fără să se gindească a îndemna pe frații lor de peste munți la revoltă împotriva statului dualist austro-ungar. Aici se observă precauția luată de Delavrancea — și de fruntașii noștri politici în genere — de a nu provoca o tensiune diplomatică cu puternicul stat vecin. Din acest motiv, responsabilitatea pentru vexațiile suportate de românii transilvăneni se arunca, și nu fără temei, în special asupra claselor conducătoare ale Ungariei²⁷.

Dezbătută cu aprindere în toate straturile sociale și în toate partidele și grupările politice, adusă și în dezbaterile Parlamentului „ceștiunea națională” — cum era formulată în epocă problema românilor asupriți de peste munți — a reținut în mod obsesiv, am spune atenția lui B. Delavrancea, care prin presă, prin scrieri literare și prin conferințe în cadrul „Ligii culturale” sau în dezbateri parlamentare, a luat în discuție cheștiunea respectivă. În toate aceste domenii de manifestare, el s-a dovedit un fervent apărător al românilor asupriți din Austro-Ungaria, militând, cu deosebire în cadrul „Ligii”, pentru aordarea unui sprijin neprecupețit luptătorilor de peste munți. Într-o scrisoare din 16.XII.1893 anunța pe C. Dobrogeanu-Gherea că urma să sosească la Ploiești pentru a ține o conferință pe tema *Ceștiunea națională. Rolul și drepturile românilor transcarpatini*: „Voi veni la voi și voi căuta să-mi vindic rana vorbind despre teribilă tragedie a românilor de peste Carpați”²⁸. La 19.XII.1893, el rostea, într-adevăr, patetica conferință pe tema anunțată, desfășurând în fața auditoriului zguduitoră dramă a asuprii seculare a transilvănenilor în epoca feudalității sub Coroana sfântului Ștefan și mai târziu, în epoca modernă. Explicând via preocupare a opiniei publice din România pentru cauza celor asupriți de peste munți, vorbitorul îi găsea motivația în faptul că „din vasta pușcărie de naționalități, care pe charta lunei se numește *Ungaria* [ș. a.] s-a ridicat un freamăt de desperare care turbură geniul înalt al umanității, — pentru că 10 milioane de români, de sirbi și de slovaci strigă... *lumină, dreptate, libertate!* Și cînd din cele 10 milioane, 3 milioane sînt dureri românești, nici cărturarii, nici negustorii, nici bătrînii, nici tinerii, nici copiii chiar, din Regatul nostru, nu pot rămîne în liniște, în nepăsare. Dure-

²⁴ V. Netea, C. Gh. Marinescu, *Liga Culturală și Unirea Transilvaniei cu România*, Iași, Junimea 1978.

²⁵ C. Nuțu, *Contribuțiuni cu privire la mișcarea pentru unirea Transilvaniei cu România*, (Autoreferat), București, 1966, p. 15.

²⁶ „Voința națională”, IX, nr. 2284 din 12/24.VI. 1892, p. 1.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Cf. Constantin Cubleșan, *Opera literară a lui Delavrancea*, București, 1982, p. 210.

rea lor e durerea noastră”²⁹. Prezintă caracterul ciclic al „revoluțiilor” sociale și naționale ale românilor transcarpațini, conferențiarul desprindea concluzia logică după care „drepturile istorice ale românilor nu au fost nici o dată prescise”³⁰. Replicind celor ce considerau că situația grea a românilor de peste munți decurgea din faptul că aceștia fuseseră cuceriti de regatul maghiar, vorbitorul sublinia conștiința națională a celor dinții: „Cucerirea devine un fapt îndeplinit, o realitate istorică, numai când cel invadat să pleacă și renunță la viața lui proprie”³¹. Reliefind implicațiile ce decurgeau pentru națiunea noastră în întregul ei, în momentul respectiv și în perspectiva istorică, Delavrancea arăta că „ceștiunea națională se ridică mai sus de interesele partidelor, mai sus de interesele secundare și vremelnice ale tuturor și domină întregul nostru drept de a fi sau a nu fi, ca români”³². El făcea aici aluzie la faptul că unii politicieni căutau să se servească de cheștiunea națională în folosul propriului partid. Receptiv la o serie de propuneri care circulau în epocă după care guvernul trebuia să condiționeze angajamentele economice și politice ale țării față de Austro-Ungaria și partenerii săi de intervenția Vienei în scopul atenuării divergențelor naționale în Ungaria³³, Delavrancea se alătură acestor păreri, criticînd, în conferința respectivă, atitudinea nu îndestul de activă, după părerea sa, a conservatorilor în problema națională.

În „Voința națională”, al cărei redactor principal era din 1890, B. Delavrancea a scris zeci de articole pe temă națională, prezentînd lupta grea, plină de eroism a românilor de peste Carpați. La rubrica *De peste munți* se înserau zilnic știri despre aceasta, se publicau adesea liste de subscripție pentru adunarea „fondului de protestare”, destinat a fi trimis luptătorilor transilvăneni pentru plata unor amenzi în delictele de presă, sau pentru ajutoarea familiilor celor loviți de urgia regimului dualist³⁴. În vremea procesului memorandiștilor, chiar Delavrancea s-a deplasat, travestit, peste Carpați, pentru a duce sumele oferite de socrul său, Al. Lupașcu și de alți patrioți, atît de necesare celor angajați în lupta națională³⁵. Într-un articol din 1/13.IX.1893 din „Voința națională”, Delavrancea arăta că „rolul și datoria noastră — al celor din statul român — n.n. — ne impune o lucrare întinsă de neîncetată propagandă pentru ca opiniunea publică și guvernele europene să înțeleagă că cauza ce apără frații noștri, cauză pe care și noi o sprijinim, nu e o cauză locală, internă, mică, neînsemnată, ci o cauză de interes general, care nerezolvată pînă ce mai e timp, poate avea consecințe incalculabile, la care poate duce slăbirea puterilor Ligei păcii față cu permanența amenințărilor coteropitoare de la nord”³⁶. Articolul respectiv conținea aluzii la slăbirea Quadruplei Alianțe, prin nerezolvarea problemei românilor din dubla monarhie. Slăbiciunea alianței respective se putea manifesta puternic în cazul unui conflict al acestora cu Rusia și aliații săi.

Făcînd din nou apel la opinia publică europeană în vederea curmării abuzurilor naționaliștilor maghiari de peste munți, Delavrancea se întreba într-un alt articol: „Oare *slavii albi* [s.a.] din Ungaria nu vor găsi ațita protecție din partea Europei civilizate cît și slavii negri din Africa?”³⁷.

Apropierea datei procesului de la Cluj al memorandiștilor a provocat în întreaga țară o vie emoție, dar și o încredere, exprimată și de B. Delavrancea prin presă, că marile lupte naționale din acel moment istoric prefăuau Unirea de mai tîrziu. Un argument puternic în acest sens îl producea impresionanta manifestație din 22.V — 3.VI.1894, desfășurată la București: „În marele număr era un suflet mîndru, tînăr, cald și pregătit pentru sfortarea și avîntul din urmă al poporului român, în calea grea și mîntuitoare, în lupta care va asigura definitiv locul și rostul nostru, misiunea și dreptul nostru de a fi cu demnitate și glorie printre celelalte popoare ale Europei” — scria redactorul „Voinței naționale” în darea de seamă asupra manifestației respective. 22 mai era considerată de autor „zi cardinală a conștiinței lui de rasă și de menire”, cînd poporul întreg se declarase solidar „la zile de res-triște și la zile de triumf”, cu martirii de peste Carpați³⁸. La manifestația respectivă, organi-

²⁹ Barbu Delavrancea, *Cestiunea națională. Rolul și drepturile românilor transcarpațini*, București, 1894, p. 6.

³⁰ *Ibidem*, p. 13.

³¹ *Ibidem*, p. 40.

³² *Ibidem*, p. 4.

³³ „Adevărul”, din 23.I.1894.

³⁴ Vezi, de pildă, „Voința națională”, an. X, nr. 2644, din 1/13.IX.1893, p. 1.

³⁵ Emilia Șt. Milicescu, *Studiu introductiv* la B. Delavrancea, *Opere*, I, București, 1965, p. XXIV.

³⁶ „Voința națională”, X, nr. 2644, din 1/13.IX.1893, p. 1.

³⁷ *Ibidem*, X, nr. 2609 din 20.VII.1893, p. 1.

zată de „Ligă”, participaseră secțiunile din țară ale acesteia, apoi studenții și populația Capitalei.

La 2 mai 1894 B. Delavrancea era ales deputat la Colegiul II de Prohova, Salutînd alegerea sa ca deputat în Cameră, George A. Scortescu scria că acesta era „valoros campion al liberalismului, tribunul iubit de popor și de tinerime, al cărui glas puternic va da, sper, o viață și o direcțiune nouă luptelor noastre politice de azi”⁴⁰. Se poate spune că speranța gazetarului respectiv a fost îndreptățită, în sensul că tînarul deputat liberal a adus permanent în dezbaterile înaltului for legislativ chestiunile majore cu care se confrunta societatea românească a vremii: problema agrar-țărănească, probleme legate de dezvoltarea învățămîntului și a culturii pe baze democratice și, nu în ultimul rînd, problema națională. Astfel, încă în primul său discurs rostit în Cameră, la 29—30.XI.1894, el se referea pe larg și la chestiunea națională. Se respingea cu indignare și durere aserțiunea avansată de pe banca ministerială potrivit căreia „nu toate cererile românilor de dincolo sînt legitime” vorbitorul înviind să se studieze „marea carte a istoriei” românilor de peste munți, pentru a se ajunge la convingerea că „toate cerințele lor sînt, parte, legale chiar față de Ungaria și, parte, istorice și legale față de Imperiul habsburgilor”, cu excepția punctului privind autonomia Transilvaniei⁴¹. În continuare, se cita dintr-un articol din „Le Temps” în care se arăta că teoria statului unitar nu se putea aplica decît între frontiere ce închideau aceeași națiune („rasă”, în textul de bază). Acolo unde coabitau două sau mai multe etnici, niciuna din ele nu putea prevala, fără pericol pentru întreaga comunitate. Acesta era și cazul Ungariei⁴². Vorbitorul căuta să pună în antiteză unele luări de poziție favorabile românilor, de peste hotare, cu atitudinea prea rezervată, de multe ori, a conservatorilor. Evident că aceștia, avînd răspunderea guvernării, trebuiau să procedeze cu mare grijă pentru a nu provoca încordare în raporturile diplomatice și politice ale statului român cu puternicul vecin din vest și, implicit cu aliatul său german. Și Delavrancea era, principial, împotriva unei politici externe aventuriste, însă îndemna să se lase libertate de mișcare mai mare opoziției și tineretului, pentru a se manifesta cu tărie solidaritatea deplină cu cauza dreaptă a fraților noștri asupriți de peste Carpați⁴³.

Pronunțarea verdictului în procesul de la Cluj al memorandiștilor i-a prilejuit lui B. Delavrancea un vibrant omagiu adus *Eroilor de dincolo*, cum își intitula el un editorial din „Voința națională”⁴⁴. Precum arătase și președintele Partidului Național Român, I. Rațiu, cu prilejul procesului, la Cluj nu se judecaseră — constata la rîndul său B. Delavrancea — niște inși, ci un popor întreg. Acest proces dura de secole. Se osîndise un popor „dar dincolo sînt sfinți cari să îndure osînde, reprezentanți ai durerilor istorice și ai drepturilor poporului român. Se găsesc suflete eroice, demne de admirațiunea neamului românesc (...) Pe fruntea lor, îndoită coroană de eroi și de martiri. Viața lor e animată de viața colosală a poporului român”⁴⁵.

În septembrie 1894 ministrul de externe maghiar, contele Kálnoky, luînd cuvîntul în delegațiunile ungare, se dedase la o serie de atacuri denigratoare la adresa luptei naționale a românilor de dincoace de Carpați. Astfel, el afirmase că mișcarea din România nu era decît o simplă copie a „irredentei” italiene. Unor astfel de afirmații s-a însărcinat să răspundă Comitetul Executiv al „Ligii culturale”. *Răspunsul „Ligei”*, întocmit de B. Delavrancea⁴⁶, a fost publicat mai întîi în gazeta „La Patrie” din 29.IX.1894, iar apoi a fost reprodus de alte organe de presă. *Expediat și la numeroși ziariști străini, el a avut un puternic ecou în străinătate, fiind apreciat tonul ponderat cît și obiectivitatea cu care era întocmit*⁴⁷. În cuprinsul *Răspunsului*... se respingea acuza de iredentism, arătîndu-se, însă, că cei din România nu puteau sta indiferenți cînd trei milioane de frați ai lor erau amenințați cu desnaționalizarea: „Dreptul lor de a trăi ca români, îl au — căci pe pămînt românesc au stat pavăză de apărare a civilizațiunei europenești și, în lungul secolelor, n-au consimțit a-și

³⁸ *Ibidem*, XI, nr. 2854 din 24.V./5.VI.1894, p. 1.

³⁹ *Ibidem*; termenul „rasă” avea în epocă sensul de „etnie”.

⁴⁰ Cf. „Voința națională”, XI, din 3/15.V.1894, p. 3.

⁴¹ *DAD*, ședința din 29—30.XI.1894, p. 156.

⁴² Cf. *ibidem*, p. 160.

⁴³ *Ibidem*, p. 160 și urm.

⁴⁴ „Voința națională”, XI, nr. 2848 din 15.V.1894, p. 1.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Manuscrisul autograf al documentului se află la Muzeul Teatrului Național, București.

⁴⁷ Vezi despre aceasta „Voința națională”, XI, nr. 2967 din 12/24.X.1894, p. 1.

părăsi limba și conștiința lor de popor românesc⁴⁶. În încheierea documentului respectiv, se apela la cercurile conducătoare maghiare să facă din Ungaria o patrie bună pentru toți cetățenii — dacă doreau ca românii să fie leali — căci în momentul respectiv acea țară era „după o expresie emoționantă, temnița naționalităților”⁴⁹. *Răspunsul...* prezentat mai sus era semnat de președintele „Ligii”, V. A. Urechia, și de ceilalți membri ai Comitetului, printre care se afla și B. Delavrancea.

Se știe că după 1894 mișcarea națională românească a cunoscut un reflux, datorită, în special, înăsprii regimului opresiv din Ungaria. La aceasta s-a mai adăugat și criza intervenită la nivelul conducerii P.N.R., după 1895⁵⁰. Chiar în perioada aceasta de reflux a luptei naționale a transilvănenilor, „Liga culturală” și alte organizații culturale, patriotice, au dat un important sprijin material și mai ales moral, celor asupriți de peste munți. Astfel, aînd în anul 1897 vizita regelui Carol I a fost interpretată tendențios de presa maghiară, în sensul că aceasta însemna o părăsire a cauzei naționale a transilvănenilor, „Liga culturală” a ripostat vehement. Conducerea organizației, prin M. Vlădescu și B. Delavrancea — unul președinte iar celălalt vicepreședinte al acesteia — au organizat o mare întrunire la 21 septembrie 1897, în care, prin discursurile rostite și prin *Manifestul Comitetului Central al Ligii*...⁵¹ se protesta cu tărie împotriva insinuărilor presei maghiare potrivit cărora statul român ar fi abandonat pe conaționali aflați sub stăpânire străină. Cu acest prilej, B. Delavrancea a ținut un impresionant discurs, în care a afirmat din nou solidaritatea românilor de pretutindeni, peste granițele politice vremelnice: „Diferite state la care ar aparține un popor nu fac din el mai multe ființe deosebite, nici mai multe bucăți contopite în alte ființe etnice. Aceeasi origină, aceeași limbă, același geniu, o identitate de funcțiune în omnere, în trecut ca și în prezent, fac din noi, toți românii, o singură ființă, animată de un suflet care crește neconținut, reflectînd în aceeași conștiință durerile trecutului și speranțele viitorului. Oriunde ar fi atinsă această ființă, emoțiunile ei cutreieră întregul organism, ajungînd la maximum emoțional aici, în mijlocul nostru, în centrul acestui tot etnic și natural”. În continuare arăta că nimic nu putea perverti un neam care-și salvasse conștiința de sine. Dacă soarta, nenorocirile, putuseră despărți un popor, idealitatea lui rămăsese, însă identică. În acest înțeles, Carpații nu i-au despărțit ființa în două, ci i-au menținut întregimea „adăpostind în vremuri de urgie, pentru a revărsa mai apoi de o parte și de alta, aceeași doină, în aceeași limbă, mișcată de același geniu”⁵². *Manifestul Ligii* redactat cu prilejul amintit, este întocmit tot de Delavrancea, dovadă faptul că el conține multe idei ce le întâlnim în broșura sa *Cestiunea națională...*, analizată mai sus. Intr-insul se arată că frunțașii „Ligii” nu se vor da în lături de la nici o jertfă pentru îndeplinirea îndatoririlor sale mari și „sfinte”. Ea rezumă aspirațiile unui popor leal și hotărît, popor de ordine și civilizație care în trecut și-a îndeplinit cu eroism menirea, iar în viitor și-o va desăvîrși fără șovăire. Avînd în vedere meritele noastre istorice, ca popor, acolo unde sîntem avem dreptul de a fi, cu fizionomia noastră de popor romantic, pe locul stăpînit de noi neîntreput și mai înainte de venirea maghiarilor. Noi românii, care „ne-am înfipt de veci în Carpații noștri” nu sîntem turburătorii relațiilor externe stabilite de statul nostru, nici nu agităm ideile irendentismului daco-român, ci numai vrem să se știe „că ființa poporului român, astăzi ca și-n vîrtejele de odinioară, e una și aceeași, condusă de același ideal care a licărit în umbrele istoriei și strălucește în luminile viitorului”⁵³. În încheiere se arată că românii de peste munți cereau o Patrie, iar Ungaria se dovedea a fi „temnița naționalităților” și se îndemna la unire, prin lupta națională, a tuturor românilor. Surprinde și în acest *Manifest* încrederea fermă, deși exprimată aluziv, în triumful cauzei naționale românești.

Episodul vizitei lui Carol I la Budapesta, cu decorarea lui Ieszensky Sándor, acuzatorul memorandurilor în procesul de la Cluj, este relatat, deși aluziv, și în discursul rostit în Cămară de B. Delavrancea la 9.XII.1897. Cu același prilej el amintea că soluționarea problemei naționale nu era de competența unei personalități sau a unei singure generații, ci a acestă

⁴⁶ *Ibidem*, XI, nr. 2959 din 2.X.1894, p. 1.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ L. Boia, *Eugen Brode, 1850—1912*, București, 1974, p. 125 și urm.; idem, *Contribuții privind criza Partidului Național Român și trecerea de la pasivism la activism (1893—1905)*, în „Studii”, 5/24, 1971, pp. 963—984.

⁵¹ „Lumea nouă” din 28.IX.1897; *Manifestul Comitetului Central al Ligii și discursurile*, București, 1897.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, p. 4.

misiune sacră se transmitea dintr-o generație în alta, ca un adevărat imperativ. Se avertizau din nou oamenii politici ce aveau tendința de a se folosi de chestiunea națională ca de o armă de partid, că „ceștiunea națională — trebuie, n.n. — să stea mai presus de partide și să ne înfiorăm de a pune mîna pe ea ca pe o armă cu care să ne sîngerăm unii pe alții. Cu o mare ușurință am comite un mare păcat în contra unei cauze sfinte”⁵⁴.

Încă în acel an, 1897, se poate constata că B. Delavrancea își pierduse încrederea în voința și capacitatea premierului liberal de a contribui la soluționarea unor probleme stringente cu care se confrunta națiunea noastră în acea etapă istorică: chestiunea națională, apoi cea agrară ș.a.: „Rînd pe rînd am pierdut toate iluziunile — măturisea el la sfîrșitul anului 1899, în Cameră — înmormintîndu-le în sufletele noastre dezolate (...) dar cînd a fost să înmormintăm suprema noastră iluzie în ceștiunea națională, din poarta cimitirului ne-am întors revoltați... pe aceasta, nu! Un așa doliu nu vom purta! Ne-am întors înfiorați și hotărîți să luptăm, să cădem noi înainte d-a peri ea din noi...”⁵⁵. Tot mai nemulțumit de atitudinea premierului liberal, D. A. Sturdza, în chestiunea națională, în special de sistarea rentei pe seama școlilor române din Brașov, B. Delavrancea va părăsi în anul 1899 Partidul liberal, trecînd la conservatori și soluționînd împreună cu aceștia problema respectivă⁵⁶. În cadrul acestui partid va desfășura pînă la sfîrșitul vieții (se stinge din viață la Iași, la 29.IV. 1918), o amplă activitate, îndeosebi în anii neutralității și ai primului război mondial, în vederea înfăptuirii mărețului ideal al unității politice integrale. Cum activitatea dusă în pendant la perioade 1892—1900. L'auteur conclue qu'on peut inscrire Barbu Șt. Delavrancea inscrie, prin contribuția sa de o inestimabilă valoare la cauza luptei de unitate națională și pentru progresul general al națiunii sale, în galeria personalităților remarcabile ale istoriei noastre moderne.

BARBU ȘTEFĂNESCU-DELAVRANCEA, COMBATANT POUR LE PARACHÈVEMENT DE L'UNITÉ NATIONALE (II) *

RÉSUMÉ

L'auteur présente la contribution de Barbu Ștefănescu-Delavrancea, éminent écrivain, politicien et juriste, pour le parachèvement de l'unité nationale. On souligne, aussi, qu'il donnait une attention particulière à cette lutte, en considérant toute la nation. Il parlait souvent de la nécessité de fortifier du point de vue économique, politique, culturel et militaire l'état national roumain, en vue d'une conjoncture favorable à l'unité de tous les Roumains. On présente, aussi, son activité remarquable de militant pour les droits imprescriptibles des Roumains qui vivaient dans les territoires dominés par les Autrichiens, pendant la période 1892—1900. L'auteur conclue qu'on peut inscrire Barbu Șt. Delavrancea parmi les promoteurs de la lutte pour la parachèvement de l'unité nationale des Roumains.

⁵⁴ DAD, ședința din 9.XII.1897, p. 74.

⁵⁵ Ibidem, ședința din 29.XI.1899, p. 72.

⁵⁶ E. Lovinescu, *Titu Maiorescu*, București, 1972, p. 521 și urm.

* La première partie de cette étude a été publiée dans le XIII-e tome de cet *Annuaire*.

CULTORES ȘI ATESTAREA LOR ÎN INSCRIPTIILE DACIEI ROMANE *

DE

SILVIU SANIE

Studiul asociațiilor romane și stabilirea caracterului lor predominant (religios, de corporații profesionale sau cu alte scopuri) s-a situat de multă vreme în atenția cercetătorilor. Cu toate că unele lucrări întocmite la mijlocul și către sfârșitul secolului trecut își păstrează încă utilitatea, calitatea de lucrări de referință, avem în vedere cele scrise de Th. Mommsen¹ și J.-P. Waltzing², numărul articolelor, a studiilor ample și a unor sinteze asupra acestei teme, continuă să fie important³.

Întrepătrunderea obiectivelor asocierii, evoluția caracterului precumpănitor al corporației, conform textelor epigrafice deci într-un anumit moment al existenței, fac adeseori dificilă separarea sigură a colegiilor religioase ca și stabilirea semnificației plenare a unor termeni.

Cultores,^{3 bis} presupuși a fi, mai ales pe baza etimologiei, persoane care se ocupă de cultul unor zei sau oameni divinizați, aveau în custodie templele colegiilor, trebuiau să asiste la sacrificii, să suporte cheltuielile cultului, erau uniți în exercitarea în comun a obligațiilor religioase.

Colegiile purtând numele unui zeu au totodată scop lucrativ profesional, religios și funerar, ultimul dintre ele ajungând de multe ori și cel mai însemnat. Elocvente în această privință sînt mărturiile conținute de tabla cerată de la Alburnus Major⁴.

* Abrevieri utilizate în prezentul articol.

ActaMN — Acta Musei Napocensis (Anuarul Muzeului de istorie al Transilvaniei), Cluj-Napoca; AnnEp — Année Épigraphique; BCH — Bulletin de Correspondance Hellénique; CIL — Corpus Inscriptionum Latinarum; IDR — Inscriptiile Daciei romane (Inscriptiones Daciae Romanae); RA — Revue archéologique.

¹ Th. Mommsen, *De collegiis et sodaliciis Romanorum*, Kilias, 1843; idem, *Römische Urkunden* (*Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft*, XV, Bd., 1850, p. 345—364).

² J.-P. Waltzing, *Étude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains depuis les origines jusqu'à la chute de l'Empire d'Occident*, I și II, Louvain, 1895 și 1896.

³ L. Harmand, *Le patronat sur les collectivités publiques des origines au Bas Empire*, Paris, 1957; M. Janon, *Cultores dei Jerhobolis Iuniores*, în *Bull. Arch. Algérienne*, II, 1966—1967, p. 219—231; M. Jaczynowska, *Les Cultores Herculis de Tibur*, în *Przegląd Historyczny*, LIX, 1968, p. 428—437; F. M. de Robertis, *Storia delle corporazioni e del regime associativo nel mondo romano*, Bari, 1971; L. Cracco Ruggini, *Stato e associazioni professionali nell'età imperiale romana*, în *Vestigia*, Bd. 17 (= Akten des VI Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik, München, 1972), 1973, p. 270—311; G. Clemente, *Il patronato nei collegia dell'impero romano*, în *Studii Classici e orientali*, vol. XXI (1972).

^{3 bis} Cele cinci inscripții cu mențiunea termenului *cultor* sînt următoarele: CIL, III, 1339 și 1602 și IDR, III₂, 190, 355 și 484. Transcriem ultimele trei, publicate în perioada ulterioară apariției *Corpus*-ului:

IDR, III₂, 190: *Deo Aeterno et Iuno/ni et Angelis/M(arcus) Procilius Aphrodisius aug(ustalis) Col(oniae) metropol(is)et Seximia Hermione/et Procilia filia/colitoribus d(ono) d(ederunt) p(osuerunt)?*

IDR, III₂, 355: *.....g(usto)/ nt/ mmis/aug(ustalis) Col(oniae)/ . patr(i) cultorum/ex v(isu) fecit/[l(ocus)] d(atus) d(ecurionum) d(ecreto).*

IDR, III₂, 484: *Cult[ores] dei Ma[lagb]eli per? Pro[culu]m...? sive Cult[oribus] dei Ma[lagb]eli Val. Pro[culu]s...?*

⁴ IDR, I, 31, p. 192—198.

Între descoperirile ultimilor decenii de amintit și o inscripție din Africa romană în care termenul nu oferă cel puțin garanția unei semnificații culturale (*cultores et possesores*)⁵.

Atestat epigrafic la divinități din panteonul roman oficial și din afara lui — cum se poate constata și din articolul amplu — dar nu suficient de sistematic scris de E. Breccia acum șapte decenii⁶ numărul mențiunilor despre *cultores* diferă de la o provincie la alta și nu pare a fi direct proporțional cu acel al unor *collegia*, indiferent de destinație sau de răspîndirea unor divinități.

În ceea ce privește numărul de atestări, după Roma și orașele italice cele mai numeroase inscripții în care întâlnim *cultores* au fost descoperite în teritoriile fostelor provincii africane, în Noricum, Hispania, Dacia, fiind mai rare în Gallia, Moesia Superioară, Pannonia Superioară etc. În provinciile cu epigrafe grecești mai numeroase pot fi reîntîlnite corespondentele grecești ale termenului: *θεοτάται* ca într-o inscripție bilingvă din Abdera Thraciei⁷; *θεοσεβής* sau mai tirziu *θεραπευτής*⁸.

În Dacia, epigrafele cu mențiunea unor *collegia* sau a altor asocieri de diferite categorii, provin de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și Apulum, cele mai multe, dar sînt de asemenea atestate și la Drobeta, Tibiscum, Germisara, Alburnus Major, Micia, Ampelum ș.a. Alături de colegii profesionale considerate a se afla sub protecția unei divinități pe care evident membrii colegiilor o venerau, apar și asocieri avînd ca scop înfăptuirea cultului unei divinități menționate în textul epigrafelor. La amintitul colegiu de la Alburnus Major al lui *Jupiter Cernenus*, o divinitate cu o echivalare care a oscilat de la un zeu al unui oraș microasiatic, la o formă derivată de la *Dierna*, *Tsierna*, *Dzierna*, *Cerna* la cea care este considerată mai plauzibilă — zeul celto-roman *Cernunnos*¹⁰ — pot fi adăugate colegiul de la Potaissa al închinătorilor *Isidei*¹¹, eventual și colegii ale unor microasiatici (*galati*)¹² și *asiani*¹³ cu sau fără specificarea divinităților onorate sau ai altor slujitori de cult.

Față de cele peste 60 de mențiuni a colegiilor din Dacia, numărul inscripțiilor în care apare termenul *cultor*, indică o dependență relativă. De exemplu nu sînt atestați deocamdată în Dacia *cultores* în inscripții dedicate unor divinități bine reprezentate în panteonul provinciei precum *Diana*, *Liber* și *Libera*, *Mithras*, *Jupiter Dolichenus* etc. Dedicățiile unor *cultores*, trei dintre ele găsite după alcătuirea *Corpus*-ului sînt consacrate următoarelor divinități: *Jupiter*, *Deus Aeternus* însoțit de *Juno* și *Angeli*, *Hercules*, *Malachbelus* și foarte probabil unor „zei strămoșești”. Epigrafele provin de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (3) Micia (1) și dintr-o localitate necunoscută a Daciei.

Din inscripții cunoaștem doi *magistri cultorum Herculis* de la Micia, pe Lucil(ius) Felix și Domitius Herculanus¹⁴ și dispunem de consemnarea unui *patronus*¹⁵ sau *pater* dacă nu admitem ca posibilă lectura [*dei*] *patr[ui]* *cultorum*¹⁶. Pentru ambele lecturi există analogii¹⁷.

Cu excepția inscripției din anul 201 e.n., către *Jupiter*, pentru sănătatea lui *Septimius Severus* și a fiilor săi, scrisă pe o coloană¹⁸ celelalte epigrafe apar pe plăci votive.

Termenul *cultor* apare în patru din cele cinci texte. Pe inscripția către *Deus Aeternus*, *Juno* și *Angeli* întâlnim notația *colitor* în loc de *cultor*, formă care poate fi regăsită atît cu geminarea consoanelor *collitor* sau simplă pe Aventinul Romei, la Singidunum și în alte localități¹⁹.

⁵ AnnFp, 1966, nr. 549.

⁶ E. Breccia, art. *Cultores*, în E. de Ruggiero, *Dizionario epigrafico di antichità romane*, II, C—E, parte II, Spoleto 1910, p. 1295—1317, s.v. *Cultor*—*or*, în *Thesaurus Linguae Latinae*.

⁷ CIL, III, 7338: *ΗΡΩΙ ΑΥΛΩΝΕΙΤΗΙ ΘΥΣΙΑΣΤΑΙ ΠΕΡΙ ΙΕΡΑ ΠΟΠΙΛΙΟΝ ΖΕΠΙΑΝ — ΗΡΕΟΙ ΑΥΛΟΝΙΤΕ CULTORES SUB SACERD. POPIL. ZIP.*

⁸ P. Lemerle, BCH, LIX, 1935, p. 142—143.

⁹ L. Vidman, *Isis una Sarapis bei den Griechen und Römern*, Berlin, 1970.

¹⁰ Cf. I. I. Russu, IDR, I, p. 188.

¹¹ CIL, III, 882.

¹² CIL, III, 860 și 1394.

¹³ CIL, III, 870.

¹⁴ CIL, III, 1339.

¹⁵ CIL, XIV, 2633.

¹⁶ IDR, III, 355.

¹⁷ AnnEp, 1972, nr. 796.

¹⁸ CIL, III, 1602.

¹⁹ CIL, III, 8147; VI, 405; ILS, II, I, 4065; P. Merlat, *Jupiter Dolichenus. Essai d'interprétation et de synthèse*, Paris, 1960, p. 191; AnnEp, 1960, nr. 365.

Jupiter ca *Optimus Maximus* sau cu epitetele *conservator, custos, defensor et tutor, depulsor, monitor, stator, victor* etc. singur, în cadrul triadei capitoline sau asociat cu alte divinități ale populațiilor Daciei romane a cunoscut cele mai multe atestări²⁰.

Deus *Aeternus* divinitate cu o teologie complexă ale cărei origini și echivalări sînt încă disputate²¹ între mithraism și o zeitate apropiată de *Theos Hypsistos* și *Baalshamin*. Reprezentarea vulturului pe trei lespezi votive ale zeului *deus Aeternus*, două din Dacia (Ulpia Traiana și Germisara) și locul minor al vulturului în mithraism s-ar adăuga elementelor care confirmă, după opinia noastră diferențele dintre cele două divinități.

Deus Aeternus este atestat în șase orașe ale Daciei Superioare: Apulum (10), Ulpia Traiana Sarmizegetusa (6), Ampelum (2), Germisara (2), Tibiscum (1), Sighișoara (1). Cea de la Micia a fost recent eliminată printr-o nouă lectură²².

Cultul lui *Hercules* a cunoscut o însemnată răspîndire, așa cum indică cele 52 inscripții și 85 monumente din 15 localități ale Daciei²³. La amintitul colegiu de la Micia trebuie adăugați și *Hercliani* de la Ampelum²⁴. Pentru acest zeu există numeroase inscripții cu mențiunea unor *cultores* atît la Roma cît și în provinciile Imperiului, răspîndirea deosebită fiind pusă și pe seama cumularii de către unele confrerii a cultului zeului și al împăratului, a includerii lui *Hercules* între *dii militares*²⁵.

Malachbelus (Malagbel), zeul Soarelui într-una din triadele cosmice palmiriene (Bel, Malagbel, Aglibol) este divinitatea palmiriană cu cele mai multe epigrafe în Dacia²⁶: Ulpia Traiana (6) și Tibiscum (2).

S-a amintit, de asemenea, de posibilitatea lecturii *dei patrii cultorum* pe una din epigrafe, dar în secolele II—III e.n. între *dii patrii* sînt incluse multe divinități romane, grecești și orientale.

★

Ce ar putea indica existența acestor *cultores* în Dacia și care ar fi în ultimă instanță utilitatea investigației noastre? 1. Se poate constata că au existat asocieri ale unor persoane pentru întreținerea cultului citorva divinități bine reprezentate între zeii cunoscuți în Dacia romană.

2. În Dacia sînt menționați despre *cultores* ai divinităților *Deus Aeternus* și *Malachbelus* dar nu și pentru *sacerdotes* ai acestor zei, cel puțin în inscripțiile cu lectură sigură. Cele două categorii, preoți și simpatizanți activi, nu se exclud și în alte provincii există inscripții în care ei apar împreună²⁷.

3. În cazurile în care nu există mențiunile unor *collegia*, probabil că erau *sodalitates* (sg. *sodalitas*) care grupau pe cei care se ocupau de cult.

4. Prezența unor *cultores* ilustrează răspîndirea și modul în care era asigurată desfășurarea organizată a cultului unor divinități.

²⁰ L. Webber Jones, *The Cults of Dacia*, în *Classical Philology*, IX, 8, 1929, p. 245—305 (University of California Publications); M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 360.

²¹ F. Cumont, *Les dieux éternels orientales dans le paganisme romain*, RA, XI, 1888, p. 184—193; idem, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, Paris, 1929; L. A. Campbell, *Mithraic Iconography and Ideology* (EPRO 11), Leiden, 1968; R. L. Gordon, *Franz Cumont and the doctrines of Mithraism*, în *Mithraic Studies*, I, Proceedings of the First International Congress of Mithraic Studies (Ed. J. R. Hinnells), Manchester, 1975, p. 215; M. J. Vermaseren, *A magical Time God*, în *Mithraic Studies*, II, p. 446 și urm.; R. E. Witt, *Some thoughts of Isis in relation to Mithras*, în *Mithraic Studies*, II, p. 479 și urm.; S. Sanie, *Deus Aeternus et Theos Hypsistos en Dacie romaine*, în *Hommages à Maarten J. Vermaseren*, III, Leiden, 1978 (EPRO, 78), p. 1092—1115; idem, *Culte orientales în Dacia romană*, I (Culte siriene și palmiriene), București, 1981, p. 140 și urm.

²² Informație prof. I. I. Russu.

²³ M. Bărbulescu, *Cultul lui Hercules în Dacia*, I—ActaMN, XIV, 1977, p. 173—194, și II—ActaMN, XV, 1978, p. 219—233.

²⁴ CIL, III, 1303.

²⁵ J. Fitz, *Hercules-Kultusz Eraviskusz területén* (István Király Múzeum Közleményei, 4sz), Székesfehérvár, 1957, p. 18.

²⁶ S. Sanie, *Culte...*, p. 182 și urm.

²⁷ CIL, III, 5196, Celeia, Noricum: *Mercurio Aug[sac.] et cultor. eius/Viator Gaetuli/, Avitus, Magni/Spectatus. Sexti/Secundinus. Secundi/Finitus. Magni/Crescens. Nertomari/Maximus Quinti/Aemilius Spectatus/Iulius Maximianus/Calvinus. Martialis/Avitus Secundi*.

5. Asocierile aparțin unor zei foarte diferiți prin funcții și origini, ele pot fi regăsite la Roma ca și în alte provincii.

Într-o istorie a religiei Daciei romane, nesegmentată excesiv după originea divinităților, va fi necesară și prezentarea asocierilor culturale (a confrerilor religioase), precum și o prosopografie a slujitorilor de cult.

CULTORES ET LEUR ATTESTATION DANS LES INSCRIPTIONS DE LA DACIE ROMAINE

RÉSUMÉ

En face de plus de soixante mentions de collègues en Dacie, le nombre des inscriptions contenant le terme de *cultor* indique une dépendance relative. Les dédicaces avec le mention des *cultores*, sont consacrées aux divinités suivantes: *Jupiter*, *Deus Aeternus*, accompagné par *Juno* et *Angeli*, *Hercules*, *Malachbelus* et très probablement à des „dieux des ancêtres”. Les épigraphes proviennent de Ulpia Traiana Sarmizegetusa (3), Micia (1) et d'une localité inconnue de la Dacie.

Les inscriptions nous font connaître deux *magistri cultorum Herculis* de Micia, ainsi que Lucil(ius) Felix et Domitius Herculanus (CIL, III, 1339) et signaler un *patronus* (cf. CIL, XIV, 2633) ou *pater* si nous n'admettons pas la lecture *[dei] patr[is] cultorum* (IDR, III, 355). Pour les deux lectures existent des analogies (cf. AnnEp, 1972, no. 796).

Sauf l'inscription de l'année 201 n.e. gravée sur une colonne (CIL, III, 1602), les autres épigraphes sont inscrites sur des plaques votives.

Le terme *cultor* est mentionné dans quatre des cinq textes. Sur la plaque votive *Deus Aeternus*, *Juno* et *Angeli* il y a notation *colitor* au lieu de *cultor*, sous une forme qui peut être trouvée avec les consonnes gémées *collitor* ou tout simple dans les textes des inscriptions découvertes sur l'Aventin de Rome, à Singidunum et en d'autres localités.

Que pourrait indiquer l'existence de ces *cultores* en Dacie et quelle serait l'utilité de nos investigations :

1. On peut constater qu'ont existé des associations pour l'entretien du culte de certaines divinités bien représentées parmi les dieux connues en Dacie romaine.

2. En Dacie il y a des mentions concernant les *cultores* des divinités *Deus Aeternus* et *Malachbelus*, et non pas pour les *sacerdotes* de ces dieux, tout au moins dans les inscriptions dont la lecture est certaine. Les deux catégories, les prêtres et ceux qui sympathisaient activement ne s'excluaient pas et dans d'autres provinces ont existé des inscriptions dans lesquelles ces deux catégories figuraient ensemble.

3. Dans les cas où les *collegia* n'ont pas été mentionnées, ont été probablement *sodalitates* (sg. : *sodalitas*), qui groupaient ceux qui s'occupaient du culte.

4. La présence des *cultores* met en évidence la propagation et le manière d'assurer le développement organisé du culte de certaines divinités.

5. Les associations avaient pour mission le culte de dieux qui différaient par leur origine et leurs fonctions; on pouvait les retrouver à Rome et dans d'autres provinces.

Dans une histoire de la religion en Dacie romaine, qui ne soit pas segmentée excessivement suivant l'origine des divinités, il sera nécessaire de présenter les association culturelles, ainsi que la prosopographie des desservants du culte.

UN CNEZAT ROMÂNESC LA EST DE CARPAȚI ÎN VEACURILE IX—XI E.N.

DE

DAN GH. TEODOR

În literatura arheologică românească, din ultimul deceniu mai ales, s-a subliniat tot mai insistent concluzia, formulată ca urmare a unor constante, ample și aprofundate cercetări sistematice că, pentru istoria veche a României, perioada secolelor VIII—XI e.n. prezintă, neîndoiește, o importanță cu totul aparte, dat fiind tocmai faptul că, în răstimpul ei, concomitent cu încheierea procesului de formare a poporului și a limbii române, pe întreg spațiul carpato-dunăreano-pontic au avut loc considerabile transformări de ordin economic, social și politic care au generat apariția relațiilor de tip feudal timpuriu și au consolidat temeinic cultura materială veche românească, pregătind astfel baza de pe care se va dezvolta ulterior întreaga civilizație medievală a statelor românești.

În acest larg context, este necesar să reamintim faptul că, prin intermediul unor numeroase investigații arheologice, întreprinse stăruitor câteva decenii la rând, s-au putut defini pe întreg teritoriul României, pentru perioada secolelor VIII—XI e.n. o serie de noi aspecte culturale, bine individualizate¹, precizându-se în același timp natura, durata și consecințele raporturilor dintre români și nenumărate grupuri de migratori care, începând tocmai din această vreme și neconținut pînă către sfîrșitul veacului al XIII-lea, își vor înteei pătrunderile, afectînd, cu urmări dintre cele mai grave, întreg teritoriul țării². De asemenea, cercetările arheologice au putut aduce datele necesare elucidării legăturilor multiple, cu rezultate pozitive, existente între români și imperiul bizantin³. Cu alte cuvinte, arheologia a reușit să completeze în chip substanțial, ca și pentru alte perioade, informațiile cu privire la evoluția societății românești din ultimile secole ale primului mileniu al e.n. și de la începutul celui următor, oferind astfel în lipsa izvoarelor scrise singura posibilitate de a înțelege corect și cunoaște concret întreaga dezvoltare social-economică și politică, culturală și spirituală din teritoriile carpato-dunăreano-pontice.

Cu toate acestea, o serie de chestiuni de ordin social-economic au fost mai puțin sau chiar deloc cercetate, astfel încît ele au generat și generează încă unele semne de întrebare, ipoteze insuficient argumentate și, nu de puține ori, chiar păreri eronate. Interesul tot mai mare pe care o asemenea problemă îl suscită specialiștilor în stadiul actual al cercetărilor,

¹ I. Nestor, *Contributions archéologiques au problème des Proto-Roumains. La civilisation de Dridu*, în „Dacia”, N.S., II, 1958, p. 371—382; M. Petrescu-Dîmbovița, *Considérations sur le problème des périodes de la culture matérielle en Moldavie du VI-e aux X-e siècles* în RRRH, 6, 1972, 2, p. 181—199; D. Gh. Teodor, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, în SCIV, 19, 1968, 2, p. 227—275; idem, *Teritoriul est carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978, p. 67—143; Eug. Zaharia, *Cîteva observații despre arheologia și istoria secolelor VIII—XI pe teritoriul R. S. România*, în „Aluta”, I, Sf. Gheorghe, 1969, p. 115—126; O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică (secolele III—XI)*, Craiova, 1976, p. 150—203.

² C. C. Giurescu, *Românii în mileniul migrațiilor. Considerații asupra unor aspecte*, în *Discursuri de recepție la Academia Română*, București, 1980, p. 339—351.

³ D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1981.

este pe deplin justificat, dacă se are în vedere tocmai puținătatea informațiilor pe care le deținem, de exemplu, despre structura internă a satelor vechi românești din primul mileniu al e.n., despre uniunile de obști, în legătură cu vechimea și structura cnezatelor, în general, despre profundele transformări pe care, în ansamblul ei, societatea românească le cunoaște în epoca în care apar, evoluează și se consolidează relații noi, de tip superior, specifice unei noi orînduiri — feudalismul.

Asemenea probleme complexe și deosebit de actuale sînt cercetate cu legitim interes și în regiunile de la est de Carpați, parte integrantă a spațiului de etnogeneză românească.

Printre aceste numeroase, complexe și interesante probleme, un loc aparte îl ocupă așezările fortificate, datînd din perioada secolelor IX—XI e.n.⁴. Cercetarea intensă în ultimii ani a unor asemenea obiective a relevat aspecte noi și interesante, unele chiar neînbănuite, privind sistemul de fortificație folosit de fiecare așezare, nivelul înalt al cunoștințelor tehnice pe care le posedau constructorii cetățuilor respective, cronologia acestor fortificații, precum și cauzele directe sau indirecte ale apariției lor⁵.

În legătură cu existența acestor așezări fortificate, în ultimii ani s-au emis unele ipoteze referitor la rolul și importanța pe care asemenea obiective le-au putut avea ca centre ale unor formațiuni politice prestatate⁶.

Pe baza cercetărilor întreprinse pînă în prezent, s-a ajuns la concluzia că așezările întărite datînd din secolele IX—XI e.n. de la est de Carpați, grupate deocamdată în zonele dinspre nord est ale acestor teritorii, foloseau atît apărarea naturală a locurilor pe care erau situate, înălțimea și pantele abrupte ale promontoriilor, cît și sistemul propriu de fortificații alcătuit din valuri de pămînt, palisade și șanțuri de apărare. Fiind situate de regulă pe înălțimi dominante de la cumpăna apelor sau de pe prelungirile platformelor de podișuri înalte, ele aveau o foarte bună vizibilitate, mai ales a zonelor mai joase, de cîmpie. Asemenea cetăți erau fortificate cu cîte două, trei sau chiar patru valuri transversale pe calea de acces către promontoriu, precum și cu șanțuri adiacente adînci. Valurile, avînd în interior o structură specială menită să-i confere o rezistență sporită, erau prevăzute cu palisade puternice din lemn, constituite din garduri întărite din loc în loc cu contraforți de lemn, sub formă de casete umplute cu pămînt, sistem de apărare original întîlnit numai în această regiune. Pantele șanțurilor de apărare erau placcate cu lespezi de piatră, pentru a fi mai bine fixate și a le mări rezistența. Valuri laterale, șanțuri suplimentare la piciorul pantei, palisade exterioare, turnuri de observații, porți dispuse în zig-zag și altele, alcătuiau un sistem puternic de fortificații pentru fiecare din aceste cetăți, a căror suprafață locuibilă nu era, în general, prea mare, nedepășind 1—2 hectare.

Obținerea acestor date a fost posibilă datorită efectuării în ultimii douăzeci de ani, a unor ample săpături arheologice în așezările fortificate de la Fundu Herții⁷ și Dersca⁸ a unor sondaje sau cercetări de suprafață sistematice întreprinse în cetățuile de la Tudora⁹,

⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor și V. Spinei, *Les principaux résultats des fouilles archéologiques de Fundu-Hertii (Roumanie, départ. de Botoșani)*, în „Archeologia Polski”, XVI, 1971, p. 363—383; D. Gh. Teodor, *Les établissements fortifiés des régions Est-Carpatiques de la Roumanie aux VIIIe—XIe siècles de notre ère*, în „Slovenská Archaeologia”, XXVI, 1978, 1, p. 69—77.

⁵ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, Iași, 1978, p. 70—71, 102—103.

⁶ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în „Slovenská Archaeologia”, XXVI, 1978, 1, p. 75—76; idem, *Așezările întărite din regiunile est-carpătice ale României în secolele VIII—XI*, în „Hierarșus '78”, Botoșani, 1979, p. 204—205; L. Chișescu, *Continuitate pe același teritoriu de la organizarea statală geto-dacică la statele feudale românești*, în *R.M.*, 7, 1979, p. 62; Șt. Olteanu, *Structuri teritorial-politice românești în spațiul carpato-danubiano-pontic în secolele VIII—XI*, în *Rd. I*, 2/32, 1979, p. 296.

⁷ M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor și V. Spinei, *op. cit.*, în *Archeologia Polski*, XVI, 1971, p. 363—383; idem, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice din horodiștea de la Fundu-Herții (judetul Botoșani)*, în *Din trecutul județului Botoșani*, Botoșani, 1974, p. 79—98.

⁸ Săpături arheologice întreprinse de D. Gh. Teodor între anii 1973—1979; cf. D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în „Slovenská-Archeologia”, XXVI, 1, 1978, p. 70—73.

⁹ Cercetări de suprafață D. Gh. Teodor și A. C. Florescu în 1970.

Orofteana¹⁰, Baranga¹¹, Alba-Hudești¹², Horodiștea¹³, Ibănești¹⁴ și Cobila¹⁵ în județul Botoșani, sau de la Cernova Dîbrova¹⁶, Tîrnauca¹⁷ și Horbova¹⁸ din imediata vecinătate, aflate actualmente în R.S.S. Ucraineană, multe din obiectivele investigate fiind de mai multă vreme cunoscute și cercetate, fie de Alexandru Odobescu¹⁹, fie ulterior, mai ales între cele două războaie mondiale, cînd s-au întreprins și mici sondeaje²⁰.

Pînă în prezent s-au putut identifica în mod cert un număr de 12 cetăți de același fel și din aceeași vreme, observîndu-se clar că ele se concentrează deocamdată numai în regiunea de nord-est a Moldovei și a interfluviului Nistru-Prut din regiunea Ucrainei Subcarpatice, imediat învecinată.

Luînd în considerare poziția lor geografică, s-a putut stabili, fără dubii, că astfel de obiective arheologice nu sînt înlînite decît pe platformele înalte constituind prelungirile cele mai estice ale Podișului Sucevei care, în zona de nord-est a fostului ținut Dorohoi și la nord de actualul județ Suceava, depășesc culoarul Siretului, delimitînd pe aliniamentul înălțimilor de la Horodiștea, Alba-Hudești, Orofteana, Fundu-Herții, Ibănești, Tîrnauca și Tureasca o suprafață de teren apreciabilă, de formă aproximativ semilunară, mărginită la est și sud de Cîmpia Jijiei, la vest de culoarul Siretului, iar la nord și est de Cîmpia Hotinului și de cursul Prutului Superior și prelungirile joase ale podișului Podolic din interfluviul Nistru-Prut. În această zonă așezările întărite par să fie situate după un anumit plan, ele aflîndu-se la o distanță aproape constantă de circa 15—20 Km., unele de altele și înșiruite la limita dînter podiș și cîmpie, formînd aproximativ o elipsă și avînd în spre interior cetățuia de la Fundu Herții.

Urmărind zona dealurilor înalte ale Podișului Sucevei prelungite în spre est către Cîmpia Jijiei, constatăm că ar fi fost necesar să existe asemenea cetăți și mai la sud-vest de aceea de la Dersca, de-a lungul culoarului Siretului, astfel încît ele să se înșiruie pînă la așezarea fortificată de la Tudora, care avea rolul de a supraveghea zona de confluență a Siretului cu riul Suceava. Avîndu-se în vedere că distanța dintre cetăți este de circa 15—20 km., între așezările de la Dersca și Tudora fiind aproximativ 60 km. în linie dreaptă, rezultă că în acest interval ar trebui să mai existe încă cel puțin două sau trei așezări fortificate, în mod obligatoriu, una situată cam în zona dintre localitățile Ionășeni și Poiana-Brăești și alta în zona localității Corni. Din informațiile pe care le deținem, neverificate însă pe teren, asemenea așezări fortificate ar exista pe locul denumit „Palanca” sau „Ridicătura Mare”, aflat între localitățile Poiana-Brăești și Ionășeni²¹, precum și pe teritoriul localității Corni, pe locul denumit „Cetățuia”²². Dacă, ulterior, se va dovedi că aceste așezări fortificate fac parte din aceeași categorie cu cele specifice secolelor VIII—XI e.n., atunci ele vor completa perfect sistemul de apărare din partea stîngă a culoarului Siretului, pînă la cetățuia de la Tudora.

În general, avem de-a face cu un complex de cetăți care par rînduite, după un anumit criteriu strategic, la limita de contact dintre platformele înalte ale Podișului Sucevei și cîm-

¹⁰ Cercetări arheologice în 1968 și 1971 D. Gh. Teodor.

¹¹ Cercetări arheologice în 1968 efectuate de către D. Gh. Teodor.

¹² N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 283—284. Noi cercetări în 1974 de către D. Gh. Teodor.

¹³ *Ibidem*, p. 274.

¹⁴ *Ibidem*, p. 289. Cercetări noi în 1973 efectuate de către D. Gh. Teodor și V. Spinei.

¹⁵ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 234.

¹⁶ B. O. Timoșciuk, *Slov'jan pivničnoi Bucovini V—IX, st.*, Kiev, 1976, p. 167.

¹⁷ Al. Odobescu, *Rămășițe antice din județul Dorohoi*, în *Opere complete*, vol. III, București, 1908, p. 126, 160—161.

¹⁸ *Ibidem*, p. 161—162.

¹⁹ *Ibidem*, p. 125—129, 131—132.

²⁰ C. Ambrojevici și R. Popovici, *Zur vorgeschichtlichen und mittelalterlichen Vergangenheit des Bezirkes Dorohoi*, în „Dacia”, IX—X, 1941—1944, p. 115—125; P. Verona, *Memoriu relativ la descoperirile arheologice făcute în regiunea Herței și județul Dorohoi*, în *RIR*, V—VI, 1935—1936, p. 633—637.

²¹ Al. Odobescu, *op. cit.*, p. 154; Al. Păunescu, P. Șadurschi și V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, București, 1976, p. 59.

²² Al. Odobescu, *op. cit.*, p. 154; Al. Păunescu, P. Șadurschi și V. Chirica, *op. cit.*, p. 83.

piile de la nord și sud-est, fiecare din aceste fortificații putînd supraveghia, la rîndul ei, o zonă de circa 10—15 km. în jur.

O astfel de concentrare de așezări întărite, cu scopul evident de a supraveghia o anumită porțiune a Prutului, culoarul Siretului din Podișul Sucevei, ca și zonele din imediata vecinătate, dinspre Cîmpia Jijiei și Nistrul Superior și de a forma un puternic cordon de pază, vizînd îndeosebi apărarea împotriva atacurilor ce s-ar fi putut declanșa dinspre regiunile de cîmpie, a fost concepută ca un ansamblu de fortificații, al cărui alcătuire să aibă o mare eficiență strategică. Această *uniune* de cetăți a fost, fără îndoială, rezultatul unei îndelungate și complexe evoluții a forțelor și relațiilor de producție din primul mileniu al e.n., timp în care în sinul societății locale au avut loc profunde și semnificative transformări de ordin economic, social și cultural.

Este necesar să subliniem și constatarea că, în ansamblul ei, această *uniune* de așezări întărite prezintă în mod clar elemente esențiale comune, care o și individualizează în contextul general al societății vechi românești de la est de Carpați și o definește ca aflîndu-se într-un stadiu mai avansat de dezvoltare, în comparație cu alte zone ale Moldovei²³. Același sistem de construcție al valurilor, al palisadelor, al șanțurilor de apărare, aceeași concepție strategică în a se adapta formelor avantajoase ale reliefulurilor înalte ale podișului, în sfîrșit, aceeași tehnică și stadiu de cunoștințe stau la baza construirii fiecăreia din aceste cetăți, apropiindu-le ca tehnică de apărare, eficiență militară și dimensiuni, formînd astfel un ansamblu unitar și original. Adăugăm aspectul identic al culturii materiale atestat în fiecare din cetățile cercetate, precum și identitatea limitelor cronologice a fazelor în care sînt construite sau funcționează ca atare. Credem că toate aceste elemente comune pledează convingător pentru unitatea geografică, de tehnică militară, de formă și de cultură materială a grupului de așezări întărite identificate în această zonă de la răsărit de Carpați, cetăți de pază care au fost construite și amplasate ca urmare a unei acțiuni dirijate de o autoritate centrală, sprijinită de numeroasele sate aflate în regiunea respectivă.

Asemenea sate, simple așezări de agricultori, crescători de vite și meșteșugari, datînd din secolele VIII—XI e.n. sînt atestate tot mai frecvent în jurul cetăților amintite. Cunoaștem, de exemplu, în jurul cetății de la Dersca patru așezări neîntărite, iar în apropiere de aceea de la Fundu Herții, de asemenea trei, ceea ce ne determină să presupunem, dacă regula se confirmă și la celelalte așezări fortificate, că ne aflăm de fapt într-o zonă cu o densitate demografică destul de mare, în comparație cu alte părți ale spațiului de la răsărit de Carpați²⁴. Gruparea acestor sate în jurul cetăților din regiunea menționată arată cît se poate de limpede legătura directă dintre ele. Faptul că ridicarea fortificațiilor în general, a fost rodul eforturilor colective a numeroase comunități săteti, care formau ele însele o uniune de obști agricole și păstorești. În felul acesta, cetățile respective deveneau centrele acestor uniuni de obști și desigur sediul conducătorului lor. În perioada cuprinsă între secolele VII—IX e.n., într-o vreme de mai mare stabilitate politică, asemenea șefi locali reușesc treptat să se detașeze de marea masă a producătorilor de bunuri materiale, în cadrul unui complex proces de multiple transformări economice și sociale, impulsionat și de o perioadă de diminuare a pericolelor externe, ceea ce a favorizat, într-o anumită măsură, astfel de stratificări sociale în sinul fiecărei obști săteti.

Întî-adevăr, în vremurile deosebit de tulburi, cînd pătrunderile unor grupuri de migratori afectau greu regiunile în care se instalau temporar, obștea sătescă autohtonă se reorganiza în așa fel, încît să poată supraviețui, oferind în acest scop surplusurile pe care le obțineau din recolte, creșterea vitelor și meșteșuguri, migratorilor sub dominația cărora se aflau²⁵. În asemenea perioade stratificările sociale în cadrul obștilor săteti se produceau mai lent, neexistînd posibilitatea acumulării unor bunuri materiale individuale prea numeroase și, prin urmare, o diferențiere evidentă între acumulările pe care le puteau face unii sau alții dintre membrii comunităților săteti nu putea avea de regulă loc.

Odată cu trecerea slavilor la sudul Dunării, după anul 602 și instalarea celei mai mari părți a lor acolo și pînă către mijlocul secolului al IX-lea, timp deci de peste două veacuri și jumătate, pe cea mai mare parte a țării noastre se instaurează o perioadă de

²³ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, Iași, 1978, p. 67—72; Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 299—301.

²⁴ D. Gh. Teodor, *Descoperiri arheologice din secolele VI—XI e.n. în județul Botoșani*, în *Din trecutul județului Botoșani*, 1974, p. 103—114; Al. Păunescu, P. Șandurschi și V. Chirica, *op. cit.*, p. 59, 83, 101—104, 107—110, 150—153, 160—161, 197, 200—201, 211, 227, 234, 252, 278, 291.

²⁵ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 339—351.

relativă liniște politică tulburată, fără consecințe serioase, doar de pătrunderea și instalarea protobulgarilor la sudul Dunării în anul 681 și constituirea, în jurul aceleiași date, a celui de al doilea Caganat avaric care, numai nominal își va exercita dominația și în unele regiuni ale țării, până către începutul secolului al IX-lea. În acest răstimp, când prelevarea tributului de către migratori era mai puțin apăsătoare, când bunurile obștilor puteau fi altfel dirijate și organizate și când obținerea unor surplusuri de bunuri materiale era mult mai facilă, nu numai pentru întreaga obște, ci chiar pentru membrii ei, dată fiind tocmai existența proprietății private, funciare și ereditare²⁶, evident, în atari condiții procesul de stratificare se întinde vizibil și duce la cele din urmă la apariția unor pături sociale diferențiate. Asistăm, prin urmare, la modificări profunde în structura internă a satului moldovenesc din veacurile VIII—XI e.n., fenomen surprins de altfel clar prin intermediul cercetărilor arheologice efectuate nu numai în aceste regiuni, ci pe întreg teritoriul țării²⁷.

În lumina succintelor considerații de mai sus putem conchide că, apariția așezărilor fortificate cu valuri de pământ, palisade și șanțuri de apărare a fost incontestabil rodul muncii colective a unor uniuni de obști sătești, a muncii dirijate de către o autoritate centrală, aleasă de conducerea satelor care lucrează în comun. Conducătorul acestei mici uniuni de obști își are sediul în așezarea fortificată, în jurul căreia gravitează satele nefortificate participante la construirea ei.

Revenind la situația existentă din zona unde s-a putut preciza, pe cale arheologică, această concentrare de așezări fortificate, credem că, potrivit principiului confederării unor mici uniuni de obști, ai căror locuitori aveau același etnic, vorbeau o limbă comună, aveau aceeași cultură materială și spirituală, se aflau în același stadiu de dezvoltare social-economică și erau expuși aceluiași pericole externe, ele s-au putut constitui într-un *cnezat*, adică într-o formațiune social-economică, administrativă și politică, superioară micilor uniuni de obști, *cnezat* a cărui alcătuire și dăinuire în limitele secolelor IX—XI e.n. a fost, pe de-o parte, rodul transformărilor înregistrate în sinul societății locale, iar pe de alta, consecința amenințărilor provocate de deplasările spre vest, din zonele nord-pontice, a unor noi populații migratoare, dintre care în vremea respectivă un anumit rol îl vor avea ungurii, uzii și pecenegii²⁸.

Ajunsă în stadiul unei confederații administrativ-politice puternice și determinată de pericolele externe, deosebit de mari, să se alcătuiască temeinic, formațiunea cnezială din această zonă a spațiului est-carpatic se va constitui teritorial, organizându-se printr-un sistem de cetăți de pază, de supraveghere a regiunilor de cîmpie ale Jijiei și de podișuri joase ale Hotinului de la nord, est și sud-est, precum și a culoarului Siretului. Centrul acestor formațiuni cneziale se afla probabil la Fundu Herții, unde sistemele de fortificații ale cetății, deosebit de ingenioase și variate, o făceau aproape inexpugnabilă, fiind cea mai bine apărată dintre toate obiectivele de acest fel cunoscute în zonă. Denumirea de „Codrii Herții”²⁹, care s-a păstrat pînă în zilele noastre pentru cea mai mare parte din această regiune, indică și ea că, într-adevăr aici s-a constituit din vechime o formațiune politică românească, care a putut să dăinuiească multă vreme. Cele două, faze de construcție și funcționare a acestor cetăți, precizate prin cercetările arheologice ce s-au întreprins³⁰, prima limitată între sfîrșitul veacului al VIII-lea și începutul secolului al X-lea și a doua cuprinsă între începutul secolului al X-lea și prima jumătate a secolului al XI-lea arată că formațiunea cnezială din zona Herței a avut capacitatea economică, militară și organizatorică să-și refacă sistemul ei de apărare³¹. Existența unor cetăți întărite cu valuri și șanțuri în alte locuri din aceeași regiune, datînd după toate probabilitățile din secolele XII—XIII, dovedește limpede că forma-

²⁶ Eug. Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII (cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, București, 1977, p. 106—121.

²⁷ Eug. Zaharia, *op. cit.*, în *Aluta*, I, 1969, p. 115—128; D. Gh. Teodor, *Unele considerații privind încheierea procesului de formare a poporului român*, în *AM*, IX, 1980, p. 75—83.

²⁸ D. Gh. Teodor, *op. cit.* în „Hierasus '78”, p. 205; Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 293—294, 296.

²⁹ De fapt, „Codrii Herții” cuprind întreaga zonă de păduri care acoperă dealurile înalte de la Horodiștea pe Prut, în est și pînă la Ibănești, Dersca și Mihăileni pe Siret, adică cea mai mare parte a regiunii în care se află situate marea majoritate a așezărilor întărite la care ne-am referit.

³⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor și V. Spinei, *op. cit.*, în *Din trecutul județului Botoșani*, 1974, p. 93.

³¹ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în „Hierasus '78”, p. 205.

țiunea cnezială din aceste părți ale Moldovei își va continua existența, în alte condiții politice, desigur, și după veacul al XI-lea³².

Trebuie de asemenea arătat că, în spre nord vest, în zonele păduroase înalte, care mărginesc și ele spațiul de pătrundere dinspre interfluvii Nistru-Prut, după cum pare să indice concentrarea, în jurul localității Cernăuți, a unor așezări întărite având o formă circulară și alt sistem de fortificație al valurilor, cum sint cele de la Bila, Tețina, Grozinți, Mamornița, Revna și altele³³, s-a constituit probabil un alt cnezaț, ale cărui limite teritoriale cuprindeau într-o anumită măsură fosta „Țară a Șipenițului”, concentrându-se în regiunea de podișuri înalte situate între Siret și Prut denumită pînă astăzi „Codrii Cosminului” și care avea rolul de a păzi culoarul de trecere spre apus prin Carpații Nordici. Cronologia așezărilor fortificate care alcătuiesc acest cnezaț, arată că el s-a constituit concomitent cu acela din „Codrii Herții” și că eforturile comune ale celor două formațiuni politice au putut să împiedice un timp pătrunderea unor noi migratori în aceste regiuni. De altfel lipsa frapantă a vestigiilor maghiare, uze sau pecenege din aceste regiuni este o dovadă cît se poate de clară că, în perioada secolelor IX—XI e.n., cele două cnezate au avut un rol de apărare eficient și de lungă durată.

Evident, credem că alături de aceste formațiuni cneziale, la răsărit de Carpați în perioada veacurilor IX—XI e.n. și desigur și mai tîrziu, au mai existat și altele, a căror atestare pe cale arheologică va fi posibilă, odată cu intensificarea cercetărilor. După cum este cunoscut, în această epocă societatea de pe întreg teritoriul de la est de Carpați se afla în același stadiu de dezvoltare și evolua unitar în toate domeniile vieții social-economice și culturale, astfel încît se poate considera, cu suficiente temeiuri, că acolo unde densitatea de locuire datînd din aceste secole a fost deosebit de mare, sau acolo unde elementele de toponimie o indică, există posibilitatea de a putea identifica asemenea formațiuni politice cneziale. Astfel de formațiuni cneziale au putut exista pe văile unor riuri ca Suceava, Moldova, Bistrița, Trotuș, Birlad sau Jijia, în ținuturile din jurul Iașului, Birladului și Vasluiului, în Colinele Tutovei și ale Elanului, precum și în zonele denumite din vechime și pînă astăzi, „cîmpuri”, „codrii”, „cobile” și „ocoale”, cum sint de exemplu, Cîmpul lui Dragoș, Cîmpul Perilor, Cîmpul lui Vlad, Codrii Orheiului, Lăpușnei și ai Tigheciului, „cobilele” din ținuturile Dorohoiului, Neamțului, Bacăului și Vasluiului, „ocoalele” de la Neamț, Cîrligătura și Vrancea etc.³⁴.

Nuclee statornice de etnie și civilizație românească, cu străvechi și puternice rădăcini în aceste mînoase pămînturi, cnezatele feudale timpurii de la est de Carpați vor alcătui baza temeinică de pe care se va forma și consolida statul feudal al Moldovei. Continuitatea neîntreruptă a locuitorilor acestor meleaguri, trîncia organizării social-economice a cnezatului din Codrii Herții, ca și din alte părți ale Moldovei, vor oferi în veacurile următoare statului nou creat puterea și iscusința necesară de a se consolida temeinic și de a rezista neclintit de-a lungul veacurilor.

UN "CNÉZAT" ROUMAIN A L'EST DES CARPATES (IX—XI-e SIÈCLE DE NOTRE ÈRE)

RÉSUMÉ

Les recherches archéologiques entreprises les dernières décennies à l'est des Carpates Orientales pour éclaircir l'histoire du premier millénaire de notre ère ont mis à jour des habitats fortifiés, avec des *vallum* en terre et fossés de défense, datant du IX—XI-e siècles de notre ère. Certains de ces habitats fortifiés ont été explorés par de très amples fouilles

³² Al. Păunescu, P. Șadurschi și V. Chirica, *op. cit.*, p. 103, 150—151, 162, 211, 243.

³³ B. O. Timoșciuk, *Razvidka v baseini reka Prutu*, în *Arheologični Pamjatki U.R.S.S.*, III, Kiev, 1952, p. 409—416; idem, *Drevnerusskoe gorodišče Galacia v severnoi Bucovine*, în *Arheologičeskoe otkritiia, 1968 goda*, Moscova, 1969, p. 335—337; P. A. Rappaport și M. V. Malevskaja, *Ob sledovanie gorodišče prikarpat'ja i zakarpat'a na teritorii Sovetskogo Soiuza*, în *Archaeologica Carpatica*, V, 1963, 1—2, p. 61—76.

³⁴ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1942 (ed. Gh. Adamescu), p. 62—64, 161—163; *DRH*, A, I, p. 26, 52, 54, 65, 153, 175, 192, 207, 221, 228, 234, 296; *DRH*, A, II, p. 72, 82, 92, 110, 114, 195, 207, 217, 282, 309, 340, 356; *DRH*, A, III, p. 43, 79—80, 113, 154, 157, 227, 352, 383, 393, 468, 508.

archéologiques (Fundu Herții, Dersca) ou seulement par de petits sondages et recherches superficielles (Tudora, Ibănești, Orosteana, Horodiștea, Alba-Hudești, Baranga etc.).

Jusqu'à présent, on connaît avec certitude 15 habitats fortifiés datant de ce temps-là, qui emploient le même système de défense, ont la même forme et à leur intérieur on a découvert des vestiges archéologiques identiques. Ces petites citadelles sont concentrées seulement dans la zone Nord-Est de la Moldavie, sur les hauteurs du plateau de Suceava, à ses confins avec les plaines de Jijia et de Hotin de l'espace délimité par le Pruth et le Dniester. Leur répartition géographique semble avoir été déterminée par un plan stratégique, chaque citadelle se trouvant, d'habitude, à une distance d'environ 15—20 km des autres. Les habitats fortifiés constituent, de la sorte, un groupe unitaire en ce qui concerne le système de fortification, la forme, la position du relief, la culture matérielle etc. Ce sont ces traits qui le distinguent des autres groupements de citadelles, situés sur le cours moyen du Dniester ou en Ukraine subkarpatique.

La construction de telles forteresses a été, sans doute, le résultat du travail collectif des unions des „obști” (=communautés villageoises), confédérées, pendant les IX—XIe siècles de notre ère, dans un „cnézat” (=petite seigneurie autonome), dont le centre était, peut-être, la citadelle de Fundu Herții, la plus fortifiée des toutes.

Résultat de l'évolution sociale et économique de la société roumaine de l'Est des Carpates Orientales dans une zone géographique extrêmement peuplée, le système de fortifications de ce „cnézat” a dû avoir le rôle de défendre la population de ces régions contre les invasions des Hongrois, des Ouzes et des Petchénègues. Ce „cnézat” a dû avoir, aussi, un rôle important dans le processus de féodalisation de la société roumaine de ces endroits.

TRADIȚIA „DESCĂLECATULUI” ; ÎNȚELESURI ȘI CONFUZII *

DE

ȘTEFAN S. GOROVEI

*În memoriam
Gh. I. Brătianu*

Cea mai veche cronică în limba română, pe care ne-am obișnuit să o numim „a lui Grigore Ureche”, poartă, încă din titlu, un termen în jurul căruia s-au dus multe discuții, fiind socotit purtător al unei teorii antiștiințifice: „Letopisețul Țării Moldovei, de cînd s-au descălecat țara”¹. Termenul revine în fruntea unor capitole — „Predosloviia descălicării a țării Moldovei dinceputul ei”², „De discălicatul Maramoroșului”³, „Pentru discălicatul țării al doilea rînd”⁴ — dar și înăuntrul lor, în contexte diferite, pe care le voi înfățișa, pe fiecare, la rîndul său. Termenul se regăsește și în manuscrisele cronicilor muntene — letopisețul cantacuzinesc, cronica lui Radu Popescu — în pasajele relative la începuturile vieții de stat a principatului Țării Românești, ca și în scrierile lui Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei* și *De neamul moldovenilor*.

În concepția cronicarilor, descălecatul⁵ dintii corespunde cu colonizarea romană a Daciei, iar „descălecatul al doilea” — cu întemeierea principatelor. Acest al doilea descălecat — din Maramureș (în cazul Moldovei) sau din Făgăraș (în cazul Țării Românești) — s-ar fi produs pe locul rămas pustiu în urma retragerii „rimlenilor” (retragerea aureliană din veacul III). Astfel, termenul de „descălecat” a fost asociat ideii vidului de locuitori în spațiul est și sud-carpatic; ca urmare, „descălecatul” a ajuns să echivaleze cu o cucerire, o invazie, o colonizare a acestui spațiu presupus pustiu. Aceasta a fost cea dintii înțelegere, confuză: condiționarea descălecatului de absența populației autohtone anterioare.

În primul rînd, *pustiul* din textele cronicilor noastre trebuie înțeles în accepțiunea medievală a termenului, care nu e totuna cu aceea modernă, căci, altminteri, cum s-ar înțelege — de exemplu — prevederea din 1222, conform căreia Cavalerii Teutoni urmau să culeagă toate dările din Țara Birsei, dăruită lor fiindcă era... pustie⁶?

În al doilea rînd, trebuie spus că nici un istoric serios, fie că a admis, fie că a respins termenul *descălecat*, nu s-a gîndit să conteste existența unei populații autohtone, cu organizări statale („prestatale”) în spațiul extracarpatic, anterior momentului cînd cele două principate românești au apărut în viața politică a acestei zone. O trecere în revistă a pozițiilor pe care istoricii noștri le-au adoptat față de *descălecat* arată, de fapt, tocmai acest lucru⁶. Pe de altă parte, nici venirea unor grupuri de oameni de peste munți nu a putut fi negată, cel puțin — inițial — în cazul Moldovei. Astfel încît D. Onciul, marele adversar al *descălecatului*, admitea rolul jucat de românii veniți cu Dragoș în cursul luptelor antițutare, iar Gh. I. Brătianu a consacrat o bună parte a cărții prin care a revitalizat

* Textul care urmează are la bază o comunicare prezentată în cadrul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” la 26 octombrie 1979, precum și la Sesiunea de comunicări a Muzeului județean Suceava, la 23 iunie 1980. În forma de față, a fost citit la 28 aprilie 1983 în ședința de comunicări a Institutului de Istorie „N. Iorga” din București.

¹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1978, p. 5 (după textul stabilit de ediția P. P. Panaitescu; locurile pot fi ușor regăsite în ediția lui C. Giurescu, din 1916, după indice).

² *Ibidem*, p. 10.

³ *Ibidem*, p. 13.

⁴ *Ibidem*, p. 14.

⁵ Cf. Th. Năgler, *Zum Gebrauch des Ausdrucks „Terra deserta” in einigen Urkunden des 12.—13. Jahrhunderts*, în „Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări”, 18, Sibiu, 1974, p. 51—60.

⁶ Ștefan Ștefănescu, „Întemeierea” Moldovei în istoriografia românească, în „Studii”, 6/XII, 1959, p. 36—43.

*descălecatul*⁷ pentru a demonstra tocmai existența populației autohtone și viețuirea ei în cadrul unor voievodate anterioare întemeierii principatelor!

Xenopol înțelesese prin *descălecat* nu o colonizare „întreprinsă de românii de peste munți în sililele deșerte ale viitoarelor principate”, ci „o suprapunere a unui element nou, coborât din Transilvania, peste unul de baștină, care se pleacă înaintea lui”⁸. Sensul acesta a fost argumentat de Gh. I. Brătianu — cu nuanțele impuse de ulterioarele achiziții istoriografice (documentare, metodologie, gândire) — în cartea sa din 1945: nu o „admigrare”, ci „o coborîre de elemente politice unificatoare, venite din Ardeal”, cum a formulat, concis, P. P. Panaitescu⁹.

Firește, rolul pe care *elementele politice unificatoare* l-au îndeplinit în întemeierea statelor medievale românești, în accelerarea și definitivarea procesului de închegare statală, nu poate fi determinat cu absolută precizie. Este *certă* doar trecerea peste munți a lui Dragoș și a lui Bogdan, cu grupuri de ostași și „familiari”, precum și statornicirea, dincoace de munți, a unor grupuri de români, sași și unguri, chemați de domni sau veniți din proprie inițiativă¹⁰. În ceea ce privește Țara Românească — unde descălecatul din Făgăraș a fost negat din lipsa probelor documentare — studiile anilor din urmă, aducând asemenea probe de natură arheologică, au modificat substanțial opiniile referitoare la rolul Făgărașului în nașterea principatului muntean¹¹. S-a arătat, apoi, că legături la fel de strînse au existat și între Țara Hațegului și nordul Olteniei, precum legături identice au unit Maramureșul cu nordul Moldovei¹².

Este, însă, de observat că încă în 1963, întemeiat doar pe sugestiile oferite de izvoarele scrise, interpretate însă fără părtinire și cu o perfectă cunoaștere a sensurilor istorice, D. Prodan a așezat aceste realități într-o „ecuație” deplin corectă, deschizînd o cale pentru înțelegerea faptelor; *statul* — scria d-sa, referindu-se la principatul muntean — „se putea constitui și își putea afirma independența mai bine, desigur, sub pavăza munților, pe partea de sud. *Forța unificatoare, însă, personalitatea capabilă să execute cu forțele date un act necesar sau posibil, se putea ivi de pe oricare parte, în cadrele largului complex în acest sens era posibilă și o „descălecăre”*. Analogiile desigur se impun. Și Făgărașul, Marginea, Hațegul trebuie să fi jucat, într-un fel sau altul, același rol, sau cel puțin același rol în constituirea Țării Românești pe care l-a jucat și Maramureșul în constituirea Moldovei”¹³.

Constatarea acestor legături, ca și a trecerilor de populație peste munți (fenomen atestat încă la 1247 de diploma Cavalerilor Ioaniți), a impus și modificarea atitudinii față de *descălecat*, arătîndu-se că „sensul general al tradiției reflectă o realitate istorică, care trebuie înțeleasă și interpretată în complexul fenomenelor istorice de la sfîrșitul secolului al XIII-lea”¹⁴. Odată constatat „curentul de trecere a populației din Transilvania, mai ales din părțile ei marginase, la sud și est de Carpați”, a trebuit să se admită și faptul că aceste „emigrări de populație din Transilvania”¹⁵, deși nu au putut crea, prin ele însele,

⁷ Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1980, la care se adaugă observațiile și sugestiile din studiul tipărit postum (și care urmează a fi valorificate abia de acum încolo și în *corpore istoriografiei românești*), în *Jurul întemeierii statelor românești*, în „Ethos” (Paris), II, 1975, p. 8—67 și III, 1982, p. 37—119.

⁸ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II, ed. III, p. 222.

⁹ P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, București, 1947, p. 101.

¹⁰ Pentru acest întreg proces, v. C. Cihodaru, *Observații cu privire la procesul de formare și de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI—XIV*, în *AIIR*, XVI, 1979, p. 167—186 și XVII, 1980, p. 117—139.

¹¹ Lucian Chișescu, *O formațiune politică românească la nord și la sud de Munții Făgăraș în secolul al XIII-lea*, în *RdI*, 7/28, 1975, p. 1057—1067; Th. Năgler, *Cercetările din cetatea de la Breza (Făgăraș)*, în „Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări”, 14, Sibiu, 1969, p. 89—117 (v. mai ales p. 116—117).

¹² Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 241.

¹³ D. Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI—XVII*, în *AIIR*, VI, 1963, p. 162 (sabl. n.).

¹⁴ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 185.

¹⁵ Pentru care, v., în mod special, Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în sec. XIII—XX*, București, 1971.

cele două state românești extracarpătice, „au potențat vitalitatea organismelor politice de la sud și est de Carpați, contribuind la grăbirea procesului de unificare a lor”¹⁶.

Văzut astfel, „descălecatul” nu i se poate fixa o dată; în cazul special al Moldovei, deosebind „descălecatul” acesta de lungă durată („stabilirea, în mediul moldovenesc a unor elemente feudale venite din Maramureș”) de „descălecatul” lui Dragoș („statornicirea în Moldova a unor feudali maramureșeni ca reprezentanți ai regelui angevin, acceptați de o parte a virfurilor societății moldovenești, așa cum a fost cazul pentru Dragoș și urmașii săi”), Radu Popa¹⁷ a sintetizat perfect problema, indicând și căile pentru abordarea ei ulterioară; chipul în care d-sa a definit „descălecatul” lui Dragoș înseamnă, de fapt, revenirea la sensul pe care i-l atribuiseră A. D. Xenopol și Gh. I. Brătianu. Și începe să se știe, azi, că *unificarea* impusă de „descălecatul” elementului „de baștină” nu a fost acceptată fără opoziție: săpăturile recente de la Baia au scos la iveală urmele unui incendiu databil — cu monede — spre mijlocul veacului XIV¹⁸.

În ceea ce privește „descălecatul”, discuțiile s-au purtat, însă, mai ales cu referire fie la procesul însuși al constituirii statelor medievale românești, fie cu privire la „geneza” tradiției (D. Onciul, Al. Lapedatu, P. Chihaiia); sensul exact pe care termenul l-a avut în vremea când a fost folosit în textele cronicilor pare să fi interesat mai puțin. Atenția cercetătorilor s-a îndreptat în această direcție mai ales în ultimii ani, din nevoia de a clarifica — dacă nu chiar de a înlocui! — acest „termen echivoc”¹⁹. După ce, în 1973, am atras atenția asupra faptului (cunoscut și anterior, dar nepus în legătură și cu întemeierea statelor) că termenul *descălecat* „apare în textele medievale, când e vorba de întemeierea unor așezări, în special sate” și că „descălecare” e fondarea unui sat sau oraș, ori întemeierea unui stat²⁰, fără să presupună „numaidecît o venire din afară”²⁰, cinci ani mai târziu, într-un scurt articol, am explicat, cu exemple, sensurile pe care acest termen le are în documentele medievale moldovenești: „întemeiere, așezare, organizare (reorganizare)”²¹, revenind, apoi, cu detalii, în comunicarea din 1979²².

În același timp, Nicolae Stoicescu a întreprins o cercetare cu privire la „Descălecat” și „întemeiere” în istoria Țării Românești²³, având ca punct de plecare *Letopisețul cantacuzinesc*. „Documentele din secolul al XVI-lea și din primele decenii ale celui următor, care evocă începuturile statului feudal Țara Românească, nu vorbesc de „descălecat”, ci de întemeiere, zidire sau așezare (ЧЗЗДННН)”, arată Nicolae Stoicescu²⁴, dînd ca exemple documente din anii 1517, 1547, 1551, 1569, 1590, 1602, 1614²⁵. Primele atestări ale „descălecatului” țării fiind identificate în pisană mănăstirii de la Cîmpulung, din 1636 și apoi în

¹⁶ Ștefan Ștefănescu, *Întemeierea Țării Românești și a Moldovei. Tradiția „descălecatului” din Transilvania*, în *SAI*, XVII, 1972, p. 94 (subl. n.). V. și idem, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Timișoara, 1974, p. 32—39, 48—58.

¹⁷ Radu Popa, *op. cit.*, p. 241.

¹⁸ Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Chepteia, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, Iași, 1980, p. 22; informație de la prof. Vasile Neamțu, pentru etapa ulterioară a cercetărilor arheologice; îl rog, și aici, să primească mulțumirile mele pentru toate informațiile, sugestiile și clarificările pe care le am de la d-sa.

¹⁹ Th. Năgler, *Cercetări arheologice în Țara Făgărașului privind feudalismul timpuriu*, în „Academia R.S.R., *Memoriile secției de științe istorice*”, s. IV, t. II, 1977, (București, 1979), p. 16.

²⁰ Ștefan S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova*, București, 1973, p. 58.

²¹ Idem, *Mărturii ale unității poporului român*, în „Opinia studentescă” (Iași), 7—8/V, nov.—dec. 1978, p. 19.

²² Cf. nota (cu asterisc) de la început.

²³ Comunicare la Institutul de Istorie „N. Iorga” din București, la 20 noiembrie 1979, publicată în *RdI*, 1/33, 1980, p. 43—61 și reluat — sub titlul „Descălecat” sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei românești. *Legendă și adevăr istoric* — în volumul colectiv *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 97—164. În continuare, voi cita — atunci cînd va fi cazul — ambele locuri, deși pasajele care interesează aici au rămas aproape neschimbate în al doilea studiu, considerabil amplificat.

²⁴ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 47 (126); subl. aut.

²⁵ *Ibidem*, p. 47—48 (126—127).

trei documente (1640, 1650, 1655), destinate aceleiași mănăstiri²⁶, Nicolae Stoicescu a conchis că „*pină înainte de domnia lui Matei Basarab, exista noțiunea de „întemeiere” sau „așezare” a Țării Românești, nefixată în timp*”²⁷, iar „*noțiunea de „descălecat” a fost creată în vremea domniei lui Matei Basarab*”²⁸, nefiind „*o creațiune populară ci una cultă din secolul al XVII-lea*”²⁹, generată sau influențată de realități politice ale domniei lui Matei Basarab³⁰. „*Subliniem faptul — adaugă Nicolae Stoicescu — că termenul de întemeiere era invocat și de locuitorii simpli, ca și de călugări și boieri, fiind acceptat de domni și de cancelaria domnească, ceea ce dovedește că aceasta era convingerea generală despre modul cum s-a alcătuit țara. Se înțelege că dacă noțiunea de „descălecat” ar fi fost în circulație, decii cancelariei domnești și logofătul care citea hrisoavele — la curent cu asemenea probleme — ar fi utilizat și ei această noțiune, nu pe acelea de întemeiere, așezare etc.*”³¹.

Demonstrația este convingătoare, dar temelile ei sînt subminate de două restricții, datorită cărora, finalmente, concluziile nu pot fi reținute: 1) autorul și-a circumscris cercetarea descălecatului doar la cele texte în care termenul definește începuturile statului; 2) autorul a căutat un termen românesc în texte redactate în alte limbi (acte slave, cronica lui Luccari), în care, evident, termenul nu apare, *pentru că nu avea cum să apară*, în locul lui fiind folosit un cuvînt al limbii respective (ЧБЗАННА). Este ciudat, dar Nicolae Stoicescu nu a remarcat, în minuțioasa cercetare pe care a întreprins-o, că toate textele care conțin cuvîntul „descălecat” (sau altele, din aceeași familie) sînt texte în limba română — pisanii și documentele cîmpulungene, dar și traduceri din secolele XVII—XVIII ale unor documente slave³² — în timp ce toate textele care conțin cuvintele „întemeiere” sau „așezare” sînt originale slave! Cu o asemenea observație, discuția asupra termenilor ar fi fost închisă și concluziile ar fi fost altele.

Astfel, apare justificată poziția pe care a adoptat-o alt cercetător, pornind tot de la *Letopisețul cantacuzinesc*: „*Esența chestiunii în discuție — scrie Sergiu Iosipescu (1980) — rămîne însă pe tărîmul filologic, al semnificației reale și apariției termenului „descălecat”. În elucidarea problemei, o importanță primordială o are apariția termenului în limba română într-o etapă de afirmare generală a acestuia și de relativ recul al celei slavone. Faptul că noțiunea de „descălecat” a înlocuit definitiv pe aceea de întemeiere este numai aparent, întrucît în slavona secolelor XVI—XVII ЧБЗАННА și din familia sa ОЧНКОДННБ аveau și sensul de „descălecat”. La prefacerea generală a terminologiei slavone, echivalentul lui ЧБЗАННА a fost deci „descălecat” și nu întemeiere [...]. De altminteri, „descălecatul” nu avea sensul unei sosiri și cuceriri a unor veniți de aiurea, ci acela al organizării politice medievale a teritoriului. Semnificația derivă din aceea a mediolatinalului *descendere*, a încadrării într-o alcătuire socio-politică dependentă de un senior. Prea subtila diferențiere de sensuri ce se propune — bazată mai cu seamă pe nuanțele lui de azi ale termenilor „descălecare” și „întemeiere” — nu pare să fi existat în secolul al XVI-lea*”³³.

În aceeași vreme cu istoricii menționați pînă aici, Petre Ș. Năsturel, pornind de la un document din 1599 — o scrisoare în limba română — a analizat termenul descălecat³⁴, socotit ca alcătuint, cu întreaga sa familie de cuvinte, „o arhivă istorică anume a neamului românesc”³⁵; interpretarea d-sale, conformă contextului asupra căruia voi reveni la locul potrivit, e că „în Muntenia, la sfîrșitul veacului al XVI-lea, a descăleca însemna a cuceri, a coloniza”³⁶. Și de data aceasta, analiza unui singur caz afectează concluzia finală, pentru

²⁶ *Ibidem*, p. 47 și 49 (126 și 128).

²⁷ *Ibidem*, p. 48 (127); subl. aut.

²⁸ *Ibidem*, p. 51 (131); subl. aut.

²⁹ *Ibidem*, p. 49 (129); subl. aut.

³⁰ *Ibidem*, p. 51—52 (130—132).

³¹ *Ibidem*, p. 48 (127—128).

³² *Ibidem*, p. 49—50 (128—129).

³³ Sergiu Iosipescu, *Letopisețul cantacuzinesc și tradiția istorică a originilor principatului Țării Românești*, în *RdI*, 10/33, 1980, p. 1880—1881.

³⁴ Petre Ș. Năsturel, „Descălecat”. *Mărturia unui cuvînt despre începuturile Țărilor Române*, în „Buletinul Bibliotecii Române”, VIII (XII), Freiburg i. Br., 1980/1981, p. 221—236.

³⁵ *Ibidem*, p. 222.

³⁶ *Ibidem*, p. 227.

că — așa cum se va vedea mai încolo — a *descăleca* are și sensul acesta, de a *coloniza* — în legătură cu o cucerire sau fără nici o legătură — dar nu numai pe acesta.

Dar, întrucât termenul a fost acela discutat, acceptat, respins, interpretat, ar fi trebuit — înainte de a se determina „chipul” în care această „tradiție” a fost alcătuită și data când ar fi fost introdusă în documente și cronici — să se vadă cazurile în care textele medievale îl folosesc, ce anume înțelegea lumea veacurilor trecute prin acest cuvânt, ce noțiuni acoperea acest termen a cărui accepțiune inițială³⁷ pare, acum, atât de îndepărtată! O asemenea cercetare — cu atât mai necesară, cu cât, în stadiul actual al debaterii, nu avem încă publicată fascicula din dicționarul-tezaur al limbii noastre (DLR) care trebuie să cuprindă cuvântul *descălecat* și familia sa — arată că înlocuirea *descălecatului* prin *intemeiere* (în studiile istorice) sau invers (în textele vechi) nu înseamnă decît înlocuirea unui termen cu sinonimul său aproape absolut³⁸. Căci, așa cum se vede din exemplele pe care le voi înfățișa imediat, termenii se suprapun, sfera „*descălecatului*” fiind însă ceva mai cuprinzătoare, mai elastică, mai nuanțată — adică exact așa cum ar trebui să fie un termen cu care să desemnăm, exact și corect, acțiunea unui „Negru” vodă și a unui Dragoș vodă.

Textele care urmează a fi luate în discuție aparțin, în cea mai mare parte, mediului moldovenesc; în studiul său, Nicolae Stoicescu a făcut doar o scurtă mențiune cu privire la aceste izvoare moldovenesti medievale: «După cite știm — scrie d-sa într-o notă — acest termen [i.e. „descălecatul”] se utilizează în documentele moldovene din sec. XVII cu înțelesul de înființare sau intemeiere a unui sat [o greșală de tipar, probabil, face să figureze, aici, în ambele versiuni, cuvîntul *stat*; din context, se vede, însă, că e vorba de *sat* — n.n.], fără a fi necesară venirea unor elemente din afara țării. De pildă, într-o scrisoare adresată la <1646> de pîrcălabul de Soroca lui Grigore Ureche mare vornic (care va folosi în același timp termenul în cronică sa!) se arată că locuitorii din Căreșnița au părăsit localitatea cînd s-a „descălecat” satul Șeptelicieni»³⁹. Dacă Grigore Ureche folosește, în cronică sa, termenul *descălecat* pentru acțiunea lui Dragoș, în schimb — constată autorul — «cronicile slavone din Moldova nu amintesc de „descălecat”, ci doar de faptul că Dragoș a venit din Maramureș la vinătoare în Moldova, unde ar fi domnit apoi doi ani [...]; aceasta dovedește că termenul a fost introdus de Gr. Ureche»⁴⁰. Concluzia pe care am subliniat-o este, însă, de-a dreptul surprinzătoare, dacă ținem seama de faptul că redactarea cronicii lui Ureche aparține — după ultimele cercetări — perioadei 1630—1646⁴¹, în timp ce termenul *descălecat* este atestat cu cîteva decenii mai înainte și nu cu privire la înființarea vreunui sat, ci pentru a desemna tocmai constituirea principatului moldovenesc: într-o scrisoare trimisă la 30 iunie 1592 judeului Bistriței de către egumenul și soborul mănăstirii Moldovița, în legătură cu un munte aflat în litigiu, se arată „că acei munți sîntu dui sfinteei mănăstiri de cîndu s-au descălecat Tara Mulduoei și aceastei mănăstire...”⁴². Scrisoarea e redactată, firește, în limba română și ea conține cea mai veche atestare a termenului *descălecat* într-un text moldovenesc; pentru textele de proveniență muntească, prima atestare e ceva mai veche, din 1563/1564 și ea nu privește constituirea statului, ci nașterea și evoluția unei proprietăți funciare: într-un zapis de vînzare, este menționat „Crăciun de Negreni, moștean, descălecători pămîntului”⁴³.

Ca și în cazul documentelor emise de cancelaria princiară munteană în limba slavă, și documentele moldovenesti de cancelarie, redactate în limba slavă, nu conțin cuvîntul *descălecat* — pe care nici nu l-ar fi putut conține, fiind un cuvînt românesc — și nici eventualul său echivalent slav (de altminteri, folosirea unui asemenea termen slav n-ar fi putut fi decît urmare a unei traduceri mecanice, care ar fi reținut doar semnificația inițială: *coborîrea de pe cal*). Pentru a desemna o situație identică aceleia evocate de scrisoarea călu-

³⁷ O singură dată, în cronică lui Costin, am întîlnit cuvîntul folosit în sensul său propriu: „Timuș au descălecat pre căzaci gioi, la năvală, asupra sîmenilor” (Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1979, p. 131). V. și G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 484; Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 222—223, 225—226.

³⁸ Cu privire la sinonime, v. observațiile lui Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 233, n. 24.

³⁹ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 49, n. 42 (128, n. 157).

⁴⁰ Idem, „Descălecat” sau intemeiere? O veche preocupare..., loc. cit., p. 131, n. 174 (subl. n.).

⁴¹ D. Velciu, *Grigore Ureche*, București, 1979, p. 195—196, propune trei etape: o primă elaborare în 1630—1634, o reluare în 1640—1642 și „ultima redacție” în 1645—1646.

⁴² Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea, București, 1979, p. 173—174.

⁴³ *Ibidem*, p. 96 („Ioan Neculce”, V, 1925, p. 279).

gărilor de la Moldovița, din 1592, sau de actele muntene citate de Nicolae Stoicescu, documentele emise în limba slavă de cancelaria moldovenească folosesc termeni care au fost traduși prin *întemeiere*, *început*. Iată două exemple. La 1 august 1583, Petru vodă Schiopul confirmă fraților Movilă satul Mindrești, stăpinit de înaintașii lor — prin Petru Hudici — „de la întemeierea țării”⁴⁴; în textul slav⁴⁵, se află formula *WT CЛOЖEHIE ЗЕМЛH*. Al doilea exemplu îl oferă un document din 18 noiembrie 1606, în care se arată că satul Lămășeni a fost al lui Cîrstian, fiul lui Ionașco cămăraș, „moștenire de la începutul țării noastre”⁴⁶; în textul slav se află formula *WT ЗНАЧЕЛО НАШЕИ ЗЕМЛH*⁴⁷.

Firește, în toate trei cazurile nu este vorba de documente din vremea lui Dragoș vodă ori măcar a lui Bogdan vodă: moldovițenii aveau acte de la Alexandru cel Bun — lucru afirmat expres în scrisoarea lor: „noi avem uric încă de la Alexandru vodă cea Bunul”⁴⁸ — iar Petru Hudici este atestat în anii de după domnia lui Alexandru cel Bun⁴⁹. Cit privește pe stăpînul satului Lămășeni, el putea să aibă documente chiar din secolul XIV, întrucît era urmașul lui Stanislav Rotompan, unul din acei „supremi consiliarii” din sfatul restrîns al lui Petru I la 1387⁵⁰. Dar nu vechimea efectivă a familiilor și a proprietăților interesează într-o cercetare ea aceea de față, ci termenii folosiți pentru a desemna — ca și în documente Țării Românești — imaginea vagă și „nefixată în timp” a *începuturilor statului*, implicînd o proprietate *ab antiquo*.

În textele ulterioare, redactate în limba română, imaginea această „vagă” reapare, uneori fixată în timp prin raportarea la personajul care a simbolizat descălecatul: „sat vechiu, din descălecatul țării de la Dragoș vodă”⁵¹; în același chip, în actele muntene *descălecatul* (sau *întemeierea*) s-a asociat uneori, cum a arătat Nicolae Stoicescu, numelui lui Negru vodă⁵². Adaug, la exemplele muntene citate deja, formula dintr-un hrisov al lui Leon vodă Tomșa, din 1665 — „Negru vodă, care au fost *întîi descălicător țării*”⁵³ — precum și aceea din actul de fondare a mănăstirii Pantelimon de către Grigore II Ghica, din 1735: „domnii și oblăduitorii țării aceștia, din început, de la *descălicătoarea țării*”⁵⁴. Este evident că în toate aceste cazuri *descălecatul* implică noțiunea de *întemeiere* și pe aceea de *începuturi* (ultimul act citat face, chiar, această dublă determinare: „din început, de la descălicătoarea țării”).

Cu aceste sensuri, termenul *descălecat* se regăsește și în scrierile cronicarilor moldoveni din veacul XVII, în letopisețul lui Ureche, în cel al lui Miron Costin, precum și în *De neamul moldovenilor*. La Ureche: „Letopisețul Țării Moldovei, de cînd s-au descălecat țara”; „Moldova, carea mai apoi de alte țări s-au descălecat, de s-au de sirg lăsat”; „Predosloviia descălicării a Țării Moldovei dinceputul ei” (aceeași legătură cu ideea de începuturi); „noi aflăm că Moldova s-au descălicat mai pe urmă, iar muntenii mai dintîi”; „să cunoaște că cum nu-i descălicată țara de oameni așezați”; „De descălicatul Maramoroșului”; „Pentru descălicatul țării al doilea rînd”; „într-acesta chip să află să fie fost descălicarea țării Moldovei”; „descălicarea țării noastre”⁵⁵. În letopisețul lui Miron Costin: „descălecatul cel dintîi a țării noastre”; „descălecatul ei cel dintîi” și „descălecatul țării cel al doile”; „Stihuri de descălecatul țării”; „Dragoș vodă, carele au descălecatu din Maramureș această țară” (cp. cu „den Ungurie descălecat” și celelalte variante, din documentele muntene⁵⁶).

⁴⁴ DIR, 3/XVI, nr. 275, p. 222—223.

⁴⁵ Arh. St. București, Documente istorice (foste ale Bibliotecii Academiei, Msse), CCCVII/59.

⁴⁶ DIR, 2/XVII, nr. 81, p. 73.

⁴⁷ Arh. St. București, Documente istorice, LXIX/38.

⁴⁸ Documente și însemnări românești..., cit., p. 174.

⁴⁹ N. Stoicescu, Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII), București, 1971, p. 275.

⁵⁰ Ibidem, p. 284.

⁵¹ T. Bălan, Documente bucovinene, III, p. 96—97, 100.

⁵² N. Stoicescu, „Descălecat” și „întemeiere”, loc. cit., p. 47—48; idem, „Descălecat” sau întemeiere?, loc. cit., p. 126—127.

⁵³ Ion I. Șucu, Contribuțiuni la istoricul satului Mățau-Muscel, în RA, 1/IV, 1940, p. 145.

⁵⁴ Gh. Cronț, Dreptul de ctitorie în Țara Românească și Moldova, în SMIM, IV, 1960, p. 89.

⁵⁵ Grigore Ureche, Letopisețul..., ed. cit., p. 5, 7—8, 10, 11, 13, 14, 16, 19.

⁵⁶ N. Stoicescu, op. cit., p. 50 (129).

„iară întâiu descălecată de Traian”⁵⁷. În *De neamul moldovenilor*: „al doilea discălicatu cu Dragoș vodă”; „țara discălicată... de Traian”; „după ce au descălecat Traian aice”; „după a doua descălecătură a țării lor”; „acest nume [„rumân, adică rimlean, de la Roma”] de la discălicatul lor de Traian” și „acest nume, moldovan, este de pre apa Moldovei, după al doilea discălicatul aceștii țări de Dragoș vodă”; „a doua descălecătură de Dragoș vodă aice în țară și la muntenii Negrul vodă”; „s-au descălecat al doilea rindu de Dragoș vodă țara noastră și de Negrul vodă Țara Muntenească”⁵⁸.

Dealtfel, așa cum a arătat Nicolae Stoicescu, „pentru cronicarii moldoveni, înființarea unei țări nu se putea face decît prin „descălecarea”⁵⁹; exemplul dat în sprijinul acestei afirmații este concludent: „descălecarea” Poloniei și a Boemiei, în letopisețul lui Nicolae Costin. Dar ce înțelegeau cronicarii — și, alături de ei, toți cei care vorbeau și scriau în limba română — prin „descălecat”? În exemplele citate (din cronică) pînă aici, descălecatul poate fi echivalat cu întemeiere, început, dar din context se simte că sensul nu este complet redat în cazul substituirii („traducerii”) termenilor; sînt nuanțe pe care spiritul limbii le presupune din context ori din analogii istorice, cum este, de pildă, cazul „descălecatului” lui Traian, pentru care terminologia modernă folosește cuvîntul *colonizare*; dar nici acest termen nu se poate substitui în toate cazurile descălecatului din textele vechi românești (asupra acestei echivalări voi reveni în paginile următoare).

Se află, în *De neamul moldovenilor*, două formulări a căror comparare e deosebit de sugestivă pentru ancheta propusă în cercetarea de față; Miron Costin scrie despre „Romul... urzitoriu orașului și crăiei”⁶⁰ (al Romei și al Imperiului roman) și despre „Atila, descălicătorul Țării Ungurești și a ungarilor pre aceste locuri”⁶¹. În ceea ce privește orașul, țara, „crăia”, este evident că rolul lui Romulus și al lui Atila a fost înțeles în același sens și descălecat se echivalează, în cazul de față, cu urzitor, adică întemeietor sau începător. Echivalența nu mai funcționează, însă, cînd este vorba de un popor: „descălicătoriu... ungarilor pre aceste locuri” nu se poate „traduce” decît prin „cel care i-a adus și i-a așezat pe unguri în aceste locuri”. Se exclude ideea de cucerire („cuceritorul ungarilor pre aceste locuri” este un nonsens) și aceea de colonizare din afară (cum a fost „descălecatul lui Traian”). Costin mai folosește o dată descălecatul în legătură cu un popor, citîndu-l (în traducerea sa, bineînțeles!) pe Topeltin: „Am dovedit mai sus a fi Italia pricina descălicării valahilor...”⁶². Contextul impune tălmăcirea descăleării, în cazul de față, prin „originea”, „proveniența”, „sursa colonizării” — pentru a folosi termeni absolut moderni. Formula se regăsește, cu un sens care nu este exact același, în *Predoslovîia la De neamul moldovenilor*: „lăcuiorii țării noastre, Moldovei și Țării Muntenesti și românii din Țările Ungurești [...] toți un neam și odată discălecați sîntu” și „supt ce nume au fostu întâi la discălecatul lor”⁶³. Este modul lui Miron Costin de a afirma unitatea poporului român.

Diversele nuanțe ale termenului în discuție pot fi mai bine și mai exact determinate dacă se analizează folosirea sa în alte cazuri, care nu se referă la țări sau popoare. Extinderea anchetei și asupra acestor cazuri nu poate fi decît folositoare.

Arit la Ureche, cit și la Costin, descălecatul este întrebuințat pentru a desemna și întemeierea unor orașe: „tirgul Baia scrie că l-au descălecat niște sași ce au fost olari”; „Suceava scrie că o au descălecat niște cojocari ungurești”; Iuga vodă „au descălecat orașe prent țară”; „s-au întorsu Ștefan vodă și-au descălecat tirgul Iași”; „au discălicatu Ștefan vodă tirgul Hirliului” — în letopisețul lui Grigore Ureche⁶⁴; „Antenor au discălicat Vineția pre pămîntul Italiei” — în *De neamul moldovenilor*⁶⁵ (cp. cu „Romul... urzitoriu orașului”). Se poate găsi, într-un vechi manuscris, expresia „de cînd s-au descălecat Roma”⁶⁶, ceea ce corespunde *ab-litteram* cu binecunoscuta formulă *Ab Urbe condita*, care e și titlul scrierii lui Titus Livius, de la fondarea Romei, de la întemeierea Romei.

Încă două exemple în care descălecatul e folosit pentru a defini nașterea unui oraș. La 1 ianuarie 1759, Ioan vodă Callimachi întărea mănăstirii Galata unele privilegii; între

⁵⁷ Miron Costin, *Letopiseșul...*, ed. cit., p. 7, 9, 11, 13.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 211, 213, 215, 217, 218, 222, 223.

⁵⁹ N. Stoicescu, „Descălecat” sau întemeiere?, loc. cit., p. 131, n. 174

⁶⁰ Miron Costin, *op. cit.*, p. 199.

⁶¹ *Ibidem*, p. 203.

⁶² *Ibidem*, p. 221.

⁶³ *Ibidem*, p. 189.

⁶⁴ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 16, 20, 51, 57.

⁶⁵ Miron Costin, *op. cit.*, p. 198.

⁶⁶ Cf. *RI*, 7—9, XIV, 1928, p. 320.

altale, se spune: „Așijdere, să mai ia și vinitul cantariului din târgu Chișinăului, după hrisoave ce ni-au arătat și de [la] alți luminați domni, întru care scriu că *fiind târgul Chișinăului descălecat dintru început* pe locul Buecanilor, moșie [a] mănăstirii...”⁶⁷. Știm, din fericire, ce fusese Chișinăul înainte de a deveni târg: satul de pe Bic, existent încă de pe vremea lui Ștefan cel Mare, aparținuse familiei unchiului acestuia, pîrcălabul Vlaicu⁶⁸; la 1642 era încă sat, pentru că la 1666 să fie menționați „tîrgoveții din Chișinău”, ceea ce corespunde perfect cu o mențiune mai târzie, precum că „*s-a făcut Chișinăul târg nou în zilele domnului Dabija voievod*”⁶⁹ (adică în intervalul 1661—1665).

Un caz identic ne înfățișează un document din 1810, o jalbă a lui Constantin Balș, care se plînge că târgul Folticeni a fost creat pe moșia sa, nu pe a stolnicului Bașotă⁷⁰; el ataca, astfel, hrîsovlul lui Constantin vodă Moruzi, din 18 august 1780, pentru târgul Folticeni, emis după ce, cu o lună și jumătate mai înainte (1 iulie 1780), stolnicul Ioniță Bașotă, cu fiii săi și cu Alexandru Davidel, dăduse de știre „cătără toți tîrgoveții ce se vor aduna pe locul meu și vor face crișme și dugheni și orice le-ar fi trebuință, să fie volnici...”⁷¹; confirmînd condițiile stabilite între Bașotești și tîrgoveți, vodă Moruzi dădea, în hrîsovlul său, aceste amănunte: „fiind porunca domniei mele să se facă târg nou la ținutul Sucevii, încă din anul trecut au început a se aduna oameni pe moșia dumisale stolnicului Ioniță Bașotă ca să se facă târg, aflîndu-se loc bun și larg”⁷². O însemnare de pe o carte veche atestă că, în adevăr, târgul „s-a făcut” în anul 1779: „să se știe de cînd s-au făcut târgul de la Fulticeni... și s-au așezat târgul pe loc țalină... 1779 iuni 28”⁷³. La 1810, boierul Balș contesta „facerea” târgului la 1779 — „descălecarea au început a fi la domnul Grigorie Ghica, la let 1775”⁷⁴ — pentru a putea conchide că hrîsovlul lui Moruzi, din 1780, „ce iaste la mîna tîrgoveților [...], nu iaste mai nainte de venise și descălecarea tîrgului”⁷⁵. În jalbă sa cu pretenții nedrepte, Balș folosește de mai multe ori această noțiune, pentru a desemna „facerea” sau „așezarea” târgului Folticeni: „acest loc, pe care s-au descălecat tîrgu”; târgul „pe Söldănești ar fi descălecătoare”; „moșie Falticeni cîlcîndu-se cu descălecătoare tîrgului”; „toate tîrgurile [...] în vreme descălecării lor n-au apucat a face tocmeli”⁷⁶. Astfel, după cum se vede, ca și în cazul Chișinăului, ceea ce un text desemnează prin a se face sau a se așeza, alt text desemnează prin a se descăleca.

E de reținut și formula din însemnarea de la 1779, despre așezarea târgului pe loc țalină, adică pe un pămînt nelucrat, *destelenit* tocmai în acest scop. Poate n-ar fi inutilă o discuție și în jurul acestui termen, care, în unele cazuri, pare a fi fost tradus în documentele slave prin *pustiu*; astfel, C. C. Giurescu a semnalat cazul unui document de la Ștefan cel Mare, din 20 noiembrie 1499, în care, cu referire la Hîrlău, domnul menționează „viile de mai sus pe care le-a sădit domnia mea din pustie” — în originalul slav **WT NŠCTHHH**⁷⁷. Ori, arăta regretatul istoric, „terenul de pe dealul Hîrlăului, lîngă oraș, nu poate fi în nici un caz calificat drept „pustie”, așa cum se spunea unor terenuri necultivate din regiuni slab populate. Podgoria Hîrlăului era, dimpotrivă, o regiune intens populată și cultivată”⁷⁸; el propunea, de aceea, traducerea nu cu *pustiu*, ci cu *țelină*⁷⁹.

Pentru a rezuma, în cazul orașelor descălecatul înseamnă întemeierea, crearea, facerea, așezarea — pe pămînt nelucrat, ca la Folticeni, sau prin transformarea unei vechi așezări rurale, cum pare a fi cazul Chișinăului.

⁶⁷ Paul Mihail, *Alte acte românești de la Constantinopol (IV)*, în *AI/II*, XII, 1975, p. 252.

⁶⁸ *Moldova în epoca feudalizmului*, I. Chișinău, 1961, nr. 34, p. 89—90.

⁶⁹ Ior I. Nistor, *Basarabia, pivotul politic al Moldovei voievodale*, în *ARMSI*, s. III, t. XXVI (1944), m. 9, p. 22.

⁷⁰ T. G. Bulat, *Din istoricul tîrgurilor moldovenești: Fălticeni și Tecuci*, în „Arhivele Basarabiei”, 2/IV, 1932, p. 81—83.

⁷¹ A. Gorovei, *Folticeni. Cercetări istorice asupra orașului*, Folticeni, 1938, p. 49.

⁷² *Ibidem*, p. 50—51.

⁷³ *Ibidem*, p. 46.

⁷⁴ T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 82—83.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 82.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 83.

⁷⁷ *DRH*, III, nr. 244, p. 434—435.

⁷⁸ Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967 p. 229, n. 4.

⁷⁹ *Ibidem*.

Se *descălecau* și sate. În cronici, prin forța împrejurărilor, menționarea unor asemenea cazuri e foarte rară: „la locul unde să chiamă acum Buorenii, dacă *s-au discălicat sat*”⁸⁰, în cronică lui Ureche. Mai multe exemple se pot culege din documente. Astfel, la 7 decembrie 1617, se menționează (textul original e redactat în limba română) o mărturie dată de cîțiva oameni pentru vechimea satului Macicăuți: „de cînd *s-au descălecat* acel sat”⁸¹. Într-un document de la Vasile Lupu — de asemenea în limba română — se arată că domnul a dăruit lui Dumitru Buhuș un „vad de moară în gîrla Jijiei și cu loc de sat, *să-și desca'ere*”^{81 bis}. Este, apoi, documentul din c. 1646 (menționat și de Nicolae Stoicescu), despre depopularea satului Cureșnița atunci cînd a apărut satul Șeptelicești; în scrisoarea pe care a adresat-o, în această pricină, marelui vornic Grigore Ureche, pîrcălabul Ștefan de Soroca folosește de mai multe ori acest cuvînt: „cînd *s-au descălecat* Șeptelicești, atunci spun că *s-au pustiit* Cureșnița”; „de atunci pînă iată ce *s-au descălecat* acu tot pustie au fost”; „dacă *s-au descălecat* Șeptelicești, într-aceia dată *s-au pustiit* Cureșnița”, oamenii mutindu-se și cu casele, „de care lucru de aceasta ne mirăm cu toții, în ce chip *s-au pustiit* Cureșnița, dacă *s-au descălecat* Șeptelicești”⁸². Explicația era simplă: „nu s-a aflat loc de doao sate, că este niște loc pre puțin”⁸³. Și istoria acestei „descălecări” de sat este cunoscută: la 1589, armașul Șeptelici a cumpărat un loc pustiu (o seliște) și a întemeiat satul de la *fintina Caplei* (ciudatele locuri pustii unde se aflau fintini...), numit ulterior, după numele întemeietorului său, Șeptelicești⁸⁴.

La sfîrșitul veacului XVII, se menționa că satele Putila și Răstoace erau „descălecate mult mai dincoace” decît satul Lucavăț, „sat vechi, din *descălecatul țării* de la Dragoș vodă”⁸⁵. În fine, într-un act din 1844 se arată că răzeșii din satul Șerbești (Roman) îl considerau pe Alexandru cel Bun „descălicător săliștei Sărbești, la Dumbravă”⁸⁶.

Descălecatul înseamnă, și în cazul satelor, tot *întemeiere, creare, organizare*.

Alături de țări, orașe și sate, se „descălecau” și așezăminte monahale. Chiar cel mai vechi document moldovenesc în limba română care menționează *descălecatul țării* atestă acest termen și în raport cu o mănăstire; în scrisoarea călugărilor de la mănăstirea Moldovița, din 1592, se spune: „de cînd *s-au descălecat* Țara Mulduoei și această mănăstire”⁸⁷. Un alt act, din vremea lui Radu vodă Mihnea (datat 1616—1619, 1623—1626) — și el original, în limba română — se referă la mănăstirile Secu și Agapia, avînd această formulare: „mănăstirea Săcului nu iaste *descălecată* pre hotarul Agăpiianilor, ce-i *descălecată* pre hotar domnescu, ca ș-alte sfente mănăstiri”⁸⁸. La 1672, ctitorul mănăstirii Clatia, vameșul Păun, desemna fapta sa cu cuvintele: „*descălecat-am* și noi”⁸⁹. *Viața Sfîntului Nifon* — acest izvor de mare preț pentru istoria munteană din vremea lui Neagoe Basarab și a predecesorilor săi — în versiunea românească din 1682 (*traducere realizată în Țara Românească*) cuprinde formularea: „marea lavră a Sfîntului Atanasie, *dăscălecătoria* Sfîntului Munte al Atosului”⁹⁰. În sfîrșit, un act din 1730 menționează un schit „care a fost *descălecat* de răposatul Iancu Costin, pîrcălabul Hotinului”, unul din frații marelui cronicar⁹¹.

În nici unul din cazurile citate, în legătură cu mănăstiri, termenul *descălecat* nu i se poate da o altă interpretare decît aceea de *întemeiere, ctitorire* (ca să folosim cuvîntul cel mai adecvat!), *organizare, inițiere* (cînd e vorba de Muntele Athos), fără să presupună,

⁸⁰ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 10.

⁸¹ *DIR*, 4/XVII, nr. 272, p. 214.

^{81 bis} Radu Rosetti, *Cronica Bobotinului*, în *ARMSI*, s. II, t. XXVIII (1906), p. 208; documentul e datat, în această ediție, 1633 martie 20, ceea ce e imposibil, întrucît Vasile Lupu nu domnea încă la vremea aceea.

⁸² Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III, p. 48—49.

⁸³ *Ibidem*, p. 48.

⁸⁴ Cf. *Ispisoace și zapise*, VI, p. 50—98.

⁸⁵ T. Bălan, *Documente bucovinene*, III, p. 100.

⁸⁶ Gh. Ungureanu, *Un document inedit de la Alexandru cel Bun, voievodul Moldovei*, în *RA*, 2/X, 1967, p. 343.

⁸⁷ Cf. *supra*, n. 42.

⁸⁸ *DIR*, 4/XVII, nr. 19, p. 14.

⁸⁹ N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 512.

⁹⁰ Tit Sîmedrea, *Viața Sfîntului Nifon, Patriarhul Constantinopolului*, în *BOR*, 5—6/LV, 1937, p. 273; pentru data traducerii — p. 259.

⁹¹ C. Turcu, *Mănăstirea lui Iancu Costin de la Hotin pustiită de răscoale*, Iași, 1941, p. 12; P. P. Panaitecu, *Știri noi despre Miron Costin și familia lui*, extras din *Omagiul lui I. Bianu*, București, 1927, p. 4.

numaidecît, absența locuitorilor din spațiul respectiv în momentul *descălecării*: cel puțin, nu poate fi vorba de așa ceva cu referire la cetatea Hotinului, unde Iancu Costin și-a „descălecat” schitul său!

Termenul se folosea, deopotrivă, pentru *prisăci*; astfel, într-un document din 1641 se spune că un loc de prisacă „au fost descălicătur(ă) bătrînă lui Sofron, iar popa Vlasie au zis că iaste descălicătur(ă) mai bătrînă socru-său, lui Hironon și ș-au pus popa stupii acmu lîngă acea descălicătur(ă) bătrînă în păduri mereae”⁹²; un an mai tîrziu, la 1642, se menționează o mărturie despre o altă prisacă, pe care „au descălecat Pătrașco Banul din pădure mereia în porțiva vetrii satului spre apus”⁹³. În fine, într-un document din 1704, un loc de prisacă e desemnat drept *descălecatură* lui Grigore Hermeziu⁹⁴. Trebuie reținută, în primele două exemple, menționarea pădurii *meree* în care *s-au descălecat* prisăcile: *asezarea* sau *întocmirea* prisăcilor a trebuit să fie precedată de defrișări. Apropierea de „locul țălină” pe care *s-a descălecat* ori *s-a așezat* tirgul Folticenilor este evidentă.

Cu același sens, care implică defrișarea, termenul se află într-un document din 1710, relativ la locuri din hotarul tirgului Baia, despre care oamenii de acolo „dederă seamă că au fost ale tirgului *descălecaturi* și curături din păduri meree, din moșii, strămoșii lor, de s-au hrănit pe dinsele, de au dau bir domnilor”⁹⁵. Într-un act din 1745, e vorba de o casă ridicată „pe o *descălecatură* a preutului Mihăilă”⁹⁶.

În toate exemplele citate pînă aici, *a descăleca* implică — pe lîngă nuanțele puse deja în evidență (*a întemeia*, *a crea*, *a face*, *a citori*) — și două idei care sînt comune tuturor cazurilor. Prima este aceea de *organizare*: *a descăleca* un oraș, un sat, o mănăstire, o prisacă, o curătură înseamnă a imprima vieții sau activității dintr-un loc o anumită *organizare*. *Descălecarea* este nu o creațiune haotică, ci o *creațiune organizată*. De noțiunea aceasta se leagă, în toate cazurile aduse pînă acum în discuție, și ideea de *începuturi* — de aceea, nu împlîntor în actele redactate în limba slavă cuvîntul românesc *descălecat* a fost tradus, uneori, prin cuvîntul slav care înseamnă *început*. Cu sensul acesta, de *mare vechime*, de raportare la *începuturi* (nu numaidecît începutul țării), la *origini*, *descălecatul* apare în unele documente pentru a desemna, de exemplu, „locuri de baștină, „din descălicătoare”, adică de la întemeierea așezării”⁹⁷; astfel, la 1777 se vinde, la Bîrlad, pe ulița veche a tirgului, „un loc di baștină, den descălecatore”⁹⁸, iar autorii unei jalbe muntene din 1806 se definesc în chipul următor: „ca niște moșneni din dăscălicătoare ce suntem”⁹⁹.

Mai amintesc — pentru a încheia această serie de exemplificări — că un document din 1740 și cronica lui Amiras arată că Grigore II Ghica „au descălecat tirgușoru ce este supt Galata” (numit ulterior Nicolina)¹⁰⁰. „*Descălecatura* de iarmaroace”, menționată la 1753¹⁰¹ confirmă, încă o dată, noțiunea de *organizare* pe care o implică *descălecatul*.

Acest prim sens, de *întemeiere*, *organizare*, *asezare* se află și în actele redactate în limba slavă, în cunoscuta formulă *Ad wcahth*, pe care editorii vechi, Gh. Ghibănescu și M. Costăchescu, au tradus-o, de regulă, prin *să descălece*. Mă mărginesc la cîteva exemple în care *wcahth* a fost tradus de către editorii colecției *Documenta Romaniae Historica* prin *a întemeia*, *a așeza*: 1424 — „să-și întemeieze mănăstire”^{101 bis}; 1426 — „ce va putea întemeia în aceste hotare”¹⁰²; 1428 — „să-și întemeieze sat”¹⁰³; 1453 — „să întemeieze iaz și vîratec și sat”¹⁰⁴. Și iarăși cîteva exemple de traduceri vechi sau arhaizante

⁹² Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, p. 301—302.

⁹³ Arh. St. Iași, *Documente*, CDVIII/8; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, III, p. 122—124.

⁹⁴ CDM, V, nr. 387, p. 101.

⁹⁵ D. Ciurea, *Noi contribuții la istoricul crașului Baia*, în SCȘI, ist., 3—4/VI, 1955, p. 42.

⁹⁶ Arh. St. Iași, *Documente*, XXX 18.

⁹⁷ N. Grigoraș, *Proprietatea funciară și imobiliară a meseriașilor, negustorilor, boierilor și mănăstirilor din orașele moldovenești. Regimul și rolul ei (sec. XV—XVIII)*, în AIIAI, VII, 1970, p. 90.

⁹⁸ I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, II, p. 51.

⁹⁹ M. Vatau, *Trei documente din secolele XVIII—XIX*, în AIIAI, XIX, 1982, p. 598.

¹⁰⁰ Cf. AIIAI, XI, 1974, p. 353, n. 2 și 3.

¹⁰¹ C. A. Stoide, *Tirgul lui Barnovschi Vodă*, extras din „Analele Moldovei”, I, 1, 1941, p. 14—15.

^{101 bis} DRH, I, nr. 59, p. 85.

¹⁰² *Ibidem*, nr. 63, p. 92.

¹⁰³ *Ibidem*, nr. 71, p. 105.

¹⁰⁴ DRH, II, nr. 26, p. 35.

(deși, poate, mai în spiritul limbii române din veacurile XVII—XIX, după cum s-a putut vedea din exemplele anterioare); rezumatul românesc, din 1842, al unui act de la Ștefan cel Mare, din 1471, care cuprindea, desigur, formula *АА ВСАДНН СБѢ СЕЛО* dă acest echivalent al formulei: „ca să-și facă descălicătură de sat”¹⁰⁵; într-un document din 1429, formula *ЩО ОУЗМОЖЕТЪ СБѢ ВСАДНН* a fost tradusă de M. Costăchescu prin „ce va putea să-și descălece”¹⁰⁶, iar de ultimii editori prin „ce va putea să-și întemeieze”¹⁰⁷; într-un document din 1445, formula *ГДЕ ВСАДНА ТОМА* a fost tradusă de Gh. Ghibănescu prin „unde a descălecat Toma”¹⁰⁸, iar de ultimii editori prin „unde a întemeiat Toma”¹⁰⁹. Un caz identic acestuia din urmă îl oferă un document (tot original slav) din 1546, tipărit în traducere românească în colecția *Documente privind istoria României* și unde, păstrându-se traducerile efectuate anterior de M. Costăchescu, apare formula „unde a descălecat Miclea”, indicându-se, însă, în notă, că verbul din originalul slav este „osadil”¹¹⁰. În context identic, un document românesc din 1668 menționează „moviila unde au descălecat svânta”¹¹¹.

Este evident faptul că în formularul românesc al întăririlor sau daniilor de pământuri expresia *АА ВСАДНН* a fost tradusă prin „să-și descălece” — am menționat, mai sus, documentul de la Vasile Lupu, prin care se dăruia lui Dumitru Buhuș un „loc de sat, ca să-și descălece” — după cum în cazul celălalt, *ГДЕ ВСАДНА* (unde a întemeiat, unde s-a așezat) a fost înlocuită prin „unde a descălecat”. Echivalența aceasta este foarte bine evidențiată și de acele documente care menționează întemeierea (constituirea) unor așezări pe hotarul altelei; iată cîte un exemplu, pentru unele din categoriile de așezări despre a căror „descălecare” a fost vorba în paginile anterioare: la 1546, este amintit un sat „care este întemeiat pe hotarul Lingurișteilor”¹¹² — în textul slav se află expresia *ЩО НА ХОТАР ЛИНГОВШ-ШЕЩЕМЖЕ ВСАДНО*¹¹³; a fost deja discutat documentul românesc, datînd din primul sfert al veacului XVII, în care se arată că mănăstirea Secu nu este „descălecată pe hotarul Agăpiianilor, ce-i descălecată pe hotar domnesc”¹¹⁴; la fel și documentul din 1759, despre „tîrgul Chișinăului descălecat [...] pe locul Buecanilor”¹¹⁵.

A doua accepțiune a *descălecatului* e aceea de *așezare* — statornică sau temporară — a unui om sau a unui grup (a unor grupuri) de oameni în anumite locuri, anterior populate sau nepopulate; în funcție de context, poate căpăta și nuanța de *a coloniza*, *a popula*, *a fixa tabăra*.

Cel mai vechi text românesc care atestă această accepțiune a *descălecatului* este *Palia de la Orăștie*, celebra tipăritură a lui Șerban Coresi din 1582: „dup-aceia descălecare și sălașele fiilor lui Israil în pustine și rîndul tabărilor și tremeaterea iscoadelor”¹¹⁶; „unde-au descălecat gloata lui Israil”¹¹⁷.

Într-un act din 1614, se stabilesc drepturile boerului Ignat Ciogolea asupra satului Vățămani; în traducerea românească din 1765 a acestui act, se spune că Ciogolea va avea doar dreptul de a cosi și a ara, „iar descălicătură să nu-și facă în vatră”¹¹⁸ — sensul e deosebit de clar: i se interzicea *așezarea stabilă* în satul în al cărui hotar avea doar dreptul de a ara și a cosi. În vremea lui Moise vodă Movilă, un hotnog de călărași primise dreptul să facă — azi am zice: să recruteze — călărași și să-i așeze pe o seliște domnească, iar el — relatează un act din 1631 — „n-au descălecat călărașii pre acea siliște”¹¹⁹. La 1673

¹⁰⁵ *Ibidem*, nr. 178, p. 264.

¹⁰⁶ „Ioan Neculce”, VII, p. 274.

¹⁰⁷ *DRH*, I, nr. 88, p. 131.

¹⁰⁸ Gh. Ghibănescu, *Șurte și izvoade*, I, p. 140.

¹⁰⁹ *DRH*, I, nr. 257, p. 364 (v. și p. 365, n. 5).

¹¹⁰ *DIR*, 1/XVI, nr. 482, p. 537.

¹¹¹ Gh. Ghibănescu, *Șurte și izvoade*, XV, p. 96.

¹¹² *DIR*, 1/XVI, nr. 445, p. 492.

¹¹³ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, I, p. 64.

¹¹⁴ Cf. *supra*, n. 88.

¹¹⁵ Cf. *supra*, n. 67.

¹¹⁶ *Texte românești din secolul al XVI-lea*, București, 1982, p. 568.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 569.

¹¹⁸ *DIR*, 3/17, nr. 254, p. 163.

¹¹⁹ Cf. *RI*, 3—6/VI, 1920, p. 84.

— se arată într-o cronică (așa-zisul letopiseț buhănesc) — aflându-se detașamente de tătari în țară la venirea iernii, s-a hotărât așezarea lor la iernat în unele sate, „de vor descăleca câte cinci, șase tătari într-un sat”¹²⁰. În chip evident, *descălecătura* lui Ignat Ciogolea în vatra satului Vătămani și *descălecarea* tătarilor în satele moldovene nu pot avea nimic comun (ca și *descălecatul* schitului lui Iancu Costin în cetatea Hotinului) cu „vidul” de populație, nici cu colonizarea, nici cu cucerirea — ceea ce nu înseamnă, firește, că în alte contexte *descălecatul* (pe silife, de exemplu) nu implică și absența unei locuiri în momentul respectiv.

Cu sensul de *a așeza tabăra, a poposi într-un loc, a se așeza pentru popas, descălecatul* — folosit așa și în *Palia de la Orăștie*: „... descălecarea ... și rîndul tabîrului ...” — apare de mai multe ori în letopisețul lui Miron Costin. Iată exemple: „Galgă soltan singur cu coșurile și Hmil hatmanul cu tabăra, de la Soroca dreptu au tras la Țuțora, unde soltanul cu coșurile tătărăști *au descălecat*, iară Hmil cu tabăra căzăcească au sătut pre Vladnic”; „Timuș [...] au intrat în tirg *ș-au descălecat* în curțile cele domnești” (la Iași); „aproape de Ploiești au stătut Racoții cu oastea [...]”. Tot într-aceiași dzi, după *descălecatul* lui Racoții... și „a doua dzi după *descălecatul* oștilor”; „hatmanul [Hăbășescu] singur *descălecat* la mănăstirea lui Aron vodă și cu alți boieri, iară oastea de pe supt steaguri au împlut tirgul”; „acolea, după șanțu, *au descălecat* toată pedestrimă, iară călărimă în deal și au stătutu acolea cu tabăra toată” — pasajul acesta arată, în mod special, sensul termenului *descălecat* în contextele citate, anume *a așeza tabăra*, căci, altminteri, acceptînd sensul propriu sau oricare altul, cum s-ar putea explica *descălecarea* pedestrimii? !; „pașea de Silistra, Mustafa pașea [...] cum au sosit, *au descălecat* drept la curtea cea domnească și au strinsu toți boierii la sine”; Gheorghe vodă Ștefan „dacă au sosit la Suceavă, *au descălecat* la un sat aproape, anume Șcheia”¹²¹.

Este, desigur, de prisos a mai atrage atenția că în toate aceste cazuri „colonizarea”, „cucerirea” ori „vidul” de populație nu se potrivesc cituși de puțin în explicarea *descălecatului* ...

În anumite pasaje din cronică lui Grigore Ureche, însă, *a descăleca* nu poate fi „tra-dus” altfel decît prin *a popula, a așeza oameni, a coloniza*. Iată asemenea pasaje: „ce fiindu țara mai de apoi ca la o slobozie, de prinprejur venindu și *discălicindu*, din limbile lor s-au amestecat...”; „*au discălicat* întâi supt munte, mai apoi adăogîndu-să și crescîndu înainte...”; „ș-au tras oamenii [...] de *au descălecat* întâi supt munte și s-au lășit pre Moldova în gios”; Iașco a adus „rusi mulți și *i-au descălecat* pre apa Sucevei în sus și pre Siretiu despre Botoșani”; Ștefan vodă așează ruteni robiți, „de și până astăzi trăiește limba rusască în Moldova, ales pre unde *i-au discălicatu*, că mai a treia parte grăiescu rusește”; după moartea lui Ioan vodă (1574) au fost ani de așa mare nesiguranță (prădăciuni tătărăști etc.) încît „până astăzi între Prut și între Nistru au rămas pustiitate, de *nu s-au mai discălicat oameni*”¹²² — pasajul acesta din urmă ilustrează foarte bine și înțelesul, din aceeași vreme, al „pustilui”, căci cronică respectivă e scrisă și „prescrișă” tocmai la vremea cînd în ținutul respectiv se constată, din contra, o creștere a populației, atestată și de transformarea Chișinăului de pe Bîc din *sat* în *oraș*, după cum s-a văzut tot din unul din exemplele aduse în discuție!

În cîteva pasaje din *De neamul moldovenilor*, Miron Costin folosește *descălecatul* cu sensul clar al *colonizării antice*: „colonia romana, adică *discălicarea* Rimului. Și așa ieste *discălicatul* cel dintîi acestor țări cu rimleni”; „și peste munți, pentră dachi, ... *discălicatu* rimleni”; „zicea acei *discălicături* noao: colonia romana, adică *discălicarea Rimului*”; atîtea țări *discălicate* dintr-însă? (din Italia); „... după *discălicarea* lui Traian cu românii de la Italia”; „aceste *descălecături* de pe aceste locuri a lui Traian”¹²³.

Trebuie de observat că și în cazurile citate pentru această a doua accepțiune a *descălecatului* noțiunea implică — fie că e vorba de un popas temporal, de așezarea unei tabere ori de o colonizare în toată regula (cum a fost aceea a Daciei după 106 e.n.) — ideea de *organizare*: în nici unul din cazurile aduse aici în discuție, *descălecatul* nu ar putea fi interpretat ca o acțiune desfășurată haotic.

A treia accepțiune a *descălecatului*, aproape neașteptată față de cele expuse pînă aici, e aceea de *revenire, de reaşezare* pe vechile locuri, părăsite din diferite motive. Iată, ca dovadă, testamentul comisului Ionașcu Tălmăciu, din 1664; în el, comisul povestește cum

¹²⁰ *Letopisețul Țării Moldovei... (1661—1705)*, ed. C. Giurescu, București, 1913, p. 66

¹²¹ Miron Costin, *op. cit.*, p. 111, 126, 155, 171, 174, 182, 139.

¹²² Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 11, 14, 16, 65—66, 162.

¹²³ Miron Costin, *op. cit.*, p. 207, 208, 223.

a pribegit cu Gheorghe vodă Ștefan, apoi a „oștit doi ani în țara nemțască cu Măria Sa Dabija vod” iar la urmă „ni-am descălecat iarăș pri ali noastri moșii, ci am avut di la părinții noștri”¹²⁴. Oricît de neașteptată și de rară, folosirea termenului cu acest sens nu e unică: un act din 1731 îl atestă din nou — „după ce s-au făcut pace și au descălecat oamenii cineș pe la locurile sale...”¹²⁵. N-ar fi cu totul exclus ca aceleiași sens să-i aparțină și folosirea *descălecatului* într-un pasaj din letopiseșul lui Grigore Ureche, reprodus deja, dar a cărui repetare este totuși necesară: „Iară dacă au perit Ion vodă, tătarii s-au lasat în pradă piste toată țara, de au robuit, de n-au fost niciodată mai mare pustiuitate în țară decît arunceă, că pre toți i-au coprinsu fără griiă pre la casile lor, unde până astăzi între Prut și între Nistru au rămas pustiiute, de nu s-au mai descălecat oamenii”¹²⁶. Subliniind încă o dată importanța pasajului pentru definirea și înțelegerea „pustiului” din documentele noastre vechi — țara n-a fost cituși de puțin pustie în cursul anului 1574 iar regiunea indicată de cronicar cunoștea tocmai în vremea lui un însemnat spor demografic — se poate observa că, în cuprinsul lui, *descălecatul* poate fi interpretat atît ca *azezare de oameni, constituire de noi așezări*, dar și ca *revenire a locuitorilor la vechile lor așezări*.

O a patra accepțiune — și, fără îndoială, cea mai interesantă — a *descălecatului* se desprinde din acea scrisoare a boierilor munteni adversari ai lui Mihai Viteazul, trimisă la 5 septembrie 1599 altor boieri, pribegiți, scrisoare care stă la baza articolului lui Petre Ș. Năsturel, menționat la început. Iată pasajul care interesează: „de voru trece turcii acumu acicea în țara noastră, ei voru descăleca țara noastră și voru pune turcu de va domni țara noastră și voru turci pre toți creștinii și vor spaarge atăta mănăstiri și besearici și va peri atăta creștinătate”¹²⁷. Așadar, se putea *descăleca* și o țară populată, organizată, așezată — cu așezăminte și istorie vechi de trei secole, cu o dinastie și cu mari familii și mari domenii, cu orașe, sate și mănăstiri. Ce înseamnă, aici a *descăleca*? Un răspuns s-a dat: „În chip vădit, a *descăleca* înseamnă aici nu a întemeia o țară, ci a o cucerii, a o lua în stăpînire. Așadar *descălecatul* este cel care se așează domn peste țara cotropită de oștile sale și care o colonizează pentru el”¹²⁸. Este drept, *descălecatul* nu mai poate fi „tradus”, în contextul citat, prin „întemeiere”, în sensul în care ne-am obișnuit să înțelegem acest termen prin raportarea lui la începuturile statelor medievale românești. Dar constituirea unui pașalic, transformarea statului muntean într-o altă provincie a Imperiului otoman — în cuvintele boierilor pare să se întrevadă modelul sud-dunărean! — nu este tot o întemeiere?! Introducerea islamismului, desființarea mănăstirilor și bisericilor, islamizarea forțată — toate acestea (și încă altele...) însemnau încadrarea într-o nouă ordine (față de care autorii scrisorii nu puteau fi decît ostili), însemnau reorganizarea țării pe baze cu totul noi, fundamental deosebite de cele existente pînă atunci. Urmare a unei înfrîngerii militare, acest „*descălecat*” implică, desigur, și colonizări — ceea ce era, de altminteri, în practica otomană¹²⁹ — și, în acest sens, *descălecatul* din scrisoarea boierilor munteni de la 1599 se apropie de *descălecatul* lui Traian din textele cronicărești. Scrisoarea aceasta completează, lămurăște, nuanțează înțelegerea *descălecatului*; ea arată, încă o dată, că *descălecatul* nu implică, în mod absolut necesar, absența locuirii anterioare și confirmă ideea de organizare pe care am desprins-o, deja, din exemplele citate pentru primele două accepțiuni.

La capătul acestei anchete — care, fără îndoială, poate fi dusă încă mai departe, amplificată și adîncită — o recapitulare a înțelesurilor pe care vechile texte le arată pentru *descălecat* este necesară: a întemeia, a crea, a face, a citori, a marca începutul, a marca originea, a „așeza” o instituție (=a întemeia un așezămint) a așeza oameni pe anumite locuri, a popula, a coloniza, a așeza tabăra, a fixa reședința, a face popas, a se statornici, a reveni, a se reazeza pe vechile locuri. Să recunoaștem că limba veche investise acest cuvînt cu o mare bogăție de sensuri, pe care simpla *întemeiere* nu o poate reproduce, făcînd din el acea „arhivă istorică anume a neamului românesc, care așteaptă de veacuri să fie răs-

¹²⁴ „Ioan Neculce”, VII, 1928, p. 201.

¹²⁵ Eminescu în documente de familie, București, 1977, p. 6.

¹²⁶ Grigore Ureche, op. cit., p. 162.

¹²⁷ Documente și însemnări românești, cit., p. 111 (Ștefan Ștefănescu, Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul, în SMIM, V, 1962, p. 187).

¹²⁸ Petre Ș. Năsturel, op. cit., p. 224.

¹²⁹ V., de exemplu, încercarea de a coloniza în Moldova „țărani de neam turcesc” după 1538 — C. Rezachevici, în vol. Petru Rareș, București, 1978, p. 247—248.

foită" ¹³⁰. Este, desigur, o creație a limbii române și apariția lui în textele românești din secolele XVI—XVII nu se datorește creării unei legende a *descălecatului* statelor noastre medievale, ci înlocuirii — în momentul când limba română a început a fi folosită și pentru exprimarea în scris — a unui termen „cult”, dintr-o limbă moartă, cu unul din limba vie, vorbită, a poporului, ceea ce explică, de altminteri, bogăția sa de sensuri. Tradiția *descălecatului* nu e, astfel, o creațiune cultă, o legendă fabricată de cărturarii veacului XVII, ci e consemnarea tardivă (secolele XVI—XVII) — *pentru că abia de atunci avem texte în limba română* — a chipului în care poporul întreg și-a imaginat și a înțeles apariția statului pe pământurile care alcătuiau țara Moldovei, *ordinea nouă, organizarea statală* care vine cu Dragoș vodă (sau cu „Negru” vodă, în cazul Munteniei), implicând și întemeierea de noi așezări (orașe și sate), și crearea de noi instituții, și statornicirea unor grupuri de oameni plecați, din diferite motive, din vechile lor așezări. Este *organizarea* pe care descălecătorii au dat-o ținuturilor bintuite, pînă atunci, de nesiguranta prădăciunilor tătare.

Cunoscînd aceste sensuri ale *descălecatului*, se pot identifica, în documente din veacurile XV—XVI, acțiuni similare acelor care, la sfîrșitul veacului XIII sau la mijlocul celui de-al XIV-lea, au dus la întemeierea statelor românești medievale. Astfel, un document din 1493 conține informația că mulți secui din cele șapte scaune își părăseau în vremea aceea locurile de baștină din cauza persecuțiilor lui Ștefan Băthory, voievodul Transilvaniei, trecînd munții și stabilindu-se în Moldova și în Țara Românească ¹³¹.

Un al doilea caz l-a semnalat D. Prodan, în ampla sa cercetare asupra Țării Făgărașului. Desfăcută din legătura ei naturală cu principatul Țării Românești, Țara Făgărașului devenise în veacul XV domeniu regal ¹³²; boierimea făgărașeană se împăca greu cu noua ei situație, văzîndu-și primejduite privilegiile și beneficiile și închise „perspectivele de ridicare la moșii mai mari, dregătorii, la rolul economic și politic pe care putea să-l joace în cadrul statului românesc” ¹³³. O mișcare de opoziție, ale cărei dimensiuni se întrevăd din mai multe documente din prima jumătate a veacului XVI, a dus, în cele din urmă, la o acțiune a cărei asemănare cu *descălecatul* lui „Negru” vodă este frapantă: în 1508, după ce tronul Țării Românești a fost preluat de Mihnea vodă cel Rău, „din această țară a Făgărașului unii boieri i români (*nonnulli Bojarones et valachi*) pe furis au început să treacă la acest voievod, [îndemnînd] ca această țară și cetate și poporul ei să o trădeze și să o dea în mîinile lui” ¹³⁴. Analogia cu acțiunea descrisă de Ioan de Tîrnave — „Bogdan voyuoda ... coadunatis sibi wallachis ... in terram Moldauię ... clandestine recessit” — sau de diploma regală din 2 februarie 1365 ¹³⁵ este evidentă și nu poate fi, desigur, întîmplătoare. Rezultatele nu au putut fi asemănătoare — acesta e un adevăr care nu mai trebuie subliniat; dar acțiunea făgărașeană din 1508 aruncă o lumină foarte vie asupra faptelor petrecute, din aceeași direcție, cu mai bine de două veacuri înainte, ca și asupra acțiunii lui Bogdan I, din 1363 ¹³⁶, în cazul Moldovei.

Cît privește asocierea *descălecatului* cu o presupusă absență a populației autohtone din teritoriul „descălecat”, merită relevat un document care, după cîte știu, nu a fost încă adus în discuție: este un act din 1817, „Anaforaua Obșteștei Adunări a Moldaviei pentru feliul proprietății din învechime și în special pentru direcția juridică a pămîntului Vrancei” ¹³⁷. Adunării i se pusese întrebarea „dacă tot cuprinsul pămîntului Moldaviei ar fi fost din învechime domnescu și dacă pămîntul Moldaviei au fost nelăcuit și ar fi urmat a să da cătră streini în parte [...], nefiind împărțit în moșii de veci, iar după vreme cea

¹³⁰ Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 222.

¹³¹ Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, II₂, p. 342—347.

¹³² D. Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului*, cit., p. 163.

¹³³ *Ibidem*, p. 181.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 182.

¹³⁵ DRH, D, I, nr. 43, p. 81.

¹³⁶ Pentru cronologie, am rămas (întrucît nu s-a adus nici un argument contrar) la jaloanele stabilite acum zece ani — cf. Ștefan S. Gorovei, *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei în veacul al XIV-lea*, în *AIAT*, X, 1973, p. 99—120; v. și idem, *Cu privire la cronologia primilor voievozi ai Moldovei*, în *RdI*, 2/32, 1979, p. 337—345 și *L'état roumain de l'est des Carpates: la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XIV-e siècle*, în *RRH*, 3/1979, p. 473—506.

¹³⁷ Aurel V. Sava, *Documente puține*, I, Focșani, 1929, p. 186 și urm.

mai multă parte ar fi trecut atît la mănăstiri, cît și la familii boierești și alți pămînteni, prin danii și afierosiri, ori pentru rîvnă sau spre răsplătirea vreunor slujbe pentru patrie”¹³⁸. Nu interesează, aici, principiul pus în discuție, nici motivele care au provocat Anaforoa — după cum, în cazul documentelor citate pînă aici, nu ar avea nici o importanță dacă vreunul ar fi fals, căci, în cazul acela, dovedirea falsului ar anula numai obiectul actului (danie, vînzare, schimb) sau ar pune sub semnul întrebării unele detalii din act (prezența domnitorului într-un anumit loc la o anumită dată, prezența unor personaje sau existența lor etc.), dar nu ar putea dovedi, *ipso facto*, inexistența unui domnitor, a unor așezări, a unor persoane, a unor cuvinte. Așadar, la întrebarea pusă în felul arătat, boierii Adunării au căutat răspunsul apelînd la „istoriile vechi”, care dovedeau că „în zilele înpăraților Dometian și Traian pămîntul Dachiei au fost lăcuit de norod și după ce au intrat supt stăpînirea Rimlenilor, nu puțin norod de lăcutori pătîmea, după vreme, de năvăliri despre niamuri străine și dentru această pricină unii năzuea în părțile munților, fiind locuri tari spre a pute a să apăra, iar alții rămîind petrecea împreună cu năvălitorii streini și că pămîntul acesta au fost deapururea lăcuit și mai ales părțile munților, aceasta den istoricii cei mai vestiți se dovedește”¹³⁹. Iată continuitatea poporului român afirmată răs-picat într-un act emis de o autoritate de stat încă din 1817! După alte considerații, referitoare la așa-zisele „republici” din Vrancea, Tigheci și Cimpulung, se ajunge la „discălicarea lui Dragoș vodă”, asupra căreia se conchide astfel: „pămîntul acesta n-au fost lipsit de lăcutori și [...] mult mai înainte de venirea lui Dragoș Vvod, atît în Făgăraș cit și în Maramorîș cit și în părțile de gios a Oltului și în pămîntul Moldavviei stăpîniea voevozii număr nu puțin de lăcutori, mai ales în părțile munților și Dragoș Vvod n-au descălecat pămîntul Moldavviei pustiu...”¹⁴⁰. „Pe lîngă aceste dovezi ce sînt den istorii — adăugau membrii Obștei Adunări — avem și deosăbite dovezi care sînt de față, adecă hrisoavele domnlor bătrîni, carii au stătut cîrîndă vreme după Dragoș vodă, prin care să dovedește nu numai lăcuirea pămîntului acestuia mai înainte de discălicătoarea lui Dragoș vodă, ce și dreptățile moșînașlor lăcutori, carii au avut baștinile lor, strămoșești și prestrămoșești în pămîntul acesta”¹⁴¹.

Formularea pe care am subliniat-o mai sus — „Dragoș Vvod n-au descălecat pămîntul Moldavviei pustiu” — arată cit se poate de limpede că în limba veche nu exista nici o contradicție între *descălecat* și existența anterioară a populației autohtone: țara Moldovei era locuită atunci cînd Dragoș vodă a venit în aceste locuri, a cuprins pămîntul și, în luptele cu tătarii, a pus bazele viitorului stat. Astăzi, cînd avem atîtea mărturii despre existența românilor în spațiul est-carpatic înainte de întemeierea statului¹⁴², acest fapt este o realitate pe care nimeni nu se mai gîndește să o conteste; afirmarea sa la 1817 este, din contra, cit se poate de sugestivă, conducînd la concluzia că, *prin descălecat, cronicarii au înțeles întemeierea unor state acolo unde, anterior, nu existaseră, reorganizarea vieții economice, politice, culturale în cadrul statelor nou întemeiate*. Spiritul în care cronicarii au folosit acest termen nu exclude, însă, așezarea în sudul și în estul Carpaților a unor grupuri de țărani, meșteșugari și mici nobili transilvăneni — români, dar nu numai români — siliți să-și părăsească locurile de baștină din diverse cauze și să „descălece” peste munți; atestat încă din 1247, de celebra diplomă a Cavalerilor Ioaniți, acest fenomen a continuat și în veacurile următoare, fiind atestat — cum am arătat mai sus — și la sfîrșitul secolului XV și începutul celui următor; lor li se vor adăuga grupurile de negustori și meșteșugari, chemați, de domnitorii moldoveni, după un obicei curent în epocă și „descălecați” în tirgurile țării.

Urmele acestor „descălecări” se pot destul de ușor detecta în realitățile veacurilor care au urmat întemeierii principatului Moldovei; maramureșeni — dar și locuitori ai Transilvaniei propriu-zise — ale căror „descălecări” peste munți încep cu mult înaintea întemeierii principatului¹⁴³, continuînd pînă tîrziu¹⁴⁴, au dat numele unor sate din Moldova, reeditînd, parțial, toponimia locurilor de baștină¹⁴⁵. Meșteșugarii (unguri, sași, secui) așezați în tirguri¹⁴⁶ au lăsat urmași care și-au păstrat o vreme individualitatea etnică (da-

¹³⁸ *Ibidem*, p. 187.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 187—188.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 188 (subl. n.).

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 189.

¹⁴² Cf., cel mai recent, Victor Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982.

¹⁴³ Radu Popa, *op. cit.*, p. 241.

¹⁴⁴ Cf. Ștefan Meteș, *op. cit.* (supra, n. 15).

¹⁴⁵ C. Cîhodoru, *op. cit.*, (supra, n. 10), în *AlIAI*, XVII, 1980, p. 124—125.

¹⁴⁶ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 82—88; v. și p. 46; C. Cîhodoru, *Începuturile vieții orășenești în Iași*, în *AȘUI*, 1/XVII, 1971, p. 42—44.

torită religiei), topindu-se, în cele din urmă, în masa românilor ortodocși¹⁴⁷. La fel, sînt detectabile și urmele unor familii de nobili ardeleni (români sau unguri), „descălecați” dincoace de munți¹⁴⁸.

Cred că, astfel pusă problema, astfel lămurite sensurile pe care le avea, în epocă, *descălecatul*, termenul acesta își poate recăpăta locul consacrat prin tradiție, ca și printr-o folosire multiseclară. Provenit din limba vie a poporului, el este mult mai bogat în sensuri, în nuanțe, decît simpla *întemeiere*. Desigur, în multe privințe, așa cum am scris acum zece ani, Dragoș și Bogdan sînt deopotrivă *descălecători*, deopotrivă *întemeietori*. Totuși, e de observat că tradițiile orale, ca și cronică și documentele, atribuie numai lui Dragoș evenimentul descălecării, *începutul țării* (cum se spune în *Letopisețul anonim*): el este primul organizator, el este începutul, de la el pornește numărătoarea domnilor și a anilor de domnie. Deopotrivă, însă, Bogdan „*descălecase*, ceea ce însemna în limba veche — cum scrie N. Iorga — că se așezase trainic, pentru viața sa și a neamului său”¹⁴⁹, adăugînd o calitate nouă vechii înjghebări a Drăgoșeștilor: neatîrnarea față de Coroana maghiară. Atît D. Onciul cit și A. D. Xenopol au ținut să facă deosebirea între fapta lui Dragoș și cea a lui Bogdan. Dragoș este începătorul, Bogdan — îndeplinitorul, a spus cel dintîi; Dragoș a descălecat țara Moldovei, Bogdan a întemeiat statul — a adăugat Xenopol, cu gîndul, desigur, la cunoscuta formulare a lui Ioan de Tîrnave: „*illa terra in regnum est dilatata*”. Să păstrăm, deci, termenul încărcat cu toate sensurile și nuanțele limbii vii, a poporului român din Evul Mediu, dar și cu aura tradiției, pentru Dragoș vodă. Cu atît mai mult, cu cît nu „tradiția descălecatului” este un mit — și mai puțin unul etiologic. La ideea aceasta trebuie să se renunțe. Cu sensurile pe care i le descifrează documentele vremii, *descălecatul a fost o realitate*. Ca despre un *mit etiologic* s-ar putea vorbi despre legenda vîntorii bourului, numai că, în interpretarea aceasta, mitul ar fi posterior stemei Moldovei, pe cînd, în realitate, întotdeauna e invers: mitul vine din vremi imemorabile, pe cînd stema care îl fixează e dintr-un timp determinat istoricește.

Pentru a încheia: a existat un „descălecat” lent, continuu, de lungă durată, ca o osmoză, care nu a produs în Transilvania vreun dezechilibru demografic și nici nu a dus, *prin el însuși*, la apariția statelor medievale românești în spațiul extracarpatic, un „descălecat” care nu a rămas în tradițiile poporului și în izvoarele scrise, dar care a contribuit substanțial la întărirea legăturilor dintre românii din interiorul și din afara arcului carpatic, continuînd și după întemeierea Principatelor. Momentul însuși al acestei *întemeieri de state* în spațiul extracarpatic — care, după definiția lui N. Iorga, „înseamnă ieșirea la suprafață a unor energii populare ascunse” — moment desemnat de cronicari prin *descălecat*, rămîne să fie marcat prin evenimentul trecerii peste munți a unor feudali români din ținuturile intracarpatiche, fie ca reprezentanți ai regelui Ungariei, fie ca răzvrătiți împotriva puterii lui. Tradiția *descălecatului* — cu toate sensurile și aspectele lui — nu constituie altceva decît o dovadă în plus a legăturilor care au existat dintotdeauna între românii din spațiul intra și extracarpatic, o mărturie semnificativă a unității poporului român.

Regăsim, astfel, o idee afirmată încă din 1940 de Gh. I. Brătianu, într-o întrebare care conține, prin chiar formularea ei, și răspunsul: „Dar însăși tradiția ce o aflăm din cele mai vechi cronici ale noastre, tradiția descălecării — care este exactă pentru Moldova, deși pentru Muntenia pare mai mult produsul unei legende — însăși descălecarea din Ardeal a voievodului întemeietor de țară, cu oștenii și curtea sa, faptul acesta nu cuprinde în el cel puțin instinctul, dacă nu conștiința unei origini comune a românilor de dincolo și de dincoace de Carpați?”¹⁵⁰.

¹⁴⁷ Cf. Ștefan S. Gorovei, *Note de istorie medievală suceveană*, în „Suceava”, X, 1983 (sub tipar).

¹⁴⁸ Radu Rosetti, *Despre unguri și episcopii catolice din Moldova*, în *ARMSI*, s. II, t. XXVII (1905), p. 5—6; Ștefan S. Gorovei, *Poziția internațională a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în *AIPI*, XVI, 1979, p. 195, n. 59.

¹⁴⁹ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1966, p. 18.

¹⁵⁰ Gh. I. Brătianu, *Formarea unității românești. Factorii istorici*, extras din AR, V, 1940, p. 4. Așa cum am arătat, însă, la început, „descălecatul” nu mai este, nici pentru Muntenia, „produsul unei legende”, rolul Țării Făgărașului fiind azi deplin recunoscut. 1.III.1983.

LA TRADITION DU „DESCĂLECAT” : SIGNIFICATIONS ET CONFUSIONS

RESUME

Dans les vieux textes, on appelle la fondation des Principautés Roumaines d'un mot étrange — *descălecat* — qui semble avoir perdu son sens initial (*a descăleca* = descendre du cheval; *descălecat* = descente du cheval), pour gagner le sens (qui est évident dans ce contexte) de *fondation, création*. Associé à une prétendue absence de la population autochtone dans les territoires des futures principautés, le *descălecat* a pu être „traduit”, aussi, par *coloniser*. Tout récemment, on a donné une autre „traduction” du mot, à savoir *conquérir* (Petre Ș. Năsturel, 1980/1981). D'autre part, une recherche aussi récente a mené à la conclusion que l'emploi de ce mot pour définir la fondation de la principauté de Valachie (Țara Românească) commence seulement à partir du milieu du XVII-e siècle, à la suite de la création, à la cour princière, de la légende du *descălecat* (Nicolae Stoicescu, 1980).

L'analyse de plusieurs textes roumains du XVI—XIX-e siècles nous a permis de mieux déterminer les sens de ce mot, dont l'emploi n'implique pas, à tout prix, l'absence de la population dans l'espace du *descălecat*. On appelle de ce mot non seulement la fondation d'États, mais aussi la fondation de villes, de villages, de monastères, de foires, de ruchers etc.

Dans d'autres contextes, il faut „traduire”, *a descăleca* par *coloniser, peupler, établir* des hommes dans certains habitats déjà peuplés, s'établir, fixer le bivouac ou la résidence. Ces deux premiers sens impliquent, de toute évidence, l'idée d'organisation.

On peut „traduire”, aussi, le *descălecat* par *revenir* à ses anciens établissements ou bien par *réorganiser* — le dernier c'est le sens qu'on trouve dans la lettre de 1599 — commentée par Petre Ș. Năsturel — où il s'agit de l'éventuelle transformation de la principauté valaque en pachalik, province de l'Empire ottoman, à la suite du *descălecat* par les Turcs (= conquête, occupation et islamisation du pays).

Le terme *descălecat* n'a pas, donc, la simple acception de *fondation, de commencement, de colonisation*, mais il est — comme on l'a déjà supposé — une véritable archive du peuple roumain, de la langue roumaine, dont le déchiffrement peut éclaircir l'image médiévale de la fondation des Principautés Roumaines. On retrouve, de la sorte, l'opinion de G. I. Brătianu, selon laquelle la tradition du *descălecat* témoigne de l'unité du peuple roumain.

O REACTUALIZARE A TRATATULUI DE LA LUBLAU ÎN 1596 *

DE

ȘTEFAN ANDREESCU

Desfășurarea evenimentelor din Moldova în răstimpul august-octombrie 1595 — anume expediția polonă și înscăunarea lui Ieremia Movilă, urmate îndeaproape de năvălirea tătarilor, din porunca Porții, și de „acordul de la Țușora” (22 octombrie), este astăzi îndeajuns de bine cunoscută. Rezultatul acestor evenimente a fost, cum iarăși se știe, scoaterea Moldovei din coaliția antiotomană și, din unghiul de vedere al statutului ei internațional, restabilirea „echilibrului” polono-otoman¹. Ar merita, totuși, a se stăruî în chip suplimentar asupra studierii contextului european al evenimentelor pomenite, dar mai ales asupra ecoului și înfrîurii lor, în legătură cu evoluția ulterioară a războiului purtat de Sfînta Ligă. Numai așa credem că se va putea măsura mai exact adevărata lor dimensiune.

Spre exemplu, există indicii că atît campania cancelarului Jan Zamoyski, cît și absența de fapt a reacției turcești pot fi explicate și în funcție de manevrele diplomatice ale Angliei la Poartă. Astfel, încă din 1591 regina Elisabeta a insistat pe lingă sultan să se împace și să încheie un nou tratat cu Polonia (ceea ce s-a și întîmplat!), desigur în beneficiul luptei contra Spaniei, inamicul comun al Angliei și Imperiului otoman în Mediterana. Apoi, cînd Spania s-a alăturat Ligii, Anglia a făcut tot ce a putut pentru a împiedica intrarea Poloniei în coaliția încheiată și patronată de Casa de Austria. Iar acum, după expediția în Moldova, influența cancelarului polon, ostil Habsburgilor și aderării la Ligă, se buzia după cît se pare tot pe sprijinul diplomatic al Angliei spre a obține anihilarea pericolului unei confruntări cu turcii în privința Moldovei. Și, într-adevăr, încrederea sa în medierea engleză nu a fost dezmințită, deoarece potrivit unei știri din Istanbul, din toamna anului 1595, ambasadorul Edward Burton primise instrucțiuni „per far la pace tra Turchi e Poloni”².

* Text revizuit al unei comunicări citite în ziua de 22 iunie 1982, în cadrul Sesiunii anuale de fapt a reacției turcești pot fi explicate și în funcție de manevrele diplomatice ale Angliei la Poartă.

¹ Vezi D. Ciurea, *Despre Ieremia Movilă și situația politică a Moldovei la sfîrșitul sec. XVI și începutul sec. XVII*, în *SCSI*, VIII (1957), 2, p. 324—326; I. Corfuz, *Jurnalul expediției polone în Moldova din 1595*, în *RA*, an. XLVIII, vol. XXXII (1970), nr. 2, p. 525—546 (reprodus parțial și în *Calători străini despre țările române*, vol. III, București, 1971, p. 643—653). Vezi și Idem, *Intervenția polonă în Moldova și consecințele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii*, în *RdI*, t. 28 (1975), nr. 4, p. 527—540.

² Józef Garbacik, *Le relazioni turco-polacche tra XVI e XVII secolo alla luce dei rapporti e dei disaccordi dei baili veneziani a Costantinopoli*, în vol. *Italia, Venezia e Polonia tra Umanesimo e Rinascimento*, 1967, p. 227—228. În 12 ian. 1596, Marco Venier, bailul venețian la Poartă, scria următoarele despre înțelegerea polono-otomană cu privire la Moldova: „...la verita è, che questo è stato maneggio concertato secondo il pensiero di questo Ambasciatior d'Inghilterra, il qual nel tempo passato quando si cominciò a temer qui che i Polachi si missero con gli altri contra questo Imperio, sparse voce di haver commissione dalla sua Regina, per l'intercessione del quale altre volte era seguita la riconciliatione tra questa Maestà [=sultanul] et il Regno di Polonia, di operar con i Polacchi, che mentenessero seco la pace, ma l'Ambasciatore passando ancora più avanti vorrebbe a quel che si vede che i Polachi uniti con i Bogdani, et con i Tartari fussero in aiuto di questo Imperio alla ruina de i Vallachi, et de i Transilvani, et ancora più oltre” (Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IV-2, București, 1884, nr. CLXXV, p. 212). Într-adevăr, încă de la 5 mai 1595, același bail raportase că ambasadorul englez răspindise zvonul că fusese împuternicit de regina sa să „strateze” pacea, de fapt, spunem noi, să pregătească terenul pentru înțelegerea polono-otomană, care va consimți lui Jan Zamoyski inițiativa expediției din Moldova (N. Bănescu, *Adaos la relațiile bailului Marco Venier cu privire la*

Nu mai este nevoie să subliniem că, din perspectiva politicii duse de Jan Zamoyski și de susținătorii lui, intervenția în Moldova a însemnat în primul rând o lovitură dată Habsburgilor și sistemului creat de ei la Dunărea de Jos, în umbra Sfintei Ligi, sistem în care, sub conducerea principelui Sigismund Báthory al Transilvaniei, fuseseră înglobate atât Moldova, cât și Țara Românească. Ceea ce trebuie, totuși, remarcat este că hotărârea curții polone de a se opune în continuare expansiunii habsburgice în spațiul carpato-danubian s-a întărit în chip sensibil în urma succesului — militar și diplomatic — înregistrat în a doua jumătate a anului 1595. Vom stăruii în cele de mai jos asupra unei împrejurări, încă destul de puțin cunoscute, care, însă, după părerea noastră, confirmă această interpretare.

La 18 ianuarie 1597 sosea la Cracovia un ambasador al regelui Filip II al Spaniei, pe nume Francisco de Mendoza, „Ammirante d'Aragona et dell'Indie Occidentali” etc., cu o suită de cinci gentilomi. Inițial, acest înalt demnitar al curții spaniole trebuia să-l reprezinte pe regele său la botezul fiicei regelui polon Sigismund III Vasa, născută la 29 septembrie 1596. Cum, însă, botezul a fost grăbit — a avut loc la 21 octombrie 1596 —, deoarece regele Sigismund avea să părăsească Varșovia pentru a participa la funeraliile solemne ale matusii sale Ana Jagellona, Don Francisco de Mendoza a cerut instrucțiuni dacă să-și continue călătoria spre Polonia, întrecut misiunea lui oficială rămăsese fără obiect. Totuși, regele Filip II i-a ordonat ambasadorului său, „che già era gionto vicino al Regno di Polonia, che seguitasse inanzi, et non si partisse da quel Regno senz'havere prima visitato quel Re a nome suo, et presentatogli ancora alcune cose da parte sua”. Acele „lucruri” pe care Don Francisco de Mendoza trebuia să le înfățișeze regelui Sigismund III au fost de fapt, în mod sigur, întrebări cu privire la întinzerea peste așteptări a intrării Poloniei în Liga creștină, așa după cum rezultă dintr-un raport extins al acestei ambasade, alcătuit în limba spaniolă și publicat încă de acum o jumătate de secol³.

De curind a fost descoperit și publicat un al doilea document al aceleiași ambasade, care întregeste cu o nouă mărturie, de mare interes, cele ce știam despre conținutul discuțiilor purtate la curtea polonă de trimisul lui Filip II. Este vorba de o „relatare” a lui Don Francisco de Mendoza asupra „lucrurilor” privitoare la regatul polon „și provinciilor alăturate lui din ceea ce a aflat în timpul în care a fost prin acele părți”⁴. În realitate textul nu

campania din 1595 a Domnilor noștri, în *AIINC*, IV, București, 1927, p. 129). Vezi și L. Demény și P. Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*, București, 1974, p. 31—36.

³ Jan Wladislaw Woś, *Un episodio de las relaciones polaco-espanolas al fin del siglo XVI (Del „Diario de viaje a Polonia” de Juan Pablo Mucante)*, în „Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa”, *Classe di lettere e filosofia*, Serie III, vol. VIII, 4, Pisa, 1977, p. 1389—1394. Menționăm că regele Filip II fusese invitat să fie naș al fiicei regelui Poloniei și în această calitate trebuise să-l reprezinte Don Francisco de Mendoza (*Ibidem*, p. 1389—1390). Observăm tot acum că J. W. Woś și-a cules datele despre solia spaniolă în Polonia exclusiv din jurnalul lui Giovanni Paolo Mucante, maestru de ceremonii al curții pontificale, care în 1596—1597 s-a aflat la curtea regală polonă ca însoțitor al cardinalului legat Enrico Caerani. De aceea, J. W. Woś a presupus doar că ambasadorul spaniol va fi purtat discuții în legătură cu intrarea Poloniei în Ligă și și-a exprimat totodată speranța că descoperiri viitoare vor oferi elemente mai consistente asupra acestei misiuni (*Ibidem*, p. 1391—1392). În realitate, încă din 1931 J. Macurek a publicat textul amintit, pe care-l socotim principalul document al ambasadei lui Don Francisco de Mendoza (*Zápas Polska a Habsburkú o pristup k Cernému Mori na sklonku 16. stol.*, Praga, 1931, anexa XI, p. 171—177).

⁴ I. Toderășcu, *Transilvania și Liga Creștină. O relatare necunoscută din 1597*, în *AIIC*, XIX, Iași, 1982, p. 303—315. Autorul acestei descoperiri, făcute într-un codex al Bibliotecii regale a Belgiei, nu a reușit să-l identifice pe „Amiralul de Aragon” și nici împrejurările în care acesta a vizitat Polonia (*Ibidem*, p. 305). Trebuie totodată să precizăm că și această relatare, așa precum desigur și raportul citat în nota precedentă, au fost redactate nu chiar de Don Francisco de Mendoza, ci de unul din secretarii săi. De aceea, în ambele documente despre el se vorbește la persoana a treia. Adăugăm că ambasada spaniolă a părăsit Varșovia la 1 martie 1597 (J. W. Woś, *op. cit.*, p. 1394). Faptul că în al doilea text, cel publicat de I. Toderășcu (*op. cit.*, p. 308), este pomenită Dieta din Varșovia, „care a început la 10 februarie și s-a încheiat la 24 ale lunii martie a acestui an 1597”, indică o redactare ulterioară părăsirii Poloniei. Date suplimentare în legătură cu ambasada lui Francisco de Mendoza pot fi culese din *Elementa nda fontium editiones*, XIX, Roma, 1968, nr. 80—81, p. 82—84; nr. 85—88, p. 93—96.

prezintă decît o scurtă biografie politică, zugrăvită în culori întunecate, a principelui Sigismund Báthory al Transilvaniei, care reflectă opinia polonă despre acesta și care trebuia să ajungă desigur la urechile regelui Filip II al Spaniei. Astfel, în textul respectiv citim că principele transilvănean are o fire despre care „se spune că nu este aptă pentru a se îngriji de lucruri care cer pricepere în cîrmuire și sînt importante”. Mai departe, el este „demascat” pentru executarea vărului său Balthazar Báthory „și altor oameni de vază din Transilvania” (1594), acțiune care — „în afara Transilvaniei” — „a părut a unui om viteaz și prudent” și i-a adus „mult credit în toată Creștinătatea”. Față de „cîrmuirea și înțelepciunea” lui Sigismund Báthory, în Transilvania „s-a născut o ură și o aversiune generală”, așa încît „nici el nu se poate considera în siguranță... și nici supușii săi nu încetează a căuta căi pentru a-l alunga prin orice mijloace din acea provincie”. În continuare este pomenit un apel al celor „mai mulți” și mai însemnați nobili transilvăneni adresat cardinalului Andrei Báthory și lui Ștefan Báthory, aflați în Polonia, pentru a porni război contra lui Sigismund Báthory, sau măcar pentru a obține promisiunea celui dintîi că va prelua cîrmuirea Transilvaniei în momentul în care ei, dinlăuntru, îl vor răsturna. Cardinalul a refuzat, dar el „este atît de îndurerat de moartea fratelui său [Balthazar] încît nu toți cei care îl cunosc s-au liniștit cu acestea” (s.n.)⁵. Credem că din lectura întregii relatări — menită în ansamblu să-l discrediteze la maximum pe Sigismund Báthory —, dar mai cu seamă a acestui ultim crîmpei reprodus, reiese intenția curții regale polone de a pregăti spiritele și pentru o eventuală manevră în legătură cu Transilvania, care să o aducă la rîndul ei în sfera de obediență politică a Poloniei⁶. Cum se știe, principele Sigismund Báthory era socotit de puterile din cadrul Ligii drept principatul pivot al operațiilor militare antiotomane la Dunărea de Jos. În chiar anul precedent, duhovnicul său, ezuitul Alfonso Carillo, fusese trimis de el în Spania și obținuse de la regele Filip II o sumă de bani pentru susținerea războiului pe acest front, ba mai mult, acesta din urmă îi conferise principelui transilvănean și ordinul Lîna de Aur⁷. De aceea, către sfîrșitul relatării de care ne-am ocupat a fost strecurată, în plus, și acuzația că „e de temut că va face pace” cu turcii, care, drept urmare, nu vor întîrzia de „a-i lua statul și viața”. Această acuzație face parte, însă, în fond, dintr-o mai veche temă de propagandă polonă, ce ținea să difuzeze ideea că Sigismund Báthory nu este capabil să asigure apărarea spațiului carpato-danubian de turci, iar dacă aceștia îl vor ocupa, Polonia se poate trezi pe negîndite tîrîtă într-un păgubitor război cu Poarta, din pricina contactului nemijlocit al fruntariilor ei cu Imperiul otoman. De fapt, aceeași temă de propagandă, împreună cu

⁵ I. Toderașcu, *op. cit.*, p. 307—308 și 309—310 (traducere). La 1 decembrie 1596 era consemnată la Varșovia, de către nuntîul Germanico Malaspina, o intervenție a cardinalului Andrei Báthory pe lângă regele Sigismund III Vasa pentru a-l aduce la cîrma Transilvaniei pe fratele său Ștefan Báthory (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, V, București, 1932, nr. 31, p. 49). Ulterior, în ianuarie 1597, într-adevăr, cardinalul Báthory și fratele său au semnat un act prin care încrelîntau medierii papale pricina cu vărul lor Sigismund Báthory și promiteau „di non tentar mai cosa alcuna in pregiudizio del Sr principe di Transilvania” (A. Veress, *Relationes nuntiorum apostolicorum in Transilvaniam missorum a Clemente VIII (1592—1600)*, Budapesta, 1909, nr. 198—199, p. 269—272).

⁶ În vara anului 1597, deci la foarte scurt timp după cele ascultate în Polonia de ambasada spaniolă în legătură cu Sigismund Báthory, un sol polon la Poartă, Stanislav Gulski, era instruit de cancelarul Zamoyski, în numele regelui, să ceară ca „în Țara Ardealenească și ațirea în vecinătate, unde ar fi nevoie, împăratul [=sultanul] să pună oameni buni, creștini, credincioși lui, care, fiind la mijloc, să sporească prietenia dintre noi și să țină drumurile slobode și în siguranță pentru soli și negustori” (I. Corfuz, *Intervenția polonă în Moldova și consecințele ei...*, p. 536; textul complet al actului, la Idem, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, nr. 199, p. 379—385). Era astfel propusă, pentru Transilvania, însă și pentru Țara Românească (*Ibidem*), o înțelegere similară celei în privința Moldovei.

⁷ Veress E., *Epistolae et acta P. Alfonsi Carrilli S. J. (1591—1618)*, Budapesta, 1906, nr. 129—130, p. 187—189. Sigismund Báthory a primit ordinul Lîna de Aur la începutul lunii martie 1597, înainte de a părăsi Praga spre a se înalpa în Transilvania (*Ibidem*, nr. 140, p. 201; Idem, *Relationes nuntiorum apostolicorum...*, nr. 205, p. 282—283).

alte, slujise cu ocazia expediției din Moldova, ca să justifice public, în cancelariile europene, această inițiativă⁸.

Transilvania făcea deci parte din programul „maximal” pe care cancelarul Jan Zamoyski își propunea să-l realizeze în dauna expansiunii politico-teritoriale habsburgice în zona danubiană⁹. A existat, însă, și un program „minimal”, în funcție de care a fost condiționată aderarea Poloniei la Ligă și care a fost în termeni limpezi enunțat în mai 1596, în momentul împrăvierii lucrărilor Dietei din acest an și în ajunul anunțatei sosiri a cardinalului legat Enrico Caetani, trimis de papa Clement VIII cu misiunea specială de a rezolva criza generată de expediția din Moldova și de a înlătura și celelalte obstacole din calea alăturării regatului polon la coaliția antiotomană. Iată ce prevedea acest program „minimal”: „Che hauendosi uittoria contro turchi, la Vallachia, Moldavia et Bassarabia siano concesse alla corona di Pollonia, et il resto diuiso all'arbitrio del Papa”¹⁰. Așadar, în afară de Moldova, cancelarul Jan Zamoyski și aderenții la linia sa politică ținteau cel puțin la dobândirea recunoașterii „drepturilor” coroanei polone și în privința Țării Românești. Că nu era vorba la acea oră de o simplă speculație o dovedește ivirea concomitentă a proiectului instalării în scaunul domnesc al Țării Românești a fratelui lui Ieremia Movilă, Simion¹¹.

Considerațiile de mai sus nu au avut alt scop decât de a schița cadrul pentru o primă discuție a unui alt document de mare însemnătate, nu demult publicat integral peste hotare, dar care nu a intrat încă în circuitul istoriografiei noastre. Este tocmai textul instrucțiunilor cu care legatul a *latere* Enrico Caetani a plecat din Roma spre Polonia în primăvara anului 1596. În prealabil vom aminti, însă, că încă de acum un secol și mai bine A. Papiu Ilarian făcea cunoscut că are transcrisă „o instrucțiune secretă a scaunului Romei pentru nunciul său trimis în Polonia la a. 1596”. Fragmentul reprodus de el din aceste instrucțiuni, privitor la originea lui Ieremia Movilă — „Hieremia Mohila di casa reale, caro per opinione di valore et di virtù, et per merito di nobiltà descendendo dalla casa flavia degl'Imperatori di Constantinopoli”¹² —, nu se regăsește în textul instrucțiunilor pentru cardinalul Caetani, ce poartă data 3 aprilie 1596. El figurează, însă, în instrucțiunile din 7 ianuarie 1596, cu care a fost trimis în Polonia cel dintâi nuntiu extraordinar, Benedetto Mandina, episcop de Caserta, instrucțiuni care pînă astăzi, după știința noastră, au rămas în bună parte inedite¹³.

⁸ Vezi, de pildă, în acest sens scrisorile reginei Ana de Austria, soția lui Sigismund III Vasa, publicate în Hudmuzaki, *Documente*, XII, București, 1903, nr. CCCXIV, p. 203 și *Elementa ad fontium editiones*, XXVII, Roma, 1972, nr. 200, p. 95.

⁹ N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. N. Gheran și V. Iova, București, 1968, p. 256, a apreciat că proclamarea cardinalului Andrei Báthory, în martie 1599, ca principe al Transilvaniei „venea... din ambiția lui Zamoyski de a înfăptui acea graniță a Dunării, de care visase regele Ștefan Báthory”. Pentru P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 150—151, același act a însemnat „triumful politicii polone, adică înlăturarea Habsburgilor de la Dunărea de jos în favoarea Poloniei și e limpede că pentru a completa stăpînirea polonă trebuia înlăturat și domnul Țării Românești și înlocuit cu un vasal polon”, iar, pe de altă parte, „supunerea față de poloni implica împăcare cu turcii și retragerea din Liga creștină”. Cu privire la semnificația înscăunării lui Andrei Báthory, din perspectiva modificării politicii Transilvaniei față de Țara Românească, vezi și Ion Sîrbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul domnul Țării Românești*, ed. D. Mioc, [Timișoara], 1976, p. 442—443.

¹⁰ A. Decei, „*Avvisi*” riguardanti i Paesi Romeni negli anni 1596—1598, în „*Diplomatarium Italicum*”, IV, Roma, 1939, nr. LXXII, p. 35. La 11 mai 1596 în Polonia se aflase că, în cadrul Dietei, „il Cancelliere habbia spiegato la sua opinione... mostrando che in ogni caso le Provincie di Moldavia et di Vallachia debbono essere sottoposte alla corona di Polonia” (Hurmuzaki, *Documente*, III-2, București, 1888, nr. CCXV, p. 195). Așadar, tot Jan Zamoyski a fost și autorul programului „minimal” de expansiune la Dunărea de Jos, adoptat la încheierea lucrărilor Dietei din 1596 (vezi și *Ibidem*, nr. CCXX, p. 200 și nr. CCXII, p. 201; vol. XII, nr. CCCXVI, p. 209 și J. Macurek, *op. cit.*, anexa IV, p. 162; A. Veress, *Documente*, V, nr. 25, p. 42).

¹¹ Veress E., *Relationes nuntiorum apostolicorum...*, nr. 149, p. 227.

¹² A. Papiu Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, II, București, 1863, p. 141.

¹³ Cîteva fragmente au fost publicate de A. Veress, *Documente*, V, nr. 3, p. 6—8, precum și de Radu Constantinescu, în culegerea intitulată *Lupta pentru unitate națională a țărilor române (1590—1630)*. *Documente externe*, București, 1981, nr. 105, p. 46—48 (ultimul a utilizat transcrierea efectuată de A. Papiu Ilarian, în 1860, după o copie a

În altă ordine de idei se impune a atrage atenția că din înseși instrucțiunile din 3 aprilie 1596, care fac obiectul notelor de față, citeva fragmente — inclusiv pasajul esențial, cu privire la Moldova, pe care-l vom reproduce și noi — au fost publicate de Nicolae Iorga încă din 1903, în volumul al XII-lea al colecției Hurmuzaki, după o copie din 13 aprilie 1596 păstrată la Biblioteca Ambrosiana din Milano. Dar Nicolae Iorga a introdus aceste fragmente de text în volumul menționat sub un titlu care era destul de vag și care în orice caz nu exprima nimic din valoarea autentică a documentului ca instrument politic: „Povești despre ocupația Moldovei de Poloni și negocierile ce urmează: dintr-un tratat asupra alianței polone”¹⁴. Așa ne explicăm de ce informația de excepțional interes ce se află în extrasul cu privire la Moldova a fost complet trecută cu vederea în istoriografia noastră.

Succesiunea de evenimente de la Dunărea de Jos și mai cu seamă expediția polonă în Moldova, care a produs consternare în cercurile diplomatice europene, a fost urmărită pas cu pas la Roma în tot lungul toamnei anului 1595¹⁵. Papa Clement VIII și-a dat repede seama de gravitatea crizei în care a intrat Liga creștină din pricina intervenției polone contra chiar a unui membru al acesteia, cum era Moldova. Din această pricină a trimis nu una, ci două misiuni în Polonia, la interval de numai câteva luni. Episcopul de Caserta, așa cum rezultă din instrucțiunile din 3 aprilie 1596 pentru cardinalul Caetani, primise însărcinarea ca, împreună cu Germanico Malaspina, episcop de San Severo — nunțiu permanent în Polonia — să-l reprezinte pe papă în Dieta ce fusese convocată pentru 23 martie. În cazul în care, în cursul lucrărilor acestei Diete, cei doi nunții, cu toate eforturile lor, nu ar fi izbutit să determine aderarea Poloniei la Ligă, ei trebuiau ca, în așteptarea cardinalului legat, să obțină următoarele: 1. Să fie prelungită împuternicirea acordată în anul precedent (1595) anumitor senatori pentru a trata în chip separat, după încheierea lucrărilor Dietei, această problemă; 2. Să împiedice măcar ca Moldova să servească drept trecere — evident, pentru tătari — „per portare qualche calamità alle vicine de Christiani”; 3. Să facă în așa fel încât să nu fie semnat „accordo alcuno contrario alli disegni dell'unione”, cu turcii sau tătarii¹⁶.

Vrednic de observat este că încă din introducerea la instrucțiunile pentru cardinalul Caetani, din care am extras și cele de mai sus, este amintit faptul că, exact în momentul în care episcopul de Caserta se pregătea să plece în Polonia, a sosit la curtea pontificală „il Secretario Maggiore”, identificat de J. W. Woś, editorul textului, cu Laurențiu Gembicki, fost secretar al regelui Ștefan Báthory și viitor episcop de Chelm, dar care mai degrabă a fost însuși Adalbert Baranowski, episcop de Plock, vicecancelar și prieten al lui Zamoyiski, atestat la Roma în ianuarie 1596¹⁷, „mandato per render conto dell'ationi de

acestor instrucțiuni păstrată la Berlin; în rezumazul dinaintea documentului, R. Constantinescu a indicat în mod greșit că ar fi vorba de instrucțiuni pentru „nunțiu Cinzio Aldobrandini”. Un exemplar nefolositor al acestorași instrucțiuni pentru episcopul Benedetto Mandina, care ar trebui examinat la o eventuală editare a textului integral, se află la Biblioteca Apostolica Vaticana, *Urb. lat. 866, f. 93r-v.* (Cf. Domenico Caccamo, *La diplomazia della Controriforma e la crociata: dai piani del Possesvino alla „lunga guerra” di Clemente VIII*, în „Archivio Storico Italiano”, an. CXXVIII (1970), 2, Florența, 1971, p. 280—281).

¹⁴ Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. CCCLXIV, p. 246.

¹⁵ Vezi seria de „Avvisi” receptați la Roma, publicată de Aurel Decei, *Documente din Arhivele Vaticanului privind anul 1595*, în *RA*, X (1967), nr. 1, p. 199—238.

¹⁶ Jan Wladislaw Woś, *Istruzione al cardinale Enrico Caetani per la sua missione in Polonia negli anni 1596—1597*, în „Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa”, *Classe di Lettere e Filosofia*, Serie III, vol. VI, 3, Pisa, 1976, p. 939.

¹⁷ *Ibidem*, p. 937—938 (= Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 246—247); cf. J. Macurek, *op. cit.*, p. 82—83 și 150. La 2 ianuarie 1596 sosea la Praga o știre potrivit căreia „per li successi di Moldavia il Re doveva mandare il segretario maggiore a Roma per informare Sua Santità” (Hurmuzaki, *Documente*, III-2, nr. CLXXX, p. 160). Pe de altă parte, un raport din Roma, cu data 2 februarie 1596, consemna că: „Il segretario di Polonia non sia venuto altro effetto che per iustificare le cose di Moldavia” (*Ibidem*, XII, nr. CCCXL, p. 227). Cea dintâi audiență la papă a avut loc la 25 ianuarie, iar ultima — către jumătatea lunii februarie (*Ibidem*, III-1, București, 1880, nr. CCIII, p. 261; Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, nr. CCLXXV, p. 126).

Pollachi în Moldavia e per giustificare il Re et il Regno contro le lamentazioni che Nostro Signore [papa Clement VIII] haveva fatte per l'impedimento che s'era posto alla causa publica mentre quivi erano stati interrotti i disegni e turbati li consigli del Principe di Transilvania". Motivele invocate de solul polon erau aceleași cu cele expuse într-o scrisoare anterioară către papă a cancelarului Zamoyski, dar Clement VIII era dispus să le recunoască validitatea doar în parte. De pildă, contra afirmației polone că tătarii au fost reținuți ca să se unească oșterii turcești ale lui Sinan pașa, papa avea informații care negau „che gli Tartari si fossero lasciati vedere in quel tempo a quei confini, non che ci havessero combattuti col Cancelliere". Oricum, papa era gata să ierte tot ce se întâmplase dacă Polonia accepta în sfârșit să intre în Ligă și să apuce armele¹⁸.

Cel dintii punct propriu-zis al instrucțiunilor pentru misiunea cardinalului Caetani privește rezolvarea unor mai vechi diferende și controverse ale Poloniei cu Imperiul habsburgic și, printre acestea, cu precădere chestiunea renunțării definitive din partea arhiducelui Maximilian de Habsburg la titlul de rege al Poloniei, conform acordului de la Byton-Bedzin (renunțarea nu va avea loc de fapt decît în 1598!)¹⁹. Nu vom insista asupra acestui punct, ci vom trece direct la următorul, care privește în întregime problema Moldovei, noul „măr al discordiei" în relațiile polono-habsburgice. Iată ce conține acest punct al instrucțiunilor:

„Della Moldvia saria necessario che Vostra Signoria Illustrissima da principio vegga che partito si può prendere per le pretensioni che vi hanno le Corone d'Ungheria e di Pollonia, però se si potesse conservare quella Provincia cosi in sospeso per poter poi nel fine della guerra adicarla a chi ella appartenesse di ragione, questo senza dubbio piacerebbe più a Cesare et al Transilvano e sarebbe più conforme alla giustizia, ma quando nel toccar questa corda ella vedesse che li Pollacchi si offendessero, poichè non hanno altro confine col Turco, né altra commodità ove dilatare i termini del loro Imperio, sarà necessario accommodarsi al tempo, poichè il Transilvano ha già promesso di non discostarsi in ciò da quello che ordinarà Sua Maestà Cesarea la quale sopra a questa materia doverà havere dato alli ambasciatori suoi ordini risoluti. Basta che nel principio Vostra Signoria Illustrissima non dia segno di destinarla col giuditio suo all'una parte nè all'altra per non rendersi sospetta. L'utile publico pare che ricerchi che ella rimanga a Pollacchi, e la Valacchia al Transilvano perché questo e quello attendono a cacciare i Turchi dalle piazze che ritengono in esse Provincie vicino al Mar Maggiore che sono le principali e le più importanti, senza le quali niuno si può dire Signore di esse Provincie, né è possibile il diffenderle poichè non hanno forza di momento, né è facile il fabbricarvile e resta a nemici libera e comoda l'entrata per mare e per terra.

A Pollacchi non si può mettere inanzi altr'esca per che il dire che si allarghino verso la Tarteria Precopense et arrivino alla Taurica, come alcuni hanno discorso qui, e proposta che presumeva poca notizia dell'istorie passate e dello stato del paese che occupato in altri tempi da Pollacchi non è stato reputato utile, né forsi possibile a mantenersi, ma col dominio della Moldavia ponno ben pensare ad assicurarsi per sempre dai Tartari, a quali non saria facile il passare né possibile il ricomare quando fossero impediti li passi, non solo in Pollonia, ma anco in Moldavia sopra le ragioni della qual Provincia fu fatto certo accordo tra Ladislao e Vitoldo Jagelloni da una parte e Sigismondo Re d'Ungheria,

¹⁸ În pasajul rezumat acum este citat și „l'infelice Stefano Pozuano", nume pe care J. W. Woś l-a adnotat ca „non identificato". În realitate este vorba de „Stefano Rosvano", așa cum figurează în copia folosită de N. Iorga (*loc. cit.*, p. 246). Despre scrisoarea de dezvinovățire a lui Jan Zamoyski către papa Clement VIII pomeneste la 24 martie 1596 și cardinalul Cinzio Aldobrandini, arătînd totodată că la Roma cancelarul polon era mult bănuît de nesinceritate „...et che habbi stretta intelligenza con Turchi et Tartari et disegni a grandezza straordinaria" (A. Veress, *Documente*, V, nr. 13, p. 24—25). De fapt, argumentele lui Zamoyski au fost pe larg rezumate și combătute încă în instrucțiunile din 7 ianuarie 1596, pentru Benedetto Mandina (R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 47). Așa se face că acum, în documentul din 3 aprilie 1596, această analiză nu a mai fost reluată decît în treacăt, spre a se sublinia că punctul de vedere papal a rămas același și în urma discuțiilor cu trimișul polon la Roma.

¹⁹ J. W. Woś, *op. cit.*, p. 939—942.

che fu poi Imperatore, dall'altra, del quale si dà copia a Vostra Signoria Illustrissima per che servirà forse a decidere la causa, senza che alcuno se ne possa lamentare" ²⁰.

Vom analiza elementele oferite de acest fragment de text numai după ce vom încheia cu prezentarea conținutului principal al instrucțiunilor din 3 aprilie 1596.

Al treilea punct al instrucțiunilor privește chestiunea ajutoarelor bănești cerute de poloni în eventualitatea alăturării la coaliția antiotomană. La acest capitol, cardinalul legat Caetani trebuia să țină „la mira bassa”, adică să-i facă pe poloni să-și reducă pretențiile cât mai mult, ei avind oricum „quasi in pugno la sicurezza di distendersi con continovato dominio sino al Mar Maggiore e d'occupare gl'Emporii celebri di quello”. Pe de altă parte, trebuia adus la cunoștință faptul că Sf. Scaun nu-și va achita contribuția pecuniară decît dacă, așa cum se propusese pe vremea regelui Ștefan Báthory, războiul se va purta „nella propria casa del nemico”, și, bineînțeles, numai pe durata ofensivei. Plecînd de la considerentul că războaiele purtate în teritoriul inamic „si nodriscono da se stesse, massime ove si vede cosi sicura speranza di sollevatione de popoli” — iar papa Clement VIII nu omite să sublinieze că reprezentanții „anumitor națiuni” (*alcune nazioni*) subjugate de turci au luat legătura cu Roma „al solò rumore che si sparge di lega” —, totuși, cum pentru anul în curs nu mai era rezonabil să se spere într-un efort major de război din partea Poloniei, Sf. Scaun se aștepta cel puțin să fie organizată o ofensivă cu caracter limitat, „per riprimere le furie de Tartari” și pentru a izgoni „i Turchi dalle vicine piazze onde potria essere infestata la Polonia come Terina Bealogrod e Mangasto” (= Cetatea Albă). Cardinalul legat trebuia firește să cumpănească ajutoarele pecuniare în consecință sau, cum ne spune chiar textul instrucțiunilor, „a proportioni dell'opera” ²¹.

Ultima secțiune importantă a instrucțiunilor pentru cardinalul Caetani oferă prețioase date despre stadiul în care se afla proiectul de „cruciadă” al papei Clement VIII, precum și despre speranțele — sau mai curînd iluziile! — pe care acesta le păstra în legătură cu înfăptuirea lui. Astfel, dacă în Polonia s-ar fi pus întrebări asupra absenței venețienilor din coaliția antiotomană, Enrico Caetani trebuia să răspundă că papa, în scopul atragerii lor, nu lipsește să facă tot ceea ce îi stă în putință și că „non desisterà mai havendo molte ragionevoli speranze di poterli persuadere, ma non mai senza l'esempio della Polonia”. Este apoi amintită medierea papală între Spania și Franța, pentru ca, odată înlăturate „le controversie tra quelle Corone si possa poi unire forza maggiore de Christiani contro il commune nemico” ²². În treacăt fie spus, această perspectivă optimistă era formulată cu numai cîteva luni după ce Henric IV, regele Franței, într-un mesaj către Poartă, își lauda meritele în a fi „ținut ocupat”, cu forțele lui, pe regele Spaniei și îi asigura pe turci că nu va pleca urechea la cererile papei și nu îi va abandona, dacă aceștia vor duce mai departe, cu o intensitate sporită, războiul cu ambele ramuri ale Casei de Habsburg ²³!

²⁰ *Ibidem*, p. 934—944 (= Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 247). Copia de la Biblioteca Ambrosiana din Milano, din care a extras N. Iorga, pare a fi fost executată după o variantă nedefinitivă a instrucțiunilor, deoarece ultima frază începe în această formă: „Sopra le regioni della qual provincia udimo che, con l'autorità di Sigismondo Imperatore, fù fatto certo accordo...”, iar apoi se încheie cu mai multe corecturi: „...il [*sus*: del] quale bisognerà che V. S. Illma [*sus*: si] dà copia a V. S. Illma] provvisi di vedere, perché servirà forse a decider la causa senza che alcuno se ne possa lamentare [*pe margine*: m. p. questo l'habbiamo noi in mano, et se ne potrà dar copia]”. De observat că în copia Iorga figurează „Rifoldo”, în loc de „Vitoldo”, și că lipsește: „...vicino al Mar Maggiore che sono le principali e le più importanti, senza le quali niuno si può dire Signore di esse Provincie...”. Sînt și alte diferențe mai mărunte, dintre care ne mulțumim să semnalăm că în exemplarul publicat de Woś, acolo unde apare citat pentru ultima oară numele regatului polon — „Pollonia” — ar trebui poate corectat în „Podolia”, așa cum rezultă din varianta editată de Iorga.

²¹ J. W. Woś, *op. cit.*, p. 944—947. Pentru locul Macedoniei, Albaniei și Bosniei în planurile pontificale, vezi Peter Bartl, „*Marciare verso Costantinopoli*” — *Zur Türkenpolitik Klemens' VIII*, în „*Saeculum*”, Bd. 20, Heft 1, Freiburg/München, 1969, p. 51—55.

²² J. W. Woś, *op. cit.*, p. 948. Asupra tratativelor Sf. Scaun cu Spania și Veneția, vezi Domenico Caccamo, *op. cit.*, p. 271 și 273—274; Peter Bartl, *op. cit.*, p. 46—47.

²³ Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CLXXIV, p. 211. Vezi și *Ibidem*, I, supl. 1, București, 1886, nr. CLXXVII și CLXXVIII, p. 114—118. La curtea din Madrid, la sfîrșitul lunii mai 1596, Alfonso Carillo denunța blocul anglo-fanco-otoman din Mediterana, pentru a obține ajutorul financiar necesar continuării războiului pe frontul de la Dunărea de Jos (Veress E., *Epistolae et acta P. Alfonsi Carrillii...*, nr. 126, p. 180—184).

Dacă ar fi fost pusă cumva în cauză fidelitatea principelui Sigismund Báthory față de Ligă, papa îl îndemna pe legatul său să dea asigurări că „del Transilvano non si può quasi dubitare, sendo egli già passato tant'oltre che non è in suo potere ritornarsene poichè sa bene, che il Turco non si scorderia dell'offesa”. Pe de altă parte, papa era pe punctul să-l trimită încă odată la țarul Moscovei (*al Mosconito*) pe iezuitul Aleksandar Komulović, împreună cu ambasadori ai împăratului Rudolf II. Această ambasadă era și în legătură cu faptul că „si sono fatte vedere genti d'arme da Moscovia a confini di Livonia”, ceea ce în Polonia provocase îngrijorare, ba chiar făcuse să se iște bănuiala că este vorba de o intrigă habsburgică. Dar, desigur, abatele Komulović — adăugăm noi — trebuia înainte de toate să discute din nou la Moscova chestiunea colaborării rusești la proiectul de „cruciadă” al lui Clement VIII²⁴. Oricum, în trecerea ei prin Polonia, unde urma să sosească nu mult după cardinalul legat, această ambasadă putea primi recomandări suplimentare de la Enrico Caetani, în funcție de ceea ce regele polon sau senatul ar fi dorit să obțină în legătură cu raporturile polono-moscovite²⁵.

Foarte interesante sînt elementele pe care le oferă în continuare instrucțiunile din 3 aprilie 1596 asupra nădejdlor nutrite de Clement VIII cu privire la o posibilă răscoală a tătarilor din Crimeea (*Tartari Percopensi*) contra turcilor. Contacte cu ei fuseseră stabilite în lunile precedente la Cracovia, prin intermediul soliei pe care aceștia o trimisese²⁶ „per le cose seguite in Moldavia”. Amănunte, cardinalul Caetani avea să afle odată sosit în Polonia, de la nuntial permanent, episcopul de San Severo, precum și de la „il Palatino Laschi”, identificat de editorul textului, cu probabilitate, în persoana palatinului de Sieradz, Olbracht Laski²⁶. Papa fusese informat că tătarii „si mostrino malissimi contenti della tirannide turchesca, e conoscono, che ogni accrescimento di quella ordisce loro più dura servitù, e che essi stessi se la fabricano militando per gl'Ottomani”. În urma tratativelor părea deci posibil ca, pentru o sumă de bani — „di trenta in quaranta mila scudi” —, plătită oricîde ori ar fi venit un ordin de atac din partea Porții, ei să se abțină de a-l executa „con qualche artificioso pretesto”. Dar, după părerea papei, scopul principal „consisterà in disporli a pigliar l'armi per la libertà propria e per la ricuperatione del Paese occupatogli dall'Ottomani, li quali havendoli ridotti alle sterili spiagge e della Palude Meotide si godono la Taurica col meglio di tutte le Provincie, che senza difficoltà si ricuperarino in pochi giorni, mentre li Turchi fossero occupati altrove, e lontanissimi da simil sospetto”²⁷. Planul papei Clement VIII prevedea așadar, între altele, și provocarea unei răscoale a tătarilor din Crimeea, în vreme ce turcii ar fi fost ocupați pe alt front, iar legatul în Polonia trebuia să acționeze în acest sens²⁸.

Cardinalul Enrico Caetani a sosit la Cracovia în 16 iunie 1596²⁹. Cum se știe, în pofida tuturor eforturilor lui, Dieta polonă reunită în primăvara anului 1597 nu va consimți nici ea la intrarea regatului în Ligă și, pe de altă parte, un an mai târziu se va încheia un nou tratat de pace între Polonia și Imperiul otoman³⁰. În genere, întreg proiectul de „cruciadă” al papei Clement VIII, care, deși nu mai avea drept obiectiv mitica „recuperatio Terrae Sanctae”, ca pe vremea bătăliei de la Nicopole, ci doar eliberarea Con-

²⁴ Asupra misiunilor lui Komulović în Rusia, vezi Peter Bartl, *op. cit.*, p. 49. Un sol moscovit a adus, probabil în 1595, suma de circa trei sute de mii de florini ca sprijin pentru acțiunile Ligii și afirma că țarul, „se durerà questa guerra contro il Turco, darà maggior aiuti” (*Elementa ad fontium editiones*, XXVII, nr. 189, p. 63).

²⁵ J. W. Woś, *op. cit.*, p. 948—949.

²⁶ *Ibidem*, p. 949, nota 37. O știre din Cracovia, cu data 10 noiembrie 1595, arăta că solia tătară pentru confirmarea păcii cu Polonia era așteptată „fra quattro giorni”. La 13 noiembrie 1595 se anunța tot din Cracovia că la curtea regală sosiseră ambasadorii hanului tătar „per il negotio della pace” (Hurmuzaki, *Documente VIII*, București, 1894, nr. CCLXXXVI, p. 196; XII, nr. CCLXXII, p. 182. Vezi și vol. III-2, nr. CLXXX. p. 160, de unde rezultă că solia tătară a zăbovit în Polonia și în cursul lunii decembrie).

²⁷ J. W. Woś, *op. cit.*, p. 949—950.

²⁸ Cu privire la intenția papei de a-i cîștiga pentru planul său și pe cazaci și sirbi, vezi Peter Bartl, *op. cit.*, p. 47.

²⁹ Veress E., *Relationes nuntiorum apostolicorum...*, nr. 145, p. 221—222.

³⁰ Vezi Ilie Corfuss, *Mihai Viteazul și polonii*, București, 1938, p. 30; Idem, *Michel le Brave et la Pologne*, în *RRH*, XIV (1975), 3, p. 490—492.

stantinopolului, trebuia totuși să grupeze în aceeași tabără puteri cu interese atât de deosebite, precum Imperiul habsburgic, Polonia, Rusia și Persia, sau Spania, Franța și Venetia, s-a dovedit utopic și a eșuat³¹. Nu este, însă, mai puțin adevărat că, în cursul discuțiilor purtate în cadrul curiei papale, au fost luate în considerare și studiate cu toată atenția conflictele regionale dintre puterile apte de a colabora cu Liga, în vederea aplanării lor prin mediere pontificală. De aceea, extrasul cu privire la chestiunea Moldovei din instrucțiunile pentru cardinalul Caetani constituie un text revelator pentru deslășuirea sensului major al politicii duse în momentul respectiv de Polonia și Imperiul habsburgic, cele două mari puteri ale „Republicii Creștine” ce se învecinau cu Imperiul otoman în zona spațiului carpato-danubian.

Din prima clipă, reluând lectura pasajului reprodus mai sus, observăm că la Roma discuțiile au avut un caracter foarte concret și realist, prin aceea că s-au concentrat asupra posibilei direcții de expansiune a Poloniei către Marea Neagră, în dauna Imperiului otoman. A fost respinsă pînă la urmă ideea ca aceasta să fie fixată spre Crimeea, iar papa era gata să accepte ca Moldova să „rămînă” polonilor și Țara Românească „Transilvăneanului”, adică, în fond, Imperiului habsburgic. Bineînțeles, o asemenea soluție era de adoptat — ne previn aceleași instrucțiuni — numai dacă disputa asupra Moldovei nu ar fi putut fi suspendată pînă la sfîrșitul ostilităților cu turcii, pentru ca abia apoi aceasta să fie „adjudecată” cui „aparține” de drept! Dar ceea ce dă de gîndit mai mult și reprezintă, de fapt, surpriza documentului din 3 aprilie 1596, este referirea la tratatul de la Lublau (Lubowla), din 15 martie 1412, cu a cărui copie a fost „înarmat” cardinalul Caetani, spre a se putea servi „poate” (*forse*) de ea pentru a rezolva proaspăta criză intervenită în relațiile polono-habsburgice din pricina Moldovei.

Așa cum au pus în lumină cu precădere studiile recente, tratatul de la Lublau, încheiat între regatul ungar, pe de o parte, și statul polono-lituanian, pe de alta, a fixat Moldovei un statut internațional cu totul special. Regele Ungariei Sigismund de Luxemburg a recunoscut suzeranitatea polonă asupra Moldovei, ceea ce însemna de fapt că a renunțat la propriile sale pretenții în acest sens din perioada anterioară perfectării tratatului, însă, în schimb, regele Poloniei Vladislav Jagello se angaja să-l determine pe domnul Moldovei să contribuie militar la campaniile antiotomane ale lui Sigismund. În caz de refuz, și aici intervine prevederea esențială, care ne arată, în fond, ceea ce se preconiza în ultimă instanță și în 1596, Moldova urma să fie împărțită între cele două puteri ce se concureau în privința stăpînirii ei. A fost precizată în 1412, pentru o astfel de eventualitate, pînă și linia de demarcație, important fiind din perspectiva istoriei rivalității de interese economice că Chilia, adică gurile Dunării, avea să fie atribuită Ungariei, în vreme ce Cetatea Albă — deci colălal punct de contact comercial cu Marea Neagră — avea să rămînă Poloniei³². Așadar, în 1596, diplomația pontificală, gîndind în termeni de politică globală, sacrifică fără ezitare pe „altarul” intereselor regionale (confruntarea polono-habsburgică pentru sferă de dominație în spațiul carpato-danubian), interesele locale (unitatea statală a Moldovei). Desfășurările ulterioare din răsăritul Europei au demonstrat, însă, fără drept de apel că orice tentative de „politică globală”, de tipul desuetului proiect de „cruciadă” al papei Clement VIII, erau din capul locului și aici iremediabil sortite eșecului. Mai mult, încercarea de unire a Țării Românești, Transilvaniei și Moldovei din 1599—1600, datorată lui Mihai Viteazul, cu toate că a avut doar un succes efemer, nu va anunța mai puțin zorii unei noi epoci, mai modernă, în care la temelia organizării statale avea să stea ideea de națiune.

Fiindcă am pomenit de Mihai Viteazul, ar fi poate locul în acest context să ne oprim o clipă și să reflectăm asupra unui crimpei dintr-un act al său din faza în care, după expediția victorioasă din Transilvania, cerea împăratului Rudolf II să-i „lase” lui „și cineși se va ținea den feciorii lui”, să le fie „moșie”, pe lîngă Țara Românească, și „țara

³¹ Vezi în primul rînd studiile citate ale lui Peter Bartl și Domenico Caccamo; pentru antecedentele proiectului lui Clement VIII, vezi Oskar Halecki, *Rome and Eastern Europe after the Council of Trent*, în „Antemurale”, II, Roma, 1955, p. 8—35 (în special p. 21—22).

³² Textul tratatului, în Hurmuzaki, *Documente*, I-2, București, 1890, nr. CCCCCI, p. 483—487. Interpretarea clauzelor lui cu privire la Moldova, după Șerban Papacostea, *Din nou cu privire la politica orientală a lui Sigismund de Luxemburg*, în volumul Ștefan Meteș la 85 de ani, Cluj-Napoca, 1977, p. 243. Vezi și F. Constantinii și Ș. Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii”, t. 17 (1964), 5, p. 1129—1140.

Ardealului". Argumentul domnului român era că „Ardealul încă, ce sînt 74 de ani de cîndu au fost lepădat de supt coruna țării ungurești și au fost închinat turcilor", iar el, „Mihail voievod, cu tocmeala lui și cu peire a mulți voinici" a izbutit de l-a „luat”³³. Am văzut că numai cîțiva ani mai devreme de momentul cînd a fost redactat acest text (ianuarie 1600) Sf. Scaun, prin reactualizarea tratatului de la Lublau, recunoștea implicit „drepturile” Imperiului habsburgic asupra Moldovei în virtutea toamnei a faptului că acesta era moștenitor al coroanei ungare. Or, ceea ce a făcut domnul român cînd a evocat rezultatul nefericit al bătăliei de la Mohács, din 1526, a fost, după cît se pare, o încercare de a submina chiar temeiul juridic în funcție de care Casa de Austria își clădea pretențiile de dominație în spațiul sud-est european. Așadar, la finele secolului XVI — cum în chip just s-a remarcat —, în condițiile refluxului temporal al puterii turcești la Dunărea de Jos, pe lângă soluțiile politice de organizare a spațiului carpato-danubian habsburgică sau polonă, și-a făcut loc și o a treia soluție politică, un autentic răspuns local, soluția românească a lui Mihai Viteazul³⁴, care respingea de la bun început validitatea „drepturilor istorice” izvorite din tradiții medievale, ce fuseseră între timp spurcate și anulate de o altă realitate, cea a supremației Porții otomane. Transilvania, spune domnul român în documentul citat mai sus, nu a fost „luată” de el de la defunctul regat al Ungariei, ci de la turci, pe care el și nimeni altul i-a înfruntat cu atîta curaj și dîrzenie în această parte a Europei...

Fenomenul confruntării politice polono-habsburgice pentru zone de dominație la Dunărea de Jos, în condițiile războiului pe care Liga creștină, dar în primul rînd Imperiul habsburgic, l-a purtat cu Poarta în răstimpul 1593—1606, a fost de multă vreme sesizat și studiat³⁵. Nu credem totuși să existe un gest mai elocvent pentru punerea în evidență a tendințelor expansioniste ale celor două puteri decît dezgroparea în 1596 a tratatului de la Lublau, cu faimoasa lui clauză privind împărțirea Moldovei. „Longevitatea” de excepție a acestui act diplomatic, dovedită acum în chip categoric, demonstrează pe de altă parte, odată mai mult, rolul deosebit de însemnat pe care el l-a jucat în legătură cu istoria noastră³⁶. Și nu putem să ne abținem a remarca totodată că esența rivalității polono-habsburgice, pe care invocarea tratatului de la Lublau o scoate atît de bine în lumină pentru circumstanțele de la sfîrșitul secolului XVI, a fost aceeași și în ultimul sfert al veacului următor, atunci cînd refluxul otoman din răsăritul Europei a reînceput și a devenit inexorabil³⁷.

Aminteam la începutul acestor rînduri despre însemnătatea reexaminării ecoului pe care l-au avut evenimentele din Moldova din vara și toamna anului 1595. Vom încerca să oferim, în încheiere, o probă în acest sens, probă pe care — în ce ne privește — o socotim deosebit de semnificativă. Este vorba de o „Orazione” către Republica Veneția, scrisă de Scipione Ammirato (1531—1601), pe care descoperitorul și editorul ei, Rodolfo de Mattei, a datat-o în iulie 1595³⁸. În fapt, acest text este o vie pledoarie pentru alăturarea Serenisimei la Liga creștină. Sînt lăudate pe larg faptele de arme ale principelui Transilvaniei, căruia ea de obicei i se atribuie rolul principal pe teatrul de război de la Dunărea de Jos, iar apoi este schițat un inventar al forțelor cu care turcii vor putea fi în curînd îngenunchiați, de la imperiali, „che sono Ungheri, Boemi, d'Austria et del contado di Tirol”,

³³ Ultima ediție: *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 130.

³⁴ M. Berza, *Mihai Viteazul și unirea Țărilor Române*, în volumul Ștefan Meteș la 85 de ani, p. 258—259.

³⁵ J. Macurek, *op. cit.*, passim (cu darea de seamă a Elenei Eftimiu, în *RI*, XVIII (1932), nr. 1—3, p. 70—72); P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 128—131 (subcapitolul *Politica polonă și rivalitatea cu Habsburgii*, în care autorul insistă asupra interesului economic al Poloniei de a-și croi o ieșire la Marea Neagră).

³⁶ Vezi acum asupra acestei probleme încercarea lui Virgil Ciocîntan, *Competiția pentru controlul Dunării inferioare (1412—1420)*, în *RdI*, t. 35 (1982), nr. 10, p. 1090—1100 și nr. 11, p. 1191—1203. Pentru perioada de după dispariția lui Alexandru cel Bun, vezi prețioasele considerații ale lui Gheorghe I. Brătianu, *La mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, München, 1969, p. 302—303.

³⁷ Vezi I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a Țărilor Române la sfîrșitul secolului XVII*, Cluj, 1933.

³⁸ Rodolfo de Mattei, *Una „Orazione” di Scipione Ammirato alla Repubblica di Venezia, del 1595*, în *Archivio Storico Italiano*, an. CXIX (1961), 1, p. 91—92. Date succinte despre biografia și opera lui Ammirato, la N. Façon, D. Condrea-Derer și A. Vanci-Birtolon, *Dicționar cronologic — Literatura italiană*, București, 1974, p. 131.

pînă la „il Persiano“, care negreșit nu va lipsi să profite de prilejul oferit de ofensiva creștină pentru a-i ataca și el pe otomani. O primă biruință a oștilor aliate creștine, care le va duce fără doar și poate „alle porte di Costantinopoli“, va reprezenta concomitent și semnalul pentru o ridicare generală a popoarelor creștine subjugate de turci, anume grecii, albanezii, macedonenii „et tanti altri“³⁹. Este vrednic de notat aici că această „Orazione“ a fost concepută exact în momentul în care la Veneția se depuneau cele mai mari strădanii diplomatice spre a o face să intre în acțiune contra Imperiului otoman, însă, dimpotrivă, dogele dădea asigurări unui emisar al Porții „di non voler partirsi dalla capitulatione dell'antica amicitia con l'eccelesissima Porta“⁴⁰.

Rodolfo de Mattei, editorul textului discutat, și-a pus cu drept cuvînt întrebarea de ce Scipione Ammirato, autorul lui, nu l-a publicat imediat, cum a făcut cu alte asemenea texte, și nici nu l-a inclus măcar în culegerea sa de *Orazioni a diversi principi*, pe care a tipărit-o la Florența în 1598. Mai cu seamă acest din urmă fapt a stîrnit nedumerirea editorului, deoarece, deși știm că în 1596 fusese grav bolnav, ceea ce l-ar fi putut într-adevăr împiedica un timp să se ocupe de imprimarea textului, Scipione Ammirato s-a restabilit totuși, iar scrisoarea dedicatorie din fruntea culegerii menționate, datată 24 decembrie 1597, vădește că „actualitatea politico-militară“ din care luase naștere și discursul către venețieni — problema turcă și dificultățile întâmpinate de organizarea frontului creștin — era departe de a fi fost depășită⁴¹. Noi credem, însă, în schimb, că tocmai un eveniment din domeniul stricteii actualități a celei de-a doua jumătăți a anului 1595 l-a determinat pe autorul acestei „Orazione“, ce recomanda cu atîta fervore alăturarea Veneției la Ligă, să renunțe la a o mai încredința tiparului. În scrierea sa, alocuită — reamintim — în iulie 1595, Scipione Ammirato accentua într-un anume pasaj că „...per tutto si sentan voci che l'ampissimo e nobilissimo regno di Polonia sia ancor esso per dichiararsi nemico di Turchi e per prender l'arme lor contro“, iar către sfîrșit, în enumerarea forțelor creștine ce vor fi unite într-o ofensivă generală, el îi includea, deși cu rezervă — „come si spera!“ —, și pe poloni⁴². Dar se vede că acțiunea cancelarului Jan Zamoyski în Moldova și tot ce a urmat a năruit brusc nu numai nădejdea în colaborarea polonă la efortul comun, ci a dat și o puternică lovitură propagandei în scopul atragerii Veneției în Ligă. Campania lui Jan Zamoyski din vara și toamna anului 1595 a adăugat un nou și serios argument în favoarea hotărîrii venețiene de a nu adera la Ligă și nu degeaba papa Clement VIII, în instrucțiunile din 3 aprilie 1596 pentru cardinalul Caetani, va sublinia că nu va mai putea în nici un caz obține o modificare a acestei hotărîri „fără exemplul Poloniei“. Am semnalat acum doar un singur aspect al ecoului și implicațiilor internaționale ale evenimentelor din Moldova crucialului an 1595. Nu ne îndoim, însă, că cercetări viitoare vor putea aduce noi lumini, din unghiuri și în legătură cu spații geografice diferite.

ADDENDA

După încheierea redactării paginilor anterioare și trimiterea lor, în vederea publicării, am examinat ms. rom 948 de la Biblioteca Academiei, în care se află transcrierea integrală, datorată lui Al. Papiu Ilarian, a textului instrucțiunilor pentru episcopul Benedetto Mandina, datate 7 ianuarie 1596 (f. 117—140v). Un pasaj inedit⁴³ ne-a reținut cu deosebită atenție, deoarece îngăduie să se vadă mai limpede în ce condiții a fost necesară și a avut loc „resuscitarea“ tratatului de la Lublau. Înainte de a ne ocupa propriu-zis de acest pasaj, trebuie spus că în partea de început a acestor instrucțiuni, în care sînt reconstituite în detaliu împrejurările intervenției polone în Moldova, se arată că polonii „pretendevano

³⁹ Rodolfo de Mattei, *op. cit.*, p. 93—104. Asupra planului cu privire la diversiunea „persană“ al papei Clement VIII, vezi Peter Bartl, *op. cit.*, p. 49—50; D. Caccamo, *op. cit.*, p. 273—274.

⁴⁰ N. Bănescu, *op. cit.*, p. 133—134. Solul turc, revenit la Istanbul în 8 august 1595, susținea că în timpul șederii sale la Veneția s-au găsit acolo circa douăzeci de ambasadori ai principilor creștini — „nominando particolarmente Roma, Spania, Germania, Ongaria e Transilvania, Bogdania et Vallachia“ —, cu toții veniți spre a încerca să atragă republica maritimă italiană în coaliția antiotomană.

⁴¹ Rodolfo de Mattei, *op. cit.*, p. 92—93.

⁴² *Ibidem*, p. 99 și 104.

⁴³ Pentru fragmentele publicate pînă acum, vezi mai sus nota 13.

ragioni antiche sopra Valachia et Moldavia" și că la curtea regală polonă a dispăcut din capul locului adăugarea la titlul de principe al Transilvaniei al lui Sigismund Báthory și acela „di prencipe della Valachia et di Moldavia”⁴⁴.

Trecem acum la discutarea pasajului inedit, de care am pomenit (f. 124—125r). Autorul instrucțiunilor, probabil cardinalul Cinzio Aldobrandini, al cărui nume figurează la sfârșitul textului, începe prin a sublinia aici că și împăratul Rudolf II „pretende sopra la Valachia et la Moldavia ragioni non dissimili da quelle che adducono li Polacchi”. Explicația oferită este aceea că domniile celor două țări „sono stati in ogni tempo di fede inconstantissima, et hanno sempre seguita la parte vittoriosa ò più potente; per questo con biasmevole leggezza si sono accostati hora alla corona di Polonia, hora a quella d'Ungaria secondo che vedevano prevalere ò l'una, ò l'altra, ne forsi sarebbe facile il giudicare quali pretentioni siano più antiche ò quali di più continuato possesso”. Ne aflăm deci în plină incursiune istorică și nu este greu să întrezărim de ce ulterior Vaticanul a simțit nevoia să execute propria sa anchetă, în arhivele de care dispunea, și care a dus la descoperirea tratatului de la Lublau.

Dar să reluăm firul expunerii din 7 ianuarie 1596 și să reținem prima concluzie la care s-a ajuns atunci la Roma: „...chiara cosa è che d'ambidoi quelle corone sono state vassale tributarie l'una et l'altra Valacchia; ma dapoi che le due provincie furono soggettate all' Ottomani, et a loro rimase la podestà di creare li prencipi, et di levarli, cavandone grossissimi tributi, li Polacchi per l'interesse della vicinanza, che non era più con l'Ungari, dapoi che fù smembrata da loro la Transilvania, hanno conservato non so che di ragione per l'ultimi homaggi che hanno prestato quei Vaivodi alli Rè di Polonia, li quali anco nella confederatione che hanno con l'Ottomani sono stati soliti d'includere sempre la Valachia et la Moldavia, con conditioni che elle havessero ad essere rette sempre da prencipi christiani naturali del paese, et confidenti delle parti, medianti li quali si havesse meglio a custodire la confederatione, et conservare l'amicitia; oltre di questo dicono li Polacchi che nel stendardo loro reale, ove hanno dipinte l'armi di tutti li stati dependenti da quella corona si veggono hoggidi l'insegna della Valachia et Moldavia⁴⁵, le quali non sono così ne'stendardi reali d'Ungaria; il che però non si sa come si stia, ne come si possa interpretare, anzi li ministri di cesare affermano che le medesime insegne di Valacchia et Moldavia stiano anco dipinte nelli stendardi maggiori d'Ungheria...” Parcă am asista la scenariul unui proces din zilele noastre, în care fiecare din părțile în cauză aduce înaintea judecătorului probele de care dispune! Firește, pe noi acest „proces” ne interesează doar în măsura în care ne revelează principii de „drept internațional” în uz la finele veacului XVI.

Am văzut din citatul de mai sus că în fața papei Clement VIII, pe lângă argumentul stindardelor Poloniei și al defunctului regat al Ungariei⁴⁶, a fost invocat și statutul internațional al stărilor românești extracarpătice din secolul XVI, așa cum era el înțeles din perspectivă polonă, anume un condominiu polono-otoman⁴⁷. Dar iată că în dosarul „cauzei” își face loc și o a treia luare de poziție, cea a principelui transilvănean Sigismund Báthory, nevoit la rândul lui să-și apere pretențiile asupra Moldovei și Țării Românești: „...ma il prencipe di Transilvania dice che se l'Ungheri et Polacchi havevano qualche raggione sopra dette provincie dovevano vindicarle in tant'anni che stanno soggette a' Turchi, non invidiarle hora à lui che con l'armi in mano, con la forza et con la volontà de' popoli le ha cavate dalle mani d'infedeli, et ridotte all'obbedienza de' christiani...” Găsim aici exact

⁴⁴ Vezi R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 46—47.

⁴⁵ În realitate nu a fost vorba niciodată decît de bourul Moldovei. Dar frecvența utilizare a numelui „Valahia”, în cancelaria polonă și în alte medii diplomatice europene, pentru desemnarea Moldovei, a putut desigur conduce la cultivarea voită și interesată a unei confuzii, menită să justifice revendicări polone și în legătură cu Țara Românească. (Mulțumim colegului J. N. Mănescu pentru lămuririle pe care ni le-a oferit în această problemă).

⁴⁶ La 24 martie 1596, din Praga, împăratul Rudolf II scria următoarele solilor săi în Dieta polonă cu privire la temeiurile pretențiilor sale asupra Moldovei: „...Si enim de Moldavia dominatu rationibus certandum foret, non minus Hungariae regibus quam aliis quibuscunque in illam provinciam ius esse deprehenderet; quod historiis et aliis antiquis, quae nobis in promptu sunt, monumentis doceri possit” (Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. CCLVIII, p. 242—243).

⁴⁷ Aceași teză a fost dealtfel înfățișată și susținută concomitent de solii poloni la Poartă (Vezi, de pildă, Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone...*, nr. 199, p. 382—384).

argumentul de care se va folosi peste cîțiva ani Mihai Viteazul, cînd îi va cere împăratului Rudolf II să-i recunoască stăpînirea ereditară asupra Transilvaniei. Și este întru totul remarcabil faptul că papa Clement VIII, în pragul anului 1596, cînd se dezbătea numai chestiunea Moldovei și a Țării Românești⁴⁸, recunoștea completa validitate a argumentului: „...și vede honestissima la causa di esso Principe” (Sigismund Báthory). Merită să observăm totodată că în această împrejurare avem prilejul să-l vedem pe Sigismund Báthory distanțîndu-se net de ideea tradiției regalității maghiare, refugiate temporar înăuntrul arcului carpatic, pe care unii istorici străini apropiați de timpurile noastre au cultivat-o cu oarecare insistență, pentru a „explica” rostul primordial al principatului transilvănean. Dimpotrivă, întocmai ca Mihai Viteazul ceva mai tîrziu și deși, la fel precum acesta, dependent de ajutorul militar și financiar al „Cesarului”, Sigismund Báthory vorbește în numele unei individualități politice distincte de regatul Ungariei — Transilvania —, care tinde spre limitele firești ale unei Dacii reconstituite⁴⁹.

UNE RÉACTUALISATION DU TRAITÉ DE LUBLAU EN 1596

RÉSUMÉ

L'expédition polonaise en Moldavie aux mois d'août — octobre 1595, ainsi que l'accord polono-ottoman à l'égard de cette dernière, qui lui a suivi, ont constitué un puissant coup porté à la Ligue chrétienne — dont faisait partie également la Moldavie — mais aussi aux intérêts des Habsbourg dans l'espace carpatodanubien. Pendant la première moitié de l'année suivante, le pape Clément VIII envoya deux nonces extraordinaires en Pologne, soit Benedetto Mandina évêque de Caserta et le cardinal Enrico Caetani, avec la mission de déterminer le royaume polonais à adhérer à la Ligue chrétienne et à s'engager dans la lutte contre l'Empire ottoman.

Les instructions données aux deux envoyés du Saint Siècle, le 7 janvier et respectivement le 3 avril 1596, offrent des données particulièrement intéressantes quant à la manière dont le pape Clément VIII entendait solutionner le conflit intervenu dans les rapports entre la Pologne et les Habsbourg à cause de la Moldavie. L'examen du premier document, encore partiellement inédit, révèle les arguments qu'avancèrent les deux puissances pour convaincre le Saint Siècle des „droits historiques” qu'aurait eu chacune d'elles non seulement sur la Moldavie mais aussi sur la Valachie. Mais plus intéressante encore est la troisième position, c'est-à-dire celle du prince transylvain Sigismund Báthory lequel — bien que dépendant de l'empereur Rodolphe II — s'était arrogé déjà le rôle de souverain exclusif de la Transylvanie, de la Valachie et de la Moldavie. Ce dernier soutint devant la curie papale qu'autant la suzeraineté du royaume de Hongrie sur la Moldavie et la Valachie que celle de la Pologne — exercées alternativement — avaient été interrompues par une nouvelle réalité politique, celle de la suprématie de la Porte Ottomane. Comme suite, „les droits” invoqués par l'Empire des Habsbourg et le royaume polonais, fondés sur des traditions médiévales, étaient dénués de toute valeur. C'est précisément, la thèse qu'adopta quelques années plus tard Michel le Brave, lorsqu'il demanda à l'empereur Rodolphe II de reconnaître sa possession héréditaire sur la Transylvanie.

Le deuxième document — les instructions données au cardinal Caetani — atteste les résultats de la propre „enquête historique” du Vatican, qui a conduit à la mise à jour d'un exemplaire du traité de Lublau de 1412, conclu entre la Hongrie et le royaume polono-lituanien. Ce traité stipulait, comme on sait, en tant que solution extrême à propos de la Moldavie, la division de celle-ci entre les deux puissances. La remise en question du traité de Lublau en 1596 met en lumière clairement l'essence expansionniste de la politique menée au Bas-Danube par l'Empire des Habsbourg et la Pologne à la fin du XVI-e siècle.

⁴⁸ În aceeași secțiune inedită a instrucțiunilor din 7 ianuarie 1596 se exprima temerea Sf. Scaun — logică și deplin întemeiată (vezi mai sus nota 11) — că, după Moldova, următorul obiectiv al Poloniei va fi Țara Românească.

⁴⁹ În acest sens trebuie rectificată interpretarea noastră din lucrarea *Restitutio Daciae*, București, 1980, p. 8.

ȘTIRI PRIVITOARE LA GHEORGHE GHICA VODA AL MOLDOVEI (1658—1659) ȘI LA FAMILIA SA (II) *

DE

PAUL CERNOVODEANU

III. *Familia lui Gheorghe Ghica*. Știrile asupra familiei lui Gheorghe Ghica sint relativ numeroase, răspindite mai ales prin mai multe documente alcătuite cu prilejul proceselor și învoielilor de moștenire.

Cunoaștem, cum am văzut mai sus, cu toții, originea modestă a acestui domn al Moldovei, născut dintr-un neam sărac de arbănași din Macedonia. Așezindu-se în țară pe la începutul secolului al XVII-lea, Ghica nu întârzie să intre în rindurile boierimii, ridicarea sa datorindu-se mai ales protecției acordată de Vășile Lupu și averii sale de negustor.

Gheorghe Ghica, împămîntenit pe meleagurile noastre, a luat de soție o fată dintr-o familie¹ de mici boieri moldoveni și anume pe Smada², fiica stolnicului Stamatie din Broșteni și soră a lui Ursul, tot stolnic³. Nu știm cînd s-a înfăptuit această căsătorie, dar întîlnim pe Ghica, la 26 februarie 1638 întărind, împreună cu alți boieri, moșiile căpătate de cumnatul său Ursul, prin soția lui, Antimia, ca danie de la mătușa acesteia, Tația⁴.

Gheorghe Ghica a avut împreună cu Smada din Broșteni doi copii: pe Ionașco, postelnic, căsătorit cu Maria, fiica lui Cîrstian (Rotompan) al treilea logofăt și a Antemiei Petriceicu⁵ și pe Măricușa, soția marelui comis Bălan⁶.

* Prima parte a acestui studiu a fost tipărită în tomul XIX, 1982, al *Anuarului*.

¹ Numită Lîină, din sec. XVIII, cf. Arh. St. Buc., *M-reă Agapia*, VII, diferite documente, ap. *fișierul I. Tanoviceanu*.

² Nume îndeajuns de curios și care, cert, nu reprezintă o prescurtare paleografică în izvoarele s rise ale vremii de la Smaranda, recte Smaragda. Sub forma Zmada este întîlnit în Transilvania, iar la bărbai ca Smadu sau Smead în Țara Românească (cf. N. A. Constantinescu, *Dictionar onomastic românesc*, București, 1963, p. 372), derivînd, posibil, de la termenul de „smead”, om cu fața negricioasă și palidă (*Dictionarul limbii române moderne*, București, 1958, p. 778). Nu cunoaștem decît o singură știre documentară contemporană asupra soției lui Ghica ca doamnă și anume aceea figurînd într-o variantă a *Letopisetului Cantacuzinesc* unde se atribuie mazălirea lui Ghica nu neplătirii la timp a haraciului, ci uneltirilor fiului său mai mare Grigorașco, capuchehaie la Poartă, pe lîngă marele vizir, ce „s-au turburat și au trimis de l-au luat (pe Gheorghe Ghica — n.n.) în obezi și i-au jăfuit toată avuția lui; au trecut despre doamna și o au dăzbărcat, lăsînd-o numai în ie, pitită după ușă. Iar o slugă bătrînă a Ghicăi vodă, anume Ștefan vel armaș, au luat o ipînea a lui și au aruncat în capul doamnei pînă s-au potolit turcii cu jaful” (*Letopisetul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu—D. Simonescu, p. 144, adaos în notă la r. 13). Documentele moldovenești ce o amintesc, ulterioare domniei lui Ghica, o menționează ca „Smada doamna”.

³ Vezi anexa documentară, nr. 6. Afirmatia lui O. Lecca în *Familiele boierești române*, p. 238, 576 și *Genealogia a 100 de case...*, p. 40, precum și a lui Rhizo-Rangabé, *Livre d'or...*, p. 85, că Ghica ar fi ținut în căsătorie pe o fată din neamul Vlasto nu se sprijină pe nici o indicație documentară contemporană.

⁴ Vezi partea I, n. 21.

⁵ Acad. R.S.R., LVIII/113; Cîrstian Rotompan vornic de Cîmpulung la 22 decembrie 1601 (Hurmuzaki, *Documente*, XV₂, p. 785, nr. MDCXIV; p. 786, nr. MDCXVII), spătar la 18 noiembrie 1606 (*DIR*, 2/XVII, p. 72—73, nr. 81), între 1604—1609 (Cf. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 807—808, nr. MDCXIX), la 28 ianuarie 1615 (*DIR*, 3/XVII, p. 188—189,

Ionașco postelnicul a avut la rîndul său, cu Maria, pe Alexandra, soția lui Vîrlan al doilea logofăt și pe comisul Toader zis Cîrstian⁷. Acesta din urmă n-a fost înșurat, neavînd urmași și cu el se stinge această ramură a familiei care n-a purtat niciodată numele de Ghica⁸.

Continuatorul dinastiei a rămas numai Grigorașcu, viitorul domn al Țării Românești, care nu s-a născut însă în Moldova, ci, după cum ne informează în 1687 misionarul franciscan din București Giovanni Battista del Monte di Santa Maria, la Pera, cartier al Constantinopolului, dintr-o mamă catolică⁹; această știre ne este întărită și de arhiepiscopul catolic de Marcianopolis (Preslav), Vito Piluzzi da Vignanello¹⁰.

nr. 287), fost spătar la 20 ianuarie 1617 (*Ibidem*, 4/XVII, p. 86—87, nr. 123), 24 iulie 1618 (*Ibidem*, p. 287, nr. 347), vistiier în 1623 (Cf. N. C. Bejenaru, *Ștefan Tomșa II (1611—1616; 1621—1623) și rivalitatea turco-polonă pentru Moldova*, Iași, 1926, p. 83, n. 1), al treilea logofăt la 9 octombrie 1624 (*DIR*, 5/XVII, p. 303, nr. 399), la 22 aprilie 1625 (*Ibidem*, p. 336—337, nr. 446), la 14 mai 1625 (*Ibidem*, p. 345—346, nr. 455), la 1 iunie 1625 (*Ibidem*, p. 347—349, nr. 458), fără dregătorie la 3 noiembrie 1628 (*DRH*, A, XIX, p. 566—567, nr. 416), fiul lui Ionașco Rotompan, uricar în 17 august 1586 și cămăraș la 18 noiembrie 1606 (cf. *DIR* 3/XVI, III, p. 331, nr. 402; *ibidem*, 2/XVII, p. 72—73, nr. 81) și al Nastasei, fiica pîrcălabului Isac Arbure [Cf. T. Codrescu, *Uricariul*, I, Iași, 1871, p. 161—162; Miron Costin, *Opere* (ed. Urechia), II, p. 539, nr. 42] a ținut în căsătorie pe Antimia, fiica logofătului Petriceicu și a Mariei [cf. Ghibănescu, *Șurte*, XI, p. 118, nr. 65; Zotta, *Șpița neamului Hîjdău...*, în „Arhiva genealogică”, II, 1913, p. 143, n. 1; „Miron Costin”, an. II (1914), nr. 8—9, p. 119, nr. 215], avînd următorii copii: Ionașco, căsătorit cu Tofana, răposat fără urmași, înainte de 15 februarie 1650 [cf. „Miron Costin”, an. II (1914), n. 6, p. 82—83], Dumitrașco, cumnat cu marele clucer Gligorașco Prăjescu și Statie vistiernicul (Cf. T. Bălan, *Doc. bucov.*, II, p. 132—133, n. 62), Gheorghîță (Acad. R.S.R., LXIX/47), Maria, soția lui Ionașco postelnicul, apoi a lui Nacul Murguleț [Șt. Grecianu, *Genealogii documentate ale familiilor boierești*, I, București, 1914, p. 314 (306)] și Măricuța, soția lui Vasile Brăescu (Cf. Iorga, *Studii și doc.*, VII, București, 1904, p. 213—214, nr. 27; Ghibănescu, *Ispisoace*, II₂, p. 76—77; nr. 44). Cîrstian Rotompan a mai avut un frate, Constantin uricar (Cf. T. Bălan, *op. cit.*, II, p. 200—201, nr. 102) din care se trage o altă ramură a familiei [pentru urmașii săi, vezi Iorga, *op. cit.*, VII, cap. XI (*Documentele moșiei Rotompăneștii* (J. Suceava), p. 102, etc.)].

⁶ Vezi anexa documentară nr. 6 [Anexele — documente și spițe genealogice — se vor publica în tomul următor al *Anuarului* — n. red.].

⁷ Acad. R.S.R., LVIII/113.

⁸ Într-adevăr, Ionașco a murit după 15 februarie 1650 iar Maricuța a fost soția lui Bălan, mare comis între 1641 și 1643, epocă în care Ghica nu devenise încă numele de familie al viitorului domn; cit despre nepoții săi, Toader și Alexandra, primul și-a zis Cîrstian, după numele bunicului său după mamă, scoborîtor din străvechea familie a boierilor Rotompan, iar cea de a doua nu este întîlnită în documente decît ca soția logofătului Vîrlan, astfel încît niciunul dintre aceștia n-au avut posibilitatea să-și adauge numele de Ghica.

⁹ *Relazione delle stato... in cui si trova hoggi di la Valachia, portata dal P<ad>re n<ost>ro Gio<vanni> Batt<ist>a del Monte stato per lo spatio di 22 anni Missionario in quelle parti* în Ioan Ardeleanu, *Istoria diecesei romane greco-catolice a Oradiei mari*, vol. I, Gherla, 1833, p. 120: „Li catt<oli>ci vi (Bucharest città metropoli della Valachia) hanno avuto una chiesa picciola di muro ma per negligenza lasciata andare a male, si dirupe, e cadde affatto nell'anno 1668 (de fapt 1664, după cum arată corect Vito Piluzzi) sotto il P<ri>n<ci>pato di Gregorasco, ch'essendo nato in Pera e di madre Catt<oli>ca..., assegno una buona somma di dannaro e di materiali per riedificarle”. Istoricul A. D. Xenopol reproduce traducerea acestui pasagiu în *Extrase din documente culese din arhivul Colegiului de propaganda fide din Roma* în „Arhiva Soc. Șt. și lit.”, Iași, vol. V (1894), nr. 9—10, p. 548, conținînd însă o eroare gravă paleografică și anume redînd termenul prescurtat de „Cattēa” prin numele propriu de „Catinca” (!).

¹⁰ Gh. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII* în „Diplomatarium italicum”, Roma, vol. I, (1925), p. 141, doc. XL. După raportul bailului Ballarino către dogele Contarini din iarna anului 1660, Grigorașcu la urcarea în scaunul Țării Românești, ar fi avut vreo 30 de ani (Cf. Hurmuzaki, *Documente*, V₂, p. 79, nr. CXXI), iar anonima „*Türkisch-Hungarisch-Moldauische-Wallachische Chronik*”, referindu-se la campania turcească din 1663—1664 împotriva Austriei, afirmă că domnul

Informația trebuie să corespundă realității, deoarece Grigorașcu nu apare amintit vreodată alături de ceilalți frați ai săi după tată, Ionașco și Măricuța¹¹ și nici nu ia parte la moștenirea doamnei Smada; deci, în mod cert, n-a fost copilul ei. El este, însă, acel care a ridicat familia Ghiculeștilor în rîndurile mării boierimi autohtone prin căsătoria sa cu Maria Sturza, fiica vistierului Mateiaș¹² și nepoată de vară primară a domnului Gheorghe Ștefan¹³.

era atunci în vîrstă de circa 40 de ani („...Der Fürst von der Wallachey ist ein wackerer Herr von etlich 40 Jahren“, ap. Iorga, *Studii și doc.*, XX, p. 165). Comparînd cele două izvoare, la fel de neprecise, observăm că ele diferă în aprecierea vîrstei domnului cu aproape 6 sau 7 ani, de aceea nu ne rămîne decît să reținem cu aproximație data nașterii lui Grigorașcu ca plîsîndu-se între 1623 și 1630, dacă în realitate nu și mai de vreme. Înclinăm să credem că Grigorașcu s-a născut la Constantinopol înainte de venirea tatălui său în țară. Cînd Gheorghe s-a strămutat în Moldova, este probabil că el l-a însoțit ca mic copil; cit despre mama sa, acea catolică din Pera, de care nu aminteste niciun izvor intern, nu știm ce va fi devenit; din documentele ulterioare reiese doar faptul că Gheorghe Ghica, împămintenit și boierit în Moldova, n-a întîrziat să se căsătorească cu o fată de boier de aici, neținînd seama de legăturile pe care le va fi avut cu acea femeie.

¹¹ Totuși sintem datorii să relevăm existența unui document din 31 mai 1632 prin care Alexandru Iliăș vodă întărea vistierului Gheorghe Roșca părți de ocine în satul Scobenjeni (șinutul Cirligătura) cumpărate de la mai mulți, iar „a șasea parte din jumătate de sat, ou a șaptea parte din iazul cel mare“, de la „*Glorigie și fratele lui, Ionașco, și sora lor, Măriuca, fiii lui Gheorghe*, dreapta lor cumpăratură din ispisocul ce au avut de la Kloc alb> voievod“ (cf. *DRH*, A, XXI, p. 123, nr. 100 și p. 127, nr. 101). Deși similitudinea de nume și a gradelor de rudenie este izbitoare, nu credem, totuși, că acest document s-ar referi la Gheorghe Ghica și la copiii săi, în primul rînd pentru că nu am întîlnit nici o dată ocina Scobenjeni printre proprietățile achiziționate de aceștia în Moldova și apoi fiindcă viitorul domn a purtat totdeauna în documentele interne doar numele de Ghica, pînă în 1653–1654, cînd și l-a dublat în *Gheorghe Ghica* (Ghica fiind un diminutiv în albaneză pentru Gheorghe, cf. partea I, n. 93). Vînzătorii părților de ocină de mai sus-menționați, și printre alții — par a fi mai degrabă răzeși din Scobenjeni.

¹² Mateiaș Sturza (pentru care vezi și N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 444) este întîlnit, pentru prima oară, fără dregătorie în 1639 <cca.> 13 iulie (A. Sava, *Doc. Orheiului*, p. 76–77, nr. 70) și 19 august (*ibidem*, p. 77–78, nr. 71); printre alte documente el mai apare ca al doilea jîtnicer în 20 februarie (cf. Acad. R.S.R., XXXIII/7) și 21 iulie 1647 (cf. C. Velichii, *Documente inedite de la Ștefan cel Mare la Ieremia Movilă în RI*, 7–9/XX, 1934, p. 257–258, nr. X), pîrcălab de Orhei în 2 februarie 1652 (cf. L. T. Boga, *Doc. basarabene*, Chișinău, 1926, p. 3, nr. IV; p. 7, nr. VII), mare medelnicer în 8 februarie 1652 (cf. Ghibănescu, *Șurete*, XXI, p. 82–83, nr. 68) și fost mare vistier, răposat înainte de 21 decembrie 1657 (cf. A. Sava, *op. cit.*, p. 105–107, nr. 96–97; M. Costin, *Let. Mold.*, p. 156, 181).

¹³ Maria Sturza era nepoată de vară primară a domnului, fiind născută din căsătoria vistierului Mateiaș cu Nastasia, fiica lui Vasile Mihăilescu, uricar, și a Soltanei Mogilde [cf. A. Sava, *op. cit.*, p. 91–92; nr. 87, doc. din 8 iunie 1651; Ghibănescu, *Șurete*, III, p. 128, nr. 83; *ibidem*, XXI, p. 44, nr. 35; Buletinul „Ioan Neculce“, an I (1922), fasc. II, p. 353, doc. din 9 iulie 1640], sora Zinicăi [Ghibănescu, *op. cit.*, XXI, p. 48–51, nr. 39; „Ioan Neculce“, I, doc. din 7 aprilie 1642], mama lui Gheorghe Ștefan [Ghibănescu, *op. cit.*, IX, p. 112, 114, nr. XLVI, doc. din 26 noiembrie 1629]. Soltana și Zinica erau fiicele vornicului de gloată Ionașco Mogilde (Ghibănescu, *op. cit.*, XXI, *ibid.*; „Ioan Neculce“, *cit.*; Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 5, n. 1), întîlnit ca atare la 18 septembrie 1599 (cf. Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 85, nr. 175), 6 august 1604 (ap. Ghibănescu, *Șurete*, XVI, p. 10, nr. XV) și 26 iunie 1605 (*ibidem*, p. 11, nr. XVII), iar Vasile era fiul uricarului Cîrstea Mihăilescu din vremea lui Ioan vodă cel Cumplit și a lui Petru Șchiopul (cf. Ghibănescu, *Șurete*, XX, p. 204, nr. 179, doc. din 26 decembrie 1612; *ibidem*, XIX, p. 147, nr. 107 doc. din 8 mai 1581; p. 161–170, nr. 116–122, diverse documente între 31 martie 1574, (*DIR*, 3/XVI, p. 35, nr. 44) și 31 martie 1582 (Iorga, *op. cit.*, V, p. 232, nr. 80). În sfatul domnesc al lui Gheorghe Ghica au figurat dealtfel boieri încuscriți cu fiul său Grigorașcu (Vezi și N. Stoicescu, *Legăturile de rudenie dintre domni și marea boierime și importanța lor pentru istoria politică a Țării Românești și Moldovei (sec. XV–începutul sec. XVIII)*, în „Danubius“, Galați, V (1971), p. 133], cum ar fi de pildă Grigore Hăbă

Înainte de a analiza mai în amănunt pe urmașii lui Gheorghe Ghica, ținem să reamintim documentul destul de curios din 20 ianuarie 1642¹⁴ prin care Ghica, moștenitor a două falci de vie în Șorogari¹⁵ de la ruda sa Nastasia, fiica lui Comino Arnăutul și a Maricăi, le dăruiește mănăstirii Aron Vodă.

Trebuie de la început să recunoaștem că nu știm nimic despre aceste rude cu totul necunoscute ale lui Ghica, ce nu mai sînt amintite în nici o altă relație privitoare la familia sa¹⁶.

Singurul lucru mai sugestiv din pomenita danie îl reprezintă doar precizarea originii lui Comino și anume specificarea că era un arnăut, ceea ce întărește afirmațiile cronicărilor Grigore Ureche și Miron Costin asupra originii albaneze a lui Ghica.

Reîntorcîndu-se acum la urmașii cunoscuți ai domnitorului, vom urmări documentele ce privesc moștenirea sa, precum și informațiile relative la copiii lui, postelnicul Ionașco și Măricuța; asupra acestora avem cunoștințe mai amănunțite și le vom urmări în mod cronologic.

Trebuie să amintim, mai înții, că Ionașco apare cu funcția de postelnic printre boierii corespunzînd sfatului domnesc din 1643 sau 1644 într-un document fără vâleat și

șescu, hatman și pîrcălab de Suceava, 6 aug. 1658—25 mai 1659 (cf. Idem, *Dicționar...*, p. 406; Andreescu-Stoide, *Ștefăniță Lupu...*, p. 68, p. 97, n. 6; Constantin V. Dimitriu, *Doi dregători moldoveni I. Portarul de Suceava II. Hatmanul și pîrcălabul de Suceava*, București, 1935, p. 101, n. 469 și 470), însoțit cu Elisafța Sturza, sora Mariei [cf. Ghi-bănescu, *Divanele Moldovei*, „Arhiva”..., XXVIII (1921), n. 1, p. 44; S. de Zotta, în „Arhiva genealogică”, an. I (1912), nr. 4, 5, 6, p. 85, n. 5 și nr. 7—8, p. 119; M. Costin, *Opere...*, (ed. Urechia), II, p. 580, nr. 12], sau Ioan Prăjescu, mare postelnic, 18 mart. 1658—14 iulie 1658, apoi mare vistier oct. 1658—9 aug. 1659 (cf. N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 429; Andreescu-Stoide, *op. cit.*, p. 68, n. 2; p. 89, n. 10), cumnatul lui Chiriac Sturza, fratele Mariei (cf. Ghi-bănescu, *Divanele...*, cit., p. 44; Zotta, în „Arhiva genealogică”, I, nr. 4, 5, 6, p. 83, n. 4 și Andreescu-Stoide, *op. cit.*, p. 89, n. 1), el însuși al doilea stolnic (cf. *ibid.*, p. 68, n. 2) apoi mare jîtnicer, 6 august 1658—8 dec. 1659 (cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 445).

¹⁴ Cf., partea I, n. 32.

¹⁵ Șorogari, sat în fosta plasă Copoul (cf. *Marele dicționar geografic al României*, vol. V, p. 527), astăzi în jud. Iași.

¹⁶ Mai amintim că în secolul XVII se întîlnesc atît în Moldova cît și în Țara Românească diferite persoane purtînd numele de Ghica, ca nume comun, care nu au însă nici o legătură cu Gheorghe voievod sau cu familia sa în afara coincidenței de nume. Printre aceștia enumerăm pe Gheca arbanășul din Moldova, martor în 30 martie 1628 la vînzarea unui loc de casă din Iași cu 45 lei către șetrarul Sava din partea lui Neculachi, fiul lui Petcu și Gheorghii, fiul lui Trasafii (cf. Acad. R.S.R., XLII/40) sau pe un Ghica, fiul lui Romășcel și tatăl unui Dumitrașco, care vinde de asemenea un loc de casă în Iași vistiernicului Isar la 22 noiembrie 1643 (cf. Acad. R.S.R., LXXXI/23); în Țara Românească aflăm un Ghica căpitan la 1616 (ap. Ion Ionașcu, *Biserici, chipuri și documente din Olț*, vol. I, București, 1934, p. 130, n. 1) apoi un Ghica agă martor la 5 mai 1620 la înmînarea pe care o face în Țirgoviște Chiril III Lukaris patriarhul Alexandriei către Grăjdana, văduva spătarului Leca, pentru satele rămase de la soțul ei; tot în acest document figurează și un alt Ghica, vărul răposatului [cf. *DIR*, B, 3/XVII, p. 516, nr. 466; Șt. Greceanu, *Genealogii documentate...*, p. 277 (269)] și într-un act din 23 iunie 1620, tot ca martor, însă înaintea acestei date, la vînzarea moșiei Hoșt, pe un cal bun, mare-lui vornic Ivașco Băleanu, de la nepotul său, armașul Mihail și fiul acestuia, Preda (ap. I. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919, p. 209, nr. 667); în sfîrșit, la 21 aprilie 1631, Leon Tomșa, domnul Țării Românești, împuternicește pe susnumitul agă împreună cu Sima, staroste de Călinești, să cerceteze pricina dintre Grăjdana Leca și nepotul ei, Mihail, fiul conisului Toma Leca, pentru niște vie din dealul Piteștilor [cf. *DRH*, B, XXIII, p. 368—369, nr. 230; Șt. Greceanu, *op. cit.*, I, p. 283—284 <275—276>]. Printre alte documente am mai descoperit pe un Ghica figurînd pe o icoană din 1624 la biserica din Ruda (Arges) (cf. Ionașcu, *op. cit.*, p. 130, n. 1), apoi un Constantin Ghica, ctitor la schitul Dobrotinet, la nord de Slatina (*ibidem*, p. 130—131) alt Ghica, fiul lui Simion din Pitești, ce vinde marelui vistier Stroe Lerudeanu două pogoane de vie în dealul Izvoranilor la 15 martie 1646 (Acad. R.S.R., XCIV/78) și, în sfîrșit, un jupîn Ghica din Călinești, cumpărător al unor pîrți de moșie în Pietroșani la 17 martie 1663 (*ibidem*, R.—B, 169) și 3 ian. 1665 (*ibid.*, CXCVII/84).

evident, fals, deoarece se referă la o vânzare de țigani către Vascan Orăș, ce fusese hatman și pircălab al Sucevei cu patru decenii în urmă, între 3 februarie 1601 și 17 iulie 1607¹⁷.

Prima mențiune sigură este din 15 martie 1646 cind postelnicul Ionașco este martor alături de tatăl său în sfatul domnesc, întărind părți de moșie din Perășani (țin. Vaslui) păharnicului Alexandru, nepotul domnului Vasile Lupu¹⁸. La 14 ianuarie 1647 îl întâlnim, de data aceasta, alături de cumnații săi, Ionașco și Dumitrașco Cîrștan (Rotompan), făcînd zapis de mărturie pentru împărțea averilor părințești din partea Rotompăneștilor și anume cedînd moșia Băscăceni cu vecini, un sfert din Hreșeni și țigani unui alt cumnat al lor, Vasile Brăescu¹⁹. La 13 martie al aceluiași an, postelnicul Ionașco se învoiește tot cu cei de sus, revenindu-i în stăpînire prin întărire domnească, satul Lămășeni (țin. Suceava), o jumătate siliște din Pătrăuți pe apa Prutului (în țin. Hotin) și un vad de moară pe apa Brădășelului (tot în țin. Suceava)²⁰.

¹⁷ Alexandru Vitencu, *Vechi documente moldovenești*, Cernăuți, 1925, p. 7, nr. IV. Boierii care figurează în document, Toderașco Ianovici mare logofăt, Grigore Ureche mare vornic al Țării de jos, Toader Petriceicu mare vornic al Țării de sus, Gheorghe Ștefan al treilea logofăt și Costandin Ciogolea vornic de poartă sînt amintiți ca atare în sfatul domnesc din 20 decembrie 1643 (cf. Acad. R.S.R., LXXXVI/27) și deci nu puteau fi martorii lui Orăș (pentru care vezi C. Dimitriu, *Doi dregători moldoveni*, p. 96—97, n. 324—345 și N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 422). Este de prisos să adăugăm că hatmanul și pircălabul Sucevii contemporan boierilor mai sus pomeniți era Gavril Cozi, fratele lui Vasile Lupu, ce a ținut această dregătorie din 13 mai 1634 pînă în 28 mai 1651 (C. Dimitriu, *op. cit.*, p. 99—101, n. 418—457; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 378—379).

¹⁸ Cf. *supra*, partea I, n. 44.

¹⁹ Ghibănescu, *Ispisoace*, II—2, p. 76—77, nr. 44. Atît moșia Hreșeni cit și Băscăceni sau Văscăceni din ținutul Hotin, ocolul Prutului de jos (în U.R.S.S.), astăzi dispărute, erau amintite în 1817 ca două siliști vechi, prima fiind cuprinsă în trupul satului Badragi, iar a doua în Fetești (cf. Pamfile, *Țin. Hotin 1817*, p. 21—22; Tomescu, *Catag. Basarab.*, p. 27—28).

²⁰ T. Codrescu, *Uricariul*, I, p. 167—168; „Miron Costin”, an II, nr. 8—9, p. 118, nr. 215; Iorga, *Studii și doc.*, VII, p. 102, nr. 3. Lămășeni, sat în fostul ocol al Șomuzului, la 8 km de Fălcițeni (cf. *Marele dicționar geografic al României*, IV, p. 143—144), astăzi în jud. Suceava, a fost dăruit la 18 noiembrie 1606 de către domnul Șimion Movilă spătarului Cîrștan, fiul cămărașului Ionașco Rotompan (cf. *DIR*, 2/XVII, p. 72—73, nr. 81). Satul i-a fost luat apoi de către Ștefan Tomșa vodă și dăruit ctitoriei sale de la Solca, fiind întărit aceștia de către Radu Mihnea a 15 aprilie (cf. *DIR*, 4/XVII, p. 266, nr. 321), și 24 iulie 1618 (*Ibidem*, p. 287, nr. 347). Cîrștan s-a judecat apoi cu mănăstirea pentru Lămășeni, neputîndu-l însă recîștiga (*Ibidem*); la 22 aprilie 1625 marii boieri din sfatul domnesc, în frunte cu Anastasie, mitropolitul Sucevii și episcopii, dau o carte de mărturie privitoare la învoiala dintre mănăstirea Solca și Cîrștan (*DIR*, 5/XVII, p. 336—337, nr. 446) și anume obligîndu-se acesta din urmă să-și răscumpere satul cu bani, dar îndatorîndu-se, totodată, față de călugări să le mai clădească un turn, un zid de piatră și patru bolnițe la mănăstire; ținînd seama de învoială, Radu Mihnea întărește lui Cîrștan stăpînirea peste sat la 14 mai (*Ibidem*, p. 345—346, nr. 455) și 1 iunie al aceluiași an 1625 (*Ibidem*, p. 347—348, nr. 458). Deoarece Cîrștan nu-și putuse îndeplini făgăduielile față de mănăstire, călugării se ridică din nou pentru Lămășeni, dar la 16 septembrie 1641 se reglementează definitiv conflictul, după cum arată cartea de mărturie a sfatului domnesc din această zi și ispisocul lui Vasile Lupu din 17 septembrie (Acad. R.S.R., LXIX/47) și anume învoindu-se călugării să-l cedeze fiilor lui Cîrștan, anume Ionașco, Gheorghîță și Dumitrașco, primind în schimb satul Costești, cumpărat de aceștia de la Ursul Vartic, fost vornic. Cu cîțiva ani înainte, la 2 mai 1635 s-a mai judecat de către Vasile Lupu, altă pricină pentru Lămășeni, de data aceasta între Antimia, soția logofătului Cîrștan, cu fiii ei Ionașco, și Gheorghîță, pe deoparte, și Tofana, soția uricarului Constantin, fratele lui Cîrștan, cu fiul ei Savin și ginerii ei Nacul, Stratulat Dobrenchi și Istratie, pe de alta, cișugînd cei dintîi și depunînd 34 zloți „fierie” la vistierie (*Ibidem*, LXIX/44). La împărțea moșilor lui Cîrștan din 13 martie 1647 (*Ibidem*, LXIX/48), Lămășenii revin ginerelui său, postelnicul Ionașco [*Ibidem*, LXX/3; St. Grecianu, *Genealogii...*, I, p. 314 (306)]. În ceea ce privește Pătrăuți, siliște pe Prut, astăzi dispărută, la 1817 în trupul comunei Badragi, țin. Hotin, ocolul Prutului de jos (Pamfile, *Țin. Hotin*, p. 21; Tomescu, *Catag. Bas.*, p. 27) căpătată de Ionașco tot la amintita împărțea, fusese adusă

În 1648 iunie 14, îl aflăm din nou alături de Dumitrașco Cîrstian și de cumnații acestuia, Gligorașco Prăjescul clucer și Statie vistiernicul, într-un proees cu Ștefan Boul, fost clucer, pentru părțile de moșie din Stăjăreni și Corlătești (țin. Suceava), cumpărate de tatăl lui Ștefan, marele vistiernic Toader Boul, de la surorile Nastasia, Sofronia și Frăsina, nepoatele vameșului Toader Corlătescul; ei pierd procesul deoarece Nastasia vinduse a doua oară, prin înșelăciune, părțile sale de moșii lui Dumitrașco Cîrstian, iar Vasile Lupu hotărăște ca ele să rămână în stăpînirea lui Ștefan Boul²¹.

La 15 februarie 1650, în fața marelui vornic al Țării de sus, Toma Cantacuzino și a altor boieri, Tofana, văduva lui Ionașco Cîrstian, face o mărturie de împăcare cu soacra ei, Antimia Cîrstian și cumnații săi, Dumitrașco și postenicul Ionașco, cu privire la plata unor datorii ale răposatului; cu această ocazie ea le vinde pentru 500 de lei satul Ionășeni din ținutul Suceava²².

Este ultima oară cînd întîlnim pe postelnicul Ionașco în viață, care moare probabil tînăr, deoarece soția sa Maria s-a recăsătorit mai tirziu cu Nacul sau Nicolae Murguleț, staroste de Cernăuți²³. După cum am amintit și mai ales, el a avut de copii pe Alexandra,

în familia Rotompăneștilor prin Antimia, fiica logofătului Petriceicu și soția lui Cîrstian, împreună cu părți din Tețcani (tot în țin. Hotin, ocolul Prutului de jos, cf. Pamfile, *ibid.*, p. 22 și Tomescu, *op. cit.*, p. 29) și satul Băscăceni (amintit mai sus, ca stăpînit de alt ginere, Vasile Brănescu), prin învoiala făcută la 13 februarie 1636 cu fratele ei, armașul Toader Petriceicu (cf. Ghibănescu, *Surete*, XI, p. 118, nr. 65; „Miron Costin”, an II, n. 8—9, p. 119, nr. 215), tatăl viitorului domn Ștefan (cf. Sever de Zotta, *Spîta neamului Hăidău* în „Arhiva genealogică” II, p. 143, n. 1). Aceste trei moșii, Pătrăuți, Tețcani și Băscăceni, sînt întărite polcovnicului Toader Sin Giorgiu (scoboritor prin femei din Ionașco, cf. *infra*, n. 32), lui Panaite Virlan și altor rude ale lor, printr-o carte a Divanului din 11 martie 1810 (cf. Ghibănescu, *Surete*, XI, p. 118—120, nr. 65). În sfîrșit, tot la 13 martie 1647, îi mai fu dăruit lui Ionașco și un vad de moară pe apa Brădățelului „care vadu este mai jos la împreunarea hotarelor Rotompăneștilor cu Mihăeștii”. Brădățelul este un pîrîu afluent al riului Șomuzul Mare din ținutul Suceava (cf. Serafim Ionescu, *Dicționar geografic al județului Suceava*, București, 1894, p. 45), iar Rotompăneștii și Mihăeștii două sate în aceeași regiune (azi în jud. Suceava).

²¹ T. Bălan, *Doc. bucov.*, II, p. 132—133, nr. 62. Atît Gligorașcu Prăjescul cît și Statie vistiernicul au ținut în căsătorie pe fiicele marelui stolnic Grama (între 22 iulie 1626—4 mai 1637, cf. N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 404) și ale Anghelinei, nepoata hatmanului Vascan Orăș (cf. Ghibănescu, *Ispisoace*, I, p. 185—186, nr. 110; Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 18, nr. 77) și anume cel dintîi pe Safta (cf. Zotta, „Arh. gen.”, I, nr. 4—5, p. 85, n. 6), iar celălalt pe Cîrstina [M. Costin, *Opere*, (ed. Urechia), I, p. 710; Iorga, *Studii și doc.*, VII, p. 214, n. 27; Bălan, *Doc. bucov.*, III, Cernăuți, 1937, p. 138—139; nr. 111]; deoarece documentul citat precizează că Gligorașcu Prăjescul, Statie și Dumitrașco Cîrstian erau cumnați, s-ar putea bănuși ca și Dumitrașco să fi fost însurat cu vreo fiică a lui Grama.

²² „Miron Costin”, an II (1914), nr. 6, p. 82—83, nr. 171. Ionășeni, sat lîngă Siret în țin. Suceava, ajunge în stăpînirea Rotompăneștilor prin Nastasia, fiica pîrcălabului Isac Arbure și soție a diacului Ionașco Rotompan (cf. T. Codrescu, *Uricariul*, I, p. 161—162), tatăl logofătului Cîrstian (cf. T. Bălan, *Doc. bucov.*, I, p. 200—201, nr. 102). Radu Miunea voievod înapoiașe Nastasiei, la 30 ianuarie 1617 (*DIR*, 4/XVII, p. 91—92, nr. 128), jumătatea ei din Ionășeni, cu curte și moară în Siret, ce-l revenea de pe tatăl său și care fusese confiscată pentru „hiclenie” de către Ștefan Tomșa, după fuga fratelui ei, Grigoraș paharnicul, în Polonia și dăruia mănăstirii Solca, ctitoria sa, la 18 octombrie 1614 (*DIR*, 3/XVII, p. 179, nr. 275). Într-un document fără vîleat Ștefan Tomșa specifică că a dat „sîntei mănăstirii noastre jumătate de sat Ionășenii dintru același ținut (Suceava) care au fost a lui Grigoraș Arbure paharnic și cu moari” [cf. M. Costin, *Opere*, (ed. Urechia), II, p. 539, nr. 42], lucru reamintit și într-altă întărire din 21 octombrie 1614 (cf. Ghibănescu, *Surete*, XXV, p. CLX). La 12 iunie 1645, în Suceava, Vasile Lupu îi întărește lui Ionașco Cîrstian, stăpînirea asupra vecinilor din Ionășeni, împărțiți de el cu nepoții Țirii [ap. „Miron Costin”, an I (1913), nr. 5, p. 66—67, nr. 70].

²³ Șt. Greceanu, *Genealogii*, I, p. 311—312 (303—304), 316 (308); Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 339; Bălan, *Doc. bucov.*, III, p. 102, n. 4. Nicolae Murguleț este amintit ca staroste de Cernăuți la 4 februarie 1663 și 28 septembrie 1664 (cf. Const. I. Andreescu, *Insemnări despre ținutul Cernăuților* în „Hrisovul”, II (1942), p. 32—33), iar la 7 martie 1667 și 18 octombrie 1705 era fost staroste (T. Bălan, *op. cit.*, III, p. 67, nr. 54 și p. 98, reg.).

soția lui Virlan²⁴, mare comis, apoi al doilea logofăt și în urmă mare armaș și pe Toader, răposat fără urmași.

La 20 august 1668 întîlnim pe „Virlan biv comis și co(!) soțu-meu cu Alecsandra, și cu fratele nostru Toder Cîrstian” tocmindu-se „cu dumnealui fratele Ștefan Brăescul (ci-au fost vătav) pentru a patra parte din sat din Ionășeni” pe care o capătă în schimbul unei părți egale din Rotopănești, mai fiindu-le însă plătită și o diferență de 200 de lei

²⁴ Asupra lui Virlan aflăm știri dintr-un ispisoc de la Eustratie Dabija din 23 februarie 1665 în Iași, care înfățișează pira ce a fost pentru moșiile Tărbujani, Mândăcăuți și Onuț (șin. Cernăuți) Culiceni (șin. Hotin), Ionășeni și jumătate Bunești (șin. Suceava) și a treia parte din Dragomănești (șin. Hîrlău) între Toderașco Jora, Vasile Stîrcea, vornic de poartă și alți strănepoți ai lui Gavrilaş vistiierul, pe de o parte și între Ștefan Petriceicu, fost sulger (viitorul domn), Virlan fost comis, ginerele Mariei, fiica Antimiei Cîrstian și alți frați ai lor, scoboritori din pîrcălabul Isac Arbure, pe de alta, ca fiind toți de un neam (cf. „Miron Costin”, an III (1915), nr. 2, p. 19—21, nr. 243; Ghibănescu, *Surete*, XI, p. 119). Ispisocul ne precizează că Toderașco Jora și Vasile Stîrcea „sunt despre Pătrașco pităriul și despre Andreica și Anna (!), feciorii Măriții, toți nepoții și strănepoții lui Gavrilaş vistiernicul”. Dintr-un document fără vâleat, dar aparținînd celei de a doua jumătăți a sec. XVII, se constată că Vasile Stîrcea, citat ca fost pîrcălab, avea ca „moș” pe pitarul Pătrașco Țîră, fratele Anei Jora, „moașa” sulgerului Toader Jora (cf. Ghibănescu, *Surete*, V, p. 285, nr. CXCIV), iar o mărturie a boierilor din 21 octombrie 1619 pentru Ana Jora, amintește că aceasta era „fiica Mariicăi, nepoata Soficăi, strănepoata Lucăi Arbure hamnan” (ap. S. de Zotta, *Semimileniul unui document de la Alexandru cel bun și al satelor Bănila moldovenească și Igești din Bucovina* în „Ioan Neculce”, VII (1928), p. 313, n. 2). Sofica fiind soția vistiernicului Gavril [ap. „Arhiva genealogică”, II (1913), p. 268, n. 9]. Cit despre Ștefan Petriceicu și Virlan, ei aveau ca strămoș pe Isac Arbure „despre fămeae”; într-adevăr, Isac era tatăl Nastasiei, soția lui Ionașco Rotompan (cf. *supra*, n. 5), iar Ionașco era la rîndul său tatăl logofătului Cîrstian, soțul Antimiei Petriceicu (*ibidem*). mătusa lui Ștefan (cf. *supra*, n. 20) și străbunic al Alexandrei, soția lui Virlan (*supra*, n. 7). Deoarece Jora și Stîrcea contestau lui Petriceicu și Virlan rudenția lor cu Isac, aceștia înfățișează înaintea domnului diferite mărturii printre care și ispisocul din de la Radu Mihnea din 30 ianuarie 1617, unde voievodul înapoia Nastasiei jumătate din moșia Ionășeni confiscată de Ștefan Tomșa, după fuga fratelui ei Grigoraș paharnicul în Polonia (vezi *supra*, n. 22). De aceea Jora cu Stîrcea rămîn „din toată liagia țării”, iar Petriceicu cu Virlan depun „hierăia” 12 zloți în vistieria domnească, căpătînd moșiile Culiceni (Hotin), jumătate de Bunești și jumătate de Ionășeni cu heleșteu (Suceava) și a treia parte din Dragomănești (Hîrlău).

Pe Virlan îl mai găsim amintit ca al doilea logofăt la 21 februarie 1676, cînd cumpără un heleșteu lîngă Țîrgul Baia pe 50 de lei de la Mateiaș, fiul lui Giurge (cf. Ghibănescu, *Surete*, XXII, p. 32—33, nr. 43), pe care-l vinde apoi înainte de 17 mai 1680 marelui comis Ștefan Brăescu pe 60 de lei; acesta îl dăruiește apoi verei sale, Ilinca și soțului ei, Vasile Damian, împreună cu o șesime din Lămășeni pe 200 de lei (Acad. R.S.R., LXIX/82). În cea de a treia domnie a lui Gheorghe Duca în Moldova, nemaiputînd suferi asuprirea fiscală a nesătosului voievod, Virlan pribegeste, după 1680, împreună cu fratele său Sbera și alți mari boieri „în țara Leșenscă”. (Cf. Nicolae Costin, *Letop. Țării Moldovei*, ed. M. Kogălniceanu, vol. II, București, 1872, p. 23). Odată cu scurta reîncăunare a lui Ștefan Petriceicu din iarna 1683—1684, el este numit mare armaș de către domn (*ibidem*, p. 30); în sfatul domnesc al lui Constantin Cantemir din 25 august 1685 Virlan figurează ca fost armaș [cf. M. Costin, *Opere* (ed. Urechia), II, p. 529, nr. 29], iar la 22 mai 1703 sub Constantin Duca, din nou ca mare armaș, adeverind cu ceilalți boieri că tatăl domnului, Gheorghe Duca, a cumpărat încă din boierie satul Huși în șin. Suceava de la marele postelnic Alexandru Ramadan [cf. T. Codrescu, *Uricariul*, XVI, Iași, 1886, p. 44; Gh. Ghibănescu, *Inscriptii și notițe de la biserica Uspenia din satul Huși (Fălticeni)* în Buletinul „Ioan Neculce”, vol. VII (1928), p. 250]. Despre soția sa, Alexandra „Virăneasa logofeteasa”, mai aflăm știri dintr-o carte de judecată a lui Nicolae vodă Mavrocordat din 26 martie 1710 prin care este dată „rănasă” în pricina ei cu Ion și Sandul, feciorii lui Ionașco stolnicul, pentru o parte din satul Berești pe Siret în șin. Suceava, pe care o stăpînea în virtutea unei direse de danie de la bunica acestora, soția vornicului Vasile Stîrcea, dovedită falsă (ap. Ghibănescu, *Surete*, VIII, p. 40—42, nr. XXXV).

și 50 de bani²⁵; se mai amintește și de moșia Pătrăuți care era în stăpînirea copiilor postelnicului și împărțită „frăștește” între cei doi cumnași, Toader și Virlian, la 25 august 1671²⁶.

La 8 august 1672 domnul Ștefan Petriceicu întărește din Hotin lui Virlian „comisul cel mare”, „a lui diriaptă ocină și moșie satul Ionășeni ce iaste la Sucia[v]a cu vecini... și cu tot venitul”²⁷.

Mai târziu, la 10 februarie 1711 „Alexandra logofeteasa răposatului Varlam (sic!) logofătul”, dăruiește a ei „diriaptă ocină și moșie de la părinții mei, giumătate de sat de Ionășeni de la ținutul Sucevii, cu hăleșteu și cu vad de moară și cu fânăt și cu tot vinitul” și cu patru vecini „...gineri-nostriu lui Ion Sîn Giorzu și fiică noastră Marii, ca să le fie dumnealor-sale moșie în veci”²⁸.

Dar la 4 august 1715, Alexandra face știre printr-o scrisoare că a izbucnit „jarvă (!) între cumnații mei și cuscruul nostru, armașul Iftimi de Senjorji, dind pricină ei cumnații mei, la mărișitul ficei mele Marie după jinerile Ion Senjorju, că el ar fi străin de altă țară și că n-ar fi de viță cu ei și că să nu dau multă dzăstri decît moșie, sat întreg Culiceni la Hotin și Buneiul la Suceava și Dragomăneștii ce s-au vinit din partea bărbatului meu logofătul Virlian după ispisocol Domnului Eustratie Dabija v<oe>vod din let 1713 <1665> fevr. 23”. Pînă la urmă prin arătarea de direse de către Iftimie, probînd vechimea seminției sale, s-au împăcat cu toții, Alexandra mai cedînd ginerelui său și „o jumătate de moșie Ionășeni de jos”, ce o avea „despre Gavril vistiernicul, cu curțile cele mari și cu iadzu și vecini...”²⁹.

Dar neînțelegerile au continuat, deoarece la 15 iunie 1721, mitropolitul Moldovei, Ghedeon al III-lea, arată cum au venit înaintea sa „călugărița Alexandra logofeteasa, a răposatului Virlian logofătului, cu Ioniță Simjorzu (!), jineri-său de să pirîră pentru jumătate de sat din Ionășeni...” ; văzîndu-se diiata ei, arătată de ginerele său, poruncește, ca „dumneaei logofeteasa să și ție hilișteul din sus și temelie curților c-o falce de loc împrejur, iar cu altă moșie să n-aibă dumneaei treabă, cit cuprinde jumătate de sat și vecinii care sint în diiată în parte lui Ioniță, ca să aibă a-i stăpîni el...”³⁰; de asemeni Alexandra a fost nevoită printr-o carte a mitropolitului din 1 iunie 1722 să dea la mina lui Ioniță toate ispisocelc cu privire la moșie³¹.

Totuși la 5 mai 1723 Ghedeon face cunoscut că, din nou au venit înaintea lui „călugărița Alexandra logofetiasa... cu cuscruul dumisale armașul Iftimi de Senjorji și fiul dumisali Ion, jinerile logofeteii, de să mai părără și acum după multă ciartă și dihonie ci-au mai urmat ei, și frașii Panaitești, arătîndu-ne că deși s-au împăcat mai înainte și i-au dat dzăstre moșiile logofătului Virlian ce le trage de pe vist<iernicul> Gavrilăși, cum și jumătate de Ionășeni, dar în urmă iarăși au mai născut vrajbă din partea Panaiteștilor nu numai că n-ar fi de șama lor, dar că nici ar <fi> pravoslavnic și că după leje creștinescă nu s-ar căde a însoțire creștină”. Mitropolitul primește alte mărturii de la armaș asupra neamului său, încît hotărăște „să se curmi toate gilcevirile între dumnialor și să

²⁵ Iorga, *Studii și doc.*, VII, p. 103—104, nr. 6. Documentul de față precizează că un sfert din moșie era stăpînit la 1668 de vătăful Ștefan Brăescu, care era fiul lui Vasile Brăescu și al Măricuței (*ibidem*, p. 213—214, nr. 27) și nepot de fiică al logofătului Cîrstian (*ibidem*, p. 107, nr. 13, 14 etc.); el o schimbă cu verii săi, Alexandra și Toader, pentru o parte din Rotopănești, care le revenea tot de pe urma lui Cîrstian, bunicul lor (*ibidem*). Satul Rotopănești, așezat pe pîrîul Brădăleț în țin. Suceava, este o așezare străveche, trîgîndu-și numele de la îndepărtatul boier Stanislav Rotompan, întîlnit în sfatul domnesc al lui Petru I Mușat la 27 septembrie 1387 (cf. Hurmuzaki, *Documente*, I₂, p. 297, nr. CCXXXVI; M. Costăchescu, *Documente înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, p. 161, nr. 2); astăzi satul face parte din jud. Suceava. Pentru urmărirea mersului proprietății în Rotopănești din sec. XVII, vezi Iorga, *Studii și doc.*, VII, cap. XI *Documentele moșiei Rotopănești (Tin. Suceava)*, p. 102—121.

²⁶ „Miron Costin”, an II, 8—9, p. 118, nr. 215.

²⁷ *Ibidem*, an III (1915), nr. 5, p. 65, nr. 280.

²⁸ *Ibidem*, nr. 11, p. 163—164, nr. 348.

²⁹ *Ibidem*, an I (1913), nr. 4, p. 51—52, nr. 59.

³⁰ *Ibidem*, an II (1914), nr. 2, p. 21, nr. 103.

³¹ *Ibidem*, an. III, nr. 11, p. 164—165, nr. 350; *ibidem*, an II, nr. 4, p. 50, nr. 132.

lasă în pace pe jinerile dumnilor sale să-și stăpînească moșiile de zăstre și jumătate de Ionășani după diata ce ni-au arătat, dîndu-i cîinste ca unui familiot de mare niam”³².

În sfîrșit, mai aflăm știri asupra fiului și nepoților lui Ghica, cu prilejul vînzării și apoi a răscumpărării moșiei Lămășeni de către ficele Mariei Cîrstian din a doua ei căsătorie cu Murguleț.

Astfel, în 1676 aprilie 9, Ivașco Băleanu, fost pîrcălab, împreună cu soția sa Safta, fata Marii „care au fost fată lui Cîrstian logofătul, ce o au ținut Ionașco postelnicul, ficiorul Ghicăi vodă”, vind lui Ștefan Brăescul a șasea parte din Lămășeni care le venea „despre maica noastră Marie, fata Antimii Cîrstinesii logofetesăi”; această vînzare este pricinuită de întoarcerea lor în Țara Românească³³. Actul din 17 mai 1677 specifică că Ștefan Brăescul, fost comis, cumpără Lămășenii, de lîngă tirgul Baia, de la Ionașcu, „feciorul Ceaușului” și de la soția acestuia, Safta, fiica lui Murguleț și a Mariei Cîrstian³⁴.

Ștefan Brăescul vindе apoi Lămășenii și un heleșteu lîngă Baia, la 17 mai 1680, cu 200 lei, vîtafului Vasile Damian, soțul verei sale Ilinca Murguleț, deoarece moșia aparținuse sorei ei Safta Băleanu; atunci cînd Ivașco și cu Safta au plecat în Țara Românească, lăsînd pe Ilinca și o altă soră încă copile tinere, un văr al lor, anume Dumitrașcu paharnicul, a voit să cumpere moșia, însă cum Ștefan Brăescul era rudă mai apropiată, s-a bucurat de dreptul de protimisii; după aceia, Ilinca căsătorindu-se cu Damian, răscumpără Lămășenii, întorcînd banii lui Brăescul. Printre martorii acestei trazații se află și Toader zis Cîrstian, fost comis, fiul postelnicului Ionașco și fratele după mamă al Ilinchii³⁵.

³² *Ibidem*, an I, nr. 1, p. 10, nr. 5. Satul Ionășeni rămîne în stăpînirea lui Ioniță Singiorz, care se judecă la 18 octombrie 1740, în vremea lui Grigore II Ghica, cu stolnicul Ion Vîrnav, stăpînul moșiei Pitulusei, pentru hotar, pierzînd însă procesul (*ibidem*, an II, nr. 8—9, p. 120, nr. 216—217); la 24 mai 1778 părțile de moșie din Ionășeni ale fiului lui Ioniță, Constantin Singiorz (*ibidem*, nr. 12, p. 154, nr. 225) sînt hotărîcite de cele aparținînd cumnaților săi de către șetrarul Petre Keșco și alții (*ibidem*, nr. 4, p. 54, nr. 137), iar la 25 ianuarie 1801 anaforul Divanului ne informează asupra unei noi pricini de hotar cu moșia Pitulusei a banului Constantin Vîrnav, fiul stolnicului Ioan, rezolvată prin hotărîrea domnului Alexandru Ipsilanti din 5 aprilie 1801 ca cele două sate împîrținate să fie despărțite de pîrîul Rechitii (*ibidem*, nr. 8—9, p. 119—124, nr. 216—217). La 2 decembrie 1814, copiii lui Constantin Singiorz și ai Ilenei, fiica șetrarului Ilie Gore și a Mariei Solomon Brăescu (*ibidem*, an I, nr. 3, p. 42—43, nr. 46), anume polcovnicul Toderășco, Maria, soția lui Petru Stîrcea, Safta a lui Șerban Gherghel, Catrina a postelnicului Ioniță Giurgiacă și Casandra a polcovnicului Vasile Muntean, ce se trag din „Cărstian vel logofăt” (sic!) și soția lui, Antemia, fiica lui Petriceicu biv vel logofăt” fac zapis de împărțeală a moșilor strămoșilor lor (Acad. R.S.R., VI/106). Un alt act din 29 noiembrie 1824 ne face cunoscută cercetarea și alegerea părții paharnicului Ioan Gherghel „din moșia Ionășanii jumătate din jos de la ținutul Dorohoiului”, care i se trage de pe „zăstre maiiui sale” („Miron Costin”, an II nr. 4, p. 53—56, nr. 137). De asemenea *Vidamostie de toți boierii Moldovei aflați în țară la 1829* (Acad. R.S.R., ms. rom. 5382, f. 292 v. — 293), ne arată că în 1829 Ionășanii erau stăpîniți de medelnicul Toader Sîn Georș. În sfîrșit la 2 septembrie 1853, Ilie Vîrnav, fiul lui Gheorghe Vîrnav, trăitor în Basarabia, vindе pe 1500 de galbeni paharnicului Gheorghe Sînjor, fiul medelnicului Toader (cf. „Miron Costin”, an I, nr. 1, p. 28, nr. 27), toată moșia Ionășenii din jud. Dorohoi, ca unuia ce mai ales în judecățile „pentru împresurare ce pătîm ace moșie de către moșia Pitulășenii... s-au giudecat cu sîmțătoari cheltuieli” (*Ibidem*, p. 29, nr. 29). Astăzi satul face parte din trupul comunei Virful Cîmpului, în jud. Botoșani.

³³ Acad. R.S.R., LXX/3; Șt. Grecianu, *Genealogii...*, Bălenii, I, p. 311 <306>; Ivașco Băleanu, fost pîrcălab, apoi paharnic (1676—1677) și în urmă vornic (1689—1699), fiul ceaușului Petre și al Ilincăi, fiica clucerului Socol din Cornățeni, vestitul sfetnic al lui Matei Basarab [cf. George D. Florescu, *Un sfetnic al lui Matei Basarab, ginere al lui Mihai Viteazul* în *RIR*, XI—XII, (1941—1942), tabla genealogică II], aparținea boierimei de frunte din Țara Românească; el pribegeste în Moldova sub Gheorghe Duca, unde s-a și căsătorit, murînd fără urmași (cf. și N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 115).

³⁴ Șt. Grecianu, *op. cit.*, I, p. 314 <306>; T. Bălan, *Doc. bucovinene*, III, p. 102, nr. 4; Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 339.

³⁵ Acad. R.S.R., LXIX/82; Șt. Grecianu, *op. cit.*, p. 316. Cronicarul Vasile Damian autorul cunoscutului izvod, a fost fiul unui Damian vornic și al Anghelinei, fiica lui

În sfârșit, un document foarte interesant ne amintește și despre fiica lui Ghica vodă și urmașii ei, în conflict cu familia mamei sale.

Acesta este un ispisoc de la Gheorghe Duca, domnul Moldovei, din 7188 (1679 sau 1680), asupra neînțelegerilor care au avut loc între serdarul Constantin Jora pe deoparte și pitarul Pătrașco, ginerele și Andreieș „ficionul răposatului Ursu stolnic, fratele răposatilor Smadii doamnei răposatului Ghiță Vodă” pe de alta, pentru satul Broșteni din ținutul Dorohoiului³⁶. Satul fusese dăruit în 1591 de Petru Șchiopul stolnicului Stamatie³⁷, care-l împărțise apoi „frățește” între copiii săi, lăsând o jumătate lui Ursul, iar celălalt Smadii; această din urmă parte ajunsese în stăpânirea serdarului Jora³⁸ prin soția sa Tudosca, fata

Dănăilă din Turbătești și a Chelsiei (cf. C. Giurescu, *Izvoarele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul și Vasile Demian în „Bulet. comis. istor. a Rom.”*, I, (1915), p. 211); între 12 decembrie 1681 (Ghibănescu, *Surete și izv.*, V, Iași, 1908, p. 212, n. 4) și 26 august 1688 [M. Costin, *Opere...*, (ed. Urechia), I, p. 220], el ocupă funcția de al treilea logofăt. În privința aceluși văr al soției sale Ilinca, paharnicul Dumitrașcu, care a voit să cumpere moșia Lămășenii de la Safta Băleanu înaintea lui Ștefan Brăescul, presupunem că este vorba de cuparul Dumitrașcu Prăjescul, fiul marelui ducer Gligorașco și al Saftai, fiica stolnicului Grama (cf. Zotta, „Arhiv. genealogică”, I, nr. 4—5—6, p. 85, n. 5), care, într-adevăr, era o rudă prin alianță mai îndepărtată, știind că tatăl său Gligorașco, era cumnat cu Dumitrașcu Cîrșian, fratele Mariei Murguleț și unchi al Saftai Băleanu și al Ilincăi Damian (cf. *supra*, n. 21). Ștefan Brăescul, în schimb, era văr primar cu acestea două din urmă, prin mama sa Măricuța Brăescul, sora Mariei Murguleț (cf. *supra*, n. 25) și a avut precădere la cumpărarea moșiei. Partea din Lămășeni, pe care Vasile și Ilinca Damian au răscumpărat-o de la Brăescul, le este întărită de domnul Gheorghe Duca la 8 iunie 1680 (cf. Giurescu, *op. cit.*, p. 1212). La 29 august 1689 Damian capătă împuternicire de la Constantin Cantemir voievod să-și caute niște vecini fugiți din Lămășeni (Giurescu, *ibid.*, p. 213, n. 6; N. Iorga, *Istoria literaturii române*, vol. II, București, 1926, p. 597, n. 4). Moșia revine apoi singurei sale fiice, Safta, soția lui Gheorghe Frățița, al treilea comis (Giurescu, *op. cit.*, p. 213, n. 7). La 30 martie 1735 ea se plînge domnului Constantin Mavrocordat împotriva vărului ei Panaiti Varlam, care-i împresoară Lămășenii împreună cu alți răzeși (*ibid.*, p. 213, n. 7). Din căsătoria cu Frățița, Safta avu pe Sanda, măritată cu marele șetrar Gheorghe Arapu, ai căror fii au fost Ștefan și Constantin Arapu (Iorga, *Studii și doc.*, XVI, p. 86, nr. 4).

³⁶ Vezi anexa documentară, nr. 6.

³⁷ Cf. partea I, n. 147.

³⁸ Constantin Jora, agă la 16 iunie 1659 (cf. Acad. R.S.R., ms. 234, f. 169—170), 25 ianuarie 1660 (cf. Andreescu-Stoide, *Lupu*, p. 75, n. 12), fost agă în 1660 (cf. Acad. R.S.R., IV/239), mare armaș de la 17 mai 1662 (cf. N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 412) pînă la 21 martie 1664 (cf. Acad. R.S.R., VIII/173), vornic de Botoșani la 5 august 1665, mare ducer la 11 septembrie 1672, mare serdar între iunie 1678—9 ianuarie 1684 (cf. Stoicescu, *op. cit.*), era fiul vornicului de poartă Ionașco Jora și al Siminei, fiica postelnicului Alexa Arapul (cf. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 48, nr. 26; IV, p. 228—229, nr. CCXI; V, p. 187, nr. CXXXI) și fratele doamnei Dafina, soția lui Eustratie Dabija vodă [Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 538; vezi și Șt. S. Gorovei, *Intrudirile cronicarului Grigore Ureche, în ALIL*, XXIV (1973), p. 117]. Constantin Jora a ținut mai întîi în căsătorie pe Tudosca Bălan, cu care a avut pe Gligoraș (cf. Ghibănescu, *Surete*, V, p. 39, nr. XXVIII), Maria, soția lui Ștefan Prăjescul (cf. Arh. St. Buc., *fișierul I. Tanoviceanu ap. Acta Staln. Prāj. IV/2*), Bălan (cf. Acad. R.S.R., ms. 237, f. 242), și Ion (cf. *fișierul I. Tanoviceanu ap. Acta Staln. Prāj. IV/2*), Bălan (cf. Acad. R.S.R., ms. 237, f. 242) și Ion (cf. *fișierul I. Tanoviceanu ap. Neamț, Brătești*, 2053); el a fost însurat apoi cu Safta, fiica postelnicului Apostol și văduva lui Costeașco Moțoc, pîrcălab de Hotin, amintită la 4 noiembrie 1671 (cf. Acad. R.S.R., *Cond.* 237, f. 242; Andreescu-Stoide, *op. cit.*, p. 103, n. 3 și 4), de la care n-a avut urmași, murind înaintea lui; Jora este pomenit ca răposat la 22 martie 1698 (cf. Arh. St. Buc. *fișierul Tanoviceanu*, ap. *Hrina, Cricești*, 11, 12). Din fiul său Gligoraș, mare vistiier între 1710, 1712—14 (cf. T. Bălan, *Doc. bucovinene*, III, p. 158, nr. 124; Iulian Marinescu, *Doc. relative la familia Neculce în BCI*, IV, p. 42—43, nr. 14; N. Iorga, *Doc. tecucene și bișlădene*, în *ibid.*, nr. 30; idem, *Studii și doc.*, VI, p. 418, nr. 1608), însurat cu Anghelușa Sturza (cf., *ibidem*, V, p. 408), s-au născut Miha-

Măricuții și a marelui comis Bălan³⁹ și nepoată de fiică a Smadiei doamnei. Ursul stolnicul⁴⁰ s-a ridicat în vremea domniei lui Eustratie Dabija emițind pretenții asupra întregului sat Broșteni. Domnul⁴¹, însă, dădu dreptate lui Jora, „de vreme că au fost moșie de pe jupineasă să-i fie stătătoare”, hotărînd tot deodată ca el să ție și „satele Ghicai vodă anume Dubăsari și Bălăcăul (!) și Vasilăuți și Buhăiceni”. Însă sub Iliaș al III-lea Alexandru voievod, s-a sculat din nou stolnicul Ursul, împreună cu Virilan, ginerelul postelnicului Ionașcu, primul cerind Broștenii, iar celălalt satele lui Gheorghe Ghica; și fiind atunci Constantin Jora „în scîrbă de la Ilieș vodă”, fu nevoit să cedeze stolnicului întreg

lache, Constantin și Sandu (cf. Acad. R.S.R., *Condica* 237, f. 242), morți fără urmași, Maria, soția postelnicului Neculai Chiriac (cf. Acad. R.S.R., XXV/115), apoi a jîtnice-rului Vasile Buzilă (*ibidem*) și Nastasia, soția lui Andrei Balș (*ibidem*).

³⁹ Pe boierul Bălan îl întîlnim în sfatul domnesc al lui Vasile Lupu cu următoarele dregătorii: postelnic la 28 februarie 1636, cumpărînd cu 120 de unghi jumătate de siliste din Forăști, la gura Miletinului, lingă Mălăiești (țin. Iași) de la Vasile, fiul logofătului Gheorghe Balș (cf. T. Codrescu, *Uricariul*, XXIII, p. 110), pe care o schimbă apoi la 8 martie cu silistea Rădeni, lingă Crăești (țin. Hîrlău), a mănăstirei Bîrnova, dăruită acesteia de Miron Barnovschi vodă (cf. N. Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 51, nr. 189); agă între 8 mai 1638—13 mai 1639, apoi mare comis între 27 martie 1640—1 iunie 1641 (Gh. Ghibănescu, *Sureze*, III, p. 131, nr. 87) și pîrcălab de Hotin între 15 martie 1642—7 iulie 1644 (cf. N. Stoicescu, *Dictionar...*, p. 348). La 16 mai 1645 Bălan, fost comis, cumpără de la Nicolae Focenco (ap. „Arhivele Basarabiei”, an. IV (1932), nr. 2, p. 150, nr. XI) și de la Ursachi Cornescul (*ibidem*, p. 151, nr. XII), părțile lor din satul Forosna, în țin. Hotin, dîndu-le cîte 80 de lei la fiecare; la 19 august 1645 este trimis de Vasile Lupu, împreună cu boierul Hașdeu și pîrcălabii Popescu și Trandafir, să hotărînicească satul Crăstinești al vornicului de gloată Nacul (cf. T. Codrescu, *Uricariul*, I, p. 165—166). La 19 februarie 1646 domnul îi întărește o parte de ocină din Singereni cumpărată de preotul Griga din Hotin (L. T. Boga, *Doc. basarab.*, VII, Chișinău, 1929, p. 31, nr. XXVIII), iar la 22 iunie 1646 mai ia de la Gava din Șendreni și rudele sale altă parte din același sat cu 40 de lei. (cf. „Arh. Basarab.”, IV, 2, p. 152, nr. XIII). Trebuie să reținem și faptul — destul de curios — al menționării în două documente din 8 și 30 octombrie 1655 a unei „Nastasia fiica lui Cîrste Brăileanul” soția unui răposat „Bălan, fost comis”, în pricină cu Solomon Bîrlădeanu, vîstier pentru niște părți de moșie din satul Hîntăști de pe Siret (țin. Suceava) (cf. Arh. St. Buc., *Achiziții Noi*, CI/15 și 17; *CDM*, III, p. 52—53, nr. 142 și p. 54, nr. 148). Nu putem găsi vreo identitate între acest răposat Bălan comis și soțul Măricuții, fiica lui Ghica vodă, deoarece văduva celui dintîi, Nastasia, nu apare niciodată în litigiile pentru moșile ginerelui domnului Moldovei.

⁴⁰ Ursul stolnicul, fratele doamnei Smada, este pomenit la 26 februarie 1638, fără dregătorie, primind în danie de la Nasta, fiica lui Ioan Vartiș și a Tașiei din Cicicani, mătua soției sale Antemia, fiica lui Grigore, jumătăți din satele Tăcoteni, Cicicani, Cotela și Foronca, precum și părți din Șerbesti și Bîdroșeni din țin. Hotin; la acest act participă ca martor cumnatul său Gheorghe Ghica, mare șetrar (cf. *supra*, partea I, n. 21). Este foarte probabil ca el să fie unul și același cu Ursul marele stolnic din sfatul domnesc al lui Gheorghe Ghica începînd de la 6 august 1658 (cf. N. Stoicescu, *Lista marilor dregători moldoveni...*, p. 422), întîlnit ca atare la 15 iunie (cf. Ghibănescu, *Ispisoace*, III, p. 109, nr. 82) la 9 august (cf. St. Metes, *Familia Buhuş*, p. 311, n. 4) și la 12 august 1659 (cf. L. T. Boga, *Doc. basarabene*, XVI, p. 4—5, nr. IV) și înlocuit înainte de 8 decembrie 1659 — de îndată ce se schimbă domnia — cu Radul Abaza, vărul lui Ștefăniță vodă (cf. Ghibănescu, *op. cit.*, III, p. 122, nr. 91; Andreescu-Stoide, *op. cit.*, p. 68, n. 2). În întărirea pe care o face în Iași, la 10 decembrie 1659, Ștefăniță Lupu către fostul mare stolnic asupra satului Căcărezeni, pe Bahlui, în țin. Cîrligătura, ce-i fusese dăruit de Gheorghe Ghica, care-l confiscase de la fostul domn Gheorghe Ștefan pentru „hiclenie” [cf. V. A. Urechia, *Un document important (Un hrisov inedit al lui Ștefan Vodă Lupu, din 1659) în „Ateneul Român”, nr. 3 (1894), p. 162—163], sus amintitul boier apare sub numele de Ursu Sramate, ceea ce constituie un argument în plus în sprijinul ipotezei noastre, deoarece știm că Ursul, cumnatul lui Ghica, era fiul lui Sramatie din Broșteni. În orice caz identificarea marelui stolnic din sfatul domnesc al lui Ghica cu ruda sa este mai logică, decît cu aceia propusă de St. Metes (*op. cit.*, *ibid.*), care vede în pomenita funcție pe Ursul, fiul marelui vîstier Dumitru Buhuş, ce nu este întîlnit vreodată cu dregătorie.*

⁴¹ Cumnatul lui Constantin Jora.

satul, iar lui Virilan moștenirea de la bătrînul voievod. Pe timpul lui Gheorghe Duca⁴², însă, judecîndu-se din nou Jora, de data aceasta cu Andrei fiul și cu Pătrașco, gînerile lui Ursul, dinaintea sfatului domnesc, s-a socotit „că nu s-au căzut Ursului stolnic și lui Virilan ca să le fie pîrit ei pentru vînitul moșilor, de vreme că lui Costantin Jora i s-au fost dat acele sate cu giudecată”, hotărîndu-se că „fiind viu Jora, volnic au fost să-și ie dănie... ca să ție... ace giumătate de sat de Broșteni cu vecin și cu tot venitul și s-au luat și zăpisl acel de dănie de la dinșii și s-au dat la mîna sârdarului Jora și au dat rămas pe Andreieș⁴³, ficior Ursului stolnic și pe Pătrașco pitar⁴⁴, cumnatu-său”.

În sfîrșit mai găsim interesant să arătăm cum a ajuns urmașul lui Gheorghe Ghica voievod, strănepotul său Grigore II, domnul Moldovei, în stăpînirea mult disputatei moșii Broșteni a îndepărtatelor sale rude. Astfel printr-un zapis din 2 martie 1732, Constantin Tuduri, neguțător din Iași, vînde domnului amintit partea din Broșteni care i-a fost „cumpărătură de la Toader, ficiorul lui Ionașco postelnicul, care Ionașco postelnicul au fostu ficior doamnei Smadii a Ghicăi vodă și a Mar<i>ei, fata lui Cîrstian logofăt și de la soru-sa Alexandra, giupăniasa lui Virilan logofătul, iară loor li-au fostu acești moșie cu vecini di pe moașe loor, doamna Smada a răposatului Gheorghe Ghica vodă”; Tuduri a făcut vînzarea „fiind moșie a strămoșilor Mării Sale”⁴⁵.

Cu aceste părți din Broșteni și cu alte moșii stăpînite de bătrînul Gheorghe voievod anume „sate întregi Balicăul (!) și Corfovel și Dubăsarii, ce sântu pe apa Nistrului, la ținutul Orheiului, sat întreg, Vasăliuții la ținutul Eșului” și-a înzestrat domnul Grigore II pe fiica sa Ruxandra „aice la țara Moldovei, luînd gîner pe Dumitrașco Sturdza vel căm<inar>, fiul dumisale Sandul Sturdze velu logofăt” la 1 februarie 1748⁴⁶.

⁴² Gheorghe Duca era nepotul lui Constantin Jora, prin soția sa, Anastasia, fiica doamnei Dafina din prima ei căsătorie cu Dumitru Buhuș (cf. Stoide, *Domnia lui Gh. Duca*, p. 40).

⁴³ Andrieș, fiul stolnicului Ursul, apare ca martor în Iași la 24 iulie 1682 în zapisul prin care Neculai Bărbîntă zălogeste partea sa din Creuceni armașului Gligorașco pentru 12 lei bătuți și 10 potrunici (cf. Ghibănescu, *Ispisoace* IV, Iași, 1914, p. 60, nr. 44); el a ținut pe Maria (în călugăria Marta), fiica postelnicului Mihalache, recăsătorită apoi cu slugerul Dumitrașco (cf. Arh. St. Buc., *fișierul I. Tanoviceanu*). Andrieș a avut cu Maria pe Safta și Constantin Lină, al doilea medelnicer în 1740, însoțit cu Maria, fiica lui Toader Tomiță, vornic și a Irinei Pisoschi (cf. Arh. St. Buc., *fișierul I. Tanoviceanu*; T. Codrescu, *Uricariul*, XVII, Iași, 1891, p. 161—165), din care s-au născut Iordache, Vasile și Măricuța Lină, soția șetrarului Lupu Morțun (cf. Ioan Nădejde, *V. G. Morțun, Biografia lui și genealogia familiei Morțun*, București, 1923, p. 93); Constantin Lină a avut judecată cu ruda sa, Ioniță fiul lui Ștefan Pisoschi, pentru moșia Hîrtopol din țin. Suceava, luată în compensație pentru Giunești din țin. Hotin, pierdută prin ocupația turcească; tot pentru această moșie, se ceartă la 25 iunie 1780 și fiii lui Constantin Lină, anume Iordache, fost al doilea paharnic și Vasile, cu copiii lui Toader Pisoschi (cf. T. Codrescu, *Uricariul*, XVII, p. 161—165). La 8 aprilie 1767 Iordache și Vasile Lină vind jumătatea lor din satul Broșteni marelui logofăt Lupul Bals (cf. Arh. St. Buc., *M-reă Agapia*, VII/7); Vasile Lină a avut în 1780 pe Gheorghe Lină, născut la Leucușești în țin. Suceava, medelnicer în 1830 și stăpînitor al unei jumătăți din această moșie (cf. *Vida-moștia boierilor*, 1829, f. 58 v°—59, nr. 29).

⁴⁴ Nu cunoaștem familia acestui Pătrașco pitar. În această epocă întîlnim un Pătrașco pitar trimis mai întîi la 5 mai 1668 de către domnul Iliăș al III-lea Alexandru împreună cu pîrcălabul Boș să hotărînească moșiile de cumpărătură ale lui Dumitrașco vornic de Botoșani la satul Rătești (Acad. R.S.R., CCXXI/46) și schimbînd mai apoi niște țigani cu pîrcălabul Constantin la 20 iunie 1669 (cf. Acad. R.S.R., XLIX/22). Alți Pătrașco pitar fiul lui Dumitrașco Boul spătar și vărul doamnei Safta a lui Gheorghe Ștefan, închină împreună cu dînsa mănăstirea Bistrița Sfîntului Mormînt prin mijlocirea patriarhului Ierusalimului Dositei al II-lea Notara la 4 mai 1677. Cf. T. Codrescu, *Uricariul*, XXII, p. 375—377 și Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIV—1, (ed. N. Iorga), nr. CCCVIII, p. 221.

⁴⁵ Acad. R.S.R., LVIII/113.

⁴⁶ N. Iorga, *Un act neobservat în RI*, 7—9/X, 1924, p. 201, ap. A. C. C. Sturdza, *Règne de Michel Sturdza*, Paris, 1907, p. 176.

Acest ultim document încheie știrile asupra lui Gheorghe Ghica vodă și a urmașilor săi din Moldova stinși mai în umbră, odată cu veacul XVIII soarta neamului Ghiculesc ajungând să se împletească cu destinele țărilor române, încununându-se de glorie prin nobila jertfă a voievodului martir iubitor de patrie, Grigorie III, decapitatul din 1777.

INFORMATIONS CONCERNANT GHEORGHE GHICA PRINCE DE MOLDAVIE (1658—1659) ET SA FAMILLE (II)

RÉSUMÉ

L'étude porte sur l'origine de Gheorghe Ghica, son domaine seigneurial et sa famille. On présente, pour commencer, des données complètes sur sa carrière et les dignités qu'il a remplies jusqu'à son avènement au trône de la Moldavie (1658), les circonstances de son avènement, sa nomination ultérieure en tant que prince de Valachie (1659), son bannissement (1660) et sa mort en exil à Constantinople. Dans la seconde partie, l'on reconstitue le domaine seigneurial du prince, modeste par rapport à celui de grands maîtres de domaines des familles Buhuș, Racovitza ou Roset, mais suffisamment important pour lui assurer l'ascension sur le plan social. La partie finale de l'étude contient des données concernant le mariage de Gheorghe Ghica avec la fille d'un modeste boyard de campagne, Ursu de Broteni, mariage dont sont issus un fils Ionașcu „postelnic“, lequel a épousé Maria Rotompan, et une fille, Măricuța, épouse du grand „comis“ Bălan. Par les enfants de Ionașcu, notamment Alexandra, l'épouse de Virilan, second logothète, et le „comis“ Toader, décédé sans descendants, cette branche de la famille — qui n'a jamais porté le nom de Ghica — s'est éteinte.

Le continuateur de la dynastie est demeuré Grigorașcu, futur prince de Valachie (1660—1664, 1672—1673), qui n'est pas né en Moldavie, mais à Péra, d'une liaison de jeunesse de son père avec une catholique. De son mariage avec Maria Sturdza descend la famille princière Ghica des Pays Roumains.

CONSIDERAȚII PRIVIND RAPORTURILE ROMÂNNO-OTOMANE ÎNTRU 1774 ȘI 1802 (I)

DE

GABRIEL BĂDĂRAU

1. Deși dată a unui eveniment extern, anul 1774 marchează punctul de pornire al unei noi etape în evoluția raporturilor între Poarta otomană și Principate. Implicate direct în întreaga durată a războiului ruso-turc dintre 1768 și 1774, Moldova și Țara Românească nu au putut fi ignorate la tratativele de pace, situația lor fiind precizată în tratatul încheiat. Aceasta, cu atât mai mult, cu cât boierimea română a căutat să folosească momentul războiului pentru realizarea unor obiective general-naționale sau de clasă, fiind o prezență activă la toate tratativele preliminare încheierii păcii. În același timp, Principatele Române formau obiectul interesului tuturor marilor puteri, implicate sau nu în război, care și le disputau acerb, dispută ce, prin mersul evenimentelor, părea că se va soluționa în favoarea unei singure mari puteri.

Totodată, pentru Principate, teatrul de război între cele două mari împărății vecine, anul 1774 și cei care-i urmează marchează momente importante în lupta pentru recâștigarea drepturilor și privilegiilor încălcate de puterea suzerană și pași spre obținerea independenței depline. Folosind alianțele favorabile, conjunctura europeană pozitivă, bazându-se pe prevederile tratatului și conținutul actelor oficiale obținute de la sultan, boierimea română va urmări continuu dobândirea unui câștig în realizarea treptată a obiectivelor sale majore, care, pînă la un anumit punct, se confundau cu cele ale întregii societăți. Datorită acestei susținute activități, presărată însă și cu suficiente inconsecvențe, chestiunea Principatelor Române intra în cercul de preocupări al diplomației europene, ea constituind, pînă la o anumită dată, „cheia menținerii sau modificării echilibrului politic” în răsăritul Europei. Așa se explică faptul că toate variantele de planuri de pace care vizau și Principatele Române, nu vor putea fi aplicate decît sub condiția renunțării la ideea independenței lor. Se relevau, deci, și cu prilejul acestui eveniment, mai ales în momentul încheierii tratatului de pace, în toată complexitatea lor, implicațiile internaționale ale problemei libertății poporului român, marile puteri europene „împiedicînd desprinderea țărilor române din cadrul Imperiului Otoman”¹. De aceea, evoluția raporturilor dintre cele două Principate și Poartă nu poate fi înțeleasă decît în contextul evoluției situației politico-militare din această arie a Europei, evoluție care a influențat în mod direct opțiunile de alianță și direcțiile de acțiune ale românilor aflați în frontul luptei pentru libertate.

În perioada războiului, încheiat cu tratatul ce l-am luat ca loc comun de referință, au izbucnit, cu deosebită tărie, contradicțiile dintre puterea suzerană abuzivă și „supuși” din Principate, alimentînd idealurile românești de independență printr-o colaborare, dat fiind situația momentului, cu Imperiul ortodox vecin, pe de o parte, și profundele contradicții de interese ale marilor puteri: Anglia, Franța, Austria, Prusia pe de altă parte, care „nu voiau s... admită ca Rusia să rezolve chestiunea orientală în avantajul ei exclusiv”². Toate aceste contradicții, dar și unele convergențe de interese, își vor găsi, treptat, o soluție de moment și se vor concretiza în așa zisul „principiu al compensațiilor echivalente”, urmărind să dea ființă nouă vechii teorii a echilibrului de forțe în această parte a lumii. În numele acestor principii se vor încălca granițe naționale, se vor împărți teritorii, ca și cum populațiile respective ar fi fost inexistente sau noțiuni abstracte.

¹ Hurmuzaki, *Documente* (s.n.), I, p. 6.

² *Istoria României*, III, p. 479.

Prin tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi (turc, Küçük Kaynarca), aplicat, completat și precizat prin actele ulterioare ale Porții (firmane, hatışerifuri, hatihumaimuri etc.), se realiza, de fapt, un supraprotectorat asupra Principatelor Române, care, deși se va menține mult timp, complicându-se în manifestarea lui, nu va funcționa decât rar în favoarea acestora. În consecință, în deceniile de după 1774, boierimea română a trebuit să găsească calea de echilibru în ducerea luptei sale, în așa fel încât să menajeze susceptibilitatea și să evite riposta violentă a Imperiului suzeran, dar să-i și smulgă recunoașterea cererilor sale, folosind, în anumite limite, influența puterii protectoare sau intervențiile Vienei, Parisului și Londrei.

Principatele au cunoscut, cu toate acestea, și după 1774 efectele defavorabile ale regimului pe care îl presupunea poziția de supunere față de Imperiul Otoman, precum și consecințele spoliatoare ale exercitării dreptului de prioritate în raporturile economico-comerciale, cu toate preocupările de limitare a lui și de liberalizare a comerțului. Totuși, după acest an, în condițiile aplicării, chiar inconsecvente și ciuntite a tratatului de la Kuciuk-Kainargi, a activizării și diversificării luptei pentru emancipare politică și economică, a schimbării raporturilor de forțe externe în defavoarea evidentă a Porții Otomane și lunecării ireparabile a Imperiului suzeran pe panta descompunerii, raporturile româno-otomane cunosc o evoluție în sensul recunoașterii, treptate, a drepturilor și privilegiilor avute anterior, a limitării abuzurilor și intervențiilor în viața internă a țării, ușurării obligațiilor materiale, atât de împovăraătoare pentru întreaga țară și, mai ales, pentru țărănime, consolidării unor libertăți politico-economice obținute de boierime, stabilizării domniei către sfârșitul perioadei, și extinderii prerogativelor justițiere ale domnilor, îngrădirea, pe cât posibil, a accesului grecilor la dregătoriile statului etc. Evident, toate acestea nu s-au impus de la sine și nu au fost recunoscute și respectate decât în parte de Sublima Poartă și funcționarii ei, și de multe ori după repetate plângeri, cereri ale românilor sau la intervenția Rusiei, care-și urmărea atingerăa țelurilor politicii sale expansioniste și pe această cale, dar înscrierea lor în acte cu caracter internațional sau în cele acordate de cancelaria sultanului în favoarea Principatelor, prevăzute uneori cu instrumente juridice de aplicare, a reprezentat un câștig, argumentează un proces evolutiv, deși lent și convulsiv, în raporturile româno-otomane de la sfârșitul secolului XVIII și începutul celui următor. Fără îndoială, situația Principatelor Române în raporturile cu Poarta Otomană și regimul lor european după 1802 nu erau identice cu cele dinaintea anului 1774. Se făcuseră pași evidenți în direcția lărgirii autonomiei Principatelor, mai ales sub aspect economic, și limitării dominației regimului turco-fanariot.

★

Deși în ultimele decenii sursele documentare și de informație s-au înmulțit și cu toată importanța pe care o are studiul acestor raporturi pentru explicarea proceselor revoluționare ce se dezvoltă în secolul XIX, precum și pentru evoluția specifică a începuturilor economiei capitaliste în Principate, în literatura noastră de specialitate nu există, încă, un studiu cuprinzător consacrat acestei probleme. În lucrările generale, în capitolele dedicate acestei perioade se concluzionează în sensul recunoașterii unor oarecare schimbări în raporturile cu Imperiul Otoman, sub aspectul liberalizării limitate a regimului politico-juridic internațional al Principatelor și îngrădirii căilor de creștere a exploatații economice prin stabilirea cunatmului datoriiilor financiar-materiale, prin normarea mai precisă a obligațiilor și prestațiilor datorate Porții în acte de privilegii obținute sub efectul luptei naționale de emancipare politico-economică și prin intervenția favorabilă, dar nu dezinteresată, a Rusiei ca putere protectoare, într-o conjunctură europeană nefavorabilă Imperiului sultanilor, și că, în general, prevederile păcii de la Kuciuk-Kainargi și din actele ulterioare nu au fost respectate de Poartă, decât foarte rar și limitat, abuzurile de tot felul continuând să se manifeste. Rezumate astfel, concluziile generale sînt adevărate în aspectul lor de maximă cuprindere, implicînd însă și unele amendamente.

Tocmai această generalitate estompează etapele și cauzalitatea evenimentelor, uniformizează momentele speciale în desfășurarea și rolul lor, ascunzînd interferența multitudinii de factori cu acțiune specifică sau concertantă, determinările lor reciproce, eludînd eforturile permanente și-n diverse direcții ale acțiunii patriotice interne, ducînd la neînțelegerea specificității procesului de emancipare a națiunii române prin nerelevarea condițiilor concrete, atât de dificile și de nefavorabile de cele mai multe ori, în care s-a desfășurat acțiunea românilor. Numai o astfel de abordare specială, coroborată cu luarea în considerare, sub aspectul implicațiilor, a evoluției situației politice din zonă și internaționale, poate avea ca rezultat o imagine globală clară, de ansamblu, a evoluțiilor, destul de complexe, în raporturile Principatelor Române cu Imperiul Otoman la cumpăna dintre cele două veacuri.

Lucrările mai mici de specialitate au luat în analiză o latură sau alta a acestor raporturi, mai ales cea economică, precizînd în această direcție rolul tratatelor de pace încheiate

de Poartă care se referă și la Principate, începînd cu cel de la Kuciuk-Kainargi, sau al actelor de privilegii în reglementarea mai precisă a obligațiilor materiale.

Se cuvine subliniat, din capul locului, că raporturile Principatelor Române cu Imperiul Otoman, în deceniile următoare semnării tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi, nu reprezintă o realitate ruptă de lunga perioadă anterioară. Noua etapă se individualizează prin eforturile deosebite ale Principatelor de a recîștiga statutul avut în secolul XV, reclamat de întreaga societate internă, ca o etapă în lupta pentru obținerea independenței, pe de o parte, și prin rezistența Porții în încercarea de a conserva o realitate apăsătoare pentru români, caracterizată prin abuzuri și imixțiuni în viața politico-economică, în disprețul tuturor actelor acordate anterior celor două țări române. O cale urmată de boierimea română în realizarea celor de mai sus a fost impunerea înscrisurii vechilor drepturi și libertăți în tratatele cu vocație internațională, prevăzute, uneori, și cu mijloace de aplicare prin sprijinul Rusiei și, apoi, continuarea luptei pentru recunoașterea, întărirea, și traducerea în viață a acestora. Așa că statutul politico-juridic internațional al Principatelor la sfîrșitul secolului „luminilor” poate fi cunoscut și din conținutul prevederilor acestor tratate sau din actele de privilegii emise de Poartă unilateral, dar la presiunea acțiunilor patriotice, în favoarea Principatelor. Aceste acte, cu un conținut complex, reglementează, în cea mai mare parte, mai precis latura economică a raporturilor cu Imperiul Otoman, indicînd cuantumul obligațiilor materiale în profitul puterii suzerane, concretizate în haraci, zaherea, richiabie, bairamlık, furnituri sau prestații în muncă, indicînd modalitățile de plată sau rambursare etc., obligații ce-au constituit și vor constitui și după Kuciuk-Kainargi latura cea mai apăsătoare a exploatatului regim turco-fanariot. Deși prevederile referitoare la aceste obligații, menite să le stabilizeze și limiteze, pe cît posibil, nu au fost respectate în majoritatea cazurilor de către Poartă, recunoașterea și aplicarea lor, limitată și inconsecventă, a constituit un punct de convergență a cererilor domnilor și boierilor din Principate, interesați în liberalizarea comerțului și dezvoltarea economică internă în profitul lor. De aceea, apare ca firească preocuparea autorilor care, luînd în discuție amintitele tratate și raporturile cu Imperiul Otoman, să urmărească aplicarea lor, în primul rînd, în clauzele de natură economică.

Astfel, unele lucrări de mică întindere iau în discuție și cercetează aspecte particulare ale acestor raporturi, mai ales privind menținerea sau slăbirea așa-numitului „monopol economic” turcesc și preocupările pentru diminuarea caracterului spoliator, precum și rolul firmanelor împărătești și actelor asimilate acestora în direcția amintită. Un articol special dedică, astfel, Al. Vianu, aplicării tratatului de la Kuciuk-Kainargi, cu privire la Principatele Române³. În dezvoltarea analizei întreprinse, autorul se abate de la obiectul presupus de titlu, luînd în discuție, pe un spațiu relativ întins, aspecte din raporturile ruso-otomane, evident și cu implicațiile lor asupra regimului Principatelor (misiunea lui N. N. Repnin, înființarea consulatelor rusești, ș.a.), nu înainte însă de a trece în revistă sarcinile financiare și materiale ale celor două țări române în consecința aplicării prevederilor tratatului de la Kuciuk-Kainargi. Pornind de la concluzia că analiza informațiilor și datelor cu privire la susmintul tratat și la aplicarea lui în Principate nu îndreptățește aprecierea generală că, în urmarea tratatului și hătișerifulor din 1774, „monopolul” și exploatarea turco-fanariotă au slăbit, Al. Vianu se preocupă să aducă argumente în susținerea acestei concluzii. Deși va conchide că prevederile acestor acte nu vor fi aplicate și respectate de Poartă, în același loc arată că drepturile și privilegiile obținute de Principate „au rămas pe vecie și numai datorită luptei poporului nostru și sprijinului Rusiei, Poarta a fost constrînsă pas cu pas, să aplice cele stipulate”⁴. Afirmția este valabilă, mai ales pînă la senedul din 1783, unde se și oprește autorul în investigația sa, dar implică unele nuanțări. Pentru că, în mod obiectiv, situația economică din raporturile cu Poarta, de după 1784, nu este identică cu cea anterioară acestui an, sub aspectul sarcinilor financiar-materiale impuse Principatelor. Evident, abuzurile Porții și funcționarilor săi au continuat, totuși pretențiilor lor erau, cel puțin în principiu, limitate de existența unor reglementări sigure, care nu puteau fi ignorate la neșfîrșit, stipulațiile respective constituind un punct de sprijin pentru boierime și domni în cererile lor sau acțiunile de protest adresate curții protectoare sau chiar celei suzerane. Un argument în această direcție îl poate constitui, de exemplu, desființarea zaharelei (tributului) de grîu, prin hătișeriful din noiembrie 1774, introdusă odată cu desființarea lazilor, în 1759. Odată desființată nu mai putea fi pretinsă de otomani, aceasta neînsemnînd că livrările acestui produs spre Poartă s-au făcut în cantități mai mici și că abuzurile negustorilor

³ Al. Vianu, *Aplicarea tratatului de la Kuciuk-Kainargi cu privire la Moldova și Tara Românească (1775—1783)*, în „Studii”, 5/XIII, 1960, p. 71 și urm.

⁴ *Ibidem*.

caplanii ar fi început prin introducerea prețului de mirie, dar pretenției exacerbate a acestora i se puteau opune prevederile tratatului sau hațiserifului.

În menținerea monopolului economic otoman, Al. Vianu face responsabilă boierimea, care, prin lășitatea sa față de abuzurile Porții și ale domnilor, precum și „coparticiparea ei la jefuirea nemiloasă a Principatelor a înlesnit agravarea exploatarei turco-fanariote”. Chiar acea parte a boierimii care s-a aflat pe poziții antiotomane, fiind interesată în a scăpa de concurența fanariotă, după opinia autorului, în reglementarea obligațiilor față de Poartă și suprimarea abuzurilor acesteia, precum și libertatea comerțului, s-a lămurat la a cerși ajutor străin, neîndrăznind să adopte o atitudine fermă „a constituit, obiectiv, instrumentul dominației otomane în țările noastre”⁵. Tocmai, „obiectiv” vorbind, rolul boierimii române, în stabilirea raporturilor cu Poarta, mai ales în latura economică a acestor raporturi trebuie reconsiderat, analizat în contextul întregii acțiuni a boierimii române în etapa istorică dată. Fără îndoială, în acțiunile lor, boierii moldoveni și munteni au urmărit, în primul rând, salvagardarea intereselor lor de clasă, obținerea de profituri în favoarea intereselor lor economice, prin liberalizarea comerțului și dezvoltarea producției interne. Dar aceste obiective de clasă se confundau, în epocă, prin direcția lor de realizare, cu interesele generale, naționale, ale societății românești care nu-și obținuse încă cadrul și condițiile favorabile unei dezvoltări mai rapide de factură capitalistă a economiei. Așa că a face din boierimea locală „instrumentul dominației otomane” după 1774 ni se pare, cel puțin, o exagerare. Discutabilă este și „poziția ambiguă” a boierimii: arzuri de mulțumire și laudă față de sultan, și memorii revendicative înaintate reprezentanților Rusiei. Avem motive să credem că o putem vedea, în contextul politico-istoric, ca un posibil exercițiu de diplomatie practică — păstrarea unei situații recitigate cu încercarea, simultană și prin diferite mijloace, de îmbunătățire a acesteia, de lărgire a drepturilor și privilegiilor dobândite.

Referindu-se la momentele importante în lupta puterilor europene pentru înființarea reprezentanțelor consulare în Principate, în special a celor austriece și ruse, autorul citat arată, cu deplin temei, că stabilirea consulatelor străine a înlesnit aplicarea tot mai largă a regimului capitulațiilor în țările noastre⁶. Cu privire la senedul din 1783, Al. Vianu consideră că a fost generat de acțiunea diplomatică a Rusiei, a cabinetului Ecaterinei II, care crease „o plasă țesută din ficțiuni” în care împărăteasa „a prins [...] cabinetele europene” raliindu-se la o concluzie a unei cercetătoare sovietice. Desigur, urmărind scopurile sale anexioniste, alipirea Crimeei și supremația în Balcani, Rusia Ecaterinei II, în condițiile în care se cerea respectarea Tratatului de la Kuciuk-Kainargi prin acest sened, trebuia să oblige Poarta la respectarea integralității acestui tratat, deci și a clauzelor referitoare la Principate, care îi consolidau poziția de putere protectoare. Însă, nici în acest moment nu a lipsit acțiunea românească internă, însăși autorul amintind dese intervenții ale domnilor din Principate — N. Caragea, Al. Mavrocordat — și ale boierilor. Pentru menținerea prestigiului și pentru a-și întări influența în zonă, diplomația rusă a acționat în sensul realizării doleanțelor din Principate — dar nici o întreprindere fără un interes propriu!

Este evident, așa cum arată și autorul, că tratatul de la Kuciuk Kainargi a schimbat raportul de forțe în bazinul Mării Negre în favoarea Rusiei și că aceasta a susținut cererile Moldovei și Țării Românești „în toate acțiunile” care aveau ca efect subrezirea pozițiilor otomane în Principate, ca de altfel oriunde în altă parte. Prin argumentele aduse, de ordin intern sau extern, Al. Vianu se preocupă să dovedească concluzia că nici hațiserifurile de privilegii din 1774 și nici hațihumaimururile din 1776 nu au fost aplicate, pretențiile și intervențiile abuzive ale Porții continuând la aceleași cote ca și în perioada anterioară. Se impune și aici, considerăm, nuanțările de mai sus, mai ales că și autorul afirmă că prin includerea hațiserifurilor în convenția de la Ainali-Kavak, acestea au căpătat valoarea „nouă de statut internațional” și cu toate că tratatul de la Kuciuk Kainargi și actele speciale ulterioare „nu au fost respectate, ele au întărit autonomia țărilor noastre și au contribuit la afirmarea poporului român”, după ce, în alt loc, intervine cu precizarea că, deși acte unilaterale ale Porții, hațiserifurile nu mai puteau fi retrase oricând de puterea care le emanase și validitatea lor nu mai era limitată la durata domniei sultanului Abdul-Hamid. Prin înscrierea lor într-o convenție ce fixa raporturile dintre Poartă și o altă putere, ele deveneau parte integrantă din actul respectiv și orice schimbare putea fi făcută numai cu consimțământul părților state. Astfel, hațiserifurile au căpătat caracterul de „statut internațional” pentru Moldova și Țara Românească⁸. Chiar dacă,

⁵ *Ibidem*, p. 72.

⁶ *Ibidem*, p. 92 și urm.

⁷ *Ibidem*, p. 101.

⁸ *Ibidem*, p. 83.

în ceea ce privește posibilitatea de modificare a unor astfel de acte, aceasta încă nu funcționa în modul arătat, ele au devenit realități care produceau efecte în sensul celor afirmate, evoluind spre consolidarea unui statut cu o autonomie lărgită și personalitatea juridică europeană distinctă a Principatelor Române.

Mai pe larg, în sensul aprecierilor de mai sus, Al. Vianu revine într-un articol în care reafirmă rolul hațișerfurilor de privilegii în modificarea, fie și limitată, a raporturilor cu Poarta Otomană, arătând că dreptul Rusiei de a interveni în favoarea Principatelor Române „a deschis o nouă etapă în relațiile dintre ele și Poartă”. Ocupându-se de geneza hațișerfurilor de privilegii din noiembrie 1774, autorul înfățișează momentele mai importante ale acțiunii boierești și sprijinul Rusiei, prin P. A. Rumianțev, în eliberarea lor. Obiectivul central urmărit de boierime, un obiectiv de etapă, era recunoașterea drepturilor și privilegiilor originare ale țării. Introducerea acestor clauze într-un act internațional, tratatul de la Kuciuk Kainargi și recunoașterea expresă în hațișerfurile ce l-au urmat, constituia o breșă în sistemul dominației otomane. Recunoașterea de către Poartă a unor raporturi originale, esențial diferite de cele din ajunul războiului ruso-turc din anii 1768—1774, însemna, formal, recunoașterea punctului de vedere românesc — aceasta este concluzia la care ajunge și autorul articolului notat. Documentele vremii probează că în impunerea acestei recunoașteri, activitatea boierimii în anii 1774—1775 a fost deosebit de intensă, atât în Moldova cit și în Țara Românească, beneficiind, uneori, și de intervenția reprezentanților guvernului țarist.

Un studiu mai amănunțit referitor la evoluția obligațiilor către Poartă și rolul hațișerfurilor de privilegii acordate Principatelor după 1774 în limitarea acestor obligații, îl întreprinde M. M. Alexandrescu-Dersca. Precizând importanța tratatului de la Kuciuk-Kainargi, autoarea arată că pacea din 1774 a deschis o etapă nouă în istoria relațiilor noastre cu Poarta și că Rusia, care ocupase în timpul operațiunilor militare Principatele Române, a izbutit prin acest tratat să condiționeze retrocedarea lor către Poartă de respectarea unor principii menite, în timp, să pregătească emanciparea lor finală. Stipulațiile tratatului, se arată în continuare, încheiat în baza principiului șeriutului, că este îngăduit musulmanilor să cumpere pacea pentru a evita distrugerea, nu dispuneau însă direct și în amănunt asupra tuturor condițiilor restaurării dominației otomane în țările noastre. Noile raporturi de putere obligă Poarta ca, pe calea unilaterală a dispozițiilor hărăzite de sultan, „să realizeze totuși o limitare a bunului său plac”⁹. Întemeindu-se pe cifre cu care se pot întocmi adevărate statistici, M. M. Alexandrescu-Dersca oferă suficiente argumente în a dovedi că sarcinile financiare constituiau, alături de prestațiile în natură, și „monopolul” comercial, partea cea mai „oneroasă a regimului dominației otomane”, chiar și după 1774, precum și cauza permanentă a „înapoierii economice a țării noastre. În principiu, se arată în studiu, haraciul a fost stabilit „după aprite discuții cu reprezentanții Rusiei „la cuantumul dinaintea războiului, adică la 619 pungi piaștri (lei) pentru Țara Românească și 135 pungi și 444 1/2 piaștri pentru Moldova”¹⁰. În 1776, afirmă autorul citat, scutirea de doi ani pentru haraciul datorat de Principate, prevăzută prin tratat și hațișerfurile din 1774, a fost anulată, haraciul percepuându-se retroactiv. Ceea ce nu este tocmai exact, deoarece perioada de scutire dacă nu a fost respectată și pentru 1776, haraciul nu a fost, totuși, cerut retroactiv și pentru anul 1775¹². Este însă adevărat că pretențiile Porții nu s-au înscris în limitele prevăzute în aceste acte, nici în ceea ce privește contribuțiile bănești și nici referitor la cantitățile de zahere. Toate dovezile produse de M. M. Alexandrescu-Dersca converg spre a susține concluzia că și după 1774, cele două țări române au avut de suportat numeroase abuzuri ale Porții în livrările lor către Istanbul, mai ales privind cele a căror cantitate nu a fost fixată printr-un act de privilegiu: zahereaua, furniturile de cherestea etc. Cele ce nu au putut crește peste anumite nivele, de altfel precizate, au fost haraciul, rechiabia și bairamlicul, dar regimul dominației otomane a rămas vexatoriu prin uriașele cantități de zahere cerute sau de cherestea, care nici nu pot fi calculate exact. Deși haraciul și celelalte două dări financiare menționate nu puteau să fie solicitate peste un anumit cuantum, au fost folosite în continuare alte căi și mijloace pentru a extorca țările române: cumpărarea domniei, contribuții la campanii, „ajutorințe”, plata soldelor trupelor otomane din țară și din cetățile de pe granițe și altele.

⁹ Idem, *Cu privire la hațișerfurile de privilegii acordate Principatelor Române în anul 1774*, în *Rsl*, V, 1962, p. 121.

¹⁰ M. M. Alexandrescu-Dersca, *Rolul hațișerfurilor de privilegii în limitarea obligațiilor către Poartă*, în „Studii”, 6/XI, 1958, p. 102—103.

¹¹ *Ibidem*, p. 106—107.

¹² Cf. N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. II, p. 127.

În întreaga perioadă la care ne referim, tributul plătit de Moldova și Țara Românească rămâne fixat la 67.994 1/2 lei și respectiv, 309.500 lei, „exploatarea otomană peste o anumită limită nu se mai putea exercita prin haraci”¹³. Situația nu se schimbă sensibil nici după senedul din 1783, care reconfirma cele stipulate în articolul XVI al Tratatului de pace și în hătișerfurile din 1774. Așadar, „sub privirile binevoitoare ale sultanului” abuzurile negustorilor capanlii au continuat și după anul 1783, prin achiziționarea produselor din Moldova și Țara Românească „la prețuri mai mici decât cele de pe piața liberă” este concluzia la care ajunge un alt cercetător¹⁴, când se ocupă de latura economică a raporturilor cu Poarta după 1774. Prin hătișerful din acest an, înceta tributul de grâne și de lemne care, în loc să fie plătite la un sfert de preț, sînt plătite după prețul Brăilei, iar „flagelul negustorului turc” dispăre, vînzarea făcîndu-se la hotare sau după licitația dispusă de domn. Încălțările și abuzurile însă, continuă. Dovadă poate fi și faptul că toate actele ulterioare — 1784, 1791, 1792, pînă la 1802 — reiau aceleași precizări. În această fază (1774—1802), hătișerfurile de privilegii nu limitează expres, după cum arată și M. M. Alexandrescu-Dersca, cantitățile de grâu pe care Poarta le putea cere țărilor române cu titlu de zaherea. Acest aspect negativ a hătișerfurilor se evidențiază în special la acest capitol, care constituie în continuare sarcina cea mai apăsătoare, îndeosebi asupra țăranimii, ducînd la dezorganizarea producției agricole. Ulterior, spre a îngîdi cererile arbitrare ale Porții, hătișerful din 1802, care constituie „cea mai cuprinzătoare diplomă de privilegii hărăzită țărilor noastre în epoca fanariotă”, dispune livrarea tuturor furniturilor în raport cu posibilitățile de producție ale țărilor române¹⁵. Aceste hătișerfuri, deși acte dispozițive, cuprinzînd „declarația unilaterală de voință a sultanului”¹⁶ date în interiorul împărăției sale, exprimă însă, nu mai puțin, și efectele schimbării situației externe. Din această cauză, analiza hătișerfurilor amintite trebuie să se lege în mod nedespărțit de evoluția situației internaționale, caracterizată prin creșterea influenței Rusiei care, între alte efecte, îl avea și pe acela de a consolida treptat situația de autonomie a Principatelor Române față de Imperiul Otoman. Deci aceste acte creau o premisă favorabilă Principatelor și, ea trebuia folosită, ținîndu-se cont totmai de această evoluție a raporturilor internaționale. Așa cum arată Leonid Boicu, tratatul de la Kuciuk-Kainargi „prezuma desprinderea totală a Principatelor Române de Imperiul Otoman, ceea ce românii [...] au înțeles foarte bine, de unde și intensificarea luptei lor naționale pe toate tărîmurile de manifestare”¹⁷. Așa că ne explicăm ușor de ce, din cele 209 proiecte românești de reformă dintre 1769—1830 adresate Marilor Puteri, patru, pentru anii 1772—1791, revendicau independența deplină, celelalte întărirea autonomiei¹⁸.

Cei mai mulți istorici ai perioadei sînt unanimi în a recunoaște că una din cele mai importante și evidente noutăți introduse de tratatul de la Kuciuk Kainargi era recunoașterea, într-un act internațional, a dreptului Rusiei de a interveni prin reprezentanții săi în favoarea Principatelor. Dar nu numai atît, considerăm că și celelalte puteri europene, constatînd aceste ascendent al țarismului, se vor preocupa de consolidarea influenței lor, în Principate, încercînd să devanseze sau să contracareze acțiunile și planurile Rusiei. De fapt, în cursul războiului din 1768—1774 „[...] decizia asupra viitorului posesiunilor europene ale Turciei trece din mîna acesteia în mîna Europei, soarta Principatelor Române devine cu adevărat o piatră de încercare a sistemului de relații între marile puteri interesate”¹⁹. Dar pînă să se ajungă la o decizie, deocamdată, marile puteri se aflau în dispută, avînsul avîndu-l, evident, Rusia.

Prin tratatul din 1774 și cele următoare „Împărăția otomană primea o lovitură din care nu se mai putu ridica”. Dreptul de intervenție a Rusiei în afacerile „bisericești” cele nouă din Constantinople și a Principatelor Române punea pe învingători în atingere mai directă cu creștinii din Peninsula Balcanului și le dădea prilejul de a se amesteca în fie

¹³ Cf. M. M. Alexandrescu-Dersca, *op. cit.*, p. 108; vezi și M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în *SMIM*, 1957, p. 45.

¹⁴ Ioan Murariu, *Raporturile economice dintre Moldova și Imperiul otoman între anii 1774—1829*, în „Carpica”, VIII, 1976, p. 284.

¹⁵ M. M. Alexandrescu-Dersca, *op. cit.*, p. 116 și 118.

¹⁶ *Ibidem*, p. 103.

¹⁷ L. Boicu, *Geneza „chestiunii române” ca problemă internațională*, Iași, 1975, p. 42.

¹⁸ *Istoria României*, III, p. 501.

¹⁹ L. Boicu, *op. cit.*, p. 31—32.

ce moment în afacerile lăuntrice ale Porții²⁰ conchide un mare istoric, Vînturînd ideea unității și „conștiinței” ortodoxe, Imperiul rus, în finalitatea politicii sale, ar fi înlăturat dominația otomană înlocuind-o cu cea proprie, care nu promitea nimic mai bun românilor. Și boierimea română a fost conștientă de aceasta.

Pentru V. A. Urechia, este un „fenomen straniu” ceea ce se semnalează atenției istoricului după 1774. Prin tratatul de pace de la această dată, arată acesta, Principatele „s-ar părea că, gravitînd în jurul Rusiei victorioase, au să se bucure de domnii mai lungi și mai române. Din contra, nestabilitatea continuă, ba e chiar și mai mare, iar la domnie ajung familii de fanarioți pînă acum necunoscute țărilor române, ca: Ipsilante, Moruz, Caragea, Suțu, Mavroghene, Angerliu [...] Se poate zice că adevărata epocă a fanarioților începe, sub patronajul Rusiei de la pacea din 1774, iar nu — cum s-a susținut — cu Nicolae Mavrocordat”²¹. Afirmția este, categoric, în conflict cu realitatea social-politică a vremii. Anul 1774 „legalizează” protectoratul rusesc prin recunoașterea lui într-un act de importanță internațională, dar nu introduce o „epocă a fanarioților” existență și manifestă anterior, în mare, în aceleași forme și modalități. Schimbările dese de domnie nu pot fi o dovadă în sensul dorit de V. A. Urechia ci, dimpotrivă, pentru slăbirea, în general, a pozițiilor domniilor fanariote. Mai mult, regimul turco-fanariot este evident că slăbește chiar și în latura economică după pacea de la Kuciuk-Kainargi. Conținutul actelor de privilegii dovedește și aceasta. Există și o activă luptă a boierimii române împotriva celei grecești cu unele succese, limitate, e drept, dar evidente în hătișerfurile din 1791—1792 și mai ales din 1802, unde se indică că dregătoria vor fi oferite boierilor greci numai în caz de necesitate și după doada competenței lor, iar altele le sînt chiar inaccesibile, fiind rezervate românilor²². Și pentru V. A. Urechia, principala dispoziție care caracterizează tratatul de la Kuciuk-Kainargi este „dreptul ce-și rezervă Rusia ca să intervină, prin miniștrii săi la Constantinople, la toate trebuințele cele întîmplătoare ale Principatelor. Cu această dispoziție începe protectoratul legal al Rusiei asupra Principatelor Române, protectorat care va da loc la o serie neterminabilă de evenimente de o mare gravitate pentru țările noastre”²³. Telurile politicii țariste nu mai constituiau ceva cifrat. Ele au fost intuite, în epocă, și de frunțașii acțiunii patriotice din Principate. Însă, ceea ce este de subliniat — abilitatea diplomatică, simțul momentului, dovedite de boierimea română în a folosi acțiunea și influența Rusiei în scopul impunerii revendicărilor sale. Dacă acestea au fost obținute treptat și limitat, oricum orientarea generală a acestor preocupări patriotice se detașează ca o permanență în acea epocă. Căutînd sprijinul acelei puteri care putea să vină în întîmpinarea năzuințelor naționale și în salvagardarea situațiilor de moment, boierimea română a reușit să apere individualitatea politică a Principatelor, să evite, în orice caz, înrăutățirea situațiilor lor prin schimbarea unei stăpîniri cu alta. După februarie 1775, după cum constată și N. Iorga, „se isprăvise cu un program de înviere națională”. Dar și, după „desilusia purtării generalilor și diplomaților ruși, cu idealul anexării Principatelor la marea putere ortodoxă”²⁴. Chiar dacă acest „program de înviere națională”, cristalizat mai bine în deceniile ulterioare, nu a putut fi realizat la 1774, cu ajutorul Rusiei, aceasta nu însemna sfîrșitul, nu însemna că „se isprăvise” cu el. Dimpotrivă, va căpăta contururi mai clare în epoca ce a urmat, lupta pentru realizarea lui continuînd și mai susținut, în planuri și maniere tot mai eficiente. Și tocmai această continuă preocupare a românilor de a-și salva interesele capitale, alegînd din toate relele, răul cel mai mic, a făcut să se „isprăvească cu idealul anexării” Principatelor la Marele vecin „pravoslavnic”.

Luînd în analiză hătișerful din 1802, cu un rol deosebit în evoluția raporturilor Principatelor Române cu Imperiul otoman, Traian Ionescu reiterează acțiunile „energetice” întreprinse de reprezentanții Rusiei pe lingă Poartă pentru satisfacerea cererilor formulate în acel an de boierii români refugiați la Brașov. Însă nu reiese clar de ce „baza hătișerfului” acordat țărilor române a constituit-o o nouă convenție între Rusia și Turcia²⁵. Dacă e vorba de o convenție, aceasta exista deja — art. 16 al Tratatului de la Kuciuk-Kainargi îndreptăța o astfel de intervenție a Rusiei. Acțiunea acesteia trebuie înțeleasă ca și-n momentele anterioare, fiind conjugată și determinată și de presiunile repetate ale

²⁰ A. D. Xenopol, *Resboale dîntre ruși și turci și învîrîrîrea lor asupra țărilor române*, vol. I, Iași, 1880, p. 103—104.

²¹ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. I, București, 1891, p. 5.

²² D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria renascerii României*, vol. I, București, 1900, p. 261.

²³ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 11—12.

²⁴ N. Iorga, *Istoria românilor, VII (Reformatorii)*, București, 1938, p. 295.

boierimii muntene. În acest moment găsim, după cum s-a mai arătat, implicate Prusia și Franța, consuliilor lor și reprezentanții de la Istanbul. Cu toate că în privința domnului nou numit în Țara Românească poziția lor a fost divergentă, în cele din urmă propunerea Porții s-a impus.

S-a făcut afirmația, și pe baze temeinice, că în a doua jumătate a secolului XVIII se produce un salt calitativ, făcându-se trecerea de la o conștiință „ortodoxă” la cea națională²⁶. Considerându-l încă viabil, tocmai cu numele acestui „ortodoxism”, Rusia țaristă a justificat planurile de cruciadă creștină în Imperiul otoman și să-și atragă, „scaritabil”, populația din Balcani și Principate, ducând o acțiune bine precizată de colaborare cu virfurile clericale și folosind influența lor asupra locuitorilor. În parte, această politică a dat unele rezultate. Felul politicii rusești, arată A. D. Xenopol, „ceea ca ea să se îndrepte către clasa societății care înfățișa biserica, în numele căreia venea, așteptând cu drept cuvânt de la aceasta o ascultare mai deplină și mai oarbă. Și clerul nostru se grăbește a răspunde cu prisosință la această înaltă luare în seamă prin amestecarea sa în toate treburile, prin redactarea tuturor adreselor către autoritățile rusești, prin usurparea chiar a puterii politice, publicind și interpretind manifesturile împărătești, în sfârșit, prin supunerea sa sub autoritatea sinodului rusesc, prin care cel dintâi dă pilda purtării pe care trebuie s-o păzească țara față de Rusia”²⁷. Chiar dacă acestea au fost rolul și comportarea fruntașilor bisericii ortodoxe române, în timp acțiunea lor s-a înscris și a folosit obiectivului general al eliberării de sub o dominație seculară. Documentele vremii probează că majoritatea parte a conducerii societății românești a timpului a realizat distanțele și apropierile dintre scopul politic și maniera religioasă de realizare și a știut, în același timp, să le folosească, fie și cu inconsecvențe. Momentul războiului ruso-turc, 1768—1774, părea favorabil pentru realizarea acestei „unități ortodoxe”. Apăruse astfel și unei părți din boierimea munteană care, în cererile lor, sugerau chiar o deplină încorporare la Rusia — „țara noastră să se facă tot una cu eparhiile ce stăpinesc prea puternica împărăție a Rusiei” numai pentru a scăpa de dominația Semilunei. Aceasta a și determinat reacția dură a Porții, care printr-o fetva a muftiului, locuitorii Principatelor au fost declarați de haini și dați în pradă oștilor otomane. În toate actele amintite, respectarea inviolabilității religioase și a prerogativelor clericale erau impuse cu toată „mărinimia și filantropia” de Rusia pravoslavnică²⁸. Dar, de fapt, în toate acestea erau mai puține de dobândit decât în alte laturi ale raporturilor turco-române.

Un obiectiv urmărit cu consecvență de boierimea română în acțiunile sale a fost și recâștigarea pozițiilor în conducerea statului, pierdute în favoarea grecilor. O primă manifestare a unei asemenea năzuințe este considerată a fi „pe timpul tratatului de la Kuciuk Kainargi” în care, prin cuprinsul art. 8, se prevedea ca românii să se bucure de poziția pe care o aveau în degătoriiile statului pe timpul lui Mahomed II, moment în care Principatele au acceptat de bună voie și condiționat suzeranitatea Porții. Mai mult chiar, muntenii crezând că li s-a înapoiat dreptul de a avea domni păminteni, aleg pe Ștefan Prescoveanu din Craiova, cerind prin Rumeanțev confirmarea lui, care „le dă un răspuns îngăimant”²⁹. Așa că, în cele din urmă vor primi ca domn pe trimisul Porții.

Consolidarea și stabilitatea domniei vor constitui puncte centrale în toate arzurile românilor îndreptate spre sultan sau în cererile și memoriile către curțile europene, în primul rând către cea rusească. Recunoașterea acestora va fi obținută greu și incomplet, cunoscând totuși o anumită evoluție. În toate tratatele ca și în celelalte acte începând cu 1774 se prevedea clauza nelocuiriilor domniilor decât în caz de vinovăție vădită sau dovedită, ajungându-se ca în firmanul din 1802 să se stabilească domnia la șapte ani, iar mazălirea neputându-se impune decât în situația evidentă de culpă sau trădare și numai după ce se va recunoaște și de către Curtea țaristă. Totuși, toate acestea vor fi încălcate de turci în mod frecvent până la 1802, dovadă fiind și revenirea la vechiul sistem al deselor schimbări de domni „ba putem zice, față cu înlocuirea lui momentană cu cel al permutărilor,

²⁵ Traian Ionescu, *Hatışerîful din 1802 și începutul luptei pentru asigurarea pieței interne a Principatelor dunărene*, în SAI, 1956, p. 41.

²⁶ Al. Dușu, *Mișcarea iluministă moldovenească de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în „Studii”, 5/XIX, 1966, p. 921.

²⁷ A. D. Xenopol, *Resboaele...*, p. 80.

²⁸ E. Golubinski, *Privire scurtă asupra istoriei Bisericii româno-ortodoxe* (trad. Ioan Caracoveanu), Iași, 1879, p. 6—7.

²⁹ A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice din România*, vol. I, București, 1910, p. 41.

³⁰ Idem, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. X, București, f.a., p. 96.

că nu a încetat niciodată³⁰, exceptînd, în intervalul 1774—1802, poate numai domnia lui Alexandru Ipsilanti în Țara Românească (1774—1782)³¹.

Cu toată menținerea unor realități abuzive și inconsecvența aplicării actelor internaționale cu privire la Principate, acestea s-au apărut și s-au impus ca individualități privilegiate între provinciile creștine aflate sub controlul sultanului, autonomia lor fiind reafirmată prin tratate internaționale și acte de privilegii, le-a fost recunoscută situația lor juridico-politică specială, pe care Europa se va obișnui să o considere ca atare. Războiul ruso-turc, încheiat cu pacea de la Kuciuc Kainargi, importantă pentru dezvoltarea ulterioară a statutului Principatelor Române a oferit, la rîndul său, ocazia emiterii unor idei și revindecări, în parte reproducînd pe cele vechi, în mare parte însă noi „revindecări curajoase și de caracter în bună măsură larg națională”³².

Hațișerfurile de privilegii ce au urmat tratatului nu realizau o revenire la statutul de independență, ci exprimau numai poziția de autonomie impusă și consacrată la Kuciuc Kainargi. Ideea emancipării de sub dominația străină ne apare în anii de după 1774, drept una din trăsăturile caracteristice, fundamentale ale frământărilor politice românești și opusă, în același timp, tuturor imperiilor vecine, nu numai celui otoman. Perspectiva nu era întotdeauna clară datorită acuității și întinderii confruntărilor dintre marile puteri, confruntări conduse de interese acaparatoare, care semănau confuzii și obligau, uneori, pe români la așteptare. Nesiguranța și confuzia, explică, printre altele, și unele cereri românești de închinare, repede înlocuite de cereri de luare sub protecție adresate Rusiei, Austriei, Franței sau Prusiei. Însă, necurmat era firul acțiunii multilaterale spre independență și unite. Invocarea dreptului istoric la autonomie, a integrității teritoriale, lupta împotriva abuzurilor fanariote, împotriva jurisdicției consulare, pentru armată națională, a capitulațiilor anterioare au fost argumente și obiective de etapă, ce au condus acțiunea politică a românilor în raport cu Poarta.

Dacă, așa cum scria A. D. Xenopol, în politica lor externă din ultimul pătrar al veacului XVIII, Turcia a dovedit „nechibzuință” iar Austria „mîrșavă lăcomie”, în schimb, Principatele, într-un context de cele mai multe ori nefavorabil, au dovedit o acțiune susținută și curajoasă, condusă de un realism politico-diplomatic practic. Succesele vor sfîrși prin a fi evidente.

2. Despre aplicarea tratatului de pace de la Kuciuc Kainargi cu privire la Principatele Române. Rolul și locul actelor de privilegii în evoluția relațiilor româno-otomane după 1774.

Conținutul tratatului de pace, precum și mersul evenimentelor ulterioare din zonă au fost determinate de victoria rusă în războiul din 1768—1774, impasul Turciei și evoluția raporturilor de forță și interese dintre marile puteri. Introducerea clauzelor privind Principatele a fost posibilă datorită rolului și poziției acestora în regiune, acțiunii românilor în acest sens, plus ceilalți trei factori amintiți.

Prin schimbarea instrumentelor de ratificare, la 13 ianuarie 1775 tratatul de pace încheiat la Kuciuc Kainargi intra în vigoare, cu toată opoziția internă din Turcia și chiar cea internațională. Rusia numea pe N. V. Repnin, cel care condusese tratativele preliminare încheierii păcii, ca ambasador extraordinar al țării la Istanbul, cu misiunea să urmărească traducerea în viață a tratatului. Odată ratificat, acesta avea forță juridică obligatorie, alternativă nerespectării lui fiind războiul.

În cele 28 de articole ale tratatului se puneau bazele noii etape în raporturile Rusiei și, subsecvent, Principatelor Române cu Imperiul Otoman. Celor două țări române le erau dedicate în întregime cele zece puncte ale articolului XVI. În conținutul acestuia erau recunoscute multe din cererile Principatelor, înfățișate de către boieri în arzurile lor către Poartă și către reprezentanții Rusiei, în timpul tratatelor de pace de la Focșani. Consfințite prin înscirarea lor într-un tratat internațional, stipulațiile referitoare la Principate căpătau forță normativă în reglementarea relațiilor cu Poarta Otomană.

În preambulul articolului XVI se precizează că Rusia retrocedează Imperiului Otoman toată Basarabia, împreună cu orașele Akerman, Chilia, Ismail cu toate împrejurimile, cu orașele și satele ce țin de această provincie și, de asemenea, fortăreața Bender. În aceleași condiții erau retrocedate Principatele Moldova și Țara Românească, cu toate „cele aparțină-

³¹ Informații la V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 18 și D. A. Sturdza, C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, p. 141.

³² V. Șotropa, *Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din țările române în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1976, p. 35.

toare de ele". Restituirea acestora era condiționată de respectarea de către Poarta Otomană a unor drepturi și privilegii în favoarea Principatelor Române:

1. Amnistierea generală a tuturor locuitorilor Principatelor indiferent de rang, stare, origine etc., care s-au făcut vinovați față de Poartă în anii războiului, cu restituirea tuturor averilor posedate anterior;

2. Libertatea absolută exercitării cultului religios;

3. Restituirea către mânăstiri și „particulari” a terenurilor și posesiunilor din jurul Brăilei, Hotinului și Benderului, ce aparținuseră primilor înainte de transformarea acestor orașe în raia.

4. Respect „deosebit” pentru clerici;

5. Acordarea unui termen de un an și a libertății familiilor „ce vor să-și părăsească patria lor pentru a se așeza aiurea”. Termenul de un an curgînd din ziua ratificării tratatului;

6. Iertarea tuturor datoriilor vechi, indiferent de natura lor;

7. Scutirea plății tuturor dărilor restante din anii războiului și iertarea de haraci pe timp de doi ani, începînd din data schimbării documentelor de ratificare;

8. La împlinirea termenului de scutire de mai sus, haraciul „pus cu omenie și generozitate”, în bani va fi plătit la doi ani o dată, prin delegați trimiși anume la Poartă; nici pașii nici guvernatorii nu puteau să pretindă alte plăți și nici să le „îngreuneze” pe cele existente. *Principatele să se bucure de toate acele foloase de care s-au bucurat în timpul domniei fostului sultan.*

9. Suveranii celor două principate aveau dreptul să aibă la Poartă însărcinați de afaceri, care urmau să se bucure de dreptul ginților în tratamentul acordat.

10. Poarta consimte, de asemenea, în măsura în care situația acestor două Principate va permite, ca miniștrii Curții Imperiale rusești, rezidenți pe lângă Poartă „să poată vorbi în favoarea lor” și promise să-i asculte în măsura înțelegerii convenite între ambele puteri³³. Această din urmă prevedere este reținută de majoritatea istoricilor ca una din caracteristicile fundamentale ale tratatului. Înainte de aceasta, considerăm ca cea mai importantă clauză, valabilă pentru toată perioada următoare în relațiile cu Poarta, angajamentul acesteia de a recunoaște drepturile și privilegiile anterioare ale Principatelor Române.

Potrivit dreptului islamic al popoarelor, sultanul renunță să-i mai considere pe români ca dușmani necredincioși ce trecuseră în „casa războiului”, rupînd pactul zimmilor, fiind sortiți, conform prescripțiilor șeriutului, să devină robi. El consimte să restabilească un „modus vivendi”, garantat de anumite privilegii ce reglementau și limitau obligațiile financiare și economice ale Principatelor³⁴. Viitorul statut politico-juridic al Principatelor era sintetizat în precizarea din tratat că: *Principatele să se bucure de toate acele foloase de care s-au bucurat în timpul domniei fostului sultan*. Textul francez al tratatului cuprins în colecția lui A. D. Sturdza și C. Colescu Vartic nu precizează la domnia cărui sultan se referă. Considerăm că nici într-un caz la înaintașul lui Abdul Hamid I, respectiv Mustafa III, fiul lui Ahmed III, care fusese sultan între anii 1757—1774, deoarece perioada domniei acestuia nu reprezentase, nici pe departe, o etapă favorabilă românilor în istoria regimului turco-fanariot. Dimpotrivă, abuzurile de tot felul, extorcarea locuitorilor, bunul plac al funcționarilor turci aduseseră la disparere populația din Principate, care nu va lăsa să-i scape prilejul războiului ruso-turc pentru a căuta să-și îmbunătățească situația, folosind și sprijinul rus. Deci, nu era un regim a cărui revenire să fie dorită. C. Giurescu, referindu-se la această imprecizie a punctului 8 din articolul XVI, o denumește „enigmatică dispoziție din tratatul de la Kuciuk Kainargi”³⁵. Deși, cum am arătat mai sus, textul folosit nu precizează, Al. Vianu, citează la începutul studiului său pasajul respectiv ca referindu-se la Mehmet al IV-lea³⁶. Poate e vorba de alt text sau altă ediție. În orice caz și în această situație se pune întrebarea, pe care și-o pune și autorul citat, care Mehmet IV? Nu credem, din motive asemănătoare cu cele arătate mai sus, că stipulația din tratat se referă la Mehmet al IV-lea, fiul lui Ibrahim și bunicul lui Abdul Hamid I, sultan între anii 1648 și 1687^{36bis}. Încercînd să soluționeze această chestiune, Al. Vianu arată că P. A. Rumiantsev, pe baza informațiilor primite de la dragomanul Stati Panagiodorus Nicobulios, introduce clauza respectivă, dar la

³³ Textul la D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, p. 131—133.

³⁴ Mai pe larg la M. M. Alexandrescu-Dersca, *op. cit.*, p. 105.

³⁵ Cf. C. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană*, București, 1908.

³⁶ Al. Vianu, *Cu privire la hătișeriful de privilegii...*, cit., p. 122.

^{36bis} Soluție reținută și de turcologul Mihai Maxim, în recentul studiu *Din istoria relațiilor româno-otomane — „capitulațiile”, în „Anale”, 6/XXVIII, 1982, p. 35.*

redactare — o redactare pe care noi nu o cunoaștem — s-a trecut, în grabă, în loc de Mahomed II, Mahomed IV!³⁷ Ideea din context, conform și prevederilor asemănătoare din actele ulterioare acordate țărilor române sprijinea soluția autorului că prin „domnia fostului sultan” trebuie să înțelegem domnia lui Mehmet II Fatih, 18 februarie 1451 — 3 mai 1481, cuceritorul Constantinopolului, atît de prezent în istoria Principatelor Române în timpul lui Vlad Tepeș și Ștefan cel Mare, care, după cum se știe, a dus tratative de pace cu Poarta în timpul acestui sultan, după ce i-a rezistat cu armele. Dar, tot așa de bine, poate fi vorba de Mehmed I Celebi (30 august 1413 — 31 mai 1421), fiul lui Baiazid I Ildirim, în timpul căruia Țara Românească a început, pentru prima dată, să plătească tribut Porții, beneficiind de o autonomie largă, condiționată. În orice caz, este clar că prevederea din tratat are în vedere drepturile și privilegiile originare, pe care Principatele Române le aveau în momentul supunerii de bunăvoie Porții Otomane. Dar care erau aceste drepturi și privilegii? Principatele nu vor întîrzia să le precizeze și să le reclame.

Imediat după încheierea tratatului de pace, în august 1774, divanurile Țării Românești și Moldovei trimis la Poartă delegații boieresci cu arzuri, prin care se cerea, la unison, revenirea la vechile privilegii. Cele două arzuri, cu un conținut aproape identic, precizau care erau acestea: domnii aleși dintre pămînteni; tributul să fie la nivelul celui plătit în momentul supunerii față de Imperiul Otoman; Grecii să fie înlăturați din dregătoriile țării; domnul să judece și în cauzele cu un subiect turc; turcii să nu poată intra în țară, decît ca negustori cu firman sau teșcherea; negustorii turci să nu poată face comerț decît cu ridicata și numai la tîrguri, să nu aibă casă, prăvălii și cîfcicuri, mori, slugi dintre pămînteni; moșiile din jurul cetăților să se înapoieze proprietarilor; pașii și toți turcii în trecere să urmeze un itinerar anume stabilit și să-și procure cele necesare contra plată; să se stingă toate datoriile vechi, românii trecuți la mahomedanism decăzînd din drepturile de succesori; încetarea mucaerului, oile să fie cumpărate prin negustori greci sau pămînteni la prețul pieței³⁸. Aceste cereri nu au fost recunoscute și, aproape toate, nu au fost incluse în tratatul ratificat în ianuarie 1775, nici în hătișeriful din noiembrie 1774. Dar, acțiunea domnilor și a boierilor români va continua, folosind în interesul lor și a țării, în noile condiții de după 1774, influența Rusiei.

Astfel, în mai 1775, Al. Ipsilanti, domnul Țării Românești, trimite la Kiev, înaintea lui N. V. Repnin, pe secretarul său, I. St. Raicevich, cerînd sprijin pentru confirmarea domniei pe viață „după exemplul Moldovei” (unde Gr. Al. Ghica fusese numit domn la insistențele Rusiei), fixarea tributului la cuantumul sumei plătite în urmă cu 50 ani, eliberarea și repararea locuitorilor aflați în captivitate, retrocedarea raialei Giurgiu „dacă este posibil fără minierea Porții”, recunoașterea unui împuternicit la Istanbul³⁹. Trecînd prin Iași, în drum spre capitala sultanilor, Repnin primi, cu știrea domnitorului Grigore Al. Ghica, un amplu memoriu, cuprinzînd cererile boierimii moldovene. Aceasta cerea reglementarea problemelor nesoluționate prin hătișerfuri; fixarea tributului la 55 de pungi, după suma care se plătea, în timpul lui Mahomed IV, iar în caz de rezistență „să fie dublat la 110 pungi”⁴⁰; retrocedarea raialei Hotin, iar în cazul cînd nu va fi posibil, demantelarea cetății și să fie redusă la situația de „oșealic”; suprimarea obligațiilor de cheler, eliberarea celor aflați în captivitate turcească; grecii să fie opriți de-a mai veni în țară; confirmarea prin hătișerif a dreptului țării de a-și alege domnul, suprimarea tributului de silitră; alungarea tătarilor din zona de două ceasuri învecinată cu Bugeacul, retrocedarea regiunii Tomarova, precum și respingerea pretențiilor cabinetului vienez cu privire la acapararea nordului Bucovinei. Pe lîngă aceste cereri, boierii și domnii, după pace au solicitat și „dreptul să întîrție, ca înainte de război, un agent la Varșovia — să fie agentul măcar acolo, dacă nu este cu puțință de a se orîndui de-a dreptul la Petersburg”⁴¹. Va fi un drum lung pînă la devenirea acestora în fapt împlinit.

Facem precizarea că în analiza noastră nu avem ca obiect numai tratatul de pace și aplicarea lui în Principate, ci și toate hătișerifulle, firmanele, hătihumajumurile acordate de sultan, pe care le considerăm în consecință, întregirea și aplicarea tratatului de la Kuciuk Kainargi. Totodată, ne exprimăm aici dezacordul față de o primă parte a concluziei lui Al.

³⁷ Al. Vianu, *op. cit.*, p. 123.

³⁸ Textul arzului muntean la V. A. Urechia, *op. cit.*, tom. I, p. 13—14.

³⁹ Cf. Al. Vianu, *Aplicarea tratatului de la Kuciuk-Kainargi...*, cit., p. 72—73.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 74.

⁴¹ N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 537—540.

Vianu că, datorită opoziției acerbe a cercurilor guvernante otomane și a intrigilor fanariote și boierilor, prevederile tratatului cu privire la țările noastre au fost escamotate de esența lor prin hatîșeriful de privilegii din noiembrie 1774⁴². În același timp, avem toate motivele să fim de acord că hatîșeriful a rezolvat „în mod ciunt, contradictoriu, problemele majore ale Principatelor” și că, „cu toate acestea, ele au constituit o spărtură în sistemul dominației otomane, îngrădind în mod sensibil drepturile pe care Poarta și le arogase”.

Hatîșeriful din 1774, obținut prin activitatea insistență a boierimii și domnilor români, care au folosit prevederile tratatului și sprijinul Rusiei, vin în dezvoltarea acestuia în cele referitoare la Principate. Referindu-ne la „*Hatîșeriful pentru pronomiile Moldovei, care s-au scris de la Poartă către domnul Grigore Ghica Vodă* din 4 noiembrie 1774⁴³, valabil și pentru Țara Românească în conținut, rezultă din preambul că a fost emis în urmarea a două anafocale trimise de cler și boieri, prin doi delegați, la Poartă. Recunoscînd că „de la o vreme încoace, urmîndu-se cele dese, grabnice și împotriva obiceiului, scoaterea și punerea domnului la numitele țări și celelalte greutăți și supărări cu care se însărcina aceste țări, afară ce s-au pustiet și au ajuns de nemărginită tulburare, cum și la vremea oștirii raiaua s-au sărăcit și s-au năcăjit, ajungînd de ticăloasă risipă” se prevedea ca „aceste două țări să cîștige și să aibă toată tocmirea și buna rînduială”, iar pentru aceasta se stabilea:

a) obligația de a plăti numai haraciul, ștergîndu-se celelalte „havaile”; b) domnii nu vor mai fi schimbați fără o vină dovedită; c) haraciul se va plăti odată la doi ani, adus de o delegație de boieri la Istanbul; d) haraciul era iertat pe timp de doi ani; e) pricinile de judecată cu musulmanii erau judecate de domni împreună cu divan — kitiabiul, în primă instanță, iar apelul (recursul) se făcea la cadiul de Brăila și, respectiv, Giurgiu; f) mărturiile grecilor „asupra turcului” nu erau primite decît în cauzele de moștenire; g) locuitorii serhaturilor și cazalelor dunărene nu puteau intra pe teritoriul Principatelor fără voie; h) negustorii care vin în aceste țări trebuiau să aibă tescherele sau firme; i) negustorii turci nu aveau voie să „facă nici un fel de așezare sau casă, nici să are, nici să semene, nici să supere pe raia, nici să dea bani înainte”; j) moșiile mănăstirești, luate de la „sarhatlăi”, să se întoarcă în posesia mănăstirilor respective; k) negustorii turci nu aveau voie să țină moșii, ciflicuri, și nici să pășuneze vitele în „pămîntul țării”; l) vizirii, pașii, ostașii care mergeau cu treburi în Principate, trebuiau să urmeze o cale anume și „nici să ceară cai mai mulți din cîte le scrie firmanul de menzil”; m) locuitorii, „raielele”, erau liberi să facă negoț în satele dunărene, iar zăbișii și hărăcierii nu puteau să le pretindă dări; n) portul și îmbrăcămintea locuitorilor erau libere; o) urmașii celor turci erau îndepărtați de la moștenire; p) locuitorii nu trebuiau să ascundă oile, ci să le vîndă „cu prețul lor la neguțitori și gelepi”; r) zahereaia trebuia asigurată prin grija locuitorilor de a vinde la schele produsele lor; s) acordarea cinurilor boierești să rămînă „ca înainte”; ș) cheresteaua pentru „cetățile Rumeliei, fiind din vechime rînduite a se tăia din munții Moldovei, după sineturile binăminilor” să se plătească tăietul și adusul acelora cherestele din banii birului țării ce să strînge de domn...”; t) anual, trebuia dusă la tarapanaua imperiului o cantitate de silitră.

Conținutul hatîșerifulor (care va fi reluat, cu unele noi nuanțări în toate celelalte următoare, motiv pentru care nu le vom mai da în întregime) reprezenta o victorie a punctului de vedere românesc, parțială, iar traducerea lui în viață se va face limitat și după multe reveniri ale boierilor cu arzuri către Poartă. Acest hatîșerif este urmat de beratul împărațesc de înștiințarea țării privind numirea lui Grigore Al. Ghica ca domn, iar la 3 martie 1775, printr-un arz, „mitropolitul, arhimandriții, egumenii, boierii, boiernașii, căpitani, bulubașii și alți zapci” din Moldova mulțumeau sultanului pentru toate cele de mai sus⁴⁴. Toți aceștia nu aveau, încă, pentru ce mulțumi sultanului. Prevederile tratatului și ale hatîșerifului nu erau fapte realizate, iar rezistența Porții în respectarea și îndeplinirea lor era evidentă și pentru străini. Astfel, ambasadorul prusian la Constantinopol scria, în 1776, că „Poarta refuză hotărît să execute toate punctele tratatului de pace și se poartă totdeauna așa de s-ar spune că dorește, mai curînd, să reînceapă războiul, orice ar fi să se întîmple, decît să sufere ca domnii Țării Românești și ai Moldovei să cîrmuiască pe viață și, mai ales, să creeze fără de învoirea ministrului Rusiei contribuția anuală pe care acești domni o plătesc Porții⁴⁵”.

Este îndeobște cunoscut că Poarta s-a opus din toate puterile la executarea tratatului și angajamentelor. Era un reflex firesc față de pierderea pozițiilor dominante, anterioare.

⁴² Al. Vianu, *op. cit.*, p. 72.

⁴³ Textul la D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, p. 138—146.

⁴⁴ v. Teodor Codrescu, *Uricariul*, t. VI, Iași, 1876, p. 446—452.

⁴⁵ N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 116 și urm.

Chiar și mai târziu, după instalarea consulilor străini, cu toată prezența acestora, Poarta nu înțelegea să trateze Principatele „de fapt în alt chip decît pînă arunci”⁴⁶. Conștienți de aceasta, îndată după pacea din 1774, locuitorii Principatelor se îndreptară către Poartă cu un întreg program de reforme, căutînd și sprijinul puterii protectoare. În cadrul acestor cereri, ceea ce a constituit obiectivul primordial a fost stabilirea, chiar reducerea, cuantumului haraciului și a cantităților de zahare, precum și mijloacele de plată, conform unor tarife mai echitabile și mai suportabile pentru Principate, chiar dacă, așa cum arăta Sir Robert Ainslie, „în timp de pace, nici o țară nu poate, presupun, să furnizeze cereale așa de ieftine ca Principatele Moldovei și Țării Roânești”⁴⁷.

Haraciul nu a fost fixat în cuantumul său prin tratatul de pace și nici prin hătișerifurile din noiembrie 1774. Prin acestea, Principatele erau iertate timp de doi ani de plata tributului. De aceea, în iunie 1776, după cei doi ani de scutire, Poarta emise două hătișumaiuri prin care se precizau sumele cerute ca haraci. Informația consemnată în raportul lui von Gaffron, reprezentantul Prusiei, cum că ministrul Rusiei ar fi intervenit pentru a reduce obligațiile Principatelor, este dezmințită de raportul lui Stahiev⁴⁸. Datoriile bănești au rămas, în mare, la aceeași sumă pe care Principatele o plăteau înainte de izbucnirea războiului ruso-turc din 1768—1774. Prin noile hătișumaiuri, Țara Românească urma să plătească 619 pungi haraci, 150 „peșcheșul bairamului” (bairamlio) și 80 pungi richiabiie, care fac un total de 849 pungi sau 98 mii galbeni. Formal, „djaizie”, „cutumie”, „ubuder” și mucaerurile se desființaseră. Deoarece numărul locuitorilor scăzuse, se acorda o păsuire de 100 pungi anual, în primii patru ani, rambursabilă în anul al cincilea și al șaselea. Moldovei îi revenea un haraci din 135 pungi și 444 $\frac{1}{2}$ piaștri anual, peșcheșul bairamului era egal cu cel al Țării Românești, și 50 pungi richiabiie. Toate acestea însumează 335 pungi și 444 $\frac{1}{2}$ piaștri sau 40 mii galbeni⁴⁹. În ambele hătișumaiuri se sublinia că domnii vor fi menținuți în scaune dacă nu vor „comite delictes” recomandîndu-li-se să nu permită boierilor să înainteze Porții cereri „obraznice”. Însă, chiar în perioada imediat următoare, toate aceste cifre limitative, maxime, au fost depășite de Poartă prin cererile sale, iar trei domni uciși.

În 1777 se prefigura un nou război ruso-turc. Pregătirile Porții determină noi cereri către Principate. În primele luni ale anului următor din Moldova se tăia se cărase cherestea pentru cetățile turcești și pentru Istanbul în valoare de 68.810 lei (aproape haraciul)⁵⁰. Deci scutirea de haraci și „havaieturi” nu a fost respectată, după 1774, decît un an. Faptul că această scutire, precum și celelalte prevederi din art. XVI al tratatului de la Kuciuk Kainargi și din hătișerifuri nu au fost respectate îl dovedește și înscrierea acestora în toate actele următoare acordate de Imperiul otoman Principatelor sau încheiate cu Rusia.

Astfel, *Convențiunea explicativă din Constantinopole din 10 martie 1779*, dintre Imperiul Rusiei și Poarta otomană, în art. VII face precizări referitoare la Principate⁵¹. „Ca și articolul XVI din tratatul de pace, referitor la Principatele Moldovei și Valahiei, prezentul articol cere cîteva schimbări. De aceea s-a convenit și Sublima Poartă își asumă răspunderea din nou :

1) de a nu pune piedici, sub nici o formă și nici un fel, libertății religioase, creștine, în construirea de biserici noi și în repararea celor vechi; 2) de a restitui mănăstirilor și proprietarilor moșiile ce le aparțineau din jurul Brăilei, Hotinului și Benderului; 3) de a respecta clerul creștin; 4) tribut moderat, dus la Constantinopol de deputați; 5) fiecare Principat să întrețină la Constantinopol un reprezentant de afaceri, „la adăpost de orice violență”; 6) Curtea imperială rusă promite să folosească dreptul de mijlocire în favoarea Principatelor, numai „pentru conservarea acestor prevederi”.

Această convenție, cunoscută și sub numele de *Convenția de la Ainali-Kavac*, n-a adus însă, în fapt, nici un fel de schimbări în situația Principatelor. Era reconfirmat și reînțărîtat tratatul de pace din 1774, Turcia căutînd un răgaz spre a-și găsi un aliat european împotriva Rusiei. Se părea că acesta a fost găsit în Franța, ambasadorul acesteia, Saint Priest, mediînd încheierea convenției.

⁴⁶ Cf. idem, *Istoria comerțului românesc, epoca mai nouă*, București, 1925, p. 73.

⁴⁷ Citat de Trevor I. Hope, *Rapoartele lui Sir William Sidney Smith asupra stării Principatelor Moldova și Țara Românească în anul 1792*, în „Studii”, 4/XXVI, 1973, p. 721.

⁴⁸ N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 127.

⁴⁹ Cifrele la Al. Vianu, *op. cit.*, p. 78.

⁵⁰ Hurmuzaki, *Documente*, VII, p. 293 și urm.

⁵¹ Textul Convențiunii la D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, p. 150—156.

Obligațiile economice constituiau un capitol important în raporturile cu Poarta și, deși acestea au fost reglementate, în parte, prin hațișerifurile din noiembrie 1774, ele nu au fost respectate în dimensiunile convenite. De aceea, în urma deselor plângeri și arzuri ale boierilor, au fost reglementate, de această dată mai precis, în *senedul din 1783*⁵². Astfel, primele două articole se refereau chiar la cuantumul haraciului, bairamlîcului, și rechiabiei, care se stabilesc la cifrele anterioare. În total, haraciul Principatelor se cifra la 477.444,20 piaștri, ceea ce nu ar fi fost o povară insuportabilă pentru ele dacă n-ar fi fost urmat de alte cereri. Bairamlîkul și rechiabia însumau alți 245 mii pentru ambele Principate. Pe cîi indirecte, toate aceste dări, vor fi percepute, pe cît posibil, la cote mult mai mari. În continuare, în sened se reluau stipulațiile din actele amintite mai sus.

Comparîndu-le conținutul, putem spune că senedul din 1783, în ceea ce privește Principatele, introduce unele elemente noi, cerute de domni și boierime în repetate rînduri:

a) precizarea amănunțită a obligațiilor bănești ale Moldovei și Țării Românești față de Poartă;

b) nici un fel de furnituri nu vor mai fi trecute în contul haraciului, și vor fi plătite pe loc. La fel salariile salahorilor⁵³;

c) liberalizarea, oarecum, a comerțului cu oi către Poartă prin înlăturarea kasapbășiiilor de la achiziție și plata lor după prețul pieții. Pe viitor, cumpărăturile de cereale se vor face de mirie, fiind plătite în numerar, precum și transportul lor.

Cu toate acestea, senedul din 1783 și hațișerifurile de privilegiu din 1784 nu limitează ferm cantitățile de grîne pe care Poarta le putea cere țărilor române cu titlu de zaherea. Abia hațișeriful din 1802 va dispune livrarea tuturor furniturilor în raport cu posibilitățile de producție ale celor două țări române. Pînă atunci, cererile Porții vor atinge cifre impresionante, deși preocupările pentru limitarea lor nu vor înceta, obținîndu-se chiar unele mici succese, cel puțin în împiedicarea abuzurilor negustorilor turci. Astfel, prin firmanul din ianuarie 1785, sultanul Abdul Hamid I face cunoscut lui Al. Mavrocordat, voievodul Moldovei, că aceasta fiind „chilier al împărăției s-au dat porunci pentru protegerea sârmanei raia” și anume: nimeni, afară de negustori „defterlii” nu aveau voie să intre în țară. Oricine va intra, chiar și negustor, trebuie să aibă teșcherele de la zabiți și să nu pricinuiască nici un fel de pagubă sămănăturilor și cîmpurilor raiiei. S-a cerut ca toți turcii care circulă, oficial, spre partea Oeacovului, prin trecătoarea Isaciei, precum și acei care merg și se întorc din părțile Benderului și Hotinului, prin ghecicul Ismail, să fie supravegheați mai îndeparte, ca fiecare să aibă „teșchereaua cuvenită”. Se cere, apoi, ca și domnul să fie atent și să depună efort pentru respectarea pravelei țării, întreținînd corespondența cu zabiții [...] ⁵⁴. Același firman a fost trimis și cadiilor, naibilor, zabiților de de eniceri, aianilor din cazalele dunărene, precum și valiului — vizir din Oeakov⁵⁵.

Conform noilor reglementări stabilite cu Poarta, plata zaherelelor se făcea la schele de către rezii recepționeri, atunci cînd nu era achiziționată prin boieri trimiși special prin județe și care le achitau pe loc cu bani sau cu chitanțe. Poarta plătea zaherelele direct, cu preț de mirie, sau cerea să fie trecută în contul haraciului. Diferența dintre prețul de mirie și cel de achiziție era, teoretic, suportată de vistieria țării. Prin diferența dintre prețul de achiziție și cel de mirie, Principatele pierdeau sume importante.

Pregătirea pentru un nou război prilejuiește evidențierea unei alte laturi a raporturilor româno-otomane — cererea Porții ca domnii să le furnizeze informații despre Rusia sau alte puteri europene. Inlocuitorul lui Grigore Alexandru Ghica, cel ucis la Iași, Constantin Moruzi organizează o adevărată rețea de informatori, cu spioni trimiși în Polonia, Rusia, Transilvania. Organizatorul și conducătorul direct era ispravnicul de Soroca, Constantin Caragea. Se organizează chiar traducerea revistelor strine ce cuprindeau informații utile pentru Poartă⁵⁶. Prin aceste servicii de informare, arată A. Oțetea, domnii Principatelor Române „au ajuns să exercite o influență puternică asupra deliberărilor Divanului otoman. Un agent francez îi numește factotum ai diplomației turcești. Acești domnitori sînt ochii guvernului otoman. Influența acestor Principate e atît de mare, încît toată politica gu-

⁵² Textul în *ibidem*, p. 192—195.

⁵³ Cf. și Al. Vianu, *Geneza senedului din 1783*, în *RA*, 1/III, 1960, p. 228.

⁵⁴ M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. II (1455—1829), București, 1965, doc. nr. 1047, p. 302.

⁵⁵ *Ibidem*, doc. 1048, și 1049.

⁵⁶ Iurmuzaki, *Documente*, XIII₂, p. 85 și urm.

vernului otoman și aceea a puterilor străine vine aproape întotdeauna să izbutească aici⁵⁷. Afirmatia este, evident, exagerată dar nu lipsită de temei. Iar dacă domnii români ar fi avut oasemenea influență la Poartă, ar fi folosit-o și în profitul lor sau al țării.

Printre altele, nu erau respectate nici interdicțiile cu privire la intrarea turcilor în Principate. Pe baza firmanului lui Abdul Hamid din noiembrie 1774, prin care se interzicea tuturor dregătorilor turci, ascherliilor și locuitorilor din serhaturi să mai calce pământurile Țării Românești și Moldovei, Alexandru Ipsilanti dispuse ca beșli aga, Ismail aga, să ridice pe toți turcii pe care i-ar găsi în țară⁵⁸. Măsurile luate nu au dat rezultate, continuând să se producă numeroase încălcări ale ordinelor Porții. Formal, hațiserfurile din 1774—1784 și următoare, interzic supușilor otomani să dețină proprietăți în Principate. În consecință, sultanul Abdul Hamid dispune, după 1774, restituirea moșilor cotoprite, dărimarea cîșlelor și izgonirea turcilor. Pe temeiul acestor dispoziții, țările noastre au intentat procese posesorilor turci ai moșilor cotoprite, avînd și sprijinul Rusiei⁵⁹.

Însă dominația otomană rămîne apăsătoare prin sistemul furniturilor la prețuri închiatabile, fixate de Poartă. Actele amintite reglementează precis dimensiunile haraciului, dar nu limitau cantitățile de grîne și nici numărul de oi ce trebuiau livrate în Imperiul turc. Regimul dominației otomane continua să fie exploatare pe această cale, nemaiputîndu-se exercita un haraci. Sumele stabilite pentru tribut prin senedul din 1783 sînt reconfirmate și prin actele de privilegii din 1784, 1791, 1792, și 1802, valoarea lor reală fiind în continuă scădere prin deprecierea argintului. În această privință, acțiunea boierească internă obținuse un succes în raporturile cu Poarta otomană. Este drept că repetatele încălcări ale actelor de privilegii obținute de Principate ulterior anului 1774, subliniate de istoriografia citată, au fost determinate, de cele mai multe ori de situația grea în care se afla Imperiul otoman datorită deselor războaie cu Rusia sau dereglării sistemului funcțional interior al imperiului ce se clătina. Oricum, toate acestea au înrîurit raporturile româno-otomane, menținînd o acută stare de nemulțumire în Principate și alimentînd lupta românilor pentru libertate. Această situație a influențat, nu de puține ori, și atitudinea Porții față de domnii români. În măsura în care aceștia răspundeau favorabil și acopereau cererile Porții, nu se aiau cu dușmanii ei, avea șansele unei domnii mai lungi. Dacă încercau să tempereze sau să eludeze aceste pretenții, ocrotind în felul acesta și populația țării, poziția lor la Sublima Poartă se clătina punîndu-le în primejdie, de multe ori, și capul. În același timp încercarea de a menține raporturile cu Principatele pe baze și practici anterioare, atît de nefavorabile acestora, a dus la numeroase situații conflictuale, izvorînd din realitatea luptei romanilor pentru emancipare. Evoluția acestor situații a determinat preocupări pentru reajustarea acestor raporturi, în sensul încercării de către Poartă a menținerii pozițiilor anterioare cu mici concesii sau reglementări mai stricte, pentru a nu îndepărta de tot Principatele Române, aflate și în sfera de interese a altor puteri. Aceste mici pogrese, repetăm, sînt mai puțin vizibile în domeniul obligațiilor materiale către Poartă, care sînt solicitate în continuare fără a se respecta un maxim, ceea ce reprezintă și o încălcare a spiritului din tratatele și actele de privilegii. Este drept că o altă insuficiență a acestora constă în aceea că nu sînt prevăzute modalități și tehnici concrete de punere în practică a prevederilor respective sau mijloacelor juridice corespunzătoare de sancțiune și executare. În felul acesta, pretențiile Porții au atins uneori cote pînă la nivelul celor anterioare anului 1774. Cîteva exemple pot fi convingătoare.

Cele mai multe din cele 204 firme cuprinse într-o condică aflată la Arhivele Statului București se referă la urgentarea procurării și expedierea de zaherea, cherestea, salahori, etc., în perioada decembrie 1786—26 aprilie 1788, în vederea întăririi cetăților Hotin, Bender, Oceaov, Ismail ș.a.⁶⁰. Plata zaherelei se făcea în mai multe feluri: în contul tributului — deși se interzisese prin actele de privilegii anterioare —, din „ajutorniță” și, mai rar, direct de mirie. Însămate, cererile de grîu, în perioada la care se referă condica, se cifrează la 219.833 kile, adică 4.396.660 ocale sau 5.630 tone. Exprimîndu-se valoarea în bani, această cantitate, considerînd o kilă la 30 de aspri, reprezintă pentru Moldova o pierdere de 6.594.990 aspri sau 55.000 piaștri, ceea ce reprezintă o treime din

⁵⁷ A. Oțetea, *Influența Moldovei și Țării Românești asupra politicii Porții în R.A.*, 1/III, 1960, p. 51.

⁵⁸ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. I, p. 118—119 și Al. Vianu, *Aplicarea...*, p. 84.

⁵⁹ Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I₁, p. 925.

⁶⁰ Cf. Mustafa Ali Mehmed, *O condică de firme turcești din timpul domniei lui Al. Ipsilanti în Moldova (1786—1788)*, în „Studii”, 2/XV, 1962, p. 405—427.

haraci. Cote și valori ridicate au atins, în același interval de timp, și livrările de orz, cherestea etc.

Numeroase sînt firmele care reglementează activitatea negustorilor turci în Principate, căutîndu-se înlăturarea practicilor abuzive ale acestora. Astfel, prin firmanul din 9 aprilie 1787, se permitea unor negustori turci să intre în Moldova pentru comerț în următoarele condiții :

a) „raiaua nu trebuie să fie persecutată și nu trebuie să se ia nimic cu forța, ci cu bani și cu voia raielui”; b) negustorii respectivi nu puteau să locuiască unde voiau, ci „acolo unde urmează să se facă locuri noi de bazar, lângă schele și-n locurile fixate pentru ei”; c) se cerea ca ei să nu înființeze „cișlale” și să nu-și procure vite sau alte „lucruri asemănătoare”; d) toată zahereaua procurată trebuie dusă la Poartă, nepermițîndu-se vînzarea ei în alte părți; e) negustorii urmau să fie chezași unul pentru altul pentru a nu săvîrși abuzuri. f) călcarea condițiilor stabilite prin poruncă atrăgea după sine eliminarea negustorului în cauză din asociație⁶¹.

Numeroase documente ale vremii dovedesc că sultanii se îndoiau de credința și supunerea „raialelor” din Principate, mai ales în perioada de război, cînd, în schimbul unor privilegii cerute, se atrăgea atenția domnului să „vegheze bine” ca raiaua să nu se răzvrătească și să treacă de partea dușmanului. I se cerea să depună efort ca să obțină produse agricole pentru aprovizionarea oștilor otomane și să „ocrotească sărmana raia ca să poată lucra în tihnă ogoarele”⁶². Motivele de îngrijorare în ceea ce privește supunerea populației erau întemeiate pe experiența trecută și apropierea unui nou război, ce va prilejui românilor noi acțiuni în lupta lor pentru independență.

La 15 august 1787, Poarta declară război Rusiei, declarație la care a contribuit și refuzul țarinei de a-l extrăda pe Alexandru Mavrocordat „Firaris”. Intrarea trupelor imperiale austriece și apoi cele ruse în Principatele Române a realimentat iluziile de independență a acestora cu sprijinul Vienei și Petersburgului. Tratatul încheiat în urma acestui război de către Poartă cu Austria și apoi cu Rusia reiau problema statutului viitor al Principatelor, precum și drepturile și privilegiile lor. În conjunctura internațională creată și datorită activității diplomatice a bierimii române, cu sprijinul Angliei, Olandei și Prusiei, la Șistov, Moldova și Țara Românească au reușit să nu fie încorporate de Imperiul habsburgic și, apoi de Rusia și să obțină o reconfirmare a privilegiilor și drepturilor acordate în tratatul și actele anterioare. Referitor la Principate, tratatul de pace încheiat de Imperiul otoman cu Austria la 5 august 1791 prevedea :

1. Turcia acorda amnistie generală tuturor supușilor ei din Valahia și Moldova, care „au luat armele contra ei” ;

2. Poarta recunoștea și ratifica, din nou, convențiunea din 7 mai 1775 relativă la „cesiunea Bucovinei” ;

3. Reinnoirea firmanului din 1786, referitor la dreptul de intrare, „petrecerea și eșirea din Moldova și Muntenia a ciobanilor români” ;

4. Austria „restituia” Porții Principatele — Valahia și cele cinci județe din Moldova — ocupate în timpul războiului ;

5. Hotinul va fi retrocedat Porții în ziua semnării păcii cu Rusia⁶³. De reținut este că cele două Principate românești vor mai fi „restituite” Porții și prin pacea de la Iași, din ianuarie 1792, de către Rusia. Încheiate fără importante schimbări teritoriale sau anexiuni, aceste păci au fost, plastic, caracterizate „păci albe” de către N. Iorga⁶⁴. În ceea ce privește viitorul Principatelor, din tratatul de pace de la Iași, mai importante sînt articolele 3 și 4 în care se preciza : Nistrul este hotărît graniță veșnică între ambele imperii ; Oceacovul rămîne Rusiei, Basarabia, Benderul, Akerman, Chilia, Ismail și Moldova sînt restituite Porții, care se angajează să mențină toate „cite prin tratatul din urmă s-au stipulat în favoarea celor din urmă provincii, a nu exige de la această țară nici o sumă de contribuție rămasă neplătită din timpul războiului și a-i acorda o scutire de bir pe timp de doi ani”⁶⁵. Aceste două noi tratate de pace reconfirmau, de fapt, pe cel de la Kuciuk-Kainargi și toate convențiile încheiate ulterior. Deoarece, în ce privește Principatele Române, stipulațiile aveau un caracter general-cadru, drepturile și privilegiile acestora au fost precizate prin două firme (hatihumaiumuri) ulterioare, octombrie 1791, acordat domnului Țării Românești, Mihai Șuțu și cel din mai 1792 către domnul Moldovei, Alexandru Moruzi. Acestea „statutează”, pe aceleași principii și în

⁶¹ *Ibidem*, p. 420—421.

⁶² M. Guboglu, *op. cit.*, doc. 1191, p. 341.

⁶³ Cf. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1892, p. 434.

⁶⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VIII, București, 1938, p. 70—71.

⁶⁵ Textul la D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, p. 219—225.

aceleași limite ca cele anterioare, viitoarele rapoorturi cu Poarta otomană⁶⁶.

De remarcat că modalitățile de îndeplinire a havalcelor ca și condițiile de decontare a cheltuielilor efectuate de domnitori își găsesc o nouă reglementare în aceste acte, mai precisă, sarcina principală căzînd pe seama capuchehaielelor și a unor funcționari otomani desemnați în acest scop. O semnificație deosebită prezintă și clauzele privind numirea și menținerea domnilor la tron, fiind considerate drept condiții necesare pentru propășirea Principatelor ca și prevederile care înlesnesc și chiar cer înființarea unor întreprinderi meșteșugărești într-o țară sau cealaltă.

Aceste noi acte de privilegii obținute de boierii și domnii din Principate marcau un alt moment în direcția aplicării tratatului de la Kuciuk-Kainargi și în reglementarea rapoorturilor româno-otomane, în sensul normării lor mai riguroase și în revenirea treptată la garantarea privilegiilor de la începutul închinării față de Imperiul otoman. Evident, în rapoorturile sale cu cele două țări române, Sublima Poartă nu va respecta întocmai prevederile acestor acte acordate de ea însăși, încălcîndu-le, uneori, abuziv, solicitînd contribuții bănești și materiale în condiții diferite și peste cotele precizate în ele, depășind, cîteodată, posibilitățile reale ale Principatelor. Măsuri abuzive vor fi luate și față de unii domni care, nu de puține ori, își pierd tronurile fără ca Poarta să facă dovada vinovăției lor. De aceea, toate acestea vor fi reluate și în actele ulterioare obținute de Principate.

⁶⁶ Vezi, în extenso, textul lui V. A. Urechia, *Istoria românilor*, seria 1786—1800, tom. II, București, 1892, p. 1—5.

ORGANIZAREA ADMINISTRATIV-TERITORIALĂ A MOLDOVEI ÎN TRE ANII 1832 ȘI 1862 (II) *

DE

ADRIAN MACOVEI

Prevederi regulamentare relative la organizarea administrativ-teritorială a Moldovei și a instituțiilor corespunzătoare. Odată cu intrarea în vigoare a Regulamentului organic în Moldova au fost introduse și în administrația statului, ca și în toate celelalte domenii de altfel, nu numai principii noi de organizare, ci și o serie de îmbunătățiri care, alături de o raționalizare a serviciilor și funcțiilor administrative cu scopul creșterii operativității, au urmărit și degrevarea bugetului țării de unele cheltuieli excesive.

În materie de organizare administrativ-teritorială, Regulamentul organic a prevăzut doar o stipulație, formulată lapidar într-un singur alineat al art. 139, prin care se punea în sarcina celei de a treia secții din cadrul Departamentului de Interne, întocmirea planului „înrotunjirii ținuturilor cu asemănata lor întindere”¹. În schimb, cu totul altfel s-a prezentat situația în ceea ce privește instituția isprăvniciilor și a dregătorilor ținutali ca reprezentanți locali ai puterii de stat.

Introducerea principiului separării puterii administrative de cea judecătorească ca o cerință „neapărată pentru buna orânduială la regularizarea pricinilor și pentru închezășluirea drepturilor a particularnicilor”², a determinat modificări importante pentru racordarea la noul cadru modernizat a organizării administrației țării. Prin adoptarea principiului enunțat, rolul bine precizat și, în același timp, strict delimitat al isprăvniceii și al celorlalte organisme din subordine ca instituții cu funcții pur administrative, nu a însemnat cătuși de puțin o simplă preluare și reactualizare a sarcinilor lor mai vechi, care s-au dovedit a fi, în noile condiții istorice, insuficiente și necorespunzătoare.

Comparativ cu perioada istorică anterioară, pe lângă înlăturarea confuziilor și a impreciziunilor, atribuțiile pe linie administrativă au fost mult amplificate, contribuind în mod substanțial la reliefaarea profilului preconstituit instituțiilor din domeniu. Chiar și alcătuitoarea Regulamentului organic nu au putut, de la bun început, intui și prevedea îndatoririle complexe pe care urmau să le îndeplinească dregătorii ținutali. Așa se explică faptul că, în art. 409 din ediția anului 1832, a fost inserată, ca o obligație a miniștrilor de resort, alcătuirea unor proiecte de regulament care, o dată adoptate de adunarea legiuitoare, vor sluji „ca lege spre urmarea datoriei fieștecăruia dregător”³. Dealtfel, nu este lipsit de interes să menționăm că, numai după trei ani, în ediția Regulamentului organic din 1835, aveau să fie înglobate o serie de prevederi noi elaborate între timp ca legi separate, vizînd, e drept, nu numai sectorul administrației de stat, care au completat dispozițiile în materie cuprinse în ediția precedentă⁴.

Potrivit noilor reglementări puse în aplicare începînd cu anul 1832, întreaga administrație internă a principatului a fost încredințată Departamentului de Interne, isprăvnicii aflîndu-se sub „nemijlocitele sale poronci”, primînd, bineînțeles, instrucțiuni și ordine și din partea titularilor celorlalte departamente⁵.

* Prima parte a acestui studiu a apărut în tomul XIX, 1982, al acestui *Anuar*.

¹ „Analele parlamentare ale României”, t. I₂, București, 1893, p. 155.

² Art. 279 din *Regulamentul organic* (*ibidem*, p. 196).

³ *Ibidem*, p. 218.

⁴ Vezi *Regulamentul organic al Principatului Moldovei*, ediția 1835 (copie dactilografată la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași).

⁵ Art. 139 („Analele parlamentare ale României”, t. I₂, București, 1893, p. 153).

Considerați prin regulament drept administratori ai ținuturilor, ispravnicii, aleși în exclusivitate numai dintre „pămînteni”, erau numiți, ca și în trecut, de către domni, însă la propunerea Statului Administrativ care prezenta pentru fiecare post cîte doi candidați.⁶ Obligați să depună jurămîntul în scris care îi angaja să slujească „cu sirguință, credință și curățenie”, fără să se abată din „datoriile orînduite, păzind legiurile și respectînd instituțiile patriei [...]”, dregătorii ținutali nu mai erau schimbați anual, cum s-a obișnuit în epoca anterioară, ci o dată la trei ani. Această prevedere nu excludea posibilitatea ca mandatul lor să fie prelungit, în cazul celor ce ar dovedi o „putare vrednică”, sau — din contra — să fie înlăturați din funcție înainte de termen, dacă asupra unor ispravnici „s-ar isvedi vădită și cugetată călcare de datorie”⁷.

În ceea ce privește paleta variată a atribuțiilor dregătorilor ținutali, în cuprinsul Regulamentului organic nu li s-au rezervat un capitol special, astfel că ele au fost extrase în urma efectuării unei lecturi integrale a celor două ediții.

Pentru alegerea deputaților ținutali în Obșnuita Obștească Adunare, ispravnicii erau obligați ca, în termen de 24 de ore de la primirea listelor de la cîrmuire, să convoace boierii cu drept de vot și de a fi aleși și să supravegheze, fără a încerca să exercite vreo influență, desfășurarea lucrărilor pentru desemnarea deputaților amintiți, raportînd imediat, la încheierea alegerilor, despre rezultatul lor. În cazul cînd însuși dregătorul unui ținut va întruni condițiile de a fi ales deputat, cîrmuirea va delega, la cerere, un boier comisar pentru a suplini temporar funcția ispravnicului respectiv⁸.

Cum, spre deosebire de perioada istorică anterioară, ispravnicilor le-a fost repartizată și îndatorirea de a colecta banii proveniți din încasarea obligațiilor fiscale a tuturor categoriilor de contribuabili, dregătorilor ținutali, împreună cu sameșii (casierii) ispravnicilor, le-au revenit o serie de atribuții privind desfășurarea acestei acțiuni în bune condițiuni, sub aspectul ritmicității, a corectitudinii, a verificării și adevărării sumelor depuse de către cei desemnați să le adune conform „isvoadelor” primite de la Vistierie etc. Tot ispravnicii „administratori” aveau obligația de a stabili, în înțelegere cu starostii breslelor investiți de regulament și cu sarcini fiscale, condițiile strîngerii banilor pentru patente, a contribuțiilor bănești la care erau supuși toți negustorii și meșteșugarii din principat⁹. Și legat de aplicarea noului regim fiscal introdus prin Regulamentul organic, dregătorii ținuturilor le-au revenit îndatorirea de a acorda tot concursul comisiilor ținutale pentru alcătuirea catagrafurilor¹⁰.

Conform aceleiași legiuri, fiecare ispravnic avea sarcina să urmărească starea sanitară din cuprinsul ținutului încredințat spre administrare, raportînd periodic Comitetului sănătății, iar în situații de excepție, departamentului sanitar din care făcea parte unitatea sa administrativă¹¹.

O dispoziție redactată în termeni categorici a privit obligația dregătorilor ținutali de a avea „privigherea cea mai lucrătoare” ca nici unul din slujbașii statului, vorniceii satelor, starostii breslelor, proprietarii de moșii sau vechilii acestora, să nu perceapă în folosul lor, dări, gloabe sau zeciuiele, peste cele legiuite, de la săteni sau alte categorii sociale de contribuabili. Pentru tolerarea unor asemenea nelegiuiri „ispravnicii se vor scoate din slujbă și vor cădea în cea mai mare răspundere pentru că au îngăduit acest fel de asuprire”¹². Și rămînînd în

⁶ Art. 403, alin. b (*ibidem*, p. 216—217).

⁷ Art. 406 și 408 (*ibidem*, p. 218).

⁸ Art. 10, 22 și 23 (*ibidem*, p. 82—84).

⁹ Art. 101 (*ibidem*, p. 104); art. 105, 106 (*Regulamentul organic*, ediția 1835, p. 49—51).

¹⁰ Art. 84, alin. b, „Analele parlamentare ale României”, t. I₂, București, 1893, p. 100.

¹¹ Art. 181 (*ibidem*, p. 166). Din punct de vedere sanitar Moldova a fost împărțită în cinci departamente, după cum urmează: 1) Suceava, Botoșani, Herta, Dorohoi cu sediul la Botoșani; 2) Iași, Hirleu, Cîrligătura, Vaslui cu sediul la Iași; 3) Neamț, Roman, Bacău cu sediul la Neamț; 4) Tutova, Tecuci, Putna, Fălciu cu sediul la Birlad; 5) Covurlui cu sediul la Galați (art. 182, *ibidem*).

¹² Art. 197 (*ibidem*, p. 105). Pentru slujitorii din administrație a fost întocmit, ca și în celelalte domenii de altfel, un stat al „lefilor dregătorilor”, potrivit căruia au fost fixate următoarele retribuții: ispravnicii ținuturilor Putna și Covurlui cîte 1000 de lei; ispravnicii de Bacău, Neamț, Suceava și Iași cîte 800 lei; ispravnicii ținuturilor Botoșani, Dorohoi, Roman, Fălciu, Tutova, Vaslui și Tecuci cîte 700 lei; ispravnicul de Hirleu 600 lei; ispravnicii de Herta și Cîrligătura cîte 500 lei. Fiecare ispravnicie mai dispunea de un casier sau sameș cu o retribuție de 300 lei și de „scriitori”, a căror număr varia în funcție de mărimea și importanța ținuturilor fiind plătiți cu 100 de lei lunar fiecare, la fel ca și privighetorii de ocoale (*ibidem*, p. 117).

același domeniu al curmării „catahrișurilor asupraoale”, s-a mai preconizat ca orice poruncă din partea cirmuirii transmisă ispravnicilor privind sarcinile obștești ale satelor, aceștia, la rîndul lor, le vor împărtăși în scris privighetorilor de ocoale, pentru fiecare sat în parte, „cîtîme cereri [...] în oricare made”, pentru a „sluji de descoperire la toată cercetarea ce s-ar faci”¹³.

Alte însărcinări s-au referit la obligativitatea supravegherii directe a desfășurării alegerilor membrilor eforiilor orașanești, la revizuirea, împreună cu președintele tribunalului și cu deputatul ținutal, a sămilor anuale de venituri și cheltuieli întocmite de către eforii, precum și controlul nemijlocit al activității acestora, la organizarea echipelor de slujitori ai isprăvniceii și alegerea căpitanului lor din rîndul maziilor, postelniceilor, „neamuri sau și boiernăși”, la vizarea anuală a condicilor de stare civilă, în fine, tot ispravnicii trebuiau să se îngrijească de confecționarea unui steag cu emblema ținutului, care stînd „la tactul isprăvniceii, să fie sub privigherea slujitorilor [...], spre a să întrebuița la vreo întîmplare de țere-monie sau revizie”¹⁴.

În ceea ce privește privighetorii de ocoale, aleși dintre „notabilii frunțași ai ținuturilor” de către vorniceii satelor ocolului respectiv, care, la rîndul lor, „potrivit cu vechiul obicei”, vor fi aleși de către săteni, trebuiau să îndeplinească condiția de „proprietar de avere nemîș-cătoare” și să fie „lăcuitoari în ocolul alegerii sale”. Ei își puteau lua funcția în primire, pre-văzută pe o durată de trei ani cu dreptul de a fi realeși, numai după confirmarea alegerii de către domn¹⁵.

Îndatoririle privighetorilor de ocoale au fost fixate în mod concis și, în același timp, precis în cuprinsul regulamentului: de a apăra pe săteni împotriva tuturor „răpirilor și a nedreptăților sau de sine volnicitelor cereri din partea trecătorilor și de către oricine altul”, de a raporta ispravnicului despre tot ce se întîmplă în ocolul său (epidemii, epizotii, secetă și „de toate neprevăzutele și extraordinarele întîmplări vătămătoare lăcuitoarilor”). Pentru „osteneala sau cheltuielile lor”, li s-a interzis să se despăgubească de la săteni, întrucît erau remunerați de către stat¹⁶.

Succinta însușire a sarcinilor inserate în Regulamentul organic ce au revenit organelor administrației locale, relevă conturul exact al cercului de obligații de preocupări a institu-țiilor din domeniu, eliminînd pe cît posibil confuziile și neîngăduind suprapunerea de atribuții. Este însă adevărat că aceste îndatoriri, departe de a răspunde și de a acoperi în același timp, problematica complexă pe care, în noile condiții istorice, a ridicat-o societatea românească și sub raportul administrației de stat, au fost completate pe parcurs, după cum vom vedea într-un alt paragraf, cu o serie de instrucțiuni domnești sau ale departamentului de resort, care au lărgit și întregit, totodată, sfera atribuțiilor instituțiilor administrației locale, implicit a isprav-nicilor și subalternilor lor.

Modificări în împărțirea teritorial-administrativă. Necesități, aplicare practică, rezultate (1832—1858). Chestiunea organizării teritoriului Moldovei în subunități administrative — ți-nuturi și ocoale — echilibrate din punct de vedere al numărului de localități rurale și urbane, a fost determinată, în primul rînd, așa după cum am mai afirmat, de importanțele modificări ale granițelor ce au avut loc în detrimentul principatului în ultimul sfert de veac al secolului al XVIII-lea și la începutul celui de al doilea deceniu al secolului XIX.

Acestea n-au fost însă singurele motive. O judicioasă repartitie a așezărilor umane din Moldova de după 1832 a fost reclamată și de facilitarea, pe de o parte, sub raportul dis-tanțelor, a legăturilor locuitorilor din anumite zone cu instituțiile administrative locale, iar pe de altă parte, de operativitatea executării de către aceasta din urmă a dispozițiilor primite de la forurile superioare. Nu trebuie să neglijăm însă și o altă latură a problemei, cu adînci semnificații, care deși nu a fost reliefată în mod expres, transpiră în mod evident din docu-mente cercetate. Transpunerea în practică a prevederilor regulamentare cu toate limitele lor, care au vizat în totalitate diversitatea aspectelor vieții interne statale, putea fi garantată nu-mai de existența unor instituții capabile să opereze cu instrumentele noilor legislații și, în același timp, să supravegheze cu autoritatea conferită și să anihileze orice adversitate sau opoziție manifestată față de noul regim instaurat în Moldova după 1 ianuarie 1832. În acest sens, ne limităm să amintim ostilitatea fățișă cu care au fost primite în lumea satelor o serie de stipulații din regulament, tipărite și răspîndite în faximile înainte de intrarea lui în vigoare, referitoare la organizarea străzii pămîntești, la obligațiile fiscale, dar mai ales

¹³ *Ibidem*, p. 52.

¹⁴ *Ibidem*, p. 71, 73—74, 124, 131, 193.

¹⁵ *Ibidem*, p. 322.

¹⁶ *Ibidem*, p. 322—323.

acelea privind raporturile dintre proprietarii de moșii și țărani și a cuantumului obligațiilor celor din urmă față de cei dinții, fixate în cap. III, secția a VII-a¹⁷.

În fine, nu poate fi ignorată nici latura financiară. După cum este bine cunoscut, introducerea unor reforme presupunea și o serie de investiții bănești. Or, în acea vreme vistieria statului putea face cu greu față cheltuielilor ordinare, dezechilibrul bugetar ce s-a perpetuat an de an, datorându-se, în cea mai mare măsură, și prelungirii exagerate, după 1829, a ocupației militare străine. O reducere a numărului ținuturilor atrăgea în mod implicit și o micșorare a numărului dregătorilor cu întreg cortegiul lor de subalterni, astfel, sumele rămase disponibile puteau fi folosite la finanțarea instituțiilor administrațiilor locale care ar fi fost păstrate după operațiunea de revizuire a arondării teritoriului Moldovei. Revelator în acest sens este proiectul întocmit, la începutul anului 1833, de Sfatul Administrativ care, pe de o parte, motivînd că „neapăratile trebuinți ivite de la aplicația Organicescului Reglement, simțindu-să și nevoie a să face o adăogire de cheltuieli spre sporire lefilor și a personalului, atît în partea administrativă, cît și cea judecătorească, ca să să poată da ocîrmuirii trebuincioasăle mijloace, încît să lipsască greutățile și strîmtorările care din ispită s-au văzut că au cercat mai în toate posturile [...]”, a propus, pe de altă parte, ca numărul ținuturilor să fie redus de la 16 la 11, mai ales că „rătunzimea” lor „înfătoșază astăzi o mare nepotrivire încît și slujba și lăcuiorii, din pricina depărtărilor, pătimesc”¹⁸. Apreciată ca „aducătoare de un folos obștesc”, această micșorare a numărului administrațiilor ținutale trebuia să procure sumele necesare pentru majorarea retribuțiilor slujbașilor menționați în statele de servici, „căci deși să împuținează cinci ținuturi — se argumenta de către același organism central — însă posturile să sporesc: și toate să plătesc mai bine și, îndeobște, să îlesnește slujba”¹⁹.

Reclamată, după cum am văzut, de disproporția care exista ca întindere între cele 16 ținuturi ale Moldovei, la care s-au adăugat și celelalte considerente care au justificat o serie de modificări în organizarea teritoriului Moldovei sub raport administrativ, operațiunea de „înrotunjire a ținuturilor”, a presupus în prealabil o temeinică pregătire, concretizată prin consultarea opiniei dregătorilor isprăvniciilor în legătură cu redistribuirea localităților urbane și rurale din ținuturile încredințate spre administrare. Aceasta a și constituit, dealtfel, mobilul circulației din 2 decembrie 1832 a Departamentului de Interne al Moldovei, trimisă tuturor isprăvniciilor prin care le-a solicitat ca, în termen de cinci zile, să prezinte o serie de tabele cuprinzînd localitățile și, unde este cazul, chiar ocoale întregi care, din cauza distanțelor mari față de reședința ținutului sau din pricina dificultăților întîmpinate la traversarea unor forme de relief sau cursuri de ape, sînt susceptibile de a fi transferate la ținuturile vecine. De asemenea, situații similare urmau să fie alcătuite și pentru localitățile și ocoalele din ținuturile alăturate care pot fi integrate ținutului respectiv, în ambele cazuri, operînd, desigur, criteriul apropierii de reședință. Tot prin același canal s-a recomandat isprăvniciilor să se informeze reciproc pentru ca lucrările cerute să cuprindă date cît mai precise²⁰.

Răspunsurile, cum era și firesc, nu s-au lăsat așteptate, astfel că, excepție făcînd isprăvnicia Botoșani care și-a înaintat raportul de-abia la sfîrșitul lunii ianuarie 1833²¹, pînă la finele anului 1832, Departamentul de Interne s-a aflat în posesia situațiilor solicitate. O cercetare, fie și sumară, a acestora ne conduce la o serie de constatări interesante privind modul în care unii dintre isprăvnici — ca cei mai îndreptățiți cunoscători a cauzelor unor dificultăți pe care le-au întîmpinat în administrarea ținutului lor — și-au întocmit rapoartele:

Așa, bunăoară, comisul Iancu Botez, isprăvnicul ținutului Suceava, aprecia că „ținutul acesta de a să face înrotundire după cuprinderea poruncii nu-i chip, căci tahul [reședința — n.n.s.] aceștii isprăvnicii fiind aproape de granița Bucovinei (Fălticeni — n.n.s), nu are unde a să întinde a să pute face înrotundire [...]”. De aceea a considerat absolut necesar ca numărul ocoalelor să rămînă neschimbat, adică șase, propunînd o redistribuire a satelor în

¹⁷ Cf. Valerian Popovici, *Cauzele mișcărilor țărănești din Moldova oglindite în rapoartele comisiilor de anchetă din anii 1831—1833*, în SCȘI, an V (1954), nr. 3—4 p. 439—470.

¹⁸ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dosnr 311, f. 3—3v.

¹⁹ *Ibidem*, f. 4.

²⁰ Arh. St. Iași, Departamentul de Interne al Moldovei, tr. 797, op. 907, dosar 1301, f. 1.

²¹ Isprăvnicia Botoșani a decis să alătuiască o comisie din toți privighetorii de ocoale care, sub președinția privighetorului ocolului Cîmpului, să se întrunească la reședința acestuia de la Socrunjeni pentru a întocmi situația cerută de departament (idem, Isprăvnicia Botoșani, tr. 1333, op. I 1513, dosar 138, f. 5—8).

cadrul acestora, „pentru că după împărțirea de astăzi pe ocoale, nefiind chibzuite, întâmpină privighetorii greutate pentru săvârșire poroncilor”²².

Într-o postură delicată s-a aflat ispravnicul ținutului Fălciu, care s-a grăbit să facă cunoscut Departamentului de Interne că întâmpină o mare greutate întrucât Fălciul, „ci mai mari parte urmează într-o întinsoare pe Prut [...] esti cu neputință a să pute chibzui chiar înrătungimi cind să găsești și în lături de cilanti tahturi isprăvnicest”. Apoi, localitățile din partea hotarului cu ținutul Tutovei, aflate între cinci și șapte „ceasuri” depărtare de „tahtul acești isprăvnici”, dar a lor îndemînări și speculații li întâmpină tot prin târgurile acestui ținut. Și asămîne dipartare să socotește în vreme cind tahtul să găsești în Huși, iar la întimplare cînd esti în Fălciu, rămîne cu neputință apropiere la ținutul acesta”²³. În urma lămuririlor primite de la departament, isprăvnicia Fălciu a propus să fie cedate un număr de 14 sate ținutului Tutova, urmînd să primească alte 12 localități de la ținutul Iași²⁴.

Într-o situație fără ieșire se considera și ispravnicul de Tecuci care încredința cîrmuirea că din analiza tabelului întocmit se poate lesne constata imposibilitatea de a da configurației ținutului „o figură rătundă”, situație dictată de relieful care predomină în acea zonă, precum și de forma alungită a ținutului, pînă la a căru hotar de nord, de la reședință, era de 12 ceasuri. A renunța la unele localități din ocoalele Zeletin, Berheci sau Polocin „fiind îngrădite împrejur cu dialuri și păduri și ca să rupă cevaș din eli și a să da cătră altile a ținuturilor megieșite, nicidecum nu s-ar pute, căci deși târgul Bacăului esti apropi de fundul ocolului Polocin, dar ari stavilă apa Siretiului și apa Bistriții și codrii Dealului Mari și-s mai neîndăminatice acelor ținuturi decît acestuia”. „Apoi ca să-s facă rătund ținutul acesta — se arată în același raport — trebui să-s triacă pisti apa Siretiului spre apus (cari este o apă mari și primejdioasă) și să fie incluse în ținutul Tecuci ocoalele Biliiești și Gîrlele împreună cu orașul Focșani, precum și jumătate din suprafața ținutului Covurlui. Soluția, desigur, nu putea fi luată în considerare, mai ales că era, se pare, rezultatul obsesiei ispravnicului respectiv de a da o formă rotundă ținutului, interpretînd aidoma expresia folosită în circulara departamentului. În cele din urmă, pentru a se da „ținutului acestuia o figură regulată, adică para-rîlogram cu apropiere de cvadrat” (sio!)²⁵, a propus trecerea la Tecuci a unui număr de 19 sate din ținuturile vecine Bacău, Roman, Tutova și Covurlui²⁵.

O argumentare bine concepută și căreia i s-a acordat cuvenită importanță a fost cea a stărostiei Putna. Comisul Mihăiță Mihalache, ispravnic de Putna, aprecia în mod cu totul justificat că, analizînd sub raportul distanțelor și a reliefului, „nici un fel de prifacire nu să poate socoti arondații în megieșie” ținuturilor Bacău, Tecuci și Covurlui. Focșanii, ca reședință administrativă, este la o distanță aproximativ egală față de localitățile din nordul și sudul ținutului, astfel că o eventuală modificare a hotarului în aceste două direcții ar atrage după sine numai dezavantaje pentru locuitori. Nici la est, Siretul fiind „o dispărțire fi-rească” de ținutul Tecuci, „după stare locului, nu iartă nici o împrumutare în localnicul folos a uneie din amîndouă ținuturile”, cu toate că ocolul Polocinului, aflat acum în perimetrul ținutului Tecuci, a aparținut înainte ținutului Putna. Nici eventuala variantă a înființării unui nou ținut, a Adjudului, compus din ocoalele Răcăciuni, de la ținutul Putna și Polocin de la ținutul Tecuci, nu ar avea șanse de succes întrucît — motiva același raportor — pe lîngă o revizuire a distribuirii pe ocoale a localităților din ținutul Putna, anevoios de făcut din cauza poziției geografice a ocoalelor Șușița și Lunca, „luînd ocolul Răcăciuni de la întrupare Putnii, să ridică o mare înlesnire a ocoalelor de munte și răzășăști Vrancea și Șușița, care să hrănesc după vechea obișnuință pe moșile de la Răcăciuni”. În consecință, fiind adeptul unui *statu-quo*, ispravnicul de Putna nu s-a pronunțat pentru vreun transfer de localități, considerînd că nici chiar „pustiul ținutului acestuia” ce se întinde „ca o minică în hotarul Transilvaniei, cale de 30 ceasuri în munții pustii ai Vrancei [...]”, nici agiută, nici smîntește la rătunzala de acum”²⁶.

Pîrcălabul Galațiului, în schimb, după ce a convocat și a consultat „pe cîțiva boieri [...] care au știință de starea satelor” din Covurlui, a ajuns la soluția, concretizată și prin tabelul anexat la raport, că „pentru îndreptare ținutului împrejur să fii deopotrivă depărtare de tahtul pîrcălabiei”, să se transfere 15 sate din ținuturile Tutova și Tecuci, în schimbul altor 12 din ocolul Horincii a ținutului Covurlui care urmau a fi cedate ținutului Tecuci²⁷.

²² Idem, Departamentul de Interne al Moldovei, tr. 797, op. 907, dosar 1301, f. 6, 16.

²³ Ibidem, f. 98, 105.

²⁴ Ibidem, f. 124 v.—125.

²⁵ Ibidem, f. 30, 31, 35.

²⁶ Ibidem, f. 112—113.

²⁷ Ibidem, f. 100—102.

Fără a fi însoțite de vreun text explicativ care să motiveze, într-un fel sau altul, propunerile schimbului de localități între ținuturi, autorii situațiilor pentru isprăvnicile necitate pînă acum s-au rezumat la alcătuirea unor tabele din care se constată doar distanța, mai mare sau mai mică, bineînțeles, apreciată tot în „ceasuri” — și, uneori, din pedanterism, în minute, cum este cazul ispravnicului de Roman²⁸ — ca unic criteriu care ar justifica transferul de la un ținut la altul a unor sate. Cei mai mulți dintre ispravnici s-au abținut de a întreține o corespondență pentru a se pune de acord asupra întocmirii lucrărilor poruncite. Așa se explică, spre exemplu, faptul că atît isprăvnicia Botoșani, cît și cea a Dorohoiului au contat pe adjudecarea, în detrimentul ținutului Suceava, a aceluiași grup de localități desprinse din ocolul Berhometele²⁹.

Nu același lucru s-a petrecut, în schimb, în cazul isprăvnicilor Neamț și Bacău, care în urma informărilor reciproce au convenit asupra unui număr de 11 localități care au trecut și au fost menținute apoi în perimetrul ținutului Bacău, de a cărui reședință se aflau la o depărtare de pînă la două „ceasuri”³⁰. De asemenea, o deplină concordanță a existat și între situațiile alcătuite de ispravnicii ținuturilor Tutova și Vaslui, fiind de comun acord ca ocolul Racovei cu cele 22 de sate ale sale să fie transferat de la primul la cel din urmă³¹. De notat că tot ispravnicul de Tutova a prevăzut și două variante a schimbului de localități cu ținutul Fălciu: în cazul în care Hușii vor rămîne reședință de ținut și în eventualitatea cînd aceasta va fi mutată la tîrgul Fălciu³².

În ceea ce privește ținuturile Iași și Botoșani, din materialul arhivistic cercetat rezultă că ispravnicii respectivi au procedat la o redistribuire generală a localităților. În cazul Iașului, care cuprindea în acel timp 183 de sate și tîrguri³³, s-a propus transferarea ocolului Prut la ținutul Botoșani, iar alte patru așezări umane să fie cedate ținutului Hîrlău³⁴. S-a preconizat, în schimb, trecerea în perimetrul ținutului Iași a unui număr de 52 de localități: 38 din ținutul Cîrligătura, 10 din ținutul Vaslui și patru din ținutul Hîrlău³⁵. Astfel, ținutul Iași apărea cu cinci ocoale: Turia, Copou, Bahlui, Codru și Braniștea, care înglobau 213 localități³⁶.

În viziunea celor ce au întocmit situațiile solicitate de Departamentul de Interne, ținutul Botoșani urma să cuprindă un total de 160 de sate și tîrguri, dintre care nu mai puține de 96 „socotite a să pute tragi de la alți ținuturi” și anume Hîrlău, Dorohoi, Iași și Suceava. Numărul exagerat de localități revendicate, ca și împărțirea ținutului numai în trei ocoale, între care ocolul Cîmpului apărea ca o subdiviziune mamut, cu 79 de așezări umane, în comparație nu numai cu celelalte două: ocolul Tîrgului (37 așezări) și al Siretului (44 așezări), dar și cu restul ocoalelor din celelalte ținuturi ale Moldovei — lasă să se întrevadă o oarecare superficialitate cu care a fost tratată această problemă a revizuirii arondării teritoriului ținutului Botoșani³⁷.

Pentru ultimele trei ținuturi, Cîrligătura, Hîrlău și Herța, care în cele din urmă aveau să fie radiate din nomenclatura administrativă a principatului, ispravnicii lor au purces, aidoma colegilor lor, la elaborarea proiectelor de „înrotundire”, urmărind să revendice cu excepția Hîrlăului, o serie de localități de la ținuturile învecinate, și, în același timp, să cedeze cît mai puține pentru a nu subrezi și mai mult zestrea și așa destul de săracă a așezărilor umane pe care le cuprindeau³⁸.

O privire de ansamblu la modulul în care ispravnicii ținuturilor au înțeles să-și expună punctele de vedere și să furnizeze o serie de detalii privind o redistribuire echitabilă a localităților rurale și urbane între și în cadrul ținuturilor, ne îngăduie să apreciem că, cu unele excepții, au fost formulate propuneri realiste, pertinente, care pe alocuri au depășit chiar litera instrucțiunilor primite prin circulara departamentului din 2 decembrie 1832. Dacă acesta din urmă a pus accentul pe criteriul distanței în „ciasuri” în operațiunea de revizuire a

²⁸ *Ibidem*, f. 24—26.

²⁹ *Ibidem*, f. 66—68, 132—136.

³⁰ Arh. St. Iași, Isprăvnicia Bacău, tr. 162, op. 180, dosar 362, f. 5, 10—11.

³¹ Idem, Departamentul de Interne al Moldovei, tr. 797, op. 907, dosar 1301, f. 75, 110 v.

³² *Ibidem*, f. 75 v.

³³ *Ibidem*, f. 86.

³⁴ *Ibidem*, f. 89 v.—90.

³⁵ *Ibidem*, f. 92 v.

³⁶ *Ibidem*, f. 86.

³⁷ *Ibidem*, f. 132 v.—136 v.

³⁸ *Ibidem*, f. 42—44, 47—50, 60—62 v.

repartiției satelor și ȋrgurilor ȋntre ȋnuturi, unii ispravnici, ca cei de la Puma, Fălcu, Cuvurliu, au invocat, e adevărat, destul de timid, și criteriul „ȋndeminării locuitorilor”, a activității lor economice de care trebuia să se ȋnă seama, fiind arhicunoscut fenomenul interdependenței stabilite de-a lungul vremurilor ȋntre locuitorii zonelor de deal și munte și cei aflași ȋn cȋmpie sub raportul schimbului de produse și al furnizării mȋinii de lucru. Desigur, datele obȋnute de departament de la isprăvnicile principatului au servit ca un material cu caracter orientativ, ele nu au fost date uitării sau ignorate ȋn luarea deciziilor din anii următori.

Fără a mai aștepta concluziile desprinse ȋn urma materialului adunat de Departamentul de Interne, la 17 ianuarie 1833, Sfatul Administrativ al Moldovei a prezentat vicepreședintelui Obșteii Adunări un proiect potrivit căruia „au socotit a să face ȋmpunare ȋnuturilor la nomăr de unsprezece, pentru care s-au alcătuit și hartă cu ȋnchipuire de ȋndreptare, spre a nu fi ca mai ȋnainte, altile ȋntinzȋndu-să ȋn lungime, altile ȋn lăȋime și unele ȋntȋrȋnd ȋn altile”. Această grabă era justificată de faptul că, așa după cum am mai arătat, lipseau mijloacele financiare reclamate de „neapărătile trebuinȋi ivite de la aplicaȋia Organicescului Reglement [...]”³⁹. Potrivit acestui proiect urmau să dispară ȋnuturile Fălcu, Tecuci, Dorohoi, Hirău și Cirligătura, a căror reședințe transformate ȋn centre de ocoale, să li se acorde o importanȋă deosebită: „[...] mandatarii⁴⁰ și privighetorii acelor ocoale, ȋn a căror cuprindere vor fi ȋrgurile, să aibă a lor șădere ȋn acele orașă atȋt pentru buna orȋnduială, cit și pentru judecăȋile ce s-ar ȋvi”⁴¹.

Adus ȋn discuȋia Obșteii Adunări din dispoziȋia lui Kiselev, acest proiect ȋnsoȋit de harta ȋntocmită de Fonton de Verayon⁴² nu a obȋnuit adeziunea forului amintit. La 23 martie 1833 acesta a decis ca numărul ȋnuturilor „să rămȋie neschimbat”, adică tot de 16, urmȋnd ca judecăȋoriile ȋnutale „să se mărginească ȋn număr de zece, care va avea rezidenȋia lor la următoarele mai jos locuri: Galaȋi, Focșani, Bȋrlad, Huși, Iași, Roman, Bacău, Fălticeni, Botoșani, Dorohoi”. Cu același prilej s-a mai hotărȋt ca ȋn ȋnuturile unde judecăȋoriile vor fi desfiinȋate, „isprăvnicile, pe lȋngă datoriile ȋn săvȋrșirile administraticești, să aibă și datoria a ȋndreptătoarei poliȋii și dreptate de cercetare și ȋmplinire ȋn pricinile de judecată pȋnă la suma de trei sute lei”⁴³.

Conform hotărȋrii de mai sus, titularul Logofetei Justiȋiei, C. Sturza, „recunoscȋnd de vrednic ȋntre acesta” pe căminarul Petrache Asachi, președintele judecăȋoriei Botoșani, i-a solicitat acestuia din urmă concursul ȋn vederea aplicaȋiei „reformei ȋncuȋvȋnate” ȋn materie judecăȋorească⁴⁴. La scurt timp, Petrache Asachi a depus pe masa superiorului său un raport ȋn care, pe lȋngă observaȋiile sale critice privind desfiinȋarea unor judecăȋorii, atrăgea atenȋia că o prezumtivă reformă administrativ-teritorială a principatului, care ar determina, implicit, noi modifiȋări ȋn organizarea tribunalelor ȋnutale, „să socotești a cuprinde ȋn sine o temelii traicnică și, ca una ci nu să poate supune la adesi prifacere sau schimbări, avȋnd ea raporturile sale cu toate satele și indiviile (sic!) din prinȋpat, apoi lucrarea atȋngătoare de dȋnsa oare n-ar trebui să fiȋ cu metod și nu ȋn alt chip decȋt după ȋnșălesul reglemental [...]”⁴⁵. ȋn consecinȋă, el s-a angajat să ȋntocmească o „exactă” lucrare, condiȋionȋnd logofetei procurarea unui material absolut necesar: harta „horografică pe care să găseșc regularisite ȋnuturile”, situaȋiile deȋnute de Departamentul de Interne privind distanȋele localităȋilor de reședinȋele ȋnutale și, de la Vistierie, „extracturile satilor și a moșiilor” cu numele proprietăȋilor⁴⁶. Aflat ȋn posesia documentaȋiei solicitate, datorită intervenȋiei energice a Secretarului de Stat⁴⁷, Petrache Asachi și-a ȋncheiat lucrarea, devansȋnd finalizarea iniȋiativei de „ȋnro-

³⁹ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dosar 311, f. 3—4.

⁴⁰ ȋn același proiect, Sfatul Administrativ a propus, ȋn materie judecăȋorească, instituirea unor mandatar, cȋte unul pentru două ocoale, care „să să ȋndeletnicească cu micile pricinȋ ȋntre lăcȋitori pentru ca să nu fiȋ ei nevoiȋi a alerga pentru aceste la rezidenȋii judecăȋorești [...]” (*ibidem*, f. 3 v).

⁴¹ *Ibidem*, f. 4 v.

⁴² *Ibidem*, f. 5.

⁴³ *Ibidem*, dosar 223, f. 22—23; „Analele parlamentare ale Romȋniei”, t. III₂, București, 1893, p. 305—306.

⁴⁴ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dosar 311, f. 6.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 7—8.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 8—8 v.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 9, 140. Harta utilizată de Petrache Asachi a fost cea ȋntocmită de Fonton de Verayon „pentru rătȋnzimea ȋnuturilor”, așa după cum rezultă dintr-o adresă a Secretariatului de Stat (*ibidem*, f. 13).

tundire a ținuturilor" ce revenise de drept Departamentului de Interne, acțiune care, dealtfel, a fost transferată între timp Vistieriei la finele lunii martie ⁴⁸.

La 26 ianuarie 1834 C. Sturza a prezentat în fața adunării „proiectul pentru înrotundirea ținuturilor și a ocoalelor prințipatului Moldaviei”, justificînd că și-a revendicat această inițiativă mai ales că tot ceea ce s-a întreprins în această direcție, pe lângă nemulțumirile generale pe care le-a stîrnit, conținea și o serie întreagă de erori. Desigur, el a avut în vedere lucrările catagrafiei fiscale din 1831, proiectul prin care se reducea la zece numărul tribunalelor ținutale și, în special, harta întocmită de Fonton de Verayon din ordinul lui Kiselev ⁴⁹.

Plecînd de la principiul stabilirii unei depline concordanțe între organizarea judecătorească a țării și cea administrativ-teritorială a căror interdependență este dictată de natura activității instituțiilor din aceste domenii, C. Sturza împreună cu colaboratorul său, Petrache Asachi, au alcătuit, în prima fază, o hartă a Moldovei reflectînd situația împărțirii administrative a Moldovei în cele 16 ținuturi, 76 de ocoale și 1.922 de localități. Aceasta avea să scoată și mai mult în relief o multitudine de anomalii care existau în împărțirea administrativ-teritorială a principatului și care trebuiau în mod imperios înlăturate. În afară de acestea, menținerea a 16 reședințe isprăvnicești cu numai zece tribunale ținutale așa cum se preconizase, pe lângă sporirea peste măsură a sarcinilor acestora din urmă în condițiile extinderii competenței sub raport teritorial, se încălca și unul din principiile de bază regulamentare, cel al separării puterii judecătorești de puterea administrativă, prin acordarea de atribuții magistrative ispravnicilor din ținuturile unde judecătoriile au fost desființate. În sfîrșit, alte neajunsuri create de menținerea acestui model greoi de organizare administrativă și judecătorească observate cu justețe de C. Sturza s-au referit la dubla subordonare a unor slujbași ai statului, la dificultatea întocmirii actelor de stare civilă la obligația locuitorilor unor sate care „cu puțin nu se ating de mahalaoa unei reșidenții” cum e cazul celor din apropierea Romanului, Bacăului, Hirăului, Iașului și Tirgului Frumos, să se deplaseze la distanțe foarte mari pînă la isprăvnicia de care aparțin pentru rezolvarea diferitelor probleme ș.a. ⁵⁰. Toate aceste motive invocate în fața Obșnuitei Obștești Adunări de către autorul proiectului de reformă aveau să justifice avansarea propunerii ca, după pilda instituirii a zece judecătorii ținutale, să fie reduse la același număr și ținuturile Moldovei, fapt ce a determinat „o din nou împărțire privitoare către amîndouă ramurile”. Astfel, cu același prilej au fost prezentate alte două hărți, reprezentînd „starea cea de față a zece ținuturi judecătorești” și, a doua, arondarea principatului în zece ținuturi și 55 de ocoale ⁵¹.

Luînd în discuție cele expuse de C. Sturza, membrii adunării nu au avut aceleași puncte de vedere, unii fiind de părere să se reducă numărul ținuturilor și al judecătoriilor la 12, alții la 13 sau 14 ⁵². În cele din urmă, la 12 februarie, același for avea să se pronunțe definitiv, stabilind ca numărul ținuturilor și, deopotrivă, al tribunalelor ținutale să nu depășească

⁴⁸ La 28 martie 1833, Departamentul de Interne a făcut cunoscut Vistieriei că deși i-a revenit sarcina de „rătundire ținuturilor”, pentru care au fost întins lucrări, dar fiindcă după voia născătorilor nu rămas acum deodată aceeași hotărîre neîndeplinită [...], departamentul, dorind a înființa, pre cît să poate, liniște și îndeminare lăcuitorilor de toate stările, adrisăriștii aței Vistierii științale adunate în no<mar> de 138 file cu lucrare în delă șnuruită, binevoind, ca precum dreptățile sint a dezlipi de la un ținut satul cu depărtare și a-l lipi cîtră altul cî apropiere, ca una cî țini în sine și dările aceloră, spre a nu i să pricinii confuzie în adunarea lor, să puie în lucrare încît să poate apropiere satelor de tahturile isprăvnicești și să săvîrșească cuvințioasa îndreptare, [...].” (Arh. St. Iași, Departamentul de Interne al Moldovei, tr. 797, op. 907, dosar 1301, f. 139).

⁴⁹ Kiselev, ordonase și podpolcovnicul Bergenheim să întocmească o hartă administrativă a Moldovei, pentru care solicitase, la 6 noiembrie 1833. Sfatului Administrativ să-i pună la dispoziție „harta Moldovei [...] cu împărțirea cea nouă a ținuturilor și ocoalelor”, precum și „alte științi care în urma acestii schimbări pot să fii de trebuință”. Bergenheim a trecut la executarea ordinului înainte de a avea toate datele necesare. În cele din urmă, podpolcovnicul nu a mai primit nici un fel de informații, întrucît intervenise hotărîrea Obșnuitei Obștești Adunări de a reduce la 13 numărul ținuturilor și al tribunalelor ținutale (*ibidem*, f. 25, 28). Așa se explică și erorile hărții lui Bergenheim (ortografiat Berghenghevski în documentele cercetate), semnalate de C. Giurescu în lucrarea *Principatele române la începutul secolului XIX*, București, 1957, p. 199—202.

⁵⁰ „Analele parlamentare ale României”, t. IV₂, București, 1893, p. 453—454.

⁵¹ *Ibidem*, p. 454.

⁵² *Ibidem*, p. 461—462.

cifra de 13, urmînd să fie desființate ținuturile Hîrlău, Cîrligătura și Herța. Potrivit hotărîrii de mai sus, Sfatul Administrativ era chemat ca pînă la următoarea convocare a Obîșnuitei Obșteștii Adunări să întocmească proiectul noii arondări conform recomandărilor date. Pînă atunci, se preciza în aceeași „încheiere” a adunării, „numărul atît al isprăvnicilor, cît și al judecătorilor va rămîne așa precum astăzi se găsește”⁵³.

Decizia amintită mai sus avea să fie confirmată abia după venirea pe tronul Moldovei a lui Mihail Sturza⁵⁴, cînd, la 25 iulie 1834, Sfatul Administrativ aducîndu-i la cunoștință hotărîrile Obîșnuitei Obșteștii Adunări, a propus și instituirea unei comisii alcătuită dintre deputații adunării, cite doi pentru ținuturile de sus și cele de jos ale Moldovei care, în colaborare cu spătarul Petrache Asachi, „să facă cu dreptă închipuire împărțirea acelor 13 ținuturi [...]”⁵⁵.

Dovedind operativitate, la 15 ianuarie 1835, comisia a raportat Sfatului Administrativ că și-a încheiat misiunea, înaintînd, totodată, și rezultatele activității sale: un tabel conținînd localitățile transferate de la un ținut la altul împreună cu descrierea limitelor topografice ale ținuturilor, o situație privind redistribuirea satelor, tirgurilor și orașelor în 13 ținuturi și 62 de ocoale, precum și o hartă „topograficească” cu „despărțirile incongiurătoare a fiușticăruia ținut i ocol”⁵⁶.

Fără a fi declarată definitivă și a căpăta o consacrare oficială, fiind prima încercare temerară de împărțire a tuturor așezărilor Moldovei în condițiile reducerii numărului de ținuturi și ocoale, prin materialul ce a fost elaborat, această operație a inspirat și a stat la baza viitoarelor modificări și îmbunătățiri ce au intervenit în organizarea administrativ-teritorială a principatului.

Din succinta examinare a proiectului de redistribuire a localităților Moldovei în cele 13 ținuturi și 62 de ocoale, rezultă că membrii comisiei au urmărit realizarea unui echilibru între ținuturi, sub raportul numărului de sate ce urmau să le cuprindă în perimetrul lor. Cu excepția ținuturilor Putna și Covurlui⁵⁷, transferările de localități preconizate modificau vechile coordonate geografice ale ținuturilor, datorită, pe de o parte, integrării de către ținuturile vecine a așezărilor umane din ținuturile propuse spre desființare — Herța, Hîrlău și Cîrligătura — iar pe de altă parte, încercărilor de înlăturare a unor situații anormale cauzate de distanțele mari care existau între unele sate și reședințele de ținut.

⁵³ S-a recomandat Sfatului Administrativ „a se îndeletnici să alcătuiască, cu toată scumpătatea, pregătirile cuviincioase cătră dizlocația ținuturilor în numărul arătat de trei-sprezece, cu luare aminte și chibzuire de a fi la fieștecăre ținut satele pre cît se poate mai apropiate de rezidenția lui și rezidenția pre cît se poate mai la mijloc, cu osăbire numai ca la ținuturile de pe margine să se caute a fi rezidențiile pre cît se poate mai apropiate de margine” (*Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, t. I, Iași, 1855, p. 70—71).

⁵⁴ Anunțat de hotărîrea Obîșnuitei Obșteștii Adunări, în calitatea pe care o avea, Kiselev a sugerat, între altele, Sfatului Administrativ, la 24 februarie 1834, că, „avînd în vedere ce în grabă orînduire a domnului, cu de trebuință am socotit a pune înainte Sfatului ca acela să înfăpșeze arătata socotință a adunării, la vremea cuviincioasă, către domn, spre punire la cale cari o va cunoaște de folos” (Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dosar 311, f. 65).

⁵⁵ *Ibidem*, f. 69. Au fost propuși: banul Ienăcache Gherghel și banul Dimitrie Bran pentru ținuturile de sus și vornicul Sandu Crupenschi și Iorgu Ghica pentru ținuturile de jos care, împreună cu Petrache Asachi, acum avînd rangul de spătar, vor cere „materialurile trebuincioase spre acest sfîrșit” de la Departamentul de Interne și Logofeția Dreptății, „avînd în vedere și harta primită de la București [...]” pentru întocmirea lucrării solicitate. Cum postelnicul Iorgu Ghica și-a declinat misiunea din cauza „împregiurărilor casnice”, a fost înlocuit cu postelnicul C. Catargiu (*ibidem*, f. 69, 72). Cît privește „harta primită de la București”, ea este cea întocmită de Bergenheim care, în ciuda inexactităților pe care le avea (vezi nota 49), a fost totuși difuzată isprăvnicilor principatului (Arh. St. Iași, Isprăvnicia Bacău, tr. 345, op. 370, dosar 479, f. 1, 7, 11; cf. C. Giurescu, *op. cit.*, nota 1 de la p. 200).

⁵⁶ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dosar 311, f. 78. Cu excepția hărții, cele două liste, A și B, au fost publicate în „Analele parlamentare ale României”, t. V₂, București, 1895, p. 659—732.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 679—680, 684—685.

Adusă în discuția Obșteștii Obișnuitei Adunări prin raportul Sfatului Administrativ din 4 februarie 1835⁵⁸, lucrările efectuate de comisia de „înrotundire” a ținuturilor, iscălite — nu știm din ce motive — numai de trei dintre membrii ei (C. Catargiu, Sandu Crupenschi și Enache Gherghel), împreună cu harta întocmită de Petriche Asachi — în urma dezbaterilor ce au avut loc — urmau să fie încredințate pentru revizuire unei alte comisii formate din cinci deputați desemnați de adunare⁵⁹.

Solicitudin Departamentului de Interne situațiile întocmite de către ispravnici la sfârșitul anului 1832, privind distanțele între localități și reședințele ținutale, comisia amintită s-a dovedit destul de expeditivă, întrucât, la 9 martie 1835, și-a prezentat raportul în plenul Obișnuitei Obștești Adunări⁶⁰, însoțit și de „*Tabla obștimilor sătești a Prințipatului Moldovei după înrotunzirea făcută la anul 1834*”⁶¹.

Fără a intra în detalii, întrucât am risca să ne repetăm, rezultatul activității comisiei amintite — departe de a avea caracterul unei operațiuni intermediare — nu a fost rodul unei simple revizii a „tablei obștimilor sătești” alcătuită în anul anterior. În afară de faptul că a fost modificată distribuția localităților atît în cadrul ocoalelor aceluiași ținuturi, cît și între ținuturi, cu excepția Dorohoiului, Sucevei, Romanului și Iașului, denumirile ocoalelor din celelalte ținuturi apar parțial sau în totalitate schimbate. Ținutul Neamț, singurul dealt-fel, este trecut de această dată cu un ocol în plus, deși numărul localităților rurale atribuite a crescut de la 126 la 139⁶². În acest mod și totalul ocoalelor Moldovei s-au ridicat de la 62 la 63⁶³. Plecînd de la aceste constatări cu totul generale, ceea ce se cuvine să relie-făm este faptul că „tabla obștimilor sătești” complet refăcută și supusă atenției Obișnuitei Obștești Adunări s-a apropiat într-o oarecare măsură de lucrarea ce trebuia să îmbrace o formă definitivă privind redistribuirea tuturor localităților Moldovei în cele 13 ținuturi și 63 de ocoale. Dar, deocamdată, conform deliberării aceleiași adunări, din 11 martie, „lucra-re comisie acei din urmă sî îmbunătățește și să se înfiinzeze prin aplicație”, condiționat însă, „că orice neîndemînări în privire cătră înlesnirea lăcuitoilor și nepotrivire s-ar diz-văli, d-lor dregătorii ținuturilor, împreună cîte cu doi boieri ținutași la fieștecare ținut [...]”. le vor raporta, urmînd ca Sfatul Administrativ, „după cuviințoasele luări aminte să le îndrepteze”, aplicîndu-se în practică „vremelnicește” pînă la sesiunea următoare a Obișnuitei Obștești Adunări, „spre a se descoperi pînă atuncia și acele îndreptări prin aplicație dacă își au temeiul lor, urmînd a fi acele îndreptări în parte numai, iar nu în totul” și numai după aceste operații „se va face acea desăvîrșită hotărîtoare încheiere”⁶⁴. Luînd cunoștință de această decizie, Mihail Sturza nu avea să o împărțasească în totalitate, datorită neconcordanței pe care o observase între „harta închipuită pe ocolire a 13 ținuturi după planul Obștești Adunări” și modificările propuse între timp în ceea ce privește „linia demarcații” între ținuturi. În consecință, domnitorul a dispus ca Departamentul de Interne, „la toate ținuturile unde va fi nepotrivire în linia demarcației”, să desemneze cîte o comisie alcătuită din doi boieri „ținutași”, care folosindu-se de ultimul proiect de repartizare a localităților pe ținuturi și ocoale, să întocmească o situație, în termen de 15 zile, „de toate prefacerile neapărat cerșute, ca să se deie ținuturilor, încît se poate, o formă potrivită [...]”⁶⁵. Mihail Sturza avea să trateze, desigur, cu o aparentă indiferență și hotărîrea luată de Obișnuita Obștească Adunare, în aceeași ședință, ca reședința ținutului Dorohoi să fie mutată la

⁵⁸ *Ibidem*, p. 658.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 531; comisia a fost alcătuită din postelnicul Iorgu Ghica, vornicul Ștefan Catargiu, spătarul Iordache Crăstescu, aga Alecu Roset și spătarul Grigore Ghica (*ibidem*, p. 532).

⁶⁰ *Ibidem*, p. 741.

⁶¹ *Ibidem*, p. 741—768. Deși a lucrat între 9 februarie și 9 martie 1835, comisia Obișnuitei Obștești Adunări a adoptat, la tabelul redactat de ea, același titlu, inclusiv data de an a situației alcătuite de prima comisie de arondare a teritoriului Moldovei.

⁶² *Ibidem*, p. 713, 750; vezi și Victor Andrei, *Evoluția teritorială a vechiului ținut Neamț*, în „Anuarul liceului de băieți „Petru Rareș” — Piatra Neamț”, 1934—1935, p. 50—68.

⁶³ „Analele parlamentare ale României”, t. V, București, 1895, p. 768.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 554; vezi și anaforaua către domn a Obișnuitei Obștești Adunări din 13 martie 1835 (*ibidem*, p. 769).

⁶⁵ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dosar 311, f. 85.

Tîrgul Nou, proprietatea domnitorului, localitate căreia i-a fost modificată ceva mai de vreme denumirea în Mihăilești⁶⁶.

Ajunsa din nou la nivelul isprăvnicilor, operațiunea de arondare a ținuturilor Moldovei avea să declanșeze noi probleme, de această dată interținute. Prin circulara Departamentului de Interne din 12 aprilie, nominalizată pentru fiecare dintre isprăvnicii aflați în funcție, au fost expuse, fără nici un echivoc, atribuțiile ce reveneau comisiilor ținutale.

Ghidîndu-se după lista notată cu lit. B⁶⁷, ce a fost anexată ordinului circular, isprăvnicii, împreună cu cei doi boieri rînduiți direct de departament, o vor supune imediat la „ce mai de aproape observații [...]” și acolo unde vor constata că „despărțirea între ținuturi nu este regulată, atît spre înlesnire lăcuiitorilor, cît și potrivită cu o bună rînduială mîrginire, fără a privi către particularnic interes”, vor proceda la îndreptările cuvenite, avînd dezlegarea să efectueze următoarele operații: să elimine situațiile de intercalare a unora dintre localități ce nu aparțin aceluiași ținuturi, „fără a intra în din nou prefacire cu înrotundirea a totul [...]”, vor delimita ocoalele din interiorul ținutului, despărțirea ce se recomanda a fi cît se va „pute mai rîtundă” și fără împedcări la căutatul slujbii [...]. Pentru evitarea oricăror confuzii sau inexactități, comisiile ținuturilor vecine își vor împărții reciproc liste cu satele care intră în componența ținuturilor respective. Încheierea lucrării, a cărei termen nu trebuia să depășească 20 de zile, urma să fie marcată de alcătuirea unui tabel al localităților împărțite pe ocoale, precum și al unui jurnal, iscălit de toți membrii comisiei, cu descrierea exactă a hotarului ținutului.

Această analiză, la nivelul isprăvnicilor, a redistribuirii pe ținuturi și ocoale a localităților principatului s-a dovedit a fi, în cele din urmă, prin rezultatele ei, o fază absolut necesară, întrucît cu acest prilej au fost eliminate o serie de neclarități. Justificarea operațiunii de mai sus este confirmată și de unele informații documentare în urma excerptării materialelor arhivistice care s-au păstrat.

Așa, bunăoară, comisia care a activat la ținutul Iași sub președinția lui Iancu Ralet, isprăvnicul ținutului, prin corespondența întreținută cu organisme similare de la ținuturile vecine, a reușit să stabilească cu precizie nu numai localitățile ce constituiau limitele despărțitoare ale ținutului⁶⁸, ci și introducerea în nomenclatorul localităților a unor așezări care nu au figurat nici într-o evidență⁶⁹. Nu a putut tranșa, în schimb, în favoarea sa neînțelegerile cu ținutul Vaslui, a cărei comisie, a anunțat, la 22 aprilie, rezultatele lucrărilor ei. Era vorba despre cinci sate: Schitu Duca, Dimitrești, Dobrovăț cu cătunele Rotunda, Perjul și Slobozia Dobrovățului, Potropeștii spătarului Duca și Grajduri care au fost

⁶⁶ „Analele parlamentare ale României”, t. V₂, București, 1895, p. 769. La sfîrșitul anului 1834, locuitorii din Dorohoi au trimis domnitorului trei jalbe, prin care își exprimau temerea că zvonurile unei proiectate mutări a reședinței ținutului la tîrgul Herței ar putea să devină realitate (*ibidem*, p. 733—735, 738). Pe de altă parte, locuitorii din Herța, autori și ei a două jalbe adresate lui Mihail Sturza, arătau, între altele, că motivele invocate de dorohoieni „nu sînt pornite de la un pravăț al adevărului”. Ei au solicitat, în consecință, ca isprăvnicia și judecătoria ținutului Dorohoi să-și aibă reședința în tîrgul Herței (*ibidem*, p. 736—738). După ce în ședința din 21 februarie 1835, logofătul Teodor Balș a propus adunării ca denumirea localității Tîrgul Nou să fie schimbată în Sturzeni, mitropolitul Veniamin Costache a anunțat pe domnitor, la 27 februarie, hotărîrea adunării de a acorda denumirea de Mihăilești localității Tîrgul Nou. Acestea au avut loc după ce, la 11 februarie, membrii adunării au votat în unanimitate mutarea reședinței ținutului Dorohoi la Tîrgul Nou. Așa se explică, probabil, de ce domnitorul a fost înștiințat prin anaforaua din 13 martie că reședința ținutului Dorohoi este Tîrgul Nou, nefiind menționată denumirea de Mihăilești (*ibidem*, p. 739—740).

⁶⁷ La circulara Departamentului de Interne au fost anexate două liste: „întîi, supt litera A, a comisii de mai înainte care să va vide și cu însămnările făcute de Obșteasca Adunare în dreptul unora din sate la cari ținuturi s-au încuviințat a să da”, a doua, „supt litera B, a comisiei rînduită din sîmul ei, cuprinzătoare încît no<mar> de sate și ocoali au închipuit a rămîne acel ținut”, precizîndu-se isprăvnicilor ca „înjghebind locali comisii să luată în ce mai de aproape observații această din urmă tăbliță [...]” (Arh. St. Iași, Isprăvnicia Iași, tr. 630, op. 692, dosar 375, f. 1).

⁶⁸ La 22 aprilie, a avertizat comisia ținutului Botoșani că satele Bădărăi și Andrieșani au fost incluse în perimetrul ținutului Iași (*ibidem*, f. 11).

⁶⁹ Este vorba de Bordea „unde este pocita di ținutul Vasluiului” (*ibidem*, f. 31).

trecute în evidența ambelor ținuturi. Intervenția făcută la comisia de la Vaslui, ca și la Departamentul de Interne, nu au avut sorți de izbândă ⁷⁰.

O situație mai complicată o întâlnim la ținutul Suceava. Comisia acestui ținut a intervenit, prin două rapoarte, la Departamentul de Interne semnând faptul că existența a numai patru ocoale, așa cum au fost stabilite în lista alcătuită de comisia Obșnuiței Obștești Adunări, „luindu-să aminte [...] că să pot aduci, pi viitorime, întârziere în săvîrșire poroncilor și împîinări de greutatea de către privighetori”, a decis să efectueze împărțirea satelor în cinci ocoale ⁷¹. Cu același prilej a mai semnalat faptul că localitățile care au fost luate din ocolul Siretului de Sus și trecute la ținuturile vecine Botoșani și Dorohoi sînt mult mai aproape de reședința isprăvniceii Suceava, decît satele care i-au fost transferate din ținutul Romanului ⁷².

În sfîrșit, un schimb tăios de adrese între comisiile ținuturilor Suceava și Neamț a fost consecința includerii de către acesta din urmă a localităților Fărcașa și Crăpăturile. Neînțelegerile au pornit de la situația satului Fărcașa care avea doi proprietari cu rezidența unul la Neamț, altul în ținutul Suceava, situație care nu putea constitui un motiv de adjudecare — se arată în corespondența comisiei de la Suceava — mai ales că, potrivit poroncilor primite, este „cu totul oprit privirea către particularnicul interes, cînd și lăcuiitorii acestui sat și pîn-acum au fost cu birul tot la ținutul acesta și încă cu prilejul acesta să tragă și satul Crăpăturile ca să facă drum în mergire la Fărcașa” ⁷³. În cele din urmă disputa a dat cîștig de cauză comisiei ținutului Suceava ⁷⁴.

Limitîndu-ne, pentru economia lucrării, doar la aceste exemple, trebuie să precizăm însă că în afară de ținuturile Roman și Botoșani, a căror comisii au lucrat în conformitate cu indicațiile primite de la Departamentul de Interne ⁷⁵, nu mai dispunem și de alte informații din care să rezulte modul în care și-au coordonat activitatea comisiile amintite, deși — așa cum rezultă din unele documente cercetate — ele au fost înființate la toate ținuturile.

O dovadă, peremptorie a celor afirmate o constituie însuși titlul: „*Tabla obștimilor satești a Prințipatului Moldovei alcătuită după observația comisiilor ținutale*” ⁷⁶, purtînd doar ca dată de an — 1835. Ea nu reprezintă altceva decît o centralizare a amendamentelor propuse de comisiile instituite la nivelul ținuturilor la „tabla obștimilor satești” întocmită la începutul anului 1835 de către comisia desemnată de Obșnuița Obștească Adunare. În afară de aceasta, pe ultima filă a tabelului se află următoarea mențiune însoțită și de iscălitura autorului sau a celui care a realizat redactarea: „După lucrările adunate de prin ținuturi. Șîf secției al 3-le, Dimitrie Drăghici, serdar” ⁷⁷. Dealtfel, la 24 mai 1835, Departamentul de Interne raporta Sfatului Administrativ încheierea lucrărilor „precum s-au putut mai regular”, alcătuiindu-se două situații: „un tablo supt litera A în dispărțire ocoalelor, precum și osăbită listă, supt litera B, arătătoare de prifacire ce au urmat comisiile ținutale și sporul

⁷⁰ *Ibidem*, f. 20—21, 26—27. La 5 mai 1835, Departamentul de Interne a făcut cunoscut isprăvniceii Iași că „de vreme ce Vasluiul au predstavisit tablile dipartamentului, nu să mai pot întoarci înapoi”.

⁷¹ Arh. St. Iași, Isprăvnicia Suceava, tr. 1615, op. 1848, dosar 84, f. 2, 29.

⁷² *Ibidem*, f. 29. Refuzul Departamentului de Interne de a da curs propunerilor comisiei ținutului Sucevei a fost însoțit de recomandarea ca acea comisie, limitîndu-se numai la patru ocoale, „să va îndeletnici a le îngheba cu cît să va pute să fie mai lesnicioasă pentru căuăutul slujbii și, de va socoti, poate a mai rupe niscaiva sate din celelalte ocoale și a le lipi către ocolu Muntele ci să vede puțin la număr [...]”. În ceea ce privește retrocedarea localităților date ținuturilor Dorohoi și Botoșani, nu a fost acceptată întrucît „urmează o neasămăluită cotitură din pricina hotărului Bucovinii și o urmare împotriva așazămintului [...]” (*ibidem*, f. 47).

⁷³ *Ibidem*, f. 32, 50.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 57, 59.

⁷⁵ Arh. St. Iași, Isprăvnicia Roman, tr. 996, op. 1043, dosar 276, f. 1 și urm.; Isprăvnicia Botoșani, tr. 1333, op. 1513, dosar 340, f. 394.

⁷⁶ *Idem*, Secretariatul de Stat, dosar 311, f. 95—114. Și în fondul Vistieriei Moldovei există o copie a „tablei obștimilor satești” din 1835, însă a fost transcrisă cu multe greșeli (*idem*, Vistieria Moldovei, tr. 875, op. 997, dosar 423, f. 1—18 v.), ca și copia purtînd cota mss. 1716 aflată la aceeași instituție citată mai sus.

⁷⁷ *Idem*, Secretariatul de Stat, dosar 311, f. 114.

a cîteva sate ce s-au găsit netrecute în prescrierea [...]” comisiei adunării⁷⁸. Într-adevăr, din „Lista pentru prefacire urmată în tăblițele predstavlise de comisiile ținutale la înrotundire ținuturilor”, notată cu litera B și încălătită tot de Dimitrie Drăghici, în afară de menționarea localităților trecute de la un ținut la altul, au fost însemnate și satele omise sau trecute de două ori în evidența comisiei adunării: Adincata (ținutul Botoșani), Coștieni (ținutul Iași), Slobozia lui Sion (ținutul Tutova), Bordea și Civlici, iar satul Brătuleni de peste apa Bahluiului, „fiind în depărtare”, a fost desprins din Lețcanii Vechi (ținutul Iași)⁷⁹.

La 11 iunie 1835, „tabla obștimilor sătești” a fost avizată și de către domnitor, cu precizarea ca să fie pusă „în vremelnicească lucrare”, pînă ce se va alcătui de către un inginer al statului harta și numai „atunci, după luările aminte ci să vor faci asupra regulăi formi a ținuturilor”, se va statornici „îndreptare ci să va găsi de niapărată”⁸⁰. Se cuvine însă să precizăm că această „tablă a obștimilor sătești” avea să suporte unele prefaceri la scurt timp după ce a fost redactată și a primit înălta încuviințare, modificări ce nu au fost operate în tabel. Este vorba de redistribuirea pe ocoale a unor localități din cadrul acelorasi ținuturi, precum și de transferul unui număr de șapte sate (Micleşti, Șerbești, Pribești, Ciortestii, Popești, Chircești și Coropcenii) din ocolul Crasnei de la ținutul Fălciu la ocolul cu aceeași denumire de la ținutul Vaslui⁸¹.

O comparație, fie și sumară, a celor două „table ale obștimilor sătești” ne conduce la unele constatări nu lipsite de interes. Spre deosebire de tabelul alcătuit de comisia adunării, unde multe, exagerate de multe toponime au fost redat într-o formă aberantă, în situația întocmită la Departamentul de Interne denumirile de localități, cu unele mici excepții, au fost trecute corect. În afară de ținuturile Suceava și Putna la care nu s-au înregistrat modificări în ceea ce privește numărul satelor cuprinse în perimetrul lor așa cum au fost înregistrate în prima listă, celelalte ținuturi, e drept, puține la număr, le-au fost desprins sau adăugate o serie de localități. Operațiunea de definitivare este rezultatul redactării a acestui din urmă tabel pe baza sugestiilor făcute de către comisiile ținutale, cele mai autorizate, de altfel, de a-și spune ultimul cuvînt în materie. În afară de aceasta, absolut la toate ținuturile a fost revizuită repartitia localităților pe ocoale, „tabla obștimilor sătești” din 1835 alcătuită la Departamentul de Interne înregistrînd deosebiri foarte mari față de lucrarea comisiei adunării⁸². Dacă în operațiunea de arondare a teritoriului Moldovei aceasta din urmă și-a avut rolul ei bine stabilit, oferind, după cum am văzut, un material orientativ comisiilor instituite la nivelul ținuturilor, în schimb tipărirea listei, în 1895, în paginile „Analelor parlamentare ale României”, tomul V₂, a fost de natură să inducă în eroare, căci „tabla obștimilor sătești” din 1835 care a căpătat și girul domnitorului Mihail Sturza, necunoscută pînă în prezent, a continuat să se păstreze între copertile unui dosar de la Arhivele Statului Iași. În fine, se cuvine să nu trecem cu vederea una din scăderile, am aprecia-o de maximă importanță pentru problema care formează obiectul studiului de față, anume: nici una dintre comisiile la care ne-am referit nu a sesizat necesitatea fixării reședințelor de ocoale, localitatea de rezidență a privilegietorului de ocol ales sau numit, continuînd să fie considerată și reședința ocolului respectiv, aspect ce va fi înlăturat și va cunoaște o soluționare firească mult mai tîrziu.

Cum era și de așteptat, modificările care au intervenit în organizarea administrativ-teritorială a principatului și care au intrat în vigoare începînd de la 1 iulie 1835⁸³, aveau să

⁷⁸ *Ibidem*, f. 93. Cu același prilej, Departamentul de Interne a propus Sfatului Administrativ ca satele Mărești, Glodurile lui Botez, Băimacu și Obîrșia, în urma jalbelor primite de la locuitori, să fie trecute la ținutul Bacăului, fiind la o distanță de 16 „ceasuri” de reședința ținutului Tecuci de care aparțin.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 94. Fără a fi precizate, două din satele ținutului Fălciu, au fost trecute în tabelul comisiei adunării de cîte două ori.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 117. Sfatul Administrativ, potrivit rezoluției lui Mihail Sturza, urma să multiplice această „tablă a obștimilor sătești” pentru celelalte departamente „spre punere în lucrare” (*ibidem*, f. 116). Vezi și raportul către domnitor, din 2 iunie 1835, al Sfatului Administrativ (*Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, t. I, Iași, 1855, p. 73—74).

⁸¹ Arh. St. Iași, Vistieria Moldovei, tr. 1316, op. 1488, nr. 1266, f. 1 și urm.; nr. 1279, f. 1 și urm.

⁸² Vezi, pentru comparație, tabelul din anexa lucrării și „Analele parlamentare ale României”, t. V₂, București, 1895, p. 741—768. Precizăm că, din cauza spațiului tipografic limitat, anexa va fi publicată în *AI/Al*, odată cu partea a IV-a și ultima a studiului nostru.

⁸³ Arh. St. Iași, Isprăvnicia Herța, tr. 359, op. 390, dosar 544, f. 1.

declanșeze o febrilă activitate de adaptare la noile condiții a sistemului administrativ, fiscal și judecătoresc, ultimul dintre cele trei domenii cunoscând, după cum am văzut, o reformă care s-a soldat cu reducerea la zece a numărului de tribunale ținute, prin hotărârea Obșteștii Adunări din 29 decembrie 1833, în timp ce numărul ținuturilor a rămas nemodificat, adică 16.

Conform dispozițiilor primite de la Departamentul de Interne, titularii posturilor de ispravnic de la ținuturile desființate Herta, Cirligătura și Hirlău, urmau să predea toate lucrările, împreună cu arhiva, în cazul celui dintâi ispravniciei Dorohoi, „nefiindu-i slobod nicum de la însemnata zi (1 iulie 1835 — n. ns.) a mai întinde lucrare din partea ei”⁸⁴. În virtutea aceluiași instrucțiuni, la 22 iunie, ispravnicia Iași a cerut ispravnicului de Cirligătura ca să trimită imediat toate lucrările „atingătoare de predmeturile” celor 57 sate trecute în perimetrul ținutului Iași⁸⁵.

Pentru ispravnicile ținuturilor care au figurat în continuare în nomenclatura administrativă, aceiași pentru central a întocmit dispoziții speciale. În virtutea acestora, ispravnicilor aflați în funcție li s-a ordonat ca, potrivit cu „tăblița reformăluirei aceluia ținut”, să-și organizeze de asemenea manieră activitățile încît să nu fie neglijate nici una din atribuțiile ce le revin. Vor transfera lucrările „întîmplătoare a vreunora din lăcuiitorii satelor” cedate altor ținuturi către ispravnicile respective, iar pentru eliminarea oricărui confuzii, prin privighetorii de ocoale, „va deprinde pe lăcuiitorii satelor dași din nou la acel ținut, ca la întîmplătoarele jăluiri, atît cîtă tactul său, cît și cîtă mai înalți instanții, ei să-și cunoască și să-și adverezi numirea ținutului lor cătără care anume sînt legați, iar ce să atinge de dările haznelii, ea să va înțalegi cu Vistieria [...]”⁸⁶. Desigur, și în interiorul ținuturilor, mai ales cele care au integrat în perimetrul lor un număr mai mare de localități din ținuturile vecine, sau de la ținuturile desființate, au apărut probleme deosebite. Așa, bunăoară, privighetorul ocolului Bistriței de Sus din ținutul Roman a fost demis din funcție, deoarece satul în care locuia a fost cedat altui ținut⁸⁷. În schimb, avea să fie menținut în post privighetorul ocolului Bistriței de Jos, care fusese trecut împreună cu satele din Neamț în cadrul ținutului Roman⁸⁸.

În domeniul financiar, Vistieria a fost aceea care a emis dispoziții speciale, însă diferențiate: pentru ținuturile și ispravnicile desființate și pentru acele care au fost păstrate. Pentru ținuturile din prima categorie procedura de transfer către alte ispravnicii a lucrărilor „finansului” era mult mai simplă. Ele trebuiau să predea toate actele și evidențele pe baza unui opis ispravnicilor de care depindeau acum localitățile respective⁸⁹. În schimb, pentru cea de a doua categorie de ispravnicii, care au cedat sau care au primit în cuprinsul ținuturilor lor o serie de localități, conform instrucțiunilor Vistieriei, urmau să fie alcătuite mai multe situații ce priveau satele adăugate ținutului și, separat, pentru cele dezlipite de ținut. S-a atras atenția în mod special dregătorilor asupra lucrărilor primite pentru localitățile noi din cuprinsul ținutului și care nu au fost rezolvate de celelalte ispravnicii de la care au provenit, pentru a pune imediat „în lucrare măsurile cite se vor cuveni spre îndeplinire, fără a lăsa în neabăgare di samă, sau lenevire niște asemenea măsuri [...]”⁹⁰. Fără îndoială că toate aceste formalități care trebuiau îndeplinite, erau motivate de eventualele omisiuni sau sustrageri de la obligațiile fiscale față de stat, care puteau avea loc cu ocazia schimbului interținutal de localități.

Măsurile de adaptare a organizării judecătorești la noua arondare administrativă a teritoriului Moldovei au revenit, după cum era și firesc, Logofetei Dreptății. În primul rînd, s-a avut în vedere reînființarea judecătoriilor Neamț, Tecuci și Vaslui, care urmau să reintre în posesia dosarelor proceselor aflate pe rol pentru diferite pricini ivite între locuitorii din satele care, începînd cu 1 iulie 1835, aparțineau ținuturilor respective. În conformitate cu dispozițiile date de Logofetea Dreptății, atît restituirea acestor dosare, cît și preluarea lor de la judecătoriile Herta, Cirligătura și Hirlău care, odată cu ținuturile, au fost și ele desființate, trebuia să se desfășoare după aceleași procedee recomandate organismelor administrative și

⁸⁴ *Ibidem*, f. 1, 7.

⁸⁵ Arh. St. Iași, Ispravnicia Iași, tr. 630, op. 692, dosar 375, f. 38; Ispravnicia Suceava, tr. 1615, op. 1848, dosar 94, f. 66.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 65.

⁸⁷ Arh. St. Iași, Ispravnicia Roman, tr. 996, op. 1043, dosar 276, f. 6; dosar 783, f. 69).

⁸⁸ *Ibidem*, f. 70.

⁸⁹ Arh. St. Iași, Ispravnicia Herta, tr. 359, op. 390, dosar 544, f. 8; Ispravnicia Botoșani, tr. 1333, op. 1513, dosar 394, f. 5—12, 23—29 v., 45, 54, 60—61 v., 72—80.

⁹⁰ *Idem*, Ispravnicia Suceava, tr. 1615, op. 1848, dosar 84, f. 78.

financiare de la nivelul ținuturilor de către Departamentul de Interne și de către Vistierie⁹¹.

În paralel cu desfășurarea acțiunii de reorganizare prezentată mai sus, potrivit hotărârii domnești din 11 iunie 1835, în vederea definitivării lucrării de delimitare a ținuturilor trebuia să se alcătuiască o nouă hartă care să înlățească modificările propuse de comisiile ținutale și centralizate la Departamentul de Interne prin întocmirea acelei „table a obștimilor satești”, acceptată de Mihail Sturza de a fi aplicată în practică pe o perioadă de timp limitată. La începutul anului 1836 harta a fost terminată de către „gheometrul statului” de la Logofeția Dreptății, clucerul Fotachi Ghețul, „precum s-au îmbunătățit după ace mai de pe urmă chibzuiri din parte ocîrmuirii”⁹². Analizînd conținutul noii hărți, domnitorul nici de această dată nu a avut motive să se declare satisfăcut cu soluțiile avansate. [...] Noi am privit că această lucrare nu au nemerit scopul de a să da ținuturilor o formă încît să poate mai regulată — se arăta în ofisul lui Mihail Sturza din 30 ianuarie 1836 către titularul Departamentului de Interne — pentru că pe la multe locuri să vād liniu colțurate și sănuri (sic!) atît de înșămnațoare încît nu numai că arată nepotrivite cuviinți, dar pot aduce și neîndeminări lăcuturilor cu depărtare de rezidențe și însuși împlinirei slujbilor ocîrmuirii”. În consecință, întrucît modificările propuse trebuiau prezentate, după o „pregătire cuviincioasă”, Obșnuitei Obșestiei Adunări, cu același prilej domnitorul a numit o altă comisie, alcătuită din spătarul Dimitrie Bran, în calitate de secretar al adunării, maiorul Singurov⁹³, „ca unul ce are deplină știință a meșteșugului ingineresc”, și căminarul Procopie Florescu, secretarul Sfatului Administrativ, care să inventarieze deosebirile dintre cele două hărți, cauzele „împregiurărilor după care au mijlocit asemenea nepotrivire” și să propună soluțiile „ce s-ar socoti mai folositoare spre nimerită îndreptare”⁹⁴.

De abia spre sfîrșitul anului 1836 comisia și-a îndeplinit misiunea, redactînd, „supt privigherea” ministrului de interne, Iordache Catargiu, un jurnal privind rezultatele analizei efectuate asupra hărților amintite. Astfel, s-a apreciat că deși nu corespunde scopului pentru care a fost întocmită, întrucît au fost identificate localități care se aflau plasate la distanțe mari de reședințele ținuturilor, iar altele foarte apropiate de unele isprăvnicii de care însă nu aparțin, prima hartă, cea a lui Petrarhe Asachi, „s-ar arăta a fi mai bună alcătuire decît cea din urmă făcută, lipsindu-i aceli atît de înșămnațoare colțurate și cu sinuri liniu ce la aceasta să găscă”. A se proceda la cuvenitele rectificări — se preciza în același jurnal — este cu neputință, întrucît cele două hărți supuse unui studiu sever, păcătuiesc prin lipsă de precizie, „precum s-au observaris acum din cercarea făcută la orășcare puncturi cu netăgăduiri cunoscută”. În consecință, aceeași comisie a considerat ca un alt colectiv, compus din boieri și ingineri, „înadinsi rînduiri”, să fie însărcinat cu alcătuirea unei alte hărți cu poziția exactă a ținuturilor, care apoi să fie îmbunătățită succesiv pe măsură ce, „din vremi în vremi”, se vor primi din partea isprăvniciilor propuneri justificate de transferare de la un ținut la altul a unor localități⁹⁵.

Sugestiile comisiei amintite aveau să fie completate de către Departamentul de Interne. Prin referat îl trimis Sfatului Administrativ, la 31 ianuarie 1837, se aprecia că numai în urma efectuării operațiunii de hotărnicie a moșiilor de către boieri hotarnici și ingineri, măsură prevăzută și în Regulamentul organic, „alcătuiindu-să cele adevărate hărți chiar după starea locului”, se va putea proceda la rectificările reclamate de o repartiție judicioasă a localităților pe ținuturi. Precizînd, cu același prilej, că au fost prezentate și domnitorului concluziile expuse în jurnalul citat, departamentul adăuga că Mihail Sturza a împărțisit punctul său de vedere, pronunțîndu-se pentru susținerea lui în plenul Obșnuitei Obșestiei Adunări. Sfatul Administrativ a fost însă de altă părere cîci, prin rezoluția din 4 februarie, invocînd și „înalta dezlegare”, nu au mai fost acceptate nici un fel de „strămutare cu prifacire satelor”, iar orice fel de îmbunătățiri aduse proiectului de arondare a teritoriului principatului vor fi luate în considerare după efectuarea catagrafiei⁹⁶, ce urma să aibă loc în anul 1838.

⁹¹ *Ibidem*, f. 63; Isprăvnicia Iași, tr. 630, op. 692, dosar 375, f. 35—37.

⁹² Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dosar 311, f. 141, 143. La alcătuirea noii hărți cu prefacerile solicitate au fost folosite: harta Moldovei lucrată de Petrarhe Asachi, și „ciorna planului în care se găsesc trecute toate satili” principatului din 1835 repartizate pe cele 13 ținuturi și 63 de ocioale (*ibidem*, f. 133).

⁹³ Nu se cunosc motivele pentru care maiorul Petrarhe Asachi, numit inițial, nu a răspuns solicitării, mai ales că „a fost lucrători acei întii hărți a delimitației ținuturilor”. El a fost înlocuit la propunerea Departamentului de Interne (*ibidem*, f. 153, 158—159).

⁹⁴ *Ibidem*, f. 144—145.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 166. Jurnalul a fost încheiat la 15 decembrie 1836.

⁹⁶ *Ibidem*, f. 165.

Înainte de a urmări, după această hotărîre, ce curs avea să cunoască operațiunea de definitivare a proiectului în discuție, se cuvine să semnalăm că au fost trimise numeroase intervenții și jalbe diferitelor organisme ale administrației centrale de stat, prin care se făcea cunoscut dezacordul unor locuitori, proprietari de moșii și chiar negustori, față de trecerea de la un ținut la altul a unor localități. Dacă, pe de o parte, numitorul comun al celor mai multe dintre plîngerii l-a constituit, fără îndoială, dezavantajele reale, pe larg expuse, ca o consecință a transferărilor prevăzute în proiect, pe de altă parte, ne este confirmat interesul general pe care l-a stîrnit această acțiune inițiată de cîrmuire care, nu-i mai puțin adevărat, nu putea satisface pe deplin toate interesele. Așa se explică, în parte, și atitudinea cîrmuirii care, sub pretextul cel mai frecvent invocat de alcătuire a hărții în vederea definitivării proiectului amintit, nu a dot curs nici unei intervenții⁹⁷. Aceeași soartă avea să o împărtășească chiar și referatul Departamentului de Interne, din 30 iunie 1836, înaintat Sfatului Administrativ motivat de conținutul alarmant al unui raport al ispravnicului ținutului Putna, prin care se făcea cunoscut că din cauza micșorării numărului de ocoale de la nouă la cinci, avînd același număr de sate ca și mai înainte, nu se pot îndeplini la termenul cuvenit diferite porunci, dispoziții, publicații sau cereri ale judecătoriei ținutale⁹⁸.

O nouă încercare de îmbunătățire a lucrării „rătunzirei ținuturilor” avea să fie inițiată cu ocazia „obșteștii prescrieri a țării”, cu alte cuvinte a catagrafiei din 1838. Din poruncă domnească, comisiile ținutale desemnate cu adunarea datelor și alcătuirea catagrafiei au fost însărcinate „să observeză și clinurile fișticăruia ținut care ar pricinui neîndăminări locuitorilor prin nepotrivita depărtare a rezidențiilor lor”⁹⁹. Pentru a se înlesni orientarea și cercetările în teren, aceste comisii au primit hărțile pentru fiecare ținut în parte, executate tot de „gheometrul” Fotache Ghețul, extrase de pe „gheneralnica hartă” a principatului, precum și jalbele celor ce s-au considerat nedreptățiți și loviți în interesele lor prin transferarea de la un ținut la altul a localităților unde domiciliu și își aveau proprietățile¹⁰⁰.

De la bun început trebuie să precizăm că nici de această dată, prin soluțiile propuse, rezultatele nu s-au întrezărit a fi deloc încurajatoare pentru definitivarea proiectului de arondare. Căci, așa după cum se poate constata din conținutul rapoartelor expediate de unele dintre comisiile amintite pe adresa Vistieriei, acestea s-au angajat într-un schimb de corespondență care, în general, s-a rezumat la o confruntare a punctelor de vedere și fără a ajunge la un consens cu privire la îndreptarea hotarelor dintre ținuturi, așa cum li se ceruse prin instrucțiile cîrmuirii¹⁰¹. Sesizînd cursul nedorit ce putea compromite finalizarea lucrărilor, Vistieria a atras atenția fiecărei comisii în parte că „asămîne rătunzală rămîne a să lua în băgare de samă mai pe urmă. Apoi ea, într-o înțelegere cu megieșitele comisii, potrivit cu povăturile ce-i sînt date, să îndeletnicească a disvali ființa ce adivărată a clinurilor aceluia ținut, care pot aduce neîndeminări însuși lăcuitoirilor și precum mai nimerit și mai potrivit

⁹⁷ Așa, de pildă, la 29 iunie 1835, locuitorii precum și proprietarii moșilor pe care se aflau satele Fîntînelele, Roșcani, Bănești, Hănceni, Corocăiești și Băloșeni ce au aparținut ținutului Suceviu, aflînd că au fost trecuți în ținutul Dorohoi, s-au jeluît Sfatului Administrativ pentru că „li se face o mare împedecări în interesurile și alijverisirile lor”. *deoarece „toată închipuire [...] pentru înlesnire plății birului și alte dări la nevoile noastre le-am cîștigat di la neguitorii lăcuitoir din ținutul Fălțicenilor [...], fiindu-ne cu apropiere, unde și pînă astăzi ne găsim datorii [...]”* (*ibidem*, f. 118—120); 33 de locuitori din Văleni, Moreni și Davidul împreună cu vorniceii și pașnicii lor intervin la domnitor, la 10 iulie, pentru că satele lor au fost trecute la ținutul Roman, neluîndu-se în „băgare de samă îndeminarea lăcuitoirilor”, căci „alijverisul” lor este „pre la zile di tîrg, cit și prin căraușie i cărături de chereste de la schela Pietrii unde cu înlesnire ne căutam la isprăvnice și pricinile întimplătoare” (*ibidem*, f. 129). La 9 noiembrie 1837, negustorii din Piatra se adresează lui Mihail Sturza, arătînd că „acest negoț al plutilor de cherestele sporirea lui este de la înlesnirea plutajilor, pentru cari la întimplări de a lor neurmări după alcătuirea ce săvîrșim cu ei, ne înlesnim cu locala ocîrmuirii a ținutului Neamț”. Dar cum cei mai mulți dintre plutajii sînt din Blăgești, ce aparține de ținutul Bacău, vor fi obligați să se adreseze la această isprăvnice, în cazul cînd plutajii nu-și onorează îndatoririle (*ibidem*, f. 168—169).

⁹⁸ *Ibidem*, f. 150.

⁹⁹ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, t. I, Iași, 1855, p. 75.

¹⁰⁰ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dosar 311, f. 170, 178.

¹⁰¹ *Idem*, Vistieria Moldovei, tr. 1316, op. 1488, dosar 1049, f. 29; dosar 1108, f. 1—4, 23, 27.

va descoperi adevărul, odată cu predstăvlișirea lucrărilor, isprăvind catagrafia; să trimată [...] și lămurit tablo de socotința sa întru aceasta spre a să supune la a Sfatului hotărîre”¹⁰².

Totuși, au existat și excepții. Dacă, spre exemplu, comisia de la ținutul Tecuci a propus ca numai satele Cudalbi și Gornești de la ținutul Covelului să fie trecut la Tecuci, fără să cunoască, în final, un rezultat pozitiv¹⁰³, în schimb la intervenția vechilului lui Mihail Sturza, spătarul Grigore Plitos, a fost aprobat transferul satului Măcărești de la ținutul Fălcui la ținutul Iași, întrucît era proprietatea domnitorului¹⁰⁴.

Înainte de a-și încheia activitatea comisiile „catagraficești”, titularul Departamentului de Finanțe a intervenit la Sfatul Administrativ, prin referatul din 4 octombrie, făcîndu-i cunoscut că, în urma controlului efectuat prin țară, a ajuns la concluzia că rezultatele deliberărilor acestor comisii nu vor face decît să inducă în eroare forul chemat să ia o hotărîre definitivă în problema proiectului de arondare a ținuturilor. Cum acțiunea prescrierii populației putea să întîrzie datorită însărcinărilor suplimentare puse asupra membrilor comisiilor, vel vistiernicul Iordache Ghica a propus ca „închîpuierea rătunzării [...] după tot cuvîntul, trebuie să rămîie a să faci în anii viitori, fiind o măsură care cere cu îngăduință de aproape cercetare și luare aminte, încît hotărîndu-să o dată, să rămîie vecinic în nestrămutare, căci adesele prefăcîri urmează a aduci confuzie și feliurite pricinî în documentele ce au proprietățile”¹⁰⁵. Sfatul Administrativ, receptiv la argumentele irefutabile înfățișate de ministrul de finanțe a decis ca, pentru a nu fi împiedicate lucrările „catagraficești regularisiri”, Vistieria se va ghida în continuare după „pravățul împărțirii de acum a satelor”, urmînd ca problema revizuirii repartiziției localităților pe ținuturi să fie readusă în studiu după centralizarea rezultatelor „comisiilor catagraficești”¹⁰⁶. Această hotărîre, adusă prin anafora la cunoștința lui Mihail Sturza, a primit încuviințarea domnitorului la 9 noiembrie 1838¹⁰⁷.

La începutul anului următor, manifestînd intenția de a definitiva „tabla obștimilor sătești” din 1835, ce continua să se aplice încă sub regimul de provizorat, au fost solicitate Vistieriei, pentru a fi prezentate Sfatului Administrativ, rezultatele constatărilor pe teren ale comisiilor din 1838¹⁰⁸. Și cu acest prilej Iordache Ghica a atras atenția asupra poziției unilaterale de care au dat dovadă comisiile respective, reactualizînd, totodată, o propunere mai veche de instituire a unei „din nou deosăbite din adins comisii la fața locului întru aceasta spre a să face un lucru potrivit, care să rămîie în vecinică nestrămutare”¹⁰⁹.

Din acest moment această chestiune nu avea să mai formeze obiectul unor preocupări speciale din partea cîrmuirii. La 26 ianuarie 1840, Sfatul Administrativ a cerut Logofetului Dreptății să numească urgent un inginer care să întocmească harta principatului, folosînd „însămănare liniilor de demarcație după alipire satelor către ținuturi precum s-au socotit de comisiile catagraficești” operate în hărțile ținuturilor pe care le-au primit în 1838¹¹⁰. Nici de această dată demersul nu avea să se materializeze printr-un rezultat concret.

¹⁰² *Ibidem*, f. 3, 5, 24, 26, 28; dosar 1049, f. 29.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 22; dosar 1247, f. 257 v—258.

¹⁰⁴ *Ibidem*, dosar 1108, f. 7, 41—42.

¹⁰⁵ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dosar 311, f. 173. Ministrul de finanțe, preciza între altele că, „luînd în vedere, pe o parte, că comisiile, una cu alta, nu sînt potrivite în a lor socotinți, pretendărînd fieștecă după feliuri de împregiurări aceleași sate pe care și cealaltă le vîoște (subl. ns.), precum de aceasta iscălitul s-au încredințat cu prilejul vizitării ce au făcut în persoană pe la toate ținuturile și după niște asămîne împregiurări, Sfatul, fără îndoială, să va împiedeca a da nimerită hotărîre fără mai departe cercetare și cu atîta mai mult că însuși planurile trimise comisiilor, aplicația de la starea locului le-au descoperit a fi greșite (subl. ns.), iar pe de alta, că lucrarea așezării birului cere neapărat trebuința a să începi acum pentru ca să sînt poată săvîrși în vreme căci, într-un fel de s-ar aștepta hotărîre rotunzelii, începere lucrării ar trebui să sînt prelungească poate și pîr la sfîrșitul anului curgător[...]”.

¹⁰⁶ Idem, Vistieria Moldovei, tr. 1316, op. 1488, dosar 1108, f. 44.

¹⁰⁷ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, t. I, Iași, 1855, p. 75—76.

¹⁰⁸ Arh. St. Iași, Vistieria Moldovei, tr. 1316, op. 1488, dosar 1108, f. 46.

¹⁰⁹ Raportul poartă data de 9 martie 1839 (*ibidem*, f. 47).

¹¹⁰ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dosar 311, f. 183 v. La 5 februarie 1840, Logofetia Dreptății raporta Secretariatului de Stat că pentru alcătuirea „gheneralnicei hărți” a fost numit inginerul Alexandru von Braun, care însă prezentîndu-se la Vistierie pentru a i se da „hărțile ținuturilor, au luat răspuns că nu s-ar fi aflînd acolo” (*ibidem*, f. 186).

Aceeași soartă avea să o împărtășească, așa după cum rezultă din documentele cercetate, și inițiativa Departamentului de Finanțe care, la 7 februarie 1841, a propus Departamentului de Interne să numească pe unul din funcționarii săi ca împreună cu șeful secției a II-a din Vistierie, servindu-se de lucrările întocmite încă din 1835, precum și de reclamațiile adunate între timp, să facă „o potrivită lucrare cu de aproape luare aminte de chipul cu care s-ar putea face o mai chibzuită rătunzală ținuturilor [...]”¹¹¹. Potrivit raportului depus la 23 februarie, cei doi funcționari nu au putut să abordeze lucrarea încredințată din cauza omiterii desemnării și a unui inginer¹¹² care să colaboreze la descifrarea hărților¹¹³.

De-abia în 1847, la *Institutul Albinei* din Iași, sub direcția lui G. Asachi, avea să fie litografiată o hartă a Moldovei „împărțită în ținuturi după cea din urmă rătunzire”¹¹⁴. Ea avea să cunoască o nouă ediție și în anul următor — 1848¹¹⁵. Examinarea casetei acestei piese cartografice ne conduce la concluzia că a fost alcătuită pe baza „tablei obștimilor sătești” din 1835. Numărul localităților urbane și rurale repartizate pe ținuturi, ca și cel al ocoalelor, este identic cu cel din tabelul amintit, cu excepția, bineînțeles, a celor din ținutul Fălciu și Vaslui, în dreptul cărora apar alte cifre, consecință a transferului celor șapte sate, modificare sesizată la momentul potrivit. Dealtfel, în afară de principalele masive muntoase, căi de comunicație și cursuri de apă, în harta la care ne referim sînt redată limitele ținuturilor, reședințele acestora și unele localități mai importante.

Alte informații documentare cu privire la instituționalizarea noii organizări administrativ-teritoriale așa cum fusese ea concepută în 1835 nu mai posedăm. Faptul că „tabla obștimilor sătești” din anul amintit a continuat să fie aplicată sub aceeași condiție de provizorat fără a fi supusă și aprobării Obșnuitei Obștești Adunări, ne este confirmat de o decizie a domnitorului din 1845. Ce se întâmplase? În timpul și după activitatea comisiilor de la nivelul ținuturilor pentru alcătuirea catagrafiei din 1838, forurile centrale administrative ale principatului au primit foarte multe cereri de transfer a localităților de la un ținut la altul, atît din partea proprietarilor de moșii, cît și din partea locuitorilor¹¹⁶. Cunoscînd din experiența anilor anteriori cum au fost soluționate asemenea intervenții, la 12 iulie 1845, Sfarul Administrativ a înaintat, spre aprobare, lui Mihail Sturza, un referat pentru transferul numai a trei localități de la un ținut la altul: Filipeni, de la ținutul Tecuci la ținutul Bacău, Goriești de la Covurlui la Tecuci și Potropești de la Vaslui la Iași. Rezoluția domnitorului din 31 august nu a mai lăsat nici un fel de speranță autorilor unor astfel de reclamații: „Nu să poate strămuta grănătuirea ținuturilor după particularnica împrejurare a fieștecăruia sat”¹¹⁷. Desigur, această hotărîre drastică nu poate fi interpretată ca o rezolvare rezonabilă a problemei unei mai atente și judicioase repartizări între ținuturi a unora dintre localități în funcție de criteriile pe care le-am amintit, căci nu-i mai puțin adevărat că „tabla obștimilor sătești” din 1835, așa cum dealtfel au demonstrat-o și numărul mare de jalbe, era susceptibilă de îmbunătățiri. Din acest unghi de vedere, cîrmuirea s-a oprit undeva la jumătatea drumului, provizoratul proiectului de arondare prelungindu-se, în aceste împrejurări, din motive necunoscute, în mod tacit, pînă la decretarea legii comunale din 1864.

Dintre situațiile anormale care-și așteptau rezolvarea am selectat, spre exemplificare, cea a răzeșilor din satul Lipova. Cu prilejul lucrărilor de redistribuire a localităților și de alcătuire a tabelului din 1835, Lipova a fost trecută la ținutul Vaslui, iar satul Poiana Humii, „ce este tot din trupul Lipovii” după cum se plîngeau răzeșii domnitorului la începutul anului 1847, a fost trecut în ținutul Roman. Transferul le-a pricinuit multe neajunsuri și greutăți, „căci pricinile de judecată ci li cîștigăm la Vaslui, trebui să stăruim la isprăvnicia Romanului spre a le aduci întru împliniri” și invers. În consecință, au cerut ca tot „trupul

¹¹¹ Arh. St. Iași, Vistieria Moldovei, tr. 1316, op. 1488, dosar 1108, f. 73.

¹¹² *Ibidem*, f. 75, 79. De-abia la 10 martie, Logofeția Dreptății avea să desemneze pe inginerul Ioan Roza Fűcs (*ibidem*, f. 102).

¹¹³ La 24 februarie 1841, constatînd că din arhiva sa lipsese hărțile ținuturilor împărțite comisiilor „catagraficești” în 1838, Vistieria a dat o circulară către toți foștii secretari ai acestor comisii pentru a depune respectivele hărți în cel mai scurt timp (*ibidem*, f. 77). Cum era și de așteptat, nu a fost recuperată nici una din hărțile amintite (*ibidem*, f. 82—83, 85, 98—99, 101, 103).

¹¹⁴ Bibl. Acad. R.S.R., Hărți, B. II—8.

¹¹⁵ *Ibidem*, B. II—9.

¹¹⁶ Arh. St. Iași, Vistieria Moldovei, tr. 1316, op. 1488, dosar 1108, f. 45, 48, 59, 61, 80—81, 84, 104, 110; Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 311, f. 176, 180, 192—195, 197, 202.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 206.

moșiei" Lipova să fie înglobat ținutului Roman¹¹⁸. Desemnat să se pronunțe în acest caz, Sfatul Administrativ, invocând hotărârea lui Mihail Sturza din 3 august 1845, a luat o decizie stranie, împărțită dealtfel și de domnitor, anume ca moșia Lipova să depindă în continuare din punct de vedere administrativ de isprăvnicia ținutului Vaslui, iar în ceea ce privește „jurisdicția să atirne“ de un singur ținut, adică a Romanului¹¹⁹! Cîțiva ani mai târziu, la 13 februarie 1850, Costache Mavrodin intervine la noul domnitor al Moldovei, Grigore Al. Ghica, arătînd că „sin părtașii ce sîntem în acel hotar ne muncim în trebuințele ce avem cu două ținuturi la care întîmpinăm multe greutăți“, din cauza dublei subordonări: de judecătoria ținutului Roman și, administrativ, de ținutul Vaslui¹²⁰. După cercetările de rigoare efectuate de cele două isprăvnicii, de-abia la 8 august 1851, Sfatul Administrativ a avansat o rezolvare acceptată și de Gr. Al. Ghica, care nu făcea altceva decît să restabilească de fapt vechea situație dinainte de 1847¹²¹!

Cu toată adversitatea pe care acesta o manifestase față de antecesorul său, în timpul domniei lui Grigore Al. Ghica, ca de altfel pînă în 1864, revizuirea și îmbunătățirea „tablei obștilor sătęști“ din 1835 nu avea să formeze obiectul unor preocupări speciale din partea cîrmuirii, perioada frămîntată a deceniului șase al secolului XIX neoferind un climat propice pentru atacarea și a acestei chestiuni.

Totuși, la scurt timp după suirea pe tron, domnitorul convenției de la Balta Liman a fost pus la curent de stadiul în care se aflau lucrările de arondare administrativă a teritoriului Moldovei. Intenția de a apela din nou la acele „comisii catagraficești“ care să analizeze toate reclamațiile care s-au adunat între timp¹²², nu avea să se soldeze cu vreun rezultat concret.

În schimb, nu același deznodămînt avea să-l împărțasească intervențiile repetate ale tîrgoveților din Dorohoi, ale proprietarilor de moșii și ale locuitorilor din satele din împrejurimi care, la 2 iulie și 28 septembrie 1849, au cerut lui Gr. Al. Ghica să se revină asupra deciziei din 1835 și să fie mutată reședința ținutului de la Mihăileni în orașul Dorohoi¹²³. Adusă în discuția Sfatului Administrativ Extraordinar, acesta a acceptat transferul, condiționat însă de „a să așăza totodată, la Mihăileni un subdregător și un comisar de poliție pentru expedierea trebilor și paza bunei orînduiele și, asemenea, toată îngrijirea guvernului ca importanța ce s-au făcut neapărată la acest punct să nu fie nici nebagată în samă, nici jignită“¹²⁴. Întrunind și adeziunea Obștescului Divan, la 20 martie 1850, Gr. Al. Ghica aprobă, fără nici o modificare, socotința Sfatului Administrativ Extraordinar, poruncind punerea ei în aplicare¹²⁵. Astfel avea să fie reparată o hotărîre pripită, insuficient motivată, rod al condescendenței — folosind un eufemism — al colaboratorilor lui Mihail Sturza.

În sfîrșit, nu putem încheia fără să ne referim, fie și în cîteva rînduri la momentul instalării administrației românești în partea de sud a Basarabiei ce a revenit din nou Moldovei în urma deciziei Congresului de pace de la Paris din 1856. Preluat la 1 martie 1857¹²⁶, organizarea din punct de vedere administrativ a acestui teritoriu avea să urmeze schema tradițională a Moldovei. El a fost împărțit în două unități administrative: Cahul și Ismail, avîndu-și reședințele în tîrgurile cu aceeași denumire. Personalul administrativ, pregătit din timp¹²⁷, a trecut imediat, după stabilirea primelor contacte, la instituirea organelor locale

¹¹⁸ *Ibidem*, f. 210.

¹¹⁹ *Ibidem*, f. 211.

¹²⁰ *Ibidem*, f. 213.

¹²¹ *Ibidem*, f. 216—218.

¹²² *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, t. I, Iași, 1855, p. 77; Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dosar 311, f. 253—255.

¹²³ *Ibidem*, f. 220—222, 235. Locuitorii tîrgului Herța, la începutul lunii septembrie, au depus pe masa domnitorului o jalbă pentru mutarea reședinței aceluiași ținut la Herța, care se află în apropierea graniței, într-o poziție „mai îndemînată în trebuințele obștești, în marșa negoiului, precum astăzi se vede. Și ea are mai multe hrisoave și întărituri domnești încă de la dezlipirea Bucovinei de Moldova și altele din vremi în vremi“ (*ibidem*, f. 224—225).

¹²⁴ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, t. I, Iași, 1855, p. 79.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 78; Arh. St. București, Obștescul Divan al Moldovei, dosar 3, f. 52—53; pentru detalii vezi Iuliu Ciubotaru, A. Macovei, *Correspondența lui Gr. Al. Ghica (1849—1857)*, vol. I, doc. nr. 99, 176, 185, 194, 213, 264, 287. (Lucrare în mss. la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ Iași).

¹²⁶ Arh. St. Iași, Departamentul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op. 2020, dosar 38.354, f. 21.

¹²⁷ *Ibidem*, dosar 38.815, f. 7.

administrative și judecătorești. Au luat ființă, astfel, două isprăvnicii cu tot atâtea judecătorii la ținuturile Cahul și Ismail, ambele împărțite în cite trei ocoale¹²⁸. Fiecare privilegiator de ocol, spre deosebire de cei din Moldova, au avut și cite un supleant¹²⁹. Tot ținutului Ismail i-au aparținut din punct de vedere administrativ coloniile bulgare și domeniile statului, pentru care a fost numită o intențență cu sediul la Bolgrad, subordonată direct Departamentului de Finanțe¹³⁰. Conform legislației administrative din Moldova, cei doi ispravnici au procedat la alegerea privilegiatorilor de ocoale¹³¹, iar pentru înființarea eforiilor în ținuturile și orașele din „Moldova Nouă” — cum a mai fost denumit teritoriul în documentele vremii — a fost însărcinat de către Departamentul de Interne banul Chirică Gheorghiu¹³².

La 30 septembrie 1857, prin ofisul caimacamului N. Vogoride, a fost instituit, „pînă la desăvîrșita reorganizare a țării”, postul de comisar extraordinar pentru teritoriul alipit Moldovei avînd următoarele împuterniciri: supravegherea tuturor amplexațiilor cu dreptul de a-i licenția dacă va fi cazul, atît din domeniul administrației și judecătorec, cît și a intențenței coloniilor bulgare și a domeniului statului, va primi reclamații de orice natură raportînd direct caimacamului modul de rezolvare a acestora, va urmări ca procesele de la judecătorii precum și lucrările administrațiilor locale să nu se prelungească nemotivat în timp, va privilegia asigurarea liniștii publice, controlînd jandarmii și străjile pămîntesti din orașe și de pe graniță, va avea o „deosebită îngrijire” ca activitatea comercială să nu „sufere împilări și îngreuieri în contra legilor”, va dezrădăcina abuzurile și va proteja creditul obștesc, se va preocupa ca antreprenorii tuturor antreprizelor precum și vameșii să „nu-și iasă din cuprinsul contractelor lor”. În sfîrșit, pentru cazuri extraordinare care nu suportă amîinare, va fi consultat de „administrațiile îmbelor ținuturi”, care vor fi „supuși numai ascultării” comisarului extraordinar, raportînd atît departamentelor respective, cît și caimacamului¹³³.

Chemat să se pronunțe în această chestiune, Sfatul Administrativ și-a înaintat propunerile sale, acceptate și de caimacam, la 1 octombrie, prin care pe lingă indemnizația fixată comisarului extraordinar¹³⁴, i se recomanda să-și îndrepte atenția în mod special asupra tînguirilor primite împotriva vameșilor „pentru adaosul de vămă” pe care l-ar fi perceput precum și pentru taxele încasate pe obiectele nementionate în tarifele vamale și, totodată, să ia măsuri urgente pentru întocmirea catagrafiei „de toată averea publică din acea parte ce [...] s-au tradat Moldovei”. După cum se poate observa, comisarului extraordinar i s-au rezervat atribuții, e drept, pe un timp limitat, similare unui guvernator, sarcina lui principală, în afară de stoparea abuzurilor, fiind și aceea de a contribui la reintegrarea administrativă a teritoriului amintit.

Prin adăugarea a încă două ținuturi, după 1 martie 1857 Moldova a însumat 15 subdiviziuni administrative sau districte.

În ceea ce privește terminologia, se cuvine să notificăm că, începînd din acest deceniu, al șaselea, aprî în mod tacit, o serie de termeni moderni utilizați în ramura administrației de stat. Astfel, întîlnim pentru ispravnic sau administrator de ținut termenul de prefect, iar pentru privilegiatorul de ocol, mai ales după 1859, cel de subprefect și pretor, iar pentru ținut noțiunea de district.

Această tendință de modernizare ce a contaminat, alături de o serie de legi și instrucțiuni, și terminologia, a fost grefată pe modificările administrativ-teritoriale care au fost elaborate între anii 1832 și 1835, în urma cărora numărul ținuturilor, a districtelor, a fost

¹²⁸ Arh. St. București, Ministerul de Interne-Moldova, dosar 354/1860, f. 18 v—21.

¹²⁹ Arh. St. Iași, Departamentul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op. 2020, dosar 45.764, f. 1—3.

¹³⁰ *Ibidem*, dosar 39.544, nepag.; 39.493, f. 1—3; 45.882, f. 94 v—99.

¹³¹ *Ibidem*, dosar 45.784, f. 26.

¹³² *Ibidem*, dosar 38.354, f. 6—7.

¹³³ *Ibidem*, dosar 45.764, f. 184—184 v., 187. În acest post a fost numit aga Dimitrie Meleghe.

¹³⁴ Indemnizația lunară, împreună cu „cheltuiala canceleriei”, a fost fixată la o sumă destul de mare: 1.050 galbeni pe lună. Ca subalterni a fost avansată propunerea ca să-i fie repartizați revizorul Carpis Dimitrie de la Vistierie și doi scriitori, precum și un număr de 20 „enamuri pentru mergeria și umblarea d-sale agăi, cît și a însărcinaților din parte-i în trebile de acolo” (*ibidem*, f. 173, 178).

micșorat de la 16 la 13, acțiune ce a presupus, după cum am văzut, o redistribuire a localităților principatului. Operațiunea nu a fost deloc ușoară, dovadă stînd numirea succesivă a unor comisii care au concurat la elaborarea „tablei obștimilor sătești” în 1835, precum și acelea care au fost însărcinate cu revizuirea și îmbunătățirea lucrării amintite. Cea de a doua fază, a definitivării, prelungită în timp, nu a cunoscut rezultate concrete, întrucît piesele cartografice de care au dispus nu au corespuns cu realitățile de pe teren, la care s-a adăugat și o anumită doză de subiectivism de care au dat dovadă unii membrii ai comisiilor „cartograficești” din 1838. Așa se explică și faptul că redistribuirea localităților în cele 13 ținuturi și 63 de ocoale din 1835 a fost aplicată, sub formă de proiect avînd numai consimțămîntul domnitorului, condiționat însă de înlăturarea ulterioară a inexactităților sesizate în urma analizei situațiilor concrete din teren. Așa se face că și cu acest prilej a fost confirmat dictonul: nimic nu este mai durabil ca provizoratul, proiectul „tablei obștimilor sătești” din 1835 reprezentînd, în linii generale, pînă la 1864, oglinda organizării administrativ-teritoriale a Moldovei.

GENEZA ȘI INSTITUIREA GARANȚIEI COLECTIVE A PUTERILOR SEMNATARE ALE TRATATULUI DE LA PARIS (1856) ASUPRA PRINCIPATELOR ROMÂNE (I)

DE
GHEORGHE CLIVETI

Între problemele pe care le ridică cunoașterea înfăptuirii României moderne, cea a implicațiilor internaționale ale unui atât de complex proces istoric prezintă o importanță deosebită, subliniată dealtfel, în mod constant, în literatura de specialitate. Faptul este explicabil, deoarece, prin aspectele sale multiple, problema amintită s-a dovedit un teren fertil și captivant pentru abordarea ei. Drept urmare, au fost obținute rezultate ce pot constitui un fundament solid pentru dificila, dar imperioasă misiune a istoriografiei noastre actuale, aceea a abordării implicațiilor externe ale devenirii societății românești prin prisma noii concepții a istoriei relațiilor internaționale¹. În acest sens, recenta realizare² a școlii ieșene de istorie, reprezintă, după cum afirmă autorii înșiși, un început și nu „încheierea efortului de sinteză într-un domeniu pe cât de dificil, pe atât de interesant și util cunoașterii istorice în ansamblu”³. Se înțelege de la sine că, pentru a fi încununat de succes un asemenea „efort” — lucrarea istoricilor ieșeni reprezentând o convingătoare pledoarie *pro causa* — se impune să fie aprofundată și mai mult analiza tuturor chestiunilor ce ar prezenta interes. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât unele chestiuni, și nu doar de detaliu, au fost tratate insuficient sau nejudicios în cadrul literaturii de specialitate. Situația privește și problema genezei și instituirii garanției colective a puterilor europene asupra Principatelor române. Firește, afirmația noastră ar putea să apară surprinzătoare, avînd în vedere că, atât consecințele conflictului european din anii 1853—1856 asupra locului „chestiunii române” în cadrul relațiilor internaționale, cât și desfășurarea acțiunilor diplomatice — îndeosebi a celor ocazionate de Congresul de la Paris din 1856 — au constituit obiectul unor prestigioase lucrări, elaborate de istorici români⁴ sau străini⁵. Numai că, în ciuda imensului material documentar pus în circuitul științific sau a consacării pe care au atins-o rezultatele cercetării

¹ În legătură cu noua concepție, vezi J. B. Duroselle și P. Renouvin, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, 1964.

² *România în relațiile internaționale. 1699—1939*, Iași, 1980.

³ *Ibidem*, p. 5.

⁴ *Ibidem*. Dintre lucrările apărute în ultimul deceniu, vezi L. Boicu, *Austria și Principatele române în vremea războiului Crimeii (1853—1856)*, București, 1972; Idem, *Geneza „chestiunii române” ca problemă internațională*, Iași, 1975; Idem, *Diplomația europeană și triumful cauzei române*, Iași, 1978; D. Berindei, *Constituirea statului național român în context european, în Cuza-vodă în Memoriam*, Iași, 1973, p. 113—146; Gh. Platon, *Le problème roumain dans la politique européenne dans les années de la lutte pour l'Union*, în *RRH*, 1/XIV, 1975 etc.

⁵ H. Temperley, *The Union of Romanian in the private letters of Palmerston, Clarendon and Cowley (1855—1857)*, în *RHSEE*, 7—9/XIV, 1937, p. 218—242; T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România*, București, 1944; V. N. Vinogradov, *Rossia i obiedineniia Ruminskikh Kneajestv*, Moskva, 1961; Radu R. N. Florescu, *The Romanian Principalities and the Origins of Crimean War*, în „The Slavonic and East European Review”, nr. 100, London, 1964; Enio di Nolfo, *Questione italiana e questione dei Principati nell'azione di Cavour al Congresso di Parigi (1856)*, în *AȘUI*, Istorie, 1973 etc.

diferitelor aspecte ale poziției internaționale a României (Principatelor române)* la mijlocul secolului al XIX-lea, rațiuni explicabile, asupra cărora considerăm necesar să ne referim succint, au determinat ca problema ce ne interesează să nu fie abordată pe măsura importanței și complexității ei. Iar ca o dovadă edificatoare în acest sens, putem să invocăm faptul că, deși evenimentele s-au produs cu mai bine de un secol în urmă, acestei probleme nu i s-a consacrat atîta vreme un *studiu istoric*.

Mai întîi, se cuvine să invocăm rațiunile ce au decurs din modalitatea în care a fost primit statutul garanției colective, ca problemă de specialitate. Anume, fiind considerată ca o obligație (un angajament) ce și-o pot asuma contractanții tratatelor⁶, garanția colectivă, ca problemă, a preocupat, cu prevalență, lucrările consacrate dreptului public internațional⁷. Or, asemenea lucrări, prin natura lor, au abordat problema într-o perspectivă generală, teoretică, și nu în funcție de cazurile concrete. Iar atunci cînd astfel de cazuri au fost luate în considerare, accentul a fost pus pe acele aspecte, care se pretau unei abordări în cadrul delimitat de principiile și normele stabilite de dreptul internațional public în privința garanției colective. Faptul a determinat ca, deși cele mai chemate, studiile istorice să nu stăruie asupra unui caz concret de garanție colectivă, cum a fost cea sub care au fost plasate de marile puteri. Principatele române și, în consecință, să nu acorde o atenție cuvenită nici problemei genezei și instituirii acesteia.

Alte rațiuni au decurs din realități ce și-au pus amprenta asupra evoluției și stadiului istoriografiei raporturilor internaționale ale României (Principatelor române) în epoca modernă. Dintre asemenea realități, ar trebui, respectînd regula metodologică, să ne referim la începutul relativ tîrziu — spre sfîrșitul celui de al XIX-lea secol — al preocupărilor științifice sistematice, consacrate acestor raporturi, ca și la lipsa, resimțită și astăzi, a unei colecții unitare de documente interne și externe privitoare la afirmarea pe plan internațional a românilor în amintita epocă istorică⁸. Pentru problema enunțată în titlul lucrării noastre, am considerat însă mai util să ne referim la o altă realitate, anume, la concepția „tradițională” a „istoriei diplomatice”. Aceasta deoarece, în cadrul istoriografiei, referirile asupra unor aspecte ale problemei s-au făcut, de regulă, prin prisma unei asemenea concepții. În plus, ne vom putea explica de ce instituirea garanției colective asupra Principatelor române a fost privită doar ca o consecință a evoluției raporturilor dintre contractanții ei — marile puteri — ceea ce, după cum vom demonstra, a reprezentat prea puțin față de complexitatea modului în care s-au produs faptele.

* Titlatura de România (Principatele române) am înțeles să o folosim, cînd va fi cazul, pentru ca să nu fie necesar, de fiecare dată, să precizăm dacă și pentru ce perioadă, din punctul de vedere al dreptului public internațional, putem vorbi despre România sau Principatele române.

⁶ *Dictionnaire diplomatique* (publicat sub direcția lui A. F. Frangulis), vol. I, Paris (f.a.), p. 947; *Dictionar diplomatic*, București, 1979, p. 451.

⁷ Vattel, *Le droit des gens ou principes de la loi naturelle appliqués à la conduite et aux affaires des nations et des souverains*, vol. II, Paris, 1863, p. 232—237; R. Redslob, *Histoire des grands principes du droit des gens*, Paris, 1923; M. Malița, *Diplomația*, ed. II, București, 1975, p. 147 și urm. (vezi și *Bibliografia acestei lucrări*, p. 567—589); G. Geamănu, *Drept internațional public*, vol. I, București, 1981, p. 244—254.

⁸ Colecția E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, 45 vol. București, 1876—1942, ca și colecția D. A. Sturdza ș.a., *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. I—X, București, 1900—1909, cu toate că prezintă un material documentar foarte valoros pentru tema lucrării noastre, nu au, totuși, caracterul unor colecții axate pe problema afirmării românilor pe plan internațional în epoca modernă. Cît privește o culegere ca cea a lui M. Mitileu, *Colecțiune de tratatele și convențiunile României cu puterile străine, de la anul 1368 pînă în zilele noastre*, București, 1874, selectînd doar acte politico-diplomatice contractate și de partea română, nu ne poate oferi, avînd în vedere specificul realităților, decît foarte puține date referitoare la amintita problemă. O notă aparte o prezintă cunoscutele colecții de documente consacrate unor momente ca revoluțiile de la 1821 și 1848, Unirea Principatelor, Independența României. asemenea colecții cuprind și documente revelatoare pentru profundele implicații internaționale ale momentelor istorice menționate. Fiecare colecție se raportează însă, la unul sau altul dintre momente, așa încît, nici chiar luate împreună, nu se dovedesc suficiente pentru relevarea evoluției și dimensiunilor reale ale prezențelor românești pe plan internațional în epoca modernă.

După cum a fost subliniat⁹, „istoria diplomatică”, punînd accentul pe rolul oamenilor de stat sau cabinet, „admet ou paraît admettre, que l'évolution des rapports entre les Etats dépend surtout des vues personnelles de ces hommes, de leur caractère, de leur savoir-faire ou de leurs erreurs. En somme, il adopte l'horizon qui a été celui des chancelleries. Horizon trop restreint”¹⁰. O asemenea concepție, datorită faptului că românii vor fi lipsiți, pentru o mare parte a epocii moderne, de instrumentele desfășurării relațiilor diplomatice oficiale — legațiile, ca atribut al statului independent — a determinat ca să se insiste asupra studierii contextului internațional, în fond, urmării relațiilor diplomatice dintre puteri, care au avut o înrîurire mai mare sau mai mică asupra destinului românesc. Or, în condițiile privirii relațiilor dintre cabinetele europene în funcție de politica „echilibrului de forțe”, nu s-a permis decît relevarea *locului*, înțeles în mod static, al „chestiunii române” și apoi al statului român în raporturile internaționale. Dînd expresie rațiunilor unei asemenea maniere, Nicolae Iorga considera că *expunerea* politicii externe a României moderne revine „de drept, profesorului de istorie universală”, pentru că ea poate „să fie cunoscută din afară înăuntru”. Argumentîndu-și punctul de vedere printr-o comparație, marele istoric considera că „atunci cînd face cineva istoria politicii externe a Germaniei supt Wilhelm I, tratează, făcînd politică externă, totuși în rîndul întîiui politica internă, fiindcă, în amestecul de înrîuriri care pleacă din Germania și se întorc în Germania, Germania însăși are foarte adeseori partea de preponderență, în orice caz o parte de egalitate, și nu e copleșită de ceea ce vine din afară, ci copleșește ea cu ce pornește din energia sa pe deosebitele terenuri”. Cît privește România, înainte să „naționalizeze oarecum și acest domeniu” (de politică externă — n. ns.) trebuie mai întîi să desrobească sufletul național (...) supt toate raporturile”¹¹. Trăsînd un veritabil program istoriografic, marele istoric considera că „fîind vorba de probleme de istorie universală în care am fost cuprinși fără a le fi determinat și le putea să le schimbăm caracterul, vom insista mai mult asupra cunoașterii popoarelor vecine cu noi, chiar cu riscul de a strica uneori proporțiile subiectului. Vom căuta să punem întîi în lumină terenul pe care am mers, elementele pe care le-am găsit, influențele care au plecat de acolo, rezistențele pe care le-am întîmpinat, eforturile pe care le-am biruit, rezultatele la care am ajuns acolo”¹² (subl. ns. — G. C.). Asemenea afirmații nu mai necesită comentarii. Ele exprimau însă o convingere de care vor fi pătrunși, declarat sau nu, cei mai mulți dintre istoricii noștri ce se vor preocupa cu studierea raporturilor internaționale ale României în epoca modernă. Iar apariția unor studii și monografii, remarcabile de altfel, elaborate de unii istorici străini¹³ și care privesc prin prisma poziției marilor puteri înfăptuirea statului român modern ca problemă internațională, le-a întărit și mai mult convingerea. A început, de aceea, o veritabilă campanie, utilă, firește, din foarte multe puncte de vedere, de depistare și folosire a numeroase surse externe, de natură să permită evidențierea atitudinii cabinetelor europene sau a diferiților oameni de stat față de „chestiunea română”. Drept urmare, cercetarea istoriei relațiilor internaționale ale României în epoca modernă a căpătat mai mult un caracter *extensiv*. Situația este caracteristică, în mare măsură, și preocupărilor științifice din zilele noastre, reputați istorici români¹⁴, ca și străini¹⁵, continuînd să privească poziția inter-

⁹ J. B. Duroselle și P. Renouvin, *op. cit.*, passim; J. B. Duroselle, *De „l'histoire diplomatique” à „l'histoire des relations internationales”*, în *Mélanges Pierre Renouvin*, Paris, 1966, p. 1—15.

¹⁰ *Histoire des relations internationales* (publ. sub direcția lui P. Renouvin), t. I, *Introduction générale*, Paris, 1953, p. X.

¹¹ N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, București, 1916, p. 6 și urm.

¹² *Ibidem*.

¹³ W. C. East, *The Union of Moldavia and Wallachia 1859. An episode in diplomatic History*, Cambridge, 1929; P. Henry, *L'abdication du Prince Couza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930; M. Emerit, *Victor Place et la politique française en Roumanie à l'époque de l'Union*, București, 1931; T. W. Riker, *op. cit.* etc.

¹⁴ În ultimul timp, istoriografia noastră se caracterizează printr-o creștere considerabilă a frecvenței apariției lucrărilor consacrate relevării diferitelor aspecte ale poziției internaționale a României în epoca modernă. Vezi, *Independența României. Bibliografie*, București, 1979 și *Bibliografia volumului România în relațiile internaționale*, p. 529—548. În legătură cu maniera în care au continuat să fie abordate și unele aspecte interesante pentru tema lucrării noastre, vezi, A. Oțetea, *Marile puteri și Unirea Principatelor române, în Omagiu lui Ion I. Lupas*, București, 1943; idem, *L'Accord d'Osborne (9 août 1857)*, în *RRH*, 4/III, 1964;

națională a României (Principatelor române), declarat sau nu, „din afară”. Este drept, în unele lucrări¹⁶ s-a considerat că factorul intern a avut rolul determinant, dar acesta a fost analizat, de regulă, numai în legătură cu impunerea „chestiunii române” pe agenda „marii politici” europene.

Datorită insuficienței abordări — din rațiunile ce le-am prezentat și căroră, evident, li s-ar putea adăuga și altele — a problemei genezei și instituirii garanției colective asupra Principatelor române, nu s-a reușit nici evitarea unor inadvertențe serioase dintre opiniile exprimate de istorici români sau străini și care privesc unele aspecte fundamentale. Oricît de surprinzătoare s-ar dovedi, unele inadvertențe privesc chiar titulatura obligației pe care și-au asumat-o marile puteri în 1856. Spre edificare, menționăm faptul că nu a fost utilizată doar denumirea de garanție colectivă — preconizată și de Tratatul de la Paris din 1856 — ci, chiar de unii istorici de prestigiu, și cea de *protectorat*¹⁷. Deasemenea, evidentă apare și lipsa de concordanță dintre opiniile exprimate în privința rolului pe care l-a avut regimul de garanție colectivă a puterilor europene față de izbînzile românești din perioada 1856—1877. Astfel, în vreme ce, din unele lucrări¹⁸ reiese faptul că garanția colectivă a însemnat un factor ce a favorizat triumful *cauzei române*, din altele¹⁹, dimpotrivă, se desprinde concluzia în conformitate cu care, reușitele luptei naționale în amintita perioadă au avut loc nu la adăpostul, ci împotriva regimului sub care au fost plasate Principatele române de marile puteri. După opinia noastră, o atare lipsă de concordanță a putut surveni fiindcă nu s-a pus problema explicării aspectului straniu, cel puțin la prima vedere, pe care-l prezintă evoluția atitudinii românilor față de soluția garanției colective asupra Principatelor române. S-a trecut, credem, prea ușor peste faptul că, deși au solicitat o asemenea soluție încă din ultima partea secolului al XVIII-lea și, îndeosebi, după instituirea *de jure*, în 1829, a protectoratului Rusiei asupra Principatelor, românii se vor arăta nemulțumiți, chiar din perioada imediat următoare anului 1856²⁰, față de garanția colectivă contractată de cele șapte „Curți” europene și vor căuta să se debaraseze de asemenea regim.

N. Corivan, *Unirea țărilor române în cadrul politicii europene*, în „Studii”, 1/XII, 1959; idem, *Les grandes puissances et les Principautés Roumaines à l'époque de la conférence de Paris (1858)*, în NEH, II, Bucurest, 1960; D. Berindei, *op. cit.*; V. Maciu, *Le diplomate C. Basili et les Assemblées ad-hoc*, în *Association internationale d'études de sud-est européen*, „Bulletin”, XII, nr. 1, Bucurest, 1974; L. Boicu, *Geneza „chestiunii române”*...; idem, *Diplomația europeană*... etc.

¹⁵ B. Jelavici, *Russia and the Romanian Cause, 1858—1859*, Indiana University Publications, 1959; idem, *The Great Power Protectorate and Romanian National Development, 1856—1877*, în RESEE, 4/XIV, 1977, p. 681—690; V. N. Vinogradov, *op. cit.*; Pasquale Buonicontro, *L'Unione dei Principati Danubiani nei documenti diplomatici napolitani*, Napoli, 1972 etc. Pentru locul istoriei moderne a României în cadrul istoriografiei străine, vezi și V. Cristian, *Histoire des Roumains dans les récents ouvrages de synthèse parus en France*, în RRH, 1/IX, 1970, p. 125—152; Stephen Fischer-Galați, *New Approches to the Study of Southeast European History in the United States of America*, în RESEE, 1/VIII, 1970, p. 133 și urm.; L. Boia, *Istoriografia americană despre România*, în „Studii”, 6/XXVII, 1974, p. 911—940 etc.

¹⁶ L. Boicu, *Geneza „chestiunii române”*..., p. 11 și urm.

¹⁷ G. Brătianu, *Politica externă a lui Cuza vodă și dezvoltarea ideii de unitate națională*, în RIR, II, 1932, p. 113; T. W. Riker, *op. cit.*; B. Jelavich, *The Great Power Protectorate*...

¹⁸ L. Boicu, *Diplomația europeană...; România în relațiile internaționale*..., IV. 1853—1856, p. 136—184.

¹⁹ T. W. Riker, *op. cit.*; *România în relațiile internaționale*..., V. 1866—1875, p. 185—254. Unele capitole ale sintezei istoricilor ieșeni prezintă note distincte, și nu doar în privința concluziilor, ci și a concepției. De fapt, situația reprezintă, după opinia noastră, unul dintre meritele deosebite ale lucrării, pentru că exprimă stadiul și tendințele istoriografiei implicațiilor internaționale ale devenirii societății românești.

²⁰ Inițial, românii și-au exprimat „recunoștința” față de „areopagul european”, fiindcă garanția colectivă a puterilor presupunea și înlăturarea protectoratului și influenței Rusiei asupra Principatelor. Cu timpul, „recunoștința” se va dovedi doar de circumstanță, mult mai profunde și justificabile apărind nemulțumirile românilor, determinate de faptul că garanția colectivă nu va consacra și recunoașterea unui statut juridic internațional al Principatelor în conformitate cu „vechile lor drepturi” și cu stadiul luptei naționale. Pentru spiritul

Considerăm suficiente constatările de mai sus pentru a proba necesitatea abordării problemei ce constituie obiectul atenției noastre, în noua perspectivă a istoriei relațiilor internaționale. Iar ca dovadă pentru reușita unei asemenea întreprinderi, putem invoca bogăția materialului documentar ce a fost pus în circuitul științific, rămânând însă, ca o dificultate serioasă, selectarea și organizarea acestuia. Dealtfel, din cercetarea unor surse documentare, în mare parte *edite*, au putut rezulta, în ultimul timp, unele studii²¹ ce au analizat, și nu doar menționat, solicitările românilor pentru instituirea garanției colective asupra Principatelor; este drept, aceasta doar pentru a sublinia locul pe care l-a avut un asemenea obiectiv în cadrul programului politic al luptei naționale din perioada premergătoare revoluției de la 1848. Și tot ca un argument pentru posibilitatea reușitei demersului nostru, putem să invocăm și faptul că, în cadrul istoriografiei, ciștișă teren tendința ca accentul să nu mai fie pus doar pe relevarea locului, ci și a *rolului* României (Principatelor unite) în relațiile internaționale în epoca modernă. Concepției „tradiționale”, care pornea de la considerentul că Principatele, fiind lipsite de instrumentele reprezentanței diplomatice oficiale, nu au fost *subiect* de drept internațional, ci *obiect* al disputei dintre marile puteri, adepții noii concepții se întemeiază pe realitatea că, prin afirmarea sa, națiunea română a constituit, în ciuda tuturor vicisitudinilor, un *factor activ* în relațiile internaționale. Iată de ce, în abordarea problemei ce ne interesează, am considerat oportun să pornim nu de la prezentarea contextului european, cum s-a procedat de obicei, ci de la relevarea sensului afirmării națiunii române și a implicațiilor internaționale ale acestui proces istoric. În felul acesta, vom reuși să înțelegem cum și de ce au ajuns românii la ideea garanției colective asupra Principatelor și cum va evolua atitudinea lor față de o asemenea soluție. Evident, va trebui să ne explicăm și sensul pe care înclinau să-l acorde acesteia și marile puteri. Pentru a evita însă aparențele unei prea simplificatoare bipolarități — românii și puterile europene — a problemei, va trebui să ne referim, succint, și la principalele trăsături ale devenirii contextului internațional. Privind chestiunile ce se vor impune atenției nu în sine, ci în funcție de evoluția raportului dintre modalitatea în care intenționau marile puteri să „soluționeze chestiunea română” și cea pe care o vor impune românii înșiși, prin acte de voință națională, credem că vom reuși să punem în lumină cauzele profunde ce au determinat instituirea garanției colective asupra Principatelor române; că va fi posibil, referindu-ne la instituirea propriu-zisă, să dezvăluim conținutul și perspectivele ce le vor putea avea raporturile dintre statul român și „Curțile” garante.

După cum s-a demonstrat²², procesul de formare a națiunii române nu a fost izolat, ci profund integrat „fenomenului european” de geneză a națiunilor moderne. Formarea fiecărei națiuni pornea însă de la realități specifice, ce au determinat ca posibilitățile, căile și perspectivele afirmării să fie, de la caz la caz, diferite. În cazul celei române, procesul de formare a avut loc în perioada ce a cuprins a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, cînd „desvoltarea neamului românesc a intrat în domeniul conștiinței”²³. Privită, în esență, ca *fapt de conștiință*, națiunea română se va forma și se va afirma unitar. Terenul pe care vor acționa românii va fi *cauza națională*, care însemna punerea de acord a națiunii cu cadrul necesar pentru afirmarea deplină a acesteia: statul unitar, independent și dotat cu instituțiile corespunzătoare stadiului și perspectivelor dezvoltării societății. Pentru triumful unei asemenea cauze, vor fi antrenate toate energiile

„recunoștinței”, vezi, B. Boeresco, *La Roumanie après le traité de Paris de 1856*, Paris, 1856. Motivele nemulțumirilor au fost exprimate, între alții, de I. C. Brătianu, în *Mémoire sur la situation de la Moldo-Valachie depuis le traité de Paris*, Paris, 1857; vezi și [C. Hurmuzaki și I. Maiorescu], *Dezvoltarea drepturilor Principatelor Moldo-Române în urma tratatului de la Paris din 30 martie 1856*, Bruxelles, 1857; I. Dobreano, *Die Rechte der Donaufürstenthümer und das politische Interesse Europas*, Berlin, 1858.

²¹ Gh. Platon, *Conținutul și sensul general al luptei românilor pentru independență în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *AȘUI*, Istorie, XXIII, 1977, p. 22—29; idem, *Quelques particularités du mouvement national roumain à la fin du XVIIIe siècle et la première moitié du XIXe siècle*, în *NEH*, VI, nr. 2, p. 15—24; *România în relațiile internaționale*, III, 1815—1853, p. 68—135.

²² D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, *passim*; Al. Zub, *L'idée nationale et le rythme historique dans les Pays Roumains au début de l'époque moderne*, în *RRH*, 2/XIV, 1975, p. 285—290; Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848*, Iași, 1980, p. 235—284.

²³ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. III, vol. XI, p. 5.

românilor. Lupta lor devine, după cum s-a afirmat²⁴ națională în toate formele și mijloacele de manifestare. Cauza fiind comună tuturor, și acțiunile în vederea împlinirii ei vor avea, în esență, un caracter unitar. Particularitățile acțiunilor din diferitele provincii românești vor fi dictate, în primul rând, de necesitatea de a răspunde formelor specifice în care se exercita dominația străină. Or, aceasta din urmă avea același rol și aceleași efecte asupra situației tuturor românilor. În toate provinciile românești, dominația străină căpăta tot mai mult în secolul XVIII, după cum afirma Xenopol, o *formă internă*²⁵. Spre deosebire de secolele când românii au putut opune rezistență armată sau diplomatică, iar dominația străină se exercita numai „din afară”, în cel de-al XVIII-lea erau în pericol să devină subjugate „toate puterile vii ale națiunii române”²⁶. În aceste condiții, acțiunile interne ale românilor vor căpăta o pronunțată tentă internațională. Constați că neam în plină epocă de afirmare a conștiinței naționale, românii vor desfășura o luptă dramatică, însă nu la voia întâmplărilor, ci elaborându-i un *program organic* de acțiune. Ei vor înscrie, încă de la început, pe primul plan al luptei naționale redobândirea *vechilor drepturi*. Această nu înseamnă însă, după cum se lasă să se înțeleagă din unele lucrări străine²⁷, că lupta românilor nu era orientată spre viitor, ci spre trecut, că ea era lipsită de perspectivă. În realitate, românii vor invoca vechile drepturi pentru că le priveau ca pedestal al afirmării lor naționale. Ei invocau vechile drepturi pentru ca, pe baza lor, să fie recunoscuți ca *națiune politică*. Or, ca o legitime obiectivă, o națiune în plină afirmare reprezintă o forță care scrutează viitorul. Românii se vor apleca spre cunoașterea și afirmarea drepturilor puse în lumină de cărturarii secolului XVII și de Dimitrie Cantemir, însă într-o „armură nouă, politică”²⁸.

Realitățile concrete ale ființării societății românești la începutul epocii moderne, probează faptul că invocarea vechilor drepturi era dictată de necesitatea înlăturării „formelor interne” ale dominației străine. După cum este bine cunoscut, încă de la sfârșitul secolului XVII, Transilvania a fost anexată Imperiului habsburgic. Deși austriecii vor menține organizarea administrativă a Transilvaniei, românii se vor găsi în situația de „tolerați” și „admiși” în propria lor țară. Aceasta pentru că imperialii au consfințit ființarea „sistemului politic al principatului”, ce exprima interesele celor „trei nații privilegiate” și ale celor patru religii „recepte”²⁹. La rândul lor, Țara Românească și Moldova vor ajunge, odată cu instituirea regimului turco-fanariot, în situația unei autonomii interne mai mult formale, în vreme ce, politica lor externă a fost „îngădită la maximum”. Funcția externă a celor două principate, atât de dinamic pusă în valoare, la timpul lor, de Constantin Brîncoveanu și de Dimitrie Cantemir, „și-a modificat complet caracterul”. Și aceasta fiindcă domnii fanarioți, deși au avut un însemnat rol pe plan diplomatic³⁰, își desfășurau activitatea „în calitate de funcționari otomani, nu de domni români”. În același timp, funcția internă a statului, ajunsă și ea pe mîna străinilor, „orientalizându-se ca structură și ca modalitate, s-a transformat într-un instrument de opresiune și jaf, necunoscut pînă atunci în istoria românilor”³¹. Drept urmare, agravarea asupririi interne va fi determinată mai mult de fiscalitatea excesivă și de caracterul opresiv al statului decît din accentuarea sarcinilor ce decurgeau din relațiile feudale³². Sfîșierile teritoriale, jafurile armatelor de ocupație cu ocazia războaielor dintre puterile vecine, pentru care Principatele au fost, deseori, teatrul operațiunilor militare (în anii: 1711, 1736—1738, 1768—1774, 1789—1791, 1806—1812) vor înscrie secolul al

²⁴ D. Prodan, *op. cit.*, p. 198 și urm.

²⁵ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p. 33.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Ladislav Makkai, *Histoire de Transylvanie*, Paris, 1946, p. 298. René Rémond, în *sa Introduction à l'histoire de notre temps*, t. I, *L'ancienne régime et la Révolution. 1750—1815*, t. II, *Le XIX-e siècle. 1815—1914*, Paris, 1974, consideră că orientarea spre trecut este un fenomen caracteristic pentru mișcările naționale din estul și sud-estul european.

²⁸ D. Prodan, *op. cit.*, p. 388; Gh. Platon, *op. cit.*, 242

²⁹ D. Prodan, *op. cit.*, *passim*.

³⁰ I. C. Filitti, *Rôle diplomatique des Phanariotes de 1700 à 1821*, Paris, 1901; V. Mihordea, *Les lignes du développement de la diplomatie roumaine au XVIII-e*, în *RRH*, 1/IX, 1970.

³¹ Vezi și A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, *passim*.

³² Gh. Platon, *op. cit.*, p. 55 și urm.

XVIII-lea și începutul celui următor ca una dintre cele mai dureroase pagini ale istoriei românilor.

Căutînd să îndepărteze „formele interne” ale dominației străine, românii vor fi nevoiți să-și orienteze acțiunile în funcție de evoluția contextului internațional. Mai întîi, față de *contextul imediat*. „Formele interne” ale dominației străine vor fi modalitățile principale de exprimare a acestui cadru extern față de societatea românească. Orientîndu-se față de contextul imediat, românii transilvăneni, cunoscînd divergențele dintre Curtea de la Viena și nobilimea maghiară, își vor manifesta „credința față de împărat” (al Austriei — n. ns.) în speranța că aceasta va interveni pentru a determina recunoașterea *drepturilor regnicolare* ale națiunii române în Transilvania. La rîndul lor, românii din Principate vor invoca vechile drepturi, stipulate de „capitulațiile” încheiate în secolele anterioare de Poarta otomană cu voievozii celor două „țări” și a căror recunoaștere însemna, în fapt, înlăturarea regimului turco-fanariot și restaurarea autonomiei depline interne. Urmărîndu-se, ca obiectiv imediat, *naționalizarea* funcției interne a statului, *statutul juridic internațional* al Principatelor va deveni problema politică acută a românilor ciscarpatini. Iată cum, deși unitară ca fond, lupta națională a românilor, încă de la începuturile ei, va apare, datorită contextului extern imediat — al dominației străine — disociați în planul acțiunilor politice concrete. În programul politic vor fi trasate, deschis, doar obiective realizabile în împrejurările existente. Și aceasta pentru că, spre deosebire de „epoca de glorie” a trecutului, românii nu mai puteau să opună deschis forțelor cötropitoare, propria lor forță. Ca efect al acestei situații, *ideea națională* și armele afirmării ei se vor retrage, pentru un timp, „din lume”; practică în aceea a cugetării”³³. În ciuda acestui fapt, *cauza națională* va fi, evident, tot cea națională, însă pentru triumful ei, românii vor trebui să-și adapteze căile și mijloacele de acțiune în funcție de posibilitățile de care puteau să dispună în confruntarea lor cu un context internațional ostil. Nu va fi vorba însă — folosind o expresie întîlnită la Eugen Lovinescu — de o adaptare a „muștii în plasa păianjenului”³⁴, ci de o atitudine deliberată, care a avut ea însăși efecte considerabile asupra mersului politicii generale.

De fapt, eforturile românilor de „adaptare” vizau ruperea contextului imediat și circumscrierea afirmării lor naționale cursului pe care îl luau transformările profunde ale vieții internaționale. Se știe doar, că sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor au însemnat perioada în care s-au forjat puternic interdependențele dezvoltării materiale și spirituale la scara întregii Europe și, în bună măsură, a lumii „Bătrînul continent” devine teatru unor dispute acerbe dintre *vechi* și *nou*. „Politica tradițională” a marilor puteri, a „echilibrului de forțe” și a compensațiilor teritoriale va ajunge să fie serios amenințată de „forțele noului”, a căror dezlănțuire va fi impulsionată de revoluția franceză și de războaiele napoleoniene.

Evident, un asemenea curs al vieții internaționale nu putea să nu aibă consecințe profunde asupra stării de spirit a românilor. În concepția acestora, *ideea de Europa* devine sinonimă cu aceea de *lume civilizată* —, iar termenul de *europenizare*, sinonim cu cel de *modernizare*. *Drept urmare, integrarea*³⁵ tot mai profundă în realitățile europene va deveni pentru români un obiectiv fundamental, în legătură cu care vedeau însăși mîntuirea cauzei lor. Însă integrarea societății românești în ritmurile evoluției „Europei civilizate” va fi foarte anevoioasă. Aceasta se va datora, în primul rînd, dominației străine, care va determina ca, în cazul Principatelor, „orientalizării” interne să-i corespundă și o „orientalizare” externă. Altfel spus, Principatele vor fi considerate ca parte integrantă a așa numitei „probleme orientale”. „Poarta creștinătății medievale” — Moldova și Țara Românească — a ajuns să aibă, în plină epocă modernă, trista soartă, de acces a celor direct interesați spre „moștenirea omului bolnav”, Imperiul otoman. Amenințate să-și piardă complet identitatea în cuprinsul „problemei orientale”, Principatele vor reuși, în urma acțiunilor românilor și a exploatării de aceștia a evoluției contextului internațional, să se desprindă și să constituie o „chestiune” distinctă, ce se va impune ca o problemă europeană, fiind recunoscută, mai întîi tacit și apoi formal, de marile puteri³⁶.

Înțelegînd că nu se pot opune deschis împrejurărilor externe defavorabile, românii ciscarpatini vor căuta să se folosească, în scopul asigurării triumfului cauzei naționale, de porțița pe care marile puteri, datorită divergențelor dintre ele, nu reușeau să o închidă: *statutul juridic internațional* al Principatelor. Nu întîmplător, „chestiunea Principatelor” va

³³ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. X, p. 79 și urm.

³⁴ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, 1972, p. 398.

³⁵ Gh. Platon, *Quelques particularités du mouvement national roumain*, p. 20.

³⁶ L. Boicu, *Geneza „chestiunii române”*..., *passim*.

fi privită de români ca cheia de boltă a înălțării edificiului național. După cum probează și faptele, încă din ultima parte a secolului al XVIII-lea, românii din Principate vor înscrie între obiectivele imediate ale luptei naționale, pe cele privitoare la statutul juridic internațional al celor două state românești. Dintre căile la care vor recurge pentru realizarea unor astfel de obiective, adresarea de memorii a ocupat, pentru o bună perioadă, locul principal. După cum reiese din analiza numeroaselor memorii, ce au fost adresate începînd cu mijlocul secolului al XVIII-lea, Porții otomane și unor cabinete europene, românii solicitau ca acestea să recunoască Principatelor autonomia internă, neutralitatea și chiar independența acestora, inviolabilitatea și integritatea teritorială, dreptul de a reînființa „armata țării”, dreptul de vamă și înlăturarea monopolului economic otoman, imunități pentru „capuchehaiele” la Constantinopol în conformitate cu normele „dreptului ginților”, linia de demarcație teritorială dintre teritoriul otoman și cel românesc pe talvegul Dunării, retrocedarea către țările române a cetăților de pe malul stîng al Dunării etc. Pentru atingerea unor asemenea obiective românii lăsau să se înțeleagă că ei nu solicită nimic nou, ci recunoașterea *vechilor drepturi*, pe care, în trecut, susțineau ei, Poarta le confirmase domnitorilor Moldovei și celor ai Țării Românești³⁷. Și pentru că era vorba despre încălcarea de Poartă a acestor drepturi, mai ales după instituirea regimului turco-fanariot, românii solicită, încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, *protecția* sau *garanția* marilor puteri.

Dar fiind contextul internațional imediat al Principatelor, pînă la războiul ruso-turc din anii 1768—1774 va fi solicitată „ocrotirea” Rusiei sau Austriei. Teama — din păcate, confirmată ca îndreptățită de cursul evenimentelor — ca această „ocrotire” să nu fie exercitată de o singură putere, fapt ale cărui consecințe nu erau greu de întrevăzut, i-a determinat pe români să solicite, cu ocazia negocierilor de pace de la Focșani (1772) „ocrotirea celor trei autocrați: al Rusiei, al Austriei și al Prusiei. Trista experiență a Poloniei va demonstra ce putea să însemneze o asemenea „ocrotire”. Iar înțelegerea de români a sensului „ocrotirii” va genera teamă pentru soarta țărilor lor, după anexarea de austriei a Bucovinei (1775—1777), teamă ce va deveni generală după 1812. În aceste condiții, gîndul și speranțele românilor se vor îndrepta spre puterile occidentale: Franța și Anglia. Astfel, în anul 1807, prin cunoscutul lor memorii, moldovenii vor avansa lui Napoleon I ideea unui stat românesc ca „barrière redoutable entre de la nord et le midi”³⁸ și aflat sub *garanția* marilor puteri.

După cum se poate observa și din cele consemnate, garanția puterilor însemna, în viața românilor, nu un scop în sine, ci o *condiție* pentru realizarea obiectivelor programului politic al luptei naționale. Ideea de la care ei au pornit a fost aceea a redobîndirii și asigurării *vechilor drepturi*, ca fundament al statutului juridic internațional al Principatelor. Evident, aceasta nu putea constitui decît plafonul minim al revendicărilor românești, dar a cărui atingere era menită să deschidă perspectivele împlinirii obiectivelor cu bătaie mai lungă.

Cu totul altfel vor privi lucrurile marile puteri. Acestea vor considera, formal, Principatele române ca părți integrante ale Imperiului otoman. Iar faptul că vor fi nevoite, în realitate, să țină seama de situația particulară a Principatelor — determinată de factorii obiectivi ca: statutul juridic internațional al celor două state, poziția lor geografico-strat-

³⁷ Problema autenticității „capitulațiilor” contractate de Poarta otomană și domnitorii români a fost și continuă să fie abordată de literatura de specialitate. Fără a ne pronunța asupra punctelor de vedere ce au fost exprimate, ținem doar să subliniem realitatea, interesantă pentru lucrarea noastră, că *vechile drepturi* ale Principatelor române vor intra în dreptul public european, fiind recunoscute și de Poarta otomană, prin tratatele pe care aceasta le va încheia cu puterile europene. Vezi, C. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomană*, București, 1908; I. C. Filitti, *România față de capitulațiile Turciei*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXVIII, 1916, p. 127—189; G. G. Florescu, *L'aspect juridique des khat-i-cherifs. Contributions à l'étude des relations de l'Empire ottoman avec les Principautés roumaines*, în *SAO*, I, București, 1958, p. 121—147.

³⁸ Vezi și N. Iorga, *Les Roumains et Napoléon I-er*, în *RHSEE*, 4—6/IX, 1932, p. 129 și urm.; Marcel Emerit, *L'enquête de Napoléon I-er sur les Principautés danubiennes*, în *RHSEE*, XIII, 1936, p. 188—196 etc.

teică, caracterul distinct al poporului nostru față de cel al popoarelor vecine, lupta națională a românilor etc.³⁹ — nu trebuie să ne încite la tragerea unor concluzii pripite în privința audienței pe care ar fi putut-o avea solicitările românilor. Dealtfel, în literatura de specialitate s-a remarcat că, prin spiritul lor, ca și prin natura intereselor ce le-au dictat, au fost departe de a veni în întâmpinarea așteptărilor românilor, unele proiecte de „soluționare” a „chestiunii Principatelor”, ca acestea: anxioase, partaj, independență sub protectorat, statut asemănător Curlandei ori Raguziei, constituirea unui regat sau ducat al Daciei etc.⁴⁰. Asemenea proiecte nici nu au fost rodul unor preocupări comune ale puterilor, eventualitate ce ar fi presupus recunoașterea „soluționării” „chestiunii Principatelor” în raport cu ceea ce diplomații numeau „interesul echilibrului european”. Fiecare proiect purta amprenta intereselor particulare ale uneia sau ale alteia dintre puteri și era în ton cu căutările și practica compensațiilor teritoriale ce au cunoscut apogeul în secolul al XVIII-lea. Or, împrejurările din a doua jumătate a acestui secol vor fi exploatate de Rusia, care, beneficiind de o forță militară reductibilă și de o diplomație perspicace, va profita cel mai mult dintre puteri de pe urma „afacerilor Principatelor”. „Marea Curte nordică”, intuind avantajele ce i le putea oferi erijarea sa în „sprijinitoare” a revendicărilor românilor, va ține ca, prin tratatul de la Kuciuk-Kainardji din 1774, să i se recunoască dreptul de a interveni la Poartă „în favoarea” Principatelor și a bisericii ortodoxe din Imperiul otoman. De fapt, prin încheierea amintitului tratat, cabinetul țarist reperta un succes deosebit, fiindcă clauzele acestuia consfințeau un „cadru legal” pentru exercitarea influenței sale în „afacerile orientale”. Iar în vederea exploatării prompte a perspectivelor ce se deschideau sporirii acestei influențe, Rusia va căpăta și dreptul de a înființa consulate în cuprinsul Imperiului otoman, din care, formal, se considera că fac parte integrantă și Principatele române. Înființarea consulatelor ruse în Țara Românească și Moldova va determina însă ca și celelalte puteri (Austria, Prusia, Franța și Anglia) să insiste la Poartă și să obțină, la rîndul lor, recunoașterea unui asemenea privilegiu⁴¹. Marile puteri se vedeau angajate într-o cursă pentru cîștigarea de poziții în Principate, a căror „chestiune” se dovedea, după cum sesizase și cancelarul Rusiei, Panine, „la principale pierre d'achoppement”⁴² pentru „afacerile orientale”. Împrejurările se vor produce, pentru încă multă vreme, în profitul Rusiei, care, beneficiind de atuurile „cadrului legal” al acțiunilor sale, își va consolida și mai mult poziția sa în „afacerile Principatelor”. Dreptul său de intervenție la Poartă „în favoarea” celor două state românești va căpăta, treptat, conținutul și trăsăturile unui *protectorat*. Nu lipsea decît recunoașterea formală, de Poartă, a unei asemenea stări de lucruri. În vederea apropierii acesteia, cabinetul țarist va insista ca Poarta să acorde noi dispoziții, cum au fost cele cuprinse în *hatiseriful din 1802*, menite să „îndruma (...) deplina supunere” a Principatelor „sub autoritatea rusească”⁴³. Pentru a forța mina Porții, Rusia va ști să se folosească și de complicațiile internaționale, cauzate de revoluția franceză și de războaiele napoleoniene. Exploatînd momentul oportun, Rusia va purta un nou război cu Poarta (1806—1812) care va avea consecințe atît de nefaste pentru Principatele române.

Față de asemenea poziție și tendințe ale Rusiei, celelalte puteri se vor arăta tot mai convinse de faptul că pasivitatea contravenea vădit intereselor lor. Pentru toate devenea limpede că „chestiunea Principatelor” constituia terenul pe care trebuiau să contracareze întreaga „politică orientală” a Rusiei, ce se dovedea tot mai amenințătoare pentru „echilibrul european”. Fiind animate însă de interese divergente, „marile Curți” nu și-au putut pune în mod serios, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, problema garanțării în colectiv a statului juridic internațional al Principatelor române, a căror „chestiune”

³⁹ L. Boicu, *Geneza „chestiunii române”*..., p. 11 și urm.

⁴⁰ I. Nistor, *Restaurarea Daciei în sintezele diplomatice europene*, în *ARMSI*, s. III, t. XXI, 1939, p. 337—355; L. Boicu, *Considérations portant sur la reconstitution de la Dacie dans les projets européennes du XVIIIe siècle*, în *RRH*, 4/XX, 1981, p. 695—703.

⁴¹ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. IX, *passim*; *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 618 și urm.

⁴² N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. II, București, 1896, p. 56 și urm.; apud L. Boicu, *op. cit.*, p. 700.

⁴³ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. IX, p. 249.

a fost luată în seamă, de regulă, ca element de calcul pentru elaborarea numeroaselor proiecte de împărțire a Imperiului otoman⁴⁴. De fapt, în perioada menționată, datorită prevalării politicii echilibrului de forțe și a compensațiilor teritoriale, soluția garanției în practica relațiilor internaționale nu putea fi decât conformă cu opinia lui Frederic cel Mare al Prusiei, după care „toutes les garanties sont comme l'ouvrage de filigrane, plus propres à satisfaire les yeux qu'à être de quelque utilité”⁴⁵.

Mult mai interesante se vor arăta marile puteri de asumarea garanțiilor, când vor fi antrenate în cunoscuta operă de „restaurație a vechii ordini”, atât de zdruncinată de revoluția franceză și de războaiele napoleoniene. Monarhii Europei, întrunindu-se la Viena în 1815, vor înțelege că „Restaurația” nu va putea fi viabilă fără ca, în prealabil, să se pună de acord asupra principiului garanției acesteia, mai ales că deveneau tot mai amenințătoare semnele furtunilor revoluționare ce vor bîntui cea mai mare parte a continentului în încercatul „secol al naționalităților”. În consecință, „congresul valsant”, invocînd „interesele colective” ale Europei, va proclama principii ca: legitimitatea monarhică, echilibrul de forțe și respectarea *statu quo*-ului teritorial și a ordinii în interiorul statelor. Și pentru a se asigura respectarea unor asemenea principii a fost promovată ideea *concertului european*. Toate acestea au fost de natură să genereze convingerea contradicțiilor păcii că s-au pus de acord asupra principiului *garanției generale* a „ordinii europene”⁴⁶. Numai că, garanția generală, proclamată doar în principiu, nu se va dovedi, în realitate, activă. Faptul este explicabil deoarece, marile puteri, considerîndu-se *norma sui* a sistemului „european”, la adăpostul unei frazeologie ce exprima interese generale, vor urmări cu ardoare și perseverență să-și realizeze obiectivele particulare ale politicii lor. Căutînd să soluționeze problemele teritoriale pe baza unei concepții aparținînd secolului al XVIII-lea⁴⁷ și încălcînd cu nonșalanță *principiul naționalităților*, „cei mari” vor reuși, în fapt, să se pună de acord doar asupra stăvilirii *revoluției*, privită mai ales „sub aspectul agresiunii franceze”⁴⁸. Iar pentru a evita intrarea Franței în rolul de „motor” al revoluțiilor, au fost contractate și unele garanții speciale⁴⁹. Caracterizîndu-se, deci, printr-un pronunțat *conservatorism*, „sistemul european” se va dovedi un regim „contra naturii”⁵⁰, al cărui spirit era exprimat de pactul Sfintei alianțe, încheiat ca urmare a proclamației țarului Rusiei din 26 septembrie 1815. Faptul că unui asemenea regim „puterile monarhice” i-au asigurat, totuși, o *surprînzător* de îndelungată existență⁵¹, s-a datorat încheierii de „cei patru” membri ai „coalității antinapoleoniene” a *pactului de garanție* din 20 noiembrie 1815, la care, pentru a ieși din izolare va adera și Franța în 1818; de asemenea,

⁴⁴ T. G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie*, Paris, 1914; C. Andreescu, *La France et la politique orientale de Catherine II d'après les rapports des ambassadeurs français à St. Petersburg*, în „Mélanges de l'Ecole romaine en France”, 1929, première partie, p. 1—166; idem, *Die Pläne zur Teilung der rumänischen Fürstentümer in der zweiten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts*, în *RHSEE*, XIX, 1942, p. 451—520; V. Mihordea, *Politica orientală franceză și țările române în secolul al XVIII-lea (1743—1760) după corespondența agenților de la „Secret du roi”*, București, 1937 etc.

⁴⁵ Apud Vattel, *op. cit.*, vol. II, p. 235.

⁴⁶ Faptului că semnatarii păcii s-au arătat animați de o asemenea convingere, i-a dat expresie și Frederic de Gentz, secretarul Congresului de la Viena. Vezi, *Dépêches inédites de chevalier de Gentz aux hospodars de Valachie pour servir à l'histoire de la politique européenne (1813—1828)*, publ. par le comte Prokesch-Osten fils, vol. I, Paris, Plon, 1876, p. 193—201, apud. Gh. Platon, *Geneza revoluției române...*, p. 25 și urm. Același De Gentz, „suflet damnat” al lui Metternich, va recunoaște însă că, în realitate, marile fraze „de reconstruction de l'ordre social, de régénération du système politique de l'Europe, de paix durable fondée sur une juste repartition des forces (...) se débitaient pour tranquiliser les peuples et pour donner à cette réunion solennelle un air de dignité et de grandeur”; apud A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe*, vol. I, *La Sainte-Alliance*, Paris, 1891, p. 2.

⁴⁷ *Histoire des relations internationales*, vol. V (Le XIX-e siècle, 1-èe partie, *De 1815 à 1871. L'Europe des nationalités et l'éveil des nouveaux mondes*), p. 7.

⁴⁸ A. J. P. Taylor, *Boriba za gospodstvo v Evropu. 1848—1918*, Moskva, 1958 (traducere din engleză), p. 51.

⁴⁹ Privitoare la statutul Cracoviei, al Elveției, al Regatului Țărilor de Jos sau al Luxemburgului. Vezi, *Culegere de texte pentru istoria universală. Epoca modernă*, vol. I, 1640—1848, București, 1973, p. 333—339.

⁵⁰ A. Debidour, *op. cit.*, vol. I, p. XI (Préface).

⁵¹ *Histoire des relations internationales*, vol. V, p. 127.

s-a datorat inițierii procedurii congreselor și conferințelor diplomatice, ce se vor întruni în scopul deliberării asupra intervenției în interiorul statelor, atunci cînd „ordinea” era amenințată. Or, amenințarea va fi permanentă, determinată atît de cauze izvorîte din imperfecțiunile instituirii și ființării „ordinii”, cit, mai ales, de acțiunea „forțelor profunde”⁵² — naționale, economice, sociale, politice, culturale, morale — ce vor impune tot mai mult necesitatea reconsiderării structurale a acesteia.

Pentru a înțelege raportul în care se vor afla românii față de „ordinea” instituită în 1815, este necesar să avem în vedere contradicția flagrantă dintre promovarea unui „sistem european” și neincluderea sub incidența tratatelor ce l-au consfințit, a tuturor problemelor de *interes european*. Situația s-a datorat consensului tacit, survenit între contractanții păcii ca chestiunile lor sau cele asupra cărora aveau interese speciale, să nu fie supuse deliberărilor Congresului de la Viena. În virtutea unui asemenea consens, cabinetul austriac va căuta și va reuși să evite punerea în discuție a problemelor naționale, fapt ce ar fi pus în cauză existența Imperiului habsburgic⁵³. La rîndul său, Rusia invocînd actele diplomatice pe care le-a încheiat cu Poarta otomană, se va considera în drept să se opună cu hotărîre intențiilor exprimate de celelalte puteri, îndeosebi a Anglia și Austria, ca așa numita „problemă orientală” — în cadrul căreia, formal, erau incluse și Principatele române — să constituie obiectul vreunor clauze ale „sistemului de tratate” din 1815⁵⁴. Putem deci să considerăm că, prin conținutul și organizarea ei, „ordinea europeană” nu va determina internaționalizarea „chestiunii române” și nici împlinirea speranțelor nutrite de români⁵⁵ în privința plasării Principatelor sub o garanție pe care să și-o asume puterile semnatare ale amintitului „sistem de tratate”.

Revoluția de la 1821 va reprezenta momentul care va determina înscrierea pe noi coordonate a poziției „chestiunii române” în cadrul relațiilor internaționale. În legătură cu o asemenea realitate, în cadrul istoriografiei s-a insistat asupra relevării faptului că momentul amintit a determinat recunoașterea tacită de marile puteri a „chestiunii române” ca problemă internațională⁵⁶. Ar fi meritat însă să se acorde o atenție cuvenită și unui alt fapt, după opinia noastră mult mai semnificativ, anume, încadrării profunde a mișcării naționale românești în orizonturile largi europene. Drept dovadă, românii din Principate depășind stadiul unei „cooperări sud-est europene”, vor reuși să-și integreze acțiunile lor în rîndul „forțelor de disoluție” a „ordinii europene” organizată în 1815. Aceasta reprezintă, dealtfel, esența raportării atitudinii românilor față de „sistemul european”. Refuzîndu-se cei ce se credeau în drept intrarea Principatelor în „cetatea europeană” — ale cărei limite au fost consfințite de „sistemul de tratate” din 1815 — românii se vor pune în ritm cu frămîntările din „interiorul” acesteia, contribuind astfel la prăbușirea ei și la nașterea unei noi Europe, a statelor naționale. Se înțelege de la sine că, integrării acțiunilor în rîndul „forțelor de disoluție a ordinii europene”, îi va corespunde o închegare tot năi pronunțată a unității luptei naționale a tuturor românilor, care, virtuală la 1821, va fi atît de puternic afirmată de revoluția de la 1848. Condițiile concrete vor determina să iasă și mai mult în evidență rolul Principatelor de centru gravitațional al luptei naționale, ceea ce va ridica „chestiunea” acestora la semnificația unui veritabil *Piemont al românilor*. Ne putem explica, de aceea, îngrijorarea marilor puteri — îndeosebi a Austriei și a Rusiei — ca revoluția condusă de Tudor Vladimirescu să nu devină, după cum reclamau cauzele și obiectivele ei fundamentale, o ridicare generală a românilor⁵⁷. Faptul își va avea o expresie și în refuzul monarhilor întru-

⁵² *Ibidem*, passim; vezi și J. B. Duroselle și P. Renouvin, *op. cit.*, passim.

⁵³ Metternich recunoștea națiunea numai sub aspectul culturii sau administrației, constituirea statelor naționale echivalînd-o cu „o revoluție mortală pentru Austria”. Hugo Hantsch, *Metternich und das Nationalitätenproblem*, în „Der Donau-Raum”, nr. 1—2, 1966, p. 51 și urm. (apud L. Boicu, *Geneza „chestiunii românești”...*, p. 72).

⁵⁴ Jacques Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Paris, 1952, p. 254.

⁵⁵ *România în relațiile internaționale*, p. 69 și urm.

⁵⁶ L. Boicu, *op. cit.*, p. 76 și urm.

⁵⁷ Recenta culegere de documente: *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, București, 1980, oferă informații edificatoare pentru faptul că marile puteri erau îngrijorate de intențiile românilor, care vizau, în ultimă instanță, nu doar înlăturarea regimului fanariot, ci și a ingerințelor Rusiei și Turciei în afacerile interne ale Principatelor.

niți în congresul de la Laybach de a da curs memoriului adresat lor de Tudor⁵⁸. Cît privește intenția de a se recurge la o rezistență armată în Oltenia — între altele, și pentru a determina discutarea „chestiunii române” într-un congres european — aceasta va cădea, se știe, odată cu uciderea conducătorului revoluției⁵⁹.

Noile dimensiuni ale afirmării „chestiunii române” pe plan internațional vor fi probate, între altele, și de densitatea deosebită a evenimentelor — semnificative în această privință — ce se vor produce în perioada cuprinsă între revoluția condusă de Tudor și cea de la 1848. Cele mai multe dintre asemenea evenimente au fost tratate pe larg în literatura de specialitate⁶⁰, așa încît nu considerăm necesar să stăruim asupra lor. Va trebui, totuși, să invocăm unele aspecte de natură să evidențieze sensul deosebit pe care îl va căpăta, în condițiile perioadei menționate, ideea garanției colective a puterilor europene asupra Principatelor române.

În primul rînd, se impune să avem în vedere faptul că perioada dintre cele două revoluții se va caracteriza printr-o puternică afirmare a națiunii române, proces ce se va înscrie tot mai profund în acțiunea mai largă a „forțelor” interesate de înfăptuirea unei noi Europe, întemeiată pe respectarea *principiului naționalităților*. Privită într-o asemenea perspectivă, lupta națională a românilor va prezenta un pronunțat caracter revoluționar. Prin prisma realităților interne, acțiunea românească va apare, mai limpede decît în perioada anterioară, ca un caz deosebit de interesant și semnificativ în privința raportului dintre *societate* și *național*. Asume, închegării unității de acțiune pe terenul cauzei naționale, nu-i va corespunde atenuarea, ci, dimpotrivă, accentuarea disputei interne dintre elementele *vechiului* și cele ale *noului*⁶¹. Toate clasele și categoriile sociale vor fi prezente în tabăra cauzei naționale, însă fiecare dintre ele cu armele proprii. Nu vom asista, de aceea, la concilierea intereselor de clasă și nici la stingerea tuturor particularităților provinciale. De fapt, organicitatea unității luptei naționale, nu va presupune uniformizarea căilor și mijloacelor de acțiune. Strategul unei asemenea lupte va fi eterogena — din punctul de vedere al intereselor social-politice — *partidă națională*, a cărei aripă „jună” va determina înscrierea acțiunii românești pe calea revoluției.

Realitățile menționate își vor pune, evident, amprenta și asupra modului în care vor înțelege adepții *vechiului* și cei ai *noului* implicarea societății românești în procesul transformărilor profunde ale vieții internaționale. Ambele „curente”, este drept, vor împărtăși, în egală măsură, convingerea că izbînda cauzei române era strîns legată de reușitele procesului făuririi statelor naționale în Europa. Numai că, prin natura lucrurilor, adepții „vechiului” se vor arăta animați de ideea ființării regimurilor interne conservatoare, în vreme ce, „novatorii” se vor considera implicați în acțiunea „forțelor” ce concepeau triumful cauzelor naționale în raport direct cu cel al liberalismului. Asemenea orientări vor căpăta un contur precis pe măsură ce societatea românească va intra într-un contact tot mai strîns cu curentele politice, ideologice și culturale ale Europei timpului⁶²; totodată, în raport cu ritmul și nivelul pătrunderii comerțului românesc în circuitul internațional⁶³; și, nu în ultimul rînd, în funcție de cunoașterea mai rapidă și mai profundă, de români, a evenimentelor internaționale. Sînt aspecte care au avut, dealfel, o pondere considerabilă în formarea și cultivarea *spiritului public modern al românilor*. Mai ales gradul de cunoaștere a evenimentelor internaționale, aspect

⁵⁸ Ion I. Nistor, *Tudor Vladimirescu și Sfînta Alianță*, în *ARMSI*, s. III, t. XXII, 1940, p. 11 și urm.

⁵⁹ *România și relațiile internaționale*, p. 85 și urm.

⁶⁰ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. XI—XII; G. Meitani, *Acțiunea diplomatică a Europei față de Principatele Române între anii 1821 și 1838*, București, 1903; I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic. 1834—1848*, București, 1915; idem, *Frământările politice și sociale în Principatele române de la 1821 la 1828*, Buc., 1932; Idem, *Principatele române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul Organic*, București, (f.a.); Basile Lungu, *Les Grandes Puissances et les Principautés Roumaines de 1821 à 1826*, Paris, 1935; N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VIII—IX, 1938; *Istoria României*, vol. III—IV etc.

⁶¹ A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, vol. I, București, 1910, *passim*.

⁶² Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie*, vol. I—II, Paris, 1904—1914; E. Lovinescu, *op. cit.*; G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, București, 1941; D. Prodan, *op. cit.*, P. Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, 1972; Gh. Platon, *op. cit.* etc.

⁶³ A. Oțerea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism)*, București, 1977.

care, în condițiile unei atenții cuvenite ce i s-ar acorda din partea literaturii de specialitate⁶⁴, credem că ne-ar oferi elemente noi, de natură să determine necesitatea reconsiderării manierei în care au fost privite multă vreme unele chestiuni legate de afirmarea pe plan european a românilor în epoca modernă. Fără a intra, aici, în detalii, ținem să precizăm că, pentru un timp, principalul mijloc de cunoaștere a evenimentelor internaționale l-a constituit presa străină, accesibilă doar unei părți a elitei societății românești. Datele problemei se vor schimba însă, odată cu apariția „foilor românești”, care vor avea între rubricile lor și una consacrată „știrilor din afară”⁶⁵. Se va ajunge, de aceea, la un înalt grad de cunoaștere a evenimentelor și problemelor majore ale vieții internaționale, fapt remarcat, în epocă, și de publicistul Saint Marc Girardin. Acesta, după ce va trece prin Principate, va menționa în legătură cu membrii unor cercuri din București și Iași că „ei cunosc bine Europa și interesele care o frământă”⁶⁶.

Și evoluția contextului internațional va prezenta, în perioada 1821—1848, unele aspecte ce se impun să fie luate în considerare pentru a releva sensul pe care îl va căpăta ideea garanției colective a puterilor europene asupra Principatelor române. Trăsătura fundamentală a relațiilor internaționale o va constitui confruntarea dintre „forțele conservatoare” și cele de disoluție a „ordinii europene” instituit în 1815⁶⁷. În frontul acțiunii celorla din urmă se vor înscrie și mișcările naționale din sud-estul european. Nu întâmplător, a fost subliniată realitatea că, între momentele de „criză orientală” și declanșarea valurilor revoluționare în Europa, exista o strînsă interdependență⁶⁸. Ca o consecință a acestei realități, marile puteri vor fi nevoite să-și reconsidere poziția lor față de „chestiunile” sud-estului european. Astfel, ca un fapt deosebit de interesant aici, „marile Curți” vor trebui să recurgă la practica garanțiilor și în această parte a continentului. Prima dintre acestea, contractată de Anglia, Franța și Rusia, va privi independența Greciei. Această garanție, întemeiată pe recunoașterea „problemei grecești” ca europeană (1823) și fiind asumată (în 1827 și 1830) numai de trei dintre contractanții „sistemului de tratare” din 1815, va însemna, după cum s-a apreciat⁶⁹, primul mare eșec al concentrării marilor puteri sub egida Sfintei alianțe. Din motive lesne de înțeles, marile puteri nu se vor pune de acord ca, în maniera la care au recurs în cazul Greciei, să fie soluționate și alte „chestiuni naționale” din sud-estul european, cum era și cea română, chiar dacă acesteia din urmă i se recunoștea, tacit, importanța europeană. În împrejurările cunoscute⁷⁰, Rusia va reuși să-și restabilească influența (1826) și apoi (1829) să instituie de *jure* protectoratul său asupra Principatelor române. Angajându-se, formal, față de celelalte puteri că nu va recurge la noi anexiuni teritoriale în Europa, „marea Curte nordică” va urma calea sporirii influenței sale în interiorul statelor, îndeosebi în cele din Confederația germană și din sud-estul european. Sporirea influenței Rusiei în Principatele române și apoi (1833 — tratatul de la Unkiar-Skelessi) în Imperiul otoman, se va dovedi amenințătoare pentru întreg „echilibrul european”. Iar terenul pe care putea fi neutralizată această influență era, prin datele ei, „chestiunea română”. Apărea, deci, necesar ca Principatele române să fie plasate sub o garanție a puterilor europene. Împrejurările se vor dovedi însă și de această dată nefavorabile unei asemenea soluții, iar pentru a evita amenințarea „echilibrului european” de eventuale noi momente de „criză orientală”, marile puteri vor crede de cuviință, în 1841,

⁶⁴ „Foile periodice” — sursele principale pentru cunoașterea de români a evenimentelor internaționale — au suscitat interes mai mult pentru istoria limbii și literaturii, istoria culturii, ideologiei sau pentru evoluția gândirii istorice românești.

⁶⁵ Asemenea rubrică — cu unele diferențe în privința denumirii — aveau „Curierul românesc”, „Albina românească”, „Gazeta de Transilvania”. O mențiune specială merită „gazeta” lui Barițiu, cu suplimentul ei „Foile pentru minte, inimă și literatură”, al căror rol, în perioada premergătoare și în timpul revoluției de la 1848, poate fi apreciat ca al unui veritabil oracol al mișcării naționale românești. În „Gazeta de Transilvania” vor apare articole ca: *Alianțele sau legăturile*, în nr. 9 și 10, martie, 1841; *Cauza orientală*, în nr. 18, aprilie 1840 și nr. 44, octombrie, 1840. Un deosebit interes prezintă și unele articole din „Foia pentru minte...”: *Panslavismul în Transilvania*, în nr. 2—3, ianuarie, 1843; *Românii și maghiarismul*, în nr. 9, martie 1842; *Pacea de la Kainarge*, în nr. 6, februarie, 1842; *Dreptul public al printatului Tării Românești*, în nr. 52, decembrie, 1846.

⁶⁶ Saint Marc-Girardin, *Souvenirs de voyage et d'études*, Paris, 1852, p. 247, apud I. C. Filitti, *Domniile române...*, p. 242 și urm.

⁶⁷ *Histoire des relations internationales*, vol. V, passim.

⁶⁸ L. Boicu, *Austria și Principatele române...*, p. 7 și urm.

⁶⁹ Charles Seignobos, *Histoire politique de l'Europe contemporaine*, Paris, (i.a.), p. 722.

⁷⁰ *România în relațiile internaționale*, passim.

să proclame necesitatea garanțării integrității și independenței Imperiului otoman. Proclamată doar în principiu, în preambulul convenției Strimtorilor de la Londra (13 iulie 1841) această garanție, după cum s-a apreciat⁷¹, nu va fi activă. Or, chiar și în principiu, punerea de acord a „puterilor maritime” asupra integrității și independenței Imperiului otoman, va determina ca, eventuala recunoaștere formală a „chestiunii române” ca problemă internațională să nu aibă perspective decât ca „punct” al „chestiunii orientale”. Prin aceasta, existența și integritatea Principatelor române vor fi plasate sub o garanție *sui generis* a puterilor semnatare ale convenției Strimtorilor⁷². Realitatea se va raporta însă numai la calitatea statelor românești de vasale ale Imperiului otoman, ceea ce nu era în conformitate cu vederile românilor; totodată, realitatea nu va genera, prin ea însăși, ieșirea Principatelor de sub protectoratul rus, ce se exprima, în fapt, ca un *proconsulat*⁷³. Dimpotrivă, se mențineau și li se va reafirma valabilitatea tratatelor ce consfințeau, pentru „chestiunea Principatelor”, „cadrlul legal” al unei „afaceri ruse-turce”⁷⁴.

Din aspectele menționate în legătură cu afirmarea națiunii românești și cu evoluția contextului european, în perioada 1821—1848, se desprind și rațiunile ce au determinat ca românii să recurgă la o diversitate de căi, mijloace și soluții, ce aveau drept scop impunerea cauzei lor naționale pe plan internațional. În planul acțiunilor concrete, se va recurge și în această perioadă la calea „legală”, a cîștigării interesului marilor puteri, îndeosebi al Franței și al Angliei, prin intermediul consulilor sau al unor agenți politici (Bois le Comte) în Principate, prin trimiterea de memorii sau a unor „misiuni oficiale”, cum a fost și cea a lui Ioan Cîmpineanu⁷⁵. Șansele adepților căii „legale” vor fi legate însă de evoluția raporturilor dintre marile puteri, îndeosebi de soarta „Antantei cordiale” anglo-franceză. Nu întîmplător, după semnarea convenției Strimtorilor din 13 iulie 1841, demersurile românilor pentru cîștigarea clemenței marilor puteri se vor dovedi tot mai dificile, spre dezamăgirea evidentă a domnitorilor români și a tuturor adepților căii „legale”⁷⁶. În schimb, va intra și mai mult în rol „juna partid: națională”, care va pregăti și va conduce revoluția de la 1848. Adepții ai căii revoluționare, „junii” vor recurge la acțiuni „conspirative” în interior, vor strînge legăturile cu emigrațiile naționale⁷⁷ și, mai ales, vor desfășura o susținută propagandă în străinătate pentru cîștigarea opiniei publice europene în favoarea cauzei române.

Privite în unitatea lor organică, acțiunile românilor din perioada 1821—1848, evidențiază, cu mai mare claritate decît în etapa anterioară, raportul dintre *necesar* și *posibil* în trasarea programului politic al luptei naționale. În planul necesității se impuneau obiective majore, ca unirea tuturor provinciilor românești, independența și modernizarea societății. Ca obiective imediate, revendicabile în împrejurările existente, erau considerate — în privința Principatelor — autonomia internă, unirea celor două state românești și unele îmbunătățiri ale stării societății în limitele „ordinii regulamentare”. Pentru a releva sensul pe care îl va căpăta, în noile condiții, ideea garanției colective asupra Principatelor, trebuie să ținem seama de rolul care putea să revină unei asemenea soluții pentru înfăptuirea obiectivelor cuprinse de ambii termeni ai raportului menționat. Se va constata că, atunci cînd, din rațiuni tactice, era solicitată ca o condiție a înfăptuirii obiectivelor imediate, soluția garanției colec-

⁷¹ Baronul Brunnow, semnatarul din partea Rusiei al convenției din 13 iulie 1841 va afirma că „à l'époque où le traité de 1841 a été conclu, il s'agissait, il est vrai, d'y introduire une clause spéciale de garantie. Cette suggestion n'a pas été mise en avant par l'Angleterre. Elle provenait du plénipotentiaire autrichien. Lord Palmerston m'a prêté alors son appui pour écarter cette proposition. C'est donc de l'assentiment et avec le concours du gouvernement britannique que l'idée d'une garantie spéciale à insérer dans le traité a été combattue et finalement abandonnée. Le préambule du traité exprime le désir du maintien de la Turquie dans son intégrité, mais il n'en contracte nullement l'obligation. Ce considérant n'est pas un engagement, en droit strict, c'est la préface d'une stipulation qui se rapporte uniquement à la fermeture des détroits en temps de paix” [subl. ns.]. Apud Serge Gorjainov, *Le Bosphore et les Dardanelles*, Paris, 1910, p. 93.

⁷² *România în relațiile internaționale*, p. 26 și urm.

⁷³ *Ibidem*, p. 253 și urm.

⁷⁴ Serge Gorjainov, *loc. cit.*, *România în relațiile internaționale*, p. 123.

⁷⁵ *România în relațiile internaționale*, p. 103—117.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 122 și urm.

⁷⁷ Cf. *Afirmarea statelor naționale independente din centrul și sud-estul Europei*, București, 1979; V. Ciobanu, *Relațiile româno-polone între 1699 și 1848*, București, 1980.

tive apărea — ca la sfârșitul secolului al XVIII-lea — menită să consacre și să asigure respectarea *vechilor drepturi* ale Principatelor față de Poarta otomană; totodată, să determine și înlăturarea protectoratului Rusiei. Într-o asemenea perspectivă, condiția garanției apărea compatibilă cu o „soluționare” a „chestiunii Principatelor”, în interesul „echilibrului european”, ca „punct” al „problemei orientale”. Faptele probau însă, că aceasta însemna prea puțin ca să corespundă noii etape a *mersului revoluției naționale*. Dînd expresie orizonturilor largi în care-și încadrau afirmarea lor națională, românii vor invoca faptul că aveau de îndeplinit o „misie europeană”. Prin natura lucrurilor, nu-și raportau această „misie” doar la interesele „echilibrului european”, ci la perspectivele, ce prindeau contur, ale Europei statelor naționale. Înfăptuirea „misiei” trebuia să consistă deci, în realizarea obiectivelor majore ale luptei naționale. În consecință, nu putea fi vorba ca românii să-și imagineze garanția colectivă ca o pavăză susținută de „marile Curți”, la adăpostul căreia, chipurile, să se dezvolte societatea românească. Se înțelegea bine că, determinată doar de interesele contractanților, aceasta ar însemna doar înlocuirea protectoratului Rusiei cu un *regim de cenzură* a marilor puteri. Corespunzătoare „misiei” românilor nu putea fi decît o garanție în numele *Europei civilizate*, sub soarele căreia să-și afle locul și *România viitoare*. Vagă doar în aparență, *garanția europeană* era reclamată de stadiul și perspectivele afirmării națiunii române. Deși formal era solicitată pentru Principate, o atare garanție așa cum o concepeau românii, era menită să consacre rolul care revenea celor două provincii pentru triumful cauzei naționale; în plus, se considera că prin aceasta se crea condiția intrării *cauzei române* sub incidența *dreptului public european*. Garanția colectivă a marilor puteri nu-și avea deci rațiunea fundamentală de a fi instituită, decît în numele Europei, și nu ca o soluție de *compromis* între interesele lor. Se confirma astfel și prin prisma „chestiunii române” faptul că, „ridicarea naționalităților”, datorită nivelului la care a ajuns, nu mai permitea să fie viabil un „sistem european” întemeiat doar pe exercițiul voinței marilor puteri. Iar revoluțiile din anii 1848—1849 vor avea darul să demonstreze din plin acest lucru.

SOLUȚII ÎN MODERNIZAREA ROSTURILOR CULTURII ROMÂNEȘTI (PERIOADA INTERBELICĂ)

DE

A. LOGHIN, I. SAIZU

*„Între muncă și cultură este un raport
direct și progresiv”*

V. Pârvan

După formarea statului național unitar, act cu profunde consecințe pozitive, România a intrat într-o nouă epocă a evoluției, care reclama, în raport de realități și de necesități, soluționarea problemelor fundamentale, pe toate planurile, inclusiv înălțarea culturală a neamului, formulată de mult ca parte integrantă a idealului național, hotăritoare pentru existența și dăinuirea sa istorică. Datorită distrugerilor și dezorganizării aparatului de producție, de circulație și de schimb în timpul primei conflagrații mondiale, a jafului ocupanților germani, procesul de asanare urma să fie atins concomitent și în conexiune cu repunerea în funcțiune a potențialului de pe întreg cuprinsul țării, cu administrarea și valorificarea intensivă, superioară a resurselor de materii prime și de energie, cu asigurarea independenței economice — garanția neatrănării politice. Chestiunea — comună și altor popoare — era cu atât mai grabnică, cu cât însăși aspirația spre progres o revendica și cu cât primul război mondial a făcut dovada că statele care n-au știut să se organizeze pe tărîm economic au avut de suferit. România se afla, cu adevărat, la o mare răspîntie. Fără găsirea dezlegărilor, ea risca — după cum aprecia Virgil N. Madgearu — să-și piardă viața economică proprie și să-și pericliteze succesele naționale¹ și aceasta pentru motivul esențial că pănerea în valoare a bogățiilor solului și ale subsolului pretindea mijloace și structuri materiale și morale incomparabil mai puternice decît în trecut.

În acest mod, actul de la 1 Decembrie 1918 a pus în fața partidelor și a oamenilor de știință sarcini complexe spre rezolvare, fără precedent ca proporție, intensitate și semnificație. Complexitatea lor a sporit și prin faptul — subliniat și de unii contemporani² — că România trăia, pe lîngă toate urmările și prefacerile determinate de marea încelestare, frecvente și în celelalte state, trei transformări radicale interne (făurirea statului unitar, legiferarea votului universal și aplicarea reformei agrare) care au jucat un rol însemnat în modificarea structurii societății românești. Necesitatea înnoirii era în suflutele tuturor. Cu toate acestea, căile procesului novator aveau să fie preconizate deosebit și tot diferit zonele considerate utile. Confruntarea programatică, de o rară tărie, și dimensiunea regîndirii conceptelor au acaparat, fără excepție, toate energiile³.

Față de asemenea obiective, ce rol trebuia prescris culturii, ca „activitate umană îndreptată în mod deliberat spre realizarea unui scop social”⁴, ca „ipostază majoră a socialului și umanului”⁵, ca principală pîrghie a identității poporului și ca parte inseparabilă a procesului dezvoltării economice și sociale⁶ în noul efort național? Putea ea să rămînă numai la funcția tradițională, sau era de dorit să fie inclusă și în rîndul forțelor de producție, precum s-a pledat stăruitor și pentru știință⁷? Cu alte cuvinte, trebuia ea să reflecte mai rapid și

¹ V. N. Madgearu, *Măsuri financiare extraordinare*, București, 1921, p. 2.

² D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale*, București, 1921, p. 3.

³ Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, 1980, p. 100—101.

⁴ O. Neamțu, *Cultura ca acțiune socială*, București, 1976, p. 69; S. Mehedinți, *Către noua generație*, ed. III, București, 1928, p. 326.

⁵ Al. Tănase, *Cultură și civilizație*, București, 1977, p. 43.

⁶ M. Malița, *Idei în mers*, II, București, 1981, p. 164, 169.

⁷ I. Saizu, *Relația știință — societate în gîndirea românească interbelică*, în *Rdl*, 34, 1981, 5, p. 799—818.

mai proeminente modificările din structura economică și social-politică, ori să i se determine și un anume rost în rindul agenților angajați în accelerarea progresului prin dezvoltarea, întâi de toate, a bazei materiale? Iată, așadar, terenul fertil pe care a putut avea loc asaltul ideilor și al dispozițiilor în stabilirea de valențe robuste culturii românești interbelice.

★

Cu adevărat, factorii politico-științifici s-au întrecut în justificarea modernizării funcțiilor culturii și în stabilirea regimului ei de activitate. În legătură cu cei dintâi, precizăm din capul locului că fiecare partid și organizație a căutat să facă din cultură și rezolvarea ei expresia propriei doctrine, a propriilor aspirații și interese. Neavînd un numitor comun, justificarea teoretică, dar, mai ales, practică, a fost, de regulă, contestată, chiar brutal, de formațiunile politice aflate în opoziție. P.N.T., bunăoară, acuza pe liberali și pe averescani de „denaturarea” curentului cultural⁸. Prevederile au, de aceea, în mare parte, caracter polemic, fiind deosebit de folositoare în precizarea pozițiilor lor față de cultură. Cu toate acestea, o notă comună se poate distinge în aproape toate programele partidelor: dreptul poporului la o existență culturală adevărată gradului de civilizație, teză care a înregistrat de-a lungul răstimpului de referință oscilații de formă și chiar de fond, fără, însă, de a fi detașat la mare distanță pe vreo unul din cele burgheze ca angajat concret în rezolvarea marilor probleme culturale ale neamului.

Comună era, *sub raport exclusiv teoretic*, și poziția față de cultura naționalităților conlocuitoare. În majoritatea lor, partidele au inclus în programe stipulații menite să le atragă, prin cultură, în opera de progres și de înfrățire. Nu era vorba numai de respectarea punctelor incluse în Pactul Societății Națiunilor cu privire la garantarea regimului minorităților ci de prevederi care izvorau din profundul umanism al poporului român. Astfel, P.N.L. se angaja să le onoreze cîștît drepturile, dorind ca, printr-o politică de solidarizare a intereselor lor cu cele permanente ale statului român, să le creeze cele mai prielnice condiții de viață⁹. De asemenea, Partidul Poporului, preocupat de a asigura preponderența firească elementului autohton într-o țară care trebuia să rămînă mai presus de toate românească, aprecia cultura ca un teren de înfrățire, de apropiere sufletească, fără ca românii să-și realizeze ascendența națională, la care au dreptul, prin restringerea puterilor altora¹⁰. Pe o poziție analogă se afla Partidul Țărănesc, care-și propunea ca, printr-un tratament amical, să facă din categoria respectivă o forță devotată patriei. În consecință, aprecia că, în limitele vieții de stat, dreptul la instrucție și la cultură în limba maternă să fie respectat, că șovinismul reprezenta un pericol ce îndrepta efortul spre țeluri contrare¹¹. Cum este și firesc, prevederile n-au putut lipsi din programul partidului condus de savantul N. Iorga, în care, pledînd pentru sincera unire în munca spornică, naționalitățile cu valoare culturală erau recunoscute și asociate la conducerea efectivă a țării. De aceea, proiecta pentru fiecare naționalitate conlocuitoare asigurarea culturii proprii, asupra căreia statul să nu aibă alt amestec decît al bunei ordini și moralități¹².

Asemenea prevederi veneau în întîmpinarea aspirațiilor populației de altă naționalitate, care, prin programele ei politice, s-a pronunțat în favoarea încurajării culturii, stăruind — cum, de pildă, se arăta în Moșiunea Partidului Național Maghiar — pe tratamentul de egalitate culturală și umanitară a tuturor cetățenilor¹³, pe regimul liber în cultura națională¹⁴, sau pe promovarea tuturor intereselor, individuale și colective, cum plănuia programul Uniunii Evreilor din România¹⁵.

Dincolo de elementele comune, varietatea domină. Astfel, liberalii au considerat cultura, întemeiată pe însușirile deosebite ale poporului, nu numai ca „o înaltă datorie” către neam și către civilizație¹⁶, dar și ca factorul care dădea putere propriului lor partid¹⁷. În expunerea

⁸ „Lupta”, 14 decembrie 1926.

⁹ „Viitorul”, 25 iunie 1927; „Aurora”, 25 iunie 1927.

¹⁰ Arh. St. București, fond M.A.I., dosar 107/1926, f. 6; „Lupta”, 9 aprilie 1926 „Adevărul”, 9 aprilie 1926.

¹¹ „Aurora”, 25 februarie 1927.

¹² „Adevărul”, 12 octombrie 1926.

¹³ Idem, 9 septembrie 1922.

¹⁴ Idem, 31 decembrie 1922.

¹⁵ C. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, *Partidele politice din România*, București, 1934, p. 110.

¹⁶ „Viitorul”, 1 decembrie 1921; *Istoricul Partidului Național-Liberal de la 1848 și pînă astăzi*, București, 1923, p. 235.

¹⁷ I. Mandiuc, *Cultura, puterea Partidului Național — Liberal*, Cernăuți, 1932, 20 p.

și justificarea prevederilor, ei au folosit un limbaj extrem de avansat în raport cu intențiile de punere în practică, evidențiind, între altele, că problema culturală era preocuparea lor „de căpetenie” și nevoia fundamentală în a cărei grabnică împlinire vedeau puțința ca poporul să-și valorifice „toată comoara de însușiri cu care este înzestrat și cheazășia cea mai puternică pentru păstrarea și dezvoltarea așezămintelor democratice care stau la temelia statului român”¹⁸. Mai mult, cultura, aliniată cu munca și cu traina organizare a vieții, cu demnitatea de a fi „liber și stăpîn” pe destinul propriu, cu conștiința drepturilor și a îndatoririlor, era chemată să facă din popor un factor de civilizație în interiorul hotarelor și în afara lor¹⁹. Nu se poate spune, obiectivi fiind, că asemenea afirmații erau lipsite de frumusețe ideologică. Prin atare stipulații, care viza luminarea poporului, P.N.L., continuind, în fapt, opera începută de predecesori în frunte cu Spiru C. Haret, aspira, în spirit de clasă, la conservarea și perfecționarea societății capitaliste. Promovarea culturală sub toate formele era de dorit — în viziune liberală — în școală, dar și în afara ei, printr-o armonioasă conlucrare între cele două categorii²⁰. Statul era dator ca, îndrumând procesul de transformare a societății conform intereselor „colectivității”, să exercite înfrîngerea asupra maselor și pe calea unei temeinice și sistematice propagande desfășurată de toți factorii de cultură²¹. Era una din dovezile că patriotismul economic burghez trebuia, în acțiune determinantă, să asigure nu numai dezvoltarea bazei materiale a societății capitaliste, ci și forțele ei morale²².

Prin prisma aceleiași varietăți, național-tărănii vizau, în raport de doctrină, organizarea luptei împotriva neștiinței de carte și ridicarea culturală a maselor²³, ca și stimularea națiunii spre a-și îndeplini misiunea civilizatoare, dezvoltind toate aptitudinile și posibilitățile spirituale ale geniului românesc²⁴. Partidul Poporului înclina către îmbunătățirea și ridicarea nivelului instituțiilor de educație, colecționarea și conservarea monumentelor de artă populară, organizarea unui serviciu al muzeelor etnografice și artistice, înființarea a cel puțin o universitate în fiecare provincie, care să devină, totodată, centru cultural, crearea de biblioteci la sate²⁵ și, conștient că lipsa culturii se afla, în bună parte, la originea „apucăturilor primejdioase”, a enunțat prevederea ca oricare din treptele ei să fie urcate de toate elementele destoinice²⁶, iar organizația dr. N. Lupu împărțea teza că viitorul țării atârna de rolul elitei conducătoare, la a cărei solidă pregătire se putea ajunge printr-o armată puternică de profesori, de tehnicieni și de cadre cu cultură generală²⁷.

Varietatea era ilustrată și de faptul că, după 1 Decembrie 1918, N. Iorga s-a îndreptat aproape în mod expres spre ridicarea prin cultură a maselor, către „poporul cel darnic în sacrificiul scump al singelui său, poporul doritor de cultură națională și de viață morală”²⁸. Implicit, programul partidului propriu s-a autodefinit ca „ieșit în chip firesc din dezvoltarea culturii naționale”, de la „începutul unei noi vieți morale și culturale”²⁹. Mai amintim, pentru peisaj, organizația lui O. Goga care afișa intenții superioare de cultură națională pentru realizarea unei formule „de civilizație proprie”³⁰ și Liga lui M. Manoilescu ce indica soluționarea în spirit corporatist a chestiunilor culturale³¹. La cel din urmă, prevederea semnifica un

¹⁸ Biblioteca Centrală de Stat, fond St. Georges, P.N.L. Programe și declarații, 1863—1933, pachet XLV, dosar 4, f. 74; „Viitorul”, 25 iunie 1927; „Aurora”, 25 iunie 1927.

¹⁹ „Viitorul”, 1 decembrie 1921.

²⁰ Idem, 3 octombrie 1933.

²¹ C. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, *op. cit.*, p. 79.

²² *Naționalismul economic și doctrina partidelor politice în România. Rezultatele politicii economice de la 1859 pînă la 1930*, București, 1930, p. 90—91.

²³ C. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, *op. cit.*, p. 84.

²⁴ *Programul Partidului Național-Tărănesc votat de Comitetul Central Executiv (Ședințele de la 2—6 februarie 1935)*, ed. II, București, s. a., p. 6.

²⁵ *Programul „Ligii Poporului”*, Tîrgoviște, 1920, p. 17; C. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, *op. cit.*, p. 88.

²⁶ Arh. St. București, fond M.A.I., dosar 107/1926, f. 6; „Lupta”, 9 aprilie 1926; „Adevărul”, 9 aprilie 1926.

²⁷ „Aurora”, 25 februarie 1927.

²⁸ Apud B. Theodorescu, *Nicolae Iorga și educația maselor*, București, 1967, p. 102.

²⁹ *Programul Partidului Naționalist-Democrat*, București, 1922, p. 3, 6.

³⁰ „Țara noastră”, 13 aprilie 1932.

³¹ C. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, *op. cit.*, p. 20.

abandon față de poziția formulată imediat după război, cînd considera că afirmarea deplină a culturii naționale, prin personalități, libertate și bunăstare, depindea de idealul generației întregirii, posibil de atins în formă „optimă” în cadrul principiilor neoliberalismului³².

În stînga eșichierului vieții politice, partidele clasei muncitoare au preconizat un program de ridicare culturală a maselor în temeiul unui act educativ³³ și aceasta întrucît considerau că viitorul aparținea culturii. În consecință, nici un moment nu trebuia pierdut³⁴. Aflat în fruntea forțelor revoluționare și democratice, P.C.R. milita cu tenacitate, pe de o parte, pentru înălțarea gradului de cultură din interesul ca masele să înțeleagă statutul lor social și nevoia mobilizării la propria eliberare, iar, pe de alta, o partaja după criteriul de clasă, cu precizarea că muncitorimea are trebuință de cu totul altă cultură, de alte concepții, de alte sensibilități și de alt conținut³⁵. În acest fel, a apărut o adevărată mișcare culturală angajată în slujba poporului, cu mulți intelectuali progresiști care au putut descoperi calea reală a emancipării sociale³⁶. De asemenea, spre deosebire de prescripțiile burgheze care năzuiau, cel puțin teoretic, spre o libertate a culturilor naționalităților conlocuitoare, dar în regim de conservatorism social, partidele și organizațiile de stînga se rosteau pentru onorarea drepturilor și a aspirațiilor respective³⁷, dar ca posibilități de a ajunge și la emanciparea socială.

Raportarea personalităților timpului la cultură și la funcțiile ei a pus problema într-o ecuație mult mai complexă, scoțind în lumină că, în timp ce prevederile factorilor politici aveau cu precădere tendința de mișcare pe orizontală, cele ale cărturarilor ținteau și sensul de profunzime. Accentul se ramară din capul locului, unii cultivînd precumpănitor convingerea că cultura este exclusiv determinantă în progresul societății. Se lua prioritar în considerare că o accentuare a laturii dinamice a agenților sociali, ca urmare a Unirii, nu putea avea loc decît sub imperativul modernizării funcțiilor culturii, ca și a procesului educativ³⁸, pentru a face să rezulte mai puțini analfabeți, mai multă știință și artă, mai multă amenitate în relațiile interumane³⁹. Tocmai, de aceea, s-a preconizat că, prin însemnate, ridicarea nivelului cultural trebuia să urmeze împroprietății⁴⁰, că noul ideal nu putea fi pentru multă vreme altul decît „o serioasă, continuă și perseverentă culturalizare a tuturor categoriilor sociale și o străduință tot atît de mare pentru dezvoltarea vieții economice naționale”⁴¹. Asocierea celor două categorii — cultură și economie — e mai mult decît semnificativă pentru a judeca și aprecia poziția oamenilor de știință într-o epocă în care și una și cealaltă erau „o necesitate reală”⁴², căci, în întîiul caz, deducîndu-se cultura poporului din trebuințele lui⁴³, se accentua caracterul ei progresist, de afirmare a valorilor naționale față de ridica bariere în calea contactului cu creația universală, iar, în al doilea, se impunea, în chip obiectiv, „integrarea și sudarea componentelor comune ale economiei naționale — produs istoric al acumulării și activității materiale a poporului — într-un organism unitar funcțional”⁴⁴.

Alți oameni de știință au înlocuit relația cultură — economie cu raportul cultură — societate, adică cu imaginea integrală, cele două noțiuni aflîndu-se într-o stare de interpen-

³² M. Manoilescu, *Neoliberalismul, în Doctrinile partidelor politice*, București, 1923, p. 161.

³³ C. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, *op. cit.*, p. 91—92; „Adevărul”, 16 mai 1926; „Social-Democrația”, 5 noiembrie 1919.

³⁴ *Presa muncitorească și socialistă din România*, III, 1, București, 1971, p. 78.

³⁵ *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (1921—1924)*, București, 1970, p. 212.

³⁶ M. Bucur, *Introducere, la Reviste progresiste românești interbelice*, București, 1972, p. VI.

³⁷ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1916—1921*, București, 1966, p. 155; Arh. St. București, fond M.A.I., dosar 700/1928, f. 8; C. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, *op. cit.*, p. 91—92.

³⁸ I. Găvănescu, *La o răspîntie a istoriei naționale. Orientare asupra politicii culturale a României întregite*, Iași, 1923, p. 3—5.

³⁹ C. Papacostea, *Cercetări pedagogice și sociale*, București, 1925, p. 5.

⁴⁰ Al. Lapedatu, *Politica partidului național și organizațiile liberale de peste munți*, București, 1924, p. 23.

⁴¹ Arh. St. Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”, Rectorat, dosar 27/1927, f. 60.

⁴² R. Radu, *Probleme politice și culturale în dezbaterile intelectualității ieșene în anii imediat următori primului război mondial*, în *CI*, XI, 1980, p. 507.

⁴³ D. Gusti, *Sociologia militans*, I, București, 1935, p. 439.

⁴⁴ V. Axenciuc, *Unificarea organismului economiei naționale și refacerea economică postbelică a României*, în *RdI*, 30, 1977, 5, p. 932.

trație progresivă, căci fără societate, fără comunicarea, raționalizarea (în sensul introducerii metodelor moderne de organizare și de acțiune) și sistematizarea experiențelor individuale sau de grup nu este cu puțință cultura, după cum, fără aceasta, societatea nu poate trăi în partea ei concretă. Astfel, V. Pârvan era convins că viitorul neamului atârna „de seriozitatea, adîncimea și noutatea culturii noastre, singura în stare de a forma mari caractere și mari personalități”⁴⁵. Asemenea lui, dr. N. Lupu nu vedea posibilă adaptarea la cerințele timpului, impuse de actul de la 1 Decembrie 1918, decît prin muncă în stare să producă mult, bun și ieftin, la baza căreia să stea strîngerea rîndurilor și organizarea rațională, cu elementul principal constitutiv „cultura, cultura și iarăși cultura”⁴⁶. M. Manoilescu sublinia necesitatea de a nu scoate nici o clipă din minte și din preocupare „ideea imperativă a perfecțiunii prin cultură”⁴⁷, iar D. Gusti întrona opțiunea că întregul cîmp al vieții culturale se afla la temelgia existenței și vredniciei statului și poporului. Pentru cel din urmă, numai cultura socială și politică garanta competența, obiectiv necesară, la baza organizației de stat. În viziunea lui Gusti, competența este „o moderație și o completare, care asigură exprimarea adevărată a voinței colective”. Ea se dobindește „prin predarea temeinică și profundă a culturii politice și sociale a timpului”, formînd „fundamentul unei vieți raționale și normale de stat”⁴⁸. Teza, care polarizase și alte mari capacități ale timpului, luase la Al. Claudian, în 1928, forma a trei verigi: individ, națiune și comunitate planetară spre a realiza pe *homo sapiens*⁴⁹.

Era mai mult decît evident că, fără condițiile morale satisfăcute, nici una din problemele fundamentale ale României întregite nu se putea apropia, cit de cit, de soluția ei firească, că sosise, cu adevărat, timpul ca cultura să capete o funcție cu valoare de propulsie, împingînd neamul spre ceea ce C. Rădulescu-Motru numea personalism energetic⁵⁰, spre progresul social susținut de munca prestată din vocație, în care se găseau germeii de spontaneitate și de originalitate și fără de care nu putea fi vorba de o viață culturală⁵¹. De aici și concluzia sa că realitatea românească se afla în genul original de activitate prin care sufletul neamului este chemat să-și întrețină cultura, că atita realitate posedă un popor cîtă cultură deține⁵².

O asemenea poziție, care tindea să elimine din cîmpul agenților sociali criteriul luptei de clasă ca factor de progres, a coexistat cu opiniile apropiate de conceptul materialist, în judecata sincer exprimată că preceptele privind creșterea nivelului de trai trebuiau să aibă drept urmare sporul cultural. Gr. Antipa, de exemplu, demonstrase că cultura este, desigur, un factor fundamental, dar că, hotărîtoare, rămîn condițiile naturale, că o dată cu soluționarea problemelor economice se rezolvau și necesitățile de ordin cultural⁵³. El era pe deplin încredințat că prin continua ridicare a potențelor fizice, morale și intelectuale ale individului și ale colectivității cultura dobindește o forță și o însemnătate tot atît de mare pentru existența și siguranța statului ca puterea militară și financiară⁵⁴. De aceea, i-a și subliniat dubla datorie: de a pune în relief și de a dezvolta toate însușirile firești spre a înnobila individul, formînd din el, prin cultură generală, o ființă armonioasă; de a alege, apoi, anume aptitudinile și a le perfecționa, prin cultura specială, condiționată mai mult de cerințele mediului, în vederea rolului ce fiecare are a-l îndeplini în societate⁵⁵. De asemenea, P. P. Panaitescu dovedise că nu pot avea loc manifestări în afara forțelor economice, că societatea deține dreptul de a se dispensa de formele culturale care nu se mai potriveau stadiului de evoluție⁵⁶, iar Pârvan, într-o viziune relativ asemănătoare, estima că ameliorarea vieții sociale nu este un scop în sine, ci un mijloc de „înălțarea poporului spre cultură și inserarea lui demnă în ansamblul celorlalte națiuni”⁵⁷.

⁴⁵ V. Pârvan, *Scrieri*, București, 1981, p. 152.

⁴⁶ „Dimineata”, 29 noiembrie 1930.

⁴⁷ M. Manoilescu, *Contribuția culturii generale la formarea concepției tehnice*, București, 1920, p. 21.

⁴⁸ D. Gusti, *Necesitatea culturii sociale și politice în universitate*, în „Revista universitară”, I, 1926, 2, p. 36.

⁴⁹ Al. Claudian, *Rasă și cultură*, în *Politica culturii*, București, 1931, p. 91.

⁵⁰ C. Rădulescu-Motru, *Vocația. Factor hotărîtor în cultura popoarelor*, București, 1935, p. 150.

⁵¹ *Ibidem*, p. 20.

⁵² *Ibidem*, p. 144.

⁵³ Gr. Antipa, *Problemele evoluției poporului român*, București, 1919, p. 296, 326—327.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 399.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 115.

⁵⁶ P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1971, p. 12.

⁵⁷ Al. Zub, *Probleme ale organizării culturii la Vasile Pârvan*, în *AIFAI*, X, 1973 p. 469.

Oricum, soluțiile aveau un numitor comun: sporirea funcției productive a culturii, ilustrată la D. Gusti prin convingerea că metoda unitară de cunoaștere sociologică, îngemănată cu acțiunea culturală, se afla în consonanță cu îndemnul și șansa reală de progres⁵⁸, la V. Pârvan prin aprecierea că numai continuarea efortului spre sublimul uman „va crea suprema splendoare a culturii creatoare românești”⁵⁹, la Gr. L. Trancu-Iași prin emiterea apelului ca, prin cultură, toți românii să pună iubirea de țară la temelia reconstrucției⁶⁰, la T. Vianu prin „concepția activistă” prin care adevărata cultură apare ca o întregire și o umanizare a naturii⁶¹, la L. Blaga prin conchidera că, ireversibil, cultura adâncește înseși dimensiunile existențiale ale omului, că, în această ipostază, ea „nu este un lux, pe care și-l permite omul ca o podoabă”, ci „o emisiune complementară din specificitatea existenței umane ca atare”⁶² la I. Simionescu prin estimarea că valoarea constructivă a culturii nu va fi mai puțin însemnată decât a altor popoare atunci când ea „va activa energia vie a mulțimii”⁶³.

Așadar, o ecuație cu mai mulți termeni (metodă, acțiune, îndemn și dragoste de țară), care, inevitabil, trebuia să conducă poporul, prin cultură productivă, spre progres. În apărarea caracterului ei dinamic și activizator, s-a cerut ca fondul și alcătuirile să nu-i fie schimbate în nici o împrejurare istorică, mai cu seamă că trona practică, în perioada de impas economic, ca știința și cultura să fie cele dintâi sacrificate. Ideea a fost exprimată, între alții, de C. Rădulescu-Motru, care, în condițiile ravagiilor crizei economice din anii 1929—1933, preciza că nu era îngăduit nimănui să scadă prin măsuri restrictive nivelul culturii câștigate, că, spre a proteja structurile și mijloacele instituționalizate periclitate, se impunea cooperarea internațională⁶⁴.

Scoaterea funcțiilor modernizatoare ale culturii de sub incidența crizelor era justificată și din punct de vedere extern, îndeosebi față de aprecierile demobilizatoare ale unor filosofi. P. Andrei dezvăluia că pesimismul lui O. Spengler, de pildă, nu era cu nimic legitimat, deoarece, cultura modernă „e departe de a-și fi epuizat izvoarele sale de creațiune”⁶⁵, iar N. Bagdasar înnobila convingerea că o puternică voință de cultură stăpînea generațiile vremii, fiind dovada și, totodată, garanția că criza economică pe care o traversa societatea va fi biruită, că marea epocă a culturii moderne nu se afla la finele dezvoltării ei⁶⁶. Asemenea lor, T. Vianu atesta nu numai că programul umanismului era „departe de realizarea lui deplină”⁶⁷, ci și că cultura noastră se găsea „într-un interesant proces de adaptare rațională”, ilustrat și de faptul că, în ansamblul vieții sociale, a apărut un tip de intelectual, al cărui corespondent nu poate fi lesne întâlnit aiurea, anume cărturarul ce cultivă o specialitate și, simultan, „reflectează la destinul global al culturii noastre și care se simte răspunzător de întreaga orientare a civilizației țării”⁶⁸. El a înțeles, în spirit materialist, că fenomenele de criză în cultură sînt generate de cauze sociale profunde, caz în care impasul nu putea fi înlăturat decât printr-o altă organizare a societății⁶⁹. În acest chip, propunea o perspectivă plină de optimism pentru viitorul vieții⁷⁰.

Teza activismului, care răspundea mai bine caracterului de intensă acțiune al vremii, era menită să „anuleze dizolvantul sentiment al crizei culturii moderne”, orientînd puterile sufletești spre „creație și rodnică afirmație umană”⁷¹ și încurajînd exclusiv temperamentul

⁵⁸ D. Gusti, *Cunoașterea sociologică și acțiune culturală*, în „Sociologie românească”, I, 1936, 4, p. 3.

⁵⁹ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 386.

⁶⁰ Gr. L. Trancu-Iași, *Cultură oficială și neoficială*, București, 1934, p. 34.

⁶¹ T. Vianu, *Filosofia culturii*, ed. II, București, 1945, p. 292.

⁶² L. Blaga, *Geneza metaforei și sensul culturii*, București, 1937, p. 170.

⁶³ I. Simionescu, *Știința în România*, în *RFR*, II, 1935, 6, p. 619.

⁶⁴ C. Rădulescu-Motru, *Politica culturii și criza*, în *CL*, LXV, 1932, martie—aprilie, p. 197.

⁶⁵ P. Andrei, *Opere sociologice*, II, București, 1975, p. 203.

⁶⁶ N. Bagdasar, *Din problemele culturii europene*, București, 1931, p. 77.

⁶⁷ T. Vianu, *Transformările ideii de om și alte studii de estetică și morală*, București, 1946, p. 59.

⁶⁸ Idem, *Filosofia culturii...*, p. 287—288.

⁶⁹ Idem, *Concepția raționalistă și istorică a culturii*, București, 1929, p. 7.

⁷⁰ I. Pascadi, *Tudor Vianu — filosof al culturii*, în *Filosofia și sociologia românească în prima jumătate a secolului al XX-lea*, București, 1969, p. 186.

⁷¹ T. Vianu, *Concepția raționalistă și istorică a culturii...*, p. 26.

productiv în ideea de a face din om creatorul de care civilizația românească avea atita nevoie⁷².

În ce consta modernizarea funcțiilor culturii și sporirea rosturilor ei? Răspunsul s-a dat și în acest caz foarte diferit, dar subordonat, în mare, aceluiași țel. Unii le-au intuit ca pirghie sau suport în realizarea „echilibrului” social, apreciat drept condiția *sine qua non* în deschiderea porților spre progres. Privită prin prisma amenității în raporturile sociale, care convenea în exclusivitate burgheziei, interesată în menținerea orînduirii, cultura trebuia să încorporeze însăși raționalizarea vieții statale (în sens de conducere după precepte științifice) a tuturor domeniilor de activitate, eliminînd orice șansă de manifestare a forțelor ostile ei. Era dorită raționalizarea *întregului*, întrucît aplicarea parțială sau unilaterală îndrepta — după părerea unui contemporan — „la hipertrofierea organelor sociale menită să împlinescă o anumită funcție și la atrofierea celorlalte funcțiuni”⁷³. Era întru totul corespunzător — prin efect — unor prevederi programatice⁷⁴, potrivit cărora „echilibrul” în stat și posibilitățile de progres depindeau de sistemul de educație, că dezvoltarea și consolidarea dreptății sociale se realizau exclusiv prin organizarea culturii, că lupta de clasă nu-și avea, în consecință, locul și menirea.

Alții au intuit funcțiile culturii în sensul combaterii neajunsurilor societății⁷⁵, în angajarea concretă în rezolvarea tuturor problemelor, căci retragerea din tematica socialului și admirația valorilor abstracte conducea inerent — o spunea Bucur Șchiopu în 1939 — „la catastrofa”⁷⁶.

Referindu-ne la a doua categorie, sîntem datori să precizăm că unghiului ideologic i se asigurase deschiderea atît spre baza societății, cit și spre suprastructura ei. Într-adevăr, personalități ale timpului au justificat pe deplin funcția culturii în modelarea și transformarea forțelor de producție, a naturii și a omului. Astfel, V. Pârvan a definit clar că între muncă și cultură există un raport direct și progresiv⁷⁷. D. Gusti a adăugat pentru realiștii intransigenți, care nu puteau pricepe decît rezultatele imediate, că problema culturii era și o chestiune de rentabilitate, altminteri lipsa valorilor spirituale îndruma la micșorarea capacității producției economice, la întunecarea înțelegerii politice și la otrăvirea vieții sociale⁷⁸, iar P. Andrei a precizat datoria de a indica modul cum omul poate utiliza forțele naturii, dezvoltînd concomitent, conștiința valorii personalității umane⁷⁹. Tot atît de categoric s-a exprimat C. Rădulescu-Motru, care considera că, la arie continentală, cultura viitoare va fi mai productivă prin extensiunea „conștiințiozității profesionale” rezultate din acordul între muncă și inteligență, mai practică, prin adaptarea ei la tot felul de trebuințe omenești⁸⁰.

La nivelul bazei societății, factorii politico-științifici au demonstrat utilitatea culturii în funcție de interese, de doctrine și de programe. În mod natural, unele forțe au trebuit să se întîlnească pe aceeași platformă în stabilirea direcțiilor și a silințelor culturale. Folosind citeva din dovezile epocii, enumerăm că programul Blocului Cetățenesc (Gr. Forțu) preciza că instrucția și educația poporului nu vor mai fi pretext de cheltuieli inutile, ci mijloace „de luminare și sporire a puterilor de producție și propășire națională”⁸¹, că Gr. Antipa releva că activitatea bazată pe cultură ameliorează mediul de trai în toate direcțiile, utilizează bogățiile țării, crează tot felul de instituții pentru ușurarea, perfecționarea și înălțarea vieții⁸², că Vintilă Brătianu o includea în rîndul forțelor chemate să pună în valoare materiile prime prin procesul de industrializare. Cu această menire, cultura trebuia să contribuie la cunoașterea științifică a țării, la formarea personalului special și la consemnarea „la zi” a perfecționărilor dobîndite de civilizația lumii⁸³.

⁷² Idem, *Filosofia culturii...*, p. 292.

⁷³ *Politica culturii...*, p. 105.

⁷⁴ Vezi, între altele, *Proiect de statut pentru reorganizarea Partidului Național-Liberal*, București, 1920, p. 3.

⁷⁵ G. Ivașcu, A. Tănăsescu, *Cumpăna cuvîntului. 1939—1945*, București, 1977, p. 206.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 121.

⁷⁷ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 359.

⁷⁸ D. Gusti, *Pagini alese*, București, 1965, p. 270.

⁷⁹ P. Andrei, *op. cit.*, p. 204.

⁸⁰ C. Rădulescu-Motru, *Cultura europeană*, în „Ideea europeană”, VIII, 1927, 201, p. 2.

⁸¹ C. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, *op. cit.*, p. 10.

⁸² Gr. Antipa, *op. cit.*, p. 122.

⁸³ V. Brătianu, *Rolul întreprinderilor economice și financiare în nevoile economice naționale ale României Mari*, în *BIER*, VI, 1927, 5.

Pe de altă parte, în raport de profilul agricol al economiei naționale și cu intenția de a spori eficiența producției materiale și morale, capacitățile timpului și-au deviat orientările, cel puțin programatic, spre lumea rurală. Astfel, P.N.T., a legat starea culturală a populației de măsurile de ordin agrar și agricol, care, odată cu creșterea cantitativă și calitativă a producției, ridica nivelul cultural în lumea satelor⁸⁴. După cum ușor se poate observa, factorul cultural apare aici în postura de efect, în vreme ce la alte organizații politice este plasat pe rol de cauză. „Reparația” avea să survină nu după mult timp, adică în 1936, la zece ani după realizarea fuziunii între naționali și țărăniști, când cultura și așezămintele sale au fost „invitate” să contribuie la adâncirea prefacerii a agriculturii⁸⁵. Partidul Tărănesc (dr. N. Lupu) înțelegea să aplice treptat măsuri care să ridice săteanul la starea de civilizație, de belșug și de cultură, la care-i dădea dreptul forța numărului și poziția ocupată în structura social-economică⁸⁶. În același domeniu, Partidul Liberal Democrat a prevăzut în programul din 1931 răspindirea culturii la sate prin sezători și școli de adulți⁸⁷, iar Liga Agrară (C. Garoflid) chema la unire toate categoriile legate de agricultură pentru apărarea și dezvoltarea intereselor culturale în universul satelor⁸⁸. Deși legat mai mult de industrie, Vintilă Brătianu a aliniat organizarea culturală cu factorii chemați să pună în valoare, prin muncă și îndrumare științifică, solul României, schimbat puternic ca regim de proprietate în urma aplicării reformei agrare⁸⁹.

Modernizarea funcțiilor culturii izvoara nu numai din cerințele forțelor de producție, căci era de neînchipuit de a aspira la succese prin perfecționarea mijloacelor materiale, fără o grijă pentru instruirea și educarea puterilor umane, ci și din punctul de vedere al cerințelor propriului domeniu. Gr. Antipa remarcase încă din 1919 că, în România, preocuparea culturală s-a ivit ca imperativ a doua zi după războiul de întregire purtat sub alt imperativ, cel național. Efortul pentru consolidarea actului de la 1 Decembrie 1918 trebuia să se transforme în luptă pentru cultură și pentru civilizație, atingând astfel țelul suprem care conduce întreaga activitate⁹⁰. Așadar, cultura urma să aibă drept ideal, la nivel de suprastructură, dezvoltarea, perfecționarea, înnobilarea și organizarea puterilor și firii poporului⁹¹.

Cum perfecționarea aceluiași atribuții nu trebuia să se oprească la valoarea stimulatoare exercitată jos, la baza societății, în rîndul forțelor de producție, nici la rezultatele dobîndite sus, în suprastructură, în propriul domeniu, răspindirea culturii s-a impus ca un criteriu al însuși procesului de modernizare. Dovadă, inserarea ei în documentele de partid și în lucrările științifice. Astfel, potrivit comandamentelor programatice, liberalii nu au avut în vedere numai aplicarea unui ansamblu de dispoziții care să ducă la un câștig economic prin cultură, ci și la răspindirea ei, la luminarea conștiinței cetățenești drept instrumente ajutoare în grăbirea ridicării materiale și morale a neamului, în punerea în valoare a destoiniciei lui⁹². Ei au relevat că trăinicia așezămintelor statului nu putea fi garantată decît printr-o „puternică acțiune de răspindire a culturii pînă la straturile cele mai adînci ale poporului”⁹³. De asemenea, Partidul Tărănesc (I. Mihalache) a inclus în chiar procesul-verbal de constituire intensificarea mijloacelor de pătrundere a culturii în popor prin crearea de așezăminte adecvate, conduse de elemente destoinice, temeinic pregătite⁹⁴.

Modernizarea funcțiilor culturii viza, deopotrivă, și aspecte externe. Într-adevăr, interesele în statornicia unui climat de liniște și de înfrățire internațională, în cadrul căruia poporul să acționeze pentru consolidarea procesului național și progres social, factorii politici-științifici au inclus cultura între forțele menite să contribuie la realizarea păcii între popoare⁹⁵. N. Iorga ceruse chiar prefacerea raporturilor diplomatice în strîns colaborări culturale⁹⁶.

⁸⁴ „Lupta”, 13 octombrie 1926.

⁸⁵ *Programul Partidului Național-Tărănesc*, București, 1936, p. 53.

⁸⁶ „Aurora”, 27 februarie 1927.

⁸⁷ C. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, *op. cit.*, p. 41.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 12.

⁸⁹ V. Brătianu, *op. cit.*, p. 236.

⁹⁰ Gr. Antipa, *op. cit.*, p. 122.

⁹¹ *Ibidem*, p. 120.

⁹² „Viitorul”, 1 decembrie 1921.

⁹³ „Aurora”, 25 iunie 1927.

⁹⁴ „Țara nouă”, 4 august 1919.

⁹⁵ „Lupta”, 17 octombrie 1926.

⁹⁶ „Adevărul”, 12 octombrie 1926.

Armătura și modernizarea funcțiilor culturii nu puteau fi conceptibile în afara organizării ei în cele mai complexe forme. Dr. Hurmuzescu semnalase cu justețe că în bună organizare și în chibzuință se aflau mijloacele satisfăcătoare tuturor aspirațiilor neamului, inclusiv cele culturale, persistente pînă firescul lor⁹⁷. Încercarea de a ieși din haosul ce a însoțit prima conflagrație mondială și de a pune bazele unui studiu riguros al nevoilor social-culturale, care să impună urgență remedierii, „era un semn de sagacitate politică”⁹⁸. Întreaga viață spirituală a națiunii se cerea reformată metodic, atingînd astfel scopul suprem al acțiunii. D. Gusti avizase într-un interviu acordat ziarului „Universul” că o greșită organizare a culturii putea avea efecte „mai rele decît lipsa oricărei organizații”⁹⁹. De aceea, ca urmările ei să nu rămînă la suprafață, era nevoie să i se pună la bază principii și norme izvorîte din experiența proprie și a altora. La noi, însă, organizarea culturală s-a confundat multă vreme cu structurarea învățămîntului. Plecînd de la veridicitatea constatării că formele de cultură superioară au suferit de lipsurile impuse învățămîntului însuși, în vreme ce la nivelul poporului viața spirituală a înaintat cu mult mai încet, D. Gusti a conchis¹⁰⁰ că organizarea ei abia urma să înceapă, știut fiind că, altfel, cea mai mare parte din binefacerile școlii se pierd. Spre a o trece în practică, în 1927, C. Angelescu, ministrul instrucțiunii, a numit o comisie de personalități cu datoria de a întocmi un anteproiect de organizare culturală. Textul, foarte concis redactat, privat de o expunere de motive și de o schiță de program de lucru, a rămas ermetic¹⁰¹. De adevărul organizării culturii, nu numai a vieții economice, obligatorie pentru înfăptuirea scopurilor supreme ale statului, era convins și M. Manoilescu¹⁰², numai că o preconiza în spirit corporatist. Convingerea fusese și de partea unor cărturari de mai mică rezonanță. Problema ispitise și pe cîțiva din factorii politici. Dovadă, între altele, includerea ei în programul P.N.T. în formularea că cultura poporului trebuia în așa mod organizată încît să pătrundă în toate domeniile vieții, devenind o putere care „să curețe, să prefacă și să schimbe fața lucrurilor”¹⁰³.

Dorința sinceră de a dînci transformări structurale a fost atît de puternică, încît, în chip natural, unii au căzut în utopie, căci era cu neputință de a se insufla, într-o societate antagonică, un spirit franc, democratic, radical. Dacă un atare deziderat îi prezenta pe emitenți drept visători în timp, tentativa de a le găsi rezolvări durabile le aduce merite de necontestat¹⁰⁴.

Nu trebuie, deci, să surprindă pe nimeni că într-o perioadă de emulație spirituală, subordonată cerințelor fundamentale de a propulsa România pe calea progresului dinamic, după metode moderne, au putut interveni vrednice preocupări și pentru dezvoltarea în regim de plan, prestabilit documentat, a culturii. Cu alte cuvinte, ca eficiența ei în raport de trebuințele societății să fie sporită, acțiunea urma să fie scoasă de sub jocul întîmplării. De asemenea, nu trebuie să mire pe nimeni că, prin preocupările în atare direcție, factorii științifici au premers celor politici. Structurile alese ale intelectualității au fost cele dintîi care au reclamat coordonarea silințelor culturale. Încă din 1918, I. Simionescu atrăgea atenția că liniile principale dintr-un plan general de conducere, călăuza oricărui cîrmaci, trebuiau să includă în primul dispozitiv cultura, mai ales că ea nu a fost oferită mulțimii¹⁰⁵. În preocupările sale raționaliste, V. Pârvan a tîns și el spre structurarea într-un sistem a întregii activități culturale. Cu adevărat, întocmind planul de organizare și de lucru al secției culturale a Asociației pentru studiul și reforma socială, el a dezvoltat idei fundamentale de spiritualitate românească, schițate în iunie—iulie 1918¹⁰⁶. Este semnificativ că în opțiunea sa, nimic din ceea ce reprezintă metodă și instrumente de lucru, mijloace de influențare pozitivă a individului, a familiei și a societății pe tărîm ideologic și practic nu a fost lăsat în afară. „Larga amplitudine în care Pârvan își gîndise proiectele — observă Al. Zub — s-a dovedit prematură, soluții eficiente nefiind posibile, deocamdată, decît în domenii limi-

⁹⁷ Dr. Hurmuzescu, *Cultura și știința în organizarea statului*, București, 1936, p. 6.

⁹⁸ Al. Zub, *Vasile Pârvan. Efigia cărturarului*, Iași, 1974, p. 369.

⁹⁹ *Politica culturii...*, p. 521.

¹⁰⁰ D. Gusti, *Opere*, III, București, 1970, p. 237.

¹⁰¹ *Politica culturii...*, p. 519—521.

¹⁰² M. Manoilescu, *Secolul corporatismului*, București, 1934, p. 110.

¹⁰³ *Programul Partidului Național-Tărănesc votat de Comitetul Central Executiv...*, p. 29; *Programul Partidului Național-Tărănesc*, București, 1936, p. 32.

¹⁰⁴ Al. Zub, *Vasile Pârvan...*, p. 369.

¹⁰⁵ I. Simionescu, *Progresul și gospodăria noastră națională*, în „Renașterea română”, I, 1918, vol. II, 10, p. 188—189.

¹⁰⁶ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 353—374.

tate”¹⁰⁷. Punerea lor în practică, explica însuși savantul, avea să întârzie, deoarece „curiozitatea pentru problemele culturale e destul de slabă în cercurile noastre conducătoare”, autoritatea centrală urmărind până atunci scopuri „înainte de toate politice”. De aici, extrăgea imperativul ca statul să-și impună „*feluri prin excelență culturale*”¹⁰⁸.

La începutul perioadei de referință, Gr. Antipa, pornind de la constatarea că cultura mărginită la câteva cercuri nu putea fi de un ajutor substanțial în sporirea energiei totale a statului, a arătat că se impunea „nevoia unui *plan general de cultură*, adică a stabilirii unui sistem de muncă continuă și organizată pentru dezvoltarea și răspîndirea ei în pături cît mai profunde ale poporului”¹⁰⁹. În alți termeni, era vorba de a se fixa — drept cel dintîi pas spre o activitate metodică — un plan global atît pentru înălțarea prin cultură a întregii națiuni, cît și spre pregătirea fiecărui cetățean în vederea rolului său în organismul social. În 1923, el avea să revină asupra conceptului de plan în cultură — firește ca soluție — cerînd, într-o viziune mai largă, ca fiecare persoană răspunzătoare de o ramură de activitate „să-și revizuiască programul său și să-l pună în concordanță cu problemele mari ale noului stat”, ca fiecare să-și reexamineze instrumentele din sectorul propriu spre „a le dezvolta și a le potrivi scopului pentru care vrea să le întrebuințeze”¹¹⁰. Gr. Antipa pleda astfel pentru un plan sistematic de activitate culturală — o variantă se afla și în atenția lui N. Iorga¹¹¹ — care să indice, ținînd seama de numeroasele începuturi bune, ce era de făcut. Indubitabil, un atare plan, reluat în condițiile reorganizării Academiei, trebuia să pună bazele politicii statului contemporan.

La începutul aceleiași perioade, mai bine zis în 1921, N. Titulescu vorbise de un program cultural. Constatînd atunci că o tehnică modernă socială și economică era în formare, că adevăruri noi erau pe punctul de a înlocui crezurile învechite¹¹², atrăgea atenția că un uriaș program, inclusiv pe tărîm cultural, se afla în fața României, capitalismul și statul fiind puși la grea încercare pe obligați să se adapteze, sub pedeapsa de a dispărea dacă nu o fac¹¹³. Pentru N. Titulescu, problema nu era cu totul nouă, de vreme ce, încă din 1907, în contextul judecării soluțiilor problemei agrare, pleda pentru asigurarea unui regim cultural optim¹¹⁴.

Cum ideile n-au intrat în practică, la finele primului deceniu interbelic, D. Gusti învedera într-o conferință că „în privința culturii creatoare, societatea românească nu-și dă încă bine seama de însemnătatea problemei, pentru că nu înțelege eminenta funcție și forță socială a inteligenței”¹¹⁵. Conceptul de plan sau de program cultural fu precipitat în împrejurările crizei economice din 1929—1933. Th. Ficșinescu, de exemplu, exprima la inaugurarea „Săptămîinii culturii raționalizate” (23—29 noiembrie 1930) încrederea că progresul României era de așteptat numai atunci cînd se alcătuiă „un program cultural unitar, avînd drept bază utilizarea cît mai rațională a energiei noastre intelectuale și morale”¹¹⁶. S-a recomandat atunci alcătuirea unui program bine definit, care, plecînd de la situația de fapt, să tindă din fașă, prin măsuri chibzuite, spre un ideal cultural. Așadar, în el trebuiau să se contopească cele două principii de bază ale raționalizării: stabilirea unui program de lucru pe temeiuri științifice și înfăptuirea lui prin coordonarea tuturor eforturilor spre un scop comun¹¹⁷.

Odată cu acel climat economic, conceptul de program sau de plan cultural a fost bine reprezentat și în programele partidelor politice. P.N.L., de pildă, îl acorda în 1933 pentru populația de la sate, aplicabil printr-o înțeleaptă adaptare a culturii, în conlucrarea cu școala, la nevoile poporului. Era vorba, în fapt, de o „mai bună coordonare a inițiativelor locale”¹¹⁸. Mai limpede, dar tot la general, P.N.T. propusese organizarea, după un anumit

¹⁰⁷ Al. Zub, *Vasile Pârvan, Efigia cărturarului...*, p. 373.

¹⁰⁸ Acad. Română, *Anale*, XLIII, Ședințele din 1922—1923, București, 1923, p. 45.

¹⁰⁹ Gr. Antipa, *op. cit.*, p. 156.

¹¹⁰ Idem, *Organizarea muzeelor în România, în ARMSS*, S. III, t. I, București, 1923, p. 145.

¹¹¹ Al. Zub, *Vasile Pârvan. Efigia cărturarului...*, p. 374.

¹¹² *Discursul d-lui Nicolae Titulescu, ministrul finanțelor, rostit în ședința de la 10 iunie 1921 în discuțiunea generală a legii contribuțiunilor directe*, București, 1921, p. 7.

¹¹³ *Ibidem*, p. 7, 15.

¹¹⁴ N. Titulescu, *Discursuri*, București, 1967, p. 78.

¹¹⁵ D. Gusti, *Opere*, III..., p. 185.

¹¹⁶ „Universul”, 25 noiembrie 1930.

¹¹⁷ Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 7/1930, f. 4.

¹¹⁸ „Viitorul”, 3 octombrie 1933; *Programul de guvernare al Partidului Național-Liberal*, București, 1933, p. 7.

plan, a muncii și a străduințelor deosebitelor așezăminte culturale ¹¹⁹.

Cînd, în 1934, în cadrul teoretizărilor de planificare a vieții statale, s-a repus în discuție problema reorganizării tuturor instituțiilor culturale, conceptul și-a găsit sau regăsit aderenții. Gr. L. Trancu-Iași, bunăoară, cerea imperativ ca România să dispună nu numai de un plan economic, bine axat, ci și de unul cultural „*tras cu mult înainte și garantat de factorul constituțional*” ¹²⁰. În plus, a întocmit un program asupra organizării culturale a maselor ¹²¹. Totuși, eforturile au progresat mai mult în direcția alcătuirii, în 1939, a unui plan economic cincinal ¹²², preocupările privind cultura pendulînd între adepți, fără un alt câștig decît teoretic.

Ceva mai tîrziu, dar, oricum, mai atașat de intenția de modernizare a funcțiilor culturii, s-a manifestat teza asupra raționalizării ei, adică de aplicare a metodelor științifice de organizare și de activitate, la modă și în alte domenii. Încă din 1919, luînd în seamă că societatea, din dorința de a economisi cît mai multă energie umană, de a pune în valoare forțele latente ale naturii și de a obține maximum de folos individual și social, a folosit, prin mințile organizatoare ale activității omenești, principiul specializării și al generalizării formelor. V. Pârvan a conchis că „aplicarea taylorismului în educația publică și standardizarea instrumentelor de cultură pot revoluționa întreaga operă de culturalizare a marilor mase populare” ¹²³. Conștient că specializarea conduce la îngustarea orizontului și la mașinizarea energiei umane, ucigînd gîndirea prin repetarea la infinit a aceluiași clișeu, el a stăruit pentru evitarea sau combaterea laturilor negative ale taylorizării și standardizării în cultura socială. De aici îndemnul ca aceasta să acorde o extraordinară atenție problemei specializării, dezvoltînd, însă, cît mai mult tendințele spre cunoașterea generalului în artă, în știință etc. Peste un an, ideea avea să fie exprimată și de M. Manoilescu în imperativul că un inginer, de pildă, era dator să transforme profesia într-un vast capitol de cultură generală, care permite avîntul imaginației productive ¹²⁴. Din atare unghi privită, cultura socială afla cel mai mare sprijin în conceptul subsecvent specializării, anume „ideea interdependenței tuturor forțelor și potențelor sociale” ¹²⁵. Perimetrul de raționalizare a culturii este, deci, cît se poate de bine definit. El exprima, însă, atunci, opinii izolate.

Conceptul a căpătat extensiune în cadrul „Săptămîinii culturii raționalizate”, amintită deja, în care au fost programați, prin conferințe, să-și expună punctul de vedere personalități ale timpului, între ele N. Iorga cu *Problemele culturale ale României de azi*, C. Argetoianu cu *Rolul statului în raționalizarea culturii*, V. N. Madgearu cu *Contribuția culturii la raționalizarea economică*, N. Lupu cu *Cultura națională și aptitudinile noastre de rasă*, C. Rădulescu-Motru cu *Vocațiune și profesiune* ¹²⁶. Scopul mărturisit al acțiunii era de a atrage atenția opiniei publice și organelor competente că raționalizarea nu se limita la o problemă economică și socială, cum se exprima de obicei ¹²⁷, că teza, care abia încoțea la noi, interesa, deopotrivă, și factorii culturii ¹²⁸. Ca inginer, Th. Ficșinescu relevase că mulți au băgat de seamă că raționalizarea tehnică nu era suficientă pentru a spori randamentul util, că hotărîtorii deveneau și factorii extensivi și intensivi ¹²⁹. Nu exista nici o logică — preciza el la deschiderea aceluși ciclu de conferințe — ca raționalizarea să îmbrățișeze numai activitatea economică, că, dimpotrivă, pe măsură ce ea, ca nouă mentalitate și sistem de idei bine definite, se materializa în realizare și în repartizarea articolelor de esență materială, „apare mai strigătoare și mai de nesuportat sărăcia și anarhia în producția și distribuția bunurilor intelectuale și morale” ¹³⁰. În acest fel se stabilea o legătură obiectivă între raționalizare și cultură, cu atît mai presantă pentru români, cu cît cele două categorii, nu numai că se condiționau reciproc, dar și fiindcă împreună, garantau „ființa și progresul neamului

¹¹⁹ *Programul Partidului Național-Fărănesc*, București, 1936, p. 33.

¹²⁰ Gr. L. Trancu-Iași, *op. cit.*, p. 22.

¹²¹ *Ibidem*.

¹²² *Aspecte ale economiei românești*, București, 1939, p. V.

¹²³ V. Pârvan, *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*, în *ASRS*, I, 1919, 1, p. 19.

¹²⁴ M. Manoilescu, *Contribuția culturii generale...*, p. 11, 18.

¹²⁵ V. Pârvan, *Ideile fundamentale ale culturii...*, p. 19.

¹²⁶ Au mai fost programați să conferențeze M. Manoilescu, Th. Ficșinescu, Ștefănescu-Goangă, Vasilescu — Karpen, Stavri C. Cunesco, M. Oromolu.

¹²⁷ Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 7/1930, f. 4.

¹²⁸ „Dimineața”, 22 noiembrie 1930.

¹²⁹ „Adevărul”, 28 noiembrie 1930.

¹³⁰ *Ibidem*.

nostru"¹³¹. Imperativul se detașă de la sine: să se aplice în domeniul culturii metodele raționalizatoare cu care se trata viața economică, încetînd astfel sistemul soluțiilor fragmentare, improvizate, împrumutate, și, în temeiul realităților și al idealurilor proprii, să se alcătuiască „programul unitar cu afirmația limpede exprimată încă din 1907 că „fără cultura poporului orice alcătuire economică, orice formă politică n-au nici o valoare”¹³². Asocieria dintre cultură și raționalizare — re-marca M. Oromolu — deși pare aridă, era perfect justificată, întrucît cultura formează baza raționalizării și-i pregătește mentalitatea indispensabilă, iar raționalizarea apare ca factor necesar pentru sistematizarea și dezvoltarea culturii, potrivit cu nevoile și aptitudinile românești¹³³.

Cu toate acestea, conceptul raționalizării culturii nu a fost înțeles în egală măsură de conferențieri, pricină din care diferă nivelurile, direcțiile, intensitățile și mijloacele preconizate. N. Iorga, de exemplu, stăruia pe principiul raționalizării culturii în sens extensiv. În concordanță cu afirmația limpede exprimată încă din 1907 că „fără cultura poporului orice alcătuire economică, orice formă politică n-au nici o valoare”¹³⁴. Acum, în 1930, el se arăta bucuros de încercarea de a pune la dispoziția culturii metodele științifice și ingineresti, îndepărtînd caracterul ei individual, anarhic, ineficace. Pomînd de la adevărul că orice ocupație din societate are un contact destul de vizibil cu cultura, el a criticat aspru elementele care-i frînau raționalizarea, adică lipsa lucrărilor care ghidează aproape toate ramurile de activitate. Mai mult, absența raționalizării pe ărm cultural determină ca în istorie, în literatură și chiar în știință să se scrie din belșug, însă nu totul să intereseze. Efortul era făcut la nivel de specializare, lucrările mari, de sinteză, rămînînd deziderate. Școala secundară însăși nu oferea o direcție, din care cauză societatea poseda oameni instruiți și totuși, fără de cultură. Lipsa raționalizării se reflecta și în libertatea fiecăruia de a publica ce și cum dorea, în „dreptul” unui editor de a imprima texte de scriitori străini și de a respinge o carte românească de interes, în posibilitatea oferită presei de a se ocupa de faptele cotidiene și prea puțin de cultură, în absența comunicării culturale între toate straturile sociale, îndeosebi cu țărănimea, în insuficiența difuzare a lucrărilor de valoare și în nereceptivitatea „elitei” conducătoare față de scrierile de preț. Cu asemenea sisteme de cultură — conchidea marele istoric — nu se putea ajunge niciodată la raționalizarea ei¹³⁵. Neajunsul de virf consta în faptul că cultura, împrumutînd mult de la popor, nu a întors nimic din ceea ce a primit și astfel se menține o veșnică datorie față de el, aceea de a lua un contact cît mai intim și mai intens cu masa poporului¹³⁶. De aici, necesitatea pătrunderii ei „pînă jos”¹³⁷, prin contribuția starului, eliminînd caracterul intervenționist, care, mai totdeauna, înăbușe spontaneitatea inițiativei, și a tuturor factorilor de cultură, îndeosebi prin penetrația cît mai intensă a tinerilor studioși cu toate comorile care îi sînt cu adevărat necesare¹³⁸. „Să înceteze — reclama N. Iorga, căutînd să-i dea eficiență — cu cultura de diplome, formală, să însușim forța vie a ei și să o facem practică, pentru a pătrunde în rîndurile multîmii. Numai atunci vom fi pregătiți pentru a începe opera de raționalizare a culturii neamului românesc”¹³⁹. Apelul de a însuși cultura, de a o face practică și, mai ales, rațională¹⁴⁰ este mai mult decît edificator în a-i spori rosturile și eficacitatea în modernizarea societății.

Acțiunea revendică de partea sa și cadre de conducere cu consistență profesională. N. Iorga avertiza tocmai în această direcție că politica culturală nu putea fi dusă nici sub regimul „enciclopedismului forme moarte”, nici cu cadre care fluturau o diplomă sau un certificat pentru examenul de capacitate, ori de cele consacrate exclusiv culturii

¹³¹ *Ibidem*.

¹³² *Ibidem*.

¹³³ „Universul”, 3 decembrie 1930. Raționalizarea — se explica atunci cu teme: — se bazează pe știință și pe metodele ei și, ca să reușească, cerea „un fond foarte solid de cultură atît generală, cît și profesională, și, prin urmare, raționalizarea trebuie să fie considerată și sub aspectul ei cultural” (Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 7/1930, f. 4). Se conchisesse astfel că dacă raționalizarea era influențată de cultură, aceasta, la rîndu-i, trebuia neapărat să se conducă după principiile raționalizării (*Ibidem*).

¹³⁴ N. Iorga, *Poporul își cere cărțile sale*, în „Floarea darurilor”, II, 1907, 21, p. 321.

¹³⁵ Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 10/1930, f. 204—205.

¹³⁶ *Ibidem*, f. 205.

¹³⁷ „Universul”, 25 noiembrie 1930.

¹³⁸ *Ibidem*; Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 8/1930, f. 126.

¹³⁹ Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 8/1930, f. 126.

¹⁴⁰ „Universul”, 25 noiembrie 1930.

de specialitate, ci de oameni care au în stăpânire întregimea culturii poporului lor¹⁴¹, deci cu oameni care, „nu sîî învețe superficial realitățile noastre naționale, ci sîî le aibă topite în însuși sufletul lor“¹⁴², adică cu acei care luau din filosofie, din istorie și din filologie „tot ceea ce trebuie ca sîî fie români compleți“¹⁴³. În îndrumarea viitoare a culturii, istoricul era chemat sîî și spună cel dinții cuvîntul „ca deținător al unei perspective organice“¹⁴⁴.

Referindu-ne la opinia lui Virgil N. Madgearu, se cuvine sîî reținem cîî împerecherea dintre cultură și raționalizare i se părea firească și din considerente externe, mai ales din mai 1927, cîîd Societatea Națiunilor, prin conferința economică de la Geneva, punîînd în discuție problema pe baza vastului material documentar adunat după război, a făcut saltul spre o nouă viziune¹⁴⁵. Pentru Gr. I. Trancu-Iași aspirația se reflectă exclusiv în dorința ca, în cazărmi, sîî se procedeze la pregătirea și deprinderea sutelor de mii de tineri aflați sub arme cu o muncă rațională¹⁴⁶. Unică, prevederea e cit se poate de elocventă pentru a ilustra năzuința de a da amploare actului cultural în raport nemijlocit cu o muncă prestată după regula marximului de eficiență pe baza minimului de efort și de materiale.

Ciclul de conferințe privind raționalizarea culturii, organizat în vreme de criză, punea în evidență necesitatea accelerării soluției. De aceea, dr. N. Lupu a și remarcat cit de necesar era de a fi „maleabili și expeditivi“, adaptîînd cultura și normele de civilizație la nevoile poporului, care, legat puternic de natură, a dobîîndit pricepere, inteligență vie, dexteritate bogată, spontaneitate, capacitate estetică, tenacitate în muncă etc. Întrebîîndu-se în spirit raționalizator ce a făcut cultura pentru a dezvolta aceste însușiri, el a desprins constatarea cîî „cult e acela ce pune în funcție socială cunoștințele sale, nu acela ce le posedă“, cîî aspiranții la bugetul statului erau datori sîî se transforme „în propagatori ai culturii în marile straturi ale populației rurale“¹⁴⁷.

Raționalizarea culturii a fost judecată și prin prisma raportului în care ea se afla față de structura profesională a populației, știut fiind cîî alegerea unei ocupații avea loc mai totdeauna după nîîmbul care o înconjură, nîîmb depinzîînd, la rîîndu-i, de atmosfera culturală a epocii. Dacă profitul de bani determină preferința pentru o îîndeletnicire — observa C. Rădulescu-Motru — cauza este inclusă în climatul cultural al societății capitaliste care face din monedă un instrument de punere în valoare a spiritului de inițiativă al celor cu vocația muncii¹⁴⁸. Cum, îînsă, îîmpletoarele bănești erau polarizate, conceptul respectiv prezenta trunchiat adevărul, cîîci factorul muncă se afla, în marea majoritate a cazurilor, de partea celor lipsiți de capital și supuși sîî și îînchirieze energia spre a putea supraviețui.

Ciclul de conferințe amîîntit nu putuse elabora o directivă, în fapt nici nu și propusese, dar nu reuși nici sîî abordeze toate chestiunile care interesau raționalizarea culturii, poate și pentru cîî pină atunci unele elucidări avură loc. Într-adevăr, în chip izolat, se preciză cîî raționalizarea culturii nu putea fi despărțită de răspîîndirea ei metodică. Alături sau deosebit de partide, personalități politice și știîntifice au cerut sîî se facă propagă, la nivel cit mai larg, progreselor și cueririlor pe care și le-a îînsușit omenirea pe plan material și spiritual. Difuziunea culturii avea menirea — potrivit concepției exprimate cu temei de C. Kirișescu — de a face ca îîzbîînlă obținute pe scară îînternațională sîî ajungă „a fi îîmpărtășite... de cit mai mulți, în special de cei ce constituiesc temelia așezămîîntului nostru social și politic“¹⁴⁹. Mai mult, I. Simionescu¹⁵⁰ pusese accent pe spiritul de echitate în folosirea tuturor bunurilor, cîîci satisfacerea intereselor numai a unei părți restrîînse din populație, chiar cîînd cifrele indică o creștere, nu îîmPLICĂ noțiunea de progres trainic. Abia cîînd cultura va pătrunde în masa poporului, cu atragerea mulțimii în planul de perspectivă, cîînd cunoașterea țării va conduce la rezolvarea tuturor problemelor eco-

¹⁴¹ N. Iorga, *Politica culturii*, în *ASRS*, VII, 1928, 3—4, p. 478.

¹⁴² *Ibidem*, p. 481.

¹⁴³ *Ibidem*.

¹⁴⁴ Al. Zub, *Introducere*, la V. Pârvan, *Scrieri...*, p. 41.

¹⁴⁵ Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 8/1930, f. 103.

¹⁴⁶ „Adevărul“, 28 noiembrie 1930.

¹⁴⁷ „Dimineața“, 29 noiembrie 1930.

¹⁴⁸ *Idem*, 2 decembrie 1930.

¹⁴⁹ C. Kirișescu, *Criza îînvățămîîntului secundar și reforma liceului*, București, 1928, p. 3.

¹⁵⁰ I. Simionescu, *op. cit.*, p. 192.

nomice, în primul rând spre binele aceleiași mulțimi, se va putea vorbi de o îndrumare sănătoasă spre progres. Se aviza cu drept că cultura unui popor nu trebuia apreciată numai după strălucirea creațiilor sale, ci și după „intensitatea cu care binefacerile civilizației sînt răspîndite în masele mari ale lui”¹⁵¹. Teza fu susținută și de alți contemporani, încredințați că cultura, cu cît e mai intensivă, cu atît sporește mai mult puterile poporului și activitatea lui civilizatorie¹⁵². Cu alte cuvinte, splendoarea ei trebuia în mod obiectiv să se sprijine pe intensitatea propagării.

De asemenea, raționalizarea culturii subsuma caracterul de demnitate, de nesubordonare și, în același timp, de interferență cu creațiile altor popoare. „Nu cultura superioară a unei națiuni — arăta V. Pârvan — ci cultura a cît mai multor națiuni are a ne interesa. Numai așa putem ucide mimetismul ieftin al formelor și silim la gîndire, la luare de poziție personală originală”¹⁵³. Accentul pe cultura națională nu trebuia să conducă nicidecum la izolare, întrucît o sumă de cuceriri ale gîndirii aveau certificat de proprietate comună pentru întreaga omenire. În acest sens, D. Gusti arătase că Asociația pentru studiul și reforma socială, simțind obligația de a munci pentru un viitor mai bun, și-a propus să participe la educația socială a maselor spre a face din popor o personalitate creatoare de cultură distinctă printre celelalte neamuri¹⁵⁴. Departe, deci, de a respinge patrimoniul omenirii, patriotismul cultural se simțea „fericit și mîndru că face parte integrantă dintr-însul, dar se străduiește să păstreze nota specifică în opera obștească”¹⁵⁵.

Era, în alți termeni, trecerea în plan cultural a formulei „prin noi înșine”, reclamată cu precădere pentru orice manifestare statală și aceasta cu atît mai mult cu cît fusese învederat că împrumuturile contractate în Apus „au fost utilizate pentru a mări beneficiile personale, iar nu productivitatea culturală a țării”¹⁵⁶. Concepția a degenerat apoi în autarhie spirituală, în strînsă alianță cu autarhia economică, de autoizolare, de neconcepție într-un regim internațional de inevitabilă cooperare. În partea ei constitutivă, concepția îngloba și elemente pozitive de vreme ce autarhia spirituală tindea la eliberarea de știința altora, din spiritul de imitație, din încătușarea Occidentului, de vreme ce căuta să convingă că industrializarea și modernizarea producției agricole conduce la dezvoltarea și întărirea tuturor forțelor de creație ale neamului, de vreme ce pleda pentru zidirea României neatîrnate pe o gîndire independentă, fără de care s-ar visa în van¹⁵⁷.

Cu ce trebuia început? V. Pârvan intuise bine atunci cînd afirmase că, oricare era idealul cultural, acțiunea de transformare a elementelor sociale trebuia să înceapă cu individul și aceasta întrucît prefacerea societății reprezintă rezultatul înnoirii factorilor ce o compun¹⁵⁸. Aidoma lui, Gr. Antipa consemnase imediat după făurirea statului național unitar că la baza activității trebuia pus individul cu dublul scop: unul, imediat, de înălțare și înnoirea a firii sale, de pregătire în vederea rolului în societate; altul, îndepărtat, de a da poporului putința să ajungă „la o civilizație cît mai înaltă și mai profundă”¹⁵⁹. Afirmatia izvoara din convingerea clară că prin dezvoltarea și perfecționarea însușirilor, cultura pune pe individ în stare de a lucra cu puteri tot mai mari la soluționarea problemelor timpului și ale neamului¹⁶⁰.

La nivel de masă, procesul trebuia să înceapă cu lichidarea analfabetismului — un flagel ce accentua și mai mult iraționala distribuție a culturii și care se conexa cu populația sub sau pseudoculturalizată. În zona rurală, analfabetismul canceriza 46,6% din totalul populației¹⁶¹. Pe ambele medii, proporția era de 38%¹⁶². Dacă această remarcă se referea la aria culturii, conținutul ei era din capul locului compromis parțial, de

¹⁵¹ V. Pârvan, *Scrieri...*, p. 136.

¹⁵² Gr. Antipa, *Problemele evoluției poporului român...*, p. 121—122.

¹⁵³ V. Pârvan, *Scrieri...*, p. 385.

¹⁵⁴ D. Gusti, *Sociologia militans*, I, ..., p. 22.

¹⁵⁵ I. G. Duca, *Doctrina liberală*, București, 1923, p. 3.

¹⁵⁶ C. Rădulescu-Motru, *Vocația. Factor hotărîtor...*, p. 149—150.

¹⁵⁷ M. Manoilescu, *Autarhia economică*, în *AES*, XVII, 1934, 7—9, p. 11, 24—26.

¹⁵⁸ V. Pârvan, *Scrieri...*, p. 355.

¹⁵⁹ Gr. Antipa, *Problemele evoluției poporului român...*, p. 398.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 116.

¹⁶¹ „Conjunctura economiei românești”, I, 1936, 1—2, p. 25.

¹⁶² V. Roman, *Doctrina liberală și realizările Partidului Național-Liberal în România*, București, 1936, p. 7.

vreme ce înșiși unii din apologeții capitalismului, apărători ai culturii „elitelor”, considerau fenomenul ca o manifestare periferică, un prefabricat aparent destinat și oamenilor simpli, „neputincioși” de a înțelege și asimila creația „superioară”. Cum analfabetismul și subculturalizarea ținea departe de viața publică categorii întregi de cetățeni, generalizarea culturii a fost considerată drept „contribuția cea mai de căpetenie pentru propășirea, sub toate raporturile, a statului”¹⁶³. Convingerea transpira și în corpurile legiuitoare, în formularea că, cu cât se oferea mai multă instrucție și cultură maselor, nu numai elitelor, cu atât mai mult strălucire dobîndea viața economică și punerea în valoare a condițiilor favorabile ivite din făurirea statului național unitar¹⁶⁴.

Iată, așadar, o gamă de prescripții politico-științifice către un orizont cultural deschis sugestiilor și practicilor sociale, inclusiv materiale. Nu era vorba nicidecum ca fenomenul cultural să-și abandoneze statutul tradițional, dar nici să rămână indiferent la imperativele forțelor de producție. Se dorea, în consecință, o cultură mai angajată în soluționarea tuturor problemelor sociale, nu numai în enunțarea și reflectarea lor, cerință admirabil rezumată de D. Gusti în expunerea de motive la legea organizării culturii: „munca intelectuală a fost chemată după război să lucreze alături de munca manuală la refacerea lumii”¹⁶⁵.

În mare, prevederile avansate din programele partidelor burgheze reprezentau afirmații de principiu, multiplicat îndeosebi în campaniile electorale. Stipulațiile factorilor științifici au încorporat, în schimb, aspirații și sensuri incluse în chip nemijlocit într-o arie culturală practică de răsunet. Modificările de peisaj, poate mai accentuate decît în structurile economice și social-politice, pe care le vom prezenta cu alt prilej, s-au înregistrat în viața culturală¹⁶⁶, fără a confirma integral „democratizarea culturii și suprapunerii culturalizării”, de care au vorbit unii contemporani¹⁶⁷. Deși nu a beneficiat în măsura dorită de punerea în practică a rezelor enunțate, cultura românească, de o demnitate aparte, bazată pe o educație seculară de bun simț, de toleranță și de deschidere, s-a manifestat — cum subliniază Mircea Malița¹⁶⁸ — precumpănitor rațională, armonioasă și progresistă.

INTERWAR REFLECTIONS IN THE MODERNIZATION OF CULTURE'S PURPOSES

SUMMARY

Together with the formation of the national unitarian state (December 1, 1918), an act with deep positive consequences, Romania entered a new age of evolution that called, according to the realities and the necessities, a solving of the fundamental problems, on each stage, including the cultural raising of the people which had been formulated a long time ago as a component of the national ideal, decisive for her historical existence and endurance. In view of such objectives did the culture need to reflected quicker and more prominently the changes in the economical and socio-political structure or to fulfill a certain purpose among the agents implied in the acceleration of progress by developing, first of all, the material basis. Consequently, here is the fertile ground on which there could take place the assail of ideas and of dispositions in establishing robust valences for our interwar Romanian culture.

Analyzing the interwar literature, the authors reach the conclusion that the solutions proposed by the political — scientific factors, although different on many plans, had a common denominator, theoretically confessed: the growth of the productive function of culture and of its activist character. The modernization of the culture's purposes sprang not only from the demandings of the production forces for it was inconceivable to aspire at succes by the improvement of the material means, without taking care of instructing

¹⁶³ „Adevărul”, 9 aprilie 1926.

¹⁶⁴ DAD, 22 iunie 1927, p. 2. 597; M. Mora, *Pentru alegătorii mei. Activitatea parlamentară în 1927 și 1928*, București, 1929, p. 69.

¹⁶⁵ D. Gusti, *Opere*, III..., p. 261.

¹⁶⁶ Vezi, între alții, Z. Ornea, *op. cit.*, p. 20, 99—648.

¹⁶⁷ G. Banu, *Șomajul intelectual în România*, București, 1933, p. 3.

¹⁶⁸ M. Malița, *op. cit.*, p. 395.

and educating the human powers — but from the point of view of the demandings in its own area. The authors point out that, in Romania, the cultural preoccupation, at a general scale, appeared as an imperative the next day after the war for fulfillment, fought for another imperative — the national one. The effort for the consolidation of the December 1, 1918 act had to transform itself in the struggle for culture and civilization, thus attaining the supreme goal that leads the entire activity.

The authors prove that the fixture and the modernization of the culture's functions couldn't be conceivable outside organization in its most complex forms. There is the reason why they consider that, in a period of spiritual emulation, subordinate to the fundamental demandings of propelling Romania on the road of the dynamic progress, according to the modern methods, there could intervene worthy preoccupations for rationalizing the culture and for its development in plan regime, pre-established, documented pushing it out from the chance's game. Although it did not take advantage at a desirable extent, from the fulfillment of the enunciated thesis, the Romanian culture, with a special dignity, based on a secular education of common sense, of tolerance and of with cropped up mostly rational harmonions and progressive.

MIȘCAREA DEMOCRATICĂ DIN ROMÂNIA ÎNTREGITĂ

DE

ION AGRIGOROAIEI

În anul 1918, în condițiile internaționale favorabile, s-a desăvârșit unitatea național-statală, rezultat al unui proces istoric necesar și victorie strălucită a mișcării de eliberare a românilor de pe ambele versante ale Carpaților, de la Dunăre și Marea Neagră. Rezoluția Adunării de la Alba Iulia a exprimat poziția democratică a națiunii române în acel moment. Consemnând unificarea statului, ea a precizat, în același timp, și sensul dezvoltării democratice a societății românești și a formulat idei fundamentale ale conviețuirii între poporul român și naționalitățile conlocuitoare¹. Realizarea dezideratului național, din punct de vedere burghezo-democratic, a adus România într-o nouă fază de evoluție, în care problemele sale fundamentale cereau o rezolvare corespunzătoare noilor condiții și posibilități².

Actul Unirii a fost însoțit de elaborarea unor măsuri, reforme democratice: egalitatea tuturor cetățenilor indiferent de naționalitate, votul universal, reforma agrară, măsuri în domeniul legislației muncii etc., incluse, într-o formă sau alta, în Constituția din 1923. Ceea ce trebuie subliniat este strânsa legătură între aceste evenimente și reforme, apropierea nu numai în timp, ci, în primul rând, în ce privește caracterul lor. Răspunzând unor necesități obiective de la sfârșitul secolului trecut și de la începutul celui prezent, aceste transformări au fost, într-o bună măsură, rezultatul acțiunii, presiunii exercitate de mișcarea revoluționară și democratică; totodată ele au determinat o întărire a acestei mișcări, o creștere a rolului ei în viața social-politică a României.

Trebuie, de asemenea, de remarcat că evenimentele din 1916—1918 — rezistența în fața dușmanului, noua și hotărâtoarea fază a luptei de eliberare națională — au avut un rol important în largirea conținutului reformelor, față de ceea ce înțelegeau unele cercuri politice să acorde în preajma războiului. În cadrul dezbaterilor din parlament privitoare la inscrierea reformelor în Constituție, în 1917, Barbu Ștefănescu-Delavrancea preciza, într-un discurs de o rară frumusețe: „Și este o așa de strânsă legătură între chestia națională și reformele împroprietăririi țăranilor și ridicarea celor 5—6 milioane de suflete la viața noastră publică, că n-ar fi nevoie de nici o explicație [...]. Noi vrem să nu se mai șoptească românilor din țările supuse: Priviți la frații voștri, țărani din România liberă. Ei pământ nu au, libertate nu au, ei drepturi nu au, ei vot nu au [...]. Noi, cu revizuirea Constituției, dereticăm casa noastră în care vom primi pe frații noștri după atîta vreme de dureri și suferințe [...]. Acum ni se cere să fim cu sufletul nostru pe front, cu cei care luptă și mor pe front”³. Modificarea Constituției „ce facem astăzi — răsunau ca un îndemn cuvintele lui Nicolae Iorga, străbătute de un cald patriotism și de dragoste pentru popor — e numai fapta iubitoare de a strînge briul ostașului român, de a-l îmbărbăta cu aceste reforme, pînă ce, biruitor, el va veni însuși să ne judece pe noi, iar pe dînsul să se înalțe”⁴.

Mișcarea democratică, favorabilă înnoirilor, lua o amploare tot mai mare; în același timp, se constată în cadrul majorității cercurilor conducătoare un proces de înțelegere a necesității reformelor, cu deosebiri în ceea ce privește măsura lor și modalitățile concrete

¹ Desăvîrșirea unificării statului național român. *Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, 1968, p. 458.

² I. Agrigoroaiei, *Unirea din 1918 — începutul unei noi etape în dezvoltarea istorică a României*, în A.I.I.A.I. XV, 1978, p. 257 și urm.

³ DAD, ședința din 9 iunie 1917, în „Monitorul oficial”, nr. 54, 3 aprilie 1918, p. 588—589.

⁴ *Ibidem*, p. 622.

de aplicare. În cadrul dezbaterilor din parlament privind înscrierea în Constituție a reformelor agrare și electorală, un grup de deputați din Partidul național-liberal au constituit, la sfârșitul lunii aprilie 1917, o organizație politică aparte, intitulată Partidul muncii. Programul său cuprindea revendicări cu un pronunțat caracter burghezo-democratic și, în primul rând, lărgirea conținutului reformelor agrare și electorală⁵. Către sfârșitul anului 1918, reprezentanții Partidului muncii precizau rolul maselor în realizarea mărețului act național⁶ și subliniau, din nou, necesitatea transformării vechii Românie într-o Românie nouă, „clădită pe mai multă dreptate socială, pe mai multă grijă a binelui general, pe mai multă iubire și solidaritate națională”⁷.

La 1 noiembrie 1918, Partidul muncii a înaintat regelui un *Memoriu*, care relua ideea democratizării societății, în strinsă legătură cu desăvârșirea unității național-statale: „Dar casa noastră mare, care lărgindu-și încăperile, este menită să adăpostească toată suflarea românească, trebuie să fie mai frumoasă și mai atrăgătoare decât coliba de suferință pe care, cei ce revin la matcă după secole de sclavie, o părăsesc”⁸. În decembrie 1918 Partidul muncii se dezorganizează; cițiva membri ai săi (dr. N. Lupu, Gr. Iunian) vor intra în Partidul țărănesc, situându-se în aripa de stînga a acestui partid.

La sfârșitul anului 1918 s-a înființat la Iași o altă grupare politică cu orientare democratică, intitulată mai întîi Partidul muncitor și apoi (după unirea cu Partidul țărănesc), Partidul țărănesc și muncitor. În fruntea Partidului muncitor se aflau intelectuali de prestigiu, cunoscuți pentru activitatea lor socială în favoarea reformelor largi, profesorii: Paul Bujor, C. I. Parhon, Ion Borcea, N. Costăchescu ș.a.⁹. În *Manifestul* noii grupări politice se făcea apel la acțiunea solidară a intelectualității și maselor muncitoare: „Părtași hotărîți și neclintîți ai ridicării la viață politică a țărănimii și muncitorimii, ne grupăm aparte, pentru ca într-un tot cu aceste categorii, care-s singurul chezașia viitorului nostru, să alcătuim Partidul muncitor, elementul și factorul de viață politică și socială, profundă și reală [...]. Să ne îndrumăm laolaltă, țărânii, cu luminătorii lor, preoții și învățătorii, muncitorii și intelectualii care le îmbrățișăm cauza, pentru a da o puternică consolidare și o sănătoasă, îndrumare țărilor române”¹⁰. *Manifestul* sublinia necesitatea realizării depline a reformelor cerute și pînă atunci, „la care am avea de adăugat, cu deosebire, socializarea mijloacelor de producție inclusiv pămîntul (este evidentă o anumită influență socialistă — I.A.) și autonomia regională și comunală cu un caracter mai afirmat”. Trebuia să fie înlăturat „sistemul nenorocit” al promisiunilor și demascat „neajunsul unei vieți politice interne din cele mai false, mai strimtorate și mai meschine, unde sub masca unui constituționalism și oemocratism de fațadă, s-a practicat totdeauna cel mai pronunțat arbitrar oligarhism”, izvorît din vechiul sistem electoral.

Această grupare era influențată — dacă ne gîndim în special la Paul Bujor și C. I. Parhon — de ideile general-democratice ale mișcării socialiste și privea cu multă simpatie și înțelegere mișcarea muncitorească. Și după fuziunea cu Partidul țărănesc, împreună cu alți intelectuali și oameni politici, gruparea de la Iași se va situa în aripa de stînga a acestui partid și apoi a Partidului național-țărănesc.

Crearea și activitatea Partidului muncii și a Partidului muncitor (denumirile nu sînt întîmplătoare) au o anumită semnificație. Aceste grupări au apărut ca urmare a tendințelor de înnoire tot mai puternice în viața noastră politică, în contextul realizării României întregite. Sensul democratic al orientării lor era evident, chiar dacă opera de așanare social-politică preconizată de ele se lovea, la un moment dat, de limitele menținerii, în esență, a orînduirii existente.

Socialiștii, care au îndeplinit un rol activ în desăvîrșirea unității de stat, nu au văzut în aceasta un sfîrșit de drum, ci o etapă importantă în realizarea transformării radicale a societății românești. Prin *Declarațiunea* din 13 februarie 1919, Comitetul Executiv al Partidului socialist și Comisia generală a sindicatelor din România evidențiau cu deosebită

⁵ Vezi, pe larg, Ion Agrigoroaiei, *Programul și orientarea Partidului muncii din 1917 — 1918*, în *ASUI*, istorie, fasc. 2, 1973.

⁶ *Cine-a făcut Unirea?*, în „Tribuna”, 4 decembrie 1918.

⁷ *Unirea*, în „Tribuna”, 30 noiembrie 1918.

⁸ „Tribuna”, 4 noiembrie 1918.

⁹ Vezi și Ion Agrigoroaiei, *Despre mișcarea democratică din România la sfîrșitul anului 1918*, în „Carpica”, VI, 1973—1974, p. 168—169.

¹⁰ *Manifest. Considerațiuni preliminare pentru organizarea Partidului muncitor* (broșură în biblioteca Arhivelor statului Iași, nr. inv. 9 998).

claritate caracterul democratic, plebiscitar, al actului din 1918 și își precizau încă o dată, poziția față de acesta: „Prin dreptul de autodeterminare a națiunilor, principiu recunoscut de întregul socialism internațional, românii din teritoriile subjugate și-au manifestat, prin hotărârile adunărilor lor naționale, voința de a se uni cu România, pe baza rezoluțiilor votate. Ca socialiști români internaționaliști, salutăm cu bucurie dezrobirea națională a poporului român din provinciile subjugate până acum și respectăm legămintele de unire hotărâte”¹¹. Ca reprezentant al clasei muncitoare, Partidul socialist își lua angajamentul „de a lupta împreună cu muncitorimea din teritoriile alipite pentru respectarea libertăților și drepturilor minorităților de altă naționalitate pe toate terenurile, economic, politic și cultural”. Declarația chema la unirea forțelor muncitorești și socialiste din toate provinciile și continuarea luptei pentru transformarea radicală a societății românești: „...Partidul socialist din România face apel la toate forțele proletare și socialiste din Basarabia, Bucovina și Transilvania, pentru unificarea lor, formînd un singur bloc socialist, un singur partid proletar, care să ducă înainte lupta clasei muncitoare din noua Românie [întregită — n.n.s.], spre realizarea idealului ei socialist de dezrobire de sub apăsarea burghezo-capitalistă. România nouă de astăzi trebuie să devină România de mine”¹².

Prin desăvîrșirea unității statului național, au sporit forțele revoluționare, a crescut considerabil numărul muncitorilor, apropiindu-se imediat după război de o jumătate de milion. În aceste condiții și în contextul unor procese calitative, a crescut ponderea clasei muncitoare și a partidului său în viața social-politică a țării. Avîntul revoluționar, marile acțiuni din primii ani postbelici au atras atenția asupra forței muncitorimii organizate. Greva generală din octombrie 1920, prima acțiune care a cuprins muncitori din toate provinciile românești, a prezentat o semnificație deosebită din acest punct de vedere. Transformarea Partidului socialist în Partid comunist, în mai 1921, a constituit un moment important în dezvoltarea mișcării revoluționare din țara noastră.

Acordarea votului universal a făcut posibilă pătrunderea în viața politică a unor mase mai largi, muncitorești și țărănești. Reforma electorală a avut consecințe și în sensul creării de noi partide și grupări politice ce s-au bucurat, o anumită perioadă, de popularitate. Începînd cu 1918, în viața politică s-au integrat și formațiunile politice din noile teritorii, din care nu au lipsit grupări sau oameni politici cu orientare democratică.

A crescut posibilitatea ca în parlament (care reunea acum reprezentanți ai forțelor politice din toate provinciile românești) să intre mai mulți reprezentanți ai burgheziei mici și mijlocii, a țărănimii înstărite și chiar ai clasei muncitoare. Semnificativ, chiar dacă nu pe deplin edificator, este faptul că 83% din deputații aleși prin aplicarea pentru prima dată (noiembrie 1919) a votului universal, intrau pentru întia oară în parlament¹³. În alegerile parlamentare din mai 1920, Partidul socialist a obținut un succes deosebit dacă îl raportăm la rezultatele anterioare: 20 de locuri în Academia Deputaților și trei locuri în Senat.

Așa cum s-a precizat, primul parlament rezultat din alegerile desfășurate pe baza votului universal (noiembrie 1919) și, totodată, primul parlament al României întregite constituia, într-o accepție, mai largă, o victorie a democrației¹⁴. Pe listele de alegători au fost înscrși, în teritoriul vechii Românie, 1 299 823 de cetățeni față de 101 339 înregistrați în alegerile parlamentare din 1911; fără Transilvania, cifra celor cu drept de vot s-a ridicat la 1 916 225¹⁵. Primele alegeri parlamentare în statul național unitar român reflectau o deplasare spre stînga a corpului electoral¹⁶.

¹¹ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, București, 1966, p. 166.

¹² *Ibidem*, p. 167.

¹³ N. T. Ionescu, *Alegerile parlamentare din noiembrie 1919. Prima aplicațiune a votului obștesc în România*, în „Buletinul statistic al României”, seria IV, vol. XV, nr. 3, 1920, p. 25.

¹⁴ *Crearea Partidului Comunist Român, Mai 1921*, Editura științifică, București, 1971, p. 230.

¹⁵ S. Cutișteanu, Gh. I. Ioniță, *Electoratul din România în anii interbelici*, Cluj-Napoca, 1981, p. 16.

¹⁶ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România 1918—1921*, ed. II, București, 1976, p. 112. O sinteză engleză referitoare la partidele politice din România consideră că prin adoptarea noului sistem electoral s-a produs o modificare substanțială, un număr mare de alegători, în primul rînd țărani, intrînd în viața politică (*Politics and Political Parties in Roumania*, Londra, 1936, p. 63).

Parlamentul ales în 1919 avea o componență deosebită față de perioada anterioară anului 1918, forțele politice burgheze de stînga și centru ocupînd poziții însemnate. Semnificativ este și faptul că în fruntea celor două camere au fost alese personalități ale vieții politico-culturale cunoscute pentru orientarea lor democratică: Paul Bujor — președinte ale Senatului și Nicolae Iorga — președinte al Adunării Deputaților (înlocuindu-l pe Al. Vaida-Voevod, numit prim-ministru). Cu prilejul alegerii sale, N. Iorga declară: „Țara cere neîntîrziat satisfacerea unor nevoi pe care, cu o admirabilă resemnare, care nu dă nimănui dreptul să abuzeze de dînsa, ea le-a suportat în ultimii cîțiva ani. Ea cere cît mai repede îndeplinirea unei opere largi de reforme care să atingă curajos toate domeniile vieții naționale”¹⁷.

În alegerile din noiembrie 1919 au obținut un număr mare de voturi și, respectiv, majoritatea locurilor din parlament, partide și grupări politice din toate provinciile românești și care aveau atunci o orientare burghez-democratică. S-a constituit Blocul parlamentar, din deputații și senatorii aparținînd Partidului național român, Partidului țărănesc din vechea Românie, Partidul naționalist-democrat (N. Iorga), Partidul țărănesc din Basarabia și Partidul democrat al unirii din Bucovina. Analizînd compoziția acestor partide, observăm că predominau elemente legate în primul rînd de interesele burgheziei mijlocii, ale intelectuaților democrați, că existau chiar puternice poziții ale țărănimii. Din sinul Blocului parlamentar, s-a format, la începutul lui decembrie 1919, guvernul prezidat de Al. Vaida-Voevod, guvern exponent, mai ales în urma remanierii din 16 decembrie, al acestei coaliții de forțe democratice¹⁸. Opoziția marii burghezii și moșierimii față de unele măsuri considerate radicale (proiectele privind reorganizarea jandarmeriei și regimul chiriiilor aduse de ministerul de interne, dr. N. Lupu și, în mod deosebit, proiectul de reformă agrară prezentat de ministerul agriculturii și domeniilor, I. Mihalache) au dus la demiterea guvernului Vaida-Voevod, la 13 martie 1920. Oricum, guvernarea Blocului parlamentar a constituit o expresie a noilor tendințe reformatoare menite să asigure dezvoltarea pe noi coordonate a României întregite¹⁹.

Imediat după primul război mondial, s-au produs mutații deosebite în sistemul partidelor politice²⁰. Vechiul Partid conservator, legat în special de interesele moșierimii, își încetează activitatea. Se întărește Partidul național-liberal, care reprezenta, în special, interesele burgheziei industriale și bancare. În viața politică s-au integrat și formațiunile politice din noile teritorii, cea mai importantă fiind Partidul național român din Transilvania. S-au înființat, așa cum s-a putut observa, noi partide politice, mai importante fiind Liga poporului și Partidul țărănesc. În acea perioadă, Partidul țărănesc s-a situat în flancul stîng al forțelor politice burgheze din România, pe poziții burghezo-democratice. Cîțiva ani mai tîrziu, elementele conducătoare vor contribui la limitarea programului, la pregătirea fuziunii, cu Partidul național român, înființîndu-se Partidul național-țărănesc, al doilea partid politic burghez, ca importanță. În partidele burgheze, în disidențe și grupări care s-au desprins din principalele partide, au activat și oameni politici, intelectuali, ce urmăreau sincer ridicarea poporului român la o viață materială și spirituală corespunzătoare unui stat civilizat și care, în ordine politică, s-au situat pe poziții democratice și antifasciste.

Se constată, după Unire, cantonarea în mișcarea democratică a importante forțe sociale și politice. „...Masele muncitorești și țărănești, împreună cu cele mic-burgheze — observă Lucrețiu Pătrășcanu — frîmțitate de un viguros curent revoluționar, radicalizate și pline de spirit combativ, au început să participe tumultuos la viața politică în epoca postbelică”²¹. În parlament (pînă în 1938), s-au dezbătut probleme fundamentale pentru destinul României, ceea ce reflectă gradul ridicat la care ajunsese conștiința politică a unor participanți²². Totodată, parlamentul a devenit un cadru în care s-au exprimat mai puternic poziții democratice și muncitorești. Oricît de formal era liberalismul și constituționalismul regimului parlamentar, bugetul cît și întreaga politică economică și financiară

¹⁷ DAD, ședința din 9 decembrie 1919, în „Monitorul oficial”, nr. 8 din 11 decembrie 1919, p. 69.

¹⁸ M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 159.

¹⁹ *Ibidem*, p. 167; Ioan Scurtu, *Politica internă a guvernului Blocului parlamentar (decembrie 1919—martie 1920)*, în RA, nr. 1/1975; Gh. Buzatu, *Un capitol de istorie politică — constituirea, guvernarea și dispariția „Blocului parlamentar” (1919—1920, în AIIAI, XIII, 1976.*

²⁰ Vezi, pe larg, Ioan Scurtu, *Viața politică din România 1918—1944*, București, 1982.

²¹ Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, București, 1970, p. 80.

²² *Istoria României între anii 1918—1981. Manual universitar*, București, 1981, p. 46.

a statului nu puteau fi, în întregime, sustrate controlului public. „Dezbaterile parlamentare, ofereau, în adevăr, de cele mai multe ori, pilda coruperii și descompunerii unui regim. Dar nu este mai puțin adevărat că, în măsura în care aleșii națiunii trebuiau să cultive bunăvoința alegătorilor — și acesta era cazul la cei aleși în opoziție — ei puneau în discuția parlamentului chestiuni și probleme care aduceau la cunoștința maselor actele guvernelor”²³. S-a manifestat o presiune de jos asupra partidelor politice burgheze, o presiune limitată, dar care, în anumite împrejurări, a determinat „pe conducătorii acestor partide la campanii și demascări care au periclitat, nu o singură dată, lovituri financiare și combinații industriale de mare anvergură”. Mișcarea muncitorească a desfășurat, sub forme variate, „o activitate menită să înfrineze exploatarea marelui capital și să întărească conștiința de clasă”, să impună, de multe ori, cerințe care treceau dincolo de limitele unor simple revendicări profesionale²⁴.

Cercetările întreprinse în ultima vreme au acordat o atenție deosebită analizei trăsăturilor regimului social-politic din România perioadei interbelice. S-au obținut rezultate importante, introduse atît în circuitul dezbaterii științifice cît și în predarea istoriei contemporane a României²⁵. S-a precizat că, în ansamblu vorbind, regimul social-politic din România era un regim burghez, în raport cu regimul burgheziei și moșierimii de pînă la Unire. S-a precizat, de asemenea, că pentru intervalul 1918—1938, regimul politic era un regim burghez-democrat, căruia i-a urmat regimul dictaturii regale, pînă la 6 septembrie 1940, cînd s-a instaurat dictatura militaro-fascistă. Regimul politic din perioada 1918—1938 și-a avut trăsăturile sale de clasă, limitele izvorîte din nesocotirea și încălcarea, în repetate rînduri, a drepturilor și libertăților cetățenești, din lipsa garanțiilor materiale necesare aplicării lor etc. Au fost adoptate, în special împotriva mișcării muncitorești și a Partidului comunist, măsuri restrictive și represive, ca cele din 1924, 1929, 1933 ș.a. „Cu toate aceste scăderi, Constituția din anul 1923 și regimul politic din România, căruia îi servea drept temelie, au avut un caracter burghez-democratic, ceea ce a făcut posibilă desfășurarea luptei revoluționare a clasei democratice și a celorlalte forțe progresiste ale societății noastre. Această situație merită a fi reliefată cu atît mai mult cu cît, încă în acea perioadă, într-o serie de țări din Europa, ca Italia, Spania, Portugalia, Ungaria, Bulgaria se instaurează regimuri dictatoriale fasciste sau profasciste, ceea ce mărea, nu numai îngrădirea ci chiar lichidarea libertăților și drepturilor democratice ale popoarelor respective”²⁶.

În spiritul rezoluției de la Alba Iulia, care a formulat ideea deplinei egalități a naționalităților conlocuitoare, la sfîrșitul lunii decembrie 1918, un decret-lege (completat prin alte măsuri similare în perioade imediat următoare) prevedea egalitatea tuturor cetățenilor statului, român întregit, indiferent de naționalitate²⁷. Constituția din martie 1923, consfințind prefacerile democratice din societatea românească și, în primul rînd, constituirea statului „național unitar și indivizibil” al cărui teritoriu „este inalienabil”, preciza că „toți românii, fără deosebire de origine etnică, de limbă sau religie, sînt egali înaintea legii”.

²³ L. Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 32—33.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Ion Ardeleanu, Nicolae Petreanu, *Trăsături ale vieții economice și social-politice din România în perioada interbelică*, în *Probleme fundamentale ale istoriei patriei și Partidului Comunist Român. Prelegeri*, București, 1977; Ion Ardeleanu, *Trăsăturile regimului social-politic din România în perioada interbelică...*, în „Anale” nr. 1/1977; Nicolae Petreanu, *Dezvoltarea economică și social-politică a României în anii 1918—1940...*, în *Probleme ale istoriei patriei, a Partidului Comunist Român și mișcării muncitorești democratice din România, a mișcării muncitorești și revoluționare pe plan internațional*, București, 1981; Gheorghe Zaharia, *Dezvoltarea României în anii 1919—1944*, în „Anale” nr. 3/1980; Aron Petric, Gh. I. Ioniță, *Istoria contemporană a României, a mișcării muncitorești, democratice și revoluționare, a Partidului Comunist Român (1918—1980). Manual pentru clasa a X-a liceu*, București, 1980; *Istoria României între anii 1918—1981, Manual universitar*, București, 1981; Ion Acrișoroiu, *Considerații privind locul perioadei interbelice în istoria României*, în *AI/II*, XIX, 1982.

²⁶ Aron Petric, Gh. I. Ioniță, *op. cit.*, p. 32—33.

²⁷ Decret-lege nr. 3902 relativ la acordarea drepturilor cetățenești, dat în București, la 29 decembrie 1918, și publicat în „Monitorul oficial”, nr. 223 din 30 decembrie 1918. În raportul decretului se preciza, chiar de la început: „Ținînd seama de spiritul de dreptate de care a fost întotdeauna însoțit poporul român și față de marile prefaceri ale timpului, credem că se impune ca o nevoie imperioasă ca toți locuitorii regatului, care nu aparțin altor state, să se bucure de o completă și egală folosință a drepturilor cetățenești”.

Cetățenii români de altă naționalitate au avut posibilitatea să participe la viața politică și culturală, să-și înființeze grupări politice proprii și să-și trimită reprezentanți în parlament. Desigur, nu au lipsit unele manifestări naționaliste, și dintr-o parte și din cealaltă²⁸. Au apărut o serie de publicații în limbile naționalităților conlocuitoare. Înainte de Unire existau în Transilvania 15 coudiense în limba maghiară, iar în 1936 numărul lor a crescut la 53. Între anii 1919 și 1933 au apărut în Transilvania un număr de circa 5 000 de lucrări literare și științifice în limba maghiară, cu mult mai numeroase decât cele apărute în cei 50 de ani anteriori. După cum se știe, în perioada interbelică s-au obținut rezultate notabile în dezvoltarea industriei, a urbanisticii, a învățămîntului și culturii, de roadele acesteia bucurîndu-se atît populația românească cît și naționalitățile conlocuitoare²⁹. Acestora li s-au asigurat condiții egale de participare în toate sectoarele economiei. Asigurarea participării nestingherite a naționalităților conlocuitoare la viața economică s-a corelat cu promovarea acelorași condiții de muncă și salarizare³⁰.

Prin reforma agrară din 1921, una din cele mai largi din Europa, s-a expropriat 66% din suprafața deținută de moșierime, reducîndu-se astfel considerabil marea proprietate³¹. Reforma răspundea unor necesități mai vechi, ca urmare a existenței, în toate provinciile românești, a inegalei repartii a proprietății funciare. Atît la expropriere cît și la împroprietărire, reforma nu a făcut nici o deosebire de naționalitate. Între cei împroprietăriți s-au aflat și aproximativ 200 000 țărani din cadrul naționalităților conlocuitoare. Consecințele pozitive ale reformei agrare din 1921 s-au răsfrînt, în egală măsură, asupra populației rurale indiferent de naționalitate³².

În România interbelică s-a dezvoltat o mișcare democratică de mari proporții îndreptată împotriva organizațiilor de extremă dreaptă și profascistă. Ample forțe sociale și politice numeroase organizații de masă, o bogată presă s-au angajat cu hotărîre în lupta antifascistă³³. Această atitudine își are originea în riposta promptă dată organizațiilor naționaliste, înființate imediat după primul război mondial³⁴.

Elementele și grupările politice adeptе ale fascismului au reprezentat, la scară națională, o minoritate redusă. Considerăm necesar a sublinia că înseși caracteristicile psihice ale neamului românesc, experiența istorică dobîndită în activitatea de creație materială și spirituală, în apărarea neatrîrnării și ființei de stat, atitudinea tolerantă, plină de înțelegere, față de oamenii de alt neam și altă religie, stau la baza poziției sale manifest antifascist. Se mai impune, de asemenea, precizarea că instaurarea regimului fascist la 6 septembrie 1940 a avut loc în condițiile izolării totale a României pe plan extern și prin intervenția directă a Germaniei hitleriste. Ridicîndu-se împotriva fascismului intern, majoritatea zdrobitoare a națiunii române s-a ridicat, totodată, împotriva fascismului internațional și s-a solidarizat în mod activ cu lupta antifascistă a popoarelor, înscriind încă o pagină luminoasă în istoria tradițiilor sale democratice.

După și ca urmare a întregirii statului național, în noul context internațional creat în Europa centrală și de sud-est, România a putut să ducă o politică externă mai activă și să acționeze mai hotărît în direcția apărării integrității teritoriale, a independenței naționale și, în același timp, pentru construcția păcii europene. Așa cum s-a precizat³⁵, evoluînd pe plan intern în cadrul democrației parlamentare burgheze, în domeniul relațiilor internaționale România împărtășea punctul de vedere prin care statele mici și mijlocii pot să aducă o contribuție mai însemnată la opera de pace și securitate. Diplomația noastră s-a angajat în această acțiune, printr-o operă de pacte bilaterale și regionale, de colaborare internațională, pe baza respectării egalității în drepturi a statelor. În discursul rostit în ședința Camerei din 4 aprilie 1934, N. Titulescu ținea să declare: „Noi nu revendicăm ranguri aristocratice în viața internațională; în schimb, nu vom renunța niciodată la egalitatea cu ceilalți, așa de greu cîștigată”.

²⁸ Ioan Scurtu, *Viața politică...*, p. 65.

²⁹ Gh. Zaharia, L. Vajda ș.a., *Rezistența antifascistă din partea de nord a Transilvaniei (septembrie 1940—octombrie 1944)*, Cluj-Napoca, 1974, p. 16.

³⁰ Mircea Mușat, Florian Tănăsescu, *Naționalitățile conlocuitoare în statul român întregit în 1918*, în „Anale”, nr. 5/1982, p. 61 și urm.

³¹ Vezi, pe larg, D. Sandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, 1975, *passim*.

³² *Ibidem*; Mircea Mușat, Florian Tănăsescu, *op. cit.*, p. 59.

³³ Vezi, pe larg, Gh. I. Ioniță, *P.C.R. și masele populare (1934—1938)*, p. 145 și urm.

³⁴ Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938—1940)*, București, 1970, p. 19.

³⁵ Gheorghe Zaharia, Constantin Botoran, *Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic 1919—1939*, București, 1981, p. 59.

Din primii ani de activitate ai Societății Națiunilor, strădanile României au vizat democratizarea și creșterea rolului forului de la Geneva, prin afirmarea principiului egalității statelor membre și prin sporirea puterii de inițiativă și decizie a statelor mici și mijlocii. „Democrația a pătruns în viața internațională — spunea N. Titulescu — prin Societatea Națiunilor și datorită ei toate statele sînt egale în fața legii”. S-au înregistrat unele rezultate pozitive, dar transpunerea în practică a acestor principii s-a lovit de numeroase obstacole, ca urmate — în primul rînd — a atitudinii adoptate de marile puteri. În anii '30, situația internațională a evoluat în defavoarea României, ca și a altor state mici și mijlocii. Tendința de democratizare a relațiilor internaționale, manifestată după primul război mondial și susținută puternic de diplomația românească, era anulată de acțiunile agresive ale dictaturilor fasciste.

La sfîrșitul primului război mondial se constată, pe plan internațional, un amplu proces de transformări revoluționare și democratice, naționale și sociale. Societatea românească cunoaște și ea prefaceri însemnate. Unirea din 1918 și reformele care au însoțit-o marchează începutul unei noi etape în dezvoltarea istorică a României. Mișcarea democratică, care a avut un rol deosebit de important în realizarea acestor transformări, a ieșit întărită din acei ani. Deși eterogenă în ce privește baza socială și scopurile de perspectivă, manifestînd adesea slăbiciuni și inconsecvențe, mișcarea democratică — în accepțiunea largă a termenului — a jucat un rol mult mai însemnat în viața politică, în comparație cu perioada anterioară marelui act național. Ea a constituit un factor de presiune de care a trebuit să se țină seama în direcția respectării drepturilor cetățenești și a adopției unor măsuri democratice.

Mișcarea democratică a fost supusă unor atacuri tot mai puternice, din mai multe direcții. În deceniul al IV-lea, s-a manifestat, pe de o parte, tendința regelui Carol al II-lea și a grupului său de a instaura dictatura personală (fapt realizat în februarie 1938) și, pe de altă parte, tendința organizațiilor profasciste, a Gărzii de fier în special, de a instaura dictatura fascistă, obiectiv atins la 6 septembrie 1940, cu sprijinul direct al Germaniei hitleriste. Se sfîrșea o etapă din istoria mișcării democratice din țara noastră și, în același timp, se pregăteau condițiile pentru trecerea la alta, cu obiective mult mai largi și de structură complet deosebită.

LE MOUVEMENT DEMOCRATIQUE DE LA ROUMANIE PENDANT L'ENTRE-DEUX-GUERRES

RÉSUMÉ

A la fin de la première guerre mondiale on constate, sur le plan international, un ample processus de transformations révolutionnaires et démocratiques, nationales et sociales.

La société roumaine subit elle aussi d'importants changements. L'Union de 1918 et les réformes qui lui suivirent marquèrent le début d'une nouvelle étape dans le développement historique de la Roumanie.

Le mouvement démocratique, qui eut un rôle particulièrement important dans la réalisation de ces transformations, s'en trouva consolidé. Quoique hétérogène quant à sa base sociale et quant aux buts poursuivis, en dépit de ses fréquentes inconséquences, le mouvement démocratique — dans l'acception large du terme — joua un rôle beaucoup plus important dans la vie politique, par rapport à la période antérieure au grand acte national. Il constituait, pendant la période 1918—1938, un facteur de pression dont on dut tenir compte dans la direction du respect des droits civiques et de l'adoption de mesures démocratiques.

ATITUDINE ROMANTICĂ ȘI PROPENSIUNE CRITICĂ

DE

AL. ZUB

Se opune îndeobște romantismul, pe tărîm istorico-literar, clasicismului. Dar ambii termeni, o știm încă din veacul trecut, comportă sensuri și evoluții diverse care îndrituiesc extrapolarea lor la domenii paraliterare. Între nume și sens, dezacordul se menține pînă în vremea noastră, atît un curent cit și celălalt fiind înțelese în mod diferit, după înclinația celor care le folosesc¹.

Antiteza e mai puțin fermă decît părea să fie și unii exegeți înclină chiar să vorbească nu atît de *curente*, cît de *atitudini*. Atitudinea clasicului implică mai multă armonie între conținut și formă, altfel spus mai multă rigoare; atitudinea romanticului e mai liberă de canoane, mai insurgentă în raport cu valorile stabilite. G. Barițiu știa să scrie astfel, încă la 1838, despre clasicism: „Mai înainte de toate, se poartă la o clasicitate, ca materia și forma să-și răspundă una la alta deplin, ca fieștecăre cuget să-și aibă expresia sa vie și ca armonia ce se află în părți să se afle și în lucrul tot”². Dar ce înseamnă această adecvație a formei la fond decît atitudine critică, tentativă de a stabili un necesar acord între conținut și expresie? Antiteza *clasic — romantic* trimite, într-un anume sens la confruntarea mereu actuală dintre *vechi și nou*.

Pe tărîm istoriografic, noul voia să însemne acum un plus de rigoare în cunoaștere, o veghe mai trează în ce privește transmisia experienței acumulate. Istoria, ca disciplină, nu era mai puțin atentă decît literatura față de răspunsul pe care ea îl putea oferi nevoilor sociale, nevoi consonante, sub unghiul sensibilității și al mijloacelor de expresie, cu directiva romantică de pe continent. Depășind dialectic contradicția dintre *tradiție* și *inovare*, dintre *național* și *universal*, generația din jurul lui Kogălniceanu a avut destul discernămint critic pentru a asimila noile direcții ale spiritului în raport cu realitatea autohtonă, făcînd astfel „romantismul plauzibil conștiinței românești”³.

Aceeași stare de spirit se află la originea manifestărilor literare de tip romantic ca și a celor istorice, iar rezultatul avea să fie, în ambele domenii, vasta deschidere problematică de la jumătatea și din a doua parte a secolului XIX. Romantismul a sporit sensibil interesul pentru trecut și trebuie spus că acest interes a îmbrăcat, în spațiul carpato-dunărean, haina intereselor locale. Ampla deschidere a noii direcții consuna în chip fericit cu deschiderea cerută îndeobște de împrejurările istorice și nu mai puțin cu nevoia de a însufla domeniului un spirit filosofic. Căci dacă iluminismul stimulase o *istorie filosofică*, cristalizată deja prin opera lui Voltaire și rodnică în primele decenii ale secolului trecut, romantismul a generat o *filosofie a istoriei*, deschisă domeniului devenirii și fecundată de istorismul ce împregna epoca⁴.

O rădăcină vitală a acestei filosofii îndrumă spre ciclurile spiralate ale lui Vico, pe cînd emergența ei propriu-zisă trebuie căutată la Cesare Cantù și Michelet, atît de prețuiți în istoriografia română. Pe cel dintîi, Bălcescu îl cita în monografia dedicată lui Mihai

¹ Cf. Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, 1972, p. 533—574. Cf. mai ales Lucian Boia, *Romantisme et esprit critique dans l'historiographie roumaine à la fin du XIX-e et au début du XX-e siècle*, în *Histoire de l'historiographie*, Milano, Paris, 1982, 1, p. 26—36.

² Paul Cornea, *op. cit.*, p. 542.

³ *Ibidem*, p. 574. Vezi idem, *Tribulațiile unui cuvînt: romantic*, în *Oamenii începutului de drum*, București, 1974, p. 263—274.

⁴ Edgar Papu, *Existența romantică*, București, 1980, p. 138—149.

Viteazul, pe celălalt mai toți istoricii noștri l-au adulat și el însuși, Michelet, a avut ocazia să scrie cuvinte frumoase despre palingenesia românilor și chiar despre Bălcescu, în care vedea o mare promisiune frântă înainte de timp. Heliade, preocupat și el de largi spații ale istoriei universale, se sprijină pe amândoi. Inclinația e însă mai largă, apelul la tablouri și „icoane” sugestive, la monumente și episoade simbolice fiind de aceeași origine. Heliade se leagă astfel de Eminescu, Tăutu îl anunță oarecum pe Hasdeu. Istoricul artist se bucură de stimă în epocă, efortul cognitiv caută veșmint ales. *Românii sub Mihai Voievod Viteazul* e și o operă de artă în care s-a putut observa o tehnică a basoreliefului⁵.

Inseamnă aceasta că romantismul era refractar la exigențele spiritului critic? Întrebarea e, desigur, mai mult retorică, întrucât în afara acestui spirit nu există nici creație. Pe de altă parte, a spus-o deja G. Călinescu, fenomene artistice pure nu există, iar romantismul comportă destule „impurități structurale”⁶. Căci după cum în secolul XVIII a putut coexista cu critica raționalistă, în prima jumătate a secolului următor el s-a asociat cu liberalismul politic și chiar cu *filosofia pozitivă*⁷. Regresivi (când propun evadarea în trecut) sau revoluționari (când manifestă propensiune spre viitor), romanticii doreau să cuprindă întreaga durată, vocația lor era globalizantă.

O asemenea vocație rima perfect cu enciclopedismul impus de nevoile culturii naționale, cultură aflată în plin proces de înnoire și avind de răspuns la numeroase întrebări. Cazul lui Hasdeu e cel mai caracteristic pentru coincidența dintre vasta deschidere tematică adusă de romantism și formula enciclopedică adoptată *volens nolens* de cărturarii români. Erudit și polivalent, el s-a desfășurat prodigios în mai multe domenii, lăsând impresia unui proteism comparabil cu cel întâlnit la Cantemir și la Iorga. S-a spus, de aceea, că nu poate fi vorba la Hasdeu, ca și la Odobescu, de o concepție critică activă, ci de vechea erudiție romantică, ridicată la rangul epocii și servită de mai multă disciplină intelectuală. „Ceea ce îi deosebește însă de înaintași este o aplicare mai statornică spre latura concretă, pozitivă, a diferitelor domenii de investigație. În acest sens, ei sînt în chip cu totul evident moderni”⁸.

Un consens al seriozității și al rigorii se instala treptat în cultură, nu fără concursul istoriografiei, care avea să devină și unul din principalii săi beneficiari. Evoluind spre criticism, aceasta a putut deosebi mai clar aportul predecesorilor, dînd fiecăruia ce i se cuvine, după vechiul principiu de drept, invocabil și ca deviză a istoricului: *sum cuique tribuere*... Iată de ce Xenopol și Urechia au crezut că trebuie să revizuiască vechea opinie, excesivă, cu privire la epoca fanarioților, iar N. Iorga să facă același lucru pentru școala ardeleană, apărînd că „profitul patriotic” adus de aceasta a fost mai mare decît „paguba științifică”⁹.

O definire mai precisă a conceptelor și a instrumentarului aferent înlesnea „magistratura” exercitată de istoriografie. În sinteza lui Șincai, N. Iorga știa să distingă între ceea ce se datora unui „timp de erudiție nesăbuită” și scăderile personale. „El n-are noțiunea clară a unui izvor și nici capacitatea de înțelegere sufletească pentru a pătrunde prin litera scrisă și a zări fărîma de adevăr ce se ascunde în ea, licărirea de lumină autentică ce tremură în fund”¹⁰. Vastă, prolixă, întortochiată, o asemenea sinteză nu poate fi decît o „greoaie piramidală funerară, înălțată de mîini pioase și harnice pe mormîntul trecutului nostru”, „o zidire moartă și pustie”¹¹. Totuși această zidire și-a împlinit rostul, unul pozitiv, căci elibera de complexe spiritul național, înlesnindu-i zborul. Exagerarea purității latine se justifică astfel prin nevoia reabilitării, limba fiind un liant miraculos pentru toți românii, „curcubeul vremurilor mai bune”¹².

Principiul criticii cîștigase drept de cetate și el acționa cu folos. Kogălniceanu încă, examinînd o lucrare de istorie mai veche, scria: „Sîntem siguri că domnul Asachi nu ne

⁵ T. Vianu, *Arta prozatorilor români*, București, 1973, p. 31.

⁶ G. Călinescu, *Clasicism, romantism, baroc*, în vol. *Clasicism, baroc, romantism*, Cluj, 1971, p. 10.

⁷ T. Vianu, *Romantismul cu formă de spirit*, în *Romantismul european*, București, 1931, p. 11—12.

⁸ Florin Mihăilescu, *Conceptul de critică literară în România*, București, 1976, p. 50.

⁹ N. Iorga, *Istoria literaturii române*, III₁, București, 1933, p. 324.

¹⁰ *Ibidem*, p. 230—231.

¹¹ *Ibidem*, p. 235.

¹² *Ibidem*, p. 324.

va lua în rău însemnările noastre; după secerători fieștecare are voie de a spicu¹³. Dreptul la critică e legitim și el condiționează orice avans în cultură. „Numai insuficiențele devin probleme”, observa același Kogălniceanu, lărgind cadrul motivării. În istoriografic, aceste carențe deveniseră nu numai evidente, dar și stinjenitoare, fiindcă ele împiedicau să se ajungă la râvnita sinteză, în cadrul celui instrumental al regenerării, dar și ca exigență strict profesională.

Romantismul evocase un ev mediu mai mult sau mai puțin imaginar și idealist, cu scopul de a contribui la educația civică. Era acum timpul să se corijeze această perspectivă poetizantă, pentru ca apropierea mai intimă de adevăr să genereze o nouă platformă conștiinței naționale. O atare nevoie stă în legătură cu dezvoltarea generală a științelor, care impunea un mod mai realist de privire și a fenomenologiei istorice. Arit concepția asupra trecutului, cit și metoda de lucru se resimt profund de noua orientare. Nu mai interesează tabloul, descrierea plastică, eroii în acțiune, ca în istoriografia romantică, ci cauzele mai adânci ale fenomenelor, aspectele structurale, așa cum le intuise Bălcescu și cum aveau să fie repuse în discuție de noua școală, mai ales de I. Bogdan, N. Iorga, C. Giurescu.

Totodată, „încercînd să se ridice deasupra puzderiei de fapte, istoria tinde să îmbrățișeze aspectele mai generale ale dezvoltării omenirii, să devină cu adevărat o știință a societății”¹⁴. Tinde numai, fiindcă științificitatea e un statut ce se cucerește și se impune prin eforturi îndelungi, care la finele secolului XIX erau încă departe de a-și fi atins ținta. Ca și în cazul *criticii*, epitetul de *științific* se aplică abuziv, prin asumarea ofertei pozitive, care în istoriografie făcuse și ea apel la o mai veche *scienza nuova* pentru a-și legitima demersul. Frecvența epitetului e însă caracteristică pentru orientarea epocii. Totul trebuia pus acum sub semnul științei, cu o încredere naivă, cu speranța că spiritul „pozitiv” va aduce răspunsuri complete și definitive. Știința devine program, speculat uneori demagogic, obiectivitatea o deviază, însă acoperirea lor e la fel de precară ca și aceea privitoare la spiritul critic. Nu oricine își ignoră lanțurile e liber, observase Lessing. Și nu oricine își declară domeniul de activitate drept știință a și izbutit să-l științificeze. Kogălniceanu voia ca politica însăși să devină o știință, cea mai înaltă, căci are a hotărî asupra destinului colectiv, însă ea era departe de a-i împlini dezideratul.

Oricum, impulsul romantic, iubitor de ansambluri armonioase și pitorești, începuse a ceda pasul unei atitudini mai critice, sesizabilă și la unii istorici romantici. O erudiție răbdătoare se impunea pe încetul, asociată cu un spor de spirit critic, așadar cu o veghe sporită în ce privește analiza izvoarelor și efortul reconstructiv. Însă acel impuls coexistă la istoricii de seamă cu propensiunea critică, așa cum se și observă la Kogălniceanu, Bălcescu, Al. Papiu-Ilarian, Hasdeu ș.a. Fenomenul arderii etapelor, al sincronizării intempestive cu mișcarea culturală din apus, a făcut ca etape succesive, desfășurate aiurea în largi interstii, să se comprime în activitatea aceluiași istoric. Este ceea ce s-a numit „paradoxul simultaneității”, caracteristic pentru epoca regenerării noastre naționale și chiar mai târziu¹⁵. Romanticul Bălcescu comportă o dimensiune critică, asemeni lui Kogălniceanu și Hasdeu, iar școala critică de la finele secolului nu e lipsită de impulsuri romantice, mai ales în cazul lui Iorga. Spiritul critic îl împiedica pe Bălcescu să treacă la sinteză, după cum același spirit îl făcuse pe Kogălniceanu s-o întrerupă pe aceea începută. Se știe apoi cit de sever a judecat cel dintîi *Histoire de la Valachie*, pe care o socotea, fără îndoială, prematură¹⁶. Pentru el însuși sinteza a rămas, ne asigură Quérard și Ubicini, o aspirație de neîndeplinit¹⁷. Obsedat de perspectiva critică, singura convenabilă progresului istoriografic, Hasdeu luăda „modul critic” în care începuse Tocilescu să se manifeste, socotind că aceasta trebuia să fie calea, oricît de aspră, și „singura călăuză” către „templul istoriei naționale”¹⁸. Aceași perspectivă i-a impus mai apoi să condamne pe arheologul care

¹³ Kogălniceanu, *Bătălia de la Războieni*, în *Arhiva românească*, I, 1840, p. 93—120.

¹⁴ Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976, p. 137.

¹⁵ Sorin Alexandrescu, *Le paradoxe roumain*, în *International Journal of Rumanian Studies*, Amsterdam, I, 1976, p. 11—12.

¹⁶ V. Cîndea, „*Histoire de la Valachie*” de M. Kogălniceanu adnotată de N. Bălcescu, în *Studii și cercetări de bibliografie*, II, 1957, p. 71—136.

¹⁷ Ubicini, *Valachie, Moldavie, Bukovine*, Paris, 1856, p. 163; J. M. Quérard, *La Roumanie. Moldavie, Valachie et Transylvanie*, Paris, 1857, p. 15.

¹⁸ *Columna lui Traian*, I, 1870, 18.

publicase *Dacia înainte de romani*¹⁹ și să critice cu severitate o operă sau alta. Xenopol chiar, cel mai eficient dintre istoricii din epocă, n-a scăpat de sarcasmele criticului, după cum nu va scăpa de răutățile lui Maiorescu.

În fond, o trăsătură a romantismului a supraviețuit la mai toți istoricii din noua epocă: caracterul pragmatic al istoriei, legătura acesteia cu prezentul, activismul ei. Xenopol se situează oarecum la mijloc între o epocă și alta, iar atenția ou care a răspuns la comandamentele amindurora e semnificativă²⁰. „Opera distrugătoare de idoli” a tânărului Iorga²¹ nu i-a putut clătina autoritatea, dar i-a umbrît cițiva ani la începutul secolului nostru. Căci la critica pe care acesta i-o făcea, fără o analiză metodică, se adăuga contes-tarea mai calmă a lui I. Bogdan, al cărui discurs academic din 1905 era o severă critică a istoriografiei tradiționale. Se va face cu timpul deosebire între amănuntele discutabile și vederea de ansamblu, bine întemeiată filosofic și metodologic, din marea sinteză, căreia și Iorga avea să-i recunoască valoarea²².

Noua epocă îl afla încă în viață, cu prestigiu de mare senior al culturii, pe T. Maiorescu, al cărui bilanț critic primea, în 1908, un adaos încurajator pentru istorie, o adeziune în fond la școala critică, ale cărei inițiative înțelegea să le protejeze și încredinșind *Convorbirile literare* unuia dintre corifei: Ioan Bogdan. Dar el însuși nu mai era activ în cîmpul culturii, prelegerile și conferințele pe care le rostea, elegante, frumoase, nu mai tulburau pe nimeni. Îi lipsea spiritul istoric, cum crezuse Barițiu?²³ Nu s-ar zice, judecînd după *Istoria contemporană a României*, scrisă la intersecție de veac. Prea aspru? Probabil, cel puțin față de istoricii de seamă, ca Hasdeu și Xenopol, cărora era înclinat să le nege orice aport serios.

O întărire a spiritului critic venea și din direcția *Contemporanului*, în jurul căruia s-au adunat, timp de un deceniu, adepții unei gândiri materialiste, aplicată și la istorie. Operația de asanare „morală” a științei a fost extinsă și asupra istoriografiei. Compendiul de istorie semnat de P. I. Cernătescu fu executat de I. Nădejde, pe motiv că plagiasse un manual al lui Duruy. Denunșind erori de perspectivă, vicii de metodă, „monstruoziități științifice și literare”, revista grupării socialiste a făcut o operă de igienă morală, contribuind la instituirea unui climat de muncă și de rigoare cărturărească²⁴.

Cel care a contribuit însă mai mult la formarea unor deprinderi de studiu științific a fost D. Onciul, ale cărui daruri de profesor erau excepționale. Colaborînd la aceeași operă cu alți dascăli (N. Iorga, I. Bogdan, I. Bianu), el a avut norocul unor elevi eminenți (Șt. Orășanu, V. Părvan, Al. Lapedatu, I. Minea etc.), care aveau să asigure triumful noii școli. Critică prin excelență, această școală nu era totuși lipsită de un filon romantic, cel puțin atîta vreme cît idealul unității politice românești mai era neîmplinit, iar istoricii se simțeau solidari cu aspirația națională.

Tabloul nu era însă unitar și nici nu putea fi astfel. Alături de tînăra generație „critică”, mai era încă activă seria de istorici „tradițională”, precum T. T. Burada, N. A. Bogdan, Gh. Ghibănescu, I. Kalinderu, N. Popea, I. G. Sbiera, N. Densusianu ș.a. O anume însuflețire „romantică” supraviețuia, prin ei, și avea să se mai prelungească un timp. Supraviețuirea totodată predilectă pentru compulsarea izvoarelor, adesea fără acea critică internă care le validează și le relevă adevărata valoare. Dar „documentul reprezintă ceea ce reprezintă orice manifestare a spiritului uman; el trebuie interpretat după regulile logicii și potrivit unui anume sens psihologic”, observă N. Iorga²⁵, el însuși un mare adunător de documente, unul care însă nu s-a mărginit să le strîngă din diasporaua lor, ci le-a așezat într-o construcție. După marele efort de sinteză făcut de Xenopol, o nouă compulsare a documentelor de orice fel era indispensabilă, mai ales în ce privește documentele de arhivă. Iorga a făcut-o cu o pasiune extraordinară, asociindu-și și alte energii, convins că „modesta legiune a erudiților” trebuia să fie pusă acum la lucru, înlocuind generația „metafizicilor și poezilor”, așa după cum aceasta din urmă o înlocuise

¹⁹ *Binele public*, martie—aprilie 1881.

²⁰ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, I, 1912, p. 10.

²¹ S. Pușcariu, *Memorii*, București, 1980, p. 476.

²² *Ibidem*, p. 476.

²³ *Transilvania*, 1868, p. 366.

²⁴ Z. Ornea, *Curentul cultural de la „Contemporanul”*, București, 1977, p. 271—283.

²⁵ N. Iorga, *Les études d'histoire en Roumanie pendant le XIX-e siècle*, în *RHSEE*, X, 1933, p. 107.

pe aceea a „coloriștilor și poeților”²⁶. Însă nu erudiția ostentativă, trufașă, suficientă, era de dorit, ci una capabilă să creeze pe temeiul faptelor stabilite.

În sensul acesta distingea și Pârvan între adunători de izvoare, istorici și filosofi ai istoriei, ipostaze complementare, greu de întlnit la o singură persoană și totuși indispensabile în sinteza istorică²⁷. Istoriografia noastră întârzia încă, legitim, în prima ipostază, dat fiind că îi lipseau instrumentele de lucru, iar cea de a doua era încă precară. Lipsa corpurilor diplomatico-narative și a monografiilor subminau orice sinteză de amploare. O servitute reală, la îndepărtarea căreia noua generație de istorici trebuia să contribuie masiv. A și făcut-o, în bună măsură, cantonînd adesea excesiv în această direcție. Pozitivismul îi oferea consensual și o justificare teoretică. O asemenea directivă a cercetării încuraja factologia și trebuia să trezească reacții potrivnice. „A face știință astăzi, observa Pârvan, se cheamă a stringe materiale. Se uită că nu poate stringe material decât acela care-l înțelege și valorifică principiar, causal, efectiv. Real-criticismul, înțelept ca gînd prim și vechi ca însuși Socrates, deplin îndreptățit ca sistem de înțelegere a lumii, numai pe baza perfectiei și adinței ei cunoașteri efective a dus la epigonii de astăzi, la un hamalic stupid al tuturor nechemaților, cari adună, fără nici un spirit superior, ordonator în haosul faptelor, tot ce le cade sub simțuri, fiindu-le total indiferent și neinteligibil de-i caracteristic ori zadarnic și mur”²⁸. Autorul *Ideilor și formelor istorice* se referea astfel la o anumită categorie de cercetători și la o tendință ultrapozitivistă, care amenința să înăbușe sub mormane de documente orice idee și se cuvenea a fi așadar combătută, redusă la juste proporții.

În adevăr, școala critică a generat și o categorie de istorici înclinată să se limiteze la exercițiul nud al spiritului critic, împins la exces și sterilizat prin interzicerea oricărei propensiuni imaginative. Critica textelor, analize minuțioase de fapte, restituiri evenimientale, genealogii, rectificări de date etc., sînt direcții ce acaparează istoriografia, în bună măsură legitim, alarmînd însă pe istoricii iubitori de sinteze cuprinzătoare. Observația lui Pârvan trebuie luată ca un semnal de alarmă, un aviz contra hipercriticismului.

O „nouă școală de istorie” se va constitui, în perioada interbelică, avînd tendința de a spori exigențele criticii și de a nutri mai bogat stadiul monografiilor. Sub deviza obiectivismului, ea va pune accent pe restituții limitate și tipărite de surse, acordînd o mai mare pondere studiilor socio-culturale²⁹. Bine situată socialmente, această nouă școală se va dovedi redutabilă în polemici și constructivă, fără să aibă, însă, marele suflu creator al „bătrînilor”.

S-a putut deduce, din rîndurile de mai sus, că spiritul critic este indispensabil în orice demers creator, fie acesta și istoriografic, și că dimensiunea romantică a istoriografiei noastre a coexistat îndelung cu cea critică. Romanticul Kogălniceanu era în același timp un spirit realist și critic, al cărui atașament față de trecut era mai mult funcțional. Aspirația monumentală, viziunea organicistă, exaltarea istoriei îl leagă de romantism, dar programul său social-politic îl arată bine ancorat în realitate. Mutînd discuția la 1900, două spirite congeniale, amîndouă de o aproape miraculoasă energie creativă, Hasdeu și Iorga, se resping mutual sub acuza de romantism. Erau ele atît de diferite? Structură romantică în ambiția totalității, în obsesia originilor, în modul de a dispune lumini și umbre în vaste tablouri, ca și în subiectivismul său spectaculos și provocator, Hasdeu a încercat să-și îngrădească totuși efuziunile romantice, compensînd prin rigoare și obstinație critică ispita evazionistă. A pus de aceea mare accent pe critică, noțiune prezentă la el cu ostentație, atît în revuistică, în demersurile publicistice curente, cit și în cunoscuta încercare de sinteză. S-ar spune că, oarecum conștient de pașantul său romantic, încerca el însuși un retuș, opunîndu-i un anume criticism de program, fie și fără acoperire consecventă. Era Hasdeu un romantic pur? Era un spirit critic? Ar trebui poate să ne gîndim la o formulă intermediară, admitînd că nici o etichetă nu cuprinde integral marile spirite și că romantismul nu e incompatibil cu existența activă, limitativă, a spiritului critic.

Vorbim de Hasdeu, dar același fusese oarecum cazul lui Kogălniceanu și la fel va fi cel al lui Iorga: trei generații în care fibra romantică, definitorie, coexistă cu fibra criticistă, în măsuri variabile, pigmentîndu-le personalitatea. În cazul dinții, legîndu-l de romantism, exegeza a pornit de la datele epocii și de la propriile confesiuni. Examenul

²⁶ Idem, *Generalități*, 1944, p. 43.

²⁷ V. Pârvan, *Scrieri*, 1981, p. 59—64.

²⁸ Idem, *Idei și forme istorice*, București, 1920, p. 40.

²⁹ Cf. D. Bodin, *Priviri generale asupra istoriei românilor*, în *RIR*, XV, 1945, p. 2.

operei conduce însă la încheieri de nuanță, în care apartenența „pozitivistă“, în sensul școlii lui Ranke, circumscrie mai bine pe istoric decât romantismul. Avântul e romantic desigur, instrumentarul profesional ține însă, măcar în parte, de noua directivă a istoriografiei. Cazul Iorga nu e mai puțin caracteristic. Spirit avântat, de o creativitate de tip romantic, ambiționând să cuprindă multiple domenii, să ia în stăpînire spații și durate mari, el se revendica totuși, în prima etapă, de la pozitivism. În numele acestei directive a și început marea campanie contra „romanticilor“ (Hasdeu, Tocilescu ș.a.), personalități greu de cuprins totuși, unitar, sub aceeași etichetă. Hasdeu nu era un romantic de pură speță, după cum nici Tocilescu, deși amîndoi aveau în structura personalității o atare componentă. Nici chiar Urechia n-ar putea fi socotit pur și simplu romantic, fără a lua în considerație receptivitatea lui la ofertele pozitivistice. Sînt cazuri semnificative, toate prin modul variat și personal în care cumulează elemente diverse, adesea contradictorii. Spiritul critic hasdean coexistă cu aspirația romantică spre totalitate, cu interesul pentru zonele aurorale ale istoriei ș.a. Tot astfel, multilateralul Tocilescu, atît de fecund în inițiative, oferă analizei laturi complementare și derutante.

Școala critică însăși, așa cum s-a cristalizat ea la finele secolului XIX, comportă structuri nu mai puțin contradictorii. Am evocat cazul, imposibil de circumscriș printr-un curent sau o formulă, oferit de Iorga. Sînt însă destule altele, din preajma acestuia și din generația următoare, susceptibile de interpretări contradictorii. Filonul romantic continuă să alimenteze atitudini, reacții, aspecte de operă. Cel critic, în plină ascensiune, se impune acum prin vigoarea sa militantă, pe baza unui program și în perspectiva unei reconsiderări integrale a domeniului. Orientarea pozitivă spre creație alternează, în această dialectică a ideilor, cu alta negativă, de critică. Prima afirmă valorile cu entuziasm, cealaltă le cerne, selectînd. Acție și reacție, în termenii lui Kogălniceanu³⁰, care definesc o realitate profundă a spiritului nostru. Direcția romantică și cea critică exprimă, de multe ori într-o sincronie aparent paradoxală, această alternanță, de natură să dinamizeze o mișcare culturală. Contemporani, cel puțin în parte, Odobescu se deosebește atît de mult de Hasdeu, iar acesta de triada critică³¹. Tabloul e colorat și complex. Ce-i separă componentele și ce le unifică pentru a-i conferi sens? Iată o întrebare ce merită a fi examinată mai de aproape.

ATTITUDE ROMANTIQUE ET PROPENSION CRITIQUE

RÉSUMÉ

On oppose d'habitude dans l'histoire littéraire le romantisme au classicisme, mais ces mots comportent, nous le savons depuis longtemps, des sens particuliers et des évolutions différentes qui justifient leur extension sur quelques domaines extra-littéraires. Dans l'historiographie, ces notions couvrent plutôt des attitudes mentales, des propensions qui partagent les historiens en *romantiques* et *critiques*. Ces sont des attitudes permanentes, outre les courants connus au XIX-e siècle. L'auteur examine ces attitudes dans l'historiographie roumaine à la fin du siècle passé et au commencement du XX-e.

³⁰ M. Kogălniceanu, *Apărarea Ministerului...*, Iași, 1861, p. 7—8.

³¹ Cf. I. Minea, *Adevăr și neadevăr relativ la istoria românilor*, în *CI*, 2/VIII—IX, 1932—1933, p. 3.

GEORGE POPOVICI, ISTORIC AL DREPTULUI ROMÂN

(1863—1905) * (I)

DE

CONSTANTIN C. ANGELESCU

S-au împlinit 76 de ani de la încetarea din viață a lui George Popovici. El a fost, în vremea sa, cel mai de seamă istoric al dreptului român. Marile lui merite au fost puse în evidență de Nicolae Iorga¹, de George Fotino² și recent de Mihai Iacobescu³. Mai sînt însă unele adăugiri de făcut la cele scrise pînă astăzi despre George Popovici. În rîndurile care urmează aducem cîteva completări.

I

George Popovici s-a născut la Cernăuți, la 8/20 noiembrie 1863⁴. El a fost fiul lui Eusebiu Popovici, profesor vestit la Facultatea de teologie din Cernăuți. Cum era și firesc, fiul a avut multe din frumoasele însușiri ale tatălui său.

După ce a absolvit școala primară, George Popovici a fost elev la liceul german din orașul său natal; diploma de bacalaureat a obținut-o în iunie 1882⁵. Apoi, el a fost student la Facultatea juridică din Cernăuți⁶. În 1888—1890, George Popovici a urmat cursurile Universității din Innsbruck spre a se specializa în istoria dreptului. Aici, el a audiat cursurile unor celebri profesori, ca Zallinger și Schiffner, și a participat asiduu la lucrările de la seminariile lor⁷. Înapoiat la Cernăuți, i s-a conferit, la 18 iunie 1894, pe baza examenelor la care a reușit cu mare succes, diploma de doctor în drept⁸. Precum se vede, el a fost student timp de 12 ani. El nu s-a grăbit să dobîndească titlurile universitare, rîvnite de așa de mulți, ci s-a străduit să facă studii cit mai temeinice.

În iunie 1882, George Popovici s-a înscris în societatea „Junimea”, care, precum se știe, era o asociație culturală a studenților români din Bucovina. El a fost secretarul acestei societăți în 1883 și președintele ei în 1884⁹. În cadrele societății „Junimea”, el a desfășurat o rodnică activitate, prin prelegeri, șezători culturale etc.¹⁰.

George Popovici a fost și un talentat poet. El a publicat poeziile sale sub pseudonimul *T. Robeanu*. În perioada cînd el era încă student, a apărut în „Convorbiri literare” (XIX, 1885, p. 189—190) poezia „Finis”¹¹. De atunci George Popovici a fost un statornic colabo-

* Comunicare la ședința Academiei R. S. România, Filiala Iași, de la 3 decembrie 1981.

¹ N. Iorga, *O lacrimă pentru George Popovici*, în „Sămănătorul”, IV, nr. 30, 24 iulie 1905, p. 527—530.

² George Fotino, *George Popovici, un istoric uitat al vechiului drept românesc*, în *ARMSI*, s. III, t. XVI, 1934—1935, p. 103—157.

³ Mihai Iacobescu, *George Popovici (1863—1905)*, în „Suceava, Anuarul Muzeului județean”, VI—VII (1979—1980), p. 541—563.

⁴ G. Fotino, *op. cit.*, p. 105; Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 542.

⁵ G. Fotino, *op. cit.*, p. 106.

⁶ *Ibidem*, p. 106.

⁷ *Ibidem*, p. 109—110.

⁸ *Ibidem*, p. 112.

⁹ G. Fotino, *op. cit.*, p. 106—107; Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 544.

¹⁰ M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 545.

¹¹ I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *Studii și documente literare*, I, București, 1931, p. 406 și p. 418, nota 46.

rator la această prestigioasă revistă. În indicele întocmit de profesorul Dumitru Evolveanu cu privire la „materile publicate în „Convorbiri literare” în anii I—XL”, sînt menționate 23 poezii ale lui George Popovici¹². Alte poezii ale sale au fost tipărite în „Gazeta Bucovinei” (IV, 1894, nr. 25 din 25 martie/8 aprilie 1894)¹³, în „Sămănătorul” din 1907 și în „Junimea literară” din 1908 și 1909¹⁴.

După moartea lui George Popovici, 23 din poeziile sale au fost publicate într-un volum de Șt. O. Iosif și Dimitrie Anghel¹⁵.

Insuflețit de un puternic patriotism, George Popovici a exprimat în frumoase versuri dragostea lui pentru pămîntul strămoșesc. Aceleași sentimente l-au îndemnat să studieze, cu pasiune, istoria neamului românesc și îndeosebi instituțiile sale în cursul veacurilor. Cercetările pe care le-a întreprins au fost foarte rodnice. El a cules un bogat material și a publicat lucrări interesante. Contribuțiile sale științifice sînt de mare însemnătate.

Prima din aceste contribuții a apărut în revista „Candela” din Cernăuți, în 1884—1885, sub titlul *Index Zolkievensis*. În anii următori, el a mai publicat opt documente privitoare la mănăstirea Putna, șase studii și trei recenzii. Ultimul din studiile sale a apărut în ziarul „Epoca” de la 7 iulie 1905, așadar cinci zile înainte de moartea sa.

George Popovici n-a fost numai un poet talentat și un istoric de seamă. El a participat și la viața politică din Bucovina, unde, în ultimii trei ani ai veacului trecut, el a avut un rol de frunte. Despre activitatea sa politică ne dă prețioase informații Mihai Iacobescu¹⁶. Amănunte interesante aflăm și în volumul de „Amintiri” al lui Valeriu Braniște¹⁷.

Călăuzit de puternicul patriotism care-l însușește, George Popovici a luptat în rîndurile partidului național român din Bucovina.¹⁸ Sprijinit de acest partid, în martie 1897, la alegerile pentru Reichsrath-ul de la Viena (care era adunarea legiuitoare a Austriei), George Popovici a fost ales deputat al circumscripției a V-a, cuprinzînd regiunea Storojineț, Siret, Rădăuți, Suceava, Gura Humorului și Cîmpulung¹⁹.

La Viena, în Reichsrath, George Popovici a susținut, fără șovăire, revendicările românilor aflați sub dominația habsburgică.

În 1898, el a fost ales și deputat în dieta Bucovinei de către alegătorii circumscripției Cîmpulung—Vatra Dornei, după o foarte grea luptă²⁰. Măsurile ilegale la care a recurs guvernatorul Bourguignon, ingerințele săvîrșite, dovedesc că George Popovici era considerat ca un adversar al regimului austriac. Pentru înfrîngerea lui a fost deslănțuită o cumplită urgie electorală. Totuși George Popovici a biruit.

Și în dieta Bucovinei, George Popovici a apărut, cu perseverență, drepturile românilor și a preconizat realizarea unor importante reforme democratice. El chiar a redactat un proiect de lege, în care era prevăzut sufragiul universal, egal și direct²¹.

Cît timp a fost deputat în Reichsrath-ul Austriei și deputat în dieta Bucovinei, George Popovici a păstrat legături continue cu alegătorii lui. Vizita comunele circumscripției, stătea de vorbă cu locuitorii, se interesa de situația lor, de revendicările lor. Ținea întruniri, la care convoca pe alegătorii din mai multe sate. Astfel, la 2/14 februarie 1898, a avut loc, la Cîmpulung, o adunare a alegătorilor, la care, după informațiile publicate în ziarul ieșan „Evenimentul”, au participat „aproape o mie de țărani din toate comunele districtului”²². George Popovici, într-o frumoasă cuvîntare, a expus activitatea desfășurată de deputații români în Reichsrath. Apoi a dat lămuriri despre programul a cărui înlăptuire o urmărea, îndeosebi cu privire la „îmbunătățirea stării economice a țărăniimii”. Cuvîntarea lui a fost ascultată cu mult interes. Adunarea a votat, cu „entuziasm”, o moțiune, în care exprima lui George Popovici mulțumirile ei și încrederea ce-i păstra.

¹² *CvL*, XL, 1906, p. 1163—1222.

¹³ Leca Morariu, *Un cîntăreț al Sucevei: T. Robeanu*, Cernăuți, 1926, p. 20, nota 20.

¹⁴ *Ibidem*, p. 50.

¹⁵ T. Robeanu (Dr. George Popovici), *Poezii postume*, cu o prefață de N. Iorga, București, 1908, 80 p.

¹⁶ M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 557—562.

¹⁷ Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*, București, 1972, p. 326, 339, 377—381. Asupra știrilor din acest volum privitoare la George Popovici mi-a atras atenția Constantin Aroneș, căruia îi exprim mulțumirile mele și pe această cale.

¹⁸ M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 557.

¹⁹ G. Fotino, *op. cit.*, p. 114; M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 557.

²⁰ Valeriu Braniște, *op. cit.*, p. 377—381.

²¹ G. Fotino, *op. cit.*, p. 120; M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 559.

²² „Evenimentul”, 6/18 februarie 1898, p. 1.

În perioada aprilie 1898 — octombrie 1899, George Popovici a fost și redactor la „Foaia legilor imperiale” (Reichsgesetzblatt) care apărea la Viena²³. El a demisionat foarte curând din această funcțiune, precum precizează profesorul I. G. Sbiera, din cauza „conflictelor politice ivite între deputații români și guvernatorul Bucovinei”²⁴.

În mai 1900, s-au întrunit, la Budapesta, delegația Ungariei și delegația Austriei pentru a rezolva afacerile comune ale statului dualist austro-ungar. Din delegația austriacă a făcut parte și George Popovici. În calitate de deputat în Reichsrath, el a fost ales de colegii lui spre a participa la lucrările delegației. Cu mult curaj, el a intervenit în dezbaterile care au avut loc cu acel prilej, atrăgând atenția asupra nedreptăților impuse românilor de sub dominația habsburgică. El a subliniat că numai dacă vor înceta asemenea procedee puteau fi stabilite legături de prietenie între statele din Tripla Alianță și România²⁵.

Cu acest discurs s-a încheiat cariera politică a lui George Popovici. În decembrie 1900, el a fost înfrânt la alegerile pentru Reichsrath²⁶. Înfrângerea sa a fost rezultatul manoprelor la care a recurs guvernatorul Bucovinei, baronul Bourguignon, împotriva dirzului apărător al românilor din Austro-Ungaria²⁷.

Curând după ce a fost astfel învins de adversarii lui politici, George Popovici a plecat din Bucovina și s-a strămutat la București. Motive de ordin personal l-au determinat să ia această hotărâre. În adevăr, la 27 mai / 9 iunie 1901, George Popovici s-a căsătorit cu Maria Șendrea²⁸. Ea făcea parte dintr-o veche familie moldovănească, înrudită cu Ștefan cel Mare²⁹. Tatăl ei era Ștefan Șendrea, fost ministru de justiție în guvernul din 1896—1897, prezidat de P. S. Aurelian.

Emigrând din Bucovina, George Popovici a renunțat la cetățenia austriacă³⁰. Printr-o lege, publicată în „Monitorul Oficial” de la 10 februarie 1902, i-a fost „recunoscută calitatea de cetățean român”, în conformitate cu art. 9 din Constituția în vigoare la acea dată.

Stabilit la București, George Popovici și-a continuat activitatea științifică, publicând interesante studii. În același timp, el s-a pregătit și pentru catedra de istoria dreptului român care avea să fie înființată la Universitatea din capitala României.

Cele două Facultăți juridice din țara noastră, adică Facultățile juridice din București și Iași, nu fuseseră până atunci înzestrate cu catedre de istoria dreptului român. De această deficiență și-a dat seama și conducerea Ministerului instrucției publice și a decis să ia măsurile cuvenite de îndreptare. Situația financiară era însă foarte gravă. O cumplită criză economică se abătuse asupra României. Guvernul constituit la 14 februarie 1901 sub președinția lui Dimitrie A. Sturdza fusese silit să reducă cheltuielile statului, procedând la mari economii. În asemenea condiții, înființarea de noi catedre universitare, care ar fi sporit cheltuielile bugetare, a trebuit să fie aminată pentru vremuri mai bune, când echilibrul finanțelor publice va fi restabil.

La sfârșitul anului 1902, situația se îmbunătățise, așa încât, la 7 decembrie 1902, George Popovici scria tatălui său, că, „în cel mult două luni, catedra se înființează”³¹. Pentru a fi numit la această catedră, el lucra intens la o „istorie a dreptului român”³².

Catedra n-a putut fi atunci înființată, ci abia în 1905.

Cu hărnicia și modestia care-l caracterizau, George Popovici a continuat să activeze pe tărîmul științific. În 1903, el a publicat, în volumul „*Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șaptezeci de ani*”, un studiu despre *Ordinea de succesiune la moștile donative moldovene în secolul XIV*. În martie 1905, a apărut, în „Convorbiri literare”, studiul lui George Popovici despre *Anul de la martie în Moldova, în timpul lui Alexandru cel Bun*.

²³ I. G. Sbiera, *Enciclopedia română* (C. Diaconovich), Sibiu, Tomul III, p. 644; M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 560; Liviu Ștefănescu, *Un document inedit privitor la frământările din Bucovina premergătoare destrămării imperiului austro-ungar*, „Suceava, Anuarul Muzeului Județean”, VI—VII, 1979—1980, p. 487.

²⁴ I. G. Sbiera, *op. cit.*, p. 644.

²⁵ G. Fotino, *op. cit.*, p. 121—123; M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 560—561.

²⁶ G. Fotino, *op. cit.*, p. 126.

²⁷ M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 561—562.

²⁸ Ziarul „Liberalul” (Iași), 29 mai 1901, p. 2.

²⁹ George Popovici, în *O scriere nouă asupra vechilor noastre așezăminte* (CvL, XX, nr. 9, noiembrie 1886, p. 683), menționează pe „hatmanul Șendrea, cumnatul lui Ștefan cel Mare”.

³⁰ DAD, ședința de la 19 dec. 1901, p. 218.

³¹ George Fotino, *op. cit.*, p. 148.

³² *Ibidem*, p. 147 și p. 148.

Precum era și firesc, meritele lui George Popovici au fost în curînd recunoscute de cei ce i-au citit lucrările și au apreciat, cu imparțialitate, valoarea lor științifică. Printre aceștia a fost și I. Kalinderu, membru al Academiei Române. La 7 mai 1904, în ședința comisiei dicționarului limbii române, I. Kalinderu a propus ca George Popovici să fie însărcinat a colabora cu Alexandru Philippide la întocmirea dicționarului „pentru termenii de istoria dreptului, de drept administrativ, de finanțe etc.”³³. După trei săptămîni, la 27 mai 1904, I. Kalinderu a repetat aceeași propunere³⁴. Din actele cercetate, n-am putut însă afla dacă ea a fost sau nu admisă.

În anul următor, Dimitrie A. Sturdza a prezentat Academiei Române un raport pentru alegerea lui George Popovici ca membru corespondent. În ședința de la 11 aprilie 1905, Academia Română a luat cunoștință de acel raport foarte elogios³⁵. Dimitrie A. Sturdza cita studiile publicate pînă atunci de George Popovici și constata că autorul lor avea „bogate cunoștințe asupra vechilor noastre instituții de stat”, că el proceda „prin analiza conștiințioasă a documentelor și cronicelor noastre” și că lucrările lui erau „luminate de un spirit critic pătrunzător și minuțios”.

După citirea raportului, procedîndu-se la vot, George Popovici a fost ales membru corespondent al Academiei Române, cu 18 voturi pentru și 7 voturi contra³⁶.

Au fost la București, în acea perioadă, unele persoane care, pentru anumite interese, au combătut cu înverșunare pe George Popovici. Astfel, spre a împiedica numirea lui la catedra de istoria dreptului român, s-a dezlințuit împotriva lui o violentă campanie într-un ziar al partidului conservator. Motive probabilabile au stat la baza acestei campanii. Pe atunci, la Facultatea juridică din București, unii profesori, care au fost membri ai partidului conservator, au avut o mare influență asupra citorva din colegii lor înregimentați în alte partide, încît, împreună cu aceștia, au alcătuit majoritatea. În conformitate cu autonomia universitară în vigoare la acea epocă, majoritatea rostea cuvîntul hotărîtor pentru tot ce privea Facultatea. Ea propunea înființarea de noi catedre, desemna pe suplinitorii catedrelor vacante și avea importanță atribuții la numirea noilor profesori. Spre a putea beneficia mai departe de situația ei privilegiată, majoritatea profesorilor Facultății de drept din București s-a străduit să-și consolideze poziția, prin chemarea unui membru al partidului conservator la catedra vacantă. Candidatul pe care ea l-a sprijinit a fost medicul Paul Negulescu.

La 23 decembrie 1904, partidul conservator a revenit la cîrmă țării, ministerul liberal al lui Dimitrie A. Sturdza fiind înlocuit prin guvernul George Gr. Cantacuzino³⁷. Noul ministru a cultelor și instrucției publice, Mihail Vlădescu, neținînd seamă de interesele învățămîntului, s-a grăbit să satisfacă dorințele aderenților lui politici. De aceea el a lăsat o foarte rea amintire.

Adunările legiuitoare fiind dizolvate, alegeri generale au avut loc pentru Cameră și Senat în februarie 1905. În județul Ilfov, la colegiul II pentru Cameră, Paul Negulescu a fost ales deputat pe lista partidului conservator³⁸.

Printre primele acte ale noului regim a fost votarea legii de la 19 mai 1905, prin care au fost înființate două catedre „de istoria dreptului public și privat în general și cu referințe la vechiul drept românesc” și anume: o catedră la Facultatea juridică din Iași și altă catedră la Facultatea juridică din București³⁹. Aceasta era tocmai catedra pentru care George Popovici se pregătise cu multă siguranță. Regimul conservator însă n-a înființat-o pentru George Popovici, ci pentru partizanul său Paul Negulescu.

Procedeele folosite atunci împotriva lui George Popovici au fost aspru osîndite de Nicolae Iorga, în termenii următori:

„Era vorba, era dorința lui [George Popovici] și cu mult mai mult dorința noastră, să fie profesorul de drept român al Universității din București, dar, cînd se cunoscuseră această dorință, o mare furtună se stîrni împotriva lui, din toată dușmănia sufletelor neisprăvite și păcătoase: un bucovinean făcu scandal în ziare, în ziarul „Conservatorul”, acoperind cu insulte pe acest om corect și bun, modest și delicat, care n-a jignit pe nimeni; o tabără întregă se alcătui în Facultatea noastră pentru a-i opri intrarea. Noi știm cît de mult l-a rănit

³³ *Scrisori către I. Bianu*, Vol. III, București, 1976, p. 344.

³⁴ *Ibidem*, p. 346.

³⁵ A.A.R., t. XXVII, 1904—1905, Partea administrativă și dezbaterile, p. 248—249.

³⁶ *Ibidem*, p. 249.

³⁷ Dimitrie Costescu, *Fazele ministeriale în România*, București, 1930, p. 111.

³⁸ Ziarul „Conservatorul” de la 5 februarie 1905, p. 1.

³⁹ Art. V din legea de la 19 mai 1905 („Monitorul Oficial”, 19 mai 1905, p. 1485).

acea insultă, al cărei făptăş îl ştia şi tocmai de aceea vedea că nu poate cere nici o satisfacţie şi, faţă de impotrivirea acelor profesori de Universitate, neînţelegători şi răi, ştim cu cât dezgust spunea că „nu mai ţine astăzi la acea catedră“⁴⁰.

O cumplită desnădejde a cuprins atunci pe George Popovici. Planurile pe care le făurise se năruiau. Cariera profesorală, pentru care se pregătise cu multă conştiinciozitate, îi era închisă. Această lovitură a primit-o tocmai când era hărţuit de creditori din Bucovina pentru datorii ce contractase altădată spre a face faţă cheltuielilor pricinuite de campaniile electorale şi spre a ajuta pe unii din alegătorii lui. Desnădejdea care l-a cuprins a fost aşă de mare, încât el a hotărât să pună capăt vieţii sale.

În iulie 1905, George Popovici a plecat din Bucureşti şi s-a dus în Ungaria, în oraşul Munkács. Aici, în noaptea de 11 spre 12 iulie 1905, el s-a otrăvit cu morfină⁴¹. În camera din hotelul unde locuia au fost găsite o scrisoare şi şase telegrame, scrise de el în cursul acelei nopţi⁴². Scrisoarea era adresată căpitanului oraşului (Stadthauptmann), iar telegramele erau adresate unor membri ai familiei, unui prieten şi Prefecturii Poliţiei oraşului Bucureşti. George Popovici nu indica pentru ce s-a sinucis, ci doar dădea dispoziţii cu privire la înmormintarea sa.

Năpraznica moarte a lui George Popovici a îndurerat adinc pe tatăl său. Durerea resimţită de Eusebiu Popovici a dăinuit pînă la încetarea vieţii sale, în 1922. A fost „o rană adincă de care nimeni nu-l putea tămădui“⁴³.

Dintre prietenii lui George Popovici, Nicolae Iorga a scris un foarte frumos articol, din care am reprodus mai sus unele pasaje. În acel articol, Nicolae Iorga a pus în evidenţă însuşirile excepţionale ale lui George Popovici, însemnătatea operei lui ştiinţifice şi marca nedreptate ce i s-a făcut, împiedicându-l de a fi numit profesor la Facultatea juridică din Bucureşti, la catedra de istoria dreptului român, pentru care el era cel mai bine pregătit şi cel mai talentat dintre toţi candidaţii⁴⁴.

În şedinţa Academiei Române de la 19 august 1905, I. Kalinderu, în calitate de preşedinte, într-o impresionantă cuvîntare, a arătat cât de grea era pierderea suferită de această instituţie prin moartea lui George Popovici. A amintit luptele pe care le-a dus în Bucovina pentru apărarea drepturilor poporului român, activitatea ce a desfăşurat la Viena, în Reichsrath, discursul ce a rostit la Budapesta, ca reprezentant al provinciei sale natale în delegaţia austriacă. A subliniat cât de valoroase erau studiile ştiinţifice ce tipărise şi a adus la cunoştinţa Academiei că George Popovici „pregătea de mai mult timp o mare lucrare despre dreptul vechi românesc. Din aceasta a tipărit chiar cîteva coale şi ea avea să-l consacre ca un adinc cunoscător al acestei părţi a ştiinţei dreptului, aşă după cum ni se arătasă prin lucrările sale anterioare“⁴⁵.

În adevăr, foarte grea a fost pierderea suferită atunci de ştiinţa istorică din ţara noastră şi îndeosebi de istoria dreptului român, după cum se poate lesne constata dintr-un scurt rezumat al studiilor ştiinţifice publicate de George Popovici şi al contribuţiilor ce a adus la mai buna cunoaştere a trecutului nostru şi mai ales a vechilor noastre instituţii juridice.

II

1. Prima lucrare tipărită de George Popovici a apărut în revista „Candela“ din Cernăuţi, în 1884—1885, şi este intitulată *Index Zolkieviensis*⁴⁶.

Ea cuprinde un inventar al actelor rămase la Zolkiew (în Polonia) de la Mitropolitul Moldovei Dosoftei. Se ştie că Mitropolitul Dosoftei s-a refugiat în Polonia, în 1686. El a

⁴⁰ N. Iorga, *O lacrimă pentru George Popovici*, în „Sămănătorul“, IV, nr. 30 din 24 iulie 1905, p. 530.

⁴¹ G. Fotino, *op. cit.*, p. 150.

⁴² Textul lor integral a fost publicat de Leca Morariu, *Ce a fost odată. Din trecutul Bucovinei*, Cernăuţi, 1922, p. 102—106.

⁴³ N. Iorga, *Oameni cari au fost*, Vol. III, Bucureşti, 1936, p. 121.

⁴⁴ N. Iorga, *O lacrimă pentru George Popovici*, în „Sămănătorul“, IV, nr. 30, 24 iulie 1905, p. 527—530.

⁴⁵ A.A.R., s. II, t. XXVIII, 1905—1906, Partea administrativă şi dezbaterile, Fasc. I, 1906, p. 22—24.

⁴⁶ „Candela“, III, nr. 9 din septembrie 1884, p. 541—553; nr. 11 din noiembrie 1884, p. 687—700; nr. 12 din decembrie 1884, p. 747—757; IV, nr. 1, din ianuarie 1885, p. 22—23, şi nr. 2 din februarie 1885, p. 92—103.

plecat din Moldova cu documente ale Mitropoliei⁴⁷. La sfârșitul veacului următor, aceste documente, împreună cu acte personale ale lui Dosoftei, se aflau în arhiva familiei Radziwill din localitatea Zolkiew. Un inventar al acestui fond arhivistic a fost alcătuit, în limba germană, de un anume Ioan Anastasiu Manovarda. Inventarul a fost terminat la 3 ianuarie 1783. În el sînt înregistrate 395 acte, cu un scurt rezumat al fiecăruia. Sînt menționate patru documente de la Alexandru cel Bun, șapte documente de la urmașii acestuia și șapte documente de la Ștefan cel Mare. Cele mai multe acte din acest inventar sînt referitoare la persoana Mitropolitului Dosoftei.

George Popovici a reprodus pe două coloane conținutul inventarului. Pe coloana din stînga este imprimat textul german, iar pe coloana din dreapta traducerea corespunzătoare în limba română.

2. În revista „Candela” din septembrie 1886 (p. 557—567), George Popovici a publicat *Opt documente privitoare la mănăstirea Putna (1707—1778)*.

Aceste documente prezintă interes, pentru că în ele sînt menționate dările ce plăteau vecinii de pe anumite moșii ale mănăstirii Putna, dări de care au fost scutiți de unii Domni ai Moldovei. Un document din 12 ianuarie 1734 se referă la un proces de împresurare a moșiei Cozmin și ne arată procedura ce se urma pentru asemenea litigii.

3. În 1885, Nicolae Blaramberg a tipărit, la București, în limba franceză, o voluminoasă carte de 807 pagini, avînd titlul *Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*.

Autorul acestei cărți era un cunoscut politician al acelei epoci. Studiile sale universitare se mărginiseră la o licență în drept la binevoitoarea Facultate juridică din Aix en Provence (oraș din sudul Franței). Fusese scurt timp, sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza, procuror la Curtea de Casație, funcțiune din care demisionase după lovitura de stat de la 2 mai 1864.

George Popovici a consacrat cărții lui Nicolae Blaramberg o amănunțită și bine documentată recenzie, publicată în „Convorbiri literare” din noiembrie 1886 (p. 622—688). El a pus în evidență că această lucrare nu avea nici o valoare științifică. Din cele opt sute șapte pagini, vreo șapte sute pagini erau „umplute cu traducțiuni de tratate de pace și de comerț, cu excerpte de legi și regulamente moderne, cu reproducțiuni din Savigny, Cantemir, Neigebaur, Wilkinson, Raicevich, Bauer, Thouvenel și alți scriitori, în parte lipsiți de orice autoritate științifică, precum și din ziare politice pe care d. Blaramberg nu se sfiește a le pune în rîndul izvoarelor bine acreditate”⁴⁸. George Popovici constata că, în restul de o sută de pagini, „tot ce în istoria noastră este interesant [...] este ignorat cu desăvîrșire”⁴⁹.

Nicolae Blaramberg ignora mai toate studiile privitoare la vechiul drept român, publicate de înaintașii lui, ca A. D. Xenopol, G. Panu, Ioan Brezoianu, Al. Papadopol-Calimah etc. Influența exercitată de instituțiile slave și ungurești asupra vechiului drept român era și ea ignorată.

Nicolae Blaramberg întemeia expunerea sa pe „Izvodul spătarului Clanău”, care era un fals evident⁵⁰.

Nicolae Blaramberg afirma că, în Principatele Române, în sistemul de guvernămînt dinainte de Regulamentele Organice, Domnitorii au avut puteri limitate. Acel regim ar fi fost o „monarhie temperată”. George Popovici dovedește că această afirmație este complet greșită, întrucît „absolutismul voievozilor nu avea nici o îngrădire legală”⁵¹.

George Popovici nu s-a mărginit să semnaleze erorile săvîrșite de Nicolae Blaramberg. El a schițat, în cursul criticelor sale, trăsăturile caracteristice ale vechilor noastre instituții, subliniind înrîurirea exercitată asupra strămoșilor noștri de către slavi, maghiari, sași și poloni⁵². El a indicat astfel calea ce trebuie urmată pentru studiile relative la istoria vechiului drept român.

A fost George Popovici un cercetător științific cu bogate cunoștințe în specialitatea sa. El a fost înzestrat și cu o rară conștiinciozitate. A fost și foarte meticulos. Cînd în

⁴⁷ Ștefan Dinulescu, *Viața și scrierile lui Dosoftei, Mitropolitul Moldovei*, în „Candela”, IV, nr. 2, februarie 1885, p. 75, nota 1.

⁴⁸ George Popovici, *O scriere nouă asupra vechilor noastre așezăminte*, în CcL, XX, nr. 8, noiembrie 1886, p. 664.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 671—676.

⁵¹ *Ibidem*, p. 676.

⁵² *Ibidem*, p. 688.

studiile sale publicate în reviste s-au strecurat erori de tipar sau omisiuni, George Popovici a inserat o erată, cu îndreptările necesare, într-unul din numerele următoare ale acelei reviste. Astfel, în „Convorbiri literare” (XX, nr. 10 din ianuarie 1887, p. 891), într-o „Notiță”, sînt menționate două omisiuni în textul tipărit al recenziei cărții lui Nicolae Blaramberg.

4. Grigore Tocilescu, în 1885, a publicat, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie” (II, volumul IV, 1885, p. 542), un hrisov al lui Mihai Viteazul din 1 februarie 1596, din care rezultă că Domnitorul a cumpărat moșia Sularul de la moșnenii care o stăpîneau, plătiind 40 000 aspri. După cîțiva ani, foștii proprietari moșneni redobîndesc moșia pentru suma de 80 000 aspri.

Tocilescu a publicat acest document, însoțindu-l de unele comentarii eronate. El a susținut, printre altele, că cei 80 000 aspri n-au fost primiți de Mihai Viteazul, ci au fost dăruieți de el.

A. D. Xenopol, în „Convorbiri literare” din noiembrie 1886 (p. 695—702), a interpretat hrisovul de la 1 februarie 1596 în sensul că moșnenii din Sularul au fost impuși la „un bir” pe care ei neputîndu-l achita, moșia lor a fost confiscată de către Domn, moșnenii devenind vecini domnești, printr-o „vînzare fictivă”. Pentru a redobîndi pămîntul ce le fusese răpit și pentru a redeveni oameni liberi, ei au adunat 80 000 aspri, cu care au răscumpărat moșia Sularul.

George Popovici a adus dovada erorilor săvîrșite de Grigore Tocilescu și de A. D. Xenopol⁵³. Textul hrisovului de la 1 februarie 1596 este destul de clar. Nici un cuvînt din acest hrisov nu îndreptățește a se afirma că moșnenii din Sularul au fost impuși la „un bir” deosebit. Din textul hrisovului reiese că moșia Sularul a fost vîndută de bună voie. „La vînzare par a fi primit moșnenii din Sularul obligația de a rămînea pe moșia odată a lor și ei devin [...] români vecini”. După cîțiva ani, ei răscumpără moșia, plătiind 80 000 aspri. Acestea sînt constatările ce rezultă din cuprinsul hrisovului. Afirmațiile lui Grigore Tocilescu și ale lui A. D. Xenopol sînt presupuneri care nu se bazează pe textul hrisovului.

În acest studiu, George Popovici dă și cîteva interesante lămuriri despre vecini în epoca lui Mihai Viteazul.

În numărul următor din „Convorbiri literare” (aprilie 1887, p. 96), a fost inserată, desigur la stăruința lui George Popovici, o erată privitoare la greșelile de tipar din studiul *Mihai Vodă și moșnenii din Sularul*.

5. Cronicarul Ureche, într-un pasaj consacrat lui Iuga Vodă, constată că acest Domnitor „au descălecat orașe prin țară, tot la locuri bune, și au ales sate și le-au făcut ocoale pinpregiur”.

Émile Picot, profesor la Școala de limbi orientale de la Paris și care a publicat cronică lui Ureche tradusă în limba franceză⁵⁴, a emis părerea că aceste ocoale au fost fortificații pentru apărarea localităților respective.

A. D. Xenopol a fost și el de această părere.

George Popovici a dovedit că ocoalele menționate în cronică lui Ureche, în timpul domniei lui Iuga Vodă⁵⁵, n-au fost fortificații, ci ele au fost circumscripții teritoriale.

Ca dovezi în sprijinul opiniei sale, George Popovici citează 36 documente din perioada 1554—1677⁵⁶. În aceste documente, cuvîntul „ocol” are înțelesul de „diviziune teritorială, un complex ce închide în cuprinderea sa mai multe locuri, [...] un fel de arondisment”.

George Popovici precizează că, în epoca aceea, în Moldova, după cum reiese din documente, un complex ce închide în cuprinderea sa mai multe locuri [...] un fel de arondisment”. Acest „arondisment” era denumit „ocol”. Tîrgul era capitala ocolului⁵⁷.

⁵³ George Popovici, *Mihai Vodă și moșnenii din Sularul. O încercare interpretativă*, în *CvL*, XX, nr. 12, martie 1887, p. 1065—1086.

⁵⁴ *Chronique de Moldavie depuis le milieu du XIVe siècle jusqu'à l'an 1594 par Grégoire Urechi*, Texte roumain avec traduction française par Émile Picot, Paris, Ernest Leroux, 1878.

⁵⁵ Iuga Vodă a domnit în Moldova în două rînduri: în anii 1374—1375 și 1388—1400. (Dimitrie Onciul despre Iuga George Koriatovici, *Enciclopedia română* (C. Diaconovich), Tomul II, Sibiu, 1900, p. 901).

⁵⁶ George Popovici, *Cronica lui Ureche despre ocoalele iugaene*, în *CvL*, XXIV, nr. 12, martie 1891, p. 1012—1021.

⁵⁷ Ibidem, p. 1016.

Prin acest studiu, bazat pe numeroase documente, din care unele inedite⁵⁸, George Popovici a contribuit la mai buna cunoaștere a organizării administrative a Moldovei din vremea lui Iuga Vodă și pînă la sfîrșitul veacului al XVII-lea.

6. În „Convorbiri literare” (XXV, nr. 9, decembrie 1891, p. 705—716) a apărut studiul lui George Popovici despre *Runc. Glosă la o colecțiune inedită de documente moldo-cimpulungene*.

George Popovici arată că denumirea „runc” se întîlnește în documente din regiunea Cîmpulungului Bucovinei. Această denumire se întîlnește și în alte regiuni, de ex. în județul Țrahova, precum și în poezii populare și în basme. Cuvîntul „runc” este de origine latină. El a fost folosit de autori, ca Varron, Columella, Plinius, cu sensul de „a plivi buruienile din holde și depe straturi”. În latina medievală, verbul „runcare” are înțelesul de a lăzu. În Bucovina, „locurile denumite runc [...] sînt, dacă nu în toată întinderea lor, cel puțin parțial, goale de păduri, vin așezate la marginea sau nu departe de codru”⁵⁹. Deci termenul „runc” se referă la un teren lăzuit, la o curătură. Acesta este sensul lui în vechile noastre documente, în basme, în proverbe, în poeziile populare.

Micul studiu despre runc dovedește că George Popovici a avut temeinice cunoștințe nu numai în domeniul istoriei, dar și în acel al filologiei.

7. Despre cartea profesorului Ludwig Wahrmund, *Das Kirchenpatronatsrecht in Oesterreich*, George Popovici a publicat o recenzie în „Gazeta Bucovinei” (IV, 1894, nr. 13), reprodusă apoi în revista „Candela” (1894, p. 124—128). Intrucît în bibliotecile din Iași nu se află numerele din aceste periodice în care a fost tipărită recenzia lui George Popovici, n-am putut lua cunoștință de cuprinsul ei. Menționăm că ea a fost elogios apreciată de George Fotino, care a subliniat că ea este „o cercetare atentă a cărții recenzate”⁶⁰.

8. Cînd Titu Maiorescu a împlinit vîrsta de 60 de ani, un grup de prieteni a tipărit un frumos volum, ca omagiu adus prestigiosului profesor. La acest omagiu a participat și George Popovici, cu studiul *Starostia sepenicensa. Notifiș privitoare la istoria vechii organizațiuni a Moldovei de sus*⁶¹.

Bazîndu-se pe șase documente din perioada 1397—1420, adică din vremea lui Ștefan I și Alexandru cel Bun, George Popovici a susținut că, pe atunci, nordul Moldovei, vecin cu Polonia, alcătuia o circumscripție, starostele fiind cel mai înalt dregător al aceluia ținut. După chiar termenii folosiți de George Popovici, „nordul Moldovei forma o închegare administrativă, pămîntul sepenicens”. [...] „Din punctul de vedere administrativ, pămîntul sepenicens era o starostie”⁶².

După ce a fost imprimat volumul *Lui Titu Maiorescu. Omagiu*, George Popovici, într-o notiță, inserată în „Convorbiri literare”, a adus la cunoștința cititorilor revistei că, într-un document anterior celui din 1397, aflase menționată starostia sepenicensa, și anume „actul omagial al lui Petru Mușar din 1387 (Ulianicky, Materialy, p. 2) pomenesc deja starostia. El cuprinde, în starea de azi a izvoarelor, cea mai veche urmă documentală a instituțiunii”⁶³.

9. Cartea bucovineanului Aurel Onciul, *Dreptul administrativ român. Partea generală*, tipărită la Viena, în 1900, a fost recenzată de George Popovici în „Noua revistă română”⁶⁴, care apărea la București, sub direcția profesorului C. Rădulescu-Motru.

În acea recenzie, George Popovici prezintă un rezumat al fiecărui capitol din cartea lui Aurel Onciul. El laudă foarte mult această lucrare și afirmă că singura ei deficiență constă în „cîteva defecte de stil românesc”, pentru că autorul este „trăitor de decenii între străini”.

Aprecierea cărții lui Aurel Onciul de către George Popovici a fost prea elogioasă. Sînt, în această lucrare, și alte defecte decît cele de stil. Aurel Onciul a avut cunoștințe insuficiente despre dreptul administrativ român. De aceea vîlul uitării s-a întins foarte curînd asupra cărții sale.

⁵⁸ Astfel George Popovici citează documente inedite din arhiva Fondului religios al Bucovinei (p. 1014 și p. 1020), din arhiva Tabulei bucovinene din Cernăuți (p. 1015 și p. 1020) și din arhiva mănăstirii de călugărițe de la Țșcani (p. 1020).

⁵⁹ *CvL*, XXV, nr. 9, decembrie 1891, p. 710.

⁶⁰ George Fotino, *op. cit.*, p. 142.

⁶¹ *Lui Titu Maiorescu. Omagiu*, București, Sococ, 1900, p. 476—482.

⁶² *Ibidem*, p. 481.

⁶³ G. Popovici, *Postscriptum la „Starostia sepenicensa”*, în *CvL*, XXXIV, nr. 5, mai 1900, p. 432.

⁶⁴ Vol. I, nr. 12, 15 iunie 1900, p. 548—550.

10. În volumul *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șaptezeci de ani* (volum apărut la București, în 1903), George Popovici a publicat un studiu despre *Ordinea de succesiune în moșiile donative moldovene în secolul XIV*.

George Popovici analizează cinci documente din perioada 1374—1400, referitoare la danii de moșii, făcute de Domnii Moldovei unor boieri „pentru drept și credincios serviciu”. Prin actul de danie, moșia era dăruită boierului respectiv și „copiilor săi, și nepoților săi, și restrănepoților cu tot dreptul”. Moșia donată era așadar moștenită de descendenții în linie directă ai primului donatar. Drepturile acestora nu erau limitate la al patrulea grad. Deci și urmașii direcți ai „restrănepoților” moșteneau acea moșie. Privilegiul masculinității nu era în vigoare în Moldova de atunci. Prin urmare, printre descendenții d'recți, fiicele aveau aceleași drepturi ca și fiii.

La aceste concluzii ajunge George Popovici din analiza celor cinci documente de la 1374—1400⁶⁵.

11. Ultimele studii ale lui George Popovici, tipărite înainte de înțetarea din viață, se referă la „ipoteza anului de la martie”.

În „Convorbiri literare” (XXXIX, nr. 3, martie 1905, p. 193—221) a apărut studiul său *Anul de la martie, în timpul lui Alexandru cel Bun*.

Pe temeiul unui document de la 13 ianuarie 6940, prin care Ilie Vodă a dăruit lui Oanina două sate pe Jijia, George Popovici susține că, la acea epocă, în Moldova, anul calendaristic începea la 1 martie. În sprijinul acestei păreri, el invoacă un document de la Alexandru cel Bun din 20 decembrie 1432. Așadar, numai posterior acestei date a putut să se termine domnia lui Alexandru cel Bun și fiul său Ilie să vină pe tronul Moldovei.

Prin actul de la 13 ianuarie 6940, Ilie s-a intitulat „Domn al țării Moldovei”. George Popovici constată că „așa nu putea glăsuși cartea unui locuitor sau chiar a unui coregent” și deci acest act „este din timpul domniei lui Ilie Vodă”.

La acea epocă, în calendarul rusesc, anul începea la 1 martie. George Popovici afirmă că, în Moldova, a fost atunci adoptat același calendar și de aceea, în timpul lui Alexandru cel Bun și sub domnia urmașului său, anul începea la 1 martie. Scăzând din anul de la facerea lumii cifra 5 507, așadar 6 940—5 507, obținem anul 1433. Deci actul citat al lui Ilie Vodă de la 13 ianuarie 6940 datează de la 13 ianuarie 1433.

După apariția acestui studiu, George Popovici a aflat că, în arhivele de la Königsberg, se păstra o scrisoare din 30 martie 1432 a lui Swidrigailo, adresată lui Paul Russdorff, „marele maestru al ordinului teuton”. Din acea scrisoare reieșea „că Alexandru cel Bun a murit în 1432, anume înainte de 30 martie, probabil la 1 ianuarie”.

Având în vedere acest act, George Popovici, într-un studiu publicat în ziarul „Epoca” de la 7 iulie 1905⁶⁶, declară că ultimul document al lui Alexandru cel Bun n-a putut fi emis la 20 decembrie 1432, întrucât la acea dată Alexandru cel Bun nu mai trăia. „Nu rămîne” — scrie George Popovici — „decît a admite că trebuie citit după cronologia de la septembrie și că, în realitate [acel document] e din 20 decembrie 1431”. De asemenea, actul de danie al lui Ilie Vodă de la 13 ianuarie 6940, conform cronologiei de la septembrie, n-a fost emis la 13 ianuarie 1433, ci la 13 ianuarie 1432.

Concluzia lui George Popovici este că „ipoteza anului de la martie, pentru vremea lui Alexandru cel Bun, trebuie privită drept căzută” și că, pentru epoca aceea, „cronologia de la septembrie pare a fi fost în uz în Moldova”.

12. George Popovici a colaborat și la *Enciclopedia română* care a fost tipărită la Sibiu, în trei volume, în 1898—1904, sub direcția lui C. Diaconovich și sub auspiciile „Asociației pentru literatura română și cultura poporului român” („Astra”).

Cu privire la această colaborare, G. Fotino se mărginește a menționa că George Popovici „figurează, în vol. I (Sibiu, 1898), cu capitole din vechiul drept român, iar în vol. III (Sibiu, 1904) cu note de diplomatică românească”⁶⁷. Indicațiile date de G. Fotino sînt culese din lista autorilor și a contribuției lor, imprimată la începutul fiecărui volum din *Enciclopedia română*.

⁶⁵ *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903, p. 357—371.

⁶⁶ George Popovici, *Căderea ipotezei anului de la martie*, în „Epoca”, 7 iulie 1905, p. 1—2.

⁶⁷ George Fotino, *op. cit.*, p. 144.

Spre a obține mai amănunțite informații, am răsfoit, cu atenția cuvenită, fiecare din cele trei volume ale *Enciclopediei*. N-am găsit decât în volumul III, la p. 1176, sub cuvântul „Uric”, tipărite inițialele lui George Popovici. Foarte clar, el arată care a fost originea acestui cuvânt și înțelesul lui în decursul vremii.

N-am mai întâlnit, în nici unul din volumele *Enciclopediei române*, numele lui George Popovici imprimat sub alte contribuții, deși avem certitudinea că el este autorul și al altor articole. Astfel, lămuririle date în vol. III, pag. 722, despre familia Radziwill, și pag. 931, despre Ștefan C. Șendrea, după stilul și cuprinsul lor, sînt sigur scrise de George Popovici. De altminteri, au mai fost și alți colaboratori la *Enciclopedia română* care n-au semnat contribuția lor. Printre aceștia a fost și Titu Maiorescu.

*
*
*

În lucrările pe care George Popovici le-a publicat, predomină constatări foarte juste. Concluziile sale sînt de obicei bine întemeiate. Sînt însă și păreri ale sale care n-au fost aprobate de istoricii români.

Astfel, constatările lui George Popovici privitoare la *Mihai Vodă și moșnenii din Sularul* sînt bazate pe o corectă interpretare a hrisovului din 1 februarie 1596. Precizarea că „ocoalele” din vremea lui Iuga Vodă au fost circumscripții teritoriale este incontestabil conformă realității. Sistemul succesoral pentru moșiile dăruite de Domnii Moldovei în perioada 1374—1399 este bine reconstituit de George Popovici. Acestea sînt cele mai de seamă rezultate ale studiilor sale tipărite.

Printre obiecțiile aduse lui George Popovici a fost și aceea că documentele nu dovedesc să fi existat un „teritoriu sepenicens”, adică un ținut astfel denumit. În documente, „se întâlnește numai titlul de staroste, fără însă să se specifice al cărui ținut era”⁶⁸.

A dat loc la obiecții și teza lui George Popovici că „nu dreptul roman, ci acea *tabula rasa* pe care au lăsat-o în urma lor barbarii năvălitori este fundamentul pe care cursul veacurilor a pus așezămintele românilor”⁶⁹. Profesorul G. Fotino a obiectat că „a admitea acea „*tabula rasa*” pe care au lăsat-o în urma lor barbarii” înseamnă a concepe năvălirile barbare ca pe un iureș care a lăsat vid în urma lui — atunci cînd ele n-au avut acest caracter [...]. Căci ceea ce se știe și s-a demonstrat în știința noastră istorică e că, dacă între epoca romană și epoca tirzie a întemeierii statelor românești a fost un îndelungat laps de timp asupra căruia știrile documentare lipsesc, acest laps de timp însă, acest *hiatus* documentar, nu a însemnat și un *hiatus* de viață, nu a însemnat o discontinuitate în viața acestui popor, o întrerupere care să ne îngăduie a afirma că peste trecutul acestui neam s-a putut face *tabula rasa*; și aceasta, fiindcă informația ne lipsește pentru acel moment dat. Nu se poate vorbi decât de o continuitate între generațiile care se succed”⁷⁰.

Aceste obiecții sînt întemeiate. Nici o lucrare omenească nu este perfectă. Și George Popovici a putut greși pe alocuri; sînt însă covârșitoare părțile pozitive ale operei sale științifice.

*
*
*

Din analiza sumară a lucrărilor pe care George Popovici le-a publicat ies în evidență frumoasele însușiri cu care el a fost înzestrat.

Prin numeroase cercetări, el dobindise bogate cunoștințe. Lucrase, cu asiduitate, încă din perioada cînd era student, în arhive și adunase un prețios material mai ales din documente inedite. Dintre limbile străine cunoștea nu numai germana și franceza, dar și limba slavonă, limba rusă, limba polonă. Dovezi aflăm în lucrările sale, în care adesea citează documente și scrieri redactate în aceste limbi.

George Popovici n-a fost numai un mare învățat. El a fost înzestrat și cu o conștiințiozitate exemplară. Această calitate reiese, printre altele, din eratele și completările pe care le-a publicat după tipărirea studiilor sale.

⁶⁸ C. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregători din secolele XIV și XV*, Vălenii de Munte, 1926, p. 34, nota 4 (citată de G. Fotino, *op. cit.*, p. 144).

⁶⁹ George Popovici, *O scriere nouă asupra vechilor noastre așezăminte*, în *CvL*, XX, noiembrie 1886, p. 671.

⁷⁰ G. Fotino, *op. cit.*, p. 155.

George Popovici a fost și un om foarte corect. Ca dovadă cităm studiul său *Anul de la martie în Moldova, în timpul lui Alexandru cel Bun*, apărut în martie 1905, urmat de *Căderea ipotezei anului de la martie*, rectificare publicată trei luni mai târziu. Luînd cunoștință de un document, din care rezulta că teza pe care o susținuse, în martie 1905, era greșită, el și-a recunoscut greșeala și a publicat de îndată rectificarea pe care a considerat-o necesară. A fost acesta un grăitor exemplu de corectitudine științifică.

Înzestrat cu asemenea calități, posedînd în specialitatea sa cunoștințe foarte întinse, avînd și darul de a se exprima cu eleganță și claritate în prelegerile sale, după cum au constatat cei ce l-au auzit vorbind la Ateneul Român din București⁷¹, George Popovici a fost, în acele vremuri, cel mai de seamă istoric al dreptului român, după justa apreciere a lui Nicolae Iorga⁷². Totuși, cînd, prin legea de la 19 mai 1905, a fost înființată, la Facultatea juridică din București, catedra de istoria dreptului public și privat cu referințe la vechiul drept românesc, majoritatea profesorilor și-a manifestat preferința pentru Paul Negulescu. Insuficienta pregătire științifică a acestuia, precum și slabele lui lucrări de istoria dreptului român au dovedit cit de greșită a fost preferința ce i-a fost acordată.

În capitolul următor vom arăta care au fost titlurile și lucrările lui Paul Negulescu, pe baza cărora el a fost numit profesor de istoria dreptului român. Va ieși astfel în evidență că a fost făcută atunci o mare nedreptate lui George Popovici și a fost săvîrșit un, regretabil act în detrimentul învățămîntului universitar din țara noastră.

⁷¹ N. Iorga, *O lacrimă pentru George Popovici*, în „Sămănătorul”, IV, nr. 30, 24 iulie 1905, p. 529.

⁷² *Ibidem*.

GHEORGHE I. BRĂȚIANU — ISTORICUL.

I. DIMENSIUNILE OPEREI

DE

POMPILIU TEODOR

„Celebrările nu sînt întordeauna cei mai buni făuritori ai cercetării istorice”, afirma, pe bună dreptate, autorul unui studiu consacrat aniversării revistei „*Annales*”¹. Am putea să afirmăm și noi că reconsiderările își au doza lor de inevitabilă apologetică, mai cu seamă atunci cînd, o vreme, rostirea a evitat un nume. Să recunoaștem, însă, că insistențele din ultima vreme în jurul lui Gh. I. Brătianu reprezintă, indiscutabil, meritorii și necesare readuceri în conștiința publică a operei istoricului. Pentru o viitoare panoramă a ideilor contemporane, reeditarea *Tradiției istorice despre întemeierea statelor românești* și stăruința de explicare a omului și operei își vor avea, desigur, un loc remarcabil².

Deopotrivă, încercarea de explicare a omului și operei reprezintă, indiscutabil, un pas spre exegeza integrală a uneia din cele mai strălucite contribuții istoriografice. Dintre istoricii români, Gh. I. Brătianu, pe drumul deschis de Nicolae Iorga, a cultivat, cu rară distincție, istoria universală. Figură proeminentă în ambianța congreselor internaționale, a venit foarte curînd cu sugestii menite să modifice viziunea tradițională, occidendo-centrică, a istoriei universale.

Într-o perioadă ce începea să fie dominată de spiritul de inovație metodologică în domeniul istoriografiei, Brătianu se întîlnește cu demersurile comparatiste. La congresul de la Oslo, din 1928, istoricul, ca unul ce se încredinșase, prin studiile sale, de valoarea metodei comparate, pentru care pledase Henri Pirenne în 1923, se regăsește în pledoaria lui Marc Bloch în favoarea comparatismului istoric. Din acest moment și pînă la sfîrșitul carierei sale a fost o prezență constantă și de prestigiu în cercurile istorice internaționale.

Istoric al fenomenului românesc, prin excelență promotor al viziunii universale, proiectată neistovit asupra propriei istorii, a căutat în istoria noastră dialogul civilizației românești cu marile curențe care au străbătut istoria acestei părți de lume. Astfel, ca specialist în evul mediu, a deschis istoriei poporului român noi posibilități de înțelegere. Studiile sale dedicate întemeierii statelor medievale, regimului de stări, reformismului și formării unității românești poartă amprenta formației sale de universalist, de o factură deosebită³.

Asemeni lui Nicolae Iorga, a stăpînit, cu aceeași rară autoritate, istoria evului mediu occidental, istoria bizantină și istoria românilor în evul de mijloc. De aici și avantajul de a putea să stabilească legăturile necesare dintre fenomene ale evului mediu, aparent dispartate, aparținătoare istoriei Bizanțului și occidentului medeval. Pe această cale a ajuns, de altminteri, la proiectul istoriei medievale europene, care urma să ofere liniile mari, reale, ale istoriei universale⁴.

¹ André Burgnière, *Histoire d'une histoire: La naissance des Annales*, în „*Annales*, Économies. Sociétés. Civilisations”, nov.-dec. 1979, 34, nr. 6, p. 1347—1359.

² Valeriu Râpeanu, *Gh. I. Brătianu, în Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1980, p. VII—LXXVI; L. Boia, *Gh. I. Brătianu (1898—1953)*, în *SAI*, XXXVII—XXXVIII, 1978, p. 169—173; idem, *L'historiographie roumaine et l'Ecole des „Annales”. Quelques interférences*, în *AUB*, istorie, XXVIII, 1979, p. 31—40. V. și *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 708—711 și XIX, 1982, p. 506—519.

³ E. Turdeanu, *L'oeuvre de G. I. Brătianu, în RER*, VII—VIII, 1961, p. 138—152.

⁴ G. Brătianu, *Une nouvelle histoire de l'Europe au Moyen Age*, Bucarest, 1937; idem, *Une nouvelle histoire de l'Europe au Moyen Age — la fin du monde antique et le triomphe de l'Orient*, în „*Revue belge de philologie et d'histoire*”, XVIII, 1939, p. 252—266.

Reamintirea titlurilor meritelor sale multiple nu ni se pare de prisos, atîta vreme cît trecerea timpului validează direcțiile inaugurate de prestigioasa lui operă. Referindu-ne doar la lucrările consacrate regimului de stări din spațiul țărilor române și la viziunea comparativă a prezidat la investigarea de ansamblu, credem, chiar numai în lumina acestor exemple, că se justifică interesul arătat astăzi unei opere ce se dovedește inepuizabilă în sugestii. Dacă asociem la problematica pomenită și interpretarea stimulativă despre întemeierea statelor medievale românești sau concepția, de largă deschidere europeană, ce a colaborat la descifrarea procesului de formare a unității românești, dispunem de îndestulătoare motive pentru o încercare de explicare a concepției și metodei istorice practicate.

În sprijinul investigației opereii lui Gh. I. Brătianu pledează și contribuțiile aduse în spațiul istoriei universale, cercetarea comerțului italian în zona Mării Negre și studiile bizantine, unde originalitatea punctelor de vedere afirmate făceau o adevărată operă de restituire a sensului dialogului Orient-Occident.

Desigur, inventarul ideilor exprimate de opera lui Brătianu și rezultatele la care acesta a ajuns în cercetarea unor fenomene de istorie națională și universală oferă o suită întreagă de elemente în măsură să colaboreze la conturarea concepției care l-a călăuzit. Se știe că în afara lecției de deschidere la cursul de istorie medie universală⁵ și a polemicii cu Zeletin⁶, interpretul actual nu dispune de lucrări propriu-zis teoretice, în care Brătianu să-și fi expus concepția istorică. Lucrările date la lumină conțin, însă, importante puncte de sprijin pentru interpretarea și situarea opereii și concepției istorice a lui Brătianu în istoria istoriografiei românești și universale. Cercetătorul actual beneficiază, mai cu seamă, de dialogul permanent purtat cu scrisul istoric din toate timpurile, cu istoriografia contemporană, pe care a comentat-o cu autoritatea conferită de o remarcabilă cultură istorică.

Alături, astfel, reflexiilor sale teoretice despre istorie și istoria medievală în special, seria de observații din deceniul patru, adeseori surprinzătoare prin nouitatea punctelor de vedere exprimate, cercetătorul opereii lui Brătianu poate schița reperele concepției și metodei istorice cultivate. Trebuie, însă, să se țină seama de faptul că ne găsim în fața unei opere nedesăvîrșite, în preajma unor enunțuri risipite pe parcursul studiilor, care indicau, dincolo de orice îndoială, o construcție modernă și, evident, o cugetare despre a cărei strălucire vorbesc, totuși, ideile prezente în țesătura opereii sale de ansamblu.

Lectura lecției de deschidere descoperă, comparativ cu opera colegilor de generație, P. P. Panaitescu și C. C. Giurescu, o neobișnuită sensibilitate pentru problematica teoretică a disciplinei profesate. În general, un pronunțat interes pentru aspectele metodologice așa cum acestea din urmă se manifestaseră în deceniul trei al secolului. Este evident că de la A. D. Xenopol nici un alt istoric român nu a dovedit o mai manifestă curiozitate pentru problemele cunoașterii istorice și, mai cu seamă, nimeni nu le-a înțeles mai bine semnificația. Incursiunile în istoriografia medievală, stăpînirea orizontului istoriografic contemporan, oglindit de strălucite comentarii, mărturisesc o receptivitate puțin obișnuită, dar și spirit critic și independență în exprimarea ideilor. Istoricul ce manifesta o nemărginită admirație pentru Henri Pirenne, căruia îi dedicase una din operele sale reprezentative, *Etudes byzantines d'histoire économique*, știa să găsească cei mai potriviți termeni pentru o nuanțată receptare a tezelor marelui istoric belgian. Recenziile sale publicate de-a lungul timpului și cu deosebire în vremea cît a condus „*Revue Historique du Sud-Est Européen*” atestă spirit selectiv în discutarea problemelor istorice ale vremii pe care o traversa⁷.

Încercarea de descifrare a concepției și metodei istorice profesate de Brătianu obligă, de la început, la unele precizări. În primul rînd, dorim să menționăm că studiul nostru are un caracter preliminar, de a stabili cîteva repere pentru o viitoare abordare integrală a opereii sale istorice. Intenționăm, totodată, în raport cu interpretările oferite în ultima vreme, să precizăm etapele evoluției scrisului său istoric și, nu în ultimul rînd, să-l raportăm la contextul istoriografic al timpului⁸. Aceste raportări ni se par obligatorii, cu atît mai mult cu cît se discută despre originalitatea unei gândiri istorice și se avansează apropieri de

⁵ G. I. Brătianu, *Concepțiunea actuală a istoriei medievale*. Lecție de deschidere a cursului de istorie universală. Cu un apendice bibliografic, București, 1924.

⁶ Idem, *Teorii nouă în învățămîntul istoriei*. Cu prilejul unui studiu al domnului Șt. Zeletin, Iași, 1926.

⁷ P. Teodor, *La „Revue Historique du Sud-Est Européen” et le modèle des „Annales”*, în *RRH*, 4/XX, 1981, p. 773—782.

⁸ Idem, *Noi orientări în istoriografia română în deceniul trei al secolului XX*, în *SUBB, Historia*, 2/1981, p. 46—62.

orientările care au determinat, în plan universal, noi curente de gândire. Avem în vedere, așa cum am mai afirmat, o raportare la istoriografia română și universală, condiția *sine qua non* a oricărei tentative.

Această dublă referință ni se pare de neocolit, întrucât marele istoric lăsa să se întrevadă, încă de la începuturile sale științifice, o certă vocație europeană, atunci când căuta să descifreze, din mărturiile trecutului românesc, forme ale lumii medievale apusene și bizantine⁹. Format în ambianța istoriografiei din preajma reîntregirii neamului, în care domina personalitatea tutelară a lui Nicolae Iorga, tânărul istoric a reținut din ideile maestrului aspirația europeană a civilizației românești. Ca atare, orientarea spre cercetarea raporturilor mediului românesc cu cel occidental trebuie căutată în impulsurile oferite de exemplul operei lui Iorga. Chiar dacă valoarea formativă a contactelor cu istoriografia franceză rămâne, sub multiple aspecte, definitorie, istoriografia română și, mai cu seamă, opera lui Iorga — și, desigur, îndemnul direct al acestuia — au fost și rămân primordiale.

La începutul secolului XX, istoriografia română parcurge una din etapele ei decisive, când, prin școala critică, ilustrată de Iorga, Bogdan, Onciul, locul românilor în istoria sud-est europeană s-a fixat temeinic. Este epoca în care, prin contribuțiile acestei trinități, spațiul Europei orientale și sud-est europene — alături de cel al lumii bizantine — au conferit istoriei evului de mijloc noi înțelesuri. Deci anii de formație a lui Gh. I. Brățianu poartă amprenta unei strălucite epoci din istoriografia națională, a timpului ei *forte* de afirmare. Este momentul când, prin Nicolae Iorga, studiile istorice române se fixează la nivelul istoriografiei universale. Lucrările lui Iorga dedicate cruciadei, imperiului bizantin sau imperiului otoman și contribuțiile lui A. D. Xenopol la teoria istoriei au integrat substanțial istoriografia română marilor direcții de cercetare. În aproximativ două decenii, ce ocupă un sfârșit și un început de secol, climatul istoriografic românesc a fost precumpănit de ideile istorice universale. Deschiderea, realizată de istoriografia critică, spre marile curente ce străbăteau cu vigoare gândirea istorică universală, au creat condiții propice inițiativelor din istoriografia română.

Într-un mediu în care se întâlneau, prin însăși formația protagoniștilor, orientări de o mare diversitate, alături de puternicile tradiții pozitivistice, își fac loc și noile concepții istorice datorită discuțiilor angajate de Xenopol și Iorga. Climatul istoriografic românesc de pînă la primul război mondial aduce și semnificative inițiative, în domeniul istoriei sud-est europene, prin crearea unui institut și a unei reviste de real prestigiu internațional¹⁰. Ca atare, pentru istoricii ce s-au format după 1900, istoriografia română reprezenta un indiscutabil orizont european, dar și direcții clare de studiu, în special în spațiul istoriei medievale.

Formația lui Gh. I. Brățianu datorează climatului istoriografic românesc un esențial *primum movens*, în ultimă analiză chiar cultivarea domeniului ce va deveni predilect în cariera lui viitoare. Desigur, așa cum s-a relevat, pregătirea științifică a tânărului istoric a datorat enorm istoriografiei franceze, care i-a înlesnit la începutul perioadei interbelice contactul cu spiritul novator al acesteia¹¹. Pregătindu-se în domeniul studiilor medievale cu un istoric de faima lui Ferdinand Lot, viitorul medievist de faimă universală parcurge disciplina severă a pozitivismului istoric. Înscris la Sorbona, între anii 1920 și 1921, fostul absolvent al Universității ieșene urmează paralel celebra *Ecole des Chartes*. Ascultînd, astfel, cursurile elegante ale marelui bizantinolog Charles Diehl și inițindu-se în științele auxiliare ale istoriei, lui Brățianu i se precizează o dublă tendință, manifestă în obișnuința exactității științifice și a gustului pentru eleganța formei în exprimarea adevărilor științifice¹². Trecîndu-și un al doilea doctorat la Paris, în prelungirea mai vechilor sale cercetări, dedicate comerțului genevez, istoricul, aureolat de girul științific al universității franceze, era de acum un nume în istoriografia europeană.

⁹ Gh. I. Brățianu, *Le commerce génois sur le Danube à la fin du XIIIe siècle*, în „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-Orientale”, Bucurest, IX, 1922, p. 50–55; Idem, *Les bijoux de Curtea de Argeș et leurs éléments italiens*, în „Revue Archéologique”, Ve série, 1923, XVII, p. 90–110; Idem, *Les bijoux de Curtea de Argeș et leurs éléments germaniques*, în BSHAR, XI, 1924, p. 39–54.

¹⁰ A. Pippidi, *Pour l'histoire du premier Institut des études Sud-Est européennes en Roumanie*, I, în RESE, I/XVI, 1978, p. 139–156.

¹¹ V. Laurent, *Préface*, în *La mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, München, 1969, p. 7.

Istoriografic vorbind, studiile sale sorbonarde au precizat orientările inițiale, asociindu-le o sistematică pregătire medievală și, totodată, spiritul comprehensiv al culturii istorice franceze. El realizează o sinteză între tradițiile istoriografice românești, reprezentate cu deosebire de Iorga, și valorile istoriografiei europene pe care marele savant le-a cultivat stăruitor. Idei cunoscute pe urma contactelor cu opera maestrului său cîștigă, în ambianța istoriografiei occidentale, suportul unei argumentații istorice rezultată din frecventarea scrierilor reprezentative.

Istoric de formație medievală, pentru care îl recomandau studiile franceze, desfășoară din 1923 la catedra de istorie universală a Universității din Iași o prodigioasă activitate didactică și științifică. Inaugurînd o carieră pe cît de spectaculară, pe atît de timpurie, înfățișează în lecția de deschidere, rostită în 22 noiembrie 1923, una din cele mai luminoase pledoarii în favoarea perspectivei universale în înțelegerea evului mediu românesc. «Terminînd — afirma profesorul în finalul lecției — e aproape de prisos să amintim ce însemnătate are pentru trecutul nostru cunoașterea acestor perioade ale istoriei universale. Doar în mileniul „Evului mediu” s-au așezat temeliile dezvoltării noastre ca neam, pe teritoriul cel locuim astăzi. Nesiguranța și întinerulul se învâluie aceste începuturi ne îndeamnă la cercetări cît mai harnice — lipsa documentelor interne ne silește a privi din afară, din granițele unor vecini mai fericiți, „goiul” de zece veacuri ce se întinde de la Aurelian la întemeierea voievozdatelor»¹². Încheierea lecției de istorie universală condensează o adevărată profesie de credință, de fapt atitudinea sa științifică de o viață, îndrumată spre descifrarea tainelor trecutului românesc din unghiul istoriei generale. Ca unul care în anii precedenți se dedicase deslușirii începuturilor statului medieval la români, cercetînd rezultatele săpăturilor de la Argeș, bijuteriile și izvoarele heraldice, încearcă să determine mai exact dialogul civilizației românești cu civilizația occidentală. Din acești ani, ai începuturilor, datează apropierea de studiul interferențelor italiene în aria Mării Negre. Investigarea comerțului genovez la Dunăre la sfîrșitul secolului XIII precum și a istoriei Vicinei atestă legătura ce s-a stabilit de pe atunci între un fascinant subiect de istorie universală și istoria evului mediu începător la români, din preajma întemeierii statelor medievale.

Lecția de deschidere a lui Gh. I. Brătianu descoperă un istoric dotat cu o rară sensibilitate pentru lecturile interesînd teoria istoriei, pentru problemele de metodologie istorică. «Faptul de căpetenie, însă, care dă acestei perioade a studiilor de istoria veacului de mijloc — ca și studiilor de istorie în genere — nota caracteristică, este fără îndoială unirea din ce în ce mai strînsă între lucrările pregătitoare de critică și analiză și descrierea propriu-zisă a trecutului. Eruditul și istoricul nu mai trăiesc în două lumi deosebite. Cercetările de arhive i-au ntrunît și drumurile lor se întrunesc și se confundă»¹³. În aceste aserțiuni rezidă, poate, o parte din lecția însușită la școala marilor săi dascăli, care i-au transmis cultul documentului istoric și al restituirii lui critice și, totdeodată, grija pentru expresia limpede, pe care o atestă lucrările sale, indiferent de limba în care sînt scrise.

Incursiunile în problemele disciplinei pe care era chemat s-o propună unei studențimi averse de cunoaștere învederează independența de spirit atunci cînd, de la primele pagini, se detașează, prin judecățile sale, de maestrul pozitivismului, Langlois și Seignobos, de modul lor de înțelegere a destinului contemporan. Pentru Brătianu, evul de mijloc era o verigă „în lanțul continuu al evoluției noastre”, o epocă în care s-a plămădit civilizația europeană. «De fapt, evul mediu nu e noaptea ce se lasă greu peste apusul de soare al culturii greco-romane, pentru ca s-o împrăstie razele biruitoare ale Renașterii; nu înseamnă, în dezvoltarea vieții universale, o prăpastie de „saecula barbara” între două culmi ale civilizației. În sfîrșitul tragic al lumii antice, catastrofa este a formei — fondul este evoluția omenirii spre ținte noi, este o schimbare de valori morale. Lumea veche iese mai degrabă din arenă, decît se prăbușește: este un „Ausgang” mai mult decît un „Untergang”. Iar în ordinea nouă ce îi urmează, ideea universală a creștinismului aduce mai mult o transformare decît o întrerupere. „Cetatea lui Dumnezeu”, *Civitas Dei* a înlocuit pe aceea a no-roadselor, împărăția lui Hristos pe aceea a lui Caesar. Dar dacă chipurile zeilor s-au prăbușit, biserica noilor vremuri va ști să folosească pietrele templului pentru temeliile ei»¹⁴. Frumusețea paginilor reproduce conține, cu ecouri evidente din Iorga, o concepție ce se

¹² *Ibidem*.

¹³ G. I. Brătianu, *Concepțiunea actuală a istoriei medievale*, cit., p. 35—36.

¹⁴ *Ibidem*, p. 26.

¹⁵ *Ibidem*, p. 7—8.

îndepărta sensibil de viziunea evului mediu barbar, în contrast cu Antichitatea și Renașterea. Aderind la ideea continuității, împărtășită astăzi de istoriografia contemporană, Brătianu găsește formule asemănătoare aceloră oferite în zilele noastre de Jacques Le Goff pentru a sublinia puntea de legătură dintre două epoci.

Cunoașterea profundă a istoriografiei medievale, a izvoarelor epocii, i-a îngăduit afirmarea continuității de la Antichitate la evul mediu. S-a preocupat, însă, prioritar de rosturile împlinite de epoca medievală în elaborarea lumii moderne, străduindu-se să demonstreze, pe terenul istoriei ideilor, prin apelul la autoritatea lui Gilson, „că filozofia modernă este în germene în școlile secolului al XIII-lea”¹⁶. Dacă opera lui dovedește un atît de pronunțat atașament pentru ideea dialogului epocilor istorice, Brătianu s-a făcut exponentul unei noi concepții despre istoria medievală, atunci cînd a rupt cu tradiția europocentrică. „Cercul privirii istorice a mers lărgindu-se mereu, cuprinzînd acum Orientul bizantin, al cărui interes nimeni nu-l mai poate pune la îndoială”¹⁷. Subliniind valoarea istoriografiei franceze, germane și ruse care „au pus în lumină elementele de vitalitate și de putere ale unei împărății milenare”, istoricul de la Iași a relevat contribuția bizantină la cultura universală. „Mai puternic decît bogata literatură de cronicari și teologi, s-a impus conștiința modernă arta, care a lăsat în atîtea biserici atîtea minuni, de la hotarele Armeniei pînă la Argeșul Țării Românești; urmele ei s-au păstrat în pictura bisericească a Apusului, care s-a dezvoltat din formulele bizantine”¹⁸.

Spiritul său universal se manifestă și mai pregnant, în toată plenitudinea sa, atunci cînd accentuează rolul Islamului și al seminților turanice la structura civilizației medievale. „Nici răsăritul mai îndepărtat, al Islamului și al noroadelor turanice, nu mai poate lipsi astăzi din cunoștințele generale ale unui medievist. Civilizația strălucită a califatului a lăsat în Italia de miazăzi și în Spania nepieritoare monumente; sub aparența arabă a cuceririi musulmane, vechiul pămînt iranic al Persiei a cunoscut o nouă înflorire a străvechii culturi. Iar cînd mongolii lui Gingis-Han au trecut în goana cailor peste popoarele lumii asiatice, cînd de la Marea Neagră la țărmul Oceanului Pacific totul s-a plecat în rugă smerită în fața împăratului atotputernic al oardelor, s-a deschis calea negustorilor și misionarilor apusului spre China depărtată și spre minunile din povești ale Indiilor. Orizontul lumii vechi l-a lărgit mai degrabă venețianul Marco Polo decît genovezul Columb. În alcătuirea formelor culturii medievale apusene, în preajma anului 1000, partea răsăritului bizantin și musulman, mijlocînd moștenirea elenistică, apare tot mai însemnată, de la sculpturile de piatră ale catedralelor, la arhitectura de idei a filozofiei scolastice”¹⁹. Deși se pare că în 1923 nu luase, încă, act de viziunea lui Pirenne despre rolul invaziei islamice în decadența economică a Europei, el înscrie o pledoarie menită să argumenteze rolul lumii răsăritere în evoluția evului mediu. A stăruit, ca de fiecare dată, asupra fenomenului istoric contingent la istoria românească, evidențînd rolul ordinii tătare, „pax mongolica”, în facilitarea raporturilor economice cu Răsăritul.

Expunerea „concepției actuale a istoriei medievale” și publicarea ei aducea, indiscutabil, un suflu nou în istoriografia română. Afirmarea unei noi generații de istorici se învecinează, în ordine culturală, cu seria de „afirmări” continue în epoca deschisă de unire. Urmîndu-i lui Iorga în cercetarea istoriei medievale, Brătianu se face cunoscut ca profesor prin stăpînirea nobișnuită a istoriografiei medievale și, în prelungirea acesteia, a istoriografiei contemporane despre evul mediu. Cunoșcător desăvîrșit al cărții lui Eduard Fueter, fundamentală și astăzi, a pătruns esențialul din lectura serierilor istorice și a reținut sensul acestora de la o epocă la alta. Selecția pe care o face într-un noian de titluri atestă, îndubitabil, familiarizarea cu dominantele istoriografiei medievale, ce dovedește, odată mai mult, erudiție și spirit istoric. Atent, cu deosebire, la progresul interpretărilor despre evul mediu, Brătianu urmărește de aproape noutatea punctelor de vedere exprimate pe alte meridiane istoriografice, înregistrînd polemici, puncte de vedere, rezultatele arheologiei medievale, ale cărei roșturi le sesizează pentru istoria evului mediu românesc.

Lectura paginilor lui Brătianu lasă să se întrevadă direcțiile personale de studiu, cantonate pentru moment în hotarele secolului XIII, ale cărui roșturi în istoria medievală le evidențiază. Constatarea destrămării aceluia *orbis latinus* sub presiunea năzuințelor „națiunilor moderne”, afirmarea economiei monetare, a rolului capitalismului promovă de

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 32.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 32—33.

bancherii florentini și lombarzi sau sesizarea uriașei punți a împărăției lui Gingis-Han între Europa și Extremul Orient reflectă, în mare măsură, cristalizarea unei proprii tematici de investigare.

Interesul științific consacrat istoriei secolului XIII își are originea în studiile sale de istorie medievală europeană, în care a căutat să regăsească firele istoriei românești. Surprinzând liniile de evoluție ale istoriei continentale în secolul marii invazii tătare, Brătianu a stăruit în jurul modificărilor aduse de noul imperiu al stepelor în istoria zonei viitoarelor state românești. Ca istoric universal a căutat, pe urmele lui Iorga, formele de civilizație care au colaborat la cristalizarea statală a românilor. Fapt este că în 1922, așa cum am văzut, istoricul publică studiul despre comerțul genovez la Dunăre la sfârșitul secolului XIII, nu fără să menționeze impulsul primit de la Nicolae Iorga. „C'est sur ces indications que nous avons profité d'un bref séjour à Gênes pour examiner les registres de notaires de la fin du XIIIe siècle³⁰. Cu acest prilej, Brătianu a relevat însemnătatea relațiilor spațiului Mării Negre cu Occidentul și dorința de continuare a investigațiilor: „De plus en plus clairement, à travers les fouilles et les recherches d'archives, apparait l'ancienne importance des relations de nos contrées avec l'Occident féodal de Hongrie et avec les cités mercantiles d'Italie“³¹. De altminteri, în anul următor el publică lucrarea despre Vicina, nu fără legătură cu istoria românească. „Son rôle d'autre fois — constata Brătianu — donne aux premières siècles de l'histoire roumaine de Moyen Âge une valeur internationale; c'est par les villes de la côte que les éléments de ce passé local se rattachent aux grands courants de l'histoire universelle“³². Observațiile făcute chiar în anul rostirii lecției invederau legăturile pe care le-a stabilit între istoria europeană și istoria trecutului național. Ele mărturisesc un vast program, care va domina majoritatea cercetărilor din deceniul trei.

Ideea cercetării rolului comerțului italian în istoria medievală europeană i-a fost sugerată de Iorga. Dovada este prezentă în *Răspunsul* dat de Alexandru Lapedatu în 1943, la discursul de recepție rostit de Brătianu la intrarea în Academie: „Pași d-tale s-au îndreptat, în acest scop, mai întâi spre Genova, cătind în Arhivele de acolo, material inedit pentru istoria coloniei genoveze de la Pera Constantinopolei, în secolul al XIV-lea. Dar la sfatul lui N. Iorga, te-ai apucat de un lucru, cred, mai anevoios — de cercetarea actelor notarilor genovezi din Pera și Caffa, de la sfârșitul secolului al XIII-lea...“³³. Afirmația lui Lapedatu este confirmată de un „Avant Propos“ la lucrarea consacrată publicării actelor notariale, în care ținea să mulțumească lui N. Iorga pentru faptul că l-a îndrumat spre *Archivio Notariale* de la Geneva și lui F. Lot pentru prețioasele indicații bibliografice³⁴. Publicarea în 1927 a lucrării *Actes des notaires génois de Pera et de Caffa de la fin du treizième siècle (1281—1290)* a marcat, desigur, afirmarea europeană a istoricului. „Întinsul studiu introductiv — va constata Lapedatu — în care ai analizat și prezentat aceste acte, din toate punctele de vedere ce puteau interesa, dovedește temeinica pregătire și marea rîvnă pentru studiile de istorie medievală, pe care le aduceai în cercul așa de restrîns al specialiștilor în asemenea lucrări“³⁵. Introducerea, glosarul de cuvinte tehnice, ediția actelor, indexul de locuri și persoane fac dovada unei specialități stăpînite cu autoritate, dar și a drumului parcurs de istoriografia română spre atingerea nivelului european. Ca istoric al evului mediu, Brătianu contura, hotărît, prin studiul publicat, o problematică față de care va rămîne credincios pînă la sfîrșit.

În anii următori, el va publica *Recherches sur le commerce génois dans la mer Noire au XIIIe siècle* (1929) — de astă dată un studiu asupra comerțului genovez — urmîrind etapele expansiunii maritime a Genovei, stabilimentele comerciale de la Pera și Constantinopol, o întreagă problematică convergentă la începutul coloniilor genoveze din Crimeea, confruntările cu Veneția etc. Continuate sistematic, cercetările trec dincolo de hotarele deceniului trei, asociindu-și mereu noi semnificații de istorie românească, în special prin lucrarea dedicată Vicinei și Cetății Albe³⁶. Ele se arată inepuizabile, dovadă noile titluri care se

³⁰ G. I. Brătianu, *Le commerce génois sur le Danube à la fin du XIIIe siècle*, p. 51.

³¹ *Ibidem*, p. 54.

³² Idem, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucurest, 1935, p. 53.

³³ *Răspunsul D-lui Alexandru Lapedatu la Nicolae Iorga istoric al românilor*. Discurs rostit la 28 mai 1943 în ședința publică solemnă de Gh. I. Brătianu, București, 1943, p. 28—29.

³⁴ Idem, *Actes des notaires génois de Pera et de Caffa de la fin du treizième siècle (1281—1290)*, Bucurest, 1927, p. 3.

³⁵ *Răspunsul D-lui Alexandru Lapedatu...*, p. 29.

³⁶ G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, cit.

alături celor publicate anterior, odată cu rezultatele investigațiilor dedicate Veneției și rosturilor ei comerciale în Marea Neagră în secolul XIV²⁷.

Oprindu-se la o temă majoră, a urmărit-o cu insistență de-a lungul anilor, lărgind, cu fiecare nouă tentativă, evantaiul investigațiilor. În jurul ei, s-au fixat și numeroase alte contribuții de dimensiuni mai reduse, rezultate din frecventarea aceleiași probleme. Semnificativ, ele sînt complementare problematicii comerțului italian în zona Mării Negre. Istoricul aduce la lumină informații noi, rezultate, din lectura registrelor notariale, interesînd onomastica zonei sau a sud-estului european²⁸. În toată această perioadă, interesul său rămîne constant cantonat mai cu seamă în secolul XIII, fie că examinează expediția lui Ludovic cel Mare împotriva lui Radu vodă în 1377²⁹ sau stăruie la o informație despre un Bonaparte în Corsica³⁰. Investigarea unei teme generoase pentru spațiul Europei orientale i-a îngăduit lui Brătianu, prin studiile publicate, să așeze temelii solide viitoarelor încercări de istorie medievală românească. Cercetarea zonei Mării Negre din unghiul unor izvoare externe, de valoare celor puse la contribuție, a proiectat fascicule de lumină asupra cristalizării românești statale.

Între subiectele tratate, se află și unele ce au izvorît din frecventarea izvoarelor medievale narative, *Cîntecul Nibelungilor*³¹ sau *Cronica* lui Robert de Clari³². Din această vreme, fostul elev al școlii medieviste franceze făcea cu strălucire dovada că posedă capacitatea de a pătrunde sensul cuvîntului învăluit în legenda veacului de mijloc. Descifrînd înțelesul unui capitol din *Cartea lui Marco Polo*³³ sau stăruind asupra războiului dintre Veneția și Genova³⁴ la sfîrșitul secolului XIII, Brătianu a luminat, de fapt, concentric aspectele fundamentale ale Europei orientale în evul mediu.

În linii mari, activitatea desfășurată în primul deceniu de după Unire trasează principalele direcții ale unei laborioase întreprinderi istorice. Cronologic, studiile sale atestă un specialist în istoria evului de mijloc îndrumat pe căile pline de promisiuni ale comparatismului istoric. Din acest punct de vedere, sînt relevante cercetările în care a urmărit influențele occidentale în spațiul primelor domnii românești. Apariția studiilor despre comerțul italian la Marea Neagră conturează limpede orientarea spre domeniul istoriei universale. De pe acum se putea constata interesul în creștere pentru studiul raporturilor dintre Europa occidentală și orientală.

Investigarea comerțului italian în Imperiul bizantin a determinat orientarea, tot mai insistență, spre domeniul bizantinologiei. Oprindu-se la o temă de respirație universală, la istoria expansiunii economice italiene în Europa orientală, Gh. I. Brătianu a demonstrat că posedă o pregătire cuprinzătoare, în care își dădeau întîlnire istoria evului mediu occidental, istoria Bizanțului, cea a estului și sud-estului european. Așa se explică valoarea constatărilor sale interesînd elaborarea lumii moderne, prin adîncirea fenomenelor economice exercitate în orașele porturi de la Marea Neagră. „Dans ce contact permanent entre l'Europe et l'Asie, dans ce perpétuel mélange d'institutions et de coutumes, se forment lentement les usages du droit maritime et commercial des temps modernes. L'on a fait une grande place au régime des foires du XIIIe, du XIVe et du XVe siècles dans cette élaboration des formes d'une économie nouvelle, mieux adaptée que celle du Haut Moyen Âge à un régime plus perfectionné et à un rythme plus rapide des échanges internationaux. Peut-être y aurait-il lieu, sans négliger pour celà d'autres facteurs, de rechercher aussi les origines de cette évolution

²⁷ Idem, *Les Vénétiens dans la mer Noire au XIVe siècle. La politique du Sénat en 1332—33 et la notion de latinité*, Bucarest, 1939.

²⁸ Idem, *Noms romans dans les registres des notaires génois de Crimée*, în „Roumanie”, LI, 1929, p. 268—272; idem, *Observații asupra unor denumiri etnice medievale din Sud-Estul Europei*, în „Grai și Suflet”, 1928, III, p. 418—422.

²⁹ Idem, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince Valachie Radu I-er Basarab en 1377*, în RHSEE, II, 1925, p. 73—82.

³⁰ Idem, *Un Bonaparte en Corse au XIIIe siècle*, Napoléon, XIX, 1925, p. 216—218.

³¹ G. I. Brătianu, *Les Normands au service de Byzance dans la Chanson de Roland*, în „Roumanie”, LI, 1925, p. 265—268.

³² Idem, *Le roman de Troie dans la Chronique de Robert de Clari*, în RHSEE, VI, 1929, p. 52—55.

³³ Idem, *Lak. O interpretare greșită a unui capitol din „Cartea lui Marco Polo”*, în CI (Iași), I, 1925, p. 369—376.

³⁴ Idem, *Les origines de la guerre de Curzola (1924—1929) entre Gênes et Venise*, în „Mélanges d'Histoire générale”, I, Cluj, 1927, p. 87—100.

dans la vie coloniale des comtoirs du Levant, où se forme sans bruit et sans violence, par le libre jeu des forces économiques et dans le tracas quotidien des transactions commerciales, ce qui sera plus tard la mentalité du capitalisme moderne; il finira par imposer sa loi au siècles précédents"³⁵.

Istoricul ce numai peste câțiva ani va scrie despre locul Europei orientale în istoria evului mediu, a adus, prin lucrările sale, o substanțială contribuție la cunoașterea raportului Orient-Occident. Studiile sale conduc spre ideea rolului Mării Negre în istoria europeană, pe care o va surprinde mai târziu în formula „Marea Neagră plăcă turnantă a traficului internațional la sfârșitul evului mediu”³⁶.

În legătură cu studiile sale de istorie generală, a cristalizat, de-a lungul deceniului trei, încheieri științifice interesind contribuția spațiului românesc la istoria europeană, laitmotivul întregii sale activități istoriografice. Avind un acut simț al istoriei naționale, dotat cu o receptivitate extraordinară pentru fenomenul istoriografic contemporan, a sesizat însemnătatea cercetării raporturilor dintre civilizația românească și istoria generală a evului mediu occidental. Aceeși viziune a prezidat la investigarea aspectelor internaționale ale poziției României moderne în epoca cuceririi independenței de stat³⁷. Odată inițiată această direcție de cercetare, ea va fi reluată constant în deceniile următoare, prin alte numeroase titluri.

Deși contribuția lui Brătianu de istorie modernă îi aduce un prestigiu științific internațional, el rămâne, prin greutatea contribuțiilor sale la istoria comerțului italian, prin excelență un medievist. În 1928, publică *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle*, care, dimpreună cu lucrarea anterioară din 1927, *Actes des notaires génois de Péra et de Caffa...*, i-a adus doctoratul la Sorbona.

Cartea publicată la Paris demonstrează o deplină maturitate, un orizont istoriografic neobișnuit, întinse lecturi speciale și o stăpânire integrală a subiectului. Istoriografia română, ce înregistrase prin Nicolae Iorga contribuții substanțiale la istoria comerțului italian, asociază, prin Brătianu, înțelegerea fenomenelor economice ivite la sfârșitul secolului XIII. Tezele de doctorat îi asigură un loc de prestigiu în istoriografia problemei și o notorietate în cercurile istorice universale. „Le *Recherches* del Bratiano — considera o cercetătoare italiană — segnano una tappa fondamentale nella storia della storiografia relativa alle vicende coloniali ed hanno meritamente raccolto ampi consensi; non hanno però stimolato gli studiosi genovesi in questa direzione né li hanno indotti a superare le anguste prospettive locali e a considerare in un contesto più ampio la presenza genovese sul Mal Nero e nel Levante”³⁸.

În aceeași vreme, la congresul de istorie de la Oslo (1928) are loc întâlnirea lui Brătianu cu Marc Bloch, prilej pentru a discuta despre organizarea internațională a cercetării istorice³⁹. În capitala Norvegiei, Brătianu a luat act de noile demersuri ale comparatismului profesat și teoretizat de istoricul francez.

În anii imediat următori, străbătuți de urmările crizei economice, istoriografia înregistrează, în opere de reconstituire a trecutului, mutațiile metodologice provocate de fenomenele lumii contemporane. Un număr în creștere de istorici, confrunțați de viziunea încă puternică a pozitivismului, înregistrează sentimentul inadecvării istoriei la pulsurile vieții. În istoriografia franceză, întemeietorii „*Analelor*”, Lucien Febvre și Marc Bloch, au încercat, în 1929, să răspundă printr-o pledoarie în favoarea istoriei deschise nevoii de spirit contemporan. Noua direcție inaugurată, cu pledoaria ei pentru „*interdisciplinaritate*”, accentuează necesitatea dialogului contemporaneitate-trecut. Istoria-realitate, dominată de catastrofele economice ale crizei, clătinând vechile credințe, prăbușește, în cele din urmă, practici înrădăcinate și sfârșește prin a determina un spor de interes pentru faptul istoric contemporan.

³⁵ G. I. Brătianu, *Actes des notaires génois...*, cit., p. 71.

³⁶ Idem, *La mer Noire, plaque tournante du trafic international à fin du Moyen Age*, în *RHSEE*, XXI, 1944, p. 36—69.

³⁷ Idem, *Le problème des frontières russo-roumaines pendant la guerre de 1877—1878 et au Congrès de Berlin*, București, 1928.

³⁸ Giovanna Petti Balbi, *Gli studi genovesi sulle colonie del Mar Nero*, în *Colloquio romeno-italiano. I Genovesi nel Mar Nero durante i secoli XIII e XIV*, București, 1977, p. 67; Șt. Pascu, *La storiografia romena ed i Genovesi nel Mar Nero*, în același volum, p. 35—46.

³⁹ Gh. Brătianu, *Un savant et un soldat: Marc Bloch (1886—1944)*, în *RHSEE*, XXIII, 1946, p. 10.

Pentru profesorul de la Iași, noua orientare, promovată de „Anale” i-a întărit mai vechi convingeri, exprimate încă la începutul carierei universitare. Scriind despre efectul războiului mondial asupra evoluției scrisului istoric, Gh. I. Brățianu amintea de pe atunci schimbarea perspectivei istorice. „Pe această omenie nepăsătoare și pașnică, războiul se prăbuși ca un trăznet din cer senin. Veni cu toate cruzimile, cu toată dezlănțuirea lui de instincte brutale, cu toate zguduiriile economice și sociale ce urmează prefacerilor politice. Punctul de vedere s-a schimbat cu desăvârșire, însăși perspectiva istorică nu mai e aceeași. Din mormintul vremurilor apuse, răscoala, foametea, molima au răsărit din nou printre oameni, nu ca ecoul îndepărtat al vreunui basm învechit, ci ca o realitate nemiloasă”⁴⁰. Profesind idei de această factură, întâlnirea lui Brățianu cu orientarea „Analelor” ni se pare cu totul explicabilă, după cum devin inteligibile și liniile viitoare de evoluție ale scrisului său istoric.

La sfârșitul deceniului, istoricul se află în pragul unei noi orientări istoriografice, îndrumată spre cercetările consacrate istoriei Bizanțului. Problematika bizantină intervenise și în studiile sale anterioare consacrate comerțului italian. Din 1930, ea câștigă însă teren, individualizându-se prin studiile publicate de acum frecvent în revistele timpului. Noile tentative ale lui Brățianu, pe terenul istoriei Bizanțului, se încadrau unei viziuni comparatiste, cum ne indică studiul scris pentru volumul dedicat lui Charles Diehl, *L'hyperpère byzantin et la monnaie d'or des républiques italiennes au XIIIe siècle*. La numai un an după ce Marc Bloch enunțase principiile comparatismului istoric, Brățianu încerca explicația reluării, în secolul XIII, a emisiunilor monetare de aur în republicile italiene, în legătură cu realitățile monetare bizantine: „Il y a, entre l'altération de l'hyperpère et l'apparition de la monnaie d'or des républiques italiennes, une relation plus étroite qu'une simple coïncidence chronologique”⁴¹. Viziunea comparatistă este evidențiată de cercetarea, sub impulsurile problemelor economice contemporane, a aprovizionării Constantinopolului, urmărită în epoca bizantină și otomană⁴², dar mai cu seamă de studiul publicat în „Anale”, intitulat *Servage de la glèbe et régime fiscal*, subtitulat „Essais d'histoire comparée roumaine, slave et byzantine”⁴³. La începutul deceniului, spectrul intereselor lui Brățianu se lărgeste continuu. El cercetează, în acești ani, distribuția aurului și rațiunile diviziunii imperiului roman, interferându-se astfel în marile dezbateri ce frământau istoriografia⁴⁴. Într-o vreme de perturbații economice în lumea capitalistă, discută problema economiei dirijate, pentru ca apoi să publice *Privileges et franchises municipales dans l'empire byzantin*. O bună parte din aceste contribuții vor fi reunite în volumul *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, care a văzut lumina într-o editură parisană. Culegerea, prin studiile reunite și structurarea pe care i-a dat-o, releva, în planul istoriografiei univrsale, personalitatea distinctă a unui bizantinolog și comparatist. Prin concluziile la care a ajuns, el a argumentat convingător, amendind teze în circulație, necesitatea unei noi istorii a Europei în evul mediu⁴⁵.

Ideile unei istorii a evului mediu au fost prezentate și la Congresul de la Zürich (1938), într-o comunicare intitulată *La fin du monde antique et le triomphe de l'Orient*, care s-a constituit, așa cum s-a observat, într-un adevărat manifest⁴⁶. Istoricii au fost de acord să considere argumentarea istoricului român despre impactul aurului în societatea medievală complementară tezei lui Pirenne, susținută în *Charlemagne et Mahomet*⁴⁷. Pledoaria lui Brățianu indica limpede drumul spre marea sinteză a Europei în evul mediu, pe care urma s-o dirijeze. Ea demonstra intenția de a așeza istoria evului mediu european pe noi baze, dovadă că încă din 1933 a afirmat locul Europei orientale în istoria generală a continen-

⁴⁰ Idem, *Concepțiunea actuală...*, p. 4—5.

⁴¹ Idem, *L'hyperpère byzantin et la monnaie d'or des républiques italiennes au XIIIe siècle*, în *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, p. 237.

⁴² Idem, *Études sur l'approvisionnement de Constantinople et de la monopole du blé à l'époque byzantine et ottomane*, în același volum, p. 127—182.

⁴³ *Ibidem*, p. 243—264.

⁴⁴ Idem, *La distribution de l'or et les raisons économiques de la division de l'empire romain*, în *Études byzantines...*, cit., p. 59—91.

⁴⁵ Idem, *Une nouvelle histoire de l'Europe au Moyen Age*, cit., și *Une nouvelle histoire de l'Europe au Moyen Age : la fin du monde antique et le triomphe de l'Orient*, cit.

⁴⁶ V. Laurent, *op. cit.*, p. 10.

⁴⁷ *Ibidem*.

tului⁴⁸. Într-adevăr, medievistul român a încercat să rupă cu obișnuința de a privi istoria europeană numai de la Paris și Londra, propunând, prin concluziile operei sale, alături de Veneția și Genova, la scara de valori a însemnătății deținute în istoria timpului, Constantinopolul⁴⁹. Pentru aceste rațiuni lansează și ideea înființării unui institut român de istorie și arheologie la Constantinopol, socotindu-l justificat de trecutul românilor și spațiul în care au trăit⁵⁰.

Deceniul patru al secolului amplifică, la proporții aproape nebănuite, cercetările consacrate istoriei naționale. Cînd totul lăsa să se întrevadă extensiunea studiilor medievistice europene, problematica românească cunoaște o tot mai insistentă scrutare. Evoluția politică a Europei și modificările intervenite în echilibrul european, de la sfîrșitul deceniului, sînt pentru istoric un prilej de îngrijorare. Atașat fundamental apărării integrității teritoriale a României, pe măsură ce cursul amenințător din viața internațională se precipită, dezvoltă o vastă problematică de istorie modernă și contemporană în care transpare neliniștea pentru soarta țării. Din unghiul istoriei universale pe care o cultiva, Brătianu discută despre Napoleon III și naționalități⁵¹, acțiunea politică și militară a României în 1919⁵², politica externă a lui Carol I⁵³ sau despre frontierele istorice ale Moldovei⁵⁴, la care asociază probleme de istoria Transilvaniei în secolul XIX⁵⁵. Prin excelență un medievist, aduce în preocupările de istorie modernă și contemporană românească, dincolo de erudiția bine cunoscută și spiritul critic exercitat în atelierul studiilor medievale, înțelegerea universală a fenomenului național, alături de ideea dialogului dintre epocile istorice. Fie că a căutat temeiurile istorice ale unor realități contemporane sau le-a opus acestora din urmă istoria trecutului, Brătianu se dovedește receptiv și angajat, potrivit concepțiilor și credințelor politice ale epocii traversate, idealurilor naționale, ideii independenței și integrității statului român.

Abordînd adeseori probleme de semnificație politică curentă, a contribuit substanțial la definirea unui domeniu de investigație din perspectiva istoricului participant. Desigur, istoricul și omul politic care a fost și-au dat întâlnire într-o operă ce poartă, tocmai pentru aceste considerente, amprenta unui pronunțat spirit militant. Făcînd parte dintr-o familie cu rosturi însemnate în istoria modernă și contemporană, el însuși om politic luat de valurile climatului de înfruntare al timpului⁵⁶, a fost autorul unor opțiuni care nu s-au dovedit nici viabile, nici justificate. Din unghiul nostru, actual, din care examinăm scrisul istoric al lui Brătianu, reținem, cu deosebire, doar relația politică-istorie, pentru care opera lui constituie o remarcabilă sursă de inspirație.

Adiacent acestui capitol, în bibliografia lui Gh. I. Brătianu se situează lucrările polemice alcătuite sub impieriul aceluiași rațiuni politice. Într-o vreme în care granițele țării erau amenințate de un agresiv iredentism, istoricul își dezvoltă capacitatea de polemist reductibil pe terenul confruntărilor istorice. Să recunoaștem că acestea erau de o factură deosebită, fiindcă a știut să aducă în dezbateri probleme controversate la nivelul unei înțelegeri științifice profunde și prin apelul la o modalitate de o rară eleganță în exprimarea ideilor. Din acest punct de vedere, ne apare ca reprezentativă lucrarea bine cunoscută, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, în care, sistematic și pe temeiul rezultatelor la care ajunsese cercetarea istorică, arheologică și filologică, a oferit o viziune științifică a originilor și permanenței românilor în spațiul etnogenezei. Răspunsul critic la capitolul scris de fostul său profesor, F. Lot, despre originile românilor, s-a transformat într-o veritabilă contribuție la o problemă fundamentală a istoriei naționale. Brătianu conferă subiectului o tratare din perspectiva istoriei europene, căutînd explicații în concordanță cu

⁴⁸ Gh. Brătianu, *La place de l'Europe Orientale dans l'histoire générale du Moyen Age*, în *RIR*, III, 1933, p. 78—79.

⁴⁹ V. Laurent, *op. cit.*, p. 10.

⁵⁰ Gh. Brătianu, *De la nécessité d'un Institut roumain d'histoire et d'archéologie à Constantinople*, în *Études byzantines...*, p. 275—279.

⁵¹ Idem, *Napoléon III et les nationalités*, Paris, 1934.

⁵² Idem, *Acțiunea politică și militară a României în 1919*, în *lumiina corespondenței diplomatice a lui I. C. Brătianu*, București, 1939.

⁵³ Idem, *La politique extérieure du Roi Charles I-er de Roumanie*, București, 1940.

⁵⁴ Idem, *La Moldavie et ses frontières historiques*, Bucarest, 1940.

⁵⁵ Idem, *O lege votată în dieta Transilvaniei dn 1863*, în *ARMSI*, s. III, t. XXV, 1943, p. 759.

⁵⁶ V. Răpeanu, *Gheorghe I. Brătianu*, loc. cit., p. XII și urm.

caracteristicile generale ale istoriei continentale. Spiritul comparatist, proiectat asupra fenomenului, aduce în istoriografia noastră o interpretare, sub multiple aspecte, nouă⁵⁷. Dar cartea anunță, în prelungirea investigațiilor pe care le-a întreprins în istoria secolului XIII, viitoarele cercetări menite să lumineze apariția statelor medievale românești. Capitolul *Observații asupra istoriei românilor după secolul al XIII-lea*⁵⁸ preliminează contribuțiile sale majore cuprinse în *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*.

În situa de studii publicate în timp, Gh. I. Brătianu, stăpin pe problematica spațiului Europei orientale și sud-est europene, a adus comprehensiunea istoriei generale la tratarea unui subiect cantonat, îndeobște, în aria istoriei naționale. Înzestrat cu o extraordinară cultură istorică specială, autorul *Tradiției istorice* a asociat interpretării întemeierii statelor medievale orizontul istoriografic european în valorificarea tradițiilor. El a privit întreaga problemă în continuarea proceselor istorice anterioare, în primul rând a formării poporului român și, evident, a cristalizării formațiilor prestatale. Conștient de însemnătatea subiectului, el nota, în prefața la lucrarea apărută în 1944: „Dar pe lângă vechea controversă în jurul originii poporului român, care a intrat astfel într-o nouă fază, ce se deosebește prin contribuția arheologiei și a filologiei, mai rămâne de limpezit problema începuturilor și întemeierii statelor românești. În chestiunea originii neamului, cercetarea s-a întors tot mai mult, după firești întrebări și îndoeli, la o afirmare a continuității românești pe teritoriul Daciei romane, în conformitate deci cu o veche tradiție a istoriografiei noastre, dar întărită de nouă și puternice argumente”⁵⁹. Socotind că în ordinea însemnătății istorice problema „începuturilor și întemeierii statelor românești” umnează imediat după aceea a originilor, Brătianu a redeschis dosarul cristalizării statale la români. „În ce privește procesul de întemeiere a statelor, cei mai mulți par a se fi oprit la concluziile *Originelor Principatelor Române*, cartea publicată de Dimitrie Onciul acum aproape o jumătate de secol. Fără a scădea cu nimic valoarea deosebită a acestei lucrări a învățatului nostru istoric și a metodei de critică severă a izvoarelor, al cărei reprezentant cel mai calificat a fost, în evoluția disciplinei noastre în România, e totuși locul să ne întrebăm dacă, după atîta trecere de timp, atîtea descoperiri și interpretări nouă în domenii învecinate sau de aproape înrudite, nu e cazul să supunem unei examinări în spiritul actual al cercetării istorice problema, deopotrivă de însemnată, a începuturilor existenței noastre de stat”⁶⁰. Într-adevăr, reluarea problemei se impunea științificește, fiind determinată de progresul cercetărilor efectuate în secolul XX, dar și de schimbarea de optică istorică intervenită în istoriografia universală.

Îndepărtarea treptată de la preceptele pozitivismului și evoluția spre dialogul istoriei cu domeniile învecinate a condus, firesc, la modificarea atitudinii față de izvorul istoric. În acest sens, Brătianu a reluat, în termenii istoriografiei moderne, valoarea tradiției istorice, eliminată de istoriografia critică din discuția interesînd procesul întemeierilor. „Spre a învedera însă mai bine scopul cercetării și metoda urmărită, am socotit că nu e lipsit de folos ca aceste studii de amănunte să fie precedate de o introducere de un caracter mai general, care să așeze în lumina curentelor și preocupărilor moderne în evoluția studiilor istorice, problema însăși a valorii tradiției ca izvor istoric”⁶¹. Deși alcătuită dintr-o serie de studii comunicate la Academia Română, *Tradiția istorică* învederează legătura ce le unește, de fapt procesul istoric al întemeierilor, izvorit din unitatea civilizației românești. Constatarea și argumentarea, pe temeiul izvoarelor, a cristalizărilor prestatale, similaritatea fenomenelor moldovene și muntene, alături de realitatea voievodatelor ardeleni, toate acestea au deschis, prin relansarea tradiției istorice, o nouă perspectivă asupra procesului de formare a statelor medievale românești. Lui Brătianu i se datorează concepția actuală care vede în întemeiere o expresie a proceselor ce străbăteau civilizația românească în întregul ei. Esențialul, la Brătianu, nu a fost forma de manifestare a proceselor, ci unitatea lor, determinată de caracterul unitar al civilizației românești.

Unitatea istorică a neamului a constituit, în opera lui Brătianu, o idee centrală. Investigarea originilor, și apoi a întemeierilor, au conferit fundalul a ceea ce au reprezentat, ca temă de investigare, originea și formarea unității românești. Într-o epocă cutreierată de vicisitudinile istoriei contemporane, a publicat cunoscuta lui lucrare despre originile și for-

⁵⁷ Gh. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, București, 1940.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 106—118.

⁵⁹ Idem, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1980, p. 5.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 5—6.

⁶¹ *Ibidem*, p. 7.

marea unității românilor⁶². Carte reprezentativă prin concepția care a prezidat la alcătuirea ei, a înfățișat o imagine nouă asupra proceselor care au determinat unitatea românească. Sugerată de precedentele contribuții ale lui Iorga și Lupaș, *Originele și formarea unității române* de fapt se înscrie în prelungirea tradiției istoriografice românești, de la marii umanisti ai secolului XVII la A. D. Xenopol. Era cartea la care se pare a gândit anterior, fiindcă, așa cum mărturisește, realizarea unității naționale, a pus problema expunerii unitare a unei istorii complexe și atita vreme împărțită. „Mais au lendemain de la réalisation de l'unité roumaine, le problème se posait de faire un récit unitaire de cette histoire si complexe et trop longtemps divisée en secteurs artificiels et entièrement séparés: Moldavie, Valachie, Transylvanie”⁶³. Brătianu a preliminar cartea de o schiță intitulată *Formarea unității românești — factorii istorici* (1940), revelatoare pentru gândurile consacrate, de-a lungul timpului, ideii de unitate. Conferința ne indică concepția cristalizată în prima tinerețe, în preajma primului război mondial, despre semnificația unirii lui Mihai Viteazul⁶⁴. Faptul este revelator, pentru că ne îngăduie să apreciem drumul parcurs de la o poziție restrictivă, pozitivistă, la concepția pe care a exprimat-o în anii redactării cărții despre formarea unității românești.

În 1943 a dat la lumină, într-adevăr, o nouă concepție despre factorii istorici ce au prezidat la formarea unității. El încerca, astfel, să răspundă istoriografiilor partizane, prin argumente științifice, că statul național român a fost rezultatul veacurilor de istorie. Construită pe temeiul unei informații esențiale, pe cercetările personale consacrate originilor sau întemeierilor statelor medievale, cartea despre formarea unității românești este, prin excelență, o operă de maturitate. Ca unul ce meditate, adeseori, la fenomenul unificărilor naționale din secolul XIX și, desigur, la problema „națiunii” în evul mediu, la momentul Unirii înfăptuite de Mihai Viteazul, a plasat procesul formării unității în legătură cu dezvoltarea similară europeană. De altminteri, structura lucrării dezvăluie încheierile istoricului, specificul formării unității românești⁶⁵.

Atent la specificitatea epocilor istorice, Brătianu a distins între elementele de unitate (*Spatiu și sensul unității române, Originele*) și evoluția proceselor istorice în evul mediu. El a evidențiat efectele fenomenelor medievale: participarea românilor din Transilvania la întemeierea statelor medievale, rolul statului în formarea unității și efectele cruciadei tirzii asupra procesului unificator. Gh. I. Brătianu a acordat un loc însemnat politiciii lui Mihai Viteazul, încercând să descifreze, încă din 1940, noile sensuri nonmedievale în unificarea Țărilor române, meditănd pe marginea unei discuții avute în 1916 cu I. I. C. Brătianu. „Avea dreptate, pentru că nu ajunge numai, pentru încheierea unei conștiințe, pentru ca ea să devină într-adevăr factor activ și viu, nu ajunge numai truda predicatorilor, a căntărilor, a poezilor. Trebuie și fapta. Și în analele trecutului nostru Mihai Viteazul a adus fapte — conștient sau inconștient — totuși nu i se poate tăgădui instinctul, pentru că instinctul acesta o să-l regăsim în scrirea dată de el solilor săi, boierii Ban Mihalcea și Stoica Vistierului, plecați la împăratul, la Viena”⁶⁶.

Așezind fenomenele medievale sub semnul *instinctului unității*, istoricul a dorit să disocieze între factorii ce au colaborat la formarea unității și afirmarea conștiinței naționale în epoca modernă. În pagini reprezentative, e sesizat și locul unității spirituale cristalizate în secolele XVII și XVIII. În măsură să remarce specificitatea epocilor, manifestările particulare ale fenomenului național, a distins, cu îndreptățirea pe care i-o conferea familiarizarea cu spațiul istoriei europene, între procesul de formare a națiunii și etapele unității politice, cu alte cuvinte etapele unirii. Deși scrisă sub presiunea factorilor politici ai timpului, cu gândul la demonstrarea temeiurilor istorice ale desăvârșirii naționale, lucrarea rămâne un moment semnificativ în istoriografia română. În vremuri grave pentru istoria noastră, adresându-se istoriei o făcea cu conștiința pe care i-o dădea adevărul pe care îl clădea. „L'unité roumaine, comprise dans les limites naturelles qui lui ont tracées, au cours des siècles, les conditions géographiques, est une réalité que les vicissitudes politiques ont pu, sans doute, obscurcir à certains moments, mais qui demeure entière, comme l'un des fondements nécessaires de la paix, de tout ordre européen juste et durable”⁶⁷.

⁶² Idem, *Origines et formation de l'unité roumaine*, București, 1943.

⁶³ *Ibidem*, p. 9.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 13—22.

⁶⁵ Idem, *Origines et formation de l'unité roumaine*, cit.

⁶⁶ Idem, *Formarea unității românești — factorii istorici*, p. 20.

⁶⁷ Idem, *Origines et formation de l'unité roumaine*, p. 337.

Brățianu a asociat noi contribuții ce marchează disponibilitățile neobișnuite ce le avea pentru investigarea istorică. Este o perioadă când publică în „Revue Historique du Sud-Est Européen”, reprezentativul studiu consacrat formulelor de organizare a păcii⁶⁸ sau fascinantul articol dedicat memoriei lui Marc Bloch⁶⁹. Amândouă relevante pentru fixarea profilului istoricului, au întruchipat erudiția, rigoarea documentației și rara lui sensibilitate pentru tot ce aparține omului. Elogiul postum al lui Marc Bloch reprezintă un incontestabil act de solidaritate umană, așa cum studiul despre organizarea păcii intenționa să se constituie într-o pledoarie în favoarea spiritului de echitate în raporturile internaționale.

În 1946 se oprește, un moment, la reforma lui Constantin Mavrocordat, aducând aceleași lumini europene în înțelegerea unui fenomen însemnat al istoriei noastre moderne. Adâncind analiza lui Nicolae Iorga despre reformele Mavrocordaților, Gh. I. Brățianu a statornicit caracterul european al procesului de modernizare a structurilor societății Principatelor. De la viziunea istoricului au pornit noile interpretări care au modificat substanțial concepția despre Secolul fanariot⁷⁰.

Paralel, redactează reprezentativele sale contribuții despre regimul de stări în Țările române. Sesizând însemnătatea cercetărilor inițiate de o comisie specială din cadrul „Comitetului internațional de științe istorice”, întemeiată la București, Brățianu a întreprins o insistență și sistematică cercetare a fenomenului în spațiul românesc⁷¹. Începând să publice din 1946 rezultatele cercetărilor sale consacrate Sfatului domnesc și adunării stărilor, Brățianu, odată mai mult, proiectează o perspectivă nouă asupra istoriei țărilor noastre în epoca feudală. În realitate, prin comunicarea de la Academia Română istoricul aducea o contribuție reprezentativă la o instituție prin care spațiul nostru se încadrează istoriei medievale europene. Seria de studii redactate în sfera acestor preocupări ne oferă o vastă lucrare de istorie comparată, în care a înfățișat dimensiunile problemei în Europa central-orientală și sud-est europeană⁷². Încercând să răspundă programului de lucru al comisiei internaționale, istoricul a asociat temeuri suplimentare la ideea unei noi istorii a evului mediu european. „Aceasta este de fapt contribuția cea mai însemnată pe care istoriografia noastră o poate aduce studiului comparat al adunărilor de stări, care realizase atât de însemnate progrese în anii care au precedat războiul”⁷³. Insistind asupra rosturilor cercetărilor întreprinse, de largire a sferei cercetărilor și de integrare mai deplină a instituțiilor noastre în istoria dezvoltării instituțiilor europene, istoricul accentuează necesitatea stabilirii înrîuririlor apusene și bizantine, în vederea precizării caracterului și funcțiilor domniei, pe de o parte, și al claselor și categoriilor sociale în țările noastre, pe de alta⁷⁴. Propunând o metodă de lucru comparativă, incursiuni în istoria Serbiei și Bulgariei, istoricul a năzuit ca pe această cale să ajungă la arhetipul bizantin. Adunate laolaltă, toate studiile consacrate regimului de stări reprezintă, fără îndoială, o vastă operă de istorie comparată într-un domeniu în care istoriografia generală, deși adusesese contribuții remarcabile, nu a încorporat în concluziile ei mai cu seamă fenomenul românesc.

În aceeași perioadă, frământată de vicisitudinile războiului, Brățianu se dedică istoriei Mării Negre, subiect spre care l-au îndrumat studiile sale anterioare privitoare la comerțul

⁶⁸ Idem, *Formules d'organisation de la paix dans l'histoire universelle*, în *RHSEE*, XXII, 1945, p. 67—104; XXIII, 1946, p. 31—55.

⁶⁹ Idem, *Un savant et un soldat...*, p. 5—20.

⁷⁰ F. Constantiniu și Ș. Papacostea, *Les reformes des premiers phanariotes en Moldavie et en Valachie: essai d'interprétation*, în „Balkan Studies”, 1972, 13, 1, p. 89—119; F. Constantiniu, *Constantin Mavrocordat's Reforms in Moldavia and Walachia*, în *Enlightenment and Romanian Society*. Edited by Pompiliu Teodor, Cluj, 1980, p. 68—77.

⁷¹ Idem, *Sfatul domnesc și Adunarea stărilor în Țările românești în cadrul istoriei generale. I. Liniile generale ale problemei*, în *ARMSI*, s. III, t. XXVIII, 1946, p. 1—27.

⁷² *Sfatul domnesc și Adunarea stărilor. III. Adunările de stări în țările Europei centrale*, *ibidem*, t. XXIX, 1947, p. 165—259; *Sfatul domnesc și Adunarea stărilor în Principatele române*, Evry, Compagnie française d'impression, 1976; *Les Assemblées d'états et les Roumains en Transylvanie*, în *RER*, XIII, 1974, p. 9—63 și XIV—XV, 1975, p. 113—143.

⁷³ Idem, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele române*, p. 11.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 12.

italian. Cercetările concentrice, întreprinse de-a lungul anilor în istoria spațiului răsăritean, i-au relevat semnificația istorică a zonei străvechiului Pont Euxin, pentru civilizația europeană. Încă în 1929 el exprimă esența unei concepții ce va sta la temelia lucrării *La mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*: „Totuși, dacă actorii sînt diferiți, scena nu s-a schimbat, necesitățile comerțului sînt aceleași, aceleași drumuri vîd defilînd caravanele epocilor noi, aceleași porturi, care găzduiau odinioară triramele, adăposteau galerele și teridele navigatorilor evului mediu”⁷⁵. Constatarea făcută de istoricul român mărturisea o rară capacitate de pătrundere în esența fenomenelor, dar și o orientare spre cercetarea unei problematice sugerate de posibilismul geografic. Este întru totul relevantă evoluția concepției autorului care, în chiar anul apariției „Analelor”, mărturisește o deosebită afinitate pentru o orientare exprimată cu numai cîțiva ani înainte de Lucien Febvre. Investigînd sistematic în istoria spațiului Europei orientale, istoricul a cristalizat, treptat, ideea Mării Negre, ca arie de convergență a civilizației. Cel care scrisese despre „amprenta inconștientă și profundă a mediului geografic asupra grupurilor umane de-a lungul secolelor”⁷⁶ a revenit, în anii 1942—1943, la ideea enunțată într-un curs universitar, încercînd să deslușească cheștiunea Mării Negre de la epoca veche pînă la zi⁷⁷. În anul următor, în 1944, publică un întins studiu consacrat Mării Negre în istoria comerțului internațional. Cu acest prilej, el pune în circulație ideea Mării Negre ca „placă turnantă” a traficului internațional, care, așa cum se va vedea, reprezintă chintesența întregii lucrări.

La mer Noire. Des origines à conquête ottomane, așadar, reprezintă substanța cursului universitar rostit la Universitatea din București care, așa cum singur o confirmă, putea să alcătuiască două volume⁷⁸: unul dedicat istoriei Mării Negre pînă la cucerirea otomană, al doilea consacrat Mării Negre în raport cu cheștiunea orientală.

Lucrarea la care ne referim și care a văzut lumina tiparului în 1969 reprezintă, în realitate, mai mult decît a fost cursul universitar, fiind o lucrare distinctă, datorită procesului de elaborare la care Brătianu a supus manuscrisul inițial. Oricum, însă, lucrarea, așa cum a apărut, include în sine o experiență istorică, conferită de contactele stabilite cu o problemă de incontestabilă valoare internațională.

La mer Noire reprezintă, fără îndoială, una din cele mai strălucite pagini scrise de istoric, fascinată prin arhitectonica și problematica ei de respirație universală. Incorporînd o experiență istoriografică de două decenii pe terenul istoriei Europei Orientale, lucrarea se integrează unui curent de gîndire ce fusese impulsionat de cartea lui Lucien Febvre care continua să fascineze scrisul istoric. «„Rien que la terre” était encore, il y a vingt ans, une anticipation: c'est maintenant plus que jamais la mesure de l'actualité»⁷⁹. Afirmția istoricului mărturisea natura demersului întreprins, dar în aceeași măsură valoarea unei gîndiri ce se asocia pe o cale independentă viitoarelor demersuri ilustrate de Fernand Braudel.

Prin problemele examinate, istoricul a evidențiat posibilitățile oferite de Marea Neagră dezvoltării materiale a popoarelor și civilizațiilor, de cadru potrivit înțelegerii marilor curente ale istoriei universale. Lucrarea reprezintă, indiscutabil, o sinteză a mai vechilor sale cercetări, dar, în aceeași vreme, și rodul unei meditații rezultată din observarea atentă a succesiunii vîrstelor istorice. Observator atent al fenomenului contemporan, Gh. I. Brătianu a refăcut, la nivelul unei remarcabile construcții istorice, spectacolul unei istorii de milenii. Credincios ideii exprimate în teza de doctorat, despre rosturile mediului geografic, în evoluția umanității, a cristalizat un sugestiv capitol inițial de geografie istorică și politică, pornind de la ideea Mării Negre ca răspîntie a drumurilor Europei și Asiei.

Adîncit într-un trecut milenar, a știut să surprindă dialogul purtat de oamenii vîrstelor istorice cu marea, înfruntările care au ilustrat scena universală, generate de însemnătatea unei zone de convergență. Pe această cale a luminat și precizat rolul Europei Orientale în

⁷⁵ Gh. Brătianu, *Recherches sur le commerce génois dans la mer Noire au XIII-e siècle*, p. 289.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 290.

⁷⁷ V. Laurent, *op. cit.*, p. 12.

⁷⁸ G. I. Brătianu, *La mer Noire...*, cit., p. 38.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 35.

istoria evului mediu târziu. Dar, paralel, și nu în afara unor intenții bine gândite, a oferit noi posibilități de înțelegere istoriei țărilor române în evul mediu târziu. El a deschis istoriei medievale românești nebănuite perspective. Am putea să spunem că, după aproximativ douăzeci de ani de cercetări în spațiul istoriei universale, el împlinea un deziderat formulat în finalul lecției de deschidere, de a lumina prin istoria europeană învecinată spațiul istoric al țărilor române.

Dimensiunile operei sale de istoric medievist atestă indiscutabil valoarea unei contribuții istorice universale. Începând cu cercetări de istorie medievală românească în spirit comparatist, Brățianu a lărgit neîncetat sfera investigațiilor în spațiul Europei orientale și sud-estice, la legăturile cu comerțul genovez în zona Mării Negre, izbutind în cele din urmă să fundamenteze o nouă viziune asupra evului mediu european. Făcând operă de universalist, a luminat, prin fasciculele de lumină proiectate asupra Europei Orientale, aspecte esențiale din dezvoltarea evului mediu general european, în care a năzuit și a izbutit să integreze istoria românilor.

REFLECȚII PE MARGINEA UNEI INSCRIȚII DE LA BAIJA

DE

VASILE NEAMȚU, STELA CHEPTEA

Cercetările arheologice efectuate în ultimele decenii au contribuit într-o largă măsură la cunoașterea mai aprofundată a procesului de apariție a orașului medieval în spațiul românesc est-carpatic. De asemenea, mai ales pentru primele lor secole de existență, s-au acumulat date prețioase referitoare la arhitectura urbană și problemele edilitare cu care conducerea orașelor a fost, adeseori, confruntată. În același timp, au putut fi scoase la lumină numeroase materiale care atestă o viață economică destul de activă, contrastând puternic, din punct de vedere calitativ, cu aceea din mediul rural.

Dintre așezările urbane est-carpatice, Baia s-a bucurat, începînd din anul 1967, de o atenție deosebită, fiind supusă unor investigații sistematice. Pe baza acestor cercetări, s-a stabilit că orașul, izvorit dintr-o simplă așezare rurală românească, care avea să joace rolul de centru al unei formațiuni politice prestatale, de tirg de vale și centru meșteșugăresc, a cunoscut, în evoluția sa, etape de real progres, dar nu a fost ferit nici de grele încercări.

Săpăturile arheologice au permis să se afirme că, începînd din a doua jumătate a secolului XIV, pe această așezare românească au început să se grefeze și unele elemente alogene, în cea mai mare parte germane, foarte probabil chemate de domnii moldoveni, care, întocmai ca regii Ungariei și Poloniei ori cnejii sîrbi, se străduiau să impulsioneze dezvoltarea economică a țării lor și în special a așezărilor urbane. Alături de băștinași, acești „oaspeți” au jucat, fără îndoială, un rol cu mult mai complex și activ în dezvoltarea Băii decît s-ar putea presupune la o analiză sumară a datelor cunoscute pînă acum.

Se poate admite că ei au mărit simțitor numărul meșteșugarilor și este neîndoielnic că unii dintre aceștia se ocupau cu extragerea și prelucrarea aramei. Lingourile, foile de aramă, diferite obiecte finite ca și deșeurile descoperite în secțiuni și locuințe se constituie în argumente hotărîtoare în acest sens. Fără îndoială că obiectele finite pot prileji aprecieri asupra nivelului de dezvoltare a meșteșugului prelucrării aramei la Baia și, în unele cazuri, chiar în legătură cu măiestria artistică a executanților. Unele materiale obligă însă la o examinare mult mai nuanțată. În această situație se găsește o piesă de aramă, de forma unei catarame circulare, descoperită cu prilejul cercetărilor din anul 1979 în locuința 6, ridicată la sfîrșitul secolului XIV și distrusă în vremea lui Ilie, fiul lui Alexandru cel Bun.

Exemplarul, avînd diametrul de 8,1 cm, a fost realizat dintr-o foaie de metal cu grosimea de numai 0,05 cm (fig. 1/a). El îngăduie aprecieri destul de amănunțite asupra modului în care a fost realizat. Se poate observa că meșterul a detașat, mai întîi, din foaia subțire de aramă porțiunea perfect circulară din care urma să realizeze piesa, iar în mijlocul acesteia a executat, neglijent, prin decupare, un motiv floral cu șase petale trilobate.

Pornind din vîrfurile uneia dintre petalele mai bine executate, el a decupat o porțiune dreptunghiulară de 0,2×0,7 cm, din peretele interior al piesei. După ce a cruțat un spațiu cu adîncimea de 0,9 cm, a continuat să decupeze o porțiune de 0,2×0,7 cm pînă la limita extincției a acesteia; spațiul cruțat urmînd să joace rol de ax pentru urechea unei limbi. Aceasta din urmă a fost realizată dintr-o foaie de aramă mai groasă. Capătul, aproximativ circular, cu patru lobi, care trebuia să se învîrtă în jurul axului, prezintă o perforație, tot circulară, și o spintecătură, necesară pentru fixare; restul limbii, ajunsă la noi în stare fragmentară, este patrulaterală în secțiune (fig. 1/b).

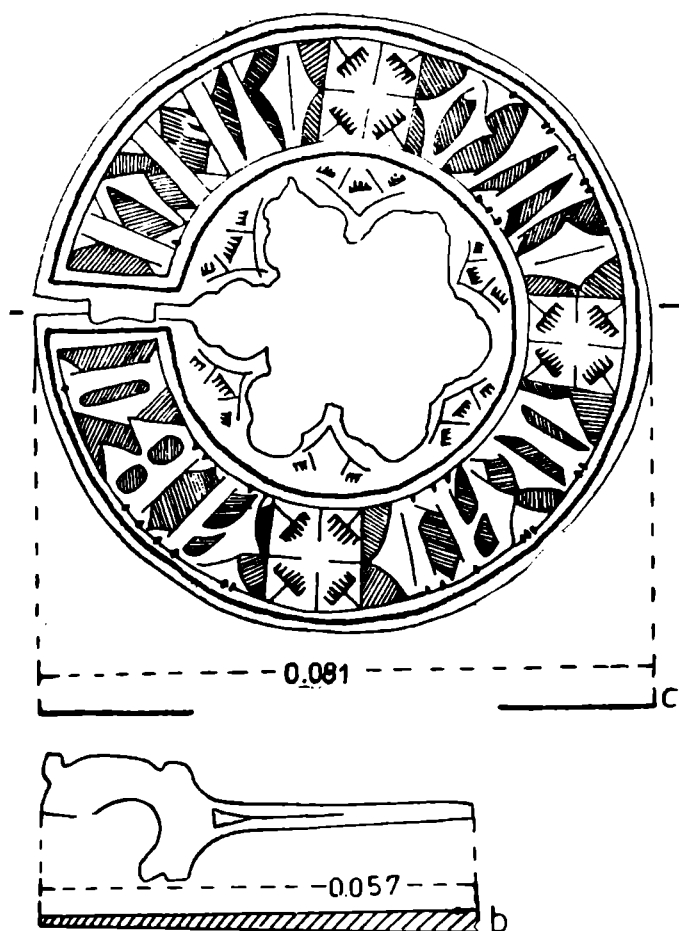

Fig. 1 — a) Fibulă de aramă din secolul al XV-lea descoperită la Baia ; b) Acul fibulei.

Grosimea redusă a piesei circulare — de numai 0,05 cm —, îngustimea spațiului central realizat prin decuparea decorului floral deja amintit, ca și lipsa unui dispozitiv special necesar fixării capătului unei curele ne împiedică să admitem că avem de-a face cu o cataramă. Exemplarul de care ne ocupăm aici, foarte puțin rezistent, reprezintă mai curind o fibulă¹.

Floarea cu șase petale traforate se înscrie într-un decor hexalobat realizat prin gravare. La intersecția arcurilor, meșterul a plasat triunghiuri echilaterale, executate în aceeași tehnică, cu două dintre unghiuri sprijinite pe arcurile lobilor. În interiorul unor triunghiuri și uneori în afara lor au fost practicate mici hașuri paralele.

Floarea traforată, deja amintită, nu constituie singurul decor al fibulei. Se poate observa că meșterul a realizat șanțuri circulare, paralele cu marginile piesei, la 2,2; 2,3; 3,7 și 3,9 cm de centrul ei, foarte probabil cu ajutorul unui compas cu vârful ascuțit și dure; în prima și ultima șanțuire aparând un decor în torsadă. Remarcăm, apoi, că între cea de a doua și a treia șanțuire a rămas un spațiu circular mai larg, de 1,4 cm, care a fost rezervat unei inscripții.

Se poate observa că acest spațiu a fost divizat în patru părți egale marcate de decupajele necesare creării axului deja amintit și, de asemenea, de trei porțiuni dreptunghiulare de câte 1,2×1,4 cm pe care s-a realizat, prin gravare, motive geometrice identice. Meșterul a trasat, mai întâi, probabil cu ajutorul dălții, diagonalele acestor dreptunghiuri și, apoi, în același mod, prin două linii în cruce pornite de pe mijlocul laturilor patrulaterului, a împărțit întregul spațiu în patru părți egale. Unind, două câte două, capetele brațelor acestei cruci, tot prin linii gravate, el a realizat, în interiorul dreptunghiurilor, romburi. Prin impresiuni care pornesc — paralele — de pe laturile acestora s-a definitivat decorul.

Nu este greu de observat că, trășind diagonalele pătratelor și romburilor în care acestea se înscriu, se urmărea să se redea, de fiecare dată, semnul crucii. De asemenea, dacă avem în vedere elementele de decor deja analizate, din spațiul rezervat inscripției, împreună cu decupajele necesare realizării axului din pereții apliciei, este lesne de înțeles că s-a urmărit și în acest caz o dispunere a lor în cruce. Dacă am ține seama doar de aceste elemente de decor, am putea admite că ne aflăm în fața unui obiect cu sens religios. Această constatare nu trebuie să surprindă dată fiind împrejurarea că ne găsim într-o epocă în care biserica era purtătoarea ideologiei feudale².

Mult mai interesant este însă conținutul inscripției, în *altdetscher Schrift*, având înălțimea cuprinsă între 1,3 și 1,4 cm. Disponind de un spațiu limitat, meșterul s-a văzut în situația de a prescurta cuvintele, prin trunchiere, fapt care îngreunează lectura. Au apărut, de asemenea, dificultăți suplimentare datorită împrejurării că, pe anumite porțiuni, metalul a fost supus unui proces de oxidare care a continuat și în cursul lucrărilor de curățire.

Între porțiunea decupată spre a servi drept ax pentru urechea limbii și primul ornament, situat la 1/4 din circumferință, se pot citi literele: HIVO. În cel de al doilea sfert al circumferinței apare clar cuvântul OTO; în cel de al treilea literele MEID, iar în ultimul: ABG.

Se poate observa că unele litere — de pildă O — nu sînt tratate întotdeauna în aceeași manieră, meșterul fiind constrins să țină seama de spațiile, mai mici sau mai mari, pe care le-a avut la dispoziție. Porțiunile goale dintre litere și din interiorul acestora au fost gravate cu hașuri fine dispuse în grupuri paralele, în diferite direcții. Remarcăm, de asemenea, că unele litere au prelungiri unghiulare mai accentuate și sînt ornate cu triunghiuri de diferite dimensiuni, uneori cu laturile arcuite. Judecînd, apoi, după densitatea ornamentelor, s-ar părea că meșterul era dominat de fobia spațiilor goale.

Inscripția, avînd cuvintele prescurtate prin trunchiere, poate fi totuși completată. Ea are următorul conținut: H(ER,) IVO * (UND) OT(T)O * MEID(ET) * ABG(ÖTER). Este, prin urmare, o inscripție în germană, limba maternă a unora dintre „oaspeții” stabiliți

¹ Fibule cu asemenea caracteristici, executate însă mai îngrijit, dintr-un metal prețios, datînd din altă epocă, s-au descoperit în Sarre, Helmuth Roth, *Kunst der Völkerwanderungszeit*, Propyläen Verlag, 1979, fig. 137 a.

² Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*, ed. II, București, 1950, p. 31—32.

la Baia încă din secolul XIV. În limba română, ea poate fi tradusă: *Doamne, ferește-i pe Ivo și Otto, cei îndepărtați de credința adevărată*³.

Dacă ținem seama de textul înscris pe fibula pe care o analizăm, rezultă clar că nu avem de-a face cu un exemplar de serie, ci de unul de comandă, realizat, desigur, de un meșteșugar localnic. Ea nu era menită să fie purtată de Ivo și Otto, ci, foarte probabil, de o rudă apropiată — mama sau tatăl acestora —, jucând rolul unui talisman⁴.

Piesa de care ne ocupăm aici nu poate fi analizată izolat, ci în contextul social-politic și ideologic al vremii. Se știe că în secolul XV țările române s-au aflat sub o puternică presiune otomană și că, în asemenea condiții, se impunea o strinsă cooperare cu celelalte state europene. Moldovenii cultivau bunele relații cu unele state catolice și erau interesați în atenuarea conflictelor pe plan religios. La Conciliul de la Constanța (Baden), început în 1415, biserica moldovenească a fost reprezentată de înalți ierarhi și de „mulți învățați și mireni de seamă” dintre care nu lipseau nici reprezentanți ai Băii⁵.

Prezintă importanță faptul că unii tineri din acest oraș frecventau, încă de la începutul secolului XV, cursurile universităților din Cracovia și Praga⁶, beneficiind de o pregătire superioară. Ei au reprezentat nu mai puțin de 39% din totalul studenților din Moldova despre care se știe că au urmat cursurile universității din Cracovia. În primele patru decenii ale secolului XV, întâlnim la această universitate pe Nicolaus Andree (1405), pe Mathias Filiczpoper, Michael Stephani și Symon Johannis Vikerle (1436), toți purtând indicația „de Moldavia”⁷. La Universitatea din Praga era menționat în 1402 Iacobus „de Moldanie”, iar în 1410 Iacobus „de Molda”⁸, despre care știm că a ajuns să fie „licențiat în litere”⁹. Nu este exclus ca Iacobus amintit în 1410 să fie una și aceeași persoană cu cel din 1402.

Presupunem că printre delegații orașenilor din Baia plecați la Constanța (Baden) cu „împuterniciri autentice” din partea comunității urbane¹⁰ se găseau unii din acei „învățați”, cărora nu le erau străine disputele teologice. Fără îndoială că cei ce studiaseră la Praga asistaseră la cursurile lui Jan Hus și condamnarea și executarea acestuia nu au rămas fără ecou în conștiința lor, subrezind pozițiile bisericii catolice și dând loc la controverse înverșunate.

Sosirea în Moldova a unui grup de husiți în anul 1420 — fapt atestat de cronica de la Levoce¹¹ — era de natură să întărească pozițiile noului curent religios¹² și, deși la

³ La întregirea textului am beneficiat de ajutorul competent al cercetătorului științific Horst Fassel, căruiua îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre. Remarcăm faptul că numele lui Ivo ar putea sugera unele legături cu nordul Germaniei. Pentru sensurile pe care le-au avut diferiți termeni în secolul al XV-lea a se vedea Trübner, *Etimologischer Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin, 1963, s.v.

⁴ Este puțin probabil că în inscripție sint redată numele și prenumele unei singure persoane. Opăm pentru ipoteza că avem de-a face cu două persoane diferite, înrudite între ele, posibil frați.

⁵ Constantin I. Karadja, *Delegații din țara noastră la Conciliul de la Constanța (în Baden) în anul 1415*, în *ARMIS*, s. III, t. VII, 1927, p. 11 și urm.; Radu Manolescu, *Cultura orășenească în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în volumul *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 71.

⁶ *Ibidem*, p. 80.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Mihail P. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII—XVI*, Sibiu, 1944, p. 62; Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 80.

⁹ I. Makurek, *Husitismul în România*, în *RI*, 1—3/XIV, 1928 p. 42; Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 62 și nota 84.

¹⁰ Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 71.

¹¹ Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 84 și nota 7; Șt. Pascu, *Răscala de la Bolălnu*, în *Istoria României*, II, București, 1962, p. 403; Idem, *Bolălnu*, București, 1963, p. 72; S-a afirmat că în Moldova cei mai mulți husiți erau originari din Ungaria și Polonia (P. P. Panaitescu, *Husitismul și cultura slăvonă în Moldova*, în *Rsl*, X, 1964, p. 283). Ei proveneau, însă, în cea mai mare parte, din rîndul catolicilor veniți aici mai de mult, dezgustați acum de „abuzurile revoltătoare” ale clerului și în special ale călugărilor catolici (C. Auner, *Episcopia de la Baia (Moldaviensis)*, în *Revista catolică*, IV, 1915, 1, p. 106—107). Unii dintre husiți au venit în Moldova — și desigur și la Baia — după 1418. Pentru această problemă a se vedea Constantin C. Giurescu, *Cauzele refugierii husiților în Moldova și centrele lor în această țară*, *SAI*, VIII, 1966, p. 27; Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, I, București, 1980, p. 369.

Baia era o episcopie catolică — ori poate tocmai de aceea — disputele cu reprezentanții acestei biserici au devenit tot mai aprinse. Se știe că un husit, Iacob — poate una și aceeași persoană — cu cel amintit la Praga în 1402 și 1410 — care colindase prin Ungaria și poposise în închisorile Cracoviei, unde, probabil, fusese în grija inchiziției, s-a angajat, în 1413, în fața lui Alexandru cel Bun, într-o aprigă controversă cu episcopul Ioan de Ryza, aducând grave acuzații bisericii catolice și papei. Domnul, ale cărui relații cu Polonia, unde husitismul câștigase teren¹³, nu erau dintre cele mai bune, i-a acordat sprijinul său lui Iacob și i-a fixat loc de reședință la Bacău, unde și-a continuat activitatea de prozelitism religios¹⁴.

Pe baza datelor documentare și mai ales arheologice se poate afirma că locuitorii Băii întrețineau strînse raporturi economice nu numai cu Transilvania și Polonia, ci și cu Slovacia și Boemia. Numeroase materiale arheologice descoperite în stratul de cultură aparținând secolelor XIV—XV și XV, avînd analogii în aceste ultime zone, constituie dovezi sigure în acest sens. Fără îndoială că și contactele pe plan cultural au continuat cu Boemia frământată de dispute ideologice și războaie. În acest sens pledează și o bulă sigilată, de plumb, cu leul Boemiei, descoperită în stratul de cultură din secolul XV, în imediata apropiere a locuinței 6. Sintem în drept să admitem că asemenea contacte au fost de natură să mențină și chiar să întărească pozițiile husitismului la Baia.

Desigur că înfrîngerea husiților în bătălia de la Lipany, în 1434, a avut consecințe grave pentru această mișcare și în special pentru taboriți, care reprezentau curentul ei radical¹⁵.

În același timp, însuccesele coaliției antipoloneze¹⁶, din care făcea parte și Moldova, nu au putut rămîne fără urmări pentru husiții din această țară. Conflictele dintre grupările boierești, ca și intervențiile străine, tot mai frecvente, generau o accentuată instabilitate politică¹⁷ și presupunem că urmașii lui Alexandru cel Bun n-au mai putut continua politica de largă toleranță religioasă dusă de acesta. Contraofensiva catolică trebuie să fi fost și aici, acum, puternică, generînd nesiguranță. Desigur că în asemenea condiții retractările ca și rezistențele celor ce adăseră la husitism se puteau întîlni destul de des.

Inscripția de pe fibula de aramă descoperită în locuința 6, care fusese incendiată în timpul domniei lui Ilie, fiul lui Alexandru cel Bun, reflectă prin conținutul ei o clară stare de anxietate. Este neîndoielnic faptul că Ivo și Otto erau pradă ezitărilor și că convingerile lor religioase erau bîntuite de incertitudini.

Textul inscripției nu ne spune însă precis care erau pozițiile pe care se găseau aceștia. Se numărau ei printre catolicii tentați să accepte învățăturile lui Jan Hus și invocau, poate la îndemnul membrilor clerului, pe Dumnezeu să-i ferească de erezie? Evident, nu poate fi exclusă o asemenea ipoteză, dar nu trebuie să ignorăm împrejurarea că, în condițiile deja expuse, în Moldova se înregistra un recul al husitismului, unii dintre partizanii acestei învățături fiind chiar în situația de a părăsi țara. Astfel, la 8 mai 1436, episcopul Gheorghe Lepeș arăta că aflase că „anumiți (oameni) primejdioși, înrăiți în rătăcirea husită, strecurîndu-se din Moldova și din alte părți, ca niște oi bolnave, nu numai în districtele mai sus amintite, ci, vai, în aceste părți ale Transilvaniei, au stricat, molsipsind, foarte mulți oameni — bărbați și femei — din turma noastră”¹⁸. Ne întrebăm, apoi, de ce textul, cu conținut religios, nu a fost redactat în latină, limba consacrată a bisericii catolice, utilizată, pînă tîrziu, nu numai în serviciul religios, ci și în inscripțiile

¹² Husiții nu afectau pozițiile bisericii ortodoxe, astfel explicîndu-se poziția domnilor moldoveni față de această mișcare (Șerban Papacostea, *Știri noi cu privire la istoria husitismului în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, în *SCSI, istorie*, XII, 1962, 2, p. 256 și nota 16).

¹³ *Historia Polski*, Warszawa, 1960, p. 590 și urm.

¹⁴ *Călători străini despre țările române*, I (volum îngrijit de Maria Holban), București, 1968, p. 64—66; Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 85—87; Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 253 și urm.; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 29—30.

¹⁵ Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 107; Idem, *Sub flamura Taborului*, București, 1959, p. 297 și urm.

¹⁶ *Histoire de Pologne*, Warszawa, 1972, p. 153.

¹⁷ Pentru această problemă a se vedea, mai recent, Leon Șimanschi, *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între 1432—1447*, în *AIAT*, VII, 1970, p. 59 și urm.

¹⁸ *DRH*, D, I, p. 322—323. Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 87—88

de pe pietrele de mormint ale catolicilor din Baia și din alte orașe moldovenești¹⁹. Toate aceste situații impun rezerve serioase pentru o asemenea interpretare.

Considerăm că ne aflăm mai aproape de adevăr dacă presupunem că Ivo și Otto deveniseră mai de multă vreme husiți și că acum, aflați sub amenințarea bisericii catolice și probabil a inchiziției²⁰, invocau sprijinul lui Dumnezeu pentru a rezista presiunilor. „Credința adevărată” putea fi, pentru cei ce comandaseră fibula, cea husită, de care Ivo și Otto erau pe cale să se îndepărteze. Faptul că textul a fost redactat în limba maternă a acestora ar putea constitui un argument în plus pentru o asemenea interpretare, dat fiind că marii reformatori religioși — inclusiv Jan Hus — au apărut principiul răspîndirii învățaturii creștine în limbile vorbite ale popoarelor²¹. De altfel, s-a susținut ipoteza că, în secolul XV, în Moldova s-au și tradus cărți religioase nu numai în limba maghiară²², ci și în germană²³, ceea ce nu este sigur²⁴, dar posibil.

Textul de pe fibula de aramă aflată în atenția noastră prezintă importanță și din alte puncte de vedere. S-a admis în ultima vreme că sfatul orășenesc din Baia a avut o cancelarie proprie încă din timpul lui Petru I²⁵ și este posibil că, pînă la jumătatea secolului XV, s-a redactat un număr însemnat de acte în limba latină²⁶. Asemenea documente nu s-au descoperit încă sau au fost distruse în cursul veacurilor²⁷.

Dacă facem abstracție de actele emise de sfatul orășenesc din Baia cunoscute numai indirect²⁸, cel mai vechi exemplar ajuns pînă în vremurile noastre este reprezentat de

¹⁹ Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 73 și nota 6.

²⁰ În Țara Românească, unde husitismul nu înregistrase progrese deosebite, papa a considerat, totuși, necesară trimiterea lui Iacob de Marchia „pentru stîrpirea din rădăcină a acelei secte blestemată și ciurnă rădăcină” (*DRH*, D, I, p. 322—323). Nu ne îndoiim că scaunul apostolic a avut grijă să trimită și în Moldova, din vreme, inchiזורii, mai ales că aici numărul și îndrăzneala husiților era cu mult mai mare ca în Țara Românească. Inchiזורul Dionisie de Ujlak, trimis de papa Eugeniu al IV-lea în Moldova, în 1442, nu este desigur primul care și-a desfășurat activitatea în această țară. Același papă trimitea în Moldova, în 1444, pe inchiזורul Fabian de Bačka, vicarul franciscanilor din Bosnia, și pe alții a căror nume le ignorăm. Li se acorda inchiזורilor dreptul de a activa în Moldova fără avizul prealabil al episcopilor și superiorilor (Hurmuzaki, *Documente*, I₂, p. 706—708; C. Auner, *op. cit.*, p. 112; Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 112). Mai târziu, cu reprimarea mișcării husite din Moldova a fost însărcinat Ioan de Capistrano, care și-a trimis aici inchiזורii săi (C. Auner, *op. cit.*, p. 115).

²¹ În Anglia, John Wycliffe tradusese Biblia în limba engleză (G. M. Trevelyan, *Istoria ilustrată a Angliei*, București, 1975, p. 293). Sub influența lui Wycliffe, Jan Hus și-a rostit predicile în limba poporului (Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 79; P. P. Panaiteanu, *op. cit.*, p. 281).

²² Doi preoți husiți, Toma și Valentin, au tradus, la Troțuș, în Moldova, Biblia în limba maghiară (Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 100 și nota 6; Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 84, 87).

²³ J. Macurek, *Husiti v rumunskych zemich*, Brno, 1979, p. 56 și nota 1 apud Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 88.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Renate Möhlenkamp, *Die ältesten Siegel moldanischer Städte*, în *JGO*, 3/29, 1981, p. 352—353, 358.

²⁶ Legenda în limba latină a celui mai vechi sigiliu al orașului ca și faptul că încă din primul deceniu al secolului XV tineri din Baia studiau la universitățile din Praga și Cracovia pledează pentru această idee. Nu trebuie, de asemenea, să omitem faptul că încă din secolul XIV domnii moldoveni au emis și ei documente în această limbă; slavona impunându-se treptat, odată cu perfecționarea organizării cancelariei domnești, care și are începuturile în timpul lui Petru I (Leon Simansch și Georgeta Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc*, I, în *AIHAI*, IX, 1972, p. 107 și urm).

²⁷ Pentru această problemă a se vedea Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 48; Virgil Apostolescu, *Mărturie documentare privind distrugerile și înstrăinările de materiale arhivistice în Moldova pînă în secolul al XVIII-lea*, în *AIHAI*, XVI, 1979, p. 325 și urm. Distrugerea actelor orășenești s-a făcut, desigur, în proporții mult mai mari ca cea a documentelor de proprietate.

²⁸ Renate Möhlenkamp, *op. cit.*, p. 353.

cel prin care negustorul Niclos Hecht lăsa, în 1421, averea sa sfatului orășenesc din Liov²⁹. Pînă la jumătatea secolului XV, acesta este, de altfel, singurul document cunoscut, în limba germană, emis de autoritățile orășenești din Moldova³⁰. Deși nu ne oferă informații tot atît de prețioase ca acest document, fibula descoperită în locuința 6 prezintă importanță prin faptul că completează repertoriul textelor redactate în limba germană în așezările urbane din Moldova. Ea contribuie, apoi, la îmbogățirea știrilor referitoare la onomastica elementelor germane stabilite la Baia și oferă date — e drept nu prea numeroase — asupra particularităților limbii lor.

Cercetările arheologice de la Baia sînt în măsură să contribuie, încă de pe acum, la abordarea unor probleme mai dificile, cum sînt cele referitoare la dezvoltarea artei, sau, în cazuri mai rare, la confruntările ideologice din sînul comunității urbane, confruntări cunoscute, pentru sfîrșitul domniei lui Alexandru cel Bun, și din sursele documentare. În lumina datelor oferite de inscripția supusă analizei noastre și a informațiilor documentare se poate admite că, pe acest plan, disputele s-au continuat și după moartea acestuia, în condiții mai avantajoase pentru biserica catolică. Este foarte probabil că, victorioasă în luptă cu adversarii ei, printre care se numărase și Moldova, Polonia a putut contribui la accentuarea presiunilor asupra husiților, determinînd nesiguranța pe care o reflectă inscripția de pe fibulă și silind pe unii dintre aceștia să treacă în Transilvania, unde aveau să pună probleme serioase inchiziției.

²⁹ P. P. Panaitescu, *Cel mai vechi act municipal din Moldova*, în *RI*, 10—12/IX, 1923, p. 183—186; Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 66—67, 76.

³⁰ *Ibidem*, p. 64.

OMAGIUL LUI ȘTEFAN CEL MARE DE LA COLOMEEA (1485) NOTE PE MARGINEA UNUI CEREMONIAL MEDIEVAL

DE

VICTOR ESKENASY

Relație fundamentală în sistemul social-politic al evului mediu, vasalitatea definește, în rezumat, după expresia unui exeget al problemei, un contract reciproc stabilit între doi parteneri feudali, care pe baza omagiului depus și a investiției acordate, devin egali în raport cu toți ceilalți factori politici rămași în afara acestui sistem¹. În sistemul global al relațiilor feudale, vasalitatea reprezintă evident numai o structură funcțională, care se dezvoltă în condiții istorice concrete. Planul real sub care se manifestă, ca subordonare politică a unuia dintre termeni, antrenând protecția materială sau simbolică a celui de-al doilea, a determinat firesc formele concrete de instituire a relației și anume actele omagiale. Ceremonialul de depunere a vasalității, cu alură simbolică — încheiat însă întotdeauna cu o formă materială, consemnarea în scris a contractului — a căpătat o multitudine de forme, variind de la un spațiu geografic la altul și de la o perioadă la alta².

Indiferent însă de modalitățile încheierii relației, adesea rezumate la o promisiune sau un angajament formal, în situațiile concrete istorice când s-a pus problema acționării în baza contractului vasalic factorii de decizie interesați s-au prevalat de dreptul de a controla dacă a fost îndeplinit sau nu actul propriu-zis al depunerii omagiului corporal. În fapt, de acest din urmă aspect a depins adesea acceptarea valabilității actului de vasalitate³.

Deși menționarea relației de vasalitate a făcut obiectul a numeroase relatări în izvoarele vremii, este un fapt cert că există puține surse istorice contemporane evenimentelor descrise și încă mai puține care oferă o imagine integrală asupra unui ceremonial complet de depunere a vasalității⁴. Situația amintită este valabilă în linii mari și pentru istoria țărilor române, dar își găsește o fericită excepție în cazul Moldovei lui Ștefan cel Mare, grație unui izvor documentar cunoscut, însă folosit sporadic și în mod neconcludent.

Notele de față au pornit de la o relatare relativ tîrzie, datînd de la sfîrșitul veacului XVI, „Relația despre statul Poloniei și provinciile unite acelei coroane la anul 1598” (*Relation of the State of Polonia and the United Provinces of that Crown anno 1598*)⁵. Manuscrisul, recent editat, aparține unui diplomat englez, ambasadorul reginei Elisabeta

¹ Jacques le Goff, *Le rituel symbolique de la vassalité*, în volumul său *Pour un autre Moyen Age*, Paris, 1977, p. 371, cu bibliografia problemei.

² *Ibidem*, cap. *Restitution des perspectives spatio-temporelles*.

³ Pentru cazul restrîns al Moldovei, vezi discuția din cadrul dietei de la Torun, din 1485, unde reprezentanții ordinelor din Prusia refuzau ajutorul militar solicitat de rege pentru Ștefan, motivînd prin faptul că acesta nu depusese omagiul personal; cf. Ș. Papacostea, *De la Colomeea la Cadrul Cosminului (Poziția internațională a Moldovei la sfîrșitul secolului al XV-lea)*, în *Rsl*, XVII, 1970, p. 533.

⁴ J. le Goff, *op. cit.*, p. 353.

⁵ *Res Polonicae ex archivo Musei Britannici I Pars*. „*Relation of the State of Polonia and the United Provinces of that Crown anno 1598*”, editat Dr. Carolus H. Talbot, Romae, 1965, (*Elementa ad fontium editiones*, vol. XIII).

la curtea regală polonă⁶. În general bine informat, autorul, care a utilizat atât cronicile polone cit și informația culeasă direct la curtea regală, a realizat o amplă scriere — întinsă pe nu mai puțin de 165 de pagini — în care își găsesc un loc relativ întins știrile despre situația din țările române⁷. Între aceste știri se află incluse și acelea referitoare la istoricul relațiilor de vasalitate dintre Moldova și Polonia cu descrierea ceremonialului omagiului.

Potrivit relatării prestarea actului vasalic implica următoarele elemente de ceremonial: „Forma omagiului este astfel stabilită la curte. Principele vasal vine călare spre tron, purtându-și steagul, acolo unde regele stă încoronat, avînd de o parte și de alta prelații și baronii din Senat; acolo, descălecînd, el își face reverența în fața regelui și a senatului, pronunțînd aceste cuvinte protocolare: «Prea fericite rege, depun omagiu serenității voastre împreună cu toate pămînturile și cu oamenii noștri și solicit protecția serenității voastre și a fi păstrat în legile și în demnitățile și în dreptul meu ducal.» Apoi, jurînd pe cruce, el depune omagiu în acest chip: «Prea bunule rege, prestez omagiu și promit, fără viclenie și înșelăciune, credința întregii țări și a oamenilor noștri, serenității voastre și coroanei regatului Poloniei și <promit> să fiu credincios etc.» Astfel, sărutîndu-l, regele îl primește sub protecția sa și, luîndu-i steagul îl frînge și îl aruncă la pămînt. După aceea, toți baronii vasali și vasalii aceluiași principe, purtîndu-și în mîini stindardele, depun de asemenea omagiu regelui, stindardele fiindu-le tot așa frînte. *Omagiul Moldovei este oarecum diferit, prin faptul că steagurile principilor și ale vasalilor lor nu sînt nici rupte, nici aruncate la pămînt. În plus, el [principele] nu îngenunchează, ci doar își înclină corpul și steagul foarte jos*”⁸. (subl ns.).

Aparent surprinzătoare, notațiile finale cuprinse în descrierea ceremonialului, sînt de natură în stadiul actual al cunoștințelor despre vasalitatea domnilor români, să redeschidă discuțiile asupra naturii și conținutului acestor relații⁹.

De la bun început, data tirzie a relatării în cauză pune problema surselor care au stat la baza încheierilor sintetice ale diplomatului englez. Totodată, cunoștințele actuale asupra evoluției în timp a ceremonialului depunerii omagiului vasalic impun rezerva asupra formulărilor sale generalizatoare privind modalitatea efectivă de desfășurare a actului în sine. Departate de a avea o desfășurare lipsită de sinuozități, relațiile politice moldo-polone în veacurile XIV—XVI și-au pus în mod concret amprenta atât asupra conținutului efectiv al contractului vasalic, cit și asupra reflectării sale exterioare, prin intermediul ceremonialului¹⁰. Ceea ce pare cert este faptul că, în decursul relațiilor amintite, a existat un moment istoric distinct, cu răsunet în mentalul vremii și care s-a perpetuat în scrierile ulterioare, situînd Moldova într-o poziție aparte în raport cu restul provinciilor sau statelor vasale coroanei polone.

⁶ Atribuirea manuscrisului este incertă, oscilînd între Gulielmo Bruce, profesor la Academia Zamoysciana și George Carew, legatul reginei Elisabeta în 1598, în Polonia, editorii opinînd pentru ultimul; cf. *ibidem*, p. XI—XII.

⁷ Pentru informațiile privitoare la istoricul relațiilor de vasalitate moldo-polonă vezi p. 148: „The Poles clayme to Moldavia is from Casimire the thirde in whose tyme 1458 John Stephan the Palatyn upon covenante of protection subiected hys estate to the Crowne of Polonia and with hys Barons did homage to the kinge. Valachia came first to the homage 1403 for that the kinge delivered the Palatines Alexander and Roman being Captives to Sintrigillus, Duke of Lithuania. Roman farther promised to serve the kinge with 40 m. horse against any excepting the Lithuanians and Russians 1432. Helias the Palatine for avde wich he had from Polonia became tributary to the Crowne, payde yearely 400 horse, 200 oxen, 200 clothes and 200 cartes of fyshe. Thys Palatine took place next to the Archbischopp of Gnesna. Likewise Peter the Waywood payde tribute and did homage 1448. The Poles lost thys in kinge Sigismundes tyme, whoe wanting courage in matters of warre, requested the Turke to restore by armes the Vayvode expelled by hys owne Subiectes, and punish them for their excursions into Podolia, wich he did, but presumed that request to be a session, making the lande tributary to hymself and of late absolutely conquering it, though now he be shutt from it by the Vayvode Michael wich hath donn homage to the Emperour, and before depended on the Transilvanian having the cheife commaunde in that countrey”.

⁸ Vezi *Anexa I*.

⁹ Pentru aceste probleme, fundamental rămîne studiul lui C. Racoviță, *Inceputurile suzeranității polone asupra Moldovei (1387—1432)*, în *RIR*, X, 1940, p. 237—332.

¹⁰ *Ibidem*.

Revenind la informațiile textului citat este de observat că el oferă posibile apropieri, dar și distanțări, de formularul cadru al cancelariei polone, referitor la desfășurarea ceremonialului în veacul XV: *Modus prestandi omagium, qui semper observatur*¹¹. Apropierile țin, în special, de textul omagiului și al jurământului de credință rostit de principele vasal, de același obiect simbolic, steagul, de investitura propriu-zisă, sărutul dintre contractanți și îmbrățișarea din inițiativa suzeranului. Lipsește însă din acest text-cadru, bază în fond a oricărei discuții și fără îndoială una dintre sursele istorice ale relațiilor engleze, obligația de a îngenunchia în fața seniorului-suzeran, ca și gesturile simbolice de frângere și aruncare a stindardului la pământ¹². Formularul prevede, în schimb, înminarea stindardelor principelui și ale însoțitorilor săi suzeranului, gestul fiind urmat de înapoierea lor, fapt ce marchează simbolic acceptarea vasalității¹³.

Datat de editor într-un răstimp larg, secolul XV, formularul amintit corespunde, desigur, unei perioade mai restrinse, modalitatea de desfășurare a ceremonialului evoluind de la o epocă la alta, în funcție de condițiile concrete istorice ale încheierii contractului vasalic.

Dintre omagiile depuse de domnii Moldovei, luate aici ca termen de referință, cronicarii poloni, cărora li se datorează majoritatea informațiilor păstrate, nu au descris decât pe cele prestate în 1415¹⁴, 1436 și 1485. Descrierile datorate lui Długosz și Wapowski, reluate ulterior de Cromer și Bielski, redau un ceremonial oarecum stereotip, care poate fi rezumat în ceea ce privește această discuție, cu cuvintele cronicarului privitoare la Iliasz. Acesta și boierii săi „purtind în mână banderile și steagurile de război ale țării Valahiei, îngenunchind drept umilintă, au frânt cozile banderilor în semn de supunere și ascultare [și] le-au aruncat la picioarele regelui”¹⁵. Relatare sumară a unui fragment din ceremonial, pasajul de mai sus aduce o primă mărturie a caracterului mai special al omagiului depus de moldoveni. Fapt cu semnificație în gestică simbolică medievală, frângerea cozilor banderilor era făcută de către moldovenii înșiși și nu de rege, cum apare în relatarea engleză din 1598¹⁶.

Nici relatarea tirzie a lui Wapowski nu diferă în mod esențial de descrierile anterioare. Potrivit lui, în 1485, la Colomeea, Ștefan a pronunțat formula jurământului, ținând în mână steagul Moldovei, cu un genunchi îndoit, ca în final să culce la pământ, în fața regelui stindardul („*genu flexu vexillum terre Moldavie manu tenebat... Vexillum principale Moldavicum ante pedes regio stravit...*”)¹⁷. Relatarea de secol XVI a cronicarului polon adăuga însă un episod surprinzător și îndoielnic, revelarea intenționată a supunerii lui Ștefan prin înlăturarea pereților cortului regal „pentru ca să se vădească tuturor, și mai ales celor de față, supunerea și umilirea unui principe atît de mare”¹⁸.

Pasajul, deși neconfirmat de alte relații și, la o analiză atentă a textelor păstrate, în neconcordanță cu restul ceremonialului și cu termenii actelor scrise parafate cu acel prilej, a avut rezonanță în istoriografia română și polonă, pînă la a se vorbi despre „drama de la Colomeea”¹⁹.

¹¹ A. Lewicki, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, Cracovia, 1891, II, p. 480 (*Monumenta Medii Aevii Historica Res gestas Poloniae illustrantia*, t. XII). Vezi și *Anexa II. I. Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 378 datează formularul „de la c. 1430”.

¹² Obligații prezente însă în relatarea ceremonialului vasalic în 1436. Vezi *infra* n. 15.

¹³ A. Lewicki, *loc. cit.*

¹⁴ Vezi întreaga discuție la C. Racoviță, *op. cit.*, p. 248—249, unde descrierea omagiului de la Snyatin este considerată formală, calchiată pe un model mai tirziu.

¹⁵ J. Długosz, *Historiae Polonicae*, ed. Leipzig, 1712, II, col. 691: „banderia et signa bellica quae sunt terrae Valachie, in manibus accedentes, flexis genibus facta humiliatione et hastilia banderiorum in signum subiectionis et obedientiae frangunt et ad pedes regios proiciunt”.

¹⁶ Și alte elemente diferențiază omagiul moldovenesc în veacul al XV-lea, făcut întotdeauna în tipul așa numit „en marche” și conținând prevederi limitative cerute de domnii Moldovei.

¹⁷ *Chronicorum Bernardi Vapovii partem posteriorem 1480—1535*, Cracovia, 1874, p. 4 (*Scriptores Rerum Polonicarum*, II).

¹⁸ *Ibidem*; vezi și traducerea lui N. Orghidan, *Ce spun cronicarii streini despre Ștefan cel Mare. Traduceri*, Craiova, 1915, p. 40.

¹⁹ I. Ursu, *Relațiunile Moldovei cu Polonia pînă la moartea lui Ștefan cel Mare*, Piața Neamț, 1900, p. 126. Și N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 168 luase în discuție așa-zisa „umilire” a lui Ștefan, dar mai tirziu (*Polonais et Roumains. Relations politiques, économiques et culturelles*, București, 1921, p. 20) observa,

În discuția asupra actului vasalic înfăptuit în 1485 și implicit a ceremonialului desfășurat cu acel prilej a trecut aproape neobservată și oricum nediscutată la adevărata valoare, o altă descriere a evenimentelor. Textul acesta, publicat pentru întâia oară la noi de către B. P. Hașdeu²⁰, după o lucrare din veacul XVI²¹, a căpătat în analiza istoriografică, atunci când a fost folosit, o valoare relativ egală cu descrierea lui Wapowski. Nici semnalaarea lui I. Bogdan la publicarea documentelor lui Ștefan cel Mare, potrivit căreia „La un loc cu tratatul de la 1485 (ms. No. 114 din biblioteca Jagiellonică) s-au păstrat o *descriere amănunțită a actului omagial* și textul jurământului făcut de Ștefan lui Cazimir”²², nu a avut răsunetul meritat.

Or, după toate probabilitățile²³, actul păstrat alături de documentele încheiate în 1485 constituie protocolul ceremonialului de depunere a vasalității de către Ștefan (vezi Anexa III, împreună cu traducerea noastră). Pledează în acest sens revelarea minuțioasă a evenimentelor care au precedat momentul prestării omagiului, a ceremonialului în sine și lunga enumerare a personalităților politice ale regatului polon care au asistat la desfășurarea protocolului.

În ciuda situației internaționale potrivnice Moldovei în 1485²⁴ și departe de a fi rezultatul unei supunerii „cu sufletul frânt” (expresia cronicarului Wapowski, preluată adesea justificativ de o parte a istoriografiei noastre²⁵), încheierea acordurilor de la Colomeea a fost consecința unor tratative laborioase purtate între Cazimir IV, nobilii săi și Ștefan împreună cu boierii Moldovei. Ca urmare a negocierilor, purtate „timp de citeva zile”, Ștefan a acceptat să presteze omagiul în ziua de 12 septembrie 1485²⁶, „la ora nouă dimineața”²⁷.

Ceremonialul s-a desfășurat chiar în aceeași zi, la amiază, după protocolul stabilit de regele polon. Potrivit izvoarului, Ștefan s-a apropiat de tronul regal și-a înclinat capul în-genunchind „potrivit obiceiului său” (*flexis suo more genibus et capite*)²⁸, după care a rostit cererea de supunere. Fapt remarcabil, ca și în cazul ceremonialului din 1436, inițiativa supunerii a aparținut moldovenilor²⁹. Autorul descrierii insistă ulterior, înaintea mo-

pe bună dreptate: „Mais se qui est particulièrement intéressant c'est que le roi lui-même répond à l'acte du prince de Moldavie intitulé „dominum Moldaviae Dei gracia”, „par la grâce de Dieu prince souverain de Moldavie”. Vezi textul actului regal din 15 septembrie 1485 la I. Bogdan, *op. cit.*, p. 375—376. Remarcabilă este observația pertinentă a lui O. Halecki, *Les relations polono-roumaines*, Vălenii de Munte, 1936, p. 7: „La soumission volontaire, temporaire, de certains princes moldaves à la royauté polonaise n'est absolument rien qui pourrait justifier de notre côté une vanité ridicule, ni du côté roumain un sentiment de malaise, de regret”.

²⁰ In *Arhiva istorică a României*, I, 2, p. 23—26.

²¹ Przyluski, *Leges et Statuta ac Privilegia Regni Poloniae*, Cracovia, 1553, cap. X (reprolus de B. P. Hașdeu; ediția polonă nu ne-a fost accesibilă); vezi și I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Jan Dlugosz*, Iași, 1926, p. 28, unde titlul lucrării citate este *De provinciis Polonicis et quibusdam regum diplomatis tractatus: ex statutorum libris*.

²² I. Bogdan, *op. cit.*, p. 378, unde apar și celelalte ediții ale pasajului în discuție.

²³ Ipoteza se cere abia verificată printr-o revelare a actelor în arhivă.

²⁴ Ș. Papacostea, *Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, în *RIL*, 35, 1982, 5—6, p. 625—629; Șt. S. Gorovei, *La paix moldo-ottomane de 1486*, în *RRH*, 21, 1982, 3—4, p. 405—421.

²⁵ Intr-o ultimă variantă la N. Grigoraș, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, Iași, 1982, p. 213.

²⁶ Vezi Anexa III. Singurul care a observat data exactă a prestării omagiului pare a fi N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 168, în rest, în istoriografie fiind reținută data de 15 septembrie, ziua în care s-a încheiat de fapt primul act scris. Cele „citeva zile” de tratative preliminare au fost, se pare, aproximativ două săptămâni (vezi *Cronica Byhovec*; cf. D. P. Bogdan, *Știri despre români în cronici publicate la Moscova*, în *RA*, 54, 1977, 4, p. 445) timp ce a decurs în mod cert în relație cu „salv-conductul” dat de rege, din Colomeea, la 4 septembrie și care, după înțiuția lui I. Bogdan, *op. cit.*, p. 377, „pe jumătate e tractat preliminar”.

²⁷ „Hora tertiarum”.

²⁸ Vezi textul în Anexa III.

²⁹ Asupra semnificației inițiativei unuia dintre contractanți, în gestica simbolică a vasalității, vezi observațiile lui J. le Goff, *op. cit.*, p. 353 urm.

mentului pronunțării jurământului de credință, asupra faptului că Ștefan și-a înclinat capul „după obiceiul ritului său” (*de ritu sui more capite inclinato*)³⁰. În continuare, după sărutul ce pecetluia contractul vasalic, regele a luat steagul Moldovei și l-a transmis mareșalului curții, în timp ce boierii³¹ au depus la rîndul lor omagiul și au culcat la pămînt stîndardele lor mai mici. Steagurile au fost strînse pentru a fi păstrate în tezaurul regal, deoarece „nici domnul, nici nobilii săi nu au vrut să consimtă ca ele să fie rupte în timpul ceremoniei”³². Faptul este revelator pentru condițiile reale în care s-a realizat alianța moldo-polonă din 1485.

Nu mai puțin interesante sînt celelalte amănunte ale desfășurării ceremoniei, între care primirea jurământului de credință al boierilor moldoveni de către regele polon, care îl avea pe Ștefan așezat alături de el, „ca pe un prieten și vasal apropiat al său”³³ și, în continuare, înobilarea unora dintre cei prezenți.

Pentru cunoașterea ceremonialului vasalic în general, textul de față aduce o serie de detalii importante, în ceea ce privește rolul jucat de demnitarul regatului într-un asemenea moment. Jan Wątróbka, arhiepiscopul de Lvov era purtătorul obiectelor simbolice ale investiturii, în cazul de față crucea³⁴. Iakub Dębno³⁵, castelan și căpitan al Cracoviei între 1478—1490, îngrijea coroana regală. Spytek Jaroslawski, palatinul de Sandomir³⁶ purta sceptrul regatului. Piotr Kurozwęcki, vistiernicul curții³⁷, ținea mărul, simbol al puterii lumești, în timp ce cancelarul Crzesław Kurozwęcki³⁸ rostea formula omagiului și apoi a jurămintelor. Alături de cei enumerați mai sus, stăteau alți nobili ai regatului: Maciej din Starej Łomży, episcopul Camenitei³⁹, Jan Targowicki, episcop ales de Chelm⁴⁰, Maciej din Bnin Mosiński, palatin de Poznań⁴¹, Iakub Buczacki, palatin al Podoliei⁴², Rafal Iakub Jaroslawski, mareșal

³⁰ Faptul revine cu insistență în mai toate actele legate de vasalitatea domnilor Moldovei, prestarea jurământului „după ritul și obiceiul bisericii răsăritene”, posibilitatea de a-și menține credința, fiind, în fond, expresia medievală a autonomiei politice. Faptul că domnitorii Moldovei prestau omagiul „după obiceiul și felul altor domni principii catolici”, apare ca un fapt secundar, la întîlnirea a două mentalități medievale, esențială fiind invariabilita specificare ce urma „după legea obișnuită a credinței ortodoxe” (*consuetudinaria lege fidei orthodoxe*). Vezi aceste formulări la M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Iași, 1932, II, p. 602, 649.

³¹ Remarcabilă traducerea pentru boieri, ca *armîgeri* (scutieri, purtători de arme), ca și, în același context descrierea steagului Moldovei, prima după cunoștințele noastre și care, în fond, corespunde imaginilor din ediția de la Augsburg a cronicii lui Thurotzi, vezi C. I. Karadja, *Despre edițiile din 1488 ale Croniceii lui Johannes de Thurocz*, București, 1934, fig. 5—6. Vezi și textul în Anexa III.

³² Vezi Anexa III.

³³ Gesturi contrastînd cu descrierea lui Wapowski, alcătuită, desigur, într-o cu totul altă ambianță politică între cele două țări.

³⁴ Arhiepiscop din 1480, cf. I. Sulkowska-Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska w latach 1447—1506*, Wrocław-Warsawa-Kraków, 1967, p. 154, 173. Pentru obiectele simbolice ale investiturii, vezi J. le Goff, *op. cit.*, Appendices I.

³⁵ Castelan al Cracoviei, 1478—1490; cf. F. Kiryk, *Jakub z Dębno na tle wewnętrznej i zagranicznej polityki Kazimierza Jagiellończyka*, Wrocław-Warsawa-Kraków, 1967, *passim*.

³⁶ Cca. 1436—1519; *Polski Słownik Biograficzny*, t. XI/1, fasc. 48, p. 5—7, (în continuare PSB).

³⁷ M. 1499; cu ocazia depunerii omagiului, primea de la Ștefan, la 15 septembrie, 10 zloti. cf. PSB, t. XVI/2, fasc. 69, p. 274—275. Ziua corespunde încheierii primului tratat între cele două părți și, nu e lipsit de interes a înregistra prezenta notarului orașului Lvov, trimis la Colomeea în aceiași vreme („Item domino Stano [Stefano] cum notario civitatis, in Colomiam missis dum Stephanus Woyevoda Moldavie omagium fecit, pro expensis date sunt IX marce”; N. Iorga, *Studii istorice...*, Apendice, nr. IV, p. 284).

³⁸ Decan de Gnezno (1478—1492), cancelar (1484—1502); cf. PSB, t. XVI/2, fasc. 69, p. 272—273; I. Sulkowska-Kurasiowa, *op. cit.*, p. 135—136, 169.

³⁹ Episcop de Camenița din 1484; *Ibidem*, p. 154, 171.

⁴⁰ Anterior prepozit; *Ibidem*, p. 169.

⁴¹ Palatin de Poznań, 1477—1492; cf. J. Wiesiowski, *Ambroży Pampowski-starosta Jagiellonów. Z dziejów awansu społecznego na przełomie średniowiecza i odrodzenia*, Wrocław-Warsawa-Kraków-Gdańsk, 1976, p. 177, n. 35.

⁴² I. Sulkowska-Kurasiowa, *op. cit.*, p. 114.

al regatului ⁴³, Mikolaj Kurozwęski, castelan de Sieradz ⁴⁴, Jan Kościelecki, castelan de Dobrin ⁴⁵, Miketaj Stadnicki din Zmigrod, castelan de Premisl ⁴⁶, Gregorz Lubrański, prepozit de Skalbierz ⁴⁷, Ambrozy Pampowski, croitorul curții regale ⁴⁸, Jan Podlowski, castelan de Zarnow ⁴⁹ etc.

Perfecta cunoaștere a realităților momentului, concordanța demnităților enumerate mai sus sînt un argument în plus pentru considerarea textului ultim prezentat ca un document de epocă, încheiat foarte probabil în cursul celor două săptămîni ⁵⁰ în care s-a perfectat alianța moldo-polonă pe baza actului omagial al lui Ștefan. Actul este de o importanță fundamentală atît pentru înțelegerea mai corectă a echilibrului de forțe în epocă, pentru cunoașterea personalității domnului Moldovei, cît și, pe un plan mai larg, pentru studiul relației de vasalitate în veacul XV în răsăritul Europei. Pe aceste considerente este de presupus că el a stat la baza descrierii ceremoniei din 1485 de la Colomeea, alcătuită în prima jumătate a veacului următor de către Wapowski.

Devenită cunoscută odată cu includerea sa în lucrarea lui Przyluski, în *Capitulum extractum ex constitutionibus Regni Poloniae de Moldavia, sine Valachia*, descrierea ceremonialului de depunere a vasalității și implicit relațiile moldo-polone, au fost folosite relativ des în relațiile diplomatice ale reprezentanților străini acreditați la curtea polonă.

Pe fondul relațiilor internaționale sud-est europene tensionate în a doua jumătate a veacului XVI, între altele de luptele de la gurile Dunării, istoria relațiilor moldo-polono-otomane din veacul anterior revine cu insistență în scrierile diplomaților aflați în Polonia. Giulio Ruggieri, pronotar apostolic, amintea relațiile moldo-polone sub Ștefan cel Mare, în 1572 ⁵¹. Trei ani mai târziu, ele erau amintite de trimisul venețian Girolamo Lippomani, într-un raport către senatul republicii ⁵².

În 1595, nunțiul papal Germanico Malaspina ⁵³, trimitea la Vatican o relatare practic identică celeia publicate de Przyluski în 1553 ⁵⁴. În sfîrșit, aceleași probleme erau reluate la sfîrșitul veacului în relația trimisului englez pe lângă Sigismund III Vasa, amîniată la începutul acestor note ⁵⁵.

Problemă cu ample rezonanțe în timp, istoria relațiilor moldo-polone și aspectul ei particular, actele de vasalitate, nu poate fi rezolvată nici pe departe în cadrul acestor note sumare care, reamintind o serie de documente puțin folosite, se doresc doar un preludiu la un studiu de amploare ce va trebui alcătuit în viitor.

ANEXE

I.

Relation of the State of Polonia and the United Provinces of that Crown anno 1598.

p. 38 (Fila 24 v)

„Besides the Poles challeng Moldavia and Wallachia, whose Waywodes were of ancient /tymes/ their hommagers, of which I will speake hereafter amongst their pretentions

⁴³ În 1485 și castelan de Sandomir (m. 1493); cf. *PSB*, t. XVI/1, fasc. 48, p. 3—4.

⁴⁴ M. 1507; cf. *PSB*, t. XVI/2, fasc. 69, p. 273—274.

⁴⁵ Cca. 1435 — cca. 1490; cf. *PSB*, t. XIV/3, fasc. 62, p. 404.

⁴⁶ J. Wiesiołowski, *op. cit.*, p. 176, n. 4.

⁴⁷ Vicecancelar al regatului, 1484—1496; cf. *PSB*, t. XVIII/1, fasc. 76, p. 80—81;

I. Sułkowska-Kurasiowa, *op. cit.*, p. 138—139, 172.

⁴⁸ J. Wiesiołowski, *op. cit.*, passim; I. Sułkowska-Kurasiowa, *op. cit.*, p. 146.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 147.

⁵⁰ D. P. Bogdan, *op. cit.*

⁵¹ N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 333—334.

⁵² C. Marinescu, *Legăturile Moldovei cu Polonia într-un raport de ambasador venețian (1575)*, în *RI*, XI, 1925, 10—12, p. 270—274.

⁵³ Nunțiu ordinar în Polonia în anii 1592—1598, autor al relației despre regatul Poloniei în vremea nunțiatului sale, publicată întîi de F. Rykaczewski, *Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*, Berlin-Poznan, 1864, II, p. 75—97. Fragmentul despre Moldova publicat și de Cl. Isopescu, *Alcuni documenti inediti della fine del Cinquecento. Seconda serie*, în „*Diplomatarium Italicum*”, I, Roma, 1925, p. 423—426, nr. XXXVIII.

⁵⁴ Vezi diferențele minore față de textul lui Hașdeu în *Anexa III*.

⁵⁵ Vezi *supra* n. 5.

as also of the Duchy of Barry and principality of Rossan in the kingdom of Naples.

The feudataries of Polonia are the Duke of Prussia for Prussia; for feifes in Livonia the Dane, the Duke of Curland and the Prussian; the Duke of Pomerania for Bitow, and Luneburg. in Pomerania.

p. 39 (Fila 25 r)

The forme of the homage is thus sett downe in the // Chauncery. The feudatary Prince carrying his owne banner rydeth to the chaire of estate, wherein the kinge sitteth crowned, having on eache hand the Prelates and Barons of the Senate; there alithing he dothe hys reverence to the kinge, and Senate, pronouncing theise formall wordes:

Serenissime Rex, ego Serenitati vestrae homagium facio cum omnibus terris, et hominibus nostris et peto tuitionem Serenitatis vestrae et circa iura, et in iure meo Ducali, et dignitatibus conservari.

Then swearing by Crosse he doth hys homage in thys sorte: / Clementissime Rex, ego homagium praesto, et promitto sine dolo, et fraude vestrae Serenitati et Coronae regni Poloniae de omnibus terris et hominibus nostris fidelitatem, et esse fidelis etc.

So the kinge kissing hym receyveth hym into hys protection and taking hys banner breaketh it and throweth it away. Afterwarde all the Barons Vassalls and hommagers of the same prince carrying their penons in their handes doe also their homage to the kinge, their penons being lykewise so broken.

The homage of Moldavia is somewhat different, in that the Princes and hys hommagers banners are not rent, nor hys throwne on the grounde.

Besydes, he kneeleth not but bowes hys body and banner very lowe".

(*Elementa ad fontium editiones*, XIII).

II.

[Fără dată]

„*Modus prestandi omagium, qui semper observatur.*

Dum aliquis princeps alicui regi prestare debet homagia, rex debet in solio maiestatis suae residere tamquam rex coronatus et debet ad latus suum habere prelatos et barones consilii regni sui. Tunc princeps prestiturus omagia debet cum suis baronibus et omagialibus ac vasallis, banderium habens in manibus suis, ad sedem solii regalis procedere equester et descendens equo suo iuxta solum ista verba proferre in hunc modum: «Clementissime domine mi rex. Ego serenitati vestre omagium facio et presto cum omnibus terris et hominibus meis, et peto tuitionem serenitatis vestre et circa iura et in iure meo ducali dignitatibus conservari».

Debet autem sic iurare tacto crucis signo: «Clementissime domine pye mi rex. Ego homagium presto et promitto fideliter sine dolo et fraude serenitati vestre et corone regni vestri cum omnibus terris et hominibus meis fidelitatem et esse fidelis, sic me deus adiuvet et hec sancta crux gloriosa». Tunc rex debet ipsum recipere in suam tuitionem et ista verba dicere ad prestantem omagium. «Nos accipimus te in nostram protectionem et circa omnes dignitates ac iura omnia ducatus tui tamquam principem nostrum relinquimus». Tunc osculetur eum et recipiat rex de manibus suis banderium principis et illud restituat amplexis manibus suis. Et dicat rex: «Servias nobis cum isto vexillo». Omnes autem vasalli et omagiales principis omagia facientis debent post eum transire usque ad sedem solii regalis, portantes singuli in manibus vexilla parvula, et eadem etiam post vexillum principis demittere debent, ita quod banderium principis precedere debet, vasallorum vero sequi ipsum. Post hec debet rex recipere a principe recognitionem facti omagii litteralem sub eius sigillo ducali».

(A. Lewicki, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. II, p. 480, nr. 13).

III.

[1595]¹

„...Utrumque tamen res se se habeat, recensebo omne deditiois ac omagici Valachici celebritatem, quam in Regijs Comentiariis fideliter ab oculatis testibus conscriptam inueni, ut nostri Principes ammissam Prouintiam, quasi postliminio, se id olim commode diuina ope fieri poterit recuperent. Nostrorum enim facilitate illi abusi, iugum Poloniae excusserunt, quod et praesente, et armato Kasimiro Rege susceperant².

Omagium Palatini Moldauiae.

Post plures tractatus inter Serenissimum Principem et Dominum Kasimirum III³ Poloniae Regem⁴, et Barones Poloniae, Suae Serenitatis et Regi⁵ nomine ex una, et inter Magnificum Jo⁶: Stephanum Palatinum Moldauiae armigerosque ipsius suo, et Terrae Moldauiae similiter nomino, parte ex altera partim personaliter, partim etiam per Regiae Maiestatis Nuncios diebus aliquot ab aduentu ipsius in praesentem diem habitos, Dominus Palatinus Moldauiae, qui supra propter defensionem a Poloniae regno habendam feria 2a⁷ proxima post festum Natiuitatis Virginis Gloriosae Mariae, ad omagium⁸ Serenissimo Principi Domino⁹ Kasimiro Poloniae Regi etc. inclitaeque¹⁰ Suae Poloniae Coronae praestandum se, posteris, et terram suam iuramento ad fidelitatem, subiectionem, et obedientiam perpetuo¹¹ seruandam, habendam, et obstringendam consensit hora tertiaria eademque die hora meridiei, uel paulo serius. Omagium¹² et corporale iuramentum praestitit iuxta informationem per Regiam Maiestatem¹³ datam.

Primum itaque Maiestas¹⁴ Regia cum adhuc ille abesset solium suum in corona qua coronatus est ascendente, ibique in apparatu¹⁵ integro quem circa coronationem induit sedente, Maiestatis sede scepta¹⁶ spiritualibus, et secularibus¹⁷ Praelatis, et Summatibus infrascriptis, Stephanus Palatinus a Maiestate Regia per Magnificos Nuncios ad uniendum¹⁸, faciendumque eaque¹⁹ debet ausatus, et conductus cum omnibus suis armigeris, Boiariis, uulgari eorum dictis²⁰ eques uenit: ad latus uero per unum suum fidelem habebat, cui Banderium quoque magnum sericeum coloris rubri, in quo arma Terrae Moldauiae pulcre²¹ auro depicta erant, ferebantur²². Sui uero omnes Terrigenae bona haereditaria²³ in Moldauia habentes, et alij omnes Curienses notabiliores Bandiera²⁴ parua qui libet²⁵ suum insedendo manu tenebant. Ipsi et Regijs clangentibus tubis: accedensque ad solium Maiestatis Regiae ex equo descendit, dein Banderium manibus corripuit. Ac mox cum Banderio uersus solium processit: id etiam sui omnes post eum fecere²⁶ immedieateque solium accedens flexis suo more genibus, et capite prono Banderium usque ad terram inclinat, similiterque facientibus subditis: tenores²⁷ Omagij²⁸ his uerbis proferebant²⁹ Maiestas²⁹ Regia immota sedente, sed stantibus dominis his uerbis in facie Maiestatis Regiae:

Clementissime mihi Rex, ego Serenitati Vestrae omagium³⁰ facio et praesto cum omnibus Terris, et hominibus meis, et peto tuitionem Serenitati³¹ Vestrae et circa iura in iureque meo et dignitatibus conseruari.

Hic adhuc Banderium tenuit pro genu autem flexione de ritus sui more capite inclinato tacto signo Crucis Sanctae ius iurandum³² fecit corporale his uerbis:

Graciosissime³³ Rex, ego Omagium³⁴ praesto, et iuro, ac etiam promitto fideliter, sine dolo, et fraude Vestrae Serenitati³⁵, successoribusque Serenitatis Vestrae Regibus et Sacrae Coronae Regni Poloniae cum omnibus Terris, Brionibus, et hominibus meis fidelitatem, esseque fidelis, et obediens Serenitati Vestrae, successoribus, et Coronae Poloniae Regni sic me deus adiuuet, et haec³⁶ Sancta³⁷ Crux.

Mox iuramento finito respondit haec³⁸ Sacra³⁹ Maiestas Regia uerba residens in sede Maiestati(s) Suae:

Nos³⁹ bis Te, et Terras Tuas in nostram protectionem recipimus, et circa omnes dignitates, et iura omnia Terrarum, tamquam Palatinum nostrum relinquimus.

Hic dictis osculata est eum Maiestas Regis.

Osculo facto recipit Banderium Maiestas Regia manibus suis de manibus Palatini⁴⁰ in manusque Marscalci⁴¹ Regni illud dedit. Hic primum armigeri omnes Palatini Moldauiae stantes circa solium Maiestatis Suae bandiera⁴² parua, e manibus in Terram strauerunt, Marscalcoque⁴³ Regni praedicto banderium Magnum de solio Maiestatis iuxta, ac conclusum erat ad Thesaurum Regium deferente, et parua illa per cubicularios Maiestatis Regiae collecta, itidem ad Thesauri locum ferebantur seruanda. Noluit quippe Palatinus, et Armigeri sui consentire, ut intra tractandum diripentur: quin petijt ipsorum ut Banderia omagialia⁴⁴ honeste seruarentur propter maioris amicitiae auctoramentum. Quo facto Maiestas Regia non longe a se Palatinum tanquam⁴⁵ amicum, et suum Omagiales⁴⁶ penes se locauit, et consentibus illis armigeri ipsius omnes sub hac⁴⁷ forma iurauerunt tacta cruce:

Nos⁴⁷ bis Barones Vasali, et tota Terra Moldauiae praestamus omagium⁴⁸ nostro et totius communitatis Terrae Moldauiae nomine, Serenissimo Principi Domino Kazimiro⁴⁹, et successoribus Regibus Poloniae et Coronae Regni Poloniae⁵⁰ promittimusque et iuramus omnem fidelitatem, subiectionem, et obedientiam in perpetuum Serenitati Suae, Regno, et Regibus Poloniae: ita nos Deus adiuuet, et Sancta Christi Crux.

Quod quidem iuramentum quidam eorum manibus cruci apositis⁵¹ quidam uero expansis supra fecerunt, eo facto Regia Maiestas omnes Palatini armigeros, uniuersum denique Curiae Suae iuuentutem militiae Symbolis insigniuit.

Huius actus Regij, et Poloniae Regni tam notabili celebritati pro caerimoniarum⁵² more Reuerendissimi et Reuerendos⁵³ in Christo Patres⁵⁴ Domini ac Magnifici Venerabiles Strenui, Generosi, ac Nobiles interfuere: Io:⁵⁵ Vatroпка⁵⁶ Archiepiscopus Leopoliensis, qui Sancta tenebat ad iuramenta, Mathias de Stara Lomza episcopus Camenecensis et Io:⁵⁷ Taragouiezky⁵⁸ Electus Chelmensis eidem suffragantes: Jacobus de Dambno⁵⁹ Castellanus, et Capitaneus Cracouiensis⁶⁰, qui ceruici⁶¹ Regio Sacrum imponebat, dirigebatque diadema, Mathias de Bnin Posnaniensis, Io:⁶² Amor de Tarnow⁶³ Cracouiensis, Spitko de Jaroslaw⁶⁴ Sandomiriensis, qui Sceptum Regni gerebat, differebantque quippe hi Domini Cracouiensis et Posnanienses⁶⁵ Palatini, quod uterque illud ferre nitebatur alter alteri se praefendo, unde unanimi consensu Palatini Sandomirienses⁶⁶ Sceptra dedere pro hac uice dumtaxat⁶⁷, Io:⁶⁸ de Pilcza⁶⁸ Russiae Generalis, Iacobus de Buczac Podoliae, et Dobeslaus de Bussow⁶⁹ Belzensis Palatini: Raphael de Jaroslaw⁷⁰ Sandomiriensis, qui etiam Regni Marscalcatus⁷¹ gerebat, Nicolaus de Kurozuanski⁷² Siradiensis, Io:⁷³ de Koszyczelec⁷³ Dobrinensis de Zmi-grod Praemisl:⁷⁴ Michael de Buczac Halicienses⁷⁵ Castellani, Creslaus de Kurozuanki⁷⁶ Decanus Gnesnensis, Cancellarius Petrus de eadem Kurozuanki⁷⁷ Thesaurarius, qui sub hac differentia pomum tenebat Cancellario ipso Omagij⁷⁸, et iuramentorum formam, atque tenorem pronunciant, Gregorius de⁷⁹ Lubranyecz⁸⁰ Praepositus Skalbimiriensis, Vicecancellarius Regni Poloniae, Stanislaus de Bresno⁸¹ Marschalcus⁸², Ambrosus⁸³ Pamponsky Gneisor⁸⁴ Curiae Maiestatis Regiae, Io:⁸⁵ Podlodowsky Tarnouiensis⁸⁵, Io:⁸⁶ Olesky⁸⁶ Malagostensis Castellani, Nicolaus de Tanczyn⁸⁷ Gladifer, Io:⁸⁸ de Tarnow⁸⁸ Vexilifer⁸⁹ Cracouiensis, alijsque⁹⁰ quam plures Nobiles iuuenes, et Regni indigene⁹¹ fide digni etc.

(Cl. Isopescu, în „Diplomatarium Italicum“, I, 1925, p. 423—426, nr. XXXVIII; *Arhiva istorică a României*, I, 2, p. 23—26).

Traducere: ⁹²

După mai multe negocieri între prealuminatul principe și domn Casimir III, regele Poloniei și baronii Poloniei, în numele prea luminatei sale maiestăți și a regatului, pe de o parte și, pe de alta, între măritul Ioan Ștefan palatinul Moldovei și [boierii] purtători de arme ai săi, în numele său și totodată al Țării Moldovei, atit el însuși cît și prin trimisiți maiestății regale, negocieri avute [timp de] cîteva zile de la sosirea aceluia pînă în ziua de față, susnumitul domn palatin al Moldovei, pentru a obține protecția din partea regatului Poloniei, în luna de după sărbătoarea nașterii cinstitei fecioare Maria [12 septembrie 1485 !] — n. ns.), la ora nouă dimineața, a consimțit să presteze omagiu prea luminatului principe, domnului Casimir regele Poloniei etc. și strălucitei sale coroane polone, să slujească, să țină și să se facă supus pe sine și pe urmași și ȧra sa, prin jurămint de credință, supunere și ascultare veșnică; și, în aceiași zi, la amiază sau ceva mai tîrziu, a prestat omagiul și jurămintul corporal după chipul hotărît de maiestatea regală.

Și astfel, mai întii, maiestatea regală, pe cînd acela [Ștefan] încă lipsea, urcîndu-se pe tronul său cu coroana cu care a fost încoronat și acolo așezîndu-se cu întreg fastul ce l-a înveșmîntat cu ocazia încoronării, scaunul maiestății fiind înconjurat de prelații și magnații, clerici și mireni mai jos scriși, palatinul Ștefan înștiințat, de către maiestatea regală prin trimiși de vază, să vină și să facă cele care se cuvin [fiind] condus împreună cu toți [boierii] purtători de arme ai săi, numiți în limba lor populară *boieri*, a venit călare; iar de o parte avea pe un credincios de-al său [prin care] steagul cel mare de mătase de culoare roșie, pe care erau pictate frumos în aur blazoanele Țării Moldovei, era purtat în față.

Iar toți pămîntenii săi care aveau bunuri ereditare în Moldova și toți ceilalți curteni mai de frunte țineau în mîini steaguri mici, fiecare stînd pe calul său.

Răsunînd trompetele aceluia și ale regelui și venind aproape de tronul maiestății regale [Ștefan] a descălecat, apoi a apucat în mîini steagul și de îndată s-a îndreptat cu steagul spre tron, aceasta fiind făcută în urma lui de către toți ai săi; și fără a sta pe gînduri, apropiîndu-se de tron, îngenunchînd după obiceiul său și plecînd capul, înclină steagul pînă la pămînt, la fel făcînd și supușii; [și] spuse conținutul omagiului prin aceste cuvinte, maiestatea regală zefînd nemîșcată, iar domni stînd în picioare.

Cuvintele lui în fața maiestății regale:

„Prea milostive rege al meu, depun și prestez omagiu luminăției voastre cu toate teritoriile și oamenii mei și cer protecția luminăției voastre în ceea ce privește drepturile și să fiu ținut în dreptul meu și în demnități“.

El a ținut mai departe steagul, iar în locul îngenunchierii, cu capul plecat după obiceiul credinței sale, atîngînd efigia sfintei cruci, a făcut jurămintul corporal prin aceste cu-

vinte : „Prea generos rege, prestez omagiu și jur și promit credință cu statornicie, fără vicle-nie și înșelăciune, împreună cu toate teritoriile, nobilii și oamenii mei, luminăției voastre și urmașilor luminăției voastre și sfintei coroane a regatului Poloniei și să fiu credincios și supus luminăției voastre, succesorilor și coroanei regatului polon. Așa să-mi ajute Dumnezeu și sfinta cruce a lui Cristos“.

După ce s-a sfârșit jurământul, maiestatea regală a răspuns prin aceste cuvinte, așezat în scaunul maiestății sale : „Noi te primim pe tine și teritoriile tale sub protecția noastră și te lășăm în ceea ce privește toate demnitățile și toate drepturile țării tale întocmai ca pe un palatin al nostru“.

Fiind zise acestea maiestatea regală l-a sărutat. După sărut, maiestatea regală a primit în mâini steagul din mâinile palatinului și l-a dat în mâinile mareșalului regatului. Pe dată toți [boierii] purtători de arme ai palatinului Moldovei, care stăteau împrejurul tronului maiestății au aruncat din mâini la pământ steagurile lor mici ; iar mai sus zisul mareșal al regatului ducând la teazar steagul cel mare de la tronul maiestății, potrivit înțelegerii, iar cele mici fiind strinse de către camerierii maiestății regale în același fel erau duse la locul tezaurului pentru a fi păstrate.

Deoarece Palatinul și [boierii] purtători de arme ai săi nu au vrut să consimtă ca [steagurile] să fie distruse în timpul ceremoniei. Ba încă [Ștefan] a cerut ca steagurile lor omagiale să fie păstrate cu cinste, ca o mai mare garanție a prieteniei.

Ceea ce fiind făcut, maiestatea regală l-a așezat pe palatin alături de el, ca pe un prieten și vasal apropiat al său și șezind ei împreună, toți [boierii] purtători de arme ai aceluia au jurat, atingând crucea, în acest chip : „Noi, baronii, vasalii și toată țara Moldovei prestăm omagiu în numele nostru și al întregii obști a Țării Moldovei prealuminatului principe, domnului Casimir și urmașilor regi ai Poloniei și făgăduim și jurăm toată credința, supunerea și ascultarea veșnică luminăției sale, regatului și regilor Poloniei. Așa să ne ajute Dumnezeu și sfinta cruce a lui Cristos“.

Acest jurământ l-au făcut unii dintre ei punându-și mâinile pe cruce, alții [cu ele] întinse deasupra. Acestea fiind îndeplinite maiestatea regală a împodobit cu însemnele de cavalier pe toți scutierii palatinului și apoi întreg tineretul de la curtea sa.

Au participat la acest act regal și al regatului Poloniei, potrivit tradiției ceremoniilor unei solemnități atât de ilustre, prea cucernicii și cucernicii părinți întru Cristos și domnii străluciți, venerabili, viteji și nobili de neam : Jan Watróbka, arhiepiscop de Lvov, care ținea cele sfinte pentru jurăminte ; Maciej din Starej Lomzy, episcop de Camenița și Jan Targowicki [episcop] ales de Chelm, sufragani ai aceluiași ; Jakub Debno, castelan și căpitan al Cracoviei, care puneă și îndrepta sfinta coroană pe capul regelui ; Maciej din Brnin de Posnan, Jan Amor Tarnowski de Cracovia, Spytek Jaroslawski de Sandomir, care se îngrijea de sceptrul regatului și, deoarece acei domni palatini de Cracovia și de Posnan se certau să-l poarte, fiindcă și unul și celălalt se străduiau de obicei să-l ducă, luînd-o unul înaintea celui-lalt, de aceea, prin acordul unanım au dat doar pentru această dată, sceptrele palatinului de Sandomir, Jan Pilecki, voievod al Rusiei, Jakub Buczacki, palatin al Podoliei și Dobeslau Busowski palatin de Beltz, Rafal Jaroslawski de Sandomir, care gira [funcția] de mareșal al regatului ; castelanii Mikolaj Kurozowski de Sieradz, Jan Koscielceki de Dobrin, Mikolaj de Zmigrod de Premisl, Michal Buczacki de Haliel ; cancelarul Crzeslaw Kurozewski decanul de Gnezno ; Piotr Kurozewski vistiernicul, care ținea în timpul acestei dispute mărul⁹³, pe cînd cancelarul însuși pronunța conținutul și formula omagiului și a jurămintelor, Gregortz Lubranski prepozit de Skalbmierz, vicecancelar al regatului Poloniei, mareșalul Stanislaw Brosnowski, Ambrozj Pampowski, croitor al curții maiestății regale, castelanii Jan Podlowski de Zarnow, Jan Oleski de Malagost ; Mikolaj Tenczynski, purtătorul de spadă, stegarul de Cracovia Jan Tarnowski și mai mulți alți nobili tineri și locuitori ai regatului demni de credință.

⁵ Suae Serenissime Maiestas et Regni.

⁶ Joannem.

⁷ secunda.

⁸ homagium.

⁹ Domini.

¹⁰ inclytaeqe

¹¹ perpetuo.

¹ Datarea incertă, după Cl. Isopescu, în perioada iunie-decembrie 1595.

² În continuare, text paralel cu ediția B. P. Hașdeu, ortografierea diferită la cei din urmă, fiind marcată în note.

³ Corect Cazimir IV Jagello.

⁴ Regem Poloniae.

12 homagium.
 13 Maiestatem Regiam.
 14 Maiestate.
 15 apparatu.
 16 septa.
 17 saecularibus.
 18 veniendum.
 19 eaque.
 20 eorum lingua dictis.
 21 pulchre.
 22 praeferebatur.
 23 hereditaria.
 24 banderia.
 25 quilibet.
 26 facere.
 27 tenorem.
 28 proferebant.
 29 Maiestate.
 30 homagium.
 31 Serenitatis.
 32 iusiurandum.
 33 Gratiosissime (compară textul formularului cu cele din Anexa I și II. Cele trei jurăminte care urmează sînt reproduse și la Doghiel, *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, Vilnae, 1758, t. I, p. 603).

34 homagium.
 35 Serenitatis.
 36 lipsește la Hașdeu.
 37 Sancta Christi.
 38 hac respondit.
 39 lipsește la Hașdeu.
 40 bis *Vezi supra*, nota 33.
 41 Palatini manibus.
 42 Mareschalci.
 43 Sua banderia.
 44 Mareschalcoque.
 45 homagialia.
 46 tamquam.
 47 homagiale.
 48 *hac* lipsește la Hașdeu.
 49 bis *Vezi supra* nota 33.
 50 homagium.
 51 Kasimiro.
 52 *et Coronae Regni Poloniae* lipsește la Hașdeu.

51 appositis.
 52 ceremoniarum.
 53 Reverendi.

54 Patres et
 55 Ioannes.
 56 Vatropa.
 57 Ioannes.
 58 Targouicki.
 59 Dembno.
 60 Cracoviensis.
 61 ceruicii.
 62 Ioannes.
 63 Tarnou.
 64 Spytko de Jaroslauu.
 65 Cracoviensis et Posnaniensis.
 66 Palatino Sandomiriensis.
 67 duntaxat.
 68 Ioannes de Pilca.
 69 Busouu.
 70 Jaroslauu.
 71 Mareschalcatum.
 72 Kurozuanki.
 73 Ioannes de Kosielec.
 74 Praemisliensis.
 75 Haliciensis.
 76 Kurozuanki.
 77 Kurozuanki.
 78 homagii.
 79 *de* lipsește la Hașdeu.
 80 Lubraniec.
 81 Brosno.
 82 Mareschalcus.
 83 Ambrozius.
 84 incisor.
 85 Joannes Podlodowski Zarnouiensis.
 86 Joannes Oleski.
 87 Tenczyn.
 88 Ioannes de Tarnouu.
 89 Vexillifer.
 90 aliiue.
 91 indigenae.
 92 Traducerea privește numai textul lui Hașdeu.
 93 În original *pomum* — mărul, varianta pentru care am optat. Hașdeu a tradus cu „globul”, termen echivalent în simbolistica medievală. Ambele figurări desemnează, în iconografia de epocă, simboluri ale stăpînirii reprezentînd, în general, lumea și puterea lumească. *Vezi*, în acest sens, prezentările termenilor respectivi la H. Sachs, E. Badstübner, H. Neumann, *Christliche Ikonographie in Stichworten*, München, 1975, p. 38 și 227.

IMAGINI ALE MIJLOACELOR DE TRANSPORT ÎN PICTURA MURALĂ DIN MOLDOVA (SECOLELE XV—XVII)

DE

ION I. SOLCANU

Cu ajutorul picturii murale din Moldova secolelor XV — XVII se pot reconstitui imaginile unor mijloace de transport pe uscat și pe apă întâlnite, desigur, de zugravii timpului pe drumurile și pe apele țării și imortalizate apoi în frescă.

Pentru transportul pe uscat al mărfurilor și al altor bunuri materiale, ba chiar și pentru deplasarea persoanelor, se întrebuițau care, căruțe și carete. Dintre acestea în pictura murală din Moldova sînt frecvente reprezentările de căruțe trase de doi pînă la patru cai. Scenele în care apar imagini ale căruțelor trase de doi cai sînt cele ce ilustrează viața Sf. Ilie din pictura bisericilor *Sf. Ilie* de lingă Suceava și Voroneț. Atît căruța figurată în pronaosul bisericii *Sf. Ilie* — Suceava, cît și aceea din pridvorul bisericii Voroneț, rezervat ilustrării *Sinaxarului*, sînt întru totul asemănătoare: același coș de scînduri, de formă dreptunghiulară, așezat pe corpul căruței ale căror dricuri, atît cel din față cît și cel din spate, au roți de dimensiuni egale. Dricul dinainte este prevăzut cu o oște similară proțapului de car la baza căruia este fixată longitudinal o bară a cărei lungime este egală cu lățimea coșului căruței. De capetele acestei bare, care nu poate fi decît orcicul mare, sînt prinse alte două bare mici, orcicurile mici. La extremitățile acestora se găsesc frînghii ale căror capete, fixate de hamurile cailor, permit tracțiunea mijlocului de transport. La capătul oîștii se vede fixată, tot transversal, o mică bară la care se legau căpestrele cailor. Prin intermediul acestui sistem se realizau două deziderate, imprimarea direcției dorite mijlocului de transport și posibilitatea opririi acestuia.

Imaginea căruței din pictura pridvorului bisericii de la Voroneț este atît de minuțios realizată încît se disting pînă și sistemul hamurilor și potcoavele cailor. În afara potcoavelor, marcate în pictură și cu culoare albă, fierul a mai fost întrebuițat la „legarea” roților și la fixarea orcicurilor mici prin intermediul unor cîrlige de marele orcic, subliniate de pictor în aceeași modalitate (fig. 1). Imaginea căruței din pictura voronețeană reține atenția lui Victor Brătulescu încă de acum o jumătate de secol¹. Căruțele figurate în pictura bisericilor *Sf. Ilie* — Suceava și Voroneț sînt identice deși între zugrăvirea lor trecuse mai bine de un secol și jumătate.

Între aceste două imagini de căruțe se plasează o alta, executată la 1530, deci cu 17 ani înaintea celei de la Voroneț, în gropnița bisericii Dobrovăț. Asemănarea acestuia cu imaginile de căruțe deja amintite merg pînă la identitate², inclusiv în ceea ce privește utilizarea fierului la roți, la fixarea orcicurilor etc. Se confirmă astfel și pe cale iconografică prezența meșterilor rotari care lucrau „cocii și cară” din lemn „legate” apoi în fier de meșterii „legănari”, „făurari și fierari” atestați documentar pentru aceeași perioadă a secolelor XV—XVII³.

În pridvorul bisericii de la mănăstirea Sucevița, tot în cadrul *Sinaxarului*, pe peretele de sud, pictorul a redat, la limita dintre secolele XVI și XVII imaginea unei carete pe două roți. Un asemenea mijloc de transport era întrebuițat pentru deplasarea pe distanțe mari

¹ Victor Brătulescu, *Elemente profane în pictura religioasă în BCMI*, aprilie-iunie, 1934; idem, *Frescele de la Voroneț* în „Arta și tehnica grafică”, caietul din decembrie, 1937.

² *Istoria artelor plastice în România*, I, București, 1968, fig. 318.

³ Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, p. 52, 53, 66, 68 etc.

a persoanelor — a înalților prelați, a femeilor din familiile de boieri, a celor în etate sau suferinzi etc.

Mesterii caretași, făuritorii de carete, sînt amintiți în Moldova în documentele din a doua jumătate a secolului XVII⁴ or, pictura de la Sucevița atestă prezența acestui mijloc de transport cu o jumătate de veac mai devreme.

Imaginea unui grup de trei căruțe o întîlnim în gropnița bisericii mănăstirii Sucevița, în scena care ilustrează pasajul „Egiptenii îi urmăriră cu toții, cu caii și carele lui Faraon și cu toți căpitani și armata lui...” (Ieșirea, 14/9). În planurile întii și al doilea sînt figurate căruțe lungi, îndoite sub povara pe care o poartă, trase de cîte doi și patru cai. Căruța din prim plan, trasă de două perechi de cai, confirmă informația negustorului italian Tommaso Alberti care, aflat în Moldova la începutul secolului XVII, nota că „drumurile sînt rele încît șase perechi de boi nu pot să tragă un car”⁵.

Căruțele din această scenă sînt pictate cu un deosebit spirit de observație încît se disting cu claritate pînă și cele mai mici detalii ca: legăturile de fier ale roților, în culoare albă; cele de fixare ale oricurilor mici, în culoare neagră; structura hamurilor, sistemul de atașare al celei de a doua perechi de cai etc.

Spre deosebire de imaginile anterioare ale căruțelor din pictura bisericilor *Sf. Ilie-Suceava*, *Dobrovăț* și *Voroneț* sau a caretei prezentă în chiar *Sinaxarul* de la Sucevița care ilustrează ziua de 20 iulie, acestea din camera mormintelor și tot de la biserica Sucevița sînt mai lungi și prevăzute la mijloc cu o scărișă în două trepte. Scărișă servea pentru urcatul persoanelor în coșul căruței ceea ce înseamnă că diametrul roților era cu mult mai mare. Corelînd informația lui Tommaso Alberti privitoare la starea precară a drumurilor din Moldova cu imaginile căruțelor din pictura gropniței mănăstirii Sucevița înțelegem că înălțarea căruțelor pe roți de diametre sporite era impusă tocmai de denivelările pronunțate ale drumurilor. Aceleași fapt determina și creșterea numărului animalelor de tracțiune la patru, șase sau, după unele informații, la chiar opt, zece. În cazul căruței din pictura gropniței de la Sucevița atașarea celei de a doua perechi de cai s-a realizat prin intermediul unui oric fixat de capătul oiștii. Pe fiecare pereche de cai se află cîte un vizitiu care are rolul de a coordona efortul de tracțiune al animalelor (fig. 2).

Scena din pictura gropniței bisericii Sucevița este importantă și prin aceea că ne prezintă un grup de trei căruțe de transport, un început de caravană, imagine de natură să confirme o altă informație, aceea a călătorului francez Fourquevaux care, în trecere prin Moldova în secolul XVI nota că „pe aceste drumuri întîlnim adesea douăzeci pînă la treizeci de căruțe”⁶. Această modalitate de a călători în caravană era determinată, desigur, de nesiguranta transportului datorată prezenței răufăcătorilor menționați adeseori de diversele surse documentare ale vremii.

O altă observație pe care ne-o îngăduie scena din pictura bisericii Sucevița privește existența cărăușilor, a celor care se ocupau cu transportul mărfurilor în Moldova secolului XVI. De altfel prezența în Moldova a unei asemenea ocupații a cărăușiei, determinată de comerțul floritor al țării, este dovedită de un document din 19 iulie 1486 în care cărăușii sînt amintiți ca martori la constatarea unei datorii în Suceava⁷.

Credem că nu este lipsit de importanță să remarcăm asemănarea dintre căruțele și caretele întrebuițate în Moldova în secolele XV—XVII și cele întîlnite încă și azi pe drumurile țării noastre. Asemănarea merge pînă la identitate atît în ceea ce privește forma și structura, cît și sistemul de tracțiune al acestor mijloace de transport.

De un interes sporit sînt imaginile mijloacelor de transport pe apă, imagini prezente în pictura murală a epocii din Moldova. Și în privința acestora știrile documentare sînt numeroase dovedind existența unei flotile — fluviale și maritime — atît în Țara Românească⁸ cît și în Moldova încă de la jumătatea secolului XV. Pentru Moldova informațiile sînt mai complete. Astfel, printr-un document emis la 9 iunie 1456 sultanul Mehmet II acorda

⁴ *Ibidem*, p. 162.

⁵ N. Iorga, *Trecutul românesc prin călători*, I, București, 1920, p. 215.

⁶ Idem, *Istoria românilor prin călători*, I, București, 1928, er. II, p. 192—193.

⁷ Idem, *Studii și documente*, vol. XXIII, p. 519.

⁸ C. C. Giurescu considera chiar că Țara Românească „nu se poate să nu-și fi avut o flotilă pe Dunăre și vase pe Dunăre” încă din timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn, vezi *Construcții navale în Principatele române în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, p. 317. Cercetătorul Sergiu Columbeanu o acceptă ca ipoteză de lucru, *Aspecte ale istoriei navigației în România (Din cele mai vechi timpuri pînă la tratatul de la Adrianopol — 1829)* în „Studii”, 4/25, 1972, p. 729.

Fig. 1. Voroneț, pridvor, *Sinaxar* (detaliu)

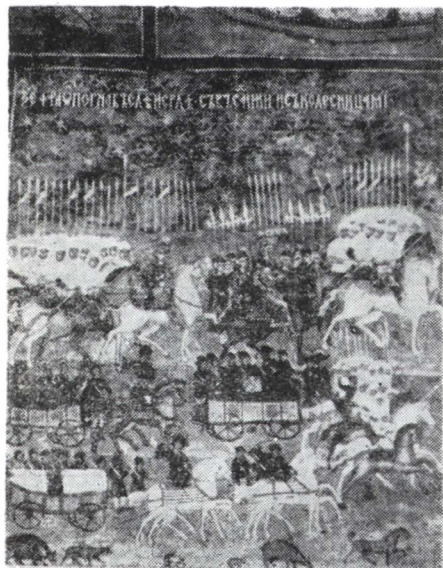

Fig. 2. Sucevița, gropniță, *Fuga din Egipt*.

Fig. 3. Bălinești, pronaos, *Viața Sf. Neculai* (detalii)

Fig. 4. Roman, Biserica episcopală Sf. Paraschiva, pridvor, *Viața Sf. Neculai* (detaliu)

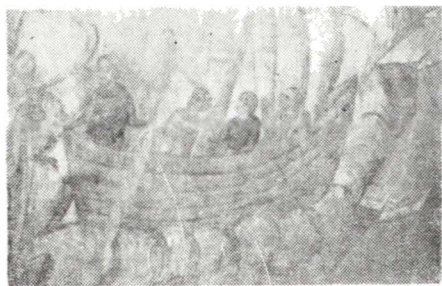

Fig. 5. Bălinești, pronaos, *Viața Sf. Neculai* (detaliu)

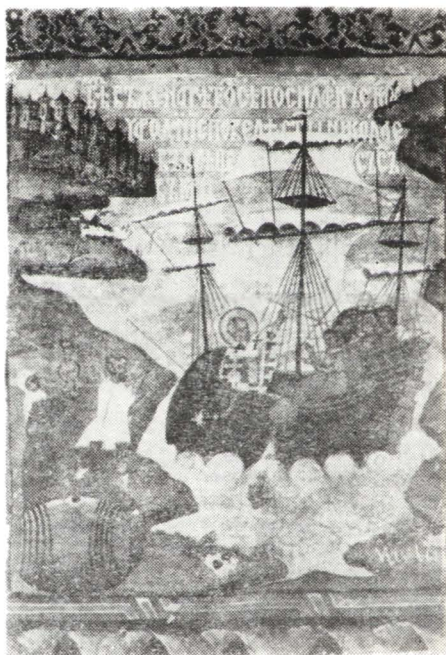

Fig. 6. Sucevița, pronaos, *Viața Sf. Neculai* (detaliu)

negustorilor aflați sub autoritatea lui Petru Aron dreptul de a face comerț cu corăbiile lor în apele și porturile turcești⁹. La scurtă vreme un document venețian, emis la Candia la 3 august 1462, mărturisea prezența la Constantinopole a unei nave „del Vlachio”, ambarcațiune căreia i s-a îngăduit să navigheze în Mediterana orientală¹⁰.

S-a demonstrat deja că flota maritimă a Moldovei a crescut numeric în vremea lui Ștefan cel Mare care, pe lângă faptul că stăpânea unele porturi la Marea Neagră — Chilia și Cetatea Albă — avea și strînse legături maritime, de natură economică și militară, cu colonia geneveză de la Caffa și cu Mangopul. La căderea Caffei, în iunie 1475, sînt surprinși acolo 160 de moldoveni¹¹ iar Mangopului i se trimitea la 1472, desigur pe calea mării, un detașament de 300 de oameni pentru a-i consolida apărarea¹².

Toate aceste informații conving pe deplin asupra existenței flotei maritime și fluviale în Moldova pentru perioada de care ne ocupăm. Problema care ne preocupă îndeosebi privește aspectul acestor ambarcațiuni. În pictura murală medievală din Moldova întîlnim diverse imagini de ambarcațiuni fluviale și maritime în scenele care ilustrează viața sfințului Nicolae în pronaosul bisericii Bălinești, pridvorul bisericii episcopale din Roman și pronaosul bisericii mănăstirii Sucevița. Alte imagini pot fi văzute în scenele Asediului Constantinopolului de la bisericile Arbure, Humor și Moldovița sau în *Judecata de apoi*, sub chipul unor machete ținute în mină de către personajul feminin care personifică marea, de la bisericile Humor, Moldovița, Voroneț și Sucevița. În frescele acestor monumente sînt figurate ambarcațiuni diferite, de la cele mai simple cum ar fi bărcile, pînă la corăbiile cu vele întinse pe trei catarge.

În pictura interioară a bisericii *Sf. Nicolae*—Bălinești, pictură datată între 1500—1511¹³, în scene care ilustrează viața sfințului poate fi văzută imaginea unei bărci confecționată din scînduri (fig. 3). Barca este ancorată de o corabie realizată tot din scînduri și are forma ovală. Lățimea și înălțimea reprezintă a cincea parte din lungimea ei, ceea ce permite să apreciem că putea transporta cel puțin cîteva persoane. Capacitatea sporită a acesteia este și mai evidentă dacă o comparăm cu imaginea unei alte bărci din pridvorul bisericii episcopale de la Roman. Figurată în scena *Corabie amenințată de valuri* ambarcațiunea în discuție pare să fie o monoxilă. Spre această opinie conduc înălțimea redusă și forma alungită, iar faptul că extremele sînt compacte ne întăresc convingerea că a fost realizată prin scobirea unui trunchi de copac (fig. 4).

Asemenea ambarcațiuni monoxile sînt atestate documentar în Țara Românească în vremea domniei lui Vlad Dracul. Acesta făgăduia lui Walerand de Wavrin, comandantul unei flote cruciate care urma să urce pe Dunăre pentru a asedia cetățile Silistra, Turtucaia și Giurgiu ocupate de turci „45 de ambarcațiuni numite *monocques* care sînt dintr-o bucată, lungi și strîmte”¹⁴.

Pentru Țara Românească semnalăm imaginea unei bărci monoxile în miniatura unui evangheliar slavon, din secolul XV, de la mănăstirea Bistrița. Barca apare în scena *Che-marea apostolilor Petru și Andrei* dar, după opinia lui Virgil Vătășianu sursa de inspirație a miniaturistului trebuie căutată în mediul bizantin¹⁵. Sursa de inspirație privește, credem, tema nu și imaginea ambarcațiunii monoxile.

O ambarcațiune de dimensiuni sporite cu un catarg și mai multe vele o identificăm în pictura pronaosului bisericii Bălinești. Capacitatea de transport a unei asemenea ambarcațiuni era cu mult mai mare. Dealtfel ea ducea mai multe persoane, între care cea din extrema stîngă pare a se ocupa de cîrmă (fig. 5). Nu este exclus ca tocmai o ambarcațiune de acest

⁹ Sergiu Columbeanu, *op. cit.*, p. 729.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Idem, *Acțiuni navale în Marea Neagră în timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Studii” 1/28, 1975, p. 81.

¹² *Ibidem*, p. 83; Idem, *Aspecte ale istoriei navigației în România*, p. 730.

¹³ Virgil Vătășianu, *Despre datarea bisericii Sf. Nicolae din Bălinești*, în SCIA, 25, 1978, p. 209—210; Ion I. Solcanu, *Biserica din Bălinești: datarea construcției și a picturii interioare*, în AIIAI, XIX, 1982, p. 531—537.

¹⁴ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 318.

¹⁵ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, București, 1959, p. 912—913, fig. 876.

¹⁶ Giorgis Reicherstorfer, *Chronografia Moldovei, parte a Daciei vechi*, în *Tesauru de monumente istorice pentru România*, tom. III., București, 1864, p. 139.

¹⁷ Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VII-e — XV-e siècles*, Paris, 1966, p. 418.

fel să fi văzut Reicherstorfer în Moldova, în prima jumătate a secolului XVI, deci la puțină vreme după realizarea imaginii de la Bălinești, atunci când nota că „în această țară nu sînt corăbii pentru a trece riurile, ci numai poduri trecătoare, compuse din birne și scînduri [...] însă cînd la voievod vin solii de peste hotare, acestora le stau la dispoziție oarecari vase mici pentru trecerea riurilor [...], trecîndu-i pe aceste vase destul de comod și foarte repede laolaltă cu caii și trăsurile lor”¹⁶.

În alte cîteva scene din pictura bisericilor de la Bălinești, Roman și Sucevița (fig. 6) pot fi văzute corăbii de mari dimensiuni, cu cîte trei catarge și cu sistem complex de vele care, prin forma lor aproape circulară se aseamănă cu cele bizantine, specifice flotei comerciale, descrise de cercetătoarea Hélène Ahrweiler¹⁷. Asemănarea dintre aceste nave și cele bizantine descrise de amintita cercetătoare nu poate fi întîmplătoare știute fiind legăturile politice și economice ale țărilor române cu Bizanțul și, apoi, cu Mangopul, după 1472.

Un alt fel de corabie, dar cu două catarge, unul principal fixat aproape de centrul ambarcațiunii și un altul de dimensiuni mai reduse plasat spre pupă, poate fi văzută într-una din scenele din pronaosul bisericii Bălinești (fig. 3). Printr-un sistem de pîrghii este fixat de acest de al doilea catarg un scripete care înlesnea manipularea mărfurilor la încărcare și la descărcare. Se distinge, de asemenea, o scară care duce spre vîrfurile catargului principal precum și sistemul de vele. Pe corpul vasului, la provă, se vede desenul unui cap de cervideu, sau ceva asemănător, iar în partea opusă un cap de bovideu realizat parcă în relief. Particularitatea acestei ambarcațiuni constă însă în aceea că pupa este dreaptă. Se văd cu claritate ancore fixate atît la pupă cît și la provă.

Aceste ultime două corăbii din pictura bisericilor Bălinești, Roman și Sucevița par a fi specifice lumii bizantine deoarece pînzele cu care sînt prevăzute au formă dreptunghiulară în vreme ce vasele apusene întrebunțau pînze tringhiulare încă din secolul XIII¹⁸.

¹⁸ Imaginea unei astfel de corăbii la Michel Mollat, *Problèmes navales de l'histoire des croisades*, în „Cahiers de civilisation médiévale”, X-e année, 1967, nr. 3—4, fig. 1. Imaginea unei alte corăbii tipic apusene, cu pînză triunghiulară iar la pupa cu două bucle deasupra părții exterioare, era semnalată de A. Grabar în pictura bisericii Boiana din Bulgaria în scena *Miracolul de pe mare*, vezi *Un reflet du monde latin dans une peinture balkanique du XIII-e siècle*, în „Byzantion”, I, 1924, p. 236—241. Alte imagini de corăbii cu pînze întinse pe trei catarge, datate între 1627 și 1667, folosite pentru reprezentările de teatru ale Liniei de aur, pot fi văzute la Margaret Dietrich, *Goldene Vlies — Opern der Barockzeit ihre Politische Bedeutung und ihr Publikum*, în „Anzeiger der Österreichischen Akademie der wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse”, 111, Jahrgang, 1974, nr. 23, p. 469, 514, fig. 1—3.

ORIGINEA FAMILIEI ROSETTI ȘI CONFIRMAREA UNEI MĂRTURII A LUI NECULCE

DE

ANDREI PIPPIDI

Reunirea contribuțiilor documentare din paginile ce urmează, îndreptățită în măsura în care se referă la două momente diferite din istoria aceleiași familii, este merită a îndemna atât la o reconsiderare critică a celor demult știute despre fanarioți, cât și la noi cercetări în arhive cu privire la acest subiect. Necesitatea unor reflecții lipsite de prejudecăți, după cum am mai arătat-o cu orice prilej¹, nu este mai puțin actuală decât acum șaiszeci de ani, cînd N. Iorga scria: „Nu este adevărat că în Muntenia după Ștefan Cantacuzino... sau în Moldova, după trecerea lui Dimitrie Cantemir, s-ar fi petrecut ca o rupere de continuitate, ca o catastrofă în istoria noastră, că pînă atunci, adică, a fost viață românească, cu caracter național, și deodată tot caracterul național a dispărut, toate elementele românești au fost înlăturate și au venit grecii, cum ar fi venit barbarii evului mediu”². Unul din mijloacele care ne stau astăzi la îndemînă pentru a pune la încercare temeiurile acestei concepții, anume studiiu atent al prosopografiei româno-grecești, n-a fost îndeajuns folosit. Totuși, o mare parte din materialele existente în vederea unui asemenea studiu sînt chiar lesne accesibile, în lucrările lui V. A. Urechîă, I. C. Filitti, R. Rosetti, M. Racoviță-Cehan, N. Stoicescu, Theodora Rădulescu, pentru sursele românești. Alteori însă, lămurirea neașteptată vine doar dintr-o investigație directă a arhivelor care, fie și îndreptată în altă direcție, poate aduce intîmplător, nu numai veriga lipsă dintr-o înlănțuire dinainte bănuită, ci o mutare de obiectiv în urma căreia însăși imaginea se schimbă.

Fără exagerare, genealogia nici unei familii boierești, românească ori fanariotă, nu ne e cunoscută atît de bine ca cea a familiei Rosetti. Aceasta datorită monografiei generalului Radu Rosetti în care, cu o erudiție vrednică de respect sau invidie, cu acel spirit meticolos caracteristic pentru vechiul militar și cu o lipsă de emoție impusă ca o cheazășie a supremiei obiectivității, autorul a reușit să alcătuiască ceea ce ar fi putut fi doar un catalog formidabil al strămoșilor săi direcți și colaterali, numerotați cu grijă, dispuși ca timbrele într-un clasor, inclusiv scurta autobiografie, redactată în cea mai impersonală formă — după cum și memoriile sale (*Mărturisiri*, București 1941) sînt tot așa de inhibate —, dar constituie de fapt o splendidă realizare istorică³.

Din noianul de informații, cititorul discerne elementul exemplar, participă la viața unui neam cu puternice personalități, foarte activ în istoria Moldovei timp de două secole, și de la o generație la alta urmărește afluența proprietăților sau creșterea datoriilor, totdea-

¹ Andrei Pippidi, *Fanarioții — mituri și realități*, în „România literară”, XIV, 26, din 18 iunie 1981, p. 19.

² N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. Adrian Anghelescu, București, 1981, p. 307, unde sînt citate mai vechile considerații ale autorului despre *Cultura română supt fanarioți*, în *Două conferințe*, București, 1898, care au fost mereu invocate drept punctul de plecare al unei judecăți obiective asupra subiectului. Că noua concepție începuse a-și face drum cu trei decenii mai devreme o dovedește recenzia din „Revue historique”, XVIII, 53, 1893, p. 153—159, la A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană* (Iasi, 1888—1893), în care „Nicolas Jorga” subliniașe printre meritele cărții fostului său profesor „une très rehabilitation partielle des Phanariotes qui, tout en épuisant le pays par leurs extorsions, ne négligèrent pas la culture intellectuelle de leurs sujets et les mirent en rapport pour la première fois avec l'Occident”.

³ Generalul R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I—II, București, 1938.

una grăitoare pentru destinul de clasă al boierimii. Spectacolul frământărilor și patimilor e însuflețit, în pofida reticenței cu care textul se menține în domeniul strictei factualități. E o fericită iluzie a contactului nemijlocit cu înaintașii, așa cum și Sadoveanu a simțit-o la întâlnirea cu celălalt Radu Rosetti, istoricul „chestiunii agrare”, care apare foarte interesant din scrisorile către Ioan Bianu recent editate și din amintirile sale, care au avut de asemenea parte de o retipărire binevenită⁴. Într-un vis revelator, pentru a fi cutezat în 1906 să spună el, boier și urmaș de domni, adevărul despre samavolnicia depozitare de pământ a țărănilor, Radu Rosetti se văzuse chemat la judecata unui divan în care înalții dregători erau toți strămoșii lui⁵. Din cartea fiului său, capabilă de a îmbuna umbrele vindicative ale aceluși tribunal, se desprinde imaginea cât mai completă cu puțință a unei familii aristocratice. De ce nu s-ar încerca valorificarea sistematică a datelor pe care le conține pentru istoria socială, cu utilajul sofisticat al metodelor cantitative?

Începînd cu venirea Rosetteștilor în țările române, deci cu Antonie Vodă și Constantin „cuparul”, despre ai cărui urmași, Cupăreștii, cronicarii moldoveni au atîta de spus — rareori de bine —, istoricul lor dovedește încă o dată rigorea documentării căreia i-a supus întreaga sa expunere. Într-adevăr, pînă în 1613, cînd Laskaris Rosetos administra tezaurul patriarhiei din Constantinopol, ca mare skevofilax — după care va ocupa, între 1629 și 1646, funcția de mare logofăt al Marii Biserici, cea mai înaltă din ierarhia micii curți a Patriarhilor ecumenici, terenul rămîne liber pentru presupunerile⁶. Se știe doar numele soției lui, Bella, fiica lui Ioan Cantacuzino. Cel puțin așa se crede îndeobște, dat fiind că „Antonie Vodă Ruset, grec țarigrădean”, era, după mărturia lui Neculce, „rudă cu Dimitrașco Vodă Cantacuzino”⁷.

Cînd e vorba de predecesorii mai îndepărtați, se invocă legenda unei origini italiene, asociată tîrziu cu blazonul celor trei trandafiri (*armes parlantes*)⁸, sau se citează cîteva mențiuni izolate ale aproximativ aceluiași nume, *Rosotas*, sau *Rosetos*, risipite în cursul secolelor XV și XVI în diferite părți ale Greciei⁹. Franz Babinger, cărui i se datorează înția cercetare serioasă cu privire la „înrudirile primilor Ruset (Rosetti)”, adăugată în mod neașteptat la traducerea și comentariul unei relatări a călătorului francez De la Croix despre Moldova și Țara Românească¹⁰, nu stă la îndoială să respingă afirmațiile genealogistului grec E. Rizo-Rangabe. Acesta, într-o lucrare demult discreditată, întrevăzuse eventualitatea unei legături cu Ioan Rosetos care, după căderea Bizanțului, s-ar fi refugiat la Koroni, „unde

⁴ Mihail Sadoveanu, *Opere*, 9, București, 1957, p. 599—606: *Scrisori către Ioan Bianu*, ed. de Marieta Croicu și Petre Croicu, IV, București, 1978; Radu Rosetti, *Scrieri*, ed. de Cătălina Poleacov, prefață și note de Mircea Angheliescu, București, 1980.

⁵ Pe nedrept uitat, studiul lui Radu Rosetti *Despre originea și transformările clasei stăpînitore din Moldova*, în *ARMSI*, s. II, t. XXIX, 1906, p. 145—212, precede și rezumă cartea sa *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907.

⁶ Generalul Radu Rosetti, *op. cit.*, I, p. 27. Numele de familie Laskaris, al împăraților de la Niceea, devenise apoi prenume, ca și alte nume bizantine, Palaiologos sau Doukas. Dintre descendenții lui Lascaris Rosetos, Scarlat (*ibidem*, p. 46—47), menționat în documente între 1663 și 1709, este mare retor al patriarhiei în 1689—1693 și mare skevofilax în 1703. Această domnie o va avea în 1741 Mihailache Roset (cca. 1700—cca. 1756; cf. *ibidem*, p. 65: „după 1744”). Primul e autorul unor note istorice și geografice, celălalt al unei satire în versuri contra patriarhului Chiril al V-lea care sînt copiate în ms. ad. 10 077 din British Library. Vezi Theodore H. Papadopoulos, *Studies and Documents Relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination*, Bruxelles, 1952.

⁷ *Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaș Luca*, ed. de Zamfira Mihail și Paul Mihail, București, 1980, p. 2; hronograful lui Chesarie Daponte, la C. Erbiceanu, *Cronicarii greci carii au scris despre românii*, București, 1888, p. 18. I. C. Filitti, *Notice sur les Cantacuzènes du XIe au XVIIe siècles*, Bucarest, 1936, p. 14, crede că Bella era fiica, nu nepoata, lui Mihail Cantacuzino „Șeitanoglu”, ceea ce pare imposibil cronologic.

⁸ Generalul R. Rosetti, *op. cit.*, I, p. 12—13.

⁹ Kaloiani Rosotas din 1430 (N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades*, II, Paris, 1900, p. 316, n. 4) sau Emanuil Rusotas, care copiază un manuscris la Veneția în 1465 (Bibliothèque Nationale, ms. gr. 2 275, f. 123 v).

¹⁰ Acum și în seria *Călătorilor străini despre țările române*, VII, București, 1980, p. 232—277, cu rectificările aduse la introducerea lui Babinger de către editoare, Maria Holban.

se vede mormîntul lui¹¹. Învăţatul german obiectează că în 1574, data epitafului editat de A. Mustoxydis în publicaţia 'Ελληνομνημόνων trecuseră 121 de ani de la cucerirea Constantinopolului¹². În realitate, dacă familia nu era chiar de bastină din Koroni, port veneţian de pe coasta estică a Messeniei, luat în stăpînire de turci în 1500, rămîne posibil ca acel „Ioannes Rossetos Patritius Coronae” pomenit în inscripţie să fi avut un bunic omonim, emigrat în Peloponez în jurul anului 1453. Repetarea aceluiaşi prenume la interval de o generaţie a fost multă vreme o practică tradiţională în onomastica grecească. Din generaţia intermediară, un Mihail Rosetos 'Ρωσαίτος, se întîlneşte în documente, după cum o semnaleză în treacăt Babinger, pe baza informaţiilor lui Mustoxydis şi Rizo-Rangabé.

La acest personaj se referă indicaţia din colofonul unui manuscris de la Staatsbibliothek din München, *codex graecus* 312. Copistul acestui text, „Oracolele Sibilei”, semnează (f. 81v): Μιχαήλ ὁ 'Ρωσαίτος Ἕλλην ἐκ Κορώνης ἔγραψε ψυχή ἡ ἱαννουαρίου¹³.

Cel care, în ianuarie 1541, îşi proclama cu mîndrie neamul şi patria, „grec din Koroni”, e negreşit acelaşi Mihail Rosetos care moare la Veneţia în 1544¹⁴. O stirpe care a dat atîţia cărturari îl poate revendica fără sfîşlă drept înaintaş. Nu e încă o certitudine, deoarece, ca şi în cazul Cantacuzinilor, lipsesc dovezile unei filiaţii neîntrerupte. Ideea unei obişnii italiene provine din strămutarea, poate numai vremelnică, a unei ramuri a familiei la Veneţia. De altfel, Koroni avea să fie recucerit de veneţieni în 1685, apoi din nou de turci în 1715.

Ajuns domn al Moldovei în 1675, cînd nu mai era tînăr, Antonie Roset era considerat „Πολύτῃν εὐγενῆ”, deci „nobil din Constantinopol”, nu „cetăţean nobil”, cum traduce C. Erbiceanu¹⁵. Ca „Grecu di natione, negociante in questa città” îl prezintă, într-un raport, bailul Giovanni Morosini, potrivit căruia ar fi cumpărat domnia cu 60 de pungi¹⁶, deci jumătate din tributul anual¹⁷. El primise o educaţie literară care-i permitea să aprecieze discurşurile latineşti, de o retorică barocă, pe care i le adresau fiii lui Miron Costin, dar care erau scrise de tatăl lor. Neculce îl socotea „bun şi milostiv” pentru indulgenţa sa în materie fiscală, rară în vremea războaielor turco-polone. Acelaşi cronicar laudă iniţiativa lui de a da Iaşului ceva din demnitatea unei capitale: printre alte prefaceri, în afară de încăperea din palatul domnesc zugrăvită „à la hollandaise”¹⁸, i se atribuie reparaţii la Sf. Nicolae („au adus şi apă pre oale pînă în zidul acelei biserici, care pre urmă cu vreme s-au astupat, netocmindu-o nime”) ¹⁹ şi construcţia unui zid de incintă la Sf. Sava, „ce n-au apucat să-l istovească”. Era „grec şi strein ţarigrădean”, repetă Neculce, „dară era mai bun domn decît un pămîntean”. Pînă aici, nici o deosebire faţă de un fanariot „bun”, Constantin Mavrocordat sau Grigore Ghica.

F. Babinger era surprins de numele „Chiriţa Draco”, sub care îl amintesc cronicile, şi în aceeaşi comunicare din 1937 a dat sugestia ca „Russeto să fi fost numele de familie al mamei sau poate chiar al soţiei”²⁰. Κυρίτζης, din care românii au făcut Chiriţă, nu e însă un nume, spre deosebire de Κυριάκης, cel născut duminica, ca şi alte prenume derivate de la sărbători religioase (Fotino, Φωτεινός, de la Bobotează, τὸ Φωτὸ, sau Stavrakis de la Înăl-

¹¹ Eugène Rhizo-Rangabé, *Livre d'or de la noblesse phanariote et des familles principales de Valachie et de Moldavie*, Atena, 1904, p. 183.

¹² Franz Babinger, *O relaţiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie Vodă Ruset (1676)*, în *ARMSI*, s. III. t. XIX, 1937, p. 117. Într-o notă, Babinger precizează că referinţa bibliografică i-a fost furnizată de Demostene Russo.

¹³ Fotografie în colecţia de clişee James Wardrop, donată în 1966 Bibliotecii Bodleiene din Oxford.

¹⁴ I. C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Bucureşti, 1919, p. 290; F. Babinger, *art. cit.*, p. 117.

¹⁵ Daponte, *loc. cit.*

¹⁶ Hurmuzaki, IX, 1, Bucureşti, 1897, p. 288.

¹⁷ M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV—XIX*, în *SMIM*, II, 1957, p. 22—24.

¹⁸ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, p. 278.

¹⁹ Săpăturile arheologice (în curs de publicare) confirmă informaţia lui Neculce. Arh. Nicolae şi Voica Puşcaşu au avut bunăvoinţa de a-mi arăta fotografia uneia din acele „oale”, o piesă de o calitate neobişnuită, probabil fabricată la Constantinopol.

²⁰ F. Babinger, *art. cit.*, p. 114, n. 3: „Nu este de mirare ca odată înălţat în scaunul ţării Moldovei, noul voievod să-şi fi părăsit numele neobişnuit de Chiriţă, luînd pe cel de Antonie, şi totodată să-şi părăsească şi pe cel de Draco (dracul), nume nefast în concepţia românească”.

țarea Crucii, σταυρός)²¹. Este un apelativ onorific destul de frecvent, dovadă „Chiriță Dumitrachi Paleologu”, un boier al Movileștilor²². Cu acesta, Antonie Roset se înrudea prin căsătoria sa cu Zoe Ramadanis, Constantin Ramadanis fiind „nepotul Chiriței postelnic”²³. Miron Costin, al cărui frate, Alexandru, îl însoțise într-o misiune la Poartă pe viitorul domn, îl numește „Chiriță Dracon Ruset”²⁴. În realitate, avem de-a face cu un prenume răspândit în Grecia, Drakos²⁵, pe care-l poartă în secolul al XVIII-lea mai mulți membri ai familiei Șuflu. Dar, așa cum aceștia erau cunoscuți și sub alte nume: Constantin, Alexandru sau Nicolae, e de crezut că numele Antonie, menționat de Morosini chiar din 1675, a fost de la început un „dublet”, dacă nu adoptat, ca în cazul lui Vasile Lupu, odată cu luarea domniei. Putem bănuși că „Dracon”, de la vgr. Δράκων, „șarpe, balaur”, era o poreclă, un joc de cuvinte pentru Miron Costin, când a ajuns la un moment dat în conflict cu domnul. Oricum, în documentul pe care, parțial, îl reproducem mai jos, i se spune „Draco Bey”.

În afară de înrudirea sa cu Cantacuzinii, Antonie Roset a beneficiat și de alte puternice alianțe: cumnat cu frații Ramadanis, dintre care Alexandru va fi dregătorul său cel mai de încredere, văr cu postelnicul Iani Caragea care, fiind „nepot al lui Grama Scarlat”, era și el vărul altui boier grec, Constantin Asanis din Tesalia, căsătorit cu una din fiicele aceluiași Scarlat²⁶. Ea este desigur „Asanina Scarlat”, remăritată cu Constantin Roset „cuparul” fratele mai mare al domnului²⁷. După cum se știe, altă fiică, Ruxandra, fusese soția lui Alexandru Vodă Coconul și ea era mama lui Alexandru Mavrocordat. În 1675 acesta fiind mare dragoman al Porții, era capabil de a susține pretențiile la tron ale rudei sale. Nu putem să nu observăm aceeași politică de familie în căsătoriile celor trei fii ai lui Antonie Vodă: Alexandru, cu Anița, fiica hatmanului Gheorghe, fratele lui Vasile Lupu, Iordachi, cu Cirstina, fiica lui Grigore Vodă Ghica, și cel mai tânăr, Ianachi, cu sora Exaportului, Elena Mavrocordat²⁸. Așadar, în momentul investirii sale cu domnia Moldovei, Antonie Roset nu era un „nou venit”: îndeplinise funcția de capucheia al țării la Poartă și avea relații folositoare în mediul fanariot al capitalei Imperiului. În egală măsură deci, situația lui poate fi considerată ca normală pentru secolul XVII și ca anticipare a sistemului „fanariot” din veacul următor. Diferențele dintre unul și altul au fost exagerate. Tranziția se face treptat, așa încât doar reflecția retrospectivă și resentimentele unui grup din marea boierime vor fixa începuturile „noului” regim în anii 1711—1716, acuzând transformările sociale mai adânci de la mijlocul secolului XVIII ca o consecință a încălcării privilegiului clasei dominante de a-l alege domn pe unul din membrii ei ereditari.

Motivele mazălării lui Antonie Roset, în 1678, sînt neclare. Oricare ar fi fost greșelile lui față de Poartă, pe care le-a ispășit prin lungi suferințe, ele trebuie înregistrate printr-o acțiune împotriva lui din partea marilor familii boierești Costin și Buhuș (probabil și altele, angajate la solidaritate prin aceleași legături de rudenie: Costachi de pildă). Un articol recent a căutat motivele intrării lui Alexandru Buhuș în complotul care a dus la această schimbare de domnie: el ar fi fost jignit de înlocuirea sa în dregătoria de hatman și de rezoluția dată de Antonie Vodă într-un proces care-l privea personal²⁹.

Răspunderea lui Miron Costin în aceste împrejurări e neîndoielnică, deși nu e sigur că i-ar fi provocat *in extremis* remușcările pe care i le atribuie Neculce. Nu s-a găsit încă o explicație convingătoare pentru nepotrivirea dintre relatarea morții lui Costin de către Neculce, confirmată, probabil chiar inspirată de Dimitrie Cantemir, și scrisoarea descoperită nu demult care-l arată încă în viață după decapitarea fratelui său, dar în primejdie să

²¹ Eva Topping, *Noms de personnes*, ed. Peter Topping, *Studies on Latin Greece*, A. D. 1205—1715, Londra, 1977, VII, p. 223.

²² N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova în sec. XIV—XVII*, București, 1971, p. 322.

²³ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 433.

²⁴ Miron Costin, *Opere*, ed. de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 201.

²⁵ Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, ed. de M. Borcilă și Ion Mării, Cluj, 1971, p. 41.

²⁶ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 157—158.

²⁷ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 291.

²⁸ Generalul R. Rosetti, *op. cit.*, I, p. 48—49.

²⁹ G. Ștrempele, *Hatmanul Alexandru Buhuș și mazălirea lui Antonie Vodă Ruset*, în *Sub semnul lui Clîo. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 326—334.

cadă în mâinile urmăritorilor³⁰. În aceste condiții, ni-e îngăduit a crede că cronicarul a fost atras de moralitatea unei tragedii în care eroul dă seama pentru faptele lui, acestea motivează pedeapsa divină iar victima nevinovată e răzbuțată³¹.

Descrierea torturilor^{31 bis} la care a fost supus Antonie Roser după mazilarea sa e atât de cunoscută încât o cităm numai pentru comparația cu un document contemporan care rămăsese necunoscut pînă în prezent: „I-au închis turcii și l-au bătut și l-au muncit cu fel de fel de munci. Până și tulpanuri suptiri îl făcea de înghiția și apoi le trăgea înapoi de-i scotea mașile pe gură. Și l-au făcut de au dat o mie de pungi de bani și mai bine. Și dupe ce l-au slobozit turcii să meargă la casă-ș și apropiindu-să de casă-ș numai ce au văzut că-i ardu și căsăli și puțenteli odoară ce-i mai scăpasă, mistuite în casă au arsu și acele”³².

Detalii suplimentare și confirmarea chinurilor de un rafinament oriental pe care fostul domn le-a avut de îndurat, întocmai ca și Brîncoveanu, pentru a-și mărturisii bogățiile ascunse, reies din documentul la care am făcut aluzie, aflat într-o arhivă din Marea Britanie. E vorba de o scrisoare din Pera, datată 16/26 mai 1679 și trimisă de William Carpenter, secretarul ambasadei engleze la Poartă, prietenului său John Covel (1638—1722), de curînd întors la Cambridge de la Constantinopol, unde fusese timp de zece ani capelanul ambasadorului³³:

„Draco Bei quondam Prince of Moldavia being turn'd out of his office, many complaints came against Him before the Vizir, for wch. He was imprison'd, and to quench the fury of the Vizir and for His Pardon, He must send the Vizir 150 purses of mony: Draco Bey pleaded poverty but by the assistance of His Friends He could procure 50, but lying in unmercyfull heavy chaines He rise to 100 purses; and more He could not give; the Vizir by some light He receiv'd sent Him word that if He did not suddenly send Him 300 purses that (sic) ye torm't should be given Him. This Summe he replying was not in Nature, the torm't was order'd and thrice at severall times has scalding lead run down His Breast, which brought Him to 200 purses, wch being pay'd the Vizir sent Him word He must also find out the other 100, if He intended to Escape further punishm't. When Draco Bei was recover'd of ye torm't of the Scalding Lead, they torment Him again unjoynting his Neck, turning His face backwards, and then joynting it again, bringing his face in its true station, but at this He confess'd nothing but some Jewells of his Wife's to the value of 40 or 50 purses. His youngest Son was present at this torm't, who heard the Turks say, that if ye Father dyed under ye torm't, that the Son should have ye remaining part, but as soon as the Son gott out of their sight, understanding what they said, He thought it high time to fly and hide himselfe, When this torment was over, they tyed, or twisted is better, a rope about His waist with a stick till his belly was ready to burst, and after that they run splinters of wood underneath His nayles of fingers and toes. This torment made him begin to draw near a Compliance to the Vizir's Demands, and if He payd 300 purses who, I pray, was the greatest tyrant, Himselfe or ye Vizir, but the consequence of this what is it, that the Vizir, in Draco Bei He has arriv'd his Ende, yett this may happen to a poor that has it not, through Draco Bei's stubbornness at first and after torment, His Compliance”.

Astfel, deși nu aflăm nimic despre „tulpanurile subțiri” care-l impresionaseră pe Neculce, în schimb plumbul topit, răsucirea încheieturilor, scîlcirea trupului și așchiile înfipite sub unghii sînt tratamentul aplicat cuiva care ocupase vremelnice tronul, fost

³⁰ Ilie Corfus. *În legătură cu data morții lui Velicico și Miron Costin*, în *Rdl*, 1/30, 1977, p. 123—131; Const. A. Stoide, *În legătură cu sfîrșitul cronicarului Miron Costin și al fratelui său Velicico Costin*, în *AI1AI*, XVIII, 1981, p. 575—582.

³¹ *Cronica lui Ion Neculce*, p. 25: „Așijderea lui Miron Costin logofătul, cînd au pus Constantin Cantemir-vodă de i-au tăiat capul în Roman, ce-i este istorie scrisă la rîndu înainte, zicea și striga în gura mare că nu este vinovat cu nemică lui Cantemir-vodă și piere pe drepte, numai oșinda lui Antonii-vodă îl gonește, și pentru aceea piere, că l-au pîrit cu strîmbătate”. Tot finalul capitolului VII, despre soarta familiilor Buhuș și Costin, exemplară pentru filosofia politică a cronicarului, este evident adăugat.

^{31 bis} Faptele s-au petrecut, probabil, la Adrianopol, unde „Deli Dracu” a fost adus, în lanțuri, la 12 octombrie 1678. După exact patru luni, au fost arestați și fiii săi (*Efemeridele lui Ioan Cariofil*, ed. P. G. Zerlenti, trad. C. Erbiceanu, extras din *BOR*, XVI, 1892—1893, p. 11—12).

³² *Cronica lui Ion Neculce*, cit.

³³ Cambridge University Library, ms. Mm. 6—50, p. 68—69.

cindva al lui Ștefan cel Mare. Aceasta petrecindu-se cu cincizeci de ani înainte de așa-zisul „început al regimului fanariot”, nu e oare excesiv a mai vorbi de autonomia pe care țările române ar fi continuat să o păstreze pînă atunci?

Antonie Roset a murit prin 1684—1685^{33bis}, la Constantinopol³⁴. În mormîntul pe care și-l pregătise la Iași, în biserica Sf. Nicolae Domnesc, a fost îngropat în 1693 Constantin Cantemir³⁵. Pentru urmași, lecția nu putea fi uitată ușor. Alexandru Roset dispăre din 1689 și nu se mai aude nimic despre el pînă cînd devine „beizadé Alecu”, eroul delicatului roman istoric al lui Sadoveanu. Din existența tot atît de obscură a fraților săi se știe doar că Ion intrase în serviciul Franței, fiind dragoman al ambasadei din Constantinopol în 1686, și că Iordachi a avut un rol în conspirația din 1700 a Corbenilor împotriva lui Brinoveanu, pe care ar fi vrut să-l înlocuiască cu Matei Gr. Ghica³⁶. Luvandra, fiica lui Iordachi, s-a căsătorit cu alt pretendent la tron, Gheorghe Cantacuzino, în 1709, cînd tatăl ei se afla încă în viață³⁷. Dacă unul sau altul dintre fiii lui Antonie Roset ar fi ajuns să domnească, după o asemenea experiență, ar fi fost „fanarioți” tot așa de tipici în desăvîrșirea lor supunere la orice ordin al Porții ca în rezistența lor ascunsă față de această guvernare abuzivă și exploatare. E în firea lucrurilor ca tortura, confiscările și umilirea, atunci cînd un stat recurge la astfel de procedee chiar contra colaboratorilor săi, să nu obțină din partea acestora un devotament real.

Suma răscumpărării cerute lui Antonie Roset a fost, se vede, exagerată de Neculce sau de informatorii săi: și bailul Venetiei relatează că i s-ar fi cerut 800 de pungi³⁸. Totuși 300 de pungi reprezentau o avere considerabilă. În partea publicată din jurnalul lui, John Covell evaluează la 600 de pungi bogăția unui cumnat al lui Antonie Roset, adăugînd că „Draco's brother in law... was at first a furrier”. Acesta era creditorul lui Gheorghe Duca și Grigore Ghica, după cum atestă un alt pasaj al jurnalului, la 1 aprilie 1674: „The Prince of Moldavia owes him 80 000 doll [ars]; Wallachia as much... He has taken the debt of the Church upon himself, covenanting to be continued 4 or 5 years”³⁹. În acest rol de ocrotitor al patriarhiei ecumenice, căreia-i oferea cheazășia și sprijinul său financiar, el era succesorul lui Vasile Lupu însuși⁴⁰. Identificarea personalului este permisă de aluzia la comerțul cu blănuri și de la o însemnare a lui Antoine Galland din aprilie 1673, care se referă la „un Grec riche, nommé Manolaki”⁴¹. Acest Manolaki din Kastoria, deci originar din Macedonia greacă, care a întemeiat marea școală din Fanar, era într-adevăr mai-marele blănarilor Seraului. El era probabil căsătorit cu o soră a lui Antonie Roset iar numirea acestuia ca domn poate să fi avut, pur și simplu, rostul de a supraviețui direct restituirea datoriilor.

Pentru a încheia, scrisoarea regăsită între hîrțile lui Covell de la Cambridge adeverește relatarea lui Neculce. Cum acesta nu era decît un copil la data evenimentelor pe care le descrie, trebuie să credem că amintirea lor, cum e și firesc, era păstrată în familie, cu care cronicarul se înrudea atît prin Cantacuzini, din care descindea după mamă, cît și prin căsătorie, fiind cumnat cu paharnicul Constantin Roset⁴². În „precuvîntarea” cronicii sale, Neculce mărturisește că o parte din informația sa provenea „din auzitele celor bătrîni boieri”, în acest caz probabil Iordachi Roset vornicul. Declarația sa că evenimentele al căror contemporan a fost erau „scrise în inima lui” nu se aplică la fapte petrecute cu trei sferturi de veac în urmă, deși rămîne să illustreze perfect paradoxul istoricului, de a trăi alternativ trecutul ca prezent și prezentul ca trecut.

^{33bis} Dar Dosoftei, în poemul său despre domniile Moldovei, scria încă din 1681: „Dea-i Dumnezeu cu svinții trai în ceri cu pace” (Dosoftei, *Opere*, I, ed. N. A. Ursu, București, 1978, p. 7, 392—393, 397).

³⁴ Generalul R. Rosetti, *op. cit.*, p. 33, n. 49. În cronică lui Radu Popescu, domnul mazăl care trăia la Constantinopol în 1724 nu e Antonie, ci „Antiohie” (Cantemir).

³⁵ *Cronica lui Ion Neculce*, p. 55: „în grobnița lui Antonii-vodă”.

³⁶ *Cronici muntene*, ed. de M. Gregorian, II, București, 1961, p. 234.

³⁷ *Ibid.*, p. 167. Cf. generalul R. Rosetti, *op. cit.*, p. 49, 67.

³⁸ Hurmuzaki, V, 2, p. 156.

³⁹ J. Theodore Bent, *Early Voyages and Travels in the Levant*, Londra, 1893, p. 158—159. Sînt aici publicate extrase din jurnalele de călătorie ale lui Covell la Adrianopol (1675), în Asia Mică și la muntele Athos (1677), dar nu și din corespondență.

⁴⁰ N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraților de Răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopol și a bisericii ortodoxe*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXVI, 1913, p. 207—236.

⁴¹ Antoine Galland, *Journal pendant son séjour à Constantinople (1672—1673)*, ed. Charles Schéfer, II, Paris, 1881, p. 61.

⁴² N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 437 și 351.

REFLECTAREA REALITĂȚILOR GENERAL-ROMÂNEȘTI DIN SECOLELE XVII—XVIII ÎN CRONICILE DIN ȘCHEII BRAȘOVULUI

DE

IOAN-AUREL POP

Realitățile veacurilor XVII—XVIII sînt reflectate tot mai insistent în cronicile din Șcheii Brașovului¹, pe măsură ce consemnarea faptelor istorice devine mai exactă și mai minuțioasă, pe măsură ce o parte tot mai mare din evenimentele relatate sînt contemporane sau aproape contemporane autorilor. Această îmbogățire în spațiu și conținut marchează, între altele, și o potențare a ogîndirii realităților general transilvănene și extracarpatice în scrierile istorice brașovene².

Dincolo de problemele restrînse ale comunității orașenești din Șchei, cronicile se află tot mai pregnant în consonanță cu aspectele generale ce confruntau pe românii din întreg spațiul carpato-dunărean în secolele XVII—XVIII: prosperitatea meșteșugurilor și a negoțului, cultivarea pămîntului și oieritul, statutul politic-administrativ al comunității urbane a Șcheilor în raport cu alte comunități, cu puterea centrală; răzbat ecouri ale politicii principilor calvini transilvăneni, ca și aspecte ale slavonismului cultural reinviat în secolul XVII în Țara Românească și Moldova; se acordă statornică atenție luptei pentru păstrarea „pravoslavniciei credințe”, luptă care preliminează prin îndirjire și „semeție” receptarea mișcării Supplex-ului și implicarea în ea a păturilor românești rămase ortodoxe din sudul Transilvaniei; de asemenea, se fac judecăți apreciative asupra sensului numeroaselor conflicte ruso-austro-turce petrecute pe pămîntul românesc, într-un secol pe care istoriografia, dintr-o anumită perspectivă, ține să-l numească „al luminilor”.

Desigur, cele mai multe din aceste realități general-românești sînt consemnate în cronicile din Șchei atunci cînd se raportează direct, cînd se răsfrîng și asupra intereselor românilor brașoveni. Referirile la viața economică și mai ales la negoț sînt puține, fiind socotite, conform mentalității veacului, nesusceptibile de tratare istorică. Cu toate acestea, Radu Tempea II, dînd dovadă de o viziune istoriografică adecvată epocii moderne, reproduce între documentele anexate³ sau incluse în textul *Istoriei* sale și copia unui act dat de *Nicolae Alexandru Mavrocordat*, domnul Țării Românești⁴, la 15 noiembrie 1720, prin care șcheii obțin înlesniri la oierit în teritoriile extracarpatice, fixîndu-li-se și dreptul de negoț, cuantumul vămii, modul de desfășurare a comerțului cu vin, cu vite, cu pește⁵. Documentul men-

¹ Despre cronicile din Șchei (filiație, conținut, valoare), vezi Ioan A. Pop, *Raportul d'ntre „Cronica” atribuită lui D. Eustatievici și așa-numita „Crōnica anonimă a Brașovului pentru trecutul românilor din Șchei”*, în *AIAC*, XX, 1977, p. 313—319.

² Despre veacurile anterioare, vezi Ioan A. Pop, *Semnificații ale reflectării unor realități extracarpatice din secolele XIV—XVI în istoriografia românească a Brașovului*, în *SUUB*, Historia, XXIII, 1978, fasc. I, p. 19—27.

³ Radu Tempea, *Istoria sfîntei biserici a Școlilor Brașovului*, ediție de O. Șchiu și L. Bot, București, 1969, p. 14—15.

⁴ Nicolae Mavrocordat este, în această perioadă, domn al Țării Românești și nu al Moldovei, cum greșit este consemnat în Radu Tempea, *op. cit.*, p. 14 și 97 (în notă), de către îngrijitorii ediției. Anul 1720 concordă cu realitatea, dacă ținem seama că documentul e datat în al doilea an al domniei, însă după regulile cronologiei, scăzînd 5509 din 7228, obținem nu 1720, ci 1719. Probabil copistul a greșit cifra unităților.

⁵ Vezi documentul la R. Tempea, *op. cit.*, p. 179—181.

gionează că aceste raporturi economice sînt statornice așa în virtutea unor obiceiuri și „cărți mai vechi de la răposatul Șerban vodă [Cantacuzino — n.n.] și de la alți răposati domni”⁶. Prosperitatea vieții economice brașovene pregătește încet terenul pentru preeminența numerică și cantitativă a implicării românilor brașoveni în negoț în raport cu sașii în a doua jumătate a secolului XVIII (1769), cînd, din 132 de mari negustori la Brașov, doar 11 erau sași⁷.

Orientarea vieții economice spre zona extracarpatică, mediul geografic potrivit celor mai lesnicioase contacte, au impus și o viață spirituală adecvată pentru Șchei. S-au produs semnificative paralelisme în mentalități; de pildă, chiar denominarea diferitelor trepte ale ierarhiei sociale și administrativ-politice se face în cronici după etalonul din Țara Românească și Moldova. Suveranii, chiar unii din afara spațiului carpato-dunărean, sînt numiți *domni* ori *voievozi*, stăpîni — *boieri* (deși apare și termenul transilvănean de *neamisi* — *nemeși*); regatul este numit *crăiie*. Povestind o întîmplare din Franța în *Codex Kretzulescus*, cronicarul vorbește despre „cel mai mare peste bucatele crăiești”, explicînd imediat oă e vorba de *stolnic*⁸. De asemenea, atunci cînd relatează, cu ton de legendă, despre modul cum călăul a intrat în tîhniul măcelarilor la Augsburg (Augsburg), autorul folosește termenul german de „Strafrihter”, dar revine: „sau să zie gîdea, precum se zice la aceste locuri”. Un cardinal e numit *ispravnicul papei*, termenul de *conferenție* e explicat prin acela de *divan mare* etc.⁹.

Păstrarea legăturilor cu Țara Românească și Moldova se face, ca și în veacurile anterioare, mai ales prin dese treceri ale candidaților la preoție pentru hirotonie la mitropolia din București ori la episcopia din Buzău, prin soliile preoților, dieilor, dascălilor din Șchei la autoritatea politică și religioasă extracarpatică. Astfel, spun cronicile despre Vasilache și Vilcul plecași spre a fi preoți de mitropolitul Ștefan. Acesta însă, „văzîndu-i nevrednici” a refuzat, cei doi trebuind să apeleze la episcopul Serafim al Buzăului care i-a hirotonit. (Întîmplarea nu este identic datată, ea petrecîndu-se după *Istoria* lui R. Tempea, la 1668, iar după *Cronica anonimă a Brașovului...*, la 1661)¹⁰. Mai aflăm apoi despre un popa Vilcul, indezirabil pentru oficialitatea săsească și scos din Brașov pe la „vama Timișului” spre „Țara Românească”, unde „s-au săvîrșit viața la o mănăstire, anume Mîslea”¹¹.

Numeroase sînt și raporturile politice, directe sau indirecte, ale românilor brașoveni cu domniile muntene și moldovene. Astfel, știm de un Ion dascălul, tatăl cărturarilor David și Teodor Corbea, dus în solie în Țara Românească¹², despre „protopopul Văsii, trimis „de la Sfat și de la oraș [Șcheiul era numit oraș iar locuitorii lui orășeni, spre deosebire de Brașovul săsesc, numit cetate, și de locuitorii săi, numiți cetățeni — n.n.] la Țara Muntenească la domnu Grigorie Ghica Vodă...”¹³, în 1673; Radu Tempea amintește de gocimanul Văsii Neamțu care „s-au ridicat... cu toată casa lui și s-au dus în Țara Rumânească, poftîndu-l și chîemîndu-l mîria sa Șerban vodă [Cantacuzino — n.n.] ca să-i slujească casei”¹⁴. În virtutea vechii tradiții, domnitorii români continuă practica înlesnirilor date comunității șcheilor și a daniilor către biserică. Radu Tempea reproduce în *Istoria* sa, pentru argumentație, un hrisov în formă slavonă de la Gh. Ștefan, domnul Moldovei. Actul, dat în 1656 la Iași, după ce amintește dărnicia voievozilor Petru Cercel și Aron Vodă, întărește obișnuita danie de 8 000 de aspri anual pentru biserica Sf. Nicolae¹⁵.

⁶ *Ibidem*, p. 181. Alți domni amînțiți în document, care au dat înlesniri brașovenilor, sînt Antonie Vodă, Constantin Brîncoveanu, Ioan Vodă Mavrocordat.

⁷ A. Răduțiu, L. Gyémánt, *Supplex libellus Valachorum în variantele românești de la Șchei*. Cluj-Napoca, 1975, p. 13.

⁸ Em. E. Kretzulescu, *Codex Kretzulescus*, în *RIAF*, 1/XII, 1911, partea I, p. 76. Vezi Ioan A. Pop, „*Codex Kretzulescus*” și locul său în istoriografia din Șchei Brașovului. în *AIAC*, XXI, 1978, p. 401—410.

⁹ *Ibidem*, p. 77; R. Tempea, *op. cit.*, p. 106. În legătură cu unii termeni, vezi Ioan A. Pop, *Considerații istorice asupra vocabularului politic în veacul al XVIII-lea în Șchei Brașovului*, în *AIAC*, XXIII, 1980, p. 225—235.

¹⁰ R. Tempea, *op. cit.*, p. 63; N.N. Statie, *Înștiințări. Cîteva capitole din trecutul românilor din Șchei Brașovului*. Brașov, 1906, p. 9.

¹¹ N. N. Statie, *op. cit.*, p. 12.

¹² Radu Tempea, *op. cit.*, p. 68.

¹³ N.N. Statie, *op. cit.*, p. 10.

¹⁴ Radu Tempea, *op. cit.*, p. 69

¹⁵ *Ibidem*, p. 123—126.

În anul 1731 sînt trimiși în Moldova, la Grigore Ghica II, popa Tudor și Radu Duma gocimanul (unchiul cronicarului de mai tîrziu Radu Duma)¹⁶ pentru reînnoirea daniei domnești de 8 mii de aspri pe an. În documentul care dovedește această reînnoire și pe care R. Tempea îl reproduce în cronică, apare drept ctitor al bisericii din Șchei un „răposat domn al Țării Moldovei”, anume Petru Vodă. „Greșeala” (pentru că este vorba de Petru Cercel, domnul munteneș), care s-a perpetuat apoi și în *Codex Kretzulescus*, și în *Cronica anonimă a Brașovului*... este, credem, intenționată, în sensul că solii din Șchei, dornici de a stimula cu orice preț dărnicia domnitorului de la Iași, au arătat că biserica „este zidită din temelie” de un domn moldovean, ignorînd, pentru moment, pe cei dintîi ctitori ai edificiului de piatră — Vlad Călugăruș și Neagoe Basarab. Eroarea s-a perpetuat apoi în cronici și datorită neclarității vechii scrieri a protopopului Vasile¹⁷. În anul 1738, Șcheii obțin reînnoirea daniei prin hrîsov și de la Constantin Mavrocordat¹⁸.

Toate aceste strînse raporturi intraromânești au dus la crearea și perpetuarea unei mentalități adecvate, la conștientizarea rolului românilor brașoveni, la conturarea unui sentiment al unității pe care îl va potența spiritualitatea romantic-națională a veacului XIX, pregătită de demersul iluminist în acest sens. *Codex Kretzulescus* consemnează: „Și așa avia cînte oamenii de la acest oraș, fiind de ajutoiri la cetate...; cînd are să trimită la Țarigrad cu nescăie trebi la împărăție, trimetea oameni de la Bolgarseg [Șchei — n.n.]”¹⁹. De asemenea, cronicile spun că, așa cum înainte de unirea religioasă, „mitropolia Țării Ardealului” își hirotonia toți ahiereii la mitropolitul de la București²⁰, după unire, „cîți preoți au tribuit nu s-au mai preoțit la Atanasie, ce s-au preoțit tot în Țara Muntenească”²¹.

Și ca o încununare a acestor sentimente, își face loc în cronicile din Șchei conștiința unei apartenențe, chiar politice, a românilor din Țara Birsei la autoritatea domnească din Muntenia și Moldova, în condițiile lipsei unei asemenea autorități românești în Transilvania. Astfel, hărțuiți de imperiali în urma rezistenței la unirea religioasă, șcheii nu s-au adresat direct autorităților locale, ci „măriei sale lui Grigorie Ghica Voievod, 'domnul Moldovei și măriei sale lui Constantin Nicolae voievod [Mavrocordat — n.n.], domnul munteneș”. Acești domni „au scris cărți la ghinăriarul Valis, cu rugăminte ca să 'ne dea pace, precum și ai lor au pace în țările acelea”²².

După cum se vede, brașovenii, socotindu-se asimilați cetățenilor Țării Românești și Moldovei, pretind de la autoritățile habsburgice aproape un statut adecvat dreptului de exteritorialitate și regimului capitulațiilor, de care uzau supușii austrieci în Principate. De asemenea, în deseori lor referiri la regiunile extracarpătice, cronicarii folosesc nu de puține ori termenul de „Țară”, fără alte precizări, preliminarînd-o mentalitate a unității naționale, ce va deveni manifestă peste cîteva decenii.

Astfel, aflăm că popa Todur, nemaivoid să pomenească în biserică pe episcopul de Rîmnic (de care brașovenii au depins spiritual după instaurarea dominației habsburgice în Oltenia), „noaptea au fugit în Țară”. Apoi „au fugit preoteasa popei Tudur, cu doi copii în Țară, ca și popa Matei cu preoteasa și cu copiii”²³. Faptul e semnificativ și prin prisma unui alt aspect: varianta germană a cronicii protopopului Vasile (ca și celelalte cronici ale cărturarilor sași referitoare la țările române) nu utilizează termenul de „țară”, ci pe acela oficial, care nu implică prin nimic, de „Wallachei”²⁴. Această conștiință a unității se corelează cu aceea a romanității, ce răzbate nu numai din spiritul textului cronicii, ci și din unele formulări concrete. În această cuprindere, la un moment dat sînt pomeniți „rumânii de la Șcheii (și nu simplu „șchealii”), care „mergea la Țara Rumânească” în neguțătorie²⁵. Conștiința unității se vadește de asemenea prezentă atunci cînd cronicarul, vorbind, într-o lungă listă, despre „cetățile care la ce țări sînt”, grupează regiunile românești astfel: „La

¹⁶ N. Albu, *Doi cărturari brașoveni din veacul al XVIII-lea, Ion Duma și Radu Duma*, în BOR, 9 — 10/1963, p. 978.

¹⁷ Ioan A. Popa, *Semnificații ale reflectării unor realități extra-carpătice...*, p. 24.

¹⁸ R. Tempea, *op. cit.*, p. 149.

¹⁹ Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, în RIAF, 1910, 2/XI, p. 271.

²⁰ *Ibidem*, p. 274.

²¹ R. Tempea, *op. cit.*, p. 88.

²² *Ibidem*, p. 146; altă asemenea semnificație la p. 148.

²³ *Ibidem*, p. 143, 146.

²⁴ Șt. Meteș, *Cronica popei Vasile din Șcheii Brașovului* (cu note și lămuriri), în „Drum drept”, 1913, an. I, nr. 3, p. 178.

²⁵ Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, în RIAF, 2/XI, 1910, p. 272.

Banat, Timișoara; la Ardeal, Sibiu; la Țara Românească, București; la Moldova, Iași”²⁶. Același lucru se întâmplă în „însemnarea pentru apele care din ce munți curgu și în ce ape dau (sau mergu); apele care udă pământul românesc sînt grupate la început și abia după aceea apar consemnate alte fluvii și riuri din Europa: Dunărea, Tisa, Morășul, Oltul, Ialomița, Siretul (care „să înceape din munții Țării Moldovei și curge în Dunăre din sus de Galaț”), Prutul, Nistrul; în final se mai vorbește de Buhul, Niprul, Dona (Donul), Volga”²⁷.

După cum s-a văzut, referirile din cronici la realitățile general-românești, se fac mai ales cînd aceste realități au legătură cu Brașovul, dar nu numai atunci. De exemplu, *Codex Kretzulescus* relatează despre sfîrșitul tragic al lui Brîncoveanu, făcînd și elogiu domnitorului: „La anul 1714, de zioa de joia patimelor domnului Hristos, au mazilit din scaunul domnii pe domnul Constantin Vodă Brîncoveanu și l-au dus la Țarigrad, dimpreună cu doamna și cu 4 coconi și cu 4 gineri. Și i-au pus pe toți la închisoare [...]. I-au scos la judecată păgînul de împărat și așa au poruncit de au tăiat întîi capetele la 4 coconi, privind tatăl lor Constantin vodă; mai în urmă au tăiat și capul mării sale. Iar trupurile le-au aruncat în mare [...]. Acest domn au domnit ani 25 și jumătate, fiind milostiv și iubitori de bisereci. În zilele acestui domn au fost pace în țară și bilșagu întru toate”²⁸.

Cu toate acestea, raportarea premedită a cronicarilor brașoveni la realitățile extracarpătice nu duce la o ignorare a problemelor Transilvaniei (aici includem și Banatul, Crișana și Mara-Bureșul). Dimpotrivă, și Transilvania se cheamă tot „țară”, în sensul în care se folosea acest termen pentru Țara Românească, cu rezerva că peste Carpați, spre deosebire de Ardeal, exista o autoritate politică românească (Românii brașoveni n-au recunoscut direct niciodată preeminența politică otomană în țările române; se vede acest lucru din modul aproape ostentativ în care subliniază formula de suveranitate — „din mila lui Dumnezeu”²⁹ — în titulatura domnilor, ca și din evitarea sistematică a numelui de Țara Turcească, pe care oficialitatea transilvană îl folosea pentru Moldova și Țara Românească). Autoritatea politică românească lipsea în Transilvania, unde nici puterea spirituală a „mitropoliei de la Beligrad”, întemeiate de Mihai Viteazul nu putea fi astfel efectivă. De aceea, politica religioasă prozelită a principalilor calvini, la care s-a adăugat ulterior ofensiva catolică a Habsburgilor, soldată cu ruperea de ortodoxie a unei părți a românilor, au dus la apropierea și mai accentuată, pe temeiul vechilor raporturi economice și culturale, a Șcheilor de zonele extracarpătice. Cu toate acestea, „Țara Ardealului” este prezentă în cronici, marile evenimente din istoria acesteia avînd toate un ecou specific în rîndul românilor brașoveni, mai ales în urma instaurării dominației habsburgice.

Astfel, după ce se amintește despre lupta din „mîjlocul cîmpului Brașovului” din 1611, în care Radu Șerban l-a învins pe Gabriel Báthory²⁹, apare în *Codex Kretzulescus* succesiunea principilor ardeleni în secolul XVII: „Batori Gabor, Gabriel Bethlen, cei doi Gh. Racoți, Acașiu Barciai, Ioanes Kemen, Mibael Apași”³⁰. Cucerirea Transilvaniei de către austrieci este un element de referință, în general de tristă amintire: „...La așa cînte au fost șchiaii în vremile acelea. Iar după ce au dobîndit nemții această țară [„nemții” desemnează în cronică pe austrieci, „praisi” pe prusieni, iar termenul de „Imperium” semnifică *Sfîntul imperiu roman de națiune germană*, fără referire exclusivă la Austria și Prusia — n.n.], n-au mai avut sașii dragostea aceia pentru schiaii, ci din zi în zi cu multe mestersuguri și căutări au început sașii asupra șchiaiilor precum pînă în vremile de acum sint”³¹. Cronică surprinde momentele de început ale unor conflicte locale cu substrat economic care se vor prelungi de-a lungul întregului secol XVIII, ducînd pînă la urmă la preeminența comercială a românilor brașoveni asupra sașilor. Șcheienii își cereau cu destulă insistență drepturile prin petiții, adresate împăratului chiar. Un cronicar sas din veacul XVIII (Thomas Tartler) comentează cererile românilor și optează pentru nesatisfacerea lor; el zice că dacă șcheii ar fi obținut cele pretinse „atunci națiunea noastră săsească s-ar fi ruinat cu totul, iar cea românească, așa, tolerată din milă pînă acum, ar fi ajuns la înflorire („dadurch unsere sächsische Nation

²⁶ *Idem*, în *RIAF*, 1/XII, 1911, p. 81.

²⁷ *Ibidem*, p. 82.

²⁸ *Ibidem*, p. 87.

²⁹ *Ibidem*, p. 55.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Idem*, în *RIAF*, 2/XI, 1910, p. 272

völlig ruiniert und die walachische, so bisher sus Gnaden toleriert, in Flor gekommen wäre“)³². Conflictul s-a agravat în anume perioade pentru că sașii au uzat de autoritatea politică austriacă din Transilvania. Este interesant faptul că cronica din Șchei surprinde anul real al instaurării dominației habsburgice în Transilvania — 1687, tratatul de la Blaj — fără să apeleze la formule juridice uzitate în epocă: „La acest an s-au închinat toată Țara Ardealului la împăratul Leopoldu. Numai Brașovul nu au vrut...“³³. În acest mod se îmbină elemente ale istoriei general-transilvănene cu istoria locală: se vorbește despre revolta brașovenilor la 1688, despre cucerirea cetății de către imperiali, apoi despre moartea principelui Mihail Apafi și venirea cu oaste a lui Emeric Thököly („Tocoli“) împreună cu Vodă al Țării Românești (C-tin Brîncoveanu), aceștia din urmă fiind și învingători în lupta de lângă Zărnești, asupra ostii împăratului (1690)³⁴. Această stăpînire habsburgică a venit cu nesiguranță și conflicte armate, de aceea și *Cronica anonimă a Brașovului...* are rezerve asupra evenimentului: „Spune că mai înainte vremi n-au fost oamenii de la acest loc cu atîtea mîndrii și zavistie și pizmă unul asupra altuia, ci au fost cu dragoste și să iubea unul cu altul, și aceasta au fost pînă în vremile cînd au dobîndit nemții această țară...“³⁵. Nesiguranța a fost sporită și de „rebelia curușilor“, despre care în cronică scrie că a început în 1701 și „au ținut 10 ani“, creînd mari privațiuni în cetatea Brașovului³⁶.

Codex Kretzulescus și *Cronica anonimă a Brașovului...* mai relatează despre intrarea tătarilor în țară, pe la Bistrița și despre înfrîngerea lor, la întoarcere, de către maramureșeni, „la nește păduri“, în 1717³⁷.

O parte însemnată din economia cronicilor șcheiene este ocupată de problema complexă a unirii religioase, cu deosebire de implicațiile largi, laice ale rezistenței brașovenilor în fața asalturilor catolice. *Codex Kretzulescus* începe tratarea capitolului despre unire cu largi considerații istorice, în care precizează temeiurile adînci ortodoxe ale vechii „mitropolii“ a Transilvaniei de la Alba Iulia, evidențiind dependența ei de „patriarșia Țarigradului“ și hirotornirea arhierilor săi la „mitropolitul de la București“³⁸. După cum se vede, cronicarul pleacă în explicarea rezistenței brașovenilor la unire de la unitatea ortodoxiei românești, de la dorința păstrării acestei unități. De-a lungul întregii perioade a presiunilor pentru unire, șcheii au ținut un contact strîns cu autoritatea politică și religioasă extracarpatică.

Astfel, încă din anii de început al episcopatului lui Atanasie, preoții Șcheilor au ținut să dovedească faptul că nu „sînt vinovați în dogmele aceluia nevlădică“ și împreună cu gogimanii au trecut în Țara Românească, fiind primiți de mitropolitul Teodosie și de „măria sa vodă“ (Constantin Brîncoveanu). De asemenea „au mers preoții cu orașanii la dumnealui stolnicul Constantin Cantacuzino și la dumnealui spătarul Mihai Cantacuzino, arătînd și către dumnealui tot adevărul și toate întîmplările, de care dumnealui foarte cu cuvinte de întărire și de folos suflătesc le-au arătat, aducîndu-le aminte în multe chipuri cum au fost și mai-nainte răzvrătiți între limbile cele tirane; și mai multe învățături aducîndu-le, mai virtos dumnealui stolnicul, ca un prea învățat și filosof ce era“³⁹. După asemenea călătorie folositoare, în care au prins noi țării dintr-un centru de frunte al „pravoslavniciei credințe“, demnitarii brașoveni au revenit în Transilvania și mai hotărîți. Cu vădită dezaprobare vorbește cronica despre drumul vlădicăi Atanasie Anghel la Viena: „Iar la 1701, martie 18, s-au dus vlădica Atanasie la Beci, întru împărăția lui Ignatie Leopold, și mergînd la cardinalul, adică la ispravnicul papei, acolo cu voia lui au lepădat și cu călcat pravoslavnicia lege grecească, întru care botezat și hirotornit fusese cu jurămint. Deci întîi l-au hirotornit diacon, apoi pater, apoi vlădică papistaș, care de el să ție și de cine-l va pomeni; și așa au venit la Belgrad“⁴⁰. Era nu numai o rupere de vechea credință a Răsăritului, dar și o desprindere din sfera de gravitație a românilor extracarpatici. De altfel, *Cronica anonimă a Brașovului*, după ce descrie, ca și *Codex Kretzulescus*, actul unirii sub Atanasie⁴¹, vorbește și ea despre o vizită a fruntașilor

³² *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. VII, Brașov, 1918, p. 171.

³³ Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, în *RIAF*, 1/XII, 1911, p. 55.

³⁴ *Ibidem*, p. 56.

³⁵ N.N. Statie, *op. cit.*, p. 15.

³⁶ Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, în *RIAF*, 2/XI, 1910, p. 272.

³⁷ N. Iorga, *Insemnări de cronică ale clericilor din Șcheii Brașovului*, în *BCI*, XII, 1933, p. 91; Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, în *RIAF*, 1/XII, 1911, p. 57.

³⁸ Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, în *RIAF*, 2/XI, 1910, p. 274.

³⁹ Radu Tempea, *op. cit.*, p. 73.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 74.

⁴¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 74 — 75; N.N. Statie, *op. cit.*, p. 17; Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, în *RIAF*, 2/XI, 1910, p. 272.

brașoveni și făgărășeni la București și despre rezultatele acestei vizite: „Acest răspuns i-au învățat Constantin vodă Brincovian că, aflînd mîria sa de aceste lucruri, mai nainte au cercat la Beci, la Curte, prin prieteni de acest lucru și aflînd că de la împărăție *nu iaste poruncă ca să se facă silă la unație*, numai cine or vrea de bună voie, așa, făcînd știre acest fericit domn cu taină, *s-a întărit brașoviani și făgărășiani de nu s-au plecat la unire*”⁴². Reies de aici și largile implicații politice panromânești ale neunirii cu Roma, se desprinde rolul de protectori politici al domnilor munteni față de românii din Șchei. Brașovenii au de acum temeiul juridic al neobligativității unirii; Radu Tempea II reproduce chiar în cronică sa documentul dat de Leopold I prin care se recunoaște brașovenilor dreptul de a-și păstra vechea credință⁴³.

Dincolo de înverșunarea confesională și de incompreensiunea unor rațiuni mai înalte, care au dus la acceptarea punctelor unirii de către unii fruntași români, brașovenii dovedesc că au înțeles jocul curții vieneze și politica sa duplicitară. Reiese acest lucru și din unele „stihuri” împotriva lui Athanasie Anghel, reprodus de R. Tempea II, în care se spune că preoții ardeleni au fost amăgiți „cu nădejde / că iobăgia ș-ar pierde / Și cum feciorii lor și ei / Vor fi nemiși, amar de ei. / Că toate cîte le-au zis / Au fost batjocură și ris, / Că acea cîinste le-au făcut / Numai pînă ce au avut / A să lipsi de Răsărit / Cu blestem, cu jurămintă”⁴⁴. Aluzia este aici clară și la nerespectatele pasaje din diplomele leopoldine (1699 și 1701), ce au urmat imediat actului propriu-zis al unirii. Răzbate din versuri „aspectul laic” al unirii cu Roma, act prin care românii, iobăgiți de veacuri pe pămînturile lor, sperau să dobîndească un statut social mai demn. Brașovenii, pe de o parte orientați spre autoritatea politico-religioasă extracarpatică unde găseau sprijin și apărare, pe de altă parte posesori ai unui statut social negustoresc-urban ce le conferea oarecare independență economică, își puteau permite să reziste presiunilor și să prevadă și aspectele mai întunecate ale actului de la 1697–1698. Nu același lucru se poate spune despre truditarii români de pe Cîmpia Transilvaniei, de exemplu, unde apăsarea stăpînirii „domnilor” era mult mai puternică, unde discriminarea dintre națiunile recepte cu religiile lor și cei tolerați erau mai dureroase. Asuprirea și discriminarea au fost întărite și de noua stăpînire habsburgică prin diploma din 1691. Singura speranță a venit prin această propunere de unire, pe care unii fruntași ecleziastici români au înțeles s-o folosească. Brașovenii nu puteau înțelege, obiectiv vorbind, multe din considerentele celor ce au primit „unația”. Dar cu toată reticența față de confesiunea greco-catolică, cronicarii din Șchei consemnează „ponturile” (punctele) unirii precum și succesiunea la scaunul episcopal unit, de la Atanasie Anghel pînă la Grigore Maior⁴⁵. (Mai sînt amintiți Ioan Patachi, Inochentie Micu, Petru Pavel Aron și Atanasie Rednic). Se vorbește despre instalarea lui Ioan Patachi în scaunul episcopal la Făgăraș⁴⁶, despre preotul Jipa, atras de unire⁴⁷; răzbat ecouri ale acțiunii generalului Bucov prin care au fost arse mare parte din mănăstirile ortodoxe, „afară numai mănăstirea de la Sîmbăta de Sus, care sat iaste al Brăncovianului”⁴⁸. Este receptată favorabil mișcarea lui Visarion Sarai⁴⁹ din 1744, în timp ce lupta petițională a lui Inochentie Micu nu are aproape nici un ecou la

⁴² N. Iorga, *op. cit.*, p. 75; N.N. Statie, *op. cit.*, p. 19.

⁴³ R. Tempea, *op. cit.*, p. 78–79.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 80–81. Asemenea versuri sînt reluate, în formă aproape identică, în cronică rîmată „Plîngerea sfîntei mănăstiri a Silvașului...” (scrisă, se pare, la 1763): „Popilor și norodului le-au dat nădejde/Precum că iobăgia să va piarde/Și vor fi nemeși eji și feciorii lor, vai de eii/Acest dar mare l-au făgăduit/Cu care i-au amăgit/Pînă s-au lepădat de Răsărit” (Vezi L. Burlac, *Contribuții la studiul cronicii „Plîngerea mănăstirii Silvașului”*, în *AIPI*, XV, 1978, p. 325–333). Ignorînd prezența acestor versuri mai întîi în „Istoria” lui Radu Tempea II, autorul studiului citat mai sus vede în ele un motiv care ar proba „superioritatea” cronicii rimate față de scrierea protopopului-cărturar brașovean (L. Burlec, *op. cit.*, p. 327).

⁴⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 72–79; N.N. Statie, *op. cit.*, p. 17–27.

⁴⁶ R. Tempea, *op. cit.*, p. 102–104; N.N. Statie, *op. cit.*, p. 21.

⁴⁷ R. Tempea, *op. cit.*, p. 108–113; N. Iorga, *op. cit.*, p. 71.

⁴⁸ E. E. Kretzulescu, *op. cit.*, în *RIAF*, 2/XI, 1910, p. 277; N. Iorga, *op. cit.*, p. 78; N.N. Statie, *op. cit.*, p. 25–26.

⁴⁹ Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, p. 279; N. Iorga, *op. cit.*, p. 78; N.N. Statie, *op. cit.*, p. 24–25.

Brașov⁵⁰. Faptul este firesc dacă avem în vedere misiunea lui Sarai de apărător al „pravoslavniciei credințe” față de acțiunea dusă de Inochentie Micu în numele „unației”. De aceea, cronicarul notează, consemnativ doar și fără implicare deosebită: „Nu să știe ce pricină va fi fost cu acest vlădică Clain, că i-au poruncit papa de au mers la Roma și acolo l-au ținut pin la sfârșitul vieții sale”⁵¹. Se mai narează despre un eveniment important petrecut sub episcopatul lui *Petru Pavel Aron*, anume înființarea regimentelor grănicerești⁵². *Codex Kretzulescu* dă mai multe amănunte despre cele cinci „regimenturi” („unul de usari de unguri și români”, patru de pedestre — două de secui și două de români, în total 18.000 de oameni) și mai ales despre revolta secuilor (1764): „...fiind poruncă împărătească ca să facă la Țara Ardealului zoldați (adecă melitari) și fiind la vremea aceasta comandir ghinărariu numele Bucov, au orinduit la acest lucru pe ghinărar Siscoviț. Și umblind acest ghinărariu cu ostași pe la locurile unde să facă melitari și fiind oamenii îngrijați și turburați pentru acest lucru, la multe locuri au luat arme, iar la Armoșec și la Ciuc n-au vrut. Și strângându-să la Țara Ciucului, la un sat anume Maceifalva [azi Siculeni — n.n.] vreo 8000 de oameni de la Ciuc și Armoșec, nevrind să ia arme să slujească și să dea și porție...”⁵³.

În final se vorbește despre măcelul de la Siculeni, unde, după aprecierea cronicii, au fost uciși 400 de oameni, folosindu-se și forța tunurilor.

După *Petru Pavel Aron* este amintit *Atanasie Rednic*, care a încercat din nou să-i atragă la unire pe românii din Șchei. Cel din urmă vlădică „uniar” prezent în cronică este *Grigore Maier* (Maior), despre care se spune doar că era foarte învățat⁵⁴.

Deși asigurați de curtea Vienei că și vor putea păstra vechea confesiune nealterată, românii brașoveni au mai avut de suferit de pe urma presiunilor „unației”, mulți preoți trebuind să treacă munții „în Țară”, alții să reziste cererilor „ghineralului celui mare de la Sibii” de a nu se mai pomeni în biserică la Brașov „nice un vlădică din carii sînt în Țara Turcului”. În fața unei astfel de pretenții brașovenii răspund cu semeție: „Iară pe vlădica din Țara Românească îl pomenim și-l vom pomeni, că de acolo am luat darul preoției și blagoslovenie de acolo am priimit și vom priimi...”⁵⁵. (A se remarca folosirea de către autorități a numelui de Țara Turcului pentru teritoriul sud-carpatic — poate și datorită înăsprii regimului otoman sub fanarioți —, în timp ce cronicarul vorbește, în același loc, despre Țara Românească).

Alte complicații se ivesc odată cu dorința oficialităților habsburgice de a subordona spiritual eparhia Brașovului față de episcopia Rîmnicului, imediat după înstăpînirea austrie-cilor asupra Olteniei. Brașovenii sesizează încercarea de a-i rupe de Țara Românească, aderare la unire. Resemnarea rezervată a Șcheilor se vede din concluzia lui Radu dar preferă această soluție (care-i menținea totuși în sfera ortodoxiei), față de o eventuală Tempea II: „Și așa au rămas eparhia Țării Birsei supț ascultarea episcopiei Rîmnicului, pină vor sta și aceia în pravoslavie. Iar de i-am simți umblind cu altele, ne vom lipsi, cum și de ardeleni”⁵⁶. (Frau cunoscute la Brașov presiunile de atragere la greco-catolicism a episcopiei de la Rîmnice, după ocuparea Olteniei).

Aluzia este clară; dealtfel, popa Todor, sub pretext că episcopul Rîmnicului s-a unit și el cu Roma, a pornit „gîlcevi”, încercînd să readucă iar biserica Șcheilor sub ascultarea mitropoliei bucureștene⁵⁷. Un eveniment semnificativ relatat în cronică este reînființarea episcopiei ortodoxe a Transilvaniei în 1761, cu sediul la Brașov: „La anul 1761, fiind turburată Țara Ardealului pentru unire și avînd oaste Casa Austrii cu praisul, *socotesc că s-au temut să nu să facă vro rebelie într-acastă țară și așa au trimis de la curte să fie vlădică neunit și așa au trimis pe vlăd[ica] de la Buda, *Dionisie Novacovici*, să fie vlădică la această Țară a Ardealului și s-au făcut înștalația aici la biserica Brașovului...”⁵⁸. Tonul*

⁵⁰ R. Tempea, *op. cit.*, p. 144—146; N. Iorga, *op. cit.*, p. 78; N.N. Stăte, *op. cit.*, p. 24.

⁵¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 78; N.N. Stăte, *op. cit.*, p. 24.

⁵² N.N. Stăte, *op. cit.*, p. 25.

⁵³ Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, în *RIAF*, 1/XII, 1911, p. 85.

⁵⁴ N. N. Stăte, *op. cit.*, p. 26—27.

⁵⁵ R. Tempea, *op. cit.*, p. 114—115.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 120.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 141—144.

⁵⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 83; Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, în *RIAF*, 2/XI, 1910, p. 275; N.N. Stăte, *op. cit.*, p. 28.

lipsit de entuziasm se datorează, credem, faptului că acest episcop, deși purtător al ortodoxiei, nu era român, ci sîrb de origine și venea să păstorească într-o țară unde toți supușii săi erau români. De asemenea, el venea în Transilvania drept reprezentant și colaborator al oficialității habsburgice. Dealtfel, relatarea nu e semnificativă atît prin conținut, cit prin încercarea de explicație cauzală a autorului (aducerea episcopului s-a făcut de teama unei răscoale, care putea fi favorizată de tulburarea „pentru unire” și de conflictul austro-prusian din cadrul războiului de șapte ani), în care se îmbină elementele de istorie locală transilvăneană cu elemente de istorie universală.

Față de *Sofronie Chirilovici*, urmașul lui D. Novacovici, cronicarul e chiar ostil: „Mai bine ar fi fost să fie lipsit acest vlădică, să nu fie venit la această țară, că nici un bine nu s-au făcut”⁵⁹. În condițiile lipsei unei autorități politice românești în Transilvania, brașovenii voiau o organizare religioasă puternică, autonomă și influentă care să rezolve și numeroasele lor probleme laice. Episcopii neuniți — oameni ai Curții vieneze — au înșelat aceste nădejdi, pe care românii brașoveni și le puneau încă din 1735, cînd, auzind de privilegiile obținute de neamul sîrbesc și de „tot neamul de lege grecească ce s-a aflat supț biruința împăratului”, au trimis solie la mitropolitul Belgradului pentru a dobîndi aceleași înlesniri⁶⁰. Pe linia unei problematice asemănătoare se înscrie și consemnarea, tot de către Radu Tempea II, a antrenării brașovenilor în 1735 în acțiunea de înființare a unui regiment grăniceresc din rîndul supușilor de rit ortodox, acțiune inițiată de Curtea vieneză și susținută concret de mitropolia Belgradului⁶¹. Solia prin care românii din Șchei cer privilegiile illirice este foarte importantă, ea fiind un prolog (de la începutul sec. XVIII) al argumentației *Supplex*-ului, în ceea ce privește paralelismul insistent care se va face între pretensele drepturi pentru români și privilegiile acordate „națiunii” sîrbești. În același spirit, cronica lui Radu Tempea preliminează aspectele analoge pe care le vor cuprinde variantele din Șchei ale *Supplex*-ului⁶².

Referirile la Transilvania (și Banat) din cronicile Șcheilor mai au în vedere și trei întîmplări despre „lucruri rele și necuviase asupra obiceiurilor pravoslavnicilor creștini”, întîmplări petrecute la Petrovaradin, Vîrșeș și Lipova, în legătură cu încercarea de micșorare a numărului de sărbători, cu rezistența la introducerea calendarului celui nou etc⁶³. Vizita din 1773 a lui Iosif II în Transilvania și chiar în Șchei, prilejuiește cronicarului, altă dată influențat de mitul bunului împărat, o constatare mai amară: „Și văzînd oamenii pe împăratul s-au bucurat. Și mulți multe instanții (sau jălbi) au dat pentru greutățile și nevoile lor, iar nici un folos n-au cunoscut pînă acum”⁶⁴.

Alte aspecte de interes mai general cuprinde „însemnarea pentru cetățile care sînt la Țara Ardealului și la ce an s-au zidit”: 1136 — Mediașul, 1150 — Sebeșul, 1160 — Sibiu, 1178 — Clujul, 1230 — Brașovul ș.a.⁶⁵.

Pentru veacul XVIII, cronicile din Șchei fac largi referiri la implicațiile războaielor purtate de marile puteri pe teritoriul țărilor române. Astfel, în timpul războiului austro-turc din 1716—1718, este menționată intervenția „cătanelor” austriece, care „au prins și pe Nicolae Vodă [Mavrocordat] și l-au dus la Sibii ca pe un rob, fiind acolo pînă s-au făcut pace cu turcii”⁶⁶.

Se mai menționează, deși cu greșeli de date și de localizare (pacea s-a încheiat în 1718, nu în 1717 și nu la „Carlovit”, ci la Passarowitz), trecerea Banatului și a Olteniei sub stăpînire austrieacă; mai afirmă că în 1738, în timpul conflictului ruso-austro-turc (1736—1739), un brașovean, căpitanul Ilie Bird, „îndemnîndu-să, au strîns o companie de cîțane voluntiri, cu banii dumisiale] și au mers în Țara Rumânească întru ajutoriu neamțului...”⁶⁷.

Tot în 1738, Constantin Mavrocordat, dom în Țara Românească, aflat în legătură cu nobilii maghiari și cu sașii din Transilvania, scrie funogului de la Brașov să se pregătească

⁵⁹ Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, p. 278.

⁶⁰ R. Tempea, *op. cit.*, p. 152—155.

⁶¹ *Ibidem*, p. 155.

⁶² Vezi textul la A. Răduțiu, L. Gyémánt, *op. cit.*, p. 80. Vezi și Ioan A. Pop, *Considerații istorice asupra vocabularului politic...*, p. 229—234.

⁶³ Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, în *RIAF*, 2/XI, 1910, p. 63—65.

⁶⁴ Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, în *RIAF*, 1/XII, 1911, p. 86.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 83.

⁶⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 91.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 87; vezi, pentru date despre Ilie Bird, N.N. Sratie, *op. cit.*, p. 39—41 (în note).

„zahareaua” pentru oastea turcilor care aveau să intre în țară pe la Poarta de Fier, „ce iaste pasuș la Țara Hațagului”. Dar scrisoarea lui Mavrocordat ajunge în mîna „prințipului Brîncovianul”, care era la Brașov ca și alți boieri și neguțatori munteni, speriați de „oaste”. Prin Brîncoveanu, scrisoarea a ajuns la autoritățile austriece care au strîns oastea, astfel încît turcii n-au mai îndrăznit să pătrundă în Transilvania⁶⁸.

În timpul conflictului din 1768—1774, îndată ce rușii au trecut Nistrul în Moldova pe la Hotin, s-au strîns cîteva mii de voluntari români⁶⁹. Cronicarul mai adaugă că acești voluntari, împreună cu arnăuții de lingă Vodă, i-au alungat pe turcii din București. Se fac și judecări de valoare din care rezultă distrugerile provocate de aceste războaie pe pămîntul românesc. „După ce au intrat oastea moscalilor la Țara Moldovii și la Țara Rumânească, la multe locuri multe bătăi au fost și mult sînge s-au vărsat...”⁷⁰.

Interesant este episodul despre lupta celor trei frați Măgureni, Pîrvul, Mihai și Răducanul, episod în care se vede sensul dat de cronicar noțiunii de patriotism. Aflăm că cei trei frați, văzînd că rușii au oaste puțină s-au temut să nu ardă turcii Bucureștii de aceea au organizat apărarea. Ei făceau parte dintre Cantacuzini, „neam slăvit din boierii cei mai de frunte ai Țării Rumânești”, „... dar cîți domni venia în scaunul Țării Rumânești nu le da vreo boerie [dregătorie — n.n.], ci așa trăia din venitul moșiilor lor”⁷¹.

Strădania acestor boieri apare salutară: „Și așa avînd multă silință ca să scape aciastă țară din primejdie, s-au arătat cătră moscali cu mare credință și ajutori. Că întîi, din griul care au avut strînsu de la moșiile lor l-au dat la mîncarea oștii, al doilea au dat cară de oaste din vitele lor, al treilea au strînsu un regiment de usari (sau cătane călări) tot cu cheltuiala lor. Iar alți boieri ai Țării nu s-au arătat cu nici un ajutor către „patrida” lor [a Măgurenilor — n.n.], ci au fugit de la țara lor și au mers la Țara Neamțului la Brașov, și acolo au fost pîn-s-au făcut pace. Iară acești trei frați, ca niște vreadnici și iubitori de neam creștinesc, s-au silit atît cît unul dintre acești trei s-au vărsat sîngele la oaste”⁷². Dincolo de apelul la textul cronicii interne muntene, fragmentul face elogiul patriotismului celor trei boieri de țară, care, statornici prin stăpînirea moșiilor lor, n-au beneficiat de vremelnice dregătorii, care să-i oblige doar la recunoștința față de unul sau altul din domnii fanarioți. Sacrificiul lor a fost făcut pentru țară (s-au temut să nu ardă turcii Bucureștii), iar în această „țară” erau incluse și moșiile lor, prin care aveau trăinicie pe acest pămînt și care ofereau concretele idealului lor patriotic. Față în față cu acești boieri gata de sacrificiu, pentru că aveau ce apăra, sînt puși alții, fugari și venetici („nemernici”), nestatornici, ca și domnii care le confereau dregătorii și vremelnice domenii. Față de asemenea oameni „fără patrie”, exemplul Măgurenilor apare semnificativ. Această atitudine se poate înscrie într-o practică mai veche a boierimii române: atît cît exista amenințarea unei stăpîniri directe turcești la nordul Dunării (cu repetarea confiscărilor de moșii, a nimicirii fizice și economico-politice a stăpînilor autohtoni, cum era cazul regimului timariot la bulgari, sîrbi, albanezi), boierii erau gata să lupte împotriva Semilunii (politica de rezistență); dar în momentul cînd riposta militară românească energică vădea turcilor imposibilitatea supunerii prin arme a țărilor române, și prin urmare, necesitatea intrării în negocieri și a acordării de concesii, boierimea era dispusă să trateze și să accepte formele politice care să-i garanteze situația economică, socială și politică, chiar și sub apăsătoarea dominație turcă (politica de conciliere)⁷³. În acest veac XVIII, situația se complica, însă, țările române devenind teren de confruntare armată și obiect de dispute teritoriale între Rusia, Austria și Turcia. Strădaniile și intențiile boierimii autohtone de a-și conserva statutul economic, social, politic, devin tot mai dificil de realizat și tot mai slabe, fără să dispară însă.

În asemenea împrejurări, cu atît mai însemnată este atitudinea unui domnitor, care, în marasmul general cauzat de rivalitatea marilor puteri în sud-estul Europei, se ridică împotriva înstrăinării unei părți a Moldovei. Este vorba de Grigore III Ghica care, în urma protestului față de includerea în 1775 a Bucovinei în Imperiul habsburgic, sub motiv că ar fi sprijinit pe ruși în războiul care abia se sfîrșise, va fi ucis din poruca sultanului în 1777. Cronicarul brașovean, chiar dacă nu dovedește o înțelegere clară a acestor fapte, relatează

⁶⁸ Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, p. 87—88.

⁶⁹ *Idem*, în *RIAF*, I/XI, 1910, p. 27.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 30.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ Fl. Constantiniu, *De la Mihai Viteazul la fanarioți: observații asupra politicii externe românești*, în *SMIM*, VIII, 1975, p. 103.

episodul de la Iași: „... Trimițind împăratul turcului pe un capegi-pașa cu vreo cîțiva turci la Iași, zicînd că au mers cu firman de domnie și așa, cu vicleșug, chiemînd pe Grigore-vodă Ghica la gazda lui, făcîndu-să a fi bolnav, și mergînd vodă la dînsul, neștiînd vicleșugul lui, i-au tăiat capul și mina dreaptă și li-au dus la Țarigrad, iar pe doamna și pre cocon i-au dus la Țarigrad...”⁷⁴

Tot în legătură cu războiul din 1768—1774, este pomenită perturbația produsă de aceasta asupra negoșului în țările române și mai ales la Brașov⁷⁵. Între „poncturile” păcii de la Kuciuk-Kainargi, cronicarul consemnează că s-a prevăzut ca „Țara Moldovei și Țara Muntenescă să nu mai fie asuprite cu bir precum a fost, numai după obiceiul cel vechiu”⁷⁶. Pe bună dreptate s-a observat că în *Codex Kretzulerscus*, dar credem că aprecierea este valabilă și pentru alte cronicile brașovene, se îmbină elemente de istorie locală românească cu elemente de istorie universală.

În urma celor de mai sus rezultă cu siguranță mult mai clar nuanțările ce se impun la caracterizarea cronicilor din Șchei și, dintr-un anumit punct de vedere, caracterul lor general românesc. Tripla gradăție în conținut (local, românesc, universal), oscilație între medievalism și iluminism⁷⁸, angajarea politico-socială etc impun o reconsiderare a cronicilor brașovene în contextul scrisului istoric transilvănean (despre care nu se mai poate spune că începe *ex abrupto* prin Școala ardeleană) și românesc în ansamblu.

⁷⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 94.

⁷⁵ Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, p. 35.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 36.

⁷⁷ P. Cernovodeanu, *Préoccupations en matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine au XVII-e et XVIII-e siècle* (IV), în *RRH*, 1/XI, 1972, p. 58—75. Vezi și Ioan A. Pop, *Aspecte de istorie universală în cronicile din Șchei Brașovului*, în „Buletinul științific studențesc”, [București], 1980, p. 221—232.

⁷⁸ Ioan A. Pop, *Medievalism and Enlightenment in Romanian Historiography of the Eighteenth Century*, în *Enlightenment and Romanian Society*, ed. Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1980, p. 181—192.

○ SPIȚĂ GENEALOGICĂ NECUNOSCUTĂ A FAMILIEI LUI COSTACHE NEGRI

DE

PAUL PĂLTĂNEA

La biserica din satul Blinzi¹, comuna Corod, județul Galați, a existat un diptic de lemn² (35×35 cm) care conține un pomelnic (vii și morți) al familiei lui Costache Negri întocmit de mătușa lui, comisoaia Safta Negre³, la 12 martie 1836, și o spiță de neam.

¹ Pentru biserica din satul Blinzi, vezi Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 91. Părțile din moșia Blinzi pe care le-a stăpinit familia Negri provin din cumpărăturile lui Mitrea Apostol. La 9 februarie 1686, Gavrilă din Blinzi vinde 65 de „pămînturi” „Dumisali Mitrii căpitanului” (ASB., *Doc. ist.*, CCX/53). Acesta este totuna cu Mitre Apostol vornicul, care a fost căpitan de margine între 26 aprilie 1685 și 18 iunie 1686 (N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, Sec. XIV—XVII, București, 1971, p. 417; ASI., *Pac.*, 427/93; *Buletinul Ioan Neculce*, VIII, 1930, p. 164). Căsândra, fata lui Mitrea Apostol, lasă moștenire, prin diata din 20 octombrie 1727 (ASI., *Pac.*, 427/93) toate părțile ei din Blinzi lui Negre Apostol, vărul ei. Acesta scabîlindu-se la Blinzi își mărește moșia prin danii și noi cumpărături (Vezi ASB., *Doc. ist.*, MDXLII/181; CCX/55 a). Moștenite aceste părți de Costin Negre și fiul lui Petrache Negre, ele vor trece în stăpînirea Elenei Negri, ca zestre, la căsătoria cu Alexandru Várnăv. După moartea Elenei Negri, sint stăpînite de sora ei, Zulnia Sturdza (ASB., *Doc. ist.*, CCX/98), care le va vinde după 17/29 martie 1861, cînd Costache Negri declară că „nu are nici o pretenție de răscumpărare” (ASI., *Pac.*, 423/316, comunicat de Rodica Anghel, căreia îi mulțumim și pe această cale. Vezi și BARSr., ms. rom., 5748, f. 146).

² Parohia Adormirii Maicii Domnului, Blinzi, nr. inv. 59. A fost transferat la Muzeul Biserica Precista din Galați. A fost semnalat de Theodor N. Ciuntu, *Dicționarul geografic, statistic și istoric al județului Tecuci*, București, 1897, p. 24. L-am folosit în articolul *Costache Negri. Alte contribuții biografice (100 de ani de la moarte)*, în *RdI*, 29, 1976, 9, p. 1325—1343. Preotul Ion Tenie din comuna Corod ne-a informat că un diptic asemănător a existat și la biserica din satul Brătulești, comuna Corod (scrisoare din 27 martie 1975). Cel pe care-l prezentăm este de la Brătulești, căci are eticheta: „Parohia Blinzi. Satul Brătulești. Pomelnicul familiei Negri, 1836”, și este făcut de Safta Negre, care a stăpinit părți din satul Brătulești. Le avea de la tatăl ei, Costin Negre. O parte din această moșie a dat-o fratelui ei, Petrache, la 18 august 1815 (ASB., *Doc. ist.*, CLXXXV/338). Alte părți din moșia satului Brătulești au fost cumpărate de Ioniță Negre la 1 decembrie 1768 (ASB., *Doc. ist.*, MDXLII/134).

³ Este fiica lui Costin Negre și a Mariei Negre, născută Luca. S-a căsătorit, înainte de 1796, cu comisul Ștefan Catargi, fiul lui Ștefan Catargi mare ban și al Mariei Catargi, născută Crupenschi (BARSr., ms. rom., 4750, f. 3). Ca zestre i s-a dat moșia Brehoia din ținutul Tecuci. Safta a avut un proces cu Costache Conachi, după ce acesta s-a căsătorit cu Smaranda Negre, pentru „lipsurile de zestre” (ASI., *Anaforale*, 15, f. 387—390 v). Safta s-a despărțit de soțul ei înainte de 1815. Moare în jurul datei de 3 ianuarie 1847 (ASB., *Doc. ist.*, CCLXIX/284), în vîrstă de 71 de ani. Piatra funerară se găsește la biserica Sf. Dumitru din Bîrlad („Documente răzășești”, I, 1932, nr. 7, p. 109).

În partea stângă a dipticului, la exterior, este pictată Maica Domnului cu pruncul Iisus în brațe, iar la interior un pomelnic de morți din familia Negri: „Apostu⁴, Dimitrie⁵, Gheorghiță⁶, Negre⁷, Costachi⁸, Măricuța⁹, Ioniță¹⁰, Constantin¹¹, Aricuța¹², Nasrasie¹³,

⁴ Mavrodi Apostol. Pentru puținele informații care se cunosc despre el, vezi P. Păltănea, *Costache Negri*, p. 1327. Nu mai trăia la 5 august 1667 când li se întărește celor trei feciori, Dumitrașcu, Toader și Gheorghe, stăpînirea peste satele rămase moștenire (ASB., *Doc. ist.*, DCXCII/2). Acești trei feciori sînt trecuți și în spița autenticată de spătarul Constantin Negre, la 23 septembrie 1832, la Judecătoria ținutului Botoșani (ASI., Tr. 861, op. 979, dos. 1, f. 299, comunicat de Rodica Anghel. Spița nu există la dosar. Dintr-o eroare de lectură a copiei fotografice pe care am avut-o la dispoziție, am folosit, în articolul citat mai sus, data de 22 septembrie 1832). După spița de la Blînzii ar mai fi avut și două fete: „Safta stearpă” și „Bălașa stearpă”.

⁵ Mitrea Apostol. Pentru cariera lui, vezi N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 417. Nu menționează însă că este fiul lui Mavrodi Apostol. Cu cea de a doua soție, Anița, fiica paharnicului Dumitrașcu Nacu (ASB., *Doc. ist.*, CLXI/118), s-a căsătorit după 19 noiembrie 1682, cînd ea încă era soția lui Ion Isar al doilea vistiernic (ASB., ms. 573, f. 114 v—115). Primul ei soț a fost Enache clucerul (Ibidem, f. 116—117). Anița vorniceasa mai trăia la 23 aprilie 1723 (ASB., *Doc. ist.*, CLXXVIII/288).

⁶ Gheorghiță Apostol sau Gheorghiță Mitre cum îl numește cronicarul Ion Neculce. Este fiul lui Mavrodi Apostol și nu al lui Apostol Negre, cum greșit afirmă P. Martinescu (*Costache Negri*, București, p. 10—11). Despre cariera sa am amintit, pe scurt, în P. Păltănea, *op. cit.*, p. 1327. Adăugăm acum că Dumitrașcu Cantacuzino i-a dat rang boieresc pentru că venise la Galați, în întîmpinarea lui, cu cărțile boierilor ce-l părăsiseră pe Ștefan Petriceicu (Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. Iorgu Iordan, București, 1955, p. 141). Într-un document din 30 iunie 1687 se amintește că a fost agă (ASB., *Doc. ist.*, X/24). A făcut parte din grupul boierilor nemulțumiți de domnia lui Constantin Cantemir. Arestat, recunoaște adevărul „fără chinuri”, precum „spusese și înainte Ion Țifescul” (Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin Vodă Cantemir*, traducere de N. Iorga, Craiova, p. 120, 123—124; I. Neculce, *op. cit.*, p. 186). În domnia lui Antioh Cantemir semnează ca biv serdar la 1 septembrie 1698 (ASB., *Doc. ist.*, CCV/131). La începutul celei de a doua domnii a lui Constantin Duca, 25 iulie 1701, semnează tot ca biv serdar (ASB., *Mănăstirea Soveja*, VII/6), deci este inexactă afirmația lui Neculce că domnitorul Constantin Duca l-a numit „vel vistiernic” îndată ce-a ajuns la Iași (*Letopisețul*, p. 219—220). Avea această funcție la 4 iunie 1703 (ASB., *M-reș Sft. Sava — Iași*, L/8). Nicolae Mavrocordat îl numește, la 25 ianuarie 1710, mare paharnic (*Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695—1754*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, 1965, p. 56—57). După moartea lui Ilie Cantacuzino este numit vistiernic. Îscălea cu acest rang la 6 septembrie 1710, dar după cîtăva vreme „luindu-i socoteala Visteriei și găsindu-l dator, l-au închis la lefegii” (T. Bălan, *Documente bucovinene*, VI, p. 291; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 71). După înfrîngerea lui Dimitrie Cantemir la Stănilești, este ales chiar caimacam al Moldovei pentru „vece 17 zile”, pînă la sosirea lui Ioan Mavrocordat. În a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat este paharnic la 4 iunie 1712 (ASB., *Doc. ist.*, XC/165). Spre sfîrșitul anului 1714 primește „în samă Căpitănia Codrului”. S-a călugărit la mănăstirea Putna căreia îi dăruiește, la 11 noiembrie 1722, o jumătate din satul Șerpeni, moștenită de la tatăl său (ASB., *Doc. ist.*, MCCVII/214, 232, 233). A fost căsătorit cu Grozava, fata lui Gheorghe Bogdan și a Ruxandei Bujoreanu, care a murit cu „cîțiva ani mai înainte” de complotul din 1691, nelăsînd urmași (D. Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, p. 123; ASB., *Doc. ist.*, X/21, 24; BARSR., A. 581, vol. 1, f. 196; N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 417). A doua soție a fost o fată a lui „Neniul stolnicul”, soră cu Costin Neniul (ASB., ms. 572, f. 158 v; T. Bălan, *op. cit.*, p. 248), cu care a avut doi băieți, Negre și Nicolae, și două fete, Catrina și Anița. Cea de a treia a fost Maria, văduva lui Vasile Bainschi serdarul (S. Zotta, *Serdarul Vasile Bainschi, „nepotul” lui Ștefan Vodă Petriceicu*, în *Arhiva genealogică*, II, 1913, p. 122; T. Bălan, *op. cit.*, IV, p. 248). În pomelnicul și spița de la Blînzii nu este trecut Nicolae Apostol. Nu-l amintește nici spița din 23 septembrie 1832. Este menționat într-un document din iulie 1716 (T. Bălan, *op. cit.*, III, p. 183). Moștenește de la tatăl său părți din moșia Cucorași, ținutul Tecuci, pe care le vinde lui Cristea gelepul (ASB., *Doc. ist.*, CCVI/205).

Nu este amintită, în pomelnic, nici Catrina, căsătorită cu Constantin Vicol (T. Bălan, *op. cit.*, p. 183—184).

⁷ Negre Apostol, fiul lui Gheorghiță. La 20 februarie 1714 este vel căpitan, dar peste doi ani, iulie 1716, iscălește biv pitar. În anul următor semnează însă tot „biv vel căpitan” (ASB., ms. 1262, f. 29 v; T. Bălan, *op. cit.*, III, p. 183—184; ASB., *Doc. ist.*, CLXVI/35). La 13 mai 1746 semnează ca „biv vel jinicier” (ASB., *Episcopia Romanului*, IV/37). A fost căsătorit cu Safta, care era, după știrile Saftiei Negre, din neamul Crupenschi. A avut patru copii: Costin, Ioniță, Anuța și Nastasia. În spița de la Blinzi, mai este trecut „Vasile ban /ce/ au ținut Cananiască”. Nu l-am găsit menționat în documente. În actele familiei Canano din secolul al XVIII-lea publicate de N. Iorga (*Studii și documente*, XXI, 1911, p. 126—183) nu este amintită o asemenea căsătorie. Spița mai indică și pe „Ioniță sardariu /ce au/ ținut Miclească”. Nu este trecut în genealogia familiei Miclescu (Vezi I.C. Miclescu-Prăjescu, *Obșirja unei familii din Moldova*, în *RIR*, X, 1940, p. 175—215). N. Iorga a publicat un catastif de dajdii, datat circa 1760, în care este trecut la ținutul Tutova și „jinicierul Negrii” (*Studii și documente*, XXII, 1913, p. 107). Aceasta este, deocamdată, ultima măturie documentară despre străbunicul lui Costache Negri, care era mort la 23 ianuarie 1766, când „jiniticereasa Safta Negroae” se judecă cu răzeșii din Blinzi (ASB., *Doc. ist.*, CCX/55 a; MCCVII/137).

⁸ Costin Negre. A fost copil de casă la curtea domnească în vremea celei de a treia domnie din Moldova a lui Constantin Mavrocordat (aprilie 1748—20 august 1749) împreună cu Andrei Donici, Costin Catargiu, Mihalache Jora și Andrei Beldiman (M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. a 2-a, III, București, 1874, p. 174). La 6 iunie 1765 este vtorii paharnic (ASB., *M-reă Adam*, II/103, rez. 18). La 10 februarie 1768 este postelnic (ASB., *Doc. ist.*, III/133), dar peste doi ani, la 3 iunie 1770, este biv stolnic și ispravnic al ținutului Tutova împreună cu Constantin Paladi biv vel paharnic (Ibidem, DLXIV/205). La 12 februarie 1775 este ispravnic al ținutului Covurli (Ibidem, MCCVIII/140, 141). La 12 ianuarie 1780 era, din nou, ispravnic al ținutului Tutova (Ibidem, LXVII/84, 85). La 9 iunie 1780 este însă ispravnic al ținutului Tecuci (Ibidem, X/132). La 12 mai 1783 este iarăși ispravnic al ținutului Tutova (Ibidem, IX/105). Era în această funcție și la 26 martie 1785 (Ibidem, IX/119). Nu este însă exclus ca între timp să fi fost ispravnic al ținutului Tecuci. Îndeplinea această funcție la 18 mai 1787 (Ibidem, CCX/57; *Mitropolia Moldovei*, VIII/49). La 17 august 1792 era ispravnic al ținutului Tutova (ASB., *Doc. ist.*, I/61). Tot în acest an, după 17 august, este înaintat în rang, fiind numit ban (N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române*, București, 1900, p. 63). La începutul anului 1794 era ispravnic tot la Tutova (BARSR., ms. rom., 4713, f. 15). A fost căsătorit cu Maria Luca, fiica stolnicului Toma Luca, nepoată de soră a cronicarului Ion Neculce. Căsătoria a avut loc după data de 2 iunie 1765, când domnitorul Grigore al III-lea Ghica întărește lui Toma Luca scăpinire pe părțile de moșie din Chițivoiești, pe care le dă zestre Mariei (Uricarul, XXI, 1892, p. 193—205). Au avut cinci copii: Petrache, Mihalache, Costache, Safta și Catinca. Banul Costin Negre a murit în intervalul 14 iunie 1794 — 20 aprilie 1795 (ASB., *Doc. ist.*, CCX/58).

⁹ S-ar putea să fie Maria Luca, soția lui Costin Negre. Trăia încă la 8 ianuarie 1812 (ASB., *Doc. ist.*, XXVI/35).

¹⁰ Ioniță Negre, fiul lui Negre Apostol. La 14 august 1760, postelnicul Toader Imandi cere domnitorului ca Ioniță Negre să-i hotărânească moșia Vizureni (ASB., AN., MMDCCXXI/3). Face cercetări și la Nicorești la 20 iulie 1774 (Ibidem, *Doc. ist.*, CXCX/117). La 3 octombrie 1785 semnează „Ioniță Negre căpitan” (Ibidem, CLXXXIX/49). Cercetează cu Manolachi Conachi o pricină a Păunei Șerban (Ibidem, *M-reă Adam*, IX/38). La 7 mai 1787, cercetează la Măcișeni, ținutul Covurli (Ibidem, AN., MMDCCCLXXVI/24). La 25 iulie 1795 avea rangul de sulger (ASL, *Anaforele* 2, f. 78 v). La 17 iulie 1804 este paharnic (Const. Solomon, C. A. Stoida, *Documente tecucene*, III, Birlad, 1941, p. 84). În perioada 1 iulie 1809—1 aprilie 1810 a fost ispravnic al ținutului Hotin (A. Sava, *Ispravnicii din Moldova și Valahia sub ocupația rusă, în Arhivele Basarabiei*, VI, I, 1934, p. 111). La 1 decembrie 1768 Constantin Virgilici îi vinde jumătate din satul Brătulești, la care mai adaugă și alte părți din această moșie (ASB., *Doc. ist.*, MDXLII/184, 187, 188). A fost căsătorit cu o fată a lui Calistrat Stamate (T. G. Bulat, *Diviziunea proprietății rurale în ținutul Hotinului după desființarea raialei, în Arhivele Basarabiei*, II, 1930, 4, p. 385). Au avut cinci copii: Constantin, Mihalache, Ileana, Smaranda și Ecaterina. Într-o scrisoare din 26 iunie 1804 a lui Șerban Canano către „frate Ioniță” se afirmă că paharnicul Ioniță Negre are „cinci fete mari, tot una și una” (N. Iorga, *Studii și documente*, XXI, p. 163).

¹¹ Probabil Constantin Negre, fiul lui Ioniță Negre. A fost ispravnic al ținutului Vaslui în perioada 1808—15 februarie 1809 și al ținutului Hirău, după 1 aprilie 1810 (A. Sava,

Măricuța *, Petrachi ¹⁴, Mihalachi ¹⁵, Gheorghe ¹⁶, Costachi ¹⁷, Bălașa ¹⁸, Ștefan *, Smaranda ¹⁹, Păuna ²⁰, Nicolae *, Efrosina, Salomie *, Telemah *, Raluca *, Mihalachi *, Gheorghe *, Toma ²¹, Marie *, Mihalachi *, Alexandru *, Bălașa *, Ecaterina * și tot nea[mul]*.

Nu putem explica de ce unele din persoanele acestui pomelnic nu sînt trecute în spița genealogică (să fie oare din altă familie?), iar altele din spița nu apar în pomelnic.

În partea dreaptă a dipticului, la exterior, este pictat sfîntul Nicolae, iar în interior este scris un alt pomelnic de morți, care s-ar putea să nu fie din familia Negri: „Iordachi, Ioan, Ecaterina, Marie, Panaite, Toma, Ileana, Ștefan, Ecaterina, Vasili, Marie, Luca,

Ispravnicii, p. 109). La 5 iulie 1815 avea rangul de căminar (*Uricarul*, XIX, 1891, p. 459—460). La 28 februarie 1817 avea rang de comis și vinde împreună cu fratele său, Mihalache ban, părțile lor din Cîrlomănești vărului lor, Petrache Negre (ASB., *Pac.* 143/80). La 18 ianuarie 1823 primește rangul de spătar (Gh. Ghibănescu, *Boierii căștăniși sub Ioan Sandu Sturza Vodă*, în *Arhiva genealogică*, I, 1912, 7—8, p. 102). În 1835 avea rangul de agă (BARSR., n.s. rom., 8, f. 20 v). Pentru testamentul său din 17 ianuarie 1836, vezi Mihail I. Kogălniceanu, *Cîteva acte ale familiei Negri și ale lui Ludovic Steege*, în *AR*, X, 1945—1946, p. 190—192).

¹² Anuța Negre, fiica lui Negre Apostol. A fost căsătorită cu Ioan Cuza, fiul lui Velișco Cuza. Au avut o fiică măritată cu Iordache Millo (ASB., *Doc. ist.*, MXXXIV/15).

¹³ Nastasia Negre, fiica lui Negre Apostol. După informațiile Saftai Negre, a fost căsătorită cu Manolachi Tudoran.

* Membrii ai familiei Negri sau rude colaterale pe care nu le-am putut identifica.

¹⁴ Petrache Negre, fiul lui Costin Negre. Vezi P. Paltănea, *op. cit.*, p. 1328. S-a căsătorit înainte de 4 februarie 1810 cu Smaranda Donici, fiica spătarului Manolache Donici și a Elenei, fata logofătului Nicolae Rosetti-Rosnovanu (ASB., *Doc. ist.*, CCX/65; R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I, 1933, p. 156). Anul căsătoriei este sigur, fiindcă la moartea soțului ei, în 1823, Smaranda amintea de cîi „treisprezece ani... de fericire ci o ave/a/m în viața bărbatului meu” (ASB., *Doc. ist.*, XXVII/161).

¹⁵ Mihalache Negre, fiul lui Costin Negre. La 30 decembrie 1809 era pîrcălab de Galați (ASB., *Doc. ist.*, MDCCCXXXVI/34). În anul următor are rangul de serdar (BARSR., ms. rom., 5 377, f. 63 v). La 12 septembrie cumpără părți din moșia Pața, vecină cu Blinzi (ASB., *Doc. ist.*, CLXXV/329). Era decedat la 15 octombrie 1812, cînd Petrache Negre primește, de la sora lui Safta, „giuvaerurile răposatului fratelui Mihalache” (Ibidem, CLV/207). A fost căsătorit cu Păuna Stamatîn și au avut un fiu, Nicolae. Vărul lui, Mihalache Negre, fiul lui Ioniță Negre, a murit în 1837 (*Buletinul Ioan Neculce*, V, 1925, p. 303).

¹⁶ După spița de la Blinzi este fiul lui Costin Negre și al Mariei Luca. Nu l-am găsit menționat în documente.

¹⁷ Probabil Costache Negre, fiul lui Costin Negre. În 1809 avea rangul de sulger (ASB., *Doc. ist.*, MDCXLII/194). A cumpărat părți de moșie în Blinzi (Ibidem, CCX/64, 69—71, 74, 76), dar și în Corod și Găgești (AS Galați, *Fond I. Fleterescu*, *Pac.*, I/107). La 3 august 1814 nu mai era în viață (ASB., *Doc. ist.*, MDXL/198). P. Martinescu îl confundă cu vărul său, fiul lui Ioniță Negre (Costache Negri, p. 12).

¹⁸ Ar putea să fie „Bălașa stearpă” „drecută în spița de la Blinzi ca fiică a lui Costin Negre și Maria Luca. Nu am găsit-o menționată în documente.

¹⁹ Probabil Smaranda Negre. După moartea soțului ei, Petrache Negre, 5 martie 1823 (data am dedus-o dintr-o scrisoare trimisă de Smaranda, la 18 februarie 1824: „Astăzi esti zioa întâi a postului mari. Asta esti zioa acei mai cumplită și mai nenorocită ci ari să fii pentru toată viața me/a/f” (ASB., *Doc. ist.*, XXVII/161). În 1823 prima zi a postului mare a fost 5 martie), s-a recăsătorit cu Costache Conachi. Vezi nota 31. Smaranda a murit la 12 octombrie 1831, „la 7 ciasuri din zi fără zece minate”. După moartea Smarandei, Conachi scria: „Am pierdut tot în lume și nu mai am decît a trăi o viață de prisoș care mă mai încurcă pe pămînt... C, cît aș fi fost de norocit dacă odată cu vieța acea de fericiri, perzînd pe aceasta di norociri, aș fi putut, lipit de dinsa, intra în pămînt odată cu dinsa” (BARSR., ms. rom., 131, f. 163—164).

²⁰ Probabil Păuna Stamatîn, soția lui Mihalache Negre.

²¹ Nu este exclus să fie Toma Iamandi, primul soț al Mariei Negre, fiica banului Mihalache Negre și a Ecaterinei, născută Luca. Toma Iamandi a murit în aprilie 1834 (M. I. Kogălniceanu, *Știri noi despre viața și activitatea lui Ludovic Steege*, III, în *AR*, IX, 1944, 2, p. 223).

Anușca, Ioan, Ioana, Ioana, Sava, Natalie, Gheorghe, Nicolae, Vasile, Costandin, Ilinca, Tudora". În continuare au fost trecuți „morți în răzbel la 1877—1878"; „Encu, Ion, Ion, Costachi, Tudorachi, Constantin, Niță, Vasăli, Ion, David, Todir, Panait".

Pe fața interioară a blatului de care sînt prînse ușile dipticului este scris: „Pomelnicul comisoaiei Safta Negre. 1836 martie 12. VII. Safta²², Nicolae²³, Sandu²⁴, Maria²⁵, Safta^{*}, Zmaranda^{*}, Ecaterina^{*}, Profirița²⁶, Ioan²⁷, Ecaterina²⁸, Grigore²⁹, Manolachi³⁰, Alexandru³¹, Ecaterina³², Costachi³³, Ecaterina³⁴, Ileana³⁵, Zulnia³⁶, Evghenie³⁷, Marie^{**}."

²² Safta Negre.

²³ Nicolae Negre, fiul serdarului Mihalache Negre. A avut un lung proces cu Smaranda Negre, după moartea soțului ei, pentru a patra parte din moșia Ardiești, ținutul Covurlui (ASB., Doc. ist. CLV/203, 231; CLXXXV/327, 331; CCLXIX/156). La 7 mai 1835 reclamă că moșia sa Brătulești este împresurată de moșia Blinzi „a casei răposatului Petrache Negre". Pricina nu era terminată nici la 10 februarie 1845 (*Buletin. Foae oficială*, III, nr. 51, 30 iunie 1835, p. 192; ASI., *Curtea de Apel, Iași*, 1845, dos. 1684, f. 1—1 v). A fost căsătorit cu Maria, fata spătarului Sandu Crupenschi. La 23 noiembrie 1825 primise 25 000 de lei, banii zestre, de la socrul său (ASB., Doc. ist., CLXXXV/325). Au avut cinci copii: Nicolae, Sandu, Catinca, Profira, Zulnia. Era decedat la 28 aprilie 1858 (ASB., *M-reă Adam*, II/130). Maria Negre a decedat la 24 decembrie 1869 la Birlad (AS Galați, *Tribunalul Tecuci*, dos. 4, f. 2 009).

²⁴ Sandu Negre, căsătorit cu Ruxanda Bosie.

²⁵ Probabil Maria Negre, născută Crupenschi.

²⁶ Profirița Negri, fiica lui Nicolae Negre căsătorită cu Iancu Prăjescu (I. C. Miclescu-Prăjescu, *Obirșia unei familii*, cit., p. 207).

²⁷ Ioan Costache Epureanu, căsătorit cu Catinca Negre, fiica lui Costin Negre. În genealogiile familiei Costache publicate de Gh. Ghibănescu (*Spița familiei „Costache"*, în *Buletinul Ioan Neculce*, IV, 1924, p. 222; *Rosieștii și apa Idriciului*, Huși, 1924, anexa) și Virgil Caraivan (*Movila Roșie*, Birlad, 1913, p. 64) se afirmă greșit că soția lui Ioan Costache Epureanu este Catinca, fiica lui Constantin Negel spătar. Probabil că nunta a avut loc în jurul datei de 6 mai 1806, cînd domnitorul Alexandru Moruzi dăruiește băneși Maria Negre 500 de lei, pentru nunta unei fiuce (N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare*, p. 82). Au avut doi copii: Grigore și Manolache.

²⁸ Catinca Negre, fiica lui Costin Negre. Vezi nota 27. Este greșită opinia lui George D. Florescu că este fiica lui Nicolae Negre (*Un român necunoscut la Paris acum un veac și reflecțiile compatrioților săi*, în *AR*, VI, 1941, p. 157).

²⁹ Grigore Costache Epureanu. Vezi nota 27.

³⁰ Manolache Costache Epureanu. Vezi nota 27.

³¹ Costache Conachi al cărui nume de botez era Alexandru (Gh. T. Kirileanu, *Testamentul și pomelnicul marelui logofăt C. Conachi*, în *CuL*, XLII, 1908, p. 616). La 29 ianuarie 1828 se căsătorește cu Smaranda Negre. Căsătoria a avut loc la Tigănești, nună fiind Safta Negre (ASB., Doc. ist., XXVII/211; P. Pălănea, *Informații inedite despre încreșterea lui Costache Negri*, în *RITL*, 29, 1980, 2, p. 320).

³² Ecaterina (Cocuța) Conachi, fiica lui Costache Conachi și a Smarandei. S-a născut la 17 august 1828 (Gh. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 614). N. Iorga indică greșit 17 august 1827 *Contribuții la istoria mai nouă a literaturii românești. Ceva despre Costache Conachi*, în *RI*, VII, 1921, p. 99). Pe piatra de mormînt a Ecaterinei a fost trecută data de 24 iunie 1829 (N. Iorga, *Studii și documente*, XIX, 1910, p. 90). Dăpre această naștere, Smaranda îi scrie fratelui ei, Iordache Donici: „Am scăpat din mare primejdie..., sînt sănătoasă după o fără de vreme facire ce mi s-a întîmplat la șapte luni. Am cîștigat o fetiță carile trăește" (ASB., Doc. ist., XXVII/203). La 2 iunie 1846 s-a căsătorit, la Tigănești, cu Nicolae Văgăre, la îndemnul lui Costache Conachi (BARS., ms. rom., 137, f. 313). Au avut trei copii: Emanoil, Maria, căsătorită cu Petre de Roma, și Lucia, căsătorită cu N. Rosetti-Rosnovanu. După moartea lui N. Conachi-Văgăre, 13 aprilie 1863 (*La Voix de la Roumanie*, III, nr. 22, 30 aprilie 1863, p. 86), Cocuța s-a recăsătorit, probabil în iunie 1864, cu Emanuel Ruspoli (BARS., S. 13(3)/LXVII). Au avut cinci copii: Marius, Eugeniu, Constantin, Ecaterina și Margareta. A decedat la 11 februarie 1870 (Iorga, *Studii și documente*, XIX, p. 90).

³³ Costache Negri.

³⁴ Catinca Negri, fiica lui Petrache Negre și a Smarandei. S-a căsătorit cu Vasile Rosetti-Pribești în jurul datei de 10 februarie 1831, cînd se întocmește „Izvodul de zestre" (Gh. Ungureanu, D. Ivănescu, Virginia Isac, *Documente*, București, 1973, p. 195). Costache

Observăm că în acest pomelnic de „vii” nu este trecută Josefina fiica lui Costache Negri, care s-a născut, după toate probabilitățile, în cursul anului 1836³⁶, după 12 martie,

Conachi scrie însă la 2 octombrie 1836: „încă de la 1830 moșia Ijdileni este dată Catincăi, fiicei răposatului Negre, însoțită cu Vasilică Roset” (ASI., Tr. 379 op. 410, dos. 1, f. 30). Au avut o fiică Smărăndița, născută la 15 decembrie 1831 și căsătorită, la 12 februarie 1850, cu Mihail Jora (ASI., Tr. 1750, op. 1984, dos. 788, f. 361; R. Rosetti, *op. cit.*, I, p. 136, 188). Catina a divorțat de soțul ei la începutul anului 1841. La 23 martie/4 aprilie 1841, Catina era la Viena. Eudoxiu Hurmuzachi, care, probabil, o cunoaște acum, îi scrie tatălui său: „Este o femeie foarte înțeleaptă și vrednică. Aceasta a divorțat acum, conform legii, de soțul ei” (ASB., AN., MMDCLVIII bis/54). A decedat la 13 februarie 1904 (Adevărul, XVII, nr. 5 224, 17 februarie 1904).

³⁵ Elena Negri, fiica lui Petrace Negre și a Smarandei. S-a căsătorit cu Alexandru Vârnăv, fiul lui Enache Vârnăv și al Mariei Cantacuzino-Pășcanu. Despre acesta, V. Alecsandri îi scrie lui Ludovic Steege, la 19 octombrie 1841, că este o „pocitanie de bărbat” care „ar merita... ceea ce soții de felul său o merită pe drept” (V. Alecsandri, *Opere*, VIII, *Correspondență*, ed. Marta Anineanu, București, 1981, p. 17). Pregătiri pentru nunta se făceau încă din 8 iunie 1837, cind s-au plătit 7 930 de lei „în gătirea nunții Elencului”. Cheltuielile nunții au fost de 2 525 lei (ASB., AN., CCIX/16). Au divorțat în cursul anului 1843, după 3 martie. În iunie 1844 nu mai purta numele soțului (M. I. Kogălniceanu, *Știri noi despre viața și activitatea lui Ludovic Steege*, IV, în AR, X, p. 147—148). În 1840, „în postul Paștilor” (2 martie—14 aprilie) l-a cunoscut pe V. Alecsandri asupra căruia a exercitat, după cum mărtușește poetul, „o înrăurire dumnezeiască”. În scrisoarea către L. Steege, citată mai sus, Alecsandri, deși le amintește pe „domnișoarele Negri”, se referă, cu siguranță, la Elena cind scrie: „după plecarea Dumneavoastră [din Iași — n.n.] mi s-a părut ginditoare, visătoare chiar și niciodată figura sa, de obicei atît de vie și de spirituală, nu mi s-a părut mai frumoasă și mai poetică decît sub această urmă de melancolie” (V. Alecsandri, *Opere*, VIII, p. 17). Bolnavă de plămîni, a murit în zorii zilei de 4 mai 1847 pe vaporul cu care călătorea, spre Constantinopol, împreună cu fratele ei Costache, V. Alecsandri, M. Kogălniceanu și I. Bălăceanu (V. Alecsandri, *Scrisori, însemnări*, ed. Marta Anineanu, București, 1964, p. 207). Data morții însemnată de V. Alecsandri în jurnalul său nu concordă cu datele carantinii Galați, după care C. Negri și prietenii săi au sosit la Constantinopol la 2 mai 1847 (*Buletin. Foaie oficială*, XV, nr. 87, 2 noiembrie 1847, p. 515). A fost îngropată în curtea bisericii din cartierul Pera.

³⁶ Zulnia Negri, fiica lui Petrace Negre și a Smarandei. S-a născut la Chișinău, probabil în ultimele luni ale anului 1823. La 17 octombrie 1840, Conachi scria într-o jalbă către domnitor că Zulnia „abia au împlinit acum al 16 an al virstei sale” (N. Iorga, *Cîteva scrisori ale poetului C. Conachi*, în *Calendarul Neamului românesc pe anul 1917*, Iași, 1916, p. 118—119). S-a căsătorit, cu puțin timp înainte de mai 1839, cu Nicolae Mavrocordat. La 20 august 1840, acesta se jeluie mitropolitului Veniamin Costache că „îi este mai mult decît cu neputință a mai trăi cu „fiica D/umnea/lui logofăt” Conachi (ASI., *Mitropolia Moldovei*, B, 1840, dos. 8, f. 1—2, 20, 36). Procesul divorțului a durat pînă în februarie 1846 (*Ibidem*, f. 59). Mai tîrziu, între 12 februarie 1850 (*Foaie satească*, XII, nr. 7, 12 februarie 1850, p. 34) și 14 noiembrie 1850 (ASB., *Doc. ist.*, CDXXXIX/68), Zulnia s-a căsătorit cu Vasile Sturdza, care divorțase de Ecaterina Balș. Au avut doi copii: Rudolf și Constantin.

³⁷ Maria-Evghenia, fiica lui Petrace Negre și a Smarandei. În iunie 1828 a fost dusă, împreună cu sora ei Elena, la Mănăstirea Văratec (ASB., AN., CCIX/16). Se va călugări numai Maria, la 15 august 1836, luînd numele de Evghenia. (Informație de la Maica Onufria Nechifor, căreia îi mulțumim și pe această cale. Scrisoare din 23 octombrie 1975). A murit la 20 noiembrie 1894 (Arhivele Statului Piatra-Neamț, *Fond Stare civilă*, Comuna Filioara, Morți, nr. 48).

³⁸ La nașterea primului fiu, din cea de a doua căsătorie cu Ștefan Sturdza, 1 noiembrie 1867, Josefina avea 31 de ani (ASI., *Stare civilă*, Iași, născuți, 1867, nr. 613). Declarația a fost făcută de Ștefan Sturdza care, credem, știa vîrsta exactă a soției lui. Probabil că nu întîmplător C. Negri era la 26 august 1836 la Napoli, unde stătea de „nouă luni” (N. Iorga, *Contribuții la istoria mai nouă a literaturii*, p. 103). Josefina Sturdza a murit la 7 noiembrie 1903 în vîrstă de 75 de ani, indică actul de deces (Comunicare a Consiliului popular al Municipiului Birlad, nr. 6 523, 9 decembrie 1977). După această declarație, ar însemna că Josefina s-a născut în 1828, dată care nu poate fi admisă. Numele mamei, baroneasa Dontoșu, menționat tot în acest act, este o mistificare genealogică născocită, de-

mamă fiindu-i, poate, cea Giuseppina din Florența, care la 12 martie 1877 îl ruga, printr-un „bilet”, pe colonelul Nicolae Pisoschi să depună un buchet de flori pe mormintul lui Costache Negri, „scumpul meu amic”³⁹. S-ar putea ca adevărul asupra nașterii Josefinei să nu-l mai aflăm niciodată, fapt dorit, se pare, și de Negri care a păstrat o totală discreție asupra acestui moment din viața sa. Într-o singură împrejurare, în urma unei scrisori a domnitorului Alexandru I. Cuza în care-i vorbea de adoptarea lui Alexandru, fiul Mariei Obrenovici, Negri i se mărturisește, la 17/29 mai 1865, cu cuvintele: „găsesc că v-ați purtat ca un om cinstit. Trebuie să ispășim aceste vechi păcate și nu vă voi de nonstra aceasta decât prin ceea ce am făcut eu însuși”⁴⁰.

Pe spatele dipticului a fost scrisă o spiță genealogică a familiei Negri, pe care o reproducem (Anexa I). Această spiță este însă deosebită de cea din 23 septembrie 1832, care provine de la descendenții lui Ioniță Negre, folosită de C. Gane⁴¹ (Anexa II). Deci încă din secolul XVIII au existat informații diferite cu privire la începuturile neamului Negri. De altfel, dovada o avem în însemnările binului Gheorghe Beldiman, din septembrie 1775,

sigur, de Josefina. Virsta de 50 de ani, indicată de martorii care declară moartea lui Ștefan Sturdza, la 2 mai 1893 (AS Vaslui, *Stare civilă*, Birlad, 1893, morți, nr. 282) nu este exactă, căci ar fi însemnat că în august 1853, când se căsătorește cu Vasile Romalo (Biblioteca Centrală de Stat, Fond Saint Georges, XXIX/4) să aibă 10 ani. Vasile Romalo era fiul lui Gheorghe Romalo și al Mariei Rosetti, soră cu Elena Cuza. Avem rezerve asupra afirmației lui P. Martinescu că Josefina s-ar fi căsătorit în străinătate. De altfel, și data folosită, 1854, este greșită. (*Costache Negri*, p. 126). Zestrea Josefinei a fost formată din: „8 000 galb/eni/ blânci numărători, 450 galb/eni/ cheltuiți cu straie și pănzăturile, 100 galb/eni/ o pereche de cercei cu brilianturi și rubinuri, un ceasornic de aur și o cruce de diamant și 150 galb/eni/ un șal turcesc” (*Buletinul oficial, Moldova*, XXVI, nr. 72, 7 septembrie 1858, p. 389). Din această căsătorie s-au născut trei copii: Ecaterina, înainte de 16 martie 1859 (C. Negri, *Scrieri*, II, ed. E. Boldan, București, 1966, p. 224); Alfred, în 1859, mort la 19 mai 1868 (ASV., *Stare civilă*, Birlad, 1868, morți, vol. II, nr. 38) și Margareta, la 7 iulie 1861 (Idem, *Stare civilă*, Birlad, Biserica Sf. Ioan, 1862, f. 5), decedată la 8 martie 1886 (AS Piatra-Neamț, *Stare civilă*, Filioara, nr. 21, f. 24). La 20 iunie 1865, Josefina cere Mitropoliei Moldovei desfacerea căsătoriei (ASI., *Mitropolia Moldovei*, dos. 23 B/1866, f. 2, comunicat de Rodica Anghel). Probabil spre sfârșitul anului 1866 sau începutul lui 1867 se recăsătorește cu Ștefan Sturdza, fiul lui Alexandru Sturdza-Birlădeanu și al Smarandei Costandache. Genealogistul Manole Bogdan, de la Paris, ne-a comunicat (scrisoare din 3 decembrie 1979) că nunta s-a oficiat la Răcăciuni, județul Bacău, la 11 februarie 1868. În registrul de căsătorii al comunei Răcăciuni, anul 1868, căsătoria nu a fost înregistrată (AS Bacău, comunicare din 11 octombrie 1982). Au avut doi copii: Nicolae și Alexandru.

³⁹ BARSR., ms. rom., 2 253, f. 23. V. Alecsandri, care a transcris biletul, îl atribuie „buchtetierei din Florența”. A fost publicat de Al. Marcu, *V. Alecsandri și Italia*, în *ARMSL*, s. III, t. III, 1927, p. 335. N. Petrașcu afirmă că biletul, iscat de Giuseppina Berta (în copia lui Alecsandri este numai pronumele Giuseppina) a fost primit de maica Evghenia Negri (*Icoane de lumină*, II, București, p. 83). Unii dintre biografi lui V. Alecsandri au afirmat că „buchtetiera... îndrăgostită de Negri” este totuna cu o cîntăreță de la teatrul „La Pergola”. G. Bengescu, de pildă, știe de la poet că se numea Sabina Heinefetter (George Bengescu, *Vasile Alecsandri*, în *CvL*, XI, 1887, p. 1037). Sabina Heinefetter nu a cîntat în 1836 la Florența. La această dată avea un contract cu „Hochtheater” din Dresda (Informație de la Sächsische Landesbibliothek, scrisoare din 11 martie 1980) și nici chiar în 1839. De altfel, semnatara biletului din 12 martie 1877 nu poate fi identificată cu Sabina Heinefetter, pentru că aceasta moare la 18 noiembrie 1872. Nu poate fi identificată nici cu Giuseppina Strepponi, prietena lui Giuseppe Verdi, pentru că aceasta cîntă pe scena teatrului „La Pergola” după 11 iunie 1839 (Informație de la Domnul Profesor Diego Maltese, Florența, scrisoare din 15 decembrie 1976. Vezi și Carlo Gatti, *Il teatro alla Scala*, II, Milano, 1964, p. 41; Gustavo Marchesi, *Giuseppe Verdi*, Torino, p. 136—138), cînd Negri cu V. Alecsandri și N. Docan au părăsit Veneția.

⁴⁰ *Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri. Correspondență*, ed. E. Boldan, București, 1980, p. 408; Constantin C. Ghurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1970, p. 346.

⁴¹ C. Gane, *Neamurile Mavrodinești din Țara Românească și din Moldova și monografia familiei Ioan Mavrodidi vel hatman*, București, 1942. C. Gane a reproduș numai fotografia spiței pe care o transcriem în Anexa II, dar numai partea familiei Negri.

care notează că Mavrodi Apostol era „țărigrădean, dar de felul lui sârbu, saigiu”⁴², și nu grec cum se arată în spița din 23 septembrie 1832.

Spița întocmită de Safta Negre ne oferă însă date mai bogate, necunoscute până acum. Mai demnă de luat în seamă este înrudirea cu familia Cuza. Am văzut că Anuța Negre s-a căsătorit cu Ion Cuza, fiul lui Velișco, iar din alte surse știm că sora bunicului domnitorului, Catrina Cuza, a fost măritată cu un Negre⁴³.

După cum se știe, Costache Negri, la solicitarea lui V. Alecsandri, la 29 februarie 1872⁴⁴, i-a comunicat acestuia alte date despre strămoșii lui, deși cunoștea că descinde din Mavrodi Apostol⁴⁵. În mod intenționat a ignorat, oare, Negri ca să-i comunice informații și despre acest înaintaș al său? Credem că nu. Alecsandri îi ceruse relații despre strămoșii lui din vremea lui Ștefan cel Mare și Negri s-a mărginit să răspundă la această solicitare, fiind sigur că bunul său prieten nu era îndeajuns de bine informat. Menționarea înaintașilor lui Negri, dintr-o vreme mai apropiată, ar fi fost de prisos, mai ales că și Alecsandri putea cunoaște unele amănunte din timpul vizitelor la Blinzi.

Negri era convins, probabil, că Mavrodi Apostol se înrudea cu presupușii săi înaintași din vremea lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, căci într-o scrisoare adresată lui C. Rosetti-Teșcanu, la 29 noiembrie 1858, afirmă că are „urice” care dovedesc că neamul său este de „trei veacuri și jumătate”⁴⁶. Dacă printre aceste „urice” se găsea și cel din 1414, pe care-l mai păstra la 29 februarie 1872, este sigur că Negri nu avusese puțința să sesizeze că „jupan Negre”, amintit în acest document, nu face parte din neamul lui⁴⁷.

Cu toate lipsurile pe care le are, spița genealogică întocmită de Safta Negre merită să fie cunoscută, pentru că ne oferă informații certe cu care se pot înlocui „scorniturile” unor biografi neinformați.

⁴² ASI., Pac. 40/40.

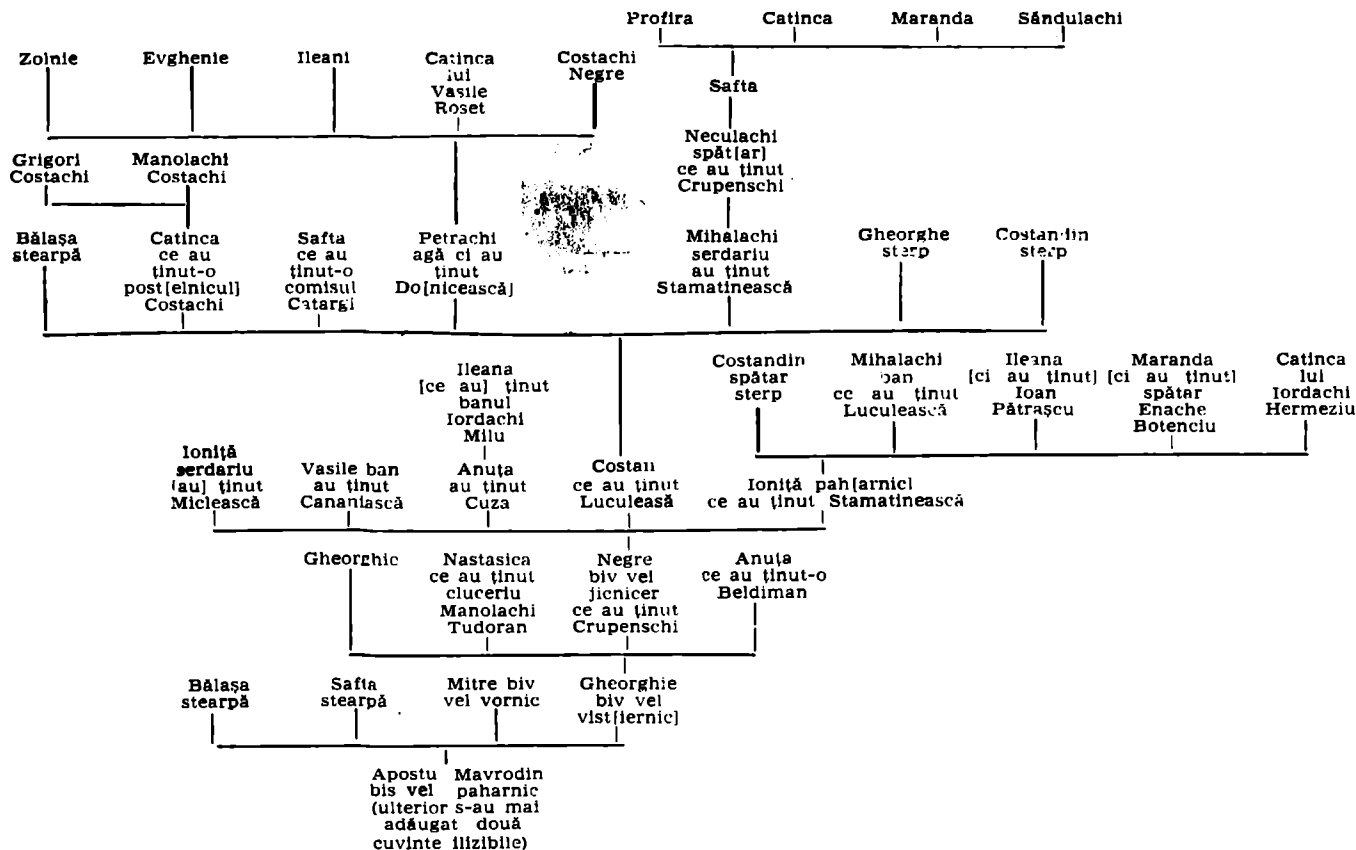
⁴³ ASB., *Doc. ist.*, MXXXIV/15 spiță copiată la 1 august 1832 de Ștefan sin Simion Picioara.

⁴⁴ C. Negri, *Scrieri*, I, p. 231—233.

⁴⁵ Pe o copie a documentului din 5 august 1667 (vezi nota 4), Costache Negri a însemnat, referindu-se la Mavrodi Apostol, „bunul tătăni meu” (ASB., *Doc. ist.*, DCXCII/2).

⁴⁶ BARS., S. 25 (2)/DCXLVIII.

⁴⁷ Pentru amănunte, vezi P. Păltănea, *Costache Negri*, loc. cit., p. 1325—1326.

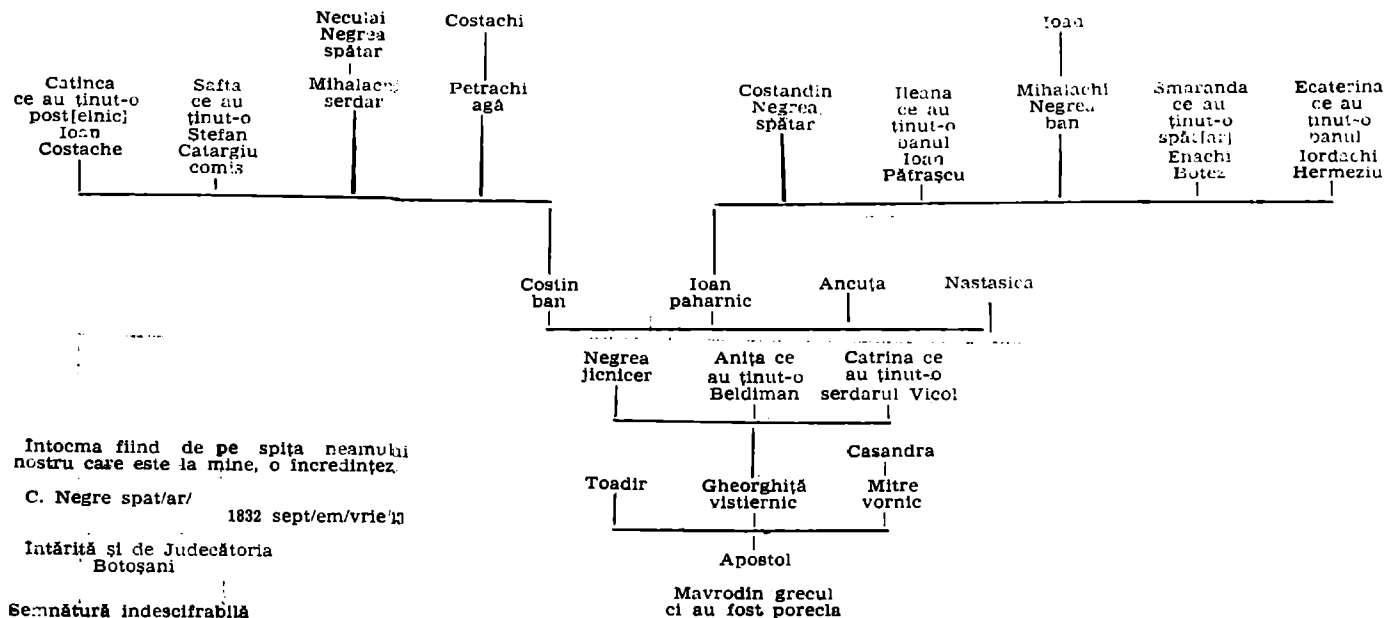
ANEXA 1. Spița familiei Negre trecută pe pomelnicul de la Blînzî

Judecătoria ținutului Botoșani

Această spiță de neamuri începătoare de la Mavrodin grecu fiind adevărată supt adivărată iscălitură D/umi/sale spat/ar/ Costandin Negre că este întocma după spița neamului D/umi/sale, ci este la D/umnea/lui.

1832 sept/embr:e/23

Iscălitură indescifrabilă

ANEXA II. Spița familiei Negre întocmită de Constantin Negre spătar, 23 septembrie 1832.

PISCICULTURA ÎN DOBROGEA ÎNTRE CELE DOUA RĂZBOAIE MONDIALE

DE

D. ȘANDRU, V. CIORBEA

Alături de cultura pământului, pescuitul a reprezentat în Dobrogea, în perioada interbelică, la fel ca și în veacurile trecute, una din îndelemnirile de bază ale multora dintre locuitori, îndeosebi a acelor care trăiau în apropierea apelor Dunării, a lacurilor și a Mării Negre, care se întindeau pe trei din cele patru laturi ale provinciei. În baza legislației românești de după primul război mondial, circa 90% din apele țării se aflau în proprietatea statului¹. Statul era proprietarul tuturor suprafețelor piscicole de pe văile apelor curgătoare și de la Marea Neagră, pe care le exploata în regie, prin concesiune sau prin arendare. Pescuitul pe scară largă se efectua însă, în mod practic, numai în delta și de-a lungul Dunării. Calculele Ministerului Agriculturii și Domeniilor din 1939 au stabilit că, între cele două războaie mondiale, fluviul, împreună cu bălțile sale, a furnizat, în medie 75% din recolta piscicolă a României, atingând în anii cu producții foarte bune cote de peste 82%. Marea Neagră contribuia cu aproximativ 10%, restul, de circa 15%, fiind realizat din riuri, lacuri și heleșteie, cu precădere din riurile mari. În același timp, o bună parte din totalul producției de pește provenit din Dunăre, circa 25—30%, era formată din specii de mare valoare, precum crapul, șalăul, somnul².

Din suprafața de aproximativ 1 200 000 ha, cât cuprindeau pescăriile statului, 436 615 ha erau situate în Dobrogea, ele fiind compuse din ape curgătoare și lacuri dulci, salmastre sau sărate³. Din această întindere, numai Delta Dunării și marile lacuri — Razelm, Dranov și Babadag — ocupau o suprafață de peste 430 000 ha, zona Tulcei fiind cea mai însemnată din cele șase regiuni piscicole ale României⁴, prin faptul că furniza peste 50% din recolta piscicolă de pe teritoriul românesc al fluviului. Ea producea într-un an pescăresc bun circa 12 000 000 kg de pește, din totalul de 20 000 000 kg ce se pescuiau pe toată lungimea românească a Dunării și pe bălțile ei, iar într-un an pescăresc slab 10 000 000 kg, din totalul de 15 000 000 kg⁵. Restul suprafețelor piscicole din Dobrogea, de peste 20 000 ha, erau formate din lacurile Tașaul, Siutghiul, Tăbăcăria, Mangalia și altele, precum și din bălțile din dreapta Dunării. În același timp, provincia poseda cea mai mare parte din litoralul românesc al Mării Negre.

Primul război mondial a lăsat urme adânci pe teritoriul dintre Dunăre și mare. Dintre toate provinciile țării, cele mai grele pierderi le-a suferit, în cursul campaniilor militare, Do-

¹ Joseph Kamil, *La coopération en Roumanie*, Paris, 1932, p. 121.

² Ion Vasiliu, *Agricultura, în Aspecte ale economiei românești*, Consiliul Superior Economic, 1939, p. 110—111.

³ Detalii la Dr. Gr. Antipa, *Dunărea și problemele ei științifice, economice și politice*, București, 1921, p. 63; idem, *Pescăriile și regiunea inundabilă a Dunării în cadrul economiei naționale și mondiale*, București, 1933, p. 16; idem, *Regiunea inundabilă a Dunării. Starea ei actuală și mijloacele de a o pune în valoare*, București, 1910, p. 9—10; Alexandru Daia, *Pescăriile Dobrogea, în Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București, 1928, p. 5; Romulus Seișan, *Dobrogea. Gurile Dunării și Insula Șerpilor*, București, 1928, p. 243.

⁴ Stan Gligor, *Exploatarea pescuitului și consecințele lui asupra vieții pescarilor din județul Tulcea în perioada 1919—1944*, în „Peuce”, Tulcea, IV (1973—1975), p. 295.

⁵ Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *Realizări agricole, 1930—1940*, București, p. 125.

brokea, regiune în care sate întregi au fost literalmente spoliaste de către trupele de ocupație⁶. Urmările războiului au fost puternic resimțite și de sectorul piscicol, unde ocupanții au practicat o politică de epuizare a resurselor hidrobiologice, determinând degradarea ori distrugerea instalațiilor, a inventarului de pescuit și, chiar, desființarea unor așezări de pescari. La sfârșitul ostilităților, alți factori, dintre care unii, precum slaba putere de cumpărare a pescarilor, creșterea prețurilor uneltelor, lipsa fondurilor necesare refacerii gospodăriilor, reprezentau consecințele nemijlocite ale războiului, precum și slaba preocupare a Ministerului Agriculturii și Domeniilor, care avea în subordine domeniul piscicol al țării, față de acest sector au afectat o bună perioadă de timp pescuitul⁷. Datorită cauzelor de mai sus, până în anul 1920, pagubele nu putuseră fi recuperate decât într-o mică măsură, fiind necesară — așa cum se remarcă într-o revistă a vremii — „încă multă muncă până ce se va putea restabili situația dinainte de război”⁸.

În asemenea condiții, în primii ani postbelici producția s-a diminuat simțitor, pentru ca ulterior să cunoască o evoluție sinuoasă, cu unele creșteri și descreșteri vertiginose. Așa de pildă, în 1919 ea a atins 8 426 464 kg., în 1924 a sporit la 14 487 287 kg, la care județul Tulcea participa cu 11 367 199 kg, pentru a scădea în anul 1926 la numai 7 156 287 kg⁹. Perturbațiile înregistrate de producție au afectat și valorificarea, influențată în plus și de „indolența celor ce au în seama lor administrația ei”¹⁰.

În România, prima lege asupra pescuitului a fost promulgată în anul 1896. Potrivit dispozițiilor ei, pescarii aveau dreptul de a pescui în apele statului și de a comercializa liber peștele, în schimbul unei dijme. Cu începere din 1912, comercializarea a devenit monopolul statului, iar pescarii au fost loviți în situația lor economică prin prețurile joase de achiziție fixate de guvern, ceea ce a determinat pe mulți dintre locuitorii Dobrogei să abandoneze această îndeletnicire¹¹. După război, regimul pescuitului și, mai cu seamă, cel al comercializării peștelui au fost modificate în baza legii din 7 iunie 1924, privitoare la comercializarea și controlul întreprinderilor economice ale statului¹². Legea scotea de sub controlul administrației centrale o parte din bunurile statului, — între acestea și pescăriile, fără a insera dispoziții exprese referitoare la regimul de valorificare a producției piscicole — ce interesau în mod deosebit marea burghezie liberală, în intenția — așa cum s-a afirmat în epocă — de a crea o bază materială partizanilor Partidului Național Liberal¹³. Ca urmare, pescuitul și valorificarea produselor piscicole au fost concesionate societății anonime „Frigul”, iar transportul peștelui societății „Delta Dunării”.

Societatea „Frigul” s-a fondat în 1919 în vederea producerii amoniacului necesar frigiferelor. Cea mai mare parte din capitalul social, de numai 3 000 000 lei, era subscrisă și vărsată de Banca Marmorosch Blank & Co. și de o serie de demnitari liberali, printre care Al. Constantinescu și C. Banu. Ulterior, societatea devine posesoarea unor antrepozite frigorifice și una din cele mai mari producătoare de gheață artificială din capitală. În 1923 ea își dublează capitalul social și creează societatea „Delta Dunării”, societate anonimă pentru transportul, comerțul și industria peștelui, cu sediul la Tulcea și cu un capital de 10 000 000 lei¹⁴.

Societatea „Frigul”, urmărind să obțină profituri cât mai ridicate din comercializarea peștelui, a început, chiar din anul 1924, când a primit concesiunea, să plătească pescarilor prețuri foarte mici, desfășurând peștele pe piață cu sume ce depășeau de câteva ori prețurile de achiziție¹⁵. Această practică a condus la o diminuare considerabilă a veniturilor pescarilor

⁶ Arh. St. București, fond Ministerul de Interne, dosar 567/1919, f. 1—2; dosar 165/1920, f. 1.

⁷ „Dobrogea jună”, nr. 121, din 5 iunie 1922.

⁸ *Pescuitul și pescăria în Dobrogea*, în „Arhiva Dobrogei”, vol. III (1920), nr. 1, p. 38.

⁹ Vezi Alexandru Daia, *op. cit.*, p. 118; Arh. St. Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, dosar 1 148/1943, f. 19.

¹⁰ „Dobrogea jună”, nr. 102, din 6 mai 1923; „Dacia”, nr. 138, din 6 septembrie 1922.

¹¹ Arh. St. București, fond Casa regală Ferdinand, dosar 7/1925, f. 1.

¹² C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi noi de unificare, 1922—1926*, vol XI—XII, p. 610—611.

¹³ Vezi M. Rusenescu, Ion Saizu, *Viața politică în România, 1922—1928*, București, 1979, p. 159.

¹⁴ Vezi Ministerul Industriei și Comerțului, *Indicatorul industriei românești, 1925*, București, 1925, p. 306 și 377; *Contribuții la istoria capitalului străin în România, 1960*, p. 39—40 și 159.

¹⁵ Arh. St. București, fond Casa regală Ferdinand, dosar 7/1925, f. 1—2.

și, pe de altă parte, la sporirea mijloacelor de lucru ale societății, al cărui capital social ajunge, la scurtă vreme după obținerea concesiunii, la 60 000 000 lei¹⁶. Față de agravarea situației locuitorilor ce se indeleșteau cu pescuitul, syndicatele agricole județene din regiune și Centrala Cooperativelor de Producție și Consum au încercat să vină în ajutorul pescarilor, inițiind cooperativizarea lor. Inițiativele și propaganda celor două instituții au determinat apariția asociațiilor cooperatiste pescărești, care au fost create de-a lungul Dunării, de la Hirsova la Reni, inclusiv pe Brateș¹⁷, astfel că la sfârșitul anului 1924 se aflau deja în activitate 28 de asemenea cooperative¹⁸. Ulterior, mișcarea de asociere a pescarilor s-a consolidat și s-a dezvoltat, atingând apogeul la sfârșitul anului 1927, când numărul unităților a ajuns la 53¹⁹, pentru ca odată cu izbucnirea crizei economice, în 1929, ea să se resimtă pe toate planurile sale de activitate, fără a mai atinge vreodată nivelul de la sfârșitul primului deceniu postbelic²⁰.

Legea pentru comercializarea și controlul întreprinderilor economice ale statului, deși admitea unele înlesniri cooperativelor pescărești, le subordona în fapt societății ce deținea monopolul comercializării peștelui. În asemenea condiții, societatea „Frigul” a promovat un sistem de pescuit ce amenința să ducă la exterminarea speciilor și care crea, în același timp, dezavantaje atât pescarilor asociați sau neasociați în cooperative, cât și statului prin faptul că ea nu își onora obligațiile prevăzute în contractul de concesiune²¹. Nemulțumite de monopolul acordat societății, care le stăpânea activitatea și le diminuă veniturile, cooperativele de pescari din regiunea Deltei Dunării și din sudul Basarabiei, în colaborare cu Centrala Cooperativelor de Producție și consum, au adresat Consiliului Superior de Îndrumare și Control propuneri privitoare la admiterea tuturor perscarilor asociați din cele două mari regiuni piscicole ca membri participanți la comercializarea pescăriilor, cu aport de capital total de 500 000 000 lei, ce consta din unelte de pescuit, ambarcațiuni și vase fluviale și alte instalații pescărești ce le posedau ei. Dar consiliul nu le-a dat nici un răspuns²². Ca urmare, în 1925, printr-un alt memoriu adresat concomitent aceluiași consiliu și regelui Ferdinand de către delegații cooperativei de pescuit și de desfacere în comun a peștelui din Dobrogea și Basarabia se revendica efectuarea comercializării peștelui prin cooperativele de pescari, care erau interesate direct și în cel mai înalt grad în această operație, căci — declarau ei — prin menținerea sistemului impus în 1924, cei „60 000 de pescari vinători urmează să devină robii unei grupări capitaliste”²³. În schimbul participării la valorificarea producției piscicole, pescarii cooperativizați se angajau să îmbunătățească inventarul, să intensifice pescuitul, să protejeze reproducerea tuturor speciilor, să înființeze fabrici de conserve, depozite frigorifice și magazine speciale de desfacere²⁴. În memoriu erau reafirmate, de fapt, o serie de doleanțe și de idei referitoare la dezvoltarea pescuitului ce fuseseră preconizate la cele două congrese ale pescarilor vinători din 10 martie 1920 și 11 iunie 1923 de la Tulcea, cu care prilejuri fuseseră dezbătute pe larg și problemele valorificării și industrializării producției piscicole²⁵.

Ca și în cazul memoriului anterior, nici acum revendicările pescarilor nu au fost luate în considerație. Rezultatul politicii de monopol asupra comerțului cu pește s-a concretizat nu numai în pauperizarea multor pescari, ci și într-o scădere, care a ajuns de aproape două treimi, a recoltei de pește. Această stare a obligat, în 1928, guvernul să desființeze sistemul

¹⁶ *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, p. 159.

¹⁷ Joseph Kamil, *op. cit.*, p. 121.

¹⁸ Gr. Mladenatz, *Industrializarea și comercializarea fructelor prin cooperatie*, în „Economia națională”, București, an. XLVII (1926), nr. 1, ianuarie, p. 11.

¹⁹ Joseph Kamil, *op. cit.*, p. 121.

²⁰ Detalii în I. I. Tatos, *Rolul federațiilor de cooperative din România în valorificarea produselor agricole*, în „Independența economică”, București, an. XXII (1939), nr. 6, noiembrie-decembrie, p. 40; Prof. Agricola Cardaș, *Cooperatia agricolă*, în „Pagini agrare și sociale”, București, an. XX (1943), nr. 3, martie, p. 77.

²¹ „Dobrogea jună”, nr. 97, din 5 mai 1926; Arh. St. București, fond Casa regală Ferdinand, dosar 7/1925, f. 2.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Arhiva Ministerului Apărării Naționale, fond Divizia a 9-a, dosar 479/1920, f. 8; „Dobrogea jună”, nr. 131, din 12 iunie 1923.

instituit cu patru ani mai înainte și să revină, în vederea sporirii veniturilor pescăriilor, la practica vânzării producției piscicole prin licitație publică²⁶.

La exploatarea la care au fost supuși pescarii de către societățile „Frigul” și „Delta Dunării” s-a adăugat ulterior și cea practică de Administrația Pescăriilor Statului. Aceasta a luat o serie de măsuri spoliatorii, conform cărora pescarii erau obligați să plătească pînă la 50% din recolta obținută drept dijmă. Impunerea la dijmă a fost ulterior extinsă și asupra părții fixate ca hrană pentru pescari. Copleșiți de nevoi, pescarii din Sulina se plîngeau, în anul 1926, prefectului de Tulcea că, în asemenea condiții, ei nu mai puteau face față greutăților, fiind lipsiți de mijloace financiare și că aveau deja mari datorii, ce se ridicau la sume cuprinse între 8 000 și 20 000 lei²⁷. Sesizată și de alte plîngeri similare, prefectura județului Tulcea va interveni, la 29 septembrie 1927, la Ministerul Agriculturii și Domeniilor, solicitîndu-i să revizuiască hotărîrea privitoare la perceperea dijmii în capital pe cota pescuitului, întrucît — declara prefectul — „măsura pare nedreaptă, peștele de hrană al pescarului n-a fost supus niciodată vreunei condiții de dijmă”²⁸.

Greutățile crescînde ce le întîmpinau pescarii au determinat pe mulți dintre ei să abandoneze această îndeletnicire, fapt ce a avut efecte negative asupra recoltei de pește. În schimb, statul a inițiat, începînd din anul 1925, o campanie de lucrări de amenajare a regiunii piscicole a Deltei Dunării, finanțată în exclusivitate cu sumele din ce în ce mai mari ce i-au revenit din încasările realizate de pe urma pescuitului. Cu aceste venituri s-a acoperit plata pentru terminarea unora dintre canalele și stăvilarele ale căror construcții începuseră înainte de primul război mondial și s-au finanțat lucrările de săpare a noi canale, între care mai important a fost canalul de beton dintre lacurile Mamaia și Tașaul. Aceste lucrări, menite să alimenteze cu apă de Dunăre, în principal, lacurile și bălțile interioare, au favorizat sporirea producției de pește și au influențat favorabil proporția dintre speciile existente²⁹. Totodată, a fost construit laboratorul hidrobiologic din Constanța, „pentru cercetări științifice, care să fie baza pescuitului în larg la Marea Neagră”³⁰.

Paralel, au fost inițiate și cîteva măsuri de politică piscicolă. În martie 1927, ministrul agriculturii și domeniilor, Constantin Garoflid, a supus dezbaterilor corporilor legiuitoare „Proiectul de lege pentru exploatarea pescăriilor”, prin care se încerca a se pune capăt „empirismului și intereselor vremelnice ce au condus administrația și exploatarea pescăriilor”. În vederea realizării unei conduceri tehnice unitare în acest sector al economiei, Administrația Pescăriilor Statului urma să fie scoasă de sub tutela Ministerului Agriculturii și Domeniilor, devenind autonomă. Se preconiza ca pescuitul să fie efectuat numai de „oameni de meserie”, obligați a plăti o dijmă ce varia în funcție de cantitatea și de specia pescuită³¹. Tot în același an a fost creată prima societate particulară pentru valorificarea peștelui de mare, căreia i-au urmat în perioada următoare altele.

Pescuitul în Marea Neagră a constituit însă și a continuat să rămînă în permanență „una din chestiunile care au preocupat foarte multă vreme forurile diriguitoare ale comerțului și economiei dobrogene”³². Pescuitul marin, atît cel de coastă, cît, mai ales, cel din larg, nu a avut niciodată între cele două războaie mondiale o pondere prea însemnată în recolta piscicolă a României. Aceasta, datorită, în principal, condițiilor cu totul speciale ale apei — salinității ei pronunțate, de 16—18 grame la litru — care nu asigurau un mediu favorabil organismului animal, ceea ce face ca numărul speciilor să rămînă redus, iar producția piscicolă relativ mică în comparație cu alte mări și, mai cu seamă, cu cea a apelor dulci³³. Așa de pildă, dacă apa Dunării și a bălților ei din România dădea o producție anuală cuprinsă între 150 și 250 kg la ha, iar cea a heleșteielor sistematice, unde peștii erau hrăniți artificial, între 1 200 și 1 500 kg, producția la ha a Mării Negre abia se ridica la

²⁶ Dr. Gr. Antipa, *Pescăriile și regiunea inundabilă a Dunării în cadrul economiei naționale și mondiale*, p. 27—28.

²⁷ Arh. St. Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, dosar 622/1936, f. 8.

²⁸ Idem, dosar 362/1927, f. 88.

²⁹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, județul Tulcea, dosar 423/1933—1934, f. 26—27; Ion Vasilîu, *op. cit.*, p. 112—113.

³⁰ Ion G. Vidrașcu, *Lucrări tehnice pentru valorificarea pescăriilor dobrogene, în Dobrogea, Cincizeci de ani de viață românească*, București, 1928, p. 430.

³¹ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 28 martie 1927, p. 2089—2090.

³² „Dobrogea jună”, nr. 30—31, din 13 februarie 1937.

³³ Ion Vasilîu, *op. cit.*, 109.

2,5 kg³⁴. Se adaugă slaba dotare tehnică și insuficiența pregătire profesională a pescarilor marini, fapt care a menținut în întreaga perioadă interbelică recolta de pește sub posibilitățile ei reale. Dacă avem în vedere că de la Ecrene pînă la Constanța se exploatau circa 350 000 kg de pește anual, în timp ce Bulgaria, pe o porțiune similară de litoral și în aceleași condiții hidrobiologice, obținea, datorită dotării superioare cu unelte și instalații, o producție de aproximativ 4—5 000 000 kg³⁵, ne putem da seama de starea nesatisfăcătoare a pescuitului nostru în apele Mării Negre.

După Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 s-a manifestat în mod constant la cercurile conducătoare românești tendința de a încuraja procesul de transformare a pămînturilor inundabile, indiferent dacă acestea constituiau sau nu fond piscicol, în terenuri cultivabile. Legiuitorii reformei agrare din 1921 au înscris în textele legilor de expropriere și împroprietărire cîteva dispoziții care încercau să determine pe moșierii ce posedau pămînturi inundabile să inițieze asanarea sau drenarea lor, pentru a fi introduse în circuitul culturii agricole, terenurile respective fiind apoi scutite de expropriere³⁶. Ca urmare a efectuării unor asemenea lucrări, o parte din zonele inundabile ale Dunării au devenit cultivabile, încetînd de a mai prezenta interes din punct de vedere piscicol³⁷. În Dobrogea, însă, unde pămînturile inundabile aparțineau aproape în totalitatea lor statului și unde operațiile de îmbunătățiri funciare solicitau investiții deosebit de ridicate, acestea nu s-au putut executa decît pe suprafețe destul de mici, neinfluențînd, de fapt, vechea structură după modul de folosință a fondului funciar. Așa de pildă, în cursul anilor 1924—1929, locuitorii comunei Chilia Veche, județul Tulcea au îndiguit și asanat bălțile din ostroavele Tătaru și Cernovca, pe care le deținea cu titlul de arendă de la Pescăriile Statului, transformîndu-le în pămînt cultivabil, de pe care au reușit să obțină, în anii agricoli normali, recolte relativ bune³⁸. O serie de diguri, menite să contribuie la o mai bună valorificare a bălților, dar care au dus, în același timp și la asanarea unor suprafețe de pămînt, au fost ridicate, tot pe teritoriul județului Tulcea, de către administrația pescăriilor³⁹. Dar, aproape pretutindeni, lucrările de asanare au fost rudimentare, digurile construite de-a lungul albiei inundabile a Dunării cedînd la viiturile mai mari ale fluviului, astfel că terenurile respective au continuat să rămînă, în cele din urmă, în proporție de aproape 90%, tot regiuni piscicole⁴⁰.

O atenție sporită s-a acordat regiunilor inundabile ale Dunării în perioada primului guvern național-tărănist, condus de Iuliu Maniu. Acesta a încercat să inițieze ample și complexe lucrări de ameliorări funciare pe Dunăre și în delta ei, atît pe proprietățile statului, cît și pe cele particulare, menite să asigure repunerea în circuitul culturii a pămînturilor inundabile și, totodată, să conducă la sporirea producției piscicole pe terenurile neasabile. La 19 decembrie 1928, din însărcinarea ministrului agriculturii și domeniilor, Ion Mihalache, directorul general al Serviciilor speciale pentru îmbunătățirea terenurilor agricole din cadrul aceluia departament a solicitat consulatului central al Statelor Unite ale Americii din București informații detaliate despre drenările ce se efectuaseră pe fluviul Mississippi, întrucît — se motiva în cererea acestuia — guvernul român intenționa să execute lucrări similare pe Dunăre⁴¹.

În primăvara anului 1929 problema a fost studiată de o comisie numită de guvern, formată din reprezentanți ai tuturor instituțiilor ce întrețineau legături directe sau indirecte cu agricultura, cei mai buni hidrologi români și o serie de „experți specialiști mari din străinătate”⁴². Comisia a întocmit și a efectuat calcule pentru o serie de lucrări de îmbunătățiri

³⁴ Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *op. cit.*, p. 123.

³⁵ „Dobrogea jună”, nr. 30—31, din 13 februarie 1937.

³⁶ Vezi D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, 1975, p. 107—108.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Vezi Arh. St. Tulcea, fond Consilieratul agricol al județului Tulcea, dosar 120/1930, f. 37; fond Prefectura județului Tulcea, dosar 1066/1936.

³⁹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, județul Tulcea, dosar 423/1933—1934, f. 26—27.

⁴⁰ Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 109.

⁴¹ National Archives of the United States of America, Washington, D.C., Record Group Number 59, Decimal File 1910—1929, doc. 871.6112/2; doc. 871.6112/3.

⁴² Dr. Gr. Antipa, *op. cit.*, p. 28.

funciare și de îndiguiri pe Dunăre⁴³. Planurile stabilite acum reprezentau o revenire la sistemul preconizat în anul 1910, ce urmărea amenajarea unor pământuri inundabile numai pentru pescuit și a unor suprafețe piscicole pe care pescuitul să poată fi combinat cu pășunatul vitelor⁴⁴. În același timp, șeful serviciului hidrologic din Ministerul Agriculturii și Domeniilor, inginerul Ion Vidrașcu, care se pronunțase imediat după război pentru repunerea terenurilor inundabile în circuitul culturii⁴⁵, a pregătit un proiect de lege prin care se preconiza ameliorarea complexă a circa 200 000 ha de-a lungul fluviului, prin intermediul sindicatelor particulare de îmbunătățiri funciare, cărora statul le promitea sprijinul său financiar și deplină libertate de acțiune⁴⁶.

Paralel, guvernul a operat, prin legea promulgată la 11 iulie 1929, modificări în organizația centrală a pescăriilor, desființând Direcția Pescăriilor și creînd în locul ei Administrația Pescăriilor și Ameliorațiunilor din Regiunea Inundabilă a Dunării (P.A.R.I.D.), cu autonomie mult sporită⁴⁷. Legea „Paridului” cuprinde, concomitent, noi dispoziții referitoare la ameliorări și la modalitățile de finanțare a investițiilor, astfel ca piscicultura națională „să fie ridicată în scurt timp la valoarea ei adevărată, prin propriile ei puteri și fără a se recurge la niciun fel de concesiuni și monopoluri mascate”⁴⁸.

Ministrul agriculturii și domeniilor, Ion Mihalache, spera să asigure finanțarea acestor vaste operații din prima tranșă a împrumutului de stabilizare și de dezvoltare economică, ce fusese obținută la începutul lunii februarie 1929 de la un grup financiar internațional⁴⁹. În acest scop, în vara anului 1929, el a solicitat pentru departamentul agriculturii și domeniilor o sumă de 1 200 000 000 lei, din care 100 milioane lei urmau a fi investiți pentru punerea în valoare a regiunilor inundabile ale Dunării⁵⁰, cu prioritate pentru revitalizarea și industrializarea producției piscicole⁵¹. Dar, din cauza dificultăților financiare întâmpinate atunci de stat, agriculturii i s-au alocat numai 500 000 000 lei. Cum în anul agricol anterior se înregistrase o recoltă slabă pe aproape jumătate din teritoriul țării⁵², din suma de mai sus, 231 000 000 lei au fost utilizați pentru finanțarea cumpărării de semințe, iar restul, de 269 000 000 lei, pentru procurarea de mașini și unelte agricole⁵³, astfel că, din lipsă de fonduri, proiectul nu a putut fi pus atunci în aplicare.

Deși devenise evident că, în condițiile date de criză economică, statul nu dispunea de capacitatea de a finanța un plan de asemenea anvergură, proiectul a continuat, totuși, să mai rămână un timp în atenția guvernului, care nu l-a scos de pe ordinea zi a programului său de îndeplinire. La 28 iunie 1930 a fost promulgată legea pentru ameliorarea terenurilor degradate⁵⁴, care completa legea regimului apelor, din 27 iulie 1924, oferind o bază juridică mai largă pentru organizarea lucrărilor de îmbunătățiri funciare. Agravarea, în anii următori, a crizei din domeniul finanțelor, a dus la abandonarea lui, statul limitându-se ulterior la a finanța o serie de lucrări de ameliorări funciare în Delta Dunării, care erau absolut indispensabile pentru întreținerea fondului piscicol, și la inițierea de noi studii în această direcție. Astfel, a fost începută construcția unui mare canal în insula Sf. Gheorghe, care a vizat punerea în valoare a unei suprafețe neproductive de 110 000 ha, și s-au curățat de nămol gîrilele Deltei Dunării. Aceste operații, corelate cu noul sistem de comercializare a peștelui impus în 1928, au contribuit la refacerea producției piscicole a Dunării, care a

⁴³ Ing. M. N. Ghițescu, *Terenurile inundabile din Valea Dunării*, în „Economia națională”, București, an. LII (1931), nr. 9—10, septembrie-octombrie, p. 324—327; „Buletinul agricol și climateric”, Iași, an. I (1930), nr. 1, aprilie, p. 16.

⁴⁴ Dr. Gr. Antipa, *op. cit.*, p. 28.

⁴⁵ Gabriel Giurgea, *Situația României de după război*, București, 1926, p. 57—58.

⁴⁶ „Adevărul”, din 5 aprilie 1929.

⁴⁷ Ing. agr. Const. I. Ciulci, *Îmbunătățirile funciare și comasarea pământurilor în regiunea Jijiei din nordul Moldovei*, București, 1940, p. 6.

⁴⁸ Dr. Gr. Antipa, *op. cit.*, p. 29.

⁴⁹ Vezi D. Șandru, *Capitalul străin în agricultura României în anii crizei economice*, în *AIPIA*, XIX, 1982, p. 434.

⁵⁰ „Buletinul agricol”, Craiova, an. V (1929), nr. 7—8, iulie-august, p. 22.

⁵¹ „Dacia”, nr. 110, din 5 iulie 1929.

⁵² Vezi Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 27/1930, f. 20.

⁵³ „Argus”, din 28 iunie 1929.

⁵⁴ „Monitorul oficial”, nr. 141, din 28 iunie 1930.

depășit către sfârșitul crizei economice nivelul antebelic, și la înmulțirea considerabilă a crapului și salăului, specii de mare valoare alimentară și comercială⁵⁵. Dar, pe ansamblu, realizările se dovedeau insuficiente în raport cu cerințele reale. Președintele Consiliului de Administrație al Administrației Pescăriilor din Regiunea inundabilă a Dunării, dr. Gr. Antipa, aprecia, în 1935, referindu-se la ameliorarea zonei piscicole a Deltei Dunării, că singura soluție pentru rezolvarea problemei pescuitului din această parte a țării rămânea constituirea unui fond de rulment din care să se acopere cheltuielile necesare⁵⁶.

La începutul anului 1937 a fost întocmit un plan cincinal pentru punerea în valoare a terenurilor inundabile și a produselor pescăriilor statului. Acesta relua vechiul program preconizat de Grigore Antipa încă la începutul veacului nostru⁵⁷ privitor la executarea și finanțarea lucrărilor de ameliorare a zonelor piscicole și la modalitățile de exploatare și de industrializare a peștelui. Marele savant recomanda, totodată, extinderea lucrărilor asupra râurilor, crearea unui Serviciu special al repopulării tuturor apelor țării, înființarea de stațiuni piscicole și indica modul de realizare practică a acestui program⁵⁸.

Un an mai târziu, în 1938, statul a readus la ordinea zilei vechile proiecte de ameliorare a terenurilor din apropierea apelor Dunării. Astfel, în iunie 1938, guvernul Miron Cristea a încercat să obțină colaborarea unor hidrologi din Anglia, Franța, Statele Unite ale Americii și din alte țări la punerea în aplicare a studiului lui Ion Vidrașcu, din 1929, în special pentru lucrările ce aveau în vedere construirea canalelor în zona joasă a Dunării, menite să conducă la un control științific al apei și la aplicarea ei în scopuri diverse⁵⁹, dar nici de această dată proiectul nu a putut fi pus în aplicare, din cauza lipsei mijloacelor finanțare. În aceste condiții, statul s-a văzut nevoit să continue executarea ori completarea lucrărilor mai vechi de canalizare și de ameliorări diferite în regiunea piscicolă a Deltei Dunării. Pe ansamblu, lungimea canalelor artificiale create aici cu începere din anul 1903 pînă în 1940 a depășit 125 km⁶⁰, volumul global al lucrărilor pînă în prezent fiind apreciat drept mulțumitor, dacă avem în vedere posibilitățile financiare reale ale statului și problemele economice de ansamblu cărora el a trebuit să le facă față între cele două războaie mondiale.

Dacă în deceniul al patrulea al veacului nostru statul a făcut unele eforturi pentru sporirea producției piscicole a Deltei Dunării, în direcția pescuitului marin măsurile adoptate au fost neesențiale, singura inițiativă mai importantă ce a prins viață fiind înființarea la Constanța, în anul 1937, a Școlii de pescari, creată „cu scopul de a forma pescari români la mare, bărbați curajoși și pricepuți, în stare să înfrunte toate greutățile și riscurile pescuitului”⁶¹. De altfel, autorii volumului *Realizări agricole*, care au găsit cuvinte elogioase față de toate înfăptuirile Ministerului Agriculturii și Domeniilor din deceniul 1930—1940, referindu-se la pescuitul marin, făceau o singură precizare, care reflecta fidel starea lui de la sfârșitul acelei perioade: „Avem un început de organizare a pescuitului la Mare și se studiază diferite probleme în legătură cu acest pescuit”⁶².

După criza economică din 1929—1933, principalele probleme cu care se confruntaseră pescarii în primul deceniu postbelic nu au dispărut, ci ele au îmbrăcat fie forme agravante, fie atenuate. Ca și mai înainte, pescarii continuau să-și exercite meseria în schimbul plății unei cote din recolta realizată, stabilită de conducerea pescăriilor, care oscila de la specie la specie. La mare, ei dădeau statului 5% pentru soiurile de pește de mică valoare alimentară, 25% pentru sturioni și 30% pentru icrele negre. În Delta Dunării și pe lacurile litoralului

⁵⁵ Dr. Gr. Antipa, *op. cit.*, p. 28.

⁵⁶ Idem, *Măsurile și lucrările necesare pentru intensificarea producției pescăriilor și pentru valorificarea produselor lor*, București, 1935, p. 13.

⁵⁷ Gr. Antipa, *Chestiunea planului cincinal*, în „Buletinul Administrației generale a P.A.R.I.D.”, nr. 1, 1937, p. 15 și urm.

⁵⁸ Idem, *Teoriile politicii de stat pentru dezvoltarea, organizarea și punerea în valoare a pescăriilor României*, București, 1937, p. 14—17. Detalii în legătură cu această problemă în articolul lui I. Saizu, „Cariera” conceptului de plan în România (Perioada interbelică), în *AIAT*, XVIII, 1981, p. 137.

⁵⁹ National Archives of the United States of America, Washington, D.C., Record Group Number 59, Decimal File 1930—1939, doc. 871.6461/3.

⁶⁰ Vezi Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *op. cit.*, p. 126—128.

⁶¹ Arh. Șc. Constanța, fond Prefectura județului Constanța, dosar 20/1938, f. 230.

⁶² Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *op. cit.*, p. 126.

cota de participare către stat varia între 30 și 50%, pescarii de aici avînd în plus obligația executării unor anumite lucrări de întreținere a gîrlelor de alimentare cu apă. Întreaga recoltă era predată de pescari la birourile statului din Constanța ori din Tulcea, care o vindeau apoi negustorilor, prin licitație, iar aceștia, la rîndul lor, o desfăceau pe piețele orașelor⁶³.

În practică, însă, în procesul de valorificare se mai interpunea pretutindeni categoria colectorilor, care îndeplineau oficiul de preluare a peștelui la cherhanale și de a-l transporta la unul din cele două centre. Datorită acestor verigi intermediare ce interveneau în procesul de valorificare, prețul de vânzare al peștelui către populație creștea de cîteva ori, diferențele fiind mai mici sau mai mari în funcție de valoarea alimentară a fiecărei specii de pește. Astfel, dacă la Jurilovca, județul Tulcea, pescarii primeau, în toamna anului 1937, pentru un kg de șalău 20 de lei, prețul de desfacere pe piața Constanței ajungea la 160 lei pe kg⁶⁴. Grigore Antipa preciza, referindu-se la „cherhanagii”, că aceștia se pretau la o speculă și la o cămătărie „adeseori nerușinată” a pescarilor vinători și că, pe această cale, ei absorbeau, totodată, o mare parte din veniturile ce s-ar fi cuvenit „proprietății”⁶⁵, mai exact, statului și pescarilor, iar o gazetă constănțeană nota, în același sens, că valorificarea producției piscicole continua să rămînă dezavantajoasă pescarilor, timp în care aprovizionarea piețelor orașelor provinciei cu produse pescărești era deficitară și „de o anomalie care a dat și dă mult de gîndit”⁶⁶.

În aceste condiții, nu păreau deloc lipsite de rațiune memoriile adresate de pescari în cursul anului 1937 atît guvernului, cit și regelui Carol al II-lea, prin care ei solicitau cu precădere alocarea de noi credite, menite să contribuie la îmbunătățirea procesului de valorificare a peștelui, pentru „a salva cit mai curînd — așa cum se preciza într-unul dintre acestea — pescarii români de la desființare”⁶⁷. Dar, ca și în trecut, revendicărilor lor nu li s-au dat soluții practice, în ciuda faptului că transportul și comerțul peștelui continuau să se efectueze în mod primitiv⁶⁸.

Participarea României la cel de-al doilea război mondial a determinat o stagnare în lucrările de ameliorare funciară a regiunii inundabile a Dunării. Cu toate că devenise un fapt evident că, în condițiile de atunci, cînd eforturile materiale ale statului erau concentrate spre susținerea frontului, executarea lor era, practic, imposibilă, specialiștii nu au încetat de a face propuneri în această direcție. Este de notat planul inginerului agronom Șt. Mihălcescu, din Serviciul Îmbunătățirilor Funciare al Ministerului Agriculturii și Domeniilor, pregătit pentru Congresul Uniunii Generale a Inginerilor din România, din octombrie 1941, prin care erau preconizate lucrări complexe în vederea valorificării acestor terenuri, evidențiindu-se, totodată, marile avantaje ce decurgeau pentru pescuit din înlăptuirea lor⁶⁹.

Odată cu intrarea României în cel de-al doilea război mondial și în sectorul piscicol greutățile s-au înmulțit, datorită, în principal, războiului însăși, dar și măsurilor autorităților militare, care au limitat pescuitul la anumite zone și care au supus unor controale severe și unor restricții circulația ambarcațiunilor pescărești⁷⁰. Cum, în condițiile războiului, cererile de pește pe piața germană deveniseră din ce în ce mai mari, administrația antonesciană a încercat să asigure mijloacele necesare intensificării exploatarei regiunilor piscicole. În acest scop, la cererea guvernului, conducerea Pescăriilor Statului din Regiunea Inundabilă a Dunării a redactat un proiect, ce trebuia înlăptuit în decursul a șase ani, care privea crearea unei flote moderne de pescuit pentru Dunăre și Marea Neagră⁷¹. A fost semnată chiar o convenție

⁶³ Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 112.

⁶⁴ „Dobrogea jună”, nr. 168—169, din 4 septembrie 1937.

⁶⁵ Dr. Gr. Antipa, *Măsurile și lucrările necesare pentru intensificarea producției pescăriilor și pentru valorificarea produselor lor*, p. 13.

⁶⁶ „Dobrogea jună”, nr. 168—169, din 4 septembrie 1937.

⁶⁷ Idem, nr. 194, din 14 octombrie 1937.

⁶⁸ Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *op. cit.*, p. 128.

⁶⁹ Șt. Mihălcescu, *Valorificarea terenurilor inundabile și mlăștinoase din România*, în „Buletinul A.G.I.R.”, an. XXIV (1942), nr. 4, aprilie, p. 75—78. Congresul A.G.I.R. nu a mai avut loc atunci.

⁷⁰ „Dobrogea jună”, nr. 87, din 5 decembrie 1943.

⁷¹ *Propuneri asupra unui regim de dezvoltare a marinei comerciale și proiectul programului de vase fluviale și maritime întocmit de comisia însărcinată de Ministerul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor*, iunie 1942, p. 10.

cu Reichul, prin care acesta din urmă se angaja să construiască și să livreze României 14 vase de pescuit de coastă și de larg. Dar, în condițiile din etapa a doua a celui de-al doilea război mondial, când Germania hitleristă suferea eșec după eșec pe fronturile de luptă, ea nu și-a mai onorat, ca și în cazul tuturor celorlalte convenții comerciale, angajamentele asumate, astfel că dispozițiile acestei înțelegeri au rămas literă moartă.

În concluzie, între cele două războaie mondiale, pescuitul în Dobrogea a stat sub influența a numeroși factori, între care principalii au fost urmările primei mari conflagrații asupra economiei provinciei și politica piscicolă a cercurilor guvernante din România. Deși statul a încercat, printr-o serie de măsuri legislative, să determine un progres real al pisciculturii în România, lipsa mijloacelor financiare nu i-a permis niciodată realizarea la parametri propuși a proiectelor ce vizau acest scop. În același timp, măsurile referitoare la valorificarea recoltelor de pește au agravat situația materială a maselor de pescari din Delta Dunării, ele având implicații nemijlocite asupra recoltei de pește.

SEPTEMBRIE 1940 : O FESTIVITATE ANULĂTĂ

DE

LEON EȘANU

La 22 august 1890 se stingea din viață V. Alecsandri, poetul național care prin întreaga sa activitate a pus o piatră de temelie literaturii și culturii noastre, fiind, în același timp o personalitate reprezentativă din acea pleiadă de bărbați iluștri care au participat activ la marile momente regeneratoare ale istoriei naționale în epoca modernă.

Cu ocazia morții poetului, Dimitrie Sturdza, vorbind în numele Academiei Române, dar în același timp în consens deplin cu gândurile care animau un întreg popor, arăta : „Cincizeci de ani Vasile Alecsandri a stat neconținut în fața națiunii, cîntînd cele mai gingașe simțiri și emoții ale inimii omenеști, descriînd cu cuvinte fermecătoare frumusețile țării și graiul poporului, punînd dinaintea noastră imaginea gloriei strămoșești și a virtuților trecute, îmbărbătînd generația sa cu cîntece vitejești și cu inspirațiuni puternice, înălțînd faptele mari ale națiunii, plin de credință în țară și credincios ei. 50 de ani a luptat împreună cu cei mai inimoși fii ai națiunii, ca să capete acele drepturi ce păreau pentru tordeauna pierdute, ca să asigure urmașilor o patrie cu un viitor demn de originea și trecutul neamului românesc. 50 de ani a fost Alecsandri unul din cei mai de frunte, acolo unde era de lucrat și de muncit. El a fost unul din fruntașii acelei generații care veșnic va sta exemplu de cugetări și de fapte, de dezinteresare și de devotament, de curaj și de modestie, de simțămînt de datorie și de neobosită voință. Țării acesteia i-a închinat el toate bătăile inimii lui. I-a plîns durerile, i-a cîntat bucuriile, i-a mîngîiat dorurile, i-a zugrăvit munții, riurile, florile, firul de iarbă, a îmbărbătat-o în vremi de cumpănă, a apărat-o, i-a înălțat mîndria. A luptat cu înflăcărare pentru Unire, pentru doborîrea barierelor dintre români :

Vin la Milcov cu grăbire
Să-l secăm dintr-o sorbire
Ca să treacă drumul mare
Peste-a noastre vechi hotare.

A cules și truda sa a dăruit neamului comoara de mare preț, poeziile populare, copiii găsiți ai geniului românesc”¹.

În pofida vicisitudinilor și a vitregiilor abătute asupra țării, în vara și toamna anului 1940, împlinirea a 50 de ani de la moartea bardului de la Mîrcești n-a trecut — nici nu putea să treacă — neobservată. Omagierea personalității sale de mare prestigiu pentru cultura și istoria românească se impune mai ales pentru condițiile cînd aceasta putea avea efecte de necesară rememorare a unui trecut glorios la care V. Alecsandri a avut un recunoscut și prestigios aport.

Situația existentă în acel timp și tragedia trăită de poporul român prin amputările teritoriale la care a fost supus în 1940 cereau să fie folosit orice mijloc care putea să amintească de momentele glorioase din istoria sa milenară, de tenacitatea cu care a luptat pentru drepturile sale, de personalitățile care au răspuns prin viața și activitatea lor la împlinirea năzuințelor și idealurilor țării.

Într-un emoționant articol, din care vom cita doar cîteva pasagii mai semnificative, intitulat *Popas lingă mormîntul lui Vasile Alecsandri*, ziarul „*Timpu*” din 23 august 1940 consemna : „Iată astăzi se împlinesc 50 de ani de la moartea lui V. Alecsandri. Bardul de

¹ Vezi „*Timpu*”, an IV, nr. 1208 din 11 septembrie 1940.

la Mircești e din nou actual prin lupta, crezurile și imensa lui iubire de pământul românesc, pe care l-a cîntat cu fierbinte pasiune. *Mai ales astăzi, răsfoind din nou opera lui, simțim că pentru ceasul acesta a fost scrisă* [subl. ns.]. Legende istorice și faptele de arme ale oștenilor vremii, tot de Alecsandri au fost cîntate, cu aceeași iubire imensă pe care o avea pentru pământul și sufletul românesc. Dacă adăugăm acestei opere literare și activitatea politică a poetului, imaginea lui ne apare scaldată în lumina de nimb a marilor profeți și luptători. El a fost și va rămîne poetul care a reprezentat, anticipînd istoria, aspirațiile drepte și adînci ale întregului neam. Evenimentele care s-au desfășurat au dus la împlinirea visului și profețiilor lui, verificîndu-le temeinicia. Astăzi, după ce au trecut cinci decenii de cînd peste mormîntul poetului a fost așezată lespedea, facem acest fierbinte popas lîngă amintirea și opera lui. Cîntecul și credințele lui, care au întruchipat ca o vîpaie sfîntă idealul național, dragostea sa de neam și pământul strămoșesc, *ne sînt stîndard și călăuză și în ceasul acesta îndoliat* [subl. ns.]².

Adevărul acestor îndemnuri era la ordinea zilei pentru toți cei care nu încetau să sperie în viitorul luminos al națiunii române. Cuvinte ca acestea sînt o dovadă: „La atîta dărmicie, la atîta risipă de sapte, de gînd și de suflet [e vorba de viața și opera poetului — n.n.s.], recunoștința noastră greoaie răspunde după o prea îndelungată tăcere cu ziua aceasta de aducere aminte. E o împăcare cu noi înșine”³.

De fapt, era vorba de o exagerare voită, căci memoria lui V. Alecsandri n-a fost nici un moment dată uitării. Un singur exemplu, din multe care s-ar putea prezenta, constituie o mărturie concludentă în acest sens: Ateneul „Tătărași” din Iași a organizat an de an excursii de mare amploare „la mormîntul lui Cuza Vodă de la Ruginoasa și la mau-soleul de la Mircești al lui V. Alecsandri”⁴.

La împlinirea a 100 de ani de la nașterea lui Vasile Alecsandri, Academia Română l-a sărbătorit în mod festiv, în primele zile ale lunii iunie 1921. Cu același prilej, în ședința Camerei din 4 iunie, Duiliu Zamfirescu a rostit la rîndul său în fața deputaților următoarele cuvinte omagiale: „Vasile Alecsandri este omul care reprezintă în cel mai înalt grad calitățile fundamentale ale poporului nostru și care împreună cu Al. I. Cuza, cu Mihail Kogălniceanu, cu Costache Negri, au pus temelile Unirii Principatelor. Din această unire — peste 60 de ani — avea să răsără întregirea definitivă a patriei noastre în granițele Daciei traiane. De la războiul din 1877, Alecsandri era poetul național al românilor. Cu „Peneș Curcanul” a străbătut toate colibele, pregătind generațiile care aveau să lege gloria de la Plevna, de gloria de la Mărăști și Oituz. El nu este numai al Academiei Române, ci al neamului întreg și trebuie pomenit cu respect și dragoste” (vezi „Îndreptarea”, an. IV, nr. 126, p. 4 din 5 iunie 1921).

La aceeași aniversare, ziarele epocii consemnau: „Nu trebuie să uităm că anul acesta sărbătorim nu numai centenarul nașterii bardului de la Mircești, ci și acel al începutului marii epopei de redeșteptare națională a României de azi. Alecsandri este unul din promotorii marii idei de unitate națională realizată cu atîtea jertfe și după atîta trecere de vreme. Prin versul lui, a cîntat tot ceea ce putea cînta sufletul lui de poet. El a înfățișat înaintea noastră tipul reprezentativ al patriotului fără asemănare. În politică, în diplomație, în relațiile personale ce le avea cu arbitrii de atunci ai Europei, Alecsandri a fost unul din cei care au întrezărit viitorul de aur al țării sale și care a făcut totul pentru a realiza credința sa. De aceea se cuvine ca azi, cînd s-a împlinit veacul de la nașterea sa, să amin-tim cu recunoștințănu mele său” („Îndreptarea”, an. IV, nr. 130 din 11 iunie 1921, p. 1).

În a doua jumătate a lunii august 1940, informațiile documentare de care dispunem și presa timpului, printre atîtea evenimente dramatice, care marcau viața țării și a Europei, consemnau manifestările ce se desfășurau în diverse orașe pentru comemorarea a 50 de ani de la moartea lui V. Alecsandri. Astfel, la 24 august, la Cluj a avut loc o festivitate la Colegiul Academic la care au participat înalți demnitari și un public numeros⁵. La 25 august, la Chitila, „în cadrul unei frumoase serbări organizate de Asociația sportivă și culturală a tineretului școlar din localitate, a avut loc comemorarea a 50 de ani de la moartea lui V. Alecsandri. Programul, compus din coruri, recitări și teatru, a plăcut mult numeroasei asistențe”⁶.

² *Ibidem*, nr. 1 189 din 23 august 1940.

³ *Ibidem*, nr. 1 208 din 11 septembrie 1940.

⁴ Arhivele Statului Iași, fond Prefectura județului Iași, ds. 12/1929, f. 15.

⁵ „Curentul”, an. XIII, nr. 4 505 din 27 august 1940.

⁶ *Ibidem*, nr. 4 506 din 28 august 1940.

La 28 august, membrii Asociației scriitorilor militari au sărbătorit „cu un deosebit ceremonial pe poetul V. Alecsandri, cîntărețul eroismului nostru național, cu prilejul comemorării semicentenarului morții sale. Dl. general Grigore Costandache, deschizînd ședința, rostește un cald omagiu pentru marele cîntăreț și luptător al neamului, arătînd că opera sa a însemnat și însuflețit necontenit spiritul neamului în perioada marilor prefaceri ale renașterii noastre naționale. Membrii Asociației scriitorilor militari români, apreciînd marile contribuții ale bardului nostru național, în *marile frămîntări prin care trecem*, propun a se închina genialului poet pagini omagiale”⁷ [subl. ns.].

Teatrul Național din București, pentru a omagia amintirea poetului, a hotărît să-și deschidă stagiunea cu piesa *Ovidiu*. Apreciînd acest fapt, presa timpului sublinia că „Teatrul Național a făcut foarte bine hotărînd să-și deschidă stagiunea cu *Ovidiu*, căci aceasta cuprinde pagini de cea mai frumoasă poezie. Trebuie, de asemenea, reluată și *Fintina Blanduziei*”⁸.

La 25 august, teatrul „Regina Maria” din București și-a început activitatea în prezența unor personalități politice și culturale, printre care cităm pe Radu Budișteanu, ministrul Cultelor și Artelor, Ion Marin Sadoveanu, directorul general al teatrelor, toți actorii teatrului, printre care menționăm pe G. Storin, I. Maximilian, Lucia Sturdza Bulandra etc.

În cadrul solemnității care a avut loc, a fost evocată figura lui V. Alecsandri, „unul dintre ctitorii teatrului românesc, propunîndu-se ca numele marelui poet să stea pe frontispiciul unui teatru din capitală”⁹.

Cu această ocazie, ministrul Radu Budișteanu a promis celor prezenți că viitorul studio al teatrului va purta numele lui V. Alecsandri. În urma acestei promisiuni, „domnia-sa a invitat pe dl. director general al teatrelor și operelor să organizeze a sezătoare, la care să fie invitați toți conducătorii teatrului românesc din Capitală pentru consacrarea solemnă a acestui act de adîncă semnificație națională”¹⁰.

Din cele arătate pînă aici, ne putem contura o imagine asupra felului cum a întîmpinat opinia publică românească împlinirea unei jumătăți de secol de la moartea lui V. Alecsandri.

Înaltele autorități culturale ale țării au decis, la rîndul lor, să organizeze serbări oficiale care să reprezinte un simbol pentru contemporani a cinstirii memoriei marelui poet și bărbat politic ce fusese V. Alecsandri. La 26 august 1940, prefectul județului Roman era anunțat că Academia Română, în colaborare cu Ministerul Educației Naționale, urmau să comemoreze la Mircești 50 de ani de la moartea lui V. Alecsandri. Potrivit înștiințării primite, era specificată participarea unor membri ai familiei poetului, academicieni, reprezentanți ai Ministerului Educației Naționale, precum și ai altor ministere (Ministerul Cultelor și Artelor, Ministerul Propagandei). De asemenea, urmau să fie prezenți și delegații de profesori și elevi din toată țara¹¹. Găzduirea cadrelor didactice și a elevilor trebuia asigurată cu ajutorul autorităților locale. În privința celorlalți participanți, se cerea concursul Prefecturii județului Roman care trebuia să asigure transportul la Mircești a invitaților ce vor sosi pentru festivitate¹².

După primirea acestor dispoziții, colonelul Filitti, prefectul județului Roman, luînd legătura cu Academia Română și Ministerul Educației Naționale, a comunicat Rezidenței Ținutului Prut următoarele: cazarea delegațiilor de profesori și elevi, ce urmau să sosească din toată țara, trebuia să fie asigurată la școlile din orașul Roman; transportul la Mircești era prevăzut a se face cu un tren special; o serie de personalități urmau să fie cazate în hoteluri, „iar domnii miniștri vor sosi dimineața direct la Mircești cu vagoane ministeriale”¹³.

Rezolvarea, în linii mari, a problemelor organizatorice legate de festivitatea ce urma să aibă loc, a permis ca la 30 august 1940 prefectul județului Roman să primească urmă-

⁷ „Timpul”, an IV, nr. 1 198 din 1 septembrie 1940. Colonelul D. Ionescu a rostit un însuflețit cuvînt, spunînd că Alecsandri va încălzi veșnic inimile neamului românesc la flacăra patriotismului, eticii și esteticii. Vezi și „Cronica”, an VII, nr. 13 (374) din 30 martie 1973.

⁸ „Timpul”, an IV, nr. 1 203 din 6 septembrie 1940.

⁹ *Ibidem*, nr. 1 993, din 27 august 1940.

¹⁰ *Ibidem*. În anii socialismului, Teatrul Național din Iași a primit numele lui Vasile Alecsandri. Georgeta Țurcanu menționează că din anul 1906, cînd a fost pus în fața Teatrului Național statuia în bronz a bardului de la Mircești, instituția „în semn de omagiu avea să poarte numele părintelui teatrului românesc, V. Alecsandri” [Cf., III, 1972].

¹¹ Arhivele Statului, Piatra Neamț, fond Prefectura județului Roman, dosar 231/1940, f. 2, 4, 5.

¹² *Ibidem*, f. 5.

¹³ *Ibidem*, f. 6.

toarea adresă: „Ministerul Educației Naționale vă invită a lua parte la comemorarea semi-centenarului morții lui V. Alecsandri, care se va oficia la Mircești, județul Roman, în ziua de 8 septembrie a.c. Pentru plecarea din București, în ziua de 7 septembrie, se va pune la dispoziția participanților un vagon ministerial atașat la rapidul Ștefan cel Mare (ora 8,42) și un vagon clasa I-a, atașat la acceleratul 505 cu plecarea la 23,45”¹⁴.

La 2 septembrie 1940, Rezidența Ținutului Prut va cere Prefecturii Roman să asigure pregătirea mesei comune pentru participanții din majoritatea județelor țării, menționându-se, totodată, și autoritățile care trebuiau să suporte cheltuielile efectuate în scopul arătat.

Numărul celor care urmau să participe se estima la circa 120 profesori, studenți și elevi, precum și 40 de personalități — membrii ai Academiei Române, miniștri și delegați ai diferitelor ministere și instituții. Programul festiv, ce urma să aibă loc, întocmit de Ministerul Educației Naționale și Academia Română, a fost aprobat de Ministerul de Interne¹⁵.

În așteptarea evenimentului, care trebuia, în condițiile date, să semnifice alături de cinstirea unei mari personalități a culturii și istoriei noastre și hotărârea poporului român de a lupta împotriva nedreptăților la care fusese supus în acele tragice momente, presa vremii consemna: „La 22 august s-au împlinit 50 de ani de la moartea poetului V. Alecsandri, a cărui viață împletită din visuri de aur pentru viitorul acestei țări ce trece astăzi prin vremuri grele a fost petrecută, în cele mai senine clipe, la Mircești, leagănul celor mai frumoase versuri și celor mai românești năzuințe. La 8 septembrie, în acest sanctuar al neamului, vor veni fiii luminați ai gliei și mlădișele viitorului acestei țări să-și plece fruntea și să se închine la mormântul celei mai reprezentative figuri care a îndrăznit să năzuiască la unitatea indestructibilă a acestui neam. Pentru a fi la înălțimea acestui important eveniment, satul Mircești a început de pe acum să-și îmbrace ținuta festivă. Comuna ce hotărâniceste aici la 18 km de orașul voievodal al lui Roman Vodă un trecut ce vorbește prin fiecare căsuță luminată de curățenie, și-a netezit drumurile, și-a pregătit locuitorii în hainele de sărbătoare”¹⁶.

Dar în timp ce se consumau aceste fapte, pe care le-am relatat succint, situația țării cunoștea puternice convulsii. Pe fondul unor grave evenimente, care au fost consemnate și analizate în istoriografia noastră (și asupra cărora nu este cazul să ne oprim în acest articol), la 6 septembrie 1940 „Garda de fier” cu Ion Antonescu, puternic sprijinit de Germania hitleristă, ajuns să acapareze puterea politică, inaugurind una din cele mai întunecate perioade din istoria contemporană a României.

În acele zile tulburi, cind suveranitatea și independența țării au fost nesocotite de forțele cele mai retrograde ce se aflau la periferia vieții politice românești, Rezidența Ținutului Prut comunica lapidar că „potrivit comunicării telegrafice din 6 septembrie a.c. a domnului secretar general al Academiei Române, din cauza împrejurărilor, comemorarea de la Mircești a fost amânată”¹⁷.

În ziarul „Timpul”, din 8 septembrie 1940, se menționau următoarele: „Din cauza împrejurărilor prin care trece țara, Academia Română, de acord cu Ministerul Educației Naționale, a amânat, la o dată ce se va anunța ulterior, serbarea care urma să aibă loc la Mircești (Roman) duminică 8 septembrie a.c. pentru pomenirea marelui poet național V. Alecsandri cu ocazia unei jumătăți de veac de la moartea poetului”¹⁸.

S-ar părea că aici se poate încheia relatarea noastră privind această comemorare care nu a putut avea loc din cauza gravelor evenimente care se petreceau în acel timp. Documentele vremii indică, însă, și o continuare a celor întâmplate în lunile august-septembrie 1940.

Astfel, în ședința publică din 27 septembrie 1940 a Academiei Române, desfășurată sub președinția lui C. Rădulescu-Motru, secretarul general al acestui înalt for, Alexandru Lapedatu, a arătat că „pentru pomenirea memoriei marelui poet național, V. Alecsandri,

¹⁴ *Ibidem*, f. 2.

¹⁵ *Ibidem*, f. 11.

¹⁶ „Timpul”, an IV, nr. 1199 din 2 septembrie 1940. Asupra deosebitelor sentimente care îl legau pe poet de Mircești, vezi o scrisoare a poetului din septembrie 1889, publicată în „Manuscriptum”, anul XII, nr. 1(42), din 1981, p. 21—22.

¹⁷ Arhivele Statului, Piatra Neamț, fond Prefectura județului Roman, ds. 231/1940, f. 1. Colonelul Filitti, prefectul județului Roman, a comunicat că a primit informarea și din partea secretarului Academiei, A. Lapedatu și a dat dispozițiile de rigoare (*Ibidem*, f. 3).

¹⁸ „Timpul”, an IV, nr. 1205 din 8 septembrie 1940.

cu ocazia semicentenarului morții sale, Academia Română, în înțelegere cu Ministerul Educației Naționale, a hotărât a se face o comemorare națională la Mircești în ziua de 8 septembrie a.c. Din cauza cunoscutelor evenimente politice, comemorarea nu a putut avea loc la data fixată și a fost amân timer pentru finele lunii septembrie sau începutul lui octombrie, cit se menține încă vremea frumoasă¹⁹.

În cuvîntul său, Al. Lapedatu a arătat datoria pe care Academia o avea și față de memoria poetului și angajamentul luat față de public de a face această comemorare și de aceea a propus să se fixeze data acestei solemnități. După discuția care a urmat, s-a decis ca aceasta să fie organizată duminică, 6 octombrie 1940.

În ședința intimă a Academiei din 4 octombrie, Al. Lapedatu a menționat că „împrejurările sînt din nou defavorabile tinerii festivității de la Mircești pentru pomenirea memoriei lui V. Alecsandri”²⁰. Președintele C. Rădulescu-Motru a fost de părere de a se renunța, date fiind condițiile existente, la manifestările proiectate să aibă loc la Mircești. Pentru a salva într-un fel situația, Academia urma să consacre o ședință în luna noiembrie „pentru comemorarea marelui poet național prin două cuvîntări”²¹.

În ședința publică din 18 octombrie 1940, I. Rădulescu-Pogoneanu, membru corespondent al Academiei, a prezentat comunicarea *O scrisoare inedită către V. Alecsandri și cîteva considerații în legătură cu aceasta*²².

Prin cuvîntul său, C. Rădulescu-Motru, relevînd contribuțiile ce au fost aduse, a amintit din nou că festivitatea pe care Academia își luase obligația să o facă la mormîntul poetului la Mircești „a fost împiedicată de cunoscutele împrejurări nefavorabile”²³.

Pentru a încheia acest capitol, mai amintim că o nouă ședință publică a Academiei a avut loc la 20 decembrie 1940. Dimitrie Caracostea, evocînd faptul că V. Alecsandri a devenit membru al Academiei la 2 iunie 1876, a prezentat comunicarea *Poetul V. Alecsandri*²⁴.

Acesta a fost epilogul menționatului eveniment de istorie culturală, care, datorită situației intervenite în viața politică a țării, nu a putut avea loc în modul inițial proiectat. În acele momente, o festivitate națională consacrată personalității lui V. Alecsandri nu ar fi avut numai o semnificație culturală. Era vorba și de un act de profund caracter patriotic, atît de imperios necesar în acele momente grave, cînd însăși existența României ca stat independent era amenințată²⁵.

¹⁹ AAR, Dezbaterei, tom I.XI, 1940—1941, p. 21. Credem că nu este lipsit de importanță de a menționa că în această perioadă din Comitetul Asociației „Pro Transilvania” ce va fi interzisă de guvernul antonescian, alături de alte personalități politice burgheze figura și Al. Lapedatu.

²⁰ *Ibidem*, p. 22.

²¹ Dimitrie Caracostea, care urma să țină una din comunicări, a oferit o medalie omagiară emisă de Ministerul Educației Naționale cu prilejul semicentenarului morții lui V. Alecsandri.

²² AAR, tom. cit., p. 25.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, p. 41.

²⁵ Menționăm că la începutul aceluiași an 1940, la 15 ianuarie, cînd se împliniseră 90 de ani de la nașterea lui M. Eminescu, sărbătorirea sa la Oradea a căpătat o puternică coloratură politică și patriotică, fiind o demonstrație în sprijinul ideii de independență și suveranitate națională. Această sărbătorire a contribuit foarte mult la întărirea spirituală și hotărîrea de acțiune (în sensul celor mai sus arătate) a participanților la festivitatea desfășurată în ianuarie 1940. (Vezi în acest sens, L. Eșanu, *O sărbătorire la Oradea a lui M. Eminescu în anul 1940*, în revista „Cronica” din 11 ianuarie 1980).

O STRĂVECHE AȘEZARE DE PE VALEA BIRLADULUI : NEGREȘTI (JUD. VASLUI) (I)

DE

MIRCEA CIUBOTARU

Negreștii, cea mai importantă localitate din bazinul superior al Bîrladului, situată la o răscruce de drumuri din nordul Podișului Central Moldovenesc, ilustrează o evoluție caracteristică pentru întreaga zonă geografică, foarte interesantă, dar încă puțin cercetată. Regiunea a fost obiectul unor mai aprofundate studii geografice datorate autorilor vechilor dicționare ale județelor Iași, Vaslui (C. Chiriță, 1888, 1889) și Roman (P. Condrea, 1891), lui M. David, Nataliei Șenchea, V. Tufescu, Al. Obreja, C. Martiniuc și, mai recent, unui colectiv¹, dar numai sporadic investigată de arheologi, istorici, etnografi, folcloriști, sociologi, dialectologi, toponomaști, păstrînd încă un orizont de cunoaștere neexplorat și rezervînd poate chiar surprize.

Valea Birladului superior, de la izvoare și pînă la Buhăiești, a fost cercetată arheologic într-o campanie din 1954—1955, dar numai la nivelul unei recunoașteri (cercetări de suprafață și sondaje) și numai pe terasa inferioară, cu puține excepții și pe afluenți². Ulterior, cercetători ai muzeului județean Vaslui au efectuat săpături de salvare la Drăgești și Negrești. Un repertoriu arheologic al județului Vaslui³ înregistrează totuși peste 70 de puncte și stațiuni numai în comunele Băcești, Dumești, Todirești, Negrești, Vulturești, care dovedesc vechimea populației acestor meleaguri, în unele locuri continuu de peste două milenii. Descoperirile arheologice, în ansamblu, au un caracter întîmplător în această vale, așezările de pe afluenții din stînga Bîrladului, Crăiasca, Gîrbovăț, Șacovăț, Velna, Stavnic, Rebricea fiind și mai puțin investigate.

Studiile istorice asupra zonei sînt, de asemenea, puține și generale, privind de exemplu, răspîndirea satelor răzeșești (V. Tufescu, N. Șenchea, C. Cîhodaru). Monografiile unor sate și comune lipsesc. Pînă în 1938 nu exista decît o schiță a învățătorului Vasile Costin, Găureni. *Monografie sătenească*, București, 1935, 32 pagini⁴. De atunci progresele, în acest sens, nu sînt spectaculoase, unele lucrări fiind încă în manuscris (*Vultureștii*, de N. Ciubotaru) sau în curs de elaborare (*Todireștii*, de C. Radu). De aceea orice studiu, fie tematic pentru întreaga zonă, fie monografic pentru sate și comune, realizat cu rigoare științifică, poate fi o contribuție la cunoașterea în detaliu a vieții noastre din trecut și de astăzi și sursă de informație pentru sinteze viitoare.

Menționată relativ tîrziu (1590—1591) în comparație cu alte state din apropiere: Pincești (Pancova, 1399), Țibănești Buhlii (1399), Ipatele (Mogoșești, 1400), Bozieni (1438), Jigoreni (1439), Drăgușeni (1443), Băcești (1467), Tungujei (1469), Tansa-Dagița (Brudurești, 1469), Țibănești (1483), Gîrbești (1483), Alexești (1493), Todirești (1495), Voinești, com. Vulturești (Băloșești, 1505), Vulturești (1535), Negreștii sînt totuși o așezare arhaică, trebuind să-i demonstrăm vechimea cu argumentele arheologiei, toponimiei, sociologiei și, în lipsa documentelor istorice, cu ajutorul spițelor de neam, pentru veacurile XV și XVI. Am acordat

¹ V. Băcăuanu, N. Barbu, M. Pantazică, Al. Ungureau, D. Chiriac, *Podișul Moldovei. Natură, om, economie*, București, 1981.

² M. Petrescu-Dîmbovița, E. Bold, M. Dinu, *Cercetări arheologice în Podișul Central Moldovenesc (I)*, în *AȘUI*, șt. soc., I, 1955, fasc. 1—2, p. 1—50.

³ Chenuță Coman, *Statornicie, continuitate*, București, 1980.

⁴ G. T. Niculescu-Varone, *Monografiile orașelor, comunelor și mînăstirilor din România întregită*, București, 1939.

o atenție deosebită unor genealogii boierești, fiindcă ele sînt singura modalitate de reconstituire a unei stăpîniri de două secole asupra satului.

Va trebui, de asemenea, să urmărim dispariția de pe teritoriul actual al localității a două sate vechi, Iurceștii și Lineștii, și apariția, în secolul trecut, a satelor Poiana și Valea Mare și, îndeosebi, a tirgului Negrești, declarat oraș în 1968 și devenit realmente așezare urbană prin dezvoltarea economico-socială din ultimii ani.

Documentele relative la Negrești, destul de puține, le vom interpreta în contextul istoriei Moldovei, fără să divagăm în generalități, fundalul fiind considerat cunoscut și, deci, subînțeles.

Descoperirile din cele 11 puncte arheologice de pe teritoriul care ne interesează (vezi schița) dovedesc o străveche locuire și constituie un argument hotărîtor pentru demonstrarea vechimii satului Negrești. În mod deosebit ne rețin atenția punctele 1—5 al căror inventar precizează așezarea vetrelor vechi ale Negreștilor și Iurceștilor. Celelalte descoperiri de la Cioatele, Valea Mare și Poiana atestă o locuire discontinuă și cu un caracter etnic variat. Vom prezenta sintetic rezultatele cercetărilor într-o retrospectivă cronologică pentru a evidenția etapele constituirii treptate a modului de organizare socială pînă la teritorializarea comunităților în forma satelor (siliștelor).

Cele mai vechi urme de locuire sînt cîteva fragmente ceramice (cultura Criș) din neoliticul timpuriu⁵, la nr. 3. Urmează o importantă locuință din faza Precucuteni, la nr. 6, din care s-au scos 9 vase întregi și întregibile dintr-un strat peste care s-au depus aluviuni de 1,5—3 m, constatare interesantă și pentru aspectul geografic și topografic al văii Bîrladului⁶. În aproximativ 5 milenii șesul din sectorul Negreștilor s-a înălțat cu peste 3 m, devenit mlăștinos și îndepărtînd așezările din marginea albiei.

Fazele Cucuteni A și A-B sînt dovedite la punctul nr. 1 de unelte de silex, reprezentări zoomorfe sub formă de protome de bovidee⁷, la nr. 5 de fragmente ceramice (Cucuteni A)⁸, la nr. 8 de resturi de vase și figuri antropomorfe, Cucuteni A—B. Din neolitic datează, probabil, și două topoare de piatră de tip „pană”, la nr. 9⁹.

Epoca bronzului este ilustrată de un depozit conținînd cinci culturi, trei seceri, cinci fragmente de seceri și un tub de la un virf de lance (nr. 7)¹⁰. În punctele nr. 2, 3, 4, s-au descoperit fragmente ceramice caracteristice sfîrșitului bronzului (cultura Noua)¹¹.

Prima epocă a fierului (Hallstatt, 700—300 î.e.n.) este reprezentată de fragmente ceramice (nr. 4, 5). Mai numeroase sînt, în aceleași locuri, resturile ceramice din La Tène (a doua epocă a fierului), aparținînd culturii geto-dacice, poate și bastarnilor¹². De asemenea, punctele nr. 2 și 10 au dezvăluit resturi de locuire din aceeași epocă¹³.

Perioada migrațiilor (sec. II—III) este documentată de fragmente ceramice¹⁴ (nr. 3). În cele mai multe locuri de pe teritoriul Negreștilor (nr. 1—5) sînt dovezi ale locuirii în

⁵ N. Zaharia, *Cercetări de suprafață efectuate în Moldova în cursul anului 1954*, în SCIV, VI, 1955, 3—4, p. 909.

⁶ Anton Nițu, *Așezarea cu ceramică de factură precucuteniană de la Tg. Negrești*, în SCST, ist., VI, 1955, 1—2, p. 1—26. Cu ocazia tăierii șoselei spre gară, pe malul drept al Bîrladului, lingă pod, a ieșit la iveală o locuință din care dr. D. Petrea a scos, în 1952, vasele, predate în 1954 Muzeului de Antichități din Iași. Cercetare în 1954 de A. Nițu, N. Zaharia, M. Dinu.

⁷ Anton Nițu, *Reprezentările zoomorfe plastice pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană*, în AM, VII, 1972, p. 39, 87 (fig. 28/6).

⁸ M. Petrescu-Dîmbovița, E. Bold, M. Dinu, *op. cit.*, p. 33.

⁹ Ghenuță Coman, *op. cit.*, p. 196.

¹⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p. 76; pl. 84/4—8, p. 212. Descoperire din 1963 de Mititelu.

¹¹ Ghenuță Coman, *op. cit.*, p. 196; N. Zaharia, Mircea Petrescu-Dîmbovița și Emilia Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 326.

¹² M. Petrescu-Dîmbovița, E. Bold, M. Dinu, *op. cit.*, p. 32, 33; Ghenuță Coman, Ruxandra Maxim, *Raport asupra săpăturilor de la Negrești (jud. Vaslui)*, în *Materiale și cercetări arheologice. A XIII-a sesiune anuală de rapoarte*. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1979, p. 334.

¹³ Ghenuță Coman, *op. cit.*, p. 195, 197.

¹⁴ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Emilia Zaharia, *loc. cit.*

secolele III—V: resturi de locuire (nr. 1)¹⁵; la nr. 2 două morminte de înhumare atribuite culturii Sintana de Mureș-Cerneahov (sec. IV), atestând pătrunderea goților în spațiul dacocarpic¹⁶, alte fragmente ceramice la nr. 3, 4, 5 din sec. III—IV.

Cele mai numeroase și mai importante descoperiri sînt însă acelea dintre cimitirul evreiesc și Capul dealului (nr. 4—5), semnalate încă din 1942—1943¹⁷, îmbogățite în 1954—1955 și revelatorii în urma săpăturilor de salvare din 1978 care au stabilit dimensiunile unei adevărate stațiuni arheologice¹⁸. Cele 3 gropi și 10 locuințe, bordeie, semi-bordeie și locuințe de suprafață, resturile ceramice dovedesc o locuire aproape neîntreruptă din neolitic pînă în veacul XVIII. Foarte însemnate sînt confirmările culturii Dridu (sec. VIII—XI), caracteristică populației românești din perioada în care comunitățile rurale erau deja organizate în obștii teritoriale. Bordeiele din secolele XII—XIII, cele din secolele XIV—XV, 2 fusaiole din pastă fină ornată cu pieptenele (sec. X—XI)¹⁹, fragmentele de ceramică din feudalismul timpuriu și dezvoltat localizează vatra veche a satului Negrești în această parte a moșiei. Cînd, la mijlocul veacului al XVI-lea satul va fi împărțit în două de stăpînirea boierească, o parte dintre săteni se vor fi strămutat în partea de sus, pe teritoriul de astăzi al orașului. În secolul XVIII, satul întreg este sub un singur stăpîn care va desființa străvechea vatră, satul de clacși înconjurînd curtea boierească, iar împrietărirea din 1864—1865 va impune configurația existentă pînă astăzi. Unii dintre locuitorii mai vîrstnici din Negrești mai știu cîte ceva despre vechea așezare a satului iar documentele istorice vor arăta că tradiția orală nu este fără temei.

La ieșirea spre vest din oraș, dincolo de podul de peste Velna, pe botul de deal din jurul abatorului (nr. 2—3), lipituri de perete, pietre calcate, oase, sînt urme de locuire din secolele XV—XVI și XVI—XVIII²⁰, care indică vatra satului dispărut Iurcești.

Relațiile locuitorilor de aici cu o lume străină se reflectă în circulația monedelor. S-au descoperit o monedă romană de bronz, probabil constantiniană (nr. 11)²¹ și două monede bizantine, emise de Leon VI Filosoful (sec. IX—X), la nr. 5. Un inel de bronz cu o sigmă în formă de Z pe chaton este de asemenea o dovadă a legăturilor cu Bizanțul²².

Prima mențiune documentară a Negreștilor nu oferă nici un indiciu asupra vechimii, eventual despre un „întemeietor” al satului. Dar toponimul Negrești ne trimite la un Negre pe care îl vom identifica printre marii boieri din veacul XIV și XV, la capătul unei reconstituirii genealogice care înrudește, în sens cronologic invers, familiile Huhulea, Sturza, a lui Toader logofăt, Tăutu logofătul și a lui Negrea, vornicul lui Alexandru cel Bun. Dovezile arheologice, analiza informațiilor documentare resping ideea unei întemeieri a satului de către Negrea, primul stăpîn feudal impunînd doar numele nou al vechii așezări. N. Iorga ilustra teoria eroului eponim chiar cu numele Negreștilor, tirgul fiindu-i cunoscut din copilăria petrecută aici prin anii 1881—1885: „Satele noastre se numesc după strămoșul care le-a întemeiat și toți cei care locuiesc înăuntru sînt rude. Cînd zicem „satul Negrești”, aceasta înseamnă că toți se coboară din moșul Negrea, iar dacă sînt străini, apoi aceia nu pot să fie decît elemente adoptate prin cîsătorie”²³. Această concepție despre începutul unei așezări rămîne adevărată doar pentru anumite sate, o astfel de întemeiere putînd fi dovedită documentar (vezi mai departe despre Alexești).

Vechimea satului fiind demonstrată arheologic, urmează că stăpînul nu a dat decît nume, după legile toponimiei românești. Aservit probabil în timpul lui Alexandru cel Bun, Negreștii cunoaște regimul tipic satelor boierești, stăpînirea transmițîndu-se fără incidente mari

¹⁵ Ghenuță Coman, *op. cit.*, p. 195.

¹⁶ Ion Ioniță, *Un cimitir din secolul al IV-lea e.n. la Negrești — Vaslui*, în *Studii și cercetări de istorie veche*, 19, 1968, nr. 2, p. 293.

¹⁷ Ecaterina Vulpe, *Raport provizoriu asupra cercetărilor arheologice din Moldova și a săpăturilor de la Rădeni din Basarabia*, în *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități* în anii 1942 și 1943, p. 81.

¹⁸ Ghenuță Coman, Ruxandra Maxim, *op. cit.*, p. 334—335.

¹⁹ Ghenuță Coman, *Contribuții la cunoașterea fondului etnic al civilizației secolelor V—XI în jumătatea nordică a Moldovei*, în *Carpica*, XI, 1979, p. 202, fig. 10/7—8.

²⁰ N. Zaharia, *op. cit.*, p. 909.

²¹ Ghenuță Coman, *Statornicie, continuitate*, p. 197.

²² Ghenuță Coman, *Contribuții la cunoașterea fondului etnic...*, loc. cit., p. 203, 205.

²³ N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, p. 25, apud H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, vol. I, 1958, p. 60.

urmașilor direcți sau colaterali. Răzeșii menționați în secolul XVIII sînt urmașii decăzuți ai unor mari familii feudale. Se confirmă și prin acest exemplu concluzia interesantă a unei proprietăți răzeșești succedînd stăpînirii boierești în satele din bazinul superior al Birladului²⁴.

Mare boier al lui Alexandru cel Bun, Negrea (Negru) este menționat în 70 de documente interne și externe, numai pînă la 1504 (*DRH*, A, I—III; toate volumele citate fac parte din seria *A. Moldova*) ca martor de credință sau în legătură cu stăpînirile și cu urmașii lui. În sfatul domnesc este printre primii, de 13 ori vornic, între 7 ianuarie 1403 și 12 mai 1425, vornic de Suceava la 1 august 1403 (*DRH*, I). Amintit pentru prima oară la 28 iunie 1401 și ultima dată, ca martor de credință, la 29 septembrie 1429, va fi murit în lunile următoare, fiindcă nu-i mai găsim numele printre boierii din sfat după 21 februarie 1430.

Negrea este, desigur, unul dintre războinicii născuți în prima generație de după întemeierea statului feudal Moldova și satele sale sînt recompense pentru virtuți ostășești, fapt ce explică și vornicia sa, dregătorie cu caracter preponderent militar în această perioadă.

În trei documente din 2 aprilie, 29 iulie și 3 septembrie 1428 (*DRH*, I) se ia credința panului Negrea și a copiilor lui, aceștia maturi acum. Ne sînt cunoscuți documentar numai doi dintre ei. Un uric din 4 ianuarie 1432 întărește ca stăpîni în Coșilăuți și Stanulăuți, sub Nesfoiu ținutul Hotin, pe „pan Oană și Anna, fiica lui Negrea, și pe fiul lor Andrei” (*DRH*, I, p. 158). Satele trebuie să fi fost ale vornicului, fiindcă în hotarul Coșilăuților este indicată „prisaca lui Negrea”. Lingă Coșilăuți (azi Coșulenii, com. Mămăliga, raionul Noua Suliță, reg. Cernăuți, R.S.S. Ucraineană), este astăzi satul Negrinți (Negrni) care amintește de numele străvechiului stăpîn al prisăcii²⁵.

Celălalt fiu este menționat într-un document din 7 martie 1493 prin care nepoșilor lui Negrea li se întărește „un sat pe Vinna, anume unde a fost casa lui Alexa”, „pe care sat îl dăduse încă pan Negrea fiului său Alexa” (*DRH*, III, p. 249). Satul Alexești de pe Vinna (Vilna, Velna, Gelna) este, probabil, întemeiat de Alexa, care își așază aici cel dintîi-casa, tatăl stabilind el însuși hotarele, imposibil de precizat după reperele din uric, dar păstrate de-a lungul veacurilor pînă astăzi în limite aproximativ aceleași: „începînd de la Vinna, de la plop, și la movila de la Mogoș, apoi drept la marginea pădurii, și, în jos pe marginea pădurii, la Movila Mare, și drept la stejar și la pădurea Delenșilor, și drept la Vinna, la movilă și la deal, la movilă, apoi prin dumbravă și peste dumbravă la stejar, și la alta stejar și drept la Vinna, la plop”. Numai pîrîul Vinna și Movila Mare mai pot fi identificate.

Dacă ipoteza noastră este justă, atunci trebuie să considerăm moșia Alexeștilor drept o parte din moșia Negrăștilor din care s-a desprins prin această hotarnicie, la începutul veacului al XV-lea. Argumentul ni se pare a fi tocmai indicarea hotarelor, obligatorie în cazul satelor nou întemeiate²⁶.

Un Alexa, fost vataman în satul Rizina, la gura Razinei, pe Nistru, sat vîndut de Donea, strănepoata lui Negrea, la 5 februarie 1495 (*DRH*, III), nu este același Alexa, fiul lui Negrea, ci un vătaman din secolul al XIV-lea.

²⁴ C. Cihodaru, *Citeva constatări în legătură cu proprietatea feudală și situația țărănimii din Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în *SCȘI*, ist., XII, 1961, fasc. 1, p. 31—66.

²⁵ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, 1931, p. 333—334; *DRH*, A, XXI, indice.

²⁶ Satul vecin Alexeștilor, la nord, pe valea Velnei, la obîrșia pîrîului, Mogoșeștii, parte a satului actual Ipatele, pare a fi de asemenea o așezare nou întemeiată în veacul XV de boierii Mogoș, așa cum reiese dintr-un surset de pe un ispisoc datat 1 septembrie 1400 (*DRH*, A, I, p. 18). Se indică și aici hotarele, niște plop și o movilă care sînt aceleași din hotarnicia Alexeștilor. Aceste două exemple de sate întemeiate ilustrează fenomenul populării vîilor afluenților de pe stînga Birladului, între dealurile cu codri „merei” de la limita nordică a Podișului Central Moldovenesc, începînd din secolul al XV-lea, satele de pe terasa inferioară a Birladului fiind mai vechi. Fenomenul îl vom demonstra într-un studiu de toponimie istorică.

Vornicul Negrea avea un frate, „Cananov, fratele dumisale Negrilă”²⁷, menționat într-un document din 24 ianuarie 1495 (*DRH*, III, p. 318). Urmașii acestuia vor stăpîni peste patru veacuri sate din ținutul Orheiului și ale Vasluiului. Spătarul Ioan Canano avea în 1799, cumpărat de la răzeși, satul Negrești, ținutul Orhei²⁸, pe care în 1806 îl dă zestre fiicei sale Elena²⁹. În același an 1806 Iancu Canano vinde vărului său Ioniță Canano părțile de moșie din „Tăbănești în Vovriești și Armășeni”, ținutul Vasluiului³⁰. Aceste documente dovedesc indirect că satul Negrești, din ținutul Orhei, este, de asemenea, o așezare stăpînită de vornicul Negrea. În același ținut urmașii lui Negrea stăpînesc alte două sate: Rizina, amintit mai sus, și Sinașeuți (documentul din 5 februarie 1495), iar nepoții lui Cananău și ai lui Sima Rugină, satele Zahorna, Horodiștea și încă unul al cărui nume lipsește din actul din 24 ianuarie 1495.

Urmează deci că în ținutul Orhei familia lui Negrea stăpînea cel puțin cinci sate: Rizina, Sinașeuți, Zahorna, Horodiștea, Negrești. Alex. I. Gonța considera că această familie exista aici încă din secolele XIII—XIV, invocînd toponimia³¹. Un sat din raionul Rezina, Ciorna, era numit *Ciorna Dolina* (Valea Neagră). Dealurile care domină acest sat au numele tătarăesc *Caragine*, „Negru sau Negriciosul”, toponim atestat într-un document din 20 decembrie 1437 (*DRH*, I). Argumentele nu ni se par suficiente, fiindcă rareori toponimia majoră conservă antroponime, toponime ca *Valea Neagră* sînt numeroase în întreaga țară, iar numele de familie, uneori prenumele sau porecla *Negru* sînt foarte frecvente. Numai în secolele al XIV-lea și al XV-lea sînt atestați documentar juzi și boieri ca Mihailo Negrul, Iuga Negru, Ștefan Negrul, Vlad Negru, Cristea (Crîstea) Negru, Giurgiu Negru, Tador Negru, Sandru Negru, Fetea (Fete) Negru, Petru Negru, Negrea, nepot al lui Danciu stolnic (*DRH*, I—III). Uneori, datorită tendinței de slavizare în cancelaria domnească a numelor, aceleași persoane sînt numite Cristea Negru dar și Cristea Cerna, Criste Ciornei, Cernoroga; Tador Negru sau Cerna; Șeful Cernat (Cernătescu, Negru); Petru Ciorănul, adică Negrul (*DRH*, I, III; *CDM*, S. I).

Nu pot fi stabilite legături de rudenie între aceste persoane și Negrea vornicul. Este posibilă o apropiere doar de Duma Negru, el însuși vornic și boier de divan între 1434—1442, stăpîn al unor sate de pe Rebricea, în zona Scînteia—Borosești, județul Iași.

În apropiere, pe Bîrlad, vornicul Negrea și urmașii lui aveau Todirenii, azi Todirești, Liudeștii, sat dispărut în Birzești, Birzeștii, Iurcovița numit și Iurcești, dispărut în mosia Negreștilor, și un altul „unde a fost Iacuș Mihu”, al cărui nume lipsește din suretul documentului, rupt în patru probabil în urma unui proces, datat 3 ianuarie 1495 (*DRH*, III, p. 319), cînd strănepoții împart între ei moștenirea. *Credem că satul necunoscut este Negreștii*, fiindcă localitățile sînt menționate în ordinea coboritoare pe Bîrlad, poziția geografică reflectîndu-se în succesiunea toponimelor.

Peste zece ani, în februarie 1505, un uric de la Bogdan voievod include și satul Băloșești, între satele care au fost ale lui Negrea (*DJR*, I/XVI, p. 42—43), astfel încît un mare domeniu feudal de aproape 20 km de-a lungul Bîrladului justifică epitetul întîlnit în chiar primul document în care este martor de credință Negru de la Bîrlad, la 28 iunie 1401.

Putem presupune că un frate sau mai curînd un cumnat al lui Negrea era Dragoș de la Stavnic, care nu trebuie confundat cu Dragoș viteazul al așezarea la Neamt.

Giurgiu Drăgușanu, fiul lui Dragoș de la Stavnic, apare ca nepot al lui Negrea. Numai așa se poate interpreta textul fragmentar: „Costea, frații dumisali a lui Toader pisarul nostru, feciorul..., nepotul a lui Drăgușan, feciorul ..., nepotul Negrilăi” (*DRH*, A, III, p. 318), dintr-un document din 24 ianuarie 1495.

Vornicul Negrea avea curte la Gidintși, pe Siret, lingă Roman, pînă la 12 iulie 1415, cînd dăruie minăstirji Bistrița, urmînd pilda lui Alexandru cel Bun, acest sat și alte trei de pa Racova, Crăstoae (Bejenecști), Bălcarii (Pușcașii), Curtești (Poienești), (*DRH*, I, p. 60). Satele vor fi mai tîrziu schimbate sau răscumpărate de Ștefan cel Mare, Gidintși la 22 martie 1500 (*DRH*, III), celelalte trei, alipite tirgului Vaslui, la 15 octombrie

²⁷ Forma *Negrilă*, pentru *Negre*, în suretul din 24 martie 1824 al actului din 24 ianuarie 1495.

²⁸ Paul Mihail, *Alte acte românești de la Constantinopol* (IV), în *AIIAI*, XII, 1975, p. 261—262.

²⁹ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XXI, 1911, p. 187.

³⁰ *Ibidem*, p. 187.

³¹ Alex. I. Gonța, *Rolul cancelariei domnești în slavizarea numelor de locuri*, în *AIIAI*, XIV, 1977, p. 271—272.

1491 (*DRH*, III). Negrea își făcuse curtea la Gîdînți, probabil pentru a fi mai aproape de Suceava. Renunțînd la acest sat³², atunci va fi acordat mai multă atenție așezării din mijlocul domeniului de la Bîrlad. De atunci satul unui fost jude Iacuș Mihui își va fi schimbat numele în *Negrești*.

Sat al lui Negrea poate să fi fost și *Negrești* de pe Albinea (Alba), com. Bîra, jud. Neamț, foarte aproape de Gîdînți, menționat la 3 septembrie 1428 (*DRH*, I), ajuns în secolul XVI în posesia mînăstirii Agapia, fapt ce explică și numele de *Călugărița* folosit pînă la secolul trecut. Satul fusese seliște și se numea la 1600 și *Mălășești*, nume ce nu s-a impus (*DIR*, A, veacul XVI, IV, nr. 350).

Nu avem vreo dovadă a legăturii dintre Negru de la Bîrlad și celelalte sate *Negrești* din com. Dobreni, jud. Neamț sau din ținuturile Tecuci, Bacău, Iași, Suceava, unele dispărute. Nici numele cătunului Fundul Negrii, azi Pădureni, com. Oșești, jud. Vaslui, la numai cîțiva kilometri de *Negrești* nu trebuie explicat prin relație cu vornicul din secolul XV, ci în legătură cu proprietarii Negrea³³ de pe la 1880—1920.

În concluzie, sînt cu certitudine sate ale vornicului Negrea sau ale familiei sale, încă din prima jumătate a secolului XV, unele din veacul anterior³⁴, Gîdînți, Todirești, Iurcești, *Negrești* (Vaslui), Alexești, Băloșești, Liudești, Bîrcești, Bălcari, Crăstoae, Curtești, Coșlăuți, Stanlăuți, *Negrești* (Hotin), Rizina, Cînișeuți, Zahorna, Horodiștea, *Negrești* (Orhei), pro-Stanlăuți, *Negrești* (Călugărița). Stăpin peste aproape 20 de sate, Negrea era unul dintre cei mai puternici feudali din primele decenii ale secolului XV. Fiii, nepoții și strănepoții își împart satele și moșiile, această continuare a succesiunii reducîndu-i treptat la condiția modestă de boieriași de țară sau de rîzeși. Genealogia lui Negrea se poate reconstitui pînă la sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare, deși lacunele și ștersăturile din acte nu permit o articulare perfectă a arborelui. De asemenea, unii termeni de înrudire (nepot, nepoată ca urmași de fiu sau de fiică, dar și de frate sau de soră) pot genera confuzii. Totuși putem acum realiza o spiță de neam mai completă decît acele întocmite de I. Bogdan³⁵ și Gh. Ghibănescu³⁶.

Dintre urmașii lui Negru de la Bîrlad cel mai cunoscut și mai însemnat este Toader, pisarul lui Ștefan cel Mare. Nu știm cine este tatăl lui, dar cu certitudine Toader este stră-nepot al lui Negrea, nepot lui Drăgușanu (vezi supra), văr cu descendenții din a treia generație ai vornicului. Este frate cu Coste diac, cu Luca și Nichita, „toți nepoți ai panului Negrea”. Ei stăpîniseră părți din Alexești pe care, la 7 martie 1493, le dau urmașilor direcți fii și nepoți, ai lui *Alexa* (*DRH*, p. 249).

Un alt document menționează două surori, Stanca și Elena, și o nepoată, fiica Elenei, Safta. Aici și informația că Luca era preot (*DRH*, A, III, p. 510). În afară de Nichita despre care nu avem alte știri, toți frații sînt cărturari. Cel mai mare pare a fi Ion, diac între 14 aprilie 1475 (*DRH*, II) și 17 ianuarie 1491 (*DRH*, III). El este numit și Ion dascăl (de școală)³⁷. Urmează Costea, „fratele lui Iond dascăl”, diac între 17 august 1483 (*DRH*, II) și 24 ianuarie 1495 (*DRH*, III). Mai trîziu, acesta este menționat ca logofăt, urmașii săi putînd fi urmăriți ca vinzători ai moșilor Todirești, Gîrceni, Slobozieni la sfîrșitul secolului XVI și începutul veacului următor (*DIR*, veacul XVI, VI, p. 517; veacul XVII, II, p. 125; III, p. 107; *DRH*, XXII, p. 188).

Toader este și el diac (gramatic) între 13 mai 1484 (*DRH*, II, p. 398) și 7 octombrie 1503 (*DRH*, A, III, p. 529). În documentele de la Ștefan cel Mare care îl privesc este numit „Toader, pisarul nostru”. În trei acte din 1503, 1503, 1505 este „al doilea logofăt” (*DRH*, III, p. 473; *DIR*, A, veacul XVI, I, p. 43) și „logofăt” (*DRH*,

³² Observăm că satul Gîdînți de pe Siret ar putea fi altul decît Gîdînți de la Cobile care, la 3 iunie 1429 (*DRH*, A, I, p. 135), era întărit fiilor lui Ion vornic ca dreaptă vislujenie a tatălui lor. Gîdînții de pe Siret, al lui Negrea, a fost între 12 iulie 1415 și 22 martie 1500 al mînăstirii Bistrița. Considerațiile lui M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, 1931, p. 273 sînt imprecise.

³³ Este cunoscută familia Negrea de la Ruginoasa, moșie de lîngă Oșești, jud. Vaslui. N. Iorga, copil, în vacanțele de vară petrecute la Negrești, vizita prin anii 1881—1885 pe bătrînul Negrea, un adevărat patriarh intruchipînd idealul boierimii de țară, *România cum era pînă la 1918*, II, 1972, p. 184.

³⁴ Sînt ocine ale lui Negrea: Rizina, Sînașeuți, Băloșești și sate de slujire (vislujenie), dăruite de domn: Todirești, Liudești, Bîrcești, Iurcești (?), Zahorna, Horodiștea și satul de pe Bîrlad unde a fost Iacuș Mihui (*Negrești*).

³⁵ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, 1913, p. 17, 73.

³⁶ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XVIII, 1927, p. 12; *Idem*, X, 1915, p. XLV—XI.VII.

³⁷ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Bogdan voievod*, 1940, p. 17.

III, p. 510). El este cel mai influent și mai bogat dintre frați. Cumpără satele Rizina și Sinașeuți, în 1495 februarie 5 (*DRH*, A, III), jumătate din Ciofrești, în gura Gerului, la 24 ianuarie 1496 (*Ibidem*, p. 356), satul Mălinești, la Stejarul Frumos, pe Birlad, la 17 februarie 1502, (*Ibidem*, p. 472), pe care apoi, la 8 august 1503, îl dă fratelui său preotul Luca și surorilor lui Stanca și nepoatei Safta, primind în schimb părțile acestora din Todirești și Iurcovți (*Ibidem*, p. 510), satul Bîlșești, în 1505 februarie (*DIR*, A, veacul XVI, I, p. 42). Negreștii nu sînt menționați printre satele lui Toader logofătul, dar trebuie să fi fost al său, fiindcă de la el ajunge în stăpînirea familiei Huhulea.

Toader a fost ginerelul lui Ion Tăutul, căsătorit fiind cu Nastasia, fiica marelui logofăt³⁸. Dovada acestei înrudiri o constituie descendența comună în familia Huhulea, documentată în acte din a doua jumătate a secolului XVI în legătură cu satul Popești de pe pîrîul Vaslui. Astfel, într-un act din 5 august 1586 se indică filiația: „Agafa giupîneasă lui Maxim, ce au fost pîrcălab de Neamț, fiica Huhuloae călugăriței Dionisie, nepoata lui Toader logofăt și strănepoata a lui Tăutu logofăt”³⁹, repetată într-o confirmare din 8 mai 1587⁴⁰. Odochia (Dochia), fiica lui Toader pisarul și a Nastasiei s-a călăgărit cu numele Dionisia, desigur după moartea soțului ei Huhulea vornic căruia îi aflăm și prenumele Dumitru într-un pomelnic al mînaștirii Bisericiani⁴¹.

Cel mai vechi Huhulea cunoscut este Petru Huhulea din timpul lui Alexandru cel Bun, menționat într-un document din 4 iunie 1519. Acesta a avut ca fii pe Isaiea de la Răcătău, pe Stana și Danciul⁴². Urmașii lui Isaiea (Huhulea) de la Răcătău sînt Petru Huhulea, postelnic sub Bogdan voievod, Danciul și Cosma⁴³. Petru Huhulea a avut, probabil, o fată, căsătorită cu un Huru (Oană sau Isaico), și un fiu, vornicul Dumitru Huhulea. Acesta „hultuiește” ramurile Huhulea-Toader logofăt și dă naștere unei viguroase descendențe în care vom urmări curgerea neîntreruptă a stăpînirii asupra Negreștilor timp de aproape un secol și jumătate.

Un fiu al lui Dumitru Huhulea este Lupul paharnicul, ucis de Alexandru Lăpușneanu, în timpul primei sale domnii (1556) pentru complot, cînd i se iau Popeștii și mănăstirea Treștiana cu poieni și prisăci care sînt date mănăstirii Rîșca⁴⁴. Moșiile sale îi veneau, prin bunica Nastasia, de la logofătul Tăutul.

O fiică este Agahia, căsătorită cu Maxim, pîrcălab de Neamț, a cărei fată, Irina, a fost soția logofătului Gheanghea.

Mai importanți sînt pentru noi Neacșa, căsătorită pe la 1550 cu hatmanul Ion Sturza și Petru Huhulea care este moștenitorul celor mai multe dintre satele lui Toader logofăt. Existența Negreștilor, pînă acum dovedită arheologic, toponimic și genealogic, se confirmă și documentar. Un act din 23 septembrie 1644 menționează „un uric bătrîn ci-au avut... [Petre Huhule] dila Alexandru vodă” pentru partea de jos a satului⁴⁵. Deducem că cealaltă parte, de sus, a revenit Neacșai, fiindcă o regăsim stăpînită de Sturzești. Împărțirea s-a făcut între cei doi frați în timpul domniilor lui Alexandru Lăpușneanu.

Este aici locul pentru un alt argument, alături de cel arheologic, pentru vechimea satului Negrești. Împărțirea moșiei și a satului în două părți, partea de sus și partea de jos, nu este consecința unei simple înțelegeri între Petru Huhulea și Neacșa. Aceștia nu pot fi considerați doi „bătrîni” în sensul obișnuit al cuvîntului în cazul satelor libere răzășești. Numai partea de jos, care mergea pe trei părți în 1644 (vezi mai jos), începe să fie fragmentată în modul caracteristic stăpînirii de către cete boierești în sistemul devălmășiei pe cote-părți inegale, de către urmași, din ce în ce mai numeroși și mai săraci, ai unui singur stăpîn. Dacă Petru și Neacșa ar fi doi „bătrîni”, satul ar fi trebuit să se numească

³⁸ Logofătul Ion Tăutul este cunoscut din cronica lui Grigore Ureche. I.a biserica din Bălinești, ctitoria sa, i se pîstrează piatra tombală și portretul mural între membri ai familiei, printre care și Nastasia.

³⁹ Th. Codrescu, *Uricarul*, XX, 1892, p. 272.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 272. Vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 56.

⁴¹ *Arhiva Societății științifice și literare din Iași*, tom. II, 1890—1891, p. 117.

⁴² M. Costăchescu, *Documente moldovenesti de la Ștefănița voievod*, 1943, p. 111. Greșeli în spîta familiei, p. 465.

⁴³ M. Costăchescu, *Documente moldovenesti de la Bogdan voievod*, 1940, p. 214. Aici și o genealogie greșită. Greșeli și în Gh. Ghibănescu, *Surse și izvoade*, XX, 1929, p. 161.

⁴⁴ Procesul pentru reîntoarcerea satelor în stăpînirea familiei Rosetti, în 1824—1825, în Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 245—308.

⁴⁵ Acad., *Documente istorice*, CDLI/9. Documentul este redactat confuz, menționînd și un ispisoc al lui Petru Huhulea de la Barnovschi voevod!

Huhulești, conform teoriei, depășite, a eroului eponim.

H. H. Stahl a demonstrat convingător că „împărțirea dicotomică a satelor noastre este ... un caz cert de rămășiță a unor structuri inițiale genulice, care se mențin vreme îndelungată în cadrul comunităților teritoriale datorită faptului că fuseseră concretizate teritorial printr-o împărțire efectivă duală a hotărului sătesc. Operațiile agromensurale ..., în momentul când se efectuează pe teren, corespund inițial unei anumite organizări sociale care le-a dat naștere. Baza teritorială a vieții sociale ajunge a fi un document arheologic, o mărturie a unei situații dispărute. Dicotomia satelor, păstrată în primele veacuri ca o realitate teritorială și apoi ca una din tehnicile constante ale hotărnicilor noastre constituie astfel un document social care ne obligă și pe această cale să ajungem tot la certitudinea derivării comunităților noastre sătești din străvechi comunități gentilice”⁴⁶.

Vom urmări în continuare evoluția relațiilor sociale și a stăpînirii la Negrești, mai întii în partea de jos, a Huhuleștilor, apoi în partea de sus, a Sturzeștilor. Expunerea separată a evenimentelor și proceselor sociale este impusă de necesitatea unor clarificări și reconstituiri, uneori dificile, și nu de realități distincte.

Primul document al Negreștilor, din 1590—1591 f.l.z.,⁴⁷ este prețios nu numai pentru prima mențiune a satului, dar și pentru că indică, la o cercetare atentă, filiația stăpînitorilor pînă la Toader logofăt, la Tăutul și, mai departe, la Negrea. Murind în acest an, probabil, pitarul Petru Huhulea, satele sale se împart frățește. Ionașcu Huhulea primește jumătate din Negrești, jumătate din Slobozieni, cu mori, satul Răcești, jumătate din Tudora, cu moară, jumătate din Scheai, cu mori, a patra parte din Tăutești, a patra parte din cîmp la Mălinești, o falce și jumătate de vie cu jumătate de crămă. Magdalena moștenește Frățești, jumătate din Oprișești, Răzina, a treia parte din Geamăni, a patra parte din satul Pașcani, două falci de vie cu pîvniță. Varvarei, soția lui Ieremia Băisan uricarul, îi revin satele Bălăești, cu moară, Șofronești, cu moară, Novaci, două părți din Geamăni, a patra parte din Tăutești, a patra parte din Mălinești, o falce și jumătate de vie cu crămă.

Regăsim aici sate ale lui Toader logofăt, unele din moștenirea de la Negrea: Negrești, Răzina, Bălăești, Mălinești. Altele, mai noi, sînt formate pe moșiile aceluiași Toader: Răcești și Șofronești (Sofronești), desprinse din Todirești, Slobozieni din Mălinești. Tăutești, Scheai, Novaci, Geamăni, Frățești, Oprișești, Tudora, Pașcani sînt ale logofătului Tăutul și ale vechilor Huhulești.

Împărțirea stăpînirii asupra Negreștilor are consecințe sociale îndelungate. Jumătatea Neacșai va trece prin moștenire sau prin vînzare la familiile Sturza, Paladi, Hrisoverghi, Rosetti, Mavrocordat, Șuțu, Stoicescu, ca moșie boierească, pe care va dezvolta, în secolul XIX, tirgul Negrești. Partea de jos se fragmentează de răzeși. Această situație ilustrează un fenomen caracteristic veacului XVII, concentrarea puterii în minile citorva mari familii boierești și sărăcirea altora, a celor mai multe. Vînzări și cumpărări, danii și răscumpărări, înșelăciuni și procese indică o luptă, uneori fără scrupule, pentru îmbogățire sau supraviețuire. Satele aservite, uneori cele răzeșești, încep a fi menționate cu vecini.

Ionașcu Huhulea, pîrcălăb de Soroca, căsătorit cu Măriuța, fiica lui Gheorghe, mare logofăt al lui Petru Șchiopul, moare fără să împartă averea, astfel încît Vasile, probabil cel mai mare dintre fii, vinde „toate ocinele și argintul și aurul și mărgăritar și alte povijii ce le-au rămas de la tatul lor numai ce-au rămas pol sat di Negrești, parte din gios și au dat-o frăține-su Stratului. Apoi s-au sculat Vasili și au vîndut și acea pol do sat și au rămas Stratul cu nemici”⁴⁸. Miron Barnovschi judecă pricina dintre cei doi frați, la 31 mai 1627, și hotărâște ca Lungul armașul să ia de la Vasile ceea ce a dat pe acea jumătate de sat care va rămînea moșia lui Stratul. Din restul averii Stratul „nu are ce lua de la dînsul [Vasile n.n.] nemică, pentru căci era numai cu trupul”. Acest Vasile se va călugări sau poate era chiar atunci călugăr.

Rămăseseră, probabil de la Ionașcu Huhulea, și țigani pe care frații Vasile, Stratul și Costanda și Băisanul fost vornic îi împărțiseră la 5 mai 1618⁴⁹.

⁴⁶ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. III, 1965, p. 37.

⁴⁷ Actul original la Arhivele Statului din Iași, Fond Spiridoniei, Moșia Dumești, seliștea Slobozieni, II/1, publicat în *DIR*, A, veacul XVI, III, p. 464—465. Un rezumat la Direcția Arhivelor Centrale, București, Fond Sever Zotta, dosar nr. 124, f. 30 v. (nr. 1), publicat de Gh. Ghibănescu în *Ispisoace și zapise*, I, partea I, nr. 61, p. 194—197 și în *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, Supliment I, 1975, nr. 164, p. 81.

⁴⁸ *DRH*, A, XIX, 1969, p. 306.

⁴⁹ *DIR*, A, veacul XVII, IV, p. 274.

Se vede că partea de jos a satului este disputată, chiar între rude apropiate, cu mijloace nu dintre cele mai generoase. Astfel, la 10 noiembrie 1635, Vasile Lupu dă carte domnească lui Constantin Boldur „spre aceea ca să hie tare și puternic, a opri a patra parte de sat de Negrești, partea Huhulei, ce iaste parte din gios, despre alți răzeși, iar cui va părea cu strîmbul ei vor veni de față cu sluga dumniei mele, carele mai sus iaste scris, Constantin Boldur”⁵⁰. Rezultă că jumătate din partea lui Stratul Huhulea, probabil, a fost cumpărată de acest Constantin Boldur, rudă cu Huhuleștii (vezi spița). Partea este aleasă „despre alți răzeși” care nu sînt, evident, țărani liberi, satul fiind aservit încă din secolul XV, ci „părtași” la stăpînirea satului, mici boieri Mogildești și Huhulești. Documentul prevede posibilitatea invocării dreptului de protomisii al unor rude mai apropiate, ceea ce se va fi întîmplat probabil, fiindcă peste aproape un deceniu alții își disputa această parte. Din alte două acte⁵¹ emise de cancelaria lui Vasile Lupu, la 23 septembrie 1644 și 28 noiembrie 1644, înțelegem că Stratul Huhulea, după ce în 1627 redobîndise de la Lungul armașul partea lui de moștenire, jumătatea de jos a satului Negrești, o vînduse vărului său Simion Băisan și lui Dumitru vîtavul. Acesta din urmă dăduse partea sa, adică jumătate din jumătate, ca zestre fiicei sale Mărica, soția lui Ionașco căpitanul, nepot lui Simion Băisan (vezi spița Huhulea). Dar Simion Băisan încearcă să vîndă marelui vistiernic Iorga două părți din acea jumătate de sat, jumătate care mergea pe trei părți, cu 180 taleri, plătind un zapis „mincinos” împreună cu Stratul, din care ar fi reieșit că Băisan cumpărase, cu 200 zloți, singur partea cu pricina. Afacerea se dezvăluie cînd, la proces, Ionașco și cumnații săi aduc martori. Zapisul este rupt și rămîne ca împricinații să țină împreună jumătatea de sat, care acum avea și loc de iaz și de moară pe Birlad, iar Iorga vistiernicul să-și ia banii înapoi de la Simion Băisan. Pe urmașii lui Ionașco căpitanul, fii și nepoți, îi găsim tot la Negrești în 1691, cînd vînd lui Dumitrașco Cuza și lui Alexandru postelnicul părți din Băloșești⁵², în hotar cu Negrești, moștenire de la străbunica lor Varvara (vezi spița). Acești Gheorghe, Ifrim, Apostol Răciul, Gligore stăpîneau părți din ce în ce mai mici din satele lor, pe care trebuia uneori să le vîndă. Prin ei decăderea vechilor Huhulești și Băisănești este evidentă.

Cealaltă jumătate a satului, partea de sus, nu mai puțin disputată, își păstrează mai bine unitatea ca moșie boierească, trecînd prin moștenire, uneori prin cumpărare, de la o familie la alta, fără să se divizeze, dimpotrivă încorporînd, pe rînd, alte două sate dispărute în secolul al XVIII-lea, Iurceștii și Lineștii. Unele goluri documentare fac dificilă urmărirea succesiunii și obligă la reconstituiri.

Partea Neacășii Huhulea, căsătorită cu Ion Sturza⁵³, putea fi moștenită direct, ajungînd pînă la nepotul ei Miron, „feciorul Irinii, nepotul Sturzai”⁵⁴, dacă Irina este o fiică

⁵⁰ Acad., Documente istorice, CDLI/8.

⁵¹ Ibidem, CDLI/9, 10.

⁵² Toma G. Bulat, *Documentele mănăstirii Văratec*, 1939, doc. XXXV—XXXVII, p. 114—117.

⁵³ Hatmanul Ioan Sturza este primul dintre boierii Sturzești despre care avem unele informații. A fost pîrcălab de Hotin (1546), portar de Suceava și hatman al Moldovei. În 1552 a fost sol în Polonia al lui Ștefan Rareș. Vezi A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I, 1929, p. 79. Este considerat ctitor al mănăstirii Vătoped pentru o donație, CDM, I, p. 129. Generațiile Sturzeștilor de dinainte de 1500 sînt eronate sau chiar fanteziste prezentate în *Genealogia familiei Sturza sau Turzo*, Iași, 1842, întocmită de un comitet. De asemenea în *Généalogie de la maison princière et comitale de Sturza ou Sturza*, Paris, 1904, cea mai completă, unele erori și după 1500 (Neacăș Huhulea considerată prințesă de Transilvania!). O. G. Lecca, *op. cit.*, cu multe greșeli. Singura ascendență certă din secolul al XV-lea este aceea documentată de un act din 17 ianuarie 1495 (DRH, III, p. 306), în care un Sturza este numit fiul lui Filip și nepotul lui Bălița. Acest Sturza poate fi tatăl hatmanului Ioan Sturza. Numele familiei moldovenești provine dintr-un prenume și nu are nici o legătură cu presupuse cruciați italieni din secolul XIII. Mai cunoaștem un caz de formare a numelui de familie Sturza într-un mod identic. Un document din 1634 martie 10 menționează pe Andronic, Dumitrașcu și Sturza, fiii lui Badiul de la Răchiteni, lîngă Siret. (DRH, A, XXII, p. 80). În 1652 septembrie 9 i se alege lui Sturza Badiul partea lui din hotarul Cotiujcâi (CDM, AI, p. 434). Un Vasile Sturza este fiul acestui Sturza Badiul (CDM, III, p. 355), după cum reiese din actele satului Cerlena de la Hotin (CDM, II, p. 331). Familia Sturza de la Hotin nu are nici o legătură cu marea familie boierească pe care o urmărim aici.

⁵⁴ CDM, II, p. 148.

a Neacșai, soră cu hatmanul Gavril Sturza⁵⁵. Miron vinde la 9 mai 1631, cu 80 de galbeni, partea de sus lui Gheanghea, cunoscut logofăt de cancelarie între 1616—1620 și mare stăpîn de sate, mare vornic de Țara de Sus, mare logofăt pînă la venirea lui Vasile Lupu, care îl trimite la mînăstire⁵⁶. Era căsătorit cu Irina, fata Agafiei, nepoata lui Dumitru Huhulea⁵⁷. Gheanghea cumpără și alte sate de la rudele sale, Frățeștii de la Candachia, fata Magdalenei, nepoata lui Petrea Huhulea, și de la Candachia, fiica lui Boldur diac, probabil și Tudora, sat mai tîrziu al nepotului său Grigore Gheanghea.

Cumpărînd jumătatea de sus din Negrești, logofătul pune stîlpi de piatră pe hotarele cu Todireștii, Lineștii și Iurcenii⁵⁸. Important este ispisocul de întărire a acestei cumpărături, emis de Alexandru Iliăș voievod la 15 martie 1633, din care aflăm că Ionașcu Gheanghea a cumpărat și seliștea Linești din hotarul Negreștilor a lui Nicoară, farele lui Miron⁵⁹. Nicoară murise înainte de a plăti unui Gefer bașa o datorie de 30 de ughi (galbeni) și o iapă în valoare de 10 ughi. Turcul reclamă cu un zapis datoria, pretinzînd să i-o plătească Strețcoia, soția lui Nicoară. Aceasta, neavînd cu ce să plătească, roagă pe logofătul Gheanghea să achite datoria în schimbul seliștei Linești. Mai aflăm din acest act că „privilegiile și dresese” pentru Linești și Negrești s-au pierdut cînd Nicoară s-a înecat. Avem astfel o explicație a numărului mic de documente relative la aceste sate la începutul secolului XVII.

Satul Linești este foarte puțin cunoscut. Prima mențiune o întîlnim într-un act de vînzare a unei părți din Boțești, azi Parpanița, în hotar cu Negreștii, în care doi martori, Petre și Pavel, sînt din Lenești⁶⁰. Aceiași apar din nou ca martori la alte vînzări tot în Boțești la 6 mai 1602⁶¹ și 6 mai 1603⁶². Lineștii erau seliște în 1633, dar la 30 martie 1668 dădea martori pentru alegere de părți în Olășei⁶³. În 1650 mai 17⁶⁴ o parte din Lenești era dată în schimb lui Apostol, feciorul lui Dumitru Goia (Goe), pîrcălab de Hotin, mare vornic de Țara de Jos, de către Gligorașco Prăjescu, fost clucer, nepotul lui Gheanghea⁶⁵. La 2 decembrie 1699 satul Linești era întreg al lui Manolachi Hrisoverghi, după ce fusese stăpînit, ca și Negreștii, de Ilie Sturza, apoi de Matei Sturza cămărașul, fiul lui Toader Sturza, care îl primise danie de la unchiul său. Matei Sturza îl vînduse lui Ion Palade, dar îl răscumpăraseră Hrisoverghi avînd drept de preeminență⁶⁶. Acum satul avea și vad de moară pe Velna. Iazul morii este, cu certitudine, al treilea dintre cele existente astăzi, foarte vechi, menționat în dicționarul lui C. Chiriță⁶⁷. Nu putem ști dacă „satul întreg” mai avea acum locuitori. În orice caz, în secolul următor el nu mai există, Lineștii devenind o parte a moșiei Negrești sub stăpînirea familiei Hrisoverghi. Localizarea satului a cărui amintire nu se mai pstrează astăzi nici măcar în toponimie este posibilă datorită unui plan de moșie datat 5 iunie 1838⁶⁸. Moșia Linești era pe dealul Cheia, pe terenurile de astăzi ale I.A.S., Ferma Negrești.

În 1745 <1636—1637> „Pol sat Negrești la Vaslui” era a lui Ion Ciolpan (Cioplan), după o împărțeală a averii cu frații lui⁶⁹. Desigur, este vorba de jumătatea de sus a

⁵⁵ În *Letopisețul Țării Moldovei* al lui Miron Costin hatmanul Sturza apare ca răsculat în 1615 împotriva lui Ștefan Tomșa.

⁵⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 533. Dar peste mai puțin de un an de la urcarea pe tron a lui Vasile Lupu, Ionașcu Gheanghea era „acest adevărat credincios și cinstit băștin boier al nostru”, la 20 februarie 1633 (*Acad., Documente istorice, CDLI/7*).

⁵⁷ Th. Codrescu, *Uricarul*, XX, 1892, p. 276.

⁵⁸ *Acad., Documente istorice, CDLI/7*, document prin care se întărește de către Vasile Lupu vînzarea cu zapis din 19 mai 1631.

⁵⁹ *DRH*, A, XXI, 1971, p. 407—408.

⁶⁰ *DIR*, A, veacul XVI, IV, p. 83. ⁶¹ *DIR*, A, veacul XVII, I, p. 43

⁶² *Ibidem*, p. 100.

⁶³ *CDM*, III, p. 343.

⁶⁴ *CDM*, II, p. 412.

⁶⁵ Apostol Goia dăduse în schimb a treia parte din satul Doljești, țin. Roman, dar tranzacția nu era corectă, această parte nefiind a sa ci a fratelui său Iordache. De aceea urmașii acestuia din urmă o răscumpără de la Dumitrașco Prăjescu, fiul lui Grigore Prăjescu, cu banii întorși de fiul lui Apostol Goia (*CDM*, IV, p. 28, 83, 421). Nu este menționată partea din Linești în aceste răscumpărări, dar bănuim că ea se va fi întors la Dumitrașco Prăjescu și de la el putea să ajungă la Ilie Sturza.

⁶⁶ *CDM*, IV, p. 467.

⁶⁷ C. Chiriță, *Dicționar geografic al județului Vaslui*, 1889, p. 92.

⁶⁸ Direcția Arhivelor Centrale, *Planuri*, jud. Vaslui, nr. 34.

⁶⁹ „Miron Costin”, an IV, nr. 2, 1916, p. 213.

satului pe care Ion Ciolpan o va fi primit ca moștenire de la mama sa Antimia, una dintre fiicele lui Ionașco Gheanghea. De altfel și alte sate ale lui Ion Ciolpan, ca Parcova și Boianul, fuseseră ale marelui logofăt, ca și Frăștești care fusese cumpărat odată cu Negrești.

Un zapis de împărțire a ocinelor și viilor rămase de la Vasile Mihăilescu și de la soția lui Soltana ginerilor Gheorghe Roșca, fost vistiernic, Tănăsă, fost vornic, Sturza și lui Ionașco, cumnatul acestora, din 9 iulie 1640, arată partea de sus a Negreștilor sub un alt stăpîn: „S-au venit în partea Sturzii giuimate de sat Negrești la Vaslui, pe apa Brăldăzului și a treia parte de Iurcești pre apa Sireatului”⁷⁰. Rezultă din acest act că Matei Sturza, mare vistiernic, era ginerele lui Vasile Mihăilescu pe care trebuie să-l cunoaștem mai îndeaproape. Cel mai vechi Mihăilescu este Cristea (Cirstea), diac între 1572—1593, ceea ce explică și calificativul de „uricar” dintr-un document din 11 iulie 1575 prin care Petru Șchiopul îi întărește o poiană în hotarul satului Oglinzi⁷¹. Cu acest prilej este amintit bunicul diacului, Zaharie, fost vornic, din timpul lui Bogdan voievod [Orbul, n.n.]. Fiul lui Cristea, Ionaș Mihăilescu, a fost de asemenea diac, iar nepotul Vasile Mihăilescu este numit și Tălmaci, desigur pentru știința limbii slavone sau a altora în uz în prima jumătate a veacului al XVII-lea. Soția lui, Soltana, era poreclită Tălmăcioaia⁷². Porecla a devenit nume de familie, fiul lui Vasile Mihăilescu fiind numit totdeauna Ionașco Tălmaci (Tălmaci, Tulumaci). Acesta este menționat în numeroase acte din a doua jumătate a veacului ca mare comis, mare armaș și mare paharnic (ceagnic). Miron Costin îl arată în fruntea oastei credincioase lui Ștefăniță vodă, fiul lui Vasile Lupu, în luptele cu Ghica vodă, în anii 1657—1658⁷³. Era mort în 1675. Un sat din ținutul Hotin, Tălmaci, de la începutul secolului XVII, poate fi în legătură cu această familie.

Nu știm cum a ajuns această jumătate din Negrești în stăpînirea lui Vasile Mihăilescu. Este probabil că a fost cumpărată între 1637—1640 de la Ion Ciolpan cu un anume drept, fiindcă soția Tălmăciului, Soltana, era fiica lui Ionașco Mogâldea. Mogîldeștii erau răzeși la Negrești. La 21 februarie 1643 această parte este întărită de Vasile Lupu fiilor lui Vasile Mihăilescu, Ionașco și, desigur, Nastasia, soția lui Matei Sturza după acest indicu⁷⁴.

● Altă lacună documentară, de aproape jumătate de veac, este compensată de informațiile dintr-un act de judecată din 23 septembrie 1687, document mai interesant decît toate celelalte prin amănunte asupra relațiilor dintre cele două părți ale satului și prin unele date topografice⁷⁵.

Constantin Cantemir voievod judecă pricina dintre Matei Sturza cămărașul cu răzeși săi din Negrești, anume cu popa Tofan din Codăești și răzeșii lui, Gavril Băisan cu frații lui și alții pentru un vad de moară de la Negrești, făcut de unchiul cămărașului, Ilie Sturza vornicul. Să identificăm mai întîi persoanele implicate în acest proces. Matei Sturza este fiul lui Toader Sturza spătarul, nepot lui Matei Sturza vistiernicul. Partea de sus a satului trecuse deci prin moștenire de la vistiernic la fiul său Ilie Sturza. Acesta, fără urmași, o dăduse danie nepotului său de frate, cămărașul, așa cum rezultă dintr-un act din 2 decembrie 1699, pe care îl vom comenta mai jos⁷⁶. Cealaltă parte a satului era stăpînită în a doua jumătate a secolului XVII de nepoții și strănepoții lui Ieremia Băisan, după cumpărarea ei și clarificarea drepturilor din 28 noiembrie 1644 (vezi supra), și de Mogîldești. Unora dintre acești boiernași le cunoaștem și numele din alte documente. Astfel Semion din Negrești, martor la vinzare în Boțești, la 24 mai 1647⁷⁷, trebuie să fie Simion Băisan, deja cunoscut. Un Albotă din Negrești este martor la Turcești, la 29 august 1660⁷⁸. O pricină pentru o parte din Băloșești, la 17 decembrie 1676, implică în cercetare pe un „Gavrilie din Negrești și Vasilie de acolo”⁷⁹, cel dintîi putînd fi Gavril Băisan sau Gavril Mogîldea (vezi spița Mogîldea). Gavril Mogîldea este amintit, cu surorile și nepoții lui, la 26 martie

⁷⁰ Gh. Ghibănescu, *Surte și izvoade*, XXI, p. 40.

⁷¹ *DIR*, A, veacul XVI, III, p. 56.

⁷² *CDM*, II, p. 217.

⁷³ M. Costin, *op. cit.*, p. 182—183, 186, 190.

⁷⁴ *Th. Codrescu*, III, 3, 1934, p. 40 și *CDM*, II, p. 334—335.

⁷⁵ *CDM*, IV, p. 250.

⁷⁶ *CDM*, IV, p. 467.

⁷⁷ *Acad.*, Documente istorice, LXX/67.

⁷⁸ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III, partea I, 1910, p. 156. Turcești, sat dispărut, lângă Unești, com. Zăpodeni, jud. Vaslui.

⁷⁹ Toma G. Bulat, *op. cit.*, p. 29.

1687, în legătură cu dania unor părți din Slobozeni: „Gavril ficiorul Mogildei și Anița și Sanda fetele Mogildei și nepoții noștri Postolachi și Nazariea, feciorii surorii noastre Aniței de la Negrești...”⁸⁰.

Preotul Tofan, care locuia la Codăești, poate fi și el inclus în spița Mogildeștilor. Soția lui Angheniia era fata lui Simion Mogildea din Negrești⁸¹. Familia Mogildea avea ramificații în mai multe ținuturi ale Moldovei, în secolul XVII. O ramură a neamului trăia la Tăbălăiești, com. Bunești-Averești, jud. Vaslui, una la Tirgu-Frumos, o alta la Negrești și Slobozieni, sat dispărut în Dumești Noi, jud. Vaslui. Aceasta din urmă, care ne interesează, se trage din Simion Mogildea, urmaș probabil, al lui Mogildea, așă în 1602, primul menționat din întreaga familie. Descendenții lui Simion Mogildea și ai celor din 1687 au ajuns răzeși de rind. În a doua jumătate a secolului XVIII trăia la Negrești preotul Toader Mogildea, iar nepoții lui sînt, la 6 martie 1817, vinzători ai părților din Golăești, sat dispărut de pe teritoriul localității de astăzi Rateșu Cuzei, de pe moșul lor preotul: „Preotul Gheorghe Ciurbă Troțușana (sic!), gineri de nepoată de fată preotului Toadri Mogilde din satul Negrești, dinpreună cu toți casnicii mei, soția me preoteasa Mariia i fii noștri, anumi Gheorghe și Smaranda nora noastră și cu fiicile noastre Maria și Ecaterina”⁸².

Alții, „răzeșii Mogildești, ci ni tragim din Simion Mogilde, răzăș din moșia Golăești și Negrești”, schimbă cu Arghir Cuza partea lor din aceste moșii primind părți de moșii din ținutul Tutovei, la 23 noiembrie 1817⁸³.

Partea din Negrești a Mogildeștilor poate fi, cu aproximație, determinată de moșia satului Poiana, azi în componența orașului Negrești. Un cătun, numit la început Rediul Mogildei, a apărut la începutul secolului trecut dincolo de Birlad, într-un rediu în care s-a defrișat, așa cum indică toponimul. Pădurea de aici era, ca de obicei, în prelungirea părții de moșie de pe stînga Birladului⁸⁴.

Nu este clar modul pătrunderii Mogildeștilor în Negrești, care se va fi întîmplat pe la 1631—1640, cînd devin aici stăpîni și Băisăneștii⁸⁵.

Mai trăiau în Negrești în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, toți răzeși, un Pătrașcu Hurjui care vinde pămînturi la 25 septembrie 1677⁸⁶, urmașii lui Ieremia Băisanul⁸⁷, deja menționați, un Borda, rudă cu aceștia⁸⁸.

Revenind la judecata din 23 septembrie 1687, aflăm că Ilie Sturza abătuse apa Birlăzelului (Birladului) prin țelină și făcuse „podîșcă” de 757 stînjei, săpată cu mari cheltuieli, pentru un vad de moară. Răzeșii Băisănești și Mogildești reclamă dreptul de stăpînire asupra vadului de moară „pentru că le-a luat vornicul locul cu sila”. „Podîșca” era de fapt o lucrare impresionantă pentru acele vremuri, un canal adînc, dată fiind albia Birladului pe șesul din sudul satului, și lung de 1688 m. După trei secole de la devierea cursului, făcută înainte de 1680, cînd Ilie Sturza era răposat⁸⁹, este imposibilă recunoașterea cursului vechi și a celui nou, pe hărți fiind reprezentate mai multe cursuri și girle (vezi schița). Canalul lui Ilie Sturza trebuie să fie traseul cel mai scurt al Birladului între Negrești și Poiana, peste șes, iar moara va fi fost în fața satului Poiana, acolo unde prin 1902 mai erau încă două mori de apă⁹⁰.

Cercetarea pricinii făcută la fața locului de către Ionașco fost clucer, Vasile Negel, călărăș de Țarigrad și alții din Buhăiești, Todirești și Iași stabilește că nu este un loc potrivit pentru alt vad de moară în partea de sus, unde cămărașul Matei Sturza și-si poată muta moara și dovedește că vornicul Sturza o făcuse cu voia răzeșilor. Domnitorul hotărâște ca Matei Sturza să stăpînească vadul de moară cu locul lui, întărindu-i uric, iar popa

⁸⁰ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, IV, partea I, 1914, p. 132.

⁸¹ *Ibidem*, p. 177 și *Idem*, V, partea I, 1921, p. 6.

⁸² N. Iorga, *op. cit.*, p. 178.

⁸³ *Ibidem*, p. 178.

⁸⁴ Despre Poiana alte informații în partea a doua a studiului.

⁸⁵ Despre familia Mogildea, Ștefan S. Gorovei, *Intruderile cronicarului Grigore Ureche*, în *Anuar de lingvistică și istorie literară*, Iași, tomul XXIV, 1973, p. 120—123.

⁸⁶ *Acad.*, Documente istorice. I.11/94.

⁸⁷ *Ibidem*, CXXXIX/111; Toma G. Bulat, *op. cit.*, loc. cit.

⁸⁸ Th. Codrescu, *op. cit.*, XXII, p. 288—290.

⁸⁹ *Acad.*, Documente istorice, CXII/67; 29 noiembrie 1680.

⁹⁰ Informator I. C. Macsim din Poiana: „În 1902 am apucat moară de apă în două locuri, cu canal din apa riului Birladului, una la Cioată Costache și una la Pușcă I. Costache”.

Tofan și cu răzeșii săi să țină vadul făcut de ei și să nu se amestece la moara marelui cămăraș. Pierzind procesul, răzeșii nu mai pot redeschide judecata decît plătind „fieria” de 12 taleri.

Rezultă din acest document că în partea de jos a satului, pe meșia iăzeșilor, era o altă moară, mai veche⁹¹, pe cursul Bîrladului. Locul acestei mori este cunoscut astăzi în gospodăria locuitorului Petrache Duda iar hidronimul *gîrla morii* este încă știut de toți sătenii din Negrești. Ambele mori sînt menționate cu prilejul hotărnicilor din aprilie 1865 (vezi partea a doua a studiului).

Ultimul act al Negreștilor din secolul XVII, un uric din 2 decembrie 1699, oferă informații noi despre evoluția stăpînirii peste jumătatea de sus a satului. Antioh Cantemir „întărește uric lui Manolachi Hrisoverghi, fost mare clucer, ginerele lui Chiriac Sturza (ținînd o nepoată de frate a acestuia), stăpînire peste jumătate din satul Negrești, partea de sus, cu curți gata, vecini, vaduri de moară în apa Bîrladului și peste alt sat întreg, anume Lineștii pe Vilna⁹², cu vad de moară în Vilna, învecinîndu-se la un hotar cu Negreștii... Pentru aceste sate s-a judecat cu Ion Palade, mare sluger, care le cumpărase de la Matei Sturza cămărașul ce le promise danie de la Ilie Sturza, fără știrea lui Manolache și pe numele soacrei sale, Safta vorniceasa, cu 600 de lei, și a rămas Ion Palade de judecată, primindu-și banii de la acel în drept a le stăpîni”⁹³.

Așadar, după 23 septembrie 1687, Matei Sturza vînduse partea de sus din Negrești și Lineștii marelui sluger Ion Palade⁹⁴ pe care le răscumpără Manolache Hrisoverghi⁹⁵, invocînd dreptul de protimis. Vinzarea fusese tănuită și mascată, actul fiind făcut pe numele soției lui Ilie Sturza, Safta vorniceasa. Pe lîngă știrea despre morile de pe Velna, a Lineștilor, și de pe Bîrlad, documentul menționează „curțile gata” la 1699. Nu putem ști cu

⁹¹ Menționată la 23 septembrie 1644 (vezi supra).

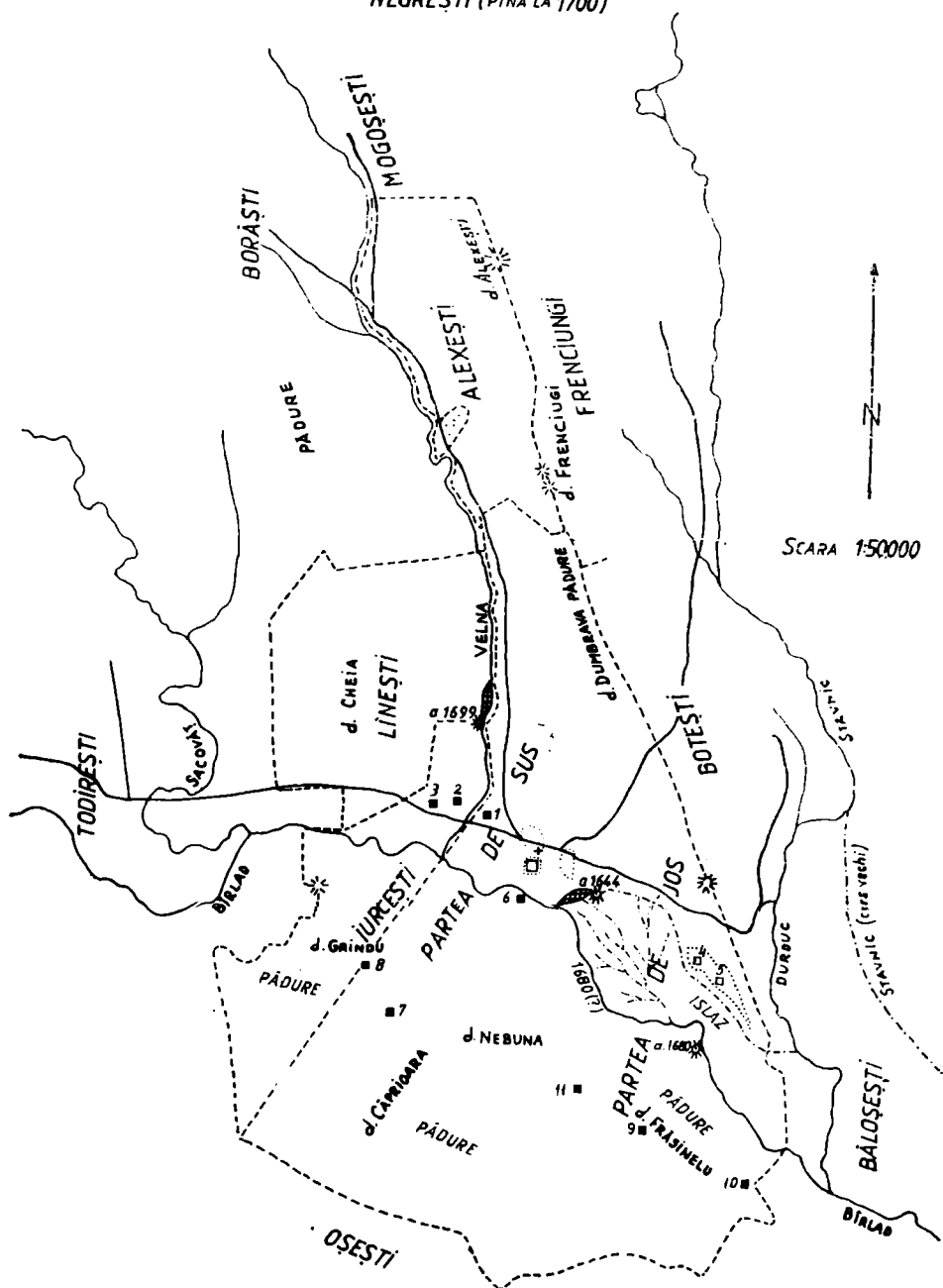
⁹² Lineștii trebuie să fie acea „săliște pe Vilna, în ținutul Vasluiului, cu loc de prisacă și cu loc de fineașă și loc de casă cu pomeți” pe care Ion Paladi o stăpînea la 1 septembrie 1689. Vezi I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, III, 1915, p. 195.

⁹³ Actul acesta este confuz conceput sau rezumat. Manolache Hrisoverghi, ginerele lui Chiriac Sturza, era căsătorit cu Nastasia, care ar fi o nepoată, înfiată probabil, a lui Chiriac Sturza, fiica unui frate. Acesta nu poate fi Ilie Sturza care nu avea copii și înfiase la rîndul său o fată, așa cum rezultă din cunoscuta diplomă prin care principele Transilvaniei Mihail Apafi acorda titlul nobiliar marelui vornic, soției sale Safta Petriceicu, sora domnitorului Ștefan Petru (Petriceicu), fiicei lor de suflet Maria și fraților lui Chiriac și Toader Sturza, la 24 februarie 1679. (*CDM*, IV, p. 97). Nastasia ar putea să fie fiica lui Toader Sturza, soră deci cu Matei Sturza, ceea ce ar explica dreptul lui Hrisoverghi de a cumpăra înaintea lui Ion Paladi partea de sus a Negreștilor și Lineștii. Safta vorniceasa apare ca soacra lui Ion Paladi, dar soția acestuia era Anița Racoviță, sora lui Mihail Racoviță voievod, apoi o altă Nastasia. Oricare ar fi relația, un fapt este cert: Păldăreștii se înrudesec cu Sturzeștii de la căsătoria lui Gavril Paladi cu Alexandra, fata vistiernicului Matei Sturza, se introduc în Negrești la care nu vor renunța, fiindcă îi întîlnim stăpîni aici în deceniile următoare.

⁹⁴ Familia Paladi, de origine greacă, apare în Moldova în timpul lui Vasile Lupu. Cel mai vechi Paladi, atestat documentar a fost Sava, mare vameș și mare vistiernic în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Urmașii săi au fost timp de un veac și jumătate boieri cu ranguri dintre cele mai înalte. Sînt citori ai minăstirilor Biserici și Sf. Sava din Iași. Despre familia Paladi, istoric și spițe în O. C. Lecca, *op. cit.*, p. 383—385, *Genealogiile a 100 de case din Tara Românească și Moldova*, 1911, nr. 73; Gh. Ghibănescu, în *Arhiva genealogică*, II, oct.—dec. 1913, p. 245—252; N. Iorga, *op. cit.*, p. 536—537 și *op. cit.*, vol. XVI, 1909, p. 181—219. În toate lucrările, numeroase greșeli.

⁹⁵ Familia Hrisoverghi, tot greci, s-a stabilit în Moldova în a doua jumătate a secolului XVI. Primul cunoscut, Nicolae Hrisoverghi, cămăraș, martor la cununia secretă a lui Petru Șchiopul cu doamna Irina, în 1591 ianuarie 17, l-a însoțit pe domnitor în exil și scrie scrisori din Veneția, în 1594. Vezi *Documente și însemnări românești din secolul XVI*, 1979, p. 169, 175; *DIR*, A, veacul XVI, IV, p. 58; N. Iorga, *Documente grecești privitoare la istoria românilor*, în *Documente Hurmuzaki*, XIV, p. 101. Poate fi, reîntors în țară, același, pîrcălabul de Neamț din 1602, sub Ieremia Movilă, N. Iorga, *Studii și documente*, VI, partea II, p. 14. Lipsesc informațiile despre generațiile dintre acest Hrisoverghi și Manolache Hrisoverghi mare comis, mare jîtnicer, mare sluger în ultimele decenii ale secolului XVII și în primele de după 1700. Răscumpărînd Negreștii de la Ion Paladi, el transmite stăpînirea asupra satului urmașilor din veacul XVIII și XIX (Vezi partea a doua a studiului).

NEGREȘTI (PÎNĂ LA 1700)

certitudine care stăpîni au făcut aceste curți de la Negrești, dar putem presupune că nu au fost ale Sturzeștilor, care nu locuiau aici. Matei Sturza vistiernicul⁹⁶ ședea în țin. Orhei, Ilie Sturza la Leușeni (Miclăușeni). Curțile au fost, probabil, ridicate de Ion Palade în anii cînd stăpînește Negreștii, între 1687—1699, în marginea de vest a satului, unde vor exista încă două secole, pînă cînd ultimul proprietar al moșiei, Petru Stoicescu, va construi altele, în fața spitalului. Vechile curți, din care astăzi nu au mai rămas decît grajdurile (atelierile din curtea școlii generale din orașul Negrești), au fost reparate de fiul lui Ion Palade, Constantin Palade, care a locuit aici înainte de 1752 (vezi partea a doua a studiului).

În sfîrșit, avem în actul din 2 decembrie 1699 informația despre existența la Negrești a vecinilor, dar acest fapt social era subînțeles într-un sat aservit unor mari familii boierești încă din veacul XV. Vecini erau, desigur, și în partea de jos, aceea a unor razeși descendenți tot din boieri. Numele vecinilor ne rămîn necunoscute, cu o excepție, pînă spre sfîrșitul secolului XVIII, cînd familiile consemnate de primele recensăminte cuprind, fără îndoială, și pe cei mulți, neștiuți, legați de glie pînă în 1749.

NEGREȘTII PÎNĂ ÎN SECOLUL XVII

(Observații asupra schiței)

Hotarele moșiei sînt, evident, aproximative, dar în concordanță cu informațiile istorice și toponimice. Hotarul de vest, incluzînd Lineștii și Turceștii, precizat în planul din 5 iunie 1838, s-a menținut aproape neschimbat pînă astăzi. Alexeștii s-a desprins în secolul al XV-lea din moșia Negrești.

Stavnicul a fost abătut, în secolul trecut, pe albia pîrului Durduc. De aceea locuitorii din Negrești, Parpanița, Voincești, Vulturești, Poiana numesc totdeauna cursul Stavnicului de la Căzănești pînă la vîrsarea în Bîrlad *Durduc*, fără să poată explica schimbarea hidronimului.

Nu există astăzi nici o indicație toponimică despre partea de sus și de jos a satului (moșiei). Împroprietărirea din 1864—1865 a făcut inutilizabilă vechea dichotomie. Este de presupus că părțile vor fi fost aproximativ egale, deoparte și de alta a unui hotar ce trecea prin mijlocul moșiei de la nord la sud. Moara razeșilor din 1644 și moara lui Ilie Sturza erau în partea de jos.

Descoperiri arheologice în punctele :

- nr. 1, la ieșirea spre vest din oraș, pe stînga primului baraj de pe Velna, pe terenul locuitorului Melinte.
- nr. 2, pe dealul Cheia, în dreapta primului baraj de pe Velna.
- nr. 3, pe pantele de sud-est ale dealului Cheia, în apropierea abatorului și a centrului de incercare a soiurilor. Aici este vatra satului dispărut Iurcești. Localizare imprecisă în N. Zaharia..., *Așezări...*, p. 326
- nr. 4—5, stațiune arheologică vastă, începînd din lutăria de lîngă cimitirul evreiesc, spre sud-est, pe pantele ușoare ale dealului, la săpăturile de salvare din 1978, în imediata apropiere a fermei de vaci, în continuare pe „Țarnă” pînă la Capu Dealului.
- nr. 6, în malul drept al Bîrladului, lîngă podul spre gară, la circa 30 m. spre est.
- nr. 7, la „Brigadă”, între cantonul silvic și pădure.
- nr. 8, pe versantul de sud-est al dealului Grindu.
- nr. 9, pe podișul dealului Frăsinel, deasupra satului Poiana.
- nr. 10, în marginea de sud-est a satului Poiana.
- nr. 11, la intrarea în Valea Mare dinspre Negrești, pe dreapta drumului.

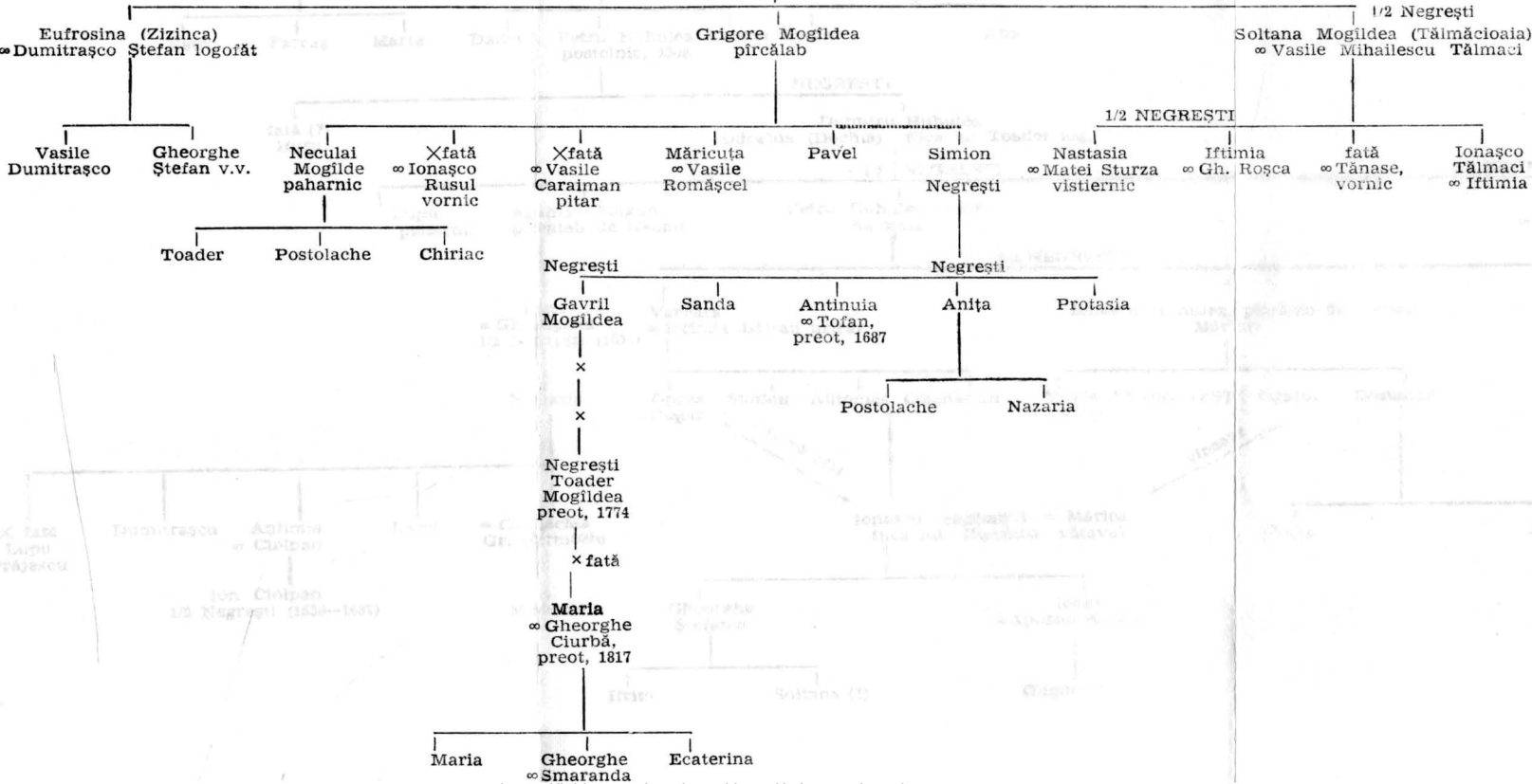
Am localizat mai corect unele puncte arheologice (5, 6) din schița lui Ghenușă Coman din *Statornicie, continuitate*, p.195.

⁹⁶ Matei Sturza a fost mai întîi jîtnicer, pîrcălăb de Orhei și apoi mare vistiernic. Avea sate în ținutul Orhei. În 1650, cînd tătarii și cazacii lui Hmielnițki atacă Moldova, „au robît casa Sturdzii jîtnicierul carele au cădzut și vistiernic mare și multe case întemeiate le-au dus în robie” (M. Costin, *Opere*, 1958, p. 132).

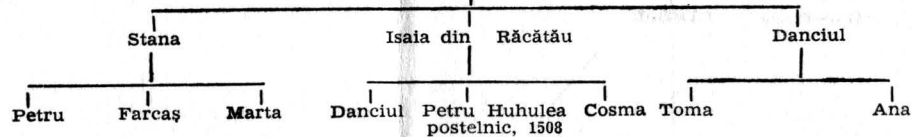
* Mulțumiri colectivului de istorie medievală de la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” pentru indicații metodologice, sugestii și pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziție surse de informație.

MOGILDEA

Ionașco Mogildea, diac, vornic de poartă, agă (+1605/1606)
 ∞ Salomia Jora

PETRU HUHULEA

NEGRESTI

1/2 NEGRESTI

1/2 NEGRESTI

Lupu paharnic

Agahia ∞ Maxim,
pircălab de NeamțPetru Huhulea, + 1591
SalomiaNeacșa
∞ Ioan Sturza,
hatman

1/2 NEGRESTI

Irina
∞ Gheanghea
1/2 Negrești (1631)Varvara
∞ Ierimia Băisan uricarIonașcu Huhulea, pircălab de Soroca
Măriuța

Magdalena

Nastasia

Oprea
călugăr

Simion

Antonica

Constantin

Vasile 1/2 NEGRESTI
călugăr

Stratul

Costanda

Candachia

proces 1644

Ionașco căpitanul ∞ Mărica,
fiica lui Dumitru vătavul

vinzare

Vasile

Ana

X fată
Lupu
Prăjescu

Dumitrașcu

Antimia
∞ Ciolpan

Lupu

∞ Candachia
Gr. Hermeziu

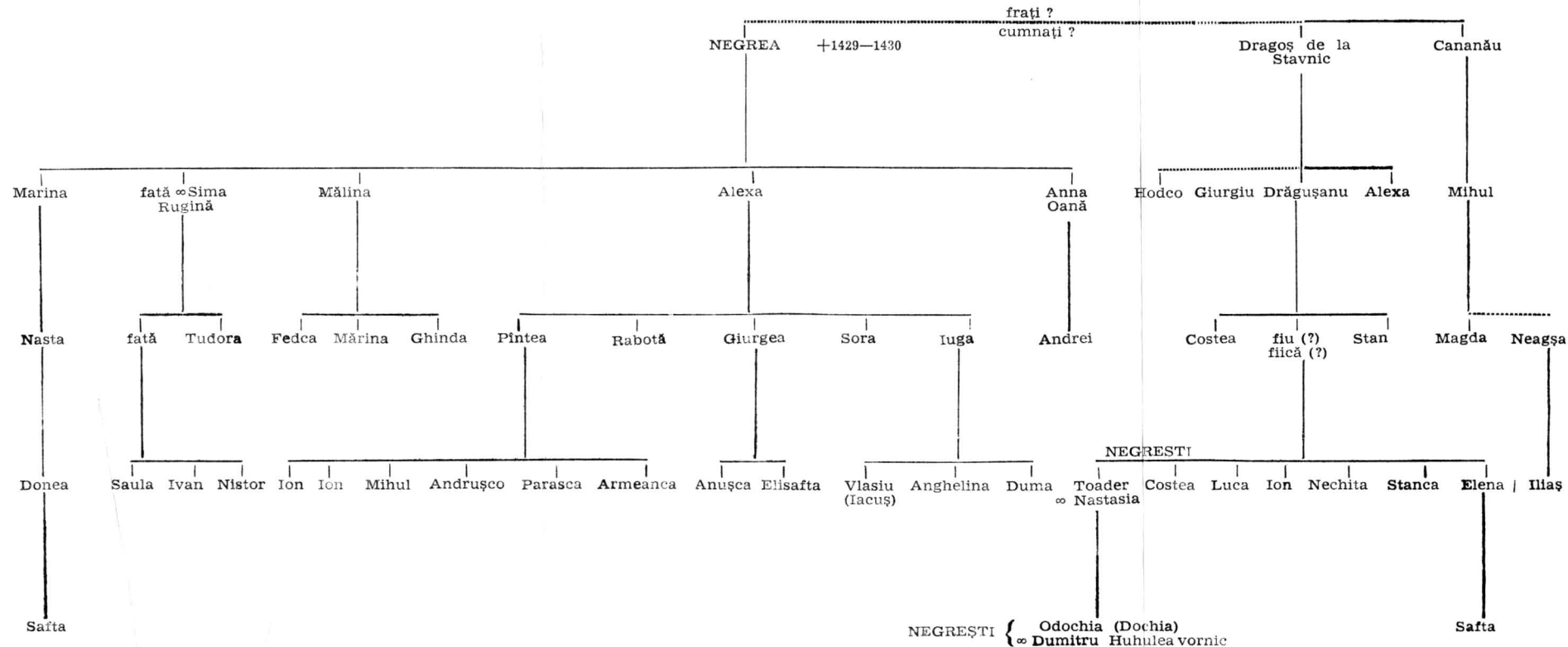
Măricuța

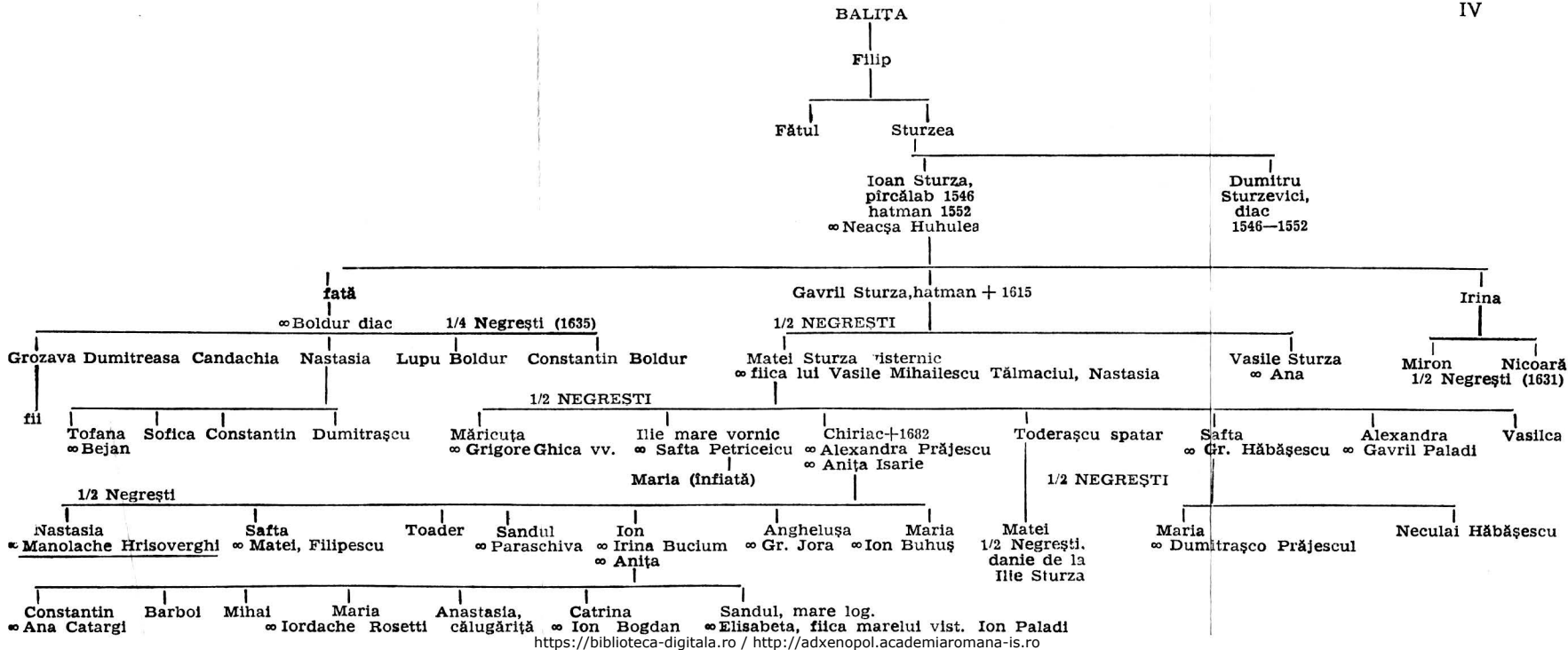
Ion Ciolpan
1/2 Negrești (1636–1637)Gheorghe
ȘtefaniaIoana
∞ Apostol Răciul

Ifrim

Soltana (?)

Gligore (?)

DIN ARHIVA ISTORICĂ A ROMÂNIEI CONTEMPORANE (I)

DE

GH. BUZATU și VALERIU FLORIN DOBRINESCU

Apreciind o inițiativă mai veche a prestigioaselor „Anale de istorie”, care a procedat la selecționarea și publicarea unor documente de mare interes privind problemele fundamentale ale trecutului românilor la confluența veacurilor al XIX-lea — al XX-lea, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”” își propune să găzduiască documentele cele mai noi descoperite de specialiștii români în bibliotecile și arhivele din străinătate cu referire directă la aspectele evoluției României după anul 1918. Valorificarea acestor documente, dintre care marea majoritate sînt inedite și conțin informații de un deosebit interes științific, constituie o datorie pentru istoricii români. Pe de altă parte, nu se poate pierde din vedere interesul cu totul aparte al cititorului de toate categoriile pentru anume fapte esențiale ale epocii contemporane, după cum nici prețuirea ce trebuie acordată „imaginii” străinătății asupra realităților trecutului nostru și care, în orice moment s-ar fi făurit, „constituie, după expresia fericită a lui Tudor Vianu, un verdict al „posterității contemporane”. Grija pentru documentele din bibliotecile și arhivele străine sporește, cum este și natural, atunci cînd, în numeroase cazuri, ele sînt de proveniență românească, cuprinse de regulă în fonduri personale ale unor foști demnitari sau oameni de cultură și știință. Există, deci, multiple și solide argumente pentru care paginile acestei noi rubrici a „Anuarului” rămîn deschise colaboratorilor săi, începînd cu acest număr.

*

În primul deceniu de după războiul mondial din 1914—1918, problema petrolului a ocupat un loc important în viața social-politică și economică a României, cit și în relațiile externe ale Bucureștilor, cu marile puteri occidentale îndeosebi. Acestea dețineau, deja anterior primei conflagrații, poziții solide în industria „aurului negru” din România și, în condițiile sporirii considerabile a rolului combustibilului lichid în dezvoltarea economiei moderne, și-au manifestat nu numai neliniștea, ci au și acționat contra eforturilor guvernelor române de-a promova, mai ales în perioada 1922—1926, o politică națională în domeniul petrolului. Am expus, cu alt prilej¹, detaliile referitoare la rolul și locul deținut de problema „aurului negru” în raporturile țării noastre cu unele dintre statele apusene (Marea Britanie, Franța, Statele Unite ale Americii, Italia, Belgia și Olanda), care, în intervențiile lor, nu au pierdut nici un moment din vedere interesele trusturilor internaționale — *Standard Oil Co.*, *Royal Dutch-Shell*, *Anglo Persian Oil* ș.a. În perioada respectivă, chestiunea petrolului, după cum rezultă din documentele ce tipărim în anexă (I—XIII), a „afectat” raporturile dintre Washington și București, guvernul S.U.A. dovedindu-se preocupat — atît cu prilejul naționalizării subsolului minier în 1923, cit și, mai cu seamă, al introducerii legii minelor din 1924 de către guvernul liberal al lui I. I. C. Brătianu — în apărarea pozițiilor deținute de atotputernicul *Standard Oil Co.* în țara noastră. Acțiunile guvernelor apusene și campania trusturilor mondiale au putut modera pozițiile cabinetului Brătianu, dar nu au anihilat decizia sa de a promova în domeniul industriei „aurului negru” o politică conformă nevoilor țării². Departele de a rămîne inactiv, guvernul român a urmărit să determine orientarea unora dintre trusturi. Astfel, la 3 august 1924, scriîndu-i din Paris lui N. Titulescu, Vintilă Brătianu opina că, dintre toți partenerii cu care discutate, Henry Detterding, conducătorul

¹ Vezi Gh. Buzatu, *România și trusturile petroliere internaționale pînă la 1929*, Iași, 1981, *passim*.

² *Ibidem*, p. 143 și urm.

lui *Dutsch-Shell*, i se păruse „cel mai ostil” față de măsurile preconizate de București în domeniul minier; îi indica, în consecință, ministrului nostru la Londra să caute a-l convinge pe Detterding, căci „trebuie trezit la o conștiință mai limpede a intereselor lor (ale petroliștilor străini — *n.n.s.*) în România”³. În luna următoare, la 7 septembrie, ministrul român de finanțe se adresa iarăși lui Titulescu, precizându-i: „Noi nu renunțăm la politica noastră de independență”⁴.

Documentele anexate referitoare la rolul și locul problemei petrolului în cadrul relațiilor dintre Washington și București provin din două fonduri: W. S. Culberston de la Secția manuscrise a Bibliotecii Congresului din Washington, D.C., și, cea mai mare parte, de la Arhivele Naționale ale S.U.A., Record Group 59 (Departamentul de Stat al S.U.A.). Ele vin să completeze un alt lot de documente tratând aceeași problemă și încredințate deja tiparului⁵, cu toate însă oferindu-ne temeiul analizei noastre recente a politicii petroliere a României în raport cu atitudinea trusturilor mondiale până la 1929⁶.

Despre activitatea intensă desfășurată de N. Titulescu pe „frontul” păcii generale în perioada interbelică s-au pus, mai demult sau mai recent, numeroase informații în circuitul științific⁷. În ultimii ani, arhiva *Fundației Hoover* de pe lângă Stanford University (Palo Alto, California, S.U.A.) a pus la dispoziția cercetătorilor bogatul fond N. Titulescu (jurnal și corespondență), achiziționat anterior. Istoricul american Walter M. Bacon, Jr., cel dintîi, a beneficiat de valoroasele documente aflate în arhiva personală a strălucitului diplomat român⁸, iar, cu totul recent, noi înșine am valorificat cele mai semnificative pagini din *Jurnalul* său⁹. În anexă, am inclus un singur document din arhiva personală a lui N. Titulescu — o scrisoare de mulțumire trimisă recent alesului președinte al Adunării Generale a Ligii Națiunilor de către 169 de „meseriași petroliști” din Moreni.

În ajunul celui de-al doilea război mondial, unul din momentele de cotitură în evoluția relațiilor internaționale l-a constituit ceea ce specialiștii au denumit, după terminarea ostilităților, „afacerea Tilea”. Astăzi, împrejurările în care s-a produs, la 16 martie 1939, demersul lui Viorel Virgil Tilea, ministrul României la Londra, pe lângă titularul *Foreign Office*-ului, lordul Halifax, sint foarte bine cunoscute¹⁰, rămînînd neclarificat un singur aspect: *cine* anume l-a înștiințat pe Tilea la Londra despre o pretinsă predate a unui ultimatum german Bucureștilor în cursul negocierilor economice dintre al III-lea Reich și România? Se știe ceea ce a urmat — Tilea l-a avertizat pe lordul Halifax, acesta cabinetul britanic, care, în condițiile de după ocuparea întregii Cehoslovacii de către Hitler la 15 martie 1939, se decise brusc, după opinia majorității specialiștilor, să renunțe la promovarea neinspiratei *politici de conciliere* față de statele agresoare fasciste, în frunte cu Germania; s-au inițiat, în consecință, faimoasele tratative anglo-franco-sovietice din 1939 care, dacă s-ar fi încheiat cu succes, ar fi făcut imposibilă declanșarea unui nou conflict mondial, de către Hitler prin atacarea Poloniei, la 1 septembrie același an. Cele două piese ce adăugăm la „dosarul Tilea”, fără a aduce noi clarificări, pot „incita” pe istorici să continue investigarea „afacerii”. Astfel, interviul acordat de fostul diplomat român unui corespondent al cotidia-

³ Vezi Hoover Institution on War, Revolution and Peace/Hoover Institution Archives (Stanford University, Palo Alto, California, S.U.A.), *N. Titulescu Diary and Correspondence*, Box No. 12, nepaginat.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Vezi Gh. Buzatu, *Problema petrolului în evoluția raporturilor româno-americane (1918—1929)*, sub tipar.

⁶ Idem, *România și trusturile petroliere...*, *passim*.

⁷ Vezi Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, București, 1966; Walter M. Bacon, Jr., *N. Titulescu and Rumanian Foreign Policy, 1933—1934*, Ann Arbor — London, 1977, Gh. Buzatu (coordonator), *Titulescu și strategia păcii*, Iași, 1982.

⁸ Vezi Walter M. Bacon, Jr., *op. cit.*; idem (editor), *Secret Papers on the Failure of Romanian-Soviet Negotiations, 1931—1932*, Stanford University, Hoover Institution Press, 1979, XV + 212 p.

⁹ Cf. *Titulescu și strategia păcii*, p. 375—447.

¹⁰ Vezi îndeosebi: Dr. Paul D. Quinlan, *The Tilea Affair: A Further Inquiry*, în „Balkan Studies”, vol. 19 (1), Thessaloniki, 1978, p. 147—157; idem, *Clash over Romania*, Los Angeles, 1977; Sidney Aster, 1939: *The Making of the Second World War*, London, A. Deutscher Limited, 1973 p. 61—78; Martin Gilbert, Richard Gott *Conciliatorii*, București, Editura politică, 1966, p. 306; Gh. Buzatu, *Martie 1939: Căzul Tilea*, în *Dosare ale războiului mondial (1939—1945)*, Iași, 1978, p. 11—43; David Britton Funderburk, *Din nou despre „căzul Tilea”*, I—IV, în „Magazin istoric”, nr. 5, 6, 7, 8/1982; idem, *Politica Marii Britanii față de România, 1938—1940*, București, 1983, p. 93 și urm.

nului londonez de mare faimă „The Times” în noiembrie 1968 confirmă informațiile cunoscute despre „misteriosul telefon” primit de la Paris în dimineața zilei de 16 martie 1939, iar memorandumul întocmit de Al. Cadogan la 18 martie 1939, după o convorbire cu Tilea însuși, ne determină să continuăm a ne întreba cine a fost „directorul general al unui mare industriaș român” care, în momentul precizat, l-a alertat pe șeful Legației române din Londra? Precizăm că acest document, descoperit în arhivele diplomatice din Londra, a fost examinat de Sidney Aster în cunoscuta sa carte consacrată originilor celui de-al doilea război mondial și în care a rezervat un capitol special „cazului Tilea”¹¹.

Un alt lot de documente provine, de asemenea, din arhivele diplomatice londoneze (XVII—XXIX)¹² și cuprinde numeroase informații în legătură cu situația internațională a României din anii 1939—1940. Din aceste documente, cele mai multe acoperă perioada propriu-zisă a *neutralității declarate* a Bucureștilor, evidențiind eforturile diplomației României de păstrare a independenței, suveranității și integrității teritoriale. Ele confirmă că, în septembrie 1939, la două decenii de la *Marea Unire*, România, integrată în sfera alianțelor diplomatice anglo-franceze și a combinațiilor sale politice, bi- și multilaterale, conforme cu prevederile pactului Societății Națiunilor și ale moralei internaționale, era *vădit preocupată* de soarta păcii. Totodată, se adevărește că țara noastră, ruptă de angrenajul *normal* de asistență internațională, n-a reușit să facă politica pe care ar fi vrut-o, ci a fost, pur și simplu, antrenată în jocul Marilor Puteri. România a rămas fidelă, cu toate riscurile, alianțelor dirijate de Londra și Paris și a inițiat acțiuni multiple menite să preîntâmpine — pe plan general și îndeosebi local — extinderea agresiunii. Contrar „demonstrațiilor” în care s-au aventurat unii istorici străini, România nu a fost nicicum implicată în evoluția evenimentelor din vara anului 1939 spre deschiderea ostilităților. Dimpotrivă, diplomată română s-a arătat preocupată de realizarea unei înțelegeri între Franța, Anglia și Uniunea Sovietică, considerând că astfel se va face față tendințelor agresive ale statelor *Axei* și ale sateliților lor.

Unele documente se referă la agravarea situației internaționale a României în ajunul și la începutul celui de-al doilea război mondial¹³, când România a adoptat o politică de neutralitate. *Foreign Office-ul* a considerat, din rațiuni multiple, că poziția de neutralitate a României, cel puțin în prima etapă a conflagrației, era *convenabilă Alianților*¹⁴. *Quai d'Orsay-ul* a optat, dimpotrivă, pentru o beligeranță imediată a Bucureștilor, dar a sfârșit prin a adera la punctul de vedere al Londrei. „Pare inevitabilă concluzia — se sublinia de către britanici în august 1939 — că în prezent *nu dispunem* de nici un fel de mijloace sigure de a constrânge România să abandoneze neutralitatea în favoarea noastră la izbucnirea unui război numai dacă, desigur, ea nu va fi victima unei agresiuni din partea Puterilor *Axei* sau Ungariei ori Bulgariei”¹⁵. În aceste circumstanțe, *Foreign Office-ul* opina că România trebuie tratată cu „delicatețe” (ca Statele Unite în primele faze ale războiului precedent), pentru a se obține astfel toate „foloasele” decurgând din poziția ei¹⁶. În contextul noii orientări, la 24 august 1939 R. Hoare, ministrul Angliei la București, anunța *Foreign Office-ul* că aflate că guvernul polon declarase că nu dorea intervenția României în cazul unui conflict polono-german¹⁷, în situația în care Ungaria rămânea neutră.

După cum se știe, după 1 septembrie 1939, România, risicând represaliile Germaniei¹⁸, a ajutat moral și material națiunea poloneză, ceea ce proba, încă odată, atașamentul ei la tabăra *Alianților*, la principiile dreptului internațional conform cărora o țară atacată trebuie să fie sprijinită.

Prin canale diplomatice, Londra era în cunoștință de cauză cu atitudinea reală a României; ea a aflat la un moment dat că neutralitatea României nu se va prelungi la nesfârșit

¹¹ Cf. Sidney Aster, *op. cit.*, p. 70.

¹² Este vorba de fondul 371, Corespondență general-politică, aflat la Public Record Office, Kew Gardens (Marea Britanie).

¹³ P.R.O., F.O. 371/23840, f. 109 (telegrama nr. 571, de la Paris, 26 august 1939, Phipps către F.O.); *ibidem*, f. 86 (telegrama nr. 311, de la București, 23 august 1939, R. Hoare către F.O.).

¹⁴ *Ibidem*, f. 149 (telegrama nr. 560, de la Londra, 7 septembrie 1939, F.O. către Eric Phipps).

¹⁵ *Idem*, 23852, f. 141.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Idem*, 23840, f. 147 (telegrama nr. 317, de la București, 24 august 1939, R. Hoare către F.O.).

¹⁸ *Ibidem*, f. 190—191 (R. Hoare către Orme Sargent, de la București, 20 septembrie 1939).

și că acestea îi va succede afilierea Bucureștilor la cauza *Aliatilor*. Este deosebit de semnificativă, în acest sens, declarația pe care premierul român Armand Călinescu, cunoscut om politic și patriot, a făcut-o lui R. Hoare, la 13 septembrie 1939, în sensul că România „va ști să aleagă între libertate și despotism”¹⁹.

În sfârșit, câteva documente relevă pericolele grave ce amenințau România în 1940, ca și opoziția forțelor politice democratice din țară împotriva dictatului odios de la Viena și aderării României la Pactul tripartit.

Există o bogată literatură de specialitate consacrată activității serviciilor de informații și contrainformații aliate și a existe din vremea conflagrației dintre 1939 și 1945. Între serviciile aliate, *Oficiul Serviciilor Strategice (OSS)* din Washington a reținut atenția a numeroși istorici, care au apreciat amploarea operațiunilor sale și eficacitatea dovedită²⁰. În perioada ce a precedat insurecția română din August 1944, OSS-ul s-a interesat îndeaproape de evoluția situației României, ajungând să prezinte oficialităților civile și militare ale Statelor Unite un tablou veridic asupra deciziei poporului român de încetare a colaborării țării cu *Axa* fascistă și de înrolare în tabăra Națiunilor Unite²¹. Documentele din anexă stăruie asupra începutului activității OSS-ului în România, asupra țelurilor urmărite. Ele relevă că, la 26 iulie 1943, la Londra a avut loc o întâlnire a reprezentanților SOE-ului britanic și ai OSS-ului, conchizându-se că cel dintâi organism „saluta” participarea americanilor la operațiunile de spionaj din zona Balcanilor; sub controlul SOE, OSS-ul — s-a constatat — devenise operativ în Iugoslavia, pe viitor el putând „pătrunde” în Bulgaria și România, creându-și rețele proprii²². Contactele între OSS și SOE nu erau în continuare excluse, totuși, coordonarea pe planul militar revenind Comandantului șef al forțelor aliate din Orientul Mijlociu²³. În baza înțelegerii perfectate, la 20 august 1943 William Donovan, „Directorul” OSS-ului, supunea un memorandum generalului John R. Deane, solicitându-i în calitate-i de secretar al Comitetului reunit al Șefilor Statelor Majore (JCS), să discute extinderea activității OSS-ului în zona Balcanilor, cu predilecție în Bulgaria și România. Memorandumul lui Donovan era însoțit de două anexe: prima cuprindea acordul realizat la Londra în 25 iulie 1943, iar cea de a doua prezenta considerațiile pentru care se impunea intrarea României și Bulgariei în „raza de acțiune” a biroului secret din Washington²⁴. Planurile OSS-ului erau foarte clar expuse de Donovan: crearea unor rețele în zonele în care lipseau; stabilirea de legături cu grupurile din mișcarea de rezistență antifascistă, ca și cu agenții rezdenți în cele două țări; organizarea contraspionajului; dezvoltarea activității de guerilă și de sabotaj în Balcani, șibotarea comunicațiilor de tot felul ale *Axei* etc.²⁵ Se spera că prin atare acțiuni se ajungea la „abandonarea” *Axei* fasciste de către România și Bulgaria, în primul rând, de către Ungaria, Grecia și Albania — apoi, toate calificate „state satelite”²⁶.

La 23 august 1943, în cea de a 111-a reuniune a sa, JCS-ul a ascultat argumentele prezentate de către Donovan însuși²⁷, pentru ca la 31 august 1944 să dezbată și să aprobe cererea OSS-ului referitoare la extinderea activității sale în sud-estul Europei²⁸. Scopul fundamental al operațiunilor planuite era ca, în legătură cu serviciile secrete britanice și sovietice, să se exercite o „presiune subversivă” asupra României, Bulgariei și Ungariei, pentru a le ghida să se „retragă din război”²⁹.

Ultimele documente anexate (XXXI—XXXII) — extrase din faimoasele cotidiane apăsene — atestă consecințele generale profunde ale insurecției române din August 1944.

¹⁹ *Ibidem*, f. 173 (telegrama nr. 395, 13 septembrie 1939, de la București, R. Hoare către F.O.).

²⁰ Vezi detalii la Gh. Buzatu, *Războiul secret*, Iași, 1973, p. 58.

²¹ Cf. Gh. Buzatu și colab., *Al doilea război mondial și România. O bibliografie*, Iași, 1981, p. XXXIII și urm.

²² National Archives of the USA, Washington, DC, Record Group 165, Records of the War Department, General and Special Staffs, ABC, 091.411 Balkans (Appendix „A”, 20 August 1943).

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem* (Appendix „B”, 20 august 1943).

²⁵ *Ibidem* (Memorandum, 20 august 1943).

²⁶ *Ibidem* (Appendix „B”).

²⁷ *Ibidem* (Notes on JCS 111th Meeting).

²⁸ *Ibidem* (Notes on JCS 112th Meeting).

²⁹ *Ibidem*.

I

**SPECIAL AGREEMENTS BETWEEN REPRESENTATIVES OF THE UNITED STATES
TREASURY AND REPRESENTATIVES OF THE ROUMANIAN GOVERNMENT
IN RELATION TO THE ABOVE INDEBTEDNESS**

In April and May, 1919, there was an exchange of letters in Paris between Mr. Norman H. Davis, Finance Commissioner of the United States, and Mr. Bratiano, Prime Minister of Roumania, in respect to advances and credits granted by the United States to Roumania for relief and reconstruction purposes since November 11, 1918. This correspondence resulted in Mr. Bratiano's giving, on behalf of his government, certain assurances designed to have the effect of placing the United States on a plane of equality with other lending governments, in respect to advances and credits of a similar nature granted by them to Roumania. Such assurances were substantially to the following effect:

1. That all advances by the United States to the Roumanian Government since the date of the Armistice for the purpose of food supply shall constitute a claim against the sums received by the Roumanian Government from the Enemy Powers by way of reparation *pari passu* for advances made for similar purposes by the so-called "Allied or Associated Powers" to the Roumanian Government during the same period.
2. That the Roumanian Government shall enact no law and shall grant no concession in favor of other governments or other nationals [...].

During the spring of 1919 there were also several cables between representatives of the Government in Washington and in Paris, which indicate the reasons which induced this Government to obtain from the Roumanian Government assurances of the character given in Mr. Bratiano's letter of May 17, 1919. Pertinent extracts from these cables follow:

Mr. Davis (in Paris) to Mr. Rathbone (in Washington) on March 18, 1919:

"[...] 5. I am indirectly advised that the French are making an effort to obtain perpetual concession for the operation of Roumanian oil wells in consideration of the establishment of a credit in Roumania's favor. It is my understanding that the Roumanians would like to be given assistance in withstanding this political pressure and I shall, if you have no objection and with the approval of the Peace Mission, inform the Prime Minister of Roumania here that the Treasury of the United States would offer objection to any concessions or security being given by Roumania to any Allied Government which might put such Government in a States in respect to its advances to Roumania [...]."

Mr. Rathbone to Mr. Davis on March 26, 1919:

"First: If Peace Mission approves please notify Roumanian Prime Minister as you suggest to the effect that Treasury objects to any security or concessions being given to any Allied Government which will place that Government in different or more favorable position regarding its advances to Roumania than the United States in respect to advances to Roumania [...]."

Mr. Baruch (in Paris) to Peck (in Washington) on April 7, 1919:

"I am informed that an Anglo-French group is being formed for the purposes of taking over all the sequestered oil properties in Roumania. Call together the oil people and see if this interests them as we shall insist upon equal rights of American participation. Please inform Treasury or rumored action".

Mr. Rathborne to Mr. Davis on April 8, 1919:

"Fourth: Referring paragraph 5 your 151 Baruch has cabled that he is informed that Anglo French group is being formed for purpose of taking over all sequestered oil properties in Roumania, and directing Peck to call together our oil people as it is his intention to insist upon equal rights of American participation".

Mr. Davis to Mr. Rathborne on April 16, 1919 :

„Two. As suggested in my 151 paragraph 5 and approved in your 922 paragraph 1 A further condition upon which our loans will be extended to Roumania and other countries has been drafted as follows : „That no concessions shall be given or other action taken by the Roumanian or any other Government which might put the other Allied or Associated Powers or nationals in a more favorable position than the United States or its nationals or which would discriminate against the nationals of the United States having interests in Roumania or any other country'...”.

In connection with the last mentioned cable, a letter from Mr. J. C. Grew, of the American Commission in Paris, to Mr. Davis on April 21, 1919, referring to the above last mentioned cable, is of interest. Mr. Grew therein advised Mr. Davis that the following cablegram was received on that date from the Department of State :

“Your 1640 April 16, 11:00 p.m. I am in entire agreement with proposed letter to Roumanian Prime Minister. In Roumania, particularly, American interests have suffered tremendous losses through destruction of American property there, at the instance of the British, in order to avoid its falling into the hands of the enemy. As to taking similar action in other countries do not feel I can speak definitely as I do not know what countries are involved. I am however heartily in sympathy with general principle”.

[...]

(Library Of Congress, Washington, D.C., *W. S. Culberston Papers*, Box No. 100).

II

TELEGRAM RECEIVED

FROM

Bucharest

Dated Dec. 15, 1922

Rec'd 12, 16 AM., Dec. 17

Secretary of State,
Washington.

57 / December 15, 8 P.M.

Strictly confidential. Have obtained from representative of Standard Oil secretly acquired text of section of constitution on nationalization of the sub-soil. “Article 19 : mining deposits and sub-soil products of any nature are the property of the state. A special mining law will determine the form of exploitation.

In the exploitation of these products, a royalty to be established by law will be granted to the owners of the stationnaire.

The rights acquired will be taken into consideration. Mining concessions ceded in conformity with the present mining laws and mining exploitations made by the owners of the stationnaire will be respected : the first for the duration of the concessions and the latter only as long as the proprietor will exploit them, both conforming to the regulations which will be established by the mining law”. Oil interests believe this section to be worded with intentional vagueness to cover any dispositions that may hereafter be made by special legislation. Companies likewise fear favoritism under such laws to Roumanian interests on political grounds. Constitution to be submitted to parliament shortly but its patent rather uncertain and there is special opposition to sub-soil clause.

Marriner.

(National Archives of the USA, Washington, DC, Record Group 59,
Box No. 9970 — 871.6363/97).

III

DEPARTMENT OF STATE
OFFICE OF THE ECONOMIC ADVISER

January 6, 1923.

Memorandum of conference relative to Nationalization
of Subsoil in RoumaniaPresents : Mr. Jay, American Minister to Roumania,
Mr. Carlson, Mr. Hornbeck, Mr. Young.

Mr. Jay explained that the Roumanian Government was breaking up large landed estates, and in redistributing this land to the peasants was reserving for the State the subsoil rights. He said that this policy had not yet affected very seriously the oil regions of the country.

There are two parties in the Roumanian Government, one of which, headed by the Minister of Finance, is inclined to further nationalization of the subsoil, the other, which includes the Minister of Justice, is inclined to oppose it. Just before Mr. Jay's departure the Minister of Justice assured him that the Prime Minister would not push subsoil nationalization, but Mr. Jay did not necessarily place great faith in this assurance. Mr. Jay stated that representations by the American, British, French, and Dutch representatives had been under discussion, and that he understood the British representations had been made; that the Dutch were not likely to have much influence in the matter; and that the French might not take a strong stand in view of their entente with Roumania.

I asked Mr. Jay what the Standard Oil Company will want next week. He stated that probably they will desire to take up the question of finding some means of checking the extension of the policy of nationalization of the subsoil, if possible, which appears to stand in the way of the extension of operations of the company to new areas as their existing properties are exploited.

Mr. Jay called attention to the fact that the problem is for Roumania a matter of internal policy, and that there was no very strong legal ground for objection. He also stated that the companies did not seem to fear the loss of their vested rights in the country, but that the oil business obviously could not progress without access to new areas.

Standard Oil Claim for Damages During the War.

Mr. Jay stated that he knew of no new developments in this connection since the British had indicated that they were not disposed to make good the damages caused by their representatives except by way of reimbursement of Roumania for such damages as Roumania might pay to the Standard Oil Company. He said that the local representatives of the company were not actively interested in this matter, and understood that the handling of it had been transferred to the home office of the company.

Contract with the Baldwin Locomotive Works.

[...]

Consolidated Loan.

Mr. Jay believes that the Roumanians are proceeding in spite of our protest, but that realize that the American market is closed. He understands that the British bankers involved have taken the small loan £ 2,000,000 pounds, which is based upon a special lien on the Roumanian revenues, and which is designed to provide the funds for the service of the consolidation loan. Mr. Jay believes that our protest had had a good effect, and suggested that it might be well to send copies of our protests on this subject to the British Government.

(National Archives of the USA, Washington, DC, Record Group 59,
Box No. 9970 — 871.6363/104).

IV

TELEGRAM SENT
DEPARTMENT OF STATEWashington
April 13, 1923AMLEGATION,
BUCHAREST (ROUMANIA).

14 / Your 15, March 28, 1 P.M.

CONFIDENTIAL. Department presumes that text of sub-soil clause in Roumanian Constitution is substantially that given in your despatch No. 362 of March 3. Report whether any progress has been made toward formulation of law mentioned in paragraph two.

It is desired that you follow this matter closely and telegraph the Department if action is contemplated by foreign representatives in Bucharest.

Hughes.

(National Archives of the USA, Washington, DC, Record Group 59.
Box No. 9970 — 871.6363/115).

V

STANDARD OIL COMPANY
(Incorporated in New Jersey)
26 Broadway, New York

Law Department

Chester O. Swain, General Counsel
Guy Wellman, Associate General Counsel
James H. Hayes
Edwin S. Hall
Frank S. Perry, Attorneys

May 24, 1924

Mr. Allen W. Dulles, Chief,
Division of Near Eastern Affairs,
Department of State,
Washington, D.C.

Dear Mr. Dulles :

Referring to my letter of this date to the Department in relation to the proposed mining law pending before the Roumanian Parliament, this matter is of extreme urgency in view of advices received today to the effect that there is a likelihood of the enactment of this mining law after the Roumanian Easter Holidays, or about the latter part of this month. We think it would be very helpful to have the Governments of Great Britain and France co-operate with the Department on behalf of their respective nationals. This belief is based on information also received today to the effect that our Mr. J. P. Hughes, Managing Director of the Romano-Americana attended a conference in London recently at which representatives of all the leading British petroleum interests in Roumania met with Mr. Clark, Secretary of the Petroleum Department of the British Board of Trade, London, for the purpose of discussing "the alarming situation and the threatened calamity to British shareholders". This conference included Mr. Guest of the Astra, Sir George MacDonough and Mr. G. de Boer of the Anglo-Saxon Petroleum Company (Royal Dutch). Mr. Hughes advises that later

he conferred with French interests having oil properties in Romania, and they very strongly advised that the Department should communicate with the French Government, asking its assistance and co-operation in protesting to the Roumanian Government against objectionable features of the proposed mining law.

We are also advised that the Phoenix Oil and Transport Company has filed a protest with the British Foreign Office dealing with the Roumanian situation, and has asked intervention on its behalf.

If, under these circumstances, the Department concurs, it is our earnest wish that the Department will take the initiative in enlisting the co-operation and assistance of the British and French Governments through their respective Ministers at Bucharest. Please handle the matter by cable and send us a memorandum of charges.

Very truly yours,
Guy Wellman,
Associate General Counsel.

(National Archives of the USA, Washington, DC, Record Group 59,
Box No. 9970 — 871.6363/161).

VI

TELEGRAM SENT

Department of State
Washington, May 31, 1924

Charge to \$ 47, 30

[Standard Oil Company of New Jersey]

AMLEGATION

Bucharest (Rumania)

16 / Urgent. Your 19, May 30, 11.a.m.

Mail copy mining law as introduced, indicating by telegraph any material changes from draft submitted with despatch 582.

2. Latter draft is being studied. It is very lengthy and complex and lacks clarity. Among other provisions Standard Oil of New Jersey objects to Articles 35 and 36 under which *Romano-Americana* would, at expiration of existing leases which are generally of short duration, be forced to liquidate with resulting financial losses.

3. Company fears that attempt might be made to construe Article 255 and 256 as invalidating leases acquired subsequent to 1920 and prior to adoption of Constitution the registration of which was made impossible by the closing of the Validation Office by Ministerial Decree. Since the impossibility of registration was due to action of the Government itself it would be obviously unjust to attempt to invalidate leases for failure to register. Objections on this point could be obviated by the incorporation of a provision in the articles to the effect that nothing therein contained would be deemed ipso facto to invalidate such leases. Company especially anxious on this point. Some such provision as that suggested above should be incorporated if these articles in the new draft are unchanged in effect.

4 Article 202 permits expropriation of existing tank lines no specific provision being made for compensation. While it is felt that existing pipe lines should not be interfered with this Government would insist if taken that adequate compensation should be paid. In order that there may be no uncertainty this article should specifically provide for compensation should existing pipe lines be taken.

5. Department notes that Article 102 declares equipments etc. shall, without compensation, belong to State at expiration of lease. In applicable to existing leases and if such leases or laws in force at time executed did not contain a provision to this effect this article is objectionable as confiscatory. See also article 269. Similarly, article 171 apparently confiscatory in stipulating that measure prescribed by authorities in carrying out the law and regulations and decision issued for its enforcement do not give right to indemnity for compensation for prejudice caused thereby.

6. The foregoing comments are not necessarily inclusive or final. They are for your use and guidance only in oral discussions with the Roumanian Government.

If it should be necessary to enter further written protest prior to the receipt of additional instructions you should point out objectionable and confiscatory clauses certain of which are referred to above, but refrain from making suggestions in writing respecting modifications.

Hughes.

(National Archives of the USA, Washington, DC, Record Group 59,
Box No. 9970 — 871.6363/164).

VII

June 2, 1924.

Standard Oil Company of New Jersey,
26 Broadway, New York City

Sirs :

The receipt is acknowledged of Mr. Wellman's letters of May 21, 1924, referring to the draft mining law reported to be pending in the Roumanian Parliament, and pointing out certain features of the proposed legislation of a nature seriously to affect American interests.

For your information I may state that last November when this proposed law was first brought to the attention of the Department of State, the American Minister at Bucharest was instructed that in case a law such as the one reported should be seriously considered by the Roumanian Government, he should enter an appropriate protest with a view to protecting any legitimate American interests which might be involved. Subsequently on March 29th, having by that time received confirmation of the previous reports and having obtained a copy of the text of the law, the Legation addressed a note of protest to the Roumanian Foreign Office. In this note the Minister protested against those provisions of the law which appeared to him particularly calculated to prejudice American interests. In reply the Legation was informed by the Foreign Office that the projected law in question had not yet been drafted in final form for presentation to Parliament.

The Department has however recently received information that the Romanian Government had decided to bring up the mining law during the present session of Parliament. The American Minister upon learning of this intention, reports that he renewed his former protests to Minister for Foreign Affairs and received the assurance that the law as now drafted removed objectionable features. The Minister has however been able to obtain a copy of the law as redrafted.

The matter is receiving the Department's careful attention and as soon as the text of the redrafted law is available such action as may be possible and proper will be taken.

I am, Sirs, Your obedient servant,
For the Secretary of State :
Leland Harrison,
Assistant Secretary.

(National Archives of the USA, Washington, DC, Record Group 59,
Box No. 9970 — 871.6363/162).

VIII
TELEGRAM RECEIVED
FROM

Bucharest
Dated June 5, 1924
Received 3 : 55 PM

Secretary of State
Washington

22 June 5, 9 AM

Following message has been given to the Legation by Romano-Americana to be transmitted at their expense for Department's information, with request that its contents be promptly communicated to E. J. Sadler, Standard Oil Company of New Jersey, 26 Broadway. "Mining law submitted to Parliament with a few alteration over previous draft, namely, article number 36 extends the term of nationalization from five years to ten years. Article number 202 provides compensation for pipelines expropriated, article number 207 gives right of exploiting for gas to the Roumanian Government alone or the Roumanian Government with the cooperation of private capital according to the provisions of the commercial law. This will embarrass our operations at Aricești. Other minor alterations do not change principles of confiscation involved in previous draft. British Minister filed written protest yesterday, French Minister, Netherlands Minister and Belgian Minister will enter a protest tomorrow. Situation serious. We understand that Roumanian King has been grossly deceived by his ministers regarding the matter, having been informed that the bill had been modified to the complete satisfaction of the foreign oil companies. We are endeavouring to inform Roumanian King of the fact that the American, British, French, Dutch and Belgian governments have protested. Our Minister Mr. Jay has spared no effort within his power to protect our interests and has greatly assisted us in an advisory manner. Commercialization law has passed both houses and awaits signature of King. Please inform Washington".

JAY
(National Archives of the USA, Washington, DC, Record Group 59,
Box No. 9970 — 871.6363/166).

IX

June 9, 1924

In reply refer to NE 871.6363/166

E. J. Sadler, Esquire,
Standard Oil Company of New Jersey.
26 Broadway, New York City.

Sir :

With reference to previous correspondence concerning the proposed Roumanian Mining Law, there is enclosed herewith a copy of a communication dated Bucharest, June 5th, which was submitted to the American Legation at Bucharest by the Romano-Americana Oil Company with the request that it be transmitted to the Department of State by telegraph at the Company's expense and communicated by the Department to you.

I am, Sir,
Your obedient servant.
For the Secretary of State :
Leland Harrison,
Assistant Secretary.

Enclosure : Copy of communication referred to
above, transmitted in telegram No. 22,
June 5th, 1924, from Bucharest.

(National Archives of the USA, Washington, D.C., Record Group 59,
Box No. 9970 — 871.6363/166).

X

STANDARD OIL COMPANY
(Incorporated in New Jersey)
Foreign Producing Department

E. J. Sadler

26 Broadway
New York

Room 905

June 10, 1924

The Honorable,
The Secretary of State,
Department of State,
Washington, D.C.Ref. : NE
871.636/166

Dear Sir :

We appreciate very much the courtesy of the State Department in transmitting a cablegram from our representative in Roumania to the writer.

While a copy of this communication was possibly kept in the State Department we attach a copy hereto in order that it can be placed the State Department's files on this subject.

I have the honor to be, Sir,
Your obedient servant,
E. J. Sadler,
For the Standard Oil Co. (N.J.)

(National Archives of the USA, Washington, DC, Record Group 59,
Box No. 9970 — 871.6363/168).

XI

TELEGRAM SENT
DEPARTMENT OF STATEWashington, July 22, 1924
6 pm.

AMLEGATION

BUCHAREST

Urgent 31

Yours 44, July 18, 3 p.m.

Department concurs in the conclusions expressed in the last paragraph of your 45 July 18th 11 p.m. As you undoubtedly appreciate, the purpose of the Department's action in this matter is to endeavour to ameliorate the situation of American interests in Roumania and to this end it desires to avoid a line of procedure which might lead to an impasse or make it more difficult for the Roumanian Government to take satisfactory action. With this in mind it is felt that unless there is undue it would be both courteous and proper to withhold final instructions pending receipt of the memorandum to which reference is made in the second paragraph of your 45 and to which Bibesco also referred in his conversation yesterday with the Department. Unless you have already done so, Department wishes you to telegraph memorandum either in full or, if of extrem length, to summarize with your comments. In case the memorandum is conciliatory and holds out prospect of a reasonably satisfactory adjustment of questions at issue the Department would be disposed to avoid any publicity which might make it more difficult for the Roumanian Government to meet our views. It is felt, however, unless memorandum substantially meets our views that it will be desirable for you to return to this country on leave and for a brief conference. The time of your return to Bucharest would probably be dependent upon the development of the situation and you might so indicate to the Roumanian officials. As already indicated, final instruction

will be sent upon receipt of the memorandum of the Roumanian Government. You should however make tentative plans for an early departure.

Bibesco yesterday left with the Department a memorandum which followed in general lines the summary given in your 44 of your conversation with the Minister for Foreign Affairs. The final paragraph of this memorandum states that Duca "has the greatest desire to settle the outstanding question in a spirit of goodwill and he hopes to be met in the same spirit". You may assure M. Duca that such is in fact the desire of this Government and that your contemplated return to this country is to help to bring about such a settlement.

Bibesco in conversation emphasized the desire that your return should in any event be postponed for six weeks but failed to give any other reason for such a request than that this delay would give time for consideration of Roumanian Government's memorandum. He was informed that this memorandum could be telegraphed and thus permit its immediate consideration.

Department is somewhat surprised at the attitude of the Prime Minister with reference to receiving you and, unless you see some objection, it proposes to mention this point to Bibesco in the course of future conversations.

CONFIDENTIAL. With regard to the emphasis which M. Duca apparently placed upon my reference in talking with Bibesco, to our friendly association at Lausanne, I may add for your information that this reference was casually made at end of conversation in which I emphasized the serious view which the Department took of the unsatisfactory situation of American interests in Rumania.

[Grew]

(National Archives of the USA, Washington, DC, Record Group 59,
Box No. 9970 — 871.6363/188).

XII

TELEGRAM SENT

Department of State
Washington, August 9, 1924.

AMEMBASSY,
Paris.

261 / Repeat by telegraph to London, Rome, The Hague and Brussels and mail cipher text to other European Missions.

In view of press publicity given to Jay's return to Washington for consultation regarding the unsatisfactory condition of American interests in Rumania, following is sent for your information and guidance:

On July 3 in a telegram to Jay Department signified its concern at the passage of the new Roumanian Mining Law which seemed to offer a possibility for a course of action on the part of the Roumanian authorities which would seriously affect legitimate American interests. It was further pointed out that this law was only the most recent of a series of measures taken by the Roumanian Government during the past two years which have been calculated to leave the impression that Rumania is not prepared to extend to American interests the treatment which those interests might naturally expect to receive from the Rumanian authorities. These measures include the Commercial Indebtedness Law, the term of Grace Law, the failure to give proper consideration to the claims of the Baldwin Locomotive Company, International Harvester and other companies, the Consolidation Loan program, the attitude displayed by the Roumanian Debt Funding Commission to the United States.

The Department therefore informed Jay that it was considering instructing him to proceed to this country for consultation. It was hoped that this action might be calculated to convince the Roumanian authorities of the concern with which recent developments have been viewed by this Government.

Subsequently after several conferences with the Roumanian Foreign Minister and other officials Jay reported that while the Roumanian Government seemed extremely anxious that this Government should not go to the length of ordering him home, and while there were

certain indications that the Roumanian Government appeared more anxious to meet our views than heretofore, he felt that his return to the United States for a conference would beneficially influence the situation.

Therefore, on July 30 the Department telegraphed Jay that he should proceed to Washington and he is leaving Bucharest August 10. In view however of the somewhat more conciliatory attitude of the Roumanian Government resulting from the conversation referred to above and in order not to close the door to further progress towards a settlement of outstanding questions the Department is restricting any statement which may be made to the press at the time of Mr. Jay's departure to a statement that he is returning on leave and for personal conference and that it is contemplated he will return to his post in due course.

Jay was instructed upon departure to make clear to the Roumanian Government that its attitude with regard to the settlement of outstanding question might influence the time of his return to his post.

Following paragraph for you and to be repeated to London only: Mr. Jay has been ordered to return to Washington via Paris and London in order to consult with you and to acquaint himself with the attitude of the French and British authorities with respect to Roumanian questions. He has telegraphed the Department that he expects to leave Bucharest on August 10. Extend any possible assistance to Jay in carrying out instructions in this paragraph.

[Grew]

(National Archives of the USA, Washington, DC, Record Group 59,
Box No. 9971 — 871.6363/205 a).

XIII

DEPARTMENT OF STATE

DIVISION OF NEAR EASTERN AFFAIRS

January 29, 1927

Mr. Olds :

Article 19 of the new Roumanian Constitution promulgated on March 28, 1923 provided that all subsoil riches of whatever character shall henceforth be the property of the State except those already covered by concessions granted under existing laws. Article 19 of the Constitution caused apprehension that the Roumanian Government was preparing to confiscate existing rights with a view to the gradual elimination from Roumania of foreign oil companies. No protest against this nationalization of mineral wealth, however, appears to have been formulated by this or any other government. The constitution envisaged the enactment of a new mining law stipulating in detail under what conditions state subsoil rights might be exploited. In November 1923 the American Minister at Bucharest reported that the British Minister, who was aware of the provisions of the draft mining law, had protested against the adoption of the draft. In reply the Department authorized the Minister to protest likewise if upon investigation he decided that objection to the acceptance of the draft was justified. It was not until March 29, 1924 that the Minister, having by that time received confirmation of previous rumors and having secured a copy of the text of the proposed law, availed himself of the Department's instruction of November. On that day, in a note to the Minister of Foreign Affairs, the Minister protested in general against the proposed law and in particular with reference to the following points:

(1) In order to secure new leases under the law American oil companies operating in Roumania would be compelled to convert their capital into nominative shares and dispose of 60% of these shares to Roumanian subjects. Failure on the part of American companies to become Roumanian in accordance with the above would force the companies to liquidate upon the exhaustion of the oil lands covered by concessions obtained before the promulgation of the new constitution.

(2) Rights to oil producing properties acquired prior to the promulgation of the new constitution must be submitted for registration and validation to the proper authorities. Such procedure would give the government the opportunity of abrogating concessions granted prior to March 28, 1923 but subsequent to the closing of the validation office in January 1922.

On June 30, 1924, however, the Roumanian Parliament passed the mining law. The Law was finally passed on June 30 contained slight modifications of the earliest draft. For instance, the requirement that 60% of the nominative shares be held by Roumanian subjects was reduced to 55%. These changes were probably intended as concessions to the protests of the foreign companies and of the British, French and American Governments but they failed to affect materially the fundamental objections to the law.

The enactment of the mining law was one of the considerations in causing the Department, in July of 1924, to instruct the Minister, upon his solicitations, to return to the United States for a thorough discussion of our relations with Roumania after notifying the Roumanian Government that his departure was necessitated by the unfortunate status of American-Roumanian relations.

It is difficult to determine accurately the results of the representations made against the new mining law. The law is not vigorously applied, the Department understands, and this may be due to some extent to the representations of this Government. The Roumanian Government, since the enactment of the law, seems slowly to have come to the realization that Roumanian interests alone can not adequately exploit the petroleum resources of the country. This fact also probably has had some effect upon the manner in which the provisions of the law have been given effect. In the fall of 1924 the Standard Oil Company made application for permits to drill wells on oil lands covered by old concessions. One of the provisions of the law is that wells shall not be sunk at a point less than 30 meters from the perimeter of the concession. The lands involved in the concession under which permits to drill were applied for by the Standard Oil Company in the fall of 1924 were of such a nature as not to permit the sinking of wells at a distance of 30 or more meters from the perimeter. The Roumanian Government therefore at first intimated permits could not be granted. On the intercession of the Legations, however, these permits were issued.

In the spring of 1925 a representative of the Standard Oil Company of New York participated in negotiations with Roumanian companies holding oil concessions as a result of which the following proposal was formulated: The Romano-Americana (the Roumanian subsidiary of the Standard Oil Company of New York) would exchange 20% of its stock for the Roumanian Companies in a similar value. The Roumanian companies would contribute to the combination their oil territories and the Romano-Americana would undertake to exploit the concessions. The arrangement would be contingent upon the floating of a loan for Roumania in the United States. As this was prior to the funding of Roumania's debt to the United States the Department of State could, of course, not give its consent to the floating of the Roumanian loan in the United States and consequently no definite arrangement was arrived at. It is understood that the Standard Oil Company entered into further discussions of this matter in November of 1925 but could not come to any definite understanding in view of the Roumanian debt question.

(National Archives of the USA, Washington, DC, Record Group 59,
Box No. 9971 — 871.6363/295).

— XIV —

Octombrie 1930
Comuna Moreni, din județul Prahova,
România

Prea mult respectatului
și prea scumpului nostru,
Marelui om de stat N. Titulescu,
Președinte al Societății Națiunilor.

Geneva

Primind ca răspuns la felicitările noastre pentru alegerea D-voastră ca Președinte al Ligii Națiunilor cartea D-voastră de vizită, ce a fost scrisă cu mina D-voastră proprie și genială, ce este pentru noi de cea mai mare valoare și este păstrată ca o icoană sfântă, pentru noi românii;

Cea mai mare parte a plîns de bucurie cînd a văzut că cel mai mare om din lume n-a dat uitării nașterea lui, ce-i este așa de dragă și scumpă lui;

Ce ne rugăm mereu bunului nostru Dumnezeu : ca să vă dea sănătate D-voastră, ca să trăiți ani mulți fericiți, pentru prosperitatea Lumii întregi, fiind salvatorul națiunilor ; mulțumim cu toții, întregul corp al meseriașilor din schela petroliferă Moreni, județul Prahova din România ;

Din adîncul sufletelor noastre amărîte, cu dragoste și supunere oarbă, ce-o suportăm cu toții cu cea mai mare groază, din cauza crizei economice, ce ne apasă umerii încovoiați de nevoi foarte din greu ; din cauza lipsei de lucru, într-o țară așa de bogată ; aceste mari sentimente și calități superioare născute ale D-voastră, oșelite cu platin, aur și brilante, cîștigate prin munca D-voastră excesivă, ce sînteți pentru întreaga omenire, din întregul Univers, ca o electricitate de mare valoare și tensitate (sic !) pentru întreaga lume ; ce ne formăm din dragoste și cel mai profund respect, cu sufletele și trupurile noastre, ca un parlament de granit la picioarele D-voastră, la orice împrejurare și la orice moment.

Depunem la picioarele D-voastră : credință cu cel mai mare respect și devotamentul ce-l păstrăm cu o deosebită dragoste neîarmurată. Din partea meseriașilor, tehnicieni conducători, cu întregul corp al meseriașilor petroliști, din întreaga schelă Moreni, din județul Prahova, România.

(Urmează 169 de semnături).

(Hoover Institution Archives, *N. Titulescu Diary and Correspondence*,
Box No. 13, nepaginat).

XXV

Foreign Office
March 18th, 1939

I asked the Roumanian Minister to call this afternoon and I read to him most of Sir R. Hoare's telegram No. 45. I said that, in view of the statement which he had made last night to the Secretary of State and to myself about the so-called German ultimatum, this denial of it, coming from the Roumanian Minister of Foreign Affairs, was rather disconcerting, and I asked him whether he could give me any further explanation of the situation.

M. Tilea produced a telegram from his Minister for Foreign Affairs in Roumanian, of which he read out a translation to the effect that he was to give a categorical denial of the story of an ultimatum and that the negotiations with the German Government were continuing "within the *cadre* which he knew".

He then went on to explain to me that he was quite convinced that the story of the ultimatum was true, but he added that it had been presented by the Germans about ten days before the recent Czech crisis and had been turned down at once by the Roumanian Government. He said that he had received it from a private source, which, on further questioning, he declared to be the general manager of a big Roumanian industrialist, who had come specially to Paris to pass the news on to him. He added that he had recently written to the Roumanian Minister of Economics, referring to this ultimatum and urging that the Roumanian Government should hold out against it. The Minister of Economics had rung him up this morning to say that discussions with the Germans were continuing for questions of principle : that they were not discussing details and that he hoped to continue discussion of general principles in order to gain time.

I said that it was not clear to me that M. Tilea had at any time obtained knowledge of the ultimatum directly from his Government. He observed that the Minister of Economics, in speaking to him this morning in reference to his letter, had not denied the ultimatum. I observed that he had equally, if the substance of his remarks had been given correctly to me, not confirmed the truth of the report. Nothing would shake M. Tilea as to the truth of his story about the ultimatum. He said that there were many crosscurrents in Roumania, but that he was convinced that it was true that the ultimatum had been presented and had been refused : his fear was that the refusal might not be maintained. He saw that it was somewhat disconcerting for us to have this conflict of information : he himself realised that he was in a delicate position : he did not mind so much about his position vis à vis the authorities in Bucharest, but he was afraid that his position here might be compromised. I said that I hoped that that would not be the case. It was perhaps possible to believe that there was some truth in both stories. According to him this ultimatum had been presented

some little time ago and had been rejected out of hand and, therefore, if that had disappeared as a basis of negotiation, it was perhaps possible for the Roumanian Minister for Foreign Affairs to say now that "economic negotiations with the Germans were proceeding on completely normal lines". Indeed, if that were the case, his remark that "the tone of the German negotiations was more conciliatory since the Czech coup that before" was for the moment true.

Finally M. Tilea said that the thought that on the whole the appearance of this story in the press in London had not done any harm.

In taking leave of me, he referred to his representations in favour of a loan to Roumania and he explained that he had not informed his Government that he had put this proposal to us. He felt that in the case of a refusal that would dishearten his Government and might have a very bad effect in Bucharest.

On the whole I do not think my interview with M. Tilea increased my confidence in him.

Cadogan

(P.R.O., F.O., 371/23060, ff. 68—70)

XVI

The Times Diary *Tilea on the Ides of March*

M. Viorel Virgil Tilea, the Roumanian diplomat whom I mentioned yesterday as playing an important role in persuading the British Government of Hitler's intentions towards Rou-

The Hitler regime made his "demands" to the Roumanian Government M. Tilea recalls his actual meeting with Lord Halifax the Foreign Secretary, as being far from dramatic, he admits that the circumstances were certainly so.

Hitler had just invaded Czechoslovakia, there were 25 German divisions in Slovakia; the Hungarian fascist regime were cooperating with the Nazis and hoping to gain some territory from Roumania as a result; Hungary and Roumania had both mobilized.

The Hitler regime made his "demands" to the Roumania Government M. Tilea recalls: 'At 6 a.m. on March 16, I received a mysterious telephone call from Paris. The voice said in Roumanian: "Do you know is talking?" I recognized it immediately. He then gave me all the demands the Germans had made on my country'.

No exaggeration

When he arrived at his office there was a cable from his foreign minister requesting Tilea to inform the British Government of Roumania's concern at the way the British had sold Czechoslovakia; and ostensibly Roumania, down the river.

He met Lord Halifax that afternoon: 'I did not talk of an economic ultimatum, but certainly pointed out that the German demands, in the light of our strategic position, amounted to an ultimatum'.

This was no exaggeration. Halifax was in touch with his men in eastern Europe for confirmation, and on March 18 Mr. Chamberlain made a speech in Birmingham which heralded a far tougher British line towards Hitler.

M. Tilea, who received the C.B.E. in 1938, has lived in voluntary exile in London since 1940. The mysterious voice on the telephone? — M. Tilea will disclose its identity in his memoirs, which he hopes to finish early next year.

("The Times", Wednesday, November 20, 1968, p. 10)

XVII

SECRET

FOREIGN OFFICE
August 9th, 1939

My dear Morton,

Following on our talk here on Friday last, August 4th, I send you a revised edition on the draft paper entitled "The Position of Roumania in Time of War". Will you kindly

let me have it back with any modifications you may wish to suggest? In particular I should be grateful if you would check up the figures on page 6.

(S.D. Philip Nichols)

{f. 128)

Conclusions

It seems impossible to escape the conclusion that at present we *dispose* of no certain means compelling Roumania to *abandon* neutrality in our favour *at the outset* of a war, unless, of course, she is the victim of aggression by the Axis Powers or Hungary or Bulgaria. It follows that our strategic plans should be formed accordingly.

In forming these plans regard should, however, be had to the almost certain fact that the stronger our position in the East of Europe becomes as hostilities develop, the more willing will Roumania be to stretch her neutrality even to breaking point in our favour.

To put the point in another way we shall have to handle Roumania? Delicately (like the United States of America in the early stages of the last war) if we are to get the best out of her.

(P.R.O., F.O., 371/23 852, ff. 128, 140—141).

Draft

Memorandum for official submission to the C.I.D. under cover of a letter to the Secretary.

Position of Roumania in Time of War (ff. 98—108).

Conclusions

The conclusion seen in escapeable that we dispose of no means whatever of compelling Roumania to abandon neutrality in our favour at the outset of a war, unless that arises from an act of aggression by the Axis Power or Hungary or Bulgaria against Roumania. It follows that our strategic plans should be formed accordingly.

(P.R.O., F.O. 371/23 853, f. 98).

XVIII

Sir R. H. Hoare (Bucharest)

D. (Telephone) 22nd August, 1939

R. 3.50 p.m., 22nd August, 1939

Immediate

Most Secret

The following for Sir Al. Cadogan

Your telegram of August 9th Most Secret.

1. I Asked Monsieur Tilea yesterday whether he had spoken to King about the demolition ideas of His Majesty's Government and he said that he had done so at the conference attended by the Prime Minister and Minister for Foreign Affairs. His Majesty was not unsympathetic but remarked that the supply of equipment for Roumanian Army would have perhaps been of greater value.

2. Monsieur Tilea then produced a flimsy copy of a two page memorandum evidently prepared and typed in a British Government Department which he said that he had show the King but to no-one else. It contained a statement to the effect. "It was understood that the Roumanian Government wished in the event of war to maintain neutrality as long possible. Anybody reading this would conclude that this Majesty's Government would have no sort of objection to Roumania remaining neutral of she could and I should have nothing to say were I not aware of the views of the General Staff quoted in Mr. Ingram's sector letter

to me of June 8th to the effect". In no circumstances would His Majesty's Government desire Roumania to be neutral" and had I not seen some ten days ago a Memo prepared in your department but not yet approved by you purpouse of which was to convince the General Staff that any attempt to force Roumania to declare war on Germany would be a grave political blunder [...]

(P.R.O., F.O., 371/23 840, ff. 79—80).

XIX

Registry Number 6708/122/37

Telegram from Sir R. Hoare (Bucharest)

No 311 Decypher

Dated : 23rd Aug. 1939

Received in Registry : 24th Aug. 1939

R : Roumania

Roumanian Foreign Policy : effect of German-Soviet Pact.

Minister for Foreign Affairs told Sir R. Hoare on 22nd August that German-Soviet Pact would not change Roumanian policy though it would be pursued with even greater prudence.

(Repeated to Istanbul, Athens, Belgrade).

(P.R.O., F.O. 371/23 840, f. 85).

XX

From *ROUMANIA*

Decypher. Sir R. Hoare (Bucharest)

24th August, 1939

D. 11.55 p.m. 24 th August, 1939.

R. 11.30 a.m. 25th August, 1939.

No. 317.

Mr. Ingram's letter of 17th August regarding Polish-Roumanian treaty.

2. Minister for Foreign Affairs tells me that Polish Government have stated definitely that they would not desire Roumanian intervention in the case of Polish-German war if Hungary remained neutral. Similarly in case of war between Roumania and Hungary, Poles would not intervene unless it were manifest that Germany was intervening on serious scale.

(P.R.O., F.O. 371/23 840, f. 147).

ENCLOSURE NO. 2

Sir R. Hoare to Viscount Halifax — (Received August 25, 11.30 a.m.)

Bucharest, August 24, 1939

(August 24, 11.55 p.m.)

No. 317

MR. INGRAM'S letter of 17th August regarding Polish-Roumanian Treaty.

2. Minister for Foreign Affairs tells me that Polish-Government have stated definitely that they would not desire Roumanian intervention in the case of Polish-German war if Hungary

remained neutral. Similarly, in case of war between Roumania and Hungary, Poles would not intervene unless it were manifest that Germany was intervening on serious scale.

(P.R.O., F.O. 371/23840, f. 125).

XXI

General Situation

No. 856

R.E. /

I saw the Roumanian Military Attaché this morning.

Col. Petrescu thinks that his Government's views are that the result of the present war is a certain victory for Great Britain and her allies and the only question is how long it will last. This, he thinks, entirely depends on Italy as until her attitude is sure none of the Balkan states will dare to act. They remember too well the disasters of the last war.

He is convinced that the Germans will develop a strong offensive in Galicia to cut off Rumania and Hungary from Poland and impose a German force between Poland and any allied assistance from the Balkans [...]

Rome, 5th Sept. '39

(Sgd.) M. B. Burrows
col. M.A.

(P.R.O., F.O., 371/23840, f. 165).

XXII

From : *ROUMANIA*

Sir. R. Hoare (Bucharest)

D. 7,35 p.m., September 7th, 1939

R. 2,45 p.m., September 8th, 1939

No. 366

My telegram No. 363

As I had appointment with the President of the Council. I mentioned the subject of Roumanian neutrality and received very position assurance that it was in the Roumanian Government a purely juridical which changed nothing in Roumania's intention to afford all practicable support to the allied cause.

2. I said I had no doubts whatsoever but wished to tell him what a leading Roumanian journalist had just said to me. He had expressed the fear lest German propaganda received indirect assistance from the strictness of censorship from the order forbidding all demonstrations of sympathy in Cimmrinas (photographs of prominent British and French personalities have been loudly applauded and Her Hitler been freely hissed) and from other indications of inactive attitude of the Roumanian Government with the result that Roumanian public opinion would drift into a state of mental passivity from which the Government would have difficulty in moving then whenever it was desired to do so. President of the Council assured me that this view was erroneous and that the only thing that could induce such a state of affairs was a series of German successes and allied failures.

3. We then turned with special reference to your telegram No. 357 to the question of military supplies to Poland and development of Roumania and the present dearth of (grp. omitted) restriction of trade with Germany. His attitude was as satisfactory as I have recorded in previous telegrams.

(P.R.O., F.O. 371/23 840, ff. 154—155).

XXIII

(R.7100/G)

SPECIAL DISTRIBUTION AND WAR CABINET

Telegram (en clair) to Sir E. Phipps, (Paris)

Foreign Office. September 7th, 1939, 11.0 p.m.

No. 560. *SAVING.*

(By Bag).

Please at once put following considerations before the French Government concerning the status of Roumania, a subject which has recently been discussed between representatives of the French and British General Staffs in London.

2. On the 31st August General Lelong, the French military representative here, who was expressing his personal views only, was in favour of Roumania declaring herself our ally as soon as possible. His main reasons (which should not, however, be passed on in this form to the French Government — nor should General Lelong's name be mentioned), were as follows: —

- a) The presence of a Roumanian army on the right flank of the German main advance might embarrass the Germans.
- b) Poland would have a line of retreat open to her,
- c) Roumanian intervention would widen the field of military operations and contain 12 to 15 division of German troops,
- d) Roumania would prove a better channel of supply to Poland if actively allied than if she remained neutral.

3. These arguments do not impress His Majesty's Government who feel they take insufficient account of the realities of the situation. Roumania is surrounded by three potential enemies, Russia, Hungary and Bulgaria, all of whom covet slices of Roumania territory. If Roumania declares war it seems probable that Germany will urge one or all of those countries to attack Roumania, and indeed very little urging might be required.

4. In our view the advantages of a neutral Roumania may be briefly summarised as follows: —

- a) We avoid setting a match to the Balkan area to give light to a conflagration of which the limits cannot be estimated.
- b) We avoid the humiliation of a cheap victory for Germany at the expense of a country we have guaranteed and to whose assistance we are bound to come; the difficulties of rendering that assistance are, however, evident even with Turkey's aid. Such a victory would hearten the German people, would have deplorable effects on our prestige and badly damage our interests throughout South Eastern Europe.
- c) Germany could probably draw less food from a neutral Roumania than she could from a Roumania completely subjugated; moreover Germany's link with Russia would not be so affective.
- d) Having no common frontier, Roumania cannot in the first instance fight Germany except by sending troops to reinforce Poland, and she has no troops to spare for this purpose.
- e) If Roumania declared war first, Hungary would find it difficult to resist a German demand for the passage of troops across Hungary, and
- f) under the terms of our proposed Turkish treaty the Turkish Government in such a case would not be under any obligation to come to Roumania's assistance.

5. Finally we do not in fact dispose of any means of forcing Roumania to abandon her neutrality and if we deal with her too harshly in the early stages we are running the danger of leading her to make the best bargain she can with Germany.

6. I do not know whether General Lelong's views are shared by the French General Staff but whether they are or not I hope that French Government will be in agreement with us that no attempt should be made to induce Roumania to abandon her neutrality without full consultation between our two Governments.

Repeated to Bucharest No. 361 (in cypher).

(P.R.O., F.O. 371/23840, f. 149—149).

XXIV

No. R 7512/1716/37

[London], September 14th, 1939

Draft Sir R. Hoare (Bucharest)

[...]

4. Looking ahead, M. Tilea thought it must clearly be in line with British policy for the future to try to build a strong Balkan bloc under British influence, both on the political and on the commercial side. As regards Roumanian policy in the Balkans, it rested on three main elements. First, his Government was working for an understanding with the other Balkan States and in this matter Turkey was the natural power to take the lead. The Turks had hopes that Bulgaria would be more prepared now to come along, but M. Tilea thought that one of the principal difficulties was the timidity of Yugoslavia.

5. The second element, if it could be achieved, was a non-aggression understanding with Hungary, coupled with an agreement about minorities. This, M. Tilea thought, was moving fairly well. The third was some nonaggression arrangement covering the Black Sea and containing Turkey, Roumania and Russia. Into such an arrangement the Bulgarians might possibly come later. As to this policy the Turks were encouraging and it was they who must take the lead.

6. In told M. Tilea that I was very glad to heard what he had said about the general attitude of the Turkish Government as also what he had said in regard to the Turkish estimate, with which, I understood, the Roumanian Government did not disagree, of the Russian attitude towards Roumania. M. Tilea told me that the Soviet Government had given assurances to the Turks that they had no designs against Bessarabia.

7. Finally M. Tilea said that the Roumanian Government anticipated that they would shortly receive sweeping economic demands from Germany of such a nature as to affect their proclaimed neutrality. He thought that the Roumanian Government would refuse to be brow-beaten in this fashion, and evidently implied, though he did not say so, that this might be the signal for the development of the events to which in his earlier conversation he had referred.

8. On leaving the Minister gave me the attached memorandum which I undertook to bring to the notice of the Department concerned.

(P.R.O., F.O. 371/23.852, f. 251—252).

XXV

British Legation
Bucharest
20th Septembre, 1939

My dear Alec,
(Cadogan)

[...]

3. I believe that however hard we tried, we could not *today* persuade the Roumanians to go to war with Germany and I gravely doubt whether the most ingenious of men could manoeuvre them into the war. If we tried and failed to get them to go to war, we should certainly create an atmosphere in which the good-will which we at present enjoy and which manifests itself in many small but useful ways would be destroyed. I fully realise that the day may come when we shall find it necessary to demand that Roumania shall take a firm line with Germany and, even if she does not declare war, reduce to virtually nothing her commercial deliveries to Germany. It may be necessary to exercise that pressure (a purely diplomatic pressure would not suffice) at an early date. But it should certainly not be at this time of year when Germany could gallop through the country, not in the weeks which we had previously estimated, but in the days which the Polish experience has shown to be possible, and it should not be until we are in a position to offer Roumania some substantial assistance.

R. H. Hoare

[...]

(P.R.O., F.O., 371/23.840, f. 190—191).

XXVI

4th December, 1939

No. R 11048/1416/34.
C.A.E.S.

Draft, Sir. R. Hoare (Bucharest)

No. 590.

Sir

[...]

6. Finally M. Tilea spoke of the efforts which were being made to create a Balkan bloc. He said that he considered the Roumanian initiative now dead and buried and that this was largely due to the attitude which the French Government had adopted towards it. He wondered, however, whether now, in view of the news from Finland, this matter could not be reconsidered, and he still thought that Italy could help. I replied that that was also the view of H. M. Government but that our attitude had been that there would be greater chance of success if we were not too closely identified with the efforts to achieve it. I knew, however, that the French Government had been rather more distrustful of the Roumanian initiative owing to the part which was allotted to Italy. M. Tilea agrees and said that this French was allotted to Italy. M. Tilea agrees and said that this French mistrust was a serious obstacle. He did not believe moreover that, after what had happened in Central Europe in the last few years, France could ever play again her old role in the Balkans.

(P.R.O., F.O., 371/23852, f. 340—341).

XXVII

SPECIAL DISTRIBUTION AND WAR CABINET

From : ROUMANIA

Decypher, Sir R. Hoare (Bucharest)

D. 9.50 p.m., 4th June, 1940

R. 7.55 a.m., 5th June, 1940

No. 465 DIPP.

[...]

4. Russian and German concentrations in the neighbourhood of Roumanian frontier amounted to between 70 and 80 divisions. Adding to these Hungarian and Bulgarian, Roumania was threatened by, as nearly as anything, 100 divisions. If this force were launched against Roumania he really did not know what would happen. He was quite clear that he would never surrender but he made it equally clear that he would not lead a forlorn hope but would gracefully pass the baby of surrender on to someone else.

[...]

P.R.O., F.O., 371/24483, f. 141).

XXVIII

SPECIAL DISTRIBUTION AND WAR CABINET

From : TURKEY.

Decypher. Sir H. Knatchbull-Hugessen (Angora).

8th July, 1940

8th July, 1940

9th July, 1940

D. 10.09 p.m.

R. 9.40 a.m.

No. 725

My telegram No. 724

Some informant described Roumanian situation as follows : — France was now eliminated and Great Britain could not help at present. Roumania would therefore endeavour to hold a perfect balance between Germany and Russia until British victory in which all thinking Roumanians believed was assured. The King had had to swallow his pride and take all his bitterest personal enemies into his Cabinet that is the Iron Guardists and Goga party.

[...]

Repeated to Moscow, Bucharest and Sofia Saving.

(P.R.O., F.O., 371/24968, f. 167).

XXIX

DISTRIBUTION B

From : ROUMANIA

Decypher. Sir R. Hoare (Bucharest)

November 24 th, 1940

D. 10.00 p.m.

November 24 th, 1940

R. 6,15 a.m.

November 25 th, 1940

No. 1637

My telegram No. 1634

Monsieur C. Bratiano called this morning with the sole object so far as I could judge of saying how utterly inept he considered adhesion to Tripartite Pact. In his view it deprives the Roumanian Government of all right to advance demands for revision of the Vienna arbitration and does nothing to reinforce the German and Italian guarantee of Roumanian frontiers.

2. Monsieur Bratiano intends in co-operation with he hopes M. Maniu to challenge General Antonesco who, in his opinion has entirely lost his head, to show in writing what arbitration and does nothing to reinforce the German and Italian guarantee of Roumanian

3. Monsieur Bratiano said that disgust at General Antonescu's conduct of affairs is becoming intense in the army as elsewhere.

F.O. Registry.

(P.R.O., F.O., 371/24483, f. 268).

XXX

SECRET

J.C.S.

21 August 1943

Pages 1—11, incl.

SECRET-SECURITY

COPY NO. 6

(Limited distribution)

JOINT CHIEFS OF STAFF

Subversive efforts in the Balkans

Note by the Secretary

The enclosure, a paper prepared by the Director of the Office of Strategic Services on the above subject, is presented for consideration by the J.C.S.

At present it appears that there will be a lull between major operations over the winter months and it appears desirable to increase the tempo of subversive operations during this period. With this in mind, it is recommended strongly that the proposals contained in this paper be given favorable consideration.

J. R. Deane,
Secretary.

SECRET

ENCLOSURE

Office of Strategic Services
Washington, D.C.

20 August 1943

Memorandum for Brigadier General John R. Deane.

Subject: A Proposal to Accentuate Our Present Subversive Efforts in the Balkans.

1. The anticipated collapse of Italy intensifies the fears of the Balkan ruling classes that the Axis will be defeated and that Soviet Russia will dominate Eastern Europe. We propose to capitalize on those fears, and in agreement with Great Britain and the USSR to bring to bear upon Bulgaria, Rumania and Hungary certain subversive pressures which may induce those countries to withdraw from the war, or at least to cause difficulties for the Axis.

2. At present, OSS is operating in Yugoslavia under the control of the SOE main mission to General Mihailovitch and Tito.

3. The above arrangements for Yugoslavia are to be made effective to cover Greece and Albania.

4. Under the terms of a certain memorandum, prepared 28 July 1943 in London, the British SOE have asked that OSS make every effort to penetrate Bulgaria, and Rumania and establish their own missions there in coordination with such SOE organizations as exist. A copy of this memorandum is attached as Appendix „A”.

5. It is contemplated, therefore, that the British and American Governments negotiate with these elements of the ruling classes in Rumania, Bulgaria and Hungary which are not Axis collaborators to induce them to abandon their Axis connections and to withdraw immediately from the war [...]

9. (I) It is proposed to continue expansion along present lines of independent OSS activities in the Balkans in coordination with the British, with special attention to:

- (a) Penetrating areas where no intelligence networks exist;
 - (b) Establishing communications between resistance groups as well as between field agents and the field base;
 - (c) Establishing a counterespionage organization.
- (II) To develop guerrilla and sabotage activities in Axis satellite countries;

(III) To make preparations for widespread interruption of Axis communication and destruction of rolling stock when desired by the Theater Commander.

(IV) To develop the subversive program for the purpose of exploiting the friendliness, fears, sentiments and weakness of the population and individuals in the satellite countries to aid in sabotage and other objectives.

10. It is obvious that such operations, to be effective, must be conducted on a larger scale than has heretofore been planned, and that there will be need of transportation for increased personnel and equipment.

11. A memorandum is attached, as Appendix „B“, which gives attention to the moral and imponderable factors which cannot be ignore. It will be remembered that conditions in this area are fluid —if not made use of today, tomorrow may be too late.

William J. Donovan,
Director.

APPENDIX „A”

Secret

20 August 1943

SOE/OSS Collaboration in the Middle East.

1. At a meeting held between G. 50,000 and C.D. on 26th July it was stated that SOE welcomed American participation in operations in the Balkans.

2. It was realized that any OSS operations into Yugoslavia must be under the control of SOE Cairo through their existing missions in that country [...]

4. The above arrangements for Yugoslavia may, by agreements with C-in-C., and Theatre Commander in the Middle East, be extended to cover Greece and Albania.

5. OSS should make every effort to penetrate Bulgaria and Rumania and establish their own missions there in co-ordination with such SOE organizations as exist, since it is believed OSS have excellent contacts in these territories and are more likely to succeed than SOE [...]

APPENDIX „B”

Secret

20 August 1943

Balkan Operations After the Collapse of Italy

1. The collapse of Italy will have important psychological consequences in the Balkan area, where large Italian forces have been stationed. For the purposes of this paper the Balkans comprise Hungary, Rumania, Yugoslavia, Bulgaria, Albania, Greece and Turkey.

2. At present all of the Balkan countries except Turkey are under Axis control, enforced by military forces totaling 31 Italian and 18 German divisions. In Yugoslavia, Albania and Greece puppet governments are completely under the orders of the German or Italian military authorities. In Hungary, Rumania and Bulgaria the governments in power are composed of Nazi collaborators, dominated by Nazi diplomatic representatives or other Nazi officials [...]

3. The German and Italian civil and military personnel in the Balkan countries enjoy no general popularity or public support. Their presence is everywhere resented by the population and is tolerated only because of the fear which the Germans have taken care to inspire. The Italians, while less hated, are despised as unmilitary and extremely venal. Local governments collaborating with the Axis do so through necessity rather than choice; even the most pro-Axis ministers are almost without exception pro-Slave, pro-Rumanian or pro-Hungarian at heart. Collaborationism has from the start been either more recognition of what seemed inevitable or a means to achieve national territorial ambitions, something to be discarded as soon as feasible. Popular feeling among the Slavic peoples is strongly pro-Russian, but not Communist. Everywhere the hope of Anglo-American sympathy is lively.

4. In all of the countries under consideration there are two principal social classes which monopolize political and military life — (1) peasants and (2) officials, the latter including military officers, other classes, large land-owning, commercial and professional, are either closely identified with the officials or belong to religio-political minorities with negligible political and military power. Industrial laborers are few number and in general closely tied by family and tradition to the peasant class, whence they have very recently come [...]

The fundamental aim of the ruling classes is to maintain and if possible expand the area and depth of their exploitation of their countries and peoples. In time of external danger they confine their attention to maintenance, but they are always ready for expansion whenever this seems feasible and lacking in danger.

5. The collapse of Italy is bringing into clear focus misgiving which for some months past have been haunting Axis collaborators. The more intelligent and far-sighted individuals, if not whole governments, now realize that the war will be lost by Germans, and won, in Eastern Europe at least, by the Russians. They are asking themselves what then will be their own fate, as individuals and as a class. Since the Axis powers can no longer be counted on to protect them against Soviet pressure, these ruling classes inevitably are looking toward Britain and the United States. Being thoroughly alarmed, they are now thinking primarily in terms of existence then of expansion. In such a state of mind they wish to have from the British and American governments guarantees of protection from Russia.

6. It is obvious that Great Britain and the United States cannot give such guarantees. We do not know Russia's present intentions regarding the future of the Balkans. We can assume, however, that they would not welcome any serious extension of Anglo-American influence in an area in which Russian Governments have long taken a very special interest.

7. A further assumption for the purposes of this survey is that it would not be feasible to send a military force of any considerable size to the Balkans at the present time.

8. The problem therefore is to plan measures which may help end the war in Southeastern Europe without the use of large Anglo-American forces, without longterm military or political commitments to the Balkan States, and without antagonizing the Russian government. Plans must be devised, therefore, to bring about the defection of some or all of the Balkan States now collaborating with the Axis, to induce these states to use their own military strength to attempt the isolation of the German army units in the Balkan and Aegean area and to assist in the establishment of relatively stable non-Communist but not anti-Russian governments in the Balkans [...]

Notes on JCS 111th Meeting/22 August 1943

Subversive Efforts in the Balkans (JCS 484)

Background

Basic paper is presented by General Donovan. JCS secretary recommend strongly that the proposals be given favorable consideration.

Summation

1. Anticipated collapse of Italy intensifies the fear of Russia in the Balkan ruling classes. OSS proposes to capitalize on those fears [...]

5. Contemplated that British and American Governments will negotiate to induce appropriate Balkan elements to abandon Axis connections [...]

9. It is proposed to:

- (a) Penetrate areas where exist no intelligence networks;
- (b) Improve communications between groups;
- (c) Establish counter-espionage organizations.

(National Archives of the USA, Washington, DC, Record Group 165,
Records of the War Department. General and Special Staffs,
ABC, 091.411 Balkans).

XXXI

BATTLEGROUND IN RUMANIA

For the second time in this war proof is being given that it is much easier to make an alliance with Hitler than to break one. The Italians have had that experience in rich measure. It was no trouble at all for them to enter the German partnership. They were received with open arms and large acclaim. But when, just about a year ago, they found that they had had enough of this partnership, and decided to break it off, Hitler had

other ideas. He refused to recognise the dissolution of the alliance, created a puppet government of his own in Italy and reinforced his troops on Italian soil.

Something of the same sort is now happening in Rumania, second member of the Axis to decide that war does not pay. Rumanian troops have been squandered lavishly by Hitler in his disastrous Russian campaigns. For a long time war weariness has been increasing. On Wednesday the peace parties succeeded in overthrowing the pro-Nazi dictatorship of Hitler's friend, Antonescu. Young King Michael, until recently virtually a prisoner of the German Gestapo, broadcast to his people the sudden announcement that terms of an armistice offered by the Allies had been accepted.

Hitler's reaction to this news has followed the pattern of his activities in Italy. The Bucharest Government which dared to make peace is bitterly denounced as "criminal" and "traitorous". A new puppet government with Hitler's blessing has suddenly appeared, and the German radio is beseeching all Rumanians to obey it. German troops, hitherto in Rumania as "friends" and "allies", now threaten to make war upon Rumanian troops who obey the King.

Unless Hitler was prepared to throw up the sponge entirely — an act which is apparently still a long way off — something of this kind surely to have been expected. For the control of Rumanian soil is of utmost importance to him. It not only shields his southern flank. It supplies him with oil, the most indispensable of all war materials. No precise estimate, of course, is available, but it is believed that between one-fourth and one-third of all Germany's oil, natural or synthetic, comes from the great Rumanian fields at Ploesti. Loss of this supply would be a serious and perhaps even a crippling blow.

In these circumstances Rumania seems certain to become a battlefield between the Germans, fighting to hold at least enough of the country to protect Ploesti, and the Russians, advancing in two columns from the east. Whatever the immediate course of this battle, the prospects of Allied success have obviously been improved greatly by the events of the last few days. For the break between Hitler and Bucharest means at the very least, that there will be no "regular" Rumanian troops to offer resistance to the Russians in the east, and that new demands will be made upon the dwindling reserves of the German Army. History may well note the defection of Rumania as one of the decisive events of the whole war.

("The New York Times", Friday, August 25, 1944, p. 12)

XXXII

RUMANIA AND GERMANY AT WAR

Enemy Violation of Solemn Assurances — Bucharest Calls Nations to Arms

A proclamation broadcast by Bucharest radio last night states that by acts of aggression committed against Rumania, Germany has placed herself in a state of war with that country.

After solemn assurances by the commanders of the German army that no hostile action would be taken against Rumanian troops, German units attacked Rumanian units, machine-gunned civilians, and bombed Bucharest, including the Royal Palace, and other towns.

The Rumanian Government has therefore ordered the Rumanian Army to fight against all German military forces.

German Perfidy

Attacks on Civil Population

Bucharest radio broadcast the following proclamation last night: —

"On the basis of his Majesty's proclamation, the new Government informed the German Legation and the German Army Command in Rumania that our country desired to liquidate in good understanding her relations with Germany, and that the Rumanian army, determined to defend itself, would not undertake on its own initiative any hostile act against Germany.

The Rumanian Government declared at the same time that it would allow the orderly withdrawal of the German troops which were ready voluntarily to leave our territory.

After assurances, as solemn as they were perfidious, given by the commanders of the German army to the effect that no hostile action would be taken against our troops. German units attacked and tried to disarm Rumanian units. They even machinegunned the peaceful population of the villages and of the capital.

At the same time the Germans air force in strength bombed the capital and other towns of the country, destroying non-military objectives, aiming particularly at the Royal Palace and inflicting numerous casualties on the civilian population.

By these acts of aggression, which occurred simultaneously in various parts of the country, Germany has placed herself in a state of war with Rumania.

The Government therefore orders the Rumanian Army to begin the struggle against all German military forces on Rumanian territory for the liberation of the country from German usurpation.

The Government is certain that the Rumanian Army will fight with a gallantry worthy of our glorious history, and that the civilian population will support the Rumanian army.

After the Government proclamation a statement by M. Maniu, the peasant leader, was broadcast. He said that Rumanians had sacrificed over 600,000 men for the sake of German interests. The German commanders had first suggested that they would order their troops to avoid bloodshed. When, however, they reached their units they ordered them to march against Bucharest and to bomb the Royal Palace, where they knew the King was. The Rumanian people would use every means at their disposal to be masters in their own country.

M. Maniu said : —

"The justice of our cause, the vital forces of the Rumanian nation, will not be defeated by treachery of our former oppressors. What is still left of them will soon be knocked out by the great and invincible might of the United Nations, our great allies of to-day and always.

Rumanians, keep calm, and help to maintain order. We have complete faith in our victory".

Bucharest Freed

Another broadcast by Bucharest radio stated : —

"To-day after a mass bombardment by Stuka dive-bombers German troops attempted to capture the Baneasa airfield (near Bucharest), but all their attacks were repelled by Royal Guards' regiments with very heavy losses to the Germans. Big German guns and vehicles are littering the roads leading from Baneasa to Bucharest.

At 11 a.m. Baneasa village and airfield fell into our hands. The capital was thus completely liberated from the German formations, many of which were completely wiped out. According to the latest news, the last German strong-points in the country are giving in. Whole groups of German soldiers are laying down their arms and surrendering to our troops". — *Reuter*.

Quick Response by Russia — Help in Fight for Freedom From Our Special Correspondent

Moscow, Aug. 25

King Michael's proclamation announcing Rumania's surrender and her wish to help the allies has had a quick response from Moscow. A statement from the Commissariat of Foreign Affairs issued this morning reaffirms the declaration made by Mr. Molotov in April of the Russian Government's intention to respect Rumania's territorial integrity and to refrain from any interference in her internal affairs.

The statement adds that the Soviet Union considers it imperative to help Rumania towards achieving full independence by freeing herself from the enemy's yoke. The High Command is prepared to permit the Rumanian Army to retain arms for the struggle against the Magyars for the liberation of Transylvania and to aid them in this task. The declaration states that the Red Army will be obliged to continue fighting in Rumania until the Germans there have been defeated, and concludes with a reminder that cooperation between the Rumanian and Russian armies to this end is the only way of speeding the end of hostilities in Rumania and of enabling the country to conclude an armistice with the allied coalition.

here. It is understood that the Soviet Government has been in close and constant consultation with the British and American Governments on the matter. It is, indeed, putting into practice Mr. Churchill's principle that the satellite nations must „work their passage to the ranks of the United Nations“.

This eminently practical document is warmly welcomed in allied diplomatic circles.

(“The Times”, No. 49, 945, Late London Edition,
London, Saturday, August 26, 1944, p. 4)

ASUPRA ÎNCEPUTURILOR PENETRAȚIEI SPRE VEST A POPULAȚIEI TUMULILOR CU MORMINTE ÎN GROAPĂ

OBSERVAȚII PE MARGINEA UNEI CĂRȚI RECENTE *

DE

A. LASZLÓ

Atât de familiare peisajului din estul Ungariei, miile de tumuli ridicându-se din câmpia nesfârșită au aprins încă din vremuri de demult imaginația oamenilor de pe aceste meleaguri. Legende și credințele populare, toponimele vechi, legate de ele, au trezit interesul etnografilor și al cercetătorilor istoriei locale încă de pe la mijlocul secolului trecut. Primele săpături arheologice, vizând în special mormintele centrale, au avut loc în anii 80 ai aceluiași veac, iar inventarierea și cartarea tumulilor a început în primele decenii ale secolului nostru, numărul lor total ridicându-se astăzi la peste 3 000.

În marea majoritate a tumulilor cercetați au fost descoperite morminte în groapă (unele acoperite cu birne de lemn), cu un inventar foarte sărăcăcios, din care nu lipsește ocrul roșu. De obicei, scheletele sînt așezate pe spate, în poziție chiricită și orientate V—E. Caracterul preistoric al acestor morminte s-a dovedit abia în urma cercetării „kurganelor” (muvilelor funerare) din sudul Rusiei, începută la cumpăna secolelor XIX—XX. Prima reconstituire istorică, o concepție actuală, în fond, și astăzi, îi aparține lui V. G. Childe care a legat apariția „mormintelor cu ocr” din Europa Centrală de migrarea spre vest a primelor populații nomade ecvestre, originare din regiunea nord-ponctică¹. În următoarele decenii, problema relațiilor dintre populațiile de stepă și cele ale spațiului est-central-european a fost reluată în repetate rânduri, încercînd să se stabilească mai precis cronologia acestor evenimente (epoca aramei/perioada de tranziție; bronz timpuriu). Anii '60 marchează în această privință începutul unei noi etape în arheologia maghiară, mai ales prin noile contribuții ale lui I. Bóna, F. Kőszegi și N. Kalicz². Se remarcă, în aceeași perioadă, cercetările lui Gy. Gazdapusztai care a continuat studiul problemei prin noi săpături în tumuli. Moartea sa prematură, intervenită în 1968, l-a împiedicat, din nefericire, să-și încheie cercetările³. Această sarcină i-a revenit colaboratorului și fostului său elev la Universitatea din Szeged, I. Ecsedy care, după mai multe studii pregătitoare⁴, reia în acest volum, dedicat memoriei lui Gy. Gazdapusztai, întreaga problemă a penetrației populației tumulilor cu morminte în groapă.

O primă contribuție a lui I. E. (p. 11—13) este tocmai conturarea mai precisă a acestui grup, legat de cultura iamnaia (de la iama = groapă în l. rusă) din stepele nord-ponctice. Pe baza mormintului de la Csongrád-Kettőshalom, Gy. Gazdapusztai considera că primele grupuri iamnaia ar fi pătruns în bazinul Carpaților încă în perioada culturii Bodrogkeresztúr⁵. I. E. atrage însă atenția asupra faptului că acest mormint *plan* trebuie

* István Ecsedy, *The people of the pit-grave kurgans in Eastern Hungary. With contributions by Sándor Bökönyi, György Duma, Antónia Marcsik and Dénes Virágh. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 148 p. + Suppl. 1—V. (Fontes Archaeologici Hungariae).*

¹ V. G. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929, p. 138, 148—152.

² I. Bóna, *Annales Univ. Budapest*, 3, 1961, p. 3—22; F. Kőszegi, *Arch. Ért.*, 89, 1, 1962, p. 15—23; N. Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*, Budapest, 1968, p. 15—61.

³ Gy. Gazdapusztai, *ÉvkSzeged*, 1963—1965, p. 31—38; idem, *Rad Vojvodanskij Muzeja*, 14, 1965, p. 47—48; idem, *ÉvkSzeged*, 1966—1967, p. 91—100.

⁴ I. Ecsedy, *Mitt. Arch. Inst.*, 2, 1971, p. 45—50; idem, *Évk Szeged*, 1971, 2, p. 9—17; idem, *Acta Arch. Carpathica*, 15, 1975, p. 159—162; idem, *Acta Arch. Hung.*, 27, 1975, p. 277—284, etc.

⁵ Gy. Gazdapusztai, *Évk Szeged*, 1963—1965, p. 31—38.

distins, atât tipologic, cât și cronologic, de grupul iamnaia. Autorul subliniază că mormîntul de la Csongrad, atât prin ritul cit și prin inventarul său funerar, prezintă strînse analogii cu necropola de la Decea Mureșului (jud. Alba)^{5a}, iar în ceea ce privește Ucraina, această descoperire poate fi legată de perioada Srednii Stog II, care precede faza iamnaia timpurie. Mormîntul de la Csongrad, poate fi atribuit, astfel, unui grup timpuriu originar din stepile nord-pontice (pătruns în regiunea Tisei spre sfîrșitul culturii Tiszapolgár sau în perioada imediat următoare), dar care nu poate fi identificată cu populația iamnaia.

În următorul capitol (p. 14—34) sînt prezentate, de la 1 la 45, tumuli cu morminte în groapă, cercetați (prin săpături de amploare mai mare sau mai mică) în estul Ungariei. Acest „corpus” nu este însă complet! Autorul însuși ne avertizează (cf. p. 15, nota 37) că datele referitoare la descoperirile discutate în cartea lui N. Kalicz⁶ nu vor fi redate aici ci doar completate, dacă este cazul. Așa se explică faptul că 17 tumuli (nr. 3—9, 14, 17—18, 20—25, 27) sînt doar înșirați, iar alți zece (nr. 1—2, 10—13, 15—16, 19, 26) menționați cu anumite completări sau observații. Dintre celelalte motive, șase (nr. 28—33) au fost deja menționate în literatură, 12 fiind, după cit se pare, publicate pentru prima dată aici (nr. 34—44: Kétegyháza, săpături Gy. Gazdapusztai, 1966—1968; nr. 45: Dévaványa-Csordajárás, fără precizarea autorului și datei săpăturii). Cu toate că acest capitol de bază al lucrării este însoțit de o ilustrație (desene și fotografii) de înaltă calitate, aparent bogată, regretăm lipsa aproape totală a planurilor și profilurilor de tumuli, cu indicarea formei și poziției mormintelor, a structurii movilelor și, în general, a detaliilor stratigrafice, inclusiv a raporturilor dintre unele asemenea monumente funerare și resturile de așezări pe care le suprapun. (În toată lucrarea apar doar patru profile a trei tumuli, uneori și acestea schematice, cf. fig. 5, 13—14, 20: Hortobágy-Arkus și Kétegyháza, tum. 3, 6). Faptul este surprinzător mai ales în cazul prezentării rezultatelor săpăturilor recente și ne întrebăm dacă el nu se datorează cumva explorării mecanice a unor tumuli (cf. p. 21).

Cel de al treilea capitol (p. 35—46) este o sinteză a datelor referitoare la tipurile de morminte, la ritul, ritualul și inventarul funerar, la viața spirituală și credințe, toate acestea fiind discutate în contextul larg al întregii arii de răspîndire — în special din Uniunea Sovietică și România — a culturii kurganelor cu morminte în groapă.

După capitolul privind cronologia relativă a monumentelor studiate (p. 47—52), asupra căruia vom reveni mai jos, I.E. discută, în încheiere, implicațiile istorice ale primei migrații spre vest a unei populații pornind din regiunea stepelor nord-pontice, migrație care adesea a fost pusă în legătură cu indoeuropenizarea unor spații mai mult sau mai puțin întinse ale Europei. Autorul respinge — pe bună dreptate, credem — teoria Mariei Gimbutas și a adepților ei, potrivit căreia „cultura kurganelor” s-ar identifica cu cultura preistorică a indoeuropenilor. El își însușește ipoteza mult mai plauzibilă, potrivit căreia cultura iamnaia reprezintă doar una dintre culturile populațiilor indoeuropene (sau, mai probabil, indo-iranene)⁷. I. E. consideră, de asemenea, că nu se poate accepta nici opinia lui N. G. L. Hammond, care vedea în populația kurganelor pe precursorii grecilor.

Lucrarea lui I. E. mai cuprinde o listă de abrevieri (p. 59—60), bibliografia (p. 61—68) și 17 planșe (p. 69—85), dintre care doar una reprezintă piesele de inventar provenite din mormintele a trei tumuli, șase sînt alcătuite din fotografii de morminte și aspecte de șantier, iar zece reproduc ceramica de tip Bodrogkeresztúr, Cernavoda III — Boleráz și Baden, descoperite în zona unor tumuli. Seria contribuțiilor unor specialiști din alte domenii este deschisă de un amplu studiu antropologic al osemintelor provenite din mormintele în groapă din Ungaria, semnat de Antónia Marcsik (p. 87—98). Este interesant de remarcat că scheletul de bărbat de la Csongrad (datat într-o perioadă pre-iamnaia) aparține unui tip Cro-Magnon A — Nordic, înalt și robust, dar fără trăsături arhemorfe, diferențiindu-se din punct de vedere antropologic de populația culturii mormintelor în groapă. În ceea ce privește această populație din urmă, la bărbați au putut fi observate două componente: un tip înalt, robust, probabil protonordoid din punct de vedere taxonomic și un alt tip, de asemenea înalt dar mai robust, probabil protocromagnoid. Printre femei se întîlesc și elemente mediteraneide (gracile), observație sprijinită și de cercetările efectuate de Olga Necrasov și colaboratorii asupra materialului antropologic din România.

Rezultatele analizei chimice a ocrului provenit din morminte, comunicate de Gy. Duma (p. 99) sînt urmate de studiul lui S. Bökönyi asupra faunei vertebrale din așezările de tip

^{5a} Cf. Ann Dodd-Oprișescu, *Dacia*, NS, 22, 1978, p. 87—97.

⁶ N. Kalicz, *op. cit.*, p. 15—61.

⁷ A se vedea, în legătură cu această problemă, și recenta lucrare a lui J. Makkay, *A magyarországi neolitikum kutatásának új eredményei*, Budapest, 1982, p. 75—95.

Bodrogkeresztúr și Cernavoda III—Boleráz (epoca aramei), descoperite în zona tumulilor de la Kétegyháza (p. 101—118). În ceea ce privește modul de viață a celor două comunități, este interesant de remarcat că în timp ce în prima așezare cornutele mari reprezintă 67,32% iar ovicaprinele numai 24,02%, în cea de a doua proporția este inversă: cornute mari 31,80%, ovicaprine 49,41%, ceea ce dovedește o mai mare mobilitate a populației Cernavoda III—Boleráz. Este de o importanță deosebită și apariția oaselor de cal în așezarea de tip Cernavoda III—Boleráz, care marchează cel de al doilea „val” al calului domestic pe teritoriul Ungariei. (Primul corespunde cu perioada Tiszapölgár).

Cartea se încheie cu studiul lui D. Virágh, Date cartografice cu privire la tumuli din regiunea Tisei (p. 119—148). Analizând un număr de peste o mie de hărți mai vechi sau mai noi (prima datînd din 1528!) și beneficiind de rezultatele recentelor cercetări de topografie arheologică, autorul a reușit să carteze tumuli din estul Ungariei (cf. anexele I—V) și să întocmească o listă a lor, menționînd în parte, în măsura posibilităților, coordonatele, dimensiunile și denumirea movilelor, data săpăturilor, bibliografia. Această realizare este de o importanță deosebită dacă avem în vedere distrugerea și dispariția treptată — nu numai în Ungaria — a multor movile, în urma lucrărilor agricole sau de amenajare a terenurilor.

*

Cea mai dificilă problemă, ridicată în cartea de față, este cea a cronologiei tumulilor cu morminte în groapă (p. 47—52). Respingînd concluziile lui N. Kalicz, care data aceste monumente arheologice după cultura Baden, în Bronzul timpuriu, I. E. consideră că ele apar în regiunea Tisei odată cu dispariția populației Bodrogkeresztúr tîrzie — Hunyadi-halom, în perioada Cernavoda III—Boleráz, evoluînd apoi în paralel cu cultura Baden. Autorul este de părere că cele mai tîrzii morminte în groapă pot fi legate de nivelul Baden tîrziu-Nyírség-Makó, abia acestea atîngînd, deci, începuturile epocii bronzului. Autorul revine, astfel, în fond, la cronologia propusă cu două decenii în urmă de F. Kőszegi care susținea că mormintele cu ocră din Ungaria urmează probabil imediat după cultura Bodrogkeresztúr, ele atîngînd și perioada culturii Hatvan din Bronzul timpuriu⁸.

Am rezumat pe scurt concluziile lui I. E. pentru a încerca, în continuare să examinăm temeinicia lor, mai ales în ceea ce privește momentul apariției culturii iamnaia în regiunea Tisei. Remarcăm, înainte de toate, precizarea autorului (p. 47) că în mormintele din Ungaria nu apar elemente de inventar funerar care să elucideze legăturile grupului studiat cu populațiile locale, ne-stepice. În fața acestui fapt, I. E. recurge la „combinații” cronologice-istorice complicate, stabilind contacte, succesiuni, paralelisme și procese uneori greu de urmărit, e drept, pe baza unei bibliografii impunătoare, în bună parte sovietică și românească. În același timp, sînt trecute cu vederea unele situații stratigrafice, care ar putea înlesni o mai justă înțelegere a problemei.

Fără a analiza detaliat (inutil, în fond) legăturile cronologice și istorice cu care operează autorul, ne vom concentra atenția asupra problemelor-cheie, scoțînd în evidență acele cîteva puncte de sprijin care par a exista, totuși, în stadiul actual al cercetărilor.

1. În viziunea autorului, începutul penetrației spre vest a populației iamnaia este marcat prin mormintele în groapă de la Brăilița și Vișani, dateate cu materiale de tip Horodista I (p. 48). Este adevărat că, inițial, mormintele în cauză de la Brăilița au fost considerate ca tumulare⁹, ulterior s-a dovedit însă că este vorba aici de o mare necropolă plană, cu două faze bine distincte. Prima a fost atribuită fazei Cernavoda IC, iar cea de a doua (căreia îi aparțin și mormintele la care se referă I. E.) fiind marcată cu vase de tip Usatovo-Foltești¹⁰. Cele două morminte descoperite la Vișani sînt, de asemenea,

⁸ F. Kőszegi, Arch. Ért., 89, 1, 1962, p. 15—23. A se vedea și recenzia noastră (ASUI, Istorie, 9, 1963, p. 195—198), în care ne-am exprimat îndoiala față de datarea timpurie, propusă de autor, pentru începutul penetrației purtătorilor culturii mormintelor cu ocră în Ungaria.

⁹ N. A. Harpuche — I. T. Dragomir, Materiale, 3, 1957, p. 139.

¹⁰ N. A. Harpuche — F. Anastasiu, Brăilița, Brăila, 1968, p. 18—23 (împărțire în două faze). Asupra caracterului plan al necropolei atrage atenția M. Dinu, Preistoria Alpina, 10, 1974, p. 270—272. În acest studiu, dedicat problemei mormintelor cu ocră din estul României, autorul subliniază necesitatea distingerii, atît din punct de vedere cronologic cît și cultural, a mormintelor plane de cele tumulare. În legătură cu necropola de la Brăilița a se mai vedea și S. Morintz, Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii, București, 1978, p. 96.

plane. Dintr-unul provine, printre altele, un vas pictat cu capac de tip Usatovo, asemănător aceluia din mormintul 20 de la Brăilița¹¹. Vase similare mai sînt cunoscute de la Rîșești (mormînt plan), precum și din așezările complexului Horodiștea-Foltești (Erbiceni, Foltești, Stoicani)¹². Prin urmare, mormintele plane de la Visani și Brăilița, legate de culturile Horodiștea-Erbiceni și Foltești-Cernavoda II¹³, nu aparțin grupului iamnaia și, în felul acesta, nu pot să marcheze începutul penetrației spre vest a populației tumulilor cu morminte în groapă.

2. În aceeași ordine de idei, autorul preia de la N. Kalicz „observația fundamentală că cei mai timpurii tumuli cu morminte în groapă apar în România după perioada Cucuteni B, o parte a lor fiind contemporană cu cultura Usatovo (tumuli de la Brăilița, Odessa)” (p. 47). Eliminînd din discuție descoperirile de la Brăilița, se cuvine menționat că posterioritatea mormintelor tumulare cu ocră față de perioada Cucuteni B a fost scoasă în evidență, pe baza unor observații stratigrafice, încă în anul 1950 de prof. M. Petrescu-Dîmbovița¹⁴. Cercetările ulterioare au adus noi precizări în această privință. Astfel, cei trei tumuli mici de la Valea Lupului (care au fost înglobați, în faza II, într-un tumul mai mare) au fost ridicați peste rămășițele unei așezări Cucuteni B2, dar între stratul de cultură cucutenian și baza movei interpunîndu-se o depunere groasă de 0,25 m, sterilă din punct de vedere arheologic¹⁵. Concluzionează sînt și observațiile stratigrafice făcute la Corlăteni (Dealul Cetății) și Erbiceni (Dealul Minăstirea), tumuli de aici suprapunînd resturile unor locuințe cu vetre ale culturii Horodiștea-Erbiceni¹⁶. Toate mormintele din tumuli menționați sînt în groapă simplă, cu scheletele așezate pe spate, picioarele ușor îndoite din genunchi și lipsite, în afara ochiurilor, de orice înțevet — elemente ce caracterizează primul val iamnaia pătruns în regiunile răsăritene ale țării noastre¹⁷. Aceluiași orizont timpuriu îi aparțin și cele mai vechi morminte (din tumuli mici) de la Smeieni, jud. Buzău, care suprapun resturile unei așezări în care au fost descoperite și materiale ceramice de tip Foltești¹⁸. Reiese din datele stratigrafice menționate mai sus că cele mai timpurii morminte tumulare cu ocră nu urmează direct după perioada Cucuteni B, ele dovedindu-se ulterioare unor așezări ale complexului Horodiștea-Foltești. Dacă aceste observații oferă un *terminus post quem* pentru apariția primului „val”, descoperirile de la Valea Lupului pot furniza, de asemenea pe cale stratigrafică, și un *terminus ante quem*. Evident, cele trei movele mici, aparținînd primei etape, sînt anterioare tumulului mare, care le acoperă. Mormintul 22, din această a doua etapă, avea ca inventar o amforă mare, aflată lângă craniul scheletului chircit, așezat pe partea stîngă. Vasul, cu torți tubulare, ornamentat cu benzi simple în relief, este de tip Monteoru IC4-Glina III¹⁹. Cele mai vechi morminte tumulare trebuie să fie, deci, anterioare acestei perioade, corespunzătoare începuturilor epocii bronzului. Putem invoca, în același sens, și mormintul 2 (principal) al tumulului de la Baldoinești (jud. Brăila), cu scheletul în poziție accentuat chircită, culcat pe partea stîngă și avînd depusă în apropierea craniului o ceașcă tronconică cu toarta ușor suprainălțată, de tip Foltești final sau, mai probabil, proto-Glina²⁰.

M. Dinu, care a atras primul atenția asupra caracterului tardiv al mormintelor tumulare cu ocră, considera că penetrația acestei populații în regiunile răsăritene ale României a avut loc după perioada complexului Horodiștea-Foltești, respectiv după perioada de tranziție, primele pătrunderi ale triburilor iamnaia corespunzînd cu începutul culturilor Glina

¹¹ N. Zaharia, *Arh. Mold.*, 2—3, 1964, p. 439—443; M. Dinu, *op. cit.*, p. 270—271.

¹² M. Dinu, *op. cit.*, p. 271.

¹³ *Ibidem*, p. 270—273; idem, *Complexul cultural Horodiștea-Foltești*. Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1978, p. 15.

¹⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, *SCIV*, 1, 2, 1950, p. 110—125.

¹⁵ M. Dinu, *Materiale*, 3, 1957, p. 171 și urm.; 5, 1959, p. 247 și urm.; 6, 1959, p. 203 și urm.; idem, *Preistoria Alpina*, 10, 1974, p. 263—264.

¹⁶ D. Tudor, R. Vulpe și colab., *SCIV*, 4, 1953, p. 408 și urm., cu precizările lui M. Dinu, *Preistoria Alpina*, 10, 1974, p. 264, fig. 5 (Corlăteni); *ibidem*, fig. 6 și idem, *Complexul cultural Horodiștea-Foltești*, p. 8—9 (Erbiceni).

¹⁷ M. Dinu, *Preistoria Alpina*, 10, 1974, p. 264; S. Morintz, *op. cit.*, p. 96.

¹⁸ N. I. Simache, V. Teodorescu, *Materiale*, 8, 1962, p. 273 și urm.; M. Dinu, *Preistoria Alpina*, 10, 1974, p. 265; S. Morintz, *op. cit.*, p. 96.

¹⁹ Cf. nota 15.

²⁰ N. A. Harțușche, F. Anastasiu, *Brăilița*, p. 41, 46, 50; M. Dinu, *Preistoria Alpina*, 10, 1974, p. 266.

III-Schneckenberg și Monteoru IC4 din Bronzul timpuriu²¹. Ni se pare că această cronologie trebuie nuanțată. Datele de stratigrafie comparată referitoare la tumulii mai sus discutați ne permit, astfel, să presupunem că între sfârșitul așezărilor de tip Horodiștea-Erbiceni de la Corlăteni și Erbiceni-Dealul Minăstirea, pe de o parte și cea de a doua etapă de înmormintări de la Valea Lupului, corespunzătoare începuturilor epocii bronzului (Glina III-Monteoru IC4), pe de altă parte, trebuie să fi existat un anumit interval de timp. Durata și conținutul acestui interval este greu de precizat, dar el trebuie să corespundă, cel puțin în parte, perioadei celor mai timpurii tumuli cu morminte în groapă (Valea Lupului, Corlăteni, Erbiceni etc.). Prin urmare, prima apariție a populației tumulilor a avut loc, la vest de Prut, probabil, nu la începutul epocii bronzului ci într-o fază mai târzie a perioadei de tranziție²².

2 a. Ținând seama de precizările de mai sus, trebuie abandonată și ideea, perpetuată în cartea lui I. E. (p. 48), potrivit căreia penetrația triburilor cu morminte tumulare cu ocră ar fi pus capăt așezărilor Cucuteni B, o parte a populației acestora fiind antrenată de invadatorii în deplasarea lor spre vest. Dacă triburile iamnaia au avut vreun rol în înțetarea sau restructurarea așezărilor aparținând culturilor locale, acesta se poate presupune, înaintea de toate, în legătură cu complexul cultural Horodiștea-Foltești²³.

3. Cele mai timpurii morminte tumulare de tip iamnaia din regiunea Tisei (Hortobágy-Arkus, Sáréudvari, Kétegyháza) sînt puse de I. E. pe seama aceluiași val de penetrație spre vest de care se leagă, în Moldova, înmormintările inițiale de la Valea Lupului, Glăvăneștii Vechi sau mormintele celui mai vechi grup de la Holboca (p. 48—49). Dintre descoperirile din Ungaria de o valoare excepțională sînt cele de la Kétegyháza care oferă date de stratigrafie verticală și orizontală, înlesnind stabilirea momentului părăsirii populației kurganelor în regiunea Tisei. Interpretarea acestor date — a căror prezentare în carte nu este totdeauna suficient de concludentă — ne va permite formularea unor concluzii, diferite de cele ale autorului.

Tumulii de la Kétegyháza (nr. 34—44, p. 20—33 în catalogul lui I. E.) au fost cercetați în anii 1966—1968 de Gy. Gazdapusztai, în parte prin metode tradiționale, în parte prin mijloace mecanice. Prelucrarea descoperirilor s-a făcut pe baza jurnalului de șantier și a documentației depuse la Muzeul Național din Budapesta, a materialului aflat în posesia muzeului din Békéscsaba și a observațiilor personale ale lui I. E., făcute în cursul săpăturilor. Total sau parțial au fost dezvelți aici 11 tumuli, precum și rămășițele a două așezări aparținând culturilor Bodrogkeresztúr și Baden timpuriu (Cernavodă III-Boleráz). Vom insista, în continuare, asupra tumulilor 4, 5 și 6, ale căror raporturi față de așezările menționate pot fi reconstituite.

Tumulul 4 (p. 26—27, publicat fără planuri și profile) avea o înălțime de numai 0,60 m, suprapunind resturile unei așezări Bodrogkeresztúr. Numeroase materiale de acest tip au fost descoperite atît în stratul de cultură, gros de 0,50—0,60 m, cît și în mantaua tumulului. Nu s-au găsit locuințe sau gropi, numai o vatră cu lipituri. Mormîntul principal (1) cît și cel secundar (2) sînt în groapă, fiind săpate în stratul Bodrogkeresztúr. Amîndouă mormintele au aparținut unor copii și au fost deranjate. Singurul element de inventar, în afară de ocră, este o mărgea de lut, descoperit în morm. 2, în apropierea craniului.

²¹ M. Dinu, *Preistoria Alpina*, 10, 1974, p. 263—267, 274; idem, *Complexul cultural Horodiștea-Foltești*, p. 15, 18; idem, *AȘUI*, Istorie, 26, 1980, p. 2.

²² În legătură cu tumulul de la Erbiceni-Dealul Minăstirea s-a afirmat inițial că a fost ridicat „direct peste ruinele unei locuințe din faza Erbiceni II, aproximativ a treia etapă a evoluției aspectului Horodiștea-Erbiceni” (M. Dinu, *Preistoria Alpina*, 10, 1974, p. 264). Tot acolo se arată că pe baza materialelor publicate de la Corlăteni nu se poate stabili, dacă așezarea a aparținut fazei Horodiștea-Erbiceni I sau Erbiceni II). Ulterior s-a precizat că la Erbiceni, pe Dealul Minăstirea, se află o așezare Horodiștea-Erbiceni dintr-o fază mai veche, cu un singur nivel de locuire, părăsită cu mult înainte de ridicare a tumulului. Acestei așezări îi urmează cea de pe Dealul Sărăturilor, tot de tip Horodiștea-Erbiceni, cu două etape mai noi (M. Dinu, *Complexul cultural Horodiștea-Foltești*, p. 6—9). Dacă cele de mai sus sînt exacte, nu se poate exclude posibilitatea ca tumulul de pe Dealul Minăstirea să fie contemporan cu așezarea Horodiștea-Erbiceni mai tîrzie de pe Dealul Sărăturilor.

²³ O asemenea posibilitate este admisă și de P. Roman (*SCIVA*, 32, 1, 1981, p. 38, 40) și, de fapt, nu este exclusă nici de M. Dinu (*Complexul cultural Horodiștea-Foltești*, p. 18).

Tumulii 5, 5a, 5b și 6 constituie un grup bine delimitat. În aceeași zonă au fost descoperite și urmele de așezare Cernavoda III-Boleráz (cf. fig. 17—18, singurele planuri — generale și schematice — ale tumulilor și urmelor de așezare menționate). În mantaua tumulilor s-au descoperit puține materiale de tip Cernavoda III-Boleráz, acestea fiind, însă, mult mai numeroase „pe suprafața originală, sub pământul [de umplutură] al tumulilor”.

În tumulul 5 (p. 27—28), înalt de 2 m, s-a descoperit un singur mormînt (cel principal), în groapă, deranjat, lipsit de inventar. Groapa mormîntului a fost acoperită, inițial, cu lemne despicate în două. Nu se precizează dacă groapa întretaie stratul de cultură Cernavoda III-Boleráz. Se menționează, în schimb că pe suprafața originală, sub mantaua tumulului, au fost descoperite cinci vetre, alcătuint, în jurul mormîntului, un cerc neregulat cu o rază de 6—8 m. Se presupune că vetrele au fost folosite numai o scurtă perioadă. În preajma vetrelor s-au găsit fragmente ceramice de tip Cernavoda III-Boleráz și oase de animale. Nu se publică nici un profil cu privire la structura tumulului și la raporturile acestuia față de urmele Cernavoda III-Boleráz.

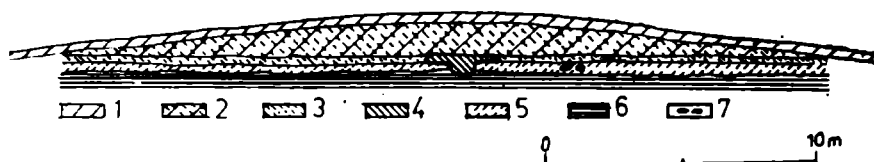
În tumulul 6 (p. 28—31) au fost descoperite două morminte în groapă. Mormîntul principal (nr. 1) a fost săpat în solul viu, iar cel de al doilea (nr. 3) în mantaua movelei. În amîndouă mormintele, scheletele orientate V—E zăceau pe spate, cu picioarele trase în sus, fiind însoțite numai de ocră. Sub mantaua tumulului, „pe suprafața originală”, au fost descoperite două vetre rotunde, cu lipituri, una situată la 7,2 m, iar cealaltă la 4 m de centrul movelei, precum și oase de animale și multe fragmente ceramice Cernavoda III-Boleráz. În aceeași poziție stratigrafică, la 5 m de centru, s-a mai găsit un vas de același tip, spart pe loc (obiect „A”). „Se poate presupune — afirmă autorul — că cele două vetre descoperite pe suprafața originală, și mai ales vasul „A”, au fost plasate aici în legătură cu mormîntul 1, central, al tumulului, imediat înainte de ridicarea movelei... Descoperirile corespunzătoare din tumulul 5 indică, de asemenea, legături cu mormîntul central” (p. 29—30).

La nord de tumulii 5—6 au fost săpate șase secțiuni în care au fost descoperite câteva gropi precum și materiale arheologice de tip Cernavoda III-Boleráz (o vatră portativă, vase, fragmente ceramice, oase de animale) asemănătoare celor provenite din și de sub mantaua tumulilor. Fără să facă vreo precizare — în scris sau desen — asupra stratului de cultură, I. E. afirmă că toate aceste descoperiri atestă o scurtă perioadă de locuire. (Secțiunile figurează numai în parte pe planul general, fig. 18. Nu i se publică profilul nici uneia. Raporturile stratigrafice dintre urmele de așezare și structura tumulului nu reies cu claritate nici din fig. 20, profilul N—S al tum. 6. Ceramica Cernavoda III-Boleráz, ca și cea de tip Bodrogkeresztúr, descoperită la Kétegyháza, este, în schimb, bine ilustrată, cf. fig. 21 și pl. 7—9, 12—16).

În capitolul închinat cronologiei (p. 47—52), autorul insistă foarte mult asupra raporturilor dintre cele două așezări de la Kétegyháza, în contextul larg și complicat al perioadei de tranziție (respectiv, al epocii aramei) de la Dunărea mijlocie și de jos. El ajunge la concluzia — după cit se pare corectă²⁴ — că locuirea Cernavoda III-Boleráz nu urmează direct după așezarea Bodrogkeresztúr, între ele interpunîndu-se perioada grupului Hódmezővásárhely-Hunyadi-halom, (corespunzătoare nivelului cel mai timpuriu de la Pecica-Șanțul Mare, descoperirilor de tip Herculane III, Cheile Turzii, Sălcuța IV). În mod regretabil, raportul (inclusiv cel stratigrafic) dintre așezarea Cernavoda III-Boleráz și tumulii 5—6 nu este analizat cu aceeași minuțiozitate. Autorul se mulțumește să considere, pe baza „posibilelor legături” dintre descoperirile Cernavoda III-Boleráz și tumulii menționați că pătrunderea populației kurganelor în Cîmpia Tisei a avut loc odată cu dispariția grupului Bodrogkeresztúr târziu-Hunyadi-halom, la nivelul cronologic marcat de materialele Cernavoda III-Boleráz de la Kétegyháza. În viziunea lui I. E., primele comunități iamnaia sint, deci, contemporane cu cultura Cernavoda III-Boleráz, evoluînd apoi în paralel cu cultura Baden. (În formularea acestor opinii, autorul a fost influențat și de datarea timpurie a tumulilor din România, adoptată de el și discutată mai sus la punctul 2).

Datele de stratigrafie verticală și orizontală privind monumentele arheologice descoperite la Kétegyháza — chiar așa lacunare cum au fost prezentate în carte — ne fac să ne îndoim de concluziile autorului privind vechimea tumulilor cu morminte în groapă în Cîmpia Tisei. Ni se pare evident că tumulii 5—6 suprapun rămășițele așezării Cernavoda III-Boleráz, fiind, deci, posteriori acesteia. Cît privește vetrele, ele trebuie să aparțină, de

²⁴ În legătură cu aceste probleme a se vedea, recent, P. Roman, SCIVA, 32, 1, 1981, p. 21—42.

M O L D O V A				C I M P I A T I S E I	
	VALEA LUPULUI	ERBICENI	CORLATENI	KÉTEGYHÁZA	
				tumul 4	tumul 5-6
BRONZ TIMPURIU	Tum. faza II Mont. IC4 Glina III				
	Tumuli cu morminte în groapă timpurii				
PER TRANZIȚIE	Hiatus	Horodistea – Erbiceni (complexul Horodiște-Folt)			Hiatus ? Cernavoda III -Boleráz
ENEOLITIC	Cucuteni B	Hiatus (perioada Hunyadi -halom)			
		Bodrog-keresztúr			
				BRONZ TIMPURIU	
				A R A M E I	
				E P O C A	

Sus: Kétegyháza, tum. 6, secțiune centrală N—S. 1 humus, 2 mantaua tumulului, 3 lut cenușiu, 4 pământul de umplură a gropii mormintului, 5 lut galben cu pete cenușii, 6 lut galben, 7 vatră. După I. Ecsedy.

Jos: Stratigrafia comparată a tumulilor cu morminte în groapă timpurii din Moldova și din Cîmpia Tisei.

asemenea, așezării²⁵, așa cum vatra descoperită sub tum. 4 aparținea locuirii Bodrogkeresztúr, sau după cum vetrele aflate sub tumulii de la Corlăteni și Erbiceni au aparținut unor locuințe ale culturii Horodiștea-Erbiceni, fără să aibă vreo legătură cu mormintele, care sînt mai tîrzii²⁶. Singurul profil, publicat de I. E. (fig. 20 : tum. 6, secțiune N—S), pe care îl reproducem alăturat, nu face decît să întărească convingerea noastră. Reiese cu claritate din acest profil că groapa (în treaptă) a mormîntului principal a fost săpată de la *limita superioară a stratului de lut cenușiu*, aceasta constituind baza, peste care a fost ridicată mantaua tumulului. Aceasta este, deci, „suprafața originală”, aflată sub pămîntul de umplutură a tumulului. Dar vetrele *nu* se află peste stratul de lut cenușiu, cum ar rezulta din descrierea lui I. E., și nici măcar peste, ci *în* depunerea următoare, mai groasă, de lut galben cu pete cenușii (strat de cultură ? !), după care urmează lutul galben (sol virgin ?). Groapa mormîntului străpunge, dealtfel, toate aceste straturi, fundul ei ajungînd pînă în lutul galben. Rezultă din această „citire” a profilului nu numai că între vetre și mormîntul central nu poate exista nici o legătură, dar și faptul că între sfîrșitul așezării Cernavoda III-Boleráz și începutul ridicării tumulului 6 se interpune perioada corespunzătoare depunerii de lut cenușiu.

În lumina acestor date, pătrunderea în Cîmpia Tisei a primelor grupuri iamnaia trebuie datată după perioada Cernavoda III-Boleráz, sau, în orice caz, după etapa reprezentată de așezarea de la Kétegyháza. Această datare este în deplină concordanță cu cronologia primelor morminte tumulare cu ocră din estul României, evoluția paralelă a culturii Horodiștea-Erbiceni cu cultura Cernavoda III-Boleráz fiind asigurată²⁷. La capătul acestei analize a datelor stratigrafice care ne-au stat la dispoziție (și care au fost sintetizate în tabelul alăturat) se poate afirma, în concluzie, că, în stadiul actual al cercetărilor, *terminus post quem* pentru apariția populației tumulilor cu morminte în groapă la Dunărea inferioară și de mijloc îl constituie *perioada Horodiștea (-Erbiceni)-Foltești și Cernavoda III-Boleráz* sau, în orice caz, o anumită etapă a acestei perioade.

²⁵ Pentru a demonstra contemporaneitatea neîndoieală a oaselor de cal cu așezarea Cernavoda III-Boleráz, I. E. insistă asupra faptului că unele oase provin dintr-o groapă, din *stratul de cultură neolitică (suprafața 6/I, șanțul I)*, iar *alte* fiind descoperite sub mantaua tumulului 5, pe suprafața originală, în cercul de vetre din jurul mormîntului central (p. 31). În mod indirect, deci, și I. E. subliniază chiar apartenența vetrelor și a materialelor descoperite în preajma lor la așezarea Cernavoda III-Boleráz — și *nu* la mormîntul central. Altfel, și oasele de cal trebuiau atribuite mormintelor tumulare.

²⁶ Cf. mai sus și nota 16.

²⁷ M. Dinu, *Complexul cultural Horodiștea-Foltești*, p. 19; P. Roman, *op. cit.*, p. 30 și 35 (tabel cronologic).

ABREVIERI

Acta Arch. Carpathica — Acta Archaeologica Carpathica, Kraków.

Acta Arch. Hung. — Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.

Annales Univ. Budapest — Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Historica.

Arch. Ért. — Archaeologiai Értesítő, Budapest.

Évk. Szeged — A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.

Mitt. Arch. Inst. — Mitteilungen des Archäologischen Instituts des Ungarischen Akademien der Wissenschaften, Budapest.

DATE TOPONIMICE RELATIVE LA PROCESUL DE ROMANIZARE A POPULAȚIEI DINTRE CARPAȚI, DUNĂRE ȘI NISTRU

DE

C. CIHODARU

În câteva studii recent publicate¹, atrăgeam atenția asupra bogatului material arheologic luat în discuție de istoricii care s-au ocupat de romanizarea populației băștinase din regiunea de la sud și est de Carpați și a continuității ei în aceste părți. Procesul acesta a continuat apoi cu romanizarea resturilor de populație slavă rămasă aici în secolul VII. Subliniam acolo aportul pozitiv pe care îl poate aduce la rezolvarea acestei probleme studierea atentă a toponimiei. Paralel cu aceasta, am scos în evidență mărturiile unor izvoare scrise, relative la prezența în secolul VII și cele următoare a unor locuitori de limbă romanică în regiunile din nordul Dunării. Astfel am arătat printre altele, că denumirea de *romani* s-a întrebuițat pentru ultima oară spre a denumi pe geții și carpo-dacii romanizați din regiunile arătate, pe la sfîrșitul secolului VI în scrierea unui autor bizantin anonim, cunoscută sub numele de *Strategiconul lui Pseudo-Mauriciu*². Referindu-se la tactica pe care el o recomanda comandanților bizantini din regiunea Dunării, îi sfătuită să folosească drept călăuze în luptele lor împotriva seminiilor slave din nordul acestui fluviu niște locuitori refugiați — refugoi — care cunoșteau bine drumurile din aceste părți. În același timp le atrăgea atenția să fie cu băgare de seamă cu acești *fugari*, căci deși sint *romani*, fiind duși, cu timpul *au uitat de ai lor* și arată mai multă bunăvoință dușmanilor, adică slavilor și avarilor. Împotriva ipotezelor formulate de unii istorici ca, de pildă, C. Daicoviciu³, care vedea în ei niște *mixobarbares* din provinciile bizantine dunărene sau VI. Iliescu, în comentariile la textul publicat în *Fontes*⁴, care credea că avem de a face cu niște romanici, fugiți din nordul Dunării pe teritoriul bizantin din sudul acestui fluviu, îmi păstrez opinia formulată în lucrările citate și anume că sub termenul de *refugoi* trebuie să avem în vedere romanici din sudul Dunării trecuți în Cimpia Munteană și în Moldova în perioada anterioară redactării *Strategiconului*, romanici la care se adăugau cei veniți din fosta provincie Dacia, după părăsirea ei pe seama goților și carpilor. Ei „uitaseră de ai lor”, nu mai aveau legături cu autoritățile bizantine și întrețineau relații pașnice cu slavii așezați în părțile arătate. Oricum s-ar interpreta textul în cauză, el rămîne un izvor sigur care atestă prezența populației romanice la sfîrșitul secolului VI în regiunile nord-dunărene.

Romanicii nu se înmulțiseră în aceste părți numai datorită fugii lor din Imperiul Roman de Răsărit din cauza opresiunii fiscale și a neîntreruptei stări de război ce domnea

¹ C. Cihodaru, *Date istorice și toponimice privind existența populației romanice din regiunea carpato-dunăreană în sec. III—XI*, în *AȘUI*, ist., t. XV (1969), f. 1, p. 1—19; Idem, *Oștirea bizantină în Cimpia Munteană la sfîrșitul secolului al VI-lea*. Ibidem, t. XVIII (1972), f. 1, p. 1—7; Idem, *Continuitatea populației romanizate în regiunile nord-dunărene și urmele ei în toponimie*, în *CI* (s. n.) VIII, 1977, p. 249—265.

² *Fontes Historiae Dacoromanæ*, vol. II, București, 1970, p. 361; Haralamb Mihăiescu, *Arta militară*, București, 1970, p. 26. Denumirea de *romani* și nu de *romei* mai este întrebuițată de Constantin Porfirogenetul în opera sa *De thematibus et de administrando imperio* (ed. Bonn), p. 153, 162, dar acolo se referă la romanici din Dalmația.

³ „*Romeii*” lui *Maurikios*, în „*Apulum*” IX, (1971), p. 732 și revista „*Steaua*” XXI (5 mai 1970).

⁴ Vol. II, p. 561, nota 5; vezi și *Die Raumung Dakiens und die Anwesenheit der romanischen Bevölkerung nördlich der Donau in der Schriftquellen*, în „*Dacoromania*” (Freiburg), I (1973), p. 5—28.

în provinciile sud-dunărene ale acestuia. Nu se poate pune acest fenomen nici pe seama trecerii populației din fosta provincie Dacia în Cimpia Munteană sau în regiunile de la est de Carpați. Numărul mare al romanilor a crescut și ca urmare a strămutării aici în calitate de prizonieri de război a unui mare număr de locuitori culeși de avari sau de slavi din provinciile dunărene ale Imperiului⁵. Există la aceste neamuri migratoare un sclavaj embrionar, patriarhal, în care exploatarea celor transformați în robi nu îmbracă forme prea aspre. Dealtfel nu erau ținuți în această stare decât câțiva ani. Vorbind despre slavi, autorul anonim al așa numitului Strategicon al lui Mauriciu ține să ne informeze că la aceștia „cei care se află prizonieri...” nu-i țin ca sclavi pînă la sfîrșit, ca la alte neamuri, ci hotărăsc un anumit timp și lasă în seama lor dacă doresc să se întoarcă în ținuturile de baștină, plătind o răscumpărare oarecare sau rămîn acolo slobozi și prieteni”⁶. Pentru a da posibilitate acestor prizonieri să fugă, recomandă comandanților militari romani de pe linia Dunării ca expedițiile lor în regiunile nord dunărene să nu se facă în grabă și să aibă loc mai ales vara, „cînd pădurea fiind înfrunzită” „le vine ușor să fugă, fără să se teamă”⁷.

Scriitorii bizantini evită să dea acestor locuitori numele de *romani* și folosesc pentru ei denumirile de *moesi* sau de *sciți* derivate de la numele provinciilor Moesia și Scythia Inferior. Prin moravurile lor ei se deosebesc de slavi și în felul acesta sînt arătați de unii scriitori bizantini ca, de pildă Pseudo-Caesarius, care le dă numele de *dunăreni* (danubioi), de *ripiani* (ripianoii) de la *Ripa Danubii*, țărml Dunării. Le mai spune și *phisoniți* de la Phison, alt nume dat acestui fluviu de unii scriitori bizantini⁸. De la aceștia numele de fisoniți a trecut și la alte popoare din Europa. Erau cunoscuți sub denumirea de feznuiți (fisoniți) de autorul anonim al unei liste de triburi din regiunile situate în nordul Dunării, așa numitul Geograf Bavarez. În lucrarea alcătuită de acesta în primele decenii ale secolului IX, feznuiții sînt arătați ca un popor numeros, care dispune de 70 de așezări importante (civități)⁹.

Pe la sfîrșitul acestui secol, romanicii, atît cei din nordul Dunării, cît și cei din sudul ei, încep să fie menționați în izvoare sub numele de *vlahi*¹⁰, *valahi*, *volohi*¹¹ sau de *blasi* și *blaci*¹². Nu se produsese în acest interval de timp numai o schimbare de nume în prezentarea lor de izvoarele istorice străine. În momentul în care ei sînt menționați în vechiul letopisetz rus ca apărători ai regiunilor carpatice împotriva invaziei triburilor maghiare, în sinul populației băștinașe romanizate din fosta provincie romană Dacia și din regiunile ei adiacente se produsese profunde transformări: avusese loc aici un amplu proces de etnogeneză și apăruse atît în regiunile arătate, cît și în sudul Dunării, un popor nou, poporul român deși în nordul Dunării resturile triburilor slave nu fuseseră complet asimilate.

În această perioadă de trei secole, cea mai mare parte a triburilor slave s-a scurs de aici în Balcani, iar rămășițele lor, ca și acelea ale populației băștinașe neromanizate s-au topit în masa romanicilor.

Nu s-a ajuns la un consens unanim acceptat de istoricii români în ceea ce privește aria geografică în care s-a desfășurat acest proces de etnogeneză. Unii din ei au crezut

⁵ *Izvoarele istoriei României*, vol. II, București, 1970 (*Fontes Historiae Dacoromanae*), p. 441, 445, 447, 453, 457, 459 (Procopius din Caesarea), p. 597, 609 (Theophanes Confessor), p. 543 (*Theophilactos Simocatta*), p. 557 (*Menander Protector*).

⁶ *Ibidem*, p. 557.

⁷ *Ibidem*, p. 563.

⁸ *Ibidem*, p. 123, 126.

⁹ C. Cihodaru, *Localizarea unor triburi din lista Geografului Bavarez*, în *CI*, (s. n.), I, 1970, p. 123, 126.

¹⁰ S-ar părea că cea mai veche menționare a vlahilor în Balcani se află la Kedrenos (v. *Izvoarele istoriei României*, III, București, 1975, p. 145) sub anul 976, dar o inscripție de la mănăstirea Castamunitu, din timpul împăraților iconoclaști (probabil a doua serie) vorbește de *vlahorinchini*, adică vlahi de pe valea riului Rinchios. Trăiau acolo amestecați cu slavii *rinchini*. v. Aurelian Sacerdoțeanu, *Vlahii din Calcidica* în vol. *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 303—304.

¹¹ *Povesti vremennyh let*, ed. V. P. Adrianova-Perettz, vol. I, Moscova, 1950, p. 21, 217.

¹² *Cronica notarului anonim al regelui Bela* (*Gesta Hungarorum*) ed. G. Popa-Lisseanu, în *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I, București, 1934, p. 32, 44, 45, 57. În general despre aceste numiri v. N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomastice*, București, 1933, p. 17 și urm.

sincer că s-a produs numai pe teritoriul supus direct stăpînirii romane, adică în Transilvania, Banat și Oltenia, care pînă la anul 271 au format provincia Romană Dacia¹³. Atribuirea culturii materiale de tipul Ipotești-Cîndești sau de tipul Hlincea-Botoșana-Costișa și a celei de tipul Dridu unei populații romanice stingherea evident pe acești istorici și ei s-au grăbit să afirme că, în secolele VIII—IX, stăpînirea hanilor bulgari de la Preslav s-ar fi întins în regiunea carpato-dunăreană pînă departe spre nord acoperind întregul teritoriu dintre Dunăre, Tisa și Nistru. Pentru ei, cultura materială de tipul Dridu, numită și cultură balcano-dunăreană, ar fi avut drept purtători pe bulgari, care în perioada arătată ar fi sălășluit și în nordul Dunării. Nu au arătat ce s-a întîmplat cu această masivă populație bulgară și nici cum cultura arătată s-a integrat în cultura materială a poporului român. Potrivit cu tezele puse în circulație de istoricii arătați, populația romanizată s-a menținut numai pe teritoriul fostei provincii romane Dacia. Nu și-au putut închipui că această unitate administrativă romană, după retragerea stăpînirii statului roman de aici, a intrat în formațiile politice mai largi, create de goți, huni sau avari și că granițele vechii provincii au dispărut. După cum dictau interesele lor, goții, hunii și avarii au putut să lase liberă sau să oprească trecerea locuitorilor romanizați peste aceste hotare.

Nimeni nu putea opri pe goți, pe huni, slavi și avari de a așeza pe Cîmpia Munteană și în Moldova populația romanică strămutată de ei în stînga Dunării. De asemenea, nimeni nu putea dirija pe fugarii din regiunile balcanice, din cauza opresiunii fiscale, numai spre Oltenia, Banat și Transilvania. Ei se puteau foarte bine opri pe teritoriile unde mai tîrziu vor lua ființă Țara Românească și Moldova. Și aici procesul de romanizare este tot atît de vechi, ca și în alte părți ale țării care au cunoscut direct stăpînirea romană. Aceasta a avut în regiunea de la răsărit de Olt și în sudul Moldovei o scurtă durată, dar regișorii carpo-daci, costoboci și sarmați au intrat în relații clientelare cu statul roman. În această calitate, ei trebuiau să dea ostatici și să lase liberă trecerea oștilor romane pe teritoriul lor. Ca aliați ai Imperiului, ei trebuiau să îngăduie activitatea negustorilor romani, cel puțin în așezările apropiate de malul Dunării. Relațiile acestea au durat mai multe secole și se aseamănă întrucîtva cu cele care s-au stabilit mai tîrziu între țările române și Imperiul Otoman. Ne gîndim că de pe urma acestor legături au putut intra în limba locuitorilor băștinași de pe teritoriul țării noastre, care nu a făcut parte din provincia romană Dacia, un număr de cuvinte latine, măcar în proporția cuvintelor turcești intrate în limba română, dacă nu mai mare, căci între limba acestor băștinași și cea latină nu existau deosebiri atît de mari ca între limba română și cea turcă.

Împotriva tezelor care susțin romanizarea tîrzie a populației din regiunile cuprinse între Dunăre, Carpați și Nistru, arheologii au constatat că așezările din secolele V—VII, de tipul celor descoperite de ei la Ipotești, Cîndești și Ciurelul în Cîmpia Munteană sau de tipul celor de la Hlincea, Costișa și Botoșana în Moldova, aparțin populației băștinașe romanizate. Ele se suprapun peste așezări mai vechi sau sînt suprapuse de altele mai noi create de aceiași localnici. Cultura materială descoperită în aceste așezări se leagă strîns de cultura materială a populației băștinașe din alte regiuni românești din nordul Dunării și de cea romano-bizantină din sudul acestui fluviu¹⁴. S-a scos apoi în evidență că aspectul cultural Costișa-Botoșana din Moldova este, de asemenea, o creație a populației daco-romane din regiunea de la est de Carpați supusă și ea romanizării, ca urmare a unei îndelungate și continue influențe a civilizației romane sau romano-bizantine. În unele din aceste așezări s-au descoperit resturi de cultură materială ale populației slave, dar ele se deosebesc de cele lăsate de populația autohtonă¹⁵. Nu există așezări care să prezinte o cultură slavă

¹³ C. Daicovicu, *Originea poporului român după cele mai noi cercetări. Unitatea și continuitatea poporului român*, București, 1969, p. 90—91. În schimb Maria Comșa, în lucrările *Zur Romanisierung der Gebiete nordlich der Donau (Muntenien, Süd-Moldau) im 4 Jhr. u. Z.*, în „Dacia”, n.s., IX, 1965, p. 283 și urm. și *Sur la romanisation des territoires nord-danubiens aux III-e—VI-e siècles*, în NEH, III, 1965, p. 23 și urm. pune începuturile acestei romanizări prin secolul III e.n.

¹⁴ Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în secolele V—XI e.n.*, Iași, 1978, p. 13—14; Idem, *Populația autohtonă în regiunile est-carpatiche în secolele V—VII e.n.*, în „Studii și comunicări”, III, Focșani, 1980, p. 61—68.

¹⁵ Idem, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 31—33.

pură¹⁶. De pe urma contactului populației autohtone cu slavii, încep să apară însă în domeniul ceramicii unele exemplare hibride¹⁷.

De la început slavii s-au lăsat influențați de cultura superioară a populației băștinașe. Ceramica de tipul Hlincea (sec. VII—IX) a fost greșit datată și interpretată ca produsul unui nou val de slavi care ar fi coborât în Moldova în secolul VIII. Ea prezintă trăsături caracteristice care o leagă strâns de așezările din perioada precedentă și o fac să apară ca o evoluție normală a civilizației locale¹⁸.

În secolele X—XI, întreg cuprinsul țării cunoaște o cultură unitară, caracterizată printr-o ceramică cenușie sau gălbui-roșietică. După tehnică, forme și ornamentare, ea se prezintă ca o ceramică de străveche origine locală și derivă din cea produsă aici în vechime. Poate fi considerată ca o moștenire a civilizației daco-romane transmisă peste veacuri și reactualizată acum în forme noi¹⁹.

Cultura de tipul Bucov²⁰ poate fi considerată, parțial, ca o variantă a celei prezentată de așezarea de la Dridu sau balcano-dunăreană cum i s-a mai spus. Se pare însă că structurile superioare din cele două așezări de la Bucov au fost deranjate de niște răzuiuri și nivelări tirzii, iar ceramica incizată, lucrată la roată rapidă, ca și unele obiecte descoperite acolo pot fi din secolele XII—XIII și se prezintă ca elemente ale unei culturi care este succesoarea celei de tipul Dridu²¹. Atât sub aspectul ei mai vechi, ca și cea din așezările de tip Dridu, cât și sub cel din secolele arătate, cultura aceasta aparține din punct de vedere etnic populației românești. Aici se impune o rectificare în sensul că nu se poate atribui unei singure populații crearea acestei culturi, atât timp cât în regiunile nord-dunărene pe care s-au format apoi statele feudale românești, cât și la sud, între Balcani și Dunăre, lipsea o unitate etnică. În puținele cimitire care s-au cercetat, ritualul de înmormintare variat face dovada existenței unor populații conlocuitoare deosebite din punct de vedere etnic²². Una din ele predomina numeric. În regiunile din nordul Dunării preponderanța revenea elementului romanic în timp ce în Balcani elementul slavo-bulgar deținea locul dominant²³. Olarii care produceau ceramica puteau fi de origini etnice diferite, dar ei dețineau o tehnică pe care o moșteniseră de la meșterii romano-bizantini. În creația lor intrau elemente diferite din care unele predominau, în timp ce altele erau mai slab reprezentate. Ceramica produsă în atelierele lor, ca și întreaga cultură „balcano-dunăreană” sau de tipul „Dridu” se prezintă ca o adevărată sinteză în care predominau elementele locale daco-trace, provenind de la populația romanizată, dar și elemente slave și chiar unele protobulgare²⁴, sinteză realizată sub o puternică influență bizantină.

Destrămarea organizării gentileice la slavi ca urmare a dezvoltării forțelor de producție și răspândirea creștinismului pe o scară tot mai largă înlesnea această amalgamare a unor populații diferite din punct de vedere etnic și apariția unor noi popoare.

Nici în nordul, nici în sudul Dunării nu se terminase și nu se desăvârșise încă procesul de etnogeneză pînă în secolul IX. În nord, pe teritoriul țării noastre mai existau, pe lângă romanici, slavi neromanizați, iar în sudul fluviului nu se desăvârșise formarea popoarelor bulgar, sîrb, croat și grecesc. Peninsula Balcanică nu avea o populație unitară din punct de vedere etnic, ci constituia, poate mai mult decît teritoriul țării noastre, un adevărat mozaic de neamuri. Pe întregul teritoriu cuprins între Dunăre și Marea Egee se puteau întîlni, organizați în obști, slavi de diferite categorii, traci și iliri romanizați, traci și iliri neromanizați și neslavizați încă, greci, mai ales spre țărmul mării și prin orașe, apoi ucraini, cum erau

¹⁶ *Ibidem*, p. 40.

¹⁷ *Ibidem*, p. 44—45.

¹⁸ I. Nestor, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în *RRH*, 3/III, 1964, p. 401—420; Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 67 și urm.

¹⁹ Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 100 și urm.

²⁰ Maria Comșa, *Cultura materială veche românească (Așezările din sec. VIII—X de la Bucov—Ploiești)*, București, 1978.

²¹ V. recenzia lui P. Diaconu (la volumul citat în nota precedentă) în *SCIVA*, 3/XXX, 1979, p. 469—475.

²² Victor Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982, p. 85.

²³ I. Nestor, *op. cit.*, p. 419.

²⁴ Maria Comșa, *La civilisation balkano-danubienne (IX-e—XI-e siècles) sur le territoire de la R. P. Roumaine (Origine, évolution et appartenance ethnique)*, în „Dacia”, n.s. VII, 1963, p. 431.

protobulgarii. Cu toată vitregia vremurilor, romanicii, în curs de devenire români, sau cu alt nume vlahi, se menținuseră numeroși în unele regiuni cum erau Epirul, Tesalia sau partea răsăriteană a Bulgariei, încât ele ajunseseră să poarte numiri ca Vlahia Mare, Vlahia Mică și Vlahia Albă. Primii țari ai celui de-al doilea Imperiu Bulgar se intitulau „împărați ai romanilor și bulgarilor”.

Am prezentat această situație, întrucât cei care neagă existența populației romanice în regiunile de la sud și est de Carpați, admit că purtătorii culturii materiale de tipul Dridu ar fi bulgarii și că în secolele VIII—IX stăpânirea hanilor bulgari de la Preslav se întinse și în nordul Dunării²⁵.

Se pare însă că nu a fost aici o stăpânire bulgară efectivă, sprijinită pe o administrație proprie, pe cetăți și garnizoane proprii, ci numai de recunoașterea unei vasalități mai mult formale de către șefii populației locale din preajma Dunării față de hanii bulgari din Preslav. Expresia „Bulgaria de dincolo de Istru”, adică din nordul acestui fluviu, întrebuințată de unii scriitori bizantini²⁶, se poate referi la stepele Bucaagului din nordul Deltei, unde, înainte de trecerea lor în Peninsula Balcanică, protobulgarii sălășluiseră o bucată de vreme sau la regiunea dintre Tisa și Dunăre, unde în timpul stăpânirii hanilor avari se așezaseră unele triburi bulgare²⁷. În această parte s-a întins la începutul secolului IX, odată cu prăbușirea caganatului avar, stăpânirea hanilor bulgari din Preslav și a ajuns vecină cu Imperiul Carolingian.

În această așa zisă Bulgarie „de dincolo de Istru” a transferat, în anul 813, hanul bulgar Crum, populația din orașul bizantin Adrianopol, cucerit de el. Cele câteva rânduri transmise de scriitorii bizantini Simeon Magister²⁸ și Leo Gramaticus²⁹ ne dau unele precizări cu privire la regimul aplicat acestor locuitori transferați din patria lor pe țărmul nordic al Dunării. Trecuți în această parte, adrianopolitani au fost lăsați în deplină libertate, probabil condiționați de plata unui tribut față de hanul bulgar. Nu s-a orînduit asupra lor conducători bulgari, ci ei singuri și-au ales șefi din rândurile lor, de la cei mari, care conduceau întreaga comunitate, pînă la cei mărunți, cum erau căpeteniile de stol (heteriarhii) și chiar și alții mai puțin însemnați. Nu exista oștire bulgară în preajma lor în această parte a fluviului, iar comitele de care depindeau, rezida în sudul acestuia. Atunci cînd împăratul Theophil le-a pus la dispoziție corăbii pentru a se întoarce în patrie, comandantul bulgar, de care depindeau ei, sesizînd intenția lor, nu și-a putut trece oștirea în nordul Dunării și, spre a-i opri, a făcut apel la unul din triburile maghiarilor din apropiere. Acești aliați de circumstanță au atacat pe adrianopolitani, însă, cu toate eforturile făcute, nu i-au putut împiedica să plece.

Nu e de crezut că incidentul menționat mai sus a fost singurul caz de transferarea unor locuitori din Balcani în nordul Dunării. Vor fi fost și altele și încă foarte numeroase. Un singur lucru se desprinde clar din relatarea lui Leo Gramaticus și anume că locuitorii din aceste părți, fie transferați, fie vechi băștinași, se bucurau de libertate și aveau propria lor organizare socială și militară. Datorită ei, puteau să înfrunte cu succes unele atacuri ale popoarelor nomade.

Nu știm de ce neam a fost comitele pus să supravegheze pe adrianopolitani strămutați la nord de Dunăre. A putut fi protobulgar sau slav, ba chiar și un trac. O căpetenie cu un astfel de nume, *Okorses ocupanos* a fost trimis de hanul Omortag, urmașul lui Crum, cel care transferase pe adrianopolitani în nordul Dunării, cu oști la răsărit de Nistru să lupte

²⁵ Fără a nega prezența populației romanice aici, stăpânirea primului Imperiu Bulgar în regiunile nord-dunărene este admisă de unii istorici și arheologi ca P. P. Panaitescu (Al. Grecu) *Bulgaria în Nordul Dunării în veacurile IX—X*, în *SCIM*, I, 1950, p. 223—236; Maria Chișvași-Comșa, *Cîteva date arheologice înlegătura cu stăpînirea bulgară în nordul Dunării în sec. IX—X*, în *Omagii lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 69—81.

²⁶ Simeon Magister, în *Izvoarele istoriei României* (Fontes) II, p. 630—631.

²⁷ Nicephoros, *Ibidem*, p. 626—627; Theophanes Confessor, *Ibidem*, p. 618—619. După afirmațiile acestor scriitori, bulgari care au purtat și numele de cutriguri, ar fi trecut dincolo de Dunăre și s-au așezat în Panonia sud-dunăreană. Vechile geste maghiare cunosc prezența lor și în regiunile dintre Tisa și Dunăre. v. *Faptele unguirilor* (*Gesta Hungarorum*) în *Izvoarele istoriei românilor*, I, (ed. G. Popa-Lisseanu, București, 1934), p. 32, 34; *Cronica pictată de la Viena*, *Ibidem*, XI, București, 1937, p. 17.

²⁸ Simeon Magister în *Izvoarele istoriei României* (Fontes) II, p. 630—631.

²⁹ *Ibidem*, p. 650—653.

cu triburile maghiare. El poartă un nume care ne amintește pe preotul get din Tomis, Oikorsés Sestiliu, trăitor acolo în secolul II e.n.³⁰

Dacă aceasta era situația în regiunile apropiate de Dunăre, care cădeau în sfera interreselor politice ale hanilor bulgari din Preslav³¹, cu atât mai puțin puteau ei să-și impună voința în interiorul pământului românesc³².

Datele expuse mai sus pot constitui premisele de pe baza cărora să se abordeze studiul procesului de genază a poporului român nu numai pe teritoriul fostei provincii romane Dacia, ci și în regiunile extracarpatice adiacente ei. Nu trebuie să se uite existența populației românești din sudul Dunării. În această cercetare un loc larg se cuvine să fie acordat arheologiei, dar în același timp o cercetare atentă a toponimiei este foarte necesară.

În principalele lucrări, elaborate în acest domeniu³³ s-a ajuns la concluzia că majoritatea numirilor de locuri, de riuri sau de așezări umane sînt creații ale poporului român, pe tărîmul propriu sale limbi, pe baza unor termeni existenți în tezaurul ei lexical³⁴. În afară de aceasta mai există un mic număr de hidronome moștenit de la vechea populație băstinașă din Dacia. E vorba de numele unor ape mai mari care s-au păstrat în conștiința poporului. Unele din ele, în cazul cînd transmiterea s-a făcut corect, prezintă un fonetism slav. În afară de Tisa, Someș³⁵, Criș, Mureș, Timiș, Olt, Motru, G. Ivănescu mai adăuga riurile Vedeia, Argeș, Buzău, Siret și Năruja³⁶. S-a constatat însă că pe lângă acestea, s-a mai impus un însemnat număr de numiri de origine slavă³⁷. Mai puțină greutate are moștenirea lăsată românilor în domeniul toponimic de alte popoare care s-au perindat pe la noi³⁸.

Intrucît problema slavizării unei părți din toponimia noastră mai are unele laturi obscure mai ales în ceea ce privește procedurile urmate, reexaminarea unor aspecte ale ei se impune. Este necesar să se facă o asemenea operație pentru a se pune într-o lumină nouă modul în care o populație în curs de asimilare etnică și-a impus toponimia ei populației asimilate.

Trăind pe același teritoriu împreună cu populația băstinașă romanizată și în mică parte neromanizată încă în secolul al VI-lea, după trecerea timpului, slavii au învățat limba

³⁰ E. Kalinka, *Antike Dänkmäler in Bulgarien*, Viena, 1906, p. 79. Pentru preot vezi „Archeologische... epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn“ XII (1884), p. 26. v. și Dimităr Detschew, *Die trakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 339.

³¹ Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1978, p. 302.

³² Unele morminte din aceste părți sînt atribuite bulgarilor sud-dunăreni, v. Maria Comșa, *Cîteva date arheologice în legătură cu stăpînirea bulgară în nordul Dunării în secolele IX—X*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 69—81. Ele pot să fi aparținut și unor bulgari veniți din regiunea dintre Dunăre și Tisa, stăpînite de avari.

³³ Mai ales în lucrarea fundamentală a acad. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963. Aici se dă o bogată bibliografie la p. 11—13. Pentru lucrări mai vechi v. Idem, *Rumänische Toponomastik*, vol. I Bonn-Leipzig, 1924, p. 259. Un bogat material se discută la Nicolae Drăganu, *op. cit.*, v. și D. Dan, *Din vechea toponimie românească*, București, 1896.

³⁴ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 7—8.

³⁵ Fonetismul slav al acestui rîu s-ar putea discuta în legătură cu numele satului *Samușeni*, situat pe Nistru, în Bucovina, sat, probabil întemeiat de un grup de români veniți aici în secolul XIV din regiunea Someșană, dintr-un sat numit Samuș sau de pe valea rîului Someș, al cărui nume se mai pronunța încă în vremea arătată *Samuș*. Ar fi aici o transmitere directă a numelui în cauză fără intermediul slavilor. Pentru Samușeni v. C. I. Karadja, *Delegați din țara noastră la conciliul de la Constanța (Baden) în anul 1415*, în *ARMSI*, s. 3, t. VII, p. 66—67.

³⁶ G. Ivănescu, *Istoriile limbii române*, p. 190. D-se crede că unele din acestea, cum ar fi, de pildă, Dunărea, ar avea origine pre-indo-europeană. Idem, *Origine pré-indo-européenne des noms du Danube*, în vol. *Contributions onomastiques*, București, 1958, p. 72, 125 și urm.

³⁷ Al. Rosetti, *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii române*, București, 1954, p. 55—58; E. Petrovici, *Daco-slava*, în „Dacoromania“, X, p. 235 și urm.; Idem, *Toponymes roumains présentant la groupe „voyelle + nasale“ pour sl. com.** o în vol. *Contributions onomastiques*, p. 33 și urm.; Iorgu Iordan, *Sprachgeographisches aus dem Gebiete der rumänischen Toponomastik*, *Ibidem*, p. 7 și urm. Idem, *Toponimie românească*, p. 6.

³⁸ I. Conea și I. Donat, *Contributions à l'étude de la toponymie pétschénegue-coumane de la plaine roumaine du Bas-Danube*, în *Contributions onomastiques*, p. 131 și urm.

localnicilor și pe această cale au ajuns la bilingvism³⁹. Urmarea acestui fapt pe țărmul toponimiei a fost amestecarea unor numiri de origini diferite. Acolo unde populația băștinașă a fost mai rară sau chiar lipsea, slavii au dat numiri din propria lor limbă. Acolo unde au găsit locuitorii localnici, au tradus toponimiile acestora sau, folosind alte procedee, le-au dat un aspect slav⁴⁰. În alte cazuri, acesta vine de la faptul că unele toponimice au fost create de populația băștinașă neromanizată care vorbea o limbă indo-europeană, apropiată de cea vorbită de slavi.

În îndururile care urmează, nu ne propunem să cercetăm întreaga toponimie de pe întinsul teritoriu al țării, ci numai să dăm câteva exemple de modul cum slavii au procedat la slavizarea unei părți din toponimia noastră. Vom urmări aici numai două aspecte ale acestei slavizări și anume a traducerii altor numiri în afară de cele cunoscute⁴¹ și apoi a transpunerii unor toponimice în forme slave prin întrebuițarea unor sufixe.

S-a susținut de unii cercetători că românii ar fi fost cei care au tradus toponimicele slave în limba lor. Astfel satul *Glina* ar fi căpătat în documentele mai târzii numele de *Petroace* derivat de la termenul de origine latină „piatră”, satul *Erboasa* s-ar fi numit mai înainte *Trauna* (de la sl. *trava* „iarbă”), iar numele satului Broșcăuți nu ar deriva de cuvîntul românesc „broască”, ci de la verbul ucrainean *brosati* „a azvîrli”⁴². Denumirea de Mălinești dată unor sate din Moldova nu ar deriva de la antroponimul Mălin, ci ar fi de origine slavă, forma ei inițială înainte de traducere în limba română fiind *Malinovka*. Se uită că apelativul „mălin”, „mălină” există în limba română. Pentru primele două toponimice, Petroace și Erboasa nici nu mai pune problema că ele s-ar fi putut păstra ca niște dublete ale numelor traduse în limba slavă.

Cine sînt cei care în realitate au făcut traducerile se poate vedea din examinarea numelui dar orașelului situat la gura brațului nordic al Dunării. În evul mediu timpuriu acesta, ca și așezarea de la vărsarea lui în mare purta numele de Licostomo. Dacă români ar fi fost acei care ar fi tradus în limba lor vechea numire greacă, ei i-ar fi spus *Gura Luplui* și nu *Vîlcov* ca slavii.

La fel a fost tradus, tot de către slavi numele localității *Rosocastro* „Cetatea Roșie”, de pe Dunăre, menționată pe la jumătatea secolului XII de geograful arab Idrisi⁴³. Aici *Roso* (Roșie), a fost tradus de slavi prin termenul *cervenu* din limba lor. Forma această nouă s-a păstrat paralel cu vechea numire, *Roso* (Roșie) pînă spre sfîrșitul secolului XIV cînd turcii au ocupat orașul. Ei au preluat denumirea de *Roso* de la romanici, i-au adăugat sufixul *-ciuk* și în felul acesta orașul a devenit *Rusciuk* (*Rusé*). E de notat că episcopii bulgari de Rusciuk își spuneau episcopi ai Cervenului. Așa se intitula, de pildă, pe o lespede

³⁹ Despre bilingvism v. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 3—4; Al. Rosetti, o.c., p. 16, 299—300, 640.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 4, nota 2. Dă ca exemple de traduceri *Repedele* sau *Valea Repede*, numiri latinești traduse de slavi prin Bistrița. *Petra* dobrogeană din timpul stăpînirii romane, s-a tradus prin *Camena* (piatră). Se mai adaugă cîteva numiri de locuri traduse în slava documentelor ca *Dălgopol* (Cîmpulung), *Vadul* (Brodov), *Valea lui Frete* (Fretovă).

⁴¹ La acestea se mai alătură cele cîteva exemple date de mine: *Axiopa* oraș pe vremea romanilor în Dobrogea, tradus de slavi prin *Cernavodă* și apoi de turci în Carasu, și numele așezării romane de lângă actualul Babadag, *Novus Vicus* (Satul Nou) tradus de slavi în *Novoe Selo*, iar de turci în *Ieni Salah*. v. C. Cîhodaru, *Date istorice și toponimice privind existența populației romanice din regiunea carpato-dunăreană în sec. III—XI*, în *AȘUI*, ist., t. XV, 1969, f. 1, p. 18; *Sensul unor hidronime, toponime și onomastice dacogete*; *Ibidem*, XIX, 1973, f. 1, p. 28.

⁴² N. A. Mohov, *Ocerki istorii formirovaniia moldavskogo naroda*, Chișinău, 1978, p. 87—88. Citează pe Iu. Iu. Karpenko, *Toponimiia Bukoviny*, Kiev, 1973, p. 12—14, 51—68. Aici se culeg toponimicele din vechile documente moldovenești scrise slavonește și autorul scoate un număr foarte mare de numiri slave pentru secolele XIV—XVI, adică pentru perioada cînd s-a întrebuițat limba slavă în cancelăriile țărilor noastre și altul apropiat de realitate pentru secolele următoare, cînd s-a scris în limba română, fără a lua în considerație faptul că în perioada mai veche numirile românești au fost traduse de dieci în slavonește. v. Al. Gonța, *Rolul cancelariei moldovenești în slavizarea numelor de locuri în secolele XIV—XVI*, în *AIAT*, XIV, 1977, p. 261—275.

⁴³ C. Cîhodaru, *Litoralul de apus al Mării Negre și cursul inferior al Dunării în cartografia medievală (sec. XII—XIV)*, în „Studii”, t. XXI (1968) p. 234. Un alt *Rosocastro* la sud de Balcani; *Ibidem*, p. 234 și nota 125.

de marmură, din 1801, adusă la muzeul municipal din Iași, „preasfințitul părintele eparhiei Rusciukului, Kirio Kir Neofir Cervenu”⁴⁴.

De curind, profesorul M. Lozbă, de la Facultatea de filologie a Universității din Iași, a demonstrat într-un articol că numele dealului Birnova ar deriva de la radicalul slav *bŭrd-* cu sufixul *in(o)*. Sufixul *-ov*, adăugat mai târziu, a dat cuvîntului valoarea unui adjectiv posesiv. Preluat de localnici de la slavi, sunetul *-d-* ar fi dispărut din cuprinsul numelui. Denumirea de *Birnova* nu este altceva decît traducerea numelui mai vechi *Muncelul*, din lat *monticulus*. Pe dealul în cauză se afla satul *Munciei*, menționat într-un document din 1462, ca loc unde se situa „Cetatea lui Duma Negru”. Locul acesta se poate descoperi lingă gara Birnova⁴⁵.

Cazurile de traducere a toponimicelor noastre de origine latină nu se pot limita numai la cele citate mai sus. Unele din ele nu se mai pot pune în discuție intrucît termenul latin a dispărut sau există și nu a fost luat în evidență din lipsă de cercetări. În această privință vom prezenta în rîndurile care urmează citeva din aceste traduceri care pînă în prezent nu au fost semnalate. Să luăm, de pildă, toponimicul de origine latină *Seaca* sau *Valea Seacă*, atribuit unor văi sau cursuri de apă de pe teritoriul țării noastre și în legătură cu ele și unor așezări, străbătute de piraie care seacă în timpul verii. Cîteva așezări și piraie cu un astfel de nume se află în bazinul riului Moldova. Astfel, dacă cercetăm harta acestui colț al țării noastre, vom descoperi ceva mai la nord de orașul Baia un sat cu numele de *Valea Seacă*⁴⁶. Puțin mai la sud de ea curge pîriul *Suba Mare* cu satul *Suba*, situat pe cursul său, iar la cîteva km mai la sud, întîlnim pîriul *Suba Mică*. Evident aceste două numiri, care au în cuprinsul lor termenul sl. *subu* „uscat”, „sec”, nu sînt altceva decît traducerea toponimicului românesc *Valea Seacă*.

Dacă vom continua să ne deplasăm spre nord pe aceeași vale a Moldovei, vom descoperi lingă satul Frasin confluența pîriului *Suba*, numit și *Ostra*, pîriu în care se varsă un altul cu numele de *Valea Seacă*. În cazul acesta, numele pîriului în cauză (*Suba*) este tot o traducere a denumirii românești Valea Seacă⁴⁷.

Seaca este, de asemenea, numele unui pîriu, care se varsă în riul Birlad, lingă orașul cu acest nume. El este menționat în uricul acordat bîrlădenilor de Ștefan cel Mare în 10 ianuarie 1495. Acolo are numele tradus în *Совѣхън потокъ* „Pîriu Sec”⁴⁸. În același act numele afluentului acestuia, *Secoara*, a rămas netradus, probabil din cauza imposibilității de a găsi în grabă un echivalent slav pentru acest diminutiv românesc. Ceva mai la răsărit de acest pîriș, pe teritoriul satului Drujești, descoperim un alt toponimic slav, anume *Subodol*⁴⁹, care în limba noastră înseamnă *Valea Seacă*. Numele în cauză a fost preluat de români de la slavi și, fără a-i cunoaște înțelesul, l-au atribuit unui deal de pe teritoriul aceluiași sat⁵⁰.

Dacă vom continua cercetarea vom descoperi că un zapis din 14 mai 1782, menționează niște „stînjini... ce sînt lingă hotarul moșiei *Seaca*, a banului Ioniță Negri”, moșie situată la răsărit de satul Mindrești, în județul Galați⁵¹. Pe acolo curge însă pîriul *Subulniul cu apă*. La originea acestui toponimic stă termenul slav *subu* „uscat, sec”. I s-au adăugat sufixele de origine cumană *-ir* (-yr) și *-lui* (luy) de asemenea cuman și s-a ajuns la *Subulni* sau *Subulni*, care nu este decît transformarea cumană a numelui *Suba* care traducea hidronimul românesc *Seaca* de origine latină.

Dintr-un alt document moldovenesc cu data de 29 aprilie 1672, aflăm că strănepoții vornicului Dragoș au vindut niște moșii „din pustie, de pe *Valea Seacă* ce-i zic Șovățul de Sus, anume Buhăenii și Mineștergurenii”⁵². Și aici, Șovățul nu este altceva decît *Șovățul*, format din traducerea în limba slavă a numelui românesc de *Valea Seacă*.

⁴⁴ Buletinul „Ion Neculce”, V, 1925, p. 275.

⁴⁵ M. Lozba, *Toponime și entopice dacoromâne în textele slavone din Moldova*, în vol. *Din istoricul slavisticii românești*, București, 1982, p. 202.

⁴⁶ După ultima arondare, și-a schimbat numele în *Valea Moldovei*. Satul este vechi și a fost proprietatea mănăstirii Slatina.

⁴⁷ *Marele Dicționar Geografic al României*, IV, p. 382.

⁴⁸ DRH, III, p. 280—281.

⁴⁹ Cf. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 58.

⁵⁰ *România, atlas rutier*, București, 1982, 28 C.

⁵¹ Acad. Rom., *Creșterea colecțiilor*, VI, 1908, p. 52.

⁵² M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 243, nota 3 și 419, nota 9 (subl. ns.). Șovățul este un pîriu din R.S.M. raionul Bălți.

Trebuie să mai notăm aici că alături de un Suhodol, menționat într-un document din 28 ianuarie 1409 în satul Călugăra din județul Bacău se afla satul numit *Valea Seacă*⁵³, a cărui denumire este tradusă în limba slavă prin toponimicul citat mai sus.

Uneori denumirea slavă de *Suba*, traducerea toponimicului românesc *Valea Seacă*, a fost reluată de români și modificată de ei prin adăugire de sufixe. Astfel, un sat populat de locuitori care ar fi putut veni dintr-o așezare cu numele de *Suba* se va fi numit prin adăugirea sufixului *-ari*, indicând apartenența locală, *Subari*. În Transilvania, oficialitatea maghiară i-a adăugat în cursul evului mediu sufixul toponimic unguresc *-d*, corespunzător lui *-ești*, folosit de români și astfel s-a ajuns la *Subard*⁵⁴.

Traducerea numirilor de locuri românești în limba slavă nu s-a limitat numai la cele de genul *Seaca* sau *Valea Seacă*. Ea s-a produs și în alte numeroase cazuri. Așa se prezintă, de pildă, numirile *Cervenția* sau *Cervența*, derivate de la adjectivul slav *cervenŭ* — *cerveno-cervenă* „roșu”. În legătură cu aceasta, dacă cercetăm harta, descoperim un piriu, *Cervenția* care izvorăște din fundul văii cu același nume și se varsă în piriul *Roșioara*, la sud de satul Ditești, în jud. Prahova⁵⁵. O vale *Cervenția* se întâlnește în comuna *Roșița* din jud. Mehedinți⁵⁶. În ambele cazuri slavii au tradus toponimice românești, derivate de la calificativul *roșu* prin termeni corespunzători din limba lor.

Continuând cercetarea hărții putem descoperi și alte cazuri de traducere a toponimicilor românești în limba slavă. Așa se prezintă numirile purtate de doi afluenți ai riului Buzău, având cursuri paralele apropiate. Unul din ele, *Sărățelul*, are nume românesc, iar celălalt, *Slănicul*, provine din traducerea în slavă a acestuia⁵⁷.

Un alt exemplu de traducere a toponimicelor românești îl prezintă, de asemenea, piriul *Drislăvăt*, care curge prin orașul Huși. El izvorăște de pe teritoriul comunei Duda, situată mai la nord de acesta⁵⁸, dar acolo se numește însă *Cicaina*. Evident, aceasta a dat în traducere slavă, *Drisliva* și apoi s-a ajuns la diminutivul *Drislăvăt*.

Mai jos de orașul Vaslui, riul Birlad are doi afluenți, care ridică aceeași problemă. Cel mai apropiat de orașul citat este *Bielovoicul*⁵⁹, numit uneori și *Bielohoicul*, iar de pe urma palatalizării unor sunete din cuprinsul său, chiar *Ghilahoicul*. Denumirea aceasta derivă de la adjectivul slav *bielavŭ*, care are sensul de „albii”, „albicios”. Puțin mai la sud de izvoarele sale și paralel cu cursul său se întinde albia piriului cu nume românesc, *Albiia*⁶⁰. Se vede că numele *Bielovoicului* este traducerea fidelă a acestui toponimic băștinaș.

Dacă ne deplasăm puțin mai spre apus de aceste două p-rae, vom ajunge la un alt curs de apă cunoscut sub numele de *Studineț*, afluent al *Tutovei*⁶¹. Numele acesta derivă de la adjectivul slav *studenŭ* „rece”. Pe cursul său există un sat cu numele de *Recea*, care constituie dovada că slavii au format acest hidronim prin traducerea numelui românesc de *Recea*. Este adevărat că satul în cauză a fost înființat în 1879 de țărani impropietăți acolo⁶², dar numele locului exista și fusese, probabil, al unui sat dispărut nu cu mult timp în urmă⁶³.

Am dat aici doar câteva exemple de traduceri în limba slavă a unor numiri topice românești de origine latină. Cercetarea poate continua și, desigur, lista lor se va îmbogăți mereu.

⁵³ *Ibidem*, vol. I, p. 64.

⁵⁴ În legătură cu *Suhard* v. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 128.

⁵⁵ *Marele Dicționar Geografic al României*, v. II, p. 340.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 340.

⁵⁷ *România. Atlas rutier*, 48 B.

⁵⁸ *Marele Dicționar Geografic al României*, II, p. 466.

⁵⁹ *Ibidem*, I, p. 401; *România. Atlas rutier*, 28 C.

⁶⁰ *România. Atlas rutier*, 28 C.

⁶¹ *Marele Dicționar Geografic al României*, V, p. 671, col. 1.

⁶² *Ibidem*, p. 223.

⁶³ Este menționat în cataografiile întocmite în timpul ocupației rusești din 1768—1774 v. P. G. Dimitriev, *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea I, Chișinău, 1975, p. 188.

⁶⁴ Pentru procedeele folosite de slavi la modificarea toponimiei în țara noastră v. Iorgu Iordan, *Top. rom.*, p. 34. Am arătat în *Continuitatea populației băștinașe în Dacia și urmele ei în toponimie*, 1. cit. p. 262—263, cum a fost slavizat prin adăugarea sufixului *-ov*, numele satului *Vertipur*, devenit *Vertiporov* și apoi *Vertiporoh*.

S-a arătat că slavizarea toponimiei nu s-a operat numai pe calea traducerii numelor date de populația băștinașă, ci și prin adăugarea unor sufixe slave la radicale luate de la băștinași. Așa s-a procedat, de pildă, la modificarea numelui vechii cetăți dobrogene, *Carsium*, care în urma înlocuirii sufixului purtat în vechime cu sufixul slav *-ova* a devenit Hirșova⁶⁴. Maniera aceasta de a slaviza superficial prin sufixare unele numiri topice ale băștinașilor romanizați a fost folosită pe scară largă de slavii așezați pe teritoriul țării noastre. Vom da aici câteva din cazurile constatate. Iată, de pildă, pe acela al satului *Cireșon*⁶⁵ din județul Olt. Numele său de origine latină, format de la apelativul *cerasus* „cireș”, a fost slavizat superficial prin adăugarea sufixului *-ov*. De aici se vede clar cine au fost cei care au tradus și modificat toponimia mai veche. La fel este cazul cu numele dealului *Cirșovățul* din comuna *Cireșul* județul Mehedinți⁶⁶. Din vechiul nume al acestui sat, nume de origine latină, un grup de slavi, așezați acolo, au făcut un *Cireșov* și apoi diminutivul *Cireșovăț*, care ne-a parvenit puțin deformat sub forma *Cirșovăț*. Sufixul *-ov* a fost folosit de slavi pentru a modifica aspectul altor numiri topice care nu sînt de origine română. Așa s-a întîmplat, de pildă cu numele satului *Harbuzov* din județul Iași⁶⁷, format prin folosirea numelui *harbuz* de origine tiurcă, la care s-a adăugat sufixul arătat.

Există și cazuri în care s-au folosit și alte sufixe. Așa este cazul cu *Cireșnița* considerat de Iorgu Iordan ca o creație bulgară⁶⁸. Credem că aici la numele românesc *Cireș* s-a adăugat sufixul *-na* și s-a ajuns la forma *Cireșna* și apoi la diminutivul *Cireșnița*.

Dacă îndepărtăm sufixul *-na* de la unele toponime ca *Quțina*, *Coșna*, *Moșna*, *Dorna*⁶⁹, obținem cuvinte existente în limba română. Unele din ele cum sînt *Havirna* și *Dragomirna* apar în documente sub formele neslavizate *Havărul*⁷⁰ și *Dragomirești*⁷¹. Radicalele la care se adaugă sufixele *-na* și *-ila*⁷² trebuiesc examinate cu grijă căci ele pot proveni și din alte limbi și s-ar putea să aparțină, ca *Tierna*, de pildă, substratului geto-dac. Sufixul *-na* a existat la diferite popoare de origine indo-europeană și a fost colportat la distanțe foarte mari de lumea slavă. Așa se prezintă, de exemplu numirile orașelor *Berna* și *Lucerna* din Elveția, precum și cel dat încă din vechime localității *Smirna* de pe coasta apuseană a Asiei Mici. La noi slavii au putut descoperi la populația băștinașă numiri de felul acesta păstrate de la geto-dac, dar poate să-l fi luat și din traducerea unor numiri latinizate de genul unora ca *Ad Stoma*, *Ad Mediam*, *Ad Pammonos*, *Ad Mutriam*, *Ad Retulam* (Aretula), *Ad Salices*.

Multe numiri de locuri și de riuri s-au format de la antroponime slavizate prin traducere sau pe calea adăugării unor sufixe. Să luăm, de pildă, numele satului *Ripiceni* sau *Răpicieni* în forma lui mai veche. El derivă de la antroponimul *Ripă* (de la lat. *ripa*) al întemeietorului său. După moda slavă, urmașii acestui *Ripă* au devenit niște *Ripici*, iar satul lor *Ripiceni*.

Satul *Colobanți* de pe Mileatin are la origine numele cuman *Culoba*⁷³. Prin adăugirea sufixului *-anți* el a devenit *Colobanți*⁷⁴.

Tot de la antroponime slavizate prin adăugirea sufixului *-ci* s-au format unele nume de ape ca *Berbeci* (de la numele de persoană *Berha*) *Tigbeci*. Rebricea vine însă de la apelativul slav *rebro* „coastă”, care devenind nume de persoană, a fost transformat ulterior în *Rebrici* și apoi în *Rebricea*.

⁶⁵ *Marele Dicționar Geografic al României*, II, p. 437 *România. Atlas rutier*, 57 D. În limba bulgară există însă term. *cereša* „Cireș”, împrumutat de la populația romanică.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 438.

⁶⁷ *Acad. Rom., Creașterea Colecțiilor*, IV (1907), p. 128.

⁶⁸ *Toponimia rom.*, p. 64.

⁶⁹ Sufixul *-na* este indoeuropean. A existat nu numai la daci, ci și la alte popoare.

⁷⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 244.

⁷¹ *DIR*, A, 3/XVI, p. 350.

⁷² N. A. Constantinescu, *Deționar onomastic românesc*, București, 1963, p. LXI.

⁷³ *Kuloba* este numele unei așezări din sudul Uniunii Sovietice, unde s-a descoperit un important tezaur scitic.

⁷⁴ Asupra sufixului *-anți*, v. N. A. Constantinescu, o.c., p. XVI Iorgu Iordan, *Nume de locuri românești*, în *R. P. Româna*, București, 1952, p. 120 și Al. Graur, în „Buletin lingvistic”, V, p. 60 îl consideră de origine tracă. Cf. și numirile de triburi trace *Adamanti*, *Prianți*, *Taulanți*, etc.

Numele satului *Conop* din apropierea orașului Lipova, își are originea în termenul sud-slav *conop* „cînepă” împrumutat de la romanicii care aveau în limba lor cuvîntul *cannabis* „cînepă”. Nu poate avea o origine slavă numele *Conopa*, dat unui loc situat la gurile Dunării, cunoscut încă din secolul I e.n. de scriitorul roman Plinius cel Bătrîn (*Conopa-Diabasis*)⁷⁵. În acea vreme, slavii încă nu apăruseră lingă fluviul arătat. Acest *Conopa* are mare asemănare cu numele *Axiopa*, *Zaldapa*, *Burdopa*, *Medopa* etc. și prin urmare poate fi considerat drept un nume getic.

S-au cercetat aici numai cîteva aspecte ale modului de transmitere a vechii noastre toponimii. Mai există și altele care nu au putut fi abordate. Un mare număr de termeni nu a fost luat în discuție. Studiarea amănunțită a acestei probleme va putea furniza date reale pe baza cărora să se întocmească statistici în care fantezia să nu joace nici un rol.

⁷⁵ *Izvoarele istoriei României*, I, p. 401, 403. În cazul cînd la Constantin Porfirogetul, *Ibidem*, II, p. 661, nu este o reminiscență a lecturii operii lui Plinius, înseamnă că denumirea aceasta se mai păstra încă în secolul X.

DOCUMENTELE LUI MIHAI VITEAZUL

DE

ION TODERAȘCU

Mihai Viteazul și înfăptuirile lui au fost, și vor fi și în viitor, subiect de predilecție în literatura noastră istorică, ceea ce este nu numai firesc ci și necesar. Pentru că, domnia lui semnifică o întreagă evoluție istorică românească devenind, pe măsura dezvoltării conștiinței politice, un moment de referință, un *simbol* și un *indemn*.

Mihai Viteazul s-a ridicat, nu numai prin faptă ci și prin gândirea lui politică, deasupra contemporanilor. El a depășit mentalitatea vremii sale, a „înfruntat” separatismul politic medieval și a înfăptuit „o organizare a spațiului românesc prin români” (M. Berza). S-a conturat, astfel, cadrul politic de perspectivă istoriei noastre. Mihai Viteazul a fost cel dintîi suveran care s-a putut intitula, *pe temei real* și în condițiile pluralismului politic specific evului mediu, „domn al Țării Românești și al Ardealului și al Moldovei”.

Cei ce urmăresc apariția cărții de istorie vor fi constatat, desigur, că în ultimii ani, atît de productivi sub raportul scrisului istoric, o lucrare monografică *Mihai Viteazul*, la nivelul acumulărilor factologice și de interpretare din etapa actuală, nu a apărut. Ne referim la acea „istorie profundă și totală”¹, care să înfățișeze pe domnul unirii românilor în viața generației noastre și cu posibilitățile de informare existente acum. Sărbătorirea a 375 de ani de la unirea Țărilor române sub aceeași cîrmuire a fost marcată, în 1975, prin publicarea unei culegeri de studii² cu contribuții remarcabile, inedite ori de reevaluare și alte cîteva apariții³ care nu pot suplini însă cartea revendicată aici.

Care să fie cauza acestei așteptări? Cum se explică neangajarea într-o asemenea elaborare (care poate exista, dar ne este necunoscută)? Există, credem, o singură explicație majoră: lipsa unui *corpus diplomaticus Mihai Viteazul*.

Pentru anii acestei domnii, puțini la număr, dispunem de o informație copleșitoare. Scrisori, rapoarte, tratate, note informative, porunci, decrete, instrucțiuni, jurăminte, declarații, firmanse, narațiuni istorice, ziare-broșuri, însemnări cu caracter analitic și memorialistic ca și opere literar-beletristice, păstrate în diverse arhive și biblioteci românești ori

¹ *La nouvelle histoire*. Sous la direction de Jacques le Goff et Roger Chartier, Jacques Revel, C.E.P.L., Paris, 1978, p. 216.

² *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, Redactori coordonatori Paul Cernovodeanu și Const. Rezachevici, București, 1975, 279 p.+ilustrații. Autori: Ștefan Pascu, Carol Göllner, Dan Berindei, Const. Rezachevici, Nicolae Stoicescu, Victor Atanasie, Ludovic Demény, Ilie Corfus, Aurel Decei, Cornelia Bodea, Paul Cernovodeanu, Damaschin Mioc, Ștefan Andreescu, Carmen Laura Dumitrescu, Const. Șerban, Cuvînt înainte de Ștefan Ștefănescu.

³ Manole Neagoe, *Mihai Viteazul*, Craiova, 1976, 320 p. Carte documentată, frumos scrisă, cu multe judecăți istorice reale dar și cu aprecieri hazardate, care depășesc timpul și gândirea lui Mihai Viteazul. Acestea din urmă au fost sesizate și respinse la scurt timp după apariția cărții. (Vezi Const. Rezachevici, „*Neam*” și „*națiune*”. *Unirea politică a țărilor române sub Mihai Viteazul. Critica unor interpretări*, în *RdI*, 9, 1977, p. 1709—1727; Ștefan Lemny, în *AIAl*, XIV, 1977, p. 616). Tot în sens de cîinstire a memoriei marelui domn a fost concepută și reeditarea lucrării lui Ion Sîrbu, *Istoria lui Mihai vodă Viteazul, domnul Țării Românești*, Ediție îngrijită de Damaschin Mioc, Cuvînt înainte de Ștefan Ștefănescu, <Timișoara>, 1976, 565 p.+30 fig. (Vezi și I. Toderașcu, în *AIAl*, XIV, 1977, p. 613—615).

europene, publice și private, redactate în cele mai diverse limbi (latină, greacă, germană, polonă, maghiară, română, slavă, italiană, spaniolă, franceză etc.), au înregistrat prezența acestei personalități, a neamului și a țării sale, în complexul evenimentelor de la sfârșitul sec. XVI și începutul celui următor. Avea dreptate Andrei Veress să afirme că „mormanul de documente Mihai Viteazul apasă greu asupra specialistului...”⁴. Este, într-adevăr, momentul istoriei noastre medievale pentru care temeiurile de informare sînt de natură să copleșească și chiar să demobilizeze pe cercetător. Mai ales că, eroul acelor ani și faptele lui au fost subiect de preferință iar orice nouă abordare „totală” presupune o reluare și o reevaluare a întregului bagaj documentar.

Un asemenea demers este, însă, însoțit, reclamă timp mult și nu oferă garanția unei finalizări pe măsura dezideratului, cită vreme nu dispunem de o evidență, pe cit cu puțință reală, asupra documentelor externe.

Documentele interne ale domniei lui Mihai Viteazul, risipite în diverse publicații ori culegeri, au fost adunate înția oară laolaltă, după aceleași criterii, în colecția inițiată de Academie și intitulată *Documente privind istoria României* (seria, B, Țara Românească, veacul XVI, vol. VI, (1591—1600) și veacul XVII, vol. I (1601—1610, București, 1952—1953). Mai apoi s-au reeditat, după norme îmbunătățite, în noul corpus de acte interne *Documenta Romaniae Historica*, vol. al XI-lea al seriei B, Țara Românească (1975), întocmit de Damaschin Mioc, Șt. Ștefănescu, Marieta Adam, Constantin Bălan, Maria Bălan, Sava Caracș, Ruxandra Cămărășescu, Olimpia Diaconescu și Coralia Fotino. Volumul a apărut într-un moment de aniversare, conceput fiind și ca un omagiu adus marelui om politic român. Sînt încorporate acestui tom 426 de documente autentice, dintre care 49 pînă atunci inedite. Se adaugă 12 extrase din documente ulterioare și 7 acte indoielnice ori false. Cele mai multe sînt originale și copii slave, apoi originale, traduceri și copii românești, originale și traduceri grecești, poloneze și maghiare. Predomină, în acest ansamblu, actele emise de cancelaria domnească, după care vin cele particulare, actele emise de marii dregători, înalții prelați ai bisericii, conducerea orașelor și cîteva însemnări de vistierie. Documentele provin, cu cîteva mici excepții, din arhivele și bibliotecile românești, centrale și regionale.

Publicarea laolaltă și după criterii moderne a actelor interne de la Mihai Viteazul, dintre care nu puține inedite, oferă prilejul unor anumite reconsiderări. Civilizația românească de la înfîlțirea secolelor XVI și XVII, structurile, climatul politico-social, mentalitățile și evoluția spirituală se reflectă, fiecare, într-o măsură sau alta, în documentele acestui volum.

Cu totul alta este situația documentelor externe din anii guvernării voievodului unificator, infinit mai numeroase și mai dificil de ordonat. De la N. Bălcescu, Al. Papiu-Ilarian și pînă în zilele noastre, acte externe care privesc politica marelui domn, de proveniență românească ori străină, au fost mereu publicate în reviste, fascicule ori anexe de unor lucrări, volume izolate alcătuite după norme deosebite ori colecții de documente. Au fost reproduse integral ori parțial, numai în original dar și, cîteodată, însoțite de traduceri. Foarte multe au fost editate de mai multe ori, sub aceeași dată ori sub date diferite.

Cele mai multe acte externe din vremea lui Mihai Viteazul au fost cuprinse în marea colecție *Documente privitoare la istoria românilor*, inițiată de Academia Română în 1876 și cunoscută îndeobște sub numele de *colecția Hurmuzaki*. Pentru strîngerea materialelor au fost organizate *misiuni științifice* în străinătate. Primul trimis a fost B. P. Hasdeu care, în 1876, a cules documente polone și slave din Galiția. I-a urmat, în 1877, Gr. Tocilescu, însărcinat cu cercetări în bibliotecile din Rusia. N. Densușianu a strîns documente interesante din arhivele Ungariei iar I. Bianu a făcut, între 1881—1883, cercetări în arhiva Vaticanului și în bibliotecile din Milano. Gian Luigi Frollo a copiat, în 1883, un însemnat număr de documente la Veneția. În Italia a lucrat și C. Esarcu. La Paris a făcut investigații, în 1885, Al. Ddobescu. N. Iorga a cercetat în numeroase arhive și biblioteci din lume, cu deosebire la Berlin, Viena și Innsbruck, de unde a adunat un imens material documentar cuprins în nouă volume ale acestei colecții. Eudoxiu și Hurmuzaki a copiat în bibliotecile Vienei un mare număr de acte publicate în primele șapte volume (14 tomuri) ale corpusului⁵. Prin volumele III, IV și XII în special, dar și I, VIII, XI, XII, XIV, XV, supl. I și II a fost pus la dispoziția cercetării un imens material documentar, în baza căruia s-a putut reconstitui politica externă a Țării Românești și a Țărilor române unite, rolul statelor românești în cadrul

⁴ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IV, București, 1932, p. VII.

⁵ Dan Simonescu, *Publicarea izvoarelor istorice naționale în preocupările Academiei Române*, în „Studii”, 6, 1966, p. 1123—1124; I. Toderașcu, *Problema editării izvoarelor documentare medievale. în istoriografia română*, în AȘUI, is., XXV, 1979, p. 81—87.

Ligii creștine, competiția pentru influență, dominație ori stăpînire în spațiul carpato-dunărean etc.

Pentru N. Iorga munca la editarea documentelor lui Mihai Viteazul căpăta și un sens național. În prefața la volumul XII din colecția Hurmuzaki el avea să scrie: „După munteanul Bălcescu, după ardeleanul Papiu, mă încumet, scriitor născut în Moldova, și eu la ispititoarea operă. Un bănațean, domnul Ion Sîrbu [aflat și el la Viena pentru cercetări — n. ns.], înaintează lîngă mine la o operă asemănătoare. Astfel, silințele românilor de pretutindeni s-au unit încetul pe încetul întru preamărirea aceluia prin jocul îndrăzneț al sabiei căruia a strălucit o clipă, pentru oameni ce nu-i înțelegeau nici greutatea nici prețul, unirea românilor de la un hotar la altul”⁶.

Un material informativ extern bogat, greu accesibil, a fost pus la îndemîna cercetătorilor prin munca neobositului istoric și editor Andrei Veress, apoi a istoricilor P. P. Panaitescu și I. Corfus. În același sens se impun menționate contribuțiile documentare ale lui A. Mesrobeanu, Al. Ciorănescu, Cl. Ispescu, I. Crăciun și I. Lupaș, iar în ultimele decenii cele datorate lui E. D. Tappe (istoric englez), A. Decei, Șt. Ștefănescu, M. Guboglu, Mustafa A. Mehmet, T. Gemil, M. Maxim, V. Veliman, Radu Constantinescu ș.a.

Ziarele-broșuri care apăreau, fără periodicitate, în Europa, sub numiri precum *Avvisi, Diario, Zeitungen, Neue Zeitungen, Berichte, Briefe, Beschreibungen, Bataille, Sommaire, Discours, Nouvelles* etc., și care au glorificat faptele militare ale lui Mihai Viteazul au fost editate la noi de Eudoxiu de Hurmuzaki, Nerva Hodoș, A. Veress, C. Göllner, Const. Karadja, M. P. Dan, A. Decei, Dinu A. Dumitrescu, P. P. Panaitescu, Radu Constantinescu. În 1975 se cunoșteau 129 de astfel de tipărituri europene, la rîndul lor multiplicare, scrise în zece limbi, tipărite între 1595—1603 în 39 de localități (Praga, Nürnberg, Colonia, Regensburg, Dresda, Bologna, Modena, Roma, Viena, Paris, Lyon, Saragossa etc.).

Memorialele acelor care în anii lui Mihai Viteazul au cunoscut, cu diverse misiuni, Țările române au fost reproduse, după ediții mai vechi dar numai în traducere românească, cu notițe bibliografice și comentarii, în volumele III și IV ale colecției *Călători străini despre Țările române* (1971 și 1972), volume îngrijite de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu.

Un număr însemnat dintre documentele publicate în vechile colecții, la care se adaugă și altele inedite, se află sub formă de microfilme și xerografii la Direcția Generală a Arhivelor Statului din București, achiziționate, prin noile misiuni de cercetare inițiate de instituția păstrătoare a tezaurului documentar, din arhivele Italiei, Vaticanului, Austriei, Poloniei, Turciei etc. Achizițiile acestea s-au dovedit foarte necesare în munca de reeditare oferind posibilitatea colanării, a rectificării și integrării unor documente din vechile editări, a eliminării omisiunilor și greșelilor săvîrșite altădată.

★

A fost și este, se poate vedea și din această sumară retrospectivă, o laborioasă muncă pentru reconstituirea fondului documentar al domniei lui Mihai Viteazul. Publicarea actelor într-un mare număr de colecții ori în cele mai diverse reviste, după criterii neunitare (cronologice, tematice), prezintă, dincolo de aspectul pozitiv al acumulărilor, un mare neajuns. Munca de documentare devine, pe măsură ce colecțiile cresc, tot mai dificilă.

În anul editorial 1982 a apărut, la Editura Academiei R.S.R., volumul *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I. *Documente externe*, primul, aflăm din *Introducere*, dintr-o serie de patru volume. Volumele 2 și 3 vor cuprinde excerpte din lucrările apărute pretutindeni în contemporaneitatea voievodului și în secolele următoare pînă la 1918 (vol. 2, *Texte alese — secolele XVI—XVIII* fiind cuprins în planul Editurii Academiei pe 1983). Volumul 4 va reuni, aflăm pe aceeași cale, articole și informații de presă, fără să se precizeze însă și limita finală a perioadei de investigație. Dacă se va merge tot pînă la 1918, atunci autorii și-au propus, desigur, o selecție foarte riguroasă.

Primul volum al acestei laudabile inițiative a fost întocmit de Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Gh. Bondoc, Eugenia Ciocan, Tahsin Gemil, Elena Moisuc, Cornelia Moraru, Mircea Mușat, Emilia Poștăriță, Maria Soveja, Vasile Șimandan, Const. Vlad și Mircea Voiculescu⁷. Sînt reunite aici 241 de documente emise din cancelaria lui Mihai Viteazul și din cancelăriile europene în răstimpul 14 noiembrie 1593—9/18 sept. 1601, cu un conținut foarte divers (tratat, memorii, protocoale, rapoarte diplomatice, scrisori, note informative etc.), numai în

⁶ N. Iorga, *Prefața la Hurmuzaki—Iorga, Documente*, vol. XII, București, 1903, p. I.

⁷ Au mai colaborat: T. Bucur, V. Costache, I. Dumitriu-Snagov, I. Gămulescu, M. Paicu, M. Szabo, N. Trandafirescu, D. Zaharia.

mică parte inedite, cele mai multe fiind publicate și în colecții anterioare. O bună parte din documente (166) sînt traduse acum pentru prima oară, tălmăcirea realizîndu-se de specialiști familiarizați cu sensul și cu limbajul actelor medievale. Au fost revizuite, totodată, traducerea preluată din edițiile anterioare, ocazie cu care s-a renunțat la cuvinte și expresii vechi, ieșite astăzi din uz. Documentele sînt însoțite de bibliografie și note, uneori substanțiale, pentru o mai lesnicioasă înțelegere a textului (ex. doc. nr. 16, 196, 198, 211 etc.). Volumul are indice, ilustrații și un studiu introductiv (cu traducere în limba engleză) datorat lui V. Arimia și M. Mușat. Este un volum frumos și util, o sumă de documente la măsură să ofere oricărui interesat informațiile de primă valoare și necesitate în legătură cu acest moment de referință al istoriei noastre⁸.

Războaiele purtate de domnul român contra turcilor („dușmanul firesc”, cum îi numea voievodul), victoriile sale și răsunetul lor în Europa se reflectă în cea mai mare parte a acestor acte. Fapt, de altfel, firesc, pentru că lupta de eliberare statală formează coordonata principală a domniei viteazului domn. Sub auspiciile luptei pentru independență, dar într-un climat de conștiință a unității etnicului românesc, s-a realizat și unirea politică a Țărilor române. Este interesantă constatarea factorilor politici străini în legătură cu necesitatea unirii potențialului militar al statelor românești, cu interdependența lor politico-militară, ca și cu rolul de avanpost european al acestora. „Avînd în puterea sa trei țări...”, domnul român era socotit o forță de temut. De aceea, unirea politică a Țărilor române a fost urmărită cu atenție și cu îngrijorare dincolo de hotarele noastre.

Lupta diplomatică pentru Transilvania, zbuciumul voievodului pentru a-și asigura stăpînirea asupra acestui teritoriu românesc, angrenajul diplomatic în care s-a angajat, instrucțiunile atît de ferme transmise solilor săi, discuțiile cu trimișii imperiali Carlo Magno și Bartolomeu Pezzen sînt tot atîtea prilejuri pentru a reconstitui gândirea politică a domnului unificator. Protocolul încheiat⁹ cu solul imperial B. Pezzen, căruia i se cunoaște și varianta în limba română, sintetizează clar sensul acțiunii și năzuințele de mare semnificație românească ale lui Mihai Viteazul. El cerea să-i fie recunoscută, de către împăratul habsburgic, stăpînirea asupra Transilvaniei, pentru toată viața, situație transmisibilă și urmașilor săi „de la fiu la fiu” cîți vor exista. Moldova și Țara Românească trebuiau să-i fie stăpîniri „în perpetuum”, „de moșie”, „fir pre firul lui și pre feciori și pre feate...”. Mihai Viteazul își exprimese în cursul tratativelor și dorința de a restaura integritatea teritorială a Transilvaniei, iar actul final al discuțiilor a înscris la punctul 5 această cerință a domnului român.

Profilul lui de principe român se poate vedea și din hotărîrile dietei de la Alba Iulia (20—27 iulie 1600) cînd, la cererea lui Mihai Viteazul („dorință a măriei sale”), nobilimea încuviințează satelor românești „pășunat liber” în hotarul satelor ungurești și săsești, iar preoții români sînt scutiți „pretutindeni” de robotă. Este un fapt istoric deosebit de important. Mihai Viteazul a intervenit în dieta Transilvaniei „ca român, pentru țărani și preoții români din Ardeal”¹⁰.

Sînt în acest volum și două dintre memoriile lui Mihai Viteazul, acelea trimise împăratului Rudolf al II-lea și marelui duce de Toscana atunci cînd, „biruit dar nu doborît” (M. Berza), se afla la Viena. Gîndurile domnului, biruințele dar și suferințele și sacrificiile lui, zbuciumul său, cunoștințele lui de politică și de artă a războiului se găsesc laolaltă în aceste adevărate „istorii de el însuși”, marcîndu-i personalitatea complexă.

Voievodul se fusese, după opinia contemporanilor săi, „hărăzit succesului în război”, oșteanul „excelent” (au recunoscut-o și adversarii săi), omul acțiunii rapide („nu-i place zăbava”, constataseră comisarii Ungnad și Székely) a fost, prin fapta și gândirea lui, un om

⁸ Vezi și aprecierile lui Florin Constantiniu, în *RdI*, 8, 1982, p. 961—963.

⁹ Autorii volumului pun documentul sub data <1600 iulie 10—26>, datare care, după părerea noastră, poate fi restrînsă. Mihai Viteazul a părăsit orașul Iași după 24 iunie 1600, prezența sa fiind tot mai necesară în Transilvania. La 6 iulie el se afla la Alba Iulia, capitala Transilvaniei și reședință supremă a Țărilor române unite, unde, ca domn al Țării Românești și al Ardealului și a toată Țara Moldovei”, întărea lui Iancu și Preda logofeti o ocină cumpărată în satul Mănăilești (*DRH*, B, XI, p. 553—554). La 11 iulie Mihai scria din Alba Iulia cancelarului polon Jan Zamoyski (Hurmuzaki, *Documente*, supl. II/1, p. 624) iar a doua zi, pe 12 iulie, a convocat dieta Transilvaniei pentru data de 20 iulie 1600 (Hurmuzaki-Iorga, *Documente* XII, p. 964). Convorbirile dintre Mihai Viteazul și dr. B. Pezzen s-au desfășurat între 12 iulie (*Ibidem*, p. 963) și, credem noi, 20 iulie cînd s-au deschis lucrările celei de a treia diete a Transilvaniei sub stăpînirea lui Mihai Viteazul (20—27 iulie 1600). (Vezi și Ion Toderașcu, *Unirea politică a Țărilor române sub Mihai Viteazul și orașul Iași*, în vol. *Iașii marilor uniri. 1600—1859—1918*, sub tipar).

¹⁰ P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 167.

politic român. Actele reunite în acest tom sînt, și din acest punct de vedere, reprezentative.

Volumul asupra căruia am făcut referire aici este, am spus-o și mai sus, o realizare trebuitoare, reprezentativă și frumoasă care onorează, deopotrivă, inițiativa și efortul realizatorilor. El trebuie socotit, după părerea noastră, încă o etapă izbutită spre marele deziderat care înseamnă *corpusul de documente Mihai Viteazul*. În aceste condiții, volumului acesta ar trebui să-i urmeze altele similare, în care să se publice celelalte documente externe din anii 1593—1601. Nu pe criteriul selecției ci al unei evidențe atotcuprinzătoare, în care documentele de importanță majoră să fie reproduse integral, cele de interes secundar în rezumate dezvoltate, iar cele ce prezintă puțin folos cercetării, în regeste. S-ar elimina astfel suprapunerea, nesiguranța folosirii unor acte din colecțiile vechi, datările greșite, înlesnindu-se, totodată, cercetarea și reevaluarea istorică a domniei lui Mihai Viteazul.

Maniera aceasta este de preferat și în alcătuirea volumelor destinate celorlalte categorii de informații. Este, credem, necesar să nu se ocolească nimic din ceea ce se detectează. Întocmai actelor din contemporaneitatea voievodului, fragmentele de istorii universale, lucrări literare, ziare, broșuri etc., de însemnătate majoră, se impun reproduse integral, în vreme ce altele, doar în rezumat ori sub formă de regist. Astfel procedîndu-se, vom avea, cu adevărat, măsura interesului provocat de această personalitate tumultuoasă care a prilejuit, deopotrivă, și admirație dar și ostilitate. Am avea, în perspectivă, un corpus integral de documente constituit din *actele interne* (publicate deja), *actele externe* și *ecourile* anilor de atunci și de mai apoi, care au luat forme diverse dar care, toate, înseamnă *faima* voievodului român. Sigur, va fi o muncă de mai lungă durată dar și mai durabilă căreia i-ar urma, în viitor, după o veche obișnuință a editărilor documentare, volumele de supplement. Ar fi nu numai un act istoriografic ci și de semnificație națională, un moment dedicat voievodului care a conturat, cum spunea A. D. Xenopol, „privazul unității neamului românesc“.

CONTRIBUȚII ROMÂNEȘTI LA CERCETAREA RAPORTURILOR ROMÂNO-POLONE DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XVI

DE

VENIAMIN CIOBANU

Istoria raporturilor româno-polone, cu precădere a celor din domeniul politic, a fost și continuă să fie o preocupare constantă a istoriografiei românești. Această atenție este pe deplin justificată, dacă se au în vedere înrîuririle directe, ca să nu mai insistăm și asupra celor indirecte, pe care legăturile permanente, caracterizate prin diversitate și complexitate, dintre români și poloni le-au avut asupra destinului istoric al celor două popoare. Sarcina care a stat dintotdeauna în fața istoricilor ce s-au ocupat de astfel de probleme, chiar dacă unii dintre ei nu au sesizat-o cu toată claritatea necesară, a fost, însă — și a rămas — cea a descifrării, înainte de toate, a direcțiilor de dezvoltare a acestor raporturi; obiectiv ce nu se poate realiza, după cum bine se știe, decât prin cunoașterea și aprofundarea cauzelor și fenomenelor istorice, capabile să înlesnească schițarea imaginii de ansamblu a acestor relații dintr-o anumită perioadă istorică. Este ceea ce au încercat și au reușit, într-o măsură mai mică sau mai mare — în funcție de posibilitățile de documentare, gradul de pregătire în domeniul istoriei relațiilor internaționale și unghiurile din care le-au abordat — cei mai mulți dintre istoricii români ai acestui domeniu de cercetare. Rezultatele investigațiilor lor sînt, prin urmare, tot atîtea contribuții (deși de valoare inegală), care permit cercetătorului actual al problemicii să porceadă la lărgirea și aprofundarea cercetării istoriei raporturilor internaționale, și din a doua jumătate a secolului XVI, cu scopul de a atinge obiectivul menționat în rîndurile de mai înainte. Cu atît mai mult, cu cît o parte dintre ei au pus la dispoziția cercetării instrumente de lucru, absolut indispensabile, publicînd numeroase documente și izvoare narative, păstrate în diverse fonduri arhivistice, mai ales din străinătate.

Realizări remarcabile din acest punct de vedere a obținut regretatul istoric Ilie Corfus, cel mai de seamă cercetător al raporturilor politice româno-polone din evul mediu. Preocupările sale în acest domeniu au fost concretizate încă din anul 1935¹, cînd a publicat un număr de 16 documente inedite dintre 22 decembrie 1599 și luna august 1602, depistate în Arhiva Centrală a Actelor Vechi din Varșovia și în Biblioteca Națională din același oraș. Din primele, a fost cercetat atunci fondul *Libri Legationum* ce cuprinde registrele cancelariei regale, precum și numeroase alte acte ce nu erau adresate acestei instituții centrale politico-administrative sau vreunui mare demnitar polon, dar care conțin prețioase informații ce permit cunoașterea, în ansamblu, a situației politice din Polonia vremii respective și chiar a zonelor limitrofe. În ceea ce privește problematica pe care o abordăm, importanța documentelor în discuție constă în aceea că ele oferă date referitoare la raporturile diplomatice dintre domnul Țării Românești, Mihai Viteazul, și familia Movileștilor, domnitoare în Moldova, pe de o parte, și Polonia, Curtea imperială habsburgică, ce-și avea atunci sediul la Praga, curia papală, Poarta, hanatul crimeean și cazaci, pe de altă parte. Doi ani mai tîrziu, în 1937, Ilie Corfus avea să pună în circuitul științific alte 121 de documente inedite, referitoare tot la epoca lui Mihai Viteazul, care acoperă perioada dintre 19 august 1594 și 11 septembrie 1601, ca anexă la o lucrare fundamentală pentru cunoașterea raporturilor marelui domn cu polonii². Ele au fost culese din Biblioteca Zamojski din Varșovia, Biblioteca Krasinski, arhiva Radziwill din Nezwicz etc. Pe baza lor, autorul a adus o contribuție fără de care nu se va putea întreprinde niciodată nici o cercetare serioasă asupra raporturilor internaționale ale țărilor române la sfîrșitul secolului XVI. Apoi, timp de aproape 14 ani, is-

¹ Ilie Corfus, *Correspondență inedită asupra relațiilor între Mihai Viteazul și Polonia. (Culeasă din arhivele din Varșovia)*, în „Codrul Cosminului”, IX, 1935, p. 3—67.

² Idem, *Mihai Viteazul și polonii. Cu documente inedite în anexe*, București, 1937.

toricul nu a mai încredințat tiparului nici o contribuție serioasă în acest domeniu, căci abia în anul 1951 a reprodus știrile referitoare la evenimentele petrecute în Moldova între anii 1575 și 1582. Este vorba de o cronică atribuită lui Leonard Gorecki, publicată în Polonia de Henryk Barycz, în anul 1939³. Cu acel prilej, istoricul a întreprins și un studiu comparativ al textului cronicii în discuție cu cele ale altor izvoare narative polone contemporane evenimentelor relatate în prima, operațiune ce nu fusese întreprinsă de editorul polonez, precum și cu textele cronicilor lui Grigore Ureche și Simion Dascălul, pentru a pune astfel cu mai multă evidență în lumină valoarea cronicii poloneze pentru istoria patriei noastre. În sfârșit, același Ilie Corfus a pus la dispoziția cercetării un alt instrument de lucru, fundamental în studierea raporturilor politice — și nu numai a acestora — româno-polone din secolul XVI. Noul volum de documente, care cuprinde un număr de 232 de piese de diverse dimensiuni și importanță, dintre care 150 acoperă întreaga a doua jumătate a secolului XVI⁴ și care nu au fost publicate niciodată nici în România, nici în Polonia sau altă parte, se înscrie, după cum preciza însuși editorul, „pe linia trasată, la timpul său, de Ion Bogdan, de editare a documentelor polone, privitoare la istoria românilor”⁵. El înmănușează rezultatele investigațiilor întreprinse de Ilie Corfus în numeroase arhive și biblioteci din Polonia, precum și de arhiviști ai Direcției Generale a Arhivelor Statului din București, ce au microfilmât un mare număr de acte istorice, după care au fost copiate și prelucrate cea mai mare parte a documentelor cuprinse în volum.

Seria alfabetică — criteriul pe care l-am adoptat în prezentarea contribuțiilor documentare ale istoriografiei românești la cercetarea istoriei raporturilor româno-polone din a doua jumătate a secolului XVI, ca unul ce ni s-a părut că permite o mai bună orientare în acest domeniu — a istoricilor ce s-au străduit să înzestreze istoriografia românească cu instrumentarul indispensabil cercetării cu adevărat științifice a raporturilor politice româno-polone continuă cu un alt cercetător al lor, și anume Teodor Holban. Dacă în anul 1935 a publicat doar câteva documente din anii 1558 și 1585, depistate în Biblioteca din Paris⁶, în anul 1965 altele din timpul primei domnii a lui Alexandru Lăpușneanu (1552—1561)⁷, în anul 1982 a mai publicat un număr de alte 27 de documente, depistate în arhive din Polonia și Franța, din perioada 1553—1567⁸.

Numeroase și importante surse documentare se află și în colecțiile de documente publicate de N. Iorga⁹, dintre care un volum a fost dedicat în întregime actelor istorice produse în timpul domniei lui Despot Vodă, care a constituit un moment important din istoria relațiilor politice româno-polone din a doua jumătate a veacului XVI¹⁰, ca și în cele ale lui P. P. Panaitescu. Bun cunoscător al limbii polone, ca, dealtfel, și Ilie Corfus și T. Holban, istoricul de mare anvergură P. P. Panaitescu a pus în circulație informații provenind din cele mai diverse surse, începând cu călătorii poloni care au trecut prin țările române în perioada de care ne ocupăm¹¹ și sfârșind cu acte de cancelarie sau de altă proveniență din timpul domniilor lui Aron Vodă, Ștefan Răzvan, Ieremia Movilă și, îndeosebi, Mihai Viteazul¹². Bineînțeles că nu pot fi ignorate, ci, din contra, trebuie puse în evidență, pentru valoarea lor indiscutabilă, cele șapte volume de documente din a doua jumătate a secolului XVI publicate de Andrei Veress¹³, care conțin date ce înlesnesc abordarea, în ansamblu, a istoriei

³ Idem, *Știri despre istoria Moldovei într-o cronică polonă (1575—1582)*, în *SCRM*, 1, 1951, p. 111—123.

⁴ Idem, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979.

⁵ *Ibidem*, p. XI.

⁶ T. Holban, *Documente despre români în secolul al XVI-lea*, în *RI*, 4—6/1935, p. 110—113.

⁷ Idem, *Documente externe (1552—1561)*, în „*Studii*”, nr. 3, 1965, p. 667—674.

⁸ Idem, *Noi documente românești din arhive polone și franceze (II)*, în *AIAT*, XIX, 1982, p. 591—596.

⁹ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor, adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, vol. I—III, București, 1885—1897; idem, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXIII.

¹⁰ Idem, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilikos l'Héraclide, dit le Despot, prince de Moldavie*, București, 1900.

¹¹ P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române (1557—1843)*, București, 1930.

¹² Idem, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936.

¹³ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. Acte și scrisori*, vol. I—VII, București, 1929—1934.

raporturilor româno-polone, întreținute de toate cele trei țări române. Unul dintre volume are însă un caracter cu totul special, întrucât oferă posibilitatea urmăririi și precizării naturii raporturilor dintre Transilvania și Polonia în timpul domniei lui Ștefan Bathory, principele Poloniei, în Polonia (1576—1586)¹⁴.

Un loc cu totul aparte în această categorie de instrumente de lucru îl ocupă, fără îndoială, importanta colecție de documente externe *Hurmuzaki*, a cărei utilizare pentru investigarea istoriei raporturilor politice româno-polone din a doua jumătate a secolului XVI este atât de necesară, încât aproape nici nu trebuie adusă în discuție. În sfârșit, nu putem încheia această succintă trecere în revistă a contribuțiilor documentare ale istoriografiei românești, înainte de a menționa și importantul volum de documente externe din timpul domniei lui Mihai Viteazul, elaborat sub egida Direcției Generale a Arhivelor Statului și a Bibliotecii Centrale de Stat¹⁵. Dat fiind bogăția, varietatea și complexitatea informațiilor referitoare la acest moment crucial din istoria poporului român, cu profunde implicații asupra evoluției istorice, în special a sud-estului european, editorii și-au propus să le adune în cuprinsul a patru volume, ce vor „reliefa mai bine personalitatea lui Mihai Viteazul, concepția sa politică, calitățile sale de militar, trăsăturile de caracter, ca și rolul și contribuția sa la rezolvarea marii probleme ce frământa Europa: apărarea împotriva pericolului ce-l reprezenta Imperiul otoman”¹⁶.

Paralel cu preocuparea pentru depistarea și publicarea izvoarelor documentare și narative, istoricii români au elaborat și numeroase studii, de mai mică sau mai mare întindere, sau monografii asupra unora din momentele, care li s-au părut mai importante ori pentru care au avut surse de documentare mai bogate, ce ilustrează istoria raporturilor politice româno-polone din a doua jumătate a secolului XVI. Astfel, Nicolae Iorga a adus noi contribuții, de natură documentară, la cunoașterea împrejurărilor în care s-au stabilit primele contacte dintre Despot Vodă și poloni, încă înaintea scoaterii din domnie a lui Alexandru Lăpușneanu, precum și în legătură cu cele ale năvălirii sale în Moldova, cu sprijin din Polonia, ca și atitudinea față de acest act a autorităților centrale poloneze, în frunte cu regele Sigismund August¹⁷. Dat fiind faptul că Alexandru Lăpușneanu era, în același timp, „vasalul regelui și al turcilor”, Sigismund August a adoptat o atitudine de expectativă care, de fapt, cum se va vedea, i-a înlesnit în mod considerabil aventurierului preluarea domniei. În cele din urmă, regele polon a intrat în raporturi oficiale cu Despot, dar numai după recunoașterea legitimității domniei sale de către sultan. Mai mult chiar, a intenționat să încheie cu el un tratat de bună vecinătate, scop în care au și fost începute tratative între delegații ai celor două părți. Contribuția marelui istoric este cu atât mai importantă, cu cât a pus în evidență și locul ocupat de Moldova în cadrul raporturilor politice polono-otomane. El este ilustrat, în cazul de față, de iritarea produsă la Istanbul de sprijinul primit de Despot din Polonia¹⁸ care, precizăm noi, ar fi putut amenința, în perspectivă, soliditatea pozițiilor otomanilor aici, la a căror consolidare trebuia să lucreze și Alexandru Lăpușneanu, restabilit de sultanul Soliman Magnificul în domnie. Tot la domnia lui Despot Vodă se referă și altă contribuție a lui Nicolae Iorga¹⁹. Deși foarte redusă ca întindere, ea prezintă importanță întrucât permite sesizarea felului în care s-a reflectat în conștiința contemporanilor din Polonia aqțiunea lui Despot, în care unii dintre ei au văzut o „încercare de a se restaura vechea Dacie a lui Decebal-Diurpaneus”. Nu mai puțin importantă este sublinierea concepției potrivit căreia regele polon era „supremul domnitor al Daciei”²⁰; cu alte cuvinte, adăugăm noi, pretențiile de suzeranitate asupra Moldovei erau atât de înrădăcinate în conștiința nobilimii poloneze, încât purtătorii ei de cuvânt în domeniul ideologic se străduiau să o instituționalizeze. Dar, date deosebit de interesante despre legăturile lui Despot cu cercurile nobiliare polone ce contribuie la cunoașterea împrejurărilor în care a luat el domnia Moldovei și a naturii sprijinului acordat de polonezi, precum și a scopului urmărit de cei ce i-au

¹⁴ Idem, *Rationes curiae Stephani Báthory, regis Poloniae, historiam Hungariae et Transilvaniae illustrantia (1576—1586)* („*Fontes rerum hungaricarum*”, III), Budapesta, 1918.

¹⁵ Mihai Viteazul în conștiința europeană. 1. Documente externe, București, 1982.

¹⁶ Loc. cit., p. 8.

¹⁷ N. Iorga, *Iarăși știri nouă despre Despot*, în *RI*, 7—9, 1916, p. 125 și urm.

¹⁸ *Ibidem*, p. 133—134.

¹⁹ Idem, *Tot despre Despot*, în *RI*, 1—3/1918, p. 1—2.

²⁰ *Ibidem*, p. 1.

oferit se află și în studiul lui Hans Petri, consacrat raporturilor lui Despot Vodă cu capii Reformei din Germania și Polonia²¹.

Contribuțiile la istoria raporturilor politice româno-polone din a doua jumătate a veacului XVI au devenit însă mult mai numeroase și mai bogate în conținut și valoare interpretativă, începând cu al patrulea deceniu al veacului nostru. Explicația trebuie căutată în sporirea, fără precedent pînă atunci, a posibilităților de documentare, ca urmare a restaurării statului polonez și a întregirii teritoriale a României, precum și a interesului celor două istoriografii față de evoluția raporturilor istorice dintre români și poloni, cu scopul evident de a se fixa nu numai locul lor în istoria fiecărui popor în parte, ci și în cadrul mai larg al istoriei relațiilor internaționale din centrul, estul și sud-estul Europei.

Deși depășită astăzi, ca multe altele, dealtfel, sub aspectul interpretării faptelor istorice, monografia lui N. C. Bejenaru, dedicată politicii externe a lui Alexandru Lăpușeanu în timpul celor două domnii ale sale din Moldova²², reține atenția cercetătorului ca una din primele cercetări monografice ale politicii externe a lui Lăpușeanu, cu acordarea spațiului cuvenit legăturilor acestuia cu polonii, în contextul situației internaționale a Moldovei din acea perioadă. Împrejurările politice interne și externe în care a preluat domnia îi impuneau lui Alexandru Lăpușeanu, după opinia autorului, ca principală misiune „de a produce o desindere politică, restabilind atît liniștea în interior, cit și relațiuni de bună vecinătate cu țările înconjurătoare”²³. La realizarea acestui obiectiv putea și trebuia să contribuie într-o mare măsură și regatul polon. Aceasta cu atît mai mult, cu cit polonezii au fost cei care l-au sprijinit în mod efectiv pentru preluarea domniei. De aici decurge și atenția deosebită pe care a acordat-o Lăpușeanu, încă din primele zile ale celei dintîi domnii ale sale, raporturilor cu Polonia, cînd, aflat încă pe teritoriul acestui stat, a depus omagiul de vasalitate față de regele și Coroana polonă. Cu toate acestea, remarcă autorul, Lăpușeanu nu a inaugurat o nouă etapă în ceea ce privește conținutul și semnificația suzeranității Poloniei față de Moldova, de vreme ce „poziția noului domnitor față de vecinii de la nord nu a fost deloc mai prejos de a înaintașilor săi, iar formula jurămîntului nu-i alta decît cea obișnuită a vremii”²⁴. Ca argument, a invocat faptul că, înredat după înscăunare, Lăpușeanu a solicitat sultanului confirmarea în domnie, ceea ce denotă că el înțelegea să domnească sub suzeranitatea acestuia și nu a regelui polon. Dealtfel, devotamentul arătat cauzei otomane, în raporturile Imperiului cu Polonia, au fost, după părerea lui N. C. Bejenaru, cauza „disgrației” din partea regelui și a consilierilor săi, mai ales, ceea ce a înlesnit pregătirea pe teritoriul polon a invaziei lui Despot Vodă²⁵.

Este însă locul să precizăm că, potrivit rezultatelor cercetărilor efectuate de noi pînă în prezent asupra acestui subiect, domnia lui Alexandru Lăpușeanu a inaugurat, totuși, o nouă perioadă în istoria raporturilor politice româno-polone din secolul XVI. Între alte argumente, este și acela că de la jumătatea veacului precedent, nici un domn nu s-a mai urcat pe tronul Moldovei cu sprijinul direct al Poloniei. Interesant este, totuși, de analizat și comparat mobilurile care au stat la baza acțiunilor de acest gen ale regelui polon în cele două etape istorice menționate, obiectiv pe care nu ni l-am propus însă în aceste pagini. Oricum, se poate avansa ideea că ele au fost, în esență, aceleași, deoarece erau produsul unei situații interne și externe a Poloniei aproape similare, cu deosebirea că, la jumătatea secolului XVI, unii dintre protagoniștii care o creaseră erau, dinîmples, alții. Dar și atunci, ca și acum, Moldova trebuia să asigure liniștea la granițele sudică și sud-estică ale regatului, urmînd a constitui atît „zidul de apărare”, cit și „puntea de legătură” între Polonia și Imperiul otoman, ale căror interese în zona Dunării de Jos coincideau, în sensul opoziției manifestate față de tendințele anexioniste ale Imperiului habsburgic. În ceea ce privește faptul că Lăpușeanu a solicitat confirmarea sultanului, autorul nu a observat două elemente esențiale care îl puteau ajuta să dea o explicație mult mai profundă acelei acțiuni de politică externă a domnului; unul constă în aceea că fără asentimentul sultanului era imposibilă conceperea stabilității domniei, mai ales în condițiile în care dominația otomană asupra țărilor române tindea să devină o realitate efectivă; celălalt se referă la faptul că,

²¹ Hans Petri, *Relațiunile lui Jakobus Basilikus Heraclides zis Despot Vodă cu capii reformațiunii utit în Germania cit și în Polonia, precum și propria sa activitate reformatoare în principatul Moldovei*, în ARMSI, s. III, t. VIII, 1927—1928, p. 1 și urm.

²² N. C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpușeanu*, Iași, 1935.

²³ *Ibidem*, p. 32—33.

²⁴ *Ibidem*, p. 57—58.

²⁵ *Ibidem*, p. 58.

procedind astfel, Lăpușeanu dovedea că își însușise vechiul principiu al politicii externe a înaintașilor săi, și anume acela de a limita efectele unei suzeranități străine prin opunerea unei alteia.

Odată prezentat cadrul, în care aveau să se desfășoare raporturile politice ale Moldovei cu Polonia în timpul primei domnii a lui Lăpușeanu, autorul a urmărit și analizat modalitățile de concretizare a lor. Una dintre ele a fost și cea legată de rivalitatea otomano-habsburgică pentru Transilvania, pentru rezolvarea căreia Moldova și Polonia erau solicitate, în egală măsură, de cei doi competitori. N. C. Bejenaru a constatat însă că atât Lăpușeanu, cât și Sigismund August au căutat să profite de situație pentru realizarea, totală sau parțială, a propriilor lor obiective de politică internă și externă. În acest context, raporturile dintre ultimii doi au cunoscut însă o involuție, limpede sesizată, la începutul celui de al șaptelea deceniu al secolului. Cauza care a contribuit la această stare de lucruri a fost însă tocmai chestiunea transilvăneană, mai concret, faptul că Lăpușeanu a reluat de la Ioan Sigismund, principele Transilvaniei, și încă cu sprijinul turcilor, vechile posesiuni ardelene ale Moldovei; actul se săvârșise însă, cum preciza autorul, „împotriva voinței principelui ardelean și, desigur, și împotriva regelui Poloniei”. Ca urmare, Sigismund August „a început să nu mai aibă încredere în domnitorul Moldovei”, ceea ce l-a determinat „să nu se opună sau chiar să favorizeze [ce-i drept, tacit — *n.m.s.*] o întreprindere care avea de scop detronarea lui”. Iată, deci, motivul pentru care N. C. Bejenaru a ajuns la concluzia că, odată cu „instalarea lui Ioan Sigismund în Ardeal se încheia un prim capitol al relațiilor dintre Lăpușeanu și poloni, relații ce însemnaseră o strinsă prietenie între cele două țări; acele ce vor urma după această dată, și, mai ales, după 1558 — când au fost retrocedate domeniile ardelene — pînă la detronarea sa, nu vor mai avea acest caracter de prietenie sinceră, ci mai degrabă de suspiciune politică care va merge pînă la uneltirile deghizate ale regelui Poloniei pentru înlocuirea lui”²⁶. O precizare cronologică, așadar, ce trebuie să fie luată în considerare cu toată atenția cuvenită unor elemente ce pot ilustra implicațiile pe care raporturile interstatale din zonă le-au putut avea asupra celor româno-polone și invers. Dealtfel, nici Despot Vodă, sprijinit, la rîndul lui, de poloni, nu s-a putut menține în raporturi bune cu aceștia, dar, de această dată, din cauza evoluției nefavorabile a raporturilor polono-habsburgice. Curtea regală poloneză nu putea vedea „cu ochi buni” ca pe tronul Moldovei să se afle un domn devotat cauzei imperiale²⁷, căci el le putea sprijini eforturile de dobîndire a Ardealului. De aceea, regele polon și camarila sa au cooperat cu principele Ardealului, Ioan Sigismund, amenințat cu o încercuire imperială dinspre Moldova, în demersurile menite să convingă Poarta să readucă pe Lăpușeanu în domnie. Totuși, nici în cursul celei de a doua domnii, Alexandru Lăpușeanu nu a fost scutit de adversitatea vecinilor săi de la nord, nemulțumiți de faptul că insistase pe lîngă turci să-l determine pe Sigismund August să-i retrocedeze cetatea Hotin, ce fusese cedată de Despot voievodului de Sieradz, Laski, ca preț al sprijinului pentru luarea domniei. Lăpușeanu a reușit însă să se pună la adăpost de consecințele ei, stringînd și mai mult raporturile cu Poarta, ceea ce i-a determinat pe adversarii săi să nu riște urmările grave ale unui conflict cu otomanii, motiv pentru care au trebuit să renunțe la uneltirile împotriva lui și imperialii. Cu alte cuvinte, sîntem de părere că s-ar putea desprinde concluzia că, în răstimpul dintre începutul primei domnii a lui Alexandru Lăpușeanu și sfîrșitul celei de a doua, raporturile politice româno-polone au fost puternic marcate, pe de o parte, de această rivalitate otomano-habsburgică pentru stăpînirea Transilvaniei, iar pe de alta, de cea polono-habsburgică, avînd același obiect de dispută, cu precizarea că Polonia nu urmărea, deoarece nici nu avea posibilitățile practice de a o face, așa cum le aveau otomanii, să-și instaureze dominația efectivă asupra Principatului, ci se limitau să-și exercite influența acolo, prin menținerea pe scaunul principiar a lui Ioan Sigismund. În felul acesta, regatul polon spera să poată opri înaintarea habsburgică către sud-estul Europei, unde el avea de apărut propriile sale poziții. Nu este însă mai puțin adevărat că acestea din urmă erau la fel de amenințate de politica asemănătoare cu cea a habsburgilor promovată de Soliman Magnificul, fapt ce adaugă un element în plus la conturarea împrejurărilor de politică internațională care au influențat natura raporturilor politice româno-polone din această perioadă, ca și din cele următoare. Totuși, rivalitatea polono-otomană nu a degenerat într-un conflict armat, în cursul celei de a doua jumătăți a secolului XVI, cu urmări directe asupra situației politice din Moldova, datorită numitorului comun al politicii externe otomane și polone în această zonă geografică, care nu era

²⁶ *Ibidem*, p. 72—73.

²⁷ *Ibidem*, p. 107.

altul decât înlăturarea habsburgilor din competiția la supremația în estul și sud-estul Europei.

Dealtfel, rivalitatea habsburgo-polono-otomană pentru Transilvania, care a asigurat lui Ioan Sigismund colaborarea lui Lăpușneanu în eforturile sale de a reveni în Ardeal, a fost surprinsă și de un alt istoric care a cercetat această perioadă, și anume Rodica Ciocan. Deși lucrarea la care ne referim nu a fost consacrată special subiectului care ne interesează²⁸, una din concluziile la care a ajuns autoarea îi conferă o importanță deosebită. Astfel, potrivit opiniei sale, refuzul lui Ferdinand de Habsburg de a-i retroceda lui Alexandru Lăpușneanu domeniile ardelenale ale Moldovei, ca preț al colaborării sale la realizarea obiectivelor politicii habsburgice, l-a determinat pe domnul Moldovei să preia, în vara anului 1553, conducerea acțiunii militare vizînd restaurarea Isabellei și a fiului său în Ardeal. El era însă îmboldit la aceasta atît de calitatea sa de vasal al Porții, cît și de cea de „aliat al Poloniei, căreia îi jurase credință”. Această din urmă precizare permite însă să se tragă concluzia că autoarea nu era de acord cu statutul de vasal al Poloniei pe care i-l „acordaseră” unii dintre contemporanii evenimentelor și fusese preluat de o serie de istorici mai vechi și mai noi, invocînd ca argument jurămîntul de vasalitate depus de Lăpușneanu față de regele Poloniei. O altă precizare prezintă însă o importanță cu totul deosebită pentru problema care ne interesează. Este vorba de faptul că, potrivit opiniei autoarei, „cum se vorbea pentru tînărul Ioan Sigismund de o eventuală succesiune la coroana polonă, această campanie moldovenească [este vorba de cea din vara anului 1553 — *n.ns.*], atît de stăruitor condusă de Lăpușneanu, pîinea la refacerea regatului lui Ludovic cel Mare, la crearea unui bloc româno-polon, aliat cu Imperiul otoman, menit să contrabalanseze influența habsburgică”²⁹. Autoarea nu a mers însă mai departe cu raționamentul, dar, în acest caz, avem de a face cu o nouă fațetă a politicii externe a lui Alexandru Lăpușneanu care ni-l înfățișează pe domnul Moldovei în postura unui abil diplomat ce voia să încadreze țara sa în eforturile celor două mari puteri vecine ale ei de a contracara politica habsburgică la Dunărea de Jos. În caz că, într-adevăr, aceasta i-a fost intenția și evenimentele ar fi evoluat în sensul preconizat de el, atunci ar fi realizat unul din marile obiective ale politicii externe moldovenești, contrar deja în perioada anterioară, și anume instaurarea unui echilibru de forțe la granițele Moldovei care să-i asigure, în perspectivă, șansele de succes fie ale luptei pentru redobîndirea deplinei independențe, fie, în funcție de împrejurări, ale celei pentru asigurarea identității statale, bazată pe o reală și atotcuprinzătoare autonomie internă și o largă libertate de mișcare în exterior. Căci ar fi determinat atît Polonia, cît și Imperiul otoman să vadă în Moldova mai cîrînd un aliat, decât un stat vasal, cu posibilități de inițiative în politica internațională, ce le puteau aduce reale avantaje lor înșile, și, prin urmare, de ale cărei opțiuni pe acest plan trebuiau să țină însă seama în mod inevitabil. Și, desigur, nu numai numeroasele pungi de bani risipite cu dărnicie de Lăpușneanu pe malurile Porosului îl vor fi determinat pe sultan să-l readucă în domnia Moldovei. Decizia pa-dîșahului, care nu era altul decât celebrul om politic, diplomat și comandant de oști, Soliman Magnificul, constituie un argument în susținerea ipotezei că Lăpușneanu se prezenta Porții — tot așa cum se prezentase și predecesorul său, Petru Rareș, în anii 1540—1541, paralelă ce ni se pare cît se poate de firească — ca un auxiliar sigur și eficient al politicii sale atît în raporturile cu habsburgii, cît și cu polonii. La rîndul lor, aceștia din urmă au putut vedea în el pe exponentul unei politici antihabsburgice ce ar fi scutit Țurtea regală de surpriza, cu totul nedorită, a extinderii influenței Curții de la Viena și la sudul și sud-estul granițelor regatului polon.

Ponderea pe care a avut-o rivalitatea otomano-habsburgică în evoluția raporturilor politice româno-polone a fost evidențiată mai pregnant de Rodica Ciocan cu prilejul cercetării politicii externe a Poloniei în timpul domniei lui Ștefan Bathory³⁰. După cum se știe, el și-a datorat ascensiunea pe tronul Transilvaniei în mare măsură faptului că era agreeat de Poartă, pentru că fusese, din totdeauna, „un implacabil dușman al habsburgilor”³¹. Din același motiv, sultanul Selim II voia „să-i încredințeze Polonia”, atunci cînd tronul, rămas vacant, ca urmare a părăsirii lui de Henric de Valois, era expus pericolului de a fi fost ocupat de un habsburg. Decizia Porții în acest sens nu a fost schimbată nici în urma decesiunii lui Selim II, deoarece noul sultan, Murad III, a continuat linia politică pe acest

²⁸ Rodica Ciocan, *Politica habsburgilor față de Transilvania în timpul lui Carol Quintul*, București, 1945.

²⁹ *Ibidem*, 188—189.

³⁰ Idem, *Etienne Bathory et l'idée de croisade*, în „Balcenia”, VIII, 1945, București.

tărim, determinînd alegerea lui Ștefan Bathory ca rege al Poloniei, la 14 decembrie 1575. Dacă luăm în considerare și faptul că soluția Bathory a prevalat în Polonia tocmai pentru motivul că, dată fiind excelența „carte de vizită” pe care o avea candidatul la Poartă, se spera în posibilitatea de reglementare, în viitor, a raporturilor polono-otomane, de așa manieră, încît să pună regatul la adăpost de consecințele foarte periculoase ale unui conflict armat cu imperiul padișahilor și, înainte de toate, să-l scoată din coșmarul permanentelor incursiuni tătare, vom înțelege și mai bine natura raporturilor polono-otomane, stabilite în timpul domniei lui Bathory, și, implicit repercusiunile pe care le-a avut asupra celei a raporturilor politice româno-polone din acea perioadă. Căci, în condițiile în care noul rege, dispus la toate concesii, inclusiv la acceptarea cu seninătate a umiltoarei, pentru demnitatea și poziția internațională ale regatului, condiții de „vasal” al sultanului, spirit în care fusese, dealtfel, încheiat tratatul polono-otoman din 5 noiembrie 1577, numai pentru a păstra pacea cu turcii, necesitate stringentă impusă și de starea de gravă slăbiciune internă a Poloniei, nu mai putea fi vorba de posibilitatea realizării unei colaborări româno-polone, menită, cel puțin, să limiteze domeniile și formele de concretizare ale dominației otomane la Dunărea de Jos. Autoarea nu a sesizat însă că, în ceea ce-i privește pe turci, faptul că îl tratau nu ca pe un suveran al unui stat independent și prieten al Imperiului otoman, ci continuau să îl considere, în mod deliberat, doar ca principe al Transilvaniei, demnitate a cărei păstrare depindea, în cea mai mare parte, de bunăvoința padișahului, semnifica, desigur, decizia Porții de a-și extinde zona de influență și de acțiune politico-diplomatică pînă la țărmurile Mării Baltice, ceea ce îi putea crea o poziție net superioară în raporturile cu Imperiul habsburgic. Mai mult decît atît, prin unirea, sub același sceptru, a principatului transilvănean cu regatul polon, sultanul Murad III mai urmărea „să ridice din aceste două țări un zid împotriva imperiului rusesc în creștere”³².

Dar, Moldova a avut prilejul să joace un rol activ în desfășurările politice din regatul vecin în timpul interregnelui provocat de moartea lui Sigismund August în anul 1572. Astfel, după cum se știe, la impunerea lui Henric de Valois pe tronul Poloniei a contribuit și domnul de atunci al Moldovei, Ioan Vodă cel Viteaz. Era una din misiunile pe care le primise din partea sultanului și pe care o îndeplinsese pentru că, așa cum a demonstrat și Dinu C. Giurescu³³, domnul a trebuit să țină seama, în orientarea politicii sale externe, în prima parte a domniei, de interesele puterii suzerane în raporturile acestuia cu imperiile, Polonia și Rusia. Era una din posibilitățile de a-și asigura răgazul necesar pregătirii condițiilor interne în vederea reluării luptei pentru dobîndirea independenței politice a Moldovei. Cele externe l-au împiedicat însă să-și realizeze obiectivul, întrucît, în condițiile politice de atunci, nu putea primi ajutor din nici o parte. Polonia, cea care ne interesează în mod deosebit, continua linia politică externă din perioada anterioară, a cărei preocupare de căpetenie era menținerea păcii cu Poarta, mai ales că Henric de Valois își datora tronul sprijinului nemijlocit al sultanului, iar Franța, al cărei mandatar pe tronul polonez era, urmărea crearea unei puternice contraponderi expansiunii habsburgice, ceea ce nu se putea realiza decît prin colaborarea cu otomanii. Așa se explică faptul că, în momentele de tragică încordare, Ioan Vodă nu a primit sprijin nici din Polonia și nici măcar din celelalte două țări române, ai căror domni doreau să-și păstreze scaunele cu orice pret. Ne referim, îndeosebi, la principele de atunci al Transilvaniei, Ștefan Bathory, întrucît atitudinea lui față de încercarea de eliberare politică făcută de Moldova va fi o constantă a politicii sale externe și ca rege al Poloniei.

O trecere în revistă a situației politice internaționale a Moldovei din a doua jumătate a secolului XVI, pe fondul căreia s-au derulat și raporturile româno-polone, a fost întreprinsă, pe baza unei ample documentații, de D. Ciurea³⁴. Între altele, autorul a susținut ideea amestecului direct al polonilor în uciderea lui Ștefăniță Rareș și, din felul în care este prezentată natura raporturilor dintre Lăpușneanu, la începutul domniei, și regatul polon, se poate conchide că Polonia urmărea, pur și simplu, înglobarea efectivă a Moldovei în sfera sa de influență și chiar să exercite asupra ei un control efectiv. Nu s-a ajuns însă pînă acolo, căci, după cum am constatat și cu alt prilej, între Moldova și Polonia au intervenit, nu după multă vreme de la preluarea domniei de către Lăpușneanu, serioase disensi-

³¹ *Ibidem*, p. 155.

³² Cf. Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman pînă la 1656*, București, 1978, p. 246.

³³ Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, București, 1968.

³⁴ D. Ciurea, *Relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, în *AIIf*, X, 1973, p. 1—47.

uni provocate de interesele divergente ale celor două state în Ardeal. În a doua domnie, Lăpușneanu a avut și mai multe motive să se mențină pe o poziție de rezervă față de Polonia, de unde primise ajutor adversarul său, Despot Vodă. Regatul polon nu intenționa însă să renunțe, de bună voie, la influența pe care o avusese în Moldova, încercând să și-o refacă în timpul domniei lui Bogdan Lăpușneanu. Această intenție reiese clar din spiritul și litera versiunii de la Lublin, redactată în anul 1570, a actului de vasalitate depus de Bogdan regelui polon la 21 octombrie 1569. Ca și în alte situații asemănătoare, se specifica că boierii se obligau să mențină Moldova în „fidelitate” față de rege și Coroana polonă, „chiar dacă alți domni nu vor respecta actul”³⁵. Cu alte cuvinte, precizăm noi, se revenea la vechea încercare de a se instituționaliza o formă mai eficace a suzeranității care nu ar mai fi depins, într-o măsură atât de mare, de persoana domnilor, a căror schimbare, devenită în ultimul timp o *boală endemică* a situației politice moldovenești, nu putea fi controlată întotdeauna de Curtea regală de la Cracovia, pentru a se crea certitudinea că cei ce se succedau pe tronul moldovenesc aveau să fie loiali Poloniei, și anume aceea a asumării obligației de fidelitate de către factorul statornic și, în ultimă instanță, decisiv în orientarea politicii externe a statului, și anume boierimea autohtonă. Prin urmare, se poate presupune, cel puțin, că lipsa de interes manifestată de Sigismund August față de soarta vasalului său, Bogdan Lăpușneanu, care, după cum se știe, a fost înlăturat de Ioan Vodă cel Viteaz în anul 1572³⁶, se datora și faptului că regele și consilierii săi vor fi considerat că fiul lui Lăpușneanu nu mai era indispensabil pentru interesele Coroanei în Moldova, de vreme ce ele fuseseră asigurate prin amintita obligație asumată de boierii țării la Lublin, în anul 1569. Această atitudine evidențiază însă, după părerea noastră, și inconsecvența politicii poloneze față de Moldova, cauzată de dorința de a se menține cele mai bune raporturi cu Poarta, căreia era dispusă să-i facă concesii dintre cele mai mari, în ceea ce privește sferile de influență la Dunărea de Jos. Dar, explicația unei atari stări de lucruri trebuie căutată, înainte de toate, în situația politică internă din Polonia, marcată de eforturile lui Sigismund August de a înfăptui uniunea reală între Coroană și Lituania, condiție esențială a asigurării stabilității politice externe a Poloniei³⁷. Or, așa ceva nu se putea realiza fără unele sacrificii, fie și temporare, în sfera obiectivelor urmărite de magnaii poloni, prin imprimarea unei anumite linii politicii externe a statului, în special a celor din Polonia Mică, cei mai interesați, din motive de natură economică, mai ales, în menținerea Moldovei sub controlul polonez. Dacă aceasta trebuia să fie atitudinea oficială a regatului, ea nu-i împiedica pe magnaii amintiți să încurajeze permanenta intervenție a unităților căzăcești în Moldova dintre anii 1577 și 1592³⁸. Pe acest fundal, domnul Moldovei, Petru Șchiopul, care l-a înlăturat din domnie pe Ioan Vodă, a încercat să joace un rol activ în desfășurarea evenimentelor politice din Polonia, aspirând el însuși la tronul acestei țări. Ce șanse ar fi putut avea este greu de calculat, dar faptul că el se adresase în acest scop sultanului, căruia, pentru a-i câștiga bunăvoința, îi oferea imense cîștiguri materiale și financiare pe seama Poloniei³⁹, este cât se poate de semnificativ. El ilustrează cu pregnanță gradul avansat de înfriurare pe care îl căpătase Poarta asupra situației politice din Polonia, în urma impunerii celor doi regi, Valois și Ștefan Bathory, consecință a slăbiciunii întregului organism statal, măcinat de contradicțiile de interese dintre magnaii și puterea centrală, și, în ultimă instanță, permite cercetătorului să tragă concluziile care se impun, referitoare la natura raporturilor politice româno-polone din această perioadă.

Nu putem încheia șirul contribuțiilor românești la studierea tematicii noastre, pînă la epopeea lui Mihai Viteazul, criteriul cronologic ce l-am adoptat în analiza lor, care, precizăm încă o dată, nu sînt egale nici ca valoare documentară și nici, mai ales, interpretativă, fără a le menționa pe cele relative la începuturile primei domnii a lui Alexandru Lăpușneanu. Cercetînd împrejurările în care s-au circumscris, Gheorghe Pungă⁴⁰ a ajuns la concluzia că „deși a ocupat tronul cu ajutorul armatei poloneze, noul domn al Moldovei

³⁵ *Ibidem*, p. 30.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Cf. Juliusz Bardach, *L'union de Lublin. Ses origines et son rôle historique*, în „Acta Poloniae Historica”, 21, 1970, p. 76 și urm.

³⁸ Menționate și de D. Ciurea, *op. cit.*, p. 33—34.

³⁹ *Ibidem*, p. 37.

⁴⁰ Gh. Pungă, *Noi considerații privind începutul domniei lui Alexandru Lăpușneanu*, în *Alia*, XVIII, 1981, p. 551—565.

nu a fost creația lui Sigismund August. Regele polon nu numai că nu a știut nimic în legătură cu alegerea noului pretendent, dar nu a fost informat la timp nici cu organizarea campaniei în Moldova⁴¹. Din contra, atunci cînd a aflat despre toate acestea, el era pus deja în fața faptului împlinit și a poruncit retragerea din Moldova a tuturor celor care participaseră la campanie și abținerea, în viitor, de la producerea unor noi invazii, întrucît se temea de reacția violentă a sultanului, ceea ce ar fi pus Polonia într-o situație delicată. În schimb, după ce situația s-a limpezit, nu a ezitat să-și asume „responsabilitatea acestui act care «nu era lipsit de folos pentru regat» [după cum se exprima regele — *n.ms.*], dar își exprima din nou teama că sultanul va rupe alianța încheiată cu tatăl său⁴². Aceste constatări, neaprofundate de autor, care, dealtfel, nici nu și-a propus să meargă mai departe decît a specificat în titlul articolului său, permit însă formularea unor concluzii de reală importanță pentru cercetarea problemei care ne interesează. În primul rînd, că trebuia acordată atenția cuvenită rolului magnaților, posesori de întinse domenii situate la granița cu Moldova, în înfrîurirea evenimentelor politice din această țară, așa cum am mai menționat și în rîndurile anterioare; apoi, că între politica externă oficială a statului și cea a unor astfel de grupări nu existau întotdeauna deosebiri de obiective, imediate și de perspectivă, ci doar în ceea ce privește modalitatea de urmărire a realizării lor. Exemplul citat este cit se poate de elocvent pentru susținerea acestei afirmații, de vreme ce instalarea lui Lăpușneanu trebuia să slujească, în ultimă instanță, interesele statului polonez, în sensul juridic al termenului, și nu numai pe ale celor care îl înfăptuiseră. Altfel, ar apărea cel puțin bizară asumarea de către Sigismund August a responsabilității acestui act, însoțită de exprimarea, fără echivoc, a satisfacției produse de finalizarea lui. Aceasta sugerează, prin urmare, importanța pe care continuau să o acorde cercurile conducătoare poloneze menținerii Moldovei în sfera lor de influență, ca mijloc eficace pentru asigurarea securității granițelor sudică și sud-estică ale regatului fără de incursiunile tătare și eventualele atacuri otomane, ce puteau fi susținute, uneori, de forțele armate ale unei Moldove, controlată exclusiv de Poartă. Mai mult chiar, preluarea domniei de către Alexandru Lăpușneanu era considerată, în aceleași sfere, ca o atașare *de facto* a Moldovei la Coroana polonă și, ceea ce este deosebit de important, în concepția regală care, bineînțeles, nu putea fi numai a celui ce o formulase ca atare, ea trebuia să inaugureze, cel puțin, șirul unor alianțe, avînd la bază, se subînțelege, participarea și a celorlalte două țări române, menite să asigure Poloniei o poziție avantajoasă la Dunărea de Jos, dacă nu se avea cîmva în vedere chiar întreprinderea unor acțiuni similare cu cea din Moldova și în Transilvania și Țara Românească, sau măcar în cea dintîi, a cărei importanță pentru echilibrul de forțe din răsăritul Europei în favoarea Poloniei era bine cunoscută celor interesați⁴³. O astfel de ipoteză nu pare a fi total hazardată, de vreme ce este cunoscută lipsa de realitate politică de care au dat uneori dovadă magnații poloni cu posibilități de influențare a politicii externe a statului. În cazul de față, presupunerea că așa ceva ar fi fost posibil, în condițiile în care Poarta nu era dispusă să discute cu nimeni „drepturile” sale la supremație în zona Carpaților orientali și sudici, apare mai mult decît ca o utopie.

Nu mai puțin relevantă este însă și constatarea lui Gh. Pungă, pe care, de asemenea, nu a extins-o, că Ferdinand de Habsburg „a cunoscut planurile nobilimii poloneze”, pe care, se pare, le-a încurajat, chiar în mod efectiv⁴⁴. Or, concluzia care se impune este aceea că regele roman colabora cu ea, dar în scopul de a-și realiza, cu sprijinul ei, și fără vreun efort deosebit din partea lui, care l-ar fi adus în fața unor noi dificultăți, pe lângă cele provocate de ocuparea Transilvaniei, în anul 1551, consolidarea stăpînirii asupra acestui principat, ca primă etapă pe drumul implantării, în perspectivă, a pajurilor imperiale pe lîngă Dunărie. În realizarea acestui obiectiv trebuia antrenat și Lăpușneanu care se grăbise să-l asigure că era dispus să-l sprijine împotriva otomanilor⁴⁵.

⁴¹ *Ibidem*, p. 563.

⁴² *Ibidem*, p. 563—564.

⁴³ „Mîna de soldați angajați acum un an — afirma regele în luna februarie 1553, referindu-se la evenimentul amintit — a adus, cu ajutorul lui Dumnezeu, unirea la Coroană a statului moldovenesc, țară care nu este nici fără importanță, nici de disprețuit”, după care își exprima convingerea că „în acest an, bunul Dumnezeu va permite ca și alții încă, văzînd forța noastră și luînd în considerare buna noastră dispoziție, să se unească cu noi” (citat după Hurmuzaki, *Documente*, Supliment II, dar fără a fi comentat, de Gh. Pungă, în *op. cit.*, p. 564, n. 112).

⁴⁴ *Ibidem*, p. 564.

⁴⁵ Despre această intenție a lui Lăpușneanu, vezi tot Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 564.

Dar, dacă perioadei anterioare domniei lui Mihai Viteazul i-au fost consacrate un număr relativ mare de contribuții istoriografice, cel al lucrărilor care au abordat diversele aspecte ale raporturilor politice româno-polone în timpul domniei sale este incomparabil mai mare. Explicația acestei stări de lucruri este simplă și nu mai insistăm asupra ei. Seria lor a fost deschisă, după cum se știe, de valoroasa, și astăzi încă, deși neterminată, istorie a lui Nicolae Bălcescu⁴⁶. O abordare de ansamblu a problematicii domniei lui Mihai Viteazul, cu referirile necesare la raporturile cu polonii, a fost întreprinsă apoi de Nicolae Iorga⁴⁷, iar după el de P. P. Panaitescu⁴⁸. Prima monografie consacrată special raporturilor politice româno-polone în timpul domniei lui Mihai Viteazul aparține însă istoricului Ilie Corfus⁴⁹ și este cu atât mai valoroasă, cu cât i-au fost atașate un număr impresionant de documente inedite, fapt ce-i conferă calitatea de a fi, în egală măsură, și un important instrument de lucru. În cercetarea acestei epoci, Ilie Corfus a procedat, cum singur mărturisese în prefața cărții, „cu toată nepărtinirea și cu toată neîndurarea”. Căci, continua el întru justificarea metodei sale, „nu e nimic defăimător pentru figura lui Mihai Viteazul redarea cât mai fidelă a opiniei în care-l vedea polonii, admiratori și adversari. Tot așa nu știrbește nimic din figura lui Sigismund III și a lui Ioan Zamojski înfățișarea lor în lumina în care îi vedea domnul român”⁵⁰. Autorul nu s-a limitat însă numai la atât, ci s-a străduit să încadreze raporturile politice ale țărilor române cu Polonia în contextul relațiilor interstatale din sud-estul european, reușind să pună în circulație o lucrare de permanentă referință pentru orice cercetător al acestei perioade. Concluzia generală care se poate desprinde din această cercetare, e drept, în bună parte evenimențială, este aceea că risipa de eforturi făcută de Polonia pentru a împiedica realizarea operei plănuită și, pentru moment, realizate de Mihai Viteazul nu a fost justificată de rezultate. Departele de a-și vedea încununată de succes misiunea pe care și-o asumase de a face regatul polon stăpîn pe gurile Dunării, înainte ca habsburgii, în care a văzut, ca și Ștefan Bathory, a cărui politică față de aceștia a continuat-o, întotdeauna dușmanul implacabil al țării sale, să i-o ia înainte, Jan Zamojski, „arhitectul” de neînvădit al întregului edificiu de alianțe polono-otomano-tătare îndreptate împotriva lui Mihai, a trebuit să constate că de pe urma campaniilor sale „Polonia rămase la Dunăre... numai cu amintirea faimei sale războinice, cîștigată în lupte vijeliose cu un mare voievod român”⁵¹.

Un alt aspect al raporturilor politice româno-polone din această perioadă a fost abordat într-un studiu, bazat, în special, pe informații documentare conținute de valoroasele colecții *Diplomatarium Italicum* și *Hurmuzaki*, de D. Ciurea⁵². Este vorba de lămurirea circumstanțelor în care a preluat domnia în Moldova Ieremia Movilă, de natura raporturilor cu Polonia, împrejurările și reacția internă și externă la intrarea lui Mihai Viteazul în Moldova în anul 1600 și evenimentele de după această dată, pînă la sfîrșitul domniei lui Ieremia Movilă, în anul 1607. În legătură cu cel de al doilea aspect, reținem opinia autorului, potrivit căreia jurămîntul de credință față de regele polon, depus de Ieremia Movilă la Iași, în ziua de 27 august 1595, care, „în formă, nu depășea pe cele anterioare ale domnilor moldoveni, a căror lungă serie o încheie, era prestat doar de circumstanță, Ieremia Movilă considerînd, totuși, Moldova ca stat aparte, în strînse relații de colaborare, numai, cu Polonia, pentru a putea face față mai ușor pretențiilor turcești și tendințelor expansioniste ale politicii habsburgice”⁵³. Cît privește motivarea de către Zamojski a acțiunii sale, în urma căreia Ieremia a fost instalat prin forța armelor poloneze, ea constă în invocarea necesității asigurării securității granițelor sudică și sud-estică ale Poloniei, Moldova continuînd a fi considerată de el drept „un zid puternic pentru Polonia”⁵⁴. Că și regatul polon ar fi trebuit să-și asume aceleași obligații față de Moldova nu l-a preocupat pe cele-

⁴⁶ N. Bălcescu, *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul*, ed. A. Rusu, București, 1970.

⁴⁷ N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1935.

⁴⁸ P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936.

⁴⁹ Ilie Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, cit.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 111.

⁵¹ *Ibidem*, p. 181.

⁵² D. Ciurea, *Despre Ieremia Movilă și situația politică a Moldovei la sfîrșitul sec. XVI și începutul sec. XVIII*, în SCȘI, ist., 2/1957, p. 323—337.

⁵³ *Ibidem*, p. 325.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 326. Pentru alte detalii în legătură cu această contribuție vezi și Veniamin Ciobanu, *Relațiile politice ale Moldovei cu Polonia în secolele XVI—XVIII, în lumina unor cercetări recente*, în Rdl, 6/1977, p. 1109—1111.

brul cancelar și comandant de oști, cum nu a preocupat nici pe predecesorii și nici pe succesorii săi în aceste demnități, cu atât mai mult, cu cât așa ceva nici nu era în spiritul vremii.

Deși nu abordează direct tematica raporturilor româno-polone, studiul lui Carol Göllner, consacrat aparatului diplomatic al lui Mihai Viteazul⁵⁵, merită a fi reținut în această trecere în revistă, deoarece activitatea diplomatică a marelui voievod, desfășurată prin intermediul unor credincioși și capabili colaboratori în domeniu, viza și Polonia. Și nici nu se putea altfel, de vreme ce acest stat a constituit nucleul unei alte activități diplomatice, menită să o contracareze pe cea a lui Mihai Viteazul, despre care însuși Zamojski se exprima că urmărea „să jongleze cu lumea întreagă”⁵⁶. Căci, prin această activitate, marele voievod, reactivind principiul de bază al politicii externe a lui Ștefan cel Mare — idee ce se desprinde limpede, deși nu a fost formulată ca atare, din întreaga prezentare de către autor a derulării demersurilor diplomatice în discuție — și anume acela de a nu avea mai mulți dușmani în același timp, a încercat să obțină sprijin și în Polonia, încă în luna august 1596. Atunci, a cerut unuia dintre dregătorii poloni, cu care se afla în relații, să intervină pe lângă Zamojski, pentru a-l convinge să-l împiedice pe hanul tătarilor crimeeni să invadeze Țara Românească. Dar, în loc să ia în considerare apelul domnului român, Polonia, condusă, de fapt, de Zamojski, îngrijorată de soarta obiectivelor sale la Dunărea de Jos, ce era pusă sub un grav semn de întrebare de succesele militare ale domnului român, îi sprijinea prin toate mijloacele pe adversarii acestuia. Într-o astfel de situație, Mihai a făcut o altă încercare, și anume aceea de a izola Polonia de dușmanii săi, pentru a-i anihila mai ușor, eforturi ce pot fi urmărite și în paginile ultimului capitol al monografiei lui Ștefan Ștefănescu, consacrată istoriei Țării Românești de la Basarab I la Mihai Viteazul⁵⁷.

Mobilurile atitudinii, hotărât dușmănoase, a Poloniei împotriva politicii externe a lui Mihai Viteazul, în general, a planului său de unire a țărilor române, în special, pot fi mai bine înțelese și din trecerea în revistă, făcută de D. Ciurea⁵⁸, a etapelor apropierei acestei țări de Poartă, întreprinsă din nou în această perioadă, căreia a trebuit să-i facă importante concesii privind suzeranitatea asupra Moldovei și a Țării Românești. Cercurile conducătoare poloneze, în frunte cu Zamojski, vedeau în această colaborare singura politică externă rațională și, deci, folositoare regatului, deoarece Imperiul otoman nu prezenta un pericol real pentru interesele sale, așa cum îl constituia cel habsburgic. Ca urmare, menținerea țărilor române sub dominația otomană, dar, precizăm noi, într-o formă care să nu excludă definitiv influența polonă, era mult mai preferabilă decât transformarea lor în provincii otomane, cum se pare că se preconiza la Poartă, după afirmațiile autorului, în toamna anului 1591, după fuga domnului Moldovei, Petru Șchiopul, în statele imperiale, sau trecerea lor, fie numai și sub influența imperială și cu atât mai puțin sub dominația sau stăpânirea ei efectivă. De aceea, atât în tratatul polono-otoman, din 15 ianuarie 1592, cât și în cursul negocierilor purtate în luna august același an care au dus la încheierea unui nou acord, la 15 ianuarie 1593, se specifica în mod expres că Moldova și Țara Românească, „ca și alte state”, erau numai supuse Imperiului otoman⁵⁹. Aceasta nu i-a împiedicat însă pe magnații poloni, care se bucurau, fără îndoială, de aprobarea tacită a cancelarului, să sprijine încercarea pretendentului Petru Alexandrovici de a se menține în scaunul domnesc, ocupat cu ajutorul populației moldovenesti revoltate, motiv pentru care Poarta a amenințat Polonia cu război⁶⁰. În acest context, reține însă atenția un alt element, consemnat numai de autor, pentru implicațiile sale asupra cadrului internațional în care s-au derulat raporturile poli-

⁵⁵ Carol Göllner, *Despre aparatul diplomatic al lui Mihai Viteazul*, în *AIAC*, IX, 1966, p. 85—107.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 86.

⁵⁷ Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească. De la Basarab I „Întemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 143—171.

⁵⁸ D. Ciurea, *Relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, cit.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 42; în ceea ce privește posibilitatea transformării celor două țări române în provincii otomane, sigur este că în anul 1595 sultanul a fost de acord cu această soluție, în urma insistențelor unora din dregătorii săi, și a numit chiar doi beilerbei în fruntea lor, dar nu a putut-o pune în practică „din cauza vigoasei rezistențe românești, condusă de Mihai Viteazul, ca și noii conjuncturi internaționale create” (cf. Mihai Maxim, *Le statut de la Moldavie et de la Valachie à l'égard de la Porte ottomane dans la seconde moitié du XVIe siècle*, în *NEH*, VI, București, 1980, p. 239—240).

⁶⁰ D. Ciurea, *Relațiile externe ale Moldovei*, p. 43.

tice româno-polone în ultimul deceniu al secolului XVI. Este vorba de intenția Porții de a prelua din nou controlul asupra situației politice din Polonia și, totodată, de a uni din nou sub același sceptru Transilvania și Polonia, cum o făcuse prin susținerea lui Ștefan Bathory, dar de data aceasta cu scopul vădit de a împiedica atașarea Transilvaniei la tabăra habsburgică. Este vorba de promisiunea făcută principelui transilvănean Sigismund Bathory de a-l „face rege în Polonia”, în cazul în care tronul rămânea vacant, prin plecarea definitivă în Suedia a lui Sigismund III Wassa. Principele Transilvaniei își dovedise — aparent — utilitatea pentru interesele otomane, cu prilejul intervenției armate împotriva lui Petru Alexandrovici, întreprinsă cu asentimentul lui Murad al III-lea care îi cerea, dealtfel, în anul 1593, să lase în Moldova o puternică garnizoană⁶¹, capabilă să împiedice repetarea unor evenimente ce nu puteau fi controlate de Poartă. Dată fiind însă politica promovată în anii următori de Sigismund Bathory față de Moldova, ca, dealtfel, și față de Țara Românească, avem toate motivele să credem că amintita intervenție nu urmărea cituși de puțin consolidarea poziției otomane, ci, din contra, să se folosească de acest paravan, pentru a pregăti terenul în vederea impunerii proprii sale suzeranități.

O trecere în revistă a împrejurărilor politice interne și externe în care a avut loc campania lui Mihai Viteazul în Moldova, în lunile mai iunie 1600, a fost întreprinsă și de C. Cihodaru⁶². Reacția polonezilor la acțiunea lui Mihai, sprijinită clar de către moldoveni, cum reiese și din studiul citat, a fost însă pe larg analizată de Ilie Corfus. Noul său studiu consacrat raporturilor politice româno-polone din timpul domniei lui Mihai Viteazul⁶³, constituie o contribuție la fel de importantă, ca și celelalte pe care le-a adus până atunci, la cercetarea acestei tematici. Astfel, se poate urmări cu mai multă ușurință linia politică a lui Zamojski față de Moldova și Țara Românească, cauza esențială a imposibilității concilierii polono-habsburgice, ceea ce a paralizat toate planurile Ligii Sfinte. Și din nou ni se oferă o dovadă că lui Zamojski, recte regatului polon, ale cărui interese le reprezenta, nu-i convenea transformarea Moldovei în provincie otomană, pentru a cărei împiedicare l-a instalat pe Ieremia Movilă; el scotea însă, în acest fel, Moldova din Liga creștină și din războiul antiotoman, transformând-o într-un avanpost al politicii poloneze la Dunărea de Jos. Consecința a fost, după cum se știe, catastrofală intereselor românești, concretizându-se în subminarea unirii celor trei țări române de către Mihai Viteazul. La aceeași concluzie, și anume că instalarea lui Ieremia Movilă în Moldova „vădea intenția Poloniei de a pune stavilă încercărilor de canalizare a forțelor celor trei state românești împotriva Porții și, implicit, în sprijinul imperialilor”, a ajuns și Constantin Bălan, într-un studiu asupra activității politice și diplomatice a lui Mihai Viteazul, desfășurată în anul 1597⁶⁴. Această intensă activitate a fost determinată de necesitatea scoaterii din impas a Ligii Sfinte, în care intrase datorită gravelor eșecuri militare suferite în anul precedent, ceea ce nu se putea realiza fără asigurarea flancului nordic al Țării Românești, amenințat de uneltirile tătarilor, polonilor și ale lui Ieremia Movilă. Nu este, deci, de mirare că, în astfel de împrejurări, când erau în joc interese atât de diverse și, mai ales, contradictorii, războiul declanșat de Mihai Viteazul să capteze cea mai mare parte a atenției cercurilor politice, diplomatice și militare din Europa, în general, din Polonia, în special. Acest interes este ilustrat de numeroasele informații ce consemnează evenimentele amintite, aflate încă în arhive din Polonia, pe care Ilie Corfus le-a pus în circulația științifică, aducând, astfel, o nouă contribuție la cercetarea acestei perioade⁶⁵.

Acest ultim studiu al lui Ilie Corfus a fost prilejuit de aniversarea a 375 de ani de la prima unire politică a țărilor române sub Mihai Vodă Viteazul. Evenimentul a fost marcat, cum era și normal, de numeroase studii și articole de diverse dimensiuni și îmbrățișând cele mai variate aspecte ale activității interne și externe a marelui voievod. Pentru cercetarea celor care ne interesează în mod particular, vom reține studiul lui Camil Mureșan, consacrat cadrului internațional în care s-au desfășurat eforturile lui Mihai, vizind unirea țărilor ro-

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² C. Cihodaru, *Campania lui Mihai Viteazul în Moldova (mai—iunie 1600)*, în *CI* (s.n.), V, 1974, p. 131—145.

⁶³ Ilie Corfus, *Intervenția polonă în Moldova și consecințele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii*, în *RdI*, 4/1975, p. 527—540.

⁶⁴ Constantin Bălan, *Cîteva considerații despre activitatea politică și diplomatică a lui Mihai Viteazul, în 1597*, în *RdI*, 4/1975, p. 515—526.

⁶⁵ Ilie Corfus, *Luptele lui Mihai Viteazul cu turcii în lumina unor noi surse polone, în Mihai Viteazul. Culegere de studii*, redactori Paul Cernovodeanu și Constantin Rezachevici, București, 1975, p. 151—162.

mâne⁶⁶, cel al lui Eugen Stănescu, în care a surprins politica marilor puteri față de unire⁶⁷, al lui Andrei Pippidi, important pentru sesizarea mobilurilor opțiunii politice a lui Mihai Viteazul⁶⁸. Un loc aparte în cadrul manifestărilor științifice dedicate aniversării amintite îl deține, desigur, culegerea de studii *Mihai Viteazul*, sub redacția lui Paul Cernovodeanu și Constantin Rezachevici, care a strâns în paginile sale studii semnate de cunoscuți istorici și cercetători ai perioadei. Astfel, Carol Göllner a evidențiat, pe baza unor consemnări de epocă, semnificația europeană a luptelor purtate de Mihai cu turcii⁶⁹. Punerea în circuitul științific a acestor noi mărturii ale amplului răsunet pe care le-au avut faptele de arme și actele politice ale viteazului voievod român pe plan european contribuie la înlesnirea încadrării în istoria universală a acelor momente de mare încărcătură moral-spirituală din istoria poporului român, în comparație cu meschinăria și duplicitatea politicii marilor puteri ale vremii, ce nu urmăreau altceva, decât să-și atingă, cu ajutorul sacrificiilor românilor, propriile lor obiective care erau însă diametral opuse intereselor vitale ale acestora. Constantin Rezachevici a pus, apoi, în discuție un aspect nu mai puțin semnificativ, și anume cel al elaborării de către Mihai Viteazul a planului de cucerire a Moldovei⁷⁰. Cum era și necesar, autorul s-a referit și la raporturile domnului cu polonii. A reținut, în mod special, faptul, nerelevat, potrivit constatărilor sale, pînă atunci, că „încă de la începutul anului 1595 domnul muntean a încercat să stabilească relații bune cu regele Sigismund al III-lea”⁷¹. Aceste raporturi s-au bucurat însă de o tratare specială în cuprinsul altui studiu al lui Constantin Rezachevici, și anume în cel în care a prezentat campania lui Jan Zamojski din anul 1600 împotriva lui Mihai Viteazul⁷².

Cu aceasta încheiem însă și sumara, în comparație cu cantitatea și diversitatea lor, trecere în revistă a contribuțiilor istoriografiei românești la cercetarea tematicii care ne interesează. Concluzia care se desprinde de la sine este aceea că cercetătorul actual al istoriei relațiilor politice româno-polone din a doua jumătate a secolului XVI, în context internațional, nu pornește de pe loc gol. Din contra, el are la dispoziție atît surse editate, cît și contribuții istoriografice, dintre care unele de certă valoare științifică. Aceasta este însă latura pozitivă a concluziei, căci ea mai are una mai puțin optimistă. Este vorba de faptul că tocmai această varietate, mai ales de interpretare, dar și de surse documentare ridică în fața cercetătorului o sarcină deosebit de dificilă, el fiind obligat să facă o severă triere și să reconsidere multe, foarte multe chiar, din concluziile istoricilor români, poloni sau de altă naționalitate, ceea ce nu este lesne de întreprins, din cauză că unele surse documentare, de primă importanță, sînt aproape inaccesibile, datorită dispersării lor în diferite țări. Toate acestea nu justifică însă lipsa unei lucrări de acest gen în istoriografia românească. Ea trebuie înlăturată, căci această perioadă este cea în care țările române, îndeosebi Transilvania, au fost profund implicate în desfășurările de evenimente politice și militare din estul și sud-estul continentului, desfășurări în care raporturile bilaterale româno-polone au fost influențate și au influențat, la rîndul lor, evoluția relațiilor interstatale, în general.

⁶⁶ Camil Mureșan, *Cadrul internațional al luptelor pentru independență și unire sub conducerea lui Mihai Viteazul*, în *SUBB, Historia*, 1975, p. 3—10.

⁶⁷ Eugen Stănescu, *La politique des grands puissances et l'union des pays roumains sous Michel le Brave*, în *RRH* 3/1975, p. 499—522.

⁶⁸ Andrei Pippidi, *Le réssurrection de Byzance ou l'unité politique roumaine : l'option de Michel le Brave*, în *RESEE*, nr. 3/1975, p. 367—378.

⁶⁹ Carol Göllner, *Semnificația europeană a luptelor lui Mihai Viteazul în cadrul războaielor turcești din secolul al XVI-lea*, în vol. *Mihai Viteazul*, p. 25—36.

⁷⁰ Constantin Rezachevici, *Gîndirea politică a lui Mihai Viteazul și etapele elaborării planului de dobîndire a Moldovei*, în vol. *Mihai Viteazul*, p. 5—73.

⁷¹ *Ibidem*, p. 53.

⁷² Idem, *Luptele hatmanului Jan Zamojski cu Mihai Viteazul într-o tipăritură rară din Biblioteca Zamojski*, în *RdI*, 7/1979, p. 1327—1349.

IMAGINEA ȚĂRILOR ROMÂNE ÎN *THEATRUM EUROPAEUM*

DE

ANDREI CORBEA

1. O sistematică activitate de valorificare a izvoarelor externe ale istoriei medievale a României ne permite astăzi conturarea și evaluarea, cu o precizie sporită în comparație cu deceniile anterioare, a raporturilor reciproce dintre Țările Române și restul Europei, fie că este vorba de state vecine, implicate nemijlocit în desfășurările de pe teritoriul românesc, fie de factori de putere mai îndepărtați din punct de vedere geografic, dar care, în virtutea unor evoluții de structură a societății europene, își extind interesele, începînd cu a doua jumătate a secolului XVI, la scară continentală. Desigur că cercetări sistematice în arhivele străine au dus în primul rînd la descoperiri de ordin factologic, de natură să îmbogățească și să nuanțeze tezaurul de șfiri asupra unor epoci în care izvoarele interne sînt lacunare, iar istoriografia proprie aproape inexistentă. Poate la fel de importantă însă pentru opera de reconstituire istorică a acestor perioade este și definirea, — nu fără o anumită relativitate, — a cadrului spiritual, *mental*, în care se înscriu raporturile despre care vorbeam. Ne referim la ceea ce îndeobște numim „cunoaștere reciprocă”; bagajul de cunoștințe despre partener, care, alături de interesele propriu-zise de ordin economic sau politic, modelează și întreține relațiile, directe sau indirecte, între popoare. Disciplina denumită de specialiști *imagologie* își propune dealtfel investigarea acelor „imagini despre alte națiuni și popoare”, așa cum rezultă ele din materialul literar produs de un anumit scriitor, de o anumită epocă, de o anumită literatură națională¹. Desigur că rigorile comparatismului literar delimitează cu mai multă sau mai puțină strictețe domeniul cercetării; chiar dacă nu de puține ori informațiile utilizate depășesc perimetrul literar propriu-zis, criteriile se vor cit se poate de limitative și „specifice”. Inventarierea unor elemente „imagologice” relevante, fără a deosebi între sursele literare și cele neliterare (inclusiv *opinia publică*) este socotită de teoreticienii comparațiști drept o eroare metodologică².

Obiectivele istoriografiei actuale sînt departe de astfel de îngrădiri specioase; reconstituirea pe palierul „duratei lungi” a *mentalului* colectiv reclamă din capul locului, dincolo de orice delimitări artificiale, exploatarea tuturor categoriilor de surse ce stau la îndemîna istoricului; „Istoria mentalităților profită de rezultatele mai multor discipline, dar nu se transformă într-o sumă de elemente; acestea sînt preluate pentru a facilita analiza procesului de elaborare a valorilor, de înscriere a lor în durată, de preschimbare a lor în vectori ai vieții individuale și colective”³. La nivelul cercetării „imagologice”, ne interesează deopotrivă, de pildă, „ imaginea ” Țărilor Române în literatura istorică și în corespondența comercială străină, în operele de erudiție ale umaniștilor și în relatările călătorilor străini, în beletristică și în documentele diplomatice. De altfel, istoriografia noastră a pășit pe calea marilor sinteze „imagologice” odată cu opera lui Nicolae Iorga, care, pe lângă neobosită sa activitate de descoperitor și editor de izvoare străine, a demonstrat — dacă e să amintim doar faimoasa sa *Istorie a românilor prin călători* — valoarea (nu doar informativă) pe care o dețin pentru istoria națională asemenea mărturii, oricît de fragmentare, de

¹ Manfred Fischer, *Nationale Images als Gegenstand vergleichender Literaturgeschichte*, Bonn, 1981, p. 20.

² Ibid., p. 19.

³ Alexandru Dușu, *Sinteză și originalitate în cultura română*, București, 1972, p. 33.

disparate sau partizane⁴. În această direcție și istoriografia ultimelor decenii a produs, pe lângă monumentală colecție comentată *Călători străini despre Țările Române*, o serie de lucrări de ținută, rod al unor cercetări personale îndelungate și minuțioase, datorate unor P. P. Panaitescu, Carol Göllner, Paul Cernovodeanu, Adolf Armbruster, Alexandru Dușu etc.⁵

Există, fără îndoială, o anumită proporție între ciștigul informativ propriu-zis și cel relevant în registrul investigației de istoria mentalităților; categoriile de documente (scrise sau nu) „vorbesc” prin însuși specificul lor în chip diferențiat. Ne interesează corespondența diplomatică asupra Țărilor Române, circulând într-o sferă foarte restrânsă, cu caracter închis, dintr-o altă perspectivă decît știrile cu subiect similar publicate în foile volante și apoi în primele periodice europene: asupra a ceea ce înțelegem prin *mental colectiv*, cele din urmă se vor dovedi o sursă infinit mai fertilă decît primele, mult mai bogate însă pe planul conținutului informației. Altele sînt reperele selecției și prezentării știrilor în cele două cazuri, altele comandamentele politice și sociale cărora ele li se subordonează. Date fiind obiectivele centrate îndeosebi pe „foamea” informațională, editorii noștri de documente străine n-au nuanțat întotdeauna și îndeajuns asemenea diferențe ale nivelelor de interes, și de aceea, de pildă, documente de *opinie publică* străină, fără vreun bagaj informațional înedit sau senzațional, — dar în schimb mult mai interesante sub raport „imagologic”, — au „pălit”, alăturate fiind documentele diplomatice, în raport cu care sensul și importanța lor virtuală într-o istorie a mentalităților au fost pur și simplu neglijate sau deturnate către alte direcții⁶.

Istoriografia noastră, chiar și cea profilată pe studiul *mentalităților*, nu a vădit încă preocupări speciale, — cu excepții, desigur, dintre care cea mai notabilă este cea întruchipată de masiva colecție *Turcica*, editată și comentată de Carol Göllner⁷, — asupra „imaginii” Țărilor Române în „publicistica” sau în „opinia publică” a secolelor XV—XVIII. Există în această privință cel puțin două explicații obiective. În primul rînd, trebuie ținut seama de faptul că atît operațiunile de catalogare și sistematizare a depozitelor de foi volante și ziare, cît și valorificarea datelor a întîrziat considerabil, chiar și în marile biblioteci și arhive specializate din Occident (Aachen, Amsterdam, Bremen, Wolfenbüttel etc.) în comparație cu preocupările ce au vizat fondurile documentare diplomatice, socotite de istoria „evenimentală” ca fiind mult mai utile cercetării imediate. Cei care, în trecutul apropiat chiar, au întreprins investigații în aceste biblioteci și arhive au fost nevoiți să ia pe cont propriu operația de diferențiere calitativă a surselor; pe de altă parte, estimarea cantitativă a acestor surse a rămas pînă astăzi un factor indefinit, a cărui cercetare exhaustivă istoriografia românească nu și-a asumat-o încă. În al doilea rînd intervine un impediment de ordin metodologic: a studia în exclusivitate izvoarele „opiniei publice” în secolele XVI—XVIII înseamnă a dispune înainte de toate de o solidă viziune asupra conceptului, așa cum funcționa el în epocile respective. Confuziile cu alte categorii de surse sînt frecvente tocmai în absența sau în excesul reperelor disociative: de pildă, ca finalitate (practică) și ca expresie (fragmentară), publicistica secolului XVII întretine puncte de coincidență clare cu o istoriografie al cărei ideal declarat era conținut de formula *historia magistra vitae*⁸.

⁴ Vezi colecțiile de documente din seria *Hurmuzaki*, precum și cele editate și comentate de Nicolae Iorga, Andrei Veress, Ion Hudiș, P. P. Panaitescu etc.

⁵ La care se adaugă o sumedenie de lucrări speciale, publicate în reviste românești și străine; vezi contribuțiile de tipul celei datorate lui Horst Helge Fassel și Klaus H. Schröder, *Das Rumänienbild bei Sigmund von Birken*, în *SOF*, 31 (1972), p. 164—177.

⁶ Chiar și în *Călători străini...*, selecția, al cărei criteriu unic este enunțat de titlu, nu disociază între textele cu destinație diplomatică, erudită sau „publicistică”.

⁷ Carol Göllner, *Turcica*, vol. I—III, București, Berlin, Baden-Baden, 1961—1978.

⁸ Reinhart Koselleck, *Historia Magistra Vitae. Über die Auflösung eines Topos im Horizont neuzeitlich bewegter Geschichte*, în *Natur und Geschichte*, Stuttgart, 1967; e de ajuns să luăm în considerație numai și ritmul lent al transmiterii informației, accentuat în privința celor ce aveau puține legături cu actualitatea imediată sau cu teritoriul unde apărea „publicația”, pentru ca știrile să poată să treacă la fel de bine drept premise ale unui op istoriografic. Înșiși „gazetarii” secolului XVII se concep ca „istorici” — vezi Elger Blühm, *Fragen zum Thema Zeitung und Gesellschaft im 17. Jahrhundert*, în *Presse und Geschichte*. München, 1977, p. 61.

Este și cazul mării serii *Theatrum Europaeum*⁹, pe care ne propunem să o cercetăm mai îndeaproape în paragrafele următoare. Apărută între 1633 și 1738 în 21 de volume, unele dintre ele ajungând la cîte trei sau patru ediții fiecare, rostul ei precis, publicistic sau istoriografic n-a fost încă clarificat¹⁰. Înмănunchiind știri și relatări despre evenimente din toată lumea cunoscută și accesibilă atunci, petrecute între 1618 și 1718, ea reprezintă, fără îndoială, o sumă (selectivă!) a informațiilor care au circulat în publicistica a 100 de ani și care, de cele mai multe ori neprelucrate, au fost compilate și reproduse (la un interval de timp care a mers și pînă la 20 de ani de la desfășurarea evenimentelor) într-o ordine aleatorie. Între publicistică și istoriografie, seria, — ai cărei autori nu găsesc necesară o opțiune clară și definitivă, căci, în fond, criteriile epocii nu le-o pretindeau, — poate fi considerată astăzi din mai multe puncte de vedere ca deosebit de utilă investigațiilor imagologice. Aceasta în primul rînd deoarece limitele extreme ale informației concentrate aici pot trece drept repere fixe ale unui eșantion cronologic caracteristic pentru un moment cheie în dezvoltarea socială și politică a Europei. În al doilea rînd, selecția inerentă operată de compilatori în mulțimea știrilor ajunse în Germania secolului XVIII din diferitele colțuri ale continentului reprezintă în fond un reflex al interesului pe care publicul epocii, și „opinia” sa¹¹, îl acordă unui subiect sau altuia, o radiografie, mai mult sau mai puțin fidelă, a imaginii contemporane despre evenimente, personaje azi istorice și, în ultimă instanță, despre „marii actori” ai ceea ce însuși titlul seriei o sugerează, „scena Europei”, țările și popoarele, cu problemele lor politice, dar și sociale și, într-un anumit sens, naționale.

Pornind de aici, se impune a enunța premiza noastră, cum că problematica românească, așa cum apare ea oglindită în opinia publică occidentală (și în special germană) a secolului XVII și al începutului de veac XVIII își găsește o expresie relativ fidelă în eșantionul de informații și comentarii de epocă pe care îl cuprinde *Theatrum Europaeum*. Desigur că, pentru a epuiza subiectul, s-ar impune o investigație exhaustivă a marilor depozite de foi volante și ziare de epocă, precum și o foarte mîgăloasă comparare a informației primare (considerînd-o ca atare pe cea transmisă prin canal diplomatic sau comercial) cu textele publicate, așadar de uz public; interesantă ar fi urmărirea informației prin toate etapele prin care trece de la transmitător la receptor, cu alte cuvinte stabilirea precisă a traseelor informaționale, atît din punct de vedere geografic, cît și din punct de vedere politic (eventuale perturbări, falsificări etc.). În fine, din unghiul istoriei mentalităților, s-ar putea proceda la o cercetare comparativă a colecțiilor de documente existente ce reunesc scrieri despre problemele românești în secolul XVII (texte erudite, corespondență diplomatică și comercială, relatări de călătorie) cu documentele paralele de opinie publică: s-ar putea face distincții necesare între diversele nivele ale „imaginii” asupra Țărilor Române în funcție de destinatarul informațiilor, dar și de cel investit să le selecționeze (ambii factori fiind considerați în dimensiunea lor socială).

Asemenea deziderate rămîn a fi împlinite, — mizînd, desigur, pe accesul și exploatarea intensivă a depozitelor documentare străine, — în viitorul mai apropiat sau mai îndepărtat. Fără a scăpa din vedere obiectivele mai sus enunțate, ne-am limitat în studiul de față la conturarea propriu-zisă a imaginii Țărilor Române, așa cum se desprinde ea dintr-o lectură atentă a celor 21 de volume ale seriei *Theatrum Europaeum*.

2. Interesul scăzut al istoriografiei actuale, în Germania sau în restul Europei, pentru seria *Theatrum Europaeum* se datorează mai ales faptului că ea nu conține informație inedită (pe lîngă că parcurgerea și confruntarea textelor rămîne o operațiune efectiv anevoioasă, iar obiectivele, oricît de ambițioase, nu pot conduce la rezultate spectaculoase). Ne vom despărți, de aceea, de opinia lui D. Ciurea¹² cînd afirmă că, pentru cercetătorul român,

⁹ *Theatrum Europaeum: Oder Wahrhaftige Beschreybung aller denckwürdigen Geschichten, so hin und wieder, fürnehmlich in Europa, hernach auch in anderen Orthen der Welt, sowohl in Religion — als in Policy sachen...*, apărut la editura lui Matthäus Merian, la Frankfurt am Main; singura lucrare monografică ce i s-a consacrat pînă cum seriei este dizertația lui Hermann Bingel, *Das Theatrum Europaeum. Ein Beitrag zur deutschen Publizistik des 17. und 18. Jahrhundert*, München, 1909.

¹⁰ Primele îndoeli sînt le exprima deja Robert Prutz, *Geschichte des deutschen Journalismus*, vol. I, Hannover, 1845, p. 201.

¹¹ Vezi Jürgen Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Neuwied, 1976 și Margot Lindemann, *Deutsche Presse bis 1815*, Berlin, 1969.

¹² D. Ciurea, *Theatrum Europaeum. Prima colecție de istorie universală (cu știri de istorie a românilor)*, în „Studii”, 22/1969, p. 1165—1170.

lectura celor 21 de volume ar aduce un plus de informație asupra istoriei secolului XVII. Credem că documentele interne și externe, cite au fost publicate, cronicile autohtone și chiar cele ale străinilor aduc, reunite, mult mai multe elemente decît o pot face fragmentele mai mult sau mai puțin sumare, compilate și ele din alte surse, pe care le publică *Theatrum Europaeum*. Avantajele unui asemenea sondaj sînt însă, așa cum argumentăm și mai sus, de un alt ordin: dată fiind „rotunjimea” eșantionului, în acest caz se potrivește și mai pregnant concluzia lui Vasile Mihordea, la care ne asociem, formulată după cercetarea aceleiași prezențe românești în periodicalul parizian *Gazette* între 1680 și 1699: „Nous étions présentés à l'Europe au moins, qui nous a connus par ce moyen plus que nous n'avions pu nous imaginer”¹³. Pentru un viitor studiu asupra *mentalităților* ce au concurat la elaborarea politicii răsăritene a Occidentului și îndeosebi a Imperiului în secolul XVII, asupra modului în care conștiința publică apuseană a receptat realitățile specifice țărilor noastre, modelindu-se în funcție de aceste informații, cercetarea noastră poate reprezenta un prim (și modest) pas.

În cea ce privește informația globală asupra Țărilor Române, trebuie să arătăm de la început că, în comparație cu alte regiuni ale continentului aflate în obiectivul „redactorilor” din Frankfurt am Main, ea este cantitativ inferioară și, într-o anumită măsură, marginalizată. Unul dintre compilatori, Martin Meyer, declara la un moment dat că „știrile sînt cu atît mai rare și mai inexacte cu cît teatrul evenimentelor e mai departe de Imperiu”¹⁴. Esențială, însă, ni se pare prezența *continuuă, neîntreruptă*, indiferent de cotele mai ridicate sau mai scăzute de interes politic, a Țărilor Române ca *entități distincte*, în ceea ce „publicul” vremii socotește a fi „scena europeană”. *Theatrum Europaeum* nu face decît să continue a înregistra o linie constantă a acestei prezențe; nu este deloc lipsit de semnificație faptul că titlul cronicii bianuale a lui Konrad Lautenbach¹⁵, ca și cel al primei gazete săptămînale germane, apărute la Strassburg în 1609¹⁶, menționează expres Principatele printre punctele de interes permanent, aflate în atenția lor. La fel și titlurile celor mai multe volume din *Theatrum Europaeum* numesc Țările Române independent de Turcia, Polonia sau Ungaria, ceea ce confirmă odată mai mult realitatea că acestea, indiferent de servituțile politice cărora au trebuit să le facă față în diferite momente ale istoriei lor, au rămas în permanență repere perfect autonome, preocupînd „opinia publică” într-o măsură egală (cel puțin teoretic) ca și evenimentele din Franța, Spania sau Polonia.

Practic, însă, știrile ce privesc Principatele sînt incluse îndeobște în cuprinsul capitolelor relative la vecinile lor mai puternice, mai ales Turcia și Polonia (Transilvania, întărită în prima jumătate a veacului sub domniile lui Gabriel Bethlen și Gheorghe Rakoczy I și II, apare cu paragrafe separate); este în primul rînd urmare faptului că, neexistînd circuite informative directe din Moldova și Țara Românească spre Germania și Occident, știrile sînt atasate surselor obișnuite prin intermediul cărora sînt recepționate la destinație: sursa constantinopolitană (via Veneția) și sursa poloneză. (Cea de-a doua, tot mai activă în rețeaua europeană de informații a secolului XVII, face ca Moldova, cu care se află în relație directă, să apară mai frecvent în *Theatrum Europaeum* decît Țara Românească¹⁷, ale cărei comunicații directe vor renaște abia după 1685 — retragerea turcilor din Cîmpia Ungară și Ardeal). Se mai adaugă aici și faptul că, dat fiind caracterul știrilor, cu precădere politice (alte aspecte transpar doar mulindu-se pe această „specializare” foarte strictă), ele depind

¹³ Vasile Mihordea, *Les Principautés Roumaines dans la presse française au XVIIe siècle, in Mélanges de l'Ecole Roumaine en France*, Paris, 1932, p. 13.

¹⁴ *Theatrum Europaeum* (TE), VIII, p. 985 — vom folosi în notele ce urmează notația abreviată TE.

¹⁵ *Hoch und nider Teutschland/ auch in Franckreich/Schott — und Engeland/Hispansen/Hungarn/Polen/Siebenbürgen/Wallachey/Moldaw/Türckey...*; a apărut la Frankfurt am Main în 1591 sub titlul *Historicae Relationis Complementum*, apud Lindemann (1969), p. 95 și Heinrich Jacobi, *Die Entwicklung des Frankfurter Zeitungswesens bis 1850*, Diss., Frankfurt am Main, 1926, p. 32.

¹⁶ *Relation. Aller Führnemmen und gedencwürdigen Historien/so sich hin und wider in Hoch und Nieder Teutschland/ auch in Fraskreich/Italien/Schott — und Engelland/Hispansen/Hungern/Polen/Siebenbürgen/Wallachey/Moldaw/Türckey/etc...*, apud Lindemann (1969), p. 91.

¹⁷ Vezi Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. I, Vălenii de Munte, 1915, p. 286; autorul înregistrează pentru Țara Românească aceiași claustrare pe planul comerțului ei exterior.

și de cei care, la Constantinopol, Varșovia sau Cașovia, le selecționează în primă instanță, preferind, de bună seamă, acele informații ce interesau în centrele respective și care priveau, mai mult sau mai puțin, și afacerile poloneze, otomane sau imperiale. Nu întâmplător, evenimentele din Țările Române sînt consemnate mai des, mai amănunțit și mai exact după 1650, cînd, odată sfîrșit Războiul de 30 de ani, politica habsburgică, și implicit Imperiul a cărui opinie publică o regăsim în *Theatrum Europaeum*, va acorda atenție sporită acestei regiuni din Europa. De la marile frămîntări din anii 1658—1662, volumul și calitatea informațiilor vor crește neconținut, desigur, și în concordanță cu perfecționarea liniilor poștale și de comunicație.

Analiza textelor cu privire la Țările Române pe care le publică *Theatrum Europaeum* aruncă o lumină edificatoare asupra căilor de transmitere a informației din principate către Germania și Occident. Pentru primele decenii ale veacului XVII intermediarul principal îl mai constituie canalul maritim Constantinopol—Veneția. Unul dintre compilatori, Schleder, declară la un moment dat chiar că știri despre bătăliile cu păgînii pot fi recepționate doar prin Veneția¹⁸; formulele cu care se deschid anumite paragrafe nu lasă îndoială asupra provenienței constantinopolitane a informațiilor, mai ales că, și în structura volumelor, capitolele „turcești” urmează direct sau sînt integrate celor „italiene” și „venețiene”¹⁹. Despre nemulțumirile poloneze la adresa lui Ștefan Tomșa²⁰ sau despre războiul dintre Vasile Lupu și Matei Basarab compilatorii de la Frankfurt am Main utilizează informații sosite în mod cert prin Constantinopol și Veneția²¹; intermediarii sînt mai mult sau mai puțin întâmplători: în 1671, de pildă, știri din Constantinopol, Zanté, Smirna, Ragusa și Adrianopol ajung la Veneția aduse de corăbii franceze sau de negustori turci (?) sosiți via Ragusa²². În cîteva cazuri, ca de exemplu bătălia de lângă Cluj, în care și-a găsit moartea Gheorghe Rakoczy II²³ (sau, într-un alt context, asediul Vienei din 1683), sînt sursă informații din surse diferite asupra aceluiași eveniment, informații reproduse însă cu scrupulozitate de compilatori, uneori fără să sesizeze contradicțiile dintre ele — cum se întâmplă în volumul XIV, cînd, sentimentele sultanului față de Brîncoveanu sînt descrise într-un fel din sursă ardeleană și în alt fel din sursă turcească²⁴. E de adăugat aici și faptul că, de la un moment dat, după ce în capitala otomană se stabilesc misiuni diplomatice occidentale, Veneția pierde monopolul informațiilor turcești; de mai multe ori, în *Theatrum Europaeum* sînt pomeniți, în calitate de corespondenți, agenți imperiali (un Greifenklaw²⁵ și un Reminger)²⁶, olandezi²⁷ sau polonezi (despre misiunea pașei de Silistra de a-l supraveghea pe Matei Basarab se află în Occident prin intermediar polonez, după ce informația fusese adusă la Varșovia de un curier sosit de la Constantinopol)²⁸.

Canalul polonez este, oricum, preferat de destinarii germani ai știrilor românești, în primul rînd datorită cîștigului în timp pe care îl realizează în comparație cu cel tradițional prin Veneția²⁹. Moldova este, am văzut deja, net avantajată pe acest traseu, unde, ca informatori, funcționează, pe lângă solii și curierii polonezi, înșiși domnitorii, despre a căror riscantă activitate, precum în cazul lui Ștefan Petriceicu, „publicul” occidental și, implicit, *Theatrum Europaeum*, este la curent³⁰. Desele incursiuni poloneze în Moldova (pînă la 1630 și după 1672) angajează îndeosebi pe curierii militari, mai rapizi și mai efi-

²⁰ TE I 686.

¹⁹ Ba chiar și capitole „romane” (TE XI 376); știrile constantinopolitane se asociază de fapt din capul locului celor venețiene: vezi, de exemplu, TE I 1141, TE III 206, TE III 281.

²⁰ T¹ I 686.

²¹ TE IV 156.

²² TE X 695.

²³ Bingel (1909), p. 79, constată că s-au folosit atît o sursă turcească, recepționată prin Veneția, cit și una din Cașovia.

²⁴ TE XIV 745, 877.

²⁵ TE V 464.

²⁶ TE IX 561.

²⁷ TE X 960.

²⁸ TE V 948.

²⁹ TE III 279: *inzwischen war ein Courier von dem Feldherrn Konieczpolski aus Podolien und zwar in grosser Eyle mit Advis.*

³⁰ TE XI 375.

cienți: de la Cracovia sau Varșovia, rutele informaționale trec prin Stettin, 'Hamburg'³¹, Danzig, Breslau, uneori direct de la Lvov sau Camenița³².

Transilvania este, în comparație cu Moldova și Țara Românească, cea mai prezentă dintre Principate și „piața” informațională a Occidentului și, desigur, și în *Theatrum Europaeum*. Implicarea principilor ardeleni în Războiul de 30 de ani îi proiectează într-o permanentă atenție și, în ciuda închiderii canalului direct prin Buda, corespondența circulă mai lesne și mai repede decât din celelalte Țări Române, care doar rareori sînt racordate la acest circuit privilegiat (numai cînd se relatează despre acțiuni ce privesc și Transilvania, ca de pildă intervenția lui Gheorghe Rakoczy II împotriva lui Vasile Lupu³³, înăbușirea de către același a răscoalei seimenilor din Țara Românească³⁴, alianța sa cu Mihnea și cu Constantin Șerban³⁵, incursiunile lui Grigore Ghica în Transilvania și neînțelegerile sale cu Mihail Apafi³⁶ etc.). Capitole întregi sînt consacrate tulburărilor din 1657—1663, de unde se poate presupune chiar și existența unor corespondenți direcți ai editorilor de periodice și foi volante (sași din Weissenburg³⁷, Sighișoara, Mediaș)³⁸, în afara canalelor diplomatice obișnuite spre Viena³⁹, prin Cașovia, Eperies⁴⁰, Pressburg, — sau, pe traseele mai lungi din Silezia (Breslau) sau chiar nordul Germaniei (Gross-Glogau⁴¹, Hamburg). După încorporarea Transilvaniei la Imperiu, sistemul poștal va fi introdus treptat, pe lângă curierii militari foarte activi în deceniile de tranziție, în așa fel încît, de pe urma sa, va profita și Țara Românească a lui Brâncoveanu, ce va dispune, în sfîrșit, de un canal direct spre Viena și Occident (corespondența domnitorului român cu Apusul era aici de notorietate „publică”, după cum reiese chiar din *Theatrum Europaeum*).

3. Am subliniat mai sus caracterul cu precădere politic al informațiilor despre Țările Române înmagazinate de *Theatrum Europaeum*. Spre deosebire de relațiile călătorilor străini sau de operele istoricilor și erudiților vremii, respectivele știri nu pot recompona un cadru social, cultural sau de civilizație — fapt valabil dealtfel și pentru capitolele mai consistente, consacrate evenimentelor din Germania, Franța, Anglia sau Italia. Un anume fond informațional despre Țările Române și locuitorii lor, pe care se grefează noile știri — să-l numim *orizont de predispoziții* — există la *publicul* german al secolului XVII; el se presupune și transpare chiar, atît de sumar însă, încît o încercare de a grupa materialul pe criteriile, desigur mai adecvate *imagologiei*, utilizate, de pildă, de Paul Cernovodeanu⁴² („Pămîntul românesc”; „Originea poporului român și latinitatea limbii”; „Statul feudal”; „Viața culturală și artistică”) sau de Adolf Armbruster⁴³ („Țara și locuitorii”; „Istoria politică”; „Viața social-economică”; „Lupta de clasă” etc.) ar fi hazardată în multe privințe. Vom încerca, totuși, ca dincolo de simpla enumerare crono-factologică — înfăptuită deja, cu inerente limite, de D. Ciurea⁴⁴, — să propunem o anumită segmentare problematică a informațiilor din *Theatrum Europaeum* privitoare la români, la statele din această parte a continentului și politica lor în veacul al XVII-lea; selecția, aranjarea materialului ce a stat la baza compilației, observațiile marginale ale compilatorilor, chiar și clișeele de limbaj ale epocii pot servi operațiunii de reconstituire a „imaginii” despre Țările Române cultivate de *opinia publică* pe care întreprinderea din Frankfurt am Main o înregistrează — n-avem vreun motiv să credem altfel — cu fidelitate, pot „mărturisii” despre ponderea reală a unei prezențe românești (dar și a unor absențe!) în conștiința europeană, aflate la baza unor idei și chiar prejudecăți ce s-au manifestat față de situația din această parte a continentului și sau mai ales, mai tîrziu.

³¹ TE IV 697.

³² Pentru Breslau TE V 600, TE VII 105, pentru Lvov și Camenița TE VII 413—417.

³³ TE VII 382.

³⁴ TE VII 872.

³⁵ TE VIII 1033.

³⁶ TE IX 910.

³⁷ TE III 776.

³⁸ TE IX 568.

³⁹ Din Viena se relatează permanent despre sosirea de trimiși din Transilvania.

⁴⁰ TE VII 872.

⁴¹ TE IV 697.

⁴² Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini*, București, 1973.

⁴³ Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, București, 1980.

⁴⁴ Ciurea (1969).

Primul element demn de reținut în legătură cu informațiile despre români în *Theatrum Europaeum* pornește, oricât ar părea de paradoxal, de la o confuzie aproape permanentă, de semnalat pe parcursul a aproape tuturor celor 21 de volume: deși pe harta Europei, publicată de editor chiar la începutul volumului I, Moldova (*Moldau*) și Țara Românească (*Wallachey*), apar marcate relativ clar, — în afara unor greșeli de toponimie pe care nu le mai comentăm, — textele înregistrează, în chip semnificativ (creдем noi) o continuă incertitudine a autorilor în a deosebi un principat de celălalt. Comentînd, de exemplu, relațiile turco-poloneze în jurul anului 1621, compilatorul amintește de cetatea *Cochyn*, ocupată de polonezi, din „Valahia”⁴⁵; exemplele pot continua: Gașpar Grațiani⁴⁶, Vasile Lupu⁴⁷, Gheorghe Duca și Ștefan Petriceicu⁴⁸, Dimitrie Cantemir⁴⁹ etc. apar în texte ca domni „valahi” sau ai „Valahiei”. Nu de puține ori locuitorii Moldovei sînt desemnați ca „valahi” (vezi, de exemplu, expresia „Der Hoshpodar in der Moldau mit 600 Wallachen”) ⁵⁰, Timuș Hmelnițki invadează „Valahia”⁵¹, orașul *Soczawa* se află de asemenea în „Valahia”⁵² iar operațiile militare din războiul ruso-turc din 1711 se petrec, cum era de așteptat, tot în „Valahia” (după ce, curios, reproducîndu-se „manifestul” lui Dimitrie Cantemir ce proclama ruptura cu Poarta, denumirea țării apare clar ca Moldova). Să fie vorba doar de incompetența geografică și lipsa de orientare a compilatorilor? Nu este exclus ca și acești factori să constituie o explicație. Dar, credem noi, se adaugă aici un element hotărîtor, iar faptul că, invers, confuzia dintre cele două principate are loc mult mai rar (moartea bătrînului Matei Basarab — nenumit — și investirea lui Constantin Șerban s-ar petrece în Moldova, de pildă⁵³) nu face decît să-l confirme: pentru conștiința europeană a epocii, poporul ce locuiește aici este unul și același, vorbind aceeași limbă, în ambele Principate. *Moldova* este utilizată doar ca denumire a țării, dar oamenii ce trăiesc acolo nu sînt decît aceiași „valahi” pe care istoricii vremii li socotesc cu tot mai mare certitudine urmași ai Romei. Această observație, aparent marginală, ce se desprinde din lectura seriei *Theatrum Europaeum*, întărește în ultimă instanță concluziile lui Adolf Armbruster, obținute în urma studierii întregului material istoriografic occidental produs în secolul al XVII-lea (inclusiv relatările călătorilor străini), ce atestă, — și în legătură cu termenul de valah”, în circulație atunci, — persistența dincolo de orice îndoială a ideii unității de neam a locuitorilor tuturor Țărilor Române⁵⁴.

Nu mai puțin interesante ni se par alte cîteva comentarii, foarte marginalizate și efectiv greu detectabile în textul stufos din *Theatrum Europaeum*, care semnalează însă, fără puțință de îndoială, prezența românească în Transilvania și în Ungaria superioară, prezență episodică, dar cu atît mai semnificativă. Aflăm, de exemplu, că în plin Război de 30 de ani, din tabăra suedeză a generalului Torstensohn, cu care dealtfel și Gheorghe Rakoczy I se afla în bune relații, seosea în Germania știrea că „națiunea valahă a luat armele împotriva împăratului, pentru a-și menține libertatea sa și a vecinilor săi”⁵⁵. Formularea este curioasă și cu atît mai enigmatică cu cît ni se spune că „deputați” ai acestei „națiuni” se prezentaseră la cartierul general al suedezilor pentru a-și oferi serviciile; puțin după aceea, cîteva sute de „valahi” luptau în regimentele generalului suedez Wrangel sub deviza „Pro verba Dei et Patria, suscipimus haec omnia!”, și, în pofida ofertei de iertare pe care le-o face împăratul, nu consimt să se despartă de suedezi. Cine sînt acești „valahi”? Răspunsul nu poate fi foarte precis; presupunem însă că este vorba de cete de țărani români trecuți din Transilvania în Ungaria superioară (și despre care relatează și călătorul german Daniel Speer)⁵⁶, țărani pentru care stăpînirea imperială se dovedise la fel de apăsătoare ca și cea maghiară din Ardeal și care credeau a-și fi găsit o șansă de libertate raliîndu-se suedezilor. Numele de „valah” se asociază tot mai des acum cu cel de „haiduc”: se rela-

⁴⁵ TE I 601.

⁴⁶ TE I 1054.

⁴⁷ TE VII 89.

⁴⁸ TE XII 696.

⁴⁹ TE XIX 784.

⁵⁰ TE XIV 248.

⁵¹ TE VII 225.

⁵² TE XI 758.

⁵³ TE VII 612.

⁵⁴ Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor*, București, 1972, p. 133.

⁵⁵ TE V 79.

⁵⁶ Vezi Andrei Corbea, *Der rumänische Stoff eines deutschen Barockromans*, în *RESEE*, 15 (1977), p. 479—492.

tează din Moravia că două cete de „valahi”, de 400 și 600 de oameni, băgaseră spaima în autorități⁵⁷, iar dintr-o scrisoare a palatului Ungariei trimisă la Viena și reluată de *Theatrum Europaeum* rezultă că grupuri de turci, maghiari și „țărani” (*Bauern*, termen prin care sint desemnați de asemenea „valahii”) luptă împotriva imperialilor⁵⁸; o știre din Breslau semnală că, în pasul Jablunka din Carpații slovaci, au făcut joncțiunea 1 000 de soldați ai lui Gheorghe Rakoczy I cu cete „valahe”, pentru a se îndrepta împotriva imperialilor⁵⁹. Din perspectiva surselor ardelen ale compilatorilor de la Frankfurt am Main (surse care aparțin în exclusivitate anumitor categorii sociale — nobili, burghezi, — și naționale — maghiari, sași), între „țăran”, „valah”, „haiduc” și adeseori „răsculat” (*Rebell*) analogia este subînțeleasă: imediat după căderea principelui Barsay se declanșează împotriva rivalului său Kemeny János o răscoală țărănească, stimulată și de turcii ce promit țărănilor eliberarea din iobăgie, iar răzvrătiții, ne-o spune *Theatrum Europaeum*, erau *lanter Wallachen*⁶⁰. „Valahi” și „țărani” vor apare menționați și mai târziu, luptând în cetele lui Emmerich Thököly⁶¹, dar și cind armatele imperiale ale lui Veterani aflate în Ardeal se apropie de Dunăre, ei se vor răscula împotriva garnizoanei turcești a Orșovei⁶².

Un alt aspect important ce trimite la un anumit cadru mental caracteristic atitudinii „publice” occidentale față de români și țările lor îl constituie permanenta asociere ce se face în texte între Transilvania, Țara Românească și Moldova; fără a se pomeni vreodată de Unirea lui Mihai Viteazul, al cărei ecou de „presă” a fost, după cum se știe, imens, fără a se face uz de argumentele istorice în acest sens, care, la rindul lor, circulau în literatura erudită a vremii, alăturarea lor constantă, fie că este vorba de evenimente politice ce le angajează în comun, fie că este pus în discuție destinul lor politic condiționat de spațiul geografic, este nu mai puțin simptomatică. Este adevărat că secolul XVIII înregistrează în general o stringere a legăturilor economice și politice dintre cele trei Principate, ce nu putea să scape corespondenților mai ales germani, interesați de afacerile ardelen; principii Transilvaniei, deopotrivă vasali turcilor ca și domnii de la București și Iași, se erijează acum tot mai pronunțat în protectori ai celor din urmă, iar cind un domnitor cu clare veleități independente ca Vasile Lupu se va opune, reacția unui Gheorghe Rakoczy II va fi cea cunoscută. Iată de exemplu că proiectele lui Gabriel Bethlen de a uni sub sceptrul său toate cele trei părți românești este cunoscut nu doar curților din Constantinopol și Viena, ci și opiniei publice: se relatează în *Theatrum Europaeum* că legatul imperial la Poartă semnală dregătorilor turci intenția clară a lui Bethlen de a-și subordona nu doar Ungaria, ci și Moldova și Țara Românească⁶³. Poziția celor doi principii Rakoczy apare și mai pronunțată în acest sens; după ce joacă un rol important în răsturnarea lui Vasile Lupu⁶⁴ și înăbușirea prin ascuțișul săbiei a răscoalei seimenilor din Țara Românească (*rebellierende Wallachen*⁶⁵), autoritatea sa se consolidează într-ait în celelalte două Principate incit domnitorii trec drept supuși ai lui Rakoczy II⁶⁶, obligați să-l urmeze în toate deciziile sale politice (inclusiv în aventura din Polonia, sfârșită cu dezastrul care le va aduce tuturor căderea). Impresia de „bloc” politic o lasă și relatarea despre faimoasa întâlnire de la Rucăr din 1659, dintre Gheorghe Rakoczy II, Mihnea, domnitorul Țării Românești și Constantin Șerban, trecut pe tronul Moldovei, proiectind în comun sub egida transilvăneanului eliberarea celor trei țări de sub stăpânirea turcească⁶⁷. Dacă Rakoczy înțelegea faptul că izbînda nu poate fi obținută decît prin acțiunea concertată a tuturor Principatelor — și de aceea tentativele sale repetate de a dispune de aliați credincioși în Moldova și Țara Românească, — cîțiva ani mai târziu, într-un context politic cu datele sensibile schimbate, inițiativele în aceleași direcții comune nu încetează: iată-l pe domnitorul Grigore Ghica, obligat de turci să intre în Ardeal cu circa 6 000 de oameni, întîlnindu-se în secret cu un trimis al principelui Apafi și avertizindu-l să nu se încreadă în turci, care, după spusele sale (în versiunea, foarte aproximativă, desigur, a informației corespondentului) ar intenționa

⁵⁷ TE V 244.

⁵⁸ TE V 320.

⁵⁹ TE V 599.

⁶⁰ TE IX 315—317.

⁶¹ TE XV 236, TE XII 1009

⁶² TE XIV 745.

⁶³ TE I 759.

⁶⁴ TE VII 382.

⁶⁵ TE VII 872.

⁶⁶ TE VII 612.

⁶⁷ TE VIII 1033.

să distrugă nu doar Transilvania, ci și pe frații creștini din Moldova și Țara Românească — apelul la unitatea de credință, dar și la comunitatea de interese politice este deasupra oricărei îndoieli⁶⁸. În fine, după ce amestecul austriac în Transilvania se va intensifica, Poarta însăși îi va asocia pe domnitorii români tentativei lui Emeric Thököly de a cuceri pentru sine tronul ardelean, oferind acestuia și aderenților săi adăpost și ajutor, adeseori cu imense sacrificii materiale⁶⁹.

4. Despre bogăția pământului românesc, mărturiile reținute de *Theatrum Europaeum* sint puse mereu în legătură — fapt deloc intimplător — cu o sumedenie de aspecte cu o tentă mai mult sau mai puțin politică. Interesele turcești, poloneze, austriece, mai tirziu rusești, urmăresc, pe lângă avantaje de ordin strategic, și asigurarea unei baze sigure de aprovizionare abundentă atit pe timp de război, cit și pe timp de pace. *Opinia publică* a epocii pare destul de bine informată în acest sens: Țările Române au reputația unor ținuturi înfloritoare care, pradă turcilor, au nevoie de „protecția” unor potențați creștini, ce-și revendică într-un limbaj relativ direct și frust „drepturile” de a fi părtași la această bogăție. Documentul cel mai interesant din această perspectivă îl constituie relatarea unor deliberări ale consilierilor imperiali de la Viena în legătură cu necesitatea intervenției austriece în Transilvania, în momentul cind, după un asediu îndelungat, cetatea Oradiei se afla la un pas de a fi ocupată de turci (1660). Se invocă acolo extraordinara fertilitate, recoltele abundente, bogăția în aur, argint, metale, sare, vin, vite, pe care turcii, ocupînd definitiv cele trei „provincii” și instalînd în fruntea lor pașale, le-ar putea utiliza într-un asalt final asupra Germaniei și întregului Occident; se recomandă, în consecință, dezlănțuirea unui război antiotoman, a cărui finalitate pentru Imperiu ar putea-o reprezenta ocuparea Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești⁷⁰. Obiectivele polonezilor nu sint nici ele departe de asemenea proiecte, despre care, în Occident, „publicul” este informat: dacă, la 1621, ambasadorul polonez la Poartă cerea ultimativ Marelui Vizir înlocuirea lui Ștefan Tomșa cu un urmaș al lui Ieremia Movilă⁷¹, mai bine de cincizeci de ani mai tirziu se relatează despre un proiect al lui Sobieski de a-și împărți cu țarul Rusiei posesiunile turcești, Poloniai revenindu-îi Ucraina, Moldova și Țara Românească⁷². Chiar și despre turci, ale căror intenții de a instala pașale în Țările Române sint de mai mult ori amintite în *Theatrum Europaeum*, circula zvonul că ar urmări, prin numirea lui Gheorghe Duca în calitate de hatman al Ucrainei, mutarea moldovenilor în Podolia, urmînd ca ei înșiși să „colonizeze” ceea ce numesc „Valahia”⁷³.

Pînă la împlinirea unor asemenea combinații, dintre care singura reușită a fost ocuparea definitivă a Transilvaniei de către imperiali, citim știri despre sute de „care” cu alimente pornind din Țările Române pentru a aproviziona garnizoanele turcești de la Cămeșița sau Bender⁷⁴, despre trupe imperiale, poloneze sau turcești ce se așează aici la „iernat”⁷⁵, preținzînd a fi întreținute pe socoteala domnului și locuitorilor, despre incursiuni de pradă ale tătarilor și turcilor, dar și ale polonezilor și cazacilor. Legende despre comorile unor Vasile Lupu⁷⁶ sau Constantin Brâncoveanu⁷⁷ (asociate de *opinia publică* occidentală cu prosperitate ce ar fi domnit în principatele acestora) pălesc însă chiar și pentru amatorii de senzațional în fața relatărilor despre pustiirile grozave ale diverșilor invadatori, ca, de pildă, cea făptuită de tătari și turci în Transilvania anilor 1658—1662, cînd „vaielele” și mizeria se întinseseră peste tot, inundînd ca un val negru, fără ca oamenii să i se poată opune, toată țara: regiuni și cîmpii întregi erau în flăcări. Băieții locuitori, dintre care doar jumătate supraviețuiseră, și-au căutat, de frică și groază, o salvare pe stîncile și virfurile munților celor înalți, dar mulți din ei, prinși, au fost fie trecuți prin ascuțișul săbiilor, fie luați ca vitele în robie”⁷⁸. „Nevinovată” pare mirarea sultanului care, trecînd în 1695, în fruntea trupelor sale, pe teritoriul Țării Românești spre cîmpurile de bătălie din Transilvania

⁶⁸ TE IX 910.

⁶⁹ TE XIII 698.

⁷⁰ TE IX 23.

⁷¹ TE I 687.

⁷² TE XII 853.

⁷³ TE XII 174.

⁷⁴ TE I 1054, TE XI 264, TE XII 173, TE XIX 547.

⁷⁵ TE IX 323, TE XII 693.

⁷⁶ TE VII 225.

⁷⁷ TE XX 429.

⁷⁸ TE VIII 928.

și Ungaria, îl chestiona pe Brâncoveanu în legătură cu ruina și pustietatea satelor și ținuturilor pe care le știa atât de bogate; la răspunsul domnitorului cum că de vină ar fi Thököly cu mercenarii săi, care, înainte de a năvăli asupra Ardealului, aveau grijă să prade Țara Românească, sultanul ar fi ordonat regimentelor sale să traverseze „provincia” în perfectă ordine⁷⁹. Mai curioasă este de fapt naivitatea corespondentului (sas, maghiar sau austriac), tentat dintr-o dată, probabil pentru a scoate și mai mult în evidență „ticăloșia” lui Thököly, să-i „umanizeze” pe turci.

De bună seamă că, în conștiința publicului european al secolului XVII, relațiile dintre Țările Române și Poartă apar în cu totul altă lumină decât încearcă s-o acrediteze acest din urmă corespondent, cu concursul, desigur, al „redactorului” volumului XIV din *Theatrum Europaeum*. Izvoarele informaționale sînt legate și ele de anumite interese și, dealtfel, nu este deloc dificil ca, dincolo de clișee aflate în uzanța foilor volante și a tuturor tipăriturilor cu subiect „turcesc” din secolul XV mai departe — pericolul păgîn și nelipsita idee, donquijotescă în veacul XVII, a cruciadei, — aceste interese să fie disociațe într-o manieră relativ previzibilă. O tentă mai mult sau mai puțin emoțională o au aprecierile generale asupra „Porții Otomane lacome de bani” și a pașalelor lacome, gata să încline pentru un candidat sau altul la domnia Principatelor în funcție de „aurul și argintul” ce-l primesc în schimb⁸⁰; e semnificativă observația unui compilator, cum că turcii încearcă „să se asigure de credința domnitorilor muntean și moldovean cu ajutorul arginților”⁸¹ — nu de puține ori se înregistrează în *Theatrum Europaeum* cererile crescînde ale turcilor pentru majorarea secătuitorului tribut⁸². (Intențiile turcești față de Polonia sînt la un moment dat evaluate în comparație cu ceea ce, un secol mai devreme, Soliman Magnificul realizase în Transilvania, Moldova și Țara Românească, adică să supună Porții întregul regat și să și-l facă tributar)⁸³. Lăcomia turcească se asociază cu arbitrarul și aroganța: deși promit solemn că „în Valahia și Ardeal nu vor pune pașale, ci le vor lăsa libere”⁸⁴, atrag atenția statelor vecine (în speță Poloniei) că n-au a-l învăța pe sultan cum să procedeze cu guvernatorii statelor sale⁸⁵, dintre care *Theatrum Europaeum* îi înregistrează mai puțin pe cei credincioși (ca de exemplu Ștefan Tomșa, apărut de Marele Vizir în fața reproșurilor poloneze cu argumentul că n-ar fi făcut decât să respecte ordinele Porții⁸⁶, sau Gheorghe Duca, răsplătit cu Ucraina, dar care, de polonezi, e învinuit că ar fi spoliat poporul și că ar fi strîns o mare avere deșă la Veneția)⁸⁷ și mai mult pe cei necredincioși: Miron Barnovski⁸⁸ și Constantin Brâncoveanu își vor pierde capetele (execuția celui din urmă, evniment de rezonanță europeană, va fi descrisă cu lux de amănunte)⁸⁹, Gheorghe Rakoczy II⁹⁰ și Kemeny Janos vor pieri pe cîmpul de bătălie, Moise Movilă⁹¹ și Ștefan Petriceicu⁹² vor trebui să se refugieze în Polonia (ultimul revine pe tron pentru scurt timp, spre „bucuria și satisfacția poporului”)⁹³, Dimitrie Cantemir va trebui să se exileze în Rusia⁹⁴. În opinia publică occidentală sentimentul permanent este că, deși temporar la dispoziția puterii otomane, domnitorii creștini din Principate nutresc fără încetare gînduri de revoltă; de mai multe ori, inclusiv în raportul austriac comentat de noi mai sus, se fac aprecieri asupra unor intenții prezente și viitoare ale acestora de a se debarasa definitiv de autoritatea Porții. Grigore Ghica, deși implicat într-o expediție turco-tătară de pedepsire a Transilvaniei, nu ezită să-i propună în secret lui Apafi o alianță anti-otomană⁹⁵, Dumi-

⁷⁹ TE XIV 745.

⁸⁰ TE VIII 1028.

⁸¹ TE XII 692.

⁸² TE IX 903.

⁸³ TE I 598.

⁸⁴ TE III 236.

⁸⁵ TE I 687.

⁸⁶ TE I 686.

⁸⁷ TE XII 696.

⁸⁸ TE V 898.

⁸⁹ TE XX 429.

⁹⁰ TE VII 1277.

⁹¹ TE III 283.

⁹² TE XI 477.

⁹³ TE XII 696.

⁹⁴ TE XIX 790.

⁹⁵ TE XIX 910.

trașcu Cantacuzino⁹⁶ și Constantin Cantemir⁹⁷ îl lasă să înțeleagă pe Sobieski că ar fi gata să i se alătore dacă familia nu le-ar fi zălogită la Constantinopol, Ștefan Petriceicu și Brâncoveanu întrețin o vastă corespondență cu statele creștine⁹⁸, despre care se știe nu numai în Occident, ci și la curtea sultanului, iar Mihnea III și Dimitrie Cantemir, ce treceau în fața corespondențelor lui *Theatrum Europaeum* drept agenți ai intereselor turcești⁹⁹, se vor răscula efectiv. E un curent pe care, oricât de precaută ar fi — în 1646, de pildă, aflăm că sultanul ar fi ordonat pașei de Silistra să urmărească cu cea mai mare atenție mișcările lui Matei Basarab (pirit, probabil, de Vasile Lupu) și, la cel mai mic semn de necredință, să-i trimită „capul” la Constantinopol¹⁰⁰, Poarta nu-l poate controla și stavili și, ceea ce ni se pare foarte important, *Theatrum Europaeum* reține chiar și dimensiunea populară a acestui curent: turcii, ce nu se mulțumesc cu presiunile asupra domnitorilor și boierilor, ci terorizează direct pe locuitorii Principatelor (se relatează scene sângeroase în Transilvania, în 1662, cînd țărani, victime ale jafurilor și crimelor otomane, sint lăsați săraci lipiți pămîntului¹⁰¹, iar în 1685, o scurtă incursiune poloneză în Moldova se soldează cu prinderea unor turci ocupați cu stringerea birului)¹⁰², se vor vedea atacați la fiecare pas de cete mai mici sau mai mari de țărani, deloc bucușori de acești „musafiri nepoftiți”¹⁰³ — entuziasmul popular pe care sursele poloneze îl notează constant cu ocazia expedițiilor lui Sobieski în Moldova are, chiar dacă nu în termenii reținuți de *Theatrum Europaeum*, o bază reală¹⁰⁴, ca și bucuria boierilor și tîrgoveților bucureșteni (*Liebe bey den Inwohnern*) la intrarea austrieilor, în 1716, în capitala Țării Românești, dintre care mulți îi vor urma, la retragere, în Transilvania, de frica „tiraniei și cruzimii” turcilor și tătarilor¹⁰⁵.

Mult mai nuanțate (în sensul tezei) sînt, în comparație cu tratamentul acordat raporturilor dintre Poartă și Țările Române, comentariile pe marginea intereselor strategice și politice ale marilor state creștine vecine cu Principatele; despre politica poloneză trebuie să presupunem că relatează, în primă instanță, polonezi (nu este o regulă, oricum), iar despre cea imperială agenți legați direct de obiectivele acesteia din urmă. Primele decenii ale secolului XVII găsesc atît Varșovia, cît mai ales Viena, în plină defensivă pe acest front politic. Complicațiile poloneze în Rusia și Ucraina, Războiul de 30 de ani pe de altă parte, slăbesc capacitatea de influență și intervenție a celor două puteri în Țările Române, care vor cunoaște (Transilvania după 1615, Moldova și Țara Românească după 1630) pînă la mijlocul veacului o relativ lungă perioadă de stabilitate. Vechile țeluri ale lui Zamoisky de a include Moldova în sistemul polon își mai găsesc încă ecou în *Theatrum Europaeum*; urmașii marelui cancelar, un Zolkiewsky, un Koniecpolsky¹⁰⁶, depun eforturi permanente pentru a-și restabili autoritatea asupra tronului de la Iași, aceasta fie pe calea armelor, cum s-a întîmplat în timpul revoltei lui Gașpar Grațiani¹⁰⁷, fie prin înțelegere cu Poarta, propunîndu-i acesteia să-i recunoască suzeranitatea asupra Moldovei, cu condiția ca Polonia să aibă un cuvînt greu în desemnarea „hospodarului”, pe care îl dorește om „drept”, ce să respecte deopotrivă interesele ambelor puteri¹⁰⁸. Pînă în jur de 1634 sosesc mereu informații despre pregătiri poloneze de război¹⁰⁹, despre tratative cu Poarta, în care Moldova ocupă un loc cu totul special, despre înclinația domnitorilor spre Polonia¹¹⁰. După înscăunarea lui Vasile Lupu și odată cu modificarea treptată a echilibrului de putere în estul Europei prin întărirea forței căzăcești sub Bogdan Hmielnički, pretențiile poloneze asupra Moldovei se estompează, pentru a ceda locul unei curtenii asidue față de potentatul moldovean; punctul culminant îl constituie nunta domniței Maria, fiica lui Vasile, cu Janusz

⁹⁸ TE XII 877.

⁹⁶ TE XII 692.

⁹⁷ TE XII 1036.

⁹⁹ TE VIII 1032, TE XIX 350.

¹⁰⁰ TE V 948.

¹⁰¹ TE IX 598.

¹⁰² TE XII 854.

¹⁰³ TE IX 906.

¹⁰⁴ TE XII 696. 1036.

¹⁰⁵ TE XXI 131.

¹⁰⁶ TE III 282.

¹⁰⁷ TE I 433.

¹⁰⁸ TE I 601.

¹⁰⁹ TE III 206, 277.

¹¹⁰ TE V 898.

Radziwill¹¹¹. La rîndul ei, Austria pare în aceste decenii și mai îndepărtată de afacerile românești; principii ardeleni, vasali Porții, încearcă să-și consolideze poziția tocmai pe seama Habsburgilor: pe sute de pagini putem citi în *Theatrum Europaeum* relatări extrem de amănunțite ale implicării lui Gabriel Bethlen în războiul din Boemia și Ungaria¹¹² (în care, afirmă corespondenții, ar fi excelat prin prădăciuni și pustiiri grozave), ca și, apoi, a intervenției lui Gheorghe Rakoczy I (îndemnat de Franța lui Richelieu) în același război¹¹³; în treacăt fie spus, ambii principii luptă cu regimete „valahe”¹¹⁴, iar în 1644 corespondenții fac pronosticuri asupra încetării ofensivei lui Rakoczy, căci soldații săi, în majoritate țărani, trebuiau să strîngă recolta¹¹⁵ (!).

Tragicul deceniu al șaselea al veacului, ce se va dovedi catastrofal pentru cele trei principate, va găsi în *Theatrum Europaeum* un interes tot mai sporit, uneori aproape prioritar (în comparație cu evenimente contemporane, precum cele din Anglia) pentru ceea ce se întîmplă în această parte a Europei. Odată cu adîncirea crizei poloneze și a încetării Războiului de 30 de ani, interesele Poloniei și Imperiului, vizavi de cele ale Porții, se regăsesc aici într-o nouă ipostază; evoluțiile ce-și au originea în acest deceniu nu vor conțeni decît la sfîrșitul veacului, odată cu pacea de la Carlowitz, ce va modifica hotărîtor raporturile de forțe în această regiune a continentului. Moldova lui Vasile Lupu este cea dintîi dintre Țările Române ce va intra acum masiv în atenția opiniei publice: între Polonia, spre care înclină¹¹⁶, și agresivitatea căzăcimii tot mai puternice¹¹⁷, Lupu trebuie să consimtă a se încuscri cu Bogdan Hmielnički, gest cu o semnificație ce o depășește pe cea matrimonială: în consecință, speriată de pericolele potențiale ale unei prezențe căzăcești în Moldova, Polonia va sprijini pactul dintre Gheorghe Ștefan, Matei Basarab și Gheorghe Rakoczy II, primind cu satisfacție distrugerea rezistenței cazacilor lui Timuș Hmielnički la Suceava, despre care *Theatrum Europaeum* relatează cu lux de amănunte¹¹⁸. Tratatul este urmează între cele trei Principate pe de o parte și Polonia pe de altă parte pentru a preveni o invazie turcească¹¹⁹, neînțelegerile ce relevă slăbiciunea poloneză în raport cu ambițiile lui Gheorghe Rakoczy II, atrag atenția asupra noii puteri răsăritene, Rusia aliată cu Bogdan Hmielnički, ce avertiza pe domnul „valah” Constantin al Moldovei (vezi confuzia anterior semnalată) să nu se alieze cu polonii catolici împotriva fraților de credință (iată deja leitmotivul preferat al viitoarei politici rusești de protecție a ortodoxiei balcanice), oferindu-se să-l protejeze și să-l ferească de dușmani¹²⁰ — să fie oare acesta un ecou al tratatului dintre Gheorghe Ștefan și Rusia? Oricum, se știe ce a urmat: decizia lui Rakoczy de a invada Polonia alături de suedezi, cazaci și de ceilalți doi domnitori români, comentată pe larg îndeosebi de sursele poloneze, determină și o semnificativă schimbare a atitudinii Porții, interesată în menținerea echilibrului, dar și în sfîrșimarea blocului aliat al Țărilor Române, devenit primejdios și pasibil de a scăpa de sub control; înfrîngerea trupelor ardeleni, la care au contribuit și tătarii, asigura turcilor rolul de arbitrii. Este și ceea ce sesizează cu multă acuitate un corespondent polonez, care, încercînd să explice de ce Rakoczy a fost cruțat de un dezastru total, declară că hotărîtor a fost faptul că „nu cumva Turcul să se înstăpînească de tot în principatul Ardealului, ceea ce n-ar fi de folos nici Coroanei poloneze și ar dăuna întregii creștinătăți”¹²¹.

Este momentul în care Imperiul se simte chemat de propriile interese să intervină. Eliberați de povara Războiului de 30 de ani, Habsburgii își doreau compensații: de fapt, încă din 1646, doi ani înaintea păcii westfalice, un ambasador al lui Rakoczy la Varșovia avertiza curtea de acolo că, odată încheiată pacea în Germania, se profila cu siguranță un conflict între imperiul și turcii¹²². Despre obiectivele celor dintîi în legătură cu Țările Române documentul de cancelarie reproduc de *Theatrum Europaeum* și amintit deja de noi

¹¹¹ TE VI 1116.

¹¹² În TE I.

¹¹³ În TE IV și V.

¹¹⁴ TE I 759, TE V 600.

¹¹⁵ TE V 340.

¹¹⁶ TE VII 83.

¹¹⁷ TE VII 225.

¹¹⁸ TE VII 415—417.

¹¹⁹ TE VII 419; de altfel, Rakoczy, Constantin Șerban și Gheorghe Ștefan primesc și indigenatul polonez, vezi TE VII 614.

¹²⁰ TE VII 613.

¹²¹ TE VIII 117.

¹²² TE V 984.

spune destule; emisari austrieci vor încerca să-i mobilizeze și pe principii germani, invocând nenorocirea celor trei Principate pustiite de turci și tătari, ca și amenințarea generală ce plana asupra creștinătății¹²³. Mai puțin sensibili la aceste argumente se arată însă locuitorii Transilvaniei și Ungariei superioare, ce-i întâmpină cu vădită dușmănie pe imperiali (și aceasta nu din prietenie pentru turci), refuzând să le dea „nici o bucată de piine”¹²⁴, trându-i ca „nechemăți” și răsculându-se împotriva lor¹²⁵. După moartea protejatului lor Kemeny Janos și consolidarea lui Apafi (ce nu ezită la rindul său să cocheteze cu Viena)¹²⁶, războiul, la care participă alături de turci contingente moldovene și muntene¹²⁷, se mută în Ungaria superioară și, vremelnic, se stinge.

Această politică de „cochetărie”, de echilibristică între turci și puterile creștine (politică pe care unii, ca Apafi, o practică din slăbiciune, alții însă, ca Brâncoveanu, dintr-o intuiție diplomatică deosebită) într-o epocă în care deșingolada puterii otomane se manifestă pentru întâia dată cu violență prin pierderea Ungariei, caracterizează la modul cel mai plener prezența Țărilor Române în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea. Iureșul victoriilor austriece și poloneze după alungarea turelor de sub zidurile Vienei îi bucură, fără îndoială, pe domnitorii români, dar îi face totodată mai circumspecți: riscul schimbării unei dominații cu o alta este acum mai clar decît oricînd. În pofida rezistenței unei părți a populației (chiar și săsească)¹²⁸ și a incursiunilor lui Thököly, sprijinit de turci, Transilvania, trădată de nobilime, va fi ocupată treptat de trupele imperiale, ce lichidează orice urmă de autonomie — *Theatrum Europaeum* consemnează cu scrupulozitate fiecare etapă a instaurării noului regim¹²⁹. Oscilațiile unor Constantin Cantemir și Constantin Brâncoveanu, suspecte și condamnabile în ochii corespondenților polonezi sau germani¹³⁰, exasperați, ca și patronii lor, de „duplicitatea” domnitorilor, nu sînt decît expresia unei tactici de aminare, de preservare a unei autonomii mai amenințate ca oricînd. Dealtfel, relativ la expedițiile repetate și pustiitoare ale polonezilor, conduși de cîteva ori de însuși regele Jan Sobieski (relatate cu exactitate în Occident prin corespondenți de război, ce consemnează pînă și episodul de la Cetatea Neamțului)¹³¹ sau cea a generalului Heissler în Țara Românească¹³² — expediții în care atitudinea acestora este mai curînd a unor cucertori — știrile, oricît de tendențioase, nu pot trece sub tăcere aroganța comandanților și jafurile soldaților de rînd, de unde ostilitatea declarată a populației¹³³ și a domnitorilor, ce li se opun cu armată (Constantin Cantemir dă foc holdelor, pentru a-i înfometa pe polonezi)¹³⁴, lichidează partidele interne lor favorabile, precum Costineștii în Moldova sau „generalul Pallicani” (Bălăceanu) în Țara Românească¹³⁵ și, deși sentimentele lor antiotomane sînt notorii chiar și pentru corespondenții lui *Theatrum Europaeum*, evită să ia o decizie definitivă fără garanții ferme pentru Principatele lor. O va lua mai tirziu Dimitrie Cantemir, alăturîndu-se în numele capitulațiilor lui Bogdan, fiul lui Ștefan (citați în textul unui „manifest” reprodus de *Theatrum Europaeum*), nerespectate de turci¹³⁶, Rusiei lui Petru I și va pierde tronul, pe care se instalează un *Mauro-Cordato*¹³⁷. Destinul Țării Românești se va hotări în același sens cîteva ani mai tirziu, după asasinarea succesivă a lui Brâncoveanu și Ștefan Cantacuzino¹³⁸.

5. O privire de ansamblu asupra calității informației despre Țările Române în *Theatrum Europaeum* conduce la o serie de concluzii pe care le-am anticipat deja în paragrafele anterioare: este vorba înainte de toate de primatul evenimentului, al „noutății”, față de

¹²³ TE IX 287.

¹²⁴ TE IX 323.

¹²⁵ TE IX 582.

¹²⁶ TE IX 596.

¹²⁷ TE IX 933.

¹²⁸ TE XIII 259.

¹²⁹ Vezi TE XII—XV.

¹³⁰ TE XIII 64, TE XIX 649.

¹³¹ Vezi TE XI—XIV; TE XIV 21.

¹³² TE XIII 1014.

¹³³ TE XII 849; TE XIV 747.

¹³⁴ TE XII 1035.

¹³⁵ TE XIII 1020.

¹³⁶ TE XIX 786.

¹³⁷ TE XIX 547.

¹³⁸ TE XXI 491.

descripția analitică, de comentariu (trăsătură „publicistică” prin excelență în raport cu relațiile călătorilor străini, în care sondajul este unul de adâncime), ceea ce dezavantajează, principal, demersul „imagologic”. Informațiile despre viața propriu-zisă a Principatelor, despre rânduilele lor, despre oameni și obiceiuri, se strecoară printre cele preponderent politice și, pe de altă parte, chiar și știrile cu privire la „actualitatea” politică internă din cele trei țări se află într-o disproporționată inferioritate numerică în comparație cu cele care se referă la interesele europene în această parte a continentului. Citim despre tulburările succesiunii lui Gabriel Bethlen (inclusiv despre revoltele nobilimii, stimulate de turci, împotriva lui Gheorghe Rakoczy I), despre conflictul dintre Vasile Lupu și Matei Basarab¹³⁹, despre complotul lui Gheorghe Ștefan și frământările singeroase ce au însoțit dețronarea lui Vasile Lupu, în fine, capitele întregi se ocupă de „războiul civil” ce a oprit pe Gheorghe Rakoczy II lui Acațiu Barsay, pe acesta din urmă lui Kemeny Janos, război sfârșit după moartea tuturor celor trei și înscăunarea lui Mihail Apafi. Dar chiar aceste evenimente își găsesc locul în înțelegerea de la Frankfurt am Main datorită dimensiunii lor politice depășind cadrul strict intern; chiar și foarte amănunțita relatare a exterminării și anihilării partidei Costineștilor de către Constantin Cantemir (a lui Herr Mirnosky și a cancelarului Vellizko¹⁴⁰) trebuie pusă în legătură cu interesul deosebit al publicului polonez și occidental față de echilibrul politic intern din Moldova între partizanii și oponenții unei „protecții” din partea lui Sobieski.

Se poate vorbi, așadar, pornind de la acest tip, exclusivist în fond, de informații, despre o *image* completă și fidelă a ceea ce erau Țările Române în secolul XVII? Un răspuns definitiv ar fi hazardat, iar ceea ce trebuie oricum precizat este faptul că orice *image*, inclusiv cea pe care o conturează *Theatrum Europaeum*, ca sinteză a unei anumite *opinii publice*, este parțială și, în funcție de o sumedenie de criterii, subiectivă. (În plus, nu trebuie să uităm că însăși substituția la care, inerent, recurgem, între *imagea* reconstruită de noi pe baza lecturii textelor, dar cu datele pe care ni le oferă perspectiva de astăzi, și *imagea* autentică, în circulație în secolul XVII, vehiculată de un public cu coordonate *mentale* specifice, este vulnerabilă). Senzaționalul¹⁴¹ și pasiunile imediate au și ele un cuvânt de spus: comorile unor Vasile Lupu (mereu altfel evaluată de corespondenți)¹⁴², Gheorghe Duca, Constantin Brâncoveanu aprind imaginația cititorului în legătură cu averile fabuloase ale Orientului — se consemnează la un moment dat chiar și descoperirea unei comori îngropate la Oradea¹⁴³; nu lipsesc nici informațiile matrimoniale despre nunta lui Gheorghe Rakoczy II¹⁴⁴ sau ale celor două fiice ale lui Vasile Lupu¹⁴⁵ și tot la același capitol al senzaționalului se înscrie și descrierea amănunțită a morții lui Brâncoveanu și a copiilor săi (se cunoaște până și rolul Cantacuzineștilor în această tragedie). Nume de riuri, cetăți și așezări românești (marcate și pe hărți¹⁴⁶, „imaginate” în gravuri mai mult sau mai puțin fanatizate¹⁴⁷), personaje politice, descrise și în funcție de poziția subiectivă a corespondenților (într-o lumină net defavorabilă apar, de exemplu, Gabriel Bethlen, avid de putere și

¹³⁹ TE IV 151.

¹⁴⁰ TE XIX 151; în *Gazette*, știrea, apărută ca o corespondență din Varșovia cu data de 15 februarie 1692, este aproape identică — vezi Mihordea (1932), p. 132.

¹⁴¹ Se relatează până și despre incendiatori prinși în Transilvania, vezi TE III 713.

¹⁴² TE IV 151, TE VII 225.

¹⁴³ TE IV 86.

¹⁴⁴ TE V 495.

¹⁴⁵ Nu este, credem noi, deloc întâmplător faptul că, în volumul VI din *Theatrum Europaeum* se include, în ciuda unei întârzieri de cinci ani de la consumarea evenimentului (cu precizarea de rigoare) o amănunțită povestire despre strălucitele ceremonii și petreceri, la care au participat sumedenie de soli străini, de la nunta fiicei lui Vasile Lupu, Maria, cu Janusz Radziwill, eveniment monden care capătă în ochii „redactorului” Schleder statură continentală. Ciurea (1969) nu observă că Schleder e perfect conștient de întârziere; textul a circulat (și a avut probabil și succes) în epocă, fiind folosit și de Eberhard Happel în *Historia Modernae Europae oder eine Historische Beschreibung des heutigen Europa*, Ulm, 1692. Tradus de Marcela Karadja, el a fost publicat mai întâi în revista „Icn Neculce”, IV, 1924, p. 253—260 și reluat în *Călători străini...*, vol. V, p. 643.

¹⁴⁶ În afară de harta Europei, se publică în TE VIII 972 și o hartă a Transilvaniei.

¹⁴⁷ Ca o gravură a Oradei, în TE XIV 236.

„slugă”¹⁴⁸ a turcilor, Gheorghe Rakoczy II, debusolat și alienat mintal după dezastrul din Polonia, Mihail Apafi, lipsit de autoritate, duplicitar și fricos, Gheorghe Duca, peste măsură de hrăpăreț; un personaj dilematic este Acațiu Barcsay, a cărui acțiune politică rațională în vremuri atît de tulburi îl va duce la pieire)¹⁴⁹, dar mai ales în concordanță cu statura lor politică reală (se detașează net un Gabriel Bethlen sau un Vasile Lupu¹⁵⁰; într-o lumină excesiv de palidă apare însă Matei Basarab, din vina și a relativei izolări informaționale a Țării Românești), sînt prezențe vii în *Theatrum Europaeum*, circulă, interesează, sînt înregistrate, comentate, prelucrate ca date ale unui cadru *mental* stabil, ale unei conștiințe europene active, de neconceput în secolul XVII fără Transilvania, Moldova și Țara Românească.

Care este oare pragul de unde informația se modelează în *imagi*ne? Fără a-l putea determina cu precizia pozitivismului, îndrăznim să afirmăm doar că, în privința prezenței Țărilor Române în *Theatrum Europaeum*, el a fost trecut.

„Descoperirea”, tîrzie, de către *opinia publică* a secolului XIX a problematicii românești n-a fost, de fapt, decît o „redescoperire”. Istoriografia noastră, ale cărei realizări în vederea alcătuirii unui corpus de izvoare externe sînt cu totul remarcabile, ar trebui să aibă în vedere și această latură, neglijată pînă acum și din motive obiective, a documentației esențiale asupra trecutului românesc; între aceste mărturii, publicarea și comentarea celor peste 200 de mențiuni cu privire la Țările Române în *Theatrum Europaeum* și-ar găsi un sens fundamental în operațiunea de regîndire a locului real pe care cultura și spiritualitatea românească îl ocupă în civilizația europeană modernă. S-ar confirma odată mai mult prețioasa idee avansată de Alexandru Dușu, după care „civilizația europeană nu a început să dobîndească dimensiuni cu adevărat continentale decît în momentul în care formele elaborate în diversele *centre ale lumii* au început să se întrepătrundă, decît atunci cînd Occidentul și Sud-Estul european au început să-și transmită sistematic valori culturale”¹⁵¹ și, într-un plan mai larg, știri, informații, *imagini*. Doar o analiză profundă și sistematică a surselor, între care *Theatrum Europaeum* prezintă avantajele despre care am vorbit, va putea arăta însă că mecanismul contactelor a funcționat în adevăr în dublă direcție, în așa fel încît „europenizarea Sud-Estului European a avut loc concomitent cu europenizarea Occidentului”¹⁵².

¹⁴⁸ TE I 787.

¹⁴⁹ TE VII 1028.

¹⁵⁰ Ale căror „imagini” se publică sub formă de gravură în TE I 217 și TE VI 1116.

¹⁵¹ Alexandru, Dușu, *Cultura românească și civilizația europeană modernă*, București, 1978, p. 54.

¹⁵² Ibid., p. 118.

NOTE LA ISTORIA LITORALULUI VEST-PONTIC

1. Un izvor cartografic puțin cunoscut: harta de la Cortona.

Înregistrarea momentului apariției așezărilor medievale de-a lungul Dunării, ca și pe litoralul vest-pontic este, fără îndoială, un fapt important pentru analizele de demografie istorică sau pentru cunoașterea vieții social-politice în zonele limitrofe lor. Pe baza izvoarelor scrise existente este încă dificil a distinge momentul real al apariției așezărilor propriu zise. Faptul este îngreuiat, între altele, de lipsa unei imagini clare asupra izvoarelor cartografice păstrate, ca și asupra filiației lor. Pentru secolul XIII, alături de harta nautică pisană, fundamental este portulanul cunoscut sub numele *Il compasso da navigare*, publicat pentru prima oară integral de B. Morzô¹. Sursă deosebit de bogată în informații, acesta din urmă conține o sumă de observații și precizări prețioase pentru departajarea aglomerărilor umane de restul notațiilor corespunzătoare accidentelor geografice sau brațelor fluviale. Punctele de escală sau porturile de oarecare anvergură se bucură, de regulă, de caracterizări aparte. Astfel este exemplul Mesembriei („porto bono, e sopra lo dito porto vederete uno castello”) sau al Varnei („porto per nave non guare bono, ma è bono estallo”), iar în interiorul continentului, Vicina („città de Vicina”)².

Deosebite de aceste escale apare mențiunea brațelor fluviului³, șase la număr, în ordine de la sud spre nord *Grossoeto*, *San Georgi*, *Aspera*, *Saline*, *Licostoma* și *Elexe*⁴. Importante sînt indicațiile oferite de portulan asupra navigabilității pe cursul acestor brațe dunărene, la data alcătuirii sale. Este vădit astfel faptul că orientările sînt date în funcție de punctul maxim de interes pentru navigatori, orașul Vicina. Accesul era sigur prin patru dintre brațe, dar mai facil prin *Aspera* și *San Georgio*. Și celelalte două brațe mai nordice erau navigabile dar, fapt semnificativ, **neobservas în analizele de pînă acum**⁵, nu

¹ Un fragment din portulan a fost publicat de Youssouf Kemal, *Monumenta Cartographica Africae et Aegypti*, tom IV (*Époque des Portulans suivie par l'époque des découverts*), fasc. I, Cairo, 1936, fila 1108—1110; textul integral la B. R. Morzô, *Il Compasso da navigare. Opera italiana della metà del secolo XIII*, în „Annali della Fac. di Lettere e Filosofia dell'Università di Cagliari”, 1947, iar partea referitoare la litoralul vest pontic de către E. Todorova, *More about Vicina and the West Black Sea Coast*, în „Études balkaniques”, 2, Sofia, 1978, p. 126—128 (cu traducere engleză) și B. Dimitrov, *Bălgarskite pristaništa v XIII i XIV v. spored dva srednovekovni portolana*, în „Arheologia — Sofia”, XXI, 1979, 1, p. 21—23.

² E. Todorova, *op. cit.*, p. 127—128.

³ Care nu trebuie confundate cu escalele omonime dezvoltate în secolele următoare.

⁴ E. Todorova, *loc. cit.*

⁵ Cum apare la S. Iosipescu, *Dans la Mer Noire pendant l'antiquité et le Moyen Âge: En lowoyant à la recherche de l'ancienne bouche sud du Danube*, în *RRH*, XXI, 1982, 2, p. 287 care preia o inconsecvență a E. Todorova în traducerea textului original al portulanului și consideră brațele *Saline* și *Licostoma* nenavigabile, în loc de *inaccessibile vaselor de tipul legno-lignum*. Compară și la E. Todorova, *op. cit.*, p. 126 pentru porturile Filea și Malatra (*La dicta Filea è bono tiradore de barche, ma non per altro legno grosso*; tradus corect: „...is a good haven for boats, but not for other larger vessels”) și p. 128, pentru Sulina și Licostomo (*E semeliante bocca de lo dicto flume, ma non ce po entrare legno*; tradus inconsecvent: „...is also an arm of the above river, however the river here is not navigable” — sic!).

pentru vase de tipul celor denumite *lignum* (*legno*)⁶. Distincția este necesară pentru înțelegerea mai corectă a modificărilor suferite de-a lungul evului mediu de gurile Dunării și implicit pentru evitarea unor interpretări istorice eronate.

Celor două izvoare cartografice deja amintite pentru veacul XIII le mai poate fi adăugat unul suplimentar, rămas până în prezent neutilizat în istoriografia românească. Încă din 1957 Vera Armignaco a semnalat un grup de hărți nautice, păstrate în biblioteca Academiei Etrusce de la Cortona⁷. Exemplarul cel mai interesant îl constituie cel înregistrat ca „Portulanul 105”, un fragment de hartă anonimă, nedată, cuprinzând și spațiul Mării Negre.

După descrierea hărții și analiza paleografică a notațiilor sale, autoarea a ajuns la concluzia că fragmentul păstrat reprezintă o copie din veacul al XIV-lea a unei hărți alcătuite cu un secol în urmă de către un italian⁸. Acestor încheieri le-a subscris mai târziu și G. Caraci care acordă exemplarului de la Cortona un capitol din cartea sa, dedicată hărților nautice din prima jumătate a veacului XIV⁹. Între argumentele hotărâtoare pentru datare merită a fi amintite cele care privesc reprezentarea deformată a Mării de Azov și a Crimei¹⁰, ca și prezența unor toponime și hidronime aparte pe litoralul pontic¹¹.

Dunărea este desenată atent, indicându-se insulele fluviale; în dreptul Deltei apar două brațe importante între care, lângă litoral, au mai fost desenate patru guri (vezi fig. 1). De-a lungul fluviului sînt desenate schematic castele pentru a desemna așezări fortificate¹². Pe malul drept dunărean sînt înregistrate, de la vărsare spre interior, localitățile *Selausa*, *Vesina*, *Tauista*, *Siste sano*, *Trenouar*, *Nicopoli*, *Budinico*, *Velunder*, *dinogra*, *Camoila*, *torazo*¹³. *Vesina* (Vicina) apare în dreptul unei insule. Merită a fi semnalată distincția între *Trenouar* (Tirnovo), acesta desenat în interiorul teritoriului sud-dunărean și *dinogra* (pe alte hărți nautice *drinago*), fapt ce exclude o identitate a acestor așezări, așa cum s-a presupus uneori¹⁴. La fel de improbabilă devine și identificarea cu Vidinul, presupusă mai recent¹⁵, *drinago* rămînînd încă o așezare cu localizarea în discuție.

Nici pentru toponimele notate de-a lungul litoralului harta de la Cortona nu aduce rezolvări. Mai mult decît atît, ea deschide noi probleme de identificări topografice prin denumirile care apar, în unele cazuri, pentru prima dată. În ordine, de la sud spre nord,

⁶ Pentru tipurile de vase în circulație în veacurile XIII—XIV vezi între altele G. Peti Balbi, *I nomi di nave a Genova nei secoli XII e XIII*, în *Miscellanea di Storia ligure in memoria di Giorgio Falco*, Genova, 1966, p. 65—86 și M. Balard, *La Romanie génoise (XII-e — début du XV-e siècle)*, Roma, 1978, p. 558, iar pentru acelea în circulație pe brațul Licostomo, vezi Anexa la V. Eskenasy, *Les Génois en Mer Noire : à propos d'une nouvelle édition des documents sur Kilia*, în *RRH*, XXII, 1983, 1, p. 87—95.

⁷ Vera Armignaco, *Una carta nautica della Biblioteca dell'Accademia Etrusca di Cortona*, în „*Rivista geografica italiana*”, LXIV, Firenze, 1957, fasc. III, p. 185—223. Marea Neagră apare reprezentată și pe o altă hartă, înregistrată la biblioteca din Cortona sub nr. 100, cu autograf: „Ioan Martines en Messina an 1550” (*ibid.*, p. 185), neinclusă în repertoriul mai vechi alcătuit de N. Grămadă, *La Scizia Minore nelle carte nautiche del Medio Evo*, în „*Ephemeris Dacoromana*”, IV, Roma, 1930.

⁸ V. Armignaco, *op. cit.*, p. 192.

⁹ G. Caraci, *Italiani e catalani nelle primitiva cartografia nautica medievale*, Roma, 1959 (Memorie geografice, vol. V), appendice I. *Un'altra carta nautica italiana del secolo XIII*, p. 275—279.

¹⁰ Pentru penetrația comercială italiană în nordul Mării Negre în veacul al XIII-lea, vezi, mai recent articolele lui F. Thiriet, *Les Vénitiens dans la Mer Noire. Organisation et trafic (XIII-e—XV-e siècles)* și M. Balard, *Les Génois en Crimée aux XIII-e—XIV-e siècles*, în „*Arheion Pontou*”, t. 35, Atena, 1979; cf. și recenzia noastră în *RRH*, XXI, 1981, 2, p. 315—316.

¹¹ V. Armignaco, *op. cit.*, p. 191, care semnalează afinități în acest sens cu harta lui Carignano al cărei original azi nu mai există.

¹² *Ibidem*, p. 190.

¹³ *Ibidem*, p. 222.

¹⁴ În legătură cu ipotezele pentru identificarea localității vezi: V. Eskenasy, *Izvoare cartografice medievale despre teritoriul românesc. Observații pe marginea unei lucrări recente*, în *RdI*, 33, 1980, 4, p. 762 și nota 16; P. Koledarov, *Vtorata bălgarskite dārjavn v starinite karti ot XIII—XIV vek*, în „*Vekove*”, 4, Sofia, 1978 apud G. Tomović în *Monumenta Cartographica Jugoslaviae, II, Strednjovekovne Karte*, Belgrad, 1979.

¹⁵ G. Tomović, în *loc. cit.*

exemplarul de la Cortona înregistrează *capo pangalia*¹⁶, *constantia, conauria*?)¹⁷, *Chiese*¹⁸, *Ladonogo*¹⁹, *Jadunisa*²⁰, *s. iorgi*²¹, *marmorto*²², *Comania, lilixe* etc.²³. Nici una dintre localitățile notate pe litoralul Mării Negre nu este scrisă cu roșu, un semn în plus, alături de formele corupte ale unora dintre denumiri, pentru cunoașterea destul de nesigură a acestei zone la data întocmirii hărții originale. Formal, cel puțin, faptul ar pleda pentru o datare timpurie²⁴ care, deocamdată, până la apariția unor elemente noi, rămâne în discuție.

Oricum, semnalarea acestei noi surse cartografice ridică încă o dată problema necesității întocmirii unui repertoriu românesc al izvoarelor din această categorie util, fără îndoială, istorigrafiei noastre.

2. Adăugiri la un repertoriu al mențiunilor topografice dobrogene din veacul XIV.

Relativ recent, Silvia Baraschi a publicat sub titlul *Izvoare scrise privind așezările dobrogene de pe malul Dunării în secolele XI—XIV*²⁵ o primă încercare de a reuni referințele, cunoscute până în prezent, la toponimele și parțial hidronimele de pe segmentul dunărean, între Silistra și vărsarea fluviului în Marea Neagră. La informațiile cuprinzătoare ale studiului pot fi făcute o serie de precizări și notații menite să completeze și să nuanțeze problematica în discuție.

Dintre hărțile nautice ale primei jumătăți a secolului al XIV-lea studiul menționat amintește pe cele datorate lui Giovanni da Carignano (pentru anul 1309), Pietro Vesconte (1311, 1313 și 1318), Marino Sanudo (exemplar din 1320), Perrino Vesconte (1327) și Angelino Dulcert (numit Dalorto-Dulcert, 1339).

Dacă există un consens istoriografic în privința hărții lui Carignano ca prototip al unei serii cartografice pentru veacul XIV, asupra datării sale păreriile diferă. În general, harta este considerată ulterioară aceluia ale lui Petrus Vesconte (circa 1320²⁶, sau 1333²⁷). Astfel, ea nu poate constitui cap de serie pentru mențiunile toponimelor și hidronimelor din veacul XIV, prima hartă fiind cea a lui Vesconte, din 1311²⁸.

O discuție aparte merită grupul de hărți denumite „Dalorto”²⁹, după exemplarul publicat pentru prima dată de A. Magnaghi în 1897³⁰ și din care fac parte hărțile semnate de Angellino de Dalorto (1325)³¹, Angelino Dulcert (1339) și așa-numitul Anonim din

¹⁶ În harta nautică pisană ca *porto pangalia*, iar din secolul al XIV-lea fără vreo caracterizare.

¹⁷ Citire incertă; apare pe o îndoitură a hărții. Pentru localizarea Zanauardei (conauria, zinauarda etc.) la Vadu, jud. Constanța vezi V. Eskenasy, *op. cit.*, p. 761 cu bibliografia și, mai recent, S. Baraschi, *Note de topografie medievală dobrogeană*, în *SCIVA*, 32, 1981, 2, p. 233—260 și S. Iosipescu, *op. cit.*, ale cărui săpături arheologice la Vadu sînt încă inedite.

¹⁸ Neidentificată.

¹⁹ Neidentificată.

²⁰ Formă coruptă pentru Fidoni, azi insula Șerpilor.

²¹ Apare în dreptul brațului nordic al Dunării.

²² Formă coruptă pentru Maurocastro.

²³ În general, pentru ortografierea denumirilor citate vezi V. Eskenasy, *op. cit.*, p. 764—765.

²⁴ G. Caraci, *op. cit.*, care optează pentru o datare post 1274, ulterioară hărții nautice pisane.

²⁵ Vezi *RdI*, 34, 1981, 2, p. 311—345; o primă variantă a studiului a apărut în „Dacoromania”, 4, Freiburg, 1977—1978, p. 24—64.

²⁶ G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935, p. 43; G. De Reparez fiul, apud G. Caraci, *op. cit.*, p. 236.

²⁷ G. Guarnieri, *Le correnti del pensiero geografico nell'antichità classica e il loro contributo alla cartografia nautica medievale*, Pisa, 1968, vol. I, p. 113.

²⁸ La hidronimele enumerate de S. Baraschi, *op. cit.*, p. 339 este de adăugat și Lico-stomo (1311 și 1313).

²⁹ Întreaga problematică la G. Caraci, *op. cit.*, *passim*.

³⁰ A. Magnaghi, *Angellinus de Dalorto. Cartografo italiano della prima metà del secolo XIV*, (I), în „Rivista geografica italiana”, IV, 1897, fasc. V—VI, p. 282—294 și (II), *ibidem*, fasc. VII, p. 361—369, care consideră harta din 1330.

³¹ Vezi harta la Youssouf Kemal, *op. cit.*, tom. IV, fasc. II, f. 1197.

Muzeul Britanic (datat de R. Almagia în 1334)³². Majoritatea istoricilor au opinat pentru identitatea celor două personaje, Dalorto-Dulcert, fiecare atrăgând însă atenția asupra diferențelor existente între cele două hărți, distanțate ca apariție la 14 ani.

Seria localităților riverane Dunării și a acelor de pe litoralul românesc este identică la 1325 și 1339, diferențele de ortografiere a denumirilor fiind minime³³. Există însă în mod evident un plus de informație, firesc la exemplarul mai târziu, foarte interesant fiind notația asupra Transilvaniei. La Dalorto apare mențiunea simplă: *hec est regni septem castra sive ergiual*³⁴. În 1339, informația este vădit amplificată: *Regio Septem castra. Hec est pars transilvana, quae a theotonicis dicitur Septem Castra, Ungari vero vocant ipsam Ergiul*³⁵. Notabile sînt și diferențele ce apar în reprezentările heraldice. La Daorto singura localitate dunăreană cu o emblemă de acest gen este *Drinago* care poartă însemnul unei tamghale³⁶, identificată recent cu aceea a Șișmanzilor³⁷. Localitatea se află pe riul omonim, Drina actuală și foarte probabil se afla la acea dată în spațiul dominat de țarul bulgar³⁸. La Dulcert (1339), *Drinago* nu mai poartă emblema heraldică, ea apărind în schimb la Vicina³⁹ și, în mod similar, la Mauro Castro⁴⁰ și în întreg spațiul dominat de tătari, sub forma steagului cu tamgha și semilună. O fază intermediară în acest proces vizibil de îmbogățire a cunoștințelor cartografilor medievali poate fi considerat momentul Perrino Vesconte (1327), la care emblema doar cu tamgha Hiardei apare deasupra Mauro Castrului⁴¹.

Măsura în care sporul de informație se reflectă într-un timp relativ scurt în cele trei hărți este încă în discuție, dar cel puțin pentru Mauro Castro, Gh. I. Brătianu a demonstrat relația strînsă între evenimentele istorice legate de moartea țarului Svetoslav (1324) și revenirea puternică mongolo-tătară la Dunăre și implicit în zona litoralului de la nord de fluviu⁴².

În sfîrșit, există diferențe notabile între cele două hărți în ceea ce privește orientarea scrierii denumirilor de pe litoralul pontic în spațiul care ne interesează. La Dalorto (și probabil nu întîmplător la Perrino Vesconte) denumirile între Caliacra și Grosea inclusiv, apar, pentru privitor, scrise invers, cele care urmează de la Stravico la Șulina inclusiv⁴³, scrise normal, iar în continuare din nou inversate⁴⁴. La Dulcert toate aceste denumiri apar scrise inversate⁴⁵. Semnificația felului orientării scrierii toponimelor și hidronimelor rămîne una dintre problemele în discuție, motivațiile variînd între a lua în considerare fie o anumită direcție de navigare (în cazul nostru de la nord spre sud), fie doar simpla facilitare de scriere a celui care a întocmit harta.

Revenind la articolul care a prilejuit aceste cîteva observații, este de notat faptul că mai există cîteva surse cartografice demne de înregistrat — dintre cele deja editate — între izvoarele veacului XIV. Youssouf Kemal a publicat astfel o hartă venețiană anonimă, nedatată, pe care o atribuia primei jumătăți a secolului al XIV-lea⁴⁶. Harta se păstra în colecția autorului și prezenta asemănări cu exemplarele datorate lui Perrino Vesconte și fraților Pizigani (1367 — Parma). Ea cuprinde un mare număr de toponime și hidronime, atît pe litoralul vest-pontic (*pangalla, costanza, zanauarda, grosea, stravico, laspera, sanzorro, fedonixi, lichostoma, falconare, muurocastro*), cit și pentru spațiul continental (între altele *Timiș, Nosa, Nicopolis, temisvar, porto dristro* etc.). Atît Maurocastro cît și Vicina poartă

³² R. Almagia, *Planisferi, carte nautiche e affini dal secolo XIV al XVII esistenti nella Biblioteca Apostolica Vaticana*, Città del Vaticano, 1944, vol. I, p. 25 (= *Monumenta Cartographica Vaticana iussu Pii XII, P.M.*).

³³ La Dalorto: *caliacra, lasilucico, pangala, costanza, zanauarda, grosea, stravico, laspera, sanzorro, fedonixi, salina, lichostoma, falconare, mauurocastro*.

³⁴ Youssouf Kemal, *loc. cit.*

³⁵ N. Grămadă, *op. cit.*, p. 219, nota 2.

³⁶ G. Gerola, *L'elemento araldico nel portolano di Angelino Dall'Orto*, în „Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arte”, XCIII, 1933—1934, parte seconda, p. 407—443 și, în special, 433.

³⁷ V. Koledarov, *op. cit.*

³⁸ Vezi *supra*, nota 14.

³⁹ G. I. Brătianu, *op. cit.*, pl. V; Youssouf Kemal, *op. cit.*, f. 1222.

⁴⁰ Datorez lui Ș. Papacostea semnalarea posibilității ca Mauro Castro și Asperum Castrum (Ceratea Albă) să reprezinte două așezări distincte, învecinate. Pentru moment, un indiciu în acest sens vezi la M. Balard, *Gènes et l'Ostre-Mer II. Actes de Kilia du notaire Antonio di Ponzò 1360*, Paris — La Haye-New-York, 1980, p. 83—85, nr. 41, unde apar ambele denumiri în același act notarial din 9 septembrie 1360.

⁴¹ Youssouf Kemal, *op. cit.*, f. 1205.

⁴² G. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 112—116.

⁴³ *stravico, laspera, sanzorro, fedonixi, solina*.

⁴⁴ *lichostoma, falconare, mauurocastro* etc.

⁴⁵ Youssouf Kemal, *op. cit.*, f. 1222.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 1206.

staag.1 ca serailună și tamgha. Ca element inedit față de mai vechile cunoștințe cartografice asupra Vicinei, apare aici notația muntelui Vicina (mons Vicina), lângă desenul cetații ce figurează orașul dunărean⁴⁷.

La Vatican se păstrează o altă hartă anonimă, catalană, atribuită și ea de către editor secolului XIV⁴⁸. Exemplarul este păstrat doar fragmentar, datarea avînd un grad de incertitudine. Litoralul vest-pontic este reprezentat cu denumirile obișnuite: *caliacra*, *lasilo*, *pangala*, *costansa*, *groxeo*, *stratouico*, *lalbera*, *sant iorzi*, *solina*.

Dintre izvoarele cu date incertă atribuibile secolului XIV este de notat în primul rînd portulanul în limba greacă republicat recent de B. Dimitrov după o copie (1573) a unui manuscris din 1559⁴⁹. Autorul datează originalul acestei surse în a doua jumătate a secolului XIV, anterior anului 1371, considerîndu-l italian. Argumentele atribuirii sale vizează în esență înregistrarea unor porturi de pe litoralul bulgăresc, care au dispărut din izvoare după cucerirea acestuia de către otomani. Pentru spațiul care ne interesează portulanul notează brațele dunărene *Aspas* (Aspera), *Solina* (Sulina) și *Likostomion*, ultimul înregistrat și ca oraș⁵⁰.

În aceeași categorie a izvoarelor cartografice pot fi menționate, sub rezerva datării lor mai probabile în prima jumătate a secolului XV, harta nautică anonimă de la Zagreb⁵¹ și aceea care însoțește Codex Latinus Parisinus⁵².

Izvoarelor cartografice li se mai pot adăuga cîteva mențiuni documentare, datorate unor publicații recente, în care apare Licostomo ca localitate dunăreană. În ianuarie—februarie 1358, la Genova se înregistrau astfel cîteva tranzacții comerciale privitoare la transporturile de grîu adus de la Licostomo (*granum sive triticum de Licostomo*)⁵³. La anul 1382 sînt de intercalat știrile din luna ianuarie provenite de la Caffa, asupra taxei impuse pe produsele tranzitate între Licostomo și colonia amintită⁵⁴, ca și informațiile despre o galără plecată spre gurile Dunării cu armament, în sprijinul genovezilor aflați în război cu Dobrotici⁵⁵. În sfîrșit, din a doua jumătate a secolului XIV (1351—1401) datează și o serie de mențiuni ale unor mercenari din insula Chios, recrutați de la Vicina și Licostomo⁵⁶.

Numărul izvoarelor scrise poate fi, fără îndoială, mult amplificat pe măsura studiului în arhivele și bibliotecile străine, acolo unde se păstrează majoritatea documentelor și surselor cartografice de epocă, o cercetare în acest sens înscriindu-se printre dezideratele absolut necesare unei cît mai complete înțelegeri a istoriei zonei dunărene și a litoralului pontic românesc.

Victor Eskenasy

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ R. Almagia, *op. cit.*, p. 24—25.

⁴⁹ B. Dimitrov, *op. cit.*, p. 23. În realitate, departe de a fi necunoscut și puțin folosit, cum susține autorul (p. 28), portulanul în cauză, denumit și „itinerariul grec” a fost republicat în istoriografia română și discutat de două ori, de către P. Ș. Năsturel, *Așezarea orașului Vicina și tărîmul de apus al Mării Negre în lumina unui portulan grec*, în SCIV, 7, 1957, 1—4, p. 296—297 și în vol. *Călători străini despre țările române*, I, București, 1968, p. 15—16, cu comentariile Mariei Holban. S. Baraschi, *op. cit.*, p. 335 și 341 îl folosește la rîndul ei sub voce Vicina și Licostomo.

⁵⁰ B. Dimitrov, *op. cit.*, p. 23; singura noutate a acestui ultim comentariu ar fi datarea sursei originale ante 1371.

⁵¹ Publicată de L. Bendeffy, *Sources concernant les hongrois orientaux aux archives du Vatican*, în vol. *Les anciens hongrois et les ethnies voisines à l'est*, Budapesta, 1977, p. 265 și fig. 2. Vezi și V. Eskenasy, *Deux sources concernant les roumains aux XIV-e—XV-e siècles*, în RRH, XVIII, 1979, 2, p. 368—371.

⁵² Cf. observațiilor Miliței Tomović în *Monumenta Cartographica Jugoslaviae*, II, p. 83 (vezi și prezentarea volumului în RdI, 34, 1981, 5).

⁵³ V. Gjuzev, *Du commerce génois dans les terres bulgares durant le XIV-e siècle*, în „Bulgarian Historical Review”, 4, 1979, p. 53—57.

⁵⁴ G. G. Musso, *Navigazione e commercio genovese con il Levante nei documenti dell'Archivio di Stato di Genova (sec. XIV—XV)*, Roma, 1975, p. 57—58.

⁵⁵ M. Balard, *La Romanie génoise...*, p. 442 și nota 51. Pentru contextul internațional vezi V. Eskenasy, *Notes concernant l'histoire du littoral ouest de la Mer Noire: Dobrotitch et ses relations avec Gênes*, în RRH, XXI, 1982, 2.

⁵⁶ M. Balard, *op. cit.*, p. 881 și nota 34; cînsi recrutați de la Vicina, doi din Licostomo.

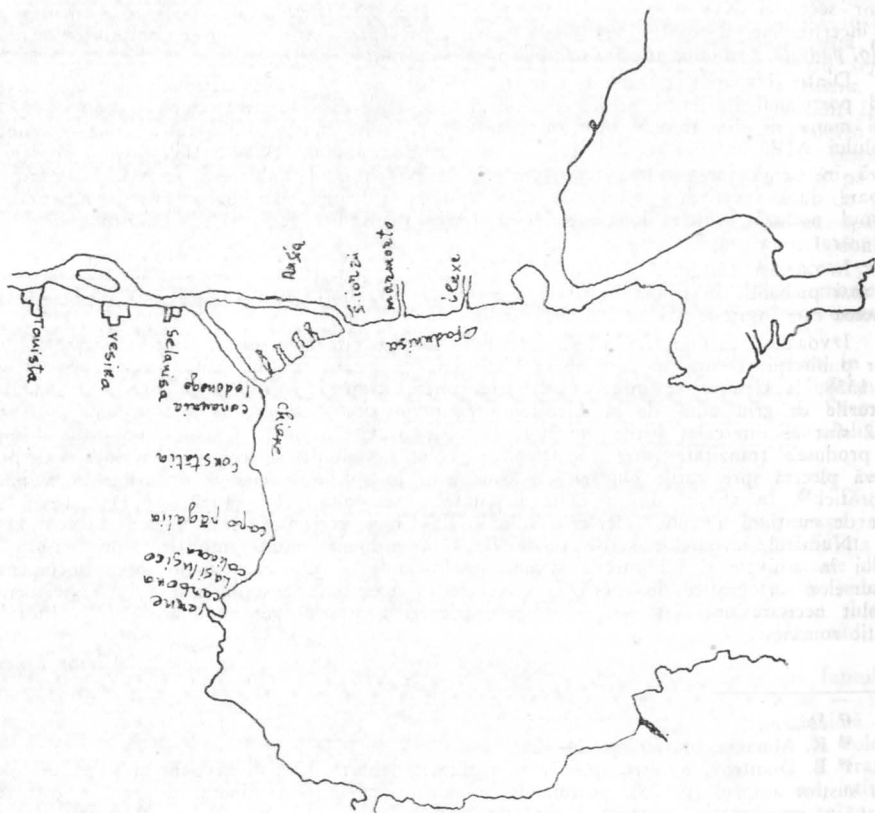

Fig. 1. Harta de la Cortona (sec. XIII). Litoralul vest-pontic și zona Dunării de jos (desen după V. Armignaco, pl. III)

Pe hartă, sînt însemnate următoarele localități (de la sud spre nord) :

verne
carbona
Lasilusico
caliacra
capo pagalia
constatia
chiexe
conauria
lodonogo

selauisa
vesina
Tauista
Rusia
s. iorzi
marmorto
fadunisa
ilexe

II.

1. *Inițiative secrete ale lui Petru Șchiopul.* Istoriografia noastră păstrează despre Petru Șchiopul imaginea unui domn „slab” nu numai pe plan intern, unde ar fi fost manipulat cu ușurință de marii boieri moldoveni, ci și în relațiile externe, care s-ar fi caracterizat exclusiv printr-o strică obedientă față de Poartă. Un raport iezuit, redactat probabil în prima jumătate a anului 1587 și de care ne-am ocupat cu alt prilej, lăsa, însă, în chip surprinzător, să se întrevadă posibilitatea ca Petru vodă să se ridice cu armele contra turcilor, dacă papa l-ar fi convins pe regele Poloniei „să-l îndemne și să-l ajute”. Această opțiune secretă a domnului Moldovei era motivată astfel: „... nu atât din cauza urii tainice pe care le-o poartă [turcilor], cit mai ales pentru ușuința ce i se ivește de a se libera de exploatarea și stăpânirea tiraniei turcești, datorită înfrîngerilor pe care turcii le-au suferit în Persia, războalei tătarilor și numărului mic de ostași pe care-i au în Europa și datorită faptului că au lăsat nerăzbunate atacurile și stricăciunile săvârșite în [15]83 de cei 4 000 de cazaci în sangeacatul Benderului, neavînd pe cine trimite împotriva lor; și îndeosebi pentru speranța pe care o are de a se putea păstra mai departe domnia în neamul său, ceea ce nu s-ar putea niciodată dobîndi sub dominația turcilor”¹. Lăsînd la o parte conjunctura favorabilă, creată de insuccesele otomane pe frontul asiatic², ceea ce este vrednic să rețină atenția în pasajul citat este ultima idee, pe care am pus-o în legătură cu dorința familiei „Mihneștilor”, al cărei cap era acum Petru Șchiopul, de a conserva cu orice preț în beneficiul ei unirea dinastică a Țării Românești și Moldovei, ale cărei baze fuseseră puse în 1574³. Ba chiar s-ar putea spune că însuși fenomenul politic major amintit a generat de la sine această speranță a unei posibile înlăturări a dominației otomane, în măsura în care unirea resurselor economice și militare ale statelor românești extracarpatiche oferea perspectiva unei lovituri eficiente contra forțelor turcești în zona Dunării de Jos. De altminteri, raportul de care ne ocupăm arăta în continuare că, în eventualitatea unei asemenea ofensive, domnul Moldovei se buzia și pe sprijinul Țării Românești⁴.

Sigur că mărturia de mai sus, fiind izolată, nu are decît valoarea unei sugestii pentru o reexaminare mai atentă a diverselor fețe ale politicii externe a lui Petru Șchiopul. De aceea vom încerca să o întregim cu alte mărturii similare, care pînă acum nu au fost luate în seamă. Astfel, o nouă împrejurare prielnică unei ridicări la luptă în scopul scuturării dominației Porții s-a ivit în anii 1589—1591, cînd o criză a raporturilor polono-otomane anunța cu multă probabilitate un război între cele două puteri. Care a fost atitudinea lui Petru Șchiopul în această împrejurare? Izvoarele abundă în a sublinia acțiunea de mediere întreprinsă de el și de sfetnicul său de credință Bartolomeo Brutti, acțiune pînă la urmă

¹ I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, I, București, 1913, nr. XLIII, p. 48; *Călători străini despre țările române*, III, București, 1971, p. 204—205 (traducere).

² Pentru desfășurarea evenimentelor din cursul greului război turco-persan, încheiat abia în 1589, vezi Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman (pînă la 1656)*, București, 1978, p. 247—256 (tratatul de pace este datat 21 martie 1590, dar ostilităților le fusese pus capăt încă din anul precedent).

³ Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526—1593)*, București, 1980, p. 185.

⁴ „Accresciuto poi di forza de Valacchi e di Casacci e Tartari...” (I. C. Filitti, *op. cit.*, loc. cit.).

încununată de succes⁵. În schimb, există și alte indicii documentare, care ne arată cu destulă limpezime care ar fi fost opțiunea finală a lui Petru Șchiopul în cazul că izbucnirea războiului nu ar fi putut fi evitată.

La sfârșitul lunii martie 1590 se semnală din Varșovia că regele Sigismund III Vasa a adunat Senatul, care a hotărât, printre altele: „Mandare Anbasciatori in Cristianità à tutti Principi et prevenir l'inimico con occupar la Moldavia e la Valacchia, e ridur la guerra sopra il Danubio”. Separat, dar în cuprinsul aceleiași scrisori ce poartă data 28 martie 1590, era consemnat și faptul că: „Il Moldavo dimostra dispositione a favore de Polacchi, e ha scritto offerendosi pronto a farsi con loro compagno di guerra”⁶. Așadar, strategia polonă, în perspectiva declanșării ostilităților, se concentra în jurul ideii unei ofensive care să ducă la ocuparea Moldovei și Țării Românești, iar, pe de altă parte, Petru vodă Șchiopul, care fără îndoială avea cunoștință de acest proiect, și-a oferit în scris sprijinul. Odată mai mult, Dunărea avea să fie cumpăna decisivă a confruntării cu puterea Semilunii!

Și mai interesantă este știrea consemnată în Cracovia, la 28 iunie 1590: „La nobiltà Polacca fa congresso a Varsavia per terminare, se sia bene accettare la pace o seguire la guerra, massime che li Principi di Valacchia e Moldavia tengono molto sollicitato il Generale a non perder l'occasione di occupare quelle due provincie, promettendo di mantenere loro la guerra, se il Turco infestassi, quando saranno sotto la corona”⁷. Această nouă măturie este prețioasă fiindcă atestă și implicarea Țării Românești, unde domnea nepotul de frate al lui Petru vodă — Mihnea, fiul lui Alexandru Mircea. Este împede, însă, că tratativele secrete cu polonii le-a purtat doar Petru Șchiopul, în numele ambelor țări românești extracarpătice. Este locul să ne gândim numaidecît la privilegiul acordat în 1588 de Petru Șchiopul neguțătorilor englezi, în care el s-a intitulat „princeps Valachiae et Moldaviae” și vom înțelege că el, într-adevăr, în această ultimă perioadă a domniei, și-a asumat rolul de cîrmuitor politic, cel puțin în relațiile externe, nu numai al Moldovei, ci și al Țării Românești⁸. Dacă interpretarea ce am dat-o titlului latinesc ar putea cumva stîrni îndoieli — de pildă, s-ar putea invoca o influență a tradiției cancelariei polone, în care Moldova era uneori desemnată concomitent cu ambele nume —, atunci se cuvine a atrage atenția că în două acte în limba română, din vremea exilului său german, Petru vodă își formula titlul într-un chip care nu mai îngăduie nici o discuție: „... am fostu dom[n] de țara Mulduvai și în Țara Muntenescu” sau, pur și simplu, „... dom[n] de țara Moldovei și de Țara Muntenescă”⁹. Ascendența de autoritate a lui Petru Șchiopul față de nepotul său din Țara Românească era de altfel recunoscută deschis de către acesta din urmă, din moment ce, într-un act intern, cu data 17 ianuarie 1586, îl vedem intitulîndu-se în acest mod ieșit din comun: „... Io Mihnea voevod și domn a toată țara Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului Alexandru voevod, nepotul lui Petru voevod” (s.n.)¹⁰.

Extrem de strînsele legături dintre cei doi domni în răstimpul de care ne-am ocupat reies și din faptul că, maziul definitiv în februarie 1591, viitorul Mihnea Turciul, înainte de a pleca la Poartă și-a trimis „soția și fiul la Petru principele Moldovei, unchiul său”¹¹. Iar, pe de altă parte, odată sosit pe țărmurile Bosforului și convingîndu-se că despre o revenire a sa în scaunul domnesc al Țării Românești nu mai poate fi vorba, același Mihnea — așa cum ne spune un raport venețian din 16 martie 1591 — „propone di haver il Principato di Bogdania che già tanti anni è tenuto da uno suo zio così d'accordo con esso che colmo di oro, et di timore di perdere d'improvviso con qualche accidente et il stato, et l'haver, et forse la vita desidera ritirarsi, et per quanto si dice riddursi a vivere

⁵ N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, V, *Époque des braves. Problème de la Transylvanie au XVIe siècle*, Bucarest, 1940, p. 293.

⁶ *Elementa ad fontium editiones*, XXVI, Roma, 1972, nr. 128, p. 274.

⁷ *Ibidem*, XXVII, Roma, 1972, nr. 167, p. 28.

⁸ Vezi P. Cernovodeanu, *Privilegiul comercial acordat negustorilor englezi în Moldova la 1588 și răsuntul său politic în anii Unirii Principatelor*, în *RdI*, 6/31, 1978, p. 1042. Am comentat pentru prima oară acest titlu în articolul *Legături politice între Țara Românească și Moldova (1574—1593)*, în *RdI*, 7/32, 1979, p. 1254, nota 87.

⁹ Vezi *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 178 și 183.

¹⁰ *DIR*, B, 5/XVI, nr. 238, p. 225.

¹¹ Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, nr. CCV, p. 96. Vezi și N. Iorga, *Mormîntul Doamnei Neaga și a neamului ei*, în *ARMSI*, s. III, t. XII, 1932, p. 193.

gli ultimi suoi ani con i Calogeri del Monte Sinnai" ¹². Propunerea nu a fost acceptată și fostul domn Mihnea, cum se știe, a îmbrățișat credința islamică, probabil deoarece și-a temut o clipă chiar viața. Nu este însă lipsit de interes să remarcăm că o caracteristică principală a vieții politice românești din secolele XVII—XVIII a fost tocmai fenomenul trecerii, uneori în mai multe rânduri, a domnilor de pe tronul de la miazăzi pe cel de la răsărit de Carpați, și invers. Acest fenomen a fost atribuit regimului dominației otomane, deși s-a admis că, implicit, el a înlesnit o evoluție comună, unitară, a societății din Moldova și Țara Românească. Totuși, cum se poate constata din documentul citat mai sus, ideea însăși a mutării unui domn de la cirna unuia din state la cea a celuilalt a fost la origine românească și a mijit întâi înainte de fapta lui Mihai Viteazul, ca o altă consecință a unirii dinastice din 1574 ¹³.

Pentru a reveni la obiectul de căpetenie al însemnărilor de față, vom încheia prin a semnala o ultimă mărturie, de astă dată mai mult indirectă, dar care capătă oricum consistență dacă o examinăm în lumina celorlalte trei, înfățișate ceva mai înainte. Solul polon sosit la Poartă în septembrie 1591 pentru a încheia, în sfârșit, tratatul de pace care a lichidat starea de încordare dintre Polonia și Imperiul otoman ¹⁴, confesa reprezentantului diplomatic al unei alte puteri creștine, baiful venețian Lorenzo Bernardo, că ar fi vrut să-și întîrzie venirea pînă la căderea iernii, timp neprielnic de război pentru turci, căci astfel — „in caso di rotura” — polonii ar fi putut fi cei dintîi „a entrar, et correr il paese Turchesco per il favore come lui disse delli populi di Bogdania, et Vallachia destrutti et disperati per le tiranie, che da Turchi gli sono usate” ¹⁵. Se află, credem, în acest document un ecou al pregătirilor tainice ale lui Petru Șchiopul ¹⁶. Și nu este deloc exclus ca grăbirea trimiterii solului polon la Poartă să fi fost determinată chiar de abandonarea de către el, în august 1591, a scaunului domnesc moldovean.

2. Un episod al relațiilor moldo-muntene în timpul lui Matei Basarab ¹⁷. Schema tradițională a raporturilor dintre Țara Românească și Moldova în epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu, reflectată chiar și într-una din cele mai recente sinteze asupra unuia dintre cei doi domni contemporani, reține trei conflicte (1637, 1639 și 1653), întrerupte de un autentic răstimp de pace inaugurat abia în 1644 ¹⁸. Totuși, Ioan Kemény (1607—1662), în autobiografia sa, a consemnat următorul răspuns pe care i l-a dat Matei vodă în toamna anului 1637, atunci cînd a intervenit pe lingă el, în numele principelui transilvănean Gheorghe Rákóczy I, în scopul curmării ostilităților cu Vasile Lupu, în plină desfășurare: „...Eu cred că el a avut pace din partea noastră, dar a rupt-o și a venit asupra noastră. Dacă însă va trebui să încheiem pace, așa să o încheiem, încît să avem credință în dănuirea ei, dar el oare de cite ori a încheiat pace cu noi și de cite ori a violat jurămîntul? El nu o va ține nici de acum înainte, de aceia să ne căutăm de lucrurile noastre” ¹⁹. Așadar, potrivit acestei mărturii de primă mînă, între 26 aprilie 1634, cînd Vasile Lupu își începe domnia, și toamna anului 1637 au existat mai multe stări conflictuale în relațiile dintre cele două

¹² Hurmuzaki, *Documente*, IV, 2, nr. CVIII, p. 155.

¹³ Pentru celelalte consecințe, vezi Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 170—183; Idem, *Legături...*, p. 1243—1253.

¹⁴ Textul tratatului — în versiunea lui otomană (*Abidname* din 9—18 octombrie 1591) — a fost reproduș fragmentar, în tălmăcire românească, de Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, I, București, 1976, nr. 146, p. 136—137.

¹⁵ Hurmuzaki, *Documente*, cit., nr. CIX, p. 156.

¹⁶ Poate că în acest context ar trebui plasată și interpretată și o ciudată știre referitoare la anul 1589, spicuită de Nicolae Iorga dintr-o cronică tătărească, editată la 1833 de Amédée Joubert în „Journal Asiatique”: „Vers ce temps le Voiévode de Moldavie, s'étant révolté contre la Porte, le Khan le réduisit sous l'obéissance du Sultan”. Iorga observa că anul 1589 este cel în care hanul Gazi Ghirai II (1588—1608) face cunoscuta lui invazie în Polonia (N. Iorga, *Lucrări noi despre Chilia și Cetatea Albă*, în *ARMSI*, s. III, t. V, 1926, p. 330).

¹⁷ Comunicare prezentată la 18 septembrie 1982, la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București, în cadrul sesiunii științifice „350 de ani de la urcarea lui Matei Basarab pe tronul Țării Românești”.

¹⁸ Nicolae Stoicescu, *Matei Basarab*, București, 1982, p. 95 și 150.

¹⁹ Neagoe Popea, *Memoriile lui Kemény Iános (Traducerea și adnotarea pasagiilor privitoare la români)*, București, 1900, p. 30; Iulian Marțian, *Din memoriile voievodului ardelean Ioan Kemény*, în „Arhiva Someșană”, nr. 22/1937, Nășăud, p. 201.

state românești extracarpatiche, care, în fond, trebuie să au pregătit terenul pentru marile confruntări, bine cunoscute.

De un asemenea moment de tensiune s-a ocupat, altădată, în treacă, Ion Sîrbu, în temeinica lui monografie — nici astăzi depășită —, închinată politicii externe a lui Matei Basarab²⁰. Sîrbu a folosit, însă, un singur izvor, anume textul memoriului înaintat principelui Transilvaniei în anul 1641 de boierul muntean Sima, vistiier al doilea, în care putem citi, printre altele, și această informație: „Primăvara, cînd domnul nostru [Matei Basarab] ne trimisese la Măria Ta [Gheorghe Rákóczy I] pe mine și pe slugerul Zaharia, iar Măria sa plecase în plimbare dincolo de Olt, Vasile vodă și-a adunat în ascuns oaste, ca să-i răpească tronul, precum bine știi, căci Măria ta ne-ai spus acest lucru, fiind noi aici. Domnul nostru prinzînd de veste, s-a întors repede și s-a așezat în scaun. Înșelegînd Vasile vodă că planul lui a fost dat de gol, a trimis în solie pe Catargiul pentru împăcare. S-au și împăcat, dar el a început alte uneltiri și mai blestamate”²¹. Vom efectua mai întîi critica internă a acestui fragment de text, după care vom încerca să întregim elementele pe care le oferă cu date culese din alte izvoare, pînă acum rămase în afara discuției sau rău așezate cronologic.

Boierul Sima și marele sluger Zaharia sînt întîlniți o singură dată împreună, în solie la curtea transilvăneană, anume la 24 mai 1635, cînd la Alba Iulia înfățișau principelui Gheorghe Rákóczy I cererea lui Matei Basarab de a extinde alianța defensivă dintre Țara Românească și Transilvania și împotriva turcilor²². Pe de altă parte, o serie de acte emise de Matei Basarab în răstimpul 25—29 mai 1635 din Brîncoveni confirmă că în același moment domnul părăsise într-adevăr București și se deplasase dincolo de Olt²³. Este deci limpede că cele relatate în memoriul de mai tîrziu al lui Sima s-au întîmplat la sfîrșitul primăverii anului 1635, adică la numai aproximativ un an după înscăunarea lui Vasile Lupu în Moldova.

O a doua sursă de căpetenie cu privire la același episod o considerăm a fi un hrisov slavon a lui Matei Basarab, ce trebuie datat în 1646, prin care domnul Țării Românești întărea marelui său vornic Dragomir din Plăvicieni stăpînirea peste unele case, cu locul lor, din Tirgoviște, care aparținuseră marelui ban Ianachi Catargi (mort cel mai tîrziu pe la începutul anului 1624²⁴). O parte din motivarea acestei danii ne interesează în chip deosebit: „... Apoi cînd a fost acum, în zilele domniei mele, în cursul anilor 7145, cînd am stat domnia mea, cu vrerea lui Dumnezeu, domn și stăpînitor pe scaunul moșilor și strămoșilor domniei mele, aici în Țara Românească, întîi în orașul București, Catargiești, ei au venit împotriva domniei mele cu sabia și cu oaste din Țara Moldovei și cu tătari și

²⁰ Ion Sîrbu, *Mateiu — Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen (1632—1654)*, Leipzig, 1899, p. 49—50 și 62—63.

²¹ Am folosit traducerea lui Victor Motogna, *Epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu*, în *CI*, XIII—XVI, Iași, 1940, p. 473.

²² Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IX, București, 1937, nr. 268, p. 346. Boierul Sima și-a început cariera diplomatică, după cît se pare, sub Alexandru Iliăș, cînd, la 1 mai 1628, acompaniat de 20 de persoane, sosea la Brașov (N. Iorga, *Socoteliile Brașovului și scrisorile românești către sfat în secolul al XVII-lea*, în *ARMSt*, s. II, t. XXI, 1899, p. 65). Marele sluger Zaharia se număra la 10 august 1634 printre „boiarii divanului și ai țării”, iar la 12 septembrie același an figurează printre martorii unui act de danie al marelui ban Hrizea (*DRH*, B, XXIV, nr. 351, p. 469 și nr. 381, p. 505).

²³ *DRH*, B, XXV, nr. 82, 84 și 85 (volum în manuscris, la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, din București. Vezi și *Catalogul documentelor Țării Românești*, IV (1633—1639), București, 1981, nr. 531, p. 251; nr. 533, p. 252). Precizăm că, după opinia lui Tahsin Gemil, *Țările române în contextul politic internațional (1621—1672)*, București, 1979, p. 91, pînă în vara anului 1636 între principii Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei ar fi domnit o perfectă armonie. Lăsînd însă la o parte mărturia memoriului din 1641, pe care domnia sa o socotește nerelevantă, putem cita aici instrucțiunile trimise de Gheorghe Rákóczy I, la 17 septembrie 1635, solului său la Poartă, din care reiese dorința sa ca Vasile Lupu să fie înlocuit, deoarece este „într-o stare de mare îngîmfare” (A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 271, p. 350). S-ar putea ca modificarea atitudinii lui Rákóczy față de domnul Moldovei să fi fost cauzată tocmai de acțiunea declanșată din Moldova la sfîrșitul primăverii lui 1635 contra lui Matei Basarab.

²⁴ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XII)*, București, 1971, p. 147.

cu atâtea răutăți aici în țară, ca niște oameni răi și stricători de țară. Apoi a dat domnul Dumnezeu de au căzut sub picioarele domniei mele și i-am scos domnia mea din țară, cu rea rușine. Și au rămas aceste case și cu locul și cu tot să fie pe seama domnească...²⁵. Acest act este demult cunoscut, fiind publicat chiar de două ori, după tălmăciri vechi²⁶. Numai că faptul pe care-l consemnează — lupta lui Matei Basarab cu „Catargieștii” sosiți din Moldova și care aveau cu ei și sprijin tătar — a fost pus în legătură cu evenimente diferite. Astfel, C. Rezachevici, pornind de la data oferită de hrisov, anul „de la Adam” 7145, care corespunde intervalului 1 septembrie 1636 — 31 august 1637, a crezut că este vorba de încercarea lui Vasile Lupu de a-l răsturna pe Matei din toamna anului 1637²⁷. Este de mirare, însă, dacă admitem această atribuire, de ce în hrisov au fost pomeniți tătarii, cînd știm că tocmai atunci ei au fost scoși din Bușeac, printr-o hotărîre a Porții la executarea căreia au colaborat mai întîi — înainte de izbucnirea conflictului dintre ei — atît Vasile Lupu, cit și Matei Basarab²⁸. Mai nou, N. Stoicescu a raportat cele relatate de hrisov la evenimentele din toamna anului 1632, cînd Matei Basarab a ocupat scaunul domnesc al Țării Românești. Într-adevăr, în acele împrejurări, Necula Catargiul, împreună cu alți boieri greci, dar și români, s-a refugiat în Moldova, la Alexandru vodă Iliaș, cu al cărui fiu, Radu, numit de Poartă domn al Țării Românești, și cu o oaste moldo-tătărară, a revenit și a încercat să-l scoată din scaunul domnesc pe Matei vodă, alesul stărilor țării²⁹. Fiecare din cei doi cercetători amintiți a remarcat absența din hrisovul de care ne ocupăm a numelui lui Vasile Lupu, dar a interpretat-o în felul său. În ceea ce ne privește, pe temeiul aceluiași amănunt am apreciat că avem de-a face în realitate cu o evocare a „loviturii” nereușite din mai-iunie 1635, cînd Vasile Lupu de fapt nu a fost direct implicat, deoarece alte documente îl atestă rămas tot timpul în Moldova³⁰.

Colegul Paul Cernovodeanu a avut bunăvoința să ne pună la dispoziție rezumatul unui act inedit, păstrat într-o arhivă particulară, și care are darul să lămurească definitiv controversa, în sensul interpretării noastre. La 20 februarie 1637 (7145), în București, Matei Basarab întărea pentru prima oară lui Dragomir din Plăviceni, acum doar vel armaș, casele din Tîrgoviște „din sus” de curtea domnească, aproape de rîu, „în dreptul” grădinei domnești, foste „ale lui Ianache banul Catargiul”. Și documentul continuă astfel: „Dar cînd au fost acum tot s-au sculat ei Catargieștii cu vrămașii domnii mele de au venit asupra țării și a domnii mele aici în scaun în București, cu oaste și cu tătari și cu moldoveni, de i-am nimicit domnia mea cu vrerea Domnului Dumnezeu celui prea înalt și i-am alungat de iznoavă cu mare scîrbă și rușine din țeară, iar casele și locul [...] au fost tot a fi pe seama domnii mele”³¹. Este cît se poate de evident că acest act, care după cît se pare a fost redactat în limba română³², a slujit drept model pentru întocmirea peste zece ani a hrisovului solemn, în limba slavonă. Leatul 7145, care în acesta din urmă a devenit însăși data bătăliei cu „Catargieștii”, nu a fost, însă, la origine decît pur și simplu data celei dintîi întăriri de stăpînire obținute de Dragomir din Plăviceni!³³ Lectura crîmpeiului abia

²⁵ Am utilizat traducerea efectuată și păstrată la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București, verificînd lectura datei „7145” cu originalul slavon al hrisovului (Muzeul de Istorie al Municipiului București, nr. 26.887). Datarea actului s-a făcut după componența sfatului domnesc, coroborată cu existența unui alt hrisov, din 26 aprilie 1646, dăruit lui Dragomir mare vornic tot pentru stăpîniri în Tîrgoviște (G. Potra, *Tezaurul documentar al județului Dîmbovița (1418—1800)*, 1972, nr. 380, p. 231—232).

²⁶ [B. P. Hasdeu], *Un act istoric despre Cretzulesci și Catargiesci*, în „Columna lui Traian”, Seria I, an. IV (1873), nr. 5, p. 80; St. Nicolaescu, *Documente cu privire la Mateiaș Vocvod*, în „Arhivele Olteniei”, an. XX (1941), p. 77.

²⁷ C. Rezachevici, *Fenomene de criză social-politică în Țara Românească în veacul al XVII-lea*, în *SMIM*, IX, 1978, p. 77—78.

²⁸ Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 97—99.

²⁹ N. Stoicescu, *Matei Basarab*, p. 34—35; Idem, *Lupta lui Matei din Brîncoveni pentru ocuparea tronului Țării Românești*, în *RdI*, 9/35, 1982, p. 997, nota 52. Cea mai bogată descriere a evenimentelor din toamna lui 1632, în *Istoria Țării Românești (1290—1690)*, *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, 1960, p. 101—103.

³⁰ Vezi Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, București, 1913, nr. MDCCCV, p. 1008—1009 și *CDM*, II, nr. 1081, p. 228.

³¹ Regest întocmit după actul conservat în arhiva N. Kretzulescu, fond *Plăviceni*.

³² Pe fișa comunicată nouă Paul Cernovodeanu a notat că este vorba de „original”.

³³ Așa ne explicăm de ce și la sfîrșitul hrisovului slavon, despre care am arătat că trebuie datat în 1646, a fost pus tot leatul „7145”.

reprodus din actul din 20 februarie 1637 ne obligă să ne oprim asupra a două formulări. Mai întâi ni se spune că „vrăjmași” lui Matei vodă, în frunte cu boierii din familia Catargiu, au pătruns în Țara Românească „acum”, prin urmare cel mult la o dată relativ recentă în raport cu cea a alcătuirii actului, ceea ce scoate din discuție anul 1632, propus de N. Stoicescu. Și mai prețioasă ne apare, însă, în același sens, precizarea că Matei Basarab i-a „alungat de iznoavă” din țară pe „Catargieștii”, adică nici mai mult nici mai puțin decât... *pentru a doua oară!* Dacă avem în vedere că pentru prima oară aceștia și aliații lor au fost înfrinși și izgoniți în 1632, atunci nu ne rămîne decît să conchidem că cealaltă tentativă a lor a avut loc într-unul din anii următori, foarte probabil în mai-iunie 1635.

Trecem acum la înfățișarea celui de-al treilea izvor, care nici el, ca și cel precedent, nu a fost pînă în prezent asociat vreodată episodului din 1635. Un membru al ambasadei polone trimise la Poartă în 1636, al cărei conducător a fost Jerzy Krasinski, ne-a lăsat o amănunțită descriere a drumului parcurs prin țările române, inclusiv a popasului din luna aprilie la București, pe atunci încă cetatea de scaun a lui Matei Basarab. Lîngă oraș, a notat acest anonim membru al soliei polone, „... este o movilă mare ridicată pe cîmîntele ostașilor, care acum cinci ani au pierit în luptă, biruți de acest voievod. Mai este și o doua movilă de cealaltă parte a orașului, așezată între riuri, care de asemenea este semnul unei victorii a aceluiași acum un an” (s.n.)³⁴. Ait P. P. Panaiteșcu, care a făcut pentru întia oară cunoscut acest text în limba română, cit și autorii seriei *Călători străini despre țările române*, în care a fost reprodus, au identificat cele două lupte cu cele date de Matei Basarab în 1631–1632, în care, însă, cum se știe, în prima a fost înfrînt și a fost silit de Leon vodă Tomșa să se adăpostească din nou peste hotar, în Transilvania. Or, însoțitorul lui Jerzy Krasinski este formal: membrilor soliei le-au fost arătate sau li s-a vorbit despre locurile a două *biruințe* din preajma orașului București. Și, dacă ne gîndim bine, era și firesc lucru ca unor oaspeți străini să li se pună în față succese militare ale voievodului în funcție... Este deci limpede că una din cele două victorii, cea de „acum cinci ani”, trebuie să fie cea dobîndită în bătălia de la Plumbuita, din toamna lui 1632, care i-a îngăduit lui Matei aga din Brîncoveni să rămînă în scaunul domnesc proaspăt ocupat. Cea de-a doua, însă, de „acum un an”, așadar din 1635 — mai exact de la sfîrșitul primăverii acestui an —, a fost desigur cea obținută în lupta cu „Catargieștii” și cu detașamentul de tătari ce-i ajuta, victorie pe care însuși vodă Matei a evocat-o în întăririle de stăpînire acordate lui Dragomir din Plăvicieni.

În sfîrșit, o ultimă indicație asupra gravei crize din 1635 poate fi culesă dintr-un act ce reflectă discuțiile purtate în vederea încheierii tratatului dintre Matei Basarab și Vasile Lupu, din septembrie 1638. Cu acel prilej, domnul Moldovei a pus condiția de a i se restitui suma de 15 000 de taleri, care ar fi reprezentat jumătate din suma plătită de el la Poartă pentru a obține uciderea lui Curt Celebi, grec de origine, influentul capuchehaie cu rosturi atît de nefaste în viața politică a ambelor țări românești la începutul celui de-al patrulea deceniu al secolului XVII (a fost strîngut la 29 decembrie 1635)³⁵. La această cerere a lui Vasile Lupu, reprezentanții Țării Românești la tratative au replicat că: „... nu-i adevărat ce spune. Curt Celebi a fost ucis, fiindcă păcătuiase mai mult împotriva Porții. Vasile vodă a dat această sumă ca să obțină tronul țării noastre și ca să ia în căsătorie pe fiica lui Celebi. Deci văzînd noi că și-a călcat credința, n-am voit să ținem socoteală de acei bani”³⁶. Se știe că, în 1632, cel ce obținuse la Poartă numirea în scaunul domnesc al Țării Românești a lui Radu Iliș fusese însuși Curt Celebi, cu a cărui fiică acesta se însurase un an mai devreme. La rîndul lui, Necula Catargi, care tot atunci „n-au vrut să aștepte pre Mathei

³⁴ P. P. Panaiteșcu, *Călători polini în Țările Române*, București, 1930, p. 30; *Călători străini despre țările române*, V, București, 1973, p. 120.

³⁵ I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 84. O cronică turcească a înregistrat că a fost spînzurat „pentru păcatele sale” sau „pentru afacerile sale lumești” (Mihail Guboglu, *Crestomație turcă. Izvoare narrative privind istoria Europei Orientale (1263–1683)*, București, 1977 (pe copertă: 1978), p. 573; *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, III, volum întocmit de Mustafa A. Mehmet, București, 1980, p. 78). Rolul extraordinar pe care l-a jucat acest personaj în viața publică a țărilor românești reiese și din aceea că într-un act intern moldovenesc, un hrisov al lui Alexandru vodă Coconul emis în Iași, la 15 martie 1630, numele său — „Curt Celebi capichihai” — figurează în fruntea listei membrilor sfatului domnesc, înaintea deci a tuturor marilor boieri, fapt calificat de N. Iorga drept „caz unic în istoria țărilor noastre” („Coconul” lui Radu Mihnea și capuchehaia Curt Celebi (cu prilejul unui document inedit de la Alexandru Coconul), în *RI*, XVIII, p. 97–98).

³⁶ V. Motogna, *op. cit.*, p. 492.

vodă", ci a preferat să treacă în Moldova lui Alexandru vodă Iliș, de fapt se înrudea cu acesta din urmă³⁷. Avem astfel schițată imaginea unor legături de interese, pecetluite prin alianțe matrimoniale, care apoi s-au regrupat în jurul lui Vasile Lupu și i-au înrăuit politica. Reconstituirea atacului prin surprindere eșuat din 1635 are, în fond, meritul de a ne dezvălui ostilitatea constantă față de Matei Basarab a unora dintre boierii și potențaii greci, care și-au văzut amenințate și compromise pozițiile prin înscăunarea sa, la 20 septembrie 1632. „Grecii țarigrădeni”, de felul lui Curt Celebi, au fost principalii beneficiari ai „regimului pefanariot” inaugurat cu două decenii mai înainte și căruia mișcarea condusă de Matei aga din Brîncoveni i-a pus capăt³⁸.

Exact în momentul în care „clanul” Catargieștilor dădea ultima lui bătălie³⁹, pe plan cultural avea loc în Țara Românească un eveniment de maximă însemnătate: la 30 iulie 1635, după o lungă întrerupere, se relua activitatea tipografică, prin scoaterea de sub teascu-rile tiparului nou înființate la Cîmpulung a unui *Molitvenic* în limba slavă⁴⁰. Dacă reflectăm o clipă la cele două fapte, unul de natură politică, celălalt de natură aparent strict cultural, vom ajunge poate la încheierea că ele nu au coincis întâmplător. Într-adevăr, reluând lectura uneia din lucrările lui Matei al Mirelor, cărturar grec trăitor în Țara Românească, în care este descrisă una dintre primele răzmerițe iscate aici de instituirea „regimului pefanariot”, vedem cum autorul îi îndemna pe români „... să nu mai desprețuiască pe greci, ci să-i respecte și să-i iubească ca pre un neam sfînt, binecuvîntat, binecredincios și de toți onorat; căci grecii dădură lumii filosofia, literile, artele și teologia; credința creștinească ei o primiră și o răspîndiră între toate popoarele; ei v-au botezat în legea ortodoxă, și acumă să-i uci-deți, nu e păcat de Dumnezeu?”⁴¹. Iată deci formulată limpede justificarea ideologică a preponderenței economice și politice în viața statului dobîndite pas cu pas de „grecii țarigrădeni”, pînă la venirea pe tron a lui Matei Basarab. În aceste condiții, nu a fost oare reînvierea și încurajarea slavonismului cultural, cel puțin în faza inițială a domniei lui Matei Basarab, o reacție de ordin tot ideologic la penetrația greco-levantină din epoca anterioară? Adoptarea de către Matei vodă a programului lui Petru Movilă, mitropolitul Kievului, care de altfel i-a și trimis tipărița și meșterii trebuitori, a avut după părerea noastră și acest înțeles, devreme ce *Molitvenicul* din 1635, ca și cărțile următoare, avea să fie utilizat de „moldovlahi și ungrovlahi, ruși, sirbi și bulgari”⁴², adică de toate neamurile ortodoxe ce ascultau slujba în biserici în limba „sfîntă” slavă. La efortul mitropolitului Matei al Mirelor de a-i îmbrăca pe greci într-o aură de „neam sfînt”, care i-ar fi „botezat” pe români „în legea ortodoxă”, Matei Basarab răspundea, așadar, cu apelul hotărît la o altă tradiție culturală pan-ortodoxă, cea de limbă slavă... A. D. Xenopol a fost, din cîte știm, cel dintîi care a văzut în fenomenul slavonismului cultural de la jumătatea secolului XVII, dar și în apariția paralelă a primelor manifestări în limba română pe calea tiparului, o încercare de a înlătura „pericolul sufleteș” reprezentat de curentul grecesc⁴³. Noi nu am făcut în cele de față decît să-i dăm dreptate, prin confruntarea, pe care o socotim plină de semnificație, a două împrejurări din istoria Țării Românești din anul 1635.

Stefan Andreescu

³⁷ N. Iorga, „Coconul” lui Radu Mihnea..., p. 99. După Iorga, și „Vasile Lupu îi datorî instalarea sa domnească”; N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 147 și 369 (Ianachi Catargi a fost socorul lui Alexandru Iliș, iar Necula era frate al lui Ianachi).

³⁸ Expresia „grecii țarigrădeni” o întîlnim în *Letopiseșul Cantavuzinesc*, ed. cit., p. 99. Aceeași cronică ne arată pe larg cum Curt Celebi a fost cel ce s-a opus din răspunderi la Poartă recunoașterii ca domn a lui Matei Basarab la începutul anului 1633 (*Ibidem*, p. 104).

³⁹ Memorîul lui Sima din 1641 relevă că Vasile Lupu l-a trimis tocmai pe „Catargiul” (Necula) pentru „împăcare”, de unde deducem că domnul Moldovei a vrut să sublinieze că el nu a știut și că se desolidarizează de această acțiune a boierilor pribegi.

⁴⁰ Dan Simonescu și Damian P. Bogdan, *Începuturile culturale ale domniei lui Matei Basarab*, București, 1939 (extras din BOR, 11—12/LV, 1938, 19 p.).

⁴¹ Vezi Al. Papiu-Ilarian, *Tesaurul de monumente istorice pentru România*, t. I, București, 1862, p. 335.

⁴² D. Simonescu și D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 15.

⁴³ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, IV, Iași, 1891, p. 77—84.

I. DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA

Documente noi

1626 (7134) ianuarie 11

7134 <1626> ghen(a)r(ie) 11. Cartea domnului Radul voevod, întăritoare pe o moară și pe o livadă de fin din Brăteni.

Arh. St. Iași, CDXXXIX/p. 64, nr. 1. Menț., în Condica lui M. Sturza, din 1845.

1626 (7134) ianuarie 21

7134 <1626> ghen(a)r(ie) 21. Cartea domnului Radul voevod, întăritoare pe o parte din Brătești, cu vad de moară.

Arh. St. Iași, CDXXXIX/p. 64, nr. 2. Menț., în Condica lui M. Sturza, din 1845.

1626 (7134) februarie 5

7134 <1626> fevr(uarie) 5. Cartea domnului Miron Barnovschi v(oie)v(o)d, întăritoare pe a patra parte, cu loc de moară, din Brăteni.

Arh. St. Iași, CDXXXIX/p. 64, nr. 3. Menț., în Condica lui M. Sturza, din 1845.

1626 (7134) iunie 27

7134 <1626> iunie 27. Cartea domnului Miron Barnovschi Movilă v(oie)v(o)d, cuprinzătoare, întri altii, că Sofroniia, soră Cozmii diacu din Popăști, au pus amanet la numitul Cozma o parti di moși din satul Giulești, cât să va alege partea ei, pentru patru galbini ungurești, și că Cozma să aibă a stăpîni ace parti pînă îi va plăti banii. Și tot din acest ispisoc să vedi că Cozma au mai avut un frati, anumi Istrati¹.

Arh. St. Iași, Divanul Domnesc, tr. 1369, op. 1556, dos. 93, f. 762 r. (nr. 1), Rez., într-o anafora din 1849. Alt rez., ibidem, dos. 74, f. 210 r. (nr. 1).

1626 (7135) septembrie 8

Un zăpis, din 7135 <1626> septemv(rie) 8, de la Istrati și Măteian, ficiorii Armanului, cu care au vîndut lui Stroici spău(ar) 12 pămînturi din Macșinești, pămîntul cite 12 pași.

Arh. St. Iași, DCXXIV/1, f. 6 r., 25 (3). Rez., în copia dactilografiată a unei anaforale din 1803 august 4.

¹ De la „Și” pînă la „Istrati” adăugat ulterior de altă mînă.

1627 (7135) februarie 25

7135 <1627> fevr(uarie) 25. Mărturia lui Grigori Cîrcotă, cuprinzătorii că dă zăstre la trei ficii ai săi, adică lui Pricopi, Andrieștii, Nedekii, Turcucenii și lui Mihail Ganu, parte din Buciumi.

Arh. St. Iași, Ministerul Justiției, Anaforale, nr. 29, f. 215 r. (1). Rez., în anaforaua, din 1839 octombrie 17, privitoare la actele prezentate de răzeșii moșiei Răcăuți.

1627 (7135) martie 16

7135 <1627> mart(ie) 16. Una adeverință a lui Costa(n)di(n) Cantacuzino pentru primire(a) unui bou.

Arh. St. Iași, CDXI/172, f. 30 v., nr. 281. Menț., într-o „Catagrafie atingătoare de documenturile casei răp(ău)s(a)t(u)lui spat(a)r Enachi Negruți”, din 1852 ianuarie 12.

<Înainte de 1627 (7135) aprilie 20>

† Eu, Măriica de Cozmeșt(i), fata lui Lupe Huru ce-au fost pîrcălab¹ în Hotin, scriu și mărturisesc cu ceastă scrisoare a mea, cumu am dat eu de-a mea bunăvoia¹ [mea] ș-am dăruit di într-a mea moșie ce s-au venit mie ci<n>²d ne-am împărțit, cu ale mele surori, cu Nastasiia Ciulpăneasa și cu Anghelina ce-au fost păhărniceas(ă) și cu Grozava ce-au fost vister<ni>²ceas(ă), ai noștri țigani. Dat-am și am dăruit ai mele nepoat(e), giupinéseii logof(e)țese[e]i cei mari a lui Dumitru logof(ă)țul cel mare, anome Zeniia, fata Mogîlde[e]i ce-au fost vornicu, datu-i-am doa țigance, anome Burbula, fata Corniei, cu 3 feciuri, muiera lui Gavril Ciubojariul, și Dolca, fata lui Gligori, nipota Tétului, muie<rea>² Niculei Ciubotariu.

Dece, să nu aibă nimea diîn nipoți miei a să mesteca. Eu de bunăvoia mea am dat dumisal<e>³ și cuconilor dumisale a nepo<ților . . . >³ întru veceă, amin.

† Pre mare credință¹, am scris însămi, cu a mea mină¹, și am pus și a noastră pecete.

† Мѡд владѣна рѣка⁴.

<Pe verso, o însemnare contemporană>: **На ѿ циганче вѣ г(о)сп(о)жда Мадрика вѣ Козмещи⁵** <și alta, modernă>: Fără let. No. 53.

Arh. St. Iași, CDXII/51. Orig., hîrtie (32×20 cm.), rupt la îndoituri și în partea de jos, lipit, filigran, pecete inelară rotundă în ceară, căzută.

Datat după doc. de întărire din 1627 (7135) aprilie 20 (v. DRH, A, XIX, p. 239—240, nr. 185).

1627 (7135) mai 10

7135 <1627> mai 10. Zapisul unui Tuquen, ficioru lui Irimia Păun ot Păunești, prin cari vinde moșului său, Alixandru Albotă, a lui dreapta moși ci o ari de baștină la Păunești.

Arh. St. Iași, Ministerul Justiției, Anaforale, nr. 56, f. 112 r. (nr. 2). Rez., într-o anafora, din 1843 mai 12, referitoare la o judecată de hotar.

1627 (7135) iunie 11

Copie scoasă di pe cea adevăr(a)ță hotarnică, din let 7135 <1627> iuni(e) 11.

Ci<n>²sti<te>² părintele nostru, d(u)m(nea)t(a) logofete mare, să fii d(u)m(nea)t(a) săn(ă)tos. Facem știre d(u)m(i)t(al)i că au venit la noi Ionașco cămărașul și cu Pintelei

¹ În textul chirilic: пѣркѣладѣ. вѣнжѣм, пѣлѣрничѣс(ѣ), крѣдннѣж, мѣнж.

² Omis.

³ Rupt.

⁴ Mina mea proprie.

⁵ Pe 2 țigance de la doamna Marica de Cozmești.

Barbovșchii, cu cinstită cartea măriei sale lui vodă, să le alegim părțile de moșie de sat din Băloșani. Deci, noi am strinsu oameni buni bătrâni de prin pregiur, din sus și din gios, și i-am întrebat precum-[m]-ui învățătura măriei sale lui vodă și i-am împărțit cu acea giună-tate de sat; aflat-am lui Barbovșchii trei părți din giună-tate de sat, parte den sus, și a patra parte de giună-tate de sat lui Ionașco cămăraș(u)lui cu oamenii lui, parte den sus.

Și am hotărât din Urzicoaia pînă la movilă și de la movilă pînă la Bodiasa drept la vale, pînă la hotarul Codrenilor, cîmpul parte den sus.

Și s-au voit și ei de bunăvoie lor și s-au priimit de această tocmală. Deci, să aibă a-ș(i) face și dresă domnești.

Și s-au prilejit la această tocmală Sămeoncea din Hudești, și Manea din Vancăuți, și Gheorghie Urmeziul de Horodiște și popa Prodinu de Podraga.

De aceasta facem știre. Să fii d(u)m(nea)t(a) sănătos.

Mai mici slugile d(u)m(i)t(al)i :

David din Zalučenii.

Savin Urmeziul și Vasile Gafenco.

Mane ot Ivancăuți.

Sămeon.

<Pe verso-ul filei a doua, o însemnare din prima jumătate a sec. XIX> : Aciast(ă) copii esti din scrisorile ce să află la Lupul, sin Grigorii șatr(ar).

Arh. St. Iași, MXIII/7. Copie din prima jumătate a sec. XIX.

1628 (7136) ianuarie 5

7136 <1628> ghenari(e) 5. Zapisul lui Zatic, fiul Zberii, prin care vindi lui Necoară hatmanul parte sa din Băiceni.

Arh. St. Iași, Ministerul Justiției, Anaforale, nr. 170, f. 29 r. (nr. 2), Rez., în copia unei anaforale, din 1857 decembrie 20.

1628 (7136) februarie 20

....Iar cu cel al triile, din 7136 <1628> fevr(uarie) 20 ci esti de la vornicii din Bîrladu și șoltzul cu 12 pîrgari, prin cari adiverescu că un Toadir din Bărtăluș au vindutu lui Gheuca vor(ni)cu parte sa nialeasă din acel hotar..."

Arh. St. Iași, DCCXCIV/82. Rez., într-un document din 1840 mai 10.

1628 (7136) aprilie 9

7136 <1628> apr(ilie) 9. Carte de giudecată a domnului Miron Bărnovschi Movila v(oie)vod că după giudecata ce au avut Poronbu diiacul și Liahul, ginirele lui Prebeci log(o)f(ă)t, cu Onofreiu, cu Raflă și cu alți a lor, pentru satul Hulubești și Privalul, s-au întărit lui Porombu diiacul și Liahului ca să aibă a stăpîni Privalul și acel ezer.

Arh. St. Iași, Litere, K/380, p. 241—242. Rezumat. Alt rez., ibidem, K/346, f. 19 r.—v.

EDIȚII : CDM, II, nr. 414, p. 98 (reg.).

1628 (7136) aprilie 10.

7136 <1628> apr(ilie) 10. Testament sîrbesc, de la domnul Miron Barnovschi Movila v(oie)vod, prin care au dat și au mluît sfînta sa monastire, ce să numești Bîrnova, cu un sat, anume Rădenii, supt Crăești, adică supt marginea Codrului, în țin(u)t(ul) Hîrlăului, cari sat fiind danie și mluire lui Precop Caraiman vist(iernic), de la Costandin Movila v(oie)vod, l-au cumpărat dănuitoriul domn, drept patru sute taleri de argint.

Arh. St. Iași, Divanul Domnesc, tr. 1137, op. 1290, dos. 127, f. 41 r. (nr. 2). Rez., din 1843 mai 10. Alte două rez., ibidem, tr. 1357, op. 1543, dos. 251, f. 6 v. și idem, Ministerul Justiției, Anaforale, nr. 78, f. 114 r. (nr. 2).

1628 (7136) aprilie 17

Tij, di la domn(ul) Miron Barnovschii, din 17 april(ie) 7136 <1628>, <pentru moșia Văculești, țin. Dorohoi>.

Arh. St. Iași, CCLIX/3, f. 18 v. (11). Menț., în copia unui izvod, din 1804 septembrie 27, pentru documentele moșiilor clirosului din Bucovina.

1628 (7136) iulie

„...Deci, mai înainte din învechime, să mărturisești că s-ar fi urmat stăpînire de cîtră toți ficiorii lui Petre Hîra, iar de la o vreme s-au rădicat stăpînire celui Bălăban din pricină că, întimplindu-să de s-au făcut o moarte de om pe numitili moși, s-au plătit ace șugubină de Petriman și strămoș(ul) nostru Tecuciu, cum spre dovadă avem mărturie bătrînilor, ci esti din anul 7136 <1628> iul(ie), de cînd să vîd trecuți 199 ani...”

Arh. St. Iași, DCXVIII/69. Menț., într-un document, din 1826 decembrie 9, referitor la o pricină pentru stăpînirea moșiilor Spineni, Dragomirești, Sărățani și Lăfăști, țin. Fălciu.

1628 (7137) septembrie 22

7137 <1628> sâp(tem)v(rie) 22. O carte gospod di la Miron Barnovschii Movila v(oi)e vod, întru cari arată că înainte a tot sfatu viind Grigorii din tîrg Bîrladului di ș-au adus a lui drepti zapis(e) de cumpărătura pre sat pre Cepești c-au cumpărat a triia parte, din parte lui Andreiu, din satul Cepeștii în 10 taliri și au mai cumpărat a triia parte, din parte armașului, di la Lucoan iarăș(i) în 10 taliri. Și au mai cumpărat iar a triia parte di la preuteasa popii Trestian, din partea armaș(u)lui, iară în 10 taliri. Și au mai cumpărat di la Lucoan, din partea Fruluoanii, din giumatati di locu a triia parti, în 5 taliri. Și iar au mai dat 5 taliri pi altă parte di locu din sat din Cepești.

Aceste cumpărături di sus, celui Grigorii din tîrg.

Arh. St. Iași, DCVIII/48. Rez. dezvoltat în copia unui perilipsis, din 1815 aprilie 10, pentru scrisorile episcopiei Cepești, pe Bogdana, țin. Tutova. Alt rez., cu veleatul greșit: 7134, ibidem, CCCXCII/9.

1628 (7137) septembrie 25

Din 7137 <1628> sept(em)v(rie) 25. Ispisocul domnului Miron Barnovschi Movilă v(oi)e vod, cuprînzători că cu bunăvoea lui Dumnezău și cu blagoslovenia a patru arhieriei a Moldovii, chir Athanasai arhiepiscop și mitropolit Sucevii, chir Athanasai episcop Romanului, chir Dionisie episcop Rădăuțului și chir Mitrofan episcop Hușului și cu bunăvoință a tot sfatul boerilor Moldovii, mari și mici, au zîdit sfînta monastiri Birnova în numile sfîntului marile mucinic Gheorghii și a sfîntului mucinic Ioan cel Nou și au dănuit și miluit pe această sfîntă monastiri cu un sat, anumi Ciurbești, cu iaz și cu moară și cu poeni, ce să număsc Poiana Mari și Poiana Tinoasa din fundătura, supt Picioru Lupului, și altă poiană ci să numești Rătunda din deal.

Drept aceia, acest de mai sus înșămnat sat, Ciurbeștii, cu iaz și cu moară și cu poenile de cosit fin, să fie de la domnia sa driaptă ocină și danie și miluiri sfîntii monastiri pentru că acest sat au fost drept domnesc, atîrnat la ocolul tîrgului Ești.

Iar după viața sa și domnie, adică a domnului Barnovschi, cel ce va fi domn din fiei săi sau din niamul său, sau oricini îl va alege Dumnezău a fi domn pămîntului Moldovii, acela să nu strici această danie și miluiri și așazămint ce mai vîrtos să dei și să întărească sfîntii monastiri.

Arh. St. Iași, Anaforale <181>, f. 113 r.—v. (1). Rez. dezvoltat, din 1860 octombrie 27, într-o hotărîre a Curții Princiare.

1628 (7137) noiembrie 14

„...au arătat Samson și zăpis vechiu, din let 7137 <1628> noemv(rie) 14^a 1.

Arh. St. Iași, CDXXV/262, f. 4 v. Menț., într-o carte de judecată a Divanului, din 1819 martie 12, pentru moșia Albești, pe Stemnic, țin. Vaslui.

1628 (7137) decembrie 22

7137 <1628> dechemv(rie) 22. Alt ispisoc, de la Miron Barnovschi Movila voievod, tot pentru iazul ot Ciocîrlîi.

Arh. St. Iași, CCC/46, f. 2 v. Menț., într-un izvod, din 1801 iulie 18, de scrisorile moșiei Mărășăi, țin. Neamț.

1628 (7136) ianuarie 20

„...și o carte de la Miron Barnovschi v(oi)e vod pentru un vad de moară, tot din Dobrulești, pe apa Moldovei, din let 7136 <1628> ghen(a)r(ie) 20, care s-au giudecat Cîrste Butuce din Boureni, zăt Hiloti Borși, cu popa Grigorie din Dobrulești, carile este dat rămas popa Grigori, care carte este întărită de toți boerii moldoveni mari și mici, anumi: Nistor Ureche vel vor(ni)c de Țara de Gios, Teodosie mitropolit, Ghedeo<n>² episcop Romanului, Ioan episcop de Rădăuți, Ioan episcop de Huș(i), Cîrste vel vornic de Țara de Sus, Gheorghie pîrcălabu de Hotin, Gheorghie și Ionașco, pîrcălabi de Niamț, Manoli și Rodnic, pîrcălab(i) de Cetate Noai, Oroș pîrcălab de Suciavă, Barnovschi post(elnic), Ververiță³ vel spat(ar), Sămion vel vist(iernic), Cărăiman vel pah(arnic), Grigorii vel stol(ni)d, Gherman vel com(i)su și e scrisă de Marc Pepele în Suciav[ă]...“.

Arh. St. Iași, CCCXI/f. 336 r. Rez., în copia unui document din 1755 mai 21.

Documentul este un fals, deoarece dregătorii menționați în sfat nu corespund domniei lui Miron Barnovschi, ci sînt împrumutați din acte mai vechi din secolul XVI și începutul secolului XVII. Mai mult încă, Barnovschi postelnic, citat ca mărtor, este chiar domnul de la care se pretinde că provine întărirea.

1628 (7136) aprilie 15

„...un zăpis, cu veletul tocmît, din 7136 <1628> ap(rilie) 15, de la un Simion ot Niamțu, prin cari scrii că ar fi pus zălog la un Chicoș stol(nic), din cari iarăș(i) s-au răspuns aceștie că s-ar fi trăgînd ei satul Dobromireștii pentru 2 polobo<a>²ce de mieri și-l arată despre răsêrit pînă în zare dialului despre Cornești, cu care zăpis au vrut ei da pricină iarăș(i) de a să înțelegi că adică moșia Dobromireștii ar fi a lor și cum că curgire Dobromireștilor ar fi tot așe precum au jăluit. Dar zăpisul acesta s-au cunoscut a fi rău și mincinos căci acel Simion ot Niamțu ce să numești în zăpisul aceasta³ este vîndut la strămoșul Miclescului împreună cu frati-seu Dumitru, cu zăpisul cel din 7171 <1662> dechemv(rie) 10, ce s-au pomenit mai sus și pe acel Chicoș stol(nic), carile pomești zăpisul acesta ce-au scos preutul Procopii cu al⁴ săi, carte domnului Moiseiu Movila vodă îl sco<a>²ti din stăpînire Dobromireștilor, dar el vrînd să să agiute cu zăpisul i-au tocmît veletul, făcîndu-l înainte cărții domnești. Ce dar s-au cunoscut că zăpisul esti mincinos. Pentru cari, cunoscîndu și însuși preutul Procopii că zăpisul esti rău, nu numai că nu i-au rămas cuvînt de răspuns înpotrivă, ce încă, după ce de cătră giudecată s-au cunoscut că zăpisul esti mincinos, vrînd să să și pedepsască preutul ca pe unul ce-au metaherisît vicleşug, atît asupra zăpisului acestuia avîndu-l la mîna sa, cum și pentru scrisorile celelalti ce-au arătat pe nume de Mărtinești el însuși(i), atît zăpisul acesta, cît și toati celelanti scrisori cît au mai avut la sini, știîndu-le mincino(a)să...“.

¹ În continuare, „și mărturia din av(gu)st 15“, ceea ce arată că pentru aceeași chestiune exista și mărturia boierilor.

² Omis.

³ Așa în rez.

⁴ În loc de: ai.

Arh. St. Iași, Litere, K/372, p. 342. Rez., într-o carte de judecată a Mitropolitului Moldovei, din 1786 august 20. Același rez., idem, DCCCXVI/34, f. 9.

În afara elementelor aduse în discuție în acest text, nu se pot adăuga, deocamdată, alte dovezi privind falsitatea documentului. Ele par suficient de convingătoare, cel puțin pînă la apariția altor forme documentare, pentru a susține neautenticitatea actului.

1632 (7140) ianuarie 9

Surețul ispisocului de vînzari giumătății de sat de Benești, din let 7140 <1632> ghenar(ie) 9.

Arh. St. Iași, DCCCXLIV/31. Menț., într-un opis din 1833 aprilie 20.

1632 (7140) aprilie 25, Iași

† Иѡ Плевѣдандръ Іліѡшъ в'о(в)в'о(д)а. в'о(ж)ію м(н)а(о)стію, г(о)сп(о)д(а)р(ъ) Земли Молдав[в]скни. Оуже господ(ство) ми оумилостивихомъ сѧ и дадохомъ и потвердихомъ с(вѣ)тѣн монастыр(н) еже имнишетъ сѧ Монастир Господни, подли трѣга Ботошанимъ, гдѣ вѣсть Храма Госкрисненіе Господа Бога и Спаса нашего Іс(ус)а Х(рис)т(ос)а, что тожъ с(вѣ)таѧ мнѣнастиръ внише писаннаго вѣсть мнтохъ до С(вѣ)таѧ Горы, до монастыръ Руши, гдѣже вѣсть Храма велико мученика Пантелѣимона, вѣи правонъ втчинѣ и даиѣи и милованіе, вт неписокъ за даиѣи и милованіе вт Монеѡѧ Могила воевода, зело¹ на нмѣ Костеѣи вт полѣ, что тоѡ славъ Костеѣи бѣлѡ правѡ господарскомъ, прѡсѣишѣ къ вколъ трѣга Ботошанимъ.

Тѣмъ радѣ, тоѡ славъ, Костеѣи вт полѣ, какѡ да сѣтъ и вт господ(ства) ми правѡю втчинѣ и даиѣи и милованіе с(вѣ)тѣн монастыръ внише писанномъ, гдѣже² сѧ зовѣтъ Монастиръ Господни, подли трига³ Ботошанимъ сѧ вѣсѡмъ дохodomъ.

И ни да сѧ не оумнишетъ.

Писъ оу Іас. в(ч) лѣт(о) 7140³<1632> ап(ри)ліе) 25³.

Г(ос)подин(ъ) казалъ,

Иѡ Плевксандръ Іліѡшъ в'о(в)в'о(д)а.

Locul pecetii gospod.⁴

† Io Alexandru Ilișă voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Iată domnia mea ne-am milostivit și am dat și am întărit sfintei mănăstiri ce se numește Mănăstirea Doamnei, lângă ȧrgul Botoșanilor, unde este hramul Învierii domnului Dumnezeu și mîntuitorului nostru Iisus Hristos, care această mănăstire mai sus-scrisă este metoh la Sfîntul Munte, la mănăstirea Rușii, unde este hramul marelui mucenic Pantelimon, dicapta ei ocină și danie și miluire, din ispisoc de danie și miluire de la Moise Moghilă voievod, satul anume Costești de la cîmp, care acest sat Costeștii a fost drept domnesc, ascultător de ocolul ȧrgului Botoșanilor.

Pentru aceea, acest sat, Costeștii de la cîmp, să fie și de la domnia mea dreaptă ocină și danie și miluire sfintei mănăstiri mai sus-scrise, unde³ se numește Mănăstirea Doamnei, lângă ȧrgul Botoșanilor, cu tot venitul.

Și altul să nu se amestece.

Scriș la Iași, în anul 7140 <1632> aprilie 25.

Domnul a spus.

¹ În loc de сѡло.

² În loc de что (care).

³ Așa în copie.

⁴ Mențiunea copistului.

Io Alecsandru Ilieș voievod.

Posleduindu-se copiile aceste din cuvînt în cuvînt și fiind întocma după cel în original ispisoc domnesc și tălmăciri s-au încredințat, 1814 dechemv(rie) 26, Costandin Leondari sulger și logofăt de taină.

Arh. St. Iași, CCLXXXII/6. Copie slavă și trad., de Teodor Gașparovici diac de Divan.

1632 (7140) mai 20

„...care cuprind giumătate dintru acel pol sat <Albești> arată că la... s-au vîndut unui Petrica de Delești, care Petrica la 7140 <1632> mai 20 i-au vîndut vărului său Pîrvul...”.

Arh. St. Iași, CDLXII/96, f. 1 v. Menș., într-o carte de judecată a Divanului, din 1827 martie 10.

1632 (7140) august 10

7140 <1632> av(gus)t 10. Un zăpis a Floarii, fata lui Vasili, nepoata lui Bălan, cuprinzătoare pe giumătate de bătrîn din Tofănești, pi cari de bunăvoia ei o vinde lui Mihăilă, vărul ei.

Arh. St. Iași, CDXLIII/ p. 6 v. (nr. 15). Rez., într-un periphrasis, din 1811 mai 26, „de toate scrisorile de moșii, casă și țigani”.

<1632 septembrie 1—1633 august 31> (7141)

O mărturie, din v(e)let 7141 <1632—1633>, de la Șosea de pe Tazlău, mărturisesci cu sufletul lui pentru Birnaia țigancă, fata a lui Cărunt?, cum aiaștă țigancă au fostu a lui Gligorii Dîngăi și mărturisesci, cu sufletul lui, că Gligorii Dînga n-au făcut nici o schimbătură cu nime, ce iast(e) această țigancă a giupînesăi Tofănesă și dintr-această țigancă sintu 5 fete și doi ficioiri și de ficior s-au ținut tot Tofan. Și, pentru crêdînța, ș-au pus clegetul.

Arh. St. Iași, CCCXXII/75, f. 2 v. Rez., într-un izvod, de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea.

<1632 septembrie 1—1633 aprilie> (7141)

7141 <1632—1633> făr(ă) lună. Suret de pe ispisocu sîrbescu, de la Alecsandru Ilieș v(oie)v(od), pe moșii Mașcău(i), fetele lui Frățian.

Arh. St. Iași, CCXII/58. Rez., într-un izvod, din 1805 octombrie 18, de documentele Mașcăușilor și Ciofenilor, <șin. Orhei>.

<1633 septembrie 1—1634 martie> (7142)

„...Și osăbit de acêste mărturii mai scos-au Pînteileu cu frații lui și un ispisoc de la Moiseiu Movila vodă, din v(e)leatul 7142 <1633—1634>, scriindu într-acest ispisoc precum au avut piră de față popa Ionașco de Săcuieni și cu frații săi, Toader și Spiridon, ficioiri Ghindii, tatul lui Dumitrașco Popăscului, moșul acestui Pînteilei și a fraților lui și Vas(i)lie și Toader, nepoții lui Ion celui bătrîn, cu Ionașco și cu frate-său Spiridon, ficioiri lui Gheorghie Grêcul de acolo, din Săcuieni, pentru trei cas(e) cu jirêbiile dintr-acêli sate, dzicînd popa Ionașco cu frații săi, strămoșii lui Pînteileu, cum acêli trei jirêbii sintu a lor, iară Ion <a>’s<co>¹ cu frate-său Pricop au arătat atunce un zăpis de la Costantin vod(ă), cum au cumpărat tatul lor, Gheorghie Grêcul, o cas(ă) cu o jirebii dintr-acêli trei jirêbii. Și au giudecat atunce domniia ca să ție popa Ionașco o cas(ă) cu o jirêbie în țarină și cu finată și cu pomăt și cu lazuri și cu loc de hălășteu, iară o casă așijderea ca să ție frate-său Toader și Spiridon, nepoții Ghindii, și lui Vasilie și popii lui Ion celui bătrîn, strămoșii lui Pînteileu și fraților lui, iară o casă să ție ficioiri lui Gheorghie Grêcul precum arată ispisocul lor. Așijderea, mai scrie tot într-acest ispisoc că s-au mai pîrit Ionașco, ginirile popii lui Dumitru de Codrești, cu popa Ionașco și cu frații săi, strămoșii

acestui Pintelei, dzicînd precum aré și el moșie într-acéle doâi părți, cărué luîndu-i domniia sama atunce s-au aflat vindut și l-au scos în vindzare și un ispisoc ce-au avut acel Ionașco, ginirile popii lui Dumitru cu frate-său, l-au spartu și ei au rămas din toată legea, iară Ionașco cu frate-său Toader și Spișidon, ei s-au îndreptat și s-au pus și ferie înaintea domniî...“.

Arh. St. Iași, CDLX/24. Rez. dezvoltat, într-o carte de judecată din 1725 martie 30.

1633 (7142) noiembrie 30

Uric, di la Moisăi Movila vodă, în car(e) răspundi de Pedicăuț(i), i Răvăcăuț(i), i di Cuciur i din Toltri, cu suretu lui, scos pe înțăles, și cu veletul 7142 <1633> nov(embrie) 30.

Arh. St. București, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), CXXXVIII/142 (nr. 1). Menț., într-un izvod, din 1775 iulie 20, a Zoiței stolniceasa.

<1634 (7142)> ianuarie 9

ghen(a)r(ie) 9. Un zăpis de la Nastasie, fiica lui Moșanu, și ficioru ei, Prodanu, cu cari au vindut lui Gheorghie, fecioru lui Iurașcu Draganovici, a patra parte din Hădărăuți, ce sint pe Racovățul cel ud, di(n) sus de Corostești.

Arh. St. Iași, CDXIV/233, f. 3 v. Rez., într-o copie, din 1809 august 19, de pe adeverința Comitetului pentru a șasea parte din moșia Hădărăuți și a patra parte din Mindecăuți, țin Hotin.

Datat după doc. de întărire din 1634 (7142) ianuarie 28, publicat mai jos.

1634 (7142) ianuarie 25

on ispisoc de la Mois(e) Movila vod(ă), din let 7142 <1634> ghen(arie) 25, ce dă întăritură lui Ștefan Degan și giupinesă(i) lui, Io<a>'na, pentru o a patra parte den sat Otești, de la on Vasile Opreș de Găleşti și(i) de la on Toader Bilboacu și de la alți ai lor, drept 20 taleri, tij doa măminturi² în 5 taler(i). Și au mai cumpărat 5 pămînturi și(i) giu-mătat(e) în 8 galben(i) și alte 5 pămînturi în 3 oghe i au mai cumpărat doo pămînturi drept 5 oghe.

I aceste părți, toate den satu Otești.

Arh. St. Iași, CDXXIV/38. Rez., într-un perilipsis, de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea, pentru documentele moșiei Otești, pe Răcău.

1634 (7142) ianuarie 28

„...Ispisoc, din 7142 <1634> ghen(a)r(ie) 28, de la Moisei Movila v(oie)vod...“, <pentru moșia Hădărăuți>.

Arh. St. Iași, CDXIV/233, f. 3 v. Menț., într-o copie, din 1809 august 19, de pe adeverința Comitetului pentru a șasea parte din moșia Hădărăuți și a patra parte din Mindecăuți, țin. Hotin.

1634 (7142) aprilie 12

„...Ispisoc di la răposat(ul) Moisi Movila v(oie)vod, din 7142 <1634> apr(ilie) 12, întăritoru mănăstirii Bisăricanii pi doi vaduri di mori di la Vlăcești, la Putna, în gîrla din gios, vinduți di Irimiia i Dumitrașcu și alți frați ai lor, ficiorii vornicului Nădăbaicu...“.

Arh. St. Iași, Litere, K/331, f. 46 r. Rez., într-o carte de judecată a Divanului, din 1824 februarie 14.

¹ Omis.

² În loc de : pămînturi.

1634 (7142) mai 17

„...iaste și carte di la Vasilie vod(ă), dată lui Ivașco Stănilă să-ș(i) ție satul <Giumă-tăteni>, pe giumătat(e), din l(e)t 7142 <1634> mai 17...”.

Arh. St. Iași, CDXIV/2. Rez., într-o copie, din 1768 iulie 30, de Evloghie dascăl.

1634 (7142) iulie 11

7142 <1634> iuli(e) 11. Zapis vechiu, din parte lui Birsan vornicu, cuprinzătoriu de vânzare moșiei Băncești, iscălit și adevărit de multe fețe și cu o pecete.

Arh. St. Iași, Divanul Domnesc, tr. 1357, op. 1543, dos. 29, f. 455 r. Rez., într-un opis, din 1848 aprilie 19, de documentele moșiei Băncești, țin. Tutova.

1634 (7143) octombrie 24

Tălmăciri.

Noi ¹ Vasilii v(oie)v(o)da, cu mila lui Dumnezău, domnu Țării Moldav[v]iei. Adecă au venit înaintea domnii meli și înaintea tuturor boerilor noștri (cinst(it) și credincios boeriul nostru Apostol Catargiu marile vist(ie)r(nic), și de a lui bunăvov, de nimeni silit, nici asuprit, au vîndut a sa driaptă danii și miluiri ci au avut de la domnie me, pentru slujbili ci cu credință au arătat cătră domnie me și cătră pămîntul nostru, 12 fălci de vie cu cramă, cu pivniță, la Cotnari, pi dialu Piscopul, cari li-au vîndut cinstitul(ui) și credincios boeriului nostru, Gavrilas biv vel vor(ni)c, drept 300 galbini și drept doi cai buni, prețăluți în 100 galbini.

Și dacă am văzut domnie me tocma la între dinșii și plata deplin(ă) în mîinili pomenitului boer, Apostol Catargiu marile vist(iernic), drept acea și domnie me am dat și am întărit cinst(it) și credincios boeriului nostru mai sus pomenit, Gavrilas vor(ni)cu, ca să-i fii ispodu de danii și miluiri. Și nîmene să nu s(e) amestecă înaintea cărții domnii meli,

În Iași, 7143 <1634> oct(om)v(rie) 24.

Ionascu ² Bașotă vel log(o)l(ă)t iscal.

Locul peceții ³.

De mine s-au tălmăcit, di pe orighi(na)!, Teodor Gașpar sărd(ar).

<Pe verso-ul filei a doua, o însemnare de la începutul sec. al XIX-lea> : Piscop. Tălmăcire ispoducului de la Vasili vodă.

Arh. St. Iași, GCCXXIII/42. Trad., de la începutul sec. XIX, de Teodor Gașpar serdar. Un rez., ibidem, CCCXX/113, f. 1 (3).

Alte forme documentare.

Vol. XIX, nr. 68.

„...Zapis ni-au arătat întîiu, de la let 7134 <1626> iuli(e) 20, în care zapis arată că au vîndut Macsin și cu fimeia sa, Safta, parte tatălui său, a Lupului, din sat din Tu-lești, giumătate, ce au vîndut-o unchilor săi, anume popii lui Dănilă din sat din Galbini și diiaconului Scînteii și altui Scînteii, ficiorul lui Mihăilă, [au vîndut-o] drept 35 taleri bătuț(i).

¹ În loc de : Io.

² Greșit, pentru Pătrașco.

³ Mențiunea traducătorului.

Și arată că la tocmala lor au fost mulți(i) oameni buni și s-au văzut și de noi iscălituri și pecet(i) în numitul zapis.

Arh. St. Iași, CVII/14. Rez., după orig., din 1781 iunie 1, într-o mărturie hotarnică pentru satele Galbeni și Tulești, pe Siret, țin. Neamț. Un rez., (cu data de lună, probabil greșită, mai) idem, tr. 1765, op. 2014, dos. 1, f. 77 r. (nr. 1).

EDIȚII : DRH., A, XIX, p. 87, nr. 68 (rez., cu data de lună : mai).

Vol. XIX, nr. 156.

1627 (7135) februarie 28, Iași

Miron Barnovschi voievod dăruiește m-rii Sf. Sava din Iași venitul gloabelor și deșugubinelor din satul Uricani, pe Bahlui, țin. Cîrligătura.

Arh. St. Ploiești, Inv. nr. 182 (preluări de la Muzeul Ploiești). Orig. slav, hîrtie (29,5×20,5 cm), difolio, rupt în partea de jos, pătat, lipit pe altă hîrtie, pecete inelară în ceară roșie. Pe verso-ul filei a doua, o însemnare în l. greacă.

EDIȚII : Costăchescu, *Documente comunicate de...*, în „Ioan Neculce“, fasc. 6 (1926—1927), p. 167 (text slav, după foto., de la Bibl. Acad., și trad. edit.); DRH, A, XIX, p. 186—188, nr. 156 (text slav, după aceeași foto., și trad. edit.).

D. Agache

În „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, tom XIX, 1982, p. 721—723, Paul Păltănea a publicat o recenzie la volumul *Alexandru Ioan Cuza și Costachi Negri. Corespondență*. Text ales și stabilit, traducere, studiu introductiv și note de Emil Boldan, București, Ed. „Minerva”, 1980. Recenzentul a semnalat unele scăderi ale ediției, procedînd și la precizări utile. La rîndul nostru, ne simțim datori să recomandăm cititorului *Corespondenței* folosirea textului francez și nu a traducerii din pricina unor erori pe care le atribuim diminuării atenției traducătorului. Iată, de pildă, cum a fost tălmăcit un pasaj esențial din scrisoarea lui Negri către domnitor, din 8/12 mai 1859 (p. 34—35): „...que la double élection de Votre Altesse n'est pas non prévue par la Convention du 19 août, comme les Puissances l'ont dit aux Conférences, mais contraire [subl. ns.] à cette convention” = „că dubla alegere a Alteței Voastre nu este neprevăzută de către Conferința de la 19 august, cum au spus-o Puterile la Conferințe, ci întocmită [subl. ns.] pe această convenție”. Așadar, „ci contrară” a fost tradus prin „ci întocmită”. Adică exact... contrar înțelesului.

L. Boicu

La articolul Elenei Maria Schatz, *Fragment de condică (miscelaneu) din secolul al XIX-lea — semnalare*, din vol. *Valori bibliofile din Patrimoniul cultural național. Valorificare — cercetare*, I, Rîmnicu-Vîlcea, 1980.

Istoria și răspîndirea proscînitarelor în limba română reprezintă un capitol încă nestudiat în literatura de specialitate. Ele au făcut parte dintre cărțile de delectare și de instruire de-a lungul secolelor, interesul cititorilor fiind totdeauna viu pentru literatura de călătorii. Prin descrieri accesibile înțelegerii păturilor celor mai diverse, manuscrisele și tipăriturile care conțin descrierea orașului Ierusalim răspîndeau informații generale despre geografia locurilor îndepărtate, legate de evenimentele în legătura cu Scriptura, la care se adăugau informațiile istorice preluate din Biblie.

La 1748, o primă ediție în limba sîrbă a *Descrierii orașului Ierusalim*, cu gravuri, a apărut la Viena sub îngrijirea lui Simeon Simeonovici, arhimandrit la Sf. Mormint de la Ierusalim. Urmează, în anii 1771 și 1781 ediții identice, ceea ce demonstrează interesul mare al cititorilor pentru această categorie de scrieri.

Așa după cum am publicat în 1974, în studiul *Circulația în țările române a unei cărți sîrbești din 1781* („Studii și cercetări de bibliologie”, XIII, p. 151—154), descoperirea pe teritoriul României a unui exemplar din 1781 a *Descrierii orașului Ierusalim* ne-a condus la stabilirea prototipului traducerii în limba română.

Am demonstrat că manuscrisul copiat de Foca dascal în 1814 și păstrat la Botoșani (astăzi în posesia Patrimoniului cultural național) este o copie a unei traduceri din limba sîrbă în limba română a *Descrierii orașului Ierusalim*. Am combătut astfel afirmațiile nefondate ale editorului din 1941 a manuscrisului (M. Mănuță, *Cartea lui Foca Dascal*, Ed. „Avîntul”, Iași, 1941, 40 p.), care susținea că Foca dascal ar fi fost martor ocular al ceremoniilor de la Ierusalim. Mai semnalăm, în contribuția noastră, și existența unei alte traduceri din limba sîrbă a aceleiași scrieri, păstrate în manuscris la Biblioteca I. G. Bibicescu din Turnu Severin. Confruntarea pe care am făcut-o între textul sîrb și cel românesc ne-a determinat să afirmăm că este o traducere, efectuată în Moldova, nu se știe de cine, noi înclinînd să considerăm că Foca dascal este doar copistul unui text românesc existent anterior (p. 154).

În 1980, în culegerea *Valori bibliofile din Patrimoniul cultural național*, a apărut sub semnătura Elenei Maria Schatz o contribuție care se ocupă de același manuscris de la Botoșani al lui Foca dascal. Autoarea n-a cercetat bibliografia tipărită anterior, referitoare la acest manuscris. Afirmațiile sale sînt eronate și, în consecință, facem cuvenita corectură.

Autoarea declară că Foca dascal ar fi autorul descrierii originale a orașului Ierusalim, că ar fi introdus observații proprii privind starea unor cetăți (p. 386), că ar fi măsurat personal distanțele dintre așezările descrise (p. 389—390) și, mai ales, că ar fi conceput, după propria imaginație, desenele unor reprezentări ale locurilor vizitate (p. 390).

Or, toate aceste afirmații sînt anulate de faptul că textul este o traducere anterioară, din limba sîrbă în limba română, a *Descrierii orașului Ierusalim*, iar ilustrațiile sînt, de asemenea, copii de pe ediția sîrbă, desenate cu foarte puțin simț artistic de către Foca dascal.

Prezentăm informația că, pentru ediția în limba sîrbă din 1748 ca și în edițiile următoare, ilustrația realizată în gravură originală în metal aparține marelui artist Hristofor

Jivarovici. Cele 70 de ilustrații care însoțesc ediția de la Viena din 1748 a *Descrierii orașului Ierusalim* au următorul cuprins: ilustrațiile 1—16 reprezintă silueta orașului Ierusalim și diferite ceremonii; ill. 17—29 sînt siluete ale lăcașurilor de cult din oraș iar ill. 30—70 sînt imagini ale unor locuri din împrejurimi, localități și mănăstiri pomenite în text. Opera lui Jivarovici a dominat întreg secolul XVIII și, așa după cum a demonstrat exegetul său D. Davidov (în lucrarea *Srpska grafika XVIII veka*, Novi Sad, 1978, p. 290—295) a constituit un model pentru artiștii din sud-estul Europei.

Deci, și în ceea ce privește afirmația că „unele elemente ne duc cu gândul la bisericile și mănăstirile din Moldova” (p. 390) autoarea nu are dreptate. De altfel, autoarea afirmă că a consultat *Proschinitarul* grec tipărit la Viena în 1749. Or, ilustrațiile la această lucrare aparțin tot lui Jivarovici și sînt reproduceri, în cea mai mare parte, a ilustrațiilor sale de la ediția din 1748 în limba sîrbă, așa după cum afirmă D. Davidov (p. 295).

Paul Mibail

Un document „redescoperit”. De curînd, neobositul culegător și editor de documente care este Costin Feneșan a publicat o „scrisoare de legămînt a domnului voievod al Țării Românești”, față de regele Ferdinand de Habsburg, pe care o socoate inedită și o atribuie lui Radu vodă de la Afumați¹. Copia acestui act — fiindcă este vorba de o copie — nu conține indicația datei și nici a locului de emisiune; de aceea, în urma unei analize a rapoartelor lui Radu de la Afumați cu Habsburgii, editorul a ajuns și la concluzia că actul ar fi fost redactat cam la jumătatea anului 1528, în orice caz „înainte de sfîrșitul lunii iulie 1528”².

În realitate, actul de mai sus este de mult cunoscut istoriografiei noastre și este departe de a fi inedit, fiind chiar tipărit de două ori. Însăși copia găsită de C. F. a fost întîia oară editată încă din 1914 de Andrei Veress³. Acesta s-a aflat mult mai aproape de adevăr cînd a atribuit lui Radu Paisie actul și a propus ca loc de emisiune Țirgovîște, deși l-a datat, totuși, în chip greșit: „întîia 1536”⁴. Desigur, atribuirea actului a fost făcută de Veress pe temeiul faptului că la începutul textului sînt pomeniți „înaintașii” lui Radu voievod, „răposatii domni de atunci, Vintilă și Vlad”, care nu sînt alții decît Vlad Înnecatul (1530—1532) și Vlad Vintilă de la Slatina (1532—1535), adică predecesorii imediați în scaunul domnesc ai lui Radu Paisie, care și ei — ne spune în continuare același text — au întreținut legături cu Habsburgii⁵.

Este, însă, de-a dreptul ciudat că nici A. Veress, la rîndul lui, nu a băgat de seamă că un alt exemplar al aceluiași document — de astă dată probabil însuși originalul —, scos la iveală din arhivele din Viena, fusese publicat încă din 1891 în colecția Hurmuzaki. Acest exemplar este prevăzut și cu indicația locului de emisiune și cu dată: *Țirgovîște, 7 ianuarie 1543*⁶. Mai mult, în 1915, C. Giurescu va publica încă două acte, descoperite tot la Viena, cu privire la împrejurările în care a fost întocmit legămîntul lui Radu Paisie. Unul dintre aceste acte este raportul lui Antoniu de Thorozko, solul habsburgic sosit la Țirgovîște în pragul anului 1543, asupra convorbirilor purtate cu domnul Țării Românești⁷.

Scrierile Academice

¹ Costin Feneșan, *Legămîntul lui Radu de la Afumați față de Habsburgi. Semnificații și urmări*, în *AIAC*, XXIII (1980), p. 391—393 (text latin) și p. 394—395 (trad. rom.).

² *Ibidem*, p. 388 (în special nota 19).

³ A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I (1468—1540), Budapesta, 1914, nr. 215, p. 257—261. ⁴ *Ibidem*, p. 257.

⁵ Vezi nota 1 de la p. 258 a lucrării lui Veress, unde el a procedat tocmai la aceste identificări, cit se poate de corecte. În schimb, C. Feneșan (*op. cit.*, p. 388, n. 20) a observat doar că „între domnii Țării Românești precedîndu-l pe Radu de la Afumați în scaunul domnesc nu este... cunoscut niciunul cu numele *Vintilă*”. Pus în încercătură de acest fapt, d-sa a formulat aceste două supoziții: „Citarea numelui celor doi domni s-ar putea datora unei lecturi corupte a copistului legămîntului, deși grafia copiei este fără corecturi și ușor lizibilă. Menționarea lui Vlad și Vintilă Vodă ar mai putea fi pusă în legătură cu pretenția și dorința lui Ferdinand de Habsburg, de a conferi prin aceasta legămîntului cît mai mult temei”.

⁶ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea I, București, 1891, nr. CCX, p. 240—242.

⁷ C. Giurescu, *Documente răzlețe din Arhivele Vienei (1535—1720)*, BCI, I, București, 1915, nr. VIII și nr. IX, p. 286—288.

ISTORIA ROMÂNIEI

Stat, societate, națiune. Interpretări istorice, volum îngrijit de N. EDROIU, A. RĂDUȚIU, P. TEODOR, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1982, 418 p.

Alcătuît cu menire omagială, în respectul cuvenit octogenarului David Prodan — unul din marii istorici ai neamului —, volumul de studii pe care-l prezentăm se înscrie în prelungirea orientării istoriografice contemporane printr-o tematică inepuizabilă ca semnificație și posibilități, ce se confundă cu a istoriei naționale. La realizarea lui au contribuit specialiști de toate generațiile din principalele centre de cercetare științifică ale țării.

Caracterul omagial este anunțat de un studiu special consacrat, în care P. Teodor demonstrează că opera lui David Prodan, „durată sistematic, cu abnegație, cu curajul renunțării la tentațiile facile, s-a fixat, fără ambiții deșarte, în prim planul istoriografiei contemporane”, ca și de bibliografia prodaniană, care acoperă mai bine de jumătate de secol, întocmită de N. Edroiu. Urmează un partaj în trei secțiuni — stat, societate, națiune — fiecare avînd la numitor o problematică extrem de bogată, pe măsura densității trecutului nostru istoric.

Dispuse cronologic, contribuțiile din prima secțiune se referă, prin R. Popa, la cnezatul de vale de la Rîu Bărbat, prezentat, datorită epocii tîrzii a informațiilor documentare, nu în formele sale originare, ci doar sub aspectele patrimoniale determinate de destrămarea și transformarea lui, prin V. Spinei, la terminologia politică din spațiul est-carpatic în perioada constituirii statului feudal de-sine-stătător, corelînd informații istorice omise spre a face precizări referitoare la adoptarea unor denumiri, a reevalua sau emenda unele puncte de vedere exprimate în ultimul timp, prin C. Cihodaru, la formarea hotarului dintre Moldova și Țara Românească în secolul XV odată cu acțiunea de unificare a statului feudal și de slăbire firească a Hoardei de Aur și a stăpînirii ei în regiunile situate spre gurile Dunării, prin Ș. Papacostea, la ficțiunea politică și realitatea istorică în tratatele Țării Românești și Moldovei cu Imperiul otoman în secolele XIV—XVI, subliniind excepționala vigoare a unei tradiții care a exprimat un interes fundamental al societății românești de-a lungul veacurilor cît a durat dominația otomană, prin I. Cuproșu, la creditul moldovenesc în timpul lui Petru Șchiopu, limitîndu-se, din lipsă de spațiu, numai la modul în care dominația a fost implicată în operațiile de credit și la consecințele care au decurs din acest fapt pentru evoluția stăpînirii moldovene.

Pentru epocile modernă și contemporană, prima secțiune cuprinde contribuțiile lui D. Berindei, consacrate categoriei de stat modern în viziunea făuritorilor Unirii Principatelor, confirmînd judecata lui N. Iorga că prin conștiință, bine călăuzită de oameni energici și talentați neamul își dăduse alcătuirea de care avea nevoie, ale lui Gh. Platon, vizînd stabilirea specificului dezvoltării României la sfîrșitul secolului trecut, specific care consta în existența unui raport particular între factorii social și național, ivit din imperativele independenței și desăvîrșirii unității de stat, ale lui V. Vesa referitoare la activitatea diplomatică a Antantei în toamna anului 1914 în sud-estul Europei pentru atragerea țărilor din zonă în conflagrația mondială, activitate lipsită de precizie și de răbdare, ale lui Gh. Buzatu destinate să sublinieze preocuparea stăruitoare a teoriei și practicii titulesciene puse în raport nemijlocit pentru a asigura respectarea suveranității de stat, ajungînd la singura și tramică încheiere că, din numeroase considerente, activitatea lui N. Titulescu constituie unul din capitoarele de excepție ale diplomației române și mondiale.

A doua secțiune a volumului include studii destinate cunoașterii categoriei de societate. Drept dovadă, Șt. Ștefănescu dezbată chestiunea relațiilor sociale în raport cu pro-

prietatea funciară în țările române în secolele XII—XVI, conturînd în linii generale fizionomia și peisajul vieții rurale de pe ambele versante ale Carpaților, A. Pippidi prezintă imagini spaniole asupra Transilvaniei, cu rostul de a întregi seria subiectelor „românești” din principalele literaturi europene și a desluși condițiile în care spațiul sud-est european a ajuns să fie integrat în sistemul de idei și cunoștințe, S. Jakó relevă cercetările privitoare la începuturile intelectualității din Transilvania, marile transformări petrecute în siml intelectualilor în zorii epocii moderne și care constau în laicizarea societății, D. Rădosav expune regimul de carte și lectură în cadrul umanismului în Banat și sudul Transilvaniei în secolul al XVII-lea, marcat tot mai evident de progresul instituționalizării culturii, Fl. Constantiniu insistă asupra politicii sociale a prefanariotului Radu Mihnea, care se încordea cu personalitatea domnului de a fi slujitor fidel al Porții și adept al concepției monarhice a autorității centrale, A. Răduțiu publică, cu comentariile cuvenite, patru acte în limba română referitoare la mișcarea lui Sofronie din Cioara desfășurată în spiritul emancipării naționale, I. Kovács revalorifică un fragment dintr-un amplu studiu imprimat în 1954 referitor la agitațiile țărănești din Munții Apuseni ce au urmat războalei lui Horea, subliniind că, după potolirea ei, nu s-a renunțat la lupta împotriva exploatarei feudale, Șt. Imreh indică strămoșii și moravurile în scaunul filial Cristur, cu 38 localități, în care viața era reglementată de tradiții, modele și valori așa cum le-a cristalizat timpul, D. Hurezeanu înfățișează războaiele țărănești ca moment specific al istoriei moderne a României, în care demonstrează cum un eveniment social dobîndește o semnificație mai largă de ordin istoric datorită caracterului său reprezentativ.

În fine, în a treia secțiune sînt adunate studii consacrate națiunii, ilustrate prin Al. Dușu, care pune în relație istorică conștiința națională și mentalitatea țărănească în momentele de mare decizie și acțiune, prin I. Wolf, care fixează repere europene în istoriografia Școlii ardelen, conștientizîndu-o pe cea din celelalte provincii românești de rezistențe considerabile față de realizările occidentale, prin N. Bocșan, „aplecă” asupra cunoașterii liberalismului timpuriu în mișcarea națională din Banat, asigurînd o interpretare mai nuanțată a ideologiei și a concordantei ei cu mișcarea ideilor pe un plan mai larg, prin V. Cristian, dispus să expună cerințele luptei naționale din preajma anului revoluționar 1848 și gradul în care ele au fost reflectate în tematica scrierilor istorice, relevînd strînsa legătură a istoricilor cu realitățile, permanenta strădanie de a transforma istoriografia într-un instrument de propulsie și modernizare a societății, prin I. Maior, care demonstrează cît de trainic era programul revoluției române din Transilvania, reafirmat și în adunarea de la Sibiu (28 decembrie 1848), prin N. Edroiu, preocupat să definească silințele istoriografice ale lui Al. Sterca-Șulutiu, ale cărui lucrări îl plasează între istoricii români transilvăneni din secolul trecut, prin S. Retegan, care subliniază contribuția statului la mișcarea națională a românilor din Transilvania în perioada liberalismului austriac, demonstrînd că țărănimea s-a afirmat ca o forță fundamentală în anii memorandumului și în realizarea unității de stat, prin C. Mureșanu, interesat să prezinte ecoul războiului civil din S.U.A. în presa românească din Transilvania, ecou consemnat în ideea de a evidenția noi metode destinate să ducă la educarea politică și culturală în spiritul idealurilor naționale și democratice, și prin Al. Zub, care se ocupă de impactul bukleian în cultura română, conchizînd că opera istoricului englez H. Th. Buckle a ocupat un loc central în cristalizarea ideologică a Junitimii, cu menire incitantă și structurantă.

Iată, prin urmare, un volum bogat în tematică, echilibrat sub raportul structurii (cite nouă studii de fiecare secțiune), îngrijit redactat, pe măsura experienței fiecăruia dintre colaboratori, un volum destinat să învingă timpul, precum l-a penetrat opera octogenarului omagiat.

I. Saizu

ION IONIȚA, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II—IV e.n.*, Iași, Ed. „Junimea”, 1982, 126 p. + ilustrații

În concluziile *Geticelor*, Vasile Pârvan, spunea că „numai cu ajutorul știrilor literar-monumentale, clasice, nu ne putem în orice caz da seama decît în linii mari de problema getică — fie politic, fie cultural — nu numai în vremea scythică, ori cea celtică, dar chiar în cea romană. De aceea — conchidea marele savant — „tot de la săpăturile arheologice e de așteptat răspunsul hotărîtor” (s.n.). Această intuiție, de ordin metodologic, privind rolul cercetărilor arheologice în reconstituirea trecutului îndepărtat al poporului român, a

fost confirmată de evoluția istoriografiei românești din ultimele decenii, care s-a îmbogățit cu noi capitole privind istoria veche a patriei, între care și acela referitor la „istoria dacilor liberi în epoca romană”.

Au apărut, mai ales în anii din urmă, numeroase rapoarte de cercetare arheologică, articole, studii și câteva monografii, în care sînt tratate multiple aspecte ale istoriei și civilizației dacilor liberi din epoca romană. În contextul acestor preocupări, un loc deosebit îl ocupă studiarea istoriei și civilizației dacilor liberi din spațiul est-carpatic, în secolele II—IV e.n., deci dintr-un teritoriu ce reprezintă cca 25% din spațiul Daciei lui Decebal.

Între contribuțiile, notabile, de dată recentă, consacrate cunoașterii istoriei și civilizației dacilor liberi, se înscrie și lucrarea realizată de dr. Ion Ioniță.

Dedicîndu-se cercetării arheologice de peste două decenii, Ion Ioniță, specialist, cunoscut și recunoscut în țară și străinătate, în problemele arheologiei și istoriei secolelor II—IV e.n., ne dă acum o lucrare de sinteză asupra acestei importante perioade din istoria spațiului est-carpatic, perioadă considerată drept fundamentală pentru cunoașterea procesului de etnogeneză a românilor. Lucrarea este structurată în cinci capitole (*I. Introducere; II. Consecințele războaielor daco-romane; III. Perioada stăpînirii romane în Dacia (106—275); IV. Perioada dintre retragerea stăpînirii romane din Dacia și invazia hunilor; V. Concluzii*), la care se adaugă un util *Indice general* și o ilustrație, riguros selectată (39 de hărți și planșe cu materiale arheologice) și de bună calitate (numai desene).

Dată fiind bogăția materialelor arheologice descoperite, problematica complexă pe care o ridică cunoașterea epocii sec. II—IV e.n. precum și apariția, în ultimii ani, a unor monografii ce tratează diferite aspecte ale istoriei și în special a civilizației dacilor liberi din Moldova, în acea epocă, autorul, după cum arată în *Introducere*, deși a conceput lucrarea ca o „monografie arheologică și istorică a dacilor liberi de la est de Carpați în veacurile II—IV e.n.”, nu se oprește asupra tuturor problemelor și aspectelor ce le presupune o tratare monografică istorico-arheologică, ci „selectează pe acelea care s-au conturat a fi mai importante sau care, fie că au fost rezolvate în chip diferit pînă acum, fie că au fost evaluate la alte dimensiuni, deschid direcții noi de investigație” (p. 9).

După ce în *Introducere* prezintă un scurt istoric al cercetărilor, cu precizarea cadrului, în timp și spațiu, asupra căruia se oprește lucrarea, iar în *Capitolul II* surprinde principalele consecințe ale războaielor daco-romane asupra lumii geto-dacice din spațiul est-carpatic, între care încetarea existenței așezărilor dacice fortificate din acest teritoriu, unele mișcări demografice, instituirea stăpînirii romane asupra unor regiuni din sudul Moldovei, etc., în următoarele două capitole, de fapt cele mai substanțiale, sînt dezbătute o multitudine de probleme privind diferitele aspecte ale istoriei și civilizației veacurilor II—IV e.n.

Urmărind reconstituirea tabloului istoriei politice și transformările etno-culturale din spațiul est-carpatic în perioada stăpînirii romane în Dacia (106—275), în *Capitolul III*, autorul analizează situația din teritoriul dacic aflat sub stăpînire romană sau sub supraveghere romană și respectiv din teritoriul dacic liber.

În ansamblul problemelor abordate, din punctul de vedere al economiei lucrării considerăm că prea mult s-a insistat asupra cercetărilor arheologice de la Barboși, dacă avem în vedere că rezultatele acestor cercetări erau prezentate, pe larg, de către Silviu Sanie, în lucrarea, apărută în 1981, tot la editura „Junimea”, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei. (secolele II î.e.n. — III e.n.)*, sau asupra unor aspecte privind civilizația carpilor, tratată pe larg de Gh. Bichir, în *Cultura carpică*, București, 1973.

Judicioase observații face autorul asupra fortificațiilor romane din sudul Moldovei, precum și asupra etapelor stăpînirii și, respectiv, retragerii romane din aceste teritorii. Nu mai puțin interesante sînt observațiile și unele încheieri asupra realităților etno-culturale din teritoriul dacic aflat sub supraveghere romană.

Situația din teritoriul dacic liber, deși în general mai bine cunoscută, este analizată cu multă atenție și discernămint, conducînd la încheieri, dacă nu definitive, cel puțin acceptabile și îndemnînd la noi investigații.

Interesante sînt datele și observațiile privind valul Stoicani-Ploscuțeni, care nu mai poate fi identificat cu fortificația lui Athanaric, ci trebuie atribuit dacilor liberi, sau cele referitoare la așezările și necropolele dacilor liberi, mai ales ale carpilor, apartenența etnică a unor descoperiri etc. Pe bună dreptate, în lucrare se arată că uneori prea multe materiale au fost considerate de „origine” sarmatică, după cum, în mod eronat, acestora le-au fost atribuite, într-o vreme, toate mormintele de înhumare din aria de locuire a dacilor liberi de la est de Carpați.

Bazată pe unele observații de ordin arheologic și numismatic, interesantă ni se pare și încercarea autorului de a delimita granițele unor formațiuni teritoriale și „fixarea” aces-

tora în spațiul est-carpatic. Ipoteza autorului rămâne deocamdată „ipoteză”, având menirea să îndemne nu la negare, ci la adâncirea cercetărilor și la obținerea datelor necesare, suplimentare, care să permită asemenea încheieri. De asemenea investigații suplimentare au nevoie și încercările de delimitare a triburilor dacilor liberi din Moldova în epoca stăpînirii romane, precum și cele privind localizarea centrelor politice ale acestor triburi.

În al IV-lea capitol al lucrării, sînt analizate importante aspecte ale istoriei și civilizației spațiului est-carpatic din perioada istorică-marcată de două evenimente importante ale istoriei sud-estului european, respectiv retragerea stăpînirii romane din Dacia și invazia hunilor (275—376).

Sînt de reținut, între altele, observațiile autorului privind retragerea stăpînirii romane din sudul Moldovei, pe aliniamente, începînd de la est la vest, precum și părerea că „ar fi mai potrivit să se vorbească despre o perioadă de retragere romană, cu mai multe etape și nu despre un moment al retragerii” (p. 86). Această din urmă apreciere considerăm că este valabilă și pentru provincia Dacia, de unde stăpînirea romană nu s-a retras într-un anume an, ci mai degrabă, treptat, într-o perioadă situată între anii 271 și 275. De asemenea, autorul readuce în discuție unele date și fapte importante cu privire la migrația goților pe teritoriul dacic, relațiile dintre diferitele grupuri germanice cu populația autohtonă, daco-romană, începuturile, conținutul și sfîrșitul culturii Sintana de Mureș etc.

Din perspectiva urmăririi fenomenului continuității, importantă ni se pare observația privind înțelegerea conceptului de „restructurare etnică”. Precizări, demne de luat în seamă, sînt aduse și cu privire la începuturile culturii Sintana de Mureș, conținutul și apartenența etnică a purtătorilor acestei culturi. Nu considerăm însă plauzibilă presupunerea că populația tumulilor carpatici nu s-ar fi infiltrat și în zona dacilor de la confluența Moldovei cu Siretul, de vreme ce materiale arheologice, ce pot fi puse pe seama purtătorilor culturii tumulilor carpatici, au fost descoperite în ultimii ani și mai la sud de riul Moldova.

În lucrare este subliniată importanța revenirii stăpînirii romane la nordul Dunării de Jos, în special din perspectiva continuării procesului de romanizare. De asemenea, plauzibilă ni se pare argumentația privind identificarea Valului Moldovei de mijloc cu fortificația lui Athanaric, deși vor fi necesare încă ample cercetări arheologice, pentru ca întreaga argumentație să fie convingătoare. Să mai reținem că datele arheologice aduse în discuție pledează pentru prelungirea culturii Sintana de Mureș pînă în prima jumătate a secolului al V-lea, cînd începe cristalizarea și evoluția culturii autohtone de tip romanic, specifică secolelor VI—VII e.n.

Din ansamblul problemicii privind spațiul est-carpatic în sec. II—IV e.n., se evidențiază, ca adevărate constante, permanența populației autohtone și desfășurarea procesului de romanizare, proces ireversibil care a avut loc în etape, în timp și spațiu, și s-a încheiat în prima jumătate a secolului VI. De fapt, în prima jumătate a sec. VI, romanizarea era un act împlinit în tot spațiul vechii Dacii și pe această realitate avea să aibă loc încheierea procesului de etnogeneză a românilor în perioada sec. VI—VIII e.n.

La o lucrare atît de îngrijit redactată și realizată, surprinde și nedumirește lipsa unui rezumat și a explicației figurilor, într-o limbă străină de largă circulație, care să facă accesibilă problematica studiului în primul rînd specialiștilor de peste hotare.

Cu observația că nici titlul lucrării nu mi se pare cel mai potrivit, fiind suficient de vag, iar la prima vedere ducîndu-ne cu gîndul la toți dacii liberi (din acest punct de vedere ar fi fost mai adecvat ca subtitlul să devină drept titlu, sau titlul pe care l-a avut lucrarea prezentată ca teză de doctorat „Moldova în epoca romană — sec. II—IV e.n.” să fi fost păstrat și pentru forma tipărită), încheiem cu sublinierea că studiul realizat de Ion Ioniță se înscrie ca o contribuție valoroasă la cunoașterea uneia din epocile cele mai importante, dar și controversate, respectiv aceea în care s-a desfășurat, în esență, procesul etnogenezei românilor.

Ion Mitrea

Fontes Historiae Daco-Romanae, IV. *Scriptores et Acta Imperii Byzantini, saeculorum IV—XV*, publicate de HARALAMBIE MIHĂESCU, RADU LAZĂRESCU, NICOLAE ȘERBAN TANAȘOCA, TUDOR TEOTEOI, București, Ed. Academiei R.S.R., 1982, 583 p.

Volumul IV din colecția *Fontes* adună laolaltă informații care privesc direct ori colateral istoria noastră, selectate din izvoare bizantine și redată bilingv (text grecesc și traducere românească). Cele mai multe sînt din secolele XIV—XV, la acestea adăugîndu-se și unele din veacurile precedente, depistate după publicarea tomurilor anterioare. De la Macarios

din Magnesia, autorul tratatului numit *Cel unul născut sau răspuns elinilor* (a doua jumătate a secolului IV), unde se amintesc „locuitorii de dincolo de fluviul nordic al Istrului” și până la Manolis Slavos, poetul cretin care la începutul secolului XVI avea știință despre larma militară a românilor, 73 de izvoare sînt investigate și excerptate în interesul istoriei românilor. Sînt cronici, povestiri și imnuri anonime, antologii și lexicoane, decrete imperiale și acte patriarhale, fragmente de discursuri și de scrisori ca și, mai ales, extrase din lucrările cărturarilor și istoricilor: Ioanes Zonaras, Mihail Psellos, Const. Manasses, Demetrios Chomatianos, Teodorus Metochites, Macarios din Ancyra, Ducas, Giorgios Sphrantzes, Laonic Chalcocondil, Critobul din Imbros.

Fiecare excerptare este precedată de o notiță explicativă unde se dau informațiile bibliografice strict trebuitoare.

Cele mai multe din aceste izvoare se publică acum pentru întia oară. Croniclele lui Ducas, Sphrantzes, Chalcocondil, Critobul din Imbros au fost editate și de sine stătător, în ultimul sfert de veac, de către Vasile Grecu. Actele patriarhiei din Constantinopol, care privesc istoria românilor din răstimpul 1315 și 1402, au cunoscut două editări anterioare. N. Iorga le-a publicat în colecția Hurmuzaki (vol. XIV/1, text grecesc și traducere românească), iar apoi au fost cuprinse în colecția de acte interne *Documente privind istoria României* (numai traducere românească). Republicarea lor în volumul acesta, cu note explicative și comentarii detaliate, ține de rostul colecției *Fontes*, de necesitatea grupării tuturor informațiilor bizantine privitoare la istoria românilor după aceleași criterii. Actele de la Cutlumus, trei la număr, referitoare la relațiile acestei mănăstiri athonite cu Țara Românească în vremea domniei lui Vladislav I, au fost cunoscute, publicate și folosite la noi de N. Iorga, Gh. D. Cioran, Th. Bodogac și H. Mihăescu.

Natura știrilor de istorie românească încorporate acestui tom este foarte diferită și nu de puține ori de valoare secundară. Risipite în diferite publicații, tomuri ori colecții, unele dintre fragmentele detectate și reținute de autori își pierd, firesc, din însemnătate. Strinse laolaltă, rinduite după aceleași criterii, însoțite de comentarii și explicații, acestea își regăsesc valoarea.

Textele excerptate de autori vin să confirme marea răspîndire în spațiu a *vlahilor*, nume sub care izvoarele bizantine, slave și occidentale îi înțeleg pe români. Pe valea r'ului Rynchos (vlahorinhinii), la Athos, în Epir, în Tesalia și Bulgaria ca și, mai ales, în spațiul nord-dunărean ei formau o populație numeroasă și activă. Erau harnici, viteji și demni. În secolul XI ei aveau, la sud de Dunăre, o organizare bisericească proprie. Episcopatul vlahilor, cu centrul la Vreanoti (Vraje, în Serbia) era supus arhiepiscopiei de Ohrida. O însemnare pe un manuscris din secolul XI, descoperit în biblioteca bisericii Sf. Clement din Ohrida, atestă existența unui preot Ioan din această episcopie, „primul cleric român cunoscut după numele său” (p. 25).

Dacii, amintiți în mai multe texte, sînt cînd strămoșii românilor cînd, de cele mai multe ori, români înșiși. În special românii din Transilvania ne apar sub numele antic. În geografia lui Nicephoros Blemmydes (secolul XIII), compilată după tratatul lui Dionysius Periegeta (compus în 124 e.n.), se menționează „marea țară a dacilor” de la nord de fluviul Istru.

Un număr însemnat dintre textele inserate în acest volum oferă date despre organizarea internă a Țărilor române, mai ales despre aceea ecleziastică: înființarea mitropoliilor din Țara Românească și Moldova și legăturile acestora cu patriarhia de la Constantinopol, reînnoșterea bisercii Sf. Mihail din Maramureș (localitatea Peri), ctitoria fraților Băliță și Dragoș, ca biserică patriarhală cu rosturi episcopale în Transilvania de nord-vest, trimiterea de prelați în Țările române ori confirmarea unor autohtoni în funcții bisericești înalte, mărirea autorității bisericii românești odată cu prestigiul statelor noastre, relațiile bisericii românești cu colonia monastică de la Athos etc.

Creșterea pericolului otoman, amenințarea ce plana asupra Europei, implicarea românilor în războiul contra „necredincioșilor” se reflectă copios în literatura istorică din Bizanțul tirziu ori din deceniile imediate căderii Constantinopolului. Forța militară a românilor, vitejia și înțelepciunea conducătorilor săi (Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Vlad Tepeș, Ștefan cel Mare), bătăliile de pe pămînt românesc ori de la sud de Dunăre, cu rezultatele și implicațiile lor, n-ar fi fost astăzi la fel de bine cunoscute fără adaosul factologic și de cugetare al autorilor bizantini.

Teritoriul nord-dunărean, așezările și oamenii lui, vecinii și invadatorii, elemente de toponimie și de onomastică se reprezintă, într-o formă sau alta, în textele selectate de autori și încorporate tomului aici prezentat.

Volumul acesta încheie, aflăm din *Introducere*, publicarea izvoarelor antice grecești, latine și a celor bizantine referitoare la istoria noastră. O muncă în care 237 de izvoare, de la Homer și pînă la finele secolului XV, au fost revăzute și supuse unui nou examen critic obținându-se, în felul acesta, precizări și interpretări noi, de natură să sporească temeiurile documentare ale istoriei românești. Este un demers ce ține, în primul rînd, de marea erudiție.

Ion Toderășu

MIRCEA D. MATEI, EMIL I. EMANDI, *Habitatul medieval rural din valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare (secolele XI—XVII)*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1982, 195 p.

Rod al unor intense cercetări de teren și al investigațiilor arheologice întreprinse în așezări și necropole medievale de pe văile Moldovei și Șomuzului Mare, prezentul volum abordează cu precădere numeroase probleme ale vieții satului din această zonă în secolele XI—XVII.

După un *Cuvînt înainte* al autorilor (p. 7—8) și lista abrevierilor folosite în cuprinsul lucrării, în capitolul *Satul medieval — preocupare stăruitoare a cercetării arheologice românești* (p. 11—23) M. D. Matei face un adevărat bilanț al rezultatelor săpăturilor arheologice din domeniul satului medieval românesc, subliniind importanța acestora pentru istoria noastră. Prezentate cronologic și în funcție de tematica avută în vedere, de amploarea sau importanța lor mai redusă, rezultatele cercetărilor arheologice fac dovada cîștigurilor realizate, dar și a neajunsurilor, datorate deseori unor cauze obiective. Din sintetizarea datelor, de la săpăturile întiate la Zimnicea și Hlincea și pînă în prezent, se desprind cu claritate etapele parcurse de arheologia satului românesc. Odată cu acestea, sint evidențiate și orientările în domeniul arheologiei satului, spre corectarea exhaustivă a unor așezări rurale (Coconi, Străulești-Măicânești) sau parțială a celorlalte situate în unități teritorial-geografice bine individualizate (Maramureș). Analiza realizărilor și a dificultăților înregistrate pe parcurs permite autorului stabilirea criteriilor călăuzitoare care vor trebui să stea la baza cercetărilor în viitor, și anume: necesitatea studierii satelor aflate în condiții geografice cît mai variat posibile, raportarea lor la căile de comunicație medievale, luarea în considerare a distanțelor existente între acestea și orașele în jurul cărora gravitează, ca și importanța problemă a așezărilor rurale dispărute.

Cu *Locuirea medievală în valea Moldovei* (p. 24—48) se trece la cercetarea propriu-zisă a unora din multiplele aspecte pe care le prezintă studiarea așezărilor din zona discutată. Din confruntarea permanentă a izvoarelor scrise, cartografice, toponimice și arheologice se încearcă reconstituirea, așit de dificilă, a peisajului rural în secolele XIV—XVII. Așa cum era și firesc, pornind de la analiza cadrului natural actual, se înregistrează retrospectiv modificările antropice survenite în decursul vremurilor și se acordă, pe bună dreptate, atenția cuvenită schimbărilor petrecute în aria de răspindire a pădurilor din acest spațiu.

Totalitatea informațiilor documentare, în strînsă corelare cu datele oferite de cercetările arheologice întreprinse îndoielnic pe cursul superior și mijlociu al Moldovei, dau autorilor posibilitatea de a face interesante aprecieri asupra acelor concentrări de așezări situate în zonele cunoscute sub numele de „Cîmpul lui Dragoș”, „Cîmpul Perilor” și „Cîmpul lui Miclin”. Totodată, investigațiile de teren permit obținerea unor relații importante referitoare la tipurile de așezări caracteristice zonei, la vechimea și structura satelor din concentrările demografice respective, la amplasarea vechilor vetre comparativ cu celea actuale.

În *Locuirea medievală din bazinul Șomuzului Mare* (p. 49—67), autorii, folosind aceeași metodă de cercetare, atrag atenția asupra intervenției factorului uman în importante modificări ale peisajului rural, datorate defrișărilor intense din zona Fălticeniului, dar, mai ales, amenajărilor de iazuri, care au produs transformări profunde cadrulul natural și, implicit, structurii și amplasării satelor din zonă.

Prin cercetările efectuate în bazinul Șomuzului Mare s-au identificat un număr apreciabil de puncte arheologice cu resturi de locuire din secolele IX—XVII (circa 127) și, în același timp, patru concentrări paleo-demografice, care alternează cu fenomenul de răsfiare, ceea ce demonstrează cu pregnanță densitatea demografică a zonei.

Importante sînt și concluziile autorilor cu privire la tipurile de așezări, la înărmirea și dinamica teritorială a acestora, la poziția necropolelor (Liteni, Horodniceni, Zaharești) și a curțiilor boierești (Tulova, Drăgoiești, Iliești, Dolhasca) față de vetrele locuite.

Contribuții de seamă se aduc și în capitolul intitulat *Activități economice desfășurate în satele de pe văile Moldovei și Șomuzului Mare* (p. 68—91). Aici, E. I. Emandi, subliniind rolul agriculturii în economia satului medieval, deosebește existența celor două tipuri de așezări cu activități economice diferențiate — de vale principală și de platou. Ponderea agriculturii este evidențiată nuanțat, în funcție de cadrul fizico-geografic și în strinsă corelație cu tehnicile agricole folosite. La acestea, nu putem omite unelele agricole descoperite, mai ales, la Vorniceni Mari și Zaharești, precum și analizele paleobotanice, efectuate pe semințele de cereale, care vin să aducă completări și unele noi interpretări cu privire la practicarea agriculturii în zona avută în vedere. Nu de mai mică importanță sînt și observațiile autorului relative la creșterea animalelor și ocupațiile cu caracter secundar.

O atenție aparte se acordă meșteșugurilor specializate, și îndeosebi prelucrării fierului. Diversele obiecte din fier descoperite în săpături, supuse analizelor metalografice și spectrografice au furnizat multiple informații, mai importante fiind acelea referitoare la tehnologiile de lucru. Ele permit aprecieri prețioase cu privire la producția specializată a meșteșugurilor sătești și, totodată, la interferențele sat-orăș, tehnologiile superioare de lucru dovedind pătrunderea în mediul rural a unor obiecte de certă proveniență urbană.

Studiul următor, *Constituirea statului feudal de-sine-stătător Moldova, în lumina cercetărilor din văile Moldovei și Șomuzului Mare* (p. 92—103), reia în discuție o veche și stăruitoare problemă a istoriografiei românești. Dată fiind importanța cercetărilor arheologice pentru cunoașterea procesului de formare a statului feudal moldovenesc, baza documentară a sugestiilor formulate de M. D. Matei o constituie, în primul rînd, investigațiile întreprinse în spațiul cuprins între valea Moldovei și a Șomuzului Mare. Studiul comparativ al celor două zone indică aceeași densitate ridicată a populației, cu deosebirea că locuirea din valea Șomuzului are o vechime mai mare, datorată poziției mai retrase din calea năvălirii ultimelor popoare migratoare. Arătînd că, pînă acum, pe valea Moldovei nu au fost descoperite așezări anterioare secolului XIV, autorul precizează, cu nuanțările necesare, că spațiul acesta nu a fost populat prin imigrări românești din alte teritorii, și mai ales din Transilvania, așa cum susțin unii istorici străini. Populația românească din teritoriul est-carpatic a trăit aici în așezări mici și dispersate, situate în zone mai puțin accesibile năvălirilor migratoare, și a constituit suportul principal al dezvoltării demografice ulterioare.

O altă problemă, căreia i se acordă atenția cuvenită, este aceea a zonelor de concentrări demografice, unele din ele ocupînd aceleași teritorii cu „cîmpurile”, menționate ulterior în documentele interne. Acestora li se atribuie rolul unor mici formațiuni politice feudale, încercîndu-se, totodată, o paralelizare a lor cu „cnezatele din vale”. O asemenea formațiune politică este identificată în bazinul superior al Șomuzului Mare. Tot aici sînt reluate discuțiile cu privire la importante descoperiri arheologice de la Suceava, care atestă existența unui nivel de locuire de la sfîrșitul secolului XIII sau începutul celui următor. Această descoperire permite stabilirea rolului jucat de așezarea fortificată din perioada anterioară mijlocului secolului XIV, considerată a fi centrul unei formațiuni politice, de o anume întindere și autoritate, care a premers constituirea statului feudal de-sine-stătător Moldova.

Ultimul capitol cuprinde rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse în *Așezarea rurală medievală de la Tulova (Vorniceni Mari)* (p. 104—153). Cele mai vechi descoperiri de la Vorniceni Mari aparțin secolelor XI—XII, perioadă în care a fost datată necropola cercetată „la mănăstire”. În legătură cu ritualul de înmormîntare, sîmnalăm faptul mai puțin obișnuit al depunerii de cărburi și semințe de cereale în unele morminte. În inventarul mormintelor se remarcă prezența unor fragmente ceramice, ceea ce facilitează, dealtfel, încadrarea cronologică a necropolei. O nedumerire se ivește însă în privința unor fragmente ceramice descoperite la Vorniceni Mari, căroră autorii le găsesc analogii la Băiceni-Siliște (p. 124). Dar, după cum se știe, locuirea de la „Siliște” este datată în secolele IX—X (vezi Arh. Mold., VII, 1972, p. 328), ceea ce nu ar constitui un sprijin pentru plasarea necropolei de la Vorniceni Mari în secolele XI—XII. Pe lângă concluziile demne de reținut ce se desprind din cercetarea necropolei, descoperirile din unele complexe situate în apropierea acesteia — fragmente de cărămidă smălțuită, discuri ornamentale, resturi de tencuială, acoperite cu frescă — confirmă existența unei biserici din secolul XV pe locul numit astăzi „la mănăstire”. Remarcabile sînt și descoperirile din „șesul Tolvei”, unde a fost identificat complexul curții boierești a familiei lui Oană vornicul, datat între sfîrșitul secolului XIII și pînă în primele decenii, ale secolului XV. În concluzie, cercetările întreprinse la Vorniceni Mari au adus noi date privind amplasarea și evoluția așezării, localizarea vechii vetre de locuire, meșteșugurile din cadrul acestei comunități sătești, în strinsă legătură cu curtea boierească de aici.

Volumul este însoțit de un rezumat cuprinzător în limba franceză, de un indice geografic și de localități, precum și de o ilustrație selectivă, în desene și fotografii.

Nu putem încheia rindurile de față fără a sublinia nu numai metodologia lucrării, ci și conținutul bogat în idei și sugestii, care au și își vor găsi noi temeuri în cercetările viitoare. Scrisă cu competență, entuziasm și dragoste față de realitățile lumii noastre rurale din evul mediu, lucrarea semnată de Mircea D. Matei și Emil I. Emandi constituie o contribuție de seamă și un îndemn la intensificarea cercetărilor arheologice în domeniul satului medieval românesc.

Rodica Popovici

DEMETRIUS DVOICHENKO-MARKOV, *Byrlad — The First Moldavian Principality*, în „American Romanian Christian Literary Studies”, I, 1980, p. 92—115.

La vasta literatură științifică dedicată problemelor privind începuturile orașului Bîrlad, localizarea și apartenența etnică a berladnicilor și geneza așa-numitei formațiuni politice întemiate de aceștia în jumătatea meridională a Moldovei s-a mai adăugat recent studiul profesorului D. Dvoichenko-Markov de la Monmouth College din West Long Branch (New Jersey). În legătură cu aceste aspecte autorul întreprinde un amplu excurs bibliografic printre lucrările de referință ale medievaliștilor români și ruși, reținând anumite idei și argumentări. Consistențele citate traduse după diferite studii pun în relief ce a considerat autorul mai relevant din contribuțiile predecesorilor în preocupări și evidențiază totodată cuprinzătoarele sale cunoștințe istoriografice. Profesorul american înclină să accepte încercarea lui Al. Boldur de a disculpa pe B. P. Hasdeu pentru falsificarea faimoasei „Diplome bîrlădene”, sușa atîtor confuzii nelimpzește nici astăzi, deși s-a scurs aproape un secol de cînd slaviștii A. Sobolevski și I. Bogdan i-au demonstrat lipsa de autenticitate.

Pentru autorul articolului nu există nici un dubiu asupra constituirii unei formațiuni politice în sudul Moldovei, cu centrul la Bîrlad. Populația din acest spațiu ar fi fost compusă din slavi, cumani și vlahi. Chiar și pentru Ivan Rostislavici, insistentul pretendent la tronul Haliciului, se admite o origine mixtă slavo-română, rudele sale dinspre mamă presupunîndu-se a fi fost români. Intrucît am avut ocazia să ne expunem și să ne argumentăm punctele de vedere privind aceste probleme (cf. *Începuturile vieții urbane la Bîrlad și problema berlandicilor*, în *AI/Al*, XVI, 1979, p. 271—293; *Zur Geschichte der mittelalterlichen Siedlung Bîrlad (Südmoldau) im 10.—14. Jahrhundert*, în „Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität”, 4, Freiburg-München, 1977—1978, p. 65—84), nu mai socotim necesar să stăruim asupra domeniilor în care opiniile noastre nu concordă cu celea din articolul profesorului Dvoichenko-Markov. Una din părțile de real interes ale studiului său este cea în care acțiunile lui Ivan Rostislavici la nordul Dunării de Jos sînt legate și explicate de elementele conjuncturale ale politicii bizantine și rusești.

Prezentînd această lucrare recentă asupra istoriei medievale a Bîrladului, considerăm util să atragem totodată atenția și asupra altor sfere ale activității laborioase a profesorului american în direcția investigării istoriei și culturii românești din epoca medie și modernă. Între remarcabilele sale contribuții în acest sens din ultimii ani menționăm: *The Origin and the Meaning of the Term „Vlach”*, în „Romanian Folk Arts”, 1976, p. 57—69; *Benjamin Franklin and the First American-Romanian Relations*, în „Cahiers roumains d'études littéraires”, 1977, 2, p. 61—69; *The Russian Primary Chronicle and the Vlachs of Eastern Europe*, în „Byzantion”, XLIX, 1979, p. 175—187; *The Ukrainian Cossacks in the Anti-Ottoman Struggle for Independence of Moldavia*, în „East European Quarterly”, XIV, 1980, 2, p. 241—250; *Heiman Ivan Mazepa in Romanian Literature*, în vol. *Romania between East and West. Historical Essays in Memory of Constantin C. Giurescu*, New York, 1982, p. 147—158. Pe lângă aceste studii, profesorul Dvoichenko-Markov a mai semnat în diferite publicații americane și canadiene numeroase recenzii și prezentări ale unor volume aparținînd istoricilor români.

Victor Spinei

MIRCEA PACURARIU, *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, București, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1980, 152 p.

Componentă esențială a ansamblului realităților medievale românești, sfera vieții ecleziastice reclamă o atenție particulară din partea specialiștilor, cu atît mai mult cu cît vreme

de câteva decenii ea a fost parțial îndepărtată din circuitul intereselor majore ale istoriografiei noastre, în pofida faptului că depistarea unor izvoare diplomatice și arheologice inedite impunea coroborarea lor cu materialul informativ preexistent. De altfel, realizarea unei imagini globale asupra evoluției societății medievale locale este de neconceput fără cuprinderea organizării canonice.

Iată de ce recenta apariție editorială dedicată primelor secole de ființă a Mitropoliei transilvănene este salutară. Tema abordată, deși a mai făcut obiectul unor investigații pertinente, continuă să păstreze numeroase aspecte insuficient clarificate și controversate. Pe de altă parte, devenise necesară o inserție a materialului documentar apărut în ultimele decenii, nevalorificat în manieră competentă. Dacă mai adăugăm și interesul intrinsec al problemei supuse cercetării, realizăm mai deplin utilitatea de nersului științific al profesorului M. Păcurariu.

Volumul prezintă în cinci capitole rînduite cronologic organizarea bisericească pe teritoriul Transilvaniei pînă la sfîrșitul secolului XVI, adică pînă la momentul Mihai Viteazul. Aceste capitole sînt precedate de o prefață, în care se expune ce și-a propus autorul să trateze, și de așa-numitele „preliminarii”, unde se face un excurs asupra începuturilor creștinismului în spațiul carpato-dunăreano-pontic. Asupra acestei probleme se revine și pe parcursul primului capitol al cărții, care mai tratează și organizarea bisericească de la formele sale primare pînă la sfîrșitul secolului IX. În această parte a lucrării autorul nu-și limitează investigațiile numai la hotarele Transilvaniei, ci se ocupă în egală măsură și de celelalte provincii locuite de populația daco-romană, ceea ce considerăm că este pe deplin justificat, dat fiind faptul că din punct de vedere politic spațiul intracarpatic nu se detașase încă de cel extracarpatic. Impunerea creștinismului este urmărită în paralele cu apariția formelor instituționale ecleziastice superioare, pornindu-se de la premisa, ignorată de unii cercetători, că existența comunităților creștine este de neconceput fără organizarea cultului. Rămîne însă nedovedită dacă la Sucidava, Morisena, Dăbica, Biharea, Alba Iulia ori Timișoara s-au fondat cu adevărat sedii episcopale, mărturiile documentare disponibile nepermițînd din păcate decît simple presupuneri în această direcție.

Într-un alt capitol se analizează organizarea bisericească a românilor transilvăneni de la extinderea stăpînirii regatului arpadian în interiorul arcului carpatic și pînă la sfîrșitul secolului XIV. Ca pe parcursul întregului volum, structurarea ierarhiei ecleziastice este aici urmărită în paralel cu principalele evenimente politice ale epocii, încercîndu-se pe alocuri să se stabilească interdependența dintre ele. Pe bună dreptate se apreciază că măsurile opresive îndreptate împotriva Bisericii Ortodoxe au fost intensificate după urcarea lui Ludovic I de Anjou (1342—1382) pe tronul Ungariei, prin colaborarea strînsă a regalității cu Scaunul apostolic de la Avignon. În acest sens, în afara datelor relevate în lucrare, extrem de elocvent ni se pare textul lui Bartolomeu de Alverna, vicarul franciscan al Bosniei, pus recent în valoare pentru istoria românească de Șerban Papacostea (cf. *RRH*, 3/XVII, 1978, p. 396 și urm.), text care desigur i-a fost inaccesibil autorului în momentul încheierii redactării manuscrisului cărții.

Concomitent cu analiza situației din Transilvania, autorul a considerat util să facă un succint excurs și asupra modului de organizare canonică din teritoriile românești situate la sud și est de lanțul carpatic. În legătură cu această temă precizăm că nu subscriem la aprecierea privind fixarea întemeierii Mitropoliei Ungrovlahiei într-un moment anterior anului 1359, opinie ce nu își găsește suportul adecvat în izvoarele contemporane. De asemenea, atîta vreme cît existența fantomaticilor nuclee statale ale berladnicilor și brodnicilor este iluzorie, nu acordăm nici-o șansă de confirmare presupunerii că respectivele „alcătuiuri politice” ar fi dispus de episcopii proprii.

În cadrul politic schimbat din secolele XV—XVI este urmărită în continuare evoluția formelor organizatorice bisericești ale românilor transilvăneni. Trebuie menționat faptul că, deși pentru această perioadă materialul informativ este mult mai abundent, au rămas de elucidat numeroase aspecte controversate. Totodată, autorul a fost obligat să se oprească adesea asupra unor probleme de amănunt, în legătură cu care în istoriografie persistă opinii eronate.

Volumul se încheie prin câteva concluzii cu caracter general, o listă a eparhiilor și a ierarhilor ortodocși din Transilvania pînă la sfîrșitul secolului XVI, un consistent rezumat în limba franceză și un indice de locuri și de persoane.

Noua sinteză a profesorului Mircea Păcurariu, rod al unor preocupări persistente și al unei rigurozități deosebite, confirmă o autentică autoritate științifică în domeniul realităților ecleziastice ale istoriei poporului român. Chiar dacă pentru clarificarea anumitor detalii va

mai fi nevoie să așteptăm depistarea unor materiale informative noi, iar în câteva cazuri soluțiile oferite rămân discutabile, imaginea oferită trecutului medieval al Mitropoliei Transilvaniei de lucrarea pe care o prezentăm este complexă. Expunerea se remarcă prin limpezimea și acuratețea stilului, care, adăugate la soliditatea contribuției științifice, impun volumul drept o realizare prestigioasă, de reală utilitate pentru frontul istoric românesc, a cărei recepțare o consemnăm cu deplină satisfacție.

Victor Spinei

NICOLAE GRIGORAȘ, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, Iași, Ed. „Junimea”, 1982, 320 p.

Intenționând o reevaluare sistematică a desfășurărilor politice românești din Moldova medievală, istoricul ieșean Nicolae Grigoraș oferă, în continuarea lucrării sale, *Țara Românească a Moldovei de la Intemeiere până la 1457*, Iași, Ed. „Junimea”, 1978, o nouă contribuție la înțelegerea „epocii personalității” (p. 16) a lui Ștefan cel Mare. Prilejuită de împlinirea a 525 de ani de la înscăunarea „celui mai mare conducător de stat român” (p. 7), apariția cărții, așa cum rezultă din sugestivul ei *Cuvînt înainte* (p. 7—17), reprezintă totuși rodul unei preocupări îndelungate, concretizată în numeroasele studii speciale publicate de autor, în același domeniu, de-a lungul ultimelor decenii.

Lucrarea nu are un caracter tranșant: paginilor de exegeză critică sau de maximă densitate factologică le succed altele, în care narațiunea împrumută accente evocatoare. Bun cunoscător al epocii, intuindu-i problematica și atmosfera, autorul se implică deseori în evenimente, condamându-i pe conducătorii regatelor polon și ungar și îngroșându-le trăsăturile negative sau exaltându-se în fața victoriilor excepționale dobîndite de „viteji” Moldovei (p. 122—125). În genere, textul prilejuiește o lectură plăcută și cursivă. Unele capitole însă (mai ales I și V, din partea a II-a, și II și III, din partea a III-a) creează impresia unor nefericite intervenții de ultimă oră — datorate, desigur, nu numai autorului — în urma cărora au apărut frecvente reluări de fapte și informații, uneori în expresii identice, contradicții parțiale sau totale în interpretarea aceluiași date, precum și fraze trunchiate sau insuficient de clare.

Structura lucrării corespunde celor trei mari subperioade ale domniei lui Ștefan cel Mare statuate, de multă vreme, în istoriografia de specialitate. Limitele acestora: 1457—1468, 1468—1486 și 1486—1504 nu au suportat modificări decît în privința începutului confruntării cu Imperiul otoman: 1468, în loc de 1471 sau 1473, iar elementele lor definitorii au rămas în esență aceleași. Cea dintîi corespunde eforturilor lui Ștefan cel Mare de a-și consolida tronul, de a reîntregi teritoriul țării, de a anula pretențiile de suzeranitate maghiară și a le formaliza pe cele poloneze, impunînd astfel Moldova ca „un factor de stabilitate în această parte a Europei” (p. 88). Cea de a doua și, în același timp, cel mai amplu tratată (p. 99—219), coincide extraordinar de contribuții moldovenești la stăvilirea expansiunii otomane, concretizată în numeroase acțiuni militare și strălucite victorii, în susținute demersuri diplomatice și eforturi de unificare a potențialului militar românesc, cu mare că „din cauza politicii mioape a contemporanilor și în special a vecinilor săi” (p. 220), Ștefan cel Mare va fi nevoit, în cele din urmă, să încheie pacea cu turcii. În sfîrșit, cea de a treia etapă are ca dominantă raporturile cu Polonia — cele cu Moscova fiind ca și inexistente (!) —, reasezate, după victoria din 1497, pe baze noi. „Tratatul — încheiat în 1499 (n.ns.) — a consfințit înfrîngerea Poloniei și încetarea oricărei forme de vasalitate a Moldovei” (p. 259).

Bibliografia utilizată de autor, ca și suportul documentar al demersului său interpretativ — probat consecvent în subtext — nu conțin noutăți deosebite. Imaginea istorică de ansamblu este nuanțată, în schimb, de observații și sugestii proprii, în măsură să recomande nu numai competența, ci și originalitatea reconstituirii propuse. Descendența lui Ștefan cel Mare din jupan Bogdan (p. 23—25), fratele lui Alexandru cel Bun, controlul unor zone întinse ale Țării de Jos de către partizanii lui Ștefan încă din 1456 (p. 32), disocierea elementelor autentice de cele adăugate ulterior în textele referitoare la actul de la Direptate (p. 39—43), slăbiciunea opoziției boierești întîmpinate inițial de domn (p. 45) și rapida consolidare a deținerii tronului (p. 52), greșelile politice ale lui Vlad Țepeș, comparativ cu acțiunea temeinică și de perspectivă a domnului Moldovei (p. 58) — iată doar câteva din ideile care captează, de la primele pagini, interesul cititorului pasionat de istorie și, deopotrivă, pe cele ale specialistului. Acest interes este, pe de altă parte, întreținut de bogăția

faptelor și elementelor istorice aduse permanent în dezbatere de către autor, precum și de sugestivele extrase din izvoare sau din lucrările altor istorici — în special din N. Iorga —, care le însoțesc, de regulă, pe cele dintii. Amănuntul și detalierea (ca, de exemplu, cele referitoare la căsătoria lui Matei Corvin cu Beatrice de Aragon — p. 143 și 147 —, la boala lui Mehmed al II-lea — p. 144 —, la pedepsirea ienicerilor care au predat cetatea Szabacz — p. 150—151 —, la bucuria lui Pavel Chinezul în urma izbînzii din 1479, de la Cîmpia Plinii — p. 194 —, la pedepsirea arhiepiscopului Petru de Calocsa, care nu inclusese Chilia și Cetatea Albă în tratatul ungaro-turc — p. 212 — etc.), cultivate cu moderație și numai în semnificațiile lor majore improspătează, la rîndul lor, expunerea, transpunîndu-le pe cititor în specificul epocii.

Din păcate însă nu toate paragrafele cărții reușesc să convingă în aceeași măsură. Dacă într-adevăr atenția sporită acordată de Ștefan cel Mare aspectelor militare reiese cu prisosință din probele aduse în discuție, este totuși hazardată, după părerea noastră, afirmația că domnul Moldovei, „la puțin timp după urcarea pe tron, a hotărît să facă instruirea militară de bază a tuturor locuitorilor valizi, ...” (p. 48). Considerînd, pe de altă parte, că relatarea istoricului grec Laonic Chalcocondil despre conflictul dintre Vlad Tepeș și Ștefan cel Mare, în vara anului 1462, reprezintă, desigur, mai mult „un zvon constantinopolitan”, impunînd preluarea sa critică (p. 60—63), starea conflictuală dintre cei doi conducători, în preajma expediției lui Mehmed al II-lea, nu poate fi totuși ignorată. De asemenea, acordînd prioritate informației directe, contemporane sau interne, în reconsiderarea faptelor, așa cum se procedează de exemplu, în cazul evenimentului de la Direptate, autorul neglijează totuși rezultatele criticii textologice referitoare la modul deficitar în care este redat episodul final al luptei de la Baia de către *Cronica brevier scripta*, care nu reprezintă decît o prelucrare mijlocită a originalului slavon. Nu poate convinge, de aceea, afirmația că vornicul trădător a fost Isaia (p. 80—81) și nu Crasnăș — înfățișat atunci în această funcție de documentele interne și dispărut ulterior din sfat, — așa cum nu poate fi crezut autorul cronicii interne cînd îi arată pe Isaia și Buhrea ca cei dintii pîrcălabi ai Chiliei, în 1465 (p. 68), de vreme ce actele de cancelarie îi desemnează în această calitate pe Isaia și Bucium.

Este îndoielnic, pe de altă parte, că boierul Gangur ar fi fost pîrcălab de Orhei „încă din octombrie 1469” (p. 94), de vreme ce actul pe care se bazează autorul este un fals notoriu, la fel cum „evitarea depunerii omagiului personal pretins insistent de regele Cazimir al IV-lea” nu se poate explica doar prin credința lui Ștefan cel Mare „că polonii sînt incapabili să-l ajute” (p. 94). De asemenea, nu este exclus ca printre noii pîrcălabi puși de Ștefan cel Mare în 1471, unii să fi fost cîndva „țărani distinși pe cîmpul de luptă” (p. 97), dar nu „ca Luca” — fost stolnic, „Balcu” (de fapt, *Bilco*) — fost pîrcălab de Chilia, și nici ca „Neagu” — fost comis, citați în continuare de autor. Nejustificat de categoric este apoi aprecierea conform căreia „Țara Secuilor fusese încorporată de Ștefan cel Mare Moldovei” (p. 113), că „intervențiile militare ale lui Ștefan cel Mare lichidaseră suzeranitatea Porții asupra Țării Românești” (p. 115); că regele polon, în 1476, „a pus la cale trădarea «vasalului» său” (p. 152); că „atitudinea regelui Matei Corvin a rămas — și în 1476 (*n.m.*) — cea de după luptele de la Baia și Vaslui” (p. 179) sau că domnul Moldovei „dispunea de cel mai serios *serviciu de informații* (s.n.s.) din sud-estul european” (p. 196).

Nu vom prelungi însă lista interpretărilor discutabile ale autorului. Deosebirile de opinii sînt, dealtfel, explicabile în condițiile unor dimensiuni neobișnuite ale fenomenului și ale unei realități istorice de o plurivalență deconcertantă. O probează îndeajuns ultimul capitol al lucrării, consacrat personalității lui Ștefan cel Mare — capitol care îi prilejuiește autorului o reelaborare sintetică a multiplelor ipostaze sub care s-a înfățișat contemporanilor și s-a impus urmașilor cel ce „a dominat veacuri scena istoriei noastre” (p. 225). Așadar, o carte utilă și interesantă, scrisă cu pasiune și competență științifică, limitîndu-și sfera de retrospecție la viața politică, dar elaborată în urma unei cunoașteri exacte a întregii problematice ștefaniene — o carte care, în ciuda unor scăderi fortuite, va contribui la o mai bună înțelegere a personalității și epocii marelui domn al Moldovei.

L. Șimanschi

AL. GH. SAVU, *Ștefan cel Mare. Campanii*, București, Ed. Militară, 1982, 214 p. + 32 pl.

Subiect pasionant și, în același timp, generos, însumînd poate cea mai vastă arie de referințe bibliografice din întreaga noastră medievistică, domnia lui Ștefan cel Mare prilejuiește colonelului dr. Al. Gh. Savu — binecunoscut specialist al istoriei române contem-

porane — o incursiune tematică revelatorie în problematica celei de a doua jumătăți a secolului XV, cu intenția justificată de a supune dezbaterei acele „zone ale istoriei militare rămase, parțial, în penumbră” (*Cuvînt înainte*, p. 8). Cum era și firesc însă, retrospectivă a depășit deseori perimetrul implicațiilor militare, propunîndu-ne, mai degrabă, o restituție istorică globală a guvernării ștefanienne din această optică. Desfășurat de-a lungul a opt capitole — consacrat, fiecare, momentelor semnificative ale afirmării armatei moldovenești **din perioada investigată** —, discursul istoriografic se derulează metodic, esența faptelor dezvăluindu-se treptat, pe măsura trecerii de la sfera generalului la accepțiunea particulară. O expunere tot atît de clară și precisă, poate prea didactică și reținută pe alocuri, conferă textului o ținută adecvată scopului. În ciuda „avertismentului” inițial, circumscrind cu reticență suportul informațional al autorului, lucrarea trădează preocuparea constantă a acestuia de a selecta și confrunta izvoarele în vederea detectării autenticului și verosimilului. Sînt surprinse astfel informații sau nuanțe insuficient de bine valorificate pînă acum, se fac corelații și judecăți de valoare proprii — toate concurînd la sublinierea temeiniciei și originalității interpretative a cărții.

Notăm, în acest sens, cîteva din aprecierile care invită la subscriere: în condițiile noi, apărute după căderea Constantinopolului, „calea celdărilor în fața pretențiilor puterilor expansioniste nu putea să conducă decît la dezastrul țărilor române” (p. 20); „sub mantia suveranității avea să se dezvolte o formă specifică de alianță politică și militară” între Moldova și Polonia (p. 36); într-adevăr, la Baia, „partea moldovenească se înscrisă în bilanțul general cu rezultate care anulau practic aproape tot ceea ce intrase în contul adversarilor” (p. 54), iar momentul optim al unui atac hotărîtor sosise (p. 58—59): „diferențele moldo-muntenese se amplificaseră și se transformaseră — începînd din 1473 (*n. n.*) — dintr-o problemă internă românească într-o problemă internațională” (p. 86); „așa-zisa tactică a pămîntului pîrjolit” nu poate fi considerată „scitică”, ci „românească” (p. 100—101); bătălia pierdută de la Războieni, mai mult chiar decît victoria de la Vaslui, probînd „soluțiile cele mai adecvate pentru a evita o catastrofă”, demonstrează „că arta militară românească atinsese, într-adevăr, apogeul” (p. 147); războiul din 1484 nu s-a limitat numai la asediarea celor două cetăți, ci „a cuprins zone vaste din Moldova”, explicînd astfel aparenta inactivitate a domnului Moldovei (p. 168—170); iar în judecarea luptei de la Codrîi Cosminului, „fără îndoială, nu abaterea în sine din drum, ci semnificația ei poate să explice decizia promptă adoptată de Ștefan cel Mare: să lovească decisiv inamicul, atît cît îl mai avea în minile lui, pentru a-i tăia pofta de revanșă și a-l sili să vină fără pretenții la masa tratativelor de pace” (p. 198).

Pe alocuri se resimte, totuși, handicapul suportat de autor în fața dimensiunilor neobișnuite și a specificităților subiectului, pe care numai o aprofundare analitică și o reconstituire sintetică globală le-ar fi putut surprinde și defini. Privită chiar din interior, accepțiunea militară a desfășurărilor istorice moldovenești, supusă unei disecții promițătoare în capitolul consacrat „renașterii puterii militare a Moldovei, 1457—1467”, nu se mai dezvăluie apoi în aceleași coordonate și nu mai beneficiază, în epilogul elaboratului, de o replică similară, îndreptățită de asumarea unor atribute noi, sensibil deosebite de cele inițiale. Sînt ocolite, pe de altă parte, inexplicabil, aspecte și evenimente strîns legate de gîndirea sau practica militară a vremii, ca de pildă: raporturile dintre Ștefan cel Mare și Vlad Tepeș în anii 1461—1462, defecțiunea boierească din 1467 care a precedat lupta de la Baia, expediția moldovenească din 1471 în Maramureș sau cea din 1498 în Podolia și Halici, precum și faptele de arme ale moldovenilor din primii ani ai secolului XVI. Evident, integrarea lor în ideatica profesată de autor ar fi obligat poate la unele retușări ale imaginii de ansamblu, dar autenticitatea acestora n-ar fi avut, totuși, decît de cîștigat. Insuficiență atenție se acordă apoi structurilor și mentalurilor specifice epocii tratate, de natură să explice cu mult mai plauzibil realitatea istorică. Într-o societate în care neamul și legătura de rudenie constituiau elemente structurale fundamentale, apare curioasă, de exemplu, afirmația autorului conform căreia „ridicarea în funcții politice-administrative și militare” nu s-a făcut de către Ștefan cel Mare și după „legături de rudenie” (p. 26), deși sfatul acestuia a cuprins permanent numeroase rude (vezi N. Stoicescu, *Legăturile de rudenie dintre domni și marea boierime*., în „Danubius”, V, Galați, 1971, p. 130). De asemenea, nu se poate considera că „voievodul a încredințat unor reprezentanți ai oștirii funcții politice și administrative” (p. 32) — ca și cum ar fi putut proceda și altfel —, din moment ce exercițiul puterii nu cunoștea încă departajarea de mai tîrziu.

Interpretări discutabile, provenind dintr-o estimare neconvingătoare a surselor, diminuează, în același timp, valoarea unor paragrafe. Precizarea *Cronicii moldo-germane* referitoare la urmărirea turcilor pe o distanță de opt mile, după bătălia de la Vaslui —

precizare aparținând unui martor ocular și de o factură care-i sporește credibilitatea —, nu poate fi înlăturată de o tradiție relatată peste mai bine de două secole de Misail Călugărul (p. 107—109); dimpotrivă, ea se cuvine a fi reținută ca atare și valorificată, eventual, chiar separat de știrile furnizate de Kemal-pașa-zade. Nu converg, după părerea noastră, în sensul explicației încercate de autor cu privire la caracterul bătăliei de la Războieni („voievodul nu a dorit, ci a fost silit de un concurs de împrejurări să accepte o bătălie de proporții într-o situație nefavorabilă” — p. 140) nici știrile prezentate *ad-hoc* de cronicarii turci Kivâmî și Solakzade Mehmed Hemdemi sau de Angiolello, iar dispersarea oștii turcești, în 1476, după asedierea cetăților Suceava și Hotin, pe două căi de întoarcere, Prut și Siret, pe baza observațiilor arheologice de la Iași, Vaslui și Birlad, rămâne ipotetică, pentru simplul motiv că distrugerile constatate nu indică nici anul și nici cauza producerii lor. În sfârșit, o confruntare chiar și sumară a unor afirmații cu realitatea documentară i-ar fi oferit autorului posibilitatea să constate că „funcția de hotnog”, departe de a fi „mai tîrzie” (p. 29), se poate proba chiar cu cîteva decenii mai devreme de domnia lui Ștefan cel Mare, că boierul Gangur nu apare documentat din 1469 (p. 81), deoarece actul de referință este un fals, sau că în rîndul boierilor căzuți la Războieni (p. 146) nu pot fi incluși Stanciu cel Mare, mort în 1479, după *Letopișesul anonim*, nici Ivașco al lui Hrinco, pe care îl mai menționează actul din 11 februarie 1478, și nici Șteful al lui Isac, inexistent în actele contemporane.

Impietind mai puțin asupra construcției de ansamblu, dar distonînd în sobrietatea și acuratețea textului, se află în lucrare și unele afirmații grăbite sau chiar eronate. Este, astfel, în afară de orice îndoială că adunarea de la Direptate, în ciuda caracterului ei popular, nu cuprindea o „mulțime entuziastă, venită din toate colțurile țării (s. ns.)” (p. 22), ci numai din zonele învecinate și, poate, din tîrgul Sucevei. Într-adevăr, „după unele calcule”, armata cu care Ștefan cel Mare l-a atacat, în 1473, pe Radu cel Frumos „ar fi însumat 24 000 de oșteni” (p. 84), dar frapează totuși identitatea dintre efectivele de bază ale oștii de curteni: 12 000, și numărul de 12 cete menționate cu acest prilej. Vasluiul nu a fost niciodată reședință a vornicului Țării de Jos (p. 101), dregătorie care, dealtminteri, nici nu apăruse în vremea lui Ștefan cel Mare. Nu este sigur că Ciceul și Cetatea de Baltă au fost concesdate împreună domnului Moldovei, la 1475, și nici intrarea imediată a acestuia în posesiunea lor (p. 118—119), întrucît există informații documentare opuse (vezi R. Constantinescu *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș (1527—1546)*, București, 1978, p. 7). Intervenția lui Ștefan cel Mare în Țara Românească, încheiată cu bătălia de la Rîmnic, nu a avut loc în primăvara anului 1481 (p. 160), ci în plină vară, la începutul lunii iulie, și nu există nici o dovadă că ea s-a suprapus cu acțiunea de urmărire a turcilor care au invadat Moldova sub conducerea lui Ali-bei și Skender-bei. „Lîngă lacul Catalpug, moldovenii și polonezii” nu „au întîlnit alte cete (s. ns.) otomano-tătare pornite după pradă” (p. 174), ci chiar forțele lui Malkocioglu Bali-bei de Silistra, însărcinat „cu paza graniței dinspre Moldova” (vezi *Cronici turcești*, I, p. 328) și care venea în ajutorul turcilor de la Chilia și Cetatea Albă.

Ne aflăm, așadar, în fața unei lucrări perfectibile, dar, în același timp, convingătoare prin structura sa de rezistență. Ea se va impune, de aceea — sîntem convinși —, ca o serioasă contribuție la restituirea adevărului despre epoca ștefaniană, ca un omagiu vibrant și de aleasă ținută științifică adus unei personalități care a lăsat poporului său „o zestre... inestimabilă” (p. 206) și amintirea unor bătălii avînd „ca un numitor comun, marca geniului” (p. 207).

L. Șimonschi

ȘTEFAN S. GOROVEI, *Petru Rareș*, București, Ed. Militară, 1982, 230 p.+16 ilustrații alb-negru.

Cercetător cu o bogată și variată activitate științifică în domeniul istoriei medievale românești, Ștefan S. Gorovei abordează în paginile cărții *Petru Rareș* o problemă pe cit de captivantă, pe atît de dificil de dezlegat, dificultate ce constă nu numai în complexitatea personalității celui care a declanșat cele mai diverse reacții din partea contemporanilor săi, ci și a nu mai puțin complicatei conjuncturi politice din Europa primei jumătăți a secolului XVI. De aici derivă și diversitatea opiniilor istoricilor, mai ales ale celor străini, care și-au propus să descifreze mobilurile și să judece rezultatele acțiunilor întreprinse de

Petru Rareș, îndeosebi pe planul politicii externe a Moldovei, în cele aproape două decenii cit s-a aflat la cîrma destinului ei. O bună parte din aceste judecăți — emise pînă în prezent — sînt însă tributare fie unor evidente lacune de informare, fie — ceea ce este mai grav — chiar unor idei preconcepute.

O reabordare globală a personalității și domniei lui Petru Rareș în paginile unei cărți destinate publicului celui mai larg este, deci, o inițiativă salutară și cel care și-a propus să o pună în practică este un istoric care s-a impus deja — cum am mai menționat — în istoriografia românească prin numeroase și valoroase contribuții, inclusiv în domeniul care formează obiectul acestei lucrări. Avantajul amintit i-a permis să elaboreze o lucrare monografică care corespunde pe deplin atât caracterului ei — de largă popularizare — cît și exigențelor științifice ale unei astfel de întreprinderi.

Aparatul critic reflectă bogăția și varietatea informațiilor utilizate de autor, fiind un prim argument pe care se bazează afirmația anterioară. Un alt argument îl constituie judicioasa împărțire pe capitole a cărții, fiecare dintre ele fiind intitulat într-un mod cît se poate de sugestiv; cele aproape 13 pagini, incluse la sfîrșitul cărții, consacrate creionării realizărilor culturale-artistice, precum și personalității celui care le-a patronat, întregesc imaginea de ansamblu a unei perioade de maximă tensiune din istoria medievală românească.

Evidențierea dublului efect al dezastrului suferit de Ungaria la Mohács asupra poziției internaționale a țărilor române, în general, a Moldovei, în special, permite cititorului, chiar și celui mai puțin avisat, să înțeleagă cauzele obiective ale oscilațiilor și opțiunilor în politica externă promovată de Petru Rareș (p. 9, 17—21, 46 și urm.). În această ordine de idei, remarcăm ca deosebit de judicioasă aprecierea făcută de autor asupra scopului campaniei transilvănene întreprinsă de Rareș în anul 1529 (p. 59), precum și interpretarea clauzei din tratatul cu brașovenii, încheiat la 3 noiembrie 1529, care îi permitea lui Rareș să își aleagă partenerul de colaborare politico-militară, în funcție de împrejurări (p. 71—72), dar care, am adăuga noi, trebuia să-i servească scopului fundamental pentru realizarea căruia a militat domnul, și anume sustragerea țărilor de sub dominația otomană, scop reliefat, de altfel, de autor, încă din primele pagini ale cărții. Bine explicată este și cauza intervenției personale a sultanului, din anul 1532, pentru medierea conflictului moldo-polon în legătură cu Pocuția. Cu deosebită claritate a fost surprins programul politic al lui Rareș față de Transilvania, a cărei realizare a urmărit-o și în primii ani ai celei de a doua domnii, și, legat de aceasta, reținem ca foarte interesantă ideea „idealului dacic” de care era animat Petru Rareș (p. 101 și urm.).

Am notat doar cîteva argumente care susțin că monografia lui Ștefan Gorovei constituie o adevărată reușită a genului. Această apreciere ar fi putut fi însă și mai categorică, dacă autorul nu ar fi fost constrins, din cauza spațiului tipografic limitat care i s-a acordat, să treacă în fuga condeiului peste unele aspecte ale politicii externe a lui Petru Rareș, a căror explicare, ceva mai amplă, este absolut necesară. Între acestea, se numără cauzele care l-au determinat pe Petru Rareș să redeschidă, în anul 1530, conflictul pentru Pocuția cu Polonia și a căror abordare se impunea a fi fost făcută într-un mod mai nuanțat. Din expunerea autorului, așa cum a putut fi ea făcută în cîteva rînduri, s-ar putea deduce că amintita acțiune s-a datorat doar dorinței lui Rareș de a intra în posesia unui „titlu juridic”, „uitat și acela, odată cu pierderea actelor, dar cu urme adînci în tradiția politică a domnilor Moldovei” (p. 79). Fără a neglija aspectul de concurență feudală asupra unui teritoriu aducător de venituri, reținut, ca atare, în special de adversarii săi contemporani, în judecarea acestei acțiuni trebuie pornit însă cel puțin de la analiza poziției internaționale a Poloniei, schițată, de altfel, de Șt. S. Gorovei, în cîteva fraze (p. 19), a intereselor sale în raporturile cu Habsburgii, otomanii și chiar țărilor române, precum și a mijloacelor și metodelor la care a apelat pentru asigurarea lor. La aceasta s-ar fi cuvenit adăugată și o sumară, măcar, analiză a complexului sistem politico-instituțional al Poloniei. Căci toate, la un loc, l-au condus pe Rareș la convingerea asupra necesității determinării Poloniei, prin toate mijloacele de care putea dispune, să renunțe, cît nu era încă prea tîrziu pentru Moldova și celelalte două țări române, la politica ei prootomană. Unul dintre cele care i s-a părut cel mai potrivit pentru atingerea scopului amintit, după epuizarea celor din domeniul politico-diplomatic, a fost tocmai redeschiderea conflictului pentru Pocuția. El s-a dovedit a fi fost însă cel mai păgubitor atât pentru interesele generale ale Moldovei, cît și pentru cele particulare ale domnului ei, căci, în loc să producă ruptura, el a grăbit procesul de apropiere polono-otoman. De acest aspect se leagă și atitudinea sultanului și a dregărilor săi față de ocuparea de către Rareș a Pocuției; căci modificarea produsă pe acest plan în anul 1530, față de cea din anul 1528, nu poate fi explicată numai prin

„bunăvoință” pe care și-ar fi cîștigat-o domnul la Istanbul, ca urmare a sprijinului acordat lui Ioan Zápolya, aliatul pașiihului (p. 81).

Că Petru Rareș nu a urmărit, prin această acțiune o extindere teritorială, pur și simplu, a Moldovei — idee care se degajă, dealtfel, și din însăși expunerea evenimentelor istorice (p. 79) — o dovedește și faptul că în luna ianuarie 1536 el a refuzat sultanului ca, în schimbul aderării sale la coaliția antiabsburgică plănuită de Soliman Magnificul, la care trebuiau să participe și Țara Românească și Transilvania, să-l susțină în vederea dobîndirii Pocuției, la care se adăugau promisiunile, în același scop, ale lui Ioan Zápolya; aspectul a fost reținut de autor (p. 126—127), dar, desigur, din motivul arătat nu a fost comentat mai amplu.

Aceleiași cauze — lipsa de spațiu tipografic — i se datorează și tratarea tangențială a importanței acordate de Petru Rareș Poloniei în raporturile sale cu Imperiul otoman, chiar și după consumarea evenimentelor din anul 1530. Astfel, termenii în care a fost redactată scrisoarea sa către Sigismund I din 24 iulie 1537, ca și multe altele cu aceeași destinație din perioada anterioară, nu urmăreau doar „să producă impresie” (p. 133) în capitala polonă, ci, mai ales, să întreprindă o stare de nesiguranță și suspiciune în raporturile polono-otomane, cu scopul fie de a dobîndi neutralitatea binevoitoare a regatului în timpul conflictului armat moldo-otoman ce devenise iminent, fie, chiar, — obiectiv maximal urmărit încă de la începutul domniei sale — să determine Polonia să-l sprijine efectiv împotriva otomanilor. Cercurile conducătoare poloneze, grupate în jurul Curții regale, nu doreau însă să angajeze regatul într-un conflict ale cărui urmări nu le păreau a fi putut fi ciuși de puțin favorabile intereselor poloneze în centrul și sud-estul Europei. Din contra, ei le vedeau asigurate, înainte de toate, printr-o strînsă colaborare cu Poarta și, dacă ar fi avut spațiul tipografic necesar, autorul ar fi acordat atenția cuvenită rolului jucat de Polonia în pregătirea și declanșarea expediției otomane împotriva Moldovei din anul 1538 și în renunțarea de către sultan la ideea transformării Moldovei în provincie otomană (p. 143 și urm.), precum și eforturilor lui Rareș, făcute la începutul celei de a doua domnii, în vederea obținerii sprijinului Poloniei pentru redobîndirea independenței depline a statului său (p. 189 și urm.). Autorul ar fi avut, astfel, posibilitatea să aducă un argument în plus cu ajutorul căruia să-și susțină și mai bine demonstrația potrivit căreia în politica externă a lui Petru Rareș a existat o continuitate nu numai în ceea ce privește obiectivele ei fundamentale, ci și pe planul mijloacelor preconizate pentru realizarea lor.

În pofida acestor preocupări, noua contribuție istoriografică a lui Ștefan S. Gorovei, scrisă într-un stil viu, constituie nu numai un mijloc eficient de instruire, ci și de adevărată delectare intelectuală *.

Veniamin Ciobanu

L. V. VLASOVA, *Moldavsko-pol'skie politiceskie sviazi v poslednei četverti XVII-na-ccale XVIII vv.*, Kișinev, Ed. „Știința”, 1980, 134 p. + note + indice.

Istoria raporturilor internaționale ale Principatelor Române în diverse epoci a fost o preocupare cu mult profit științific în istoriografia română sau străină. Mult timp, studierea relațiilor internaționale s-a redus la înfățișarea confruntărilor diplomatice și militare dintre marile puteri. Se realiza, în această manieră de abordare a problematicei, un tablou schematic, în cadre generale, fără nuanțările care să evidențieze rolul entităților naționale mai mici. Erau ignorate de fapt părțile care dădeau conținut întregului. Individualizarea raporturilor politice bilaterale ofera, în consecință, substanța ansamblului politic relațional, zonal sau internațional, și invers. Este, tocmai, perspectiva din care autoarea sovietică, L. V. Vlasova, intenționează relevarea conținuturilor și caracteristicilor relațiilor politice moldo-poloneze la sfîrșitul secolului al XVII-lea în contextul celor sud-est europene. Interesul pentru o astfel de lucrare nu mai trebuie demonstrat, mai ales că exprimă și punctul de vedere al unui istoric străin.

Înainte de toate, acest interes este fortificat tocmai de conținutul în evenimente, fapte, evoluții petrecute în aria sud-est europeană în interludiul reținut. Este, deja, un loc comun în istoriografie — așa cum arată de altfel și autoarea în introducere — afirmația că deceniile de la cumpăna secolelor XVII—XVIII consemnează accentuarea ireductibilă a decadenței politico-militare a Imperiului otoman, renașterea și expansiunea teritorială și economică a Austriei și ascensiunea Rusiei țariste spre rangul de mare putere politică și

* Cu privire la această carte, v. și precizările aduse de autor în revista „Dialog”, XV, nr. 2—3 (95—96), Iași, 1983, p. 14.

militară. Polonia, alt factor al contextului politic ce angrena și Moldova, deși fusese alături de Imperiul otoman cel mai puternic stat din Europa orientală, urma să sufere un declin poate mai dramatic decât acesta. Politica de regenerare a vigoarei statului polonez în timpul lui Sobieski va fi episodică. Tot în interiorul acestei perioade se datează și activizarea prezenței românești în relațiile internaționale sud-est europene, în direcția realizării programului politic „minimal”, de etapă — conservarea statului politico-juridic internațional propriu și cel de perspectivă — lărgirea acestuia și dobîndirea, chiar, a independenței cu ajutor austriac, rus sau polon, odată, însă, cu preocuparea pentru evitarea unei periculoase translații de suzeranitate. Acestea au fost finalitățile majore în perspectiva cărora s-au desfășurat și raporturile politice moldo-polone la sfîrșitul secolului XVII și începutul celui următor.

În retrospectivarea acestor relații, autoarea sovietică începe prin a înfățișa, în capitolul I, *Situația politică internă și externă a Principatului Moldovei în ajunul și începutul războaielor antiturcești 1683—1699* (p. 11—24), acordînd atenție prioritară factorilor social-economici și politici care au determinat orientarea claselor conducătoare ale „societății feudale moldo-venești către războiul împotriva turcilor”. Demne de reținut sînt precizările făcute în legătură cu alianța antiotomană polono-austriacă și proiectele părților cu privire la Moldova (desigur, și față de Țara Românească și Transilvania).

Al doilea capitol, *Principatul Moldovei și campania poloneză din anii 1683—1685* (p. 26—44) are ca obiect a doua domnie a lui Șt. Petriceicu în Moldova (sfîrșitul lui 1683, începutul lui 1684), boierimea moldoveană și Polonia în anul 1684, discuțiile lui C. Cantemir cu Republica nobiliară în anul 1685 și poziția sa în timpul incursiunii „bucovinene” a lui S. Jablonowski; pentru ca în capitolul III, *Relațiile moldo-polone în legătură cu incursiunea lui I. Sobieski în principat în anul 1686* (p. 45—68), atenția să fie îndreptată spre situația politică externă în ajunul tratatelor moldo-polone din 1686, campaniei în Moldova, atitudinea domnului și a boierimii în timpul ocupării nordului țării de către polonezi, cu încercarea de a găsi cauzele insuccesului planurilor lui Sobieski privitoare la Moldova. Toate acestea sînt reluate și dezvoltate în capitolul următor (IV), *Contactele politice ale Principatului Moldovei cu Polonia și Austria în anii 1687—1690* (p. 69—91) unde pondere sporită capătă referirile la discuțiile moldo-polone din 1687 și politica lui Sobieski față de Principat. De un interes particular sînt considerațiile și discuția privitoare la confruntările dintre Polonia și Austria în privința stăpînirii Moldovei, confruntări în care grupările boierești au avut poziții diferite, impunîndu-se, pentru anii 1689—1690, orientarea proaustriacă, concretizată în încheierea, de către Constantin Cantemir, în 1690, a unui tratat cu habsburgii, tratat ce nu a fost însă pus în practică, nerealizîndu-se condițiile prevăzute pentru aceasta.

Un capitol separat (V) este dedicat situației depreciate a raporturilor moldo-polone din timpul campaniei lui Sobieski din 1691, *Poziția lui C. Cantemir și a marii boierimi în vremea incursiunii lui I. Sobieski în Moldova în anul 1691* (p. 95—110). Tot aici este considerată, oarecum diferit față de istoriografia noastră, atitudinea cronicarului Miron Costin în timpul evenimentelor de mai sus, rolul acestuia în relațiile cu Polonia după încheierea tratatului cu Austria.

Scurte treceri în revistă a acțiunilor moldovenilor pentru eliberarea nordului țării de sub ocupația poloneză și considerații demne de reținut, privind urmările păcii de la Karlowitz pentru evoluția raporturilor politice moldo-polone, constituie succintul conținut al ultimului capitol (VI), *Relațiile politice ale Moldovei cu Polonia în ultimii zece ani ai secolului al XVII-lea — începutul secolului al XVIII-lea* (p. 111—131). Aprecierile concludive sînt făcute în cele trei pagini ale *Încheierii* (p. 132—134), convergînd spre considerațiile făcute deja în cadrul capitolelor cîrții. După note, un indice de nume completează sumarul lucrării de față.

Evident, nu am făcut decât să atragem atenția asupra lucrării. Nu am procedat la o critică de conținut, ci numai la relevarea lui. Sînt unele lucruri de observat, considerații și afirmații de corijat. Sarcina acestor puneri la punct va sta în atenția istoricilor noștri și nu lipsește de conținut cele precizate la începutul acestor rînduri. În orice caz, pentru cercetătorul român cîștigul prin consultarea acestei lucrări rămîne, neîndoios, remarcabil. Exploatarea unor fonduri arhivistice de primă mîna (cele sovietice, la care cercetătorii noștri au acces limitat), excursul într-o bibliografie străină (sovietică și poloneză, mai ales), chiar dacă cea românească din ultimile decenii nu este parcursă (cea ce ar explica, în parte, unele aspecte eronate), sporesc aportul documentar și valoric al lucrării.

Gabriel Bădărău

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A R.S.R., INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA, DIRECȚIA GENERALĂ ȘI FILIALA DIN CLUJ A ARHIVELOR STATULUI, *Izvoarele răscoalei lui Horea*, sub redacția acad. prof. ȘTEFAN PASCU, Seria A. *Diplomataria*, vol. I, *Premisele răscoalei 1773—1784*, de ALEXANDRU NEAMȚU și COSTIN FENEȘAN, București, Ed. Academiei R.S.R., 1982, LXXIII + 547 p. (*Introducere generală, cuvînt introductiv al volumului, Publicarea izvoarelor documentare ale răscoalei lui Horea* de ȘTEFAN PASCU, Rezumatele documentelor, documente și indice).

Editarea *Corpusului de Izvoare ale răscoalei lui Horea*, operă de interes autentic național prezintă, așa cum s-a dorit, „un omagiu științific și patriotic” adus unuia din cele mai reprezentative momente din lupta poporului român pentru libertate socială și națională. După ce, în monografia consacrată răscoalei, apărută în 1979, profesorul David Prodan, cu o exemplară erudiție, a restituit contemporaneității semnificațiile adînci ale acestui memorabil eveniment care, practic, se situează la începuturile istoriei noastre moderne, publicarea izvoarelor vine să documenteze rădăcinile fenomenului, amploarea acestuia, ecourile prelungite în conștiința vremii și în cea a posterității, conținutul românesc, național care-l situează în rîndul actelor ce au anunțat și au validat existența *națiunii române*.

Pentru a putea cuprinde întreaga bogăție a informațiilor, *Corpusul* a fost structurat pe două mari serii: prima, A. *Diplomataria*, alcătuită din circa nouă volume, va cuprinde sursele diplomatice, documentele propriu-zise, păstrate în arhivele din țară sau din străinătate (din Viena și Budapesta, mai ales). Documentele incluse în această serie, care îmbogățesc informațiile privind începuturile, desfășurarea și programul răscoalei, legăturile cu Moldova și Țara Românească, reacția administrației locale și imperiale și răsunetul european al răscoalei, provin de la autoritățile transilvane sau centrale precum și din arhiva comisiei Iankovich. Cea de a doua serie, B. *Izvoare narrative*, alcătuită din 4—5 volume, va cuprinde izvoarele narrative, presa și broșurile, folclorul și iconografia răscoalei.

Ambițios, proiectul este, însă, pe măsura disponibilităților și a realizărilor remarcabile cu care ne-au obișnuit istoricii din Cluj.

Volumul de care ne ocupăm, primul din seria A., cuprinde 329 documente din perioada 1773—1784, în cuprinsul căreia s-au acumulat premisele răscoalei. Numeroasele plîngeri ale țăranilor reliefează situația intolerabilă creată pe domeniul Zlatnei de abuzurile funcționarilor sau ale arendașilor, tolerate de autorități. Drept urmare, împotrivirea țăranilor devine tot mai generală, mai amenințătoare. Revolta de la Cîmpeni, din mai 1782, a reprezentat momentul cel mai înalt și, totodată, un simptom plin de sumbre prevestiri. Marea majoritate a documentelor (de la nr. 70 la 329), care urmăresc, în detaliu, desfășurarea evenimentelor din 1782 și din perioada care a urmat, reliefează creșterea continuă a tensiunii sociale din care avea să izbucnească, cu o atît de neobișnuită forță, în toamna anului 1784, răscoala țăranilor.

Precizările inițiale ale Profesorului Ștefan Pascu lămuresc deplin obiectivele și importanța *corpusului*, cuprinsul volumului. În egală măsură, *Privirea generală* asupra izvoarelor care au văzut, deja, lumina tiparului — acestea nu reprezintă decît o infimă parte față de totalitatea documentării — reliefează, deplin, necesitatea publicării integrale a documentelor pentru descifrarea, în continuare, a noi sensuri, pentru stabilirea dimensiunilor reale ale acestui important fenomen românesc.

Deși rezervate exclusiv specialiștilor — regestele în limbile română și franceză ușurează înțelegerea documentelor care vor fi inserate în forma lor originală (latină și germană; sînt și vor fi traduse doar acele scrise în limba maghiară, mai puțin accesibile) — volumele, a căror apariție o dorim să se desfășoare într-o cadență care să corespundă interesului cu care sînt așteptate, vor reprezenta prețioase instrumente de lucru; opera, în ansamblul ei, se va înscrie drept o nouă și prestigioasă realizare a școalei istorice din Cluj.

Volumul pe care-l supunem atenției prezintă un început, doar, pe care-l salutăm cu toată satisfacția și pentru care adresăm cele mai calde mulțumiri colegilor din Cluj, a căror strădanie este atît de fertilă.

Gh. Platon

CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, *Literatura în limba greacă din Principatele Române (1774—1830)*, București, Ed. „Minerva”, 1982, 240 p.

”Pentru a înțelege influența pe care ideile secolului XVIII au exercitat-o asupra societății românești — scria Dimitrie Popovici în 1945 — *este indispensabil să ne referim și la literatura în limba greacă*”. Indemnul transpare în primele pagini ale cărții de față, justificând un demers ce se arată necesar pentru istoria culturii românești într-un secol atât de contradictoriu ca secolul XVIII. Este meritul Corneliei Papacostea-Danielopolu de a stăruir cu răbdare asupra acestei chestiuni într-un studiu în care premisele teoretice se dovedesc a fi de bun augur. Analizând scrierile apusene traduse în românește din grecește sau care au circulat în grecește în țările române, autoarea are convingerea mai întâi că nu evidențiază o „influență” ci un „contact”. Perspectiva — justificată de realitatea faptelor — îi îngăduie apoi să considere activitatea culturală a grecilor din țările române nu ca pe un domeniu autonom, ci în strinsă dependență cu viața spirituală a intelectualilor români (p. 70). Mai mult chiar, la capătul studiului, una din concluziile subliniate de autoare sună limpede: „Nu ne sfîim să considerăm textele studiate [textele grecești care se scriu sau circulă în Principate] ca părți componente ale culturii românești, căci fie prin apartenența autorilor la sistemul didactic al învățămîntului din Principate, sau chiar prin originea românească a acestora, fie, mai ales, prin realitățile românești pe care le reflectau, aceste texte sînt — așa cum spunea C. Erbiceanu — „monumente ale culturii românești” (p. 221). Aprecierea pune astfel în evidență o manieră de analiză integratoare și obiectivă, de natură să conducă la o apreciere mai nuanțată a contactelor culturii din sec. 18. Îmbogățirea materialului documentar (prin evaluarea mai exactă a manuscriselor, bibliotecilor și cărțurilor din epoca respectivă) și recursul la metode comparatiste și istoria ideilor au făcut ca autoarea să treacă în analiza întreprinsă de la un punct de vedere strict filologic pentru a ajunge la unul bazat pe împlinirea argumentelor (istorice, sociologice, literare și filologice), singurul operant în domeniul istoriei culturale.

Cu aceste precizări metodologice în față, autoarea își propune să arate care au fost contactele stabilite în Principate cu cultura europeană, prin intermediul textelor în limba greacă, limitîndu-se numai la progresele spiritului critic în domeniul gândirii social-politice și la critica antifeudală care ilustrează evoluția laicizării din cultura românească în vremea respectivă (1774—1830). Considerînd că „spiritul critic” și „sentimentalismul” au reprezentat „căile principale ale marii mutații pe care o suferă cultura, în evoluția sa de la forme teologice sau umaniste la acelea raționaliste sau romantice” (p. 36), lucrarea urmărește pe fiecare dintre acestea în cite un capitol. Primul tratează literatura escistică (filosofică), literatura satirică, funcția didactică a unor texte literare; al doilea: poezia fanariotă, circulația nuvelei și a romanului sentimental, „modelul” imnurilor lui Rigas. Capitolele sînt precedate de o amplă parte introductivă, cîntînd din *Introducere*, o analiză a culturii neogrecești (cap. I) și a ideilor social-politice ale lumilor reflectate de literatura în limba greacă. Urmărirea sistematică a acestei literaturi îi îngăduie autoarei să constate contribuția textelor grecești „la o incontestabilă laicizare a culturii noastre”, la dezvoltarea spiritului critic în etică, în discutarea formelor de guvernămînt, în filosofie, teologie sau în pedagogie. Concluzia se dovedește interesantă nu numai pentru justa determinare a culturii române din interstiții amintite, și ci a „aportului grecesc” despre care s-a crezut un timp că a constat numai în forme paralizante (texte liturgice, învățămînt vetust) pentru dezvoltarea culturii noastre.

Modalitatea sistematică de tratare, ca și bogăția suportului documentar conferă lucrării o indiscutabilă valoare științifică și o recomandă ca deosebit de utilă cercetării istorice. Sînt de aceea cu atît mai regretabile cîteva formulări pripite sau superficiale care vin, chiar de la început, în contradicție cu spiritul ce se degajă din întreaga lucrare. A începe această carte cu aprecierea că „în istoria culturii românești, secolul XVIII este secolul culturii fanariote” ni se pare profund eronat și înșăși autoarea se decide peste cîteva pagini cînd evocă „coordonatele culturii românești” în aceeași vreme (p. 12). Eronată ni se pare și afirmația, tot din primele pagini ale cărții, că reacția antifanariotă din prima jumătate a secolului 19 „a colorat cu un puternic antilenism viața politică și culturală românească”. Termenul de „epocă fanariotă” ar fi trebuit să fie folosit cu mai multă circumspecție, și eventual marcat de ghilimele. Nedrepte sînt și afirmațiile după care A. D. Xenopol a fost „unul din cei mai vehemenți critici ai fanarioșilor” iar N. Iorga a inițiat începutul de „reabilitare” a epocii fanariote” (p. 9—10), știut fiind că, în ciuda atitudinii sale contradictorii, merite însemnate îi revin și celui dintîi, după cum efortul lui N. Iorga a fost în bună parte precedat de al altora (C. Erbiceanu).

Ștefan Lemny

MIRCEA PACURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, III, București, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981, 591 p.

Ultimul tom din noua sinteză a profesorului Mircea Păcurariu, apărut la scurt interval după celelalte două (1980, 1981), denotă aceleași calități de informare vastă, de expunere sistematică și de ținută grafică aleasă, așa cum de altfel autorul ne-a obișnuit și prin lucrările anterioare.

Specialist de largă reputație în istoria bisericii române, Mircea Păcurariu face parte dintre cei care știu bine că nici o istorie de ramură nu se explică prin ea însăși, o raportare la ansamblul procesualității istorice fiind întotdeauna necesară. Cu atât mai mult o asemenea raportare era indicată în cazul unei sinteze cu privire la o instituție fundamentală, a cărei dezvoltare e legată intim de viața poporului în toate „registrele” acesteia. De unde interesul autorului pentru elementele de cadru și numeroasele trimiteri la fapte și împrejurări conexe. Pregătit prin studii răbdătoare în direcția sintezei, d-sa a adus mai întâi lumină în diferite chestiuni de amănunt (exemplară e monografia dedicată legăturilor de ordin bisericesc între principatele extracarpatice și Transilvania în secolele XVI—XVIII), pentru a se dedica apoi unei cuprinderi globale, ca în sinteza de uz seminarial din 1972 (revizuită în 1978), și ca în mai ampla dezvoltare întreprinsă acum pentru folosul studenților în teologie: trei volume masive, a căror finalizare, de o sobră eleganță, presupune eforturi considerabile. Primele două au fost deja prezentate¹. Al treilea, cuprinzând istoria bisericii ortodoxe române după 1821, ne reține acum atenția, în linii mari, ca un fapt ce privește nu doar istoria unei venerabile și fundamentale instituții, ci istoria întreagă a poporului nostru și chiar istoria acestei istorii. Fiindcă, prin specificul ei, biserica a fost atentă la fenomenul cultural, iar epoca luată în studiu reprezintă un interval cronologic semnificativ pentru implicarea bisericii în renașterea națională și în procesul constructiv ulterior, pe tărâm cultural sau de stat. În fond, a urmări evoluția bisericii noastre ortodoxe de la 1821 încoace înseamnă a urmări însuși fenomenul paligenetic traversat de societatea românească, din perspectiva instituției în cauză, destul de amplă totuși pentru a îngădui o circumscriere globală a problematicii.

Volumul cuprinde două părți: una pentru anii 1821—1918; alta pentru anii următori pînă azi. Cea dintîi e marcată pe tărîm general de revoluția lui Tudor Vladimirescu, realizarea statului național unitar și independent, cu reformele respective și cu progresele înregistrate în cultură. Pe tărîm bisericesc, perioada respectivă a fost, în țările extracarpatice, tot o renaștere, caracterizată prin înlăturarea elementului străin, dezvoltarea învățămîntului confesional, unificarea organizării lăuntrice, înlăturarea unor reforme, pînă la autocefalia finală, iar în Transilvania un interstițiu în care s-a restabilit ierarhia ortodoxă națională și s-a reorganizat biserica. Cele două planuri se intersectează însă și autorul a știut să le aibă, păstrînd proporțiile, pe amîndouă în vedere, împletindu-le și disociindu-le, după caz, pentru a ne da o idee cît mai precisă asupra evoluției bisericii ortodoxe române în epoca modernă. Cea mai mare se referă, cum era și firesc, la perioada de pînă la 1918, pentru care există mai multe studii analitice și biografice. Fiecare capitol e urmat de concluzii, de o judicioasă bibliografie și de ilustrații adecvate. În expunere, autorul se arată scrupulos cu faptele și conjeturile, preocupat mereu să informeze precis și să nu omită ceea ce i se pare a fi util pentru înțelegerea ansamblului. Demnă de remarcat e atenția ce se acordă episcopilor sufragane ca centre de cultură, neglijate de unele sinteze sau tratate superficiale. Ele dau o idee mai precisă despre vitalitatea spirituală și despre inițiativele acestora pe tărîm cultural, recomandînd chiar o adîncire, în viitor, a problematicii respective. Firește, orice sinteză e dependentă de studiile anterioare, iar cercetările de amănunt nu se pot considera niciodată complete. A lua însă în considerație manifestările marginale, dar nu neimportante, cînd e vorba de istoria bisericii noastre ortodoxe, a nu limita deci această istorie la biografia citorva mari arhierei, e o cerință „obiectivă”, căreia profesorul Mircea Păcurariu a știut să-i răspundă cum se cuvine, păstrînd o justă măsură între informația privitoare la înalta ierarhie și aceea despre activitatea clerului de jos, expusă în măsura în care ea se cunoaște și prezintă interes pentru întreg. Beneficiarii unei asemenea sinteze nu sînt numai studenții în teologie și clerul preocupat de istoria cinului respectiv, a bisericii pe care acesta o slujește, ci un public mai larg, avînd interes pentru viața spirituală a poporului nostru.

Istoria Bisericii Ortodoxe Române e, în toate articulațiile ei, o carte folositoare, concepută clar și expusă agreabil, cu grija de a nu aglomera peste măsură informațiile și a nu strivi pe cititor cu aparatul critic. Ea ține seama de particularitățile istorico-culturale

¹ Cf. *Alia*, XIX, 1982, p. 781—782.

și de viața bisericească din Transilvania, integrată armonios în problematica românească, însă fără sacrificarea specificității. Ceea ce o distinge mai ales, sporindu-i eficiența, e caracterul sistematic. Autorul nu uită că se adresează îndeosebi celor ce se introduc în istoria unei instituții strămoșești, dar nu operează totuși simplificări didactice. Cîteva momente de ecou mai larg par a-l fi interesat cu deosebire și interesul rezultă din expunere: Veniamin Costachi, Andrei Șaguna, ca arhieri cu vocație culturală, plini de inițiative ca oameni de carte și păstori de suflete, apoi reorganizarea bisericii după marea Unire. Remarcabile, de asemenea, sînt paginile despre învățămîntul teologic și presa respectivă. Cele privitoare la situația bisericii sub stăpîniri străine și la legăturile cu alte biserici sînt nu mai puțin demne de interes.

Dacă în economia lucrării, epoca modernă formează a patra perioadă, epoca contemporană, de la 1918 încoace, alcătuiește ultima perioadă, a cincea, în care accentul cade legitim pe anii interbelici, cînd s-a produs unificarea bisericească, a luat ființă patriarhatul românesc, cu legea și statutul de organizare respective, evoluția venerabilei instituții fiind consonantă cu evoluția generală a țării după desăvîrșirea unității politice. Relațiile cu bisericile surori ocupă și aici un loc de seamă.

Ca și volumele precedente, cel care încheie sinteza se distinge prin informație amplă și sigură, expunere sistematică și clară, înfățișare sobră și distinsă. O hartă a eparhiilor actuale de pe teritoriul țării, liste cronologice de ierarhi ai bisericii, de la episcopiile daco-romane pînă la cele existente acum, un indice de nume, altul de locuri și încă unul de lucrări esențiale pentru materia tratată încheie volumul, punîndu-ne la dispoziție instrumente indispensabile de orientare și control. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* a profesorului Mircea Păcurariu e un veritabil tratat, care dă seama în chip riguros de evoluția unei instituții străvechi, integrînd-o în destinul istoric al poporului nostru. Structurile sînt mai atent urmărite într-o asemenea lucrare, decît viața religioasă în sine, care ar merita un demers aparte, la fel de util. N-ar fi lipsită de interes, desigur, nici raportarea mai amplă a evoluției acestui așezămînt la fenomenul protestant și neoprotestant, ca și la biserica catolică din spațiul românesc. Ar rezulta poate mai lămurit, din asemenea raportări, specificul bisericii ortodoxe, puterea ei de iradiere socială, sensul continuității sale milenare. Profesorul Mircea Păcurariu nu mai e la început de drum în istoriografia ecleziastică și e mai departe încă de sfîrșitul carierei. Putem spera așadar de la neostenita lui strădanie cărturărească noi contribuții, în sprijinul exigențelor formulate cu un deceniu în urmă².

Al. Zub

KRZYSZTOF DACH, *Polska—rumińska współpraca polityczna w latach 1831—1852* (Colaborarea politică româno-polonă în anii 1831—1852), Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1981, 306 p. + ilustrații alb-negru + o hartă volantă.

Reluînd o valoroasă tradiție a istoriografiei polone, ilustrată de un grup de bine cunoscuți istorici de prestigiu internațional, între care s-au remarcat Marceli Handelsman, Adam Lewak, Stanisław Łukasik s.a., Krzysztof Dach a abordat în paginile acestei cărți una din importante probleme ale istoriei raporturilor internaționale din estul și sud-estul Europei din deceniile 4 și 5 ale secolului XIX, și anume cea a raporturilor politice româno-polone. Importanța ei rezidă, înainte de toate, în interdependența care a existat între evoluția raporturilor interstatuale de pe continentul european și cea a statutului politico-juridic internațional al celor două popoare. Această interdependență a ieșit cu pregnanță în evidență, îndeosebi de la cumpăna secolelor XVIII și XIX, cînd dispariția statului polonez a creat un nou peisaj politic în răsăritul Europei. Iată, deci, punctul de convergență care a stat la baza colaborării dintre conducătorii politici ai polonilor și românilor. Căci, exponenții luptei de eliberare națională și reconstituire statală a poporului polonez nu au pierdut din vedere avantajele pe care le prezentau, pentru obiectivele urmărite de ei, atît situația politică specială pe care o aveau Principatele Române în cadrul sistemului politic otoman, cît și propriile aspirații către eliberare națională și unitate politico-statală ale românilor. Legăturile de colaborare dintre români și poloni au evoluat însă și în această perioadă în funcție de modificările survenite pe arena internațională și de obiectivele imediate și de perspectivă urmărite de promotorii luptei de eliberare națională a celor două popoare. Or, un eveniment de răscruce

² Mircea Păcurariu, *Istoriografia Bisericii Române și problemele ei actuale*, în BOR, 89, 1971, nr. 3—4, p. 356—368.

în acest domeniu l-a constituit, după cum se știe, izbucnirea și, apoi, înfrângerea insurecției poloneze din noiembrie 1830. Este și motivul pentru care Krzysztof Dach — deși nu a dat nici o explicație, menită să justifice limitele cronologice ale lucrării sale — a început tratarea acestor raporturi cu anul 1831.

Un prim efect, pe planul raporturilor analizate, al înfringerii insurecției din noiembrie, l-a constituit refugiarea unui mare număr de polonezi, mai ales militari, în Transilvania. Iată pentru ce primul aspect al problematicii abordate de autor — partajată în două părți, prima, înglobând evenimentele dintre anii 1831 și 1848, intitulată *În ajunul primăverii popoarelor* (p. 5—138), a doua, pe cele din perioada 1848—1852, sub titlul *Primăvara popoarelor pe teritoriile românești și desfășurarea evenimentelor până în anul 1852* (p. 139—299) — l-a constituit influența exercitată în Transilvania de conspirația politică poloneză din Galiția în anii 1831—1835 (Cap. I, p. 5—26). Cu acest prilej, autorul a introdus în circuitul istoriografiei poloneze concluziile la care s-a ajuns în istoriografia românească, referitoare la partenerii cu care a colaborat în Transilvania conspiratorul polonez Adolf David. Potrivit opiniei istoricilor polonezi care s-au ocupat de acest aspect, Adolf David ar fi colaborat numai cu exponenții mișcării de eliberare națională a maghiarilor. În realitate, așa cum o confirmă și propriile concluzii ale autorului, similitudinea de interese dintre mișcarea de eliberare națională poloneză — în formele și prin metodele preconizate de gruparea căreia îi aparținea Adolf David — și cea a românilor transilvăneni a impus o strânsă colaborare a conspiratorului polonez, în primul rând cu exponenții politici ai acestora din urmă. (p. 17—18). Este însă locul să precizăm că afirmația domniei sale, conform căreia „ideea unirii politice a românilor în formă națională a apărut pentru prima dată în anul 1821” (p. 8) nu este justificată de adevărul istoric. Căci, această idee a constituit o constantă a planurilor politice românești, începând cu ultimul sfert al secolului XVIII. Și, pentru a nu da decît un singur exemplu, vom reaminti doar memoriul alcătuit în Iași în anul 1807 și trimis lui Napoleon I care „era un adevărat program politic al unirii Moldovei cu Țara Românească într-un stat independent” (cf. Leonid Boicu, *Geneza „chestiunii române ca problemă internațională”, Iași, 1975, p. 53*). Am mai adăuga, apoi, faptul că, luînd din discuție doar formele organizatorice ale colaborării polono-române, autorul nu a mai putut aminti și de alte forme ale ei, manifestate încă în anii 1831—1835, ca urmare a contactelor stabilite între polonii refugiați direct în Moldova și Țara Românească sau retrași aici din Transilvania mai ales în urma acțiunii de expulzare, începută de autoritățile habsburgice în toamna anului 1833, și exponenții politici români (cf. Veniamin Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, București, 1980, p. 186—189).

În cel de al doilea capitol al primei părți (*Legăturile tinereții român cu Hotelul Lambert. Misiunea lui Janusz Woronicz în Principatele Dunărene*, p. 27—63), autorul urmărește stabilirea și evoluția raporturilor dintre exponenții mișcării naționale românești și gruparea politică poloneză reprezentată de Adam Czartoryski. După opinia sa, dacă „conspirația lui David și Müller în Transilvania și Banat a fost primul eveniment din istoria românilor [de fapt, prima acțiune practică, căci ea a fost precedată de multe altele pe plan ideatic — *n.ms.*], care a deschis calea către acțiunea convergentă a Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei în scopul unirii naționale”, al doilea „eveniment de același gen l-a constituit activitatea în Paris a tinereții moldo-muntean care se afla acolo la studii”. Adăugî, apoi, precizarea că „tot așa cum primul eveniment a fost strîns legat de activitatea polonezilor în folosul românilor, tot așa și al doilea și-a înfipt puternic rădăcinile în colaborarea politică polono-română”, (p. 27). Această din urmă constatare a autorului trebuie însă acceptată cu unele rezerve, de vreme ce acțiunile desfășurate de polonezi în sensul amintit avea ca unic obiectiv final reconstituirea patriei lor, motiv pentru care Principatele Române erau privite de către ei doar ca o pirghie de realizare a lui. Așa încît, după cum s-a stabilit deja în istoriografia română, colaborarea dintre cele două părți s-a dezvoltat (fără să lipsească contradicțiile) în măsura în care obiectivele lor imediate coincideau.

Cu multă înțelegere și simpatie s-a apropiat autorul de activitatea patriotică a marelui revoluționar român care a fost Nicolae Bălcescu (Cap. III, *Începuturile activității politice și științifice a lui Nicolae Bălcescu. Contactele sale cu polonii*, p. 64—88). Familiarizarea cercurilor intelectuale poloneze cu problematica activității științifico-politice a lui Nicolae Bălcescu înscamnă, în același timp, înlesnirea cunoașterii și înțelegerii unora dintre cele mai importante probleme cu care era confruntată societatea românească a timpului său, între care figura și cea a edificării bazelor viitorului stat național unitar român. Or, în vederea realizării acestui obiectiv, colaborarea cu mișcarea de eliberare națională poloneză era o condiție importantă, impusă, pe de o parte, de conjunctura politică internațională și de locul și rolul pe care le deținea problema poloneză în cadrul ei, iar pe de altă parte, de similitudinea scopurilor urmărite de poloni și români. Necesitatea a fost clar intuită de Nicolae

Bălcescu, așa cum o demonstrează și autorul recenzat, și a militat în sensul stabilirii unei conlucrări active pentru realizarea obiectivelor urmărite de exponenții politici ai celor două popoare. Dealtfel, activitatea politică a lui Nicolae Bălcescu în acest domeniu a fost urmărită de Krzysztof Dach și în cuprinsul ultimelor două capitole ale primei părți (Cap. IV, *Moldova, zonă a activității emisarilor Societății Democratice Poloneze*, p. 89—124; Cap. V, *Activitatea lui Nicolae Bălcescu la Paris*, p. 125—138).

Importanța pe care o acordau exponenții mișcării de eliberare națională a Poloniei, fie că aparțineau aripei drepte, fie celei stîngi, realizării statului național român, ca o etapă importantă a procesului de reconstituire a Poloniei, este demonstrată de autor în primele trei capitole ale părții a doua (Cap. I, *Participarea polonezilor la revoluția moldoveană din anul 1848*, p. 139—156; Cap. II, *Colaborarea lui Nicolae Bălcescu și a partizanilor săi cu polonezii în revoluția munteană din anul 1848*, p. 157—203; Cap. III, *Activitatea militară a Legiunii sudice a Republicii Polone pe teritoriile românești în anul 1848*, p. 204—214). Ea nu a fost diminuată nici de înfrîngerea revoluției române din 1848—1849, ci, din contra, a continuat să rămînă o constantă a activității emigrației române, a cărei figură centrală a constituit-o Nicolae Bălcescu, și poloneze și după anul 1849. Acest aspect a fost tratat cu competență de autor în ultimele trei capitole ale lucrării (Cap. IV, *Colaborarea lui Nicolae Bălcescu cu polonezii după înfrîngerea revoluției muntene*, p. 215—240; Cap. V, *Nicolae Bălcescu în Ungaria, Transilvania și Banat*, p. 241—271; Cap. VI, *Nicolae Bălcescu, figura centrală a emigrației române de la Paris*, p. 272—296).

Fără îndoială, abordarea unei problematice de importanță de celei ce face obiectul lucrării recenzate comportă numeroase riscuri și dificultăți. Riscurile constau, îndeosebi, în exagerarea unor aspecte și minimalizarea altora. Krzysztof Dach are însă meritul de a se fi străduit să le evite, iar, dacă, uneori, așa cum am semnalat și noi, nu a reușit să o facă, faptul, ca atare, nu diminuează valoarea științifică reală a demersului său istoriografic. În ceea ce privește dificultățile, cea esențială este ridicată de accesul la cunoașterea contribuțiilor istoriografiei românești la cercetările în acest domeniu, precum și a surselor de documentare de proveniență românească, condiție *sine-qua-non* a unei abordări multilaterale a subiectului. Krzysztof Dach a depășit-o însă cu ușurință, deoarece, fiind un bun cunosător al limbii române, a avut posibilitatea să cerceteze atît bibliografia românească a problemei, cît și, mai ales, arhivele din România. Informațiile culese din fondurile lor, coroborate cu cele aflate în Polonia — a căror lungă listă este reprodusă de el la sfîrșitul cărții — i-au permis autorului să pună în circuitul științific o veritabilă contribuție la cunoașterea istoriei raporturilor politice româno-polone din prima jumătate a secolului XIX și, în ultimă instanță, la o mai bună cunoaștere și apropiere a celor două popoare.

Veniamin Ciobanu

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A R.S.R., *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române, C. Transilvania*, vol. III, 30 aprilie—14 mai 1848, sub redacția acad. ȘTEFAN PASCU, București, Ed. Academiei R.S.R., 1982, LXXXIII+605 p. (Introducere, rezumatul documentelor, documentele și indice de persoane).

Cel de al treilea volum referitor la revoluția de la 1848 din Transilvania include documentele mai importante din perioada cuprinsă între 30 aprilie și 15 mai, datele celor două adunări de la Blaj. Cele 360 piese, documente oficiale, în marea lor majoritate, sînt emise de diverse instituții politice, administrative, militare sau eclesiastice; dintre acestea, 277 se referă la Marele Principat, iar 82 la Banat și Partium.

Atmosfera care se degajă din lectura materialului documentar este de gravă tensiune socială și politică, de adîncă frămîntare. Istoria își accelerează cadența. Evenimentele pot fi urmărite pe două planuri care se interferează, se condiționează: în primul plan sînt înfățișate acțiunile românilor, tot mai consistente; clarificărilor programatice anterioare le urmează o susținută campanie de organizare. Prima adunare de la Blaj a jucat un rol excepțional în întărirea încrederii în forțele proprii. Cei 6 000 români (numărul a fost, se pare, mai mare decît cel acceptat, îndeobște, pînă acum, p. 150) s-au convins de forța pe care o reprezintă, și-au cunoscut conducătorii și programul pe care l-au răspîndit pretutindeni. Pentru cea de a doua „Adunare națională”, consemnul a fost ca cei 50 000 sau 60 000 oameni pe care se conta, să vie înarmați: „nu pentru a se răscula împotriva cuiva”, ci cu scopul de a se apăra în eventualitatea în care „cineva ar îndrăzni să se ridice împotriva voastră” (p. 50). Îndemnul sînt spre pace și liniște, spre respectarea ordinii.

Hotărîrea românilor de a-și apăra drepturile și naționalitatea își găsește expresia într-o puternică și generală mișcare socială și națională, cu variate forme de expresie, care străbate pământul românesc de la un capăt la celălalt. *Situația revoluționară este prezentă în liniile sale definitorii* (p. VIII). „Românii nu cerșesc libertatea de la maghiari — declara Avram Iancu, sintetizând, parcă, obiectivele, dar și înaltele forme de manifestare ale luptei poporului — națiunea română este destul de puternică pentru a-și cîștiga libertatea prin luptă”.

Pe celălalt plan, se conturează și se definește poziția nobililor și a oficialității, eforturile pentru restabilirea și păstrarea ordinii, pentru reprimarea mișcărilor sociale, limitarea și contracararea manifestărilor naționale a căror obiectiv pandacic crea serioase motive de îngrijorare. Conducătorii românilor sînt urmăriți și arestați, întrunirile sînt interzise sau atent supravegheate, se fac încercări pentru a se împiedica desfășurarea Marii Adunări naționale pe care românii o pregăteau pentru ziua de 3/15 mai. În împrejurările în care mișcarea revoluționară se extinde și ia proporții, nobilimea maghiară își întărește convingerea că singura soluție pentru salvarea privilegiilor o reprezintă unirea Transilvaniei la Ungaria.

Contele Bánffy, desprinzind concluziile corespunzătoare în urma primei adunări de la Blaj, își exprima temerea că „o adunare populară asemănătoare sau una și mai mare ar putea avea consecințe periculoase” (p. 64). Judele nobiliar Tolnai Elek, la rîndul său, aprecia — la 5 mai 1848 — ca fiind perfect posibilă „o explozie revoluționară”. Referindu-se la situația din jurul Blajului, consemna că „liniștea publică, siguranța persoanei și a averii se clatină” (p. 225).

Încă de la prima adunare de la Blaj, autoritățile administrative maghiare au căpătat convingerea că „nici o putere pămîntească nu va fi în stare să stea împotriva românilor”, nu-i va putea împiedica să-și afirme drepturile naționale. Poporul, se afirma în acest sens, „este gata să înfrunte orice pericol cu cea mai mare temeritate” (p. 68—69). Este subliniată ideea în conformitate cu care nobilimea maghiară ar putea fi confruntată cu o „noapte a Sfîntului Bartolomeu” sau cu o reeditare locală a „vecerniilor siciliene” (p. 393). Temerea era cu atît mai fondată cu cît, așa cum aprecia comisarul regal Wesselényi (acesta, așa cum se pare, renunțase la liberalismul ce-l caracteriza), poporul nutrește ideea că „domnii și nobilimea îi sînt în robie și nu vor să-i acorde libertatea la care împăratul de mult a consimțit; că în acest act de eliberare, publicat de împărat, dar ținut ascuns de nobilime, s-ar ordona ca tot pămîntul, deci și cel al nemeșilor, să fie împărțit între săteni” (p. 449).

Hotărîrea țaranilor români de a-și impune drepturile sociale și naționale este puternic afirmată: unii dintre dinșii afirmau deschis că „poate să se întîmple orice cu ei, deoarece chiar dacă ar muri imediat nu ar asculta pe nimeni în afară de canceliștii care le-au vorbit la Blaj; ei vor merge din nou la Blaj în ziua de 15 mai” (p. 472). O asemenea hotărîre, firească, trebuia să creeze nobililor serioase temeuri de îngrijorare.

În documente, este reliefată, în egală măsură, atitudinea secuilor precum și poziția „Universității săsești” față de uniunea cu Ungaria. Pe linia măsurilor de siguranță, românii din Moldova și din Țara Românească veniți spre a participa la adunarea de la Blaj, sînt urmăriți cu mare grijă; exista credința, mărturisită, că transilvănenii se străduiesc să se unească cu frații lor din Țara Românească „și să-și aleagă un rege nou românesc” (p. 566).

Atmosfera în care a fost pregătită marea adunare de la Blaj este înfățișată în toate laturile sale definitorii. Din lectura documentelor, se desprinde limpede conlucrarea deplină între nobilimea maghiară și autoritățile imperiale pentru menținerea ordinii și a *legalității*. Colaborarea, care avea să fie consacrată, apoi, în cuprinsul regimului dualist, faptul apare limpede, a avut, deci, rădăcini mai vechi; revoluția din 1848 a reprezentat o justificare a *necesității* compromisului menit să asigure dominația asupra naționalităților.

Este, acesta, un volum dens, cu piese de mare importanță și valoare, selectate și organizate cu grijă, cu erudiție și comprehensiune. El ne introduce mai deplin în atmosfera dar și în problematica complexă a evenimentelor, subliniază, mai puternic, implicațiile și caracterul european al revoluției române de la 1848, parte integrantă a „primăverii popoarelor”.

Gh. Platon

AL. ZUB, *A scrie și a face istorie (Istoriografia română postpașoptistă)*, Iași, Ed. „Junimea”, 1981, 368 p.

Sintagma din titlul ultimei cărți a lui Al. Zub se înțelege ușor fiindcă „între a face și a scrie istoria — ne avertizează autorul — există (...) o relație intimă, pe care istoria istoriei e chemată să o pună în lumină” (p. 12). O viguroasă tradiție enciclopedică din secolul 17

pină astăzi atestă această relație, dar ea se desprinde mai ales din istoriografia vieții aflate iminentement sub zodia politicului. Așa se explică interesul autorului pentru epoca respectivă, explorată deja în chip remarcabil prin seria de biobibliografii și monografiile istorice *Kogălniceanu istoric*, *Junimea*, *implicații istoriografice*, prin numeroase studii. Analiza sa stăruie de astă dată, asupra istoriografiei postpașoptiste, mai precis asupra etapei cuprinsă între revoluția pașoptistă și începuturile *Junimii*. Stăruința sa era necesară și asupra utilității demersului sintem lămuriri de la începutul cărții, luând cunoștință de carențele cercetării în această direcție. Dacă pașoptismul și junimismul au fost mai bine cunoscute, grație implicațiilor multiple în gândirea epocii și mai ales în aceea istorică, ce s-a întâmplat însă între aceste momente?

Pină la cartea din urmă a lui Al. Zub, istoriografia nu a dat un răspuns convingător, acceptând idei mai vechi — de largă circulație — potrivit cărora după 1848 românii ar fi pierdut „simțul istoric” și „oameni noi, fără valoare, fără trecut” au înăbușit cultul înnobilitant al trecutului. Ideea aparținea lui Mihai Eminescu — dar au gândit-o, consensual, T. Maiorescu și N. Iorga — și era firesc ca prestigiul celui care o rostea să-i sporească audiența în timp.

Credincios modului său de a scrie istoria, pe care l-a experimentat și l-a teoretizat în dese rânduri, Al. Zub întreprinde astfel cea dintâi cercetare sistematică a tabloului istoriografic, circumscris de pașoptism și junimism, convins că analiza lui temeinică ar putea să ofere un răspuns corect în legătură cu motivele care au generat spiritul polemist al *Junimii*. Gîndul autorului a fost acela „de a explora mai temeinic o etapă în care istoriografia română a trebuit să răspundă la noi exigențe ale disciplinei, în timp ce comandamentele parastințifice o sollicitau divergent” (p. 8).

A răspuns cercetarea mărturisitei dorințe?

Cine parcurge de la un capăt la celălalt scrierea lui Al. Zub remarcă mai întâi de toate spiritul sistematic și rigorea demersului. Autorul are vocația construcției, o construcție capabilă să redea imaginea de ansamblu a scrisului istoric și, în acest sens, nimic din ceea ce oferă edificului său stabilitate nu trebuie să-i scape. *Introducerea* e menită astfel să prevină asupra condițiilor epocii respective, „căci tensiunea faptei cotidiene întîrzie, pe de o parte, efortul creator și disciplina pe tărîm științific, dar îi și extinde, pe de altă parte, raza de interes” (p. 31). Accentul se îndreaptă în continuare asupra tendințelor și orientărilor în istoriografia postpașoptistă, nu atât pentru a reține deosebirile, cît trăsăturile comune și convergente (p. 33). Este o epocă în care scrisul istoric s-a manifestat ascuns și difuz, angajînd spirite mai modeste. Dar vederea ei sistematică se impunea. Fiindcă, după un adevăr mai general de care autorul ține seama, „o știință se constituie prin însumarea de eforturi adesea insesizabile sau mediocre” (p. 34) și, fără ele, n-ar fi de înțeles afirmarea marilor personalități. Epoca se arată apoi interesantă în ceea ce privește numărul celor ce se ocupă de istorie fiindcă acesta *sporește considerabil*, ceea ce exprimă, desigur, o cerință a vremii, una favorabilă interesului pentru cunoașterea trecutului. Reprezentanții mai însemnați ai acestei istoriografii sînt Gh. Asachi, I. Heliade Rădulescu, M. Kogălniceanu, din „seria îndrumătorilor culturali”. Bălcescu, Al. Papuș-Ilarian, B. P. Hasdeu, Al. Odobescu — „istoricii propriu-ziși”, Gh. Săulescu, Ion Maiorescu, Florian Aaron, Simion Bărnuțiu, A. Treboniu Laurian, Eudoxiu Hurmuzachi, Teodor Codrescu ș.a. — istorici de mică anvergură și publiciști. Cum se vede, un șir de cărturari cu orientări diferite ce proveneau din întîlnirea mai multor generații și, odată cu ele, a unor modalități dintre cele mai diferite și contrastante de abordare a istoriei.

Ceea ce îi reunea era însă mai presus de deosebirile inerente: istorismul militant, generat de nevoia de a justifica și de a demonstra, iar faptul a întreținut un spirit de constructivitate, mai puternic decît piedicile ce-i stăteau în cale. Este impresia ce se desprinde din dezideratele și înfăptuirile epocii pe care Al. Zub le înfățișează cu minuțiozitate, distîngînd obsesiile lor: critica istoriografiei anterioare; noile exigențe ale domeniului; nevoia de sinteză și o condiție ce predispucea la fragmentarism; corelația național-universal; preocuparea pentru elemente de istorie a lumii; interesul pentru istoria patriei și eforturile de instituționalizare. Fiecare dintre aceste direcții se dovedește interesantă, dar într-un asemenea context programatic, mai ales istoria națională era chemată să joace un rol de factor resurecțional (p. 113). Cu această convingere a fost ea reclamată printre prioritățile didactice. Nevoia restituirii ei a provocat apoi „o adevărată frenezie documentară”, vizibilă prin efortul întocmirii edițiilor de documente și cronici. Ele au stat la baza reevaluării trecutului în care etnogeneza și continuitatea românească ca și figurile glorioase ale evului mediu și ale redescoperirii naționale s-au bucurat de un interes aparte.

Construcția istoriografiei postpașoptiste, astfel prefigurată, nu s-ar fi bucurat de avantajele perspectivei fără analiza climatului de idei asupra căruia Al. Zub stăruie evocând orizontul teoretic și metodologic, unul „spectaculos și derutant, de natură să intrigue, să tulbure” (p. 188), după cum era și epoca în care s-a manifestat. El indică revoluția scrisului istoric de la cronică la „istoria filosofică”, însumând prelungiri iluministe, impulsuri romantice și preludii pozitivistice, cu un interes în creștere față de relațiile efect-cauză, spirit și metodă, față de însușirile istoricului, durată, ritm, mentalitate, tradiție și înnoire, istorie ca obținere civică.

Cum se vede, evantaiul problemelor urmărite de autor se dovedește larg, capabil să infirme în final ideea despre „sărăcia noastră istorică” (p. 272) din epoca respectivă. „Epoca n-a fost chiar atât de săracă sub unghi istoriografic — precizează autorul — nu i-au lipsit nici personalități, nici mari opere” (p. 272). Militantismul rămâne, în continuare, nota ei caracteristică dar, cu toate acestea, „se face simțit un efort de profesionalizare și obiectivitate, impus de evoluția internă a domeniului, stimulată de dialogul cu istoriografia apuseană” (p. 271). Faptul este remarcabil nu numai pentru conturarea tabloului real al istoriografiei românești pe parcursul a două decenii din evoluția ei. Prin discontinuitatea dar mai ales prin continuitatea preocupărilor în acest domeniu, interstițiul amintit nu apare într-un raport de opoziție cu perioada anterioară, ci de succesiune, marcând „linia de continuitate între pașoptism și junionism” (p. 8).

Concluziile de față dovedesc astfel nu numai succesul cercetării, dar mai ales utilitatea ei. Reluând o constatare pe care am mai avut prilejul s-o facem pe marginea cărții de față (în *Luceafărul* nr. 8/1982) putem spune că, mulțumită efortului lui Al. Zub, două decenii din evoluția istoriografiei sînt repuse în adevărata lor lumină, ceea ce constituie un necesar act de justiție față de tradițiile culturii românești.

Ștefan Lemny

IOAN SCURTU, *Viața politică din România de la Marea Unire din 1918 la revoluția de eliberare socială și națională din august 1944*, București, Ed. „Albatros”, 1982, 336 p.

După ce a publicat prima monografie a unui partid politic românesc (*Din viața politică a României. Intemeierea și activitatea Partidului Țărănesc. 1918—1926*, București, 1975), precum și un volum în care sînt prezentați cîțiva dintre cei care au luptat pentru înfăptuirea Marii Uniri (*Presărați pe-a lor morminte ale laurilor foi. Eroi ai luptei pentru independența și unitatea patriei. 1916—1917*, București, 1978), editînd în același timp mai multe tomuri de documente privind istoria contemporană a României și coordonînd ori participînd la elaborarea diferitelor monografii tematice sau culegeri de articole, Ioan Scurtu ne oferă, cu cartea de față, prima sinteză a vieții politice românești dintre 1918 și 1944. O asemenea întreprindere presupune asumarea unor responsabilități deosebite și abordarea lucidă a unei perioade asupra căreia s-au rostit, nu o dată, considerații conjuncturale ce s-au voit bineînțeles judecări de valoare. Apoi, trebuie să amintim că chiar și concluziile formulate de-a lungul anilor și acceptate îndeobște nu consună întotdeauna, circumstanța ce reprezintă, ori cînd, pentru istoric, o dificultate. La toate acestea se adaugă faptul că lipsesc încă multe dintre lucrările în stare să concure la definitivarea sintezei care să-și propună, la nivelul reclamat de un asemenea demers, prezentarea evoluției vieții politice din România între 1918 și 1944. Nu dispunem încă, la această oră, de studii care să trateze monografic activitatea tuturor partidelor politice care au activat în intervalul la care ne referim. Din această cauză, nu este posibilă judecarea întregului sistem partidist caracteristic unui interval atît de dens în mutații și prefaceri politice care au redimensionat înaintarea generală a țării. Nu sînt cunoscute îndeajuns, pentru că nici nu au fost investigate, realizările de ordin politic, precum și limitele tuturor guvernărilor care s-au succedat după primul război mondial, pînă la sfîrșitul celui de al doilea. Activitatea parlamentară, una dintre componentele esențiale ale vieții politice, nu a făcut decît întîmplător obiectul vreunei investigații istoriografice. O situație asemănătoare, cu excepții ne semnificative, poate fi semnalată și în ceea ce privește cunoașterea chestiunii dinastice, cu toate complicațiile și crizele suportate de instituția monarhică din România. Încercările izolate prin care s-a urmărit evidențierea trăsăturilor definitorii ale regimului social-politic și administrativ din țara noastră, fără a se învedera întotdeauna diferențierile proprii realităților politice românești, sînt resimțite și acuzate de cei care și-au propus să întreprindă vreun sondaj, chiar și sumar, al

structurii vieții politice din 1918—1944. Apoi, credem că este destul de greu să trasăm conturul exact al cadrului politic care a fundamentat o perioadă atât de distinctă, fără a avea la îndemână o sinteză sau un studiu monografic care să elucideze cursul vieții economice și sociale din intervalul în discuție. Simpla enumerare a acestor dificultăți ar putea crea impresia că realizarea unei lucrări ca aceea la care ne referim este imposibilă. Și totuși, Ioan Scurtu a publicat o asemenea carte, propunându-ne o monografie a vieții politice din România anilor 1918—1944. Desigur, pentru o asemenea reușită, el a trebuit să depășească dificultățile, nu puține și nici lipsite de importanță, la care ne-am referit deja. A izbutit, deoarece, așa cum se știe, de ani de zile Ioan Scurtu se numără printre cei care au transformat cercetarea evoluției generale a României după primul război mondial într-un adevărat program istoriografic. Studiile publicate până în prezent figurau de fapt realizarea acestei monografii. Cel care va parcurge cartea și va urmări referirile bibliografice la care face apel autorul se va convinge, desigur, de temeinicia afirmației noastre.

Asumându-și circumstanțele temerare ale unei tratări monografice a evoluției politice românești din anii 1918—1944, Ioan Scurtu și-a structurat demersul său în funcție de vechea periodizare a acestui interval. Astfel, după unele precizări preliminare, în care sînt evidențiate principalele direcții de înaintare a vieții economice, sociale, culturale, precum și rolul și locul noului stat național unitar în cadrul relațiilor internaționale, se trece la prezentarea vieții politice din anii 1918—1928. Pentru a reface tabloul realităților politice care au definit acest interval, autorul ia în discuție mai întîi sistemul partidelor politice, făcînd o distincție necesară între formațiunile partidiste ale claselor dominante și cele ale clasei muncitoare. Acest capitol se încheie cu o succintă trecere în revistă a realizărilor dobîndite de guvernele și parlamentele care au activat în primul deceniu postbelic. Într-o manieră asemănătoare este înfățișată viața politică din anii crizei economice (1929—1933), cu singura deosebire că activitatea Partidului Comunist Român este tratată separat de restul organizațiilor care constituiau la acea dată sistemul partidelor politice din țara noastră. Referindu-se la anii 1934—1938, pe care îi consideră „anii marilor confruntări între forțele democratice și cele dictatoriale”, autorul trece mai repede peste activitatea partidelor politice, a guvernelor și a forumului legislativ, pentru a insista asupra acțiunilor prin care Partidul Comunist Român a încercat să pună bazele unui larg front popular antifascist. În momentul în care este luat în studiu intervalul cuprins între februarie 1938 și septembrie 1940, analiza întreprinsă de Ioan Scurtu este făcută după un alt „tipar”, reclamat de circumstanțele politice specifice dictaturii regale. După o privire de ansamblu a politicii interne și externe, este înfățișată lupta Partidului Comunist Român și a maselor populare împotriva regimului dictatorial. În ultimul capitol al cărții este explorată viața politică a României din intervalul septembrie 1940 — 23 august 1944.

Lucrarea semnată de Ioan Scurtu, apărută în colecția „Sinteze lyceum” a Editurii „Albatros”, este, așa cum am precizat dintru început, prima monografie a vieții politice românești din anii 1918—1944. Desigur, ea rămîne perfectibilă și de aceea, judecînd-o, nu trebuie să uităm acest fapt. Sintem incredințați că astăzi chiar, pus în situația de a o rescrie, Ioan Scurtu ar abandona unele scheme metodologice mai vechi, renunțînd, de pildă, a trata activitatea Partidului Comunist Român separat de a celorlalte forțe politice care constituiau sistemul partidist românesc. Cartea aceasta, așa cum ni se înfățișează astăzi, este însă o reușită. Echilibrată, documentată, gîndită și scrisă într-un stil elevat, ultima monografie ce poartă semnătura istoricului Ioan Scurtu reprezintă o realizare științifică notabilă, care îmbogățește istoriografia românească.

Gh. I. Florescu

IOAN SCURTU (coordonator), GHEORGHE Z. IONESCU, EUFROSINA POPESCU, DOINA SMĂRCEA, *Istoria României între anii 1918 și 1944. Culegere de documente*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1982. 528 p.

Un colectiv de cadre didactice de la Facultatea de istorie-filosofie a Universității din București publică acest volum de documente care privesc evoluția economică, socială și politică a României după desăvîrșirea unității naționale, pînă la 1944. Așa cum precizează Ioan Scurtu, într-un util *Cuvînt înainte*, antologia de față se constituie din 211 legi, programe și manifeste partidiste, articole de presă, fragmente din lucrări memorialistice, diverse informații de arhivă etc., selectate din cele șase volume de documente publicate de aceiași editori, între 1974 și 1980, la Tipografia Universității din București. Prin urmare, această culegere de documente se adresează nu numai celor care urmează a preda mîine istoria de la o catedră

școlară, ci tuturor aceloră pentru care orice act, lege sau articol de presă reprezintă una dintre principalele surse de cunoaștere a trecutului românesc. O selecție pertinentă, dublată de probitate științifică, oferă cititorilor câteva documente fundamentale ale devenirii noastre istorice: rezoluția privind unirea Transilvaniei cu România, adoptată de Marea Adunare Națională de la Alba Iulia (1 decembrie 1918), declarația privind unirea Basarabiei cu România (9 aprilie 1918), declarația privind unirea Bucovinei cu România (28 noiembrie 1918), legile pentru ratificarea Unirii (29 decembrie 1919), tratatele internaționale privind noul statut teritorial și politic al statului român (1919—1920), decretul-lege privind reforma electorală (14 noiembrie 1918), legea pentru reforma agrară (17 iulie 1921), Constituția din 29 martie 1923, legea pentru unificarea administrativă (14 iunie 1925), legea electorală pentru Adunarea Deputaților și Senat (27 martie 1926) etc. Alte legi, rapoarte și articole de presă, reeditate cu acest prilej, refac tabloul vieții economice și sociale din anii 1918—1944. Cea mai cuprinzătoare secțiune este aceea intitulată *Viața politică internă*. Cele 83 de documente care alcătuiesc această rubrică sînt acte de fondare a unor formațiuni politice, manifeste și programe partidiste, circulare, legi, jurnale ale Consiliului de Miniștri, ordonanțe și comunicate, scrisori, declarații, discursuri, rezoluții, apeluri și acorduri politice, Constituția din 30 martie 1938, decret-lege privind reforma administrativă (13 august 1938), reforma electorală (9 mai 1939), investitura supremă din 6 septembrie 1940, precum și proclamația din 14 septembrie 1940 etc. În a patra diviziune a antologiei — *politica externă* — sînt publicate convențiile semnate de România în 1921 cu Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, precum și reînnoirea lor, tratatele de la Lausanne, Locarno, Paris, Roma, pactul Briand-Kellogg, protocolul de la Moscova, pactul de organizare a Micii Înțelegeri (16 februarie 1933), diverse documente legate de reluarea raporturilor diplomatice cu U.R.S.S. (9 iunie 1934), pactul Înțelegerii Balcanice (9 februarie 1934), tratatul economic româno-german din 23 martie 1939, comunicatul privind neutralitatea României (6 septembrie 1939), notele ultimative ale guvernului sovietic din 26 și 27 iunie 1940 și răspunsurile guvernului român, textul dictatului de la Viena etc. O secțiune aparte privește insurecția din august 1944. Într-o rubrică de anexe sînt publicate diferite tabele (statistici, recensăminte) cu caracter economic, social și demografic, precum și o utilă listă a guvernelor României dintre 1918 și 1944.

Cea mai mare parte a documentelor selectate în această antologie au fost editate de mai multe ori, de-a lungul anilor, fapt care a făcut ca ele să fie în general cunoscute. Dar niciodată pînă acum nu au fost publicate laolaltă și ordonate în așa fel încît să reveleze, cu atîta pregnanță, istoria României din anii 1918—1944. Apariția acestui volum, după ce cîndva au fost publicate tomuri de documente prin a căror selecție arbitrară și tendențioasă s-a încercat acreditarea unor pretenții judecătorești istorice, infirmate apoi de cercetările ulterioare, evidențiază faptul că a sosit vremea publicării tuturor documentelor care privesc istoria României după 1918. Ar fi, credem, cazul constituirii unor colective specializate, într-uit, așa cum se știe, editarea documentelor reclamă o pregătire specifică. Înainte de toate, însă, s-ar impune schițarea unui program, după care să se desfășoare o acțiune concertată de editare a tuturor documentelor care vor fundamenta scrierea adevăratei istorii moderne a României. Judecînd astfel lucrurile, ar trebui depășită opinia aceloră care, deși apelează cu predilecție la informația inedită, privesc totuși cu reticență stringența publicării documentelor păstrate în diverse fonduri arhivistice. „Actele” care certifică identitatea economică, politică, socială, culturală a României anilor 1918—1944 continuă să rămînă uitate între copertile unor dosare care nu spun nimic și să se deterioreze, uneori iremediabil. Vorbim mereu de *acea Istorie a României*, elaborată de la înălțimea vremurilor noastre, dar uităm că primul pas și cel mai important către realizarea unei asemenea întreprinderi îl reprezintă publicarea documentelor care să o fundamenteze. Abia așa ar deveni posibilă înlăturarea tuturor aserțiunilor conjuncturale impuse drept concluzii imuabile, astăzi cînd scrierea istoriei pleacă de la document, de la analiză și interpretare către judecata de valoare și nu invers. În arhivele centrale sau județene se păstrează, atîtea cîte au mai rămas, acte deosebit de importante privitoare la viața economică, socială și politică a României interbelice. Despuierea fondurilor arhivistice, indiferent de natura lor, și publicarea neîntîrziată a paginilor cu valoare documentară nu numai că ar spori probitatea științifică a oricărui demers istoric, dar ar conferi o autoritate aparte cercetării însăși. Nenumărate statistici, recensăminte, rapoarte bilanțiere, documente politice și diplomatice, memorii etc. sînt mereu citate și comentate, rămînînd însă tot inedite. Pînă cînd aceste „reper” documentare și mesajul lor istoric vor mai ridica atîtea întrebări, uneori nerostite, sau atitudini de nedumerire?

Unul dintre rosturile acestui volum este, așadar, și acela de a se constitui într-un semnal adresat forurilor științifice românești, în stare să declanșeze inițierea publicării unui

corpus de documente istorice privitoare la perioada care a urmat *Marii Uniri*. O colecție tematică, realizată prin editarea critică a izvoarelor istorice inedite, ar reprezenta un fond documentar de bază, un tezaur inestimabil de mărturii ale trecutului, care s-ar adresa în egală măsură prezentului și viitorului României.

Gh. I. Florescu

ION BITOLEANU, *Din istoria României moderne. 1922—1926*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 332 p.+ilustrații.

Pentru cei care urmăresc realizările istoriografiei actuale, Ion Bitoleanu este cunoscut și apreciat ca unul dintre cercetătorii avizați ai realităților politice românești din deceniul ce a urmat primului război mondial. În ultimii ani el s-a afirmat și ca specialist în istoria Dobrogei, semnind, împreună cu Adrian Rădulescu, o interesantă lucrare intitulată: *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare — Dobrogea* (București, Ed. științifică și enciclopedică, 1979). Nu a întârziat însă prea mult pentru a-și publica rezultatele unor investigații care privesc guvernarea Partidului Național Liberal din ianuarie 1922—martie 1926. Beneficiem astfel de încă o lucrare consacrată unei guvernări. Privit din perspectiva viitoarei monografii totale a vieții politice românești din anii ce au urmat primei conflagrații mondiale faptul este îmbucurător și va stimula cu siguranță și alte apariții asemănătoare.

Conținutul acestei lucrări evidențiază o cunoaștere perfectă de către autor a perioadei, circumstanță care i-a permis să-și orienteze atenția către aspectele majore ale temei studiate, evitând astfel elaborarea unei lucrări în care amănuntul informațional sau considerațiile nesemnificative ar fi putut umbri ori deforma judecata de valoare. Metodic și perseverent, Ion Bitoleanu a realizat o adevărată frescă a vieții politice, economice și sociale a intervalului 1922—1926, interval în care s-a realizat de fapt redresarea și apoi consolidarea României noi. Anii aceștia au reprezentat o treaptă hotărâtoare către momentul în care România va deveni o țară cu un rol distinct nu numai în concertul statelor sud-est europene. Refăcându-și economia și normalizându-și viața politică, în desfășurarea căreia a fost antrenată cea mai mare parte a populației, România a dobândit, treptat, conștiința de țară independentă, capabilă să-și impună voința în raporturile internaționale. Toate aceste mutații au survenit în anii de după 1918 și mai ales după ce conducerea țării a fost preluată de I. I. C. Brătianu. Este tocmai perioada sondată de Ion Bitoleanu. Depășind faza abordărilor unilaterale, el s-a angajat să stabilească coordonatele evoluției generale a țării, pentru a releva rolul celor care au guvernat-o între 1922 și 1926, remarcând atât realizările cit și greșelile primului cabinet postbelic ce reușea să se mențină în fotoliile ministeriale o legislație încheiată. După ce elucidează împrejurările favorizante ascensiunii liberalilor către investitura supremă, autorul ne introduce în dedesubturile manevrelor politice prin care regele și liderul celei mai puternice formațiuni partidiste au reușit să-și impună punctul de vedere fără a tulbura prea mult atmosfera internă. Odată constituit guvernul și consultările electorale încheiate, I. I. C. Brătianu și-a propus să adopte noua Constituție, reclamată de desăvârșirea unității naționale. Un capitol aparte este rezervat pregătirii și promulgării pactului fundamental care urma a direcționa înaintarea viitoare a țării. În funcție de noile principii înscrise în Constituție este judecată apoi legislația de ordin economic, social și politic adoptată în anii 1922—1926, modul aplicării ei și rezultatele obținute. Tabloul ce a rezultat în urma acestor investigații este întregit de o pertinentă trecere în revistă a politicii externe a României din intervalul luat în discuție.

Plecând de la analiza datelor oferite de un bogat material informațional, precum și de la interpretarea realistă a fenomenelor și a faptelor istorice survenite între 1922 și 1926, Ion Bitoleanu a emendat unele așa-zise concluzii, relegate meren și impuse drept judecăți definitive, imuabile chiar, de la care plecau multe dintre investigațiile anterioare. El subliniază faptul că legislația adoptată în intervalul primei guvernări liberale postbelice a fost generată și răspundea deci realităților specifice românești. Iar rezultatele obținute prin punerea în practică a programului de guvernare anunțat la începutul anului 1922 au fost pe măsura așteptărilor acelor care erau conștienți că propășirea României noi depindea numai de voința ei. Numai așa a fost posibilă, dealtfel, angajarea tuturor la efortul de depășire a dificultăților cauzate de război și desăvârșirea unitii sufletești a tuturor românilor, care se regăseau într-un stat suveran și independent.

Monografia aceasta este una necesară, scrisă de un cercetător care nu-și prezintă rezultatele muncii în funcție de criterii extrastințifice, încercînd, pe cît posibil, să evite circumstanțele conjuncturale ce însoțesc încă unele demersuri asemănătoare. Concluziile pe care le învederează Ion Bitoleanu, așa cum era și de așteptat, au mai fost afirmate, dar, reluate în acest cadru, vin să impună un adevăr eludat pînă nu demult.

Gh. I. Florescu

Titulescu și strategia păcii. Cuvînt înainte de MIHNEA GHEORGHIU, coordonator: GH. BUZATU, Iași, Ed. „Junimea”, 1982, 502 p. + 32 ilustr.

Cinstirea ilustrului diplomat român la o sută de ani de la naștere, prin ample manifestări interne și peste hotare, a prilejuit Iașilor inițiativa unui merituos omagiu, lucrarea la care ne referim. Continuînd seria prestigioaselor lucrări destinate vieții și opereii unor personalități (menționăm volumele referitoare la: Petru Rareș, Ștefan cel Mare, Mihail Kogălniceanu, Al. I. Cuza, A. D. Xenopol, Nicolae Iorga, Vasile Pârvan ș.a.) istorici din Iași, cu valoroase colaborări din București, vin cu un nou volum dedicat unei epoci și unei mari personalități. Apreciînd tot ceea ce cercetarea istorică a dat pentru cunoașterea vieții și activității lui Nicolae Titulescu, considerăm noul volum ca pe o remarcabilă contribuție, unică în felul ei, valoroasă prin soliditatea argumentării, prin axarea investigațiilor pe aspecte de primă însemnătate. Coordonarea — asigurată de un specialist care nu mai are nevoie de prezentare, dr. Gh. Buzatu, care „a beneficiat de colaborarea dr. Valeriu Dobrinescu, Constantin I. Turcu și dr. I. Saizu”, nume la fel de bine cunoscute — se regăsește în concepția și caracterul unitar al volumului. Ținem să subliniem temeinicia activității de coordonare, care și-a pus amprenta asupra valorii lucrării.

Conceput ca o suită de studii, documente, studii — documentare, bibliografie, materiale diverse ca gen și ca întindere, volumul întruchipează chintesența personalității lui Titulescu ca fondator al unei strategii a păcii.

După un substanțial „Cuvînt înainte” (autor, Mihnea Gheorghiu) și o succintă „Introducere” (Gh. Buzatu), primul capitol este destinat firesc evoluției rezultatelor cercetărilor din țară și străinătate referitoare la activitatea diplomatică a lui Nicolae Titulescu (autori: dr. I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu și Ion Pavelescu). Prezentarea articolelor, studiilor, monografiilor, marilor sinteze, memorialistice, vizînd exhaustivitatea istoriografică, se impune și prin evaluările și aprecierile asupra acestor materiale.

Capitolul cu caracter de sinteză, „Nicolae Titulescu” — patriot și diplomat de renume mondial” (autor, Mircea Mușat), care se întrepătrunde fericit cu „cuvîntul înainte” din fruntea volumului reliefează principalele momente ale vieții și activității lui Nicolae Titulescu, dimensiunile și forța de cuprindere a totalității problemelor epocii. Cunoscător neîntrecut al realităților „ce frământau lumea în timpul său”, patriot înflăcărat, Nicolae Titulescu și-a direcționat activitatea sa diplomatică în funcție de „necesitățile României, ale poporului român”, în „strînsă legătură cu evenimentele care aveau loc pe arena internațională” (p. 59).

Analiza jurnalului titulescian (autor Gh. Buzatu) — în fapt o colecție de documente sui-generis, cuprinzînd discursuri, note, însemnări, scrisori etc. — în strînsă corelație cu evenimentele epocii interbelice, ne relevă personalitatea sa inegalabilă, poate pe „cel mai mare diplomat al timpului său” (p. 86). Din cele 9 350 de file ale Jurnalului, cuprinzînd sute și sute de documente, dr. Gh. Buzatu, după propria mărturisire, „a transcris — integral, parțial ori în rezumat — aproximativ 500” de documente pe care le dă în finalul volumului la care ne referim (N. Titulescu, *Pagini din „Jurnal”*, p. 375—447).

Activitatea lui Titulescu în vederea asigurării pentru România a relațiilor de „bună vecinătate” și a legăturilor diplomatice cu cît mai multe state este discutată în capitolul intitulat „N. Titulescu — promotor al largirii relațiilor externe ale României” (autor, Constantin I. Turcu). De fapt, în vederea afirmării României pe plan internațional, „pentru ca interesele ei să fie luate în considerare și respectate”, Nicolae Titulescu a activat intens, timp de două decenii, cu rezultate notabile, determinînd stabilirea de relații diplomatice ale României cu o serie de state din Europa, Africa, Asia și America Latină.

Dimensiunile economice și financiare ale activității lui N. Titulescu, prezentate pe două coordonate fundamentale: „Realități economico-financiare interne și problemele coope-

rării economice internaționale" (dr. I. Saizu) și „Contribuții la reglementarea problemei reparațiilor primului război mondial" (dr. Emilian Bold), demonstrează, cu prisosință, veridicitatea punctului de plecare în discutarea acestui aspect: „Departate, deci, de a avea un caracter conjunctural, preocupările economice constituie o latură de bază a gândirii social-politice titulesciene" (p. 101). Plecând de la necesitatea creșterii avuției naționale, se avea în vedere crearea unei industrii mari, creșterea randamentului agriculturii, utilizarea rațională a tuturor forțelor productive. În gindirea sa economică locul principal va reveni chestiunilor „agrare și financiare". La fel de prodigioase au fost și eforturile sale în problema reparațiilor de-a lungul primului deceniu interbelic. Cu tot eșecul internațional în problema reparațiilor, personalitatea marelui diplomat român se va impune și mai pregnant în planul politicii de normalizare a relațiilor externe, de tratament egal al tuturor statelor în cadrul reuniunilor internaționale.

Capitolul intitulat „N. Titulescu și rolul puterilor mici în viața internațională contemporană" (autor, I. Ciupercă), discută unul dintre cele mai importante și dificile aspecte ale relațiilor internaționale din epoca contemporană, de fapt din întreaga istorie. Ideea centrală argumentată în studiu, a necesității creșterii rolului micilor puteri și a României în rezolvarea problemelor internaționale ale perioadei, a fost un adevărat crez pentru marele om politic, Nicolae Titulescu. Acesta, cu arta escamotării unor divergențe dintre state, a excelat în apărarea rolului statelor mici din Europa centrală și de sud-est, în momentele de mare dramatism și pericol din cel de al doilea deceniu interbelic.

Sub titlul generic, „N. Titulescu și Liga Națiunilor", se reunesc aspecte fundamentale din viața și activitatea lui Titulescu în: „forul de la Geneva pe frontul păcii generale" (autor, dr. Mihai Iacobescu), „Procesul optanților" (autor, dr. D. Șandru), problemele „securității generale" (autor, dr. Constantin Bușe) și în momentul „războiului Italiei fasciste împotriva Etiopiei" (autor, dr. N. Z. Lupu). Semnat în numele României al Pactului Ligii Națiunilor, cea mai prestigioasă prezență românească la Geneva, Nicolae Titulescu și-a axat preocupările atît în direcția îmbunătățirii și perfecționării cadrului instituțional de reprezentare a României la Geneva cît și pentru lărgirea, democratizarea și creșterea eficienței Societății Națiunilor. În susținerea acestei aserțiuni ni se aduc argumente de primă însemnătate prin reliefaarea contribuției esențiale a lui N. Titulescu în victoria românească din procesul optanților și abordarea aspectelor concrete ale securității generale. În procesul optanților, în toate acțiunile complexe pentru rezolvarea litigiului român-maghiar, renumitul jurist român, „prin acțiuni logice și magistrale", marcate de „talentul și pasiunea ce îl caracterizau", apăra cu succes dreptatea cauzei țării sale, producînd „nu rareori, admirație chiar în rîndurile unor reprezentanți marcanti ai părții adverse" (p. 192). În același capitol sînt reliefate meritele lui Nicolae Titulescu, susținător fervent al necesității punerii războiului în afara legii, în amplificarea treptată a relațiilor României cu țările din America Latină și în spețial cu Argentina, cît și poziția sa fermă în conflictul italo-etioopian, militînd pentru condamnarea agresorului, adaptarea și aplicarea sancțiunilor împotriva lui, apoi pentru nerecunoșterea și condamnarea actului unilateral al guvernului fascist italian de anexare a Etiopiei.

Strămutînd problematica volumului la care ne referim pe plan intern se iau în discuție două aspecte: unul privitor la prezența lui Titulescu în parlament („Interesele păcii și drepturile României în domeniul parlamentar", autor, dr. Gh. I. Florescu) și celălalt tratînd „Poziția partidelor politice față de activitatea diplomatică a lui N. Titulescu (1932—1936)" (autor, Ioan Scurtu). Ca deputat, senator, ministru de finanțe sau ministru de externe, din 1913 pînă în 1936, Nicolae Titulescu, strălucit ginditor și orator, s-a întrecut pe sine prin intervențiile în parlament în apărarea intereselor naționale, — înainte de 1918 pentru desăvîrșirea unității statale, după război, susținător ardent al independenței și suveranității naționale, al integrității teritoriale — în afirmarea dorinței de pace a țării, a necesității respectării tratatelor internaționale. În directă legătură cu activitatea parlamentară, reținem și atenția acordată altor probleme majore ale României interbelice — făurirea și consolidarea celor două alianțe defensive regionale, lupta contra revizionismului, normalizarea raporturilor cu Uniunea Sovietică inclusiv încheierea unui pact de asistență mutuală, — pentru a căror soluționare „s-a bucurat de un sprijin efectiv din partea principalelor partide politice, fiind, practic, ministrul care a întrunit cea mai largă adeziune din partea opiniei publice, a poporului român" (p. 252).

O nouă secvență din „marea desfășurare titulesciană" este destinată unei probleme de interes național și internațional, problema strimtorilor Mării Negre, tratată cu aleasă competență de un specialist recunoscut (autor dr. Ilie Seftiuc). După ce se trec în revistă evo-

luta și importanța problematicii strimtorilor pentru România, autorul stăruie asupra Conferinței de la Montreux (1936), unde Titulescu, șef al delegației române, a excelat prin poziția și rolul jucat pentru întărirea securității colective, al conlucrării dintre țările balcanice și riverane, „în scopul salvagărdării intereselor lor și ale apărării păcii” (p. 274).

Cum era și firesc, partea rezervată studiilor se încheie cu un capitol destinat faptului încă discutat în istoriografie, demiterea lui Titulescu, denumit sugestiv „Un eșec al păcii globale”. Formind un tot, cele patru subcapitole („Certitudine și probabilitate privind elementele declanșatoare ale crizei de guvern din 29 august 1936” — autor, George G. Potra; „Dosarul Titulescu” de la Ministerul de Externe din Berlin — autor, dr. Gh. Buzatu; „Responsabili și martori ai demiterii” — autori: dr. Gh. Buzatu, dr. Valeriu Dobrinescu; „Demiterea lui N. Titulescu în presa internațională” — autor N. Dascălu) ne conduc către constatarea unei „ample conspirații”, matematic calculate și polițienesc urmărite” (p. 293) din interior și exterior, împotriva lui Titulescu, demiterea sa echivalând — admițând o ușoară notă de exagerare — cu sfârșitul unei epoci, „aceea a securității colective, dominată de forța dreptului asupra dreptului forței”, „inaugurându-se concomitent epoca actelor agresive ale statelor fasciste și a politiciii de conciliere” care vor duce nemijlocit la izbucnirea celui de al doilea război mondial. Interesul Germaniei față de cursul activității lui Titulescu, amplitudinea răsunetului internațional al demiterii sale, inclusiv poziția unor politicieni români din epocă, „responsabili și martori ai demiterii”, nu fac decît să-i întărească rolul său de neîntrecut apărător al păcii, înțelegerii și echilibrului intern și extern.

Ultimul capitol al volumului, rezervat unor „Noi documente străine privind activitatea diplomatică a lui N. Titulescu” (autor, Valeriu Dobrinescu), care integrează circuitului științific importante informații din arhivele britanice, prefăcează de fapt partea a doua a volumului care cuprinde, la început, o valoroasă și utilă bibliografie (alcătuită de: Valeriu Dobrinescu, Gh. Buzatu); o culegere de veritabile maxime, din texte aparținând lui Titulescu, sub titlul „Argumente pentru strategia păcii” (autori: dr. Gh. Buzatu, A. Karetchi); „Jurnalul” lui N. Titulescu menționat la început, alte mărturii documentare din arhivele străine (autori: Valeriu Dobrinescu, Vasile Matei) și câteva documente despre „N. Titulescu, profesor la Iași” (D. Ivănescu și Emanoil Popescu).

Evident, o lucrare de proporțiile și complexitatea celei de față poate ridica cititorului unele probleme. Astfel, pot fi sugerate alte modalități de organizare a materialului, în privința succesiunii capitolelor, se puteau evita unele repetări. Dar, de fapt, materialul documentar semnalat sau publicat de autori incită la noi discuții și completări, demonstrează posibilitatea continuării și aprofundării investigațiilor științifice referitoare la viața și activitatea lui N. Titulescu.

Dumitru D. Rusu

AUREL DUMA, DUMITRU ANINOIU, VASILE ȘANDRU, CONSTANTIN I. TURCU (colectiv de coordonare), *Nicolae Titulescu*. Studiu introductiv: ȘTEFAN ANDREI, București, Editura Politică, 1982, 326 p. (Col. „Mari figuri ale diplomației românești”).

Volumul, o culegere de studii, pune la îndemîna cititorului o seamă de contribuții consacrate unor aspecte fundamentale ale teoriei și practicii diplomatice titulesciene. Studiul introductiv, datorat ministrului de externe al Republicii Socialiste România, Ștefan Andrei, sintetizează activitatea strălucitului diplomat, aflîndu-i „permanențele”, principiile concepției în domeniul dreptului internațional și, mai mult decît atît, deosebit de actuale. Faptul decurge din aceea că „Titulescu avea o înțelegere mai precisă a realităților timpului său, precum și un autentic spirit vizionar, care i-a permis o anticipare a ceea ce lumea avea să devină după cel de-al doilea război mondial” (p. 12). Diplomatul român, incontestabil una din „marile personalități ale Europei acestui veac” (p. 13), a slujit cu devoțiune interesele țării sale, iar „tot ce a fost înaintea în gîndirea și acțiunea lui... își găsește o fericită împlinire, pe un plan superior, în politica externă a României socialiste, care dă expresie intereselor și aspirațiilor fundamentale ale poporului român și, totodată, ale întregii umanități” (*ibidem*). Profesorul Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, descifrează, în textul tipărit — reprezentînd fragmente din cuvîntul rostit la Ateneul Român la sesiunea națională din 16 martie 1982 prilejuită de centenarul nașterii lui Nicolae Titulescu —, semnificația contemporană a îndemnu-

rilor strălucitului diplomat: „Îmbinând teoria cu acțiunea, Nicolae Titulescu — precizează autorul — a fost efectiv unul dintre cei mai activi combatanți pentru pace ai timpului său. Pentru el, pacea reprezenta un atribut inalienabil al condiției umane, singura capabilă să asigure deplină dezvoltare a fiecărei națiuni și progresul general al umanității” (p. 24). Din volum nu lipsesc pagini cu caracter memorialistic, fie că este vorba de însemnări ale celor care l-au cunoscut nemijlocit pe Titulescu (prof. Valter Roman, p. 27 și urm.), fie că personalitatea diplomatului este definită în temeiul mărturiilor altora (Valentin Lipatti, p. 36 și urm.). Din notele prof. Valter Roman, reținem confidențele ce i-au fost făcute de diplomații sovietici M. M. Litvinov și D. Manușliski în legătură cu Titulescu. Cel dintâi, de pildă, îl includea pe fostul ministru de externe al României din 1927—1928 și 1932—1936 în categoria marilor diplomați contemporani („unul din cei mai iluștri ai perioadei dintre cele două războaie mondiale”, p. 34), iar Manușliski opina, în 1942, că, dacă nu ar fi fost demis Titulescu în august 1936, „poate și evenimentele din anii imediați premergători celui de-al doilea război mondial s-ar fi desfășurat altfel” (p. 33). Ne face plăcere să consemnăm că asemenea aserțiuni coincid cu rezultatele cele mai noi ale cercetărilor științifice referitoare la preistoria ultimei mari conflagrații din 1939—1945. Istoricii Mircea Mușat și Vasile Arimia îmbogățesc cu argumente și documente noi un capitol de mare însemnătate din viața lui Titulescu — acțiunea hotărâtă pe linia apărării statului național unitar făurită în 1918, a independenței și suveranității noastre naționale (p. 49 și urm.), iar I. M. Oprea, reputat specialist în studiile titulesciene, se oprește asupra acțiunii pentru amplificarea raporturilor bilaterale dintre România și statele europene (pp. 68—85), în vreme ce Constantin I. Turcu, un foarte bun cunoscător al vieții și operei diplomatului român și, de asemenea, editor al documentelor sale, se referă la colaborarea cu țările Americii Latine (pp. 86—104). Alte studii documentate privesc rolul lui Titulescu în reglementarea pașnică a diferendelor internaționale (Ioan Voicu, p. 165 și urm.), locul organizațiilor internaționale (ale Ligii Națiunilor mai cu seamă) în concepția diplomatului (Petre Bărbulescu, p. 195 și urm.), eforturile pentru înfăptuirea securității colective în Europa (Nicolae Iordache, p. 215 și urm.). Profesorul Constantin Murgescu examinează activitatea pe tărâm economic a lui Titulescu, pentru a ajunge la rostul sistemului relațiilor internaționale în promovarea înțelegerii între state și păstrarea păcii generale (pp. 118—136). Problemele ardente ale anilor '20—'30 sînt evidențiate în contribuțiile lui Lucian D. Petrescu, despre concepția și acțiunile diplomatului în privința dezarmării și a sporirii securității europene, prin definirea agresorului (pp. 138—164), și, îndeosebi de Romulus Neagu, care fixează componentele strategiei titulesciene a păcii globale, indivizibile (pp. 105—117). Romulus Neagu precizează de la bun început, faptul fiind demonstrat apoi, că „obiectivul asigurării păcii prin dezvoltarea colaborării internaționale pe diverse planuri formează ideea principală a gândirii și acțiunii lui Nicolae Titulescu” (p. 105). Prof. Constantin Stătescu dezbată contribuțiile juridice ale lui Titulescu, fiind succedat de prof. Dumitru Mazilu, cu un studiu sistematic privind aportul diplomatului, ca teoretician și practician, la dezvoltarea dreptului internațional contemporan (pp. 247—267). Concluzia ce se impune ultimului autor menționat atestă o dată în plus că „credința lui Titulescu — reflectată pe larg atît în elaborările cît și în dezvoltările conceptuale, ca și în activitatea sa diplomatică deosebit de bogată — a fost că numai pe temelia trăinică a unor principii de drept internațional, care să structureze un sistem, juridic echitabil, ca expresie a consimțămîntului tuturor statelor, considerate ca entități suverane și deplin egale în drepturi, pacea poate fi salvagardată, relațiile între națiuni și popoare se pot dezvolta în deplină încredere și siguranță, în demnitate și respect reciproc” (p. 267). Apelînd la bogate informații din presa timpului și din arhive, George G. Potra investighează, în finalul volumului, un aspect caracteristic pentru marele prestigiu de care se bucura liderul politicii externe a României — ecoul internațional după demiterea sa brutală în august 1936 (p. 268 și urm.). Dintre probele oferite de autor, reproducem acest fragment din articolul apărut la 1 septembrie 1936 pe tema respectivă în cotidianul moscovit „Izvestia”: „...Un lucru poate fi stabilit pentru momentul de față: în persoana lui Nicolae Titulescu, România pierde pe omul său politic cu cea mai mare autoritate, iar cauza păcii pierde pe unul dintre cei mai activi prieteni ai săi” (p. 279—280).

Volumul *Nicolae Titulescu*, reunind contribuții de mare interes, originale și de profunzime, pune în discuție elementele de bază ale diplomației titulesciene — capitol sau moment de referință în impunerea dreptului internațional ca „drept al păcii”.

Gh. Buzatu

ION GRECESCU, *Nicolae Titulescu. Concepție juridică și diplomatică*. Cuvînt înainte de ȘTEFAN A. ANDREI, Craiova, Ed. „Scrișul Românesc”, 1982, 300 p.

Cea mai recentă lucrare a lui Ion Grecescu despre N. Titulescu reprezintă, de fapt, o ediție nouă, revăzută și adăugită, a cărții tipărită în anul 1980 (cf. *Nicolae Titulescu. Gîndire și acțiune*, București, 1980, 263 p.). Un subcapitol referitor la personalitatea diplomatului (p. 38 și urm.), un întreg capitol de analiză a concepțiilor fostului lider al diplomației române despre unele probleme specifice și instituții ale dreptului internațional (regimul juridic al mării, neutralitatea, combaterea terorismului politic internațional, regimul juridic al străinilor, rolul statelor mici și mijlocii pe arena mondială, dezvoltarea principiului naționalităților sau observarea principiului bunei-credințe în raporturile interstatuale, p. 132 și urm.) și o bibliografie selectivă, toate întregind textul față de prima ediție a cărții, dovedesc în ce măsură autorul a aprofundat domeniul său preferat, iar, în alte privințe, nu a renunțat la concluziile sale mai vechi. Excursul realizat corespunde integral titlului lucrării. Astfel, un prim capitol, mai general, abordează studiile și începuturile activității juridice și științifice a lui Titulescu, debuturile sale didactice, elementele fundamentale ale concepției sale juridice. Un capitol întreg stăruie asupra rolului și finalității dreptului internațional în viziunea lui N. Titulescu (p. 47 și urm.), prilej pentru autor de-a releva contribuția remarcabilă a diplomatului român la făurirea și afirmarea unor principii unanim acceptate astăzi. Remarcînd că Titulescu a fost „civilist prin formație”, dar „internaționalist prin vocație” (p. 47), Ion Grecescu dezbate argumentele oferite de opera și acțiunile celui omagiat pentru a sublinia că, în fond, dreptul internațional reprezintă un „acord de voință” între statele suverane. Titulescu — demonstrează autorul — „a susținut caracterul obligatoriu al dreptului internațional, al normelor și principiilor sale, întemeiate pe acordul între voințe libere și egale, implicînd obligația imperativă a statelor de a se supune legii acceptate de ele în virtutea propriei lor suveranități” (p. 52), a calificat respectul moralei internaționale drept „un postulat esențial al dreptului” (p. 60). În concepția lui Titulescu, finalitatea dreptului internațional constă în menținerea păcii, interzicerea războiului de agresiune și facilitarea colaborării între state independente și suverane, egale în drepturi (p. 61 și urm.). Subcapitolul dedicat acestui din urmă aspect aduce în discuție cele mai semnificative argumente titulesciene, concluzia impunîndu-se de la sine: „Apărarea păcii prin intermediul normei de drept, cu ajutorul dreptului a constituit (pentru diplomat — *u.n.s.*) însăși rațiunea vieții sale” (p. 68). Foarte bine sistematizat, capitolul III se referă, în baza analizei atente a textelor titulesciene, la contribuția diplomatului pentru fundamentarea și afirmarea principiilor generale ale dreptului internațional (p. 71 și urm.): respectarea suveranității și independenței naționale a tuturor statelor; apărarea principiului integrității teritoriale a statelor; observarea egalității depline în drepturi a statelor; neamestecul în treburile interne; afirmarea și consacrarea principiului neagresiunii; respectul tratatelor internaționale; încurajarea cooperării internaționale; coexistența pașnică și reglementarea prin mijloace pașnice a diferendelor dintre state. Un alt capitol (V) abordînd gîndirea diplomatică a lui Titulescu și trăsăturile ei fundamentale (p. 177 și urm.), departe de a expune o sumă de principii binecunoscute, pune în lumină acțiunile practice ale fostului ministru de externe al României pentru traducerea în viață a normelor de bază ale dreptului internațional. „La baza diplomației sale — sesizează Ion Grecescu — N. Titulescu nu a așezat combinațiile politico-diplomatice conjuncturale, ci a pus principiile independenței, suveranității, integrității teritoriale, neamestecului în afacerile interne. El și-a formulat principiile, tezele, raționamentele, a militat pentru traducerea în fapt a acestora, le-a realizat, fiind materializatorul în viață al propriei sale gîndiri diplomatice, pe care a promovat-o și apărât-o cu perseverență” (p. 179). Pentru Titulescu, diplomația, apreciată ca o artă, dar nu pentru a impune sau zmulge adversarului ori partenerului dictate sau formule sofisticate, s-a constituit într-un „sistem de principii, teorii și reprezentări” a cărui finalitate era „consolidarea lăuntrică a statului român modern, creșterea vocației sale în lume, concomitent cu făurirea unui climat general de pace, securitate și colaborare, întemeiat pe principii generale ale dreptului internațional” (p. 177). Avînd în vedere varietatea și semnificația problemelor studiate, nu putem decît să regretăm lipsa — în această ediție — a unui indice general.

Cartea dr. Ion Grecescu se înscrie între lucrările de referință consacrate vieții și operei lui N. Titulescu.

Gh. Buzatu

N. Titulescu, *Liga Națiunilor și Europa (simpozion)*, București, Academia de Științe Sociale și Politice, 1982, 87 p.

Lucrarea, apărută în bune condiții grafice, bogat ilustrată, cu reproduceri după testamentul din 5 ianuarie 1940 al lui Nicolae Titulescu și după proiectul pactului de asistență mutuală româno-sovietic parafat la 21 iulie 1936, la Montreux de către miniștrii de externe ai României și U.R.S.S. (p. 77—79), reunește textele integrale ale comunicărilor prezentate în cadrul simpozionului național găzduit de Ateneul Român, la 16 martie 1982, cu prilejul centenarului nașterii strălucitului diplomat. Împlinirea a o sută de ani de la nașterea celui ce avea să lămseze și să se confunde pe plan general cu formula „păcii indivizibile” a fost marcată de numeroase manifestări științifice, în țară și în străinătate, simpozionul de la Ateneul Român fiind cea mai importantă dintre cele organizate la noi, bucurându-se de participarea unor reputeți reprezentanți ai vieții științifice și social-politice românești — Ștefan Pascu, Grigore Geamănu, Ioan Anton, Ion Popescu-Puțuri, Costin Murgescu, Mihnea Gheorghiu, Constantin Flitan, Alexandru Balaci și Ștefan Andrei. Omagindu-l pe marele diplomat, comunicările susținute abordează aspectele esențiale ale vieții și operei sale. Pentru început, de exemplu, acad. Ștefan Pascu se oprește la acțiunea hotărâtă a lui Titulescu, cu mare ecou în epocă și cu rezultate binefăcătoare pentru țară, pentru triumful cauzei naționale a românilor în 1918 și, apoi, pentru recunoașterea pe plan internațional a statului național unitar român. Constatind succesul cauzei naționale, prin semnarea Tratatului de pace de la Trianon, de către N. Titulescu și dr. I. Cantacuzino în numele României, autorul reamintește convingerea ce l-a animat pe diplomat, exprimată, între altele, în aceste cuvinte profetice: „Cînd un stat, în lupta pacifică de toate zilele, susține o luptă dreaptă, cu fermitate și curtenie și pune în slujba ei, nu simple recriminațiuni de ordin național, ci rezistența pe principii mari internaționale care stau la baza raporturilor actuale dintre state, punctul de vedere sfîrșește prin a se impune” (p. 12). Prof. Grigore Geamănu ia în dezbatere principiile fundamentate și apărute de Titulescu, ca și acțiunile sale ferme ce l-au impus ca un adevărat „strateg” al intereselor României și al marilor idealuri ale umanității, pentru *cucerirea păcii* în primul rînd (p. 14). Impunîndu-se ca un remarcabil luptător contra politicii de revizuire teritorială din perioada interbelică și ca un antifascist convins, N. Titulescu, demonstrează Ion Popescu-Puțuri, a militat pentru fondarea sau întărirea unui întreg sistem de alianțe care, toate, „erau instrumente de pace; menirea lor era de a preveni agresiunea, folosirea forței împotriva independenței și suveranității, a integrității teritoriale a statelor semnate, de a asigura respectul tratatelor” (p. 31). Prof. Costin Murgescu se oprește asupra dimensiunii economice pe care Titulescu a dat-o activității diplomatice moderne (p. 37) și, relevînd participarea diplomatului la reglîntarea unor complicate probleme internaționale financiare ale anilor '20 și inițiativele sale de legislator ca ministru al Finanțelor în 1920—1921, subliniază că el poate fi „revendicat” pe bună dreptate și de economiști (p. 34). Acțiunile lui Titulescu pentru promovarea principiilor fundamentale ale dreptului internațional se află în atenția lui Constantin Flitan, care examinează unele măsuri concrete propuse de diplomatul român pentru promovarea cooperării dintre state și a idealurilor de pace, înțelegere, libertate și progres social (p. 60). Militînd pentru organizarea păcii globale, Titulescu, argumentează prof. Al. Balaci, a avut în vedere interesele umanității și ale țării sale, în acestea aflîndu-și mobilul toate acțiunile sale, acestea constituind „steaua polară” a vieții sale (p. 65). Ștefan Andrei, ministrul de externe al Republicii Socialiste România, examinează semnificațiile actuale ce se desprind din gîndirea și practica diplomatică titulesciană, observînd cu temeinicie: „Cu o rară dăruire și talent, cu un fierbinte patriotism, Titulescu a consacrat tot ce a avut mai bun ca gîndire, idealuri și energie apărării intereselor poporului român, cauzei independenței naționale, bunei vecinătăți, păcii, dezarmării și securității internaționale, colaborării cu toate statele pe baza egalității în drepturi și avantajului reciproc. Gîndind și acționînd ca interpret și apărător al intereselor legitime ale României, el s-a ridicat, totodată, în apărarea intereselor vitale ale tuturor națiunilor și statelor, îndeosebi ale celor mici și mijlocii”. Expresie a geniului creator românesc, marele diplomat continuă o tradiție constantă de fidelitate a poporului român însuși „față de principiile de drept, cooperare, respect reciproc și egalitate între toate națiunile lumii” (p. 70).

Gh. Buzatu

ROMUS DIMA, *Contribuția României la înfrângerea Germaniei hitleriste*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 131 p.

Problemele evoluției României în epoca celui de-al doilea război mondial au preocupat intens și continuă să se aple în centrul atenției specialiștilor, ca și al publicului larg, care manifestă un deosebit interes pentru cele mai diverse aspecte ale ultimei conflagrații mondiale și, de asemenea, pentru consecințele ei. În acest cadru se înscrie și lucrarea lui Romus Dima, destinată publicului larg, dar care — într-o manieră sintetică, pe o bază documentară serioasă și într-o formă aleasă — reușește să se constituie ca o contribuție la investigarea temei abordate. Astfel, pentru început, autorul examinează momentele cele mai semnificative ale evoluției mișcării de rezistență antifascistă din România în vremea regimului antonescian și a participării țării la războiul hitlerist. Se relevă, în context, rolul P.C.R. în coordonarea acțiunilor rezistenței antifasciste, precizându-se că detașamentul de avangardă al clasei noastre muncitoare a fost între 1940 și 1944 „singura forță politică a țării care a preconizat soluții realiste și clare pentru rezolvarea marilor probleme care stăteau în fața poporului român” (p. 33). Spre ilustrare, în a doua jumătate a anului 1943, comuniștii, examinând cu realism situația internă și externă a țării, au avansat planul doborârii dictaturii și retragerii țării din războiul hitlerist pe calea insurecției armate, cu participarea maselor populare, calea respectivă fiind singura posibilă, „în condițiile date, pentru eliberarea țării de sub dominația fascistă” (p. 34). Capitolul următor al lucrării este consacrat, integral, insurecției române din August 1944 — pregătirii, declanșării, desfășurării și urmărilor profunde ale memorabilului eveniment (p. 35—58). Apelând la documente cunoscute, autorul constată că „semnificația insurecției din August 1944 s-a bucurat de o amplă recunoaștere și apreciere internațională. Numeroase ziare, posturi de radio, precum și personalități politice, militare au relevat proporțiile marelui eveniment din istoria poporului român” (p. 56). Ultimul capitol al cărții, cel mai întins (p. 59—127), reține datele și faptele cele mai semnificative privind participarea României, în perioada septembrie 1944 — mai 1945, la înfrângerea Reichului nazist, cu principalele etape: eliberarea părții de nord a Transilvaniei și anularea odiosului dictat fascist de la Viena; luptele și jertfele Armatei române pentru eliberarea Ungariei și, apoi, a Cehoslovaciei; participarea la unele acțiuni din nordul Austriei. Un „bilanț general” și concluziile pun în lumină semnificația istorică deosebită a participării României la războiul antihitlerist, la determinarea cursului cunoscut a ultimei faze a celui de-al doilea război mondial în Europa. Dintre numeroasele aprecieri pe marginea aportului României la cauza Națiunilor Unite, reținem acest comentariu al postului de radio New York (februarie 1945), în sensul că Armata română s-a ilustrat pe cîmpurile de bătăie din Ungaria și Cehoslovacia, „tot astfel cum prin actul de la 23 August 1944 România a contribuit într-o bună măsură la schimbarea situației de pe întreg frontul răsăritean”.

Gh. Buzatu

I. KALUSTIAN, *Simple note*, II, București, Ed. „Eminescu”, 1982, 360 p.

La doi ani după apariția primelor *Simple note*, I. Kalustian ni se înfățișează cu un nou volum, purtînd același titlu și continuîndu-l pe cel dintîi. Și acesta reunește, în paginile sale, articolele publicate săptămînal de revista „Flacăra” în cadrul unei rubrici al cărei titlu a fost preluat și înscris de autor pe coperta celor două cărți.

Scriind aceste *Simple note*, I. Kalustian încearcă să răspundă unor întrebări care i-au fost adresate sau și le adresează singur, cu convingerea că o asemenea întreprindere se justifică atît timp cît „trecutul, precizează el, face parte din existența mea și îl duc cu mine prezent — așa cum a fost — în zăvezile și foșnetele lui, în articulațiile și desfășurările pe care le-a avut, cu împrejurări de viață care nu pot fi șterse sau răstălmăcite, cu oameni și locuri — ce nu suportă escamotarea —, care finalmente nu sînt decît istorie, și istoria trebuie scrisă cu o unică și elementară condiție: să fii paznic credincios al adevărului și să faci din el ritualitate” (p. 5—6). Rostul *notelor* sale nu este acela de a face ordine într-o problemă controversată, de a rosti ultimul cuvînt într-un dialog al generațiilor, ci de a readuce în actualitate oameni, întîmplări, fapte uitate sau deformate de timp și diferite împrejurări, luînd în discuție uneori chiar și diverse aspecte ale actualității însăși. Dealtfel, scriîndu-și *notele*, el le numește cînd „episoade”, cînd „reflecții”, cînd „evocări rezumative”, chiar dacă unele dintre ele sînt autentice eseuri.

Cea mai cuprinzătoare dintre *note*, pe care a totu o vrea și este într-adevăr o contribuție notabilă la istoricul „Vieții Românești”, îl privește pe Paul Bujor (p. 65—130). O adevărată investigație științifică, ce depășește, evident, cadrul unei *simple note*, o întreprinde, apoi, în vederea elucidării „cazului Stere” (p. 24—65), aducând în discuție întregul „dosar”, supunându-l unei noi judecăți și formulând concluzii care, chiar dacă nu răspund tuturor întrebărilor ce s-au pus și se pun încă, corectează sau întregesc vechile interpretări și puncte de vedere contestabile ori tendențioase. În celelalte *note*, autorul se referă la I. Creangă, B. Ștefănescu Delavrancea, Titu Maiorescu, I. Al. Brătescu-Voinești, Camil Petrescu, Tudor Arghezi, Bucura Dumbravă, Martha Bibescu, Mihail Antoniadă, G. Vișan, Dimitrie Anghel, Dem. Theodorescu, Al. Sadi-Ionescu, Nerva Hodoș, Theodor Cornel, Axinte Frunză, Ștefan Popescu, Otilia Cazimir și Mihail Codreanu. Unele însemnări, reunite sub titlul *Bucovienii*, privesc pe D. N. Theodorescu, Nicolae Milcu, Dem. Bassarabeanu, Pavel Nedelcu și Al. Călinescu, cărora li se adaugă cele în care se vorbește de învățătorii Neculai Stoleru și Ion A. Isac.

Notele lui L. Kalustian nu se rezumă la efigierea unor personalități, apelînd la documentul original sau recurgînd la precizări ori emendări noi, ci prezintă cititorilor interesați de istorie și diferite cărți (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*; Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*; Valeriu Râpeanu, *Cultură și istorie*, II; *Liceul Pedagogic „Vasile Lupu” din Iași*) și reviste („*Revue Franco-Roumaine*”, Paris; „*Revista noastră*”, Focșani). Diversitatea sumarului acestor *Simple note* rezidă în varietatea problematică a temelor care fac obiectul articolelor semnate săptămînal de L. Kalustian. Astfel, pe lângă cele arătate se cuvin a fi amintite *notele* în care, bunăoară, autorul face o radiografie a ziarului „*Mișcarea*”, așa cum a procedat și cu „*Îndreptarea*”, prilej pe care nu-l scapă pentru a escava istoria politică a celui de al patrulea deceniu al secolului nostru, din ipostaza de fost redactor al cotidianului discutat. Uneori, s-a simțit dator să scrie despre un sat pe care nu l-a mai văzut din 1929 (Pojogeni) sau despre Tîrgul de fete de pe Muntele Găina. Altele, o *notă* poate avea caracter comemorativ, ca aceea care se referă la Ion Agărbiceanu, sau de simplă semnalare (*Handicapații*), dar, dincolo de pretextul propriu-zis al acestor notații vom descoperi aceeași propensiune către investigarea trecutului. De fapt, acesta este liantul care leagă *notele* între ele, conferind unitate unui volum care, la prima vedere, poate fi luat drept o culegere intîmplătoare de publicistică. Parcurgerea acestor *Simple note* este profitabilă atît pentru amatorul de documente autentice, documente la care recurge, nu o dată, L. Kalustian, cît și pentru acela care consideră investigarea unor însemnări memorialistice drept una dintre căile de sondare și cunoaștere a istoriei naționale. Scriind despre atîtea personalități, evenimente sau fapte istorice, autorul s-a apropiat de toate acestea fără a fi marcat de prejudecățile cu care se confruntă uneori cercetătorul, formulînd, în multe cazuri, concluzii viabile și interesante, dintre care unele surprind prin noutate, iar altele incită la reflecție, prin originalitate și cutezanță.

Referirile la acest volum le facem cu sentimentul că el reprezintă continuarea unor preocupări mai vechi, pe care autorul nu intenționează să le încheie aici. Dealtfel, în chiar aceste pagini, întîlim promisiuni care vizează abordarea istoriei politice a deceniului 1930—1940 și continuarea sondajului întreprins în „cazul Stere”.

Gh. I. Florescu

ISTORIE UNIVERSALĂ

Lexicon der Antike, hrsg. JOHANNES S. IRMSCHER u. RENATE JOHNE, Leipzig, VEB Bibliographisches Institut, 1982, 639 p.

Prima ediție a acestui lexicon a apărut în 1971. Ediția a cincea nu precizează dacă s-au efectuat schimbări în ansamblul lucrării sau nu. Impresia unei lecturi informative ne arată că, în afara unor rectificări de date eronate, nu s-au schimbat prea multe în această lucrare. Intenția ei de a prezenta antichitatea greco-latină pentru un public mixt a rămas neatinsă. Nu pare prea sigur că amestecul de principii (tendența unei prezentări de popularizare și cea vizând rigoarea științifică) ar fi, în acest caz, o reușită a lucrării: un număr de articole din dicționar sînt urmate de o bibliografie (uneori foarte sumară), în anexă există o bibliografie selectivă (dintre publicațiile românești e semnalată doar revista *Dacia* și *Dicționarul de istorie veche a României* — ed. D. M. Pippidi — din 1976). Există, de asemenea, o semnalare precisă a reproducerilor și desenelor și o listă a celor 116 autori ai lexiconului. Prefața lui J. Irmischer insistă asupra necesității interpretării marxiste a fenomenelor culturale, posibilă exclusiv pe baza unei documentări precise asupra factorilor socio-politici, a tehnologiei și științei, care s-ar adăuga informațiilor de ordinul interpretărilor artistice, filozofice, religioase, deja înglobate în dicționarele anterioare acestei tentative.

Adresanții acestui dicționar sînt, în mod vizibil, cititorii din R.D.G., ceea ce impune o restrîngere a perspectivei prezentării: dicționarul se rezumă, acolo unde discută elemente de exegeză de ultimă oră, la bibliografia țărilor socialiste europene. Acestea apar, toate, cu cite un articol special în dicționar, care redă atît situația vestigiilor antice de pe teritoriul lor, cît și evoluția descoperirilor arheologice din anii regimului nou (pe măsură ce ea e cunoscută în R.D.G.). La articolul *Săpături arheologice* se scot, de asemenea, în evidență lucrările din sfera țărilor socialiste, ceea ce — avîndu-se în vedere obiectivul dicționarului — duce la neincluderea unor articole despre Grecia, Italia, de primă importanță pentru cercetarea antichității greco-latine. Se resimte, pe deasupra, lipsa unor participări externe: în afară de H. Walden-Bikova de la Plsen întîlnim doar cercetători din R.D.G. în sumarul dicționarului.

Articolele destinate fenomenelor culturale de pe teritoriul țării noastre, nu prea numeroase, sînt scrise de cinci autori, ceea ce denotă, de la început, o lipsă de unitate în concepții și în felul prezentării. Articolul despre Adamclissi pare a fi singurul conceput după consultarea unei documentații românești (publicată la Bonn), celelalte articole nu țin cont de cercetările ultimelor zece ani. Chiar și selectarea articolelor (despre Decebal, Dacia, Adamclissi, Histria) nu diferă prea mult de lexicoanele de mult depășite. Nu-i de mirare, deci, că în dicționar lipsesc articole prezentînd arheologi români, începînd cu Odobescu, ajungînd pînă la Părvan, R. Vulpe... Despre cultura greco-latină de pe teritoriul vechii Dacii nu se poate afla prea mult, iar receptarea culturii antice de-a lungul secolelor (un alt deziderat al dicționarului de față) nu are, de loc, în vedere elemente de pe teritoriul românesc. Mulțumindu-ne cu aceste constatări credem că o reeditare, presupunînd o maturizare, și-ar fi putut propune modificări în profunzime (caracterul, calitatea știrilor întrebunțate) și în extensiune (mărirea cuprinsului lexiconului), foarte necesare, gîndindu-ne chiar și la faptul că această publicație va constitui o sursă de informare și instruire pentru cel puțin o generație de cititori (și chiar, de cercetători) din R.D.G. Am fi putut, desigur, releva și meritele acestei lucrări, bogăția în ansamblu a articolelor, dar credem că lipsurile necesită, în primul rînd atenția, pentru că lor îi se poate datora o imagine eronată despre cultura altor țări și popoare.

H. Fassel

Sylloge nummorum graecorum. Deutschland. Sammlung v. Aulock. Index, Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, Gebr. Mann Verlag, Berlin, 1981, 268 p. + 12 tabele în afară de text.

Prin acest ultim volum, datorat unui colectiv format din prof. Peter Robert Franke, Wolfgang Leschhorn și Armin U. Stylow, se încheie de fapt publicarea renumitei colecții de monede antice din Asia Mică (8759 ex.) strinse și clasate de către Hans v. Aulock. S-a cheltuit o mare cantitate de muncă și inteligență pentru a face edită această vestită colecție și cițiva dintre cei mai mari specialiști (G. Kleiner, K. Kraft, H. Küthmann, D. Kienast, H.-W. Ritter, O. Morckholm, P. R. Franke) — cărora li s-a alăturat chiar H. v. Aulock —, au reușit ca, în aproximativ un deceniu (1957—1968), să prelucereze tot materialul numismatic și să-l publice în 18 volume. Este un succes însemnat, care onorează îndelungata tradiție a școlii germane de numismatică și constituie un argument convingător pentru a susține reușita unei asemenea întreprinderi, cind aceasta se realizează prin colaborarea sistematică a unor numismați de renume.

Însă, cele 18 „caiete” care au apărut pînă în 1968 și unde sînt descrise monedele colecției H. v. Aulock, erau lipsite de un instrument de lucru absolut necesar pentru o cercetare modernă, dar, care la rîndul său, cere un efort deosebit. Ne referim la ultimul volum, cel al *Index*-ului, cu care, trebuie să menționăm din primele rînduri, s-a înfăptuit o lucrare exemplară.

După cum arată într-un condensat și util „cuvînt înainte” P. R. Franke („Vorwort und Hinweise für den Benutzer”), *Index*-ul are menirea să facă cit mai accesibile, pentru lucrările numismatice practice, volumele anterioare ale colecției, „...weil nur so diese Münzen mit ihrer kaum überschaubaren Vielzahl an Bildern und Legenden für die weitere Forschung ausgewertet werden können”. Astfel, materialul numismatic furnizează o mare cantitate de informații, sistematic aranjate în *Index*, iar monedele pot fi utilizate mai bine pentru o înțelegere cit mai profundă a diferitelor aspecte pe care le ridică cercetarea pentru arheologi, filologi, numismați, epigrafiști, specialiști ai istoriei religiei sau ai istoriei antice, în general. Volumul este împărțit în mai multe capitole, două fiind principale (B și C), precedate de cel al „concordanțelor”, unde — însoțit de numerele de ordine corespunzătoare —, se recapitulează tot materialul publicat; această reiterare se face în ordinea alfabetică a monetărilor, după *polis* sau *koinon*, precum și, separat, pentru monetării pe emitenți (regi, dinastii, satrapi, tirani și grupa dinastiilor lycieni).

Primul capitol principal (Hauptteil B) cuprinde toate inscripțiile de pe monede în 16 registre tematice, începînd cu localitățile, *ethnika* și *koina* și terminînd cu ștanțele. La rîndul său, fiecare registru este divizat — cînd este cazul —, după limbă (greacă și latină), dar și potrivit cu alte criterii. Pentru a exemplifica minuțiozitatea muncii de indexare, care are rolul să ușureze enorm sarcinile cercetării, mă voi opri doar asupra „datării”, subîmpărțite în: a. locale (cronologică după epoci); b. după anii de domnie sau ai funcțiilor (stăpînitori elenistici și împărați romani).

Al doilea capitol principal (C) conține toate reprezentările de pe aversuri și reversuri, extînd masa portretelor convenționale de împărați de pe aversuri. Și toate acestea sînt indexate, după ce au fost incluse și în cadrul registrelor tematice ale capitolului anterior! În cadrul marelui capitol C, la început, sînt prezentate aversurile și reversurile, care, la rîndul lor, sînt divizate, fiecare, potrivit cu tipurile redate: umane, animale și altele; fiecărei reprezentări i se face și trimiterea la numărul monedei din colecția v. Aulock. La rîndul lor, reprezentările umane, de pildă, sînt inserate codificat (dar destul de clar), prin simple menționări, cum ar fi: „cap”, „bust”, „personaj stînd în picioare”, „...n mers”, „...în luptă”, „...dansînd” etc.

Pentru o mai bună localizare sînt adăugate și două hărți cu orașele, populațiile și ținuturile, corespunzînd monedelor din SNG/Aulock (D). De asemenea, la sfîrșit, sînt și 12 mari tabele cu monetăriile imperiale din Asia Mică, tot materialul fiind clasificat pe emitenți, regiuni și localități.

De fapt, prin acest ultim volum din SNG Aulock se pune la îndemîna cercetării un perfect instrument de lucru, care reprezintă cheia descifrării celorlalte volume ale colecției. Se pare că sînt atît de bine prinse sub toate aspectele monedele colecției, încît, practica pot fi făcute identificări fără a mai apela la celelalte „caiete” sau la ilustrație. Mai mult, din simpla consultare a *Index*-ului se poate constata cu rapiditate dacă moneda care te interesează este sau nu în colecție. Numai din acest punct de vedere și ar fi destul pentru a socoti că s-a adus un real serviciu cercetării numismatice.

Dar, P. R. Franke — care și-a consacrat mulți ani studiului monedelor antice din Grecia și Asia Mică, ca și conducerii Școlii germane de la Atena sau a Institutului de istorie veche al Universității din Saarbrücken —, realizează, împreună cu W. Leschhorn și A. U. Sty-low, și o transpunere deplină a unei noi concepții privind accesul cât mai complet și mai ușor la datele pe care le poate furniza o colecție monetară.

După cum este știut, Royal British Academy a inițiat încă din anul 1931 prestigioasa colecție *Sylloge nummorum graecorum* (SNG), Uniunea Academică Internațională și Comitetul Internațional de Numismatică coordonând și sprijinind editarea colecțiilor de monede grecești, cum este și în cazul lucrării de față. De aceea, în cadrul sarcinii care-i revine numismaticii românești, de a publica marile colecții din țară — colectivul de cercetători de la Institutul de arheologie București (B. Mitrea, C. Preda și Gh. Poenaru Bordsa) fiind de pe acum destul de avansat în această direcție —, *Index*-ul colecției H. v. Aulock devine o carte de referință și care poate ușura în mare măsură metodologia de lucru. În încheiere, trebuie să mai amintim și condițiile grafice fără reproș, în care a apărut acest volum, care ne îndeamnă să-l socotim și din acest punct de vedere un model al genului.

Virgil Mihăilescu-Birliba

Trésors monétaires, Bibliothèque Nationale, III, Paris, 1981, 116 p. + XXVII pl.

Ajunsă la al treilea volum, publicația Cabinetului numismatic al Bibliotecii Naționale din Paris continuă și de această dată să pună în circuitul științific o serie de interesante descoperiri monetare, însoțite de comentarii și concluzii, unele de o importanță majoră pentru studiile numismatice. După cum arată în *Prefață* Jean-Baptiste Giard, directorul publicației, menirea acesteia constă în a prezenta, cu detaliile și ilustrația corespunzătoare, tezaure monetare antice și medievale, dar și de a conserva pentru viitor date cât mai complete privitoare la aceste descoperiri. Înainte de a înfățișa câteva din studiile reunite în acest al treilea tom, trebuie să remarcăm eforturile făcute de către editori în scopul îmbunătățirii manierei de publicare, o dovadă în acest sens constituind-o — după cum îmi mărturisea și J.-B. Giard — încercarea de a „codifica” publicarea diferitelor depozite monetare, cu speranța câștigării unui consens internațional în această direcție.

Primul studiu, datorat tinărului cercetător de la Cabinet des Médailles, M. Amandry, reia mai vechea descoperire, din 1882, de la Noyer, care nu se bucurase de o editare riguros științifică. Cei 51 denari romani republicani (152—78 î.e.n.) ai tezaurului îi dau prilej autorului să întreprindă o serie de comparații cu depozite similare, dar și de a face unele subtile observații despre cronologia acestor emisiuni; astfel, potrivit cu datarea după RRC (Crawford), ar exista un hiatus între 100 și 91 î.e.n., pe cînd după cea a lui Sydenham, în același interval de timp sînt identificate 5 exemplare.

Urmînd o ordine cronologică firească, al doilea tezaur care se publică a fost găsit la Bordeaux în 1962 și este alcătuit din 42 ași, din care s-au examinat nouă. Toate cele 9 exemplare sînt imitații ale tipului „Vesta așezată”, aparținînd lui Caligula. Autorul studiului, D. Nony, explică apariția acestor monede prin lipsa de mic numerar, care se constată în circulația locală din Galia, probabil pînă la Flavi.

O descoperire de mai mare amploare a fost făcută la Arnouville (arr. Pontoise, canton Gonesse, dép. Val d'Oise), în 1966, cînd într-o amforă s-au găsit 2394 monede romane de bronz (Galba — Gordianus III), din care 2358 sesterți, 19 dupondii, 5 ași și 12 AE nedeterminați. Studiarea de către S. de Turkheim-Pey a acestui interesant tezaur a condus la o serie de observații importante pentru numismatica romană în totalitate, ceea ce ne îndeamnă să le redăm măcar succint în paginile de față. Astfel, în primul rînd, numismata franceză sesizează o reprezentare scăzută a emisiunilor lui Traian, care s-ar datora unei reduceri corespunzătoare a activității atelierului din Roma. În al doilea rînd, din punct de vedere metrologic, începînd cu sesterții lui Marcus Aurelius, se constată că greutatea medie a acestui nominal scade treptat. Această concluzie confirmă analizele inițiate mai demult de către J. Guey, privitoare la evoluția greutății denarului și care, aproximativ pentru aceeași vreme, relevă scăderea treptată a greutății monedelor romane de argint. Pe de altă parte, și analizele spectrografice (confirmate și de cele chimice și polarografice), publicate cu această ocazie de S. de Turkheim-Pey, indică, pentru sesterți, un aliaj binar (cupru — zinc) pînă la Commodus, pentru ca, începînd cu domnia acestuia, să devină trinar (cupru — plumb — zinc). În sfîrșit, se mai adaugă și minuțioasa examinare a flanurilor sesterților tezaurului de la

Arnouville care, începînd de la Traian, își pierde regularitatea, de la Hadrian se reduce la 30 mm, comparativ cu cei circa 34 mm de pină la Nerva, iar de la Antoninus Pius flanurile încep a fi pătrate și se accentuează descendera, pentru ca sub Commodus atelierelor monetare să fie dezorganizate, deficiență remediată însă în timpul lui Septimius Severus.

Pomînd de la starea de conservare și observînd că cele mai recente monede (238—239 e.n.) nu sînt *fleur de coin*, numismata de la Cabinet des Médailles socoate că tezaurul a fost îngropat spre 270 e.n.! Din nefericire nu dezvoltă demonstrația sa pentru o datare atît de tirzie, dar opinia este de reținut și pentru cazurile de multe ori mai evidente de pe teritoriul României și care, mai mult, uneori sînt descoperiri *extra fines Imperii*.

Cîteva date iconografice, ca și semnalarea a 3 tipuri noi, întregesc acest serios studiu, căruia i-am fi dorit doar un catalog mai complet (cu greutate și diametre), histogramele și diferitele tabele întocmite de către S. de Turckheim-Pey nefiind îndestulătoare pentru a suplini această lacună, apărută poate și din rațiuni de economisire a spațiului tipografic.

Un alt mare tezaur, cel de la Viuz-Faverges (Haute Savoie, arr. d'Annecy), constituie obiectul unui vast studiu datorat regretatului H.-G. Pflaum și H. Huvelin. Descoperirea s-a făcut în 1971, vasul de bronz cu cei 2306 denari și antoninieni (Nero — Trebonianus Gallus/Volusianus) fiind găsit într-o încăpere, probabil incendiată, fapt care indică un tezaur de circulație. Deși monedele au uneori o uzură destul de avansată, — exemplarele *fleur de coin* apărînd abia în intervalul Septimius Severus — Gordianus III —, autorii înclină să atribuie acest depozit monetar seriei tezaurilor „familiale” de teaurizare, pentru valoarea sa intrinsecă fiind „adunat de mai multe generații”, ceea ce nu face posibilă fixarea în timp a îngropării sale. Reluînd concluziile lui A. Kunisz (*Oblig monetarny w cesarstwie rzymskim w latach 214/215 — 238 n.e. Od reform Karakalli do przywrócenia emisji antoniniana*, Katowice, 1971) — care socoate că denarii dinainte de 193 reprezintă încă 20% din masa monetară din timpul lui Elagabal, 15% în vremea lui Alexander Severus și 3—6% spre 235—238 e.n. —, era firesc ca cei doi cercetători francezi să ajungă la aceleași încheieri. Analizele noastre — deși ne-am referit numai la tezaure, inclusiv și cele din afara hotarelor imperiului —, au dat alte rezultate, cum ar fi circa 85% pentru denarii dinainte de 193 menținuți în circulație sub Elagabal, aproximativ 57% sub Alexander Severus și chiar 25% sub Gordianus III — Filip Arabs (*La monnaie romaine chez les Daces Orientaux*, București, 1980). De aceea, în cazul de față, autorii se arată surprinși de prezența masivă a emisiunilor anterioare anului 193 și socot „exceptional” (!?) tezaurul de la Viuz-Faverges, cu cele 30% din monede, preseverane. Un complet și deosebit de util catalog însoțește, de asemenea, comentariul acestui important depozit monetar.

Într-un alt articol, R. Delmaire și Cl. Seillier prezintă un mic tezaur de 84 piese de bronz, descoperit în mormîntul 199A din necropola romană tirzie de la Vron (Somme). În afara unui sesterț roman imperial timpuriu, celelalte monede sînt din secolul IV (pînă la 375). Discutarea tipurilor și atelierelor monetare, cărora le aparțin exemplarele tirzii, a permis celor doi numismați să analizeze și să explice situația monetăriei din Trèves, la care se constată o încetinire a activității sale între 353 și 367. Totodată, se remarcă faptul că monedele din Siscia, emise în 374 și 375, au fost bătute pentru completarea monedei de bronz deficitare a Occidentului, aceasta justificînd prezența lor în partea apuseană a imperiului și absența lor chiar în Pannonia.

Un tezaur format din 169 denari și oboli francezi și englezi din secolul XII, găsit în 1910 la Pré-Saint-Evroult (Eure-et-Loire), reprezintă subiectul unui aprofundat studiu al lui J. Duplessy. Cu această ocazie, autorul face și o încercare de a stabili cronologia relativă a emisiunilor din Dreux, Chartres și Châteaudun. Prin intermediul monedelor englezești, aceste vechi piese franceze sînt mai bine fixate în timp, data finală a tezaurului fiind pe la 1132—1133.

Monetăria bretonă din al treilea sfert al secolului al XIV-lea și relațiile ei cu cea regală, prin publicarea tezaurului de la Ruffiac (Morbihan), constituie un alt prilej de discuție pentru același J. Duplessy. Se mai semnalează și 3 exemplare inedite, cărora, pentru a fi atribuite, li se consacră o detaliată analiză.

Al treilea volum din *Trésors monétaires* se încheie cu o *Cronică* (L. Lotringer, D. Nony, G. Depyrot), unde sînt menționate cîteva descoperiri mai noi și aspecte ale studiilor numismatice în universitățile franceze sau problemele juridice pe care le ridică recuperarea și studiarea monedelor. Un indice împărțit în „Antichitate” și „Ev Mediu”, precum și o ilustrație excelentă, completează acest instrument de lucru, elegant și util nu numai pentru specialiștii francezi, dar și pentru cei aflați pe alte meridiane.

Virgil Mihăilescu-Bîrliba

PAUSANIAS, *Călătorie în Grecia*, II, Traducere, note, indice de MARIA MARI-NESCU-HIMU, cu o postfață de ADELINA PIATKOWSKI, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 471 p.

După opt ani de la apariția versiunii românești a primului volum Pausanias, *Călătorie în Grecia* (Ἱερίητος τοῦ Ἑλλάδος) a văzut lumina tiparului, în 1982, la aceeași editură, cel de al doilea volum din opera periegetului grec din sec. al II-lea e.n. Traducerea, notele, indicele aparțin, asemenea primului volum, profesoarei Maria Marinescu-Hima. O postfață, semnată de dr. Adelina Piatkowski, conturează remarcabil trăsăturile specifice operei lui Pausanias, autor contemporan cu împăratul Hadrian (117—138).

Celor șase cărți traduse în primul volum li se adaugă acum încă patru ce completează *Călătoria în Grecia*: VII (*Achaica*), VIII (*Arcadica*), IX (*Boiotica*) și X (*Fokika*).

Asemenea cărților I—VI, Pausanias, neobositul călător pe meleagurile Greciei, Italiei, Sardiniei și Siriei, ne oferă și în cuprinsul cărților grupate în volumul acesta un bogat material documentar de natură geografică, istorică, mitologică și anecdotică. Incursiunile făcute în trecutul istoric al unor ținuturi descrise îi prilejuiesc autorului nostru analize critice demne de reținut, dintre care amintim: expedițiile grecilor în Asia Mică și colonizarea coastei asiatice (*Achaica*, VII, 2), constituirea Ligilor din sec. III î.e.n. (*Ibidem*, 7—17), mențiuni despre Istru (*Arcadica*, VIII, 28, 2 și 38, 3), invazia celților în Balcani (sec. III î.e.n.) (*Fokika*, X, 19—23), informații despre colonizarea Sardiniei și a Corsicei (*Fokika*, X, 17) etc. Fără a fi un istoric în adevăratul înțeles al cuvintului, trebuie să subliniem ca lăudabilă înclinarea lui Pausanias spre notarea exactă, dorința vie de a scoate la lumină adevărul faptelor prezentate. Acestor calități incontestabile li se opun însă o serie de naivități în explicarea cauzalității unor evenimente ce sînt puse pe seama „voinței divinității”. Se adaugă apoi și lipsa de discernământ critic în selectarea diverselor informații de ordin istoric și mitologic. Surse multiple, provenind din lucrările unor istorici de valoare ca Thukydides, Xenofon, consemnări istorice cuprinzînd liste ale Olimpiadelor, liste de arhonți, anale, toate acestea figurează ca avînd aceeași importanță cu surse din fondul legendar și mitic.

Admirator al operei lui Polybios, Pausanias evocă în *Arcadica*, VIII, 30, 4 personalitatea marelui istoric de la care a preluat, dealtfel, ideea despre necesitatea ca grecii să accepte cu resemnare situația lor de supuși ai Romei. Dintre bărbații de seamă din istoria Greciei, figura lui Epaminondas, învingătorul de la Leuctra (*Boiotica*, 13), l-a atras în mod deosebit: „Dintre toți grecii care s-au distins prin meritele lor în calitate de comandanți militari Epaminondas mi se pare a fi demn de cele mai mari elogii și că nimeni altul nu l-ar putea întrece” (*Arcadica* VIII, 11, 5).

Interesantele observații de natură istorică li se adaugă informațiile asupra monumentelor și peisajului grec, asupra celor mai de seamă tradiții ale grecilor. Sînt evocate astfel Panatheneele (*Arcadica*, VIII, 2), Museia, sărbătoarea organizată din cinci în ani la Thespias, cuprinzînd concursuri de cîntece, poezie și exerciții atletice (*Boiotica*, IX, 31, 3), apoi sărbătoarea pentru cinstirea zeului Eros (*Ibidem*).

Pausanias are de asemenea meritul de a ne fi transmis date interesante cu privire la istoria artei grecești, al cărei admirator a fost. Este explicabilă mîhnirea ce i-o provoacă jefuirea, de către generali romani, a operelor de artă din Grecia. Dintre operele de artă înfățișate de autor, se cuvin amintite, ca deosebit de valoroase, descrierile celebrelor fresce din vestita *Lesche* a Cnideenilor de la Delfi: *Distrușgerea Troiei* și *Coborîrea lui Odysseu în Infern* (*Fokika*, X, 25—3).

Lucrare de investigație istorică și geografică, *Călătorie în Grecia* suscită interesul cercetătorilor din diverse domenii. Traducerea integrală a operei lui Pausanias este, așadar, o apariție editorială remarcabilă, care se înscrie în efortul general de editare a izvoarelor istorice.

N. Toderașcu

Enciclopedia civilizației romane, coordonator științific: prof. univ. dr. doc. DUMITRU TUDOR, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 827 p.+XXXII pl.

Este legitim interesul cu care a fost întîmpinată această carte la noi, atît din rațiuni științifice cît și sentimentale. Tară latină, România nu are nici un istoric care să fi cutezat să înfățișeze istoria Romei în întregul ei, așa cum au Franța, Italia sau țări *nelatine*

ca Germania sau Anglia. Iată însă că istoriografia noastră, pină la acea mult așteptată operă, ne oferă o sinteză *sui-generis* o enciclopedie a civilizației romane, care trebuie privită, deci, ca un monument cultural național. Realizarea ei nu a fost un lucru ușor, tocmai pentru că autorii au plecat, credem, de la acest punct de vedere. Pe de altă parte, nu trebuie neglijat nici faptul, semnalat de către coordonatorul științific al enciclopediei, regretatul prof. D. Tudor, că „pină la această dată în țară și peste hotare n-a văzut lumina tiparului o lucrare similară ca amplitudine și complexitate” (p. 7). Competența științifică a autorilor este dublată și de o stimabilă probitate profesională, care le face cinstite. În acest sens, prof. D. Tudor arată „că o proporție exactă a celor peste 5 000 de articole a fost greu de realizat cum tot atât de anevoioasă a fost și asigurarea unui echilibru în cadrul fiecărui articol în parte” (*ibidem*). Lectorul este invitat, astfel, la o receptare critică a operei, atitudine extrem de folositoare mai ales pentru, sperăm, o nouă ediție a ei.

Observațiile noastre, suscitade de lectura *Enciclopediei*, privesc structura ei, conținutul științific și aspecte redacționale. După o lectură a enciclopediei se degajă concluzia că, în cuprinsul ei, cultura romană propriu-zisă este mai puțin reprezentată, cea mai substanțială „participare” revenind altor elemente, ajungându-se la situația ca articolele generale despre *limba latină*, *literatură*, *istoriografia latină* să fie prea restrinse ca spațiu în raport cu importanța lor nu numai culturală, ci și social-politică, atât pentru Roma cit și pentru moștenitorii ei, popoarele neolatine. Ni se pare inegală proporția lor față de spațiul acordat *arhitecturii*, *sculpturii* și *mozaicului*. De aceea, ne apare nepotrivită întinderea articolului *mozaicul* în raport cu articolele *Republica*, *Principatul* și *Dominiatul*, toate având un număr egal de pagini! De asemenea, sîntem surprinși de faptul că *armata*, *provincia*, *romanizarea* nu sînt la fel de amplu tratate. Spre exemplu, articolul *armata*, din lipsă de spațiu, nu ne oferă altceva decît date tehnice și prea puține considerații asupra rolului ei politico-social. Lectorul neavizat nu va ști nimic despre urmările pătrunderii provincialilor în armată, în dauna italicilor. A barbarilor apoi, fenomen cu repercusiuni nu numai pozitive asupra consolidării romanizării, dar și nefaste asupra disciplinei militare și a forței combative a trupelor, asupra nivelului lor politic, fapt reflectat în istoria politică și militară a Imperiului Roman (E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, I, Paris, 1959, p. 56 și urm.). În aceeași ordine de idei, articolul *centurio* nu cuprinde nimic despre excepționala însemnată a celebrilor centurioni romani în procesul instruirii soldaților, a menținerii disciplinei tactice, a contribuției lor personale la câștigarea bătăliilor și că între semnele sigure ale decăderii valorii armatei romane este și dispariția lor (E. Stein, *ibidem*). Provincia *Thracia*, împăratul *Titus* au mai puțin spațiu acordat decît instrumentul muzical *tibia*. Doar *Titus Livius* se bucură de un spațiu aproape egal! Articolul despre împăratul *Traianus* are cu cîteva rînduri mai mult decît cel despre instrumentul muzical *tuba*, care este mai amplu tratat decît împărații Diocetianus, Theodosius I și Theodosius II la un loc și aproape cit *tetrarhia*, ca să nu mai amintim de *Aëtius* ori *Stilicho*. Istoricului *Eutropius*, care ne oferă atât de importante informații despre Dacia și a cărei operă a fost tradusă de trei ori în grecește, îi sînt acordate doar cinci rînduri, în vreme ce eunucului *Eutropius*, ministrul lui Arcadius, un spațiu triplu!

Unul din domeniile cel mai bine reprezentate în cuprinsul *Enciclopediei* este cel al populațiilor, alcătuit cu deosebită minuție, încît au fost cuprinse și neamuri care nu au făcut parte din lumea romană, avînd cu aceasta contacte minime, de pildă, *dubii*, *de la Marea Caspică*. Există și aici destule disproporții, pe care nu le mai amintim, ele fiind evidente oricărui lector. Am observa doar că dacă din nenorocire s-ar pierde operele lui Cezar (*De Bello Gallico*) și Tacitus (*De origine et situ Germanorum*), aceste opere ar putea fi, în bună parte, reconstituite, cu ajutorul articolelor din *Enciclopedie*, despre populațiile celtice și germanice.

Sînt însă în *Enciclopedie* și cîteva chestiuni de ordin științific susceptibile de observații critice. Să luăm, de exemplu, articolul *Historia Augusta*. Autorul articolului, N. I. Barbu, arată: „conform afirmației pseudoautorilor, lucrarea ar fi fost scrisă între 244—253 e.n.”, ceea ce este imposibil întrucît H.A. se încheie cu împăratul Numerianus (284 e.n.). Mai departe, se afirmă că H.A. conține o lacună între anii 244—253 e.n., afirmație la fel de inexactă pentru că H.A. conține într-adevăr o lacună, dar aceasta cuprinde perioada 244—260 e.n., de la Filip Arabul pină la căderea lui Valerianus în captivitate la perși. Autorul nu marchează atitudinea sa față de problema fundamentală a redactării H.A., așa că lectorul nu este edificat, ci dimpotrivă. Din fericire, lucrurile sînt clar expuse în articolul *istoriografia latină*. Era util, după bibliografia străină, să se adauge și cea apărută la noi, mai accesibilă nespecialistului dornic să se informeze (Vl. Iliescu, *Studiu introductiv la Istoria Augusta*, trad. rom. de D. Popescu și C. Drăgulescu, București, 1972, p. 7—27; idem, în *Studii Clasice*, XVII, 1977, p. 166—177).

Dacă autorii au dovedit deosebită minuție în ilustrarea tuturor amănunțelor, chiar ne semnificative, ale unui domeniu, există și omisiuni notabile în altele. Să amintim omiterea istoricului *Florus*, care s-ar fi cuvenit să figureze în *Enciclopedia* cel puțin din motivele ce privesc istoria noastră. Cum, în intenție, *Enciclopedia* este concepută sub unghiul de vedere al istoriografiei noastre, este curios cum de nu a fost înserat un articol despre *Aliobrix, castellum-ul* roman din fața Isacei (cf. N. Gostar, în *Latomus*, XXVI, 4, 1967, p. 987—999).

Observații critice suscită și modul de redactare a unor articole, de întocmire a bibliografiei și abrevierilor. Nu sînt prea numeroase articolele ce suscită trimiteri la autorii antici și bibliografie modernă. Dar puțini aușori — D. Tudor, I. Barnea, A. Bodor, S. Sanie, O. Toropu și anonimul alcătuitor al articolului despre provinciile romane și despre știință — au respectat principiul *multum in parvo*, care trebuie urmat în redactarea unei enciclopedii.

Observații critice suscită și *Abrevierile*, întocmite cu multe erori, ca să nu spunem chiar neglijent. Doar cîteva din titlurile revistelor sînt citate corect, după regulile uzitate, astfel ca lectorul să știe că aceea ce se citează este o revistă (lipsește anii de apariție sau, după caz, perioada cită a apărut revista). Se știe că abrevierea *FHG*=*Fragmenta Historiarum Graecorum*, ed. C. și Th. Müller, I—IV, Paris, 1841—1870. Alcătuitorul *Abrevierilor* indică numai locul de apariție al operei, care ar fi... Berlin! Nu putem lăsa nesemnălată „invenția” propusă în ordinea autorilor ale căror opere au titlul abreviat și sînt incluși aici. Aceștia nu sînt ordonați, cum s-ar crede, în ordinea alfabetică a *numelor*, ci a *prenumelor*! Cititorul dacă vrea să vadă ce opere ale lui V. Pârvan au fost utilizate îl va afla pe acesta trecut la litera *V* și nu la litera *P*! Tot așa cu R. Vulpe, C. Daicoviciu, T. Tudor, A. Stein, dar nu cu D. M. Pippidi, care nu va fi aflat la litera *D*, ci la litera *P*. Iordanes este notat de două ori în *Abrevieri*, dar tot de două ori titlul operei sale este citat greșit și nu corect: *De origine actibusque Getarum*, prescurtat *Getica*. Nu mai amintim abrevierea neînspirată și neconcludentă a unor nume comune și proprii.

În cuprinsul lucrării există încă destule neglijențe redacționale între care am vrea să remarcăm faptul că foarte multe articole nu sînt semnate, ceea ce nu trebuie să se întîmple într-o lucrare de seriozitatea celei pe care o revizăm. Există și situația ca în cuprinsul articolului despre cele două *Octavii* (1 — sora lui Augustus; 2 — soția lui Nero) partea de început se repetă, apărînd o a treia *Octavia*, care nu este alta, desigur, decît sora lui Augustus! Dacă aici este o concordanță, în schimb în alte locuri ea nu există. În *Enciclopedia* există, surprinzător, articole care tratează aceeași problemă: *Cosmografa Anonimului din Ravenna* și *Geograful din Ravenna*. Nu este vorba numai despre datarea eronată în primul articol a operei în sec. IX e.n., ci de faptul că în istoriografie și în enciclopedia acest izvor este cunoscut sub numele de *Geograful din Ravenna* (*Lexikon der Antike*, coord. I. Irscher, Leipzig, 1971, s.v.; *Dictionar de istorie veche a României*, coord. D. M. Pippidi, București, 1976, s.v.). Dacă este utilă includerea în *Enciclopedia* a unor articole despre eminente istorici ai artei romane, nu la fel de inspirată este omiterea marilor istorici ai Romei, în primul rînd a iul. Th. Mommsen.

Dacă trecem cu vederea greșelile de tipar, întîlnite la tot pasul, nu putem face la fel cu faptul că bibliografia citată este, uneori, învechită (la art. *Germania*, unde este și întreprinsă; la art. *provincia*), ca să nu mai spunem de citarea bibliografiei după numele autorului (la art. *Hispania*) sau de faptul că nu este detașată în textul articolului propriu-zis, fiind culeasă cu același corp de literă (art. *Egipt*, care este și nesemnat). Există și situația, la fel de neplăcută, cînd se fac trimiteri eronate — în art. *celții* se face trimiterea la inexistentul articol *indo-europenii*, despre a cărui utilitate nu mai este cazul a se discuta.

Desigur că dîncolo de aserenea scăderi, care vor fi, credem, eliminate la o nouă ediție, *Enciclopedia* rămîne o operă solidă, de referință în istoriografia noastră și, sperăm, în cea străină. Efortul de a sintetiza, într-un spațiu restrîns, întreaga creație a Romei, cu toate deficiențele relevate mai sus, merită întreaga stimă. Cu aceeași stimă trebuie privită și ilustrația, realizată de către subtilul și rafinatul specialist în istoria artei antice, M. Gramatopol. Într-un cuvînt, putem conchide, împreună cu autorul prefeței, acad. E. Condurachi, că *Enciclopedia civilizației romane* „este redactată într-un stil curgător și poate da satisfacție atât specialiștilor, cit și marelui public de cititori români, ce pot căpăta pe calea acestei enciclopedii acele informații necesare înțelegerii genezei, dezvoltării și rolului excepțional jucat de Roma în istoria umanității” (p. 5).

Le genti del Mare Mediterraneo, a cura di ROSALBA RAGOSTA. Introduzione di LUIGI DE ROSA, Napoli, Lucio Pironti Editore, 1981, I, XVI+674 p.; II, 519 p. (Biblioteca di Storia Economica diretta da LUIGI DE ROSA, 5).

La aproape doi ani de la publicarea lucrărilor colocviului de la Birmingham, dedicat istoriei Mării Negre¹, istoriografia problemelor maritime se îmbogățește substanțial prin editarea unor volume de contribuții. Direcționată de această dată, în principal, spre studiul istoriei Mării Mediterane, volumele prezentate însumind nu mai puțin de 1 200 de pagini, reunesc comunicările, studiile și notele prezentate la Colocviul internațional de istorie maritimă desfășurat la Napoli, în ianuarie 1980. Așa cum subliniază îngrijitoarea ediției, lucrarea conține atât contribuțiile revăzute de autorii prezenți la colocviu, cât și o serie de studii inedite, încadrate în tema enunțată. Subiectele abordate se referă la o perioadă de timp amplă, începând cu lumea bizantină a veacului V și încheind cu istoria lumii moderne a secolului XIX. Criteriul cronologic a guvernat dealtfel și împărțirea contribuțiilor în cele două volume, primul fiind dedicat exclusiv lumii medievale până în secolul XVI, cel de-al doilea continuând cu problematica modernă.

Accentul studiilor cade în mod vădit pe încercarea de înțelegere a lumii medievale, a rolului Mediteranei în structura funcțională a evului mediu, subliniindu-se, potrivit afirmațiilor prof. Ruiz Domenec (Barcelona), rolul multiplu civilizator al căii maritime. De-a lungul Mediteranei s-au perfecționat și transmis tehnicile de navigație, cunoașterea rutelor maritime, tipuri și forme de activitate, produse și tehnici productive, comportamente, modele de consum, mentalități și idealuri (p. 27—58).

Este practic imposibil, în limitele unei scurte prezentări, a distinge din multitudinea studiilor, care, în final, se cer a fi citite. Revelatoare pentru valoarea lucrării este îndeosebi modalitatea de abordare a subiectului, tinzându-se spre o analiză de tip structural. Faptul marchează, în ciuda arhivelor bogate încă neexplorate, acumularea unei mari cantități de informație de istorie maritimă economică și socială și care permite deja multiple unghiuri de interpretare sintetică.

Problemele etapei bizantine în istoria Mediteranei sînt tratate de Peter Schreiner (Köln). Studiile următoare se grupează, în mod firesc, pe trei centre de interes — Genova, Veneția și lumea iberică, principalele protagoniste ale istoriei mediteraneene în evul mediu. Sînt remarcabile astfel studiile de amploare ale reprezentanților școlii italiene de genovistică în frunte cu Geo Pistarino, autorul unei sinteze ample asupra ceea ce denumeste Commonwealth-ul genovez (p. 203—290). Acesta din urmă este definit drept un complex economic-mercantil construit pe mare, cu puncte de sprijin în centre de pe litoral aflate sub dominație directă sau indirectă, grație unei adevărate diaspore genoveze. Între punctele enumerate se află desigur și Chilia și Licostomo, de la gurile Dunării (p. 206). Profesorului Pistarino i se alătură cu studii importante asupra echipajelor genoveze G. Airdi, L. Baletto (întărind astfel studiul cu apendice documentar) și, din lumea franceză, profesorul M. Balard, cu o discuție asupra echipajelor vaselor în veacul XIV.

Nu mai puțin importante sînt contribuțiile referitoare la istoria maritimă a Veneției, prin reprezentanți de marcă ai școlii istorice franceze ca J. Cl. Hocquet (Lille) sau Fr. E. Thiriet (Strasbourg). Li se adaugă D. Jacoby (Ierusalim) cu o discuție asupra marinei de război venețiană.

În sfîrșit, lumea iberică apare prezentă în studiile prof. C. Verlinden (Gand), J. F. Cabestany-Fort (Barcelona), C. Batlle (Barcelona) etc. Remarcabilă este de asemenea contribuția lui J. Richard (Dijon) descriind imaginea oamenilor mării în viziunea cruciaților și a pelerinilor occidentali.

O mențiune aparte, pentru interesul istoriografic pe care îl prezintă pentru lumea românească medievală, merită întinsul studiu al lui Fulvio Babudieri, *Gli Uscocchi. Loro formazione e l'ora attività a terra ed in mare* (p. 445—497). Autorul studiază, între altele originea românească, a acestei categorii de oameni ai mării (p. 473—479) și relațiile lor cu ceilalți vlahi sud-dunăreni. Problema uscocilor² e atinsă tangențial, dealtfel, și în studiul lui J. Cl. Hocquet (p. 153—154).

¹ Vezi „Arheion Pontou”, t. 35, Athènes, 1979 și prezentarea sa în *RRH*, 2/XXI, 1982, p. 313—318.

² Dintre contribuțiile românești mai recente relative la uscoci și morlaci, vezi A. Pipidi, *Naissance, renaissances et mort du „Bon Sauvage”: à propos des Morlaques et des Valaques*, în vol. *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, București—Paris, 1979, p. 1—23.

În acest context este de relevat nefireasca lipsă a mențiunilor istoriografice ale vechii școli românești, lucrările lui Gh. I. Brătianu fiind singura excepție. Dealtfel, deși studiile ultimelor decenii au impus noua școală românească prin contribuții de istorie maritimă majore, la colocviul de la Napoli nu am fost reprezentați decât de un singur participant, Ștefan Andreescu. Studiul său (*Le genti del Mare Mediterraneo e la gente del Danubio alla metà del XV secolo*) readuce în discuție, pe baza cronicii lui Wavrin, expediția pe mare și Dunăre din 1445 și raporturile lumii medievale românești cu aceea mediteraneană.

În sumara trecere în revistă, am lăsat de o parte studiile de același interes istoric, referitoare la lumea modernă, publicate în al doilea volum al lucrărilor colocviului. Dintre ele, amintim totuși studiul semnat de D. Spissarevska (Sofia) despre unele probleme ale traficului maritim pe litoralul bulgar, care menționează tangențial exporturile de produse comerciale provenite din Țările Române, în veacul XVI (p. 715—724).

Amploarea lucrării de față și problematica enunțată pe scurt o recomandă, credem, îndeajuns specialiștilor în istorie maritimă ca pe un volum de referință, prezența sa în bibliotecile institutelor de istorie românești fiind indiscutabil necesară.

V. Eskenasy

E. M. ZAGORUL'SKIJ, *Vozniknovenie Minska*, Minsk, Ed. Universitatea de Stat Bielorusă „V. I. Lenin”, 1982, 358 p.

Istoria orașului Minsk, care începe odată cu evenimentele menționate în Cronica rusă la anul 1067, cunoaște datorită strădaniei arheologilor și istoricilor sovietici o aprigă dispută privind vechimea și nucleul inițial de formare al străvechilor așezări. Datele izvoarelor scrise au fost recent completate de numeroasele informații oferite de cercetările arheologice întreprinse pe teritoriul actual al orașului, în împrejurimile acestuia și, mai ales, în horodiștea de pe Menke. Din corelarea tuturor datelor existente, E. M. Zagorul'skij a realizat o lucrare de sinteză referitoare la nașterea și evoluția unuia din cele mai vechi orașe rusești, atestat documentar cu 80 de ani mai devreme decât Moscova.

În *Introducere* (p. 3—8) autorul discută stadiul actual al problemei, privind, așa cum și-a intitulat și lucrarea, nașterea orașului Minsk. Pornind de la menționarea Minskului în *Cronica Radziwiłł*, la anul 1067, autorul consacră un capitol special istoriei orașului pe baza datelor documentare (p. 9—29).

Horodiștea de pe Menke (p. 30—63) reprezintă reluarea cercetărilor anterioare, de data aceasta pe baza săpăturilor arheologice sistematice întreprinse aici cu începere din anul 1963.

Ca urmare a investigațiilor arheologice se ajunge la concluzia că nivelul cel mai vechi de cultură materială rusă datează de la sfârșitul secolului al X-lea și prima jumătate a celui următor, iar existența horodiștei ca atare poate fi dovedită până la începutul veacului al XV-lea. Concomitent, în preajma horodiștei de pe Menke a fost cercetată și o altă așezare veche rusă, adiacentă nucleului inițial al acesteia, a cărei plasare cronologică se înscrie în secolele IX—X. Datorită continuității depunerilor arheologice din secolele X—XV, autorul subliniază că horodiștea de pe Menke nu reprezintă locul străvechiului Minsk, așa cum se considera până nu demult, ci doar o așezare rusă, aflată în strinsă legătură cu prezența triburilor slave din zonă.

În capitolul intitulat *Istoria studiului antichităților din Minsk* (p. 64—72) autorul se referă la cele mai vechi reprezentări topografice ale orașului, care încep încă din secolul al XVI-lea. Din această cauză ațtează atenția sa se îndreaptă, în mod deosebit, asupra acelei zone din oraș în care figurează toponimele „Vechiul oraș”, „Vechiul tirg”, „Horodiște” și „Cetățuie”, realizând astfel capitolul *Cetățuia Minsk, nucleul inițial al orașului din cronici* (p. 72—82). Tot aici, E. M. Zagorul'skij face sublinierea că săpăturile efectuate între anii 1946—1961 în zona răsăriteană a cetățuiei Minskului au demonstrat existența a peste 20 de niveluri arheologice, reprezentate prin construcții masive din lemn — case și podine de străzi.

Stratigrafia și cronologia orașului Minsk (p. 83—150) constituie partea cea mai importantă a lucrării, autorul referindu-se nu numai la cronologia depunerilor arheologice, ci și la planimetria și sistemul stradal al nucleului inițial al orașului. Concomitent, pe baza conclu-

ziilor savantului B. A. Kolcin, E. M. Zagorul'skij aplică metoda dendrologică materialului lemnos descoperit la Minsk, ceea ce îi va permite datarea pe decade a depunerilor arheologice din secolele X—XIII. Această metodă de cronologie a fost coroborată cu tipologia obiectelor, și în special a brățărilor de sticlă de tip Novgorod, fapt ce asigură o garanție în plus a datărilor stratigrafice respective. Numai ultimele depuneri arheologice au putut fi dateate și numismatic, prin descoperirea unui groș praghez de la Vaclav al III-lea (depunerea 20), din anii 1378—1419.

Un capitol deosebit de interesant este consacrat *construcțiilor defensive* (p. 151—167), în care, alături de planurile cetății Minsk, se fac și încercări de reconstituire a cetății orașului, elemente importante și pentru cercetările ce se întreprind în orașele medievale din Moldova.

Pentru istoria orașelor medievale, în general, prezintă un interes aparte concluziile autorului cu privire la *sistemul de construcții urbane* (p. 168—208), *analiza obiectelor* (p. 209—256), *viața economică a orașului* (p. 257—286), precum și capitolul pertinent relativ la *căile istorice ale nașterii orașului Minsk* (p. 287—298).

În problema evoluției orașului medieval Minsk, E. M. Zagorul'skij, referindu-se la concluziile istoricilor B. D. Grekov, B. A. Ribakov și N. N. Voronin, consideră că datele arheologice îi dau posibilitatea să încadreze tipologic apariția Minskului. Astfel, în *concluzii* (p. 299—303) se subliniază că descoperirile de pe cetățuia Minsk dovedesc aici existența unei așezări fortificate, cu un sistem stradal și construcții de tip orașenesc, cu numeroase obiecte și arme, fapt ce reflectă o viață urbană dezvoltată în secolele XI—XIII. Această horodiște reprezintă nucleul inițial al vechiului oraș medieval, dezvoltat treptat în jurul fortificației. Diversele resturi de construcții descoperite pe teritoriul orașului fac dovada dezvoltării sale ulterioare în jurul nucleului inițial, cetatea Minskului, care era de formă ovală, cu șanț și val de apărare și ocupa o suprafață de circa 3 ha. Din acest punct de vedere, Minskul medieval s-a format, ca și alte orașe vechi rusești, în virtutea unui proces social-economic datorat existenței unei fortificații. Alături de celelalte două căi de naștere a orașelor medievale, a) dezvoltării interne proprii a unei așezări rurale și b) concentrării meseriilor și comerțului într-o așezare rurală, în jurul căreia au gravitat alte așezări rurale, calea evoluției Minskului reprezintă o analogie importantă pentru istoria Romanului, dezvoltat în preajma fortificației din vremea lui Roman vodă.

Cartea este însoțită de un numeros material ilustrativ, în fotografii și desene, și se încheie cu tabele, care indică locul de descoperire al principalelor obiecte, facilitând astfel identificarea acestora în cele peste 20 de niveluri ale vechiului oraș.

Tipărită în condiții grafice remarcabile, lucrarea lui E. M. Zagorul'skij se impune, la ora actuală, ca o operă de referință în domeniul istoriei și arheologiei orașului medieval.

Al. Andronic, R. Popovici

DIMITRIE KANTEMIR, *Osmanlı İmparatorlugunun yükseliş ve çöküş tarihi (Istoria creșterii și decreșterii Imperiului otoman)*. Traducere (Çeviren), Dr. Özdemir Cobanoglu. Edit. „Varlik Basimevi” <vol.> 1, Ankara — 1979, LVIII+225 p.+1 portret (D.C.); <vol.> 2 (1979), XIII+386 p.; <vol.> 3, (1980), XXXI+540 p., 8° (Kültür Bakanlığı Yayınları — „Publicațiile Ministerului Culturii” nr. 342)*.

Cunoscutul dicton latin „Habent sua fata libelli” despre soarta cărților este valabil și pentru *Istoria Imperiului otoman* a lui D. Kanemir, care i-a conferit autorului, după moarte, un renume mondial. Bogatul material turcesc, variat și interesant, a fost adunat în a treia perioadă a șederii sale la Istanbul (1700—1710). Evenimentele zbuciumate din anii următori ca domn al Moldovei, bătălia de la Stănilești pe Prut, fuga dramatică în Rusia (1711) etc. nu i-au permis să-și redacteze opera, în latina medievală, sub titlul *Incrementa atque decrementa Aulae Othomanae* (Mss). decit în 1715—1716. Se spune că inițial a fost tradusă în rusește de Ivan Ilinskij, dascălul copiilor lui D. Kanemir. Antioh, fiul fostului domn, fiind numit ambasador al Rusiei la Londra, s-a străduit că această operă

* Mulțumesc și aici d-lui Nail Tan director la secția de folclor de pe lângă Ministerul Culturii (Ankara) care mi-a oferit aceste trei volume, epuizate la scurt timp după apariție.

să fie tradusă în engleză (1734)¹, apoi în franceză (1743)² și în germană (1745)³. Abia în 1876 a fost tradusă și în românește de Iosif Hodoș.

Toate aceste traduceri au fost foarte puțin utilizate de istoriografia turcă-kemalistă. Traducătorul Öz. Ç., bun cunoscător de română, ca student al lui Fuat Köprülü (m. 1966) și-a susținut la Universitatea din Istanbul teza sa de doctorat, avînd ca subiect *Relațiile turco-române în Evul Mediu*, folosind din plin și operele cantemirene. A tradus apoi opera recenzată, integral, în turcește, încercînd s-o publice la Societatea de istorie turcă (TTK.—Ankara). În vederea împlinirii anului internațional ATATÜRK (1881—1981) a fost publicată și această lucrare care privește istoria și cultura poporului turc. Traducerea turcă deși are la bază versiunea română cam defectuoasă, a confruntat-o totuși, în limita posibilității și cu celelalte traduceri. Traducerea engleză fiind cea mai bună trebuia luată ca bază. Ar fi fost poate mai bine dacă apela și la copia manuscrisului latin (Bibl. Acad. R. S. România). Spre deosebire de alți traducători, Öz. Ç. a făcut o diviziune mai bună, pe epoci istorice mai distincte: Vol. I, De la începutul Imperiului otoman (1300), Osman I, pînă la sultanul Murad II (1421—1451); II, De la sultanul Mehmed II pînă la cucerirea Căminitei (1672) și III, De la întoarcerea victorioasă a lui Mehmed IV din Polonia la Adrianopol (*Edirne*) pînă la bătălia și pacea de la Prut (1711). Spre deosebire de celelalte traduceri, notele explicative, mult mai ample decît textul întreg, constituind partea cea mai valoroasă a acestor opere, din motive tehnice au fost publicate la sfîrșitul fiecărui volum. De fapt, și în manuscrisul latin notele ocupă un volum special (II, 510 p.; I, textul, 408 p.).

Traducerea are, la începutul fiecărui volum, o prefață de Doç. Dr. Ahmed Kişlali, ministru al culturii, scoțînd în evidență importanța unor astfel de opere pentru istoria și cultura unui popor. După tabla de materii, numai la vol. I, urmează o „Introducere” judicioasă a traducătorului. Acesta arată, în patru paragrafe distincte (p. XVI—XXVII) locul pe care îl ocupă D. Cantemir în cultura europeană (sec. XVII), relațiile sale cu învățații turci, în frunte cu Nefioglu, valoarea istorică a istoriei sale pînă la J. v. Hammer (1827—1835), D. Cantemir și cultura turcă, contribuția sa originală în muzica turcească etc. Spre a informa mai bine pe cititorii turci, dă totodată și o schiță bio-bibliografică asupra personalității lui D. Cantemir, subliniind că opera sa istorică era în secolul al XVIII-lea cartea de capătii pentru Europa. Aici aș adăuga: și în primele decenii ale veacului următor. De pildă la Viena apare în fruntea unei opere colective (1811)⁴. Ca urmare se dă și o listă specială a operelor lui D. Cantemir, fără a fi exhaustivă, începînd cu *Descriptio Moldaviae* (1716) și pînă la *Colectanea Orientalia* (1722). Separat de o listă, de articole și studii în legătură cu D. Cantemir (p. 192—193). Printre lucrările importante, mai vechi, citează pe G. Pascu (1924) și Șt. Ciobanu (1924), omîțînd prețioasa monografie a lui Ilie Minea (Iași, 1926) și cea a lui P. P. Panaitescu (București, 1958). De asemenea, Öz. Ç. n-a avut acces la Ion D. Lăudat⁵: *Dimitrie Cantemir, Viața și opera <Iași>*, 1973, 274 p. + ilustr. etc. În schimb, se citează o serie de contribuții românești, mai noi, de valoare subsidiară, în frunte cu articolul lui M. Berza (Ankara, 1975)⁶. Deși n-a fost suficient aprofundată ca problemă, totuși putea să fie citată contribuția lui Franz Babinger, *Izvoarele turcești ale lui Dimitrie Cantemir*, apărută nu numai în românește (1941)⁷, ci

¹ D. Cantemir, *The History of the Growth and Decady of the Othman Empire*, Londra, 1734—1735, II vol., trad. N. Tindal; ed. II, 1956.

² D. Cantemir, *Histoire de l'Empire Othoman où se voient les causes de son agrandissement et sa décadence*. Trad. M. de Jonquière, Paris, „Le Clerc”, 1743, 4 vol. (I—IV).

³ *Geschichte des osmanischen Reiches, seinem Anwachsen und Abnehmen*. Trad. Schmidt Schröder, Hamburg, 1745, 2 vol.

⁴ Cf. *Geschichte des osmanischen Reiches von seiner Entstehung bis auf die neuesten Zeiten*, Nach Kantemir, Galletti, d'Ohsson, Gebhard, Spittler und anderen, Wien, 1811, 2 vol. + fig.

⁵ Autorul a întocmit și o bibliografie copioasă (dactilografiată?) privind viața și opera lui D. Cantemir.

⁶ *Kantemir'e saygi* — „Cinstirea lui Cantemir” în broșura „Dimitrie Cantemir” (1673—1723), Ed. „Unesco Türkiye”, Ankara — 1975, p. 49—70, e o versiune amplificată a articolului de M. Berza, *Dimitrie Cantemir — omul politic*, în *AUB*, istorie, anul XXIII, nr. 1 (1974), p. 5—14.

⁷ Cf. *AR*, VII, 1941, p. 111—122.

și în două versiuni germane, una la București (1943)⁸ și alta la Istanbul (1951)⁹. În ce privește contribuția noastră, Ūz. Ç. se rezumă numai la *D. Cantemir — orientaliste* (1960)¹⁰. Regretăm că articolul nostru în miezul problemei *Dimitrie Cantemir și istoria Imperiului otoman* (București, 1957)¹¹, precum și câteva comunicări publicate la Ankara și Istanbul (1973—1979)¹² au fost trecute cu vederea, n-au fost menționate. Ne surprinde că a fost omisă ediția splendidă, monumentală, a tratatului de muzică a lui <Dimitrie> Kantemiroglu (Istanbul, 1977)¹³. Mai sus, printre operele lui D. Cantemir, putea să fie menționată „Aria dervişilor“ (*Dervişler havasi*. Mss. Konya), tot din domeniul muzicii turcești.

În traducere, evenimentele sînt bine rediate, frumos descrise, urmărindu-se domniile sultanilor de la Osman I pînă la sultanul Ahmed III (1703—1721). Opera constă din două cărți (I. ve II. Kitap). Domniei fiecărui sultan i se acordă cite un capitol întins, părți (*bölüm*), iar evenimentele istorice sînt tratate în diverse paragrafe. După cum s-a amintit, notele explicative (*Açıklamalar*) sînt plasate spre sfîrșitul fiecărui volum. Spre deosebire de textul depășit (o bună compilație din izvoarele turcești), acestea își păstrează valoarea, constituind o adevărată enciclopedie otomană. Textul reflectă gîndirea cronicarilor turci, notele sînt originale. Un alt merit deosebit al traducerii este că atît elementele toponomastice cit și turcismele sînt bine rediate, corect scrise, în timp ce la celelalte traduceri sînt rediate defectuos, corupte etc. Se vede că ceilalți traducători nu erau familiarizați cu limba și istoria otomană. După notele explicative urmează, în fiecare volum, cite un tabel pentru transformarea datelor hegirei în ale erei noastre, începînd cu anul 611 H=1214 e.n. pînă la 1123 H=1711. În textul lui D. Cantemir fiind folosită numai datarea mahomediană (ani, luni, zile etc.), unele transformate și altele nu, se impune, pentru mai multă precizie, folosirea unor tabele sincronice (I. Orbeli, F. R. Unat, M. Goboglu etc.).

La traducerea unei astfel de lucrări, cu mii de dificultăți, era normal să existe și unele imprecizii, inadvertențe, scăpări și neidentificări. De ex. la vol. I: *Levhi* (p. XIV, 35) în loc de *Levni* (apud D. Cantemir, trad. rom., p. 233: *Levni*, pictorul curții imperiale, prietenul domnului român, *Darve* (p. 41) în loc de *Drama* oraș în Macedonia. Legenda pe monete: „*Hâkîm-ül-babreyün* (p. 121, nota 9) în loc de *Hâkan*. Domnia lui Ștefan cel Mare începe la 1457 nu 1458 (p. 152, n. 2). Identificarea lui D. Cantemir a unei cetăți lingă Severin (1417) cu Taya sau Tulcea este discutabilă. S-ar putea să fie vorba de „cetatea insulară“ Adakale care apare mai tîrziu. *Güvercinlik* (*Giovergenlik*) (p. 91, 93, 182 și 210), cucerita de turci în 1428, este cetatea *Golubač* (srb), deci o traducere; *Kara Eflak* (p. 151, Indice, p. 218) identifică cu Muntenia se referă numai la Oltenia. *Essornik* (p. 12) este *Izvornik* sau *Zwornik*; *Batrum* (p. 74) în loc de *Bodrum* vechiul Halicarnas, patria lui Herodot; etc. Vol. II: *Hasrud bey*... (p. 96) corect ar fi *Husrev bey*; principiile moștenitor *Istvan*, trimis cu masa sa din Buda în Transilvania (p. 102), este *Ioan Sigismund Zápolyai*, iar mama sa Isabelle; *Liposa* (p. 103) este *Lipova* din Banat; termenul *banyo* (p. 128) nu este potrivit pentru „balie“, ci trebuia turcescul *hamam*; *Lippora*, *Beşerçe* (p. 296, n. 96) sînt *Lipova* și *Becikerek*; *Nomirov* (p. 353, indice, p. 374) în loc de *Nemirov* etc. Cetatea Human, lingă Hotin (p. 9), trebuia identificată; *Kiyelmielniski* (p. 22) reis, recte hatmanul Hmelnițki (Bogdan, George etc.); *Kaptan* pașa de citeva ori (p. 228) în loc de *Kaplan* pașa. Este de reținut *Şut idasi* — „Insula Şut“? (p. 36, 37) nu apare la *Indox* și nici în unele traduceri. Credem că este *Şans adasi* — „Insula cu şant“ <de apărare> apare la istoriograful M. F. Silahar (Cf. *Tarih* II, p. 540—542 și *Nusretname*, p. 103, vezi și M. Guboglu, *Cronici turcești*, II,

⁸ *Die osmanischen Quellen D. Cantemir's*, în „Omagiu lui I. Lupaș“, București, 1943, p. 37—46.

⁹ În „Zeki Velidi Togan'a Armagan“ (Omagiu lui...), Istanbul, 1951, p. 50—60. Aufsätze und Abhandlungen II (München, 1966), p. 142—150.

¹⁰ În *SAO*, III, 1960, p. 129—160.

¹¹ În *SAI*, II, 1957, p. 179—209.

¹² Mihail Guboglu. *Dimitrie Cantemir' in eserinde Türk folkloru* (Folclorul turc în opera lui D. Cantemir), Ankara, 1974, 10 p. + 1 por.; idem, *İlk Roman Türkologu — Dimitrie Cantemir* (Primul turcolog român — D. Cantemir), în *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi* (Istanbul, 15—20. X. 1973), *tebliğler* (Comunicări), Istanbul, 1979, p. 363—381 etc.

¹³ Cf. Kantemiroglu, *Kitabu 'İlmî'l-Musiki 'ala vecih'l-Hurufat* (Cartea științei muzicale într-un chip special cu litere — semne), Ed. „Turan Yayinlari“, Istanbul, 1977, în fol

p. 393—394). Este vorba de Adakale întărită de austrieci (1688) sub comanda lui Mercy; insula *Tine* (p. 88) trebuie să fie *Tenedos*; *Merci* (p. 92) este numele comandantului Mercy. Mai sus, rîndul 12 (p. 54) este repetat, iar rîndul 1 (p. 332) inversat, scăpări la corectură; vornik Ramdani (p. 121) se impunea a fi identificat; *Çioçiora*, *Çiuçora* și *Coçora* (p. 122, 130, 333 și 335) este *Țuțora*, lângă Iași. *Alba Regală* (p. 175) este Belgradul Ardelencesc sau Alba Iulia; *Şelirkow* — „Or-sat” (p. 196) este Pirot; *Orhey* (p. 225) se vede că este *Orhei* în Basarabia; *Lugaş* (p. 249) este *Lugoş*; *Kreç* (p. 320) în loc de Kerç în Ucraina; Petru Şapirovi şi Mihail Borisovici Şeremetev (p. 338), după bătaia de la Stănileşti, au fost nu numai delegaţi (*delege*) în tabăra marelui vizir, ci şi ostateci (*rehin*); tratat la *Luscu* (p. 343) recte ar fi Luşk (Luck) etc. O mică erată nu ar fi fost de prisos, ceea ce nu au şi celelalte traduceri. Toate aceste mărunţişuri, imprecizii, scăpări, confuzii şi mici greşeli nu aparţin toate traducătorului turc, ci unele lui D. Cantemir, altele traducătorilor vechi sau editorilor.

Cele semnalate mai sus nu scad, dealtfel, valoarea traducerii lui Ūzdemir Çobanoğlu, care prin prelucrare într-o formă artistică poate fi calificată ca cea mai bună traducere de pînă acum. Din acest punct de vedere, nu numai istoriografia româno-turcă este tributară noului traducător, ci şi cea universală, deoarece opera recenzată interesează direct trecutul multor popoare din lume.

Mihail Guboglu

G. M. TREVELYAN, *English Social History (A Survey of Six Centuries Chaucer to Queen Victoria)*, Penguin Books, Ltd., 1980, 599 p. + Maps + Index.

„Istoria socială poate fi denumită ca istoria poporului pe care politica îl lasă în afară”; „fără istoria socială, istoria economică este searbădă, iar istoria politică de neînţeles” — o succintă definiţie şi motivaţie pentru demersul necesar la „reconstituirea vieţii zilnice a locuitorilor ţării în anii trecuţi”, prin aspecte tipice, pe care-l realizează, original şi strălucit, istoricul englez G. M. Trevelyan în cartea de faţă, care a cunoscut pînă acum nu mai puţin de zece ediţii, ceea ce este în măsură să-i sublinieze valoarea.

O interesantă introducere (p. 9—14) este plină de sugestii privind istoria, istoria socială în primul rînd, privind „trecutul”, „nou” şi „vechi” în viaţa cultural-economică, politică etc., viziune „poetică” şi istorică etc., conturînd un punct de vedere, în mare parte, propriu autorului.

Metoda acestei cărţi constă în a prezenta o „serie de succesive scene de viaţă engleză” (p. 13) din epoci distincte ale istoriei sale. Prima dintre acestea este perioada lui Chaucer, din care sînt înfăţişate „segmente” de viaţă (satul, oraşul, domeniul feudal, biserica ş.a.) pe parcursul primelor două capitole (I, *Chaucer's England 1340—1400: one*, p. 15—41; II, *Chaucer's England: two*, p. 42—70). Punctul de pornire în această succesiune ar putea să apară „personal” şi accidental”, dar este bine justificat în opinia istoricului englez: pentru vremea lui Chaucer, pentru prima dată, poporul englez apare ca o unitate etnică şi culturală bine definită. Componentele etnice şi lingvistice s-au unit într-una singură. Clasa dominantă nu mai este, de mult, franceză, iar clasa ţărănească nu mai este anglo-saxonă — toţi sînt englezi” (p. 14). Procesul acesta (al afirmării naţiunii engleze, n.n.), oglindit şi de conţinutul poemelor lui Chaucer cu subiecte din lumea satului şi oraşului englez din secolul XIV, „nu a început şi nu s-a încheiat în vremea marelui poet. Dar în Anglia lui Chaucer noi aveam o naţiune” este concluzia categorică a lui G. M. Trevelyan, pe care se preocupă s-o demonstreze în capitolele amintite.

Anglia în vremea lui Caxton (1422—1491), este, oarecum, o perioadă de tranziţie în domeniul culturii, tehnicii, armelor (Cap. III, *England in the Age of Caxton*, p. 71—106), este Anglia războaielor celor două Roze, care au influenţat, în parte, şi viaţa socială, este Anglia lui Robin Hood, a baladelor medievale, a întemeierii bibliotecilor private şi publice — Anglia al cărui produs a fost „un William Caxton”.

În titlul celui de al IV-lea capitol, Trevelyan formulează o interogaţie: dacă începutul epocii Tudorilor înseamnă sfîrşitul evului mediu în istoria engleză (*Tudor's England. Introduction. The End of the Middle Ages?*, p. 107—113). Răspunsul impus de demonstraţia făcută în puţinele pagini ale capitolului este „Yes” — evul mediu este depăşit de societatea engleză, în toate compartimentele ei, în epoca tudoriană.

O epocă distinctă este considerată ca fiind perioada conflictelor de durată dintre catolici şi protestanţi, care a dat conţinutul „revoluţiei anticlericale” (cap. V, *England*

during the Anticlerical Revolution, p. 114—153). În societatea engleză în ansamblu, deci și în viața socială, transformările, evoluțiile, moravurile, fenomenele ce caracterizează interludiul dintre jumătatea secolului XVI și jumătatea celui următor pot fi, în bună parte, identificate în operele „marelui Willi”, desigur, fără ca autorul să se limiteze în demonstrație la informațiile din creația marelui dramaturg, ci exemplificând cele afirmate cu reflexele desprinse din opera acestuia (cap. VI, *Shakespeare's England* (1564—1616): one; p. 154—187; cap. VII, *Shakespeare's England*: two, p. 188—220).

Începuturile expansiunii coloniale engleze, întemeierea primelor Companii coloniale (cele orientale) coincid cu perioada care adăpostește Revoluția burgheză din Anglia și Restaurarea, caracterizată și prin profunde restructurări sociale și regăsită în titlul unui capitol, prin „eroii principali” — Carol II, detronat de revoluție și Cromwell, cel ridicat de ea (cap. VIII, *The England of Charles and Cromwell*, p. 221—266), precum și în cel în care se retrospicează „restaurarea regelui, a Parlamentului, a bisericii anglicane, în locul dictaturii militare și a puritanismului” (cap. IX, *Restoration England*, p. 267—307).

Cu toate „războaiele Malborough”, Anglia de la începutul secolului XVIII este o țară a prosperității, a începutului revoluției industriale, datorată, desigur, și expansiunii coloniale, transpusă și în scrierile lui Daniel Defoe (cap. X, *Defoe's England*, p. 308—353). A doua jumătate a secolului XVIII aduce în societatea engleză o dezvoltare multilaterală a vieții industriale, culturale, universitare, literar-artistică, o impunătoare expansiune economică și colonială pe uriașe arii geografice, dar și numeroase greve în centrele industriale, un război victorios de independență al coloniilor nord-americane etc., inaugurează o epocă a proliferării valorilor și nonvalorilor, „a creșterii evidente demografice dar și a apariției malthusianismului, o eră clasică, în care filozofii străzii, ca doctor Johnson, caută să moralizeze scena umană” (cap. XI, *Dr. Johnson's England*: one, p. 354—385; cap. XII, *Dr. Johnson's England*: two, p. 386—410; și cap. XIII, *Dr. Johnson's England*: three, p. 411—430).

O atenție aparte, firească, este acordată Scoției în secolul XVIII, cind se realizează, de fapt, unirea completă cu Anglia, unire care, în opinia autorului, a profitat masiv celei dintii, fără să dispară aspectele de viață caracteristice (cap. XIV, *Scotland at the Beginning and at the End of the Eighteenth Century*, p. 431—475).

Din punct de vedere social, Anglia de la sfârșitul secolului „luminilor” și prima parte a celui următor este țara „fabricilor, colonizatorilor, greviștilor, ludișilor, sindicatelor muncitorești, a războaielor cu Franța lui Napoleon, și a reformelor”, pe un fundal de crize economice, datorate, în prima parte, blocadei napoleoniene, în care șomerii se numără cu miile, deși industria engleză deține încă înțietatea în lume (cap. XV, *Cobbett's England 1793—1832*: one, p. 476—498; cap. XVI, *Cobbett's England*: two, p. 499—521).

Intervalul dintre „marea reformă legislativă” din 1832 și sfârșitul secolului XIX, denumit și „epoca victoriană” s-a caracterizat prin „schimbări constante și rapide în condițiile economice”, o perioadă în care nu au fost războaie mari și în care „s-au înmulțit preocupările religioase și intelectuale” (cap. XVII, *Between the Two Reform Bills*, p. 522—563).

În condițiile în care pe continent se consumă revoluția de la 1848, războaiele franco-prusace sau cele din sud-est, Anglia, deși pierde înțietatea economică, este încă o mare putere, cunoscând în interior evoluții notabile în dezvoltarea tehnicii, științei, culturii etc., dar și în viața politico-socială: sindicatele devin mai influente, laburistii acced în repetate rânduri la putere etc. Este ultima parte a „erei victoriene” (cap. XVIII, *The Second Part of the Victorian Era*, p. 564—599).

Reconstituirea aspectelor principale ale vieții sociale istorice din Anglia pînă la începutul secolului nostru este încheată prin evidențierea caracteristicilor dominante și convingător făcută. Informațiile căpătate în urma lecturii cărții depășesc cu mult sfera socialului și, deci, interesul și utilitatea acesteia sînt sporite. Mai ales că un număr de hărți și un indice general completează și facilitează lucrul cu cartea.

Gabriel Bădărau

Historia Gdańska, Tom. II, 1454—1655 (Istoria orașului Gdańsk, Tom. II, 1454—1655), sub redacția lui EDMUND CIESLAK, Gdańsk, Editura maritimă, 1982, 974 p. + hărți, tabele, ilustrații alb-negru și color.

A apărut cel de al doilea volum (primul a văzut lumina tiparului în anul 1978, la aceeași editură) al grandioasei sinteze de istorie a Gdańskului, de la originile sale și pînă în zilele noastre, proiectată să cuprindă mai multe volume. Întreaga operă, prima de aceste

dimensiuni, este coordonată de binecunoscutul istoric polonez, Edmund Cieślak, specialist în istoria Gdańskului din secolele XV—XVIII, prof. dr. la Institutul de istorie al Academiei de Științe a Poloniei, filiala din Gdańsk. Proporțiile, cu adevărat impresionante, în care a fost gândită se justifică, înainte de toate, prin locul și rolul deosebit de importante avute de Gdańsk de-a lungul întregii sale existențe, nu numai în istoria economică, politică și culturală a Poloniei, ci și a Europei.

La întocmirea acestui volum și-au dat concursul personalități de prestigiu ale științei istorice poloneze și europene, precum Władysław Czapliński, Maria Bogucka și Henryk Samsonowicz, cărora li s-au alăturat specialiști nu mai puțin cunoscuți, ca Jerzy Stankiewicz, apreciat pentru contribuțiile sale deosebite în domeniul istoriei arhitecturii și urbanistici, în special a Gdańskului, și Zbigniew Nowak, specialist în domeniul istoriei culturii Prusiei Regale din secolele XVI—XVII.

Cu o astfel de „echipă”, Edmund Cieślak nu putea încredința tiparului decât o lucrare de excepție. Aprecierea se bazează atât pe organizarea structurii volumului, pe maniera de tratare — în fond și formă — a diverselor și complexe probleme abordate și, bineînțeles, pe rezultatele obținute. Astfel, din punct de vedere cronologic și tematic, volumul a fost împărțit în două mari părți. Prima, intitulată *Înflorirea Gdańskului după încorporarea lui la Republica nobiliară polonă (1454—1570)* (p. 7—402), este subdivizată în 11 capitole, fiecare dintre ele cuprinzând mai multe subcapitole, în funcție de specificul tematicii discutate în cuprinsul lor. Nu ne propunem să le enumerăm și, mai ales, să le discutăm pe toate, ci doar să ne referim la cîteva dintre ele, și anume la acele ce pun în discuție probleme interesînd o arie geografică mai largă, îndeosebi cea în care se încadrează și țările române. Este vorba, din acest punct de vedere, de capitolul III, în cadrul căruia istoricul Henryk Samsonowicz stabilește locul pe care l-a avut orașul Gdańsk în economia europeană a secolului XV, în care scop a întreprins o judicioasă analiză comparativă. Urmărind, apoi, dinamica centrelor comerciale (capitolul IV), autorul a adus precizări referitoare nu numai la partenerii comerciali ai Gdańskului, ci și la mărfurile care făceau obiectul comerțului său.

Partea a II-a, avînd ca titlu *Gdańsk, mare centru de comerț și producție (1570—1655)* (p. 403—753), cuprinde alte nouă capitole, subdivizate și acestea, ca și cele din partea întâi, după aceleași criterii. Atenția istoricului român ar putea fi reținută în mod deosebit de capitolele VI și VII, redactate de Maria Bogucka și Władysław Czapliński (*Conflictul cu Báthory — atitudinea Gdańskului față de planurile baltice ale lui Sigismund III* și, respectiv, *Conflictele cu Vladislav IV datorate politicii sale maritime*), intrucît din parcurgerea lor se pot trage concluzii menite să înlesnească explicarea poziției Poloniei în relațiile interstatale din sud-estul Europei, din perioada amintită, în care au fost implicate direct și țările române.

Dar, importanța concretă a acestui volum pentru istoricul român nu se limitează numai la elementele amintite. Ea constă, mai ales, în posibilitatea de a lărgi sfera de investigație și, prin urmare, de a aduce noi contribuții la cunoașterea istoriei relațiilor, îndeosebi economice, ale țărilor române cu regatul polon. Astfel, se poate constata că printre partenerii comerciali ai Gdańskului s-a numărat, în anumite perioade, și Moldova. Ea a constituit, așa cum s-a întîmplat, de exemplu, în cursul secolului XVI, nu numai o bază de aprovizionare cu animale de comerț, în special boi, și piei, ci și o cale de tranzit pentru mărfurile de lux importate de negustorii din Gdańsk din cuprinsul Imperiului otoman (p. 90, 94, 155, 489). Fiind vorba de o lucrare de sinteză, și încă de asemenea proporții, autorii nu au putut decât să menționeze aceste contacte, dar cei interesați se pot folosi și de indicațiile bibliografice ale acestui volum pentru a urmări mai îndeaproape natura și dimensiunile raporturilor comerciale dintre Gdańsk și Moldova.

De reținut este însă și faptul că societatea orașului Gdańsk nu a fost străină, așa cum o demonstrează autorii, nici de evenimentele care au avut loc, în unele etape ale perioadei abordate, la granițele sudică și sud-estică ale Poloniei, în care au fost angrenate direct și țările române. Astfel, în schimbul sprijinului acordat de regele Sigismund I în rezolvarea diferitelor sale conflicte internaționale, Gdańskul a sprijinit planurile acestuia față de Moldova, urmărite în anii '30 ai secolului XVI (p. 282). De asemenea, cronicarii orașului au consemnat și evenimentele legate de expedițiile militare ale regilor poloni împotriva Moscovei, Moldovei și tătarilor (p. 367), informații ce trebuie cercetate cu toată atenția, în scopul de a se stabili valoarea lor pentru istoria relațiilor internaționale ale țărilor române din acea perioadă. Mai mult chiar, unul din cei mai de seamă reprezentanți ai cercurilor intelectuale din Gdańsk, literatul și diplomatul Jan Dantiszek, a participat personal la unele din expedițiile împotriva tătarilor și moldovenilor, organizate și conduse de Ioan Albert (p. 373). Devenit secretar regal, din anul 1504, el a sprijinit prin toate

mijloacele de care dispunea, literare și diplomatice, politica externă oficială a Curții regale. Așa se explică laudele aduse în paginile primei sale lucrări literare, apărută în anul 1510, la Craeovia, lui Sigismund I care tocmai încheiase victorios războiul cu Bogdan III, domnul Moldovei (p. 374).

Impozantul tom se încheie cu considerații privind caracteristicile perioadei 1454—1655, făcute de istoricul Edmund Cieślak (p. 754—767), menite, între altele, să justifice și limitele cronologice ale volumului. Urmează o „discuție” privind sursele și stadiul cercetării problematice abordate (p. 769—780), o listă bibliografică a izvoarelor și lucrărilor utilizate (p. 781—819) care, prin valoarea ei informativă, poate constitui ea singură un punct de referință, un indice de materii, unul de persoane și unul de numiri geografice și etnice (p. 821—945), precum și o listă a tabelelor, una a hărților și planurilor, alta a ilustrațiilor alb-negru și color (p. 946—959), toate constituind un veritabil „arsenal tehnic”, având ca scop, pe deplin realizat, de altfel, de a oferi oricărui cititor posibilitatea să se orienteze cu ușurință în complexitatea problemelor abordate.

Așadar, prin tematica cercetată, maniera de tratare a ei, structura și dimensiunile sale, cel de al doilea volum din sinteza de istorie a orașului Gdańsk se înscrie ca o realizare prestigioasă a istoriografiei contemporane poloneze. Ea este și va rămâne, cu siguranță, o lucrare de referință nu numai pentru istoricii polonezi, ci și pentru toți cei ce au preocupări de istorie a relațiilor internaționale economice, politice sau culturale din Europa.

Veniamin Ciobanu

Documents Diplomatiques Suisses / Diplomatische Dokumente der Schweiz / Documenti Diplomatici Svizzeri, 1848—1945, Volume 7 (1918—1920), Tome I (11 novembre 1918—28 juin 1919), préparé sous la direction de JACQUES FREYMOND et OSCAR GAUYE par ANTOINE FLEURY, GABRIEL IMBODEN, avec la collaboration de DANIEL BOURGEOIS, Bern, Benteli Verlag, 1979, LXXVIII + 964 p.

Volumul examinat este cel dintâi apărut din seria de documente diplomatice pe care, după modelul colecțiilor divizate în mai multe serii și planificate de-a lungul a zeci de ani de către britanici, italieni, sovietici, francezi, germani sau americani, Societatea generală elvețiană de istorie, sub președinția profesorului Jacques Freymond și vice-președinția lui Oscar Gauye, își propune să le editeze pentru perioada 1848—1945. Colecția respectivă va cuprinde 15 volume, ordinea aparițiilor depinzând de finisarea fiecărui volum. Este util să cunoaștem repartitia pe volume a perioadei istorice acoperite: 1 (1848—1866); 2 (1866—1872); 3 (1872—1890); 4 (1890—1904); 5 (1904—1914); 6 (1914—1918); 7 (1918—1919); 7₂ (1919—1920); 8 (1920—1924); 9 (1925—1929); 10 (1929—1933); 11 (1933—1936); 12 (1936—1939); 13 (1939—1941); 14 (1941—1943) și 15 (1943—1945). Jacques Freymond și Oscar Gauye sînt ajutați în această acțiune de către un secretar (Antoine Fleury) și 14 membri, cu toții distinși profesori la universitățile elvețiene și diplomați — Jean-François Bergier, Walther Hofer, Andreas Staehelin, Rudolf Bindschedler sau Philippe Marguerat, ultimul binecunoscut nouă pentru o temeinică teză de doctorat referitoare la locul problemei petrolului în evoluția politicii celui de-al III-lea Reich față de România între 1938 și 1940. După cunoștința noastră, în afara volumului de față, pînă în prezent s-au tipărit volumele 6 (1981, LXXIV — 902 p.) și 9 (1980, CI — 967 p.).

În atenția editorilor, colecția de documente diplomatice elvețiene prezintă o importanță științifică și, totodată, practică. Documentele incluse, provenind din arhivele federale, au menirea de a permite o documentare de ansamblu asupra evenimentelor externe interesind Elveția, iar nicidecum — se arată în *Cuvîntul înainte* — „de a reconstitui întreaga evoluție a politicii externe a Confederației” (p. VII). Se au în vedere în primul rînd ilustrarea rășăturilor esențiale ale politicii externe elvețiene pe parcursul a peste o sută de ani, orientarea generală și factorii ce au putut s-o determine. În acest cadru este posibilă relevarea rolului Elveției în politica internațională sau clarificarea poziției sale față de unul sau altul dintre evenimentele ori față de problemele majore ale relațiilor internaționale din perioada de referință (p. VII—VIII). Documentele sînt prezentate, în fiecare volum, în ordine cronologică, iar pentru a se permite o rapidă consultare tematică se publică tabele metodice și indici de persoane și nume geografice. Nu lipsesc, cel puțin din volumele deja tipărite, liste de abrevieri, anexe și liste ale fondurilor Arhivelor federale elvețiene din care provin documentele diplomatice, editate în cele mai bune condiții grafice.

Volumul în discuție reunește documentele diplomatice ale unei perioade delimitate de două date semnificative: sfârșitul primului război mondial și semnarea tratatului de pace de la Versailles. Este, remarcă editorii, cu deplin temei, perioada „de tranziție de la război la reglementarea păcii”, în care Elveția, asemenea altor state neutre, după poziția clară exprimată în anii conflictului mondial, se teme acum, în ajunul păcii, de a nu fi condusă la o „marginalizare” în domeniul raporturilor internaționale de către aceeași atitudine neutră (Introducere, p. XIII).

Sub raport tematic, volumul al 7-lea include documente referitoare la 14 mari probleme, din punctul nostru de vedere numai unele prezentind însă interes: Conferința păcii de la Paris din 1919, Elveția și Societatea Națiunilor, chestiuni economice și financiare generale, legislația internațională a muncii și, în mod special, relațiile bilaterale (cu Germania, Austria, S.U.A., Franța, Marea Britanie, Ungaria, Italia, Lichtenstein, Olanda, Polonia, România și Rusia). Pentru relațiile româno-elvețiene concludente sînt rapoartele diplomatice schimbate în prima parte a anului 1919 între ministrul elvețian la București, G. Boissier, și departamentele din Berna (documentele nr. 238, 247, 345, 357, 371, 398, 421 și 455). Raportul lui Boissier din 10 martie 1919 către șeful Departamentului politic, F. Calonder (pp. 468—475), prezintă situația politică și economică a României. Expeditorul a surprins cu exactitate realitățile politice, pe care le rezumă astfel: „...Nu pot să intru în toate detaliile acestor lupte politice interne; ele au fost mereu foarte vii în această țară, unde fiecare crede că trebuie să facă politica în stradă; ele par actualmente mai acerbe decît odinioară”. Cît privește puterea politică la București, „frînele” erau deținute de P.N.L., sub conducerea lui I. I. C. Brătianu, care, prin procedeele sale de guvernare, făcea din România țara cu „puterea cea mai autocratică” din Europa anului 1919 (p. 473). Un alt raport al lui Boissier, din 14 martie 1919, adresat însă șefului Departamentului de economie politică din Berna, insistă asupra situației exporturilor românești (îndeosebi petrol și derivate) (pp. 488—491), chestiunea fiind reluată la 21 aprilie 1919 (p. 682—683). Relațiile financiare româno-elvețiene și sondarea posibilităților de aflare a unor „debușee interesante” la noi figurează ca teme de bază ale altor documente diplomatice (pp. 712—713, 742—744, 787—788, 833—836, 902—904). Într-un rînd, la 25 aprilie 1919, Boissier transmitea că, dintre liderii P.N.L., Vintilă Brătianu, îi apăsă, în domeniul economic, ca fiind „foarte naționalist”, neadmițînd concursul capitalurilor străine decît atunci cînd era absolut necesar. Faptul era exact cînd era vorba de Vintilă Brătianu, cel mai înfocat susținător și practician, în curînd, al controversatei orientări *prin noi înșine* (p. 712). Lista posturilor diplomatice elvețiene, din anexa volumului, indică pentru România, în 1918—1919, legația din București (cu Gustave Boissier ca ministru plenipotențiar) și consulatele din București și Galați (p. 934).

Gh. Buzatu

ROBERT DALLEK, *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932—1945*, Oxford—New York—Toronto—Melbourne, Oxford University Press, 1981, XII+659 p.

În istoria contemporană americană, Franklin Delano Roosevelt, mai simplu și cel mai adesea F.D.R., a bătut toate recordurile, în sensul că, în ciuda prevederilor constituționale, a fost desemnat de electorat cu patru mandate pentru Casa Albă. Pe plan intern, el a lansat, în condițiile în care marea depresiune a anilor 1929—1933 făcea ravagii în lumea capitalistă, programul „New Deal”-ului, cu care, de fapt, a inaugurat o epocă de preponderență de aproape 50 de ani a partidului democrat în viața politică a S.U.A. Sub raport general, epoca lui F.D.R. a coincis cu evenimente cruciale, înainte de orice cu preluile celui de-al doilea război mondial și cu desfășurarea conflagrației înseși, cu implicarea — pe care a dorit-o — a S.U.A. în ostilități de partea Națiunilor Unite. Consecințele unor atare situații se resimt pe planul istoriografic. Înconjurat de o echipă de colaboratori străluciți, ca tehnicieni, diplomați ori militari, aceștia, ca participanți la fapte decisive din istoria generală și a S.U.A., au ținut să apară, în majoritatea lor copleșitoare, și în postura de „memorialști”, astfel că, mai mult ca sigur, asupra administrației democratice dintre 1933 și 1945 posedăm cea mai bogată literatură, lucru explicabil nu atît prin durata, cît prin intensitatea perioadei în discuție. După moartea lui F.D.R., cu puțin timp înainte de sfârșitul ostilităților, epoca și figura fostului președinte s-au impus în atenția istoricilor americani, și nu numai atît. O instituție specializată, fondată chiar în timpul vieții președintelui

(*F. D. Roosevelt Library*, Hyde Park, New York, 1941), a adunat și pune la dispoziția celor interesați o cantitate imensă de documente din anii 1933—1945 ce constituie sursa esențială pentru marile monografii, unele devenite clasice, dedicate fostului lider al Casei Albe: Charles A. Beard, *President Roosevelt and the Coming of the War, 1941* (1948); James MacGregor Burns, *Roosevelt: The Lion and the Fox* și *Roosevelt: The Soldier of Freedom* (1956, 1970); Robert A. Divine, *Roosevelt and World War II* (1969); Frank Freidel, cu mai multe monografii (1952, 1954, 1956, 1973) și Herbert Feis, *Churchill—Roosevelt—Stalin* (numeroase ediții); William E. Leuchtenburg, *F. D. Roosevelt and the New Deal, 1932—1940* (1963); William L. Langer and S. Everett Gleason, *The Challenge to Isolation, 1937—140* și *The Undeclared War, 1940—1941* (mai multe ediții); Ed. B. Nixon (editor), *F. D. Roosevelt and Foreign Affairs: January 1933—January 1937*, 3 vol. (1969); Charles C. Tansil, *Back Door to War: The Roosevelt Foreign Policy, 1933—1941* (1952); Robert Sherwood, *Roosevelt and Hopkins* (mai multe ediții) sau Edward R. Steettinius, Jr., *Roosevelt and the Russians: The Yalta Conference* (1949). Acestora li se adaugă lucrarea lui Robert Dallek, apărută mai întâi în 1979, la Oxford University Press, iar cea de față, în aceeași editură, în colecția „paperback”. Autorul, profesor de istorie la *University of California* (Los Angeles), a tipărit anterior un solid studiu consacrat unuia dintre prietenii preferați ai lui F.D.R. și trimis să reprezinte S.U.A. la Berlin în anii cei mai dificili, cei care au premers declanșarea celui de-al doilea război mondial (*Democrat and Diplomat: The Life of William E. Dodd*, 1968).

Cartea de față, prima ediție, a fost primită extrem de favorabil de către specialiști. Astfel, potrivit lui Paul A. Varg, „acest volum este indiscutabil cea mai pătrunzătoare carte asupra subiectului”, opinie împărtășită integral și de Arthur M. Schlesinger, Jr. — „întrutotul admirabilă”. Adam K. Henrickson a evidențiat bogăția documentară de excepție, evidentă la fiecare pagină, în vreme ce William E. Leuchtenburg conchidea: „cea mai bună carte ce a fost scrisă asupra acestui important subiect”.

Robert Dallek, o mărturisește singur și o deducem din bibliografia anexată sau din notele volumului ori din precizările asupra surselor (p. 539—628), a efectuat ample investigații în arhive și biblioteci. Scopul urmărit a constat, în primul rând, în realizarea unui singur volum comprehensiv relativ la politica externă a administrației lui F.D.R., iar, apoi, în descifrarea unei serii de probleme curioase ale subiectului respectiv, cum ar fi: Conferința economică mondială de la Londra din 1933, războiul civil din Spania, adresa prezidențială referitoare la punerea agresorilor în „carantină”, Münchenul, misiunea lui Welles din 1940, Conferința Atlanticului din 1941, participarea S.U.A. la războiul mondial, politica față de U.R.S.S. și China după 1941, originile doctrinei „capitulării necondiționate”, planul Morgenthau și bomba atomică (*Preface, p. VII*). Sarcina autorului nu a fost nicidecum ușoară, nu numai datorită cantității materialului investigabil, ci și datorită faptului că acțiunile lui F.D.R. nu sînt lesne de surprins și nici de explicat. Dallek reamintește, în acest sens, dialogul F.D.R. — Harold Ickes, cînd ultimul a „reproșat” președintelui că nu discută „franc” nici cu cei mai apropiați colaboratori, păstrîndu-și totdeauna „cărțile ascunse”! Convinș că nu a rezolvat totul, biograful — pentru a-l „descifra” pe F.D.R. — a recurs mai întîi la construcția cît mai completă a contextului în care a acționat șeful executivului american, pentru a ajunge la pozițiile exprimate, în funcție de propriile-i idei, de considerentele de ordin intern ori de evenimintele externe, care separat ori în combinații, au determinat comportamentul lui Roosevelt în domeniul politicii externe (*ibidem*, p. VII—VIII). Dallek și-a structurat textul în patru capitole și 16 subcapitole, un prolog și un epilog, acestea din urmă fiind consacrate personalității și carierei politice a lui F.D.R. pînă în momentul triumfului din noiembrie 1932 și, respectiv, „liderului de politică externă” în viziune retrospectivă. *Prologul* (p. 3—20) ni-l prezintă pe F.D.R. ca un „internaționalist”, în opoziție cu predecesorul său, Herbert Hoover. În cursul campaniei electorale din 1932, el a evitat cu grijă să dezbătă subiectul, deși era și a rămas „vital interesat în problemele internaționale” (p. 20). În ajunul preluării primului mandat, F.D.R. era deja convins profund în privința: 1) interdependenței între națiuni, a faptului că o națiune depindea de alta pentru asigurarea prosperității pe termen lung și, în consecință, a păcii și că 2) o politică externă efectivă decidea stabilitatea internă a S.U.A., F.D.R. a observat cît se poate de clar „legătura inevitabilă între prosperitate și pace” (*ibidem*). Primele două capitole ale cărții examinează perioada anterioară conflației secolului, mai precis anii 1932—1934 (F.D.R. — „internaționalistul ca naționalist”) și 1934—1938 (F.D.R. — „internaționalistul ca izolaționist”), context în care aflăm referiri la faptul că președintele se temea, în septembrie 1938, că acceptarea pretențiilor hitleriste față de Cehoslovacia putea să încurajeze Reichul nazist să meargă mai departe, solicitînd Danemarca, Coridorul polonez și, mai ales, să facă „o periculoasă și forțată pătrundere economică ori fizică în România” (p. 164). Un întreg capitol,

al III-lea, examinează „drumul întortocheat” al S.U.A. de la izolaționism la război în numai doi ani și câteva luni, 1939—1941 (p. 171—313). Ultimul capitol este și cel mai vast, autorul propunându-ne, spre marea deosebire de cei mai mulți dintre istoricii care l-au precedat, un F.D.R. — „idealistul ca realist” al anilor 1942—1945 (p. 317—528). Dallek sintetizează gravitatea și proporțiile problemelor cu care s-au confruntat S.U.A. angajate într-o conflagrație totală, în centrul atenției aflându-se F.D.R. Vorbind despre viziunea Departamentului de Stat în chestiunile europene, autorul are în atenție și partea de sud-est a vechiului continent și, nu o singură dată, România (p. 337, 431—432, 455—456, 468, 479 și urm., 523—524). Aici ca și în *epilog* (p. 529—538), Dallek descoperă că „cel mai puțin” F.D.R. a fost înțeles în privința diplomației dirijate în vremea celui de-al doilea război mondial, președintele fiind departe de ceea ce unii istorici au calificat prin termenii „naiv” sau „nerealist”. Dimpotrivă, confirmă Dallek, F.D.R. s-a dovedit un „realist”, atît în anii războiului, cit și în întuirea problemelor lumii postbelice. Președintele a ținut ca S.U.A. să aibă un „rol major” în politica mondială, tinzînd continuu spre o lume pașnică după război, spre bune relații cu U.R.S.S. și China și spre instalarea unui „consens internaționalist” în țara sa, ca premise pentru „un sistem de pace pe deplin efectiv” (p. 537—538).

Prin bogăția informațiilor și prin noutatea interpretărilor, cartea lui Robert Dallek se impune, este cazul să precizăm în încheiere, ca o realizare istoriografică remarcabilă.

Gh. Buzatu

V. I. SIPOLS, *Vneșnea politika Sovetskogo Soiuz, 1933—1935* g.g., Moskva, Izdatelstvo „Nauka”, 1980, 391 p.

Rod al unor ample investigații, întemeiată pe un bogat material documentar inedit și pe bibliografia fundamentală a problemei, monografia istoricului sovietic stăruie în esență asupra uneia dintre etapele cele mai interesante din evoluția politicii externe a U.R.S.S. și, deopotrivă, a raporturilor internaționale din epoca interbelică, anii 1933—1935, cînd, în fața pericolului fascist în Europa și al Japoniei militariste în Extremul Orient, puterile occidentale și statul sovietic au avansat diverse soluții și au întreprins măsuri concrete, abandonate, apoi, din nefericire, pentru instalarea unui sistem al securității colective, mai întîi pe vechiul continent, dar cu efecte neîndoielnice asupra restului lumii. Un capitol special al monografiei, cel dintîi, insistă asupra raportului de forțe din Europa anului 1933 în legătură nemijlocită cu politica U.R.S.S., context în care sînt examinate planurile antisovietice ale hitleriştilor, acțiunile statului sovietic pentru triumful cauzei păcii și securității (relațiile cu Franța, conferința dezarmării, atitudinea față de „Pactul celor patru”, încheierea convențiilor pentru definirea agresorului, cu contribuția marcantă a lui N. Titulescu, p. 82 și urm.). Două capitole (II și V) privesc relațiile internaționale din Extremul Orient, iar un altul — agresiunea Italiei împotriva Abisiniei și atitudinea U.R.S.S. (cap. VI). Cele mai consistente capitole ale cărții abordează, natural, gravele și complicatele probleme europene ale anilor 1933—1935, soluțiile aflate de marile puteri democratice, antirevizioniste și aliații lor mai mici (Polonia, România, Cehoslovacia ș.a.) pentru „organizarea păcii”, după expresia lui Titulescu: propunerile sovietice pentru încheierea unor pacte regionale de securitate, eforturile pentru realizarea Pactului Răsăritean, intrarea U.R.S.S. în Liga Națiunilor, tratatele de asistență mutuală ale U.R.S.S. cu Franța și Cehoslovacia (ambele, în 1935) și, în continuare, negocierile pentru semnarea unor documente similare între statul sovietic și unii dintre vecinii săi (România, Turcia și Letonia). Subcapitolul destinat acestui ultim aspect (p. 308 și urm.) cuprinde și cele mai numeroase și prețioase detalii asupra relațiilor dintre U.R.S.S. și România, atunci cînd la conducerea politicii externe a celor două țări s-au aflat eminenții diplomați M. M. Litvinov și, respectiv, N. Titulescu (p. 308—315). Potrivit relatărilor lui V. I. Sipols, Titulescu a propus, la 24 iunie 1935, lui M. S. Ostrovski, ministrul sovietic la București, încheierea unui tratat de asistență mutuală, după modelul celor sovieto-francez și sovieto-cehoslovac (p. 309). Liderul diplomației române nu a ascuns că un asemenea tratat nu putea pune în discuție integritatea teritorială a statelor (*ibidem*). Este surprinzător să constatăm cu Litvinov, dînd instrucțiuni lui Ostrovski, s-a gîndit la un moment dat că propunerea lui Titulescu putea avea „caracterul unui șantaj” (p. 310). Dificultățile întrevăzute inițial de Moscova în calea realizării unui pact de asistență mutuală cu România izvorau din bunele raporturi existente între București și Moscova pe atunci, ca și din

planul — clar expus de Titulescu — de a semna un document asemănător și cu Germania ; astfel, și Sipols nu o mărturisește, ceea ce în intenția lui Titulescu reprezenta o tentativă de a aduce toate statele la masa tratatelor pentru salvagardarea păcii europene, urmînd ca, în caz de refuz, Reichul nazist să se autodezvăluie în fața omenirii, pentru Litvinov și colegii săi apărea ca un demers pentru statornicirea de bune raporturi între București și Berlin, obținîndu-se din partea lui Hitler garanții pentru integritatea teritorială a României (p. 310—311). Sipols nu ignoră, în continuare, eforturile Berlinului și Varșoviei de a sabota negocierile Titulescu—Litvinov din 1935—1936 pentru realizarea pactului româno-sovietic de asistență mutuală (p. 313—314). Fiind iarăși împuternicit, în noiembrie 1935, Titulescu a redeschis, la 16 noiembrie același an, discuțiile diplomatice pe tema respectivă. Abia în iulie 1936, la Montreux, Titulescu și Litvinov parafară condițiile de bază (în proiect) ale pactului de asistență mutuală, care însă — după cum se știe prea bine — nu a mai fost semnat, în urma îndepărării ministrului de externe al României din guvernul Gh. Tătărescu (p. 315).

Gh. Buzatu

ROBERT LACOUR-GAYET, *Histoire des États-Unis (1960—1980)*, IV, *L'Amérique contemporaine, De Kennedy à Reagan*, Paris, Fayard, 1982, 474 p. (Coll. Les Grandes Études Historiques).

După 1945, Robert Lacour-Gayet a tipărit o serie de lucrări, multe distinsse cu rîvnite premii (Grand Prix Gobert, Prix Historia) ori încununate de către academiile franceze (Académie des Sciences morales et politiques și, în trei rînduri, Académie Française), toate atestînd o mare varietate de preocupări și măiestria autorului în reconstituirea trecutului mai multor țări. Menționăm, dintre cărțile sale anterioare, *Les Grandes crises de l'histoire de France* (1945) ori *La France au XX-e siècle* (1954), apoi, în serie, *Histoire du Canada*, *Histoire de l'Afrique du Sud* și *Histoire de l'Australie* (1966, 1970 și, respectiv, 1973) pentru ca în final să se impună cu lucrările consacrate istoriei globale a Statelor Unite ale Americii. Seria a fost inițiată, în 1958, cu *La Vie quotidienne aux États-Unis à la veille de la Guerre de Secession* și consolidată în ultimii ani (1976—1982) cu cele patru volume din *Histoire des États-Unis*: I) *Des origines à la fin de la guerre civile*; II) *De la fin de la guerre civile à Pearl Harbor* (încoronat de Academia Franceză); III) *De Pearl Harbor à Kennedy* și IV) *De Kennedy à Reagan*. Preferințele lui Lacour-Gayet pentru istoria americană nu sînt întîmplătoare. El a funcționat peste două decenii, ca atașat financiar, pe lângă Ambasada Franței din Washington, DC, fiind totodată și profesor de istorie la St. John's University (New York).

Volumul IV din *Istoria S.U.A.*, asupra căruia ne propunem să stăruim, a solicitat lui Robert Lacour-Gayet — unul din „istoricii foarte buni ai epocii noastre”, după remarca lui Jacques Chastenet, de la Academia Franceză, el știind să adauge „solidei erudiții și exploatarea judicioasă a surselor... un sens psihologic foarte fin, arta de a alege detaliile semnificative și de a surprinde sensul vieții” — aproape nouă ani de investigații. *Bibliografia* esențială anexată lucrării (p. 449—457) dovedește profunzimea cercetărilor întreprinse, aria lor largă, pe măsura complexității realităților americane contemporane, demersul istoriografic al lui Lacour-Gayet, structurat în 17 capitole, încadrate de un cuvînt înainte și un epilog, evidențiînd nu numai în ce grad autorul posedă simțul sintezei. Textul nu este, pur și simplu, o relatare, cîci autorul, cunoscător în detaliu al aspectelor abordate, cedează mai curînd tentației judecării, decantării faptelor, care intră în construcție numai pe măsura ponderii și rostului lor.

Ce capitole remarcabile și ce probleme grave cîștigă atenția cititorului? Excluzînd detaliile, să remarcăm portretele celor șase președinți ai perioadei examinate și capitolele rezervate „fenomenului american” surprins în anume „ipostaze” ale anilor '60 și '70. Impresia primă ce se degajă este aceea că autorul „vede dinăuntru” societatea americană și că, fără a-și propune o „radiografiere” a ei, preferă s-o „judece”, expunerea fiind foarte adesea presărată cu demonstrații, aserțiuni, chestionări și concluzii ce au mai degrabă valoarea unor maxime. Astfel, un capitol special introduce pe cititor în America „anului crucial” 1960 (lărgirea Uniunii prin cuprinderea a „două state noi”, starea „imperului american”, creșterea populației, imigrația, natalitatea, exodurile de populație, minoritățile rasiale, evoluția negrilor și M. L. King, prosperitatea fără precedent, marile neliniști — negrii, beatnicii și femeile,

rolul Casei Albe, J. F. Kennedy — omul „miracolului“?), pentru ca apoi să se prezinte accesul lui J. F. Kennedy la președinție, debuturile sale dificile, urmate de succese încurajatoare și sfârșind prin decepții și tragedia din noiembrie 1963. Anii 1963—1969 au fost marcați de prezența unui politician „profesionist” la cîrma administrației, L. B. Johnson, care și-a inaugurat mandatul cu o mare promisiune (construcția „Marii Societăți”), dar, angrenînd America pe frontul din Vietnam, îl va ceda în condiții de război și violență. Se înțelege că refuzul lui Johnson de-a mai candida și în 1968 ținea de logica faptelor și perioada scursă între anunțarea deciziei și alegerea succesorului, republicanul Richard Nixon, contează de departe „între cele mai dramatice ale istoriei americane”: războiul din Vietnam era în toi, iar negocierile de pace inițiate se dovedeau fără perspectivă; două asasinat politice în decurs de două luni — M. L. King și Robert Kennedy; slăbirea dolarului devenise îngrijorătoare, astfel că — în general — America lăsa impresia că „un acces de neurastenii s-ar fi abătut asupra-i” (p. 230). După dispariția brutală a lui Robert Kennedy din cursa pentru președinție, instalarea unui republican la Casa Albă era garantată? Nu, lucru spus clar de electorat: victoriosul din noiembrie 1968, Nixon, a avut asupra candidatului democrat H. H. Humphrey un avantaj ce depășea cu puțin 500 000 de voturi (p. 248). Pentru Nixon, primii doi ani au fost „confuzați”, îngăduind însă o anume evoluție „promițătoare”, condițiile fiind suficiente pentru o realegere „triumfală” în noiembrie 1972 (p. 344—345). Faptul se desfășura simultan și, mai ales, a fost urmat de ceea ce s-a numit „drama Watergate”, expusă în două capitole distincte (XV—XVI). Anii ce urmară (președinția lui Gerald Ford și succesul lui Jimmy Carter în 1976) fură ai „convalescenței” (p. 409 și urm.) și cu ei, la sfîrșitul lui 1976, se încheie expunerea lui Lacour-Gayet, care delimitează ultimele două președinții (Jimmy Carter și Ronald Reagan) într-un sumar dar pătrunzător „epilog” (p. 433—437). Epoca lui Carter este sever apreciată, deși istoricul nu pare convins că și posteritatea o va face la fel (p. 434). Eșecul lui Carter în alegerile prezidențiale din noiembrie 1980, opinează Lacour-Gayet, constituie „o dată esențială” în istoria Americii veacului al XX-lea, marcînd sfîrșitul unei epoci, al celei inaugurate cu circa 50 de ani mai devreme, mai precis în 1933, de către democratul F. D. Roosevelt cu programul său faimos al „New Deal”-ului. Respectivul program a fost aureolat de iluzii de către J. F. Kennedy (cu formula „Noii Frontiere”) sau de L. B. Johnson (cu formula „Marii Societăți”), pentru a apărea „învechit” în noiembrie 1980. A fost, consemnează autorul, meritul republicanului Ronald Reagan de a fi înțeles aceasta, și, dacă succesul obținut de el nu se va dovedi accidental, atunci S.U.A. sînt pe cale „de a redeveni conservatoare” (p. 436).

Concluzionînd, *America contemporană* reconstituie excelent „portretul” națiunii americane, iar autorul, dovedindu-se un foarte bun cunoscător, nu înțelege să ocolească toate avantajele și riscurile rezultînd din situația de super-putere la care au tîns și au ajuns Statele Unite ale Americii.

Gh. Buzatu

ALEXANDRU DUȚU, *Literatura comparată și istoria mentalităților*, București, Ed. „Univers”, 1982, 267 p.

Fidel programului său de lucru, care înseamnă totodată efort de acomodare a publicului nostru la idei și metode actuale de investigație pe tărîmul comparatismului, dar și aplicarea lor la fenomenul cultural românesc, Alexandru Duțu subscrie acum un nou volum, a cărui intenție de a orienta în domeniul amintit e mai clară ca oriunde. Cartea și începe dăltfel cu un larg excerpt din studiul lui Jacques Le Goff, *Mentalitățile: o istorie ambiguă* (1974). S-ar putea spune că originea noului studiu se află în capitolul despre literatură și mentalitate din *Sinteza și originalitate în cultura română* (1972). E un fragment din acea istorie a istoriei, căreia Alexandru Duțu îi fixează conceptele, problematica, rezultatele mai de seamă. Marile nume și marile cărți ce definesc astăzi istoria mentalităților sînt trecute în revistă. Numai că în timp ce Le Goff privește ansamblul și evocă îndeosebi experiența medievalistică, el însuși medievalist reputat, comparatistul român se îndreaptă spre literatură ca sursă a istoriei mentalităților, domeniu extrem de complex și de fertil în ultimele decenii. Cum să înțelegem o epocă fără a-i defini spiritul? Și cum să-i definim (dacă există) acest spirit, fără a ne ocupa de mentalul colectiv? Istoriografia a înțeles demult acest lucru, iar studiile lui Lucien Febvre despre *Istorie și psihologie* (1938) și despre *Sensibilitate și istorie* (1941) rămîn pietre de hotar în jalonarea direcției respec-

rive. Nivelul de generalitate la care autorul își desfășoară demonstrația nu i-a permis să insiste, însă ar trebui să se spună că asemenea preocupări nu sînt reductibile la marile culturi străine și că istoricii români (Xenopol, Iorga, Părvan, Gh. Brătianu, P. P. Panaitescu) au avut certe interese în această direcție, unele chiar înainte de școala *Analelor*, creată de Febvre și Bloch. În fond, sarcina istoricului e resurecțională (pentru a reactualiza termenul preferat de Michelet și Iorga) și tot ce are de făcut istoriografia (puțin lucru?) este să readucă la viață după cuvîntul lui Febvre, pe acea „prîntesă adormită în castelul literelor”. Cum și cu ce mijloace? Răspunsul lui Febvre e memorabil: prin identificare cu umanitatea prezentă, astfel ca forța de a reînvia trecutul să devină eficientă. La fel de memorabil e însă răspunsul lui N. Iorga, anterior și consensual, răspuns ce s-ar cuveni pus în legătură, desigur, cu o întreagă orientare a istoriografiei de la începutul acestui veac. Contribuția românească nu poate fi neglijată, chiar dacă ea nu s-a cristalizat într-o direcție caracteristică. A atinge în treacăt ideile cele mai îndrăznețe fără a le exploata pînă la urmă e poate destinul, drama culturii noastre, ceea ce a făcut dealtfel să se invoce priorități, preeminențe, protocronisme. Cînd la Universitatea din București Părvan evoca istoria gîndului liric în spațiul mediteranean, sub impresia noului său contact cu Italia, nicăieri în Europa nu existau preocupări bine articulate de acest fel. Numai că în timp ce în Franța, de exemplu, ele au dus peste cîțiva ani la ceea ce se va numi „paradigma *Analelor*”, în România asemenea inițiative, dublate de cele ale lui Gh. Brătianu ș.a., au rămas în stadiul de sugestii, privite cu interes și suspiciune totodată. Fapt e că această direcție s-a consolidat în timp și că astăzi ea a reînnoit cercetarea istorică mai pretutindeni. În afară de numele deja amintite, se citează pentru spațiul românesc o întreagă „echipă” care se ignoră pe nedrept. Nu e surprinzător că una din primele debateri mai ample pe tema mentalităților colective a avut loc la București (RESEE, 1980, 4) și că istorici de vîrstă medie sau tînră își îndreaptă tot mai mult eforturile spre acest tărîm, cu rezultate mai clare deocamdată pe tărîmul literaturii decît al istoriei propriuzise. Pornind de la Georges Duby (*Histoire et ses méthodes*, 1961), se face distincție între mentalități și studii psihologice, pe baza unui studiu de psihologie istorică semnat de Robert Mandrou, în care se vorbește de omul fizic, dar și de cel psihic, de senzații și pasiuni, de utilaj mental și atitudini fundamentale etc. Așadar: viziuni despre lume concretizate în structuri mentale, climate ale sensibilității etc., totul pe un spațiu semnificativ pentru geneza spiritului modern. A încerca să reconstituim „istoria europeană prin prisma psihologiei istorice, a evoluției reprezentărilor mentale, a conceptelor, a structurilor, a viziunii despre lume, a sistemului de comunicare intelectuală” nu e deloc simplu și progresele nu se pot dobîndi decît treptat. Cîtînd lucrări de G. Duby, P. Chaunu, R. Mandrou, A. Chastel ș.a., Alphonse Dupront observa că acestea au conferit istoriografiei „acea dimensiune a interiorului, fără de care omul rămîne absent în propria lui creație”. Cum să evităm „acțiunea malefică a istoricității”? Cum să extindem sfera izvoarelor, de la scrisul restrictiv și deformant spre zonele oralității și ale tăcerii? Cum să așezăm omul concret în centrul atenției, scoțîndu-l, așadar din acel „recitativ istoric” în care specificitatea se pierde în favoarea colectivității? Sînt întrebări la care, întemeindu-se pe o bogată literatură, Alexandru Duța răspunde în deplină cunoștință de cauză, confruntînd puncte de vedere și luînd distanță, la nevoie față de ele. Excesul de raționalizare, ca și subiectivismul agresiv în reconstituirea trecutului îi displace, făcîndu-l să incline, ca Rolf Reichardt sau J. Le Goff, spre o conjuncție mai strînsă între *mentalități* și *istoria socială*. „Ceea ce dă astăzi un impuls clar istoriei mentalităților, conchide autorul, este descoperirea și readucerea la lumină a lumii care tace și care a avut alte modele culturale decît lumea alcătuită din indivizi (din *chaps*!). de asemenea, descoperirea și readucerea la lumină a varietății culturii universale” (p. 32). În ambele sensuri autorul a adus contribuții notabile în lucrări mai vechi și le adîncește în noua carte, reacționînd ostil la „schema pozitivistă a influențelor, decalajelor”, și insistînd asupra legitimității studiului privitor la „micile culturi”, exprimate multă vreme mai ales prin creații orale. Un rost justifiat se degajă lesne din noua carte a comparatistului care propune o metodologie a cercetării fenomenului cultural, sistematizîndu-i problematica pe linia unei cercetări atît de fertilă în ultimul timp: literatura comparată și mentalitățile. Din locul unde se plasează — cumular — autorul, zarea se deschide larg, interferențele se lămuresc pe vaste întinderi cronotopice, modelele culturale ce intră în discuție se multiplică, cercetarea conceptelor, imaginilor, schemelor de gîndire comportă mai multe șanse. Istoria mentalităților participă astfel la reînnoirea perpetuă a imaginii trecutului, avînd la bază istoria culturii și făcînd din literatură o sursă importantă de argumente. Dialogul dintre această istorie și literatura comparată se vîdește profitabil pentru ambele domenii. În ce mod, ne-o spune autorul acestei cărți, apelînd deopotrivă la antropologia culturală, la mărturiile artei și la orice argument se poate degaja

din sfera incomensurabilă a manifestărilor umane. În spațiul românesc, îmbinarea curentelor de cultură europene cu tradiția bizantină și-a pus amprenta asupra mentalității cărturarilor moderni, mult mai dispuși la deschidere și dialog cu alteritatea. În loc de *influențe*, autorul preferă deci să se ocupe de *interferențe* și *schimburi de idei* (ca H. R. Jauss), de *concordanțe istorice* sau *tipologice* (ca P. Cornea), de *invariante* (ca Etiemble), de *paralelisme* (ca Al. Dima), preocupat de *asimilări* și *contaminări*, de *contexte*, *analogii*, *întâlniri fortuite*, *animizități*, *refuzuri* etc. Nivele culturale și temporale, discurs mental, concepte și imagini dominante, structuri mentale, modele de umanitate, iată câteva sintagme semnificative ce rețin atenția comparatistului, într-un excurs bilanșier în același timp erudit și generos în sugestii, avînd menirea de a explica relațiile dintre mentalități și comparatismul literar. O serie de analize privesc apoi raportul dintre opera literară și mentalul colectiv, cu alte cuvinte: jocul nivelelor, discursul mental, structurile, climatul, imaginarul și imaginația. Un capitol aparte se referă la formele de universalitate în raport cu modelele naționale. Transformarea civilizației postbizantine în modele culturale sud-est europene este, sub acest unghi, un proces exemplar și o bună ocazie de a stăruia asupra modelelor de umanitate pe care le-a conturat. „Istoria mentalităților, conchide autorul, oferă studiilor de literatură comparată șansa de a pune în centrul comparațiilor producția și difuziunea reprezentărilor artistice ale personalității umane, punînd în lumină faptul că personalitatea umană se reflectă în artă și o depășește” (266). Interesul metodologic al cărții nu e mai prejos de cel teoretic. Este o primă explorare a unei problematici atât de complexe, examinată de dubla perspectivă a istoriei mentalităților și a comparatismului literar. Un fin spirit de analiză și de sinteză totodată prezidează acest discurs, care nu e, desigur, decît încă o verigă în construcția de anvergură ce ne-o propune, de un bun număr de ani, autorul. Între atîtea demersuri, grăbite, rutinieri sau obtuze, cel semnat acum de Alexandru Dușu e instructiv și reconfortant. El ne asigură că o istorie a mentalităților, chiar și așa, servită de instrumente precare, e posibilă, că mai ales această istorie e necesară și inevitabilă. Nu putem întîrzia într-un sistem de anchetă pe care istoriografia l-a abandonat de o jumătate de secol fără a cădea sub pedeapsa caducității. Este și un îndemn la reorganizarea „atelierului” nostru într-o perspectivă interdisciplinară, de la care putem aștepta, fără iluzia *definitivului*, soluții mai durabile și mai conforme cu trebuințele timpului nostru.

Al. Zub

ISTORIA ROMÂNIEI

Analele Universității București (1952—1973). Indice bibliografic, București, 1981, 291 p.

Toate articolele, studiile, recenziile și cronicile apărute în publicația științifică a Universității bucureștene între anii 1952—1973 sînt grupate tematic în această lucrare, reprezentînd un valoros instrument de lucru la îndemîna cercetătorului. Bibliografia cuprinde toate seriile „Analelor” și cercetătorul istoric are astfel șansa să constate numeroase materiale demne de interesul său nu numai în seria dedicată anume istoriei. O structură tematică detaliată (incluzînd și istoria — cu subdiviziunile ei —, cultura ca și viața și istoria Universității) înlesnesc consultarea acestui instrument, prevăzut în final cu un indice de nume. Instituția care a patronat lucrarea merită toată cîinstea, iar colaboratorii la finalizarea ei (sub coordonarea Anicăi Calangiu), mulțumiri.

Ștefan Lemny

DORINA N. RUSU, *Cercetări istorice. 1925—1947. Bibliografie*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 140 p.

După bibliografia „Revistei Istorice Române”, cea a „Cercetărilor istorice” completează, indiscutabil, inventarul instrumentelor noastre de lucru. Ca și la „Revista Istorică” a lui N. Iorga, numărul mare de note (cele mai multe aparținînd lui I. Minea) sporește interesul (ca și surpriza, căci între aceste note poți afla, uneori, rezolvări ale unor probleme socotite... nerezolvate), dar, nu mai puțin, și dificultatea indexării. Mai multă atenție ar fi putut elimina unele erori supărătoare (semnalate deja — cf. *RdI*, 9/35, 1982, p. 1057—1058). Aproape simultan, a apărut o altă prezentare a conținutului acestei publicații, cuprinzînd și primele zece tomuri din seria nouă (Iași, 1970—1979), datorată lui Ștefan Lemny (cf. *CI*, XI, 1980, p. 621—667¹).

Mai trebuie, oare, subliniată necesitatea alcătuirii neîntîrziate a unor bibliografii și pentru celelalte reviste de specialitate?

Ștefan S. Gorovei

AURORA ALUCAI, *Lamura. Indice bibliografic*, Iași, 1981, 274 p. (Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu”).

Utilitatea unui asemenea *indice bibliografic* nu mai trebuie, credem, demonstrată, atît timp cît aceste instrumente de lucru sînt reclamate cu o acuitate mereu sporită de cercetătorii diverselor domenii ale spiritualității românești. Indexarea publicațiilor apărute în țara

¹ Reproșul recenzentului din *RdI*, 9/35, p. 1957, nota („...găsim nescuzabilă trecerea sub tăcere a lucrării precedente...”) este cu totul nejustificat, întrucît tomul XI al „Cercetărilor istorice”, deși poartă pe copertă anul 1980, a fost difuzat mult mai tîrziu, astfel încît se poate crede că autoarea bibliografiei nu a avut cunoștință de lucrarea lui Ștefan Lemny.

noastră în diferite intervale se constituie într-o preocupare constantă a Serviciului bibliografic al Bibliotecii Centrale Universitare „M. Eminescu” din Iași. Indicele la care ne referim, apărut sub auspiciile bibliotecii celei mai vechi universități din țară, repertorizează sumarul unei reviste care își propunea să contribuie la unirea sufletească a României întregite în urma primului război mondial. Paginile acestei reviste erau adresate, așa cum preciza fondatorul ei, Alexandru Vlahuță, celor care îndrumau tinerele generații, încercând a se constitui într-un „mijlocitor între cultura care crește neconținut și între dascăl, precum, la rîndul lui, dascălul e mijlocitorul acestei culturi către masele populare”. Într-o existență cuprinsă între 1919 și 1928, „Lamura” s-a afirmat ca o publicație al cărei rost de îndrumare pedagogică s-a împletit cu acela de propagandă culturală. Conducerea revistei a fost asigurată, în afară de fondatorul ei, de I. Al. Brătescu-Voinești, Apostol D. Culea, Gh. D. Mugur, Dimitrie Pompeiu, I. Simionescu, I. Rădulescu-Pogoneanu, I. D. Ștefănescu, I. Nisipeanu, Tiberiu Crudu, Al. Lascarov-Moldovanu, Emanoil Bucuța, Izabela Sadoveanu, I. Gr. Oprișan ș.a. Deși aceste nume pot lăsa impresia că „Lamura” era o publicație de cultură mai întâi, se cuvine a fi făcută precizarea că scopul ei era unul preponderent pedagogic. Totuși, de-a lungul anilor, această revistă a publicat și poezie, proză, articole de critică și istorie literară, traduceri din literatura universală, eseuri filosofice, cronici și însemnări privitoare la evoluția social-politică a României, afirmind și preocupări care vizau popularizarea științei și a artei, răspindirea cunoștințelor de istorie și geografie etc. În cei peste nouă ani de apariție, „Lamura” s-a constituit, așadar, într-o călăuză a acelor care erau chemați să modeleze generațiile ce urmau a asigura înaintarea viitoare a țării.

Indicele bibliografic stabilit de Aurora Alucăi este ordonat în 14 capitole, fiind însoțit de un succint *Cuvînt înainte*, de o listă cu *Conducerea revistei*, o *Notă bibliografică* și un util *Indice de nume*.

Gh. I. Florescu

STELA RAFILA TRITEANU, MIRCEA POPOVICI, *Revista de pedagogie, 1952—1979. Indice bibliografic analitic și selectiv*, Cluj-Napoca, 1982, 444 p. multipl. (Biblioteca Centrală Universitară).

Privind mai ales probleme de pedagogie și psihologie a educației, *Revista de pedagogie* (1952—1979) a acordat spațiu și istoriei școlii și a gândirii pedagogice românești, ca și dezvoltării învățămîntului în alte țări. Bibliografia recentă — din păcate selectivă — a știut să-l pună în evidență, răspunzînd astfel și interesului de natură istoriografică, unul mereu sensibil la tradițiile școlii românești. Lucrarea constituie în felul acesta un instrument util și cercetării istorice

Ștefan Lemny

LIDIA GAVRILESCU, *Revista scriitoarei, 1926—1943. Indice bibliografic*, Iași, 1981, XVII+190 p. multipl. (Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu”).

Privind cu precădere mișcarea culturală feminină, revista bibliografiată recent interesează cercetarea de ansamblu a peisajului cultural interbelic. Ea cuprinde nu numai literatură beletristică și artă — părțile cele mai bogate ale publicației — ci și „alte materii”: cultură, filosofie, sociologie, istorie. Riguros sistematizată și însoțită de un indice de nume, lucrarea reprezintă un util instrument de lucru.

Ștefan Lemny

LENUȚA DRĂGAN, DORINA MERCHES, G. Ibrăileanu, 1871—1936. *Biobibliografie*. Cu o prefață de MIHAI BORDEIANU, Iași, 1982, 14 p. nenum.+LXIV+1011 p. multipl. (Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu”).

Creșterea considerabilă a exegezei prilejuită de personalitatea marelui mentor al „Vieții românești” făcea de multă vreme necesară o bibliografie ca aceasta, menită să adune și să claseze o vastă informație exprimată de cele 11 492 de referințe ale lucrării de față. Autoa-

rele au răspuns acestei cerințe în chip remarcabil, atenționând în „nota lămuritoare” asupra problemelor ridicate de o asemenea lucrare. Ele decurg inevitabil din dimensiunile materialului, din dificultatea de a depista textele care n-au fost semnate de critic cu numele său. Lista periodicelor consultate denotă zelul bibliografic, dorința de exhaustivitate. Urmind o structură consacrată deja în această materie, lucrarea conține un tabel cronologic, referințele la opera lui G. Ibrăileanu și la comentariile prilejuite de ea, la corespondență, manuscrise de arhivă, volume cu autografe, opere literare dedicate lui, iconografie. Sînt indicate, separat, articolele care „ar putea” fi atribuite criticului. O *addenda*, cuprinzînd materialul adunat în timp ce lucrarea se dactilografia și un necesar indice de nume încheie această lucrare ce-și propune să marcheze astfel cei 110 ani de la nașterea lui Ibrăileanu și 75 de ani de la apariția „Vieții românești”. Nu se putea un omagiu mai bine ales, fiindcă, mulțumită acestui instrument de lucru cercetarea vieții și a operei marelui critic va fi astfel considerabil înlesnită.

Subscriind la cuvîntul prefațator al lui Mihai Bordeianu care vede în bibliografia de față „o vastă frescă asupra mentorului „Vieții românești”, nu putem decît să regretăm tirajul restrîns al lucrării și, mai ales, faptul că nici o editură de profil nu și-a asumat tipărirea ei, oricînd profitabilă culturii noastre.

Stefan Lemny

GEORGETA ONISCU, *Ion Pillat (1891—1945). Bibliografie*, Iași, 1980, 632 p. (Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu”).

Dimensiunea exactă a unui poet, eseist, publicist și parlamentar de talia lui Ion Pillat cu greu poate fi sesizată și deci conturată, fără a avea la îndemînă o *bibliografie* ca aceea alcătuită de Georgeta Oniscu. Așa cum aflăm din *Nota lămuritoare*, volumul în discuție reprezintă rezultatul compulșării a unui număr impresionant de ziare, reviste, volume de istorie și critică literară, în urma căreia au fost reținute 6708 referințe bibliografice, care au reclamat, în multe cazuri, succinte adnotări sau diverse precizări. Titlurile care se constituie în obiectul acestui instrument de lucru au fost împărțite în două mari subdiviziuni. Una privește opera poetică a lui Ion Pillat, în care sînt incluse și traducерile, iar cealaltă structurează indicațiile bibliografice care se referă la opera sau personalitatea poetului.

Fără a avea pretenția de a fi epuizat întreaga listă a publicațiilor sau a lucrărilor în care pot fi descoperite informații privind activitatea sau opera poetului, datorită faptului că multe colecții sînt incomplete iar unele au devenit de negăsit, Georgeta Oniscu pune la îndemîna celor interesați un prețios instrument de lucru, realizat, neîndoios, după o muncă dificilă, din multe puncte de vedere, care pretinde, înainte de toate, pricepere și pasiune. Așadar, prima treaptă către monografia care ni-l va restitui pe adevăratul Ion Pillat a fost depășită. Disponind de acest neprețuit îndreptar bibliografic, care fixează reperele unei traectorii poetice distincte, cuprinsă între 1910 și 1945, specialiștii vor declanșa, desigur, o acțiune de redescoperire a autorului *Visărilor păgîne*.

Gh. I. Florescu

I. KARA, *Manuscrise și cărți rare existente în colecțiile Bibliotecii „Gheorghe Asachi”*. Catalog. Fascicola III, Iași, 1982, 64 p. (Biblioteca județeană „Gh. Asachi”).

Cu acest fascicol, Biblioteca județeană Iași a reușit să aducă — fapt remarcabil — evidența patrimoniului ei bibliofil pînă în pragul secolului XIX. Fascicolul înfățișează, în ordine alfabetică, cărțile rare românești și străine din secolul XVIII. Fondul de carte veche pentru această perioadă se anunță interesant: 372 de poziții, din care nu lipsesc numele lui D'Alembert, Amfilohie Horiniul, Bauer, Bossuet, Cantemir, Diderot, Fénelon, Locke, Muratori ș.a.

Descrierile bibliografice sînt cele obișnuite acestui gen de lucrări. Nu lipsesc minime referințe în legătură cu însemnările pe cărți iar, la sfîrșit, cîțiva indici. Cum o recomandă

L. Moscovici, în *Cuvînt înainte*, lucrarea reprezintă, într-adevăr, un instrument de informare binevenit și ne îndreptățește să sperăm că îi vor urma — prin grija serviciului bibliografic al aceleiași biblioteci — și alte instrumente de lucru pe care cercetarea culturii le așteaptă cu interes.

Stefan Lemny

Știința în Bucovina. Ghid biobibliografic, [întocmit de] I. PANZARU și PETRU FROICU, I, Suceava, 1982, 207 p.

Un prețios instrument de lucru, întocmit sub egida Bibliotecii Județene din Suceava, este ghidul menit a sistematiza bibliografic date despre unele personalități bucovinene, care s-au distins pe tărîm științific și tehnic. Încă un volum ar urma să încheie această sumară „radiografie”. Un altul se va ocupa, în același mod, de contribuțiile bucovinene la dezvoltarea literaturii, artei și vieții culturale, completînd astfel volumul anterior despre *Muzica în Bucovina* (1981). În *addenda* se dau informații generale despre instituții, societăți, publicații cultural-științifice din regiune, o succintă bibliografie și un indice onomastic. Modelul, păstrînd proporțiile și schematizîndu-le, pare a fi *Enciclopedia istoriografiei românești* (1978). Introducerea (*Dimensiuni cultural-științifice bucovinene*), semnată de harnicul, cărturar Traian Cantemir, atrage luarea-aminte asupra valorilor culturale din spațiul respectiv, de la vechile mănăstiri pînă la inițiativele de azi, distingînd patru etape (1) pînă la 1775; 2) după anexiunea habsburgică; 3) după 1918; 4) după 1944) în destinul provinciei și atrăgînd atenția asupra momentelor mai de seamă pe tărîm istorico-cultural. Un principiu selectiv a prezidat la organizarea materiei. Pînă unde un atare principiu funcționează corect, aceasta e o problemă totdeauna dificilă. De dorit ar fi ca lucrarea să nu se oprească la planul anunțat, ci să continue, prin suplimente, a recomanda alte figuri de bucovineni și alte instituții de interes cultural. Nu se pot lăuda îndeajuns asemenea instrumente de lucru.

Al. Zub

Bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice (1859—1918), vol. II, coord. de IOAN LUPU și CORNELIA ȘTEFĂNESCU, București, Ed. Academiei R.S.R., 1982, XVI+438 p.

Seria instrumentelor de lucru patronată de Academie, pe baza unui plan revendicabil de la Bianu și Caracostea, se întregeste cu acest nou volum privind bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine în epoca modernă, volum dedicat literaturilor române. Sînt repertoriile aici studii, articole și note de literatură universală, alături de traduceri și prelucrările respective. Se continuă astfel, într-o secțiune foarte importantă, admirabila *Bibliografie analitică a periodicelor*, în care se reflectă, pînă la 1858, și legăturile literare cu lumea din afară. Din cele aproximativ 7000 de periodice apărute în interstiul respectiv, au fost selectate pentru această explorare 516 titluri, cele mai importante desigur, ceea ce nu exclude posibilitatea ca probleme similare să se reflecte în alte periodice. Avem garanția însă că publicațiile semnificative pentru devenirea noastră au fost parcurse și că raporturile literare cu lumea romanică au fost „radiografiate” corect, spre beneficiul unei categorii largi de cititori. Știm astfel neînchipuit mai mult și mai exact despre operele literare străine traduse, prelucrate sau adaptate la noi; despre comentariile (studii, articole, recenzii, note) privitoare la literaturile respective; despre mișcarea teatrală; despre ecourile literaturii române în străinătate ș.a. O echipă de cercetători (Luminița Beiu-Paladi, Ana-Maria Brezuleanu, Ioan Lupu, Michaela Schiopu, Cornelia Ștefănescu și Ileana Verzea) a asigurat „defrișarea” vastului teritoriu și sistematizarea adnotată a informațiilor, din care se poate deduce cît de importantă a fost asimilarea valorilor literare străine și în ce mod românii au luat parte la mișcarea literară europeană. Despre această mișcare, așa cum se reflectă ea în spațiul cultural românesc, vom putea ști astfel mai mult, ceea ce va înlesni, desigur, o mai bună cunoaștere de sine.

Al. Zub

IONEL MAFTEI, *Personalități ieșene*, vol. IV, Iași, 1982, 312 p.

Odată cu apariția acestui volum, *personalitățile ieșene* omagiate de Ionel Maftei au ajuns la cifra de cinci sute. Acțiunea începută în urmă cu un deceniu, atunci când, desigur, nu i se întrevădeau asemenea dimensiuni, a oferit celui care s-a angajat la această întreprindere prilejul parcurgerii unor itinerare fascinante în trecutul cultural și științific al cetății a cărei istorie se confundă în multe cazuri cu cea a Moldovei. Pe măsură ce „teritoriile” explorate au început să contureze o posibilă hartă spirituală a Iașilor, în aria acestui demers comemorativ și-au găsit locul mereu alte și alte personalități. Și așa cum aflăm din paginile introductive ale volumului de față, intenția autorului este de a extinde aria explorărilor sale, în vederea restituirii și aducerii în actualitate și a altor oameni de seamă care s-au născut ori au activat în orașul pe care N. Iorga îl numea „biserica bisericilor pentru trecutul nostru”.

Formula aleasă de autor este aceea a micromonografiilor, în care ni se oferă o succintă prezentare a vieții și a operei diferitelor personalități (cânturari, scriitori, oameni de știință și artă etc.), însoțită de o sumară bibliografie. În acest volum sunt reunite o sută de asemenea crochiuri eligiale, care creionează profilurile unor Gh. I. Brătînz, P. P. Carp, Al. A. Philippide, August Scriban, M. Sevastos, Gh. Zane ș.a. Spre deosebire de celelalte volume, în acela de față întâlnim schițurile chipurile unora dintre cei dispăruți mai recent, fapt care face ca multe din paginile sale să fie citite, azi, cu o deosebită emoție și pioșenie.

Chiar dacă Ionel Maftei nu și-a propus altceva decât omagierea unor figuri reprezentative ieșene, în final va rezulta, fără îndoială, așa cum deja se poate observa, un dicționar al acestora. De fapt, fiecare volum lasă o asemenea impresie. Articolele sint ordonate cronologic, însoțite de referiri bibliografice, la fel ca în orice instrument de lucru ce-și propune mai întâi să informeze și abia după aceea să omagieze. Nu este prima lucrare de acest gen, dar utilitatea ei este indiscutabilă, și nu numai pentru ieșeni, întrucât cei mai mulți dintre aceia care sint aduși astfel în memoria contemporaneității au fost și rămân individualități de dimensiuni naționale. Dacă avem în vedere faptul că Iași au jucat în atâtea împrejurări decisive pentru devenirea noastră istorică un rol de seamă, amintindu-ne doar de cele două Uniri (1859 și 1918), de prima universitate românească și de primul teatru național, la ctitorea cărora au slujit oameni pe măsura unor asemenea fapte, vom realiza dimensiunile exacte ale acestei cărți. Scriind despre oameni care au activat în atâtea domenii, Ionel Maftei nu lexicografiază doar niște nume, oricât de ilustre ar fi ele, ci reface un tablou de ansamblu al vieții culturale, științifice, artistice, politice și sociale desfășurate în capitala Moldovei, de la Grigore Ureche și pînă în zilele noastre. Cele patru volume semnate de Ionel Maftei, conturînd o fizionomie atît de complexă și distinctă ca aceea a culturii și a științei ieșene, contribuie la profilarea unei viitoare fresce spirituale a tuturor provinciilor țării.

Scriș, ca și celelalte, într-un stil sobru și fluent, ocolind orice artificii retorice, noul volum de *personalități ieșene* se adresează unor largi categorii de cititori, indiferent de preocupări, și nu numai celor din Moldova. Rubrica de *anexe*, cu care se încheie sumarul acestei cărți, cuprinde transcrierea unor „ecouri” publicistice sau epistolare pe care le-au determinat aparițiile anterioare și o listă a personalităților ieșene incluse în primele trei volume.

Gh. I. Florescu

DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI, *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 268 p.

Prin strădania unui competent colectiv de arhiviști: Ioana Burlacu, Maria Dogaru, Gabriela Mărășoiu, Marin Mocanu, Ioana Alexandru-Negreanu, Veronica Vasilescu, Gernot Nussbächer, Florea Oprea, Maria Soveja, Ștefan Stănculescu, Elena Stingaciu și Maria Stoian, coordonat de Ionel Gall, istoriografia românească dispune astăzi de un nou instrument de lucru, reclamat cu insistență în ultima vreme: dicționarul „științelor speciale” ale istoriei; „speciale” și nu „auxilare” — termen folosit îndeobște pînă acum —, pentru că de ele „depinde, de fapt, investigarea izvoarelor”, cum se precizează în *Prefață* (p. 5). Desigur, însă, că nu numai arhivistica, cronologia, diplomatica, genealogia, heraldica, paleografia și sigilografia pot fi considerate discipline speciale ale științei istorice; dar, așa cum sintem de la bun început avertizați, dicționarul și-a propus să includă „numai acei termeni din

științele speciale care sînt indispensabile desfășurării activităților arhivistice" (p. 7) și, firește, numai acele discipline, „care studiază izvoarele documentare și elaborează metodologia cercetării acestora” (p. 227, sub voce), furnizînd astfel informația necesară arhivisticii, „știință specială a istoriei a cărei sferă de cercetare o constituie izvoarele scrise pe suporturi friabili” (p. 44 sub voce). În acest fel însă, proiectatul „caracter enciclopedic” (p. 6) este valabil nu mai pentru sfera arhivisticii, și nicidecum pentru cea a istoriologiei, știință care presupune o gamă cu mult mai variată a creativității și, implicit, a cunoașterii umane.

Indiferent însă de raporturile interdisciplinare, cei peste 1500 de termeni incluși în dicționar, definiți cu precizie și claritate, reprezintă un bun cîștig și un îndreptar esențial în munca tuturor celor care lucrează sau doar apelează la arhive. Dicționarul cuprinde, de asemenea, o informație extrem de utilă referitoare la diferite organisme coordonatoare ale activității arhivistice, la publicațiile de specialitate apărute în țara noastră, precum și la principalii reprezentanți ai arhivisticii românești (din rîndul cărora a fost exclus totuși, inexplicabil, reputatul arhivist ieșean, Gh. Ungureanu).

Fînd convinși că *Dicționarul* își va ocupa locul cuvenit pe masa de lucru a tuturor istoricilor care-și extrag substanța informațională din izvoarele documentare, ne permitem, totuși să observăm că lipsa unei bibliografii — cel puțin generale, dacă nu și adiacente termenilor de bază — se resimte. De asemenea, pot fi avute în vedere, pentru o nouă ediție, lărgirea ariei de referință cu terminologia proprie unor discipline speciale citate chiar în dicționar (ca de exemplu, codicologia, criptologia sau filigranologia), eliminarea unor supra-punerii (vezi, de exemplu, *act fals* și *fals*), completarea unor lacune (de exemplu, cu data apariției primelor acte slavo-române sau româno-chirilice, cu întrebuintarea unui stil calendaristic mixt în Moldova pînă la 1572 sau cu scrierea *minusculă*) sau detalierea și precizarea unor accepțiuni. În Moldova, nu se poate proba, de pildă, o *cancelarie domnească* „temeinic organizată încă din sec. al XIV-lea”, iar erudiția marilor logofeți poate fi mai sugestiv ilustrată de numele unui Miron Costin decît al lui Lupu Stroici; *formularul diplomatic moldovenesc* nu inserează martorii în protocol, iar după dispoziție introduce hotarnica; *izvodul* nu are în Moldova sensul dat pentru Țara Românească, însemnînd opis sau perilipsis, dar și manuscris vechi cronicăresc; *semnele diacritice* în slavona românească nu pot fi definite după semnificația lor în scrierea greacă ș.a. Nu sînt, cele de mai sus, decît observații și sugestii recoltate după o sumară consultare a lucrării, întrucît adevărata ei valoare se va verifica în procesul utilizării practice viitoare.

L. Șimianchi

Texte românești din secolul al XVI-lea. I. *Catehismul lui Coreși*; II. *Pravila lui Coreși*; III. *Fragmentul Todorescu*; IV. *Glosele Bogdan*; V. *Prefete și epiloguri*. Ediții critice de EMANUELA BUZA, GHEORGHE CHIVU, MAGDALENA GEORGESCU, ION GHETIE, ALEXANDRA ROMAN MORARU, FLORENTINA ZGRAON. Coordonator ION GHETIE. București, Ed. Academiei R.S.R., 1982. 638 p.

Intocmit de un colectiv de cercetători de la Institutul de lingvistică din București, sub coordonarea lui Ion Gheție, volumul reunește cinci ediții critice de texte românești din secolul XVI: 1) *Catehismul lui Coreși* (ediție de Alexandra Roman Moraru); 2) *Pravila lui Coreși* (ediție de Gheorghe Chivu); 3) *Fragmentul Todorescu* (ediție de Ion Gheție); 4) *Glosele Bogdan* (ediție de Magdalena Georgescu) și 5) *Prefete și epiloguri din secolul al XVI-lea* (ediție de Emanuela Buză și Florentina Zgraon). Fiocare text, în transcriere fonetică interpretativă, este însoțit de un studiu filologic, un studiu lingvistic, o notă asupra ediției, un indice de cuvinte și de facsimilele textului.

Studiul filologic conține observații asupra datării, localizării, paternității, curentului cultural, precum și asupra diverselor probleme de filiație a textului. Mai cuprinde și o „amplă și minuțioasă descriere a monumentului editat (conținut, dimensiuni, scriere, hirtie, tip, de literă, cerneală ș.a.). Problema raportului dintre traducerea românească și originale (slave sau maghiare) a constituit o altă preocupare a editorilor. De asemenea, ei prezintă stadiul actual al cercetărilor privitoare la textul editat, luînd atitudine critică față de opiniile formulate anterior.

În studiul lingvistic sînt prezentate în primul rînd trăsăturile care ajută la definirea structurii lingvistice a textelor, în raport cu evoluția limbii române în a doua jumătate a secolului XVI. Tot studiului de limbă i-a fost integrat și un capitol de grafie, în vederea stabilirii valorii literelor întrebuițate pentru scrierea textelor, prin identificarea sunetelor-tip reproduse cu ajutorul semnelor alfabetului. Nota asupra ediției cuprinde datele esențiale privind modul în care a fost alcătuită ediția. Indicele de cuvinte cuprinde toți termenii (comuni și proprii) existenți în cele cinci texte. Cuvintele-titlu sînt notate în grafie latină în forma curentă astăzi, iar în interiorul articolelor formele sînt reproduse în grafia originală.

Reproducerea facsimilată de la sfîrșitul fiecărei ediții permit cititorului să ia contact cu originalul textelor și să verifice exactitatea interpretărilor făcute de editori.

Culegerea este utilă atît filologilor și lingviștilor, cît și istoricilor, prin numeroasele probleme de istoria culturii românești abordate în fiecare dintre studiile filologice însoțitoare.

Nistor Cioara

Catalogul documentelor Tîrîi Românești din Arhivele Statului, vol. IV, 1613—1634, întocmit de MARCEL-DUMITRU CIUCA, DOINA DUCA-TINCULESCU și SILVIA VATAFU-GAITAN, București, 1981, 9C7 p.

Continuarea editării seriei de cataloage, de instituția ce conservă cele mai numeroase fonduri și colecții de documente, rămîne o constantă îmbucurătoare, apariția celui de-al IV-lea volum al *Catalogului documentelor Tîrîi Românești*, adăugînd un nou și atît de necesar instrument de lucru, folositor cercetătorilor din domenii multiple. Utilitatea acestuia se impune cu atît mai mult, cu cît pe măsură ce investigațiile istorice și de altă natură îmbrățișează o tematică axată pe perioade ce se apropie de mijlocul secolului XVII, cercetătorul se află în fața unui material documentar imens, dispersat în cele mai diferite fonduri și colecții (lista de corespondență o probează), corpus-ul de documente medievale *Documenta Romaniae Historica* ajungînd abia la anul 1634. În același timp, publicațiile mai vechi, în care au fost editate unele acte, sînt mai greu accesibile — așa cum, dealtfel, se remarcă în *Cucintul introductiv* al *Catalogului* — și, am preciza noi, neeficace pentru urmărirea și cercetarea sistematică a unei anume teme.

Cele 1587 regeste de documente (de fapt numai 1582, dacă scădem 6 numere omise și adăugăm unul — 1514 bis), cuprinse în volum, au fost depistate în fonduri și colecții din Arhivele Centrale, filiala Municipiului București și filialele județene ale Arhivelor Statului. Noul volum al *Catalogului* a beneficiat, totodată, de includerea documentelor microfilmate peste hotare, a celor din colecția Bibliotecii Academiei, (aflată acum la Arhivele Statului și denumită, *impropriu*, *Documente istorice*) și a unor rezumate după fișele istoricului și genealogistului P. V. Năsturel.

Riguros întocmit, după principii prestabilite, dar mereu perfectate, în funcție de experiența acumulată și exigența crescîndă a alcătuitoarelor seriei de cataloage (v. edițiile, notele, listele anexe), acest volum ilustrează o manieră exemplară de lucru (un adevărat model și pentru alte instituții păstrătoare de documente istorice), dificultățile și efortul remarcabil pe care-l implică editarea unei asemenea lucrări fiind îndeobște cunoscute, mai ales de cei care sînt angajați în elaborarea și publicarea corpus-ului de izvoare medievale DRH.

Rezumatele mai largi, de multe ori chiar amănunțite, unele incluzînd și extrase, au menirea de a da o imagine cît mai cuprinzătoare a conținutului actelor, cercetătorul fiind scutit, uneori, de consultarea pieselor originale, dispunînd de elementele de bază ale cuprinsului acestora. Indicațiilor bibliografice și descrierilor arhivistice, corect menționate, notelor și listelor anexe, bine alcătuite, li se adaugă un prețios indice de nume și materii și cîteva facsimile ilustrative pentru cancelaria din acea vreme.

În încheierea acestei succinte prezentări subliniem faptul că efortul meritoriu și stăruitor depus la întocmirea *Catalogului IV* s-a materializat într-o reușită deplină ce onorează, în primul rînd, pe editori și, bineînțeles, Direcția Generală a Arhivelor Statului, sub egida căreia se publică seria de *Cataloage*, toate acestea constituind garanția continuării preocupărilor în această direcție și, urmare firească, a apariției, în ritmul proiectat, a următoarelor volume.

D. Agache

NICOLAE MILESCU, *Aritmologia Etica și originalele lor latine*, ediție critică, studiu monografic, traducere, note și indici de PANDELE OLTEANU, București, Ed. „Minerva”, 1982, 408 p.

Programul de restituții al editurii „Minerva” înregistrează cu acest volum un câștig aparte, dată fiind semnificația operei milesciene în peisajul umanismului nostru și anevoioasa ei circulație. Ediția de față reproduce textul *Aritmologiei* (1672) în trei versiuni (latină, slavonă și română), text (știința numerelor) urmat de *Etica*. Îngrijitorul ediției e cunoscutul slavist Pandele Olteanu, care îi atașează o prefață, un studiu monografic, un rezumat în mai multe limbi, bibliografie și indice, făcând din instrumentarul erudit al acestei ediții cel mai cuprinzător excurs cu privire la opera lui N. Milescu. După B. P. Hasdeu, N. Iorga, P. P. Panaitescu, C. C. Giurescu, N. Cartoian, Șt. Ciobanu ș.a., un nou exeget se impune astfel în bibliografia chestiunii. „*Aritmologia și Etica* traduse de Spătar [din J. Camerarius] cu unele amplificări și arăugiri nuanțează viu cununa bogată de peste treizeci de opere, colorată variat ca genuri și mod de expunere, care surprind în mod plăcut pe cititor”, observă editorul (p. 141—142), relevind contribuția acestor texte la dezvoltarea enciclopedismului.

Al. Zub

ION NECULCE, *Opere. Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de GABRIEL ȘTREMPEL, București, Ed. „Minerva”, 1982, 934 p.

În seria de ediții critice a „Minervei”, cunoscutul bibliolog, textolog și editor Gabriel Ștrempele îngrijește un somptuos volum de opere ale lui I. Neculce, exemplar în toate privințele. Vastă introducere, urmată de nota asupra ediției (p. 5—153) ar putea alcătui o carte autonomă asupra cronicarului și a problemelor ridicate de prezenta ediție, de la identificarea precisă a manuscriselor până la ultimele eforturi editoriale. Exegeza asupra cronicii și a adaosului respectiv e trecută în revistă critic, de la M. Kogălniceanu și N. Iorga până la Valeriu Cristea și D. Velciu. O deplină cunoaștere a epocii și a vechiului scris românesc i-a îngăduit editorului să circumstanțieze corect demersul neculcian și să stabilească conjecturi noi, de care ar putea să profite nu numai filologii, dar și istoricii. Punerii la punct ca aceasta, bazate pe o informație exhaustivă și pe o remarcabilă capacitate analitică, sînt totdeauna necesare, fie și — în cazul de față — după ediția filologică îngrijită de Iorgu Iordan. Istoria unei opere cu destin aparte în cultura română se poate reconstitui astfel din ediția prezentă, care oferă în note particularitățile și deosebirile din variante, prin raportare la manuscrisul de bază (253). Textul începe cu *O samă de cuvinte* și continuă cu *letopiseșul*. Un glosar și indici de persoane și locuri înlesnesc utilizarea prețioasei ediții, una monumentală, cu care textologia îndeosebi și istoria culturii noastre îndeobște se poate mîndri.

Al. Zub

POEȚII VACAREȘTI (IANACHE, ALECU ȘI NICOLAE), *Opere*, ediție critică, studiu introductiv, note, glosar, bibliografie și indice de CORNEL CIRSTOIU, București, Ed. „Minerva”, 1982, 509 p.

Un gând fericit a dus la tipărirea acestui volum de scrieri ale Văcăreștilor, fie acestea poetice sau de altă natură. Din opera lui Ianache se reproduc acele *Observații sau băgări-dă-seamă asupra regulelor și orînduieilor gramaticii românești* (1787), cunoscuta *Istorie a prea puternicilor împărați othomani* (1788—1794), ambele scrieri semnificative pentru vîrsta culturală pe care o traversa lumea românească la finele secolului XVIII, apoi citeva stihuri, încheiate cu celebrul epitaf ce fixează „moștenirea” culturală și patriotică a familiei Văcărescu. Este partea cea mai substanțială a volumului. Urmează o selecție de texte poetice din Alecu (multe traduse din greacă) și Nicolae Văcărescu, ultimele însoțite și de cîteva scrisori către nepotul autorului, Iancu Văcărescu, scrisori de cel mai viu interes pentru cunoașterea epocii. Ample note, un glosar, o bibliografie și un indice încheie prețioasa cule-

gere, al cărei editor era pregătit prin studii speciale să ne-o pună la îndemână. În *Studiu introductiv* el se arată din nou un ghid competent, prezentînd de aproape opera celor trei Văcărești, din care și istoricii preocupăți de devenirea culturii noastre au a trage profit. De observat că *Istoria prea puternicilor împărați otomani* se publică acum, după ediția lui Al. Papiu-Iliarian (*Tesauru de monumente istorice*, II, 1863, p. 244—302) înția oară. Prețioase note o însoțesc (p. 439—450) și ele se cuvin alăturate paragrafului din introducere în care se schițează activitatea lui Ianache Văcărescu în acest domeniu (p. 33—43).

Al. Zub

J. J. EHRLER, *Banatul de la origini pînă acum (1774)*, Timișoara, Ed. „Facla”, 1982, 207 p.

În traducerea și cu prefața lui Costin Feneșan, ni se oferă o primă versiune românească a unei relatări cu caracter monografic despre Banatul sec. XVIII, relatare păstrată în manuscris la Biblioteca Universitară din Budapesta. Anunțat în *Tibiscum* (1972) de actualul editor, textul (*Das Banat vom Ursprung bis jetzt*) urmează a fi restituit în forma originală, într-un volum de descrieri privind acea provincie în veacul luminilor. Fost revizor la administrația imperială a Banatului, autorul (Johann Jakob Ehrler) pare a fi elaborat lucrarea (de fapt un amplu raport) în interesul noului guvernator al provinciei, baronul Iosif de Brigido, care își lua, la 1774, funcția în primire. Datele conținute prezintă un real interes pentru istorici, demografi, etnologi etc., dat fiind că ele provin din experiența directă a autorului. O parte istorico-etnologică (cap. I—IV) și alta economico-socială (cap. V—XII) asigură o informare amplă asupra Banatului din epocă, furnizîndu-ne prețioase date statistice și constatări ce completează în mod fericit monografia lui Francisc Griselini.

Al. Zub

Axiologie românească. Antologie, ediție, studiu introductiv, note și comentarii de MIRCEA MĂCIU, București, Ed. „Eminescu”, 1982, 574 p.

Un frumos volum, frumos și la propriu și la figurat, e această antologie axiologică pe care ne-o propune, în somptuoasă ținută grafică, Mircea Măciu. După studii adîncite de sociologie românească (*Sociologia lui Petre Andrei*, 1969; *Interpretări*, 1980) și după o cuprinzătoare selecție de *Texte din gîndirea social-politică progresistă românească* (2 vol., 1979), editorul ne oferă acum o crestomație de texte axiologice, precedată de un substanțial studiu introductiv, care distinge între faza precursorilor pe acest tărîm, cea a constituirii domeniului ca atare și evoluția lui ulterioară. Materia însăși e structurată conform acestei diviziuni tripartite, incluzînd în prima textele din S. Micu Clain, I. Ghica, M. Eminescu, V. Conta, T. Maiorescu, C. Dobrogeanu-Gherea, I. L. Caragiale; în a doua pe A. D. Xenopol, V. Părvan, C. Rădulescu-Motru, S. Mehedinți, Șt. Zeletin, P. Andrei, Eugeniu Speranția, Lucian Blaga, T. Vianu, Mircea Florian; în a treia pe Athanase Joja, Anton Dimitriu, Constantin Noica, Dimitrie Gusti, M. Ralea, Liviu Rusu, Eugen Lovinescu, G. Călinescu, D. D. Roșca. O vastă galerie de spirite, pe traseul căreia severii iluminiști se întîlesc cu entuziaștii romantici, iar aceștia cu generația critică din epoca *Junimii*, care a favorizat cristalizarea unei axiologii românești și evoluția ei ulterioară, de la Xenopol și Părvan la D. D. Roșca și C. Noica. Firește, expunerea introductivă nu putea fi decît schematică, ea urmîrind să orienteze pe cititor, iar nu să-i ofere întreaga armătură ideologică și toate elementele de erudiție ce compun tabloul general. Cît de fidel e acest tablou în alcătuirea propusă de Mircea Măciu? Față de volumul antologic *Din tradițiile gîndirii axiologice românești*, întocmit de Ion Pascadi (1970), noua selecție înseamnă o extindere a cadrului în dublu sens: spre începuturi, pentru a-i stabili primele temelii în epoca luministă; spre actualitate, din care se revendică texte subscrise de Anton Dimitriu, Constantin Noica, Liviu Rusu. Sumare note și comentarii însoțesc textele, sporînd valoarea de instrument de lucru a volumului. O idee mai ales se degajă din această antologie și ea a fost formulată de Petre Andrei, a cărui operă același editor a ținut să o restituie: „Toate creațiunile umane sînt menite să adauge ceva la patrimoniul dobîndit de la strămoși, să sporească această moștenire alcătuită

astfel tradiția culturală a unui neam. Valorile prezentului formează — ca și valorile trecutului — documente, după care urmașii vor caracteriza timpul nostru. Sfortările și luptele aprige, precum și tot zbuciumul vieții actuale a societății, vor forma pentru viitorime numai o verigă din lanțul nesfârșit istoric. Istoria leagă laolaltă inelele, uneori dispartate, și alcătuiește un tor, un șir strâns de fapte, care va pune într-o lumină adevărată, lipsită de subiectivitate, tot ceea ce noi vedem printr-o prismă subiectivă" (*Valorile istorice*). Un efort extraordinar stă la temelia acestui volum și o voință nu mai puțin remarcabilă de a restitui texte esențiale, menite să sprijine continuitatea unei gândiri axiologice românești.

Al. Zub

C. D. ARICESCU, *Scrieri alese*, ediție îngrijită de DAN SIMONESCU și PETRE COSTINESCU, prefața de ȘT. CAZIMIR, București, Ed. „Minerva”, 1982, XXII + 473 p. + ilustr.

Un uitat și un nedreptățit de posteritate, unul care totuși a jucat în epocă un rol notabil, este C. D. Aricescu militantul pașoptist, istoricul, memorialistul, din opera căruia ni se propune o selecție de scrieri alese în seria menită figurilor de rang secund scoasă de *Minerva*. Versuri, teatru, memorialistică, articole de presă, studii istorice, corespondență, toate sînt astăzi „documente”, la care istoricul trebuie să facă recurs pentru a-și întregi imaginea unei epoci de fervoare militantă, de visuri palingenetice și de polemică acerbă, de contestație socială și de credință în puterea progresului. Ultimele rubrici sînt desigur și cele mai interesante, căci reproduc *Memoriile mele* și *Biografia mea*, articole privind mișcarea culturală a epocii, fragmente din *Istoria Cîmpului lungului* și din *Istoria revoluțiunii române de la 1821* (ambele de un interes documentar aparte), alături de scrisori către Iulia Aricescu, G. Bariț, I. Catina, I. Heliade-Rădulescu și I. D. Negulici. Note, glosar, o instructivă bibliografie și cîteva ilustrații încheie volumul.

Al. Zub

N. BĂLCESCU, *Opere*, II, *Scrieri istorice, politice și economice 1848—1852*, ediție critică și note de G. ZANE și ELENA G. ZANE, București, Ed. Academiei R.S.R., 1982, 302 p.

Ediția începută de G. Zane cu mult timp în urmă, ediția din care au apărut deja, la intervale excesiv de mari, volumele IV (1964) și I (1974), continuă cu vol. II, care cuprinde scrieri din ultima perioadă (1848—1852), în afară de *Istoria românilor supt Mihai Voievod Viteazul*, menită a forma vol. III. Să sperăm că acesta din urmă nu va trebui să aștepte scurgerea unui răstimp la fel de mare pentru a încheia o restituție fundamentală. Vol. II reproduce, cu ample note și comentarii, studiul despre *Drepturile românilor către Înalta Poartă*, lucrări colective și acte oficiale din vremea revoluției pașoptiste, un articol despre înfrumusețirea țărănilor, un memoriu relativ la intervenția rusă la 1848, studiul fundamental despre problema economică în Principatele Dunărene (iar în anexă *Reforma socială la români*, apoi cîteva demersuri din ultimii ani pe tărîm istoriografic (*Răzvan Vodă*; *Mersul revoluției în istoria românilor*), cultural (*Precuvîntare la „Cîntarea României”*) și politic (*Manifest către poporul român*; *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848*; *Manualul bunului român*). Un indice de nume și altul de numiri geografice încheie prețiosul volum.

Al. Zub

V. ALECSANDRI, *Opere*, IX, *Correspondență (1861—1870)*, ediție îngrijită, traduceri, note și indici de MARTA ANINEANU, București, Ed. „Minerva”, 1982, 579 p.

Al doilea volum de corespondență din seria *operelor* lui Alecsandri (pentru întîiul, v. *Alfai*, 1982, p. 777) reproduce, cu aceeași acuratețe și aceeași acribie textologică, scrisorile poetului din deceniul șapte, rînduite cronologic și avînd un indice al scrisorilor pe destinatari.

Loturi mai întinse de corespondență către Paulina Alecsandri, Maria Bogdan, Ion Brănișteanu, Ion și Pantazi Ghica, Iacob Negruzzi. Importante cele câteva scrisori către Baligot de Bayne, Al. I. Cuza, M. Kogălniceanu. Adnotări competente le însoțesc. O listă de scrisori din a aceeași perioadă cunoscută numai din semnalări reține interesul cercetătorului. Un întreg sistem de indici înlesnește valorificarea optimă a informațiilor. Rivna, devotamentul și pricepera editoarei suscită stima noastră întreagă.

Al. Zub

B. P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini (Corespondență primită). Text stabilit, traduceri și note de NICOLAE MECU, VIORICA NIȘCOV, AL. SANDULESCU, MIHAI VORNICU. Coordonare și studiu introductiv: AL. SANDULESCU, București, Ed. „Minerva”, 1982, XIX + 403 p.

Un corpus epistolar ce se anunță deosebit de interesant e corespondența hasdeană, din care ni se oferă un prim volum, cuprinzând (din două volume programate) unele scrisori primite de marele cărturar. Altele ar urma să compulseze corespondența emisă. Volumul la care ne referim aici, îngrijit de un colectiv de la Institutul de istorie literară „G. Călinescu” și avînd ca studiu introductiv un text de larg orizont semnat de Al. Sandulescu, adună scrisori de la 107 corespondenți, începînd cu Academia Franceză și terminînd cu Adolfo Messafia. Epistolierii români prevalează ușor asupra celor din afară, însă în ordinea semnificației aceștia din urmă dețin cu certitudine prioritatea. Din prima serie, sînt de amintit I. Bianu, Moses Gastar, Al. Hăjdeu, L. Șăineanu, Gr. Tocilescu, iar din cealaltă G. Ascoli, J. Baudoin de Courtenay, M. Bréal, N. Caix, Angelo de Gubernatis, L. Leger, Gustav Meyer, Franz Miklosich. Cele mai multe datează din ultimul sfert al secolului, cînd Hasdeu se afla în culmea gloriei sale. Este vorba de savanți (filologi, lingviști, istorici), scriitori, publiciști, oameni politici, discipoli, editori și redactori de reviste, admiratori, rude, anonimi etc. Ele provin mai ales din fondurile Arhivei istorice centrale și ale Academiei Române. După volumul în care Paul Cornea și Elena Piru (*Documente și manuscrise literare*, III, 1976) ne-au restituit dialogul epistolar dintre părinte și fiica sa Iulia, avem în față încă un punct de sprijin pentru configurarea mediului social în care s-a mișcat Hasdeu. Mai rău stăm cu scrisorile emise chiar de savant, scrisori în absența cărora dialogul n-ar putea fi decît bănuît pe alocuri. Ca și Xenopol, Hasdeu n-a fost propriu-zis un epistolier, ne previne studiul introductiv, scrisorile lui fiind mai ales funcționale. Ca și Iorga, el a fost un simbol al culturii române și de aceea legăturile cu alți cărturari, cu cei din afara țării îndeosebi, sînt semnificative și merită publicitatea. Pornind de la o atare idee, editorii au știut să asigure acestui prim volum de scrisori către Hasdeu, cu notele și comentariile aferente (un indice urmează a fi inserat în al doilea volum) ținuta științifică necesară. Istoricii au a profitat de bogata lui materie. „Depășind sfera culturii române, observă coordonatorul volumului, corespondența primită de Hasdeu ne oferă, în același timp, un bogat material pentru sociologia culturii, permițîndu-ne să urmărim ecoul operei pînă în straturile cele diverse și mai îndepărtate ale receptorilor” (p. XVI). Legenda se confruntă cu mărturiile de epocă.

Al. Zub

Roman R. Ciorogariu (1852—1936). Studii și documente. Prefață: P. S. Episcop dr. VASILE COMAN. Studii: prof. dr. VASILE POPEANGA și prof. dr. GHEORGHE LIȚIU. Documente, note și comentarii de ANDREI CACIORA, VASILE POPEANGA, MIRCEA TIMBUS, (Oradea), Ed. Episcopiei Ortodoxe Române a Oradei, 1981, 472 p

Generația Marii Uniri numără în rîndurile ei și pe fostul director al Seminarului teologic din Arad și viitor episcop al Oradei, Roman Ciorogariu. A-i închina acestuia un volum de studii și documente constituie astfel nu doar un binemeritat omagiu, ci o contribuție la cunoașterea luptei politice a românilor din Transilvania în ajunul Marii Uniri. Fiindcă Roman Ciorogariu a fost un luptător din primele rînduri, atașat vederilor „tinerilor oșeliți” al căror tribun s-a dovedit a fi în paginile presei transilvănene.

Volumul menit să evoce amintirea prelatului militant pentru cauza națională este deschis cu un cald cuvânt evocator de episcopul Vasile Coman. Două studii minuțioase pun în evidență laturile esențiale ale biografiei (V. Popeangă, *Roman R. Ciorogariu, personalitate marcantă a generației Unirii*, p. 35—102; Gheorghe Lițiu, *Roman Ciorogariu, ctitorul reînființatei episcopii ortodoxe române a Oradiei*, p. 103—130) și un grupaj de 276 piese alcătuiesc partea documentară a lucrării, cuprinzând acte diverse, procese verbale, rapoarte și corespondență (scrisori trimise și primite, multe la și de la S. Albini, Eugen Broce, Miron Cristea, Elie Dăianu, Oct. Goga, N. Iorga, I. Kalinderu, N. Oncu, Gh. Popp ș.a.).

Ștefan Lemny

Scrisori către G. Ibrăileanu, IV, ediție îngrijită de MIHAI BORDEIANU, București, Ed. „Minerva”, 1982, VII + 333 p.

Volumul reunește scrisorile adresate lui Ibrăileanu din fondul Bibliotecii Centrale Universitare (Iași), fond care a alimentat și volumele precedente. Emitenții, dispuși în volum alfabetic, sînt în număr de circa 100, cițiva din ei adresîndu-se (în *Addenda*) altor membri ai redacției: P. Buior, M. Sevastos, C. Stere ș.a. Cu acest volum, prețiosul *corpus* epistolar pare a fi ajuns la capăt, cel puțin în ce privește corespondența primită de Ibrăileanu. Informațiile mai vechi de acest gen despre activitatea criticului și a grupării de la *Viața românească* se completează substanțial prin acelea cuprinse în noua suită de scrisori. Reținem din ele cîteva nume interesînd și pe istorici: Felix Aderca, I. Athanasiu, N. Bănescu, Ilie Bărbulescu, I. Bianu, Andrei Brăniște, Vintilă Brătianu, I. Găvănescu, Ion Grămadă, I. Urban Jarnik, O. G. Lecca, M. Ralea, P. Râșcanu, Radu Rosetti, I. G. Sbiera, I. Simionescu, A. D. Xenopol. Importante se arată a fi mai ales grupajele care contribuie la reconstituirea mediului ambiant, a peisajului sufletească în care s-a înfiripat opera criticului. Ca și în celelalte volume (acelea scoase în colectiv), editorul se arată minuțios pînă la acribie, adnotînd textele, făcînd precizări de istorie literară și de împrejurări social-politice, ilustrînd volumul în chip adecvat. Un indice de nume înlesnește utilizarea noului lot epistolar.

Al. Zub

N. IORGA, *Opere economice*, ediție îngrijită de GEORGETA PENELEA, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 847 p.

Cu acest volum, reunind principalele scrieri de caracter istorico-economic, valorificarea vastei opere a lui N. Iorga intră într-o nouă fază, aceea a editării critice, sistematice, sub egida Institutului care îi poartă numele. Un cuvînt înainte subscris de prof. Ștefan Ștefănescu aduce motivările de rigoare, schițînd liniile de ansamblu ale prodigioasei figuri și principiile actului valorizator: „Propunîndu-ne reeditarea operei lui N. Iorga, ne vom feri să facem apologia acesteia, fapt străin științei și de care memoria lui N. Iorga nu are nevoie; vom evita, totodată, aprecierile simpliste, incompatibile cu nivelul de dezvoltare la care a ajuns istoriografia noastră, vom respecta principiul istorismului” (p. 13). Principiu înțelept și necesar într-o antrepriză de asemenea anvergură. Seria anunțată, o serie deschisă, începe cu *opera economică*, în care Georgeta Penelea, cunoscută și prin contribuția eminentă la editarea operei kogălniciene, reunește cîteva studii fundamentale: 1) *Negoful și meșteșugurile în trecutul românesc* (1906); 2) *Istoria industriilor la români* (1927); 3) *Istoria comerțului cu Orientul* (1939); 4) *Istoria comerțului românesc* (1937). *Nota asupra ediției* dă lămuriri minime de ordin tehnic. Altele relative la structura ansamblului, patronat de Institutul de istorie „N. Iorga” ar fi fost necesare, pentru orientarea cititorului și nu mai puțin a editurilor interesate să contribuie la grăbirea procesului de valorificare. E de știut apoi dacă se consideră, cu acest volum, încheiată munca de editare a scrierilor economice. Studii mai mărunte, risipite în revuistica de specialitate ori sub formă de broșuri, țin de același compartiment, și ele s-ar

cueni, desigur, repuse în circulație. Se va face aceasta și cum? Un studiu liminar despre concepția lui N. Iorga în acest domeniu ar fi fost, iarăși, util. Să sperăm că restituția monumntalei opere va continua într-un ritm convenabil și că ea se va face fără îngustări arbitrare.

Al. Zub

PETRU CARAMAN, *Literatură populară*, Antologie, introducere, note, indici și glosar de ION H. CIUBOTARU, Iași, 1982, XLIII + 448 p. + ilustr.

Primul volum tipărit din vasta moștenire postumă a lui Petru Caraman e un mănunchi de texte folclorice culese de entuziastul cărturar în tinerețe. Apariția lui în *Caietele arhivei de folclor* (III) semnifică pe de o parte revendicarea prestigiosului etnograf și folclorist pentru tradiția culturală a Moldovei, iar pe de altă un important spor documentar pentru arhiva respectivă. O substanțială introducere subscrisă de Ion H. Ciubotaru avertizează asupra preocupărilor de acest gen ale regretatului învățat în ansamblul moștenirii sale etnolingo-folclorice. Este prima „schiță de profil”, din care aflăm timpuriul interes manifestat de Petru Caraman pentru culegerile de folclor. Cele 11 caiete-manuscris din care s-a constituit volumul aparțin anilor 1917—1935. Dar încă în 1916, pe când era elev la Liceul Internat, el scria un studiu etnografic despre însemnătatea morilor în trecutul românesc, ceea ce denotă o îndrumare foarte timpurie spre asemenea valori. Născut în 1898, Petru Caraman avea să devină unul din cei mai de seamă etnologi, a cărui operă nu s-a putut împlini însă public, din păcate, în timpul vieții. Culegerea de folclor ce se publică acum cu largă înțelegere și pietate e o dovadă că munca răzbește în cele din urmă și că justiția, fie și postumă, precumpănește finalmente. Colecția ce ni se oferă (unele piese fiind strinse de colaboratori) cuprinde mai toate speciile folclorice: balade, basme, bocete, cîntece lirice, colinde, descîntece, ghicitori, strigături etc. Valoroase par a fi îndeosebi cele 89 de colinde. Volumul întreg constituie însă un prețios izvor documentar, prin care folcloristica noastră se îmbogățește și prin ea patrimoniul spiritualității românești. Rivna editorului merită nu mai puțin aprecierea și gratitudinea celor ce vor beneficia de noul *corpus*.

Al. Zub

CLAUS STEPHANI, *Zipser Volkererzählungen aus der Maramuresch, der Südbukowina und dem Nösner Land*, Bukarest, „Kriterion“ Verlag, 1981, 282 p.

După *Oben im Wassertal Eine Zipser Chronik* (1970) und *Erfragte Wege Zipser Texte aus Südbukowina* (1970), folcloristul și scriitorul Claus Stephani publică o culegere mai vastă de povestiri țipsărești. Volumul cuprinde 348 de legende și povestiri culese într-un interval de zece ani în Maramureș, Bucovina de sud și Țara Năsăudului. Grupate în opt capitole după criterii tematice — *Despre istorie*, *Despre haiduci și hoști*, *Despre uriași și zmei*, *Despre vrăjitoare*, *zine bune și zine rele*, *Despre diavol și tot felul de vrăji*, *Despre comori ascunse* etc. — textele dau o imagine complexă asupra vieții spirituale a acestei populații din nordul țării noastre. Prezența unor motive specifice și altor grupuri etnice în structura unor povestiri evidențiază interferențele rezultate din conviețuirea în același teritoriu a unor populații de origine germană, slavă și, evident, română. Caracterul ficțional al acestor povestiri nu poate fi pus la îndoială: naratorul popular nu este preocupat de respectarea adevărului istoric, ci de redarea unei anumite atmosfere. Faptele istorice și elementele ficționale sînt subordonate acestui obiectiv, astfel încît textele constituie un izvor important pentru cercetarea istoriei mentalităților acestor grupuri etnice.

Volumul mai cuprinde un studiu introductiv, în care Stephani analizează specificul unor elemente structurale ale povestirii folclorice — loc, timp, narator etc. — și o bogată anexă: explicarea unor termeni, note, indicele denumirilor geografice din texte, lista naratorilor, un scurt istoric al colonizării țipsărilor din nordul României, indicații bibliografice.

Sorin Chișanu

MARIN BADEA, PAMFIL NICHÎȚELEA, *Filozofia istoriei. Orientări și tendințe contemporane*, București, Ed. Politică, 1982, 254 p.

O încercare deloc ușoară de a fixa tendințele actuale în gândirea istorică e acest excurs făcut de cei doi autori din perspectivă marxistă, cu motivația că istoriografia nu mai poate răspunde la întrebările ce o preocupă decât la nivelul unei teorii generale, filosofice. Din vasta panoplie a confruntărilor actuale, autorii au selectat probleme legate de natura faptului istoric, adevăr, semnificația gândirii și a cercetării istorice în practica socială, vocația umanistă a istoriei ș.a., cu grija de a defini curentele de gândire dominante ce confruntă azi istoriografia: Școala *Analelor*, teoria sintezei istorice, structuralismul, prezenteismul, noua gândire economică, istoria cantitativă. Aproape concomitent cu volumul *Filozofia istoriei* semnat de Cătălin Zamfir (Ed. științifică și enciclopedică, 1981), ni se oferă astfel o panoramă a ideilor ce agită lumea istoricilor, panoramă din care se desprinde necesitatea unui dialog continuu cu filosofia. Ea se adaugă altor demersuri convergente (Al. Tanase, V. Isac, *Realitate și cunoaștere în istorie*, Ed. politică, 1980; C. I. Gulian, *Structura și sensul culturii*, Ed. politică, 1980), nu mai puțin caracteristice pentru acest dialog, în care inițiativa aparține deocamdată filosofiei.

Al. Zub

Breve historia de Rumania, coord. MIHNEA GHEORGHIU, Caracas, 1982, 211 p. (El libro menor, 23).

O sinteză din cele pe care străinii și-o doresc pentru a se edifica rapid asupra unui spațiu geopolitic și etnocultural e această scurtă istorie a României, scoasă în Venezuela, de un grup de cercetători sub îngrijirea acad. Mihnea Gheorghiu și avind ca girant în țara gazdă pe istoricul Guillermo Morón. Coordonatorul volumului e și autor al părții privitoare la epoca veche. Tranziția la evul de mijloc e înfățișată de N. S. Tanașoca, iar evul mediu de Fl. Constantiniu, în timp ce Dan Berindei se ocupă de epoca modernă. În fine, partea de contemporană e asigurată de Gh. Buzatu. Cîteva date despre autori încheie acest volum frumos ilustrat și de aleasă ținută grafică. Ceea ce distinge noua sinteză e sobrietatea, concizia, efortul de a lămurii fără ostentație și de a problematiza. Un just echilibru între latura factologică și considerațiile de ansamblu face ca lectura să fie agreabilă.

Al. Zub

CORNELIA BODEA, VIRGIL CÂNDEA, *Transilvania in the History of the Romanians*, New York, Columbia University Press, 1982, 180 p.

Seria „East European Monographs”, bine cunoscută specialiștilor, a sporit cu o nouă carte, aceasta cu privire la destinul Transilvaniei în durată românească. Autorii, Cornelia Bodea și Virgil Căndea, pun astfel la îndemina celor interesați o sinteză menită să integreze provincia intracarpatică în istoria românilor și într-un context mai larg, singurul convenabil unei tratări științifice. După sintezele mai vechi întocmite de N. Iorga, Miron Constantinescu (colectiv), C. C. Giurescu, Șt. Pascu, Keith Hitchins ș.a., autorii volumului *Transilvania in the History of the Romanians* fac un nou efort de valorificare a datelor intrate între timp în circuitul științific, oferind tacit o replică la interpretările tendențioase date de unii istorici interesați și abuzivi. Din cele mai vechi timpuri pînă în epoca noastră, ni se prezintă, în douăzeci de capitole, cadrul istoric de evoluție, vicisitudinile, aportul la crearea României moderne, valorile cele mai pregnante ale provinciei. Scrupulul științific e dublat în noua sinteză de preocuparea de a defini clar așa-zisa problemă a Transilvaniei, produs caracteristic al mistificării naționaliste. Scrisă cu claritate și cu armătura tehnică de rigoare, ea răspunde unei trebuințe de limpezire și de persuasiune.

Al. Zub

ȘTEFAN PASCU (sub red.), *Istoria gândirii și creației științifice și tehnice românești, I. Din antichitate până la formarea științei moderne*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1982, 391 p.

Un prim volum dintr-o sinteză, încă nedefinită, cu privire la istoria creației științifice și tehnice din zona carpato-danubio-pontică, propune o vedere de ansamblu asupra acestui domeniu de extremă complexitate, față de care istoriografia noastră a rămas încă atît de dătoare. Un colectiv de specialiști, coordonat de acad. Ștefan Pascu, l-a dus pînă la capăt, răspunzînd unei exigențe a domeniului însuși. Motivînd inițiativa, coordonatorul o subordonează (*Introducere generală*) dublului concept de *cultură și civilizație*, evocînd cîteva elemente de permanență convergente: tradiția, experiența proprie, influențele sau împrumuturile, dar punînd accentul pe nevoia de a răspunde adecvat la imperativele realității, ca sursă primordială a oricărei creații. Tratatul va cuprinde așadar, valorile tehnico-științifice create în spațiul amintit sau chiar în afara acestuia de către creatori care au activat în străinătate. Primul volum începe cu un preambul privitor la raportul dintre cultură și civilizație, știință și societate (acad. Ștefan Pascu), ca mod de acomodare a cititorului cu problematica acestei sinteze. Primele realizări tehnico-științifice sînt puse, cum era firesc, pe seama multîmilor anonime, din care s-au detașat apoi creatori individuali, cu atît mai ușor de circumseris cu cît ne apropiem de actualitate. Partea a doua se referă la creația tehnico-științifică populară, evocînd într-un prim capitol *creația tehnică* (Corneliu Bucur), iar în următorul (Maria Bocșe) elemente de știință populară românească. Partea a treia se referă în mod expres la epoca veche, ocupîndu-se de creația științifică și tehnică la geto-daci (I. Horațiu Crișan, Valeriu Cazacu), în epoca romană (D. Protase, Valeriu Cazacu) și în mileniul obscur (Șt. Pascu, Valeriu Cazacu). O ultimă parte înfățișează condițiile economice și social-politice ale dezvoltării tehnico-științifice în evul mediu (Șt. Olteanu, Valeriu Cazacu), apoi aportul umanismului și „preiluminismului” (Al. Dușu și Zamfira Mihail), cu care volumul se și încheie. Un rezumat în limbi străine tinde să-i asigure o mai largă accesibilitate în ceea ce propune substanțial. Un indice îi sporește utilitatea pentru specialiști. După contribuțiile mai vechi (N. Iorga, C. C. Giurescu ș.a.) care n-au putut fi decît unilaterale sau fragmentare, avem în față o primă parte dintr-o sinteză, pe cît de utilă pe atît de anevoioasă, dată fiind amploarea și complexitatea materiei.

Al. Zub

AL. ROSETTI, *Schiță de istorie socială a limbii române*, București, Ed. „Eminescu”, 1982, 54 p.

Sintetic și sobru, ca în toate lucrările pe care le-a scris, acad. Al. Rosetti abordează acum unele aspecte sociale din istoria limbii, înțelegînd prin istoria socială a unei limbi felul în care o comunitate socială se oglindește în limba pe care o folosește. Căci „tot ce acționează asupra grupului social acționează asupra limbii”, deși „variațiile limbii nu sînt în mod necesar consecința imediată și directă a schimbărilor sociale” (p. 9). Ce revelații ne poate oferi, sub acest unghi, vocabularul de origine păstorească? Cum se reflectă în limbă simbioza slavo-română? Ce putem ști, prin același intermediu, despre civilizația rurală? Despre starea socială a locuitorilor? Ce ne spune terminologia familiei sau cea creștină? Răspunsurile n-au putut fi decît schițate și ele invită la aprofundări și dezvoltări viitoare.

Al. Zub

ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA, *Itinerarii prin cultură*, București, Ed. „Eminescu”, 1982, 428 p.

Cele cîteva zeci de eseuri, scrise cu siguranța omului de cultură și cu vioiciunea omului de spirit, interesează deopotrivă pe istoric și pe literat, pe oricine gîndește asupra destinului civilizației românești și a locului ei în matricea europeană. Istoricul va fi, desigur, atras în primul rînd de paginile pe care autoarea le închină lui Dosoftei, Cantemir, Iorga, Gh. I. Brătianu. În special ultimele două eseuri capătă, pentru cel care vrea să înțeleagă aceste

două personalități ale României interbelice, o semnificație deosebită. *Nicolae Iorga* — o mare conștiință a vremii conturează profilul savantului situat „ca un uriaș, dincolo de perspectiva celorlalți, mai sus, într-un unghi de mai vastă cuprindere și de certă incidență cu istoria și cultura universală”. Celălalt eseu — *Gheorghe Brătianu*, — *profesorul și cărturarul* — are duioasele accente ale evocării unui fost dascăl, om delicat și modest, deși „de notorietate românească și europeană deja bine împămîntenită”, cu „un suris blajin, binevoitor” și „o timiditate de adolescent”.

Neputînd zăbovi asupra mai multor eseuri — remarc, totuși, pe acelea despre Ana de Noailles, Elena Văcărescu, Mircea Eliade și George Uscătescu — nu pot să nu semnaliez, încă o dată, rostul adînc pe care îl au asemenea culegeri, fixînd în conștiința publică imaginea valorilor autentice generate de poporul român de-a lungul veacurilor.

Ștefan S. Gorovei

VICTOR TUFESCU, *Oameni din Carpați*, București, Ed. „Sport-Turism”, 1982, 206 p.

Despre Carpații României și viața locuitorilor de la munte s-a scris mult. Au făcut-o geografii în primul rînd, dar și istoricii, etnografii, folcloriștii și filologii, români și străini. Li s-a spus, pentru a le defini cît mai aproape de adevăr rostul în istoria noastră, „coloană vertebrală”, „axa neamului”, „arie de umanitate”, „leagăn de polarizare a românismului” etc. S-a făcut, de asemenea, legătura între numele acestui lanț muntos și acela al unui trib dacic, *carpii*.

Interesul pentru această unitate de relief a pămîntului românesc este explicabil. Munții geografiei noastre s-au dovedit un element de „sudare” a poporului român. Carpații României n-au fost, nîcînd, un „hotar”, o „barieră”, un „zid greu de străbătut” care să împiedice legăturile dintre români. Numeroasele trecători, pasuri de culme („predealuri”) și de vale au ușurat legăturile dintre provinciile românești situate de o parte și de alta a arcului carpatic.

În această manieră se prezintă muntele și oamenii lui în cartea profesorului Victor Tufescu. O carte în care omul de știință, cercetător și iubitor al muntelui și patriotul se regăsește deopotrivă. Este, în paginile acestei lucrări, o prezentare sensibilă, dar ponderată, fără exaltare și fără exagerare (de care multe lucrări științifice n-au fost scutite), a muntelui cu bogățiile și binefacerile lui, dar și cu asprimile lui și, mai ales, cu acei oameni viguroși, care au știut să învingă „veacurile de nenoroc”, acei oameni ce dau măsura lucrurilor, a istoriei însăși.

Se găsesc, în aceste frumoase pagini, fapte de trecut și de prezent, după cum nu lipsesc sugestiile pentru viitorul acestei „arii de umanitate” care sînt Carpații României.

Obști țărănești și „țări”, oameni și turme, nedei, agricultură, meșteșuguri, minerit și plutărit, păduri, ape și fînețe, sate și orașe, obiceiuri și priveriști, toate acestea, bine gîndite și frumos rînduite, oferă o lectură instructivă și plăcută.

Ion Todoran

LUCIAN BLAGA, *Zum Wesen der rumänischen Volksseele*, herausgegeben von MIRCEA FLONTA, București, Verlag „Minerva”, 1982, 269 p.

O ediție începută cu patru decenii în urmă, sub veghea autorului însuși, vede abia acum lumina zilei. Ea cuprinde o succintă sinteză a spațiului mioritic (1936), partea a doua din *Trilogia culturii*, al cărei titlu (*Despre esența sufletului popular românesc*) a fost asumat de editor pentru volumul întreg. Alte teme: spiritualitate bipolară; transcendența; pitorescul și revelație; spirit și ornamentică; nostalgie; evoluție și involuție; înfrîuriri modelatoare și catalitice etc. Distincția din urmă ușurează înțelegerea modernizării românești la contactul cu diverse culturi. Influența franceză ar fi modelatoare, tiranică, absorbantă; cea germană, catalitică, înlesnind fixarea unei identități proprii, autodefinirea (p. 242—243). Încitantă, dar discutabilă științific, e însă ideea că după moartea lui Ștefan cel Mare noi n-am fi avut decît o pseudo-istorie, o istorie prin reacție și nu una prin evoluție firească (p. 238). Discutabilă, fiindcă istoria nu trebuie abordată numai la nivelul evenimentelor

diplomatice și politico-militare, unde marile imperii din jur și-au spus în adevăr cuvântul, dar și la acela al structurilor, instituțiilor, vieții cotidiene, sentimentelor, ideilor, mentalităților etc. Căutată în alt „registru”, istoria se dezvăluie și aici la fel de autentică: este istoria duratei lungi (în termeni braudelieni), iar nu aceea a timpului scurt, febril, convulsiv, al evenimențialului. În alți termeni, Blaga însuși a intuit această realitate profundă, care explică „miracolul” supraviețuirii noastre. Dincolo de înfrîngeri și dincolo de „sabotarea istoriei”, el descoperă o esență românească, o „matrice” recognoscibilă în creația populară, acel apriorism etnic, cu a cărui definire se și încheie volumul, un volum tradus de Julius Draser și prefațat de Dumitru Ghișe. Pentru străinătatea germanofonă nu se putea o mai bună introducere în problematica spiritualității noastre.

Al. Zub

Romania between East and West. Historical Essays in Memory of Constantin C. Giurescu, ed. by STEPHEN FISCHER-GALAȚI, RADU R. FLORESCU and GEORGE R. URSUL, New York, Columbia University Press, 1982, 414 p. (East European Monographs, 103).

Seria de monografii scoasă de revista *East European Quarterly*, ajunsă la un număr respectabil, a sporit cu un nou volum, dedicat istoricului Constantin C. Giurescu, sub un titlu problematizant și de un larg interes: *România între est și vest*, titlu de care s-a mai făcut uz la diverse ocazii, dar care în contextul acestei culegeri omagiale capătă un sens în plus, legat de adevărul istoricului la destinul țării sale. Sînt mai ales lucrări despre personalitatea, opera și rolul lui C. C. Giurescu în istoria României. „E drept să spunem nu numai că el i-a plasat pe români în istoria lumii, dar și că, mai ales, a plasat România în istoria secolului XX, și a făcut-o cu autoritate și eleganță”, observă S. Fischer-Galați în prefață, motivînd această inițiativă, întreprinsă la moartea istoricului și adusă acum la împlinire, după cinci ani, într-o formă distinsă și cu preocuparea de a răspunde unei duble finalități: cunoașterea unui istoric de seamă și deopotrivă a țării sale, plasată dilematic între est și vest. Cîteva texte privesc biografia și opera istoricului, evocată în ansamblu sau aspectual. Considerații introductive (R. Florescu), amintiri personale (J. C. Dragan), opera de sinteză (P. E. Michelson) și de popularizare (C. Popișteanu), contribuțiile aduse la cunoașterea mileniului obscur (V. Cîndea) și la dezvoltarea relațiilor româno-americane (P. Cernovodeanu) constituie grupajul omagial. Așadar, date biobibliografice, un examen privitor la eforturile de sinteză și aspecte din operă. Cele mai bogate pentru cunoașterea cărturarului sînt desigur paginile subscrise de P. E. Michelson, pagini întemeiate pe o vastă explorare a operei și a contextului istoriografic în care aceasta s-a înfiripat în perioada 1919—1947. Alte studii privesc diverse probleme de istorie românească: imaginea lui Dracula în lumea slavă (R. McNally), hatmanul Mazepa în literatura noastră (D. Dvoicenko-Markov), clasele sociale și fermentul social în Bucureștii secolului XIX (R. R. Florescu), concepția economică a lui Bălcescu (B. C. Fryer). Interesant și util studiul lui L. A. Cohen despre chestiunea evreiască în epoca renașterii naționale. Un alt text se referă la biserica ortodoxă română după războiul independent (G. R. Ursul), iar cîteva observații asupra aceluiași război din perspectivă americană subscrise J. F. Clarke. Relațiile româno-americane constituie o temă distinctă, diversificată abordată de G. F. Torrey, G. Bobango, I. Stanciu, S. Fischer-Galați, P. D. Quinlan, R. Forrest, P. Cernovodeanu. În fine, o altă contribuție semnificativă privește originile politicii românești a petrolului (Gh. Buzatu). E un volum dens, cu o tematică variată. Omagiul adus postum istoricului român, căruia îi datorăm o operă dintre cele mai însemnate, e în același timp un omagiu adus României. O tentă memorialistică nuanțază primele texte, urmate de contribuții istoriografice și de exegeze privitoare la diverse momente ale istoriei românești. Volum elegant, realizat cu acuratețe, util deopotrivă pentru cei ce se ocupă de evoluția gândirii românești și pentru cei interesați de istoria economică și social-politică a acestui spațiu.

Al. Zub

Din istoria relațiilor culturale hispano-române (1960—1980). Bibliografie selectivă, București, f.e. 1981, 202 p. multipl. (Universitatea din București, Facultatea de limbi și literaturi străine).

O lucrare elaborată de studenți sub îndrumarea lectorului Domnița Dumitrescu Sirbu își propune să continue bibliografia elaborată în 1959 de un colectiv sub conducerea lui Tudor Vianu (*Echos ibériques et hispano-américains en Roumaine*), cuprinzând de data aceasta materialele apărute între 1960—1980. Ele sînt ordonate în două secțiuni — Spania și America latină — fiecare subdivizată după criterii tematice: generalități (cuprinzînd lucrări de sinteză, cărți de călătorie, studii comparate hispano-române ș.a.), autori traduși în limba română și cuprinzînd la sfîrșit o listă a literaturii române tradusă în limba spaniolă.

Deficitară sub raportul structurii și al metodologiei, lipsită de un indice de nume, lucrarea reprezintă un instrument de lucru de natură să sugereze „mersul ascendent” al relațiilor culturale hispano-române (p. 6). „În chip de prefață”, îngrijitoarea lucrării punctează cîteva momente semnificative din istoria contactelor culturale româno-spaniole și hispano-americane.

Ștefan Lemny

100 Years of American-Romanians Relations. Edited by RADU FLORESCU, Roma, Ed. „Nagard”, 1982, 158 p. (The East European Research Center).

Sînt reunite în acest volum lucrările simpozionului din 1980 ținut sub auspiciile Centrului de studii est-europene și dedicat împlinirii a 100 de ani de relații oficiale româno-americane. Asupra contextului aniversativ ne lămurește Radu Florescu în *Prefață*, în timp ce Iosif C. Drăgan fixează în *Introducere* originile acestor relații încă în epoca bronzului, cînd tracii ar fi ajuns pe coastele americane — idee bizară — înaintea celtilor, vikingilor, a lui Cristofor Columb și Amerigo Vespucci! Episoadele biografice din istoria acestor relații semnalează Radu R. Florescu (despre căpitanul John Smith și România), Demetrius Dvoichenko-Markov (din nou despre Samuilă Damian și Franklin), Lloyd A. Cohen (în legătură cu Peixotto și începutul relațiilor diplomatice româno-americane), Glenn E. Torrey (Charles J. Vopicka și românii în 1913—1921). Istoria propriu-zisă a relațiilor româno-americane este urmărită pe plan diplomatic și politic de Ion Stanciu (etapa 1860—1870), Paul D. Quinlan (S.U.A. și problema Transilvaniei în al doilea război mondial), Joseph Harrington (între anii 1945—1969), și în plan cultural de Cornelia Bodea și Paul Cernovodeanu. Alte articole se ocupă de emigrarea românilor în America la începutul acestui secol (Gerald J. Bobango), solidaritatea românilor cu revoluția americană și cu forțele Unirii în războiul civil (Ilie Ceaușescu), biserica ortodoxă din S.U.A. (George R. Ursul).

O privire de ansamblu asupra relațiilor diplomatice mai face Stephen Fischer-Galați, iar aspectele contemporane ale acestui capitol sînt relevante de Robert Weiner (*Politica românească la O.N.U.*) și Mary Ellen Fischer (*Relațiile româno-americane între 1965—1980*).

O notă de dilentism se resimte în cîteva din lucrările care marchează acest demers util în cunoașterea relațiilor dintre cele două popoare.

Ștefan Lemny

Antichitatea și moștenirea ei spirituală, în *Actele Sesiunii de comunicări ale Societății de studii clasice din R.S.R.* 30 mai—1 iunie 1980, [Iași, 1982], II+339 p.

Sub formă multiplicată, volumul prezintă lucrările Sesiunii cu tema enunțată în titlu, reunind filologi, istorici, filosofi. Accentul s-a îndreptat cu precădere spre moștenirea lingvistică și literară în legătură cu traco-daca (G. Ivănescu, C. Frîncu) și limbile „preantice” din sud-estul Europei (A. Vraciu), împrumuturile grecești (I. Fischer), lexicologia latină (M. Iliescu, L. Fassel, L. Vald ș.a.), opera cantemiriană (D. Slușanschi, D. Moldovanu) sau aceea a lui M. Eminescu. O secțiune privește moștenirea spirituală a antichității din perspectivă

istorică și filosofică. Sînt de reținut aici contribuțiile lui T. Ghideanu și P. Dunca (despre spiritualitatea și, respectiv, mitologia geto-dacă), Vl. Iliescu (romanitatea dunăreană în jurul anului 600 e.n.), M. Jacotă (viața în Cilicia în scrisorile lui Cicero), M. Vasilescu (Vergilius și propaganda augustană), C. Marin (miturile creației la Mircea Eliade), altele fiind prezentate în rezumat.

Ștefan Lemny

Din istoria slavisticii românești, Coordonator : ELENA LINȚA, București, 1982, 404 p. multipl. (Universitatea din București).

Volumul reunește lucrările prezentate la Simpozionul dedicat în octombrie 1981 împlinirii a 9 decenii de la înființarea catedrei de limbi slave. O primă parte cuprinde alocuțiunile de deschidere (rostit de Ioan-Ioviț Popescu, Paul Miclău, Mirco Jivcovi, Mihail Novicov) și studii bilanțiere privind predarea limbilor și literaturilor slave la Universitatea din București. Sînt avute, de asemenea, în vedere istoria slavisticii la Universitatea din Cluj-Napoca, contribuția slavistilor din țara noastră la studierea culturii ucrainiene și unele probleme de semantică în rusistica românească. Ion Bogdan, întemeietorul primei catedre de limbi slave din România este evocat de Gh. Mihăilă și Elena Lința, care semnează cordonarea volumului. O altă parte cuprinde contribuții la slavistica românească prilejuite de analiza *Fiziologului* sub aspect stilistic (Pandele Olteanu), de manuscrisele slavo-române de la Biblioteca națională din Sofia (Zlatca Iuffu) și de mai multe analize lexicale (între care Mihai Lozbă se ocupă de toponime și entopie în textele slavone din Moldova, insistînd asupra numelui *Iași*). Mihai Mitu semnalează tot aici cîteva știri despre limba română apărute în revista pragueză *Hesaprus* în 1813.

Interesul pentru slavistica modernă și contemporană se detașează din ultima parte a volumului, un volum menit să supună atenției un domeniu al cărui studiu se cuvine a fi cultivat cu toată atenția în continuare.

Ștefan Lemny

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA, INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ, *Studii de onomastică*, III, volum îngrijit de IOAN PĂTRUȚ, EUGEN PAVEL, ION ROȘIANU, AUGUSTIN POP și GABRIEL VASILIU, Cluj-Napoca, 1982, 408 p. multipl.

Înglobînd 31 de contribuții, prezentate la cel de al VI-lea „Simpozion național de onomastică”, ale cărui lucrări s-au desfășurat la Cluj-Napoca, în zilele de 16—17 octombrie 1981, noul volum, închinat memoriei lui Vasile Bogrea (1881—1926), suscită, fără îndoială, prin diversitatea sa tematică și competența interpretărilor, un interes major. Alături de studiile ce introspectează aspectele teoretice și metodologice ale disciplinei: cercetarea comparativă (Benedek Pirokska), calcul toponimic (Sigismund Bedzei), reflectarea nivelului limbii și al vorbirii în numele proprii (Viorica Florea), specificitățile toponimiei (Marius I. Oros), numele colective (Sabin Vlad) sau etimologia populară (Malvina Pătruț), se află astfel cîteva care fructifică problematica raporturilor propriului domeniu cu cel al științelor conexe: istoria și geografia (Ioan Pătruț), dialectologia (A. Cristureanu) sau arheologia (Vasile Ioniță). Majoritatea sînt, cum era de altfel și firesc, intervențiile referitoare la accepțiunile particulare ale fenomenului onomastic, în funcție de spațiu (Viorica Goicu, E. Janitssek, Gheorghe Moldoveanu, Tulu Racotă, Adrian Rezeanu și Onufrie Vinteler), de sistem (Mariana Istrate, Vasile Goran și Mihai Petre) sau de sursă (Viorica Pamfil, Eugen Pavel, Marica Pietreanu, Augustin Pop, I. T. Stan, V. M. Ungureanu și Ștefan Vișovan). O semnificație aparte comportă comunicarea prof. dr. Radu Flora, de la Universitatea din Belgrad: *Unele considerații despre porecele românești din Voivodina (Jugoslavia)*.

Menționăm, pentru implicațiile directe asupra interpretării istorice studiile semnate de Mircea Homorodean, *Despre toponimul Troian* (p. 97—105), în care se respinge explicația tradițională a toponimului — conform căreia acesta ar conserva amintirea împăratului roman cu același nume —, propunîndu-se includerea lui „în bogata serie a termenilor românești și, cum vom vedea, foarte probabil *romanici*, privitori la căile de comunicație (cu deosebire

la drumuri naturale adâncite)" (p. 101); de Victor Iancu *In legătură cu schimbarea numelor de localități* (p. 106—115), semnalând erorile comise cu prilejul denominărilor oficiale și, mai ales, propunând soluții raționale, perfect acceptabile și meritând a fi supuse atenției forurilor competente, având în vedere că toponimia constituie — după cum se știe — o parte componentă a patrimoniului istoric național; de Dragoș Moldovanu, *Ipoteza originii săsești a numelui Moldova* (p. 144—183), studiu ce se recomandă, indiscutabil, drept cel mai erudit și mai riguros metodologic din întreaga culegere, dar oferind cititorului, după respingerea ipotezei originii săsești a numelui, doar o invitație — din multe posibile — la lectura secvenței viitoare; și de Ion Popescu-Sireteanu, *Numele Moldova* (p. 290—300), unde se ilustrează aserțiunea că „Moldova, Moldava reprezintă formele devenite oficiale ale mai vechilor Moldôus, Moldăua, Moldăva", formate din „Moldo, Molda, Moldea", apelative dintr-un „complex lexical" tradițional, „creât în limba română" și definind însușirea „de a fi pietros, tare, de a avea tăria pietrei, rezistență, iar riului i s-a dat acest nume prin extensiune, după albia bogată în bolovani" (p. 299) — dar eludându-se imperativul elementar al disciplinei de a proceda prin comparație și eliminare — așa cum exemplifică, chiar în volum, Benedek Piroška și demonstrează apoi Dragoș Moldovan — la individualizare și definire exactă a semnificării unui termen.

L. Șimonechi

CAROL GÖLLNER (red.), *Studii de istoria naționalității germane și a înfrățirii ei cu națiunea română*, vol. II, București, Ed. Politică, 1981.

Noul volum dedicat naționalității germane din România cuprinde studii privind istoria acesteia de la instaurarea stăpînirii austriece în Transilvania pînă la prăbușirea imperiului austro-ungar și formarea statului național unitar român. Maja Philippi se ocupă de *Răscoala brașovenilor din 1688*, în timpul căreia conducătorul răscoalei, Kaspar Kreisch, a cerut ajutor domnului muntean Șerban Cantacuzino. Johann Wolf subscrise un substanțial studiu despre colonizările de șvabi în Banat (sec. XVIII), în timp ce Costin Feneșan prezintă casa frăției minerilor și metalurgiștilor din aceeași provincie, iar Thomas Nägler contribuția sașilor la dezvoltarea economică a Transilvaniei. Năzuințe comune ale populațiilor din această zonă la 1848, indiferent de originea etnică, relevă Carol Göllner, urmat de Simion Retegan, care pune în lumină interferențe politice româno-săsești în perioada care a precedat instituirea dualismului, și de Liliana Popa, care studiază procesele de presă din Sibiu (1877—1879). Aspecte ale luptei comune (româno-săsești) contra regimului dualist se degajă din scurta sinteză a lui Martin Rill. Alte aspecte, relative la mișcarea muncitorească de data aceasta, sînt în evidență I. Ciacală, V. Ciobanu, Wiljam Marin. Doina Nägler se ocupă de aportul tipografilor sași la cunoașterea relațiilor de cultură româno-săsești în sec. XVII—XIX, în timp ce Anca Goția sistematizează preocupările de folclor românesc la cărturarii germani din Transilvania și Banat în sec. XIX (Arthur și Albert Schott, Ludwig Vinzenz Fischer, Martin Samuel Möckesch, Josef Marlin Johann Karl Schuller, Friedrich Wilhelm Schuster, Franz Obert, Wilhelm Schmidt, Josef Carl, Hintz-Hințescu). O privire de ansamblu asupra relațiilor culturale dintre românii și sașii transilvăneni în epoca modernă aruncă Joachim Wittstock, în timp ce Lucian Gruia remarcă prezența lui Stephan Ludwig Roth în conștiința românilor. Pînă la efectuarea unor studii mai adîncite, volumul de față oferă noi puncte de sprijin pentru cunoașterea istoriei naționalității germane din spațiul românesc în decurs de aproape trei secole.

Al. Zub

Cercetări de științe sociale, Tirgu Mureș, 1982, 496 p.

Acest volum reunește în paginile sale studii și articole de etnografie, istorie, istorie de presei și istorie a arhitecturii, semnate, în cea mai mare parte, de cercetători ai Centrului de științe sociale din Tirgu Mureș. Studiul introductiv, intitulat *25 de ani de cercetări în domeniul științelor sociale la Tirgu Mureș*, trece în revistă activitatea celor care au fost angajați, după 1957, în investigarea trecutului istoric al țării, atunci cînd acesteia i s-a creat, aici, un cadru organizatoric adecvat. Tenta bilanțieră a demersului întreprins de Vasile Rus

și Ioan Chiorean conferă volumului la care ne referim un caracter aniversar, sesizabil și în structura sumarului, care reunește contribuțiile tuturor aceluia care se constituie, în momentul de față, în frontul cercetării științifice din acest important centru al țării. În prima parte a sumarului sînt incluse contribuții care abordează diverse teme de sociologie, datorate lui Ioan Jude, Iustin Sfăriac, Alexandru Lazăr, Vécsei Carol, Pompei Belciug, Florin Ciotea, cu excepția articolului semnat de V. Rus. Partea a doua și cea mai cuprinzătoare are următorul conținut: *Mențiuni despre sistemul ortografic al lui Timotei Cipariu* (Valeriu Nițu), *Un izvor transilvănean contemporan despre mișcarea antihabsburgică condusă de Francisc Rákóczi II — jurnalul căpitanului Mihail Teleki II* (Ioan Chiorean, Tonk Alexandru), *Dezvoltarea agriculturii țărănești din scaunul Mureș în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea (1722—1820)* (Szabo Nicolae), *Participarea districtului autonom al Năsăudului la mișcarea națională română din Transilvania în perioada 1861—1876* (Ioan Popa), *Activitatea lui Iacob Bologa în cadrul Astei* (Maria Ploșteanu), *Alexandru I. Cuza în anii exilului (1866—1873). Ecouri interne și implicații diplomatice. (Noi mărturii)* (Grigore Ploșteanu), *Considerații asupra desfășurării operațiunilor financiare ale băncilor românești din Transilvania în epoca de pînă la 1918* (Vasile Dobrescu), *Monente din lupta oamenilor muncii de pe valea superioară a Mureșului împotriva exploatarei sociale în anii 1934—1940* (Ioan Chiorean), *„Întîlnirea de la Tirgu Mureș” din 1937 — manifestare politică democratică și antifascistă a naționalităților maghiare din România (Turzai Maria) și Confruntări literare în problema tradiției și a inovației în presa românească și de limbă maghiară din Transilvania (1918—1944)* (Silvia Urdea, Olosz Katalin). Alexandru Bauer încheie acest sumar atît de bogat și divers ca o problemă, cu studiul: *Contribuție la cunoașterea arhitecturii monumentale. Două edificii civile din perioada renașterii în Tirgu Mureș*.

Desigur, aria căreia îi sînt circumscrise aceste investigații nu depășește decît arareori spațiul mureșean, extinzîndu-se asupra întregii Transilvanii. Procedînd astfel, autorii volumului în discuție au încercat să contureze și să definească dimensiunile exacte și conținutul adevărat al istoriei acestor străvechi pămînturi românești. Fără asemenea studii nu vom reuși niciodată să refacem tabloul de ansamblu al devenirii noastre istorice, a cărui reconstituire detaliată reclamă explorarea și deci cunoașterea trecutului mai îndepărtat sau mai apropiat al tuturor regiunilor țării. Prin temeinicia documentării, prin responsabilitatea interpretării, precum și prin probitatea științifică demonstrată de toate studiile care alcătuiesc acest volum, *Centrul de științe sociale din Tirgu Mureș* se afirmă, încă o dată, ca o instituție științifică de prestigiu, angajată plenar în efortul general al tuturor celor aplecați asupra trecutului românesc, atît de plin de istorie sau interesați de prezentul și viitorul țării.

Gh. I. Florescu

Îndrumător bisericesc III, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1982, 328 p.

Ca și volumele precedente, cel de față are o structură de almanah și răspunde unui larg evantai de exigențe. În afară de îndrumările catihetice și morale, sînt de găsit în cuprinsul său texte ce interesează și pe istorici, unele de caracter foarte general, precum acela privitor la caracteristicile spirituale ale ortodoxiei autohtone (prof. Ioan G. Coman), altele de un caracter mai restrîns, între care niște pagini despre rolul clerului în adoptarea limbii române de către biserică (I. D. Lăudat), altele despre folcloristica bănățeană (Petru Rezuș), riturile funerare folclorice precreștine (Iova Firica) etc. Un articol despre desființarea castrului episcopal Timiș (1232) și reînființarea Mitropoliei Banatului se publică sub semnătura regretatului I. D. Suci, un altul despre biserica din Streișingheorgiu (sec. XII) sub aceea a lui Dan Emil Nicolău. La patru secole de la tipărirea *Paliei de la Orăștie*, Ion B. Mureșianu îi evocă semnificația istorico-culturală. Să notăm însă un text despre *Banatul și cavalerii teutoni* (C. Domănișteanu), urmat de altul despre un martir al ortodoxiei în *Cronica Banatului* (M. B. Ruscanu), de cîteva pagini despre bănățeni și mișcarea memorandistă (pr. Gheorghe Naghi), de altele încă despre Aurel Vlaicu (Liviu Marghitan). În genere, texte de istorie locală, scrise pentru a satisface curiozitatea cea mai largă, fără a sacrifica totuși conținutul științific. Demea de reținut sînt și informațiile despre comunitățile ortodoxe române din America și Australia. Menționăm, în fine, cele cîteva pagini despre colecțiile de artă veche din Banat (Ioan Buzan). Un dublu folos justifică apariția *Îndrumătorului* legitimînd grațuitudinea celor care îl pot avea sub ochi.

Al. Zub

Repere sibiene. Studii și referate, II, sub îngrijirea lui NICOLAE SCUTEA, Sibiu, 1980, 300 p.+ilustr.

Dacă primul volum din seria „reperelor” (1977) a reunit lucrările festivalului „Cibi-nium'76”, punind în circulație mai ales studii de istorie locală, al doilea se constituie din lucrări ocazionate de alte sesiuni: bicentenarul nașterii lui G. Lazăr; 125 de ani de la apariția *Telegrafului român*; 95 de ani de la apariția *Tribunei*. Trei grupaje de studii, oarecum de aceeași întindere, marcind evenimente ce interesează deopotrivă istoria Sibiului și istoria culturii naționale. În cel dintâi, este de remarcat un text al regretatului profesor Onisifor Ghibu despre legăturile lui G. Lazăr cu Tudor Vladimirescu și *efigia* schițată de Emilia Șt. Milicescu. În următorul V. Netea prezintă cadrul evolutiv al *Telegrafului român*, în timp ce alți cercetători se ocupă de aspecte diverse ale longevivului periodic (P. Abrudan, Mircea Păcurariu). Cîteva alte *efigii*, făcînd oarecum corp aparte, încă se cuvin amintite: *Pavel Vasici* (de Gr. Ploșteanu); *Nicolae Cristea* (de Eugen Lazăr); *Teodor V. Păcațian* (H. Stanca). Contribuții privitoare la *Tribuna* subscriu E. Lazăr, G. Pavelescu Anca Goția, G. Nistor, Eug. S. Cucerzan, E. Onu, Octavian O. Ghibu. Ultimul se ocupă de „a treia *Tribună*”, cea de la București (1915—1916), cu apel la știri noi despre N. Iorga. De menționat și un medalion *Septimiu Albini* (Ilie Moise).

Al. Zub

Birladul odinioară și astăzi. Oameni și fapte, II, sub redacția lui ROMULUS BOTEANU, București, [1982], 900 p.

Încă un volum de caracter miscelaneu reunește contribuții istorico-culturale privind Birladul de ieri și de acum, mărturisind din nou voința de a onora o prestigioasă tradiție. Masiv, informat și oferind o vastă iconografie, noul volum reactualizează înfăptuiri mai vechi și face loc altora menite să justifice clipa de față. O primă parte se ocupă de *Academia Birlădeană* (1915—1957): studii, rememorări, documente. Ea recompune, în filigram, imaginea unui oraș cu vocație culturală, care a dat culturii noastre poate mai multe personalități decît oricare altul. Un fel de „Weimar” românesc, observa G. Călinescu, atent la bogatele fapte de cultură ale urbei. Semnează, în acest prim grupaj, Dan Smintinescu C. D. Zeletin, Romulus Boteanu, Oltea Rășcanu ș.a., alternînd rememorările cu textele poetice, articolele de istorie literară cu ilustrații ce evocă oameni și fapte. Prof. Gheorghe Ivănescu restituie aici *Autobiografia lui G. D. Neșțian*, unul dintre renumiții dascăli birlădeni din epocă. Partea a doua cuprinde articolele privitoare la continuatori ai spiritului Academiei Birlădene, fie acestea instituții ca Teatrul „Victor Ion Popa” (Vasile Mălinescu), societăți ca aceea de științe istorice, atît de activă în ultimii ani (Oltea Rășcanu), sau persoane angajate în diverse domenii de creație și muncă. Textele sînt inegale, firește, dar ele dau o idee despre capacitatea intelectuală a Birladului de azi. O a treia secțiune reunește pagini de istorie culturală, subscrise de G. G. Ursu, Ion Galița, G. Clapa ș.a. Istoria locală a învățămîntului, a bibliotecilor, a presei, a spitalelor, a culturii de masă ș.a. profită de pe urma acestor contribuții. Alte file de istorie, acestea legate de unele personalități birlădene (Manolache Costache Epureanu, Ioan Cuza, Grigore Cuza, Constantin Costache Costăchescu, Gheorghe Lambrino, dr. Emanoil Costin) semnează profesoara Elena Diaconu sistematizînd cu bună metodă informații biografice și de context istorico-cultural. De remarcat și articolul despre *Gheorghe Lazăr*, comprehensiv și limpede, subscris de Oltea Rășcanu. Încă o secțiune, ultima, recomandă creatori de bunuri materiale și spirituale, într-un *mélange* mai mult iconografic, încheiat cu unele opinii despre întîiul volum. Asemenea inițiative sînt demne de toată lauda, fiindcă ele continuă o tradiție culturală a locului, oferind în același timp temeuri de mai bună înțelegere a fenomenului românesc. Un plus de rigoare în selecția textului i-ar fi conferit, desigur, mai mult relief.

Al. Zub

Reghinul cultural. Studii și articole. Coordonatori : dr. GR. PLOEȘTEANU și M. ȘARA (Tg. Mureș), 1982, 83 p.

Tonică, această dorință a unor cărturari din provincie de a recomanda valori locale integrabile în sinteza istorico-culturală a națiunii. Cîteva studii sînt reunite aici pentru a fixa, la peste șapte secole și jumătate de atestare documentară (1228), profilul cultural al Reghinului. Cîteva repere istorice fixează Al. Bugnariu, Manifestări de cultură din sec. XIII—XVIII reșine I. Chiorean, iar din perioada următoare Gr. Ploșteanu. De cărțile reghinene se ocupă D. Poptămaș și E. Mișu, în timp ce Szabo Mihai evocă file din istoria presei locale. Alte file se referă la perioada interbelică (M. Șara) și la cea mai nouă (A. Șomodi ș.a.). File de interes diferit, dar indiscutabil, mai ales pentru epocile mai vechi.

Al. Zub

EUGEN COMȘA, *Neoliticul din România*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 111 p.

Cunoscute și apreciate cercetător dr. Eugen Comșa, autor a numeroase lucrări de specialitate în domeniul neoliticului și a unor indispensabile bibliografii (pentru paleolitic, mezolitic și neolitic), prezintă în *Neoliticul din România* o imagine sintetică a epocii. Lucrarea, publicată în colecția „Știința pentru toți”, deși se adresează publicului larg, cuprinde informații la zi, furnizate de ultimele cercetări arheologice și interdisciplinare. Scrisă într-un stil plăcut, dar în același timp doct, *Neoliticul din România* oferă posibilitatea cunoașterii unei epoci de răscruce din istoria României. Concepută după canoane științifice, lucrarea cuprinde după un capitol cu caracterizarea epocii un altul referitor la istoricul cercetărilor, în care se conturează trei perioade de cercetare (1840—1920; 1921—1948; 1949—1980). Ultima dintre acestea se detașează net atît prin aportul cercetărilor din institutele și muzeele de specialitate, cît și prin utilizarea pe scară tot mai mare a cercetărilor interdisciplinare, care au permis precizări și interpretări noi în legătură cu neoliticul românesc.

În capitolul următor (III), care este și cel mai consistent, autorul prezintă evoluția istorică a comunităților neolitice de pe teritoriul României, pornind de la începutul neolitizării (rezultat al pătrunderii și stabilirii unor comunități neolitice de origine sudică în Oltenia și vestul Transilvaniei, care au cuprins treptat tot teritoriul țării), și pînă la neoliticul târziu sau eneolitic. Se face o prezentare generală a culturilor, cu aria de formare și răspîndire, evoluția și diferitele contacte dintre ele. Sînt discutate apoi tipurile de locuință, așezare și respectiv ocupațiile populației neolitice. Se are în vedere „revoluția neolitică”, saltul de la calitatea de consumator la cea de producător a omului neolitic, care include cultivarea plantelor și domesticirea animalelor. Pentru cultivarea plantelor se deosebesc două faze — prima în care se folosește săpăliga și a doua în care se utilizează un plug primitiv de tip aratru. Este semnalată utilizarea unor specii noi de cereale, cu o mai mare productivitate și rezistență.

În ceea ce privește domesticirea animalelor, date foarte interesante au furnizat materialele osteologice de pe diferite șantiere. Astfel, se poate afirma că primele animale domestice sînt bovinele, a căror pondere era mai mare față de ovicaprine și porcine; ultimele s-au înmulțit simțitor o dată cu mărirea gradului de sedentarizare. Sînt interesante de amintit și unele observații asupra tipurilor, speciilor și dimensiunilor unor exemplare. S-au putut face observații asupra bovinelor folosite la tracțiune (cultura Vădastra) și chiar a calului folosit la călărie (Vădastra II).

Oasele provenind de la diferite tîmne sălbatice arată că aria de răspîndire a anumitor specii era mult mai mare în trecut. Se pot trage concluzii asupra diferențelor climatice survenite în timp, dacă avem în vedere dispariția unor specii, cum ar fi antilopa, bizonul, bourul, pisica sălbatică. Omul primitiv nu vina la întîmplare, ci avea în vedere păstrarea speciilor, sacrificînd exemplarele bătrîne și evitînd perioadele de înmulțire.

În afara acestor ocupații, un loc nu neglijabil îl ocupau pescuitul, culesul, torsul și țesutul.

Unelte (cap. VII) autorul le prezintă pe categorii de materii folosite pentru realizarea lor. Se subliniază importanța apariției uneltelor perforate la sfîrșitul neoliticului timpuriu,

după modelul cărora se realizau în eneolitic cele din aramă. Descoperirea, folosirea și exploatarea metalelor în neolitic au contribuit apoi la dezvoltarea tuturor activităților omenești. La ceramică (cap. VIII), considerată ca unul din elementele cele mai reprezentative ale culturii materiale neolitice, cercetător dr. E. Comșa insistă asupra trăsăturilor cu caracter mai general și se ocupă detaliat doar de aceea a unor culturi mai importante.

Schimbul (cap. IX), care astăzi se consideră că apare încă din paleolitic, ocupa un loc important în viața oamenilor neolitici. Printre obiectele de schimb, se menționează materiile prime, folosite la confecționarea diferitelor unelte și arme, grafitul și obiectele de aramă, care erau vehiculate pe suprafețe destul de mari. Acest proces a adus o adevărată contribuție la unificarea cultural-lingvistică a comunităților neolitice și a permis introducerea unor noi tipuri de unelte, arme sau invenții în diferite ramuri de activitate.

Pentru ca imaginea epocii să fie cât mai aproape de realitate, autorul a prezentat și alte aspecte. Astfel, se face reconstituirea îmbrăcăminții, a încălțămintei și a podobielor (cap. X) pe baza decorului de pe figurine sau vase antropomorfe. Se menționează și descoperirea tăblițelor de lut ars de la Tărtăria (alături de alte greutăți, fusaiole, fragmente ceramice cu semne zgîrțite din cultura Turdaș), care sînt considerate drept scriere neolitică (cap. XI).

Sînt consemnate și manifestările magico-religioase care permit reconstituirea anumitor credințe ale oamenilor din neolitic (cap. XII).

Urmează un capitol (XIII) referitor la organizarea social-economică a societății neolitice și lucrarea se încheie (cap. XIV) cu un altul, referitor la neoliticul românesc în context european. În acest ultim capitol, se subliniază încă o dată originea sudică a neoliticului nostru, scoțindu-se în relief multiple legături atât cu sudul, cât și cu regiuni ale Europei centrale, mai ales la sfîrșitul epocii, cînd are loc și o intensă activitate a unor centre metalurgice de pe teritoriul României.

Cornelia-Magda Mantu

VICTOR SPINEI, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 384 p.+58 fig.

În propășirea neconținută a studiilor consacrate trecutului istoric, periodică abordare bilanțieră a unor intensități, fenomene sau domenii distincte de activitate umană constituie, fără îndoială, o necesitate tot atât de obiectivă, ca și întocmirea instrumentelor de lucru, editarea izvoarelor sau restituțiile sintetice globale. Cartea lui Victor Spinei — cunoscut exeget al realităților est-carpătice din primele secole ale mileniului nostru — răspunde în mod fericit unui astfel de imperativ, însumînd aproape întreaga informație istorică acumulată pînă în prezent în limitele cronologice enunțate. Este suficient, pentru ilustrarea acestui raport, să consemnăm că aproximativ o treime din paginația propriu-zisă a lucrării este destinată referințelor bibliografice curente și prezentării surselor, iar o consistentă parte a textului, *prolucrării critice a surselor și ipotezelor deja formulate*. Altminteri nici n-ar fi fost posibil, date fiind „modalitățile diferite de tratare a subiectelor — relevate în excursul introductiv (n.n.s.) — multitudinea punctelor de vedere exprimate în legătură cu încercările de soluționare a problemelor controversate, existența unor anumite teme preferențiale, dar și valoarea inegală a contribuțiilor” (p. 27—28).

Cele trei mari secțiuni ale monografiei corespund realităților distincte, marcate de invazia mongolă din anii 1241—1242 și de întemeierea statului feudal de sine stătător Moldova — plasată în anul 1359 —, realități aparținînd cadrului politic general și, deopotrivă, stadiului evolutiv al societății locale, cercetată din punct de vedere demografic, economic, socio-politic și spiritual. Modul de tratare imprumută sobrietatea și rigoarea acribiei exegetice, dar și tendința spre global și exhaustiv a reevaluărilor sintetice. Se remarcă mai ales atitudinea reținută și ponderată a autorului în fața, situațiilor dilematice și insuficient probate prin mărturii directe, alături de intervențiile tranșante, atunci cînd interpretarea se poate sprijini pe dovezi temeinice, ca de exemplu, cele privind inexistența unei stăpîniri kievliene, iar apoi haliciene asupra teritoriului est-carpatic (p. 58—64), a unei formațiuni statale a berladnicilor în sudul aceluiași teritoriu (p. 143—144) și dominației bulgare la nordul gurilor Dunării în prima parte a secolului XIV (p. 173—174) sau cea referitoare la încadrarea cronologică a stabilirii lui Dragoș în Moldova (p. 301—309). Judicioasa îmbinare a informației scrise cu cea arheologică sau concepția integratoare asupra societății omenești est-carpătice, pre-

zentînd, aproape permanent în această perioadă, un aspect compozit, provocat de infiltrarea populațiilor nomade și conviețuirea lor alături de comunitățile rurale românești, sînt, de asemenea, revelatorii pentru calitățile demersului istoric.

Firește, dificultățile informaționale și interpretative ale subiectului, aria vastă a problematicii acestuia și apelul constant la categorii variate de surse nu au oferit, întotdeauna, condiții optime unor încheieri definitive. Conștient de acest lucru, autorul și-a exprimat, ori de cîte ori a considerat necesar, rezervele, invitînd la meditație și aprofundare sau sugerînd amplificarea cercetărilor speciale. Alte observații se vor acumula, desigur, pe parcursul reevaluărilor analitice viitoare. Oricare va fi însă restituția cu cele mai multe șanse de obiectivitate, cartea lui Victor Spinei, va rămîne, cu siguranță, o referință obligatorie și primordială.

L. Șimanschi

VASILE NEAMȚU, *Istoria medie a României. Prelegeri*, (Centrul de multiplicare al Universității „Al. I. Cuza”), Iași 1982, 271 p.

Cursul de *Istoria medie a României*, subintitulat *Prelegeri*, publicat de profesorul Vasile Neamțu, nu este, cum ar putea sugera subtitlul, o sumă de lecții preferențiale din întreaga disciplină a evului mediu românesc. Autorul, distins profesor și cercetător, exigent în primul rînd cu sine, a încredințat multiplicării o parte unitară a cursului pe care, de mulți ani, îl expune studenților. Sînt cele două secole de istorie medievală românească care au urmat constituirii statelor feudale Țara Românească, Moldova și Dobrogea. Este perioada cînd societatea românească a înregistrat progrese remarcabile în toate domeniile: spor demografic, realizări tehnice, schimb de bunuri de o parte și alta a Carpaților, perfectarea formelor de organizare statală, afirmarea ideii de colaborare politico-militară între Țările Române și colaborarea ostășească propriu-zisă care explică marile victorii în războiul de apărare. Sînt secolele de afirmare internațională a statelor românești, de receptare și de recunoaștere a rostului nostru în istoria europeană. Acum s-au pus bazele unei culturi de o originalitate inegalabilă, pentru că pămîntul românesc a fost spațiu de interferență a trei arii culturale mari, care au avut ca limbă de exprimare greaca, latina și slavona. Și, în această interferență, s-a impus geniul creator al poporului nostru, cu felul său de a concepe pagina de manuscris, de a dăltui lemnul și piatra, de a dura casa și locul de închinăciune, de a așeza zugrăveala și a face cusăturile.

Autorul cursului a știut ce să rețină, ca informație și interpretare, din rezultatele ultimelor cercetări. Sînt de menționat, în special, cele privitoare la geneza și evoluția așezărilor urbane, la sistemul de fortificații, la tehnica agricolă și meșteșugărească ori diverse aspecte ale culturii medievale. Nu trebuie uitat că în toate aceste domenii autorul cursului are multe contribuții personale.

Trebuie remarcată, apoi, viziunea general românească, dincolo de pluralismul politic specific evului mediu, în care este conceput cursul. Profesorul Vasile Neamțu a reliefat, continuu, relațiile permanente dintre români, colaborarea sub diferite forme dintre cele patru, apoi trei state feudale românești.

Perioadele de frămîntări politice interne, de „anarhie”, au căpătat, în interpretarea prof. Vasile Neamțu, o semnificație istorică reală, proprie, dealtfel, istoriografiei românești actuale. Au fost eliminate exagerările, calificările nechibzuite. O atenție deosebită, care se impune reîntinută, acordă autorul atitudinii boierimii față de puterea centrală și, în general, față de țară. Lectura acestei părți de curs ne pune în fața unei reevaluări a ceea ce am putea numi rostul clasei nobiliare românești în evul mediu. Actele de trădare care, evident, n-au lipsit nici atunci și nici altă dată, de la noi ori din alte părți, sînt calificate cu grijă și prudență.

Relațiile externe ale Țărilor române, conceptul de suzeranitate — vasalitate în raporturile dintre state, caracterul relațiilor noastre cu Imperiul otoman sînt prezentate într-o manieră care corespunde, integral, realităților istorice ale timpului. Remarcăm, și aici, preocuparea prof. Vasile Neamțu de a găsi și a releva elemente comune ori similare statelor feudale românești. Se confirmă, și sub acest aspect, conceptul de prezentare unitară a istoriei noastre medievale.

Conținutul de fapte și idei al cursului este așezat într-o formă îngrijită, frumoasă, bine cunoscută celor ce urmăresc pe cercetătorul Vasile Neamțu. Stilul este sobru, academic, iar limbajul elevat.

Sînt, prin urmare, suficiente motive să așteptăm cu interes și celelalte două părți ale acestui curs general. O muncă didactică, dusă cu pasiune și onestitate, și-ar găsi și o reflecție scrisă integrală.

Ion Toderașcu

RALF-PETER MÄRTIN, *Dracula. Das Leben des Fürsten Vlad Țepeș*, Berlin, Verlag Klaus Wagenbach, 1980, 189 p.

Demitizarea unui personaj ca Vlad Țepeș, tratat multă vreme ca „vampir” și adus pe ecrane spre a satisface gustul unui public iubitor de exotic și violență, se află de citva timp în progres. O arată biografiile apărute în ultimul deceniu (Radu Florescu/Raymond McNally, 1974; Ștefan Andreescu, 1976; Nicolae Stoicescu, 1976), cărora li se adaugă acum alta subscrisă de Ralf-Peter Märtin într-o colecție larg accesibilă. Expunerea începe cu investitura lui Vlad Dracul (1431), continuă cu agitațiile valahe ce au urmat, cu un excurs despre societate și putere militară în sec. XV (excelente stampe și desene le ilustrează), pentru a se opri mai pe larg asupra epocii lui Vlad Țepeș, cu un nou excurs despre „cruzime” în veacul demijloc. A fost el un psihopat sadic? Autorul înclină, ca și istoricii români, să-i atribuie mai curînd o mentalitate și conduită care erau ale epocii, punîndu-i alături de Ludovic XI, Mahomed II și alți principii contemporani. În anexă, un alt excurs privitor la legenda „vampirului”, difuzată de Bram Stoker e un capitol de istoria mentalităților. Un itinerar turistic (se putea altfel?) pe urmele lui Dracula, urmat de note bibliografice și indice de nume încheie volumul.

Al. Zub

MIHAI MAXIM, *Din istoria relațiilor româno-otomane — „capitulațiile”, în „Anale de istorie”, anul XXVIII, nr. 6, 1982, p. 34—68.*

Cunoscutul istoric al relațiilor Principatelor Române cu Imperiul otoman, Mihai Maxim, și-a adunat articolele publicate anterior în revista „Contemporanul”, într-un studiu dens, care se constituie ca o recentă contribuție la lămurirea unor aspecte ale acestor raporturi. Obiectul principal al studiului îl constituie mult discutata problemă a „capitulațiilor”, mai precis a existenței sau neexistenței acestora, a formei și terminologiei juridice sub care pot fi identificate indii ferite etape ale evoluției raporturilor româno-otomane.

Noutatea întreprinderii constă în retrospectiva succintă a părerilor în problemă, odată cu exegeza lucrărilor de referință și reconsiderarea izvoarelor, aducînd în demonstrație și altele noi, din arhivele și literatura turcă dar, mai ales, în sugestiile, concluziile și soluțiile propuse care dau, de fapt, conținut contribuției de față.

Înainte de toate, analizele, argumentele, demonstrațiile, interpretările autorului converg spre a susține concluzia existenței capitulațiilor, ca acte autentice, oficiale, vechi, acordate de sultan și domnilor din Principate și principilor Transilvaniei în perioada de 150 de ani a suzeranității otomane, în conformitate cu dreptul islamic al popoarelor, prin care era recunoscută superioritatea statului otoman asupra oricărui altuia (pornindu-se de la pretinsa superioritate a religiei islamice), acte inegale, denumite oficial „ahdname” (în limba turcă modernă — „ahidname”), „nişan” — i humayum” sau „berad” (deși, uneori, îmbrăcau forma cunoscutelor „hatîşerifuri”). Este reiterată, succint, „procedura” obținerii sau acordării lor, demn de reținut fiind faptul că aceste acte „erau în fapt emise de Poamă în urma unor negocieri cu beneficiarii” și că aveau un conținut contractual, „el exprimînd, potrivit practicii medievale, drepturi și obligații reciproce”. Revelatorie este și discuția privitoare la regulul de „ahd” în care se află și originea amintirilor ahid-nameuri — „capitulații”, acordate Principatelor. Se confirmă și se clarifică, astfel noi aspecte ale statutului politico-juridic interna-

țional particular al Principatelor Române începînd cu secolul al XV-lea caracterizat, în esență, prin conservarea largii autonomii interne, a individualității etnico-statale. Interesantă este evoluția pe etape a conținutului și semnificațiilor amintitelor acte „acordate” Țărilor Române, evidențiată odată cu preocuparea de a lămuri aspecte importante privind împrejurările în care s-a „primit” prima capitulație, deci și despre începutul real al regimului suzeranității otomane, realizîndu-se, totodată, unele îndreptări de ordin cronologic. Comparațiile cu situațiile apropiate create de acte asemănătoare acordate Veneției, Ungariei, Poloniei, Raguzei ș.a., dar mai ales de cele primite de principii Transilvaniei, oferă posibilitatea unor concluzii de maximă importanță. Împrejurările dramatice evocate în ultima parte a studiului, mărturiile despre acestea, sînt în măsură să ofere explicații plauzibile privind destinul acestor documente de stat românești, atît de importante pentru istoria noastră (dar, nu numai), mai bine zis să lămurească împrejurări (motivații și interese) ale dispariției lor.

Gabriel Bădărau

MIHAIL GUBOGLU, *Izvoare turco-persane privind relațiile lui Ștefan cel Mare cu Imperiul otoman*, în „Revista Arhivelor”, an. LIX, vol. XLIV, nr. 2/1982, p. 134—145

Aniversarea a 525 de ani de la urcarea lui Ștefan cel Mare pe tronul Moldovei a prilejuit punerea în circuitul științific a unor surse otomane mai puțin cunoscute sau chiar inedite (v. nota următoare). Se dovedește, și cu această ocazie, cîte lucruri mai avem de așteptat de pe urma explorării sistematice a arhivelor rămase — în diverse puncte ale Europei și Asiei — de pe urma Imperiului otoman. Punctul central al articolului de față îl constituie o *fetih-name* despre campania lui Mehmed II în Moldova, în 1476. Documentul a fost publicat în 1977 în volumul alcătuit de orientalistul maghiar L. Fekete (*Einführung in die persische Paläographie, 101 persische Dokumente*) și editat postum de G. Hazai; scrisă în limba persană și datată, prin inadvertență (se pare că data a fost inclusă ulterior), 818 H. (= 1415—1416), această „scrisoare de biruință”, aparține, de fapt anului 881 H. Restabilirea datei corecte (cf. și recenzia la același volum, semnată de M. Guboglu, *RdI*, 2/34, 1981, p. 367) restituie, astfel, un nou izvor pentru campania din 1476. M. Guboglu arată că scrisoarea a fost adresată, foarte probabil, șahului Persiei, Uzun-Hassan, fiind scrisă de Kivami, același căruia îi aparține și o *Cronică a cuceririlor sultanului Mehmed*, din care tot d-sa a publicat, anterior, fragmentele care interesează istoria românească. Traducerea acestei *fetih-name*-le în limba română este însoțită și de bogate note privind alte manuscrise cu documente similare, aflate la Cairo, la Berlin, la Paris și — bineînțeles — la Istanbul. Deși documentele de acest gen nu aduc, de obicei, prea multe lucruri noi, cunoașterea lor rămîne, totuși, importantă; culegerea și editarea lor nu ar trebui, de aceea, să mai întîrzie.

Ștefan S. Gorovei

TAHSIN GEMIL, *Fetih-name a sultanului Mehmed al II-lea privind campania din 1476 împotriva Moldovei*, în „Revista Arhivelor”, an. LIX, vol. XLIV, nr. 3/1982, p. 252—258

Semnalată încă din 1945 de regretatul Aurel Decei, această nouă *fetih-name*, păstrată într-un manuscris de la Istanbul, a fost redactată de Tacizade Câfer Celebi, „un renumit *münşi* (stilist) și poet al epocii sale” fiind destinată unui nepot al lui Mehmed II, prințul Abdullah (fiul mai mare al viitorului sultan Bayezid II). Scrisoarea nu conține nici un fel de element cronologic, dar emiterea ei după lupta de la Războieni este — după cum arată autorul — în afară de discuție. Limba documentului — cu cuvinte turcești, arabe și persane — a pus, desigur, probleme de traducere, după cum stilul plin de metafore și epitete a obligat la unele simplificări. Se dau facsimile, transcrierea (cu litere latine) și traducerea documentului.

Surselor otomane relative la campania din 1476 — adunate în volumul editat de Arhivele Statului în 1977 — li se adaugă, astfel, încă două piese. Și, desigur, dosarul e departe de a fi închis!

Ștefan S. Gorovei

GERNOT NUSSBÄCHER, *Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur siebenbürgischen Heimatkunde*, Bukarest, „Kriterion“ Verlag, 1981, 213 p.

Pornind de la ideea că studiul istoriei locale joacă un rol de seamă în solidarizarea patriotică, autorul reunește în volum circa 40 de contribuții personale, tematic orînduite, unele de caracter general cu privire la istoria Transilvaniei, altele de istorie locală. Legăturile provinciei intercarpatice cu Moldova și Valahia constituie un aspect aparte, ca și istoria breslelor sau istoria cărții și a tiparului, de care G. Nussbächer s-a ocupat în două decenii de cercetare. Volumul începe cu note despre administrația sașilor transilvăneni pînă la finele secolului XVI și continuă cu studii privitoare la Țara Birsei: colonizare, cronică seismelor, edificii semnificative etc. Istoria citorva localități din zonă (Schässburg, Tekendorf, Katzensdorf, Keisd, Felldorf ș.a.) formează alte articulații ale volumului, cărora li se adaugă pagini despre privilegiul comercial dat de Vlaicu Vodă Brașovului, despre legăturile lui Vlad Țepeș cu sașii transilvăneni, iar mai târziu ale lui Petru Rareș și Mihai Viteazul cu orașul Brașov. Brașovul se află de altminteri în centrul preocupărilor, fie că e vorba de istoria școlii, de fabricarea hîrtiei, de tiparnițe, de mărturii lingvistice etc. În anexă: note, ilustrații adecvate, indice toponimic.

Al. Zub

DAMIAN TODIȚA, *Pătrașcu cel Tânăr, fiul lui Mihai Viteazul*, Ed. „Albatros”, București, 1982, 134 p.

Noul volum editat în colecția „Memoria pămîntului românesc” însumează roadele unei cercetări oneste, întreprinsă cu dragoste pentru subiect și luminînd unele aspecte pe care istoria propriu-zisă a lui Mihai Viteazul le lasă, de obicei, deoparte. Autorul a dorit să prezinte pe fiul marelui domn, Nicolae-Pătrașcu, deși acesta „nu este o mare personalitate în istoria noastră”. Asemuit cu ducele de Reichstadt (regele Romei, „l'Aiglon”, Napoleon II pentru bonapartiști) Nicolae-Pătrașcu are o biografie care, realmente, merită cunoscută și autorul o reface, punînd „cap la cap frînturile de informații ce ne dau știri despre el, despre evenimentele pe care le-a trăit și despre oamenii în mijlocul cărora s-a zbatut să supraviețuiască”. Un capitol este rezervat fiului său, Mihai și fiicei sale, Elinca (soția lui Eustratie Leurdeanu — din neamul Goleștilor — fiul celebrului Stroe Leurdeanu). Atenției autorului a scăpat, însă, piatra care a acoperit — la mănăstirea Comana — mormîntul doamnei Anca și al fiului ei, Mihai Pătrașco voievod; din inscripția acestei pietre, se vede că nepotul Viteazului nu a murit de ciumă (cum afirmă un raport venețian din Viena), ci într-o încăierare dintre cazaci (pe lingă care trăia) și moldoveni, în cursul anului 1655 (cf. Sergiu Iosipescu, *Note istorice asupra fortificației de la Comana, în Ilfov — file de istorie*, București, 1978, p. 203).

Acest gen de cercetare este categoric de preferat oricărei reconstituiri romanțate și fantaziste. Cartea lui Damian Todița este una din cele care vor rămîne, din întreaga serie *Memoria pămîntului românesc*.

Ștefan S. Gorovei

N. A. URSU, *Un cărturar puțin cunoscut, de la mijlocul secolului al XVII-lea: Daniil Andrean Panoneanu*, în „Cronica”, XVI, 43 (821), 23.X.1981, p. 5 și 8; idem, *Teodosie Veștemeanul, adevăratul autor al Istoriei Țării Rumânești, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Cronica”, XVII, 32 (862), 6.VIII.1982, p. 5 și 8 și 33 (863), 13.VIII. 1982, p. 5 și 8.

„Contribuțiile de istorie literară” ale lui N. A. Ursu au întotdeauna darul de a contraria; demonstrațiile sale pun în lumină deficiențe și erori în cercetările mai vechi — deficiențe de logică și de metodă, deficiențe de informare și de interpretare, identificări și atribuirii cronate etc. — și înlocuiesc ceea ce se credea a fi un adevăr posibil (de fapt, o supoziție ridicată la rang de adevăr și ratificată prin adoptarea ei de către specialiști de frunte) cu un

adevăr sigur. N. A. Ursu își conduce demonstrațiile cu o măiestrie și o precizie de Sherlock Holmes al istoriei literare; în cadrul anchetelor sale, textele oferă indicațiile care, de fapt, stăteau la îndemîna oricui ar fi fost capabil să le asculte și să le înțeleagă iar aceste indicații se leagă unele de altele, se completează unele prin altele, pentru că, pînă la urmă, la capătul investigației care întotdeauna pornește de la fapte absolut certe, un întreg capitol de istorie a literaturii române vechi săsă capete o cu totul altă înfățișare! Astfel, studiind cu atenție limba *Indereptării legii* (Tîrgoviște, 1652), pravila a cărei traducere se datorează lui Daniil Panoneanu, N. A. Ursu a identificat o serie de cuvinte și formulări — unele dintre ele explicabile prin locul de origine a cărturarului: zona vestică a Transilvaniei — cu ajutorul cărora a putut atribui aceluiși Daniil mai multe alte traduceri: o întreagă activitate literară, rămasă pînă acum în umbră. Între aceste traduceri a căror paternitate N. A. Ursu o atribuie lui Daniil Panoneanu se află *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, *Viața patriarhului Nișon* și celebrul roman popular *Varlaam și Ioasaf*, toate trei socotite anterior a fi traduceri datorate lui Udiște Năsturel, din cauza similitudinilor lingvistice și stilistice pe care le prezintă și pornind de la premisa că *Varlaam și Ioasaf* a fost realmente tradus de Udiște Năsturel; ori, această veche atribuire s-a dovedit nefondată, analiza lingvistică indicînd ca autor pe Daniil Panoneanu, ceea ce atrage după sine și reatribuirea celorlalte două traduceri! Aceluiși cărturar i se datorează și alte tălmăciri, între care cea a gramaticii lui Meletie Smotrișki.

Cel de-al doilea studiu reface activitatea literară a lui Teodosie Veștemeanul (originar din satul Veștem de lângă Sibiu), mitropolit al Țării Românești. În *Istoria Țării Românești* — atribuită de N. Iorga stolnicului Constantin Cantacuzino, atribuire care a fost preluată de majoritatea cercetătorilor și încetățenită prin tratatul de specialitate — N. A. Ursu a observat „particularități de limbă care arată că autorul cronicii era originar din Transilvania” (cum susținuse, încă acum aproape un veac, Aron Densușianu care și indicase, ca autor presumtiv, pe... Teodosie Veștemeanul! Autoritatea lui N. Iorga a impus, însă, paternitatea stolnicului!). Aceste particularități se regăsesc și în prefețele pe care Teodosie le-a pus în fruntea unor cărți tipărite în perioada 1680—1702; asemănările fuseseră deja observate, dar — paternitatea *Istoriei* fiind socotită sigură — ele au fost puse pe seama unei... colaborări între mitropolit și stolnic! Ancheta fiind extinsă, fasciculul de lumină cade asupra calendarelor cunoscute sub numele de *Foietul novel*, și ele atribuite cîndva stolnicului, tot din cauza asemănărilor lingvistice și stilistice cu *Istoria*! N. A. Ursu demonstrează subrezența tuturor atribuirilor anterioare, arătînd apoi argumentele pe care se sprijină desemnarea lui Teodosie ca alcătuitor al acestor calendare destinate lui Constantin vodă Brîncoveanu. Ca dată a alcătuirii *Istoriei*, autorul propune intervalul 1672/1673—1690/1691.

Alături de mai vechiul *Dosoftei necunoscut* („Cronica”, 1976), aceste studii — pe care le-am dori adunate într-un volum, cît mai curînd posibil, alături de alte contribuții, mai mărunte — proiectează o lumină nouă asupra istoriei literaturii române vechi, deschizînd calea pentru o restudiere globală a creației veacului XVII. Ele sînt, în același timp, o lecție de metodă, de care pot profita nu numai specialiștii domeniului pe care le ilustrează, pentru că situațiile la care se referă contribuțiile lui N. A. Ursu sînt prezente și în cercetarea istorică: *nevoia de metodă se resimte, imperios, și aici.*

Ștefan S. Gorovei

RADU ȘTEFAN CIOBANU, *Pe urmele Stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, Ed. „Sport-Turism”, 1982, 334 p.+ilustr.+2 h.

Încă o carte despre învîțatul Stolnic, după cele cîteva, remarcabile, din ultimii ani (Corneliu Dima-Drăgan și Livia Bacăru, Virgil Cîndea, Mario Ruffini) nu surprinde. Radu Ștefan Ciobanu era pregătut să ne-o dea, după cîteva studii prealabile, iar colecția „Pe urmele lui...” i-a oferit posibilitatea să adauge, față de vechile scheme, elemente noi privind drumurile europene ale umanistului. Bibliografia, chiar și selectivă, arată cît de mult a interesat acest personaj pe istorici și cît de anevoie se pot aduce noutăți cu privire la el. O contribuție importantă, mai nouă însă, aceea a profesorului N. A. Ursu (*Teodosie Veștemeanul, adevăratul autor al Istoriei Țării Românești, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*), publicată în *Cronica ieșeană* (XVII, 1982, 32—33)*, l-ar fi constrins pe autor să prezinte altfel princi-

* V. prezentarea precedentă.

pala operă ce se atribuie, de la N. Iorga încoace, eruditului stolnic. Firește, dacă ipoteza avansată de N. A. Ursu (pe urmele lui Aron Densusianu) cu argumente greu de respins se adevărește, bibliografia Stolnicului ar suferi o importantă diminuție, fără ca personalitatea acestuia să-și piardă interesul. E un îndemn în plus să se caute cronică pe care totuși Constantin Cantacuzino pare a o fi scris. Folosul cărții, dincolo de problema încă litigioasă a *cronicii*, e însă incontestabil. O bună iconografie, în parte necunoscută, o însoțește, alături de un *curriculum vitae*, un tablou sinoptic de monarhi, pontifi și evenimente, o bibliografie selectivă și două hărți indicând itinerariile europene ale Stolnicului.

Al. Zub

ANASTASIE IORDACHE, *Pe urmele Goleștilor*, București, Ed. „Sport-Turism”, 1982, 295 p.

După monografia *Goleștii, locul și rolul lor în istoria României* (1979), primită ca interes de critică istorică, Anastasie Iordache ne oferă încă o carte despre această familie cu rol eminent în istoria și cultura noastră, de data aceasta într-o formulă dictată de noua colecție, deja prestigioasă, a Editurii Sport-Turism: *Pe urmele lui...* Urmăriți astfel, Goleștii sînt surprinși în vatra lor de început, ca apărători de glie în evul mijlociu, ca „innoitori prin gînd și faptă”, ca participanți la procesul palingenetic și revoluționar din sec. XIX, ca militanți pentru unire și progres social, în anii senectuții și în sufletul posterității recunoscătoare. „A scrie despre Golești — afirmă autorul — este deosebit de plăcut, dar totodată și deosebit de dificil. Plăcut, întrucît ei reprezintă una din vechile familii ale țării, care a militat, de-a lungul mai multor generații, pentru apărarea gliei străbune, strălucind, mai ales, în lupta de reînnoire și regenerare națională. Dificil, deoarece au fost numeroși, din diverse generații, cu firi, caractere și formații intelectuale deosebite, cu preocupări aparte, atît bărbați, cît și femei, dregători, oameni de stat și oameni politici, oameni de știință și literați, reformatori și revoluționari” (p. 9). Cu atît mai laudabil e succesul inițiativei de a le prezenta, pentru un public mai larg, „urmele” în istorie și în cultură. Mai vechile contribuții subscrise de N. Bănescu, G. Bengescu, G. Fotino, Gh. Popp ș.a., pentru a nu-l mai reaminti pe autorul acestui volum, sînt completate acum cu un text dens, totodată erudit și accesibil, avînd menirea să apropie „fapta pilduitoare” a Goleștilor de noua generație. Ilustrații adecvate și o bibliografie selectivă sporesc interesul lucrării, încă una din cărțile bune cărora Valentin Borda, redactor cu experiență și scriitor el însuși, a știut să le asigure o frumoasă finuță,

Al. Zub

EMILIA ȘT. MILICESCU, *Gheorghe Lazăr (1782—182³)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1982, 292 p. + ilustr.

Cunoscută îndeosebi prin munca de pioasă restituție a operei tatălui său, Barbu Șt. Delavrancea, autoarea se apleacă acum cu aceeași pietate asupra vieții și operei unui părinte spiritual, a cărui personalitate a știut să o definească și într-un studiu anterior, publicat ca introducere la bibliografia scoasă de Doina Făget și Rodica Calcan în cadrul Bibliotecii Centrale Universitare (1979). Noul demers implică desigur alte investigații și ele au mers în mod explicit pînă la descinderi în arhive din țară și din străinătate: Viena, Budapesta, Belgrad. După biografia subscrisă de George Macovescu (1973), avem astfel la îndemînă o nouă carte asupra inimosului apostol al reînnoirii naționale, o carte întemeiată deopotrivă pe știință, pasiune și devotament intelectual. Biografia se întinde sensibil, cunoașterea operei cîștigă în adîncime. La două secole de la nașterea cărturarului, o carte ca aceasta îi cinstește desigur amintirea, dar cinstește și pe cei care au făcut-o posibilă, pe autoare în primul rînd. Informația nouă abundă, mai ales în ce privește perioada formației și a vicisitudinilor de la începutul carierei. În chip de anexă, se dă catalogul bibliotecii lui G. Lazăr, pe baza fondurilor din Biblioteca Academiei Române. Un indice de nume și ilustrații adecvate întregesc lucrarea.

Al. Zub

GH. PLATON, *Istoria modernă a României, I, 1821—1878*, Iași, 1981, 541 p.

Destinată uzului didactic și avînd o formă grafică provizorie, nou sinteză subscrisă de prof. Gh. Platon (un compendiu pentru întreaga epocă modernă, acesta semnat împreună cu V. Cristian, apăruse în 1980, concomitent cu o *Introducere în istoria modernă a României*) răspunde nu numai nevoii măturisite de a instrui pe studenții în specialitate, dar și aceleia, mai largă, de a resistemaliza o informație extrem de vastă, care în ultimii ani a sporit și mai mult. Disociind criteriile de periodizare, autorul îl adoptă pe acela, admis tot mai mult, al epocii, ca noțiune structurantă mai largă, în stare să dea seama de evoluția societății în raport cu desfășurarea completă a unor contradicții fundamentale. El pornește de la limita fixată în programa analitică, 1821, deși e convins că această limită se va deplasa în chip necesar spre a doua jumătate a sec. XVIII, de vreme ce răscoala din 1784 n-ar putea fi înțeleasă decît în cadrul epocii moderne. Chestiunile pe care le ridică preliminar sînt demne de tot interesul. Căutînd apoi să împace exigențele de ordin didactic cu acelea decurgînd din exigențele cercetării, autorul discută criza societății feudale, cadrul european în care s-a desfășurat istoria românească, revoluția de la 1821, restabilirea domniilor pămîntene, perioada regulamentară (a reformismului nobiliar), revoluția de la 1848, constituirea și organizarea statului național, reformele, monarhia constituțională, cucerirea independenței de stat, cultura în perioada postpașoptistă. O bibliografie generală, orientativă, încheie volumul. Pentru detalii se trimite la *Istoria României* (IV) și la instrumentele de lucru publicate între timp: bibliografii, inventare, cataloage etc. „Am înfățișat cîteva din problemele cu care este confruntat și pe care trebuie să le rezolve cel ce-și propune să abordeze problemele istoriei noastre moderne”, mărturisește autorul (p. 13), asociind motivații științifice a demersului una morală, care îndrumă spre contemporaneitate. El se înscrie astfel într-o tradiție ce atribuie istoriei un rol instructiv și unul formativ totodată.

Al. Zub

CONSTANTIN CORBU, *Rolul țărănimii în istoria României (sec. XIX)*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 560 p.

Asumîndu-și „greaua misiune de a elabora cea dintîi istorie a țărănimii române” — cum arată însuși autorul în *Cuvînt înainte*, se poate afirma, la o analiză atentă a lucrării, că debutul este o reușită deplină. Astfel, avizatul cunoscător al problemei agrare care este C. Corbu, autor al mai multor lucrări consacrate relațiilor agrare din România din Perioada 1864—1918, ne oferă, de această dată, o lucrare de sinteză privind rolul istoric al țărănimii române în secolele XVIII—XIX. După ce, într-un prim capitol, se arată că țărănimia a fost „epoci în șir forța revoluționară primordială a dăinuirii și ascensiunii poporului nostru în istorie”, autorul relevă, în capitolele următoare, faptul că țărănimia a constituit, începînd de la sfîrșitul secolului XVIII, „forța socială centrală în procesul de revoluționare continuă a poporului român pe drumul edificării României moderne”. Astfel, este pusă cu pregnanță, în evidență contribuția acestei clase în asigurarea progresului istoric, insistîndu-se asupra momentelor 1784, 1821, 1848 și 1888, care reprezintă tot atîtea date cruciale ale istoriei noastre moderne, cu efecte hotărîtoare asupra progresului social-economic, politic și cultural din epocile consecutive lor. Aproape jumătate din economia lucrării este consacrată prezentării relațiilor agrare — în strînsă legătură cu cele sociale și politice — din epoca ce a urmat revoluției de la 1848, pînă la sfîrșitul secolului XIX. Aceasta justifică titlul lucrării, care, de fapt, cuprinde, după cum am văzut, o perioadă de timp mai întinsă. Făcînd o adevărată radiografie a relațiilor agrare în epoca modernă, autorul se dovedește, prin metoda de lucru ca și prin numărul mare de fapte aduse în discuție ori prin interpretarea lor, făcută în spiritul istoriografiei marxiste, un valoros și profund cunoscător al relațiilor agrare, dar și sociale și politice, în genere, ale istoriei noastre moderne. În prezentarea răscoalei țărănilor din 1888, este reliefată din plin și poziția mișcării socialiste și muncitorești față de revendicările legitime ale clasei care ne-a asigurat timp de secole ființa de neam și națională. Merită a fi subliniat faptul că autorul consideră, în mod judicios, că nici după apariția pe scena istoriei a proletariatului, la mijlocul secolului trecut, țărănimia nu a încetat să fie o clasă progre-

sistă, participantă activă la viața complexă a națiunii noastre, dovedind mari potențe și energie revoluționară. În concluzie, se poate spune că recenta lucrare a istoricului Constantin Corbu este o valoroasă contribuție la prezentarea raporturilor agrare și a rolului istoric al țărănimii în secolele XVIII—XIX.

Mihai Vataavu

CAROL GÖLLNER, *Stephan Ludwig Roth*, București, Ed. Militară, 1982, 117 p.

După studii mai vechi, incununate cu o monografie (1966), istoricul Carol Gollner subscrie încă un opuscul despre cărturarul și militantul Șt. L. Roth, martir al revoluției de la 1848 și unul din spiritele cele mai generoase din epocă. Autorul constată, examinându-i opera „receptarea și asimilarea creatoare a iluminismului, precum și străduința sa de a ancora acest curent de gândire în viața socială autohtonă” (p. 7). Se prezintă situația Transilvaniei în ajunul mișcării pașoptiste, copilăria și tinerețea militantului, înfruntarea lui Pestalozzi asupra gândirii sale pedagogice, serviciile aduse școlii, lupta pentru recunoașterea limbii române ca limbă oficială, condamnarea iobăgiei, sprijinul dat revoluției, condamnarea la moarte de către nobilimea ungară, destinul postum al eroului. O listă a scrierilor sale și o bibliografie selectivă încheie lucrarea, a cărei largă accesibilitate îi asigură eficiența.

Al. Zub

EFTIMIE [LUCA], *Episcopul Melchisedec Ștefănescu. Viața și înfăptuirile sale*. Roman, Ed. Episcopiei Romanului și Hușilor, 1982, 115 p.

O figură eminentă a culturii și spiritualității noastre ca Melchisedec Ștefănescu, fost episcop al Dunării de Jos, apoi al Romanului, membru al Academiei Române, autor a numeroase lucrări de istorie, merita să fie readusă în actualitate, dat fiind că mai vechea monografie a lui Const. C. Diculescu nu se mai poate găsi decât anevoie. Această lipsă o împlinește acum unul din succesorii săi în scaunul episcopal de la Roman, P. S. S. Eftimie Luca. Autorul evocă mai întâi câteva date din istoria Episcopiei respective, pentru a se opri apoi la figura lui Melchisedec, a-i schița biografia, ipostaza didactică (inspector, rector, autor de manuale), activitatea civică (asupra căreia se insistă cu bun temei), opera de arhieru și de membru al Sfântului Sinod, inițiativele academice (acum puse într-o lumină edificatoare), opera științifică-literară, călătoriile întreprinse, relațiile și corespondența sa, o corespondență (în parte edită) care ar merita să formeze un corpus sistematic la îndemina cărturarilor. Un rezumat în trei limbi asigură accesul străinilor la această operă de bună informație și de pietate. O bibliografie (asupra căreia avertizează notele de subsol) și un indice de nume ar fi înlesnit utilizarea ei.

Al. Zub

MARIN BUCUR, *Jules Michelet și revoluționarii români în documente și scrisori de epocă (1846—1874)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1982, 267 p. + 16 ilustr.

Seria *Testimonia*, a cărei funcție restitativă pe tărîm istorico-cultural nu mai necesită sublinieri, face un pas înainte cu volumul dedicat legăturilor lui Jules Michelet cu românii de către Marin Bucur, ale cărui investigații în străinătate ne-au mai dat un prețios volum de mărturie istorico-culturale (*Documente inedite din arhivele franceze privitoare la românii în secolul al XIX-lea*, 1969), parte din ele valorificate în monografia C. A. Rosetti (1970). Noul volum se întemeiază pe explorarea fondului *Monod* existent la *Bibliothèque historique de la Ville de Paris*, fond cercetat parțial și înainte de război, mai ales de Ion Breazu. Valoarea lui constă în mărturia integrală pe care o depune în ce privește sprijinul acordat de marele istoric cauzei române. „Am vrut să întregesc colecția cu tot ce am putut descoperi

în acest fond și să reconstituie o istorie a țărilor românești, prin dialogul epistolar al unei conștiințe responsabile în secolul XIX, precum Jules Michelet, cu revoluționarii noștri de la 1848", declară editorul, explicându-și intențiile. „Volumul de față, adăugă el, își propune o reconstituire de cadre, medii și mentalități de epocă, promovarea unui mit și a unei credințe într-un ideal uman, corespondențele sufletești dintre două generații de pe meridiane geografice și istorice diferite” (p. 30). Corespondența începe cu o scrisoare a lui T. Théot, profesor la colegiul Sf. Sava, către J. Michelet în 1844 și se încheie cu alta adresată de tinerimea română către văduva istoricului la 1874, exprimând gratitudinea față de marele defunct. Texte comentate și adnotate cărora editorul le asociază o sumară iconografie și un indice de nume. Amputarea unor texte (p. 115, 119, 120, 123, 144) denotă imixțiuni care nu pot fi puse pe seama editorului. În polida lor, volumul se vedește de o valoare eminentă, oferind un mijloc de adâncire a relațiilor dintre Jules Michelet și studioșii români care au luat parte la crearea statului nostru modern și unitar.

Al. Zub

ANDREI RADU, *Cultura franceză la românii din Transilvania pînă la Unire*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1982, 291 p.

După cercetările mai vechi întreprinse de A. D. Xenopol, Pompiliu Eliade, N. Iorga, V. V. Haneș, Ion Breazu, I. Hudiță, Olimpiu Boitoș, D. Popovici ș.a., cele mai multe subestimind influența franceză la românii din zona intracarpatică, ni se propune o mai justă evaluare a acestui proces, pe baza unui studiu atent al izvoarelor. Faptul e îmbucurător și trebuie pus în relație cu alte demersuri similare (versiunea română a cunoscutei cărți a lui Pompiliu Eliade, studiul lui Marin Bucur despre raporturile lui Jules Michelet cu românii etc.), a căror finalitate e să explice mai bine procesul modernizării noastre. Materia e structurată în nouă capitole, urmărind căile de pătrundere a ideilor franceze, rolul acestor idei în lupta de emancipare a românilor (sec. XVIII), renașterea ardeleană și gândirea progresistă franceză în diverse domenii, raporturile pașoptismului transilvan cu Franța, intensificarea penetrației culturii franceze în societatea românească intracarpatică, traducerea efectuată, contribuția spiritului francez la formarea conștiinței noastre publice, momente și personalități marcind o progresivă cunoaștere, comprehensiune și solidaritate reciprocă. Un rezumat, note și indice încheie volumul. Carte utilă, desigur. Supărătoare e însă, alura ostentativă de „mélanges” pe care autorul i-a dat-o, în dorința de a cumula cât mai multe știri pe pagină, ceea ce reduce uneori cartea la condiția de repertoriu factologic.

Al. Zub

I. DUMITRIU-SNAGOV, *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne, 1850—1866*, Roma, Università Gregoriana Editrice, 1982, XXIII+658 p. (Miscellanea Historiae Pontificiae 48).

Autorul s-a făcut remarcant anterior prin două contribuții importante, ambele de un pronunțat caracter documentar: *Românii în arhivele Romei, secolul XVIII* (București, 1973) și *Țările Române în secolul al XIV-lea, Codex Latinus Parisinus* (București, 1979)¹. Amîndouă erau, în fond, ediții ample și fostidios comentate de texte, una cuprinzînd documente relative la secolul „luminilor” în spațiul românesc, cealaltă reproducînd un codex cu știri despre români spre finele secolului XIV. Ceea ce ni se oferă acum, pe baza unei vaste explorări arhivale, e oarecum tot un volum de documente, acestea referitoare la un interstițiu decisiv din istoria noastră (1850—1866), pus în lumină (în introducerea) prin intermediul știrilor furnizate de mai multe arhive și mai cu seamă de cea a Vaticanului. O colecție de prestigiu, din care cel puțin două alte volume ne interesează deaproape (*La Correspondance des Papes et des Empereurs de Russie, 1814—1878*, publ. de S. Olszawska-Skowronska, Roma 1970 și *Les accords de Vienne et de Rome entre le Saint-Siège et la Russie, 1880—1882*, publicată de aceeași, Roma, 1977), i-a oferit găzduire, asigurîndu-i cea mai largă circulație. Volumul

¹ V. *AIIAI*, XVII, 1980, p. 789.

nu poate fi judecat în fugă. Autorul a strâns o enormă informație inedită, a confruntat-o cu ceea ce oferă celelalte colecții și cu rezultatele cercetării asupra perioadei pașoptiste (bibliografia ocupă nu mai puțin de 12 p.), încercînd să schițeze, în vasta introducere, o imagine de ansamblu a „chestiunii române” din epocă, așa cum aceasta a putut fi definită de către Vatican. Perspectivele diferă, cum ne previne autorul în prefață, important e să se circumscrie în mod obiectiv *chestiunea română* sub unghiul istoriei universale. În cazul de față, autorul se interesează de perspectiva Sfîntului Scaun, care la vremea aceea cunoștea, el însuși, mari prefaceri. Această perspectivă ar merita desigur o analiză aparte. Dincolo de comentariile autorului, ceea ce ridică valoarea cărții sînt documentele înseși, reproduse în original și însoțite de glosar, indice cronologic și de proveniență, indice al expeditorilor, indice analitic al principalelor probleme conținute, indice general de nume de persoane, acte și decree, indice general de nume geografice, instituții și periodice. I. Dumitriu-Snagov face parte din specia rară de cercetători care consimt să se devoteze unei idei și o urmăresc apoi cu incredibile eforturi și admirabilă pasiune. Cele trei cărți publicate pînă acum, explorînd epoci diferite, servesc aceeași idee.

Al. Zub

LOTHAR MAIER, *Die Politik Rumäniens in der orientalischen Krise 1875—1878 aus der Sicht der diplomatischen Vertreter Grossbritanniens und Frankreichs in Bukarest, in „Südost-Forschungen”, Band XL, München, 1981, p. 81—103.*

Fără date spectaculoase, lucrarea are netăgăduitul merit de a pune în circulație informații inedite, observații și constatări privitoare la România, la politica ei de luptă pentru independență, ca și la cea recomandată de Paris și Londra și de agenții lor la București. Sînt rezultate ale cercetărilor pe care autorul le-a întreprins la Public Record Office (Londra) și Ministère des Affaires Etrangères (Paris).

Studiînd rapoartele trimișilor diplomați ai Parisului și Londrei la București, autorul atrage atenția asupra filtrului subiectiv prin care a trecut elaborarea lor și este de părere că, deși nu au respins în fond independența României, agenții diplomați ai celor două puteri se pronunțau pentru menținerea dependenței ei economice.

L. Boicu

ION BODUNESCU, *Diplomația românească în slujba independenței*, vol. II, Iași, Ed. „Junimea”, 1982, 229 p.

Cel de al doilea volum (primul a apărut în aceeași editură, în 1978) al lucrării la care ne referim cuprinde 10 capitole, între care ultimul este intitulat „Incursiune în galeria luptătorilor pe tărîm diplomatic în slujba independenței și unității naționale” (I. C. Brătianu, D. A. Sturdza, Nicolae Filipescu, Take Ionescu, Titu Maiorescu, P. P. Carp, Trandafir și Alexandru Djuvara, I. I. C. Brătianu, Vasile Lucaciu, Constantin Angelescu, Vasile Goldiș). Lucrarea se încheie cu o bibliografie care, de fapt, nu este o bibliografie, ci capitolul de note. Sînt urmărirea direcțiile și obiectivele diplomației românești de la recunoașterea independenței (1878) la Adunarea națională de la Alba Iulia (1 decembrie 1918), o secțiune fiind consacrată acțiunilor diplomatice ale Consiliului Național Român Central. Sînt folosite documente inedite din arhivele vieneze (microfilmate la Arhivele Statului București), din arhiva M.A.E. al României, din Arhivele Statului București, de la Biblioteca Centrală de Stat. Literatura străină de specialitate este ignorată, ca și colecția de izvoare diplomatice externe (de pildă: *Die grosse Politik der europäischen Kabinette* etc.). Autorul atribuie (p. 134) deviza „prin noi înșine” lui I. C. Brătianu, nu, cum ar fi fost corect, fiului. Cartea nu este lipsită de interes. Este deci utilă.

L. Boicu

MIHAI DRĂGAN, *Mihai Eminescu: interpretări*, I, Iași, Ed. „Junimea”, 1982, 263 p. (*Eminesciana* 27).

Prețioasa serie scoasă de Ed. Junimea, sub îngrijirea criticului și istoricului literar Mihai Drăgan, s-a îmbogățit cu un nou volum, acesta subscris chiar de coordonatorul seriei, sub un titlu neutral și anunțând o continuare. Era de așteptat. De mai mulți ani, după pasuri substanțiale în opera unor mari creatori (Hasdeu, Maiorescu, Ibrăileanu), autorul își exercită pana, înnoitor și deci polemic, în exegeze eminescologice. Parte din ele alcătuiesc acest volum de aleasă ținută, în care autorul identifică în faza de început a creației eminesciene (1866—1869) idei și forme caracteristice pentru sinteza ulterioară. Este partea cea mai substanțială și mai „nouă” a volumului. O fază de tranziție se identifică în trecerea de la opera de tinerețe la debutul din *Convorbiri literare* (1870). *Poezia nouă*, cu o parafrază a sintagmei maioresciene, constituie materia altui capitol. Încă două definesc *vizionarismul eminescian*, experiența și profunzimea lui poetică. Ultimul schițează câteva perspective, pornind de la ideea că „Eminescu este în primul rînd un poet liric la care subiectivitatea emoțională formează însăși substanța originară a creației” (p. 253). Opera lui e un tot, susceptibil de cercetare, ca orice proces organic, în etape succesive, astfel ca spiritul creator eminescian să-și dezvăluie valențele multiple. Structura romantică și modernă în același timp pe care o încheagă formele poetice elaborate de poet este ceea ce Mihai Drăgan a început, cu acest volum, să pună în lumină, atent deopotrivă la „geneza interioară” (expresia lui Alain Guillerrou) și la elementele de context. Exegeza pe care ne-o propune se anunță (pe urmele lui Maiorescu, Ibrăileanu, Călinescu), temeinică și fertilă, o exegeză profitabilă și pentru istoria ideilor.

Al. Zub

C. BOTEZ, I. SAIZU, *Pagini uitate de cultură economică. Congresele economice din România (Iași, 1882 și 1884)*, București, Ed. „Litera”, 1982, 223 p.

Lucrarea, prilejuită de împlinirea unui secol de la desfășurarea ședințelor celui dintîi congres economic din România, readuce în primul plan un eveniment care a fost pe nedrept uitat de economiști și de istorici, mai cu seamă că a implicat direct sau indirect marile personalități ale timpului: P. S. Aurelian, A. D. Xenopol, B. P. Hasdeu, V. Alecsandri, I. Creangă, Mina Minovici, S. Konya, M. Eminescu și foarte mulți alții.

Împărtășim în totul convingerea autorilor că tema tratată este de o deosebită importanță pentru istorie și istoriografie, că nu poate fi înțeles în nici un chip și nu se poate găsi nici o explicație la omiterea de istoriografi a unui subiect de o așa de mare însemnătate.

În acele împrejurări, opinia publică și reprezentanții de seamă ai burgheziei, aflată în plină ascensiune, au sesizat necesitatea stringentă a punerii în concordanță a independenței economice cu cea politică și au declanșat frământări în toate domeniile cu scopul salutar al regenerării României.

Acesta a și fost contextul convocării celor două congrese economice la care se referă autorii, primul ținut în octombrie 1882, al doilea în ianuarie 1884, ambele la Iași. Dacă întîiul pentru istorie și-a axat dezbaterile spre consultarea și fixarea în linii generale a poziției participanților în legătură cu problemele ridicate de istorie, cel de-al doilea s-a soldat cu adoptarea, în unanimitate, a documentelor programatice și cu stabilirea posibilităților de îndeplinire a prevederilor.

Autorii demonstrează cu toată tăria că nu s-a dorit numai o redresare de pe urma efectelor ruinătoare ale convenției cu pajura dualistă, ci și o dezvoltare a potențelor economice ale României, în primul rînd pe cale industrială, fără a modifica însă caracterul și profilul economiei naționale, într-un regim de organizare științifică a producției și a muncii, de raționalizare și chiar de plan, elemente care se înscriu ca proprietăți în gîndirea românească a epocii.

Efortul autorilor are, prin excelență, caracter de prioritate în studierea evenimentelor respective, noutate care poate interesa atît pe specialiști, cit și marele public dornic de a afla fațete necunoscute din palpitanta noastră istorie. Este de neîgăduit că, optînd pentru un subiect aproape necunoscut, autorii și-au atras, în mod legitim, dreptul de a-și valorifica strădania, căreia i-au dat din capul locului un echilibru sub raport tematic, o grijă aparte sub aspect redacțional, o varietate documentară demnă de cercetători cu lungi state de ser-

vicii în slujba științei. Iată tot atâtea mari motive care ne determină să recomandăm fără rezervă această carte, felicitând pe autori pentru modul exemplar cum au abordat și tratat un subiect uitat de cultură economică.

Petre P. Andrei

Z. ORNEA, *Viața lui C. Dobrogeanu-Gherea*, București, Ed. „Cartea Românească”, 1982, 514 p.

O biografie a lui Gherea, menită să confrunte riguros legenda cu datele realității și să apropie de contemporaneitate o figură atât de importantă pentru mișcarea de idei de la finele secolului XIX și începutul secolului XX, era de mult necesară. Z. Ornea ne-o pune la îndemână, după îndelungi pregătiri și îndelungă gestație, dat fiind că personalitatea în cauză, o spune singur, n-a fost pentru el simplul obiect de studiu, ci și unul de trăinică afecțiune. Cunoșcător al marilor curente social-culturale din epoca modernă și de mai târziu, el a crezut că este dator să dea conțur monografic și lui Gherea, a cărui biografie exemplară i se impunea. „Nu au durată în istorie indivizii, ci paradigmele și nu are sens să evoci acele vieți care nu prezintă interes tipologic”, observă autorul, adăugind că în ce-l privește pe Gherea, el întruchiează mentalitatea unei generații, este deci exponentul ei și merită cea mai vie atenție (p. 16). Atent la fapte, Z. Ornea procedează sistematic, validându-le mai întâi, integrându-le în context și raportându-le la datele psihologiei mai apoi. „Nu fabulez, ci reconstitui, dînd preeminență faptelor care definesc această personalitate complexă” (p. 17). Un periplu documentar ne introduce în chiar universul faptelor. Întiul capitol prezintă *Copilaria, adolescența și tinerețea unui insurgent*, etape nu lipsite de puncte obscure, explicabile prin marea discreție a personajului și prin circumstanțele aventuroase ale biografiei sale. Începuturile activității din România (*Între căutare și stabilitate*) formează substanța altui capitol. Rolul său în mișcarea socialistă a anilor 1875—1878, fizionomia grupării, crearea P.S.D.M.R. și trădarea „generoșilor” alimentează capitolul III (*De la biruință la înfrîngere*). Pe un teren mai bine defrișat se situează cap. IV (*De la publicistul fără identitate la marele critic*), în care se desfășoară disputa cu Maiorescu. Încă un capitol prezintă *Ultimele două decenii* din viața lui Gherea, decenii scurse sub semnul resemnării. Un *portret final* încheie această carte de pasiune și erudiție totodată, una în care tonul ia adesea inflexiuni partizane, autorul identificându-se, prin simpatie, cu soarta personajului său. A fost viața lui Gherea un eșec? Autorul refuză răspunsul pozitiv pe care îl sugera odată Sartre ca încercat oricărui biografii. Înfrînt adesea, Gherea a reputat însă și destule victorii pentru a merita un bilanț pozitiv. „Oroarea hagiografiei obediente” nu trebuie să ducă la o „iconoclastie otrăvită” (p. 477). Amindouă extremele se cuvin a fi evitate, în favoarea unei judecăți obiective, care să dea *suum cuique*. Este atitudinea pe care și-o asumă programatic Z. Ornea în noua sa carte, una de cel mai larg interes.

Al. Zub

FI. DRAGNE, I. IACOS, N. G. MUNTEANU, V. PETRIȘOR, *Mișcarea sindicală din România*, I, București, Ed. Politică, 1981, 602 p.

Sub egida Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. a fost editat volumul *Mișcarea sindicală din România*. Noutatea și importanța pe care o reprezintă lucrarea pentru istoriografia noastră constă în faptul că, pentru prima oară, problemele apariției, dezvoltării și evoluției mișcării sindicale de la noi sînt tratate monografic. După apariția de-a lungul anilor a numeroase articole și studii care au tratat diferite aspecte și etape de dezvoltare din mișcarea sindicală, era necesară o lucrare monografică care să analizeze dezvoltarea acesteia sub toate aspectele ei, pornind de la cele mai noi cercetări, în domeniul respectiv.

O bogată și variată documentație a permis celor patru autori să abordeze în mod temeinic fiecare dintre perioadele analizate să pună în fața cititorilor cele mai semnificative fapte și etape ale dezvoltării mișcării noastre sindicale. Solida ei armătură teoretică a îngăduit autorilor să desprindă cele mai importante concluzii, care se degajau din numeroasele elemente puse în discuție.

Volumul — o premieră în istoriografia noastră — înfățișează, în contextul general al istoriei patriei și al mișcării muncitorești, geneza și evoluția organizațiilor sindicale până în august 1944, cu succesele și greutățile lor.

Autorii evidențiază importanța pe care au avut-o o serie de evenimente pentru dezvoltarea mișcării sindicale. Menționăm dintre acestea crearea, în 1893, a Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România, care a deschis era organizării politice a clasei muncitoare la scară națională, constituirea, în anul 1906, a Comisiei Generale a Sindicatelor din România, care a pus bazele unității de acțiune a mișcării sindicale, Congresul din Mai 1921, care a hotărât transformarea Partidului Socialist în Partidul Comunist Român. Bazându-se pe un amplu material informativ lucrarea prezintă fenomene și elemente inedite ale luptei sindicatelor pentru centralizarea lor în domeniul organizatoric, hotărârea clasei muncitoare de a avea în fruntea sindicatelor din întreaga țară un singur organ conducător cu un statut și o linie tactică unică.

Prin apariția acestui volum, autorii au adus o importantă contribuție la cunoașterea uneia din cele mai importante probleme ale istoriei mișcării muncitorești revoluționare. După modul cum a fost concepută și realizată, lucrarea constituie o reușită deplină a istoriografiei noastre actuale.

I. Eșanu

TEODOR PAVEL, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația puterilor centrale, II (1894—1914)*, Timișoara, Ed. „Facla”, 1932, 306 p.

Monografia dedicată de istoricul sibian mișcării noastre pentru unitate națională în raport cu diplomația puterilor centrale, monografie al cărei întâi volum (1979) privea anii 1878—1895, se încheie cu un studiu la fel de meticulos asupra perioadei următoare, până la izbucnirea marii conflagrații, perioadă marcată în raporturile cu acele puteri mai ales de consecințele procesului memorandist și de intensificarea luptei naționale în zona carpato-dunăreană. Autorul a pus la contribuție, alături de vasta bibliografie a problemei, numeroase știri noi, extrase din arhivele românești sau străine, îndeosebi din cele vieneze și vest-germane, din care a reprodus, în partea a doua, ceea ce a socotit esențial pentru problemă din corespondența diplomatică. Aprecierile sale au astfel și o bază de sprijin consistentă, explorabilă cu folos și mai târziu. După studiile destul de recent subscrise de Șerban Rădulescu-Zoner, Gh. Nicolae Căzan, Ema Nortovici ș.a., demersul lui Teodor Pavel, acesta axat pe ideea de unitate națională, pun în circulație știri și conjecturi noi, stabilite cu grijă și integrate unei viziuni de ansamblu coerente asupra epocii. Se fixează mai întâi cadrul internațional și trăsăturile relațiilor diplomatice ale României cu puterile centrale, insistându-se asupra efectelor mișcării memorandiste și a rolului jucat de *Liga culturală*, pentru a se evidenția apoi controversele și compromisurile la care s-a ajuns în pragul secolului XX, noul activism adoptat de românii din Transilvania, tentativele de reconciliere diplomatică din anii 1910, 1912—1914 și presiunea crescândă a factorului național. O listă a documentelor incluse în volum, un rezumat și un indice încheie lucrarea în mod util. Asemenea cercetări sînt de dorit nu numai pentru noutatea informației, dar și pentru privirea clară, penetrantă, pe care o înlesnesc în complexa problemă a desăvîrșirii unității politice românești, fie și raportată la conduita unui grup de state. Să sperăm, în ce-l privește pe autor, că el își va continua eforturile de investigație arhivalică, atât de profitabile pentru o cunoaștere mai exactă a marilor evenimente de la începutul acestui veac.

A. Zub

DAN MANUCA, *Pe urmele lui Mihail Sadoveanu*, București, Ed. „Sport-Turism”, 1982, 301 p.

Într-o cadență remarcabilă, seria menită să restituie „urmele” unor mari personalități din istoria și cultura noastră, a sporit cu noi titluri, care sînt totodată titluri la gratitudinea publicului beneficiar. Istoricii profită — și nu în ultimul rînd — de informațiile organizate astfel, chiar și atunci cînd ele se referă la un scriitor. M. Sadoveanu însă n-a fost doar un scriitor, ci o personalitate complexă, de largă irradiație socială. Așa ni-l prezintă Dan Mănuță.

ale cărui studii mai vechi îl recomandau ca un exeget avizat al perioadei clasice urmărindu-și „personajul” de-a lungul unei cariere prodigioase, rectificând unele date biografice, adăugând detalii neștiute anterior, și interpretându-le în perspectiva efortului său de autodefinire și desăvârșire de sine.

O biografie spirituală se încheagă astfel, una a cărei lectură se arată profitabilă pentru oricine. Partea ultimă a existenței scriitorului, cea care intrigă mai mult, e și cea mai puțin amplu urmărită. Autorul se rezumă la o schiță de cadru, susceptibilă a favoriza cunoașterea personalității scriitoricești, nu și a militanțului investit cu înalte funcțiuni obștești. Capacitatea lui Sadoveanu de a prefăce în metaforă fiecare colț de pământ ușurează cunoașterea țării, a oamenilor săi și a locurilor. „Urmele” lui definesc un spațiu cultural, o patrie a spiritului românesc.

Al. Zub

ILIE DAN, I. I. Mironescu, Iași, Ed. „Junimea”, 1982, 153 p. + 10 ilustrații.

Volumul la care ne referim e un fericit prilej pentru cititor de a traversa o epocă, întrucât, departe de a se mărgini la viața și la opera scriitorului-medic I. I. Mironescu, epocă ce se întinde pe mai bine de jumătate de secol (13 iunie 1883 — 22 iulie 1939), Ilie Dan realizează o micromonografie de istorie a culturii și a științei românești, cu accente care interesează și pe istoricii propriu-ziși: poziția scriitorilor față de răscoala țăranilor din 1907, față de înființarea mișcării mondiale a secolului, față de problemele păcii și ale războiului în perioada interbelică, față de viața politică și parlamentară și multe altele. Chiar numai lectura unui indice de persoane ne-ar fi putut confirma convingerea.

Intr-adevăr, monografia lui Ilie Dan îl prezintă pe I. I. Mironescu implicat nu numai în probleme de suprastructură, care-și cereau o rezolvare de durată în cultură, dar și aflat în raporturi de amiciție și de colaborare cu aproape toate marile personalități artistice și științifice ale secolului nostru. El însuși student fiind, participase la evenimentul din 1907 și condusese o grevă a colegilor mediciniști, mereu convins de justetea cauzei pentru care lupta. I. I. Mironescu avea să se manifeste toată viața ca un mare democrat, un generos, apropiindu-se tot mai mult de mișcarea de stînga, care milita pentru drepturile omului, pentru independența și suveranitatea țării, pentru egalitate și drepturi, împotriva fascismului. Fără a fi membru al Partidului Comunist, I. I. Mironescu aprofundase ideile fundamentale ale marxism-leninismului și de economie politică, ajungînd la concluzia că comunismul „e un *formidabil sistem politic, economic și social*, care amenință cu moartea și cu prăbușirea din temelii a capitalismului”. Cu astfel de convingeri, cu experiența de viață și cu atitudinea sa neconciliantă, e lesne de înțeles — demonstrează Ilie Dan — de ce profesorul Mironescu s-a aflat în tabăra intelectualilor progresiști. „Om al datoriei”, cum îl caracterizase Gr. T. Popa, I. I. Mironescu confirma prin activitate aprecierea lui Tudor Vianu conform căreia cultura noastră se găsea „într-un interesant proces de adaptare rațională”, ilustrat și de faptul că, în ansamblul vieții sociale, a apărut un tip de intelectual, al cărui corespondent nu poate fi lesne întâlnit aiurea, anume cărturarul ce cultivă o specialitate și, simultan, „reflectează la destinul global al culturii noastre și care se simte răspunzător de întreaga orientare a civilizației țării”. Numai în acest fel vom înțelege de ce I. I. Mironescu „a tănuțit” nu o singură dată — conform relatărilor consemnate de C. Botez (*Platforma industrială Săvinești și împrejurimile*, Piatra Neamț, 1974, p. 96—97) și de Gh. Blaga (*90 ani de la nașterea lui I. I. Mironescu*, în „Ceahlăul”, Piatra Neamț, 16 iunie 1973) — cu Lucrețiu Pătrășcanu asupra gravelor chestiuni ale timpului. Întîlnirile celor doi intelectuali aveau loc la Tazlău, după ce Pătrășcanu, pentru a nu fi recunoscut de autoritățile respective, se travestea, în prealabil, în costum țăranesc local.

Monografia de față, care nu este singura manifestare scriitoricească a lui Ilie Dan față de I. I. Mironescu, întrunește remarcabile calități de fond și de formă, făcînd-o deopotrivă de utilă pentru o gamă largă de specialiști, îndeosebi pentru istoricii literari și istoricii propriu-ziși. Lucrarea relevă, totodată, cîte momori spirituale, de diverse mărimi, poate pune la dispoziția culturii și civilizației omenеști intelectualul angajat în angrenajul social. Și pentru cîți contemporani viața și opera lui I. I. Mironescu nu a fost și nu este un model? Iată, așadar, o carte de vocație profesională și civică, care se cere citită și care, prin valoarea ei, și-a cîștigat durată.

I. Saizu

TIBERIU AVRĂMESCU, „Adevărul“, mișcarea democratică și socialistă (1895—1920), București, Ed. Politică, 1982, 423 p.

Recenta lucrare a lui Tiberiu Avramescu, consacrată unei pagini din istoria presei române în epoca modernă, continuă, de fapt, pe cea dedicată de autor în 1973 lui *Constantin Mille. Tinerețea unui socialist* și apărută în aceeași editură. Se poate afirma aceasta cu toată îndreptățirea, întrucât C. Mille, care a îndeplinit funcția de director politic al gazetei „Adevărul“ între anii 1895—1920, și-a confundat, practic, timp de un sfert de veac, activitatea politică și socială cu cea a redacției ziarului amintit. C. Mille, care a fost, până în 1895, unul din fruntașii P.S.D.M.R., este considerat al doilea fondator al „Adevărului“, apărut la București în 1888, ca ziar independent, cu puternice tendințe democratice, antidinastice, sub direcția lui Al. V. Beldiman. Autorul lucrării, întemeindu-se pe analiza impresionantelor opere publicistice — peste zece mii de articole publicate zi de zi timp de un sfert de veac, cu excepția anilor de război —, ajunge la concluzia că C. Mille și-a dobândit un loc de frunte în istoria presei române. Acest număr impresionant de articole adăpostite în paginile „Adevărului“, deși sporadic el a fondat sau a colaborat și la alte gazete — îi asigură, după cum menționam, lui C. Mille, un loc aparte în istoria presei noastre, atît prin calitatea tehnică a gazetei ce a condus-o — și care o situau printre cele mai bune gazete europene — cit și prin conținutul profund democratic al ideilor promovate de C. Mille și de colaboratorii săi. Într-adevăr, cercetarea exhaustivă a operei publicistice a lui C. Mille i-a permis autorului să releve faptul că personalitatea analizată a fost nelipsită de la toate marile campanii de presă, pe diverse probleme, duse de ziarele iemocrate și socialiste din România între anii 1895—1920. Astfel, este relevantă contribuția meritorie a „Adevărului“ la apărarea drepturilor și libertăților clasei muncitoare ca și ale țărănimii, precum și în problema națională. În aceste domenii de luptă, poziția sa se apropia — uneori pînă la suprapunere — de cea a socialiștilor, tovarășii săi de tinerețe, socialismul rămîind pentru C. Mille, — în pofida faptului că din 1895 devine directorul unei gazete independente — un crez de o viață. „Credința tinereții mele — arăta el în 1925 — o păstrez însă intactă și cred în prezentul și viitorul socialismului“ (cf. p. 371). Pentru a putea fi înțeleasă atitudinea sa în diverse probleme ale epocii, autorul nu putea să ignore cadrul social-politic în care C. Mille și-a desfășurat activitatea publicistică. Este ceea ce face, într-adevăr, cu multă pătrundere și competență, Tiberiu Avramescu, în paginile lucrării sale. C. Mille este înfățișat nu numai ca ziarist, ci și ca militant politic — deputat independent, sprijinit în campaniile electorale și de socialiști —, inițiator, împreună cu C. G. Costa-Foru al „Ligii drepturilor omului“ (1923). În încheierea lucrării sale, autorul relevă, pe bună dreptate, faptul că C. Mille și-a dobândit în istoria culturii române „prin muncă stăruitoare, un loc printre cititori, ca ziarist curajos, intransigent, slujitor devotat și consecvent al înaltelor idealuri patriotice, democratice și progresiste; erou al unei vieți exemplare, el a trăit, a muncit, a luptat și a murit pe baricadă“ (p. 405).

Mibai Vataavu

ION BULEI, *Arcul așteptării 1914. 1915. 1916*, București, Ed. „Eminescu“, 1981, 326 p.

Nona carte a lui Ion Bulei o continuă pe aceea apărută anterior (1916 — zile de vară), despre momentul intrării României în primul război mondial, autorul înfățișînd acum anii neutralității. Lucrarea se distinge prin aceeași manieră modernă de prezentare a bogatului material faptic, prin aceeași bună cunoaștere a evenimentelor, prin aceeași judicioasă cîntărire a aprecierilor. Se spune tot ce este necesar pentru înțelegerea și aprecierea corectă a faptelor și a oamenilor. Este întru totul remarcabilă seria de portrete a oamenilor politici care au fost în primul plan al scenei anilor 1914—1916, începînd cu Carol I și Ferdinand. O documentare perfectă se simte la tot pasul în această expunere vie și aspră asupra „anilor nervoși ai națiunii române“. Ceva din metoda și stilul Barbarei Tuchman se regăsește în cartea lui Ion Bulei, alături de verva și spiritul cu care ne-au obișnuit, de mult, unele producții bune ale istoriografiei franceze.

Ștefan S. Gorovei

GEORGETA TUDORAN, *Socialiștii români în confruntări politice, 1918—1921*, Iași, Ed. „Junimea”, 1982, 307 p.

Iată, în câteva cuvinte, un titlu și o carte care îmbie la o atentă lectură, de a reevalua cadrul general al acțiunii politice a proletariatului și de a adînci tactica și strategia Partidului socialist în lupta pentru înfăptuirea statului național unitar, programele și poziția față de problema și reforma agrară, activitatea deputaților socialiști în parlament, unitatea mișcării socialiste ca factor și trăsătură fundamentală a înființării Partidului Comunist Român.

O atare tematică bogată era firească într-o epocă de confruntări politice și aceasta încrucișă împrejurările legate de încheierea procesului de formare a statului național unitar încorporau condițiile social-economice și cultural-artistice favorabile unei dezvoltări rapide a forțelor de producție, grupării potențialului creator al energiilor poporului, făcînd cu puțință afirmarea pe plan internațional a României și desprinderea, prin propria propunere, de stadiul de subdezvoltare. Era întocmai cum demonstrase „Socialismul”, anume că forțele politice, în dorința de a nu se autoexclde din istorie, au luptat ideologicște pentru reorientări programatice pe cît se poate de corespunzătoare sarcinilor majore.

Activitatea științifică de pînă acum a Georgetei Tudoran vorbește de la sine despre valoarea noii sale contribuții. Noi am adăuga, pe de o parte, structura echilibrată a lucrării, bogăția informației, claritatea expunerii și puterea de convingere ce o cuprinde, iar, pe de altă, că, deși au fost publicate și alte monografii, viața politică din perioada respectivă oferă încă destule probleme de abordat.

I. Saizu

GH. ZAHARIA, C. BOTORAN, *Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic. 1919—1939*, București, Ed. Militară, 1981, 466 p.

Lucrarea, realizată de doi dintre cei mai cunoscuți specialiști din țară în domeniul istoriei diplomației românești moderne, prezintă, pentru prima oară în istoriografia noastră, într-o manieră sintetică, politica de apărare națională a Bucureștilor în contextul european interbelic. Avînd la bază numeroase izvoare românești și străine (americane, engleze, germane și franceze), din care o mare parte sînt inedite, lucrarea, structurată în opt capitole, plus o *Introducere*, *Încheiere*, *Anexe* și o *Bibliografie selectivă*, se prezintă ca o remarcabilă contribuție la cunoașterea caracterului defensiv al alianțelor diplomatice și militare ale României dintre anii 1919—1939. Autorii insistă asupra organizării, înzestrării și dotării armatei, precum și asupra coordonatelor militar-strategice care au stat la baza apărării statului. Este evidențiat faptul că România a promovat, în această perioadă, o politică de pace, bună vecinătate și conviețuire, fiind animată de ideea păstrării independenței și suveranității naționale și că alianțele politico-militare pe care Bucureștiul le-a realizat au constituit reacția sa antirevizionistă, dorința de a consolida *Marea Unire* realizată în 1918. Cu toate acestea, spre sfîrșitul deceniului patru, România, ca urmare a răsturnării raporturilor de forțe pe plan internațional, a trăit drama generată de prăbușirea alianțelor sale, care n-au putut anula izolarea țării și mutilarea ei teritorială în 1940. Gheorghe Zaharia și C. Botoran reușesc să prezinte, cu maximum de obiectivitate, cauzele interne și mai ales externe care au determinat ca în ajunul și în timpul celui de al doilea război mondial diplomația Bucureștilor să-și modifice, datorită conjuncturii internaționale, politica sa tradițională. Avem în față o lucrare deosebită care determină la reflecție și, poate, la o re-scriere a istoriei diplomației românești din perioada interbelică.

V. F. Dobrinescu

INSTITUTUL DE STUDII ISTORICE ȘI SOCIAL-POLITICE DE PE LINGĂ C.C. AL P.C.R., *Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R., 1921—1944*, vol. II, București, Ed. Politică, 1981, 264 p.

La 11 ani după apariția primului volum al acestei lucrări, care s-a dovedit de un real folos pentru cercetarea istorică, I.S.I.S.P. de pe lingă C.C. al P.C.R., pune la înde-mîna frontului nostru istoriografic acest al doilea volum. Cercetătorii și colaboratorii Insti-

tutului* au semnat studiile referitoare la organizațiile înființate în deceniul 1934—1944, printre care cele mai importante sînt: „Blocul democratic”, „Uniunea oamenilor muncii maghiari din România”, „Frontul studențesc democrat”, „Grupul avocaților democrați”, „Comitetul român al reuniunii universale pentru pace”, „Uniunea democratică”, „Apărarea patriotică”, „Uniunea patrioților”.

În anii grei ai ilegalității, Partidul Comunist Român a desfășurat o amplă activitate de organizare a luptei clasei muncitoare, a țăranimii și intelectualității, a altor categorii sociale pentru apărarea intereselor vitale, pentru drepturi și libertăți democratice, pentru apărarea independenței și suveranității naționale.

Felul cum a reușit Partidul Comunist, aflat în ilegalitate timp de două decenii, să capteze energiile revoluționare ale maselor, să înlăture greutatea din activitatea sa, să ducă revoluția la victorie, reprezintă elemente pe care autorii le-au relevat cu pregnanță în studiile cuprinse în volum. Ei au dat răspuns, pornind de la analiza faptelor, a modului în care în jurul P.C.R. s-au grupat mereu mai multe forțe pentru a acționa împreună sau direct sub conducerea sa.

Creșterea pe plan extern a tendințelor revanșarde și revizioniste ale Germaniei naziste și sateliților ei au ridicat în fața maselor populare din România problema organizării unei riposte comune și hotărâte. O asemenea ripostă putea fi realizată numai în condițiile concentrării într-un front comun a tuturor categoriilor sociale și politice interesate în propășirea democratică a țării, a apărării suveranității și independenței ei naționale.

Autorii studiilor relevă cu claritatea analizei bazate pe documente că activitatea organizațiilor de masă democratice cu caracter antifascist a fost răspunsul viguros al maselor largi din România la acțiunile teroriste ale organizațiilor de extremă dreaptă, a fost riposta lor hotărâtă față de creșterea pericolului fascist și de recrudescența Gărzii de fier.

Din micromonografiile organizațiilor de masă citate rezultă că munca comuniștilor în mijlocul maselor a găsit teren prielnic în starea de spirit antifascistă a poporului român, profund atașat idealurilor independenței. Edificatoare în acest sens — arată autorii — sînt numeroasele acțiuni inițiate și organizate de comuniști în Capitală și în principalele centre din țară prin numeroasele organizații de masă democratice. Ideile nobile, patriotice, care au animat aceste organizații, au întrunit adevărate armate de oameni din toate straturile sociale și grupările politice, fiind, totodată, susținute de un mare număr de prestigioși oameni politici, de știință și cultură.

L. Eșanu

GH. I. IONIȚA, *Curs universitar de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România (1934—1947)*, București, Tipografia Universității București, 1982, 226 p.

Volumul de față apare după ce ani de-a rîndul Gh. I. Ioniță s-a afirmat printre cei care au investigat, din diverse unghiuri, evoluția vieții politice și sociale din perioada cuprinsă între sfîrșitul crizei economice din 1929—1933 și abolirea monarhiei, la 30 decembrie 1947. Cunoscător avizat al problematicei economice, sociale și politice cu care s-a confruntat România între 1934 și 1947, ani de profunde și semnificative mutații, care vor determina de altfel restructurarea evoluției generale a țării, Gh. I. Ioniță întreprinde, de această dată, o interesantă și utilă prezentare a activității Partidului Comunist Român și a mișcării revoluționare și democratice din acest interval. Deși avem de a face cu un curs universitar, care se adresează de regulă studenților, informația adunată în paginile acestuia și mai ales interpretările avansate prezintă un interes deosebit pentru toți cei care doresc să cunoască dimensiunile adevărate ale unui timp caracterizat de o mare bogăție de fapte și fenomene istorice. Circumstanța în care ni se înfățișează autorul nu este aceea a cuiva care se erijează în ipostaza de mijlocitor între cercetător și student, ci a cercetătorului însuși, investit cu calitatea onorantă și responsabilă de dascăl. Astfel încît, acest curs universitar este un îndreptar nu numai pentru cei ce se inițiază în tainele muzei Clio într-un amfiteatru academic, ci pentru orice cititor interesat îndeobște de istoria patriei. Apoi, după ce de atîția ani se preconizează, fără a se ajunge la un rezultat concret, elaborarea unei

* Gh. I. Ioniță, L. Banyai, Fl. Dragne, V. Petculescu, Elena Georgescu, I. Iacoș, O. Măteșcu, Maria Covaci.

istorii a Partidului Comunist Român, Gh. I. Ioniță ne propune, cu această carte, o asemenea istorie, întregită, așa cum era și firesc, de prezentarea succintă a mișcării revoluționare și democratice din perioada 1934—1947. Așadar, dincolo de rațiuni reclamate de considerente didactice, publicarea acestor prelegeri reprezintă o etapă către realizarea monografiei unui partid politic a cărui activitate se înscrie organic în istoria generală a României.

Gh. I. Florescu

VASILE NETEA, *Nicolae Titulescu*, Bucurest, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 80 p.

Istoricul Vasile Netea a tipărit mai multe micro-monografii de acest fel, unele dedicate lui Nicolae Iorga sau Take Ionescu, alta chiar lui Nicolae Titulescu (1969), aceasta din urmă stînd la baza textului actual destinat străinătății, beneficiind de o *Prefață* semnăată de Mircea Malița. Lucrarea, în cele șase capitole ale sale, tratează toate marile perioade ale vieții ilustrului diplomat român: tinerețea și studiile, cu debuturile activității sale juridice și științifice; intrarea în viața politică și contribuția la înfăptuirea unirii tuturor românilor în 1918; misiunile oficiale, ca reprezentant al politicii externe românești; imaginea contemporanilor și locul în istoria noastră diplomatică; posteritatea lui Titulescu și acțiunile pentru apărarea păcii ale României socialiste. Spațiul rezervat îl determină pe autor să facă un veritabil tur de forță, ceea ce, cu experiența sa și măiestria dovedită în temeinicele sale monografii anterioare, nu constituie o imposibilitate; textul, în consecință, este dens, trimiterile reduse la minimum necesar. Totuși, nimic nu este neglijat din ceea ce a fost semnificativ în viața și opera diplomatului, capitolul respectiv fiind și cel mai întins al lucrării (pp. 31—68). Coordonatele de bază ale acțiunilor lui Titulescu în domeniul politicii externe a României ori pe plan internațional au constat în apărarea „suveranității și integrității teritoriale ale țării sale, pacea în lumea, cooperarea între popoare”, respingerea fermă „a tuturor tentativelor de-a rezolva prin forță litigiile internaționale” (p. 37). În perioada interbelică, diplomatul român a fost pe plan general „unul din combatanții cei mai activi pentru pace” (*ibidem*), eforturile sale în vederea asigurării unei păci globale străbătînd „ca un fir conducător întreaga-i activitate” (*ibidem*). Societățile internaționale și alianțele regionale, relațiile bune cu toate statele, înfăptuirea dezarmării și definirea agresorului erau „factori ai păcii” (p. 40—41), după cum și respectarea frontierelor stabilite prin tratatele de pace de după primul război mondial (p. 43—44). Autorul acordă însemnătatea cuvenită negocierilor Titulescu—Litvinov pentru statornicirea unor bune raporturi între România și U.R.S.S., efectele — în contextul anilor 1934—1936 — resimțindu-se și pe plan european, îndeosebi în ce privește stăvilirea, prin mijloace eficiente, a agresiunii naziste, pe atunci în stadiu pregătitor. În ceea ce privește pactul de asistență mutuală româno-sovietic, ale cărui paragrafe esențiale s-au stabilit de către cei doi diplomați la 21 iulie 1936 la Montreux, el reprezenta, în opinia lui Titulescu, și nu numai atît, „garanția cea mai sigură a frontierelor României și, în același timp, un pas decisiv către salvagardarea păcii în Europa răsăriteană” (p. 56). Deși demis, tocmai în legătură cu încheierea pactului în discuție, Titulescu nu a renunțat la acțiunile sale pentru triumful bunei înțelegeri între state și menținerea păcii. Singura deosebire a constat în aceea că, „neputînd să mai apere pacea în numele unei țări, el va apăra-o în numele umanității”, fiind convins că faptul nu constituia doar o „datorie politică, ci, deopotrivă, o veritabilă obligație morală pentru toți cetățenii planetei, un imperativ uman” (p. 63).

Lucrarea istoricului Vasile Netea, în ciuda proporțiilor reduse, ne oferă perspective din cele mai interesante pentru pătrunderea „fenomenului Titulescu”.

Gh. Buzatu

ROBERT GOVENDER, *The Diplomacy of Nicolae Titulescu*, London, Unified Printers and Publishers Ltd., V+39 p.

Autorul, care a publicat mai multe cărți despre România contemporană, nu-și propune, precizează el însuși, dintru început, să realizeze un studiu solid despre N. Titulescu. El are în vedere o sumară apreciere, o scurtă evaluare a locului și rolului lui Titulescu în diplomația

României și în cea europeană în perioada dintre cele două războaie mondiale. Expunerea este corectă, pe parcursul unei introduceri și a șase capitole reușind să surprindă datele esențiale ale activității strălucitului diplomat și anume coordonate ale concepției sale. Trecind peste unele erori surprinzătoare în transcrierea unor nume (Pichou, în loc de Pichon; Branger, în loc de Béranger; Vasile Simeon?), rețin aprecierile despre semnificația acțiunilor lui Titulescu în direcția instaurării unei păci globale. Titulescu este, consemnează Govender, autorul formulei respective și pentru el „pacea nu a însemnat inactivitate, ci presupune luptă, în primul rând pentru a menține pacea. El a declarat că «atunci când pacea este amenințată, nu se răspunde cu război, ci cu organizarea păcii». Titulescu credea că această politică trebuie să aibă un suport științific, dând naștere unei «științe a păcii»” (p. 20). Între 1922 și 1936, cât timp Titulescu a reprezentat interesele diplomatice ale României, scena politică europeană a fost frământată de mari probleme, care necesitau politicieni pe măsură, și țara noastră a avut în Titulescu pe unul dintre marii apărători ai drepturilor și intereselor sale (p. 21). Toate succesele reputate au fost „în spiritul păcii”: afacerea optanților, problema reparațiilor primului război mondial, datorile interaliat de război, organizarea securității, conferința dezarmării, pactul balcanic, întărirea Micii Înțelegeri, respingerea revizionismului, acțiunile în cadrul Ligii Națiunilor. Autorul se referă și la negocierile Titulescu-Litvinov, încheiate în iulie 1936 printr-un proiect de pact de asistență mutuală, dar care nu a fost semnat pentru că diplomatul sovietic „nu era autorizat” s-o facă. Apoi, condițiile internaționale și interne s-au schimbat și Titulescu va fi, în august 1936, sacrificat de Carol II și Gh. Tătărescu (pp. 36—38). Robert Govender, examinând politica externă a României socialiste, apreciază cu temei că „opera lui Titulescu pentru pace nu s-a sfârșit” (p. V.). Apariția lucrării în Anglia, cu prilejul centenarului nașterii lui N. Titulescu, constituie o inițiativă demnă de toată prețuirea.

Gh. Buzatu

ION GRECESCU, *In memoriam Nicolae Titulescu*. Studiu introductiv, texte alese, traduceri de..., București, Ed. Politică, 1982, 249 p.

Volumul, de proporții modeste, adună, prin grija lui Ion Grecescu, care semnează și o amplă *Introducere*, unele din paginile cele mai substanțiale ce s-au scris despre Nicolae Titulescu. Preocupat, desigur, să prezinte cititorului coordonatele multiple și trăsăturile fundamentale ale unei activități diplomatice de excepție, cu puternică rezonanță în epocă și — prin cutezanța, nobletea și clarviziunea mesajului — în posteritate, îngrijitorul a apelat mai întâi la o serie de studii de specialitate, dispersate însă în lucrare (vezi contribuțiile aparținând lui George Macovescu, Mircea Malița, George G. Potra, Grigore Geamănu, Virgil Cândea, Cristian Popișteanu și Jacques de Launay). Deosebit de inspirată, selecționarea evocărilor și amintirilor permite cititorului o „întîlnire” cu numeroase texte care poartă semnătura unor personalități române și străine. Este greu să optăm — pentru *Portretul* propus de Savel Rădulescu sau pentru *Amintirile* lui Lucian Blaga ori ale incomparabilei Genevieve Tabouis? Ori paginile lui A. F. Frangulis, N. Iorga, George Oprescu, N. Bănescu, I. M. Maiski și René Cassin? În ceea ce ne privește, preferința noastră merge în primul rând spre cuvîntarea rostită de filosoful Ion Petrovici la Academia Română, la 21 martie 1941, deci la numai cîteva zile după moartea marelui diplomat și, în același timp, a unuia dintre membrii iluștri ai înaltului for academic. Textul se publică după o copie păstrată în arhive și el consolidează reputația de orator a lui Petrovici. În momente grele pentru țară și pentru întreaga omenire, oratorul, avînd în vedere perenitatea operei titulesciene, observa: „...Poate un viitor mai îndepărtat va vedea în Nicolae Titulescu mai puțin stilul unei clădiri prăbușite, cit precursorul unei instituții care va trebui să vie [...]. Ceea ce a încercat fără succes la Geneva rămîne, oricum, pe baze ceva mai chibzuite, un țel de viitor [...]. Nu se poate spune despre Titulescu că n-a fost răsfațat al norocului și al oamenilor, în ceea mai largă parte a vieții sale — însă totuși finalul ființării sale a fost umbrat de decepții, iar ochii i s-au închis pe o imagine cumplită: icoana țării sale mutilată de hotare, cu care sufletul nostru nu se va împăca niciodată. Ziua dreptății naționale, pentru a cărei pipăire nu există nimeni, oricît de împovărat de viață, să nu mai ceară zile de trăit — ziua aceea nu va mai luci și în ochii lui N. Titulescu” (p. 168). De o mare concizie sînt discursurile, publicate, acum, pentru întia oară integral în românește, rostit de Șt. Seferiadu și Rudolf Rauscher la ceremoniile acordării titlului de *doctor honoris causa* lui Titulescu de către universitățile din Atena (1933) și, respectiv, Bratislava (1937) (pp. 55—58, 59—65). Unuia

dintre foștii colegi în diplomație, l-am indicat pe N. Dianu, fi datorăm probabil unul dintre portretele cele mai reușite, concise și explicite din câte avem pentru Titulescu (pp. 129—140), rivalizând cu observațiile lui Blaga. Contribuția lui Dianu a apărut inițial în monumentalul *Dictionnaire diplomatique* editat de Frangulis (vol. V). Din fragmentele articolului reținute de I. Grecescu supunem atenției aceste rânduri concludive: „Ideile directorale ale politicii internaționale a lui Titulescu — asistență mutuală, securitate colectivă, pacea indivizibilă. Europa unită, privirea problemelor sub aspectul lor universal — sînt tot atît de actuale, tot atît de vii astăzi, ca și în epoca în care le-a dezvoltat și le-a popularizat. El era contrar agresiunii și combătea tirania” (p. 140).

I. Grecescu, rămas fidel studiilor titulesciene, pune la îndemîna cititorului o lucrare utilă și necesară despre activitatea celui care s-a impus drept „cel mai mare diplomat al timpului său” (A. F. Frangulis, 1966).

Gh. Buzatu

Titulescu — notre contemporain, Avant-propos de ȘTEFAN ANDREI, Ministre des Affaires Étrangères de la République Socialiste de Roumanie, Paris, Les Éditions Nagel, 1982, 223 p. (Collection Ecrits Politiques).

Centenarul nașterii lui Nicolae Titulescu a prilejuit, în 1982, numeroase apariții editoriale, în țară și în străinătate. Între aparițiile de prestigiu, reținem acest volum, editat în condiții grafice excelente, *Cuvîntul înainte*, datorat ministrului Afacerilor Externe al Republicii Socialiste România, Ștefan Andrei, insistă asupra personalității de excepție a fostului diplomat român, asupra semnificațiilor, merului actuale, ale operei sale. Se relevă că „obiectivul primordial” al întregii acțiuni internaționale a lui Titulescu l-a reprezentat organizarea păcii, a păcii fondată pe tratatele și pe realitățile rezultate în urma războiului mondial din 1914—1918, ca și pe Pactul Ligii Națiunilor. Un alt principiu fundamental al teoriei și practicii diplomatiei titulesciene l-au constituit respectul independenței și suveranității naționale a tuturor statelor, ca și menținerea integrității lor teritoriale, observarea egalității statelor în viața internațională și a relațiilor de bună-vecinătate, neamestecul în afacerile interne ale altor țări, nerecurgerea la forță, respingerea actelor agresive și a politicii de dictat, relementarea pe cale pacifică a diferendelor intervenite între membrii comunității mondiale (p. 7—8). Se evidențiază faptul, de mare interes, că principiile diplomatiei titulesciene au devenit azi „norme generale imperative ale dreptului internațional”, adevărate „idei-forță ale epocii noastre”, astfel că Titulescu poate fi socotit, fără reticențe, *contemporanul nostru* (p. 10). Volumul cuprinde, în compartimentul său cel mai vast, texte alese din conferințele și scrierile lui Titulescu. Este vorba de o sumă de pasaje esențiale, grupate în patru mari capitole privind cu precădere opțiunile lui Titulescu pentru menținerea și organizarea păcii, pentru impunerea forței dreptului asupra dreptului forței. Să consemnăm că valoarea unor texte este sporită de ineditul lor, precum e cazul unor conferințe ținute în Anglia în 1937 (*Asupra metodelor practice de conservare a nației existente. Orientarea politicii internaționale a democrațiilor europene și Situația internațională actuală*). Textele alese introduc pe cititorul străin în opera titulesciană, îngăduindu-i să desprindă gradul în care organizarea păcii indivizibile a reprezentat o „permanentă” a teoriei și practicii ilustrului diplomat român. O altă secțiune a volumului, intitulată *Titulescu văzut de contemporanii săi*, include fragmente ale mărturiilor unor dintre personalitățile, române și străine, care, mai mult sau mai puțin, s-au numărat printre colaboratorii sau apropiații fostului diplomat.

Volumul examinat, pregătit pentru tipar de Valentin Lipatti, George G. Potra și Constantin I. Turcu, se încheie cu „reperele” biografiei lui Titulescu și o bibliografie selectivă. Volumul îmbogățește, cu o carte de referință, bibliografia deja impresionantă consacrată vieții și operei lui N. Titulescu.

Gh. Buzatu

GRIGORE IONESCU. *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, Ed. Academiei R.S.R. 1982, 712 p. + ilustr.

Bine cunoscut prin lucrări de istoria arhitecturii noastre, prof. Grigore Ionescu publică o nouă sinteză (prima e din 1937, penultima din 1972, iar între timp se plasează *Istoria arhitecturii în România*, 2 vol. 1963—1965) dedicată domeniului: volum elegant, cu nume-

ronse ilustrații în text și în afara textului. Este o abreviere, dar și o aducere la zi, a amini-
titei sinteze în două volume. Beneficiari nu sînt doar specialiștii, ci și marele public, căruia
autorul, urmînd pilda unui confrate de odinioară, Vitruviu, a crezut că trebuie să-i pună
la îndemînă pe scurt și cu o bogată iconografie, ceea ce este important din evoluția arhitec-
turii în zona carpato-danubio-pontică. Rezultă că „de-a lungul multiseclarei sale istorice”,
poporul român a creat o arhitectură originală, ale cărei calități artistice îi conferă dreptul
de a fi așezată în rîndul realizărilor culturale de valoare universală” (p. 11). Concepută în
cinci părți (I. Vremurile vechi, din neolitic pînă în veacul VIII e.n.; II. Inceputurile arhi-
tecturii românești; arhitectura populară: origini și continuitate; III. Arhitectura medievală,
din veacul X pînă la finele veacului XVIII; IV. Epoca modernă, veacul XIX — începutul
veacului XX; V. Epoca contemporană, 1918—1980), structura sintezei umnează îndeaproape
împărțirea îndeobște admisă în istoria noastră, iar un preambul de caracter istoric introduce,
la fiecare capitol, în problematica respectivă, circumstanșind astfel creația arhitecturală.
Partea tehnică e redusă la strictul necesar, autorul preferînd să prezinte monumentele prin
bogate ilustrații (c. 500), pentru a face loc aprecierilor de ordin istorico-cultural și estetic.

Al. Zub

VASILE DRĂGUȚ, *Artă românească: Preistoric, Antichitate, Ev mediu, Renaștere, Baroc*, București, Ed. „Meridiane”, 1982, 519 p.

O sinteză cuprinzătoare asupra artei noastre de-a lungul veacurilor era necesară. Ni se
oferă acum o primă parte din sinteza în două volume concepută de Vasile Drăguț (pînă la
1800) și Vasile Florea (sec. XIX—XX). Volumul I cuprinde așadar o prezentare de ansamblu
a evoluției creației artistice din zona carpato-dunăreană de la primele sale manifestări pînă
în pragul epocii moderne. Autorul, binecunoscut în acest domeniu prin numeroasele lucrări
adoptă o perspectivă istorică, căutînd să integreze mereu manifestările de artă în ansamblul
vieții noastre social-culturale: „nu ne-am mîrginit la prezentarea evenimentelor artistice, la
comentarea strictă a succesiunii de forme și stiluri, ci am încercat să stabilim un raport cît
mai strîns între existența istorică a poporului nostru și activitatea sa cultural-artistică, ca
expresie a condițiilor de viață și a aspirațiilor sale. Nu au fost neglijate, de cîte ori s-a con-
siderat necesar, informațiile din domeniul etnografiei sau din domeniul literaturii și muzicii,
cu intenția de a oferi elemente compensatorii pentru eventuala absență a unor opere de refe-
rință din domeniul artelor plastice. Cu ajutorul materialelor arheologice furnizate de cerce-
tările ultimilor ani, s-a încercat reconstituirea evoluției fenomenului artistic din perioade
pînă mai ieri obscure” (p. 6). Cadru extrem de vast, obligînd la o anchetă pentru care nu
e ușor de găsit răspunsuri bine întemeiate, mai ales că e prima sinteză de acest fel, prima
care cuprinde cronotopic întreg fenomenul artistic românesc. Oprindu-se în pragul secolului
XIX, autorul constată, pe urmele lui N. Iorga, că Unirea politică de mai tîrziu a fost
prevedută de o unire, în timp, pe tărîmul artei și al culturii. El constată de asemenea că
poporul român s-a dovedit foarte receptiv și în artă, manifestînd o remarcabilă capacitate
de asimilare a valorilor străine. Constante? „O continuitate a modului de a concepe rapor-
tul dintre formă și mediu, o neîncetată opțiune pentru interpretări geometrizzante, pentru
încărcătura simbolică a reprezentării” (p. 7). Sînt trăsături ce se degajă din textul subscris
de Vasile Drăguț, ca și din bogata iconografie diseminată în pagini. Istoria artei devine astfel
mijloc de a defini un destin istoric, în buna tradiție a sînteloz proliferate pretutindeni în
lume, în care evoluția artistică tinde spre *Kulturges-hichte*. Firește, într-o asemenea sinteză
nimic nu se poate adînci și splendida plastică cucuteniană se prezintă doar pe cîteva pagini.
Ceea ce interesează e „desenul” general, în care se aruncă mereu punți între formula vieții
materiale și expresia artistică, pe de o parte, între manifestările diferitelor arte pe de alta.
Eventualele scăderi de amănunt își pierd însemnătatea față de amploarea edificiului întreg,
un edificiu impunător, de la care se va putea porni mai departe. Bibliografia și notele îl
sprijină. Un indice de nume, de locuri geografice, de monumente istorice și de artă îi înles-
nește utilizarea de către specialist. Marele public află însă nu mai puțin, în acest volum,
o sinteză necesară și reconfortantă.

Al. Zub

I. D. ȘTEFĂNESCU, *Arta feudală în țările române. Pictura murală și icoanele de la origini până în secolul al XIX-lea*, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1981, 272+ilustr

A doua scriere postumă a profesorului I. D. Ștefănescu, scoasă prin grija marelui animator cultural care e Mitropolitul Banatului, dr. N. Corneanu, privește, sub un titlu mai larg ce ar promite urmarea, pictura murală și icoanele în țările române de la origini până în epoca modernă. Calea i-a fost și aici deschisă de N. Iorga, amintit în fruntea listei gratulatorii cu care se deschide volumul. Cartea reia, de fapt, studii de tinerețe, aprofundându-le din perspectivă iconografică. În monumentele pe care le supune unei migăloase cercetări, autorul vede nu numai importante vestigii locale, dar și „temeiuri istorice, de preț, privitoare la însușirile poporului” și dovezi despre vicisitudinile traversate de acesta în timp, de la finele mileniului I până în sec. XIX. Ideea fundamentală de la care pornește eruditul autor fiind aceea că „istoria artei este înainte de toate istorie” (p. 11), el integrează continuu istoria monumentelor în durata acestui spațiu etnocultural, luminându-i mai bine resursele, și află în iconografie puncte noi de sprijin pentru înțelegerea vieții lui spirituale. Este ceea ce realizează și în lucrarea de față, ieșită evident din experiența didactică a profesorului, care până la o vîrstă patriarhală n-a conținut să țină lecții itinerante pentru diverse categorii de ascultători și să stimuleze vocații. El a sintetizat într-un număr relativ restrîns de pagini un întreg domeniu, ocupîndu-se de vîrsta documentelor și decoruri, de pictura bisericii de lemn și a celor de piatră, de icoanele de lemn și cele pe sticlă, pentru a se ocupa apoi, zonal, de monumentele inesei din Țara Românească și Moldova. Lucrarea completează astfel celelalte monografii privitoare la Maramureș și Banat, tipărite anterior. Note, bibliografie și bogate ilustrații o completează, sporindu-i valoarea, iar o postfață a editurii, cu largi excepte dintr-un articol scris de Paul Petrescu, omagiază memoria ilustrului autor, dispărut din viață curînd după încheierea manuscrisului, la 12 iulie 1981.

Al. Zub

G. POPESCU-VILCEA, *Miniatura românească*, București, Ed. „Meridiane”, 1981, 138 p.+203 ilustr.

E un fapt îmbucurător publicarea de studii și albume privitoare la vechile miniaturi românești, asupra cărora s-a atras atenția mereu, încă din secolul XVII, pentru ca în secolul nostru să se facă din ele un capitol semnificativ de viață spirituală românească. Cînd, la 1883, episcopul Melchisedec recomanda strîngerea în album a vestigiilor de artă păstrate în minăstiri, pentru a fi puse măcar astfel la adăpost, dar și spre a putea fi studiate mai bine, el exprima un punct de vedere îmbrățișat de numeroși cărturari, între alții de Al. Odobescu, N. Iorga, V. Părvan, ultimul pledînd cu pasiune pentru compulsarea sistematică a acestor vestigii în „albumuri de istorie culturală” (*Viața românească*, 1907). Valoarea lor artistică e dublată însă de un cert interes documentar, căci ele contribuie la înțelegerea unui mod de a fi, a unui orizont spiritual și a unui întreg sistem de civilizație. Asupra dublei valori a miniaturilor s-au oprit mai ales B. P. Hasdeu, I. Bogdan și N. Iorga, recomandînd cercetarea lor atentă. Seria „Manuscris” inițiată de editura *Meridiane* (în care au apărut deja mai multe lucrări: *Anastasiu Crîmca* de G. Popescu-Vilcea; *Slujebnicul mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei*, de același; *Erotocritul logofătului Petrache* de același; *Acte de cancelarie domnească* de Tr. Ionescu-Nișcov și Maria Soveja) împlinește tocmai această nevoie, oferindu-ne acum o sinteză asupra miniaturii noastre. Ni se prezintă astfel „epoca de aur” a lui Gavril Uric, grupul de manuscrise *Parsinius grec* 74, miniatura în ciclul iconografic, *Anastasiu Crîmca* și școala sa, miniatura în sec. XVII, logofătul Petrache și Năstase Negrule, cărțile populare, grafica modernă, portretul istoric miniatural, pentru a se conchide asupra apartenenței fără echivoc a miniaturii noastre la arta bizantină. „Istoria artei plastice românești este integrită cu creațiile marilor personalități ale genului miniaturistic, odinioară artă majoră care corespundea celui mai rafinat gust estetic și ai cărui reprezentanți de seamă: Gavril Uric și Teodor Mărișescu de la Neamț, Nicodim, Spiridon, Filip și Evloghie de la Putna, Anastasiu Crîmca de la Dragomirna, Logofătul Mateias, Logofătul Petrache și Năstase Negrule, constituie virfuri ale creației artistice românești, înscrîndu-se cu cinste, prin valoroasele lor opere, în patrimoniul plasticii universale” (p. 78).

Al. Zub

MICHEL TANASE, *Villes neuves en Transylvanie entre les XII—XIII siècles? Un exemple a contrario: la ville de Mediasch à travers l'analyse morphologique de son parcellaire*, Paris, 1981, 308 p. (teză de doctorat, multiplicată).

Pornind de la cercetările din ultimii ani privind apariția orașelor medievale europene, autorul consideră „noi” acele orașe care au fost fondate de un principe sau episcop, pe teren virgin, după un plan dinainte stabilit. Orașele dezvoltate dintr-un sat devenit tîrg, sau apărute în jurul unor castele sau mănăstiri intră în categoria așa-numitelor „orașe de formare”. Istoriografia săsească din Transilvania secolului trecut a lansat teza apariției orașelor săsești încă din secolul XII, de la începutul colonizării, pe terenuri libere, *ex-nihilo*, teză contrazisă de structura parcellară a tuturor acestor orașe, structură care prezintă unele bizarerii, incompatibile cu niște orașe înființate după un plan dinainte stabilit. De aici și formularea interogativă a titlului, căreia autorul prin întreaga sa cercetare îi dă un răspuns categoric: orașele săsești din Transilvania nu sînt orașe „noi” și nu au apărut în secolele XII—XIII, ci mult mai tîrziu, dezvoltîndu-se din așezări rurale care prezentau o structură etnică mixtă. Prezentarea unor enclave în structura parcellarului orașelor săsești și în special a Mediașului, luat drept oraș de referință, probează existența unor așezări anterioare colonizării săsești.

Prin analiza structurii parcelare a Mediașului, făcută în sens invers, din punct de vedere cronologic, plecînd de la situația actuală spre formele trecute, autorul demonstrează că Mediașul, ca oraș, a cunoscut un proces îndelungat de dezvoltare teritorială și că în formarea sa au avut un rol important și alte etnii, pe lângă coloniștii germani. În analiza sa a folosit planurile generale ale orașului, începînd cu secolul XVII și planurile parcelare cadastrale din a doua jumătate a secolului XIX. Se ajunge astfel la o explicare, într-o analiză diacronică inversă, cu situarea fenomenelor într-o cronologie relativă, a formelor și contururilor de ocupare a solului. În ultima parte a lucrării, elementelor obținute anterior printr-o prospecțiune în sens invers autorul le substituie o reconstituire cronologică, avată pe fenomene istorice, plecînd de la formele primare, rurale, ale ocupării solului, ocolurile, pentru a se ajunge la formele urbane ale secolului al XVI-lea.

Lucrarea este structurată în trei părți, precedate de o introducere amplă și documentată, în care discută problematica subiectului, apoi se referă la unele probleme teoretice ale urbanismului medieval, legate de contextul transilvănean, și încheie cu discutarea izvoarelor. Pe lângă problematica abordată și analizele efectuate, lucrarea în discuție prezintă deosebit interes și sub aspectul ilustrației (schite, planuri, hărți, stampe, fotografii), în total 128. Anexele lucrării cuprind o Bibliografie, o listă de prescurtări, un Glosar și o Listă de străzi și de piețe (cu denumirile în limba germană și română și în traducere franceză) și o Listă a ilustrațiilor. Addenda cuprinde *Traducerea rezumatului deus la Fișierul Central al Tezelor din Franța*. Universitatea Paris X, un Who's Who, referitor la autor și la membrii comisiei de doctorat și un plan al asamblărilor parcelare.

Nistor Ciocan

IOAN CAPROȘU, *Vechea catedrală mitropolitană din Suceava. Biserica Sfîntul Ioan cel Nou*, Iași, Ed. Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1980, 124 p.

Apărută în colecția „Monumente istorice și bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei”, monografia cercetătorului ieșean Ioan Caproșu, deși se adresează unui cerc larg de cititori, aduce importante contribuții la cunoașterea trecutului istoric al vechii cetăți de scaun a Moldovei. Împărțită în două secțiuni (*Suceava — reședință domnească și Catedrala mitropolitană*), lucrarea tratează la început istoricul Sucevei ca oraș, pînă la construirea fostei catedrale mitropolitane, iar în a doua parte, cea mai întinsă, ne este prezentat istoricul acestui monument, precum și o descriere detaliată, cu următoarea structură: istoria, arhitectura, pictura, rcla Sfîntului Ioan cel Nou, tezaurul, pietre funerare.

În prima parte, folosind lucrările anterioare referitoare la trecutul Sucevei, toate documentele interne și externe cunoscute, ca și rezultatele cercetărilor arheologice efectuate la Suceava timp de peste trei decenii, fie sub forma rapoartelor de săpături, publicate în revistele de specialitate, fie a lucrărilor onora dintre participanții la cercetările arheologice amintite, concentrate în trei puncte principale: cetatea de scaun, curtea domnească și bise-

rica Sf. Dumitru, autorul stabilește amplasamentul vechii vetre a orașului Suceava, ca și extinderea sa teritorială pînă în secolul XVI. Se scoate în evidență, de asemenea, rolul hotărîtor pe care l-a avut situația de reședință domnească principală în dezvoltarea deosebită a Sucevei, față de celelalte orașe din Moldova, în perioada amintită.

În cea de a doua parte ne este prezentată fosta catedrală mitropolitană din Suceava, unul din cele mai interesante monumente care s-au păstrat în acest oraș, deși de-a lungul timpului a cunoscut numeroase prefaceri și restaurări. Deosebit interes prezintă istoricul bisericii, de la început și pînă în zilele noastre, efectuat pe baza unor lucrări anterioare ca și a documentelor păstrate. Se scoate în evidență grija domnilor Moldovei și a unora dintre mitropoliți față de biserica mitropolitană din Suceava și după mutarea scaunului mitropolitan la Iași, la sfîrșitul secolului XVII, ba chiar și după răpirea Bucovinei, în anul 1775.

În continuare este pusă în evidență, cu multă competență, valoarea artistică a acestui monument sub raport arhitectonic și pictural. Pornind de la lucrările anterioare, ca și de la alte opere de argintărie, autorul pune în discuție data executării raclei de argint în care sînt păstrate moaștele Sfîntului Ioan cel Nou. Prin compararea cu alte ferecături de argint păstrate la unele mănăstiri din nordul Moldovei se ajunge la concluzia că racla de argint a fost lucrată de un meșter moldovean în a doua jumătate a secolului XVI. În forma inițială se păstrează doar latura din față, compusă din 12 plăci de argint aurit pe care este reprezentat în tot atitea scene, dispuse în două registre, martiriul sfîntului. Prin calitățile sale tehnice și artistice, această piesă de argintărie, unică între toate cite s-au păstrat de acest fel, constituie cea mai reprezentativă realizare de artă decorativă din Moldova medievală. În ultima parte a monografiei aflăm date interesante referitoare la vechiul tezaur al Mitropoliei Moldovei, dus în Polonia în anul 1683, de mitropolitul Dosoftei, ca și la tezaurul existent actualmente la Mănăstirea Sfîntul Ioan cel Nou, constituit după înstrăinarea vechiului tezaur, prin danii succesive din partea unora din domni, mitropoliți sau boieri, ca și din diferite obiecte aduse de la alte mănăstiri din Bucovina. De asemenea, este redat, în traducere românească, textul unor dintre pietrele funerare care au fost editate anterior numai în limba în care au fost scrise, ca și al unor inscripții nou descoperite. Lucrarea conține și numeroase ilustrații care, din păcate, lasă de dorit din punct de vedere al execuției tehnice. Amplele rezumate de la sfîrșitul cărții, în limbile engleză, franceză și germană, facilitează consultarea sa și de cei care nu cunosc limba română.

Prin folosirea vechilor lucrări consacrate istoricului Sucevei și a mitropoliei de acolo, a informației documentare, ca și a datelor arheologice acumulate în ultimele decenii, Ioan Caproșu aduce o importantă contribuție la cunoașterea istoriei Sucevei și a fostei catedrale mitropolitane din vechea cetate de scaun a Moldovei, printr-o lucrare utilă atît marelui public cît și cercetătorilor istoriei noastre medievale.

Nistor Ciocan

CRISTIAN MOISESCU, MARIA ANA MUSCĂ, ADRIANA ȘIRLI, *Putna*, București, Ed. „Meridiane”, 1982, 71 p. + 35 ilustr.

O scurtă privire istorică introduce în cunoașterea celei mai de seamă din ctitoriile lui Ștefan cel Mare. O prezentare sistematică a monumentelor Putnei îi urmează: 1. Biserica „Adormirea Maicii Domnului”; 2. Turnul tezaurului; 3. Casele domnești; 4. Turnul de intrare; 5. Zidurile de incintă. Toate mai bine cunoscute după investigațiile istorico-arheologice din ultimul sfert de veac. Se relevă semnificația Putnei ca centru de cultură și valoarea școlii muzicale putnene. Se înfățișează apoi Muzeul mănăstirii, cu paragrafe speciale despre broderie, manuscrise, argintărie și icoane, sculptură în piatră și lemn. Rolul jucat de venerabilul lăcaș în epoca renașterii naționale pînă în vremea noastră e pus în lumină la sfîrșit. Note minime trimit la sursele pe care se întemeiază noul demers, bibliografia deja considerabilă ca proporții. E surprinzător că nu se citează deloc contribuția înnoitoare a lui Claudiu Paradaiser. Bune ilustrații reliefează valorile plastice ale mănăstirii, iar un rezumat face volumul accesibil, în ceea ce are esențial, și străinilor anglofoni.

Al. Zub

EUGENIA GRECEANU, *Ansamblul urban medieval Botoșani*, București, Muzeul Național de Istorie, Ansambluri istorice arhitecturale, 1981, 150 p. + 48 fig.

Cercetarea ansamblurilor arhitecturale urbanistice din țara noastră răspunde unor cerințe imperioase de cunoaștere a orașului românesc din epocile feudale și modernă. Arhitecta Eugenia Greceanu a întreprins un asemenea demers. În afara unui *Cuvânt înainte*, semnat de Florian Georgescu, directorul Muzeului național de istorie, și o *Introducere* lucrarea cuprinde patru capitole (I. *Istoricul orașului medieval*, p. 4—41; II. *Etapale de evoluție ale centrului istoric*, p. 42—67; III. *Analiza valorilor istorice, urbanistice și arhitecturale* p. 68—123; IV. *Analiza transformărilor suferite de ansamblul urban*, p. 124—144). Un rezumat în limba franceză avizează pe cititorul străin asupra ideilor esențiale din volum.

Ceea ce demonstrează Eugenia Greceanu este că orașul Botoșani se înscrie trăsăturilor comune, specifice orașelor medievale europene, în general, și a celor românești din afara arcului carpatin, în principal. Atari caracteristici ar fi rolul determinat al artelor de tranziție în stabilirea planului de ansamblu și în amploarea locurilor de schimb; existența unui țesut urban specific zonelor de producție și de desfacere; prezența unei ierarhii sociale și politico-administrative evidentă în edificiile care dau prestanță așezării etc.

Un punct de rezistență al lucrării îl constituie însă analiza arhitecturală a aproape tuturor construcțiilor botoșănene rămase din secolele precedente. Stabilind etapele evoluției acestora, structura lor și corelând aceste informații cu cele de altă proveniență Eugenia Greceanu ajunge la unele concluzii privitoare la importanța și rolul socio-economic și ideologic al acestei arhitecturi.

O atare lucrare are pe lângă valoarea sa științifică și o importanță practică, un aspect aplicativ în domeniul sistematizării. În acest sens autoarea sugerează organelor locale de decizie ca punerea în valoare a monumentelor și locurilor istorice, legiferată deja, să fie extinsă la noțiunea de *ansamblul arhitectural* apreciat ca un organism cu funcții educative și instructive deosebite.

Lucrarea realizată, desigur, cu mari eforturi constituie un exemplu ce trebuie urmat.

Ion I. Solcanu

ANCA POP-BRATU, *Pictura murală maramureșană. Meșteri zugravi și interfe-rențe stilistice*, București, Ed. „Meridiane“, 1982, 135 p. cu XXXI fig. și 93 reproduceri alb-negru și color.

Asistăm în ultimele două decenii la redescoperirea unei vechi și autentice zone de civilizație românească — Maramureșul. O atare perioadă, dar de descoperire a acestei „țări a Maramureșului“ cu valorile sale de istorie și de civilizație mult milenare a mai existat în deceniile trei și patru, tot în secolul nostru, când cercetători din cele mai diverse specialități — literatură, folclor, istorie, etnografie — ca Tache Papahaghi, Simion Reli, Tiberiu Morariu, Alexandru Filipașcu ș.a. relevau, din tot atâtea unghiuri, aspecte ale culturii unei comunități umane care și-a păstrat cu statornicie nedeșmințită firea împotriva tuturor adversităților timpului.

Această a doua perioadă la care gândim, a redescoperirii Maramureșului, este aceea începută în deceniul șapte și continuată în anii care au urmat când cercetători de prestigiu — I.D. Ștefănescu, Paul Petrescu, Tancred Bănățeanu, Marius Porumb, Aurel Bongiu și, nu în ultimul rând, Anca Pop-Bratu, pun în lumină, de pe alte nivele, noi și interesante aspecte de istorie și civilizație maramureșană.

Intenția Ancăi Pop-Bratu de a realiza o lucrare de sine-stătătoare de natură să reconsidere dintr-o perspectivă nouă întreaga pictură a bisericilor de lemn maramureșene era anunțată în studiul *Precizări în legătură cu activitatea unor zugravi de tradiție post-bizantină în Maramureșul istoric* din *Pagini de vechi artă românească*, vol. IV, București, Ed. Meridiane, 1981, p. 89—126. De altfel cea mai mare parte a acestui studiu este încorporat lucrării pe care o prezentăm (p. 21—56). Urmind capitolului *Biserica de lemn maramureșană în secolul al XVIII-lea* (p. 17—20) în acest de-al doilea capitol Anca Pop-Bratu, după ce stabilește vechimea majorității bisericilor de lemn din Maramureș pentru secolul al XVIII-lea, cu excepția celei din satul Mănăstirea datată în secolul precedent, cercetează creația artistică a pictorilor Alexandru Ponehalschi și Radu Munteanu. Despre

opera acestuia din urmă, inclusiv remarcarea autoportretului din pictura pronausului bisericii din Ungureni, a scris și Ecaterina Cincheza-Buculei, *Citeva date noi despre meșterii bisericilor de lemn din Maramureș, secolul al XVIII-lea, Țara Lăpușului* (n. „S.C.I.A.”, seria Artă plastică, tom 27, p. 23—40). Analiza formală și stilistică îndreptățește încadrarea unor picturi, de fapt a celor mai numeroase din Maramureș, tradiției post-bizantine.

În esență autoarea apreciază că pictura bisericilor de lemn din Maramureș a secolelor XVIII și XIX poate fi încadrată, în principal, tradiției post-bizantine, reprezentată de creația celor doi zugravi amintiți mai sus; tradiția barocă, marcată de opera lui Toader Hodor (de la bisericile Cornești, pe valea Cosăului; Birsana, 1806; Văleni, 1807; Nănești, 1809) și de creația lui Ianoș Opriș, cunoscută fragmentar din picturile din altarele bisericilor din Budești-Josani și Glod.

În paralel cu aceste stiluri autoarea identifică, îndeosebi pentru începutul secolului al XIX-lea „o pictură compusă din elemente eteroclite, puternic marcate de influențele artei occidentale «cînd» zugravii încep să piardă legătura cu tradiția, pe care nu mai știu să o continue în mod creator, dar nici nu reușesc să asimileze modelele noi pe care le propun, rămînînd la jumătatea drumului dintre vechi și nou”. Această pictură eclectică, cum o numește chiar Anca Pop-Bratu, este ilustrată de Ion Plohod și de unii zugravi anonimi.

Autoarea reușește să convingă cititorul asupra punctelor ei de vedere la care subscriem și noi, în cea mai mare parte, alături de Vasile Drăguș care prefațează lucrarea cu un elevat *Cuvînt înainte*.

Ion I. Solcanu

VASILE FLOREA, *Arta românească modernă și contemporană*, București, Ed. „Meridiane”, 1982, 444 p.

Al doilea volum din sinteza *Arta românească* (primul, semnat de Vasile Drăguș se oprea la 1800) privește secolele XIX—XX, avînd ca limită finală jumătatea secolului nostru. Este o întreprindere temerară, dată fiind dificultatea de a cuprinde întreg spațiul cronotopic românesc și toate genurile de artă (arhitectură, pictură, sculptură, grafică, arte decorative și aplicate) în evoluția lor modernă și contemporană. Autorul începe prin a defini conceptul de *modern* în acest domeniu, evocînd semnele mai vechi ale modernității și subliniind procesul de accelerare petrecut la începutul secolului XIX, pentru a se opri apoi, pe epoci, asupra dezvoltării fiecărui gen artistic. O bogată și în bună măsură excelentă iconografie, diseminată în text, exemplifică această evoluție, iar notele și o bibliografie selectivă trimit la comentariile deja existente. Un indice de nume înlesnește utilizarea volumului de către specialiști. Cunoscut prin studii mai vechi de istoria artei (între altele despre *Theodor Aman* și *Gheorghe Petrașcu*), autorul ne dă acum o sinteză cuprinzătoare, informată și de aleasă ținută grafică. Nu numai istoria artei, dar istoria gustului, a ideilor și a mentalităților profită de pe urma ei.

Al. Zub

ISTORIE UNIVERSALĂ

XV-e Congrès international des sciences historiques, Bucarest, 10—17 août 1980. Actes IV (1—2), București, Ed. Academiei R.S.R., 1982, 1378 p. + ilustr.

Ultimul volum din actele congresului mondial de istorie organizat în capitala țării noastre, cuprinde, în două părți, discursurile și mesajele rostite în reședințele de deschidere și de închidere, rapoarte și corapoarte remise comitetului de organizare după tipărirea celorlalte volume, rapoartele experților, intervențiile făcute la primele trei secții (mari teme, metodologie cronologică), dările de seamă despre lucrările organismelor internaționale, ca și omunicările făcute de unele organisme. Discursul inaugural rostit de președintele *CISH*, profesorul Karl Dietrich Erdmann, e cu deosebire interesant, căci privește *Comunitatea ecumenică a istoricilor*, în sensul să reunească în discuție legătura dintre politică și istorie, relevind funcția istoriografiei de mijlocitoare între experiența trecutului și nevoile prezentului. Fie că înclină spre o metodă mai individuală, adică „ideografică” (istoria politică și a ideilor), fie că preferă o metodă mai generalizantă, „nomotetică” (istoria socială), ea are menirea să avertizeze actualitatea în numele unei experiențe asumate. Emanație a neo-istorismului în primul caz, a materialismului istoric în celălalt, ambele direcții se întretaie și se întregesc, fertilizând cercetarea istorică (p. 25—27). Sugestia vine de la Pierre Renouvin, care atrăgea atenția, la congresul de la Roma (1955), asupra caracterului lor complementar : „Varietatea punctelor de vedere și a ipotezelor de lucru e o dovadă a bogăției și vitalității studiilor noastre”. În acest spirit, actele cuprinse în volum dau seama de varietatea orientărilor actuale în gîndirea istorică fie că e vorba de mari teme (*Europa de est, arie de convergență a civilizațiilor : Forma și probleme ale păcii în istorie ; State federaliste și pluraliste ; Femeia în societate*), de metodologie (*Limbaajul istoricului ; Învățămîntul istoriei ; Probleme și metode de istorie orală ; Demografii, epidemii, ecologie*), de secția cronologică, unde rapoartele și intervențiile s-au făcut pe epoci, sau de texte emenate în cadrul unor organisme ale *CISH* (bizantinologie, slavistică, geografie istorică, Renaștere, numismatică, istorie economică, istoria dreptului și instituțiilor, mișcări și structuri sociale, studii sud-est europene, istorie maritimă, istoria celui de al doilea război mondial ș.a.). Două texte sintetice cu privire la spațiul istorico-cultural românesc au fost înserate la începutul și la urmat volumului, în chip de omagii pentru țara-gazdă : *Geneza poporului român ; Originea și dezvoltarea istorică a poporului român* (Acad. Ștefan Pascu) și *Locul poporului român în istoria universală* (Virgil Cândea). Un indice de nume (pentru toate volumele) și cîteva fotografii ilustrînd lucrările îl încheie.

Al. Zub

Genealogica & Heraldica. Report of the 14-th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Copenhagen, 25—29 August 1980, Edited by SVEN TITO ACHEN, Published by „Samfundet for Dansk Genealogi og Personhistorie” and „Heraldisk Selskab” (Societas Heraldica Scandinavica), Copenhagen, 1982, 432 p.

Editat în excelente condiții grafice, volumul reunește 43 de comunicări, prezentate la cel de-al XIV-lea Congres Internațional de Genealogie și Heraldică, ale cărui lucrări s-au desfășurat între 25 și 29 august 1980 la Copenhaga, sub patronajul reginei Ingrid. Jumătate din comunicări se referă la diverse probleme de genealogie, heraldică, sigilografie

și insigniologie *scandinavă*; restul comunicărilor tratează subiecte din aceleași domenii, referitoare țările germane, Franța, Anglia, Spania, Belgia, Imperiul bizantin, țările române, insula Corfu, Africa de Sud, S.U.A. Dintre acestea din urmă, prezintă interes comunicarea lui Ottfried Neubecker (*Das Kreuz als christliches und staatliches Symbol*), a lui Michel Pastoureau (*L'origine des armoiries: un problème en voie de solution?*) — ambele cu observații și constatări folositoare și cercetărilor românești (în special lucrarea lui Michel Pastoureau) — cea a baronului Hervé Pinoteau (*Les ordres de chevalerie du roi de France et l'héraldique*); în comunicarea prezentată de Christiane van den Bergen-Pantens (*Chapitres de la Toison d'Or au XVe siècle. Quelques ensembles héraldiques conservés en Belgique*), se poate vedea frumoasa stemă a lui Gilbert de Lannoy (1432), cunoscutul și controversatul călător prin Moldova lui Alexandru cel Bun. Un studiu de mare erudiție — ca tot ceea ce aparține acestui autor — este comunicarea lui Szabolcs de Vajay (*Eudocie Comnène, l'impératrice des troubadours*). Despre heraldica mișcărilor țărănești — subiect aproape neabordat anterior — a tratat Iván Bertényi (*Zur Problematik der antifeudalen Bauernbewegungen*).

Datorită organizărilor care — contrar uzanțelor — au stabilit lista comunicărilor înainte de înscrierea participanților, cei mai mulți dintre specialiștii din România nu s-au putut înscrie cu comunicări, singurele două excepții fiind Dan Berindei (*Mutations dans le sein de la classe dirigeante valaque au cours du deuxième quart du XIXe siècle*) și Lydia Løvendal (*Genealogische und heraldische Forschungen in Verbindung mit dem rumänischen Zweig einer dänisch-norwegischen Familie: Baron Løvendal*).

Excelentele condiții grafice în care a apărut, cu ilustrații reproducind monumentele heraldice rare sau puțin cunoscute, fac din acest volum și o frumoasă carte de artă.

Ștefan S. Gorovei

ADAM SCHAFF, *Istorie și adevăr*, trad. de AL. BOBOC și ION MIHAILESCU, București, Ed. Politică, 1982, 372 p.

O carte binevenită e acest eseu asupra obiectivității cunoașterii istorice al filosofului de origine polonă Adam Schaff (*Geschichte und Wahrheit*, 1970), eseu tradus deja în mai multe limbi (franceză, 1971; engleză, 1976 etc.) și comentat amplu în revistele de specialitate. Director al Centrului european de coordonare a cercetărilor în științele sociale (Viena) și fost profesor la Universitatea din Varșovia, autorul s-a distins în ultimele patru decenii prin studii adâncite de epistemologie marxistă, cu interes special în vremea din urmă pentru caracterul obiectiv al legilor în istorie și pentru condiția omului. Cum se face că același proces istoric conduce la viziuni diferite, dacă nu chiar contradictorii, în cazul unui istoric sau altul? E tema cărții despre *Istorie și adevăr*, care cunoaște acum o versiune românească, prefăcută de Alexandru Boboc și având un cuvânt-înainte din partea autorului. „În esență, e vorba de o încercare de a integra factorul subiectiv în procesul cunoașterii obiective”, afirmă acesta, subliniind faptul că istoria ca disciplină științifică trebuie să comunice adevărul obiectiv asupra procesului istoric. Din această cauză ea nu poate fi pusă în funcție de interesele de astăzi proiectate în trecut, așa cum voiau susținătorii prezenteismului sau ai anumitor concepții așa-zise marxiste, care nu vedeau în istorie decît politica de astăzi proiectată asupra trecutului. Avem de-a face aici cu o gravă deformare a marxismului, căreia îi cad pradă din păcate încă și astăzi autorii anumitor lucrări pseudoclasice, care, în numele unor pretense interese imediate, falsifică istoria” (p. 6). Dacă procesul cunoașterii e întotdeauna și obiectiv și subiectiv, subiectivitatea istoricului apare ca inerentă. Numai asociate organic, cele două laturi pot apropia pe istoric de adevăr. Ele înleamnă oricum la reflecție și stimulează efortul spre obiectivitate. O bibliografie de bază încheie volumul.

Al. Zub

Reamintesc că unul din cei mai interesați membri ai dinastiei așa-zise a Mușatinilor Ioan Bogdan (fiul lui Ștefăniță), era, în 1599, „eques Ordinis Francici” (cf. Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 139).

FRANÇOIS FURET, *L'atelier de l'histoire*, Paris, „Flammarion“, 1982, 315 p.

Cunoscut îndeosebi prin studii legate de istoria cărții (*Livre et société dans la France du XVIIIe siècle*, 1965; *Lire et écrire, l'alphabétisation des Français de Calvin à Jules Ferry*, 1977), și de istoria revoluției franceze (*La Révolution française*, 1973; *Penser la révolution française*, 1978), François Furet coboară în arena disputelor de azi, atât de vii și de incitante, cu privire la statutul istoriei însăși ca disciplină. O lungă prefață rezumă dispute, motivând propriul demers prin nevoia de a defini o disciplină inseparabilă de înțelegerea lumii actuale, care îi formulează problemele și îi asigură rațiunea de a fi. *Istoria* astăzi se intitulează primul din cele patru capitole ale cărții. Atitudinea intelectualilor francezi față de structuralism, rolul cantitativului în istorie, evoluția de la istoria-povestire la istoria-problemă, relația dintre istorie și entologie sînt temele tratate aici. Al doilea e un capitol de istoria istoriei (*L'histoire dans la culture classique*), în care se urmărește chiar „nașterea istoriei“, librăria regatului francez în sec. XVIII, legitimitățile istorice oferite societății aceluia timp de către Mably și Boulainvilliers, conceptele de civilizație și barbarie la Gibbon. E o parte aplicativă așadar, ca și capitolul următor (*L'Amérique et l'idée démocratique*), în care fenomenul american e raportat la experiența franceză, cu larg apel la Tocqueville și un popas în istoria cea mai nouă. Aplicativ e și capitolul final, acesta dedicat istoriei contemporane a evreilor, cu raportări la democrația franceză și la mișcarea sionistă. Ceea ce justifică oarecum titlul cărții e primul capitol, în care se pun întrebările cele mai acute și se caută răspunsuri. Cum a ajuns istoria, în Franța marxismului, a psihanalizei, a structuralismului, să devină o valoare-refugiu, o cumulară a științelor umane? Ea circumscrie astăzi un cîmp aproape nesfîrșit de obiecte de cercetare și se definește ca un ansamblu de reguli primite și apărute de cei care o practică. Acest contrast între elasticitatea unui tip de cunoaștere și consensul unei meserii care îi definește cel mai bine iradiația. În fond, spune autorul, istoria a știut să absoarbă totul, fără să cedeze nimic, împrumutînd noi întrebări de la disciplinele învecinate. Ea și-a însușit procedee de studiu de la științele sociale și a trecut de la o știință a națiunii la o știință a societății, exercitînd o secol, istoria a făcut o materie de studiu, devenind unul din instrumentele cele mai puțin „magistratură de opinie“ întemeiată de propria-i devenire. Din spiritul acestui sfîrșit de sigure de înțelegere a lumii contemporane. Itinerarul străbătut de autor printre idei, cărți și evenimente nu e sistematic, dar el circumscrie totuși ceea ce formează la ora actuală „atelierul“ disciplinei.

Al. Zub

KLAUS von BEYME, *Die politischen Theorien der Gegenwart. Eine Einführung*, München, R. Piper u.CO. Verlag, 1980, 288 p.

Este o privire sistematică asupra teoriilor politice din sec. XX. Autorul discută mai întîi problematica domeniului, apoi noțiunile de bază (stat, putere, sistem politic, cultură politică, democrație, grupe sociale, clase, elite etc.), pentru a conchide asupra unei dinamici a teoriilor politice. Este o contribuție la conturarea unei științe politice, situabilă între scientism și o ideologie a bunului simț (Common-Sense-Ideologie). Bibliografia sumare însoțește fiecare capitol. Un indice de nume încheie cartea, una întemeiată mai ales pe experiența Europei apusene.

Al. Zub

JAN PATOČKA, *Essais hérétiques sur la philosophie de l'histoire*, traduit du Tchèque par ERIKA ABRAMS, Paris, „Verdier“, 1981, 173 p.

Filosof remarcabil, cu studii ample recunoscute despre Comenius, Renaștere, *lumea naturală*, ș.a., filosof pus de comentatori alături de Merleau-Ponty, autorul (1907—1977), oferă acum niște „eseuri eretice“ de filosofia istoriei, apărute mai întîi la Praga, postum, apoi în traducere franceză, pentru a da seama de nașterea aproape simultană în Europa apuseană a *politicii*, *filosofiei* și *istoriei*, trilogie inextricabilă, asupra căreia analiștii con-

temporani se apleacă tot mai mult. Demersul i-a sugerat lui Paul Ricoeur, care îl prefațază în această ediție, o antologie cu Hannah Arendt din *La condition de l'homme* și *Les origines du totalitarisme*. Alți comentatori trimit la Husserl și Heidegger, chiar dacă Jan Patočka a prestat o severă critică la adresa fenomenologiei husserliene. Sensul istoriei? Termenul nu trebuie să ducă la semnificația acreditată de logică sau lingvistică, ci la un înțeles antropologic mai greu definibil, dar cu atât mai incitant. Autorul e un gânditor care problematizează și care face din problematizare o calitate fundamentală. Istoria îl duce la ideea de destin uman, întrucât omul e înălțat definitiv de angoasă și moarte, ceea ce reclamă o apropiere de Teilhard de Chardin și Ernst Jünger. Șansa umanității? Solidaritatea celor apăsați, înfuriată în persecuție și incertitudine. Dar este ea o șansă reală? Îndemnul filosofului duce la un „socratism” politic, a cărui eficiență n-a fost încă probată, Biografia filosofului, o spune Roman Jakobson într-un *Curriculum vitae*, denotă continua lui încercare de a o proba. Sumarul lucrării include „considerații pre-istorice”, un capitol despre începutul istoriei, altul interogativ despre sensul acesteia, încă unul despre Europa și moștenirea europeană până la finele secolului XIX, pentru a se încheia cu observații despre războaiele secolului XX și despre secolul XX ca război. Citeva glose justifică, la urmă, demersul autorului ca răspuns la orice tentativă de a deforma problematica omului.

Al. Zub

JEAN-MARIE DOMENACH, *Enquête sur les idées contemporaines*, Paris, Ed. Du Seuil, 1981, 127 p.

Ceea ce urmărește autorul e să familiarizeze pe cititorul comun cu ideile acestui timp dramatic, scoțându-le din sfera specialității sofisticate și punându-le la îndemina oricui. Metoda e aceea a gazetarului (de unde și întiul capitol, formulat polemic: *Ginditori și ziariști*). Marile convulsii universitare din 1968 îi oferă pretextul unei „radiografii” a ideilor cu care ar fi să se încheie veacul. Avatarurile marxismului constituie tema altui eseu. Noii istorici, noii filosofi, noii liberali, noua dreaptă alimentează altele. Perspectiva e critică, distanța ironică. Istoria? Fiecare epocă și-o scrie pe a ei, asumindu-și un sens al duratei și punindu-și în valoare experiența proprie. Numai că unele epoci sînt ispitite mai mult de trecut, altele de viitor. Astăzi istoria tinde să ia locul prospectivei și să devină *science-fiction*. Practică sau dialectică, ea a intrat în jocul structurilor și al suprastructurilor, dezvăluind ceea ce istoria clasică ignora, ceea ce istoria romantică mitiza: suferințele și speranțele maselor. Realitatea ocultată de istoria politică, militară, diplomatică etc. se dezvăluie, viața materială ca și cea spirituală a comunităților oferind un câmp de cercetare nelimitat. „Ca structuralismul, rezumă autorul, sincronia (fenomene lingvistice studiate într-un moment determinat) a devenit prioritară față de diacronie (chiar și la fenomene studiate în evoluția lor). Decupajul în enunțuri (Foucault), în instanțe (Althusser), în serii (Chaunu), în mari secvențe cu temporalitate proprie, înlocuiește diviziunea tradițională în secole, în perioade, în „civilizații” (în felul lui Toynbee). El sparge entitățile în jurul cărora istoricii își organizau narațiunea: imperii, state, coaliții... pentru a le substitui realității pînă atunci neglijate: viață cotidiană, alimentație, sexualitate, „modalități de a face”, cum spune Michel de Certeau, epidemii, sentimente și pasiuni (a se vedea istoriile privitoare la familii, copilărie, moarte, în care s-a ilustrat Philippe Aries...). Și s-a văzut că ciurma are consecințe mai grave decît multe din marile fapte asupra cărora ne întrețineau manualele și că fluxurile demografice și economice condiționează politica și cultura” (p. 37—38). Ceea ce se credea odată a fi un fluviu imens, nestăvilit, se vedește a fi o rețea complicată de riulețe și lacuri, pe care istoricul le studiază fragmentar pentru a da totuși seama de întreg. „Istoria totală” îi ispitește pe cei mai cutezători (Le Roy Ladurie), dar ea însăși se arată incertă, precară. Noua istorie n-a reușit să opună peisajului deconcertant al „vechii” istorii decît propria ei subiectivitate. Bilanțul nu e prea încurajator. Dar tocmai această viziune critică e ceea ce interesează în această „anchetă” cuprinzătoare și semnificativă pentru epoca noastră. Bibliografii esențiale îndrumă spre cele mai de seamă scrieri pe care se sprijină autorul.

Al. Zub

GEORGE URBAN, *Gespräche mit Zeitgenossen. Acht Dispute über Geschichte und Politik*, Weinheim u. Basel, Beltz Verlag, 1982, 280 p.

De un interes aparte e acest volum ce reunește câteva personalități într-un dialog pe tema relației dintre istorie și politică. Dialogul, asupra dificultății căruia sîntem preveniți tot printr-un dialog, e condus de George Urban, iar cei care se rostesc asupra amintitei relații sînt personalități de prim rang: Melvin J. Lasky, Raymond Aron, Golo Mann, Leszek Kolakowski, Arnold Toynbee, Luigi Barzini, Milovan Djilas, Zbigniew Brzezinski, George F. Kennan. Cel dintîi, Lasky, discută chiar arta de a pune întrebări, trasindu-i oarecum istoria, de la Platon încoace. Convorbirea cu sociologul R. Aron e centrată în jurul capacității istoricului de a „profețiza”, de a întrezări evoluția evenimentelor, tema dialogului fiind așadar viitorul ca istorie. Previziunea istorică trebuie deosebită însă de futurologie. Discuția cu Golo Mann privește mai direct statutul istoriografiei și ar merita desigur un examen aparte, ca și aceea cu Arnold Toynbee, pentru care „istoria e ceea ce scriu istoricii”, așadar un produs subiectiv, însă nu fără capacitatea de a sesiza anumite legități. Convorbirile cu L. Kolakowski, L. Barzini, M. Djilas, Z. Brzezinski și G. F. Kennan se întemeiază mai mult pe experiența directă, încercînd să detașeze istoria din „haosul” evenimential, să identifice prezența „răului” în istorie ș.a. Sînt convorbiri incitante, în care istoricul preocupat de devenirea istoriei recunoaște documente autentice.

Al. Zub

THOMAS S. KUHN, *Tensiunea esențială. Studii despre tradiție și schimbare în știință*. Traducere de ANY FLOREA. Cu un studiu introductiv de MIRCEA FLONTA, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 408 p.

În raport cu *Structura revoluției științifice*, rălmăcită la noi în 1976, *Tensiunea esențială* constituie, cum ne avertizează autorul, nu numai o schiță preliminară, ci și o dezvoltare, în multe privințe ameliorativă, a conținutului ei, îngăduind cititorilor să-și formeze o imagine mai exactă asupra concepțiilor unuia dintre cei mai de seamă istorici și filosofi contemporani ai științei. Însemnătatea traducerii recente decurge însă mai ales nu din faptul că aduce în circulație românească o scriere de notorietate în literatura mondială, ci din acela că propune insistent o nouă viziune generală asupra naturii și esenței cunoașterii științifice, o viziune pe care prefăcătorul ediției românești nu întîrzie să o aprecieze drept cea mai realistă și „mai utilă istoricului” (p. 30). Ambele părți ale cărții (I. *Studii istoriografice*; II. *Studii metaistorice*) trădează componenta pronunțat istorită a demersului de față (capitolele privind relația dintre istorie și filosofia științei, dintre istorie și istoria științei, structura istorică a descoperirilor științifice etc.), decurgînd din „tensiunea esențială” a cercetării: relația tradiție și inovație în cercetarea științifică. Mai mult decît *Structura revoluției științifice*, ultima carte vizează practica cercetării istoriografice — nu numai din perspectiva istoriei științei — și ea se cuvine avută în vedere în regîndirea strategiei cercetării noastre.

Stefan Lemny

CHARLES-OLIVIER CARBONELL, *L'historiographie*, Paris, P.U.F., 1981, 128 p.

În colecția de largă popularitate *Que sais-je?*, profesorul Ch.-O. Carbonell de la Universitatea din Montpellier, președinte al Comisiei de istoriografie de pe lîngă CISH, publică un volumaș privitor la evoluția domeniului. Pornind de la constatarea stupefiantă că nu există încă în Franța o lucrare asupra istoriei acestei discipline de la Herodot încoace, autorul observă că nici în alte zone de cultură situația ei nu este mai bună, căci sau e îmbibată de estetism, sau filosofează excesiv, sau e prea elitistă. Propriul său punct de vedere? Reprezentările colective ar trebui să primeze asupra capodoperelor și genurilor. Modul de a reprezenta trecutul cronotopic, iată ce urmărește el, convîns că istoriografia e cea mai bună mărturie pe care o putem avea asupra culturilor dispărute. „O societate nu se dezvăluie nicicînd atît de bine ca atunci cînd își proiectează înapoi propria-i imagine”, conchide autorul, afirmînd că în fond „istoria lui Clio e propria noastră istorie” și că demnitatea ei constă mai ales în „natura prea umană a istoricului” (p. 4). Istoriografia e un produs

destul de recent al umanității, dar interesul pentru istorie și pentru teaurizarea experiențelor parcurse comportă o vechime imemorială. Căci nici o colectivitate umană nu e amnezică și a-și aminti înseamnă a exista. Dar memoria se tocește, adâncimea privirii depășește rareori trei secole, dacă experiența nu e fixată în scris. De istoriografie, în sens propriu, nu se poate vorbi decât de la Herodot (sec. V î.e.n.) încolo, timp de două milenii și jumătate, fără să se poată distinge totuși între istorii și istorie decât în ultimele câteva secole, iar știința *sui generis* aceasta din urmă să nu devină decât în ultimul timp. Dacă „muza istoriei e greacă” (p. 12), adepții săi din diverse zone etnoculturale au contribuit, din veacul lui Pericle pînă azi, la un spor continuu de autenticitate, la rafinarea metodelor, la diversificarea modalităților de anchetă și expresie. „Multă vreme sub tutela retoricii, a moralei, a teologiei, a filosofiei, Clio și-a cîștigat anevoie autonomia. Istoricilor de felul lui Sallust, Plutarh, Bossuet, Condorcet le succede, li se adaugă mai curînd, o istorie în felul lui Ranke, care nu e decât istorioară” (p. 124). O atare concluzie nu e definitivă, firește, căci istoria se resimte de toate convulsiile timpului pe tărîm cultural, politic, economic, tehnic, iar criza prin care trece în momentul de față denotă eforturi de a împăca „ermetismul curbelor și jargonul ideologic”, restituind narațiunii un drept legitim și revitalizînd pe cît posibil plăcerea lecturii (p. 125). Tonică, fugară sinteză propusă de prof. Carbonell ne poartă în 11 capitole de la preistorie (căci memoria trecutului precede scrisul) pînă la „noua istorie”, însoțind fiecare capitol de o bibliografie esențială și prevenind pe cititori contra unui scepticism exagerat.

Al. Zub

GEORGES DUBY, GUY LARDREAU, *Dialogues*, Paris, „Flammarion”, 1980, 201 p.

Istoric de anvergură, membru al Institutului Franței, Georges Duby e un înnoitor al medievalisticii, al anchetei istorice îndeobște, astfel că o convorbire cu el nu poate fi decât plină de interes. De la teza dedicată *Socității maceze în secolele XI—XII* (1953) pînă la ultimele lucrări (*Cele trei ordine sau imaginarul feudalismului*, 1978), el a adus contribuții notabile la dezvoltarea domeniului, ocupîndu-se de economia rurală și viața la țară în Occidentul evului de mijloc, de războaiele țărănești, de timpul marilor catedrale etc. Dialogul cu Guy Lardreau, istoric de formație filosofică din noua generație, aduce pe tapet, cum ne previne acesta, problemele istoriei, reformulate și mereu reformulabile, dînd expresia uneia din cele mai interesante experiențe istoriografice. Cum e posibilă istoria? În ce raport se află discursul și obiectul istoric? În ce condiții se califică istoria în ordinea cunoașterii? Ce o îndrituiește să aspire la titlul de știință? Are ea un sens? Și în ce măsură este ea o artă? Sînt cîteva dintre întrebările asupra cărora Guy Lardreau a ținut să cunoască opinia interlocutorului său, făcînd o largă parte metologiei marxiste, pe care întemeiază dealtfel analiza sincronică, structurală, a formațiunilor sociale. Critica lui Duby la adresa pozitivismului vizează condițiile în care o asemenea cunoaștere e posibilă pentru a întemeia o nouă „pozitivitate”. Privind lucrurile în față, istoricul nu-și ascunde subiectivitatea și nu-și mistifică discursul. El știe că restituția sa, oricît de amplă, oricît de cîrtoasă, nu poate fi decât parțială și că fără narațiune nu poate spera să comunice convenabil. Dialogul lui Georges Duby cu Guy Lardreau circumscrie problematica actuală a domeniului, rostul istoriei însăși fiind acela de a problematiza continuu. „Buna istorie, istoria nutritoare, e aceea care pune o frumoasă problemă și încearcă să o rezolve”, spune Duby, convins că evenimentul însuși valorează în măsura în care înlesnește o mai bună definire a problemei; caracterul său revelator e ceea ce interesează. Condiția istoriei, aspectul tematic, valoarea faptelor, izvoarele, statutul memoriei, reflexivitatea noii direcții în istoriografie ș.a., sînt probleme asupra cărora se insistă, cu nuanțări demne de tot interesul. Rezultă existența unui interes tot mai mare pentru istoria istoriei, din care domeniul însuși profită. Căci această istorie arată pînă la ce punct faptele se reflectă în subiectivitatea istoricului, ca pe un ecran deformat, și în ce fel istoria ideilor și mentalităților poate profita de pe urma acestei întoarceri a istoriei către sine. Dialogurile consemnate aici sînt o probă evidentă, una din cele mai instructive: destinul omului în durată se împletește cu destinul istoriografiei. O *postfață* semnată de G. Duby rezumă concepția marelui istoric, într-o scurtă și densă profesie de credință, din care se degajă un optimism măsurat, robust, unul incitînd la eforturi de aprofundare profesională și de iradiere publică în același timp. Fiindcă societatea trebuie să profite de pe urma spiritului de răgoare cu care istoria îi deprinde pe cei ce o frecventează.

Al. Zub

A. K. MIHAJLOVA (red.), *Puškinskij dom : bibliografia trudov*, Leningrad, Izd. „Nauka”, 1981, 325 p.

Un instrument de lucru dintre cele mai folositoare, dată fiind vastitatea informației pe care o organizează, punînd-o la îndemîna specialiștilor, e această bibliografie a Institutului de istorie literară din Leningrad, cunoscut sub numele de *Puškinskij dom*. La 75 de ani de la înființare, venerabilul așezămînt, care dispune de o excelentă bibliotecă și de un muzeu de profil, se prezintă astfel cu oglinda bibliografică a activității sale, activitate asupra căreia sîntem preveniți la modul general în introducerea semnată de V. N. Baskakov. Bibliografia însăși, alcătuiind prima parte a lucrării, se referă numai la perioada 1914—1980, pentru care se indică 717 titluri, expuse pe ani, iar în cadrul fiecărui an alfabetic. A doua parte prezintă edițiile de opere scoase sub egida instituției: Belinski, Gogol, Dostoievski, Kapnist, Lermontov, Procopovič, Pușkin, Radișcev, Saltikov-Șcedrin, Turgheniev, Uspenskij. Un indice de nume ușurează apelul la bibliografie, sporindu-i utilitatea.

Al. Zub

PETRE BARBULESCU, IONEL CLOȘCĂ, *Repere de cronologie internațională. 1914—1945*, Prefață de NICOLAE ECOBESCU, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 416 p.

Perioada cuprinsă între declanșarea primului război mondial și încheierea celui de al doilea a fost caracterizată, așa după cum se știe, de un adevărat flux de evenimente și fapte istorice. Această circumstanță a impus elaborarea diferitelor instrumente de lucru, pentru a facilita orientarea celor interesați de cunoașterea intervalului cuprins între 1914 și 1945. Așa au fost publicate numeroase dicționare, indici tematici, cronologii etc., în al căror sumar sînt înregistrate date, acțiuni, nume și întimplări deosebite, survenite în cele trei decenii atît de dense în istorie. Cronologia întocmită de P. Barbulescu și I. Cloșcă se constituie, așa cum o arată și titlul, din selectarea și ordonarea celor mai semnificative „repere” care au caracterizat relațiile internaționale în anii celor două conflagrații mondiale și în intervalul dintre acestea. Referindu-se la acest instrument de lucru, N. Ecobescu, cel care semnează *Cuvîntul înainte*, precizează, și pe bună dreptate, că acesta este un îndreptar în care sînt adunate fapte cu intenția de a înlesni sesizarea și elucidarea proceselor istorice evidențiate de desfășurarea raporturilor internaționale caracteristice anilor 1914—1945.

Trierea cu competență a datelor și a evenimentelor luate în discuție, precum și ordonarea lor tematică, nu înainte de a fi însoțite de explicațiile necesare, conferă acestui îndreptar valoarea unei istorii în date a relațiilor internaționale dintr-o perioadă distinctă a evoluției lumii contemporane. Cronologia aceasta nu se rezumă așadar la o simplă inventariere de date sau fapte, atît timp cît fiecare dintre ele este însoțită de pertinente comentarii și aprecieri.

„Reperele” considerate a face obiectul cronologiei au fost structurate în 15 capitole, care, la rîndul lor, sînt organizate tematic, în așa fel încît să recompună întregul tablou al relațiilor internaționale din 1914—1945. Volumul se încheie cu o succintă listă bibliografică, un indice de nume, unul de organizații, reuniuni, tratate, partide politice, asociații și unul de denumiri geografice, întocmite de Dumitru F. Dumitru.

Gh. I. Florescu

MARIN THOMAS, Gerd de Vries, *DuMont's Künstler Lexikon von 1945 bis zur Gegenwart*, 3. Aufl., Köln, DuMont Buchverlag, 1981, 350 p. + 270 ilustr.

Instrument de lucru la îndemîna celor interesați de fenomenul artistic de după ultima conflagrație mondială, lexiconul *DuMont* se bucură de prestigiu și constituie un bun mijloc de a identifica o informație esențială cu privire la curente, orientări și personalități în arta contemporană. De la arta abstractă pînă la tachism (în prima parte) și de la Abrahams la Zucker (în partea a doua), ni se prezintă conceptele de bază și artiștii cei mai de seamă, cu sumare indicații bibliografice. Cîteva cuvinte despre realismul socialist. Nimic despre arta românească.

Al. Zub

BISERA NURUDINOVIC, *Bibliografija jugoslovenske orijentalistike 1961—1965 Godine*. (Bibliografia orientalisticii iugoslave), Sarajevo, 1981, 165 p. + indice.

După cum ni se spune în *Introducere*, bibliografia studiilor orientale în Iugoslavia pentru anii 1945—1960 a fost publicată în 1968 ca al VI-lea volum al „Publicațiilor speciale ale Institutului de studii orientale din Sarajevo”. În 1974 a fost publicată continuarea acelei bibliografii pentru anii 1961—1962. Aceasta din urmă a fost ulterior completată și introdusă în volumul pe care-l prezentăm și care cuprinde perioada 1961—1965. Această bibliografie include aproape totalitatea compartimentelor orientalisticii, inclusiv, deci, iranistica și arabistica. Au fost excerptate titluri de lucrări din peste 170 de publicații la care au colaborat orientaliștii iugoslavi, sau conțin studii relative la istoria Iugoslaviei, publicații din care nu lipsesc unele în limba română, ca ziarul bilunar din Virșeș — „Bucuria copiilor” sau „Libertatea” din Voivodina. Secțiunea *Istorie* are 128 de poziții (p. 151—165).

L. Boicu

HOOVER INSTITUTION ARCHIVES, *Archival and Manuscript Materials at the Hoover Institution on War, Revolution and Peace. A Checklist of Major Collections*, Stanford, Stanford University, 1978, 36 p.

Lucrarea constituie un prețios ghid pentru specialistul interesat să investigheze arhiva prestigiosului Hoover Institution on War, Revolution and Peace din cadrul lui Stanford University (Palo Alto, California, S.U.A.). După cum precizează sumara *Introducere* (p. 1—2), în 1978 arhivele Fundației Hoover ajunseseră să dețină peste 3 900 de colecții, depășite între timp (în septembrie 1981: 4 242), acoperind istoria politică, socială și economică de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din secolul al XX-lea a unor întinse zone geografice — America de Nord, Europa de Est și Uniunea Sovietică, Europa de Vest, Asia de Est și Sud-Est, Orientul Mijlociu, Africa și America Latină. Documentele provin de regulă din partea unor organizații (naționale și internaționale) ori a unor personalități (jurnale, memorii, acte personale diverse, copii ale unor documente oficiale etc.). Prin bogăția fondurilor, arhivele fundației întemeiate în 1919 de către viitorul (pe atunci) președinte al Statelor Unite ale Americii se dovedesc astăzi indispensabile pentru specialiștii în domeniile diplomației internaționale în veacul al XX-lea, negocierile de pace, mișcarea comunistă internațională și mișcările de rezistență din cursul celui de-al doilea război mondial, istoria militară, fenomenele fascist și nazist. Prea puține din colecțiile depozitate la Hoover Institution Archives sint — și ghidul de față indică acest lucru — inaccesibile istoricilor, datorită condițiilor puse de titularii fondurilor. Lucrarea reține fondurile de bază interesind istoria și politica Statelor Unite ale Americii (organizații; politica și guvernul; diplomația; problemele militare; jurnalismul; diverse), Rusia imperială și Uniunea Sovietică, Europa de Est, Europa de Vest, Asia de Est și Sud-Est, Orientul Mijlociu, Africa și America Latină. La capitolul *Europa de Est* aflăm indicații despre colecțiile de documente privind istoria României în veacul nostru: I. G. Duca (patru boxe), G. I. Duca (60 boxe), Radu Irimescu (cinci boxe), D. G. Popescu (șase boxe), Nicolae Titulescu (16 boxe), Constantin Vișoianu (două boxe) ș.a. Alte documente interesante referitoare la trecutul nostru se pot găsi în fondurile repartizate S.U.A., U.R.S.S. sau celui intitulat, cuprinzător, *Internațional*.

Gh. Buzatu

HOOVER INSTITUTION ON WAR, REVOLUTION AND PEACE, *Report 1981*, Stanford, Stanford University, 1981, 79 p.

Hoover Institution on War, Revolution and Peace, fondat în anul 1919 de către Hebert Hoover, unul dintre membrii primei promoții ai lui Stanford University, mai apoi președinte al Statelor Unite ale Americii (1929—1933), reunește — după cum specifică majoritatea ghidurilor tipărite de faimoasa fundație — o bibliotecă specializată și una dintre cele mai mari arhive particulare din lume, ca și un centru de studii interdisciplinare privind problemele interne americane și afacerile internaționale în veacul al XX-lea. Biblioteca

Fundația numără peste 1,5 milioane volume, iar arhiva deține peste 4 200 de colecții de documente, astfel că numeroșii vizitatori ai instituției, din America ori din străinătate, se pot documenta asupra unor variate și multiple aspecte ale politicii internaționale contemporane, asupra istoriei recente a celor mai de seamă zone geografice ale lumii, inclusiv sau, în mod cu totul deosebit, asupra Europei de Est și U.R.S.S. Fundația dispune de o reputată editură, care valorifică, de regulă, lucrările întocmite în cadrul celor trei mari categorii de programe ale centrului de studii (*International Studies Program*, *Domestic Studies Program* și *National, Peace, and Public Affairs Fellows Program*). Actualul director al Fundației este W. Glenn Campbell, care este în același timp membru a numeroase organisme politice, economice, financiare și strategice nord-americane și consilier al președintelui Ronald Reagan, fiind asistat de un director adjunct și de trei directori asociați, dintre care unul, l-am numit pe profesorul Richard F. Staar, coordonează activitatea bibliotecii și a arhivei și este unul dintre cei mai de seamă specialiști din lume în problemele evoluției mișcării comuniste mondiale, alături de Milorad M. Drachkovitch, directorul lui *Hoover Institution Archives*. Corpul de cercetare al Fundației cuprinde în afară de *Honorary Fellows* (între ei, însuși actualul președinte al S.U.A. și fost guvernator al Californiei) și *Senior Fellows*, o strălucită echipă de *Senior Research Fellows*, *Research Fellows* și *Visiting Scholars*, dintre care se impun atenției Robert Conquest, specialist în problemele sovietice și ale Europei răsăritene, Milton Friedman, laureat al Premiului Nobel pentru științe economice, Philip C. Habib, negociator american în Orientul Mijlociu, Edward Teller, unul dintre „părinții” bombei cu hidrogen americane și membru al Academiei Naționale de Științe a S.U.A. Cele consemnate denotă cu excelență „stat major” al lui *Hoover Institution* gravitează în jurul partidului republican din S.U.A., fapt binecunoscut, semnalat de presa americană și netăgăduit de către reprezentanții instituției. Dealtfel, lucrarea reține declarația făcută de președintele Reagan la 6 ianuarie 1981, la Washington, DC, la o întâlnire cu membri ai conducerii Fundației Hoover (pp. 23—27). „Eu sint — preciza atunci, în preajma preluării mandatului, proaspătul șef ales al executivului american — profund recunoscător lui Glenn [Campbell] și conducerii lui *Hoover Institution* pentru sprijinul și expertiza pe care mi le-au dat în trecut și pentru ceea ce face acum. Și aș dori să spun că aștept să primesc asemenea sfaturi și în anii ce vin...” Se avea, evident, în vedere sprijinul pe care o seamă dintre colaboratorii lui *Hoover Institution* l-au acordat în cadrul comitetului partidului republican pentru alegerea lui Ronald Reagan ca președinte al S.U.A. Pe de altă parte, o echipă de specialiști, condusă de Dennis L. Bark, Peter Duignan și Alvin Rabushka a publicat unul dintre *best-seller*-urile actuale americane despre *The United States in the 1980s*, în viziunea partidului republican, adică conservatoare. Față de toate acestea, nu putem să nu împărtășim punctul de vedere exprimat, la 22 decembrie 1980, de către „The New York Times”: „...*Hoover Institution*... slujește ca una dintre sursele dominante de personal și de avice în materie politică pentru noua administrație a lui Ronald Reagan”.

Lucrarea în discuție debutează cu un sintetic raport asupra activității lui *Hoover Institution* în cursul anului universitar 1980—1981, datorat directorului Fundației, W. Glenn Campbell (pp. 11—19). În continuare sint prezentate cele mai de seamă succese în realizarea celor trei mari programe de cercetare ale Fundației, precum și activitățile bibliotecii și arhivei; în sfârșit, un capitol special privește publicațiile editate în perioada de referință și programul special intitulat „afaceri publice” (în fond, popularizarea rezultatelor științifice ale colaboratorilor instituției). Fără a intra în detalii, să reținem că, potrivit obiectivelor Programului de Studii Internaționale, condus de Richard F. Staar, s-au tipărit 52 de cărți și numeroase articole. Astfel, în martie 1981 au apărut al XV-lea volum consecutiv al prestigiosului *Yearbook on International Communist Affairs* (Editor: Richard F. Staar) și sintezele referitoare la Revoluția din Octombrie 1917 (Bertman D. Wolfe), politica externă americană în Asia în anii '80 (R. Meyers), forțele libertății în Spania (S. Eaton), „Enigma” franceză (F. Roy Willis) și, în ceea ce ne privește, cartea lui Roberts A. King (*A History of the Romanian Communist Party*, Hoover Institution Press, Stanford, 1980, XVI — 190 p.). Tot în anul academic 1980—1981, biblioteca Fundației a fost vizitată de 1 172 de specialiști din 44 de state ale S.U.A. și din 34 de țări ale lumii, îmbogățindu-se cu peste 19 000 volume, peste 2 600 de periodice și 409 titluri de ziare. Concomitent, arhiva a achiziționat peste 140 de noi colecții, astfel că totalul lor se ridica, în septembrie 1981, la 4 242. Cea mai mare parte a achizițiilor ultime acoperă zona Europei răsăritene și a U.R.S.S. (p. 48). Arhiva Fundației a fost vizitată de 413 cercetători și studenți, investigațiile acestora fiind de-acum considerabil înlesnite de detaliatele ghiduri datorate lui Charles G. Palm, Dale Reed (*Guide to the Hoover Institution Archives*, Hoover Institution Press, Stanford, 1980) și Joseph D. Dwyer (*Russia, the Soviet Union, and Eastern Europe: A Survey of*

Holdings at the Hoover Institution on War, Revolution and Peace, Hoover Institution Press, Stanford, 1980).

Prin întreaga activitate desfășurată pînă acum, prin bogatele și excepționalele colecții de documente deținute, prin programele inițiate și cele în perspectivă, prin asistența acordată tuturor specialiștilor interesați, *Hoover Institution* a fost și a rămas ceea ce a dorit fondatorul său — pe plan științific, unul dintre marile centre pentru studiul politicii mondiale în veacul nostru.

Gh. Buzatu

GUSTAV MAHR, ANDREI MIRON, *Das Brandgräberfeld von Horath, „Kaisergarten“, Kreis Bernkastel-Wittlich*, în „*Trierer Zeitschrift*“, 43./44. Jahrgang, 1980/81, p. 7—262, 14 fig. + 78 planșe.

Autorii publică integral un mare cimitir de incinerare din epoca La Tène format din 166 morminte plane și trei movile funerare cu cite 10, 5 și respectiv 3 morminte fiecare.

Într-o succintă introducere se menționează că acest cimitir este printre puținele complexe Latène din vestul Germaniei prin cercetarea căruia se confirmă informațiile izvoarelor scrise (Caesar, *Comentarii de bello Gallico*), care localizează în regiunea Saar-Mosel așezările *Trevelor*, etnic puțin documentat din punct de vedere arheologic. Autorii consideră că *treverii* au pătruns în această zonă, din regiunile răsăritene ale Rinului, într-o perioadă cuprinsă între ultima fază a culturii Hunsrück-Eifel și laténul timpuriu, acesta din urmă fiind documentat prin mai multe așezări și necropole.

În planul lucrării un spațiu întins și o atenție deosebită s-a acordat catalogului, care cuprinde o descriere amănunțită a fiecărui mormint în parte, redîndu-se atît grafic (plan și profil) cît și descriptiv, conținutul lor format în general din vase ceramice, obiecte de podoabă (fibule, brățări, cercei, inele, mărgelile și cătărămi), unelte (cuțite) și arme (vîrf de lance, săbii) din fier, și oase calcinate.

În continuare se includ două studii de antropologie și paleofaună semnate de Manfred Kunter (*Antropologische Untersuchungen an einigen Leichenbränden aus Horath, „Kaisergarten“*) și Elisabeth Schmid și Ursula Thiene (*Die Leichenbrände des Gräberfeldes Horath, „Kaisergarten“, Kreis Bernkastel-Wittlich*), care prezintă o analiză detaliată a oaselor umane și de animale existente în morminte.

Lucrarea mai cuprinde tabele sinoptice cu inventarul mormintelor și tipologia vaselor și legenda celor 78 planșe cu desene ale obiectelor din fiecare complex.

Lucrarea monografică asupra necropolei de incinerare de la Horath reprezintă o contribuție importantă în cunoașterea diferitelor etape ale laténului mijlociu din regiunile vestice ale Republicii Federale Germania.

Silvia Teodor

Grundriss der deutschen Geschichte. Von den Anfängen der Geschichte des deutschen Volkes bis zur Gestaltung der entwickelten sozialistischer Gesellschaft in der Deutschen Demokratischen Republik. Klassenkampf — Tradition — Sozialismus, Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1979, 839 p.

Această schiță a istoriei germanilor, din cele mai vechi timpuri pînă la formarea societății socialiste în R.D.G. (mai precis, pînă la cel de al IX-lea Congres al P.S.U.G. — 1976), se înscrie în seria sintezelor elaborate de *Institutul central de istorie al Academiei de Științe a R.D.G.* Este a doua ediție, cu titlul schimbat, a lucrării *Lupta de clasă — Tradiție — Socialism*, apărută în 1974. Ea a fost alcătuită în baza următoarelor principii (vezi p. 8—9): evenimentele concret-istorice și procesele sînt considerate în temeiul legilor dezvoltării societății; formele și rezultatele luptei de clasă, care este forța motrice a dezvoltării istorice a societăților cu clase antagoniste și însemnătatea revoluțiilor ca locomotive ale istoriei, au fost scoase în evidență; în consecință, rolul creator al maselor apare întemeiat ca purtător al progresului social; rolul mondial al clasei muncitoare și al partidului ei marxist-

leninist; istoria unui popor este o parte a istoriei universale. Autorii acordă spațiul cel mai întins istoriei moderne și contemporane (642 p. din totalul de 839). Lucrarea nu are note, bibliografie și indice, interesul ei constând în concepția care a prezidat la alcătuirea ei și ale cărei principii le-am menționat.

L. Boicu

MEHMET ALI EKREM, *Civilizația turcă*, București, Ed. Sport-Turism, 1981, 247 p.

După *Istoria turcilor* de M. A. Mehmet (București, 1976) și *Istoria Imperiului otoman* de Aurel Decei (București, 1978), cartea lui M. A. Ekrem acoperă un gol în literatura românească de specialitate. Cu o bogată bibliografie, autorul înfățișează ceea ce a fost esențial în civilizația vechilor popoare turcice (insistând asupra selgiucizilor) în prima parte și civilizația turcilor otomani, în a doua parte a cărții. Istoria românească va trage foloase mai ales din această ultimă parte, pentru că, în fond, cunoaștem prea puțin despre viața otomanilor la ei acasă, deși întreaga lor civilizație a influențat-o puternic pe a noastră. Turcologia rămâne, și în acest domeniu (nu numai în ceea ce privește izvoarele scrise), una din direcțiile esențiale ale viitoarei dezvoltări a istoriografiei românești.

Ștefan S. Gorovei

Palast und Hütte. Beiträge zum Bauen und Wohnen im Altertum, von Archäologen, Vor- und Frühgeschichtlern, hrg. von DIETRICH PAPENFUSS und VOLKER MICHAEL STROCKE. Redaktion: HELMUT PRÜCKNER. Mainz am Rhein, Verlag Philipp von Zabern, 1982, XVII+643 p.

Sînt comunicările ținute de arheologi, preistoricieni și istorici ai antichității la colocviul internațional organizat de Fundația „Alexander von Humboldt” (Berlin, 1979) spre a pune în lumină rezultatele cercetărilor relative la construcții și așezări locale în timpurile străvechi. Preistoria europeană și cea a vechiului Orient, epocile greacă și romană, ca și antichitatea tirzie au fost supuse investigației multidisciplinare pe spații și durate mari, astfel încît s-au putut schița tipologii și s-au scos în evidență dimensiunile simbolice (Alexander von Demandt). Se deschid „noi perspective spre receptarea estetică și spre reflecția critică a istoriei universale”, cum ne previne dr. Heinrich Pfeiffer în prefața volumului. Dintre arheologii români, subscriu contribuții notabile Petre Roman (*Despre schimbările de structură ale imaginii culturale a Europei sud-estice*), Ana Suzana Dimitriu (despre palate și colibe la Istros), Mircea Babeș (Despre sistemul de așezări la geto-daci în epoca conchistei romane), Constantin Preda (despre aportul numismaticii la cunoașterea organizării social-politice a geto-dacilor), Ion Ioniță (despre o așezare-model din epoca imperială timpurie), Radu Harhoiu (despre așezările din spațiul românesc în sec. V—VI e.n.). Sînt contribuții de un profesionalism riguros și de o promițătoare actualitate metodologică.

Al. Zub

HORST BÜTTNER, GÜNTER MEISSNER, *Bürgerhäuser in Europa*, Edition Leipzig, Erfurt, 1980, 351 p.+223 pl.

Lucrarea celor doi autori din R. D. Germană tratează aspecte social-politice și culturale legate de evoluția istorică a locuințelor definite de tip burghez („casa borghese”, „maison bourgeoise”, „house of middle class citizen” etc.) din Europa, începînd cu primele forme apărute în secolul XII corespunzătoare poziției burgheziei urbane incipiente și pînă la formele clasice ale arhitecturii orășenești din secolul XIX.

Se consideră că poziția socială a proprietarului, precum și raportul său cu activitatea economică și politică în cadrul orașului medieval (ulterior baroc și clasic) au dat naștere la diferențe evidente în aspectul arhitectonic, stilistico-tipologic și decorativ al fiecărei etape

în ce privește chiar fiecare locuință. Casa de tip burghez a fost supusă, de-a lungul celor șapte secole pe care le acoperă lucrarea, unor transformări ample și ca urmare a noilor concepții constructive, dezvoltate în timp.

Lucrarea debutează cu analiza factorilor istorici care au determinat apariția caselor burgheze, făcându-se referiri la evoluția orașului în evul mediu, la diviziunea socială a burgheziei urbane timpurii și la tipologia construcțiilor în discuție, diferențiate atît istoric în raport cu romanicul sau goticul, cît și tipologic, pe arii geografice, în zonele central europene, nord-vestice și est și sud-est. Se insistă asupra înfloririi spațiilor interioare și așa numitei „Wohnkultur” din perioada gotică. O substanțială parte a volumului este acordată reformei stilistice introdusă de Renaștere, insistindu-se asupra exemplului italian de palat (palazzo) și vilă (villa), precum și asupra sintezei stilistice cisalpine, apărută la nord de Alpi, în orașe ca Nürnberg, Strassbourg, Steinau Rhein, Erfurt etc., devenite mostre ale unei anumite concepții. În acest context renașterist sînt plasate și referirile făcute la casele din Transilvania — „Casa Argintarului” din Bistrița, „Casa Haller” din Sibiu și portalul „Casei Wolphard” din Cluj — unde, se spune, în ciuda controlului otoman de după 1541, pe plan cultural, s-au menținut și au continuat chiar infiltrările stilistice din centrul și vestul Europei.

În secțiunea rezervată consecințelor barocului de curte sînt tratate modelele neerlandeze, franceze, palatele germane și contribuțiile în această privință din estul european. Lucrarea se încheie cu studierea soluțiilor în problemele de construcție puse de clasicismul secolului XIX.

Lucrarea autorilor germani, bogat completată cu ilustrații color și alb negru, cu gravuri și planșe-relevee ale locuințelor discutate, la care se adaugă o listă bibliografică și un catalog al ilustrațiilor, se constituie într-un instrument de lucru util atît istoricilor cît și cercetătorilor din domeniul istoriei artelor plastice.

Ștefan Pleșia

EMMANUEL LE ROY LADURIE, *Montaillon, village occitan de 1294 à 1324*, Edition revue et corrigée, Paris, „Gallimard”, 1982, 624 p. (Bibliothèque des histoires).

Recomandată cu insistență mai ales de Școala Analelor, „noua istorie” a găsit în monografia din 1975 despre satul occitan Montaillon o ilustrare ce s-a bucurat repede de faimă. Ea decurgea din calitatea cărții de a se adresa, folosind canalele narațiunii, ale stilului și mijloacelor de resurrecție a trecutului, unui auditoriu mai numeros decît acela format de specialiști, dar și din tematica ei, una susceptibilă să atragă atenția asupra unor registre mult timp ocolite de cercetarea tradițională. Ele dovedesc că „marile evenimente” — prin care istoria operează dintr-un viciu simplificator — nu sînt decît „norii” care se ridică din multele evenimente ale celor anonimi. Constatarea îi aparține lui Jacques Le Goff, care, semnalînd monografia amintită, se întreba în chip firesc dacă „istoria omului cotidian nu este la fel de semnificativă și dramatică ca aceea a oamenilor mari”, dacă „parohul din Montaillon nu este la fel de interesant ca Mazarin sau Talleyrand” sau dacă istoria vestimentației, a modului de a minca și de a trăi al oamenilor nu este la fel de seducătoare ca aceea a hățărilor sau amarilor evenimente internaționale (cf. *La Nouvelle Histoire*, 1978, p. 12).

Sînt acestea cîteva din impresiile ce recomandau mai de mult o scriere de cu totul altă deschidere decît obișnuitele monografii locale. Pe aceasta o avem în față într-o ediție recentă (a II-a) și, vîzînd-o, te întrebi pe drept cuvînt ce-ar putea să suscite atît de mult interesul în istoria unui sat cu nimic deosebit de celelalte așezări rurale din Franța meridională într-un răstimp atît de riguros fixat: 1294—1324?

Cartea derulează un șir impresionant de episoade capabile să recompună imaginea vieții de acum șapte secole a acestui sat, situat la o altitudine de 1.300 metri, undeva în apropierea Toulouse-ului. Dosarele anchetei inchișitoriale condusă de viitorul papă Benedict XII, servesc ca izvor de primă mînă și, grație acestuia, faptele cotidiene ale unei colectivități umane sortite uitării își recapătă viața. Prin astfel de fapte, Emmanuel Le Roy Ladurie reface dinamismul macrocosmosului rural, cu structurile sale sociale și familiale, cu relațiile interumane și îndeletnicirile economice (în care mai ales transhumanța ocupă un loc de seamă), ajungînd pînă la detaliile cele mai intime (viața amoroasă, sexuală, conjugală), iar de aici la atitudinile despre viață și moarte, spațiu și timp, despre valorile morale și religioase etc. Tabloul astfel conturat ar părea să sugereze o lume statică în care întîmplările oamenilor simpli reprezintă singurele elemente de mobilitate. Este ceea ce subliniază autorul,

conchizînd, prea tranșant, că „destinul acestui sat se desfășoară fără istorie, dar cu „istorioare“, incit Montailou reprezintă „evenimentialul oamenilor simpli, fiorul de viață restituită de un text exemplar și represiv“, ca acela al raportului inchizitorial (p. 625).

Printr-o asemenea restituție, cunoașterea trecutului se apropie mai atent de „suflul“ și mentalitățile celor mulți, iar sondajul întreprins asupra unui foarte obișnuit sat francez devine un model pentru extinderea anchetei istoriografice în teritoriile mai puțin explorate ale istoriei. Ea își așteaptă tratarea cuvenită și în spațiul istoriografiei românești, chiar dacă șansele ei documentare și metodologice resimt atîtea specificități stînjenitoare.

Ștefna Lemny

HARALD HEPPNER, *Die Entwicklung des Postwesens zwischen Österreich und der Türkei bis in die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts*, în „Südostdeutsches Archiv“, Herausgegeben von Adam Wandruszka, XXIV/XXV. Band (1981/1982), R. Oldenbourg Verlag, München, p. 118—129.

Ideea centrală a acestui articol, prezentat drept comunicare la sesiunea anuală a Comisiei istorice sud-est germane, în septembrie 1981, la Mattersburg, constă în sublinierea rolului sistemului de legături poștale în relațiile austro-turce, de la origini pînă în epoca modernă, ca unul din factorii care a contribuit, în chip considerabil, la creșterea influenței politico-militare, economice și culturale a monarhiei habsburgice în sud-estul Europei.

Sistematizînd datele deja cunoscute și adăugînd informații noi (mai ales din arhivele austriece), autorul urmărește evoluția legăturilor poștale între Viena și Constantinopol, stabilind două etape principale: a) faza „neregulată“ (pînă în prima jumătate a secolului XVIII) și b) faza de avînt — ca o etapă de tranziție (pînă la folosirea mașinismului în secolul XIX). Prima se caracterizează prin forme deficitare organizatorice, totul fiind redus la acoperirea unor necesități diplomatice și militare. Cea de a doua fază, inaugurată și marcată, mai ales, de succesele militare ale habsburgilor (1699, 1718 etc.) se remarcă prin modificări importante în sistemul poștelor, avînsul Austriei în sud-estul Europei determinînd administrația austriacă să organizeze sistemul poștal în această zonă.

De subliniat faptul că ultima parte a articolului este consacrată rolului Principatelor române în asigurarea legăturilor poștale dintre cele două imperii, înființarea agențiilor consulare austriece (1782) precedînd cu puțin organizarea celor două oficii poștale de la București și Iași (1792), atașate sistemului poștal austriac.

D. Agache

IRÈNE BELDICEANU-STEINHERR, *La géographie historique de l'Anatolie Centrale d'après les registres ottomans*, extras din „Académie des Inscriptions et Belle-Lettres, Comptes rendus des séances de l'année 1982, juillet-octobre“, Paris, 1982, p. 443—503.

„Oricine se ocupă de Asia Mică, indiferent de disciplină, este confruntat, mai devreme sau mai tîrziu, cu probleme de geografie istorică“, de la hititologi pînă la bizantinologi. Pornind de la această constatare, autoarea și-a propus „să pună la contribuție registrele de recensămînt otomane“. Catalogul propriu-zis al toponimelor anatoliene identificate astfel este precedat de o parte teoretică de cel mai mare interes pentru cunoașterea amănunțită a organizării financiare a Imperiului otoman; se explică modalitatea de realizare a unui recensămînt, „după date culese pe loc“, înscriseria rezultatelor în registre — amănunțite, succinte (pentru informarea rapidă a sultanului) etc. — cronologia registrelor de recensămînt (cel mai vechi, pentru Anatolia Centrală, datează din 1455). Analiza acestor registre prezintă dificultăți de ordin lingvistic (se folosește, de obicei, o limbă hibridă, cu cuvinte grecești, armenese, slave, românești, ungurești!) și de ordin paleografic. Pe baza acestor documente, autoarea studiază nu numai toponimia propriu-zisă, ci și apartenența etnică și religioasă a populației, astfel încît multe din cele 82 fișe de localități sînt adevărate puncte de plecare pentru micromonografii.

Ștefan S. Gorovei

Mathias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458—1541, Schallaburg, 1982, XXXII+768 p.

Impozantul volum cu nenumărate ilustrații (alb-negru și color) nu este altceva decât catalogul unei expoziții organizate la Schallaburg în perioada 8 mai—1 noiembrie 1982, cu colaborarea unor muzee, arhive, biblioteci, institute și persoane particulare din Ungaria, Austria, Polonia, Cehoslovacia, R. F. Germania, Italia, Franța, Anglia și Liechtenstein. Catalogul propriu-zis este precedat de 13 „contribuții științifice” referitoare la marele rege de stirpe românească și la epoca sa, contribuții aparținând unor reputeți specialiști (Elemér Mályusz, Karl Nehring, Erik Fügedi ș.a.). Catalogul conține descrierea celor 893 de exponate principale din cele 23 de săli ale expoziției din castelul Schallaburg. Nu putem decât regreta că instituțiile românești nu au participat la această fastuoasă expoziție, în care, totuși, apar nume de localități din România: Klausenburg, Weissenburg, Temesvár, Várad, Vajdahunyad etc. (există, la urmă, o listă de concordanță a numelor de locuri, cu diferitele lor forme).

Carte de știință și de artă în același timp, catalogul expoziției de la Schallaburg poate fi și un excelent instrument de lucru pentru cei care ar dori să studieze epoca lui Mathias Corvinul, importanța și locul ei în civilizația Europei centrale și estice.

Stefan S. Gorovei

America! America! Trois siècles d'immigration aux États-Unis (1620—1920) présenté par JEANINE BRUN, Paris, Ed. Gallimard/Julliard, 1980, 252 p.+illustr.

O sinteză interesantă e acest volum, în care se încearcă o descriere a fenomenului imigraționist din America. Titlul sugerează oarecum iluziile cu care emigranții s-au îndreptat spre „lumea nouă”, asumându-și un nou destin și participând esențial la configurarea modernă a acelei lumi. „Visul” devine astfel parte organică a psihologiei americane, alături de spiritul întrepid și de capacitatea de asumare a riscului. „Înainte de a fi pământ primitiv și de muncă pentru milioane de imigranți, Statele Unite ale Americii și, înainte de epoca națională, coloniile engleze din America de Nord în secolele XVII—XVIII au fost inițial o reușită colonială. Succesul implantării de coloni englezi, scoțieni, germani a dat Americii stilul său inițial. Aluviunile succesive din Europa de Nord, ulterior de Sud și de Est i-au dat apoi vitalitatea, diversitatea (p. 13). Într-un secol, după 1820, s-au stabilit în America 40 milioane de europeni: „injecție” de energie, inventivitate, activism, care a marcat profund caracterul american. Cartea se ocupă tocmai de această experiență imigrantă și de forjarea unei psihologii etnice. Un prim capitol: fondatori, pionieri și imigranți. Altele explică sensul „descoperirii” Americii, transformarea unor țărani europeni în cultivați americani, aspirația către un „nou Ierusalim”, trecerea Americii în „mîinile bătrîtorite”, „jungla orașelor”, condiția americanului. Asimilare sau pluralism? Dilemă veche, răspunsuri provizorii. O asimilare incompletă, un pluralism discret, cu resurrecții naționale ce revitalizează întregul organism, constituie semne de persistență a valorilor conturate de „părinții fondatori” din secolul XVIII. Sinteza subscrisă de Jeanine Brun e o schiță cuprinzătoare a unui fenomen dintre cele mai complexe. Sumare indicații bibliografice orientează asupra studiilor deja existente.

Al. Zub

FRANÇOIS FEJTŐ, *Joseph II, un Habsbourg révolutionnaire*, Paris, Librairie Académique Perrin, 1982, 384 p.

Noua ediție, „corectată și completată” a cărții lui François Fejtő, apărută în 1953 aduce în centrul atenției destinul împăratului Iosif II într-o perspectivă incitantă, sugerată chiar de titlu. Biografică, într-o manieră ușor romanzată, scrierea surprinde cu claritate dimensiunile și frământările epocii prin prisma personalității monarhului luminat. Ea sugerează contradicțiile interioare ale „absolutismului luminat” (p. 103), dar și „caracterul tragic” al domniei lui Iosif II, decurgînd din paradoxul unei politici preocupată de modernizarea

unor structuri prin excelență feudale. Un plan al acestei situații dilematice îl reprezintă chiar cel al familiei (Maria Tereza, Leopold) și înalților demnitari apropiați (Kaunitz) care nu i-a înțeles programul reformativ, izolându-l. Celălalt plan relevă contradicțiile inerente dintre programul asumat de împărat și condițiile concrete ale unui imperiu multi-național. O dovedește, între altele, răscoala lui Horea, asupra căreia autorul stăruie cu vădită simpatie și înțelegere (p. 296—303), chiar dacă punerea în legătură a izbucnirii răscoalei cu intenția lui Iosif II de „condamnare” a nobilimii maghiare se dovedește — cum a arătat admirabil David Prodan — neîntemeiată. Dramatismul condiției sociale a țăranilor din Transilvania „pour la plupart de nationalité roumaine” — cum ține să precizeze autorul — i se pare însă de necontestat.

Împăratul n-a avut satisfacția de a-și vedea idealurile reformatoare încununate de succes și a trăit cu stoicism drama propriilor idei. Cum a fost aceasta cu puțință? Este întrebarea care l-a obsadat până în ceasul morții și la care n-a putut să-și răspundă pentru că opera sa ignora „les chartes fondamentales, si diverses, des multiples nations qui vivaient sous son spectre” (p. 358). Sînt acestea doar cîteva repere ce recomandă o scriere captivantă, o biografie interesant reliefată în lumina problematicei veacului XVIII.

Ștefan Lemny

SEBASTIAN HAFFNER, *The Rise and Fall of Prussia*, London, 1980, 183 p.

The Rise and Fall of Prussia — o carte care spulberă mituri! Este acesta, dealtfel, și titlul lucrării în original: *Preussen ohne Legende* (Prusia fără legendă), devenită curînd după apariție în Editura Gruner un „best-seller” în R. F. Germania.

Binecunoscut jurnalist politic, autor al mai multor cărți cu caracter istoric: *Winston Churchill, The Betrayed Revolution*, *The Suicide of German Reich*, *The Meaning of Hitler*, Sebastian Haffner (născut la Berlin, în 1907) reușește să prezinte cu talent, într-o viziune nouă și o interpretare originală, dramatica istorie a Prusiei de la întemeiere pînă la încorporarea ei în Reich-ul german (1871). Cartea aruncă o lumină nouă asupra împrejurărilor înființării statului prusian, a luptei sale pentru a deveni o mare putere în secolul XVIII, a rolului jucat împreună cu Rusia și Austria în „Sfînta Alianță” (1815) și a începutului declinului după 170 de ani de existență ca stat independent.

Remarcabil este spiritul critic și nouitatea sub raportul interpretării. Autorul atacă cu curaj miturile și legendele despre istoria Prusiei, păstrate din generație în generație, unele încetățenite cu fermitate chiar în istoriografia germană. Cîteva exemple sînt semnificative în acest sens. Astfel, autorul opinează că succesul Prusiei în secolul XVIII s-a datorat nu numai „geniului” lui Frederic cel Mare (Frederic II), nu numai puterii militare a Prusiei și dibacii folosiri a împrejurărilor externe, cum s-a afirmat pînă acum, ci, mai presus de toate, faptului că Prusia în acel secol era un stat național, care corespundea perfect epocii iluminismului, „aflîndu-se într-o deplină armonie cu spiritul vremii” (p. 69).

Un mit puternic înrădăcinat, încă, în multe minți și a cărui lipsă de teme și falsitate autorul o pune în evidență, printr-o demonstrație judicioasă, este acela care consideră, într-un mod simplificator, că istoria Prusiei de la 1795 la 1815 se împarte în două perioade net distincte: prima, de la 1795 la 1806 — o perioadă de stagnare și decadență, încheiată cu dezastrul din 1806; a doua, de la 1807 la 1812 — o perioadă de curajoase reforme, de regenerare și de pregătire a revoltei din 1813 și a războiului victorios de eliberare, cînd, de fapt, în realitate, este vorba de una și aceeași perioadă, în care au acționat aceleași forțe și aceiași oameni. Lupta pentru modernizarea statului prusian, sub influența ideilor Revoluției franceze, relevă autorul, s-a desfășurat și înainte ca și după 1806.

Ideea că Bismarck, în anii dinainte de 1870, a dus în mod sistematic și premeditat o politică care a provocat războiul cu Franța și, ca rezultat al acestuia, a creat Imperiul german se dovedește a fi, arată autorul, tot un mit, întretinut și cultivat de „cancelarul de fier” însuși, la bătrînețe. În realitate, fondarea Imperiului german, considerat de contemporani ca cel mai mare triumf al Prusiei, n-a fost, demonstrează autorul, decît începutul declinului, sfîrșitul carierei sale politice. Prusia a fost absorbită de Reich-ul german, exact așa cum prevăzuse încă din 1848 regele Frederic-Wilhelm IV.

După părerea noastră, autorul exagerează în mod vădit cînd consideră sistemul de relații internaționale instaurat de Congresul de la Viena (1815) ca „cea mai perfect posi-

bilă balanță a puterilor", ca un sistem eminamente de pace, instituit în scopul păstrării păcii pe continent. De fapt, Congresul de la Viena n-a dus decît la un echilibru politic temporar și foarte fragil în Europa, care n-a putut înlătura toate contradicțiile internaționale fundamentale din această perioadă. De aceea, comparația pe care autorul o face între sistemul instaurat de Congresul de la Viena și Alianța Nord-Atlantică a zilelor noastre (N.A.T.O.) și Comunitatea europeană, privity ca o comunitate a statelor europene împotriva războiului, este pe cît de necorespunzătoare, pe atît de stranie.

În ceea ce privește istoria României, autorul, vorbind despre revoluția europeană de la 1848, menționează pe italieni, polonezi, belgieni, unguri, germani și „națiunile slave din Monarhia austriacă", dar nu amintește nici un cuvînt despre români. Lipsa obișnuitului aparat critic și a referințelor bibliografice nu exclude o bună familiarizare cu literatura problemei, pe care autorul o stăpînește la perfecțiune și o comentează critic.

Scrișă cu eleganță și cursivitate, *The Rise and Fall of Prussia* este o carte incitantă, care se adresează atît specialistului cît și publicului larg cititor.

Stelușă Mărieș

Contribuții ieșene (Iassyer Beiträge zur Germanistik), I, Iași, 1982, 277 p.

Volumul cu care germaniștii ieșeni caută să reinnoade firul unei tradiții comparatiste e dedicat titanului de la Weimar, cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la moartea sa. Inițiativa lăudabilă, cu atît mai mult cu cît Universitatea din Iași a cultivat totdeauna amintirea lui Goethe, al cărui prestigiu postum străbate din nou un moment de strălucire intensă, legat poate de nevoia de înțelepciune și echilibru pe care lumea de azi o resimte mai acut. Goethe nu e o valoare muzeistică, ci una vie și mereu incitantă la care generații succesive se întorc mereu, spre a-și împlini propria sete de armonie. Specialiștii Universității din Iași o fac acum readucînd în actualitate cîteva exegeze mai vechi (Traian Bratu, K. K. Klein) și punînd în circulație altele noi, elaborate cu ocazia colocviului „Goethe" din mai 1982, într-o secțiune de generalități, subscrise de J. Livescu, Hertha Perez, Al. Andriescu și Cornelia Andriescu și într-o alta de comentarii mai aplicate, aparținînd lui Sorin Chițanu, Grigore Marcu, Dieter Schullerus, D. Dorobăț, Horst Fassel ș.a. În anexă se consemnează manifestările comemorative din cursul anului, cîteva noi exegeze și o bibliografie selectivă întocmită de A. Corbea și H. Fassel, primul fiind și îngrijitor al volumului, alături de Octavian Nicolae. Să sperăm că noua publicație va continua să apară, înlesnind afirmarea unei școli a cărei personalitate se conturează tot mai distinct.

Al. Zub

JUHANI PAASIVIRTA, *Finland and Europe. International Crises in the Period of Autonomy 1808—1914*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1981, 270 p.

Este o traducere din limba finlandeză: o prefață, 16 capitole, note, bibliografie și indice de nume. Utilitatea lucrării constă nu numai în aceea că ne prilejuiește cunoașterea istoriei unui popor cu particularități bine definite, ci și în metoda folosită de autor pentru a descifra locul „chestiunii finlandeze" în plan european, „chestiune" căreia nu i-au lipsit tangențele cu sud-estul continentului (ne referim, mai ales, la anii 1807—1812 și 1853—1856).

L. Boicu

ȘTEFAN KIENIEWICZ, *L'indépendance et la question agraire. Esquisses polonaises du XIX-e siècle. Opera minora*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo, 1982, 361 p. (Polish Historical Library 3).

Specialist eminent în istoria modernă și fost profesor la Universitatea din Varșovia (n. 1907), acum președinte al Comitetului național al istoricilor poloni, Șt. Kieniewicz s-a remarcat deopotrivă prin studii legate de istoria socială (mișcarea țărănească etc.) și de

problema națională. În 1969, el a publicat la Chicago o sinteză despre emanciparea țărânimii polone. Acum el subscie un volum de studii în care problema agrară și lupta pentru independență sînt intim corelate, într-o viziune ce unifică aspectele contradictorii ale societății polone din sec. XIX. Sînt studii publicate de-a lungul anilor (1949—1975), destul de riguroase pentru ca autorul să le proclame actualitatea și chiar exemplaritatea. Trăsătura lor caracteristică e tentativa de a considera insurecțiile polone sub unghiul chestiunii agrare, chestiune căreia prof. Kieniewicz i-a dedicat dealtfel mai multe lucrări, stărînd îndeosebi asupra a două momente: 1846 (Galiția) și 1863. Celebrarea lui Mickiewicz (1955) l-a îndrumat spre o altă problematică, inextricabil conexă, aceea a luptei naționale. Amîndouă se reflectă în noul volum, relevînd stadiul cercetării și totodată vîrsta respectivă a istoriografiei polone, cum ne previne chiar autorul, motivînd compulsarea lor într-un volum destinat străinătății. Ocazionale la origine, aceste studii comportă totuși o deplină rigoare științifică. Interesant în întregime, volumul dezvăluie ca remarcabile paginile dedicate dezvoltării conștiinței naționale polone. El dă seama nu mai puțin de evoluția autorului însuși, care, dincolo de modă și vocabular, a știut să rămînă credincios sieși.

Al. Zub

JAMES JOLL, *Europe since 1870. An International History*, Middlesex, Penguin Books, 1981, 541 p.

Apărută în 1973 și reeditată între timp de cinci ori, sinteza de istorie europeană a lui James Joll ia ca punct de plecare momentul cînd Germania s-a impus ca putere pe continent, modificînd esențial vechiul echilibru geopolitic. Un secol de istorie tensionată, dramatică, grandioasă și mizeră în același timp. Este o perioadă în care impactul evenimentelor politice asupra vieții indivizilor a fost deosebit de puternic. Autorul a trăit el însuși mai mult de jumătate din ea, ceea ce conferă demersului său un interes special. Artă, istoria îi dă posibilitatea de a-și extinde propria experiență. Psihanaliză, ea îl ajută să-i înțeleagă mecanismele intime și obsesiile. Secolul supus analizei i se dezvăluie mai ales sub unghi social-politic. *Noul echilibru al puterii* se intitulează noul capitol, urmat de altul privitor la schimbarea socială și reforma socială. „Provocarea socialistă” e sintagma în care cuprinde o întreagă direcție a militantismlui social de la finele sec. XIX. Este vorba apoi de imperialism, de liberalism, de societatea industrială și criticii săi, de criza europeană din 1914—1918, de revoluție și contrarevoluție, de căutarea stabilității, de noul spirit, de fascism, comunism și democrație, de războiul hitlerist, de colaborare, rezistență și eliberare, de Europa divizată, pentru ca în epilog să se schițeze liniamentele istoriei postbelice, o istorie în care Europa a încetat să mai joace vechiul rol în politica internațională. Cartea lui Alfred Weber, *Abschied von der bisherigen Geschichte* (1946) devine astfel premonitoare, fiind evocată simbolic într-un text presărat cu multe semne de întrebare, semne ce privesc nu numai destinul Europei, ci destinul lumii. Sumare note, o bibliografie selectivă și un index încheie volumul.

Al. Zub

ȘERBAN RADULESCU-ZONER, *Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale. 1878—1898*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1982, 169 p.

Lucrarea este o extindere a unor preocupări mai vechi în materie (vezi Gh. N. Cazan și Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță. 1878—1914*, București, 1979, 425 p.), dar o extindere bine articulată în individualizarea ei, autorul explicînd-o prin aceea că „în cazul unei analize de amănunt a istoriei relațiilor internaționale din sud-estul Europei, problema Dunării nu poate fi separată de cea a Mării Negre și a strîmtorilor Bosfor și Dardanele” (p. 166). Epoca nu a fost împlător aleasă, ea fiind cea în care „chestiunea Dunării și cea a Strîmtorilor au stat sub semnul Congresului de la Berlin” (p. 6). Interesele economice și cele politice (nu numai ale Puterilor centrale) sînt analizate în interfe-

rențele lor, subliniindu-se preemțiunile și, îndeosebi, locul pe care l-au ocupat Dunărea și Strimtoriile în sistemul general al raporturilor internaționale. Sînt puse în evidență ciocnirile de interese între micile state riverane și marile Puteri, scoțîndu-se în relief poziția României de apărătoare a independenței și drepturilor naturale și istorice amenințate de politica marilor Puteri, cu deosebire de cea a Imperiului habsburgic.

Foarte utile bilanțuri statistice ale raporturilor economice internaționale înlesnesc urmărirea demonstrației autorului. Remarcabilă calitatea și întinderea informației editate și inedite (internă — îndeosebi arhiva M.A.E. și externă — fondul de microfilme al Arhivelor Statului București).

L. Boicu

ERNST SCHULIN, *Walter Rathenau. Repräsentant, Kritiker und Opfer seiner Zeit*, Göttingen-Zürich-Frankfurt, Musterschmidt Verlag, 1979, 140 p.

Seria „Personalitate și istorie”, îngrijită de prof. Günther Franz, în care au apărut deja peste o sută de biografii de oameni politici, militari, diplomați, filosofi, ideologi, reformatori etc., s-a îmbogățit cu încă una: *Walter Rathenau* (1867—1922). Autorul este un binecunoscut istoric din generația de mijloc (cu preocupări predilecte de istoria Angliei și istoria istoriografiei) care a editat anterior opera lui Rathenau și era firesc să ajungă la o biografie a acestuia, una de un interes actual. Fiindcă cel asasinat în 1922 ca ministru de externe al Republicii de la Weimar a fost una din personalitățile cele mai interesante din epocă și a privi prin biografia lui epoca însăși nu e lipsit de interes. Reprezentant, critic și jertfă a epocii sale, așa ni se arată acest personaj fascinant, pe care Ernst Schulin îl prezintă ca mare industriaș, ca scriitor (în cercul lui Maximilian Harden), ca om politic cu misiuni importante în primul război mondial, ca ministru de externe în Germania post-belică (semnatar al tratatului de la Rapallo). Apropierea de biografia lui implică preocupări intensive legate de istoria epocii, biografia fiind pînă la urmă o metodă istorică. Scrierile, discursurile, scrisorile lui înlesnesc această apropiere și nuanțează profilul epocii. Demne de reactualizare sînt mai ales lucrările *Zur Kritik der Zeit* (1912), *Zur Mechanik des Geistes* (1913) și *Von kommenden Dingen* (1917), care fac din Walter Rathenau un critic al vremii sale și un scriitor remarcabil. Biografia întocmită de Ernst Schulin ni-l apropie și ni-l recomandă.

Al. Zub

GOLO MANN, *Deutsche Geschichte 1919—1945*, Frankfurt a.M., Fischer Taschenbuch Verlag, 1982, 250 p.

O carte populară într-o colecție foarte populară. Fragment din sinteza *Deutsche Geschichte des 19 und 20. Jahrhunderts* (1958), dar „autonomizat” în cele două decenii de cînd a apărut sub copertă proprie, cu un tiraj ce se ridică la 215 000, cartea dedicată de Golo Mann perioadei interbelice și războiului e unul din succesele notorii ale istoriografiei germane. Reimprospătarea continuă a tirajului îi atestă actualitatea. Scrisă vioi, cu o deplină stăpînire a informației și cu cea mai calificată cunoaștere a epocii, *Deutsche Geschichte 1919—1945*, cuprinde două părți: una despre Republica de la Weimar, cealaltă despre ascensiunea și prăbușirea hitlerismului. Istoria germană e proiectată pe un fundal de istorie mondială. Căci, ne previne autorul, „în vîrtejul întîmplărilor mondiale din sec. XX, nici un popor nu e singur stăpîn pe destinul său. El depinde de economia mondială, de politica mondială, de spiritul mondial” (p. 9). Numai în această perspectivă, firește, se poate înțelege și dramatica istorie a poporului german din interstițiul amintit, oarecum unitar și totuși divizat de apariția nazismului.

Al. Zub

JÓZEF GARLIŃSKI, *The Swiss Corridor. Espionage Networks in Switzerland during World War II*, London-Melbourne-Toronto, J. M. Dent and Sons Ltd., 1981, XVIII+222 p.

Józef Garliński este un nume cunoscut pentru specialiștii în istoria conflagrației secolului din 1939—1945 și aceasta grație lucrărilor sale, dintre care menționăm: *Poland, SOE and the Allies, Fighting Auschwitz, Hitler's Last Weapons* și *Intercept. The Enigma War*. Prima și ultima dintre cărțile sale, împreună cu *Coridorul elvețian*, dovedesc predilecția autorului pentru faptele petrecute pe „frontul din umbră” în cursul ultimului război. Cartea de față, prefăcută de M. R. D. Foot, un specialist de renume în acest domeniu, reprezintă rodul unor cercetări îndelungate, în biblioteci și arhive, autorul beneficiind de importante informații „zmulse” în urma interviurilor personale a unora dintre foștii „actori” ai războiului secret desfășurat între 1939 și 1945 pe teritoriul Elveției neutre. Autorul este interesat de toate aspectele problemei și, în consecință, prezintă date și concluzii personale privind „pregătirile” antebelice ale conflictului, rețelele străine activând în Elveția și rețelele elvețiene (federale ori particulare) de informații și contrainformații, principalele persoane implicate (Canaris, Allen Dulles, Walter Schellenberg, Roger Masson, Rudolf Roessler, Sandor Rádo), insistând, într-un epilog, asupra destinului lor postbelic. Dintre principalele rețele de spionaj, rețin atenția autorului cele faimoase de-acum (*Orchestra roșie* și *Orchestra neagră*, *Birosal Hausmann* din Lucerna, *Rádo Ring* și *Lucy Ring*), în privința cărora ni se furnizează noi detalii și considerații ce îngăduie o evaluare mai precisă a rolului lor în obținerea victoriei Aliaților asupra Germaniei naziste. Un indice al numelor proprii și al rețelelor de spionaj se dovedește deosebit de util, iar bibliografia selectivă introduce pe cititor în literatura fundamentală a problemei și în domeniul surselor (edite și inedite) folosite, care, prin varietatea și temeinicia lor, oferă o valoare deosebită cărții.

Gh. Buzatu

MICHAEL D. WORMSER (Editor), MARGARET C. THOMPSON (Assistant Editor/Writer), SAMIR M. KOUTTAB, PATRICIA ANN O'CONNOR (Writers), BARBARA R. DE BOINVILLE, JOHN FELTON, CAROLYN GOLDINGER (Contributors) ș.a., *The Middle East*, 5th Edition, Washington, D.C., Congressional Quarterly Inc., 1981, 275 p.

Fondat în anul 1945, de către Henrietta și Nelson Poynter, *Congressional Quarterly Inc.* funcționează ca un serviciu de cercetare și de tipărire ce pune la dispoziția celor interesați o seamă de publicații periodice (unele zilnice sau săptămânale) referitoare la o gamă variată de probleme sau, mai curînd, interesînd Congresul, guvernul și politica S.U.A. Dintre ultimele apariții, alături de *The Middle East*, amintim *China. U. S. Policy since 1945* (1980, VIII, 387 p.) și *Energy Policy*, 2nd Edition (1981, 274 p.). Lucrările editate reprezintă rezultatul cercetărilor unor echipe de specialiști și, ținîndu-se seama de cititorul preferat (ziariști, cercetători și publicul larg), predomină prezentările sintetice ale problemelor abordate, însoțite de tabele și hărți, comentarii, cronologii mai mult sau mai puțin detaliate, scurte biografii, bibliografii și documente de bază în anexe, indici. Volumul recenzat de noi debutează cu un scurt capitol despre *Orientul Mijlociu după Sadat* (pp. 1—8), pentru ca, apoi, să se dezbată istoria conflictului arabo-israelian (pp. 9—30). Separat este expus „dilema palestiniană” (pp. 31—46). Politica și interesele S.U.A. în zonă nu sînt ignorate, după cum nici rivalitatea mondială pentru regiunea Golfului Persic, pentru care *petrolul* constituie începutul și sfîrșitul tuturor complicațiilor (p. 71 și urm.). Un capitol aparte privește istoria Islamului de-a lungul a 14 veacuri (pp. 99—113), în vreme ce evenimentele recente sînt tratate în așa-zisele „profiluri” ale țărilor din zonă (Egipt, Israel, Arabia Saudită, Iran, Libia, Siria, Irak, Iordania, Liban, Yemenul de Nord și de Sud și statele din zona Golfului Persic). O listă cronologică și biografiile „figurilor cheie” întregesc expunerea. Cititorul beneficiază, de asemenea, de textele unor documente începînd cu acordurile de la Camp David (17 septembrie 1978).

Gh. Buzatu

JOACHIM RASCHKE (Hrg.), *Die politischen Parteien in Westeuropa. Geschichte, Programm, Praxis. Ein Handbuch*, Hamburg, Rowohlt, 1981, 535 p.

Sinteză colectivă menită să informeze asupra sistemelor de partid din Europa apuseană, ca mod de a „filtra” interesele sociale și de a asigura echilibrul politic într-o comunitate națională sau alta. Este vorba de Belgia, R. F. Germania, Danemarca, Finlanda, Franța, Grecia, Marea Britanie, Islanda, Irlanda, Italia, Luxemburg, Malta, Țările de Jos, Norvegia, Austria, Portugalia, Suedia, Elveția, Spania. În anexă se prezintă un tablou al fracțiunilor politice și o listă a partidelor existente în fiecare țară. Introducerea pune în discuție geneza partidelor vest-europene și a sistemelor respective, problema continuității și a schimbării, tipologia sistemelor de partid, direcțiile dominante (comuniste, socialiste de stînga, social-democrate, liberale, conservatoare) pentru a încheia interogativ: partide în criză sau criza partidelor? O bibliografie esențială e de găsit la urma fiecărui capitol.

Al. Zub

PERIODICE ROMĂNEȘTI

„Acta Musei Porolissensis”. Anuarul Muzeului de istorie și artă din Zalău, V, 1981, 833 p.; VI, 1982, 524 p.

Zalăul se numără printre orașele în care sînt mai evidente efectele benefice ale relativ recenteî organizării administrativ teritoriale. Avîntul economic al vechii localități sălăjene fusese precedat de notabile acțiuni culturale, între ele și dezvoltarea unei instituții care ocupă acum un loc distinct în viața Zalăului: Muzeul de istorie și artă.

Apariția *Anuarului* acestui muzeu, *Acta Musei Porolissensis* ajuns acum la al VI-lea volum (I—1977, 472 p.; II—1978, 461 p.; III—1979, 604 p.; IV—1980, 870 p.; V—1981, 833 p.; VI—1982, 524 p.) se înscrie printre marile realizări.

Publicația sălăjană n-a mai fost recenzată în coloanele *Anuarului ieșean* astfel că, înainte de a prezenta *Acta MP*, V—1981 și VI—1982 vom menționa cîteva date despre organizarea și conținutul volumelor anterioare. Redactor responsabil al comitetului de redacție este dr. Eugen Chirilă și secretar al comitetului dr. Nicolae Gudea, ambii cercetători științifici principali ai Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca în comitet fiind directorul Muzeului, Vasile Lucăcel, un simpatic și competent animator cultural și colaborator al cercetătorilor și muzeografilor Silvia Cosma, Grigore Beldeanu și Ioan A. Goia. Prezența unor cercetători napocensi în fruntea sau în colectivele de redacție ale publicațiilor unor muzee transilvane și bănățene s-a soldat cu bune rezultate.

Revista are următoarea structură, cu fluctuații minime, în funcție de aniversări, comemorări etc., sau posibilitatea de a acoperi anual toate rubricile: a) Istorie veche și arheologie; b) Istorie medie; c) Istorie modernă; d) Istorie contemporană; e) Muzeografie, carte veche românească, personalități sălăjene, istoria culturii; f) Etnografie; g) Istoria artelor.

În afara colaboratorilor locali, cel puțin pentru istoria veche, pot fi menționați în primul rînd cercetătorii clujeni (I. H. Crișan, I. Winkler, C. Pop, D. Isac, R. Ardevan și evident, cu studii și numeroase note, animatorii publicației, E. Chirilă și N. Gudea), de la Timișoara (Doina Benea), Oradea (S. Dumitrașcu, D. Ignat, N. Chidioșan), București (I. Marinescu, L. Mărghitan) etc. Aportul articolelor apărute pînă acum la cunoașterea castrelor din estul, nordul și nord-vestul Daciei, în primul rînd cel de la Porolissum, este considerabil. Poate fi remarcată o acțiune sistematică pentru un pozitivism elevat, materialele propuse circulației științifice au toate datele necesare includerii în sinteze mai ample, uneori surprinzînd atît rapiditatea cit și faptul că unele apar „neexploatate” deplin.

Numerele V—1981 și VI—1982 care intenționăm să le prezentăm păstrează în general amintita structură. În nr. V—1981, Gh. I. Ioniță scrie despre cea de a 60-a aniversare a creării P.C.R., iar Iosif Tișa despre dezvoltarea economico-socială a județului Sălaj în anii 1976—1980.

Celelalte articole apărute în numerele V și VI le vom semnala într-o grupare tematică.

a) ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE. Repertorierea descoperirilor de pe teritoriul județului Sălaj, prezentă în numerele anterioare, este continuată pentru perioada de tranziție la epoca bronzului, prin contribuția Evei Lakó. Epocii bronzului îi sînt consacrate articolele Doinei Ignat, a lui M. Petică și T. Sorocanu în colaborare cu E. Lakó. În publicarea depozitului de bronzuri de la Sig (jud. Sălaj) reîntîlnim rigoarea, acribia cunoscute din articolele anterioare ale lui T. Sorocanu. F. Costea semnalează o așezare dacică din județul Brașov. Noi descoperiri monetare din teritoriile județelor Sălaj, Mureș, Caraș-Severin sînt

prezentate de E. Chirilă, G. Marinescu, F. Grigorescu, M. și R. Petrovsky. Epoca romană ocupă un loc deosebit în paginile revistei, fiind înfățișate *materiale* (chei, vas cu reprezentări bacchice, mărgelă, *donaria*, piese de bronz figurate) *descoperiri* (săpăturile de la Aiton, un atelier de fierărie — sec. II—III e.n., piesă cu caracter creștin), *propuneri de restaurare* a unor castre, articole semnate de N. Gudea, Al. V. Mașei, N. Gudea și I. Bajusz, I. Moțu, I. Winkler și M. Blăjan. Tot N. Gudea analizează critic lucrarea lui E. Tóth privind săpăturile de la Polissum efectuate de A. Radnóti. C. C. Petolescu scrie despre „Reprezentări ale anotimpurilor în Dacia romană”. În sfârșit, o mențiune specială pentru studiul „Economie, populație și societate în Dacia postauréliană (275—380 e.n.)” datorat lui E. Chirilă și N. Gudea.

b) În spațiul rezervat ISTORIEI MEDII sînt publicate *documente* (Arhiva medievală a familiei Wesselényi; despre răscoala lui Horea și revoluția de la 1848); probleme de *demografie* (Populația Sălajului în secolul XVIII); încercări de a întocmi *monografiile* unor vestigii și localități (Cetatea Șimleului, Răstoci); istorie socială (Situația iobăgimii sălăjene la începutul secolului XIX); *mestesuguri* (argintăria de cult); *numismatică feudală*. Articolele sînt semnate de A. A. Rusu, P. Abrudan, E. Wagner, R. Wolf, V. Hossu, G. Kovách, I. Bajusz, E. Chirilă și E. Lakó.

c) Istoricii EPOCII MODERNE L. Báthori, P. Abrudan, I. Tomole publică, de asemenea, *micromonografii* (com. Gîrbou — jud. Sălaj) și *documente* situate la limita epocii moderne și contemporane; istoria începuturilor *mișcării muncitorești sălăjene*.

d) Dintre problemele ISTORIEI CONTEMPORANE sînt abordate aspecte ale integrării Sălajului și a altor județe transilvane după Marea Unire; mișcările revoluționare și muncitorești; Dictatul de la Viena; România postbelică; dezvoltarea industrială, în articole semnate de: C. Vlad, C. Grad, C. Mălușan, V. T. Ciubăncan, D. E. Gorun, P. Bunta, V. Șchiopu, I. Ivănescu, V. Popa, Gh. Robescu, E. Wagner.

e) Rubrica de o mare bogăție și diversitate care se lasă cu dificultate rezumată ne obligă să selectăm doar cîteva titluri, menționînd semnatarii unor interesante aspecte: I. F. Nicorovici, Șt. Mindruș, G. Mărcuș, T. Furdul, V. Faur, V. Dărăban, D. E. Gorun, A. Andea, S. Andea, V. Achim, P. Abrudan, C. Cerchez. Unii sînt autori sau coautori ai mai multor contribuții: E. Stoicovici, *Aportul analizelor mineralogice în interpretarea descoperirilor arheologice*; I. Mirza, *Simion Bărnuțiu — profesor de filosofie la liceul din Blaj. Trei documente inedite*; Ana Cînda, *Cartea românească veche în județul Sălaj*.

f) Problemele de ETNOGRAFIE au și ele o tematică bogată: portul popular în zona Sălajului; cetele de flăcăi; măsurișul oilor etc., în studii semnate de I. A. Goia, J. Negoită, G. Șeșteanu și M. Csizár.

g) În sfârșit, la rubrica de ISTORIA ARTELOR, P. M. Badiu prezintă „Repertoriul lucrărilor de artă plastică și instituțiile publice din municipiul Zălau”, singurul articol în care numele localității apare cu o ortografiere preferată de locuitorii capitalei județului Sălaj, iar N. Lăptoiu scrie despre pictorul Pericle Capidân.

La sfîrșitul fiecărui volum apare *Raportul anual al activității Muzeului*, întocmit de Vasile Lucăcel. Toate articolele au rezumate într-o limbă de circulație internațională.

Unul din marile merite ale publicației este și acela că prin ea cunoaștem patrimoniul Muzeului din Zălau, de la materialele arheologice (fibule, sculpturi, inscripții etc.), la picturi și cărți rare. Prin această revistă și activitatea de cercetare a colectivului Muzeului din Zălau este optim valorificată. Apariția anuală ar permite includerea unor prezentări și recenzii prin care revista ar avea încă o formă de participare directă la viața științifică, la popularizarea unor realizări din domeniul istoriografiei.

Acta MP a devenit în scurt timp o revistă a cărei apariție este așteptată pentru studiile ei despre istoria militară și economică a Daciei romane, pentru articolele publicate din cele mai diverse domenii și din toate epocile istoriei noastre, acordînd prioritate istoriei locale fără a exclude însă publicarea unor materiale sau aspecte din alte zone ale României.

Silviu Sanie

„Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, s. III, a. Istorie, t. XXVII, 1981, 144 p.

Seria de istorie a *Analelor* ieșene cuprinde, în afară de cîteva texte ocazionale (D. D. Rusu, A. Loghin, Gh. Platon), contribuții variate, începînd cu cultura traco-geto-dacă sub Burebista (M. Petrescu-Dîmbovița) și încheind cu eforturile de democratizare a aparatului

de stat în perioada 1944—1947 (Gh. Tănăsă). Un studiu interesant, întemeiat pe o anchetă modernă, subscris M. Vasilescu, ocupându-se de ceea ce a fost atitudine română și atitudine greacă în propaganda politică din vremea lui Augustus. Un crîmpei din istoria reformei agrare din 1921 subscris, în prelungirea unor preocupări mai vechi, Ion Agrigoroaiei. Atitudinea „celor patru mari” (G. Clemenceau, W. Wilson, D. Lloyd George, V. E. Orlando) la Versailles constituie tema abordată de Emilian Bold, și aceasta în continuarea unor studii mai vechi. Probleme africane în presa românească interbelică urmărește A. Filimon. În fine, V. Catargiu subscris un excurs în filosofia istoriei, alegînd ca temă însăși constituirea acesteia, pentru a releva în trecut aportul lui Vico, Cantemir, Montesquieu, Voltaire, Kant și Hegel. Temă pentru o carte, desigur, și chiar pentru mai multe. Admițînd (după N. Bagdasar) că secolul XVIII a pus bazele filosofiei istoriei, autorul observă că atunci n-a putut fi vorba decît de *ontologia* domeniului, *epistemologia* și *axiologia* lui fiind cristalizate ulterior. Oportună, sublinierea ideii kantiene că, în afară de rostul ei cognitiv, istoria e chemată să se opună presiunii răului în lume, să-l neutralizeze oarecum prin valori morale și culturale. Cîteva binevenite recenzii și o cronică a vieții științifice desfășurate în cadrul catedrelor de istorie încheie volumul.

Al. Zub

„Analele Universității București”, istorie, XXXI, 1982, 156 p.

Ultimele fascicule* denotă o clară tendință de structurare tematică sau măcar pe cîte o direcție de studii. Nota lor comună pare a fi ideea de a raporta fenomenul românesc la istoria universală. Fascicula pe 1982, dedicată profesorului Emil Condurachi la împlinirea a 70 de ani, reunește cîteva studii asupra antichității clasice, întreprinse în conformitate cu noile orientări ale domeniului (*Implicații ideologice ale instituției alimentare din epoca lui Traian* de Al. Avram; *Social și mental în imperiul de la Nicea* de Stelian Brezeanu), la care se adaugă altele două, dedicatorii, asupra evului mediu: *Structura socială a Galiei merovingiene* în opera lui Grégoire de Tours (Radu Manolescu); *Relațiile sociale în raport cu proprietatea funciară în țările române, sec. XII—XVI* (Ștefan Ștefănescu). Două contribuții se referă la N. Titulescu, privit în activitatea sa de ministru de externe (I. Scurtu) și în relațiile cu America Latină (C. Bușe). Învățămîntului particular în limbi străine din Țara Românească în epoca pașoptistă i se consacră cîteva știri și observații noi (Florea Stănculescu). Statornică e preocuparea de a informa, prin recenzii, cronici și note bibliografice, asupra direcțiilor mai de seamă ale istoriografiei, cu o insistență aparte pentru demografia istorică, pusă în relație cu ecologia (Paul Cernovodeanu) și urmărită de aproape în cadrul unui „laborator special”, creat la 23 octombrie 1981, sub președinția profesorului Ștefan Ștefănescu. Sint consemnate și cîteva treceri din viață: V. Maciu, Aron Petric, L. Bányai. Un suflu nou se distinge, sub unghi tematic și de metodă, în studiile din cele două fascicule, ca și în selecția textelor recenzate. E un suflu consonant cu înnoirile pe care istoriografia le cunoaște azi mai pretutindeni și care promit, în spațiul nostru, o nuanțare sensibilă a anchetei.

Al. Zub

„Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, t. XXVI, 1977—1978, 282 p.; t. XXVII, 1979—1980, 368 p.

Apărut cu destulă întârziere, t. XXVI din publicația Centrului ieșean de lingvistică, istorie literară și folclor dedică un prim grupaj centenarului independenței noastre, cu studii de istorie literară semnate de Dan Mănuță, Remus Zăstroiu și Al. Teodorescu. Contribuții lingvistice (V. Arvinte, G. Istrate, Dragoș Moldovanu, A. Turculeț) și una de folclor alimentează rubrica *studiilor*. Aspect de *mélanges* are rubrica de note și documente, din care e de reținut mai ales contribuția lui M. Timofte privind studiile lui G. Panu la Gand. Ea stă alături tematic, de cele cîteva articole despre Alexandru și B. P. Hașdeu subscrise

* Vezi *AIIAI*, XIX, 1982, p. 868.

de Gabriela Drăgoi, Florin Faifer și Silvia Ciubotaru, articole grupate sub titlul *aniversări*. Aniversări marchează însă și medalionul de la urmă (*Cronică*), dedicată academicianului Iorgu Iordan, profesorului N. I. Popa (cărui i se dă și bibliografia completă) și profesorului Petru Caraman. Față de profilul „tripartit” al publicației, volumul XXVI se arată echilibrat și substanțial.

Ultimul tom, al XXVII-lea, e la fel de compozit ca structură și la fel de generos în oferte. Citeva contribuții atrag atenția: un studiu despre *Atlas Linguarum Europae* (V. Arvinte), din care se desprinde o anume neconcordanță între repartizarea teritorială a unui termen și frontierele comunităților de limbă respective, aria descrisă de un radical depășind, în genere, frontierele limbii căreia acesta îi aparține. S-au putut defini astfel, în spațiul european, 24 de arii terminologice mai de seamă. Un studiu interesant de toponimie românească, din care și istoricii vor trage profit, subscris Dragoș Moldovanu, pornind de la sufixul *-ari*. Citeva contribuții folcloristice (Lucia Cires, Dumitru Stanciu, Ion H. Ciubotaru) suscită, de asemenea interes, ultima fiind o pioasă și utilă definire a personalității lui Petru Caraman. Avem astfel la îndemină o primă schiță de ansamblu asupra unei opere rămase în bună măsură inedită și o motivație autorizată pentru valorificarea ei integrală. Tot în *memoriam* e și portretul profesorului Alexandru Dima, schițat cu largă comprehensiune de Dan Mănuță. O resistemizare și o nouă direcție în studiile de paremiologie propune D. Stanciu, într-un studiu de acribie metodologică. Ponderea cea mai mare o dețin, în volum, contribuțiile istorico-literare, unele de un cert interes și pentru istoriografia propriu-zisă, căci se referă la trilogia istorică sadoveniană *Frații Jderi* (Cristina Florescu), memorialistica lui Gala Galaction (Constanța Buzatu), dramaturgia lui G. M. Zamfirescu (Florin Faifer). Partea de critică și bibliografie e mai ales etnologico-folclorică. Notă distinctă fac textele de la urmă, relative la colocviul (Iași, 7—8 dec. 1979) dedicat dicționarilor literare, domeniu în care se rotesc, între alții, Paul Cornea, Al. Andriescu, I. C. Chișimia, Adrian Marino, Mircea Anghelescu, Eugen Simion, Dan Mănuță, Gabriela Drăgoi, Remus Zăstroiu, Ion H. Ciubotaru, Horst Fassel, Natalia Cantemir, Sorin Părvu. Idee excelentă, cu atât mai mult cu cât dezbaterile ocazionate de acest colocviu depășesc cadrul dicționarilor literare, vizind chestiunea instrumentelor de lucru și nu mai puțin difuziunea culturii românești peste hotare. Să amintim încă, din bogatul sumar, paginile subscrise de tânărul comparatist Andrei Corbea despre recurența temelor literare, competență și utilă aducere la zi a problemelor receptării, cu sugestii valoroase pentru studiile tematologice, aplicabile nu doar în cimpul literaturii.

Al. Zub

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, XXIV, 1981, 485 p.

Apariția noului tom marchează împlinirea a șase decenii de existență a Institutului clujean, creat inițial ca institut de istorie națională și devenit, din 1948, institut de istorie și arheologie. Un scurt istoric al prestigiosului așezământ subscris acad. Ștefan Pascu, relevând direcțiile de preocupări și principalele rezultate (p. 129—133). Două studii din sumar provin din manifestări științifice internaționale: *Interférences roumano-byzantines dans l'aire carpatho-danubienne aux Ier-e-XVe-e siècles* de acad. Ștefan Pascu și *Les relations économiques entre est et ouest aux XVe-e-XVIIe-e siècles* de S. Goldenberg, amândouă reprezentând modalități foarte sintetice de a defini stadiul cercetărilor. Restul materialelor — studii, articole, note, discuții — se ocupă în cea mai bună măsură de istoria Transilvaniei, fie aceasta și în legătură cu alte provincii istorice, ca în cazul studiului despre arta românească din provincia intracarpatică și legăturile ei cu Moldova în vremea lui Ștefan cel Mare (M. Porumb). Preocupările de istorie social-politică primează în volum. De ordonanță provizorie din 1769 cu privire la iobăgimea transilvăneană (*Certa puncta*) se ocupă I. Ranca, iar la abolirea iobăgiei în comitatul Tîrnava se referă A. Egyed. Posesiunile făgărușene ale orașului Brașov în sec. XV—XVII (G. Nussbächer), căpitania de Oradea în sec. XVI—XVII (L. Borcea), un statut de breaslă din Orăștie la începutul sec. XIX (A. E. Dörner), unificarea partidelor naționale românești din Transilvania (L. Maior), lupta muncitorilor societății „Astra” și a celor din Cîmpia Turzii pentru drepturi după înțitul război mondial (L. Báthory, Gh. Hristodol ș.a.) sînt cîteva teme ilustrative. Altele privesc istoria cărții și a tiparului (G. Arion, Dora Daisa), istoria presei (G. Neamțu, despre „Concordia”), istoria școlii (C. Feneșan, L. Gyémant). Foarte interesantă și utilă e rubrica „discuțiilor” pe marginea unor studii de istorie și toponimie (Aurel Răduțiu), despre arta gotică în România (Gh. Arion) și despre corpusul diplomatic referitor la revoluția din 1848 în Transil-

vania (Ștefan Pascu). Recenzii, note, o cronică a activității științifice a institutului și o dare de seamă asupra Congresului internațional de științe istorice de la București (1980) încheie volumul.

Al. Zub

„Ethnologica”, București, 1982, 210 p.

Buletinul aflat sub direcția lui Romulus Vulcănescu și sub egida Asociației de istorie comparată a instituțiilor și a dreptului intră cu acest tom în al V-lea an de la apariție (în 1978). După studiile consacrate anterior lui B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol, D. Gusti, N. Iorga, Mircea Eliade ș.a., ultimul volum închină o amplă secțiune memoriei lui Vasile Pârvan unde semnează studii și articole Radu Vulpe, Al. Zub, Romulus Vulcănescu, Aneta Spiridon, Virgil Ștefănescu-Drăgănești, Dinu Moraru, Liviu Marcu, Andrei Oișteanu, Petre Ursache, Mihai Rădulescu, Ioan Meitöiu. Cu contribuția lui Ion Biberi, Zdenek Salzmänn, Henri Wald, Jan Harold Brunvand, Dov Noy și Marianne Mesnil sînt supuse discuției, în continuare, probleme actuale ale domeniului etnologic, iar partea a treia a volumului semnalează — sub formă de interviu cu Ion Ilișiu — stadiul în ceea ce privește elaborarea atlasului etnografic românesc.

Recenziile, cronică vieții științifice, notele bibliografice, două necroloage (Sergiu Al. George și Robert Wildhaber) atrag atenția asupra ultimelor evenimente din etnologia românească și mondială. Față de această remarcabilă serie ne îngăduim să recomandăm ca redacția să se îngrijească de numerotarea tomurilor pentru a înlesni cititorilor o mai bună evidență a aparițiilor.

Ștefan Lemny

„Forschungen zur Volks-und Landeskunde”, Sibiu, Bd. 24, Nr. 2, 1981,

Acest număr al revistei Centrului de cercetări sociale din Sibiu se deschide cu un omagiu, căreia i se alătură acum cu toată căldura și istoricii ieșeni, închinat prof. dr. doc. Carl Göllner, cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani. Rubricile de studii (privitoare la numele sașilor transilvăneni, la orfevreria transilvană din secolele XVI și XVII, la coloniștii bănățeni în lumina cartărilor sub Iosif II, la sașii transilvăneni și conferința de pace de la Paris, 1919—1920, la istoria artei etc.), de articole (muzeistică, arhivistică și istoria muzicii), de miscellanea (remarcăm semnalarea scrisorilor lui Theodor Mommsen către Georg Daniel Teutsch), de cronică, de prezentare a noilor apariții editoriale germane în România și de note bibliografice și recenzii recomandă volumul interesului nostru.

L. Boicu

„Hierasus”, Anuarul Muzeului Județean, II, Botoșani, 1980, 400 p.

În volum se publică, în primul rînd, comunicările prezentate la sesiunea științifică organizată de Muzeu la 25 februarie 1980 în cinstea aniversării a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent condus de Burebista (v. programul sesiunii la p. 3—10). Citim apoi salutul adresat de Elena Graur, în numele autorităților locale de partid și de stat, participanților la sesiune (p. 11—12), precum și comunicarea lui V. F. Dobrinescu, *Considerații privind politica externă a României (1918—1940)*, ținută în ședință plenară (p. 13—26).

Sumarul, conținînd 40 de studii, comunicări și note, și, reprezentînd, în afara lucrărilor specialiștilor din Botoșani, colaborări de la Iași, Suceava, Galați și Huși, înfățișează domeniile arheologiei și istoriei (p. 13—208, 235—246, 267—271), muzeologie, etnografie și memorialistică (p. 209—234, 247—266, 272—397).

Astfel, din domeniul arheologiei menționăm contribuțiile referitoare la culturile neolitice Criș și Cucuteni, cultura geto-dacică, precum și a populației băștinașă din epoca migrației popoarelor și din epoca feudală (sec. IX—XV). Se impun atenției cercetările arheolo-

gice de teren, care desfășurate în zona Botoșanilor, îmbogățesc repertoriul descoperirilor, datorate cercetărilor întreprinse de M. Brudiu la Crasnaleuca și Cotul Miculinți, de A. Crișmaru de pe valea Podrigei și de F. Aprotosoia de la Săveni și împrejurimi. E. Popușoi prezintă o unealtă pentru cultivarea plantelor în neoliticul timpuriu (cultura Criș) pe baza descoperirilor de la Trestiana — Birlad, iar V. V. Bazarciuc se referă la cultura geto-dacică din zona Hușilor. V. Palade semnează studiul privind originea și formarea culturii Sintana de Mureș în Moldova, luând în considerare rezultatele săpăturilor sistematice de la Valea Seacă — Birlad. E. I. Emandi, folosind date de analiză paleo-botanică, scoate în evidență importanța cultivării plantelor în secolele IX—XV de către populația autohtonă românească din nordul Moldovei.

Istoria medie, modernă și contemporană se reflectă într-un bogat și variat material documentar, în parte inedit. G. Coroliuc prezintă un tezaur de monede din secolele XV—XVI, prilejuindu-i concluzii pertinente privind circulația monetară din Moldova. M. Lazăr, bazat pe numeroase date documentare, prezintă ilușul și ialovița, două impozite medievale pe vitele cunute mari și trage concluzii importante referitoare la istoria economică a Moldovei medievale. De asemenea, se remarcă și studiul lui I. Murariu despre cuantumul clăcii pe moșia Cristinești—Dorohoi în 1833, folosind documente inedite de arhivă. Pe teme de istorie locală se axează cercetările lui A. Crișmaru despre Drăgușeni, menționat documentar în secolul al XV-lea, a lui St. Cervatiuc despre începuturile de organizare a pazei contra incendiilor în Botoșani și a lui V. Crișmaru cu privire la evoluția târgului Mihăileni la începutul secolului al XIX-lea.

Cu articolul lui P. Abrudan despre Alexandru I. Cuza, făuritor al armatei române moderne, începe grupajul contribuțiilor de istorie modernă și contemporană. Aici vom semnala articolul lui I. Bejenaru referitor la socialistul Elefterescu, Spiridon-Urzică și concepțiile sale în problema agrară după răzcoalele țărănești din 1888 și 1907. Istoria locală este reprezentată de contribuțiile lui O. L. Șovan cu privire la solidaritatea muncitorilor botoșeneni cu răsculații din 1907, ale lui Gh. Median referitor la mișcarea muncitorească în anii 1918—1921 în județul Botoșani și ale lui St. Giosan despre lupta pentru instaurarea puterii democrat-populare la Dorohoi în perioada august 1944—martie 1945.

De interes general este studiul lui V. F. Dobrinescu cu privire la politica externă a României, autorul evidențiind cordonatele majore ale acesteia, bazată pe principii valabile și astăzi în domeniul relațiilor internaționale. Atragem atenția că „Regatul Sîrbo-Croato-Slovac” — cum s-a tipărit din eroare (p. 15, 17) — trebuie citit „Regatul Sîrbo-Croato-Sloven”, titlatura Regatului Iugoslaviei între anii 1918—1925.

Din materialul amplu de muzeologie, etnografie și memorialistică se detașează lucrările din domeniul istoriei culturii românești. Dintre acestea remarcăm, în primul rând, esul lui V. Catargiu privind concepția lui Vasile Pârvan despre evoluția socială. Remarcăm, de asemenea, valorosul studiu privind circulația cărții vechi în județul Botoșani semnat de Ecaterina Amărieuței, trecută în lumea umbrelor. Suscită discuții corelația de natură filozofică Pârvan-Blaga și critica acestuia din urmă referitoare la concepția filozofică a lui Pârvan despre religia geților, dezbătută pe larg de L. Valea. Nu mai puțin importante sînt și referirile la viața spirituală de la Birlad în anii 1900—1920 de N. Arnăutu, interferențele culturale Botoșani—Birlad de Gh. Clapa, precum și documentele școlare din Săveni prezentate de I. E. Naghiu.

De muzeologie se ocupă I. E. Naghiu, cu referiri la Muzeul din Săveni, Gh. Median în problema încercărilor din trecut de a se deschide la Botoșani un muzeu închinat lui N. Iorga, M. Voicu, cu precizări importante despre Muzeul Municipal al Iașilor și C. Filip, de valorificarea vestigiilor istorice și arhitecturale ale vechiului centru comercial din orașul Botoșani.

Studiile de etnografie se referă la problematica organizării interiorului țărănesc din zona Botoșanilor, sub semnătura A. Olaru, iar L. Lavric dezbate rolul căuților ca o componentă a jocurilor dramatice a obiceiurilor de iarnă din zonă. M. Bucătaru ne dezvăluie o latură mai puțin cunoscută a preocupărilor lui Ion Ionescu de la Brad, analizînd elementele de etnografie din lucrarea acestuia despre agricultura din județul Dorohoi. O. Crișmaru semnează rîndurile închinatelor locului ce i se cuvine folclorului într-o lucrare de caracter monografic.

„Memoria Antiquitatis”, VI—VIII (1974—1976), Piatra Neamț, 1981, 372 p.
Eminescu și George Enescu. M. Bucătaru consacră pagini luminoase pictorului botoșenean Petru Remus Troteanu, fost profesor la Academia de Arte Frumoase din Iași, M. Gancevici publică date referitoare la viața și activitatea scriitorului L. Daus, M. Huminic-Teclăanu atrage atenția asupra unor memorii personale ale unor combatanți din primul război mon-

dial, considerându-le, pe bună dreptate, adevărate documente istorice, iar semnatarul rîndurilor de față evocă personalitatea lui Nicolae Iorga în contextul cursurilor de vară de la Vălenii de Munte din 1939.

În încheierea volumului P. Șadurschi semnează un emoționant *in memoriam*, celui ce a fost Ecaterina Amurăriței, alături de care citim o vibrantă evocare poetică sub semnătura M. Baciuc.

Volumul este însoțit de o ilustrație îngrijit alcătuită, în fotografii și desene, majoritatea lucrărilor avînd și rezumate în limbile franceză, germană și engleză. Din păcate, majoritatea rezumatelor conțin greșeli de formulare și tipar. Regretăm, apoi, publicarea documentelor în cuprinsul lucrărilor și nu în anexe, urmînd ca acestea să fie inserate la sfîrșitul lucrărilor și nu după rezumate (v. p. 152). De asemenea, să nu se omită legenda ilustrației, altfel sîntem puși în situația de a nu ști ce reprezintă imaginea ca atare (v. p. 75), această figură făcînd parte, probabil, din ilustrația articolului A. Olaru sau la p. 158 (facsimilul paginii de document din Arhivele Statului — Iași), la p. 246, p. 256 sau la p. 354 (probabil pictură de Troteanu). În fine, rezumatele în limbi străine trebuie să conțină și titlul în limba corespunzătoare.

În concluzie, putem sublinia că efortul constant al specialiștilor din Botoșani de a prezenta cititorului avizat și marelui public, un volum cu un conținut bogat și variat, și-a atins indiscutabil scopul propus. De aceea, nu putem încheia decît cu constatarea că această publicație invită pe toți specialiștii la o temeinică cercetare și pe viitor a „permanențelor istorice botoșene”.

Alexandru Andronic

„Manuscriptum”, XIII, nr. 1—4, 1982.

În împrejurările în care restituirea moștenirii culturale avansează atît de lent și fără un program cultural judicios întocmit, *Manuscriptum*, revista Muzeului literaturii române, face o operă de pionierat, în toate privințele remarcabilă. Ultimele tomuri aduc, ca de obicei, noi documente (correspondență, scrieri originale) cu privire la personalități reprezentative ale scrisului românesc (T. Argezei, L. Blaga, Camil Petrescu, O. Goga, M. Sadoveanu, Titu Maiorescu, I. L. Caragiale, Liviu Rebreanu ș.a.), un spațiu generos revenind istoricilor M. Kogălniceanu (scrisori de familie, în nr. 1 și 2), B. P. Hasdeu (scrisori către M. Gaster, în nr. 3, și raportul despre biblioteca națională, în nr. 4), N. Iorga (correspondență cu Karl Lamprecht, în nr. 3), V. Pârvan (correspondență cu Sandu Aldea, în nr. 4). Interpretări noi pe marginea „Cărții naturii” a spătarului Milescu aduce într-un valoros studiu Pandelescu (în nr. 2), iar Nicolae Constantinescu prezintă un manuscris miscelaneu românesc din sec. XVIII descoperit într-un sat din Finlanda, a cărui însemnătate o subliniază și Dan Simonescu (în nr. 4).

Ca și în tomurile anterioare, *Manuscriptum* își face un titlu de cinste îngrijindu-se de publicarea ineditelor eminesciene. Cele de față (prefațate de Al. Oprea și C. Noica) reprezintă însemnări despre istoria filosofiei (nr. 1, 7), despre istoria modernă după cursul ținut de Droysen (nr. 2) articole polemice (1—4), antologia „istorioarelor” lui Iordache Golescu (nr. 1) ș.a.

În sumarul atît de bogat și variat al publicației mai sînt de notat memoriile și evocările lui Manea Mănescu (despre N. Iorga, Panait Istrati, C. Stere, C. A. Bassarabescu) ca și interesanta dezbatere „vocația universală a culturii românești” (în nr. 3).

Stefan Lemny

„Memoria Antiquitatis”, VI—VIII (1974—1976), Piatra Neamț, 1981, 372 p.

După o nedorită întrerupere de cîțiva ani, semnalăm reapariția prestigioasei publicații a Muzeului de istorie Piatra Neamț. De fapt este vorba de un volum care concentrează trei numere consecutive, VI—VIII, corespunzător anilor 1974—1976. Așa cum ne-a obișnuit, revista abordează o tematică variată, în care lucrărilor de istorie li se adaugă cele de muzeografie, notele bibliografice și o bogată ilustrație, realizată în condiții grafice dintre cele mai bune.

O primă secțiune cuprinde studii și materiale. În cadrul acesteia, Cornelia-Magda Istrate prezintă așezarea paleolitică de la Mitoc-Valea lui Stan, importantă prin descoperiri de tip aurignacian. Ștefan Cucos se referă la principalele rezultate ale săpăturilor întreprinse în anii 1974—1976 la Văleni-Piatra Neamț, una din stațiunile neolitice care în ultimul timp au furnizat un material deosebit de divers. Alte două interesante studii privind perioada neolitică se datoresc lui Eugen Comșa, care reliefează unele probleme ale periodizării culturii Cucuteni, și lui Vladimir Dumitrescu, al cărui articol, „Insemnări în legătură cu unele sincronisme”, rediscută raportul cronologic dintre culturile Cucuteni, Bodrogkeresztúr și Cernavoda I. Ghenuță Coman și Mihai Rotaru, bazați pe propriile cercetări de suprafață, publică în acest volum mai multe tipuri de obiecte de la sfârșitul epocii bronzului și din Hallstatt, descoperite în județul Vaslui, iar I. Mitrea prezintă rezultatele cercetărilor arheologice din așezarea prefeudală de la Davideni.

Problemelor perioadei medievale îi este consacrat studiul lui Victor Spinei, în care autorul, prin folosirea deopotrivă a izvoarelor scrise și arheologice reușește să dea o imagine de ansamblu privind istoria spațiului est-carpatic din secolul al XI-lea pînă la invazia mongolă din 1241. În articolul „Contribuții la istoria orașului Iași”, Eugenia Neamțu și Vasile Neamțu fixează momentul transferării capitalei Moldovei de la Suceava la Iași, insistînd asupra semnificației urbanistice a acestui act. În continuare, Emil Ioan Emandi întocmește o riguroasă și utilă tipologie a topoarelor din fier — tip bardă cu tub de înmănășur din Europa Centrală.

Un spațiu adecvat este acordat și lucrărilor de istorie modernă și contemporană. Astfel, Dumitru D. Rusu investighează aspecte privind introducerea alfabetului latin în Principatele Unite, Gheorghe Median analizează raporturile lui Nicolae Iorga cu Liga Culturală, iar Gheorghe Sibechi urmărește ecourile unirii Transilvaniei cu România, reflectate în presa din Piatra Neamț. Semnează, de asemenea, importante studii Gheorghe I. Florescu, despre activitatea partidului averescan în anii 1922—1926, Adolf Mihuş, privind mişcările sociale antiregaliste din jud. Neamț din perioada 1938—1940 și Ionel Marin, asupra activității revoluționare a Comitetului județean Neamț al Blocului Democrat.

Rubrica de note și discuții beneficiază de colaborarea lui Vasile Chirica, Mihai Tănăsache, Domnița Hordilă, Rica Popescu, Mihai Ispir, Emil Nicolae Nadler, Gheorghe I. Florescu, Jean Pavel, iar cea de muzeografie este ilustrată de două articole ale lui Aurel Buzilă.

Toate studiile și notele sînt însoțite de rezumate în limbi de circulație internațională, menite să faciliteze receptarea lor de specialiști străini.

Cronica săpăturilor arheologice din județul Neamț realizată de Gheorghe Dumitroia, evocarea postumă a regretatului profesor ieșean Nicolae Gostar, datorată lui Virgil Mihăilescu-Bîrliba, precum și notele bibliografice aparținînd lui Marius Alexianu și Dan Monah, întregesc sumarul acestui volum.

Consemnînd cu satisfacție apariția noului volum, așteptăm ca „Memoria Antiquitatis” să-și revină periodicitatea normală menită să-i mențină binemeritatul prestigiu dobîndit în rîndul publicațiilor de specialitate.

Tamila Elena Marin

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, *Memoriile secției de științe istorice*, seria IV, tomul V, 1980, București, Ed. Academiei R.S.R., 1982, 184 p.

Cu o regularitate care nu poate fi decît îmbucurătoare, Secția de științe istorice a Academiei își publică *Memoriile*, în care înmănunchiază nu numai comunicările prezentate în ședințele sale publice. Din prezenta fascicolă fac parte trei grupaje: unul dedicat împlinirii a 250 ani de la nașterea lui Horea (cu contribuții semnate de Ștefan Pascu, Camil Mureșan și Nicolae Erdroiu), alul pentru centenarul nașterii lui Ioan Lupaș (evocat de Ștefan Pascu și Lucian Boia) și al treilea pentru centenarul nașterii lui Andrei Rădulescu (cu contribuția lui Ștefan Pascu, Valeriu Al. Georgescu, Ovid. Sachelarie și a Irinei Rădulescu-Valasoglu). Se publică și două comunicări nelegate de vreo aniversare: a regretatului Vasile Maciu despre *Formarea regimului politic în România (1848—1881)* și a Ancăi Ghiță, *Toponimie*

și geografie istorică în *Dubrogea medievală și modernă*. La rubrica de *Contribuții la istoria Academiei Române*, se publică studiul lui Petre Florea, despre *Membrii străini ai Societății Academice Române*. Ultimele pagini cuprind un necrolog al profesorului Gheorghe Ștefan (semnat de Florentina Prila), o notă a redacției despre activitatea Secției de științe istorice (semnată de Al. Dobre) și s. n. arul tomurilor I—IV din aceste *Memorii*.

Stefan S. Gorovei

„Mitropolia Ardealului”, Sibiu, XXVI, 1981, nr. 1—12, 931 p.

În afară de pastorale, de studii de caracter teologic, de îndrumări omiletice și catehetice, de cronică privind viața bisericească, revista face loc, ca de obicei, unor contribuții relative la trecutul istoric al regiunii sau al țării, adresându-se astfel unui cerc mai larg de cititori. Editoriale ca cel dedicat *Unirii* (1—3) atestă sensibilitate la comandamentele timpului. Probleme extrem de complicate, ca aceea a jurisdicției bisericești în părțile noastre (sec. XI—XIII) își află aici reflectarea (Milan Șesan, 1—3), alături de altele privind istoria cărții vechi românești (Eva Mârza, 1—3; V. O. e. n. D. Bucur, 4—6; At. Popa, M. Neaga, 7—9), istoria unor confesiuni din Transilvania (L. Binder, 1—3) sau „geografia bisericească” a românilor din provincia intracarpatică (P. Binder 7—9). Rubrici permanente evocă urme din trecut, prea numeroase pentru a fi citate. Reținem un articol relativ la permanențele, continuitatea și unitatea istoriei noastre străvechi (Iuliu Paul, 1—3), la care se adaugă altele despre biserici, mănăstiri, preoți, unele de un interes aparte. Dintre figurile de înaintași, sînt evocați prot. Mihai din Brașov (V. Oltean, 1—3), Dimitrie Comșa (Mircea Păcurariu, 10—12) ș.a. Sînt relevate apoi preocupări lingvistice ale clerului românesc (Monica Neaga, 1—3), colecția de artă veche religioasă din Cluj (Matei Popovici, 1—3), un statut al asociației „Transilvania” întocmit de episcopul Șaguna (7—9) ș.a. De reținut și scrisorile unor preoți români de pe fronturile și din spitalele primului război mondial (Dorin Goția), alături de un pionier al cooperației transilvane, dr. Vasile Stan (I. N. Ciolan) și de un pedagog de altă dată, Petru Șpan (Mircea Păcurariu 4—6). Evocări ocazionale despre Octavian Goga (de P. Munteanu) și Lucian Blaga (de I. Lășiță) sporesc interesul revistei (4—6). Însemnări, note de lectură, comentarii, necroloage. Din ultimele, reținem pe acela consemnînd moartea profesorului Milan P. Șesan, care a adus și importante contribuții la dezvoltarea istoriografiei.

Al. Zub

„Mitropolia Banatului”, Timișoara, XXXI, 1981, 1—12, 782 p.

Continuînd o tradiție deja bine conturată, revista *Mitropolia Banatului* include în numărul său pe 1981 numeroase studii interesînd de aproape istoria, istoria culturii române mai ales. La obșnuitele comemorări, chipuri de înaintași, urme din trecut, care formează rubrici permanente, se adaugă studii de istorie ecleziastică ce interesează, evident, și istoriografia laică. Să notăm e.g. contribuția prof. Vasile Vărădean despre originea bizantină a muzicii noastre bisericești (1—3) și pe aceea a lui Viorel Faur despre atitudinea ierarhiei ecleziastice bihorene față de legile școlare ale lui Apponyi (4—6). O altă se ocupă de limbile de cult la români în lumina manuscriselor muzicale (Gh. Ciobanu, 7—9). Încă una îl prezintă pe Basarab I ca apărător al ortodoxiei (D. Balașa, 10—12). O figură de preot iluminist, Nicolae Horga-Popovici, e adusă în actualitate de Gh. Șora (7—9). Două studii de istorie locală se datorează regretatului I. D. Suciu, care dă relief figurii mitropolitului Procopie Ivacicovici (4—6), ocupîndu-se apoi de numele Banatului înainte de ocuparea habsburgică (10—12). Figuri de înaintași sînt scoase în relief, număr de număr, în legătură cu școala, biserica și alte așezăminte bănățene: Daniel Lazarini (de V. Țircovnicu, 1—3); Petru Cermana (de A. Cosma, 7—9); Valeriu Brăniște (de I. Pogana, 7—9); Tata Oancea (de V. Vărădean, 7—9); Petru Barbu (de S. Cesma, 10—12). Tot astfel, sculptorii Bosioc sînt evocați prin raportare la contemporanii lor de P. Oalde (4—6). Sînt comemorate apoi cîteva figuri bănățene: Iosif Iuliu O'ariu (de V. Mihoc), Ion Vidu (de V. Vărădean și Eugen Arădeanu, 1—3). O descriere a Băilor Herculane de către Nicolae Stoica de Hașeg

e pusă în lumină de Damaschin Mioc (7—9), iar epidemia de ciumă din Timișoara de la 1738—1740 de către Mircea Teleguș (10—12). Cîteva preocupări ocazionale de istorie politică în legătură cu revoluția lui Tudor Vladimirescu (4—6) și lupta pentru unirea Transilvaniei cu România încă se cuvin relevante (P. I. Dan). Dintre revistele bisericești, *Mitropolia Banatului* pare a fi cea care acordă mai mult spațiu istoriei, punînd în lumină valori locale și evenimente de un interes mai larg.

Al. Zub

„Mitropolia Moldovei și Sucevei“, Iași, LVII, 1981, nr. 1—12, 836 p.

Vocația istorică a revistei editate de Arhiepiscopia Iașilor și de Episcopia Romanului și Hușilor, foarte pregnantă de la întemeiere, se manifestă și în acest volum, în care se consemnează aniversarea cîtorva evenimente demne de interes: Unirea, revoluția lui Tudor Vladimirescu, consolidarea mănăstirii Putna, independența, centenarul enescian. Pentru fiecare s-au inclus în revistă evocări, analize, dacă nu și contribuții documentare. Unirii i se consacră cîteva pagini destinate unui public larg de cititori (Petru Abrudan), iar revoluția din 1821 e prezentată ca fenomen de sinteză, semnificînd o turnantă decisivă în dezvoltarea societății românești (Gh. Platon). Împlinirii unei jumătăți de mileniu de la consolidarea Mănăstirii Putna i se închină un studiu despre structura arhitecturală inițială a monumentului și metamorfozele lui ulterioare (Claudiu Paradais). Să notăm iarăși faptul că prof. N. A. Ursu continuă să publice, cu exemplara sa acribie filologică, texte din Mitropolitul Dosoftei (1—3, 10—12) și că învățatul pr. Paul Mihail se ocupă de *Molitvenicul* aceluiași mitropolit la trei secole de la tipărire (4—6). Într-o rubrică mereu prezentă se evocă lăcașuri de închinare și evlavie străbună (4—6, 10—12). Bogate și pline de interes sînt apoi „însemnările“, în cadrul cărora se consemnează jubileul Institutului de istorie și arheologie din Iași (1—3) și i se prezintă publicația (Sc. Porcescu, 7—9). Același interes pentru devenirea noastră în durată se degajă și din rubrica de recenzii, unde sînt prezentate multe din cărțile importante de istorie. Să remarcăm apoi ținuta generală, în același timp sobră și elegantă, a fasciculelor ce formează noul an (LVII) al publicației.

Al. Zub

„Mitropolia Olteniei“, Craiova, XXXIII, 1981, 1—12, 704 p.

Îndrumată de I.P.S. Nestor Vornicescu, înalt prelat dar și istoric, revista oficială a Arhiepiscopiei Craiovei și a Episcopiei Râmnicului și Argeșului consacră o bună parte din prima fasciculă împlinirii a 160 de ani de la revoluția lui Tudor Vladimirescu. El însuși dezvoltă pe larg tema activității episcopului Ilarion de la Argeș, cunoscut sfințic al Vladimirescului. Versuri de pioasă evocare a eroului subscrise Ioan Alexandru, urmat de un articol sintetic despre patriotismul lui Tudor (de Ilie Dumitrescu, 1—3). Alte contribuții convergente se publică în numerele următoare, ocupîndu-se de mănăstirile vîlcene în timpul revoluției de la 1821 (Gherasim Piteșteanu), Tudor ca sprijinitor și ctitor de lăcașuri (Al. I. Ciurea), legăturile lui cu Tismana (S. Chilea) și cu episcopul Ilarion (A. Buzera, M. Rădulescu), matricea sigilară a lui Tudor și semnificația ei istorică (Nestor Vornicescu), steagul revoluției respective (G. D. Iscru, Zaharia Gărau), însemnări pe cărți despre acesta (D. Bălașa), influența pravilelor asupra lui (I. M. Stoian), etc. Este periodicul care a acordat cel mai mult spațiu acestei aniversări, a cărei semnificație atinge atît de profund destiul României moderne. Rubrica *însemnărilor* pune în circulație note și studii mai mărunte, în care istoria bisericii românești, în sens larg, se împletește cu istoria țării. Între acestea, ar fi de amintit figura ieromonahului Teodosie, copist și versificator, adusă la lumină de Traian Cantemir (1—3), studiul lui T. Bodogae despre cîteva caracteristici de viață spirituale românești (1500—1650) în comparație cu alte popoare (7—9), o scrisoare inedită de la Anton Pann (de Calinic Rucăreanu). Pr. Al. Armand Munteanu continuă publicarea prețiosului ghid bibliografic pe teme și probleme din *Mitropolia Olteniei* (literele M—N), revistă a cărei substanță istoriografică atrage în mod deosebit luarea aminte.

Al. Zub

„Revista Arhivelor”, anul LIX, vol. XLIV, nr. 1—4/1982, 435 p.

Publicație periodică prestigioasă, care anul acesta împlinește șase decenii de existență. „Revista Arhivelor” continuă o tradiție valoroasă, cu înnoirile tematice necesare, înmănunchind în cuprinsul ei o problematică diversificată și interesantă.

Cele 4 numere apărute în anul 1982, comportamente judicioase, mențin echilibrul tematic (urmărit de redacție cu o deosebită atenție), alături de studii și comunicări fiind inserate contribuții referitoare la teoria și practica arhivistă, științele auxiliare ș.a. Rubrici aproape permanente sînt consacrate prezentărilor de fonduri și colecții, achizițiilor noi, publicării de documente din patrimoniul cultural național și din arhivele străine. Viața științifică, cronicile, recenziile și notele întregesc în chip adecvat conținutul publicației. Un loc aparte în cuprinsul revistei este destinat marcării datelor aniversative, fie că e vorba de personalități remarcabile din trecutul nostru istoric și cultural, fie că se au în vedere unele evenimente de rezonanță mai largă (v., mai ales, nr. 1 și 2).

Pornind tocmai de la ultima constatare se cuvine a menționa, mai întâi, împlinirea, în 1982, a 150 de ani de existență a instituției sub egida căreia apare această revistă, evenimentul fiind consemnat prin publicarea unor contribuții importante despre rolul și locul arhivelor în peisajul cultural național, semnate de T. Dobrin, Șt. Ștefănescu, Șt. Pascu, D. Berciu și V. Cindea (în ordinea din sumarul nr 1, p. 3—18).

O altă aniversare, cu semnificații deosebite, a fost și cea privitoare la împlinirea a 100 de ani de la nașterea lui N. Titulescu, căruia i se dedică două intervenții sugestive: Al. Andone și Șt. Hurmuzache îl înfățișează pe marile diplomat ca reprezentant strălucit al aspirațiilor de pace ale poporului român, iar R. D. Vlad dă la iveală o parte din corespondența lui Titulescu cu unul din fruntașii politici ai perioadei interbelice, Take Ionescu (nr. 1, p. 43—54).

Tot în anul 1982 s-au comemorat 525 de ani de la urcarea lui Ștefan cel Mare pe tronul Moldovei, revista incluzînd în nr. 2 câteva comunicări aparținînd lui C. Rezaचेविци (despre familia lui Ștefan cel Mare), N. Stoicescu (întărirea puterii centrale în vremea marelui voievod moldovean) și M. Guboglu (noi izvoare turco-persane privitoare la relațiile lui Ștefan cu Imperiul otoman), p. 117—134.

Pe linia acelorși preocupări au fost consemnate și alte evenimente de la desfășurarea cărora s-au sărbătorit, în 1982, un anumit număr de ani; 60 de ani de la crearea U.T.C., 75 de ani de la răscoala țăranilor din 1907, toate fiind incluse în sumarul din nr. 1.

Valorificarea pe plan științific a numeroaselor izvoare documentare conservate în arhivele statului s-a concretizat în publicarea unor studii și comunicări, îmbrățișînd o arie tematică diversă. Astfel, cele privitoare la trăsături ale serviciului iobăgești din centrul și răsăritul Transilvaniei între 1765 și 1769 (I. Ranca, nr. 3); circulația cărții românești în Dobrogea înainte de 1877 (T. Mateescu), luptele proletare din Valea Prahovei în 1933 (I. Șt. Baicu și M. Rachieru), activitatea lui B. P. Hasdeu la Arhivele Statului (G. Mihăilă), ultimele trei în nr. 4 al publicației, sînt în măsură să probeze preocuparea statornică a redacției de a asigura revistei ținuta științifică corespunzătoare.

Prețioase sînt, în același timp, izvoarele documentare inedite, cu semnificații aparte, comunicate de T. Gemil (*Fetih-name a sultanului Mehmed al II-lea privind campania din 1476 împotriva Moldovei*), N. Trandafirescu (*Un document inedit despre tiparnița și școala de la Govora întemeiate de Matei Basarab*), cele publicate de M. Spiridoneanu (*Din jurnalul Irinei Mavrocordat*, nr. 2 și 3) și I. Burlacu (*Din corespondența lui Gh. T. Kirileanu*, o primă parte în nr. 4).

Trebuie subliniat și faptul că revista atrage atenția cititorului asupra achizițiilor noi de documente din țară de la instituții și persoane, dar și a celor depistate și, eventual, microfilmate în fondurile și colecțiile din arhivele și bibliotecile de peste hotare. În felul acesta, pentru cercetător, mai ales pentru cel din domeniul istoriei, „Revista Arhivelor” constituie un permanent izvor de informare, înlesnindu-i documentarea în diversele compartimente ale istoriei naționale și chiar în domeniul relațiilor internaționale.

Toate celelalte informații, atît despre viața internă a instituției (cursuri de perfecționare și specializare în domeniul paleografiei), cît și cele referitoare la participări, cu caracter național și internațional (simpozioane, congrese etc.) și despre preocupări ale cercetătorilor din alte instituții (v., mai ales, N. Stoicescu cu unele precizări și extrem de interesante observații pe marginea proiectatului *Dicționar istoric al localităților din România*), adaugă noi elemente,

care atașate considerațiilor menționate mai sus, configurează profilul, cel puțin în linii generale, al unei publicații, căreia la aniversarea a 60 de ani de existență (un adevărat record de longevitate în materie) îi urăm apariție îndelungată, în slujba istoriografiei și culturii românești.

D. Agache

„Revue des études sud-est européennes”, Bucurest, XX, 1982, 1—4, 466 p.

Ajunsă la o vîrstă jubiliară, publicația Institutului de studii sud-est europene continuă să dea expresie unui program de investigații multidisciplinare. Două aniversări importante rețin interesul redacției: centenarul Atatürk, căruia i se dedică prima fasciculă, cu texte semnate de I. Arar, C. Iordan-Sima, H. Z. Koşay, M. Ali Mehmet, C. Uçok; centenarul N. Titulescu, marcat printr-un studiu comprehensiv scris de Gh. Buzatu și Valeriu Dobrinescu (†). Un grupaj important se dedică, în nr. 2, Congresului internațional de literatură comparată, reunind contribuții diverse, de la cărți populare și textologie la opera lui Kazantzakis. Semnează aici Alexandra Atanasie-Popa, G. Barthoul, J. Bouchard, I. Istrate, L. Onu, A. Păunovici, Mircea Popa, A. Poulakidas. O dezbatere atrage îndeosebi atenția (nr. 4): tradiție și inovație în formarea statelor naționale, cu studii relative la spațiul sud-est european. Cornelia Bodea se ocupă de ideea națională românească: gînd și acțiune. C. Iordan-Sima subscie, complementar, un text despre programe și state naționale. Alte contribuții au ca autori pe Alexandra Atanasie-Popa, Lia Brad, Olga Cicanci, Eugenia Ioan, Mustafa Ali Mehmet, Zamfira Mihail, C. Velichii. Remarcabil e studiul *Rénovations de valeurs européennes et innovations roumaines chez D. Cantemir* (Val. A. Georgescu, 1), ca și acela despre legăturile dintre *Mica Înțelegere* și *Alianța Balcanică* (Nicolae Dascălu, 1). Texte și documente publică Dan Berindei, P. Cernovodeanu, M. Caratașu. Cronici, dări de seamă, note bibliografice, consemnează reuniuni științifice și evenimente editoriale.

Al. Zub

„Revue roumaine d'études internationales”, Bucurest, XVI, 1982, Nos. 1—2 (57—58), 3 (59), 4—5 (60—61), 6 (62), 515 p.

Materialele publicate în 1982 abordează probleme de mare actualitate ale vieții internaționale ori momente semnificative din istoria generală a diplomației. Două numere speciale (nr. 1—2/*Dezarmarea-pacea* și nr. 4—5/*Centenarul nașterii lui Nicolae Titulescu*) justifică aceste preocupări de bază ale revistei. Anul 1982 fiind acela al centenarului Titulescu, era natural, putem spune, ca revista să consacre o mare atenție activității și operei strălucitului diplomat român. Numărul special, în primul rînd, face cunoscute cititorului străin textele comunicărilor prezentate la Ateneul Român, la 16 martie 1982, de Ștefan A. Andrei, Mîhnea Gheorghiu, Ștefan Pascu, Ioan Anton, Ion Popescu-Puțuri, Costin Murgescu, Constantin Flitan și Alexandru Balaci. Partea a doua reține intervențiile susținute în cadrul simpozionului organizat tot la București de către Asociația de Drept Internațional și Relații Internaționale (p. 297—355). Aspectele investigate propun o „restituire” cvasiintegrală a lui Titulescu — ca organizator al păcii globale (Grigore Geamănu), ca om politic angajat profund în viața internă a țării sale (Mircea Mușat și Ion Ardeleanu), ca diplomat militînd pentru respectul suveranității tuturor statelor (Marțian I. Niciu), pentru întărirea colaborării cu țările din America Latină (Constantin I. Turcu), pentru prevalarea dreptului asupra forței (Victor Duculescu), pentru dezarmare (Adrian Năstase) și cooperare intelectuală internațională (Vasile Netea). Un alt compartiment al numărului special găzduiește studiile semnate de Vladimir Hanga, Nicolae Iordache și George G. Potra, ulimul stăruind asupra ecoului internațional al demiterii diplomatului în august 1936 (p. 379—394). În același cadru, Constantin I. Turcu este prezent cu principalele „repere biografice” ale vieții lui Titulescu (pp. 395—403). În 1982, studii documentare privind viața și opera lui Titulescu, contribuția sa originală la îmbogățirea dreptului internațional cu principii și practici noi înlînim și în cuprinsul altor numere ale revistei, dintre care amintim pe cele elaborate de Adrian Năstase (*Conceptul păcii* este prezent cu principalele „repere biografice” ale vieții lui Titulescu (p. 395—403). În

Nicolae Titulescu..., nr. 6/1982, p. 449—457) și istoricul american Walter Bacon, Jr. (Nicolae Titulescu și limitele instituționalismului, nr. 6/1982, p. 473—480). Cercetind cu atenție textele titulesciene și ambiționind la o sistematizare a lor, Adrian Măstase prezintă în final schema *conceptului păcii* în viziunea diplomatului român cuprinzând patru compartimente distincte (I) premisele necesare; II) conotațiile conceptuale; III) necesitatea acțiunilor pentru menținerea păcii; IV) implicații și determinări necesare), pentru fiecare indicându-se componentele esențiale (*premisele necesare*: securitate, stabilitate, eficiența regulii de drept, încrederea; *conotațiile conceptuale*: ideea, scopul, direcția, organizarea legală împotriva războiului, starea de spirit, valoarea; *acțiuni pentru menținerea păcii*: îndepărtarea cauzelor războaielor, reformularea dreptului internațional ca un drept al păcii, organizarea păcii prin amplificarea rolului organizațiilor internaționale, educația în spiritul păcii; *implicații și determinări*: soluționarea pacifică a diferendelor internaționale, cooperarea internațională, respectarea și afirmarea suveranității statelor, p. 209). Istoricul american Walter Bacon, Jr., binecunoscut pentru studiile sale temeinice consacrate lui Titulescu (inclusiv o teză de doctorat), surprinde cu acuitate raportul dintre principiile afirmate de diplomat și timpul său, descoperind că cele dintâi s-au aflat în *contradicție* cu factorul din urmă (p. 479). Autorul este însă încrezător că timpul întrezărit de diplomat pentru întronarea dreptului internațional nu va întârzia (p. 480).

În ansamblu, studiile și comunicările publicate de „Revue Roumaine d'Études Internationales” în 1982 cu prilejul centenarului nașterii lui N. Titulescu se înscriu între contribuțiile de seamă ce îmbogățesc bibliografia scrierilor consacrate vieții și operei marelui diplomat român.

Gh. Buzatu

„Revue roumaine d'histoire de l'art”, série *Beaux-Arts*, București, Tome XIX, 1982, 103 p.

Revista este destinată îndeosebi spre a face cunoscute peste hotare realizările specialiștilor români în domeniu fiind cu zece ani mai tânără decât surata ei Studii și Cercetări de Istoria Artei, seria Artă plastică. Atenția de care se bucură din partea specialiștilor europeni, și nu numai europeni, este dovedită și de colaborarea la acest tom a unor reputeate personalități ca: Juan Bassegoda Nonell care semnează un studiu despre *La personalidad de José Puig i Cadafalch (1867—1956)*; Gwyn I. Meirion-Jones, (*Some aspects of the vernacular architecture of Brittany*) și Ian Harold Brunvard cu un interviu oferit Olgai Micu.

Într-o lume puternic zdruncinată de convulsii economice, sociale și chiar militare reprezentanții oamenilor de știință de pretutindeni s-au întrunit la București în toamna anului 1981 pentru găsirea modalităților propice de a stăvili cursa înarmărilor în scopul salvagărdării păcii. Această acțiune legitimează acea parte a revistei (p. 3—8) dedicată *Les Hommes de science et la paix*.

O altă parte din economia tomului este rezervată multiplei personalități a lui George Oprescu. Rolul acestuia în formarea școlii românești de istoria artei și în fundamentarea unor instituții corespunzătoare este relevat de Mircea Popescu (*Georges Oprescu, fondateur de l'école roumaine d'histoire de l'art*) în timp ce Radu Ionescu se ocupă de corespondența aceleiași personalități cu Henri Focillon (*Témoignages d'une grande amitié: Quelques lettres inédites de Henri Focillon à Georges Oprescu*, p. 75—82) prilej de a sublinia alte aspecte ale Omului și Istoricului de artă român care transpar din scrisorile adresate lui de marele confrate și prieten francez.

Aceeași haină de omagiere îmbracă și notele semnate de Juan Bassegoda Nonell și Vasile Drăguț. De astă dată primul omagiază personalitatea istoricului de artă spaniol Jose Puig i Cadafalch iar Vasile Drăguț este preocupat, cu binecunoscuta-i dezinvoltură a peniței, de unele referiri ale lui Puig i Cadafalch despre arta medievală românească. După opinia acestuia decorarea fațadelor cu arcade oarbe în arhitectura occidentală ar fi de origine sasanidă, modalitate preluată prin intermediul Bizanțului, în mai multe etape. Astfel se explică și coincidența formelor și decorului din arhitectura spaniolă zisă „mudejar”, pe de o parte și decorul fațadelor bisericilor lui Ștefan cel Mare (*Sf. Neculai — Dorohoi, Sf. Neculai — Bălinești, Sf. Gheorghe — Hîrlău*), pe de altă parte.

Radu Bogdan, cunoscut în țară și peste hotare ca exeget al lui Ion Andreescu abordează cu îndreptărire modul în care opera marelui pictor român a fost și este receptată peste hotare în studiul Andreescu hier et aujourd'hui (p. 15—21). Pînă la începutul celui de-al

șaptelea deceniu al secolului nostru opera lui Ion Andreescu era apreciată ca stînd sub totala influență a impresioniștilor francezi, inclusiv în monumentală *Die Grosse Enzyklopedie der Malerei*. În ultimele două decenii se remarcă progresul specialiștilor români și străini în înțelegerea justă a complexității opereii lui Andreescu, că melancolia sa nu înseamnă obligatoriu tristețe și că sobrietatea lui izvorăște dintr-o meditație gravă, profundă, stări pe care pictorul român le susține prin mijloace artistice de o selecție particulară. Se impune precizarea că la acest progres a contribuit substanțial Radu Bogdan prin acuratețea și solidaritatea argumentelor din tot ceea ce a scris despre Ion Andreescu. Pentru înțelegerea universului andreescian mai amintim și substanțiala contribuție a lui Andrei Pleșu din *Pitoresc și melancolie*, subcapitolul *Melancolia lui Andreescu și pămîntul stihial*.

Studiul *La peinture roumaine des années '20 et les débats autour de la tradition* datorat cunoscutei cercetătoare Ioana Vlasu delimitează, într-o primă parte, efortul continuu și susținut al plasticienilor români de frunte din deceniul trei al secolului nostru ca: Fr. Șirato, St. Dimitrescu etc. de a găsi cele mai adecvate mijloace de expresie artistică și care să corespundă totodată valorilor spiritualității românești întru exprimarea acestora. Mijloacele impresioniste și post-impresioniste erau departe de a corespunde spiritului român. Pentru Șirato și pentru cei mai mulți dintre confracții săi impresionismul ca formulă artistică incompletă și inconsistentă, suficientă doar pentru a fixa spectacolul, momentul, din veșnica și nestatornică natură era inadecvat și inaderent specificului artei noastre naționale. În căutarea unei arte specifice românești chiar și subiectele de inspirație rustică erau insuficiente (avis epigonilor lui Grigorescu !).

Rubricile *Cronică* (despre: Centenarul George Oprescu; al XVI-lea Congres internațional de studii bizantine — Viena 1981; prima Sesiune Anuală a Comitetului Național Român de Istoria Artei, București, martie 1982 și Simpozionul româno-american de etnologie și antropologie culturală, Cluj-Napoca, 1982), *Expoziții* (din România și de la Paris) și *Recenzii* încheie acest tom.

Ion I. Solcanu

„Romanian Review”, Bucharest, XXXVI, No. 1, 1982, 167 p.

Editată în patru limbi de circulație internațională (engleză, franceză, germană și rusă), *Romanian Review*, coordonată, ca și alte publicații românești destinate străinătății, de către istoricul George G. Potra, consacră cel dintîi număr pe anul 1982 centenarului nașterii lui Nicolae Titulescu. Editorul s-a preocupat să-și asigure o seamă de colaborări de prestigiu, să realizeze un număr bine echilibrat (cuprinzînd mai multe secțiuni — studii originale, un grupaj de discursuri titulesciene, amintiri și mărturii despre Titulescu, o „cronologie biografică” și o bibliografie selectivă), tipărit în foarte bune condiții grafice. Rezultatul — pe măsura eforturilor și chibzuinței editorului — un excelent număr dedicat lui N. Titulescu. Ministrul de externe al Republicii Socialiste România, Ștefan Andrei, semnează un inspirat și dens cuvînt înainte, intitulat *Titulescu în cronica noastră, prilej de a sublinia principiile diplomației titulesciene și profunda lor actualitate*. Un studiu sistematic pe tema acțiunilor concrete și a semnificației conceptului de *organizare a păcii* în opera diplomatului român datorăm lui George G. Potra (*A Champion of Peace*, pp. 14—21), în vreme ce Constantin I. Turcu, apelînd la numeroase și semnificative documente inedite, realizează un excurs referitor la demersurile României pentru integrarea ei în complexul raporturilor internaționale (cf. *A Promoter of the Expansion of Romania's Foreign Relations*, pp. 64—74). Profesorul Costin Murgescu, pe linia unor preocupări mai vechi, revine asupra gîndirii economice a diplomatului, relevînd rolul său în reglementarea unor probleme specifice ale epocii interbelice și locul aspectelor respective în „strategia” titulesciană a păcii globale (pp. 90—96). Tot astfel, Nicolae Iordache abordează activitatea lui Titulescu avînd ca țel suprem asigurarea păcii și unității europene (pp. 74—80), iar Petre Bărbulescu — autorul temeinicului studiu privind prezența României la Liga Națiunilor — tratează despre unul din marile capitole ale acțiunii diplomatice internaționale a lui Titulescu: contribuția sa remarcabilă la consolidarea forumului genevez al păcii (pp. 80—85). Ultimul dintre studii, cel semnat de istoricul Vasile Netea, unul dintre biografii diplomatului, se oprește asupra unora dintre cele mai semnificative acțiuni ale lui Titulescu în slujba României, pentru apărarea și impunerea drepturilor și intereselor ei (pp. 85—90).

Dintre discursurile lui N. Titulescu, revista pune la îndemîna cititorului străin textele unora dintre cele celebre — *Dinamica păcii* (Berlin, 6 mai 1929), *Progresul ideii de pace* (Cambridge, 19 noiembrie 1930) și *Ordinea în gîndire* (Bratislava, 19 iunie 1937) (pp. 22—63).

Printre semnatarii evocărilor și mărturiilor asupra lui Titulescu întîlnim nume binecunoscute: Savel Rădulescu, Al. Duiliu Zamfirescu, T. Teodorescu-Braniște, Geneviève Tabouis, Lucian Blaga, I. M. Maiski, George Căpescu, Valter Roman, Raymond Cartier, Jacques de Launay, Iosif Igiroșianu și L. Kalustian.

Fiind vorba de N. Titulescu („so. datul păcii“, p. 11), nimic nu ni se pare mai nimerit decît de a fi inaugurat acest număr special al lui *Romanian Review* cu două dintre recențele documente fundamentale ce ilustrează politica externă a României socialiste — Chemarea Marii Adunări Naționale a Republicii Socialiste România adresată parlamentelor, guvernelor și popoarelor țărilor europene, Statelor Unite ale Americii și Canadei și Apelul poporului român adresat popoarelor și forțelor democratice și progresiste din întreaga lume pentru dezarmare și pace, pentru securitate, independență și progres.

Gh. Buzatu

„Studia Universitatis Babeș-Bolyai“, Cluj-Napoca, XXVII, 1982, 80 p.

O îndrumare mai fermă (redactor responsabil: prof. Camil Mureșan) face ca seria de istorie a revistei Universității clujene să capete tot mai mult o structură tematică unitară, cîștigînd astfel în coerență. Fascicula din acest an, de proporții modeste, reunește cîteva studii de istorie universală concepute din perspectivă românească. Căci pînă la urmă N. Titulescu, de care se ocupă M. Știrban, e o proiecție în universalitate, iar reflexul revoluției chineze din 1911 în presa din Transilvania (Lu Xianghan) tot perspectiva aceasta o presupune, ca și studiul despre relațiile româno-engleze în perioada primului război mondial (V. Fl. Dobrinescu, V. Vesa). Lui V. Vesa, foarte prezent în publicațiile de specialitate din ultimii ani, îi datorăm și o contribuție privitoare la atitudinea opiniei publice românești față de conferința de la Locarno. Un medalion dedicat de P. Teodor octogenarului academician David Prodan și un altul ce fixează efigia istoricului de artă Virgil Vătășianu la aceeași venerabilă vîrstă (M. Țoca) acoperă spațiul aniversativ. Rubrica dărilor de seamă e deplin concordantă, sub aspect tematic, cu aceea a studiilor.

Al. Zub

„Studii clasice“, București, XX, 1981, 192 p.

Buletinul Societății de studii clasice dă expresie unei activități remarcabile, desfășurată deopotrivă în direcția filologiei clasice și a istoriei antichității greco-romane. Un grupaj de comunicări și studii recomandă cîteva rezultate privind limbile greacă și latină (Liana Lupaș, Gabriela Creția), alături de altele de caracter istorico-literar despre imn și rugăciune (P. Wülfing), clasicism și viziune alegorizantă (Mihai Nichita), timp și spațiu în elegia propertiană (Maria Pârlog). Note de lectură pe marginea unui studiu despre cultul zeiței Bendis la daco-geți, a unor documente histriene și a prosopografiei tomitane subscris profesorul D. M. Pippidi, neobositul editor al publicației. O imagine comprehensivă a studiilor privitoare la Aristotel schitează Helmut Flashar, în timp ce C. Săndulescu glosează erudit pe marginea unei sentințe morale din *Antigona*. Dări de seamă menite să informeze asupra studiilor clasice în lume subscris I. Fischer, adăugînd și o prețioasă bibliografie clasică românească (1978—1979), elaborată împreună cu Alexandra Ștefan. Două texte se ocupă de învățămîntul clasic (Florica Mateescu). Un bun serviciu face rubrica de recenzii, care dă o imagine destul de exactă a ultimelor eforturi în vastul cîmp al studiilor clasice. *Cronica* obișnuită dă seama de activitatea societății editoare. Un medalion dedicat clasicistului Teodor Naum (G. Guțu) și un indice al ultimelor cinci tomuri încheie volumul.

Al. Zub

„Studii și cercetări de istoria artei”, seria *Artă plastică*, București, tomul 28 (1981), 191 p.; tomul 29 (1982), 73 p.

Publicația aflată acum în pragul împlinirii a trei decenii de viață s-a impus pe deplin atenției specialiștilor atât din țară cât și de peste hotare. Un merit revine, neîndoind, ca și în cazul unei alte prestigioase reviste, și numim aici pe „Revue roumaine d'histoire de l'art”, cunoscutului istoric și critic de artă Ion Frunzeti.

Cel de al 28-lea tom cuprinde patru studii de întindere egală, cca. 30 p. fiecare, bogat ilustrate, șase note și o rubrică de recenzii, toate de natură să suscite interesul istoricilor de artă. Studiile sînt seminate, în ordinea paginajului, de Ecaterina Cincheza-Buculei, Sorin Ulea, Răzvan Theodorescu și Adrian Silvan-Ionescu, nu ne bine-cunoscute breslei lor. Primul studiu, *Implicații sociale și politice în iconografia picturii medievale românești din Transilvania, secolele XIV—XV. Sfinții militari* (p. 3—34), remarcă frecvența neobișnuită a sfinților militari Gheorghe, Dimitrie, Teodor (Stratilat sau Tiron), Vestor, Procopie ș.a. figurați uneori pedestri, alteori călări, cu predominarea clară a celor din urmă în frescele de la Streisingeorgiu (1313—1314), Strei Rîmeș (1377), Leșnic și Criscior (sfîșitul secolului XIV), Ribîța (1417), Densuș (1443), Zlatna (prima jumătate a secolului XV), Peșteana (cu picturi executate probabil în a doua jumătate a secolului XV) și plasarea acestora în „locuri cheie, lângă Deisis, tabloul votiv, în vecinătatea absidei” (p. 16). Investigînd largi spații ale picturii bizantine și post-bizantine din Grecia, Georgia, Rusia, Bulgaria, Serbia, Țara Românească, Moldova (E.C.-B. este adepta opiniei după care picturile, atât cele interioare, cât și cele exterioare de la biserica Arbure datează din 1541, vezi și o altă opinie în acest *Anuar*, tom. XII/1975 și tom. XVIII/1981), autoarea constată: 1. zona de răspîndire a tipurilor iconografice de sfinți militari nu mai poate fi limitată numai la Orient și la Italia cum propusese mai demult A. Grabar; 2. prezența și amplificarea cultului pentru sfinții militari trebuie neapărat raportată la contextul istoric specific fiecărei zone și dintr-un anume moment caracterizat, îndeobște, de lupta pentru păstrarea religiei și ființei de neam.

Pe această din urmă observație se întemeiază cu justețe și concluzia că prin reprezentările sfinților militari din ctitoriile cneziale române din Transilvania se invocă ajutorul divin împotriva dominației străine, a *regalității maghiare*, care constituia principalul dușman al românilor din interiorul arcului carpatic.

Contribuția lui Sorin Ulea, *Gavril Uric. Studiu paleografic* este, pe cît de interesantă, pe atît de importantă. Necesitînd un volum de muncă imens, o răbdare sisifică, studiul astfel realizat va fi integrat unei monografii închinată lui Gavril Uric și școlii sale. Autorul a supus unei analize minuțioase manuscrisele certe ale lui Gavril Uric, ceea ce i-a permis să stabilească grafiile utilizate de marele artist și, anume: cursiva individuală, semiuncială și uncială liturgică. Acestea ar corespunde celor trei ritmuri de viteză — rapid, lent, temperat — folosite de Uric la copierea manuscriselor sale. Sorin Ulea adîncește studiul fiecărei grafii, stăruind îndeosebi asupra scrierii unciale, pe care o numește liturgică, stabilind influențele sud-slave, ba chiar și unele împrumuturi din scrierea bizantină a secolelor IX—XII căpătate de Gavril Uric, după opinia lui S.U. în vremea unor posibile studii la Constantinopol. În esență S.U. a dorit și a reușit să precizeze sursele îrvățurii în scriere și miniatură ale artistului moldav de la începutul secolului XV. Autorul și-a creat astfel o temelie solidă pe baza căreia va identifica noi manuscrise ale lui Gavril Uric, va delimita caracteristicile școlii create de Uric precum și influențele acesteia atât asupra picturii murale moldovenești, cât și asupra școlilor de miniatură și caligrafie din țările vecine Moldovei.

Răzvan Theodorescu semnează în tomurile 28 și 29 două studii, despre *Manierism* și „*prim baroc*” *postbizantin* între Polonia și *Stambul*; cazul moldav (1600—1650) și *Gusturi și atitudini baroce la români în secolul al XVII-lea. Note liminare* (I), care repun în discuție manifestările eclectice ale artei românești din secolul XVII, mai întîi în Moldova și apoi în Țara Românească. Subscriind parțial opiniei lui Andre Grabar, după care existența românească în circuitul barocului se caracterizează printr-o „estetică de compromis” între Orient și Occident, între vechi și nou, Răzvan Theodorescu își nuanțează pertinent opțiunea. Cele cinci surse formale străine ale barocului românesc — poloneză, ucraineano-rusă, italiană, transilvăneană și constantinopolitană — au fost preluate și adaptate gusturilor locale care corespundeau dezvoltării societății românești de pe întreaga sa cuprindere. Mai mult decît atît, Răzvan Theodorescu argumentează că barocul românesc poate fi sesizabil atît ca stil al artelor plastice, cît și ca stil de viață, începînd cu somptuozitatea interioarelor, continuînd cu modul de viață cotidian presărat cu serbări galante și pline de fast etc. Să mai amintim însă că mănăstirea Dragomirna, în care autorul întrevide, justificat, mărturia unui orizont

manierist, prebaroc, a influențat, înainte de citorile lui Barnovschi de la Bîrnova și Hangu—Buhalnița, și pe cea a lui Ștefan Tomșa de la Solca, el însuși un personaj prebaroc.

Moda secolului al XIX-lea românesc este studiul larg argumentat și deosebit de interesant pe care îl datorăm lui Adrian Silvan Ionescu, în tomul 28. Ideea care se degajează după parcurgerea textului este aceea că civilizația românească a secolului al XIX-lea se apropie și prin vestimentație de civilizația europeană, în care, de fapt, ne-am înscris definitiv la sfîrșitul acestei perioade.

Mihai Ispir semnează, în tomul 29, *Considerații asupra decoratiei în arhitectura civilă din Moldova. I. Epoca lui Ștefan cel Mare*, studiu bazat pe o largă documentare, abordînd un aspect mai puțin cercetat. Observațiile de pînă acum vizau fie decorul arhitectural în totalitatea sa, fie cel al arhitecturii religioase, cu precădere. Stabilirea motivelor care împodobeau construcțiile civile ale epocii — curți domnești, cetăți, turnuri etc. —, a originii acestor motive constituie elementele definitorii ale influențelor artistice. Tocmai de aceea, în economia demersului lui Mihai Ispir studierea ceramicii, a motivelor ornamentale ocupă un loc aparte. Se analizează și se precizează repertoriul tematic al iconografiei discurilor și cahlilor. Observația că „scenele cu personaje umane și motivele animaliere provin ab origine din izvoare diferite, ultimile direct din ambianța artistică a Orientului” (tom. 29, p. 14) este îndreptățită. Amintim doar că marele savant care a fost Al. Odobescu stabilea cu aproape opt decenii în urmă aceeași sursă a patrupedelor androcefale care împodobesc discurile de pe fațada bisericii Sf. Neculai — Dorohoi (vezi, Al. Odobescu, *Heraldica națională. Patrupede androcefale figurate în monumente și originea lor*, în „Convorbiri literare”, nr. 5/1908, anul XLII, p. 499—514).

Ultimile două studii din tomul 29 sînt semnate de Anca Vasiliu și Ion Cherciu. În *Pictura murală brîncovenească. Context cultural și trăsături stilistice (I)* autoarea stabilește, mai întîi, contextul cultural al epocii, pentru a urmări apoi structura spațiului pictural. Cercetarea, din acest punct de vedere, a ansamblurilor picturale principale — Hurezi—Biserica Mare (1694), Biserica Doamnei (1683), Mogoșoaia—Paraclis (1688—1690), Tîrgoviște—Paraclis Domnesc (1698) etc. — datorate curții domnești și decorate de o echipă de zugrăvi formată din Constantin, Ioan, Andrei, Stan, Neagoe, Marin, Preda ș.a., conduce la concluzia că pictura murală brîncovenească nu a pierdut simțul monumental al suprafețelor și nici severitatea bizantină față de trompe-l'oeil. (p. 33).

Ion Cherciu, în *O nouă interpretare a unei piese de port românesc*, apreciază, în baza unor documente iconografice de primă importanță, că mîneca răsucită a cămășii purtată de femeile române are o origine absolut autohtonă. Treptat, această piesă de vestimentație feminină a fost preluată de costumul claselor dominante. Ion Cherciu a infirmat astfel opinia după care acest gen de piesă ar fi pătruns în costumul de curte românesc sub influența modei occidentale din secolele XVI—XVII.

Volumul 29 conține un inspirat și binemeritat medalion închinat lui Mircea Popescu cetenarului lui George Oprescu. Actul se înscrie unei suite de manifestări prin care s-a omagiat întemeietorul școlii românești de istoria artei, opera sa științifică și culturală.

De o importanță particulară sînt notele din cele două volume despre: *O peșteră cu pictură rupestră paleolitică descoperită pe valea Someșului* (Marin Circiumaru); *Contribuții la studiul ornaamenticii tradiționale vîncene. Tiparele de caș* (Ion Cherciu); *Aspecte privind tematica picturii transilvănene din secolul al XVI-lea în lumina documentelor de epocă* (Andrei Kertesz-Badrus); *Un monument istoric dispărut din bazinul Armpoiului* (jud. Alba) de Ioana Cristache-Panait și Ion Istudor; *Iosif Iser, cîteva modalități de reprezentare a figurii umane în grafica interbelică* (Elena Mateescu); *Mozaicul modern în România*; *Nora Steriadi, 1885—1948* (Petre Oprea); *Un document cu portret votiv de la voievodul Miron Barnovschi* (Marina Ileana Sabados).

Rubricile *Cronica* (despre diversele activități științifice naționale și internaționale privind istoria artei) și *Recenzii* întregesc în mod fericit cele două tomuri din S.C.I.A. care oglindesc în parte strădaniile confracților pe ogorul istoriei artei românești.

Ion I. Solcanu

„Studii și comunicări”, IV, Focșani, 1981, 516 p.

O publicație științifică impusă cu fiecare număr atenției cercetătorului este aceea editată de Complexul muzeal Vrancea, începînd din 1978, cu o periodicitate anuală, fapt care demonstrează că o inițiativă ce se cere a fi de fiecare dată apreciată a fost convertită în-

tr-un program. Așadar, la ora actuală, instituția care patronează publicarea acestui anuar și-a depășit condiția inițială, aceea de depozitară și expozantă a unor valori muzeale, afirmându-se și ca un nucleu științific conturat. Așa cum este și firesc, în paginile acestei reviste sînt valorificate, în primul rînd, rezultatele investigațiilor științifice întreprinse de membrii muzeului, la care se adaugă contribuțiile unor colaboratori proveniți din diverse centre academice sau universitare ale țării. Procedîndu-se astfel, aria tematică și conținutul acestei publicații au dobîndit valențele reclamate de o revistă care nu se adresează numai unui anumit spațiu geografic.

Prima rubrică a sumarului tomului la care ne referim (*Arheologie-istorie*) este alcătuită din 16 studii și articole, a căror tematică se înscrie unui spațiu temporal cuprins între neolitic și zilele noastre, semnate de Eugen Comșa, Victor Bobi, Anton Paragină, Ioan Agachi, Maria Comșa, Eugenia Zaharia, Alexandru Artiomon, Nicolae Petrescu, Ecaterina Negruți, Venera Cabalortă, Gh. I. Ioniță, Gh. Buzatu și Gh. I. Florescu. Următoarea rubrică (*Etnografie*) este susținută de Mihai Mazilu, Gh. Constantinescu, Iuliana Petrescu, Jean Pavel, Ion Mihai Gorgoi, Virginia Arbore și Ion Chelcea. Sumarul este apoi întregit de alte patru compartimentări tematice (*Științele naturii*, *Muzeologie-conservare*, *Istoria muzeografiei* și *Note*), în care sînt reunite 10 contribuții articulare.

La al patrulea tom al ei, revista focșaneană se înfățișează cu un profil deja definit și un conținut care o situează alături de cele mai reprezentative publicații muzeale românești. Dacă, în general, anuarul în discuție reușește să se individualizeze în peisajul atît de divers al tipăriturilor de acest gen, titlul lui, însă, îl face să fie confundat cu publicații ce apar la Satu Mare, Pitești etc. și care înscriu pe frontispiciul lor aceeași impersonală formulă de prezentare: *studii și comunicări*. De aceea, poate, s-ar cuveni ca *studiele și comunicările* editate la Focșani să poarte un nume distinct, care, citindu-l sau rostindu-l, să te poarte numai-decît cu gîndul către orașul de pe Milcov. Și, pentru că vrînd-nevrînd am ajuns, iată, la riul care reprezintă un însemn nelipsit al adevăratei peceți a Focșanilor, de ce oare o revistă care apare aici nu s-ar putea intitula *Milcovia*, cu atît mai mult cu cît o publicație cu acest nume a mai ființat cîndva în cetatea *Unirii*? S-ar relua astfel o tradiție, căreia i s-ar conferi continuitatea firească, iar numele revistei Complexului muzeal al județului Vrancea nu ar mai fi confundat cu al altor publicații din țară.

Gh. I. Florescu

„Suceava”. Anuarul Muzeului Județean, VIII, 1981, 590 p.

În preajma împlinirii a șase veacuri de la prima atestare documentară a vechiului oraș de scaun (1388), revista Muzeului din Suceava consacră 100 de pagini unui grupaj de articole, reunite sub titlul *Din istoria orașului Suceava*. Contribuie Grigore Foiț cu un studiu de numismatică, Al. Artimon și Al. Rădulescu cu unul de arheologie, Paraschiva Victoria Batariuc cu un studiu de istoria artei; Vasile Gh. Miron și Adrian Pricop publică documente relative la istoria Sucevei din veacurile XVII—XVIII; la aceeași perioadă se referă articolul lui O. Monoranu (despre aspecte ale vieții sociale din Suceava). M. Iacobescu publică un memoriu al sucevenilor, din 1848 iar N. Cărlan un studiu despre poezia lui Vasile Bumbac. Rubrica *Studii de istorie* acoperă perioada cuprinsă între neolitic și al doilea război mondial, cu 11 contribuții; tot atîtea sînt grupate și în rubrica următoare, *Din istoria culturii sucevene*, care privește aria mai largă, a întregului județ Suceava de azi. Și celelalte contribuții din volum — grupate în rubricile *Documente*, *Medalioane*, *Muzeologie*, *Note și comentarii*, *Cronica* — servesc la mai buna cunoaștere a istoriei acestor locuri, a oamenilor de seamă care s-au ridicat de aici, a creației lor culturale, artistice sau științifice.

În perspectiva sărbătoririi celor șase veacuri de existență documentară, „Suceava” are mari îndatoriri și, după cum se vede, ea și le-a asumat începînd chiar cu acest volum, a cărui realizare grafică e net superioară celor precedente.

Ștefan S. Gorovei

„Synthesis”, Bucurest, IX, 1982, 96 p.

Buletin al Comitetului național de literatură comparată, *Synthesis* cuprinde, în numărul pe 1982, contribuțiile românești la al X-lea Congres al Asociației internaționale de literatură comparată, căruia i se dedică avînd ca temă *cadrlul mental*. Asupra discursului men-

tal din opera de artă se oprește Alexandru Dușu, demonstrând că alături de beletristică, pictura și sculptura exprimă năzuințele, incertitudinile, căutările societății, artistul fiind doar un purtător de cuvânt. De unde nevoia de a lua în considerație și substratul mental al operei literare. Consensual, Hugo Dyserinck (Aachen) discută imagologia comparatistă, arătând că studiul imaginilor mentale transgresează impasul provocat de distincția între ceea ce este „intrinsec” și „extrinsec” artei. Trecind în revistă definițiile date conceptului de literatură universală, Adrian Marino conchide că modificarea cadrului mental la care fac apel comparatiștii se impune ca o exigență de înnoire a acestei literaturi cu valori mai puțin cunoscute, mai ales din sfera literaturilor scrise în limbi de restrânsă circulație. Poposind în interstițiul romantic, Mircea Angelescu arată cum anumite obiecte ajung să nutrească imagini obsesive, cum e cazul trăsorii, a cărei prezență dezvăluie o mentalitate. O legătură între stările mentale din care au izvorit foiletoanele în sec. XIX și seriile TV din vremea noastră stabilește Ileana Verzea. O cronică despre reuniunea de la Ohrida a biroului Asociației Internaționale de literatură comparată subscrisă Al. Dușu, subliniind interesul participanților pentru cunoașterea resorturilor comunicării intelectuale și a schimbului de valori spirituale. Același comentează actele Congresului internațional de literatură comparată de la Innsbruck (1979). *Caietele de literatură comparată* (Lille), *Komparatistische Hefte* (Bayreuth) etc. Alte dări de seamă asupra unor manifestări comparatiste le datorăm lui Mircea Angelescu, Andrei Gorbea, Nicholas Catanoy, Cătălina Velculescu, Doina Petrache-Lemny. Un volum substanțial, dens, a cărui unitate și convergență tematică îi asigură impactul.

Al. Zub

„Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, ian.-iun. 1982, 174 p. multipl.

Editat începînd cu anul 1981, sub auspicii mai bune sub raportul imprimării, buletinul Universității oferă o oglindă utilă a vieții științifice universitare din prima parte a anului trecut în care istoria ocupă un loc însemnat, prin comemorări (N. Titulescu, de Gh. Buzatu), aniversări (prof. C. Cihodaru), recenzii și alte activități. O sintetică prezentare a Institutului de istorie semnează Al. Zub.

E de așteptat ca buletinul să capete o structură mai densă, capabilă să-l recomande cu cinste în arii culturale mai largi.

Ștefan Lemny

PERIODICE STRAINE

„Acta Poloniae Historica“, Warszawa, XLIII, 1981, 305 p.

Volumul 43 din prestigioasa publicație are un sumar destul de variat. Jacek Wiesiowski urmărește rețeaua urbană în Polonia Mare (sec. XIII—XVI), preocupat de raportul dintre spațiu și societate, iar Leonid Zytkowicz schițează direcțiile dezvoltării agrare în Europa de sud-est în sec. XVI—XVIII, pentru a conchide că istoria acestei zone ajută la o mai bună înțelegere a istoriei central-europene și că explorarea sistematică a surselor otomane ar putea aduce, pe un plan comparatist, lumini noi în multe probleme. Pentru aceeași epocă, A. Póspiech și W. Tygielski studiază rolul curților nobiliare în Polonia, formele de influență socială exercitată de magnăți. Raporturile polono-ungare în vremea insurecției lui Rakoczi II sînt cercetate de Jacek Staszewski, iar știrile din presa belgiană cu privire la insurecția din 1830 sînt puse în valoare de Władysław Zajewski, în timp ce Jan Kofman se ocupă de rolul politic al cercurilor de afaceri poloneze în perioada interbelică. Recesiunea industrială în Polonia anilor 1924—1925 constituie tema studiului subscris de Zbigniec Landau. Demnă de atenție e apoi investigația lui Stanisław Russocki despre stăpînire (Grundherrschaft), cu aplicație la evul mediu. Recenziile și notele privesc chestiuni de un interes mai larg și dau o idee despre direcțiile de preocupări ale istoriografiei polone. O dare de seamă informează despre simpozionul dedicat rețelei urbane pe teritoriul polon în sec. XII—XVII, temă legată evident de sumarul acestui volum. Alta comentează jubileul cincantelar al Institutului de istorie din Varșovia.

Al. Zub

„Acta Poloniae Historica“, Warszawa, XLIV, 1981, 287 p.

Materialele inserate în paginile acestui număr al revistei poloneze reflectă, ca și cele din numerele anterioare, preocuparea permanentă a colectivului de redacție, condus de bine-cunoscutul istoric polonez, prof. dr. Maria Bogucka, de a pune la dispoziția specialiștilor din țară și străinătate rezultatele unor cercetări din cele mai diverse domenii ale istoriei Poloniei și universale. Din prima categorie fac parte studiile lui Tadeusz Wasilewski (*Poland's Administrative Structure in Early Piast Times. Castra Ruled by Comites as Centres of Provinces and Territorial Administration*, p. 5—31), Maria Zachara (*Silva rerum, document de la culture nobiliaire en Pologne*, p. 33—54), Edmund Cieślak (*La situation politique et économique de Gdańsk dans la seconde moitié du XVIIIe siècle*, p. 77—94) și Irena Koberdowa (*Le Parti social-révolutionnaire Prolétariat. 1882—1886*, p. 95—117). Semnalăm însă faptul că ele constituie nu numai reale contribuții la cunoașterea, uneori în detaliu, a unor aspecte și fenomene din istoria Poloniei abordate de autorii lor, ci, în același timp, prin maniera în care au fost elaborate, ele înlesnesc și concluzii pe plan comparatist.

În a doua categorie se înscriu cele semnate de Czesław Madajczyk (*Die europäische Kultur, die Intellektuellen und ihre Herausforderung durch den Faschismus*, p. 135—159), Mieczysław Nurek (*British Policy Towards the Scandinavian Countries et the Beginning of the 1930 s*, p. 119—134) și Marcin Kula, (*El ocase de la economía azucarera en el Brasil en el empalme de los siglos XVII y XVII*, p. 55—76).

Rețin, de asemenea, atenția rubricile *Recherche historique. Courants et structures*, în care Tomasz Naleczyk face un bilanț al cercetărilor istoricilor polonezi asupra istoriei Parti-

dului socialist polonez pînă în anul 1939 (p. 161—180), cele de recenzii și note (p. 181—279), precum și *Viața științifică*. În cadrul acesteia din urmă, un interes deosebit suscită problematica abordată cu prilejul Conferinței Comisiei medievale a Societății poloneze de istorie, care a avut loc la Pulawy, între 10 și 11 mai 1980, consacrată fărîmării feudale în Polonia și cu cel al aniversării a 500 de ani de la moartea lui Jan Długosz (p. 281—285)

Veniamin Ciobanu

„Annales. Économies. Sociétés. Civilisations”, t. 37, nr. 1—6, 1982.

Chiar dacă într-o zonă a istoriografiei universale a început „procesul *Analelor*” (asupra căruia atrage atenția Cl. S. Ingerflom), revista își continuă mersul înainte, definind o direcție de cercetare dintre cele mai fertile, mereu reînnoită prin articole, studii, dezbateri și dări de seamă. Volumul de față se interesează în acest sens de „puterea regală și ideea-lul politic” în evoluția spiritualității franceze, sondind cîntecele eroice, *chansons de gestes*, din sec. 12—13 (Dominique Boutet), morală magistraților (Colin Kaiser) și ideologia constituțională din sec. 16—17 (Sarah H. Madden). „Imaginarul social” formează o altă secțiune și, în cadrul ei, Janusz Tazbir analizează utopia populară în vechea Polonie, Aaron J. Gurevič reconstituie conștiința individuală și imaginea morții la începutul evului mediu, în timp ce Michel Vovelle anchetează istoriografia prilejuită în ultima vreme de motivul morții, semnalîndu-i profitul în relevarea mentalităților și a comportamentului în fața vieții. Istoria culturii e susținută de Dominique Briquel (inițierile grecești și ideologia indo-europeană), Daniel Roche (intelectualul la lucru), Jacques Le Brun (retorica în Europa modernă) și Ran Halevi care discută o nouă manieră de abordare a originii luminilor. Alte studii au în vedere feudalismul polonez (Karol Modzelewski), mișcările eretice din feudalismul timpuriu (Bronisław Geremek). O dezbateră privește istoria ligii pariziene între anii 1585—1594, o altă secțiune analizează, sub titlul „lumea rurală”, structurile agrare din Franța sec. 17—18, iar alta istorie socială în S.U.A. Spațiul dedicat istoriei universale mai este completat de un sondaj în istoria Rusiei și a Chinei contemporane și de „analiza factorială” a unui oraș unguresc de la mijlocul sec. 16.

În șirul unor preocupări atît de variate și bogate, un întreg volum (5—6) se oprește asupra istoriei vechi, mai ales în legătură cu problemele documentării și înnoirea interpretării. Ca de obicei, temele, sumar amintite aici, sînt însoțite de numeroase dări de seamă privind istoriografia din ultima vreme. Din natura temelor abordate, ca și din multitudinea contribuțiilor se înțelege că „noua istorie” ilustrată de cercetarea franceză este în plin avînt sau, cum spunea Marc Bloch, „en marche”. Experiența ei nu poate fi decît profitabilă pentru istoriografia întregii lumi.

Ștefan Lemny

„Bulletin de la Société d'Histoire Moderne”, Paris, LXXXI, 1982, 1—4, 48+48+48+48 p.

Menită să oglindească activitatea Societății de istorie modernă, buletinul cuprinde rapoarte și dezbateri demne de tot interesul, înlesnind o mai bună cunoaștere a vieții interne a breslei istoricilor. Interesul publicației se sprijină nu mai puțin pe numeroasele recenzii și note bibliografice, care iau, așa-zicînd, pulsul mișcării istoriografice actuale. Una din recenzii prezintă cartea Biancăi Valota, *Questiune agraria e vita politica in Romania (1907—1922) tra democrazia contadina e liberalismo autoritario*, Milano, 1979, 273 p. (Pierre Barral, 1, p. 30—31). Altele relev semnificația versiunii englezești a monografiei consacrate de C. C. Giurescu istoriei pădurilor din România (J.-Cl. Waquet, 1, 37—38) și contribuția adusă de Veniamin Ciobanu la cunoașterea relațiilor politice româno-polone (Jean Mycinski, 1, 38—39). Împreună cu listele de cărți primite, ele dau o imagine destul de pregnantă a spectrului tematic al istoriografiei contemporane. Interesantă e mai ales dezbateră despre ipoteza de lucru în istoria culturală pornind de la exemplul francez (Pascal Ory ș.a., în nr. 2, p. 6—13). O alta privește fenomenul pamfletar sub Ludovic XIII (nr. 3, p. 3—10). Analizele propuse și discuțiile sînt o bună lecție de metodă.

Al. Zub

„Comparative studies in society and history“, Cambridge University Press, 24, 1982, no. 1—4, 711 p.

Asociind istoriei antropologia și alte discipline umaniste, revista de studii comparative își sistematizează preocupările din acest an pe mai multe direcții: politică și religie; structură domestică; natura umană a materialismului; conflict social și cultură populară; discriminarea etnică; geneza statului; opinia istorică; genocidul; difuziunea culturală a gândirii freudiene; femeile în societate; război fără stat. Idei incitante, servite de un larg orizont documentar și de o metodologie care în ultimul sfert de secol a făcut progrese remarcabile.

Reținem câteva contribuții de un caracter mai general: *Soarta istoriei mentalităților în „Annales“* (André Burguière); *Receptarea psihanalizei în culturile vestice* (John C. Burnham); *Elitele politice și crearea statului* (José Murilo de Carvalho); *Știință, știință socială și istorie* (Greta Jones); *Spațiul domestic și societate* (R. J. Kratoska). Recenzii și note de lectură sporesc utilitatea volumului.

Al. Zub

„D.H. Bulletin d'information“, Société de démographie historique, Paris, 1981 (fevrier no 32, octobre, no 33, decembre no 34).

Buletinul de informație al Societății de demografie istorică din Paris, care apare de trei ori pe an, alături de revista Societății — „Annales de démographie historique“ — a căpătat un rol de seamă în cadrul cercetărilor de demografie istorică, datorat atât prestigiului colaboratorilor săi cât și conținutului său variat. Dărilor de seamă, anunțurile, dar și studiile, notele, dezbaterile, informațiile bibliografice ce le cuprinde sînt așteptate cu interes de specialiștii din toate țările.

Cuprinsul numerelor apărute în 1981 (nr. 32, 33 și 34) se adresează atât specialiștilor cât și amatorilor în cercetările de demografie istorică.

Numărul 32 se deschide cu rubrica *Assemblées* la care este înserată o informare privind ședința biroului executiv al Societății, din ianuarie 1981, consacrată desfășurării adunării generale și problemei publicațiilor și reuniunilor științifice ale Societății. Cu acest prilej s-a pus în discuție eventualitatea unei internaționalizări a Societății. În continuare sînt publicate raportul moral și financiar prezentate la adunarea generală și numele noilor membri aleși în birou.

La rubrica *Recherches en cours* este publicat studiul reputatului specialist francez Jacques Dupâquier (președinte al Societății, în urma alegerilor din ianuarie 1981): *Pour en savoir plus sur la mobilité géographique et sociale en France depuis 1800*, în care se propune o mare anchetă privind mobilitatea geografică și socială în Franța, în secolele XIX și XX, plecîndu-se de la un eșantion reprezentativ de 3 000 familii, constituite sub primul imperiu și urmărite în descendență masculină pînă în zilele noastre.

La *Dezbateri*, sub titlul: *Faut-il abandonner la reconstitution des familles?*, profesorul Louis Henry, inițiatorul și autorul metodelor și tehnicilor actuale folosite în domeniul demografiei istorice în toată lumea, ia în discuție lucrarea lui G. Leti: *Problèmes d'échantillonnage statistique dans les enquêtes de démographie historique*, tipărită în volumul colectiv *Démographie historique*, Presses Universitaires de France, 1979, 215 p.

Rubrica *Travaux* cuprinde un studiu de Anselm Zurfluh consacrat migrațiilor dintr-o localitate din inima Elveției, Altdorf, între anii 1648 și 1729.

La rubrica *Congrese și colocvii* este publicată tematica pe secții a colocviului „Démographie et destin de sous-population“, organizat de Asociația internațională a demografilor de limbă franceză, Liège, 21—23 septembrie 1981 și a celui din 28 noiembrie 1981: „Les entretiens de Malher“ (Mères et nourrissons, XVIIe—XIXe siècles), organizat de Societate.

Numărul 33 al Buletinului de informații începe cu diferite anunțuri relative la colocviul din 28 noiembrie 1981 și la organizarea unui stagiului de pregătire intensivă în demografia istorică, a studenților de la Facultățile de istorie, demografie, economie, sociologie și antropologie, între 26 octombrie—27 noiembrie 1981. De asemenea, se dă o relatare asupra reu-

niunii biroului Societății de demografie istorică din 12 iunie 1981 și asupra desfășurării ședinței secției de demografie istorică în cadrul celui de al XV-lea Congres internațional de științe istorice de la București (august 1980).

La rubrica *Travaux* sînt publicate trei studii interesante ca problematică și ca metodă de lucru (*Le mouvement démographique dans un bourg Auvergnat: Volvic (XVIIe—XXe siècles)* de P. Etienne; *Démographie historique et problèmes de calendrier: l'utilisation de l'informatique dans le calcul du jour de la semaine pour une date donnée*, de Jean Schuller și Marie-Noëlle Denis și *La pratique religieuse d'après les mouvements saisonniers des mariages et des baptêmes dans une paroisse du Haut-Nivernais (fin du XVIIe et XVIIIe siècles)* de Jacques Jarrior).

Numărul 34 este în întregime consacrat predării demografiei istorice în școală, mergînd pe linia vechilor preocupări ale Societății de a antrena pe profesorii de toate gradele, pe elevi și pe studenți la despușierea materialelor din arhivele franceze pentru reconstituirea a cît mai multe familii. În buletin se publică indicații privind: 1. izvoarele și conservarea lor (de Jacques Dupâquier); 2. extragerea datelor în mod sintetic fără fișe nominale (de François Lebrun); 3. extragerea datelor nominative pe fișe și reconstituirea familiilor (de Marcel Lachiver). Ca anexă sînt prezentate o notă asupra actelor de stare civilă (Marcel Lachiver), și alta asupra alcătuirii generațiilor (Jaques Barel), o bibliografie sumară și facsimile de fișe utilizate pentru extragerea datelor din registrele parohiale sau de stare civilă și pentru reconstituirea familiilor.

Fiecare număr din acest buletin se încheie cu o bibliografie selectivă și o listă de cărți primite.

Buletinul de informații D.H. este o publicație plină de viață, care evidențiază frumoasă activitate a Societății de demografie istorică, activitate animată de colaboratori de mare prestigiu. Firește, datorită acestui fapt publicația este în măsură să trezească interes pentru demografia istorică și să dea impulsuri cercetărilor viitoare în această direcție.

Ecaterina Negruți

„Dialogue”, revue d'études roumaines, Montpellier, 4—5/1980, 6—7/1981, 121 + 156 + 173 p.

Buletinul cercului de studii românești de pe lîngă Universitatea „Paul Valéry” din Montpellier continuă să dea curs unor preocupări deja bine conturate¹, cu privire la cultura populară și la diverse aspecte ale literaturii noastre moderne. Fasciculele 4—5/1980 și 6/1981, coordonate de Jacques Bouët, se ocupă de tradiția orală, cu atenția îndreptată spre rolul miraculosului. Prima reunește studii despre conceptul însuși de miraculos (Petrus Ursache), „miraculosul” „pneumatic” în basmul popular românesc (Val Cordon), un mit dualistic în folclorul nostru (I. P. Culianu), „arcalele miraculosului” (Jacques Bouët). Cîteva cercetări despre tradiția orală (Hélène Combes-Lenz, Danielle Musset) completează seria de studii, urmate de unele dări de seamă cu privire la congrese, colocvii și cărți de românică. A doua fasciculă continuă seria dedicată miraculosului (Val. Cordon, Marianne Mesnil, Liliane Alexandrescu, Hélène Combes-Lenz), cu o motivație preliminară („car à la lumière du merveilleux, c'est l'humain qui transparaît en filigrane”), adăugînd și un text despre personajul românesc la Malraux (Constantin Pavel). O rubrică nouă, de retrospective istorice, face loc unui articol despre Woodrow-Wilson și unirea Transilvaniei cu România (Keith Hitchins). Ultima fasciculă, coordonată de Jean Lacroix, semnatarul unui eseu despre spațiul imaginat, are în vedere aspecte ale avangardei noastre în artă, găzduind studii și documente cu privire la Ilarie Voronca și Benjamin Fondane (Carol Iancu), Urmuz (N. Crețu), suprarealismul românesc (O. S. Crohmălniceanu, Doru Scărlătescu), atitudinea criticii față de fenomenul avangardist (Florin Mihăilescu). În rubrică aparte se publică un comentariu despre Gérard de Nerval (Marina Mureșanu-Ionescu). În fine, la „retrospective”, un articol remarcabil despre importanța factorului demografic în renașterea națională românească datorat Ecaterinei Negruți. Remarcabile sînt și dările de seamă cu care se încheie noul număr al publicației.

Al Zub

¹ Pentru primele trei numere, vezi *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 837.

„The English Historical Review“, London, vol. XCVII, 1982, 960 p.

Venerabila publicație își imparte spațiul între articole, note și documente, dări de seamă, ultima rubrică fiind și cea mai cuprinzătoare. Cea dintâi, destinată studiilor de istorie, pare a acorda prioritate studiilor de istorie socială (Social History) și de demografie istorică, fără a neglija nici istoria politică. Ni se propun, așadar, articole despre semnificația actului din 1695 sub unghi demografic (Colin Brooks), politica impozitelor sub Tudor (J. D. Alsop), personalitatea lui Thomas Morus (G. D. Ramsay), Alonso Cárdenas și Parlamentul cel Lung (A. J. Loomie), dezertarea din armată la începutul sec. XIX (J. R. Diwidy), alegerile din Masivul Central (Franța) etc. Sociologia britanică e prezentă și ea sub unghi istoric (Reba N. Soffer). Sint studii riguroase, în care vechea erudiție britanică se aplică unor teme ce țin de noile orientări ale istoriografiei. De unde interesul pentru istoria unei discipline, mutații demografice, politică demografică ș.a. Istoricul român va fi însă interesat mai cu seamă de ampla rubrică de recenzii și note, concepută panoramic și destul de generoasă pentru a orienta interesele cele mai diverse.

Al Zub

„Forschung“. Mitteilungen der DFG, Bonn, 1—3/1982, 35+35+35 p.

Buletinul trimestrial editat de *Deutsche Forschungsgemeinschaft*, al cărei program de investigații multidisciplinare se bucură de o înaltă apreciere, manifestă predilecție pentru științele naturii și pentru cele „pozitive“, fără a sacrifica totuși interesul pentru istorie. Dietz-Rüdiger Moser se ocupă de originea creștină a carnavalului (*Von Teufeln und Hexen, Prinzen, Narren und Sündern*), Reiner Vollmar de contribuția cartografică a „indienilor“ la cucerirea Americii de Nord, H. Schipperges de o enciclopedie medicală din evul mediu târziu. O punte discretă între directiva tehnică a cercetărilor patronate și nevoia comunicării eu științele sociale.

Al Zub

„Histoire, économies et société“, Paris, I, 1982, 1—3.

O nouă revistă de istorie, cu un titlu ce amintește de a doua etapă a revistei *Annales* (*Annales, Économies, sociétés, civilisations*), e de natură să surprindă spiritele deja alarmate de agresiunea în creștere a informațiilor. Prevenind această nedumerire, Pierre Chaunu, unul din inițiatorii revistei (alături de François Caron, André Corvisier și François Crouzet), îi motivează necesitatea, invocând pluralitatea mijloacelor de expresie și nevoia de continuă înnoire a anchetei istorice. El respinge tirania modelelor, a școlilor, a teoriilor dominante, pentru a propune o deschidere continuă și a-și adjuca dreptul la opinie separată. „Aucun tribunal ne peut fonctionner sans appel“ (p. 3). Pledind deci pentru pluralism, P. Chaunu observă că „cercetările noastre sînt utilizabile la mai multe nivele“, materialul istoric putînd fi tratat și retratat mereu. Titlul noului periodic izvorăște din convingerea că istoria economică, în sens larg, reprezintă „sectorul“ care asigură mai ales înnoirea disciplinei noastre, motiv pentru care și regreta dispariția unei publicații pe cît de venerabile (fondată 1908) pe atît de utile ca *Revue économique et sociale*. Dar programul noii publicații se leagă mai ales de acela al *Analelor* (1929), pe care îl nuanțează, în sensul unei lărgiri tematice. Nu există nici un temei să excludem istoria militară și istoria diplomatică din cîmpul cercetării, pe motiv că altădată s-a abuzat de ele. Aceste direcții au și fost de altfel (André Corvisier, J.-B. Duroselle ș.a.) adînc înnoite. Condiția abordării lor, ca și a altor direcții, e să țină seama de perspectiva integratoare a *Istoriei*. „Nous n'excluons rien a priori, mais nous avons nos préférences“, declară P. Chaunu (p. 4), iar preferințele merg spre economic și social în sens larg. Față de orientarea unor istorici spre antropologie, dar fără metodă riguroasă și fără o definire clară a problematicii, noua revistă preferă să pună accent pe studiile care asociază modestia cu rigorea. Demografia istorică, civilizația materială, economia (fie și matematică) ar fi repuse în drepturile lor. „Al treilea nivel“, legitimat în ultimul deceniu ca parte a istoriei, intră și el în atenția redactorilor: „La culture peut et doit faire l'objet de rigoureuses analyses de contenu. L'ouverture sur les couches profondes

de la société et de la transmission de la culture que permettent d'atteindre des démarches inspirées de l'ethnologie et de l'anthropologie ne seront par écartées à condition que les résultats soient précis, quantifiables et rigoureux" (p. 5). Conferind durată științelor sociale, istoria conlucrează cu tot mai multe discipline, atentă acum la sugestiile biologiei și medicinei. Program vast, tinzând în mod expres să concerteze noile energii ale istoriografiei franceze și să le îndrumare spre sectoarele de cea mai înaltă „rentabilitate”. Primul an de apariție prezintă studii dintre cele mai variate, de la omul în Grecia antică (J. N. Corvisier) și vechiul Mexic (J. de Durand-Forest) la primele vaccinări în Franța secolului XIX (P. Darmond) și afacerile petroliere din secolul nostru (E. Bussiere). Studii asupra aristocrației în sec. XVI (D. Crouzet, J. Fayard), asupra mentalităților deductibile din arhivele notariale din aceeași epocă (J.-P. Poisson), arhive explorate și sub unghiul „infra-justiției” (Alfred Soman), completează gama de preocupări. Alte studii se referă la avocații Parlamentului din Paris între 1661 și 1715 (Martine Acerra), soldații invalizi în sec. XVIII (J.-P. Bois), cerșetori și poliști în aceeași epocă (Christian Romon), „economia justiției” (N. et Y. Castan), relațiile Franței cu Asia: 1730—1785 (Jean Meyer), compania Indiilor (G. Le Boudec). Perioada contemporană (în cronologia noastră) nu e nici ea neglijată: acordurile Blum-Byrnes (M. Margairaz), acțiunile lui Pierre Mendès-France (Ph. Mioche), planul Meyer (Fr. Caron), problemele petroliere în Franța secolului nostru (E. Bussiere), analiza contabilă a marilor întreprinderi (Dominique Barjot). Foarte interesant pentru istoria ideilor, studiul lui Denis Pichet: *Pourquoi Malthus?* Noua revistă se anunță astfel de la primul an deschisă și bogată în sugestii, finalitatea ei plasându-se, ponderatoare, pe direcția „noului val” din istoriografia franceză.

Al. Zub

„Histoire de l'histoire. Revue internationale”, Milano, I, 1982, 1, 153 p.

Emanație a Comisiei de istoria istoriografiei, creată cu ocazia Congresului Internațional de științe istorice de la București (1980), noua revistă se vrea „o tribună regulată, deschisă și autentic internațională”, la îndemâna celor preocupați de istoria acestei discipline, pe cit de controversată pe atât de necesară. Imprejurările care au dus la crearea amintitei comisii a C.I.S.H. sînt evocate de altfel în corpul revistei (Lucian Boia), alături de statute și de programul unor manifestări consonante: colocviu de istoria istoriografiei în Languedoc din sec. XVI (Montpellier, 1980); colocviu dedicat lui Federico Chabod și noii istoriografii italiene (Milano, 1983), congres internațional privind istoriografia la finele secolului XIX și începutul secolului XX (Montpellier, 1983). Sub formă de memoriu, Olivier Motte subscie un veritabil program de viitor al Comisiei, ocupîndu-se de cadrul instituțional, aparatul metodologic și instrumentele de lucru, de care aceasta are nevoie pentru a promova o rodnică activitate de echipă. Revista pe care Comisia o editează (biroul ei formează totodată și comitetul de direcție: L. Boia, Ch.-O. Carbonell, K. G. Faber, A. F. Grabski, G. G. Iggers, H. Schleier, Bianca Valota) cuprinde în acest prim număr, dedicat amintirii lui Michel François, unul dintre marii susținători ai Comisiei, o pledoarie a președintelui în funcțiune, Ch.-O. Carbonell, pentru o istorie a istoriografiei, înțeleasă nu ca disciplină auxiliară a istoriei, ci ca un capitol aparte al acesteia, unul în care se reflectă toate reprezentările trecutului. Izgonită de către sceptici din imperiul ei tradițional, Clio tot ar găsi un refugiu în istoria... istoriei, ca disciplină specifică, autonomă și pasionantă. Conștiința lacunelor și a îngustimii oricărei perspective nu trebuie să descurajeze efortul de a înțelege devenirea acestei discipline cumulare și globalizante. Este și o fugară schiță a principalelor direcții în raport cu istoria istoriografiei, de la Croce la marxism, „noua istorie” și „noua logică” etc., schiță legitimată de o sinteză anterioară: *Historiographie* (1981). O schiță despre înțetărirea romantismului cu spiritul critic în istoriografia română la finele sec. XIX și începutul sec. XX subscie Lucian Boia, în timp ce Zhang Zhi-Lian se ocupă (*Reform or Revolution*) de perspectiva istoricilor chinezi asupra Revoluției franceze în pragul secolului nostru. O sistematizare utilă a dezbaterilor privind istoria ca știință întreprinde Fulvio Tessitore, întemeiat pe datele oferite de principalii protagoniști occidentali din a doua jumătate a secolului trecut. Observații pe marginea raportului dintre istorie și biografie, cu ocazia unui seminar milanese pe această temă (1981) subscie Bianca Valota, în timp ce substratul ideologic al istoriografiei din sec. XVII, cercetat de Orest Ranum într-o carte (*Artisans of Glory*) alimentează alte observații (Jean Meyer). Cîteva note critice și dări de seamă (îndeosebi studii italiene și franceze de istoria gîndirii istorice) alcătuiesc încă un

compartiment al revistei, unul care în viitor ar putea fi extins cu profit, după cum celelalte ar putea deveni mai interesante prin analize privitoare la alte spații. Cîteva numere tematice anunță preocupări de adîncire a dezbaterilor.

Al. Zub

„Humboldtiana“, Bonn, 1980, 131 p.; 1981, 128 p.

Creată în 1860 ca așezămînt particular, asumată de stat în 1925, reorganizată în 1953, după o scurtă întrerupere, fundația „Alexander von Humboldt“ își continuă cu succes programul de sprijinire a cercetării științifice în multiple domenii. Rezultatele se pot întrezări, în mare, din buletinul *Humboldtiana* pe care ea îl scoate anual, sistematizînd bibliografic lucrările publicate de stipendiații și premiații săi. Materia e divizată în trei secțiuni (*Geisteswissenschaften*, *Naturwissenschaften*, *Ingenieurwissenschaften*), din care istoricii vor beneficia mai ales de informațiile cuprinse în cea mijlocie și îndeosebi de cele privitoare la arheologie și științe istorice. Ele atestă eforturi de aplicare a noilor metode și tehnici științifice, cum e cazul radiocarbonului în bronzul european (dr. Anthony F. Harding) sau estimările cantitative în studiile de istorie social-economică. De reținut, în ce ne privește, studiul despre necropola romano-bizantină din *Callatis* de Constantin Preda (1980). Accentul cade, sub unghi cantitativ, pe studiile de istorie modernă și contemporană, atenția cercetătorilor fiind captată îndeosebi de evoluțiile mai apropiate de noi. „Radiografia“ nu e completă desigur, dar ea e semnificativă pentru orientarea tematică a tinerei generații de istorici. Completînd astfel de o manieră utilă periodicele *Mitteilungen* ale Fundației, *Humboldtiana* informează pe cei interesați asupra unor direcții de cercetare semnificative.

Al. Zub

„Jahrbücher für Geschichte Osteuropas“, Wiesbaden, Band 29, 1981, Hefte 1—4,

Ponderea tematicii cade asupra istoriei U.R.S.S. Incidentul sînt acroșate subiecte de istoria centrului și a sud-estului european, inclusiv a României. Ne-au reținut atenția, între altele, articolele privitoare la istoriografia popoarelor neruse ale R.S.F.S.R. (1981, Heft 1, p. 53—79), cele mai vechi sigilii ale orașelor moldovenesti (Renate Möhlenkamp, 1981, Heft 3, p. 337—365), istoriografia bulgară (1981, Heft 3, p. 412—435), pentru ce a vrut Kara Mustafa să cucerească Viena (1981, Heft 4, p. 494—514), studiu solid documentat, cu o notabilă solușire a istoriografiei române, dar fără surse otomane.

Cîteva recenzii merită atenția noastră particulară. Renate Möhlenkamp referă asupra lucrării lui Dan Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.* (1981, Heft 1, p. 135—137) și a volumului *Relațiile slavo-voiohe* (1981, Heft 1, p. 138—139). În fascicula a doua din 1981 sînt prezentate: culegerea de studii *Politică internă și externă. Primat sau interdependență?* (p. 260—262), volumele *Declinul ordinii europene bismarckiene* (p. 272—273), *Cercetări balcanistice* (în U.R.S.S., p. 300), *Basarabia și mișcarea grecească de eliberare națională* (p. 304—305).

Volumul al treilea al anului 1981 cuprinde cîteva recenzii de cel mai mare interes pentru noi. Manfred Stoy referă (p. 460—462) asupra lucrărilor primului colocviu româno-olandez de istorie, lucrări editate de A. P. van Goudoever, iar Max D. Peyfuss ne prezintă (p. 463—464) cartea *Relațiile diplomatice și economice între Austro-Ungaria și România în anii 1875—1888*, autor Uta Bindeiter. În același volum (p. 462—463), Dionisie Ghermani recenziază lucrările *Diplomației Unirii* (D. Vitcu) și *Epoca Unirii* (Dan Berindei). Recenzentul lasă impresia relei voințe căci, cum altfel putem gîndi cînd, pe de o parte, el reproșează lui D. Vitcu ignorarea unor nume de diplomați ai Unirii, iar pe de altă parte, consideră inadecvată utilizarea termenului de activitate diplomatică pentru Moldova și Țara Românească, care nu au fost state suverane pînă în 1878. După opinia noastră, este „o punere la punct“ superfluă. Nu a avut România o activitate diplomatică pînă la 1878? Pîncipatele Române, apoi Pîncipatele Române-Unite și România pînă la 1878 au beneficiat de un statut juridico-politic internațional particular, care nu excludea o diplomație fie și oficioasă. Cum am explica altfel încheierea atîtor convenții internaționale, inclusiv cea cu

Austro-Ungaria din 1875? Să nu știe recenzentul că pînă și marii emigrații polone de după 1831 i s-a recunoscut tacit un statut „diplomatic”, deși Polonia dispăruse ca stat în 1795? Diplomație oficială (a unui stat suveran) și diplomație oficioasă; aceasta din urmă este însă tot diplomație. Dionisie Ghermani este la curent cu producția istoriografică românească, pe care o face frecvent cunoscută în străinătate. De această dată ne-a surprins prin lipsa de adresă a observațiilor sale. Noi și, ceea ce este mai important, nu numai noi am văzut în *Epoca Unirii* a lui Dan Berindei o nouă carte, solidă, incitantă și nu o compilație a scrierilor istoricului pe aceeași temă. În sfîrșit, în același volum (1981, 3) Max D. Peyfuss, ca întotdeauna în problemă, deci pertinent în considerațiile sale, include o notiță relativă la studiul lui Ekkehard Völkl, *Principatul românesc Moldova și slavii de est în secolele XV—XVII*, Wiesbaden, 1975, 123 p.

L. Boicu

„The Journal of American History”, Vol. 68, No. 1, June 1981; Vol. 68, No. 2, September 1981; Vol. 68, No. 3, December 1981; Vol. 68, No. 4, March 1982, Bloomington (Indiana, U.S.A.), 1 100 p.

Apărind în continuarea nemijlocită a lui *The Mississippi Valley Historical Review*, *The Journal of American History* se publică, cu periodicitate trimestrială, sub egida Organizației istoricilor americani, responsabilitatea directă aparținînd unui comitet de redacție ce reunește nume de primă mărime ale unor universitari americani — Walter LaFeber (Cornell University), Paul S. Boyer (University of Wisconsin), Stanley Engerman (University of Rochester), Kathleen N. Conzen (University of Chicago), Robert R. Dykstra (State University of New York) ș.a. Fiecare număr este bine structurat și reflectă cu precizie stadiul și problematica istoriografiei americane contemporane. Astfel, de regulă, un prim compartiment cuprinde cinci—șapte studii, iar următorul, depășindu-l categoric în privința spațiului grafic pe precedentul, este rezervat recenziilor pe marginea cărților privind istoria S.U.A. (generală și locală, urbană și rurală, trecutul negrilor, indienilor și al celorlalte comunități, istorie culturală și militară, relații externe, America în contextul politicii mondiale etc.); cu titlu de exemplu, consemnăm că volumul 3/December 1981 include nu mai puțin de 110 recenzii pe tot atâtea pagini, în vreme ce volumul 4/March 1982, cuprinde 95 de recenzii, ocupînd peste 90 de pagini, adică, fiecare dată, aproximativ 50% din spațiul grafic al oricărui număr. Dintre studiile apărute în volumul 68, se impun atenției cele consacrate unor probleme de istoriografie (Michael H. Ebner, *Urban History: Retrospect and Prospect*, 1/1981, pp. 69—84; Harry N. Scheiber, *American Constitutional History and the New Legal History: Complementary Themes in Two Modes*, 2/1981, pp. 337—350), fondării celebrului organism al lui Edgar Hoover (cf. David Williams, *The Bureau of Investigation and Its Critics, 1919—1921: The Origins of Federal Political Surveillance*, 3/1981, pp. 560—579), ori dificultului și controversatului deceniu al IV-lea din istoria Americii (vezi îndeosebi: David E. Hamilton, *Herbert Hoover and the Great Drought of 1930*, 4/1982, pp. 850—875; A. Cash Koeniger, *The New Deal and the States: Roosevelt versus the Byrd Organization in Virginia*, idem, pp. 876—896). Epoca ultimei mari conflagrații și, mai cu seamă, consecințele ei pe planul politicii mondiale a S.U.A. sint acoperite de mai multe studii, dintre care unul este de cel mai mare interes, mai ales că privește situația Europei răsăritene și, implicit, România (Eduard Mark, *American Policy toward Eastern Europe and the Origins of the Cold War, 1941—1946: An Alternative Interpretation*, 2/1981, pp. 313—336). Eduard Mark dezbate nu numai problema în sine ci și extrem de bogata literatură americană de referință, avansînd, asemenea reprezentanților curentului „noii stîngi” în studierea politicii externe a Washingtonului în perioada contemporană, un punct de vedere original ce nu ține seama de opinia înusită aproape fără reticențe de majoritatea specialiștilor, și anume că chestiunile Europei de Est au minat dintru început unitatea Marii Alianțe a puterilor antifasciste din vremea războiului, prevestind încă de prin 1941 originile „războiului rece” ce a succedat nemijlocit conflagrației secolului dintre 1939 și 1945; în contextul precizat, autorul nu trece peste responsabilitățile americane în evoluția cunoscută a evenimentelor, iar demonstrația sa converge spre concluzia („alternativă” aserțiunii răspîndite pînă acum) că importanța Europei răsăritene a fost „mai degrabă derivativă decît intrinsecă” (p. 332) la originea deciziei Casei Albe de-a se implica în „războiul rece”, factorul esențial rezidînd în considerentele de politică mondială a S.U.A. și îndeosebi de opțiune pentru Europa de Vest

(*passim*). În sfârșit, Mary S. McAuliffe comentează ultimele lucrări avîndu-l ca erou pe D. D. Eisenhower, ca șef al executivului american (*Eisenhower, the President*, 3/1981, pp. 625—632), dintre numeroasele apariții preferindu-le pe cele datorate lui Robert A. Divine (*Eisenhower and the Cold War*, New York, 1981), Blanche Wiesen Cook (*The Declassified Eisenhower: A Divided Legacy*, Garden City, N. Y., 1981) și Stephen E. Ambrose (*Ike's Spies: Eisenhower and the Espionage Establishment*, Garden City, N. Y., 1981).

Rubricii de recenzii, la care ne-am referit deja, editorii revistei îi adaugă și altele ce îngăduie, periodic, făurirea unei imagini cvasi-complete în privința producției istoriografice americane. Astfel, rubrica *Book Notes* reprezintă de fapt o listă a cărților de istorie nerecenzate, după cum o alta (*Recent Articles*) inseriază, evident, materialele răspindite prin publicațiile de specialitate, pe teme diverse: istorie generală, arhivistică și bibliografie, agricultură, artă și arhitectură, istoria negrilor, afaceri și economie, războiul civil și reconstrucția, epoca colonială și pre-națională, demografie, educație, politică externă, imigrație, istoria indienilor, istorie constituțională și militară, religie și istorie politică, știință, medicină și tehnologie, teorie și metodologie etc. Tot sistematizate pe mari capitole, cele mai recente teze de doctorat în științele istorice sînt comunicate cititorului. Un compartiment special al revistei este consacrat vieții științifice în domeniul istoriografiei americane.

The Journal of American History se impune în ansamblu ca o excelentă publicație de specialitate, stînd cu demnitate alături de *The American Historical Review*.

Gh. Buzatu

„Mitteilungen“, Bonn, Heft 39, 1981, 72 p.; Heft 40, 1982, 72 p.

Ultimele fascicule din periodicul Fundației „Alexander von Humboldt” continuă să țină pe cei interesați la curent cu problemele cercetării, așa cum acestea rezultă din experiența mai nouă a prestigiosului așezămînt. Renumitul istoric Theodor Schider pledează, într-un text, pentru unitatea dintre cercetare și învățămînt (39/1981), iar Werner Knopp se ocupă în altul de Prusia ca destin istoric, în timp ce Katharina Mommsen explorează afinitățile lui Goethe cu islamismul (40/1982). O interesantă sinteză asupra științei literaturii în Germania de Vest subscrisă Richard Brinkmann, fără a ignora, problemele de metodă și ecoul înregistrat peste hotare, iar Hanno Beck, reputatul monografist al lui Al. v. Humboldt, propune detalii noi cu privire la cercetările marelui explorator, oprindu-se acum la peisaje, profile și hărți. Firește, rostul publicației este, în primul rînd, să informeze asupra activității ce se desfășoară în vasta rețea de cercetare patronată de fundația humboldtiană.

Al. Zub

„Philosophy and History“, Tübingen, XV, 1982, 1—2, 192 p.

Publicație menită să prezinte sub formă de recenzii studiile de filosofie, istorie și cultură de limbă germană, *Philosophy and History* continuă să propună rezultatele mai de seamă ale cercetărilor întreprinse în spațiul german, fie că e vorba de cărți sau de studii apărute în revistele din ultimul timp. Ea constituie, pentru istoric, un bun mijloc de a cunoaște direcțiile teoretice și metodologice actuale, avertizînd *ipso facto* asupra unui anumit proces de înnoire pe care îl traversează acum istoriografia germană. Firește, selecția e parcimonioasă, imaginea fragmentară.

Al. Zub

„Revue d'histoire moderne et contemporaine“, Paris, XXIX, 1982, 1—4, 704 p.

Revista Societății de istorie modernă, condusă acum de Pierre Milza, are aceeași diviziune tripartită, distingînd între studii, „mélanges” și dări de seamă. Prima categorie relevă preocupări foarte diverse, cele mai multe urmărind aspecte concrete de viață socială, men-

ralități, idei. Domină directiva „antropologică”. Ni se propun astfel sondaje în lumea „pikpockets”-ilor parizien din sec. XVII (Patrice Peveri), a delicvenței în „poca romantismului” (F. Gasnault), a cărții confesionale (E. François), a clerului parohial (D. Iulia, M. McKee) etc. Istoria agrară sub vechiul regim (S. Fiette), istoria finanțelor de la 1789 până la 1865 (P.-Fr. Pinaud), istoria mișcării muncitorești europene (J. Michel, Ch. Engrand) recomandă o altă direcție a cercetării, direcție la care trebuie să adăugăm pe aceea privind istoria politică de după ultima conflagrație mondială. Un interesant studiu se dedică planului formulat de J.-F. Kennedy de a „solidariza” Europa (Denise Artaud), iar un altul politicii externe a României în primii ani după armistițiu (Pierre du Bois). A doua rubrică recomandă contribuții privitoare la rolul femeii în familie și societate (M. Bernos), „afacerea Dreyfus” (Allan Mitchell), presa cotidiană franceză în sec. XX (A.-J. Tudesq), patriotism și noblete sub Ludovic XIV (J.-P. Labatut), relația dintre Pierre Leroux, Proudhon, Marx și Juarès (J. Viard) etc. Tematică variată, deci, ca și aceea oglindită în dările de seamă din ultima rubrică. Două necroloage sînt iarăși de semnalat: *André Armengaud* (de M. Lachiner) și *Albert Soboul* (de J. Bruhat), ultimul fiind bine cunoscut prin studiile întreprinse asupra Revoluției franceze.

Al. Zub

„Revue des sciences morales et politiques”, Paris, 137-e, 1982, no. 1—3, 560 p.

Scos într-o nouă formulă, sub direcția lui Bernard Chenot, Buletinul Academiei de Științe Morale și Politice continuă să publice, organizindu-le tematic, comunicările obișnuite și dezbaterile respective. Probleme de politică contemporană alimentează prima fasciculă, reunind semnături de prestigiu: Alfred Grosser, Général Maurin, Pierre Massé, J. Chapsal, Fr. Valéry ș.a. Reținem din ele studiul *Paul Valéry și politica* (de François Valéry). Noi aspecte ale relațiilor internaționale constituie materia celei de a doua, asigurată de M. Bertrand, J. Colomb etc. Următoarea comportă un număr mai puțin structurat, învecinind contribuții despre „conciliatorii Franței” (Pierre Bellet), opțiunile politice ale lui Pasteur (Maurice Valléry-Radot), „înălțarea” Pacificului (R. Servoise), perspectiva actuală a dezvoltării Africii (Luc Durand-Réville). Incitante, ca totdeauna, observațiile la comunicări și dările de seamă de la sfîrșitul fiecărei fascicule.

Al. Zub

„The Slavonic and East European Review”, London, vol. 60, nr. 1 (ianuarie) — 4 (octombrie), 1982.

Ancorată în istoria (în înțelesul ei atotcuprinzător) estului și sud-estului european, revista engleză continuă să publice studii și note (inclusiv bibliografice) de interes general. Am reținut cu deosebire articolul privitor la *conceptul de naționalitate în secolul al XIX-lea în Rusia* (nr. 1, p. 44—62) și recenzia plină de admirație a lui Dennis Deletant la al IX-lea volum al operei lui Mihai Eminescu (Editura Academiei, 1980), recenzie publicată în nr. 2, 1982, p. 281. Aceluiași consecvent „românist”, D. Deletant, lector de limbă și literatură română la Universitatea din Londra, îi datorăm și studiul (prima parte) consacrat tiparnițelor și tipăriturilor românești în secolul al XVII-lea (nr. 4, p. 481—499). Autorul remarcă interesul pe care-l prezintă (și sub raportul temei care face obiectul preocupărilor sale) secolul al XVII-lea, cînd se face trecerea în biserică de la faza de limbă slavonă la cea greacă, apoi românească, cînd în Moldova, Țara Românească și Transilvania „producția de carte”, după un îndelungat monopol al bisericii, face loc nu numai inițiativelor domnești, ci și ale boierilor. Sint trecute în revistă toate tiparnițele și tipăriturile, de la *Paraclisul Precistei* (Govora, 1639) la prima carte de filosofie românească, cea a lui Dimitrie Cantemir: *Divanul sau gilceava înțeleptului cu lumea*. Sint scoase în evidență puternicile legături între provinciile românești (Moldova, Țara Românească și Transilvania) și cele dintre acestea din urmă și spațiul ortodox din afara lor. Notăm că acest studiu este o continuare a celui intitulat *O privire generală asupra tiparnițelor și tipăriturilor românești în secolul al XVI-lea*, publicat în aceeași revistă, vol. LIII, no. 131, 1975, p. 161—174.

L. Boicu

„Zeitschrift für Kulturaustausch“, Stuttgart, 30. Jg., 1980, 534 p.; 31 Jg., 1981, 484 p.; 32 Jg., 1982, 458 p.

Revista editată de Institutul german pentru relații cu străinătatea de la Stuttgart face un bun serviciu punând în discuție, cu participare largă, probleme culturale de interes comun*. Cu fiecare nouă fasciculă, ea își fixează atenția fie asupra unei arii etnoculturale, fie asupra unei chestiuni de rezonanță actuală, uneori acută.

Un colocviu dedicat Americii Latine (1979) și o „săptămână“ culturală din același an (Achern) alimentează prima fasciculă a revistei pe 1980. Se evocă dificultățile de cunoaștere a unei lumi străine, clișeele și prejudecățile ce împiedică o mai bună cunoaștere între germani și latino-americani (Wolf Grabendorff). Imaginea săurită reciproc a unei lumi despre cealaltă o pun în discuție mai mulți analiști (Julio Ricci, Marcus Aguinis, Alberto Wagner de Reyna ș.a.). De la imaginea vehiculată prin manuale pînă la examinarea erorilor curente cu privire la acea imagine, o multitudine de probleme se reflectă în sumar sub semnătura lui H.-A. Steger, M. Wöhleke, F. M. Perez, W. Hahn, R. Stavenhagens ș.a. A doua fasciculă, urmărind aceeași paralelă între două spații etnoculturale, e dedicată raporturilor germano-japoneze. Corectarea clișeelelor instalate în timp, privirea directă și comprehensivă a realităților, o definire cât mai exactă a acestora este ceea ce urmărește într-un text sau altul. Imaginea germană a Japoniei (Fritz van Briessen, Shingo Yoihida ș.a.) și imaginea niponă a Germaniei (Fritz Oplitz ș.a.) interesează în primul rînd. Se disting apoi aspecte privitoare la mentalitatea economică, atitudinea presei, structuri administrative etc. O bibliografie de orientare completează demersul. Următoarea fasciculă se ocupă de literatura tradițională din Africa sudafricană, autor fiind Werner F. Bonin, un binecunoscut africanolog, cu preocupări de psihologie, etnografie și istoria religiilor. Cealaltă, care încheie anul, privește literatura africană de azi și adună contribuțiile a numeroși specialiști.

Primele două numere din anul 1981 au ca temă factorii interni ai politicii culturale externe în sec. XIX—XX: temă pasionantă, la elucidarea căreia își dau contribuția P. Alter, R. v. Bruch, K. Düwell, R. M. Emge, J. Hoffmann, U. Littmann, E. Mai, K. J. Partsch, G. A. Ritter, G. Weidenfeller, L. Wiese-Schorn, B. C. Witte, cei mai mulți autori referindu-se chiar la spațiul german. Ambele fascicule ar merita o discuție aprofundată, fiind vorba în analizele întreprinse de probleme de istorie universală sub unghiul relațiilor de cultură. Următoarea fasciculă e dedicată integral turelor din Germania, într-un moment cînd numeroși *gastarbeiteri* de această origine ridică atîtea probleme în societatea vestgermană. Sint contribuții subscrise de H. Akder, K. Baudach, K. Binswanger, A. Elçi, G. Endruweit (*Integration oder Interkulturation?*), L. Funcke (*Integration oder Rückkehrdoppelte Illusion?*), A. Gitzme, H. Hemmersbach, B. Joerges, D. Karsten, M.-Ş. Keçic, H.-J. Klein, A. Kudat, B. Nauck, A. Ören, Y. Pazarkaya, M. Werth, C. Wilpert, N. Yalçintas. Texte adesea dramatice prin acuitatea dilemelor pe care le formulează. Ultima fasciculă privește destinul contemporan al țiganilor (*Sinti und Roma — ein Volk auf dem Wege zu sich selbst*), avînd ca semnatori pe T. A. Acton, P. Berneiser, T. Böhmer, H. Eichberg, F. Greussing, H. Pankok, I. Kanafovska, G. Puxon, R. Rose, G. F. Rüdiger, R. Schlüter, F. Wirbel, S. A. Wolf, T. Zülch. Și aici texte dramatice care încep prin a pune în discuție legitimitatea unei discipline care să se ocupe de țigănimă.

Aceeași preocupare de a identifica și circumscrie probleme stringente, uneori dramatice, ale contemporaneității pe tărîm (nu numai) cultural se observă și în fasciculele din 1982. Prima are ca temă: tehnologii și medii ca sarcină internațională de viitor, temă dezbătută la colocviul din Stuttgart (21—22 oct. 1981). Sint analize propuse de W. Kaiser, F. Müller-Römer, U. Lohmar, H. Lhoest, J. A. Frowein, H. Kimmel, E. Haas, G. Weller, E. Brandt ș.a. O bibliografie selectivă și recenzii adecvate completează fascicula. Următoarea e dedicată fenomenului japonez contemporan, pus sub semnul dilemei: enigmă sau prototip (*Rätsel oder Vorbild?*). Sint rezultatele simpozionului germano-nipon ținut la 8—10 ian. 1982 (Christiane și Fritz van Briessen, G. Diehl, J. Glaubitz, K. Groech, M. Hättich, K. Hane, W. Ignée, P. Kevenhörster, W. Kraus, S. Kuraku, M. Pohl, G. Rahn, M. Rehs (editorul fasciculei), K. Sanc, D. Schneidewind, H. Schwalbe, U. Teichler, B. Yoshino. Note de lectură și o bibliografie tematică întregesc imaginea Japoniei de azi cu problemele și exemplaritatea ei. Al treilea număr reunește comunicările făcute la colocviul „Paul Celan“ (București, 1981) de către Marcel Aderca, Allean Beda, Maria Banuș, Fritz Bartsch, Ion Caraiion, Nina Cassian, O. S. Crohmălniceanu, Horia Deleanu, Christiane Heuline, Luise Kehr, Alfred Kittner, Martin Uwe, Bianca Rosenthal, Werner Löllner, Petre Solomon, H. Stiehler.

* Vezi *AIIAI*, XVII, 1980, p. 871.

O vastă bibliografie a scriitorului conferă fasciculei și o valoare de instrument de lucru. Ultimul număr e dedicat fenomenului emigrării germane în spațiul american de la 1683 încoace și cuprinde contribuții de un real interes semnate de H. Bickelmann, A. Bretting, M. Just, G. Moltmann, Ingrid Schöberl. O bogată ilustrație îi sporește valoarea. Ca și în anii precedenți, *ZfK* face un bun serviciu comunicării între popoare, abordând teme a căror cunoaștere e menită a pune în lumină caracterul extrem de complex al lumii moderne și nevoia de a găsi mereu punți între diferitele entități geopolitice și etnoculturale.

Al. Zub

„Zeitschrift für Ostforschung”, Marburg/Lahn, 30. Jg., 1981, 1—2, 320 p.

Scoasă sub egida Institutului „J. G. Herder” și dedicată în acest an profesorului Bernhard Stasiewski, revista de studii privitoare la Europa central-răsăriteană cuprinde rezultatele unor cercetări relative la acest spațiu al interferențelor (Boemia, Silezia, Polonia apuseană), avînd ca autori pe Fr. Prinz, L. Petry, H.-J. Karp, D. Wojtecki, L. Dralle, P. Korzec ș.a. O rubrică de comunicări și rapoarte informează asupra stadiului cercetărilor într-un spațiu etnocultural sau altul, iar una de recenzii ține la curent pe cei interesați cu noile rezultate: instrumente de lucru, studii, sinteze. O bibliografie a Lituaniei pe ultimii doi ani încheie în mod util volumul.

Al. Zub

COLOCVIILE SLOVACO-ROMÂN (NITRA, 1—2 OCTOMBRIE 1980)
ȘI ROMANO-SLOVAC (BUCUREȘTI, 3—7 NOIEMBRIE 1981)

Manifestările științifice organizate la Nitra și București în anii 1980 și 1981 au fost inițiate de Academia de Științe Sociale și Politice a R.S.R. și Institutul de arheologie al Academiei de Științe Slovace și se înscriu în rîndul diferitelor acțiuni inițiate de Comisia bilaterală româno-slovacă de istorie.

Problematica acestor colocvii, „Geto-dacii lui Burebista, populații celtice și civilizații din centrul și sud-estul Europei în mileniul I î.e.n.” (Nitra 1—2 octombrie 1980) și „Civilizația traco-geto-dacică și răspîndirea ei în bazinul Dunării mijlocii” (București, 3—7 noiembrie 1981), a fost dezbătută de cercetătorii români și slovaci, care au prezentat lucrări bazate pe cercetări mai vechi sau mai noi de pe teritoriul R.S.R. și din anumite regiuni din R. S. Cehoslovacă.

La primul colocviu, țara noastră a fost reprezentată de o delegație alcătuită din C. Preda și A. Vulpe de la Institutul de arheologie din București și S. Teodor de la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, precum și de I. Murg, consulul general al R.S.R. la Bratislava, care a deschis lucrările colocviului cu o comunicare privind procesul formării poporului român.

Cercetătorii slovaci au expus comunicări referitoare la probleme speciale prilejuite de descoperirile arheologice din diferite localități slovace. De un deosebit interes au fost comunicările prezentate de cercetătorii Institutului de arheologie din Nitra (dr. K. Pieta „Problema cercetărilor dacice în Slovacia”; dr. A. Točík „Așezarea celto-dacică de la Nitrianski Hradok” și dr. B. Benadik „Descoperirile arheologice de la Zemplin”), toate avînd ca punct de plecare rezultatele cercetărilor arheologice efectuate ani la rînd în așezări și necropole celto-dacice de la Nitra, Nitrianski Hradok, Zemplin, Bratislava, Devin, Vyapy-Opatova ș.a.

Din prezentările făcute a reieșit cu pregnanță că majoritatea descoperirilor dacice din Slovacia aparțin perioadei „clasice” a acestei culturi, adică Laténul tîrziu și începutul epocii romane, datată, în general, începînd cu secolul I î.e.n. Prezența elementelor dacice în așezări și necropolele în discuție, a fost pusă în legătură cu momentul extinderii spațiului locuit de această populație în vremea domniei lui Burebista, întrucît nu există dovezi sigure despre o louire mai veche dacică în aceste obiective.

În unele regiuni din sudul și estul Slovaciei a existat un fond autohton hallstattian tîrziu (Chotin-Kustanoviče), în care unii cercetători (M. Dušek și I. H. Crișan) includ ca element etnic de bază „elementul tracic”, ipoteză asupra căreia se mai fac numeroase discuții. S-a remarcat că acest element nu poate fi urmărit în perioada celtică sau mai tîrziu, în același loc. Cercetătorul slovac A. Točík a observat încă din anul 1959 și a accentuat din nou la acest colocviu, existența a două etape succesive în dezvoltarea culturii dacice din Slovacia. O perioadă mai veche care corespunde cu distrugerea de către daci a cetății celtice de la Bratislava, în primele decenii ale secolului I î.e.n. și imediat după aceea a cetății de la Devin. Perioada următoare, care începe după anul 60 î.e.n. și durează pînă în a doua jumătate a secolului I e.n., este caracterizată în obiectivele cercetate (circa 30 așezări și necropole), printr-un conglomerat etnic format din daci, marcomani, sarmați ș.a. cu numeroase influențe din cultura Przeworsk. Timp de aproape două secole, într-o arie destul de întinsă din Slovacia, populația dacică a conviețuit cu populația locală, construind chiar

cețaji în aceeași tehnică și cu aceleași metode ca în interiorul Daciei. Elemente și influențe ale culturii geto-dacice se păstrează atât în nordul Slovaciei în cadrul culturii Puchov, alături de elemente celtice și germanice, ilustrate prin descoperirile din așezările fortificate de la Liptovskaia—Mara cit și în regiunile din sud-vest ca la Zemplin de exemplu, unde s-a descoperit un numeros material de caracter germano-dacic, celto-dacic și importuri romane (cultura Lipița).

Cercetătorii slovaci care au dezbătut această problemă în cadrul colocviului au prezentat și un frumos material ilustrativ, în special detalii de la unele construcții din piatră, vase caracteristice culturii geto-dacice lucrate cu mina și la roată, ceramică pictată etc., de la Nitra, Nitrianski Hradok, Zemplin, Liptovskaia Mara.

O altă categorie importantă de descoperiri arheologice, monedele geto-dacice, au făcut obiectul unei interesante comunicări a cercetătoarei Eva Kolníková, care a prezentat monede aparținând tipurilor Vîrteju și Inotești, accentuînd asupra importanței unui bogat depozit de acest tip descoperit la Priečie, situat în zona de puternică influență dacică în secolele I î.e.n.—I e.n.

Referitor la perpetuarea tradițiilor dacice în perioada romană în zona slovacă, dr. T. Kolník s-a referit la inscripția care semnalează pe „interpret Dacorum” legiunea I Adiutrix de la Brigetio, situată la nord de limesul dacic. Alături de acest cunoscut document al continuității dacice, el a amintit numeroase descoperiri din cultura Lipița, grupate în jurul Tisei cu analogii în Transilvania, reprezentînd simbioza dintre elementele dacice, celtice și Przeworsk și apreciază asupra proporției mari de ceramică cenușie lucrată la roată care se datorește contactului permanent și chiar a prezenței populației dacice. Interpretul dac era folosit de romani în relațiile lor cu această populație alogenă, în special în zona exterioară a limesului.

Participanții români la colocviul de la Nitra, au expus comunicări referitoare la aspectul istoric și arheologic al civilizației geto-dacice în epoca lui Burebista (izvoare scrise, așezări deschise și fortificate de pe întreg teritoriul Daciei, materiale arheologice semnificative, descoperiri monetare), care s-au bucurat de un deosebit interes din partea cercetătorilor slovaci. De asemenea, membrii delegației române au luat parte la discuții pe marginea unor comunicări, argumentîndu-și intervențiile cu datele noi obținute de cercetarea arheologică românească în ultimii ani.

Cu prilejul acestui colocviu au fost prezentate colegilor slovaci numeroase cărți apărute la noi în țară legate de comemorarea a 2050 de ani de la crearea statului dac sau cu ocazia celui de al III-lea Congres internațional de thracologie și a celui de al XV-lea Congres internațional de științe istorice. La rîndul lor, cercetătorii slovaci au oferit colegilor români posibilitatea de a vizita cîteva obiective celto-dacice, printre care și cetatea de la Liptovskaia Mara din estul Slovaciei.

La cel de al doilea colocviu româno-slovac (București 1981) au participat cercetători de la Institutul de arheologie din Nitra și Kosičce, care în cadrul temei propuse au prezentat comunicări referitoare la legăturile istorico-culturale dintre teritoriile de azi ale României și Slovaciei în epoca fierului (Helena Mirossayova „Popularea Slovaciei de răsărit în Hallstatt”; Maria Lamiova „Noile rezultate ale cercetărilor de la Zemplin”), care ca și la primul colocviu au adus în discuție descoperiri arheologice de mare importanță pentru cunoașterea specificului culturii materiale traco-geto-dacice de pe teritoriul slovac. Dr. M. Dušek a prezentat o interesantă sinteză privind „Tracii, Geții și Dacii în lumina izvoarelor arheologice și istorice”, iar dr. K. Pietá mai multe referiri „Cu privire la problema populației dacice în sudul Slovaciei”. În ultima comunicare s-au adus date noi, mai ales la perioada ulterioară extinderii statului dac în timpul lui Burebista, fiind punctate pe harță mai multe localități din bazinul Dunării Mijlocii (Bratislava, Nitra, Nitrianski Hradok ș.a.) unde s-au descoperit materiale dacice precum și unele elemente dacice în cadrul descoperirilor celtice. S-au prezentat de asemenea, în amănunt, materiale tipic dacice tot din aceeași zonă, perpetuate în perioada romană imperială, sintetizate în cultura Puchov, unde au avut o pondere însemnată alături de elementele celtice și Przeworsk.

Cercetătorii români au abordat probleme privind sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului (Sebastian Morintz), precum și începutul civilizației geto-dacice (Al. Vulpe). Alte comunicări s-au referit la cultura materială în perioade mai vechi sau mai recente (S. Teodor, Vl. Zirra), cronologia civilizației geto-dacice clasice (M. Babeș), noi considerații privind construcțiile dacice din zona Munților Orăștiei (H. Daicoviciu și I. Glodariu) și asupra mormintelor dacice princiare (I. H. Crișan).

Toate aceste comunicări s-au bucurat de un larg interes după cum a reieșit și din discuțiile purtate timp de două zile, atât în cadrul ședințelor, cât și cu ocazia vizitei la șantierul arheologic de la Popești și Ocnița sau la muzeele de istorie din București, Pitești și Rimnicu Vilcea.

Cu ocazia acestor colocvii, specialiștii din ambele țări au avut posibilitatea să se cunoască mai bine și să facă, în timpul dintre ședințe, un bogat schimb de idei cu privire la cercetările arheologice, în special cele referitoare la epoca geto-dacică.

Silvia Teodor

AL X-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE PRE- ȘI PROTOISTORICE

Între 19 și 24 octombrie 1981 s-au desfășurat la Ciudad de Mexico lucrările celui de al X-lea Congres internațional de științe pre- și protoistorice, prezidat de profesorul García Bárcena Joachim, director general al Institutului național de antropologie și istorie.

La acest mare Congres internațional, care a urmat după cel de la Nisa 1976, au participat peste 800 specialiști din lumea întreagă, majoritatea din diferite țări ale Americii și din vestul Europei. Țările socialiste au fost reprezentate prin arheologi din Cehoslovacia, Polonia, R.D.G. și România.

Tematica Congresului a cuprins o serie largă de probleme de metodologie cu caracter interdisciplinar și de arheologie pre- și protoistorică de pe tot globul, dezbătute în cadrul a 17 comisii și 9 secții, rezumatele comunicărilor fiind tipărite în broșuri speciale.

Astfel, relativ la problemele de metodologie, s-au discutat metode și tehnici de cercetare în arheologie (prospecțiuni subacvatice, clasificări calitative și cantitative, seriarea și ordonarea datelor, C-14, arheomagnetismul, analiza cu neutroni, metode matematice și altele), scoțindu-se în evidență datele noilor cercetări obținute prin folosirea diferitelor metode din domeniul științelor naturii și tehnicii.

În ceea ce privește problemele de arheologie pre- și protoistorică, accentul s-a pus pe epoca paleolitică, discutându-se teme de antropogenză din sud-estul Asiei (*pro-Homo-erectus* din Iava), Europa (evoluția ontogenetică a tipului Neanderthal) și Mezoamerica (omul vechi din Mexic). De asemenea, au fost tratate și altele, în număr mai mare, privitoare la arheologia paleoliticului inferior (cele mai vechi unelte din India, estul Africii și Spania), a paleoliticului superior (aurignacianul și gravettianul din diferite părți ale Europei, inclusiv teritoriul României). Cum este și firesc, s-a acordat atenție și populării Americii în paleoliticul superior, menționându-se descoperiri din America de Nord, Centrală și de Sud, precum și unele probleme de artă din această perioadă.

În comparație cu paleoliticul, celelalte epoci au fost tratate mai puțin, prezentându-se rezultatele mai importante obținute în ultima vreme.

Astfel, relativ la epipaleolitic și mezolitic, s-au discutat teme privind introducerea, probabil din Orientul Apropiat, a culturii plantelor în estul și vestul Mediteranei în jur de 6000 î.e.n., începuturile domesticirii animalelor, precum și tendința de viață sedentară în mezoliticul din Sicilia.

În ceea ce privește neoliticul, au fost tratate teme în legătură cu agricultura neolitică în Norvegia la nord de cercul arctic, clasificarea uneltelor din Columbia, prima de acest fel, semnificarea monumentelor de tip Stonehenge, în sensul de spații sacre (temple), în care se reflectă ritul hierogamiei lui *Mater Terra* cu zeul cerului, elemente de artă din America Latină ș.a.

În continuare, s-au dezbătut diferite teme relativ la epocile aramei și bronzului (metalurgia cuprului în Nigeria, primele obiecte de aur din Franța, cuprurile arsenizate din Anatolia, aspecte și probleme ale epocii aramei în Italia Centrală, probleme ale Bronzului vechi din insulele Britanice și ale Bronzului târziu din Polonia, diferite aspecte ale artei epocii bronzului din Europa, Asia Orientală, America Latină, Australia și altele), precum și la prima și cea de-a doua epocă a fierului (diferite aspecte regionale și locale din Europa, inclusiv de pe teritoriul României, structura socio-economică a comunităților îngropate în necropola de la Hallstatt, ca și a celților, iberilor și altor populații, epoca fierului târziu din Zimbabwe și Mozambic și altele).

În fine, alte comunicări, puțin numeroase, s-au referit la perioada marilor migrații (relațiile dintre regatul francilor și nordul Europei în epoca merovingienilor, prezența vikinilor în Belgia, ascensiunea și decăderea Marii Moravii și altele).

În ceea ce privește contribuția României la acest Congres, la care am fost singurul reprezentant, menționez, că, pe baza ultimelor rezultate ale cercetărilor cu privire la traci și geto-daci din prima epocă a fierului, s-au scos în evidență particularitățile, originalitatea și unitatea culturii materiale și vieții spirituale din cele trei perioade ale acestei epoci, corespunzătoare secolelor XII—V î.e.n., precum și legăturile acestora cu elemente răsăritene, iliri, sciți, traci sudici și greci. S-a arătat că din cercetările făcute mai demult și recent rezultă că factorul local, nord-tracic și apoi geto-dacic, din prima epocă a fierului din spațiul carpato-dunăreano-pontic, a constituit baza pe care s-a dezvoltat organic cultura geto-dacică din cea de a doua epocă a fierului, atingând maximum de dezvoltare în vremea lui Burebista—Decebal. În afară de această comunicare, datorită bunăvoinței prof. Lorenzo José, secretarul general al Congresului, s-a admis să fie tipărită în *Actele Congresului și comunicarea lui V. Chirica* de la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, privitoare la paleoliticul superior la est de Carpați, în care se menționează și amuletul din cortex cu reprezentări incizate de la Mitoc (jud. Botoșani), descoperit în vara anului 1981 de către cercetătorul respectiv, fiind considerat ca cel mai vechi obiect de artă de pe teritoriul României (20000 ± 850 î.e.n.).

Cu prilejul unei ședințe a Consiliului permanent al Uniunii Internaționale de Științe pre- și protoistorice, al cărui secretar general este în prezent profesorul belgian Jaques Nenquin, s-au adus mulțumiri de profesorul belgian Marcel Mariën, coordonatorul publicației internaționale *Inventaria Archaeologica*, specialiștilor români pentru colaborarea la această publicație, din care s-au tipărit de către aceștia 11 fascicule și sînt în pregătire alte patru. De asemenea, s-a admis ca locul devenit vacant în Consiliul permanent, prin trecerea prof. D. Berciu în Comitetul de onoare, să fie ocupat de dr. N. Vlăssă, de la Muzeul de istoria Transilvaniei din Cluj-Napoca. În fine, pe lângă alte probleme de ordin științific și organizatoric, s-a propus ca viitorul Congres internațional de științe pro- și protoistorice din 1986 să aibă loc în Anglia.

În afara ședințelor de comunicări, în programul Congresului a fost înscrisă și o vizită la Muzeul Național de Antropologie, unul din cele mai mari și mai bine organizate din lume, în care la parter sînt prezentate mărturiile civilizațiilor precolumbiene, iar la etaj supraviețuirile lor la populațiile indiene actuale din America Centrală. De asemenea, în timpul Congresului s-au vizitat ruinele Templului mare (Templo Mayor), dintre 1325 și 1520, din locul Tenochtitlan de pe teritoriul orașului Ciudad de Mexico. Ruinele acestea, bine restaurate și conservate, care aparțin principalului templu mexican, au fost cercetate în acest secol în mai multe rânduri, ultima dată între 1978 și 1981, deosebindu-se șapte etape, cu subetape, de construcții pe locul respectiv.

În afară de acestea, s-a vizitat și marea rezervație arheologică de la Teotihuacan, la circa 50 km nord-vest de Ciudad de Mexico, una din cele mai importante din America Centrală, din care se remarcă templul consacrat lui Quetzcoatl (șarpele cu pene) și îndeosebi piramidele Soarelui și Lunii. Acestea din urmă, spre deosebire de cele din Egipt, sînt mai noi, datînd din sec. II—VI e.n., și nu au fost construite pentru a fi morminte de conducători, ci pentru a susține la partea lor superioară temple, ca și alte piramide mai mici de o parte și de alta a „Drumului morții”, lung de circa 2 km. Obiectele și picturile descoperite cu prilejul săpăturilor arheologice, care se continuă și astăzi, pot fi admirate atît în Muzeul din incinta rezervației arheologice de la Teotihuacan, cît și mai ales în marea sală Teotihuacan de la Muzeul Național de Antropologie din Ciudad de Mexico, în care se află și statuia enormă a zeiței apelor Chalchiutlicue, dintr-un monolit în greutate de 57 tone, descoperită sub piramida Lunii.

Mircea Petrescu-Dîmbovița

MASA ROTUNDĂ „ORAȘE ȘI POPULAȚII DIN ILLYRICUM-UL PROTOBOZANTIN (SECOLELE VI—VII E.N.)”

În zilele de 12—14 mai, 1982, a fost organizată la Roma, din inițiativa Școlii Franceze din Roma, o Masă Rotundă cu tema: „Orașe și populații în Ilyricum-ul protobizantin în secolele VI—VII e.n.”.

La această manifestare științifică internațională au participat cu comunicări șapte specialiști din Franța (G. Dragon, Ch. Pietri, Fr. Baratte, B. Bavant, J. M. Spieser, J. P. Sodini și N. Duval), patru din Jugoslavia (B. Ferjancić, Vl. Popović, Vl. Kondić și Iv. Nikolajević), unul din Anglia (D. M. Metcalf), unul din S.U.A. (J. R. Wiseman), precum și D. Gh. Teodor din România.

Lucrările Mesei Rotunde s-au desfășurat în unul din localurile Școlii Franceze, aflat în Piața Navona.

După cuvîntul de salut adresat participanților de către directorul Școlii Franceze din Roma, prof. Georges Vallet, prima ședință de lucru, care a avut loc în după amiaza zilei de 12 mai, a fost condusă de prof. B. Ferjancić de la Universitatea din Belgrad. Au prezentat comunicări G. Dragon de la Collège de France (*La ville dans l'Illyricum aux Ve et V^{II}e siècles*) și Ch. Pietri de la Universitatea Paris—IV (*La géographie ecclésiastique et les relations avec l'Eglise de Rome — Ve—VIIe siècles*).

Ședința de lucru din prima jumătate a zilei de 13 mai a fost condusă de prof. Paul Lemerle, cunoscut bizantinolog, de la Institut de France. Au susținut comunicări D. Gh. Teodor, de la Institutul de istorie și arheologie din Iași (*Les régions d'origine et les voies de pénétration des Slaves au Sud du Bas-Danube aux Ve—VIIe siècles*), B. Ferjancić de la Universitatea din Belgrad (*Les invasions et installation des Slaves dans les Balkans*) și D. M. Metcalf de la Ashmolean Museum din Oxford (*L'atelier monétaire de Thessalonique a l'époque protobyzantine*).

În după amiaza aceleiași zile lucrările Mesei Rotunde au fost conduse de prof. D. M. Metcalf de la Oxford, prezentînd comunicări Vl. Kondić de la Institutul de arheologie din Belgrad (*Le limes protobyzantin dans la région des Portes de Fer*), Fr. Baratte de la Muzeul Louvre (*Les témoignages archéologiques de la présence slave au sud du Danube*) și Vl. Popović de la Universitatea din Belgrad (*Byzantins, Slaves et autochtones dans les provinces de Prévalitan et Nouvelle Épire*).

În prima parte a zilei de 14 mai, lucrările au fost conduse de prof. H. Ahrweiler, Rector al Universității Paris—I, susținînd comunicări B. Bavant de la Centrul național al cercetării științifice Paris [*La ville en Mésie I, Dacie (Medit. et Ripensis) et Dardanie*], J. R. Wiseman de la Universitatea din Boston (*La ville en Macédoine Secunda*), J. M. Spieser de la Universitatea din Strasbourg—II (*La ville en Grèce*) și J. P. Sodini de la Universitatea din Paris—I (*L'habitat urbain en Grèce*).

Lucrările din după amiaza acestei zile au fost conduse de Monseniorul M. Maccarroni de la Centrul Catolic al Vaticanului, susținîndu-se comunicări de către N. Duval de la Universitatea Paris—IV (*L'architecture religieuse à l'époque des invasions et de l'installation des Slaves en Illyricum*) și Iv. Nikolajević de la Universitatea din Bologna (*La décoration de Csárcin Grad*).

Comunicările au fost urmate de întrebări și discuții, îndeosebi privind precizarea unor aspecte prezentate mai general, unele elemente suplimentare referitoare la anumite descoperiri inedite sau mai puțin cunoscute, formulîndu-se uneori păreri noi sau făcîndu-se aprecieri asupra contribuțiilor aduse de lucrările prezentate etc.

Concluziile privind lucrările Mesei Rotunde desfășurate la Roma au fost prezentate în seara aceleiași zile de către prof. Paul Lemerle, care a scos în evidență importanța cercetărilor arheologice pentru elucidarea diferitelor aspecte privind evoluția orașelor în provinciile vest-balkanice ale Imperiului Bizantin în secolele VI—VII e.n., precum și situația populației locale, romanice, într-o epocă deosebit de tulbură din punct de vedere economic, social și politic, determinată în mare măsură de numeroasele migrații ale avarilor și slavilor la sudul Dunării. Evidențînd contribuția cercetărilor arheologice la elucidarea unor aspecte, mai ales de ordin economic și cultural din această vreme, atît în ceea ce privește regiunile carpato-dunăreano-pontice, cît și acelea din părțile de vest ale Peninsulei Balcanice, prof. P. Lemerle a subliniat totodată valoarea aparte a unor date aduse în discuții, precum și concluziile formulate pe temeiul acestora, de către cei care au prezentat comunicări.

Analizînd conținutul lucrărilor științifice susținute cu prilejul acestei reuniuni, se poate sublinia mai ales importanța pe care investigațiile arheologice din ultimii ani o au pentru cunoașterea organizării social-economice și administrative a orașelor bizantine din Illyricum, precum și pentru cunoașterea situației social-economice a populației locale atît de la nordul, cît și de la sudul Dunării. Toate aceste date contribuie, în chip substanțial, la completarea știrilor din izvoarele scrise ale vremii, mai ales a aceloră bizantine referitoare la zonele geografice discutate.

În concluziile prezentate, ca și din luările de cuvânt ale participanților s-a relevat însemnătatea deosebită a acestei manifestări științifice pentru problemele dezbătute, contribuțiile participanților, precum și necesitatea de a se continua cercetările, dialogul și contactele dintre specialiști, în vederea aprofundării și elucidării unor aspecte noi, unele încă neclare sau mai puțin cunoscute. În acest sens, s-a exprimat dorința delegației din R. S. F. Jugoslaviei ca o reuniune științifică de acest fel să fie organizată în anul 1983, eventual la Belgrad sau în altă parte din Jugoslavia, discutându-se alte noi și interesante aspecte referitoare la viața bizantină de la Dunărea de Jos și Mijlocie, precum și din alte regiuni ale Peninsulei Balcanice.

Lucrările Mesei Rotunde organizată la Roma au prezentat prin problematica discutată un deosebit interes, la ele participând și numeroși profesori și cercetători de la muzeele și institutele de profil din Roma, precum și studenți de la Facultatea de istorie.

Putem considera că organizarea acestei Mese Rotunde privind orașele și populația din Illyricum-ul protobizantin în secolele VI—VII e.n. a fost deosebit de utilă din punct de vedere științific, întrucât a oferit posibilitatea de a se lua contact nemijlocit cu o serie de descoperiri arheologice recente, extrem de importante, cu date și concluzii noi și interesante privind regiunile învecinate de la sud de Dunăre în secolele VI—VII e.n., epocă încă puțin cunoscută din informațiile transmise de izvoarele scrise și care interesează, în egală măsură și istoria teritoriilor de la nordul Dunării de Jos.

Scoțându-se în relief, atît pe baza datelor furnizate de izvoarele scrise ale vremii, cît și a acelor puse la dispoziție în ultimile două decenii de cercetările arheologice, caracterul negativ al migrației popoarelor pentru dezvoltarea societății locale din Peninsula Balcanică, s-a putut astfel înțelege mai bine și anumite aspecte ale situației politice creată în regiunile de la nordul Dunării de Jos, ca urmare a acestor invazii din secolele VI—VII e.n. În legătură cu aceasta trebuie subliniată și contribuția deosebită a cercetărilor arheologice românești, la obținerea unor date științifice valoroase, pe temeiul cărora a fost posibilă și elucidarea unor noi aspecte referitor la raporturile dintre romanici și migratori.

Manifestarea științifică organizată în zilele de 12—14 mai, 1982 la Roma a relevat astfel însemnătatea aparte pe care o au cercetările arheologice în completarea știrilor transmise de izvoarele scrise, evidențiind totodată utilitatea contactelor directe dintre specialiști la lămurirea unor probleme deosebit de interesante și actuale privind istoria sud-estului european în secolele VI—VII e.n.

Dan Gh. Teodor

AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE GENEALOGIE ȘI HERALDICA

La Madrid, între 19 și 25 septembrie 1982, s-au desfășurat lucrările celui de-al XV-lea Congres Internațional de Genealogie și Heraldică, organizat sub auspiciile Institutului (spaniol) de Genealogie și Heraldică „Salazar y Castro”. Seria acestor congrese, consacrate unor științe speciale ale istoriei de un interes cu totul aparte, a fost deschisă în 1929, tot în Spania, cu congresul de la Barcelona. Participarea românească datează, însă, abia din 1970, cînd al X-lea congres a avut loc la Viena; constituirea, în anul următor, a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie de pe lângă Institutul de Istorie „N. Iorga” din București¹ a dat un caracter organizat acestei participări, la congresele ulterioare (Liège, 1972; München, 1974; Londra, 1976; Copenhaga, 1980; Madrid, 1982). Comunicările specialiștilor români au îmbrățișat, de obicei, subiecte de larg interes, marcînd atît dezvoltarea acestor științe speciale în țara noastră și stadiul actual al cercetărilor, cît și locul Țării

¹ Cf. Maria Dogaru, *Înființarea Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie*, în *RA*, 3/1971, p. 490—491. Pentru activitatea acestui organism, v. I. N. Mănescu, *Activitatea Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie de pe lângă Institutul de Istorie „N. Iorga” în 1971—1972*, în „Studii”, 1/26, 1973, p. 164—166; Dan Berindei, *Cinci ani de activitate a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie*, în *RdI*, 5/29, 1976, p. 759—762; idem, *La Commission d'héraldique, de généalogie et de sigilographie (1971—1982). Bilan et perspectives*, în *Recueil d'études généalogiques et héraldiques roumaines*, Bucarest, 1982, p. 1—11.

Române în evoluția general-europeană din Evul Mediu până în zilele noastre². Dintre țările socialiste reprezentate la aceste congrese, România a dat, cu regularitate, cel mai mare număr de comunicări, țări cu mai veche tradiții de cercetare genealogică și heraldică — precum Cehoslovacia, Polonia, Ungaria și R. D. Germană — fiind reprezentate, de obicei, de una sau două comunicări.

Congresul de la Madrid a reunit circa 400 de persoane din 32 de țări, numărul total al comunicărilor depășind cifra de 100 (în programul „operativ”, distribuit congresiștilor, au fost înscrise 110 comunicări, dar modificări în orarul și ordinea anunțate la început au intervenit aproape în fiecare zi a congresului). Ședința de deschidere a avut loc la amiaza zilei de luni 20 septembrie, în aula Institutului de Cooperare Ibero-Americană din Madrid, în prezența regelui Juan Carlos al Spaniei, președintele de onoare al Congresului. În alocuțiunile rostite cu acest prilej de către președintele Institutului de Genealogie și Heraldică „Salazar y Castro”, președintele Institutului Internațional de Genealogie și Heraldică, președintele Institutului de Cooperare Ibero-Americană, Ducele de Calabria (președintele Congresului) și de către însuși suveranul spaniol, s-a subliniat rolul pe care cercetarea genealogică și heraldică îl poate avea nu numai ca auxiliară a științei istorice, ci — ca și aceasta însăși — pentru o apropiere și o înțelegere mai adâncă, mai sinceră, între oameni și între popoare.

În după-amiaza aceleiași zile, la sediul Congresului — *Colegio Mayor Marqués de la Ensenada*, un cămin studențesc din *Ciudad Universitaria* (Orașul Universitar) — străjuit de drapelele țărilor participante, au început lucrările propriu-zise, desfășurate în șase săli. Spre deosebire de alte congrese, comunicările nu au fost grupate pe secții, ci au fost orinduite pe săli, succedându-se la fiecare 45 de minute; grupele în felul acesta ingenios și comod, ședințele de comunicări au avut loc în cinci zile (luni și marți după-masă, miercuri, vineri și sâmbătă dimineață), lăsând timp suficient pentru alte activități, specifice acestor congrese.

Ca și congresele precedente, cel de la Madrid nu a avut o tematică anume, fiind acceptate comunicările propuse de participanți pe teme de genealogie și heraldică, sigilografie, insigniologie și vexilologie; autorii au avut, astfel, posibilitatea să îmbrățișeze o foarte mare varietate de subiecte, de la steme și drapele de stat până la ordine cavaleresti și decorații, de la înrudiri între familii domnitoare și suverani ai Evului Mediu până la genealogii de familii de mici nobili, de la legislație genealogică la literatura heraldică și așa mai departe; nu toate comunicările prezentate în cadrul acestui congres au fost cu adevărat științifice: multe dintre ele au fost marcate de un amatorism evident iar altele au tratat subiecte de un interes extrem de restrâns, mai puțin potrivite pentru un congres internațional.

Orarul Congresului nu a îngăduit asistența la multe comunicări; dintre cele prezentate de specialiști străini, remarc în mod deosebit pe aceea a lui Szabolcs de Vajay (desemnat, la sfârșitul Congresului, președinte al Conferinței Internaționale de Genealogie și Heraldică), intitulată *Un suveran multinațional: Ludovic cel Mare, prinț francez, dinast sicilian, rege al Ungariei și al Poloniei*, pe aceea a contelui Rudt de Collenberg (*Un papă și verișoarele sale sultane. Clement VIII și rudeniile sale cipriote*), pe aceea a lui Michel Pastoureau (*Figuri și culori peiorative în heraldica medievală*) și pe aceea a lui Ivan Berteny, despre *Unele probleme de drept heraldic ungar în Evul Mediu*.

După țările cu vechi tradiții în cercetarea genealogică și heraldică (Anglia, Franța, Germania, Spania etc.), România a ocupat, cred, primul loc în privința comunicărilor — opt! — referitoare la trecutul ei privit prin prisma acestor cercetări speciale. Cinci comunicări au aparținut unor membri ai Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie de la București și anume (în ordinea prezentării în ședințele Congresului): Maria Dogaru, *Heraldica românească contemporană*; Paul Cernovodeanu, *Structura socială a boierimii ro-*

² Cf. Dan Berindei, *Al XI-lea Congres Internațional de Genealogie și Heraldică*, în „Studii”, 5/25, 1972, p. 1062—1063; idem, *Cel de-al XII-lea Congres Internațional de Genealogie și Heraldică — München*, în *RdI*, 1/28, 1975, p. 111; idem, *Cel de-al XIV-lea Congres Internațional de Genealogie și Heraldică de la Copenhaga*, în *RdI*, 1/34, 1981, p. 152; Ștefan S. Gorovei, *Congresul internațional de genealogie și heraldică <de la Madrid>*, în „Cronica”, an. XVII, nr. 51 (17.XII.1982), p. 12; Dan Berindei, *Puncte de convergență*, în „România literară”, nr. 1 din 6.I.1983, p. 24. V. și prezentările din *AlIIA*, XVI, 1979, p. 621—622 (acteale congresului de la München) și *XX*, 1982, p. 555—556 (acteale congresului de la Copenhaga); acteale congresului de la Londra (1976) nu au fost încă imprimate.

mâne în ultima etapă a existenței sale instituționale; Ștefan S. Gorovei, *Alianțe dinastice ale principilor moldoveni din veacurile XIV—XVI*; I. N. Mănescu, *Elemente de heraldică românească în armorialul rusesc*; Dan Berindei, *Analiză a compoziției de ansamblu a familiilor de dregători din Muntenia în secolul XVIII*. Alți doi membri ai Comisiei — ing. F. Bartsch (ulterior decedat) și Dan Pleșia — înscrși inițial cu comunicări care promiteau a fi interesante, au renunțat la participare și nu au mai figurat în programul definitiv.

Comunicările românești s-au bucurat de o bună primire, discuțiile purtate pe marginea unora dintre ele dovedind interesul specialiștilor străini pentru istoria noastră, pentru cercetările genealogice și heraldice românești, care și-au făcut loc în cadrul celor europene abia în ultimii ani, dar pentru care seriozitatea și competența constituie cea mai bună recomandare. O broșură, modest intitulată *Recueil d'études généalogiques et héraldiques roumaines*, multiplicată sub auspiciile Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie și cuprinzând câteva comunicări³ ale unor membri ai ei (Dan Berindei, Paul Cernovodeanu, Maria Dogaru, I. N. Mănescu și Radu Crețeanu), s-a epuizat într-un timp record după depunerea la standul de cărți al Congresului! Sint fapte care onorează și obligă, în același timp, ca participarea românească la viitorul congres (Helsinki, septembrie 1984) să fie pregătită cu și mai multă atenție.

Ștefan S. Gorovei

CONSĂTUIREA ARHEOLOGICĂ DE LA NOVÉ VOZOKANY (SLOVACIA)

Între 27 și 30 septembrie 1982 a avut loc la Nové Vozokany, în apropiere de Nitra (Slovacia), cea de a șasea consfătuire a directorilor institutelor de arheologie din țările socialiste europene, organizată în condiții foarte bune de prof. dr. Bohuslav Chropovský, directorul Institutului de arheologie din Nitra al Academiei de Științe Slovace. La această consfătuire au luat parte academicienii B. A. Rybakov (Moscova), W. Hensel (Varșovia), Joachim Herrmann (Berlin), profesorii universitari I. I. Artamenko (Kiev), B. Chropovskiy (Nitra), precum și alți specialiști reputați, ca S. Bököny (R.P.U.), Z. Bukowski (Varșovia) ș.a. Din partea României au participat dr. C. Preda, directorul Institutului de arheologie din București și autorul acestei informări, în calitate de director al Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași.

Primul obiectiv al consfăturii l-a constituit prezentarea de rapoarte și informări, însoțite de proiecții și discuții, cu privire la principalele rezultate obținute în anii 1980—1981, precum și dezbateră tematică de perspectivă pentru anii următori. În această privință, au

³ În lipsa unui periodic de specialitate, unele comunicări prezentate în cadrul ședințelor Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie au fost incluse într-o publicație a Academiei de Științe Sociale și Politice (multiplicată), *Documente noi descoperite și informații arheologice*; astfel, fascicula din 1980 cuprinde comunicările prezentate de Dan Berindei (*Personalitatea generalului Gheorghe Magheru*), Pavel Binder (*Blazonul nobiliar al lui Ioan Flora din Podeni (1655) și rolul doroșanților români din scaunul Arieșului*), Paul Cernovodeanu (*Preocupări de genealogie la Ion Ghica*), Radu Crețeanu (*Genealogii țărănești*), Maria Dogaru (*Insemne heraldice atestând originea latină a poporului român*), I. N. Mănescu (*Idéea „Daciei” în stematografia ilirică*), Dan Pleșia (*Răscoala din 1539 a lui Șerban banul în lumina genealogică*) și Mihail Stephănescu (*Două steaguri fanariote*); fascicula din 1981 cuprinde comunicări de Dan Berindei (*Mutații în sinul păturilor conducătoare românești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în lumina genealogiei*), Nestor Vornicescu (*Simbolistica eliberării patriei într-o matrice sigilară a lui Tudor Vladimirescu*), Paul Cernovodeanu (*O operă de erudiție în secolul al XVIII-lea: „Genealogia Cantacuzinilor”*), Ferdinand Bartsch și Maria Dogaru (*Elemente noi în stemele unor domnitori pămînteni din Țara Românească, sec. XIX*). Broșura multiplicată în vederea Congresului de la Madrid cuprinde darea de seamă a lui Dan Berindei (cf. supra, n. 1), versiunea franceză a comunicărilor prezentate de Maria Dogaru (*Sources héraldiques reflétant l'origine latine du peuple roumain*) și de Radu Crețeanu (*Généalogies paysannes. Applications — méthodologie — résultats*), precum și comunicările lui Paul Cernovodeanu (*Le problème de l'élaboration d'un corpus généalogique des familles roumaines*) și I. N. Mănescu (*Considérations sur les armes de la Moldavie aux XIVe et XVe siècles*). 9. III. 1983.

atras atenția în mod deosebit cercetările efectuate în așezările eneolitice de la Maidanețkaia din Ucraina, aparținând culturii Tripolie; de la Herpály din Ungaria, cu analogii, în domeniul culturii, în Anatolia (Çatal Hüyük) și de la Vučel în Slovacia, cu un sistem complicat de fortificații, ca și investigațiile din marea așezare slavă de la Mikuličice din Moravia sau din așezarea rurală medievală de la Březno din Boemia, cu încercări de reconstituire pe loc a locuințelor. La acestea se adaugă săpăturile efectuate în colaborare cu specialiștii din diferite țări în Europa și nordul Africii.

În ceea ce privește descoperirile arheologice din România, s-a scos în evidență de delegația română ceea ce a fost mai semnificativ din paleolitic și până în Evul Mediu inclusiv, îndeosebi în legătură cu istoria și civilizația tracilor și geto-dacilor și cu perioada de formare a poporului român. Cu acest prilej s-au remarcat pandantivul-amuletă din cortex, datînd din paleoliticul superior, de la Mitoc (jud. Botoșani); statuetele feminine din lut ars ale culturii Precucuteni din așezarea de la Poduri (jud. Bacău); tezaurul tracic de obiecte de aur de la Hinova (jud. Mehedinți); mormintul princiar getic de la Cucuteni (jud. Iași) ș.a.

Cel de al doilea obiectiv al consfăturii l-a constituit „Enciclopedia epocii feudale timpurii din Europa”, lucrare de mari proporții, care urmează să fie publicată de Editura Academiei de Științe din R.D.G. S-a convenit ca fiecare comitet național să se preocupe de întocmirea articolelor pentru primul volum (circa 2000), urmînd ca volumul respectiv să fie dat la tipar la termenul stabilit. În legătură cu această Enciclopedie, la care colaborează și numeroși specialiști români, s-a căzut de acord, la propunerea delegației române, ca limita inferioară să poată fi coborîtă, atunci cînd este cazul, și sub secolul VI, fără ca aceasta să afecteze titlul lucrării. Pentru definitivarea unor probleme de detaliu urmează să aibă loc în mai 1983 la Poznań întîlnirea secretarilor Comitetelor naționale pentru întocmirea acestei Enciclopedii.

În fine, ultimul obiectiv al acestei consfăturii l-a constituit dezbateră planurilor de manifestări științifice internaționale pentru anii 1983—1985. Cu acest prilej s-au discutat tematicile Congreselor de slavistică din 1983 de la Kiev și de arheologie slavă din 1985 din aceeași localitate, precum și al Congresului internațional de științe istorice din 1985 de la Stuttgart, care urmează după cel din 1980 de la București.

Tot cu această ocazie s-au anunțat colocviile și simpozioanele, care vor avea loc în perioada 1983—1985 în R. S. Cehoslovacă (Slavii și vecinii. Interrelații etnice între localnici și slavi, Nitra, 1983; Cultura Lengyel, Nitra, 1984; Metode moderne în arheologie, Nitra, 1985 și Arheologia și rolul ei în științele umaniste, Praga, 1985), R. D. Germană (Economie și societate și apariția statului în estul și centrul Europei, Neu Brandenburg, 1983 și Problemele de bază ale evoluției societății precapitaliste — 100 ani de la apariția cărții lui Fr. Engels „Originea familiei, a proprietății private și statului”, Berlin, 1934), R. P. Polonă (Cultura Lausitz, Poznań, 1984) și R. S. România (Cultura Cucuteni în context european, Iași—Piatra Neamț, 1984).

În afară de aceste trei obiective principale, o atenție specială a fost acordată problemei schimburilor de informare științifică, căzîndu-se de acord ca institutele de arheologie să întocmească anual liste cu noile publicații, precum și cite o broșură pentru consfăturile directorilor acestor institute, conținînd date în legătură cu structura și cu principalele aspecte ale cercetărilor din perioada respectivă.

De asemenea, s-a discutat în mod deosebit și cercetarea interdisciplinară, care se reflectă la unele institute și în structura lor. În această privință, s-a scos în evidență necesitatea unei colaborări mai strînse între specialiștii care lucrează în laboratoarele institutelor, căzîndu-se de acord, la propunerea delegației poloneze, de a se constitui un grup de lucru în acest domeniu important pentru progresul cercetărilor arheologice.

Tot cu prilejul acestei consfăturii au fost prezentate și unele noi lucrări de arheologie tipărite în țările socialiste. De asemenea, s-au efectuat deplasări la așezarea neolitică de la Mužla-Cenkova și castrul roman de la Iza-Leanyvár din sudul Slovaciei, precum și la Nitra, unde, pe lângă muzeul orașului, s-a vizitat cu deosebit interes și Institutul de arheologie, care poate fi considerat ca model de organizare, dotare și activitate pe teren, publicistică și în domeniul manifestărilor științifice cu caracter internațional.

Membrii delegației române, după terminarea consfăturii, au avut posibilitatea să se documenteze în continuare cîteva zile la acest Institut, precum și la muzeele și la catedra de arheologie a Universității din Bratislava, fiind pretutindeni întîmpinați cu deosebită atenție.

Mircea Petrescu-Dimbovița

AL VIII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE EPIGRAFIE GREACĂ ȘI LATINĂ

Cel de al VIII-lea Congres Internațional de epigrafie greacă și latină care are loc la fiecare *quinquennium* s-a desfășurat la Atena în perioada 3—9 octombrie 1982, sub înaltul patronaj al Președintelui Republicii Elene, Konstantin Karamanlis și cu sprijinul Ministerului Culturii și Științei.

Congresele internaționale de epigrafie au în general o tematică specială în scopul de a inventaria și sintetiza rezultatele dintr-un domeniu (romanizare, onomastică etc.) care este însă destul de elastică pentru a permite comunicarea inscripțiilor importante descoperite în ultimii cinci ani ca și a unor referate de o mare diversitate sugerate de conținutul epigrafelor fiecărei provincii.

În ședința de deschidere a fost citit mesajul prezidențial, și discursul de deschidere al ministrului Culturii și Științei, Melina Mercuri, după care decanul de vîrstă și pricepere al epigrafiei grecești prof. Louis Robert a prezentat comunicarea „Jocurile panelnice”.

În ședințele plene au fost prezentate următoarele rapoarte și corapoarte:

La tema I: EPIGRAFIA ȘI ATENA ÎN LUMEA GREACĂ — Lilian H. Jeffery (Anglia), *Morminte princiare: pziune epigrafică a societății atce arhaice*; D. M. Lewis (Anglia), *Instituțiile democratice și difuzarea lor*; Dina Peppa-Delmousou (Grecia), *Teatrul antic în lumea elenistică*; D. J. Geagan (Canada), *Vizite imperiale: monumente cu inscripții*.

Tema a II-a: EPIGRAFIA ȘI CETATEA ÎN SECOLUL IV I.E.N. PINA ÎN SECOLUL III E.N. Raportori: Ph. Gauthier (Franța), *Cetățile elenistice: permanența și evoluția instituțiilor și regimurilor*; P. Herrmann (R. F. a Germaniei), *Auto prezentarea orașelor elenistice în inscripții: Ideal și realitate*; St. Michel (Anglia), *Cetatea greacă în Imperiul Roman — Cazul Pontus și Bithynia*; H. W. Pleket, *Cetatea — Elite și activități economice în cetățile grecești din Imperiul Roman*.

Tema a III-a: EPIGRAFIA ȘI RELIGIA ÎN OCCIDENT. Raportori: M. Le Glay (Franța), *Religiile populare în Occidentul roman*; L. Vidman (Cehoslovacia), *Utilitatea izvoarelor epigrafice pentru studierea cultelor orientale*; G. Sanders (Belgia), *Epitaful latin și păgîn: synchronia discursurilor asupra morții*; R. C. Knapp (S.U.A.), *Atestare epigrafică pentru religia autohtonă și romană în Spania*.

Tema a IV-a: EPIGRAFIA ȘI REGIUNILE GRECIEI SEPTENTRIONALE cu raportori: Fr. Salviat (Franța), *Arhonții din Thasos*; Cl. Vatin (Franța), *Scrisoare a lui Alexandru cel Mare găsită la Philippi etc.*

Între rapoartele care au avut numeroase elemente utile cercetării istoriei noastre vechi se cuvin a fi menționate în primul rînd cele prezentate de Ph. Gauthier și M. Le Glay.

Prof. Ph. Gauthier începe analiza la care supune cetățile elenistice cu Atena — orașul deosebit, cetatea tipică. Orașele au limitat puterea regală și moartea lor politică coincide cu dependența față de rege sau față de Roma. În raport este supus unei minuțioase radiografii *ecombeticum*. Decretele în cinstea locuitorilor „binefăcători” sînt numeroase în toate cetățile grecești astfel că Ph. Gauthier are posibilitatea să selecteze datele despre: 1) rolul notabililor; 2) relațiile lor cu orașul cetate. Au fost subliniate calitățile „binefăcătorilor”: filantropia, iscusința diplomatică, buni militari. În epoca elenistică ei apar ca mecenai, care în viață fiind, primesc onoruri simple. În epoca imperială, odată cu natura binefacerilor ei devin *patroni*, cărora li se acordă onoruri excepționale. Vasta problemă înfățișată de Ph. Gauthier (pe care o pom putea aprofunda după tipărirea rapoartelor Congresului) are ca surse și epigrafele orașelor de la Marea Neagră. Multe decrete pentru „binefăcători” istriene sau cel de la Dionysopolis în onoarea lui Akornion au furnizat știri esențiale pentru cunoașterea lumii geto-dacice, a relațiilor lor cu cetățile elenistice.

Profesorul M. Le Glay, amintind că textele epigrafice se adaugă celor literare și monumentelor figurate pentru reconstituirea dogmelor unor zei, a prezentat răspîndirea unor culte și credințe. Constată răspîndirea credințelor mediteraneene mai mult la orașe și a celor indigene la sate. Sînt menționate epiteze specifice ale unor divinități (Ex. *victor* și *invictus* pentru *Hercules* în Dacia). Religia populară o deosebește de cea indigenă, și reamintește că termenul derivă de la *populus* nu de la *plebs*, oameni de condiție inferioară. Problema religioasă poate fi abordată în cadru propriu, cu dimensiunile ei sociologice, politice, pentru speranță și sănătate etc. M. Le Glay reliefează elementele particulare în cultele unor provincii și aspectele multiple ale sincretismului, fenomen dominant în viața religioasă a Imperiului.

Între inscripțiile prezentate interesante au fost multe dar n-am văzut sau auzit să fi apărut vreuna de un interes deosebit pentru istoria noastră.

Surprinzătoare a fost comunicarea M. Guarducci care contestă autenticitatea inscripției de pe fibula praenestină (*Manius, me fecit, Numerio*) cea mai veche epigrafă cu litere latine (sec. VI î.e.n.). Susținută în cadrul ședinței de închidere, fără a fi urmată de discuții, n-am putut cunoaște și opinia altor sapanți despre unul din documentele prin care se exemplifica scrierea latină arhaică în toate manualele de epigrafie latină.

În cele 5 secții care funcționau după amiază erau prezentate în medie 10 comunicări, urmate de discuții. Au fost comunicări de: a) ISTORIE LOCALĂ, inscripțiile fiind sursele de cunoaștere a structurii politice și administrative, a vieții economice și religioase din urele orașe. Ex. Prof. M. G. Bertinelli Angeli (Italia), *Epigrafia și colonia romană: Luna. Structura politică și administrativă*. Au fost menționați *duoviri* și *duoviri quinquennales*, *dicuriones* personaje de rang senatorial sau equestru, membri ai corporațiilor profesionale (*collegia*); M. P. Munoz (Spania), *Societate, religie și epigrafe în „municipium” de la Castulo* etc.

b) ISTORIA ECONOMICA ȘI SOCIALĂ, ar putea fi exemplificată prin comunicarea: *Slavia în provincia Macedonia de-a lungul primelor trei secole ale Imperiului* (M. Riel, R.S.F. Jugoslavia).

c) ISTORIE POLITICĂ, MILITARĂ, DEMOGRAFIE, separate sau reunite cu alte domenii ale istoriei. Ex.: C. C. Petolescu, *Organizarea provinciei Dacia Inferior*; D. Benea, *Legături militare și comerciale între Dacia și Moesia Inferior în secolele II—III e.n.*; E. Doruțiu-Boilă, *Contribuții la Fastele provinciei romane Moesia Inferior*; R. Ardevan, *Dumncirat și quattuorvirat în Dacia romană*; C. Băluț, *Noi date epigrafice pripitoare la Ala I Bata-vorum millaria în Dacia*; J. P. Rey Coquais, (Franța), *Orașele Siriei antice*; aportul inscripțiilor; *citeva evidențe, citeva probleme*; M. P. Spiedel (S.U.A.), *Equites Singulares Augusti*.

d) ISTORIA RELIGIILOR a constituit tema a numeroase comunicări: T. Ivanov (Bulgaria), *Noi descoperiri ale unor monumente ale Cavalerului Trac la Landanski (sud vestul Bulgariei)*; Z. Goceva (Bulgaria), *Date epigrafice asupra dedicanților Cavalerului Trac în provincia Moesia*; T. Kotula (Polonia), *Epigrafia și cultul imperial*; E. Popescu, *Martirii creștini în inscripțiile grecești ale Scythiei Minore*; S. Sanie, *Cultores și atestarea lor în inscripțiile Daciei romane*, etc. Prof. D. M. Pippidi a condus lucrările unei secții.

Gazdele în frunte cu secretara Congresului Dr. Dina Peppa-Delmousou, directoarea Muzeului de Epigrafie din Aatena, au făcut totul pentru desfășurarea ireproșabilă a lucrărilor. Contactul cu Grecia antică și contemporană, cu Atena, cu fantasticele ei monumente și muzee, excursiile la Amphiareion Oropos-Ramnous s-au înscris și ele între marile bucurii prilejuite de acest congres.

Silviu Sanie

A CINCEA EDIȚIE A SAPTĂMINILOR PHILIPPOLITANE DE ISTORIE ȘI CULTURĂ TRACICĂ

În intervalul 8—19 octombrie 1982 a avut loc cea de a cincea ediție a săptămînilor philippolitane de istorie și cultură tracică, organizată în foarte bune condiții de Comitetul de cultură, Institutul de tracologie din cadrul Academiei bulgare de științe și Consiliul municipal al orașului Plovdiv.

Această manifestare științifică cu caracter internațional, devenită tradițională, a avut ca temă comună *Tracia și lumea mediteraneană răsăriteană, sec. XVI—XI î.e.n.*, cu următoarele subteme: 1) *Procese etnogenetice*; 2) *Dezvoltarea istorică și culturală*; 3) *Mitologie și religie* și 4) *Relații culturale*.

Au participat circa 60 arheologi, numismați, istorici și lingviști, cei mai mulți din Bulgaria și circa 25 din diferite țări, respectiv din Anglia, Cehoslovacia, Grecia, Olanda, Polonia, România (cei mai mulți, în total 7, dintre care 4 cu comunicări și 3 bursieri), R.D.G., R.F.G., Turcia și U.R.S.S.

Această ediție a săpăturilor philippolitane a început printr-o excursie cu punct de plecare vechea Apollonie Pontică și avînd în itinerariul său obiective arheologice, istorice și muzeistice din Burgas, Mesembria, Varna, Madara, Pavlikeni, Veliko Tîrnovo, Stara Zagora, Karanovo și Diadovo. Cu prilejul acestei excursii, care a însumat peste 500 km, au

atras atenția în mod deosebit termele romane de la Varna din sec. II—III e.n., care, prin mărime și conservare, rivalizează doar cu termele lui Caracalla de la Roma; celebra stincă cu imaginea călărețului de la Madara, reprezentând pe hanul bulgar Tervel (701—718); *villa* romană din sec. II—III și complexul de olărie romană de la Pavlikeni, ambele modele pentru felul cum au fost cercetate și conservate; muzeul din Stara Zagora, construit special pentru resturile păstrate a două locuințe neolitice aparținând culturii Karanovo II (mil. V î.e.n.); *forum*-ul roman din vremea lui Marcu Aureliu din centrul orașului Stara Zagora și așezările din neo-neolitic și epoca bronzului de la Karanovo și Diadovo.

După încheierea excursiei s-a ținut la Plovdiv timp de opt zile seminarul de istorie și cultură tracică, cu tema și subtemele mai sus amintite, de sub președinția prof. Al. Fol, directorul Institutului de tracologie din Sofia și ministru al învățământului, care, în cuvântul său de deschidere, pornind de la descoperirea recentă excepțională a mormintului trac de la Sveštari din nord-estul Bulgariei (sec. IV—III î.e.n.) a scos în evidență semnificația istorică a perioadei secolelor XVI—XI î.e.n., corespunzătoare sintezei traco-miceniene, a cărei tradiții se mențin apoi și în mileniul I î.e.n., când s-a constituit sinteza greacă, aflată la baza civilizației europene. În continuare, acad. VI. Gheorghiev, reputat lingvist, a vorbit despre unele probleme de principiu în legătură cu mitologia și religia tracă, care au influențat mitologia și religia greacă, influența greacă făcând să dispară numele unor divinități tractice.

A urmat apoi dezbateră în plen, prin 54 comunicări, majoritatea însoțite de proiecții și discuții, a celor patru subteme, conform programului seminarului.

Astfel, la prima subtemă, a etnogenezei, s-au dezbătut probleme ca etnogeneza balcanică și reconstrucția limbii tractice (L. Ghindin, Moscova); Tracia miceniană, în sensul masei tractice dominată de aristocrația miceniană (J. Best, Amsterdam) și prezența tracică la Troia la sfârșitul mil. II î.e.n., explicată prin o asociere, pe bază de înrudire, între tracii din Balcani și Asia Mică cu troienii împotriva acheenilor (VI. Popov, Sofia).

La cea de a doua subtemă, a dezvoltării istorice și culturale, dezbătută cel mai mult, au fost abordate probleme de arheologie, istorie și numismatică. Dintre problemele de arheologie, menționăm descoperirile din eneolitic și epoca bronzului din Insula Mare de la Durankulak, jud. Tolbuchin (H. Todorova, Sofia); principalele aspecte ale metalurgiei bronzului din spațiul carpato-dunărean-pontic în sec. XVI—XI î.e.n. (M. Petrescu-Dimbovița, Iași); descoperirile de bronzuri dintre Carpați și Dunăre în sec. XVI—XI î.e.n. (G. Trohani, București); răspîndirea cuptoarelor purtate, cu vatră perforată sau cu vas introdus, din epoca bronzului (P. Romsauer, Nitra); piesele cu decor punctat, imprimat și incizat din Creta (Nota Kourou, Atena); descoperirile recente de la sfârșitul bronzului și începutul Hallstatt-ului din Dobrogea (Al. Barnea, București); începuturile primei epoci a fierului în nordul Moldovei în lumina săpăturilor de la Preutești, jud. Suceava (D. N. Popovici, București); războiul troian reflectat în pictura vaselor grecești din sudul Italiei în secolele V și IV î.e.n. (Ursula Kästner, Berlin); inventarul și cronologia cetăților cu ziduri mari din epoca romană timpurie (sec. III—V e.n.) de pe litoralul de est al Mării Negre (Vahtang Djaparidze, Tbilisi) și cronologia așezărilor romane la Dunărea de Jos (Al. Barnea, București). Din domeniul istoriei, amintim problemele privind sistemul de organizare al phihiilor din Tracia, atestat prin peste 40 inscripții din secolele II—III e.n. (M. Tatševa, Sofia) și genealogia spartachizilor bosporani, care au făcut parte din aristocrația scitică, de la care au preluat numele tracic (S. Tohtassiev, Leningrad), iar în ceea ce privește numismatică, reținem pe aceea relativ la formele premonetare din Tracia, puse în legătură cu dezvoltarea economică din a doua jumătate a mil. II și prima jumătate a mil. I î.e.n. (K. Koleg, Bulgaria), precum și relativ la emiteră de monede de către Heraclea Tracică, îndeosebi sub Dioclețian I (A. Arnaldi, Genova).

La cea de a treia subtemă, privind mitologia și religia, au fost dezbătute probleme de arheologie, istorie și lingvistică, scoțându-se în evidență continuitatea de la epoca preromană la cea romană (M. Oppermann, Halle); reliefuri inedite reprezentând nimfe și divinități grecești cu analogii în arta tracică (E. Mitropoulou, Atena); tradiția mitologică ca expresie a continuității între preistorie și istorie (V. Papoulia, Tesalonic); mitologia tracică și realitatea tracică (R. Hošek, Praga); societățile secrete ale misterelor din Tracia (D. Popov, Sofia) și religia tracă după datele lingvistice (K. Vlahov, Sofia).

În fine, la cea de a patra subtemă relativ la relațiile culturale, s-au dezbătut probleme privind legăturile Europei de sud-est cu Orientul Apropiat în preistorie (R. Hachmann, Saarbrücken); relațiile culturale dintre Tracia și lumea egeeană în epoca bronzului, îndeosebi în urma rezultatelor cercetărilor de la Lunaște și Ezero (R. Katinčarov, Sofia); civilizația sud-tracică și legătura ei cu lumea miceniană în lumina săpăturilor arheologice de la Kasta-

nas, în apropiere de Tesalonic (B. Hänsel, Berlinul occidental); contactele traco-egeene din Bronzul târziu reflectate în unele tipuri de obiecte de metal (I. Panayotov, Sofia); legăturile dintre Tracia, Micene și Troia (R. Hodkinson, Londra); influența spațiului mediteranean asupra evoluției culturilor din nordul arcului carpatic în epoca bronzului (M. Dušek, Nitra); tipuri de coifuri grecești și tracice (V. Vasiliev, Sofia); arta torentică nord-tracică din sec. VI—III î.e.n. și contextul ei social (T. Taylor, Anglia), precum și alte probleme din domeniul artei și chiar al literaturii antice, cum ar fi problema tracă în „Acharnies” a lui Aristophan, care permite să se precizeze unele informații transmise de Tucidide relativ la traci (Al. Anfertiev, Leningrad).

La ședința de încheiere a seminarului a vorbit din nou prof. Al. Fol, care s-a referit la semnificația în actualitate a cercetărilor de tracologie, arătând că seminarul actual, prin comunicările susținute și discuțiile purtate, a contribuit la o mai bună cunoaștere a moștenirii popoarelor balcanice, marcind un pas mai departe, față de anii anteriori, în domeniul tracologiei.

Tot cu prilejul acestei ediții a săptămînilor philoppopolitane, unui delegați din străinătate, printre care și autorul acestui articol, au participat la manifestările dedicate împlinirii a 10 ani de activitate a Institutului de tracologie din Sofia, respectiv inaugurarea expoziției de publicații din domeniul tracologiei și ședința festivă de la Academia de științe, precum și deschiderea expoziției Troia și Tracia din Muzeul arheologic, care au avut loc imediat înainte de începerea seminarului de la Plovdiv, iar după încheierea lucrărilor acestuia la alte manifestări prilejuite de aniversarea centenarului Muzeului arheologic din Plovdiv, ca inaugurarea expoziției de sculptură greco-romană din regiunea Plovdiv și ședința solemnă, cu care ocazie muzeul respectiv a fost distins cu Ordinul Republicii clasa I.

Mircea Petrescu-Dimbovița

COLOCVIUL DE ISTORIE ROMÂNNO-POLON

O nouă reuniune a comisiei mixte de istorie româno-polone a avut loc (26—29.X.1982) la Cluj-Napoca, sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice, găzduită fiind de Universitatea Babeș-Bolyai. Ea se situează în continuarea unei tradiții ce numără deja, cu aceasta, opt colocvii pe teme de interes comun. Cel desfășurat de curînd a scos în lumină nevoia de a trata problemele de istorie sub unghiuri diferite, de a lărgi mereu sfera documentației și schemele interpretative în favoarea unei explicări mai adînci a fenomenologiei istorice. Școlile istoriografice din Polonia și România, preocupate de teme similare, supuse uneori la presiuni externe de aceeași natură, făcînd eforturi de profesionalizare continuă, și-au putut verifica rezultatele din ultimii ani în cadrul unui dialog referitor la epocile modernă și contemporană. Două tradiții istoriografice, pe alocuri destul de apropiate ca factură și substanță, s-au revelat cu această ocazie, pe un teren care e al comparatismului, atît de fertil în vremea din urmă. În atenția specialiștilor au stat acum două teme indisolubil legate între ele: luptele naționale și sociale în secolul XIX; rezistența antifascistă. Teme incitante, susceptibile de o cercetare mereu extinsă și beneficiind de serviciile metodei comparatiste. Istoricii noștri i-au consacrat în ultimii ani forțe importante. Cea dintîi a dat loc deja la o impresionantă literatură. Cealaltă necesită însă studii menite a-și fixa specificul în raport cu rezistența din alte spații geopolitice. Raportorii poloni (Jan Tomicki și Krzysztof Dunin-Wasowicz) s-au referit mai ales la perioada cuprinsă între finele secolului XIX și al doilea război mondial, stăruind asupra mișcării muncitorești și a fenomenului rezistenței, fenomen căruia i-au atribuit sensul restrîns de luptă contra ocupației naziste. Rapoartele prezentate de istoricii români au cuprins întreg secolul XIX (L. Boicu, Al. Zub și N. Bocșan) din perspectiva luptelor sociale și naționale, ca și (atribuind un sens mai larg conceptului) problema participării românești la rezistența europeană (M. Modoveanu și A. Simion). S-au putut observa paralelisme, similitudini, dar și situații specifice, susceptibile să impună o cercetare comparatistă și în viitor. Ca și rapoartele, dările de seamă asupra producției istoriografice din ultimul timp (E. Cieslak, M. Willaume și Z. Waver din partea polonă, N. Edroiu și Gh. Buzatu din partea română) și discuțiile aferente au pus în lumină noile achiziții în acest domeniu, înlesnind un fructuos dialog. S-a văzut din nou cît de utilă e perspectiva comparatistă în abordarea unor teme ca acestea și întrucît o asemenea abordare implică exigență profesională. Istoriografia polonă, una din cele mai dinamice și mai interesante, se află într-un moment de spectaculoasă afirmare, atît în ce privește chestiunile teoretico-metodologice, cît și în latura ei aplicativă. Istoricii din partea polonă a co-

misiei, istoricii provenind din Varșovia, Gdansk și Lublin, au manifestat în dezbateri un înalt profesionalism, evident și în cărțile recomandate la urmă. Istoricii români, la rîndul lor, au vădit același interes pentru investigarea paralelă a unor fenomene de același caracter și aceeași dorință de a lărgi unghiul de cuprindere a propriei istorii. Tendința „ecumenică” nu poate fi decît în avântul istoriografiei, cum au remarcat, în cuvîntările lor introductive, profesorii Pompiliu Teodor și Tadeusz Jedruszczak, președinții celor două părți ale comisiei. Procesul de înnoire pe care îl străbate azi această disciplină în mai toate ariile de cultură obligă la dialog și schimb de opinii, la abordări comparatiste și pluridisciplinare. Instrumentarul profesiei s-a complicat enorm, reclamînd din partea slujitorilor ei eforturi mai mari și o deschidere continuă, progresivă, spre toate zările istoriografiei. Colocviul de la Cluj-Napoca, desfășurat într-o atmosferă de lucru colegial și încheiat cu utile excursii la Bistrița și Ciucea, mai are o semnificație: el marchează încă un pas pe linia colaborării istoriografice între două țări vecine și prietene.

Al. Zub

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” DIN IAȘI ÎN ANUL 1982

Ca și în anii precedenți, în 1982, activitatea cercetătorilor Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” s-a orientat spre realizarea la termen și la nivelul exigențelor actuale ale istoriografiei a planului unic integrat de cercetare. Din cele 28 teme contractate cu A.S.S.P., în 1982, s-au încheiat pînă la 1 noiembrie următoarele cinci: *Condica Mavrocordat* (C. Istrati), *Organizarea administrativ-teritorială a Moldovei între anii 1832 și 1864* (A. Macovei), *Principalele Române văzute de călători și diplomați germani în prima jumătate a secolului XIX* (S. Mărieș), *Petrolul în evoluția raporturilor româno-americane. 1918—1929* (Gh. Buzatu), *Neutralitatea României. 1939—1940* (V. Dobrinescu).

S-au realizat în bune condițiuni și la termen și restul de 23 teme înscrise în plan.

În 1982, s-au efectuat următoarele săpături arheologice: la Mitoc—Botoșani (paleolitic — V. Chirica), Cîrnceni—Iși (neolitic — V. Chirica), Cîndești—Vrancea (epoca bronzului — M. Florescu), Cotnari—Iși (traco-geți — A. C. Florescu), Lozna—Botoșani și Lunca Ciurii—Iși (geto-daci — S. Teodor), Barboși—Galați (daci și romani — Silviu Sanie), Tirzia și Nemșor—Neamț, Miorcani și Tocileni—Botoșani (sec. II—V e.n. — I. Ioniță și V. Mihailescu-Bîrliaba, Lozna—Străteni—Botoșani (sec. VII—VIII e.n. — Dar Gh. Teodor), Baia—Suceava, Borniș și Negrești—Neamț, Hîrlău și Iași (sec. XIV—XVII — R. Popovici, S. Cheptea, V. Spinei).

Activitatea de cercetare științifică în domeniul istoriei medii, moderne și contemporane, în liniile ei principale, a continuat acțiunea de editare a izvoarelor medievale din colecția *Documenta Romaniae Historica*, Seria A, Moldova [vol. V (1527—1546) (L. Șimanschi, Șt. S. Gorovei) și vol. XXV (1639—1640) (N. Ciocan, G. Ignat, D. Agachi)] și de studiere a evoluției economice, social-politice și culturale a României în epoca modernă și contemporană (D. Vitcu, A. Macovei, I. Ciubotaru, Ec. Negruți, Gh. I. Florescu, D. Șandru, I. Saizu).

Trebuie evidențiat, în acțiunea de publicare a izvoarelor din epoca modernă, ampla cercetare și pregătire pentru tipar a *Condiciei lui Constantin Mavrocordat* (C. Istrati), care reprezintă o nouă ediție, completată, adnotată și însoțită de indici a documentelor din cea de a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat, publicată fragmentar de N. Iorga (*Studii și documente*, vol. VI). Lucrarea pune la dispoziția cercetătorilor un instrument de lucru deosebit de util pentru studierea reformelor lui Constantin Mavrocordat și a începuturilor istoriei moderne a României.

În domeniul istoriei contemporane a României, cercetările istoricilor ieșeni au adus noi contribuții la istoria agriculturii în România în perioada interbelică (D. Șandru), la istoricul învățămîntului tehnic și profesional în România în aceeași perioadă (I. Saizu) și la cunoașterea structurilor social-economice și a mutațiilor politice din România de după primul război mondial (Gh. I. Florescu).

Au continuat investigațiile privitoare la geneza școlii critice în istoriografia românească (Al. Zub) și documentarea pentru bibliografia privitoare la români în secolul XVIII (Șt. Lemny).

Studierea relațiilor internaționale ale Țărilor Române și ale României de-a lungul veacurilor a continuat prin cercetarea raporturilor politice româno-polone din a doua jumătate a secolului XVI (V. Ciobanu) și a relațiilor româno-austriece în perioada 1683—1739 (G. Bădărău) și a locului și rolului Țărilor Române în relațiile internaționale în secolul XVIII (L. Boicu). Totodată, au fost definitivare cercetările privind Principatele Române în viziunea călătorilor și diplomaților germani din prima jumătate a secolului XIX (Steluța Mărieș), investigațiile relativ la neutralitatea României din 1939—1940 (V. F. Dobrinescu) și la locul și rolul petrolului în evoluția raporturilor româno-americane dintre 1918 și 1929 (Gh. Buzatu).

De asemenea, s-a continuat documentarea la problema migrațiilor sezoniere în România în secolul XIX (Ec. Negruși).

Rezultatele cercetărilor au fost valorificate printr-o bogată activitate editorială precum și în cadrul ședințelor de comunicări din Institut sau la diverse sesiuni științifice și simpozioane desfășurate în țară în anul care a trecut.

Cu prilejul centenarului nașterii marelui diplomat român, Nicolae Titulescu, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași, în colaborare cu cadrele didactice de la Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, a organizat la 12 martie 1982 o dezbatere științifică la care au fost prezentate următoarele comunicări: *Demiterea lui N. Titulescu* (Gh. Buzatu), *N. Titulescu — parlamentar* (Gh. I. Florescu), *Documente Titulescu în arhivele britanice* (V. F. Dobrinescu), *Coordonatele gândirii economice ale lui N. Titulescu* (I. Saizu), *Problema optanților* (D. Șandru), *N. Titulescu — diplomatul* (A. Loghin), *N. Titulescu despre rolul puterilor mici în viața internațională* (I. Ciupercă), *N. Titulescu în memorialistică* (I. Agri-goroaiei), *N. Titulescu și problema reparațiilor* (E. Bold).

La 6 mai 1982 a avut loc la Institut ședința de comunicări consacrată epocii lui Ștefan cel Mare, cu prilejul împlinirii a 525 ani de la înscăunare. Cu această ocazie, cercetători și cadre didactice au prezentat comunicările: *Precizări cu privire la înscăunarea lui Ștefan cel Mare* (C. Cihodaru), *Aspecte demografice ale epocii lui Ștefan cel Mare* (L. Șimanschi), *„Testamentul” lui Ștefan cel Mare* (Ștefan S. Gorovei), *Ștefan cel Mare și renașterea națională românească* (Al. Zub).

La 30 septembrie și 13 decembrie 1982, Institutul a organizat două simpozioane dedicate centenarului nașterii lui Vasile Pârvan. La primul au conferit: Al. Zub, *Personalitatea culturală a lui V. Pârvan*; Șt. Lemny, *Ideea națională în viziunea lui V. Pârvan*; Gh. I. Florescu, *Aspecte social-politice în activitatea lui V. Pârvan*, I. Saizu, *Funcția novatoare a culturii la V. Pârvan*; Ion Ioniță, *Lumea getică la V. Pârvan*; Virgil Mihăilescu-Bîrliba, *„Getica” și istoriografia română actuală despre geto-daci*.

La cel de al doilea simpozion, cu tema *Tracii în opera lui Vasile Pârvan*, organizat în colaborare cu Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al județului Iași, și-au adus contribuția cadre didactice de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași (M. Petrescu-Dîmbovița, A. Lászlo, M. Vasilescu) și cercetători de la Institutul de arheologie din București (Seb. Morintz, Al. Vulpe și Adriana Stoia).

În ședințele de comunicări ale Institutului în anul 1982 au fost prezentate următoarele comunicări: *Răscoala antihabsburgică din anul 1777 din Udești Sucevei* (Ion Căpreanu); *Observații privind sistemul de construcție al locuințelor în cultura Ariușd—Cucuteni* (A. Lászlo), *Pacea moldo-turcă din anul 1486. Texte și contexte* (Ștefan S. Gorovei), *Un izvor inedit despre români din secolul XI* (V. Spinei), *Reflecții pe marginea unei inscripții de la Baia* (V. Neamțu), *Un proiect prusian inedit din anul 1856 de organizare constituțională a Principatelor Române* (Steluța Mărieș), *Centenarul primului Congres economic din România, Iași, 10—14 octombrie 1882* (I. Saizu), *Moșierimea din România după reforma agrară din 1921* (D. Șandru), *Contribuții la problema prelucrării argintului în orașul medieval Baia* (V. Neamțu, Șt. Cheptea).

Au mai fost prezentate informări privind participările la manifestările științifice internaționale și la călătoriile de documentare științifică peste hotare. Astfel, M. Petrescu-Dîmbovița a vorbit despre cel de al III-lea simpozion internațional de tracologie de la Palma de Mallorca, desfășurat între 16—19.XI.1981 și despre cea de a șasea Conferință a directorilor institutelor de arheologie din țările socialiste europene de la Nove-Vozokany (Slovacia), 27.IX.—4.X.1982. Dan. Gh. Teodor a informat despre colocviul: *Orașele și populațiile în Iliricum-ul protobizantin (sec. VI—VII e.n.)*, organizat de Școala franceză de la Roma, între 12—14 mai 1982, iar Ștefan S. Gorovei despre cel de al XV-lea Congres internațional de genealogie și heraldică de la Madrid, din 19—25 septembrie 1982. R. Popovici și V. Chirica au prezentat rezultatele călătoriilor de documentare științifică în U.R.S.S. Comitetul au fost organizate dezbateri și în cadrul colectivelor, la care au participat și per-

soane din afara Institutului. Astfel, în cadrul colectivului de istoria culturii au avut loc în 1982 numeroase dezbateri și s-au ținut referate privind următoarele teme: *Încercare de tipologie culturală* (Liviu Antonesei), *Ironie și grotesc în cultură* (M. Dinu-Gheorghiu), *Pașoptism-junimism. Încercare de tipologie a culturii românești* (dezbateri), *Sămănătorism — Poporanism. Preocupări privind o tipologie a culturii* (M. Vătavu), *Tradiție și inovație în perioada interbelică. Preocupări de tipologie culturală românească* (dezbateri), *Concepte interbelice privind funcțiile culturii* (I. Saizu), *Modelul francez în cultura română* (Al. Florin Platon), *Modelul german în cultura română* (Horst Fassel).

În cadrul colectivului de istorie a celui de al doilea război mondial s-au desfășurat mai multe dezbateri, privitoare la: *Activitatea diplomatică a lui N. Titulescu* (V. F. Dobri-nescu), *Locul României în politica S.U.A. (1939—1944)* (Gh. Buzatu), *Insurecția română din august 1944 în context internațional* (Gh. Buzatu), *Acordurile de la Locarno și presa din România* (Em. Bold).

Colectivul de istorie modernă a dezbătut tema: *Tipologia migrațiilor temporare și sezoniere* (Ec. Negruți), iar colectivul de relații internaționale ale Țărilor Române și ale României a dezbătut un material conținând propuneri în vederea sporirii eficienței cercetărilor în domeniul istoriei relațiilor internaționale.

În anul 1982, Institutul s-a bucurat de prezența unor distinsse personalități culturale și științifice din țară și de peste hotare, care au conferențiat despre: *Arhivele turcești și importanța lor pentru studierea istoriei României* (M. Guboglu), *Orientări în istoriografia actuală* (Al. Dușu), *Critica tradiției și încercare de reconstrucție în istoriografie și Noi orientări în istoriografia vest-germană de după cel de al doilea război mondial* [prof. E. Schul-lin, de la Universitatea Freiburg i.Br. (R. F. Germană)], *L'activité des polonais en Roumanie pendant la Seconde Guerre Mondiale* [Malgorzata Willaume (R. P. Polonă)].

Se cuvine a fi evidențiată participarea cercetătorilor Institutului la diversele manifestații științifice cu caracter internațional, desfășurate în cursul anului 1982, pe plan intern sau extern. Așa, de pildă, la colocolviul româno-polon de la Cluj-Napoca, care a avut loc între 26—28 octombrie 1982, s-au prezentat comunicările: *Implicațiile internaționale ale luptei românilor pentru emancipare națională* (L. Boicu), *Luptele de eliberare națională și socială în secolul XIX* (Al. Zub), *Publicații noi românești în domeniul istoriei contemporane. 1980—1982* (Gh. Buzatu).

La manifestarea științifică internațională cu tema: *La Thrace et le monde oriental méditerranéen, XVI—XI s. av.n.è.* din cadrul celui de al V-lea Seminar de istorie și cultură trasă de la Plovdiv (Bulgaria) (9—18 octombrie 1982) s-a susținut comunicarea: *Les principaux problèmes concernant la métallurgie du bronze chez les Thraces de l'espace carpatodanubien-pontique des XVIe—Xe siècles av. n.è.* (M. Petrescu-Dîmbovița). De asemenea, la a șasea Consfătuire arheologică a directorilor Institutelor de arheologie din țările socialiste europene de la Nove-Vozokany (Slovacia), care a avut loc între 27.IX.—4.X.1982, s-a făcut o informare despre cele mai importante descoperiri arheologice din România (M. Petrescu-Dîmbovița).

La Masa rotundă cu tema: *Orașele și populațiile în Illyricum-ul proto-bizantin în secolele VI—VII e.n.*, de la Roma, din 12—14 mai 1982, s-a prezentat comunicarea: *Les régions d'origine et les voies de pénétration des Slaves au Sud du Bas Danube aux VI—VII siècles.* (Dan Gh. Teodor).

La al VIII-lea Congres internațional de epigrafie greacă și latină, de la Atena, din 3—9 octombrie 1982, a fost susținută comunicarea: *„Cultores” et leurs attestation dans les inscriptions de la Dacie romaine* (S. Sanie).

La al XV-lea Congres internațional de genealogie și heraldică de la Madrid, din 19—25 septembrie 1982, a fost prezentată comunicarea: *Alliances dynastiques des princes moldaves (XIVe—XVIe siècles)* (Ștefan S. Gorovei).

În cursul anului 1982, s-a înregistrat prezența activă a numeroși cercetători din Institut la diverse sesiuni științifice, simpozioane, colocvii și dezbateri organizate pe plan național. Consemnăm în acest sens larga participare a cercetătorilor Institutului la simpozionul consacrat împlinirii a 75 de ani de la răscoala țăranilor din 1907 organizat de Comitetul de Cultură și Educație Socialistă Iași, de Universitatea „Al. I. Cuza” Iași și de Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” la Iași, la 26 februarie 1982. Și-au dat concursul cadre didactice și cercetători, care au vorbit despre: *Răscoala țăranilor din 1907 în județul Iași* (I. Saizu), *Aspecte ale desfășurării marii răscoale din 1907 în Moldova* (C. Istrati), *Ecoul răscoalei din 1907 în presa străină* (Ec. Negruți).

În cadrul manifestărilor prilejuite de cea de a treia ediție a „Decadei culturii focșanene”, la sesiunea Muzeului de istorie Vrancea, organizată de Consiliul municipal de edu-

cație politică și cultură socialistă din Focșani, la 2 februarie 1982, au fost susținute comunicările: *Formarea poporului român în lumina recentelor cercetări arheologice* (Dan Gh. Teodor); *Și Unirea cea Mare. Implicații și semnificații* (Gh. I. Florescu).

Menționăm, de asemenea, participarea cercetătorilor ieșeni la consfătuirea organizată la București, la 14—15 mai 1982, de Academia de Științe Social-Politice a R.S.R. în colaborare cu Direcția Generală a Arhivelor Statului București, cu tema: *Noi informații documentare de peste hotare, cu comunicările: Documente britanice privind istoria contemporană a României* (V. F. Dobrinescu), *Documente americane inedite privind actul din august 1944* (Gh. Buzatu).

La sesiunea științifică a Muzeului de istorie a Transilvaniei, desfășurată la Cluj-Napoca, la 27—29 mai 1982, au fost prezentate comunicările: „*Cultores*” și *atestarea lor în inscripțiile Dacie romane* (S. Sanie), *Dacia est-carpatică în ultimele două secole î.e.n.* (Silvia Teodor), *Un izvor nevalorificat despre români din secolul XI* (Victor Spinei).

La colochiul de iconografie greacă și română, organizat de Institutul de arheologie din București, la 12—14 mai 1982, s-a ținut comunicarea: *Semne și simboluri cosmice în plastica și pe monumentele Daciei romane* (Silviu Sanie).

La dezbaterile științifice cu tema: *Formarea statelor feudale românești de sine stătătoare*, care a avut loc la Drobeta-Turnu Severin, la 20—22 mai 1982, Leon Șimanschi a vorbit despre: „*Descălecatul*” *Moldovei în izvoarele slavo-române*, iar V. Spinei despre: *Cultura materială pe teritoriul Moldovei în secolele XIII—XIV (certitudini și ipoteze)*.

La sesiunea de comunicări științifice organizată cu prilejul celei de a V-a ediții a „Zilelor culturale ale Birladului”, la 28 mai 1982, la Birlad, au fost prezentate comunicările: *Coordonate ale diplomației titulescine* (Gh. Buzatu) și *Noi documente în arhivele britanice privind activitatea lui Nicolae Titulescu* (Val. F. Dobrinescu).

La consfătuirea *Aplicații ale matematicii în istorie și arheologie*, desfășurată la Vălenii de Munte, la 9—10 octombrie 1982, a fost susținută comunicarea: *Metode și modele de analiză în demografie istorică* (Ec. Negruți).

La cel de al V-lea simpozion de tracologie dedicat centenarului nașterii lui Vasile Pârvan, organizat la Bacău, între 16—17 octombrie 1982, de Academia de Științe Social-Politice, Institutul de tracologie, Consiliul Culturii și Educației Socialiste Bacău și Muzeul județean de istorie și artă Bacău, au ținut comunicări: S. Teodor, V. Mihăilescu-Bîrliba și Al. Zub.

În cadrul „Zilelor culturii gălățene” din 26—28 octombrie 1982, Val. Dobrinescu a conferit despre *Titulescu în contemporaneitate*.

La al VII-lea Simpozion național de istorie agrară a României, organizat la Suceava, la 4—6 noiembrie 1982, V. Mihăilescu-Bîrliba a prezentat comunicarea: *Probleme legate de o istorie veche a agriculturii*, iar Dan Gh. Teodor a conferit despre *Agricultura la est de Carpați în sec. IV—X e.n.*

De o largă participare s-a bucurat tradiționala sesiune științifică a Muzeului județean Botoșani, cu tema: *Permanențe ale istoriei. Județul Botoșani — străvechi pământ românesc, vatră de locuire continuă* din 12—13 noiembrie 1982, la care cercetătorii Institutului au prezentat următoarele comunicări: *Unele considerații privind stratigrafia așezărilor paleolitice din zona Prutului Mijlociu* (V. Chirica), *Dacia est-carpatică în ultimele secole î.e.n.* (S. Teodor), *Raport preliminar asupra campaniilor arheologice din anii 1981—1982 efectuate la Lozna, com. Dersca, jud. Botoșani* (S. Teodor, Dan Drăguș), *Un cnezat românesc în nordul Moldovei în sec. IX—XI e.n.* (Dan Gh. Teodor), *Repere în evoluția procesului de constituire a statului feudal moldovenesc de sine stătător* (Victor Spinei), *Campania otomană din 1538 și rezistența moldovenească* (Leon Șimanschi), *Contribuții la problema structurilor medievale din Moldova* (Al. Andronic), *Vasile Pârvan și realitățile social-politice românești* (Gh. I. Florescu), *Neutralitatea României în 1914—1916 și 1939—1940: un studiu comparativ* (V. F. Dobrinescu), *România în relațiile internaționale 1943—1944* (Gh. Buzatu).

La sesiunea Muzeului județean Suceava, din 15—16 noiembrie 1982, cu tema: *Suceava — permanențe istorice* s-au ținut următoarele comunicări: *Conceptul de cultură Costișa—Botoșana. Considerații privind continuitatea autohtonilor la est de Carpați în veacurile V—VII* (Dan Gh. Teodor), *Obiecte de podoabă din argint descoperite la Baia, județul Suceava* (V. Neamțu, Stela Cheptea), *Considerații privind atitudinea marilor puteri față de anexarea de către Austria a nordului Moldovei (1774—1776)* (V. Ciobanu).

La manifestările din cadrul „Săptămânii muzeelor ieșene”, (ediția a V-a), care au avut loc în zilele de 23—28 noiembrie 1982, manifestări dedicate Conferinței naționale a P.C.R. și celei de a 35-a aniversări a Republicii, din partea Institutului au fost susținute comunicările: *Unele probleme din domeniul tracologiei în dezbaterile celui de al V-lea*

seminar de istorie și cultură tragică de la Plovdiv (M. Petrescu-Dimbovița), *Coordonate ale istoriei Moldovei în secolele XI—XIV* (V. Spinei), *Un vas antropomorf din neolitic descoperit la Scinteia* (V. Chirica), *Campania otomană din 1538 și rezistența moldovenească* (Leon Șimanschi), *Gr. Al. Ghica și anexarea nordului Moldovei de către austrieci (1774—1777)* (Veniamin Ciobanu), *Românii în istoriografia franceză din secolul al XVIII-lea. Premizele unui „model”* (Ștefan Lemny), *Mihail Kogălniceanu în lupta popoarelor pentru emancipare social-națională* (Leonid Boicu), *Mihail Kogălniceanu în perspectiva unei pedagogii naționale* (Al. Zub), *Insemnările unui reporter american despre Moldova și Iași în 1884* (D. Vitcu), *Migrația sezonieră în România în secolul XIX* (Ec. Negruși), *Generația „Mașii Uniri”* (Gh. I. Florescu), *Considerații istoriografice în problema modernizării României interbelice* (Ioan Saizu), *Cooperarea de producție în România interbelică* (D. Șandru), *Insurecția română din august 1944 în context internațional* (Gh. Buzatu).

Consemnăm larga participare a arheologilor ieșeni la cea de a XVI-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1981, organizată de Academia de Științe Sociale și Politice a R.S.R. împreună cu Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al județului Vaslui și Muzeul județean Vaslui, la Vaslui, în zilele de 25—28 martie 1982. S-au susținut comunicările: *Noi cercetări în complexul de cetăți traco-getice de la Cindești, județul Vrancea* (A. C. Florescu, M. Florescu), *Cercetările arheologice din turbăria de la Lozna, județul Botoșani* (Construcțiile de lemn dacice din secolul III e.n.) (Silvia Teodor), *Descoperirile arheologice dacice și romane de la Barboși, județul Galați* (Silviu Sanie), *Raport privind săpăturile de la Braniște—Nemțior în anul 1981* (V. Mihăilescu-Bîrliba), *Necropola din sec. II—III e.n. de la Stînca—Ștefănești, județul Botoșani și Necropola de tip Sintana de Mureș, de la Tocileni, județul Botoșani* (I. Ioniță și O. Liviu Șovan), *Așezarea din sec. VII—VIII e.n. de la Lozna Străteni, județul Botoșani* (Dan Gh. Teodor), *Necropola medievală de la Trifești, județul Iași*, (Victor Spinei), *Cercetările arheologice de la Borniș, județul Neamț* (Dan Gh. Teodor, Silvia Teodor, Rodica Popovici), *Așezarea medievală de la Dragomirești, jud. Neamț* (Rodica Popovici), *Orașul medieval Baia, județul Suceava* (Stela Chepteia, V. Neamțu), *Curțile domnești din Vaslui* (Al. Andronic, R. Popescu).

Se cuvine a fi evidențiată activitatea Filialei Iași a Societății Numismatice, care prin grija noului ei președinte (Virgil Mihăilescu-Bîrliba) a ținut lunar la Institut ședințe de comunicări din domeniul numismaticii, la care au fost invitați și reputați specialiști din țară (Bucur Mitrea, Octavian Iliescu, Gh. Poenaru-Bordea ș.a.). Menționăm, de asemenea, comunicarea susținută de V. Mihăilescu-Bîrliba, la ședința din 4.IV.1982 despre *Citeva rarități numismatice din Moldova*.

La ședința de comunicări organizată de Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” și de Institutul de tracologie, Filiala Iași, s-a făcut o informare despre lucrările *Seminarului de istorie și cultură tragică de la Plovdiv* (9—18 octombrie 1982) (M. Petrescu-Dimbovița).

*

Rezultatele activității cercetătorilor Institutului s-au concretizat în numeroase lucrări, studii și articole publicate sau aflate sub tipar în cursul acestui an.

În 1982 au apărut volumele:

- 1) *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Editura „Junimea”, Iași (Ion Ioniță);
- 2) *Moldova în secolele XI—XIV*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, (Victor Spinei);
- 3) *Petru Rareș*, Editura Militară, București (Ștefan S. Gorovei);
- 4) *Titulescu și strategia păcii*, Editura „Junimea”, Iași (Cuvînt înainte de Mihnea Gheorghiu, coordonator Gh. Buzatu, colaboratori ieșeni: I. Agrigoroaiei, Emilian Bold, Gh. Buzatu, I. Ciupercă, Valeriu F. Dobrinescu, Gh. I. Florescu, I. Saizu, D. Șandru, A. Karetchi).

În afară de aceste volume, cercetătorii Institutului au mai colaborat cu articole și studii la următoarele publicații:

Enciclopedia civilizației romane, Editura Științifică și Enciclopedică, București (Silviu Sanie);

Romania between East and West: Historical Essays in Memory of Constantin C. Giurescu, (Columbia Univ. Press, New York, vol. 103, Coll. East European Monographs (Gh. Buzatu);

Breve historia de Romania, Caracas (Gh. Buzatu) :

In Memoriam N. Titulescu, Editura Politică, București (Gh. Buzatu).

Totodată, a apărut volumul XIX din „Anuarul” Institutului și a fost predat Editurii Academiei R.S.R. volumul X din „Arheologia Moldovei”.

Au fost predate la tipar următoarele volume :

Pe urmele lui Vasile Pârcan, Editura Sport-Turism, București (Al. Zub) ;

Biruit-au gândul, Editura „Junimea”, Iași (Al. Zub).

Continuitatea populațiilor autohtone la Est de Carpați în secolele VI—XI e.n. Așezările de la Dodești—Vaslui, Editura „Junimea”, Iași (Dan Gh. Teodor) ;

Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi de la Est de Carpați, Editura „Junimea”, Iași (Ion Ioniță, V. Ursachi) ;

Octavia Goga în corespondență, Editura „Minerva”, București (M. Bordeianu, Șt. Lemny) ;

Diplomații Unirii (pentru colecția B.H.R.) Editura Academiei R.S.R. (D. Vitcu) ;
Iașii marilor Uniri, Editura „Junimea”, Iași (coordonatori : Gh. Buzatu, D. Vitcu, A. Karețchi ; colaboratori : D. Șandru, Gh. I. Florescu, V. F. Dobrinescu, I. Saizu).

De asemenea, unii cercetători ai Institutului au colaborat la volumul *Omagine acad. David Prodan*, Editura „Dacia”, Cluj-Napoca (Gh. Buzatu, Al. Zub, V. Spinei).

*

În anul 1982 s-au efectuat călătorii de studii sau de documentare științifică peste hotare :

— în U.R.S.S. (20.III.—5.IV.1982, V. Chirica) ;

— în R. S. Cehoslovacă (1—5 octombrie 1982, M. Petrescu-Dîmbovița).

În afară de acestea, s-a participat la următoarele manifestări științifice cu caracter internațional :

1) La cel de al XV-lea Congres internațional de genealogie și heraldică de la Madrid, 19—25 septembrie 1982 (Ștefan S. Gorovei) ;

2) La al VIII-lea Congres internațional de epigrafie greacă și latină de la Atena, 3—9 octombrie 1982 (Silviu Sanie) ;

3) La coloctviul cu tema : *Orașele și populațiile în Illyricum-ul proto-bizantin (sec. VI—VII e.n.)*, organizat de Școala franceză de la Roma, între 12—14 mai 1982 (Dan Gh. Teodor) ;

4) La al V-lea Seminar de istorie și cultură tracă de la Plovdiv, 9—18 octombrie 1982 (M. Petrescu-Dîmbovița) ;

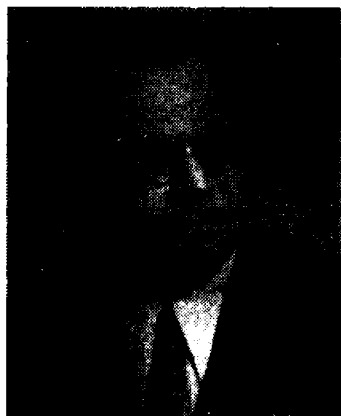
5) La a VI-a consfătuire a directorilor institutelor de arheologie din țările socialiste europene de la Nove-Vozokany (Slovacia), 27—30 septembrie 1982 (M. Petrescu-Dîmbovița).

În anul 1982, Institutul a fost vizitat de istorici și arheologi din : U.R.S.S. (Nicolai D. Praslov), R. P. Ungară (Emil Boși, Szimonova E.), R. P. Polonă (Malgorzata Willaume), Franța (Nicole Davidovici), R. F. Germania (E. Schulin, Beate Welter, L. Meier), S.U.A. (Linda Eliss, Kenneth Honea), R.D.G. (Alexander Häusler).

În cursul verii, Institutul a fost vizitat de un grup de profesori și studenți de la Universitatea catolică din Louvain (Belgia), condus de profesorul Albert d'Haenens, cu care prilej s-au făcut unele informări privind aspecte din istoria și cultura poporului român (M. Petrescu-Dîmbovița, V. Neamțu) precum și din domeniul istoriografiei relativ la relațiile româno-belgiene (Ec. Negruți).

Biblioteca Institutului s-a îmbogățit în cursul anului 1982 cu 248 de cărți (172 de istorie și 76 de arheologie) și 322 reviste (134 de istorie și 188 de arheologie), prin schimbul extern cu „Anuarul” Institutului și „Arheologia Moldovei”.

Steluța Mărieș

PROFESORUL CONSTANTIN A. STOIDE LA 80 DE ANI

Pentru profesorul Constantin A. Stoide, împlinirea vârstei de 80 de ani, la 3 septembrie 1982, n-a putut constitui decât prilejul unei retrospecive pe cât de rodnice, pe atât de promițătoare. Cu perseverență și pasiune, mereu prezent în sălile de studiu ale bibliotecilor și arhivelor ieșene, ca și în paginile publicațiilor de specialitate, desăvârșind întreprinderi mai vechi sau scrutind noi orizonturi de cunoaștere, neobositul medievist continuă să fie, pentru toți cei ce-l cunosc, o pildă de responsabilitate și rigoare științifică, un îndemn la studiu și aport creator.

Născut la Cucuteni, com. Lețcani, jud. Iași, elev al reputatelor licee „Gheorghe Roșca Codreanu” din Birlad și „Mihail Kogălniceanu” din Vaslui, dar susținând examenul de bacalaureat la Liceul „Internat” din Iași, Const. A. Stoide a urmat apoi cursurile Facultății de litere și filosofie ale celei dintâi universități românești, la specialitatea istorie universală, unde a avut prilejul să audieze prelegerile eminenților profesori: I. Bărbulescu, I. Minea, G. Brătianu, Al. Philippide, I. Petrovici, Petre Andrei, Șt. Zeletin, Gh. Ibrăileanu ș.a. Dovedind, încă de atunci, remarcabile aptitudini pentru explorarea acelor zone ale trecutului rămase încă în obscuritate, și-a luat licența, în 1930, abordând un subiect de acut, pe atunci, interes istoriografic: *Introducerea stilului de 1 septembrie în Moldova*, ale cărui rezultate au fost comunicate în scris ulterior (1932 și 1934) și au ajuns să fie astăzi unanim acceptate.

Suplinitor, până în 1934, la mai multe școli ieșene, iar ulterior profesor secundar la liceele din Piatra Neamț, Tecuci, unde a îndeplinit și funcția de director al Liceului comercial, și Iași (1943—1945), în condiții dificile, Const. A. Stoide a făcut mari sacrificii pentru a-și putea continua și valorifica cercetările sau a-și desăvârși pregătirea în specialitate. Încurajat de profesorul I. Bărbulescu, a debutat, în 1931, în coloanele revistei ieșene „Arhiva”, ca membru al Societății istorico-filologice din Iași, cu recenzii, note și materiale documentare, probând un dezvoltat spirit critic și o remarcabilă capacitate de introspectare a surselor. Ulterior, colaborarea sa la periodicele de specialitate se va extinde, fiind prezent în paginile „Revistei critice”, „Revistei istorice române”, „Anuarului Liceului Petru Rareș — Piatra Neamț”, „Însemnărilor ieșene”, „Arhivei românești”, „Revistei arhivelor”, „Orizonturilor”. Revista Asociației profesorilor secundari din Galați” și „Analelor Moldovei” — revista tecuceană apărută în anii 1941—1943 și al cărei director a și fost.

Contribuțiile sale, referitoare la istoria unor sate și mănăstiri moldovene, la pretendențele lui Gonțea vornic, Alexandru Davidel, Toderașcu din Galați sau Grigore Sturza, la domnia lui Mihailaș Movilă, la prezența negustorilor din Șarhorod sau a lui Curt Celebi în Moldova, la răscoala lui Hincu și Durac ș.a., precum și volumele de documente, editate împreună cu Const. I. Andreescu (*Documente și regeste*, vol. I, *Documente moldovenești din sec. XVI*, Iași, 1934), Const. Turcu (*Documente și regeste din ținutul Neamțului, secolele XVI, XVII, XVIII*, Piatra Neamț, 1935, *Documente și regeste nemțene, sec. XVII*, Piatra Neamț, 1936, și de această dată singur, *Documente din ținutul Neamț, secolele XVI—XVIII*, Piatra Neamț, 1940), Alex. Băleanu (*Documente moldovenești privitoare la familia de boieri Reanul, Iași, 1938*) și Const. Solomon (*Documente tecucești*, vol. I—III, Birlad, 1938—1941), dar mai ales monografia, alcătuită împreună cu Const. I. Andreescu: *Ștefăniță Lupu, domn*

al Moldovei (1659—1661), București, 1938, l-au impus treptat ca unul dintre cei mai activi și competenți istorici ai tinerei generații. În 1935, el a fost propus, de aceea, de către Senatul Universității „Al. I. Cuza” din Iași, ca bursier al Școlii române de la Fontenay-aux-Roses — propunere anulată, din nefericire, ulterior —, în 1942 a fost cooptat ca membru al Institutului de istorie națională din București și recomandat ca președinte al secției Tecuci, iar în 1943, avându-l ca referent pe profesorul Const. C. Giurescu, și-a susținut teza de doctorat cu o monografie despre Ștefan Vodă Petriceicu, valorificată parțial abia în 1976.

Istoric pe deplin format, specializat în probleme de istorie medievală și, parțial, modernă a românilor, în editarea textelor diplomatice româno-slave sau în fenomenologia vechii culturi românești, Const. A. Stoide a acceptat, în 1945, postul de director al Arhivelor Statului Brașov, cu intenția de a se iniția mai temeinic în arhivele și bibliotecile transilvănene, în problematica raporturilor specifice dintre cele trei țări românești în evul de mijloc și de a reveni, peste câțiva ani, în vechea capitală a Moldovei cu o viziune mai largă și mai autentică asupra dimensiunilor istoriei neamului. Peste câțiva ani, când Consiliul profesoral al Facultății de istorie din Universitatea ieșeană s-a pronunțat pentru chemarea sa la Catedra de istoriografie și filosofie a istoriei, el s-a aflat aproape de realizarea acestei dorințe. Încă o dată, un concurs nefavorabil de împrejurări l-a împiedicat să fructifice șansa, astfel încât activitatea sa științifică a continuat să se desfășoare la Brașov, în cadrul Arhivelor Statului și al Filialei locale a Societății de științe istorice și filologice, al căror director și, respectiv, președinte a fost pînă în 1962.

Perioada brașoveană a însemnat, totuși, pentru Const. A. Stoide o afirmare plenară a capacității sale de cercetare și a spiritului său creator, un beneficiu indiscutabil pentru istoriografia românească. Prin strădania sa, au văzut astfel lumina tiparului: *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului de la Brașov*, vol. I, 1521—1599, București, 1955, și *Arhiva magistratului orașului Brașov. Inventarul actelor neînregistrate*, vol. I, București, 1959 și vol. II, București, 1961, care au pus la îndemina cercetătorilor instrumente de lucru de primă necesitate. Alături de acestea, contribuțiile semnate de Const. A. Stoide în „Revista istorică română” (*Prima domnie moldovenească a lui Gheorghe Duca Vodă*), în „Studii și cercetări științifice — Iași”, seria Istorie, (*Legăturile dintre Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XV-lea*), în „Studii și articole de istorie” (*Dregătorii satelor românești din Țara Birsei sau Izvodul costăchesc*), în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj” (*Cantacuzinii și Brîncoveanu — creditori ai Brașovului*), în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie” — Iași (*Insemnări despre meșterii și bînzăria lui Eustratie Dabija vodă*) etc. — i-au sporit prestigiul și prețuirea din partea tuturor colegilor de breaslă.

Revenind la Iași, în 1966, Const. A. Stoide s-a integrat rapid în activitatea științifică a prestigioasei citadele universitare și academice, stimulînd, prin aportul său, afirmarea tinerei școli istoriografice ieșene și devenind membru onorific al Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”. Rezultatele cercetărilor sale, pe care le-a continuat cu aceeași perseverență și modestie, au fost încredințate mai ales publicațiilor de profil din Iași, onorate să-i înscrie numele în dezbaterile unor probleme de vital interes istoriografic, cum au fost și sînt cele referitoare la situația Țării Românești în deceniile de mijloc ale secolului XV, sau la cea a Moldovei la mijlocul secolului XVI, la istoria politică a aceluiași stat în a doua jumătate a secolului XVII, la probleme de istoriografie și cultură etc. În același timp, Const. A. Stoide a oferit o substanțială contribuție la istoria învățămîntului ieșean în secolul XVIII în vol. *Contribuții la istoria învățămîntului românesc*, București, 1970, a colaborat la întocmirea celui de al doilea volum al *Catalogului documentelor românești din arhivele orașului Brașov*, București, 1973, și a pus la îndemina specialiștilor, împreună cu I. Lăzărescu, o nouă ediție a *Ictopiseșului Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 și de la 1709 la 1711*, de Nicolae Costin, Iași, 1976.

Așadar, un octogenat plin de roadele bogate a cinci decenii de activitate științifică, profesată cu tenacitate, cu rigoare și, îndeosebi, cu acel nobil sentiment al datoriei și onestității care impun considerație și respect. Ne îngăduim de aceea, alături de toți cei ce i-au fost colaboratori sau, cunoscîndu-l, i-au apreciat eforturile, să-i urmărim cu acest prilej aniversar, profesorului dr. Constantin A. Stoide ani mulți și fructuoși întru propășirea studiilor pe care le-a îmbrățișat cu atîta pasiune și statornică dăruire.

L. Șimanschi

PROFESORUL DAN SIMONESCU LA 80 DE ANI

Un octogenat în plină activitate e lucru rar, cu atât mai rar cu cât nu e vorba de o activitate marginală și intermitentă, ci de o continuă tensiune a muncii cărțurărești, fie aceasta științifică sau didactică. Ajuns la o vîrstă venerabilă, profesorul Dan Simonescu nu-și dezmințe faima de savant și de pedagog pe care a știut să o dobîndească prin însușiri greu de întrunit laolaltă. Ca savant, el ne-a dat de curînd încă un semn al muncii sale laborioase și devotate, publicînd (împreună cu Gheorghe Buluță) o sinteză asupra istoriei cărții românești; ca pedagog, continuă să stimuleze noi energii și să cultive în jurul său un climat emulator, vîdînd aceleași calități de dascăl eminent. Mai importantă e desigur

acea largă propensiune umană care i-a asigurat de-a lungul carierei afecțiunea elevilor, fidelitatea numeroșilor discipoli întru civilizația cărții, statornicia unor prietenii stimulative. Asemenea însușiri pot stîrni, desigur, și reacții ostile, iar biografia octogenarului de azi n-a fost lipsită (la mijlocul vieții sale active) de inerente seisme. Ele nu l-au scos însă de pe făgașul unei munci devotate școlii, culturii naționale îndeobște, o muncă ale cărei roade s-au bucurat de timpurii și înalte recunoașteri. Cîteva bilanțuri provizorii au fost deja întreprinse. Unul în acele *Studia bibliologica*, inițiate de cărțurar spre a înlesni ucenicia productivă a unor elevi, dar și pentru a reanima, în anii „dezghețului”, studiile de istoria cărții și a tiparului, bibliografie, textologie etc., în sensul preconizat mai demult și în revista *Scriptum*. Un volum din *Studia bibliologica* (III, 1969) i-a fost dedicat profesorului, în cinci tomuri, iar mulțimea impresionantă a celor care au voit atunci să-i aducă prinos de recunoștință publică arată cît de mult cărțurarul Dan Simonescu se impusese în conștiința publică. Ceva mai tîrziu, cu ocazia septuagenatului, i s-a dedicat un întreg volum biobibliografic (1972)¹, în seria menită să prezinte pe cei mai eminente profesori ai Universității din capitală. „Profesorul Dan Simonescu, scria atunci unul dintre discipoli, face parte din specia foarte rară de învățați care nu se închid în opera proprie ca într-un splendid monument solitar, uneori vecin cu mausoleul, ci se dăruiesc neconștient celor din jur, trezesc și îndrumă vocații, se perpetuează în destinele pe care le luminează și le încălzesc prin prezența lor binefăcătoare. Domnia sa a reușit să creeze astfel nu numai opera care-i asigură un loc definitiv în istoria bibliologiei românești și a cercetării literaturii române vechi (fără a uita nici substanțialele sale contribuții datorite studiului epocii moderne), ci și o școală”², una ce se cuvine a fi circumscrisă deopotrivă în ordinea disciplinei cărțurărești și a devotamentului pedagogic. Profesorul are în adevăr mulți, foarte mulți elevi, prin care vechile deprinderi bibliologice, însușite la școala lui I. Bianu, se perpetuează și asigură în același timp erudiția disciplinei profesate și rigoarea de metodă, în prelungirea unui pozitivism recognoscibil la temelia oricărei construcții serioase. Născut în pragul secolului, la 11 decembrie 1902, Dan Simo-

¹ Ioan Caraba Mitrofan, Mihaela Dima Petrina, *Dan Simonescu: biobibliografie*, București, 1972, XXXII+190 p.

² Dan Zamfirescu, *Dan Simonescu cărțurarul, profesorul, omul*, în vol. *Dan Simonescu, biobibliografie*, București, 1972, p. I.

nescu a beneficiat de cea mai aleasă îndrumare (N. Iorga, V. Pârvan, M. Dragomirescu, D. Russo, O. Densusianu i-au fost profesori), într-o epocă de interes crescut pentru fenomenologia culturii și de vaste explorări arhivalico-bibliologice. Funcționar mai întâi, ca student, la Arhivele Statului, el a deprins arcele paleografiei și s-a atașat unei direcții de studiu menită să pună în valoare noi fapte de cultură din evul mediu și din epoca modernă. Profesor mai apoi la Cîmpulung, a pus în lumină tradițiile de cultură ale urbei natale, în studii ce țin de directiva celui „localism creator” de care s-a vorbit cu bun temei în perioada interbelică. Istoria presei, analiza textologică și istoria cărții vechi românești se îmbină în aceste studii de început și ele aveau să rămână constantele unei opere. Ucenicind pe lângă I. Bianu, a scos al treilea volum din monumentală *Bibliografie românească veche*, apoi un al patrulea de „Îndreptări și adăgiri”, care i-au adus suprema consacrare în domeniu. Disertația cu care și-a trecut (1938) doctoratul (*Literatură românească de ceremonial*) marchează încă o direcție semnificativă de preocupări, una care avea să nutrească inițiative de seamă pe tărîm istoric și literar. Asistent la catedra de literatură română veche, condusă de N. Cartojan, șef al secției de manuscrise și cărți rare de la Biblioteca Academiei și profesor de izvoarele istoriei românilor la Școala superioară de arhivistică și paleografie, Dan Simonescu a străbătut o carieră didactică nu lipsită de vicisitudini, însă încununată de cel mai deplin succes. Chemat profesor la Universitatea din Iași (1942), după retragerea lui Gheorghe Pascu³, el a început prin a propune „reabilitarea literaturii române vechi”, stăruind asupra nevoii de a se lărgi cîmpul cercetării și de a se supune analizei integratoare o vastă categorie de texte. „Studiul literaturii românești în epoca veche, insistă tînărul profesor, nu se poate mărgini numai la întrezărirea culmilor atinse de cele mai frumoase realizări artistice; este necesar să coborîm la nivelul tuturor manifestărilor literare și culturale, în ascunzăturile din care au ieșit la lumină aceste manifestări, pentru că astfel vom înțelege mai adînc menirea lor, vom simți mai bine întregul saflu de viață care a mișcat, la diferite momente și date, un șir de generații înaintea noastră”. Încercînd să împace astfel perspectiva istorico-culturală cu cea estetică, el propunea un unghi de privire destul de larg pentru a cuprinde o gamă vastă de manifestări ale spiritului și a da seama de ceea ce a însemnat în adevăr cultura noastră veche. Este disciplina în care profesorul a investit cel mai mult, făcînd cursuri, inițînd cercetări, îngrijind texte, preocupîndu-se de tot ceea ce poate întregi o imagine și adînci un înțeles. Părăsind vechiul sistem cronologic de expunere, el a formulat probleme și a propus analize în care istoricul își dă mîna cu literatul, bibliologul e susținut de o fină intuiție artistică. *Probleme de literatură românească veche* e dealtfel titlul cursului ținut la Universitatea din Iași, curs în care profesorul pornea de la cărțile populare, examinînd apoi fenomenul cultural de expresie slavonă, biruința limbii române în texte, tipăriturile, istoriografia. Cunoașterii acesteia din urmă Dan Simonescu i-a consacrat ani de muncă, ocupîndu-se de chestiuni generale, ca în prelegerea despre *Spiritul critic în istoriografia veche românească* (1942), dar și de acribice analize de text, ediții, conjecturi istorico-culturale. Încheindu-și intempestiv activitatea de la Iași, el a devenit cercetător la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, unde a condus sectorul de editare a izvoarelor și a elaborat cîteva ediții: *Istoria Țării Românești (Letopisețul Cantacuzinesc)*, în colaborare cu C. Grecescu (1960); *Cronici și povestiri românești versificate* (1967); *Cronica anonimă a Moldovei* (1975), după ce anterior dăduse *Istoria Țării Românești* atribuită Stolnicului Constantin Cantacuzino (1944, împreună cu N. Cartojan; ed. anastatică, 1969) și *Cronica lui Baltasar Walther* (în *Studii și materiale de istorie medie*, III, 1959). Istoriografia îi rămîne adînc îndatorată pentru aceste restituiri, făcute cu metodă sigură și devotament cărturăresc. Studiile cu care le-a însoțit îndeobște sînt exemplare prin orizontul integrator și prin minuția analizelor întreprinse. Experiența dobîndită pe acest tărîm se reflectă în prețioase studii despre *Problemele actuale cu privire la reconsiderarea cronicilor* (în *Limbă și literatură*, V, 1961) și despre *Însemnătatea edițiilor critice*, (ibid., XI, 1966), ca și într-un bilanț relativ la *Cultura medievală* în istoriografia contemporană (*Studii*, 1962, 6). Editarea *Cărților populare în literatura românească* (împreună cu I. C. Chișimia, 1963) e un demers textologic nu mai puțin notabil, situat în prelungirea celor două ediții din *Alexandria*. Ca editor, Dan Simonescu și-a asumat răspunderea restituției integrale a operei lui M. Kogălniceanu, personalitate căreia i-a consacrat, de-a lungul anilor, mai multe studii. Cîteva volume, reprezentînd opera literară

³ I. D. Lăudat, *Dan Simonescu profesor la Iași*, în *Studia bibliologica*, III, 1969, p. 107—115.

și culturală, scrierile istorice și oratoria au apărut deja, primul fiind îngrijit chiar de venerabilul profesor. Studii variate de istoria cărții și a tiparului în România, întreprinse mai ales ca profesor la Institutul Pedagogic din capitală, completează o bibliografie asupra căreia n-am făcut decît să atragem atenția în linii cu totul generale. Profesorul n-a ezitat să facă apel la colaborarea unor confrăți, atunci cînd era nevoie, convins că nimeni nu poate stăpîni materia întreagă și că lucrul de echipă e uneori indispensabil. Ultima sa lucrare importantă, *Pagini din istoria cărții românești* (1981), e rodul unei asemenea colaborări și un gest simbolic, consonant cu marea modestie a cărturarului. Cel ce a semnat în tinerețe alături de I. Bianu înțelege să-și asocieze astfel noile energii, să le dea impuls în direcție lucrului temeinic. E o trăsătură lesne observabilă ce ține de marea generozitate a pedagogului, care știe să prefacă elevii în discipoli, iar pe aceștia din urmă în colegi și prieteni. *Collegae, sodales, amici...* Formula se află în dedicația volumului omagial de acum un deceniu. Să sperăm că o vom putea repeta încă multă vreme, cu respectul și admirația cuvenite unui mare învățat, care a știut să fie și un mare pedagog, unul în care se adună, ca într-un receptacol, cîteva generații de cărturari și numeroase destine remarcabile.

Al. Zub

CERCETĂTORUL ANTON NIȚU LA 70 DE ANI

La împlinirea celor 7 decenii de viață și muncă neobosită în domeniul arheologiei, cercetătorul Anton Nițu constituie aceeași vie și activă prezență în viața științifică a Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași.

Născut la 27.XI.1911 în orașul Roman, Anton Nițu urmează cursurile primare și gimnaziale la Liceul de Băieți, susținând examenul de bacalaureat în 1932. Din 1935 este student la Universitatea București, Facultatea de Filozofie și Litere, secția Istorie, cu specializare în preistorie. Pasiunea pentru arheologie i-a fost imprimată de profesorii I. Andrieșescu, Scarlat Lambrino și Gh. Murnu, dar nu pot fi trecuți cu vederea renumiții

profesori P. P. Panaitescu, C. C. Giurescu, precum și geniul istoriografiei românești, Nicolae Iorga.

După absolvirea Facultății, revine la cea mai veche Universitate a țării, ca asistent al profesorilor Radu Vulpe și Dumitru Tudor. Specializarea prin doctoratură și-o încheie în 1946, având ca subiect al tezei de doctorat „Încercare de interpretare asupra ornamentației ceramicii neo-eneolitice carpato-dunărene”. Timp de un deceniu (1941—1951) este asistent la Catedra de Arheologie a Facultății de Litere și Filozofie și apoi la Catedra de Istorie Veche a Facultății de Istorie și Geografie, conducând seminarii și susținând cursuri de Istorie Antică, Istoria coloniilor Pontului și Popoarele Europei în epoca fierului.

Din anul 1953 este muzeograf principal și șef de sector la Muzeul de istorie a Moldovei, iar din 1965, documentarist și apoi cercetător științific principal la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, până în iunie 1975 (când este pensionat).

Prin vasta sa cultură în domeniul arheologiei și istoriei antice, Anton Nițu a făcut dovada realelor sale calități de cercetător și om de știință, atît cu prilejul seminariilor și cursurilor amintite, cit și prin cele peste 40 de studii și articole, a căror problematică cuprinde o perioadă lungă de timp, din neolitic și pînă în perioada prefeudală.

Cercetările arheologice la care a participat sau pe care le-a condus, în obiective de o deosebită importanță pentru istoria veche a României (Poiana—Tecuci, Trușești și Ștefănești—Botoșani, Zimnicea, Poieni—Vaslui, Piatra Neamț, Lunca Ciurei, Spinoasa și Erbiceni—Iași, Dărmănești și Gheleștești—Neamț), însumează nu mai puțin de 28 ani de investigații în „arhivele” nescrise ale locuirilor umane. Semnificativ este și faptul că Anton Nițu a adus contribuții esențiale și la valorificarea rezultatelor săpăturilor arheologice, chiar dacă acestea aparțineau preistoriei sau unor perioade ulterioare.

Anton Nițu s-a impus, însă, prin cercetările din domeniul neo-eneoliticului și îndeosebi al artei cucuteniene. În acest sens putem afirma că arta preistorică, ajunsă la apogeu prin realizările și înalta măiestrie a purtătorilor culturii Cucuteni, a avut în Anton Nițu cel mai autentic interpret. Studiile sale speciale, referitoare la reprezentările zoomorfe și ornitomorfe, sau cu privire la plastica antropomorfă, constituie tot atîtea reale și valoroase contribuții științifice. Fin și subtil interpret al artei cucuteniene, Anton Nițu a reușit să elaboreze, pe temele date, valoroase lucrări care l-au impus printre preistoricienii perioadei, din țară și de peste hotare.

Pentru cunoașterea și înțelegerea deplină, științifică, a variantelor și aspectelor decorative ale ceramicii cucuteniene, fundamentale sînt studiile sale referitoare la reconsiderarea Arius-

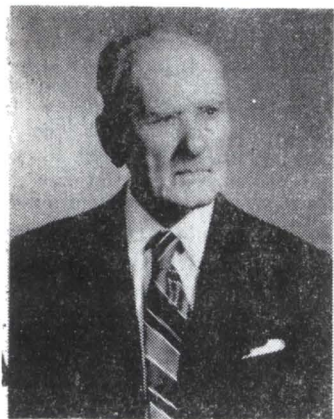
dului sau ale fazelor și subfazelor culturii Cucuteni. Cunoscînd o bogată literatură de specialitate în domeniul artei preistorice, Anton Nițu a reluat, la vîrsta deplinelor posibilități de realizare a marilor sinteze, studiul imensului material arheologic, reușind să stabilească criteriile pentru clasificarea complexelor ceramicii și periodizarea etapelor cucuteniene. Vedem în aceste studii o interpretare subtilă a stilurilor decorative de pe ceramica cucuteniană, pornind de la deplina înțelegere a celebrei monografii realizate de H. Schmidt, căreia îi aduce unele completări, necesitate și impuse de rezultatele cercetărilor preistorice românești din ultimele decenii. Această ordine a succesiunii grupelor permite stabilirea și explicarea filiației genetice a grupelor ceramice, în acord cu clasificarea stabilită de H. Schmidt. În felul acesta, specialistul Anton Nițu a conceput construirea unui sistem complet de periodizare, în funcție de definirea complexelor ceramice corespunzătoare etapelor culturii cucuteniene, stabilind criteriile de clasificare a complexelor ceramice și de periodizare a etapelor lor organice. Aceste criterii sînt indicate de condiționările stratigrafice, tipologice și cronologice ale complexelor ceramice în așezările cu unul sau mai multe niveluri de locuire. Pe baza acestor date au fost clarificate pozițiile stratigrafice, tipologice și cronologice ale grupelor ceramice din așezările cucuteniene cu stratigrafe verticală sau orizontală, cu atît mai mult cu cît numai complexele ceramice, indiferent de modalitatea stratigrafică a nivelurilor de locuire cărora le aparțin, discriminează etapele și succesiunea lor.

Pornind de la considerentul că pe baza cercetărilor arheologice s-a dovedit clar că etapele evoluției ceramicii și culturii cucuteniene sînt determinate de complexele ceramice din nivelurile de locuire succesive, Anton Nițu apreciază că clasificarea ceramicii trebuie extinsă de la definirea și repartizarea categoriilor, speciilor și grupelor stilistice în cadrul perioadelor, la definirea complexelor ceramice ale etapelor principale și secundare. În acest scop, importante sînt modalitățile de asociere ale categoriilor, speciilor și grupelor ceramice în cadrul unei perioade sau de la o perioadă la alta. După precizarea aspectelor teoretice, Anton Nițu a stabilit principalele categorii ceramice ale culturilor Precucuteni (fazele I—III) și Cucuteni (fazele A, AB și B), utilizînd în totalitate materialele descoperite în diferite subunități geografice. Dar modalitățile stilistice nu sînt imuabile, constatîndu-se că imbricarea categoriilor principale și secundare, prin apariția și dispariția lor treptată de-a lungul etapelor, determină asociații noi de categorii, specii, grupe și aspecte decorative, care definesc complexele ceramice ale etapelor, deoarece sînt condiționate stratigrafic, tipologic și cronologic în complexele de habitație ale așezărilor cu stratigrafie verticală și orizontală.

Precizăm, însă, că nu ne-am propus realizarea unei exegeze a lucrării omului de știință Anton Nițu; am dorit doar să punctăm cîteva din contribuțiile sale originale și fundamentale pentru cunoașterea și înțelegerea cît mai deplină a ceea ce în mod curent numim „Cultura Cucuteni — Tripolie”.

Personalitatea celui care ne este și astăzi un bun coleg și sfătuitor nu s-a manifestat numai în ceea ce privește cercetarea științifică. În cadrul Institutului, Anton Nițu a îndrumat și continuă să îndrume specialiști, unii consacrați deja, în domeniul neo-eneoliticului: colaboratori ai Institutului, muzeografi la muzeele județene (și nu numai județene), cercetători de la institutele de arheologie. Am dori ca aceste rînduri să le amintească foștilor studenți ai Facultății de istorie, cercetătorilor epocii neolitice, că bunul lor coleg și prieten, Anton Nițu, a pășit recent în cel de al 8-lea deceniu de viață și, împreună să-i urăm după datina străbună un călduros *La mulți ani!*

Vasile Chirica

ALEXANDRU BOLDUR

La 18 noiembrie 1982 a murit la București profesorul universitar doctor docent Alexandru Boldur, fost director al Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol” din Iași.

Alexandru Boldur s-a născut la Chișinău la 25 ianuarie/10 martie 1886 și, după studii secundare în orașul natal, a urmat în anii 1906—1912 cursurile Facultății de Drept și ale Institutului de arheologie din cadrul Universității din Sankt-Petersburg. În 1916 a obținut titlul de magistrul în disciplina dreptului public și a funcționat ca docent universitar. A activat, apoi, ca profesor universitar la Institutele Juridice Superioare din Crimeea și la Moscova, în cadrul Ministerului Comerțului Exterior, în calitate de expert juridic.

În condițiile favorabile repatrierii, Alexandru Boldur s-a întors în țară, în 1924, iar apoi a plecat la Paris, unde, lucrând în arhive și biblioteci, a elaborat cartea *La Bessarabie et les relations russo-roumaines. La question bessarabienne et le droit international*, apărută la Paris în 1927, care l-a consacrat ca specialist în problemă.

Odată cu acordarea premiului Fundației „Regele Ferdinand I” pentru această importantă operă de istorie românească, lui Alexandru Boldur i s-a încredințat conferința de Istoria Românilor la Facultatea de Teologie din Chișinău, din cadrul Universității ieșene. Timp de zece ani, activând pe tărîm didactic, Alexandru Boldur s-a preocupat și de tipărirea unor studii și articole de strictă specialitate, ca *Istoria Basarabiei*, vol. I (1937), în care pentru prima dată în istoriografia noastră s-au enunțat caracteristicile feudalismului românesc și s-a generalizat problema periodizării științifice a istoriei României. Tot în această lucrare, pe baza izvoarelor ruso-lituaniano-polone, a fost fixată teritorial și Țara Bolohovenilor, problemă de istorie medievală aflată în conflict cu problema formării statului moldovenesc de sine stătător. A publicat apoi *Statutul internațional al Basarabiei* (1938) și *Muzica în Basarabia* (1939), aceasta din urmă considerată singura lucrare științifică, de istorie a culturii românești, am putea spune exhaustivă, în această problemă.

Devenit profesor universitar agregat în 1932 și apoi titular în 1937, Alexandru Boldur a venit la Iași la catedra de Istoria Românilor în 1938 în baza legii Armand Călinescu, în urma desființării catedrelor profane de la Facultatea de Teologie, împărțind în acest fel activitatea sa didactică cu aceea a profesorului universitar Ilie Minea.

După moartea lui Ilie Minea, survenită în 1943, Alexandru Boldur a devenit titularul catedrei de Istoria Românilor de la Universitatea din Iași și implicit director al Institutului de Istoria Românilor „A. D. Xenopol” de la Facultatea de Litere și Filosofie a universității ieșene.

Moștenind o idee prețioasă și un mănunchi de colaboratori dornici de a da viață acestei idei, Alexandru Boldur s-a dovedit un talentat organizator, obținând transformarea Institutului de Istoria Românilor în *Institutul de Istorie Națională „A. D. Xenopol”*, recunoscut (printr-un *decret-lege*) ca persoană juridică, depinzînd direct de Minister și avînd, conform decretului-lege, un stat de funcțiuni și un buget propriu. În aceste condiții, Alexandru Boldur a putut încadra în Institut pe principalii colaboratori ai regretatului profesor Ilie Minea, și anume pe Nicolae Corivan ca subdirector, Nicolae Grigoraș ca șef de lucrări,

Dumitru Constantinescu, Nicolae Iordăchescu, Mihai Spînu ca asistenți și Ion Apostoae ca secretar. Totodată, considerînd că activitatea științifică a catedrei de Istoria Românilor se va desfășura în exclusivitate în cadrul Institutului, a încredințat asistentului său la catedră, secretariatul de redacție al publicației „Studii și cercetări istorice”.

Întreaga sa activitate profesională Alexandru Boldur a desfășurat-o la catedră și în Institut, predînd liber cursul de Istoria Românilor, ținînd numeroase comunicări științifice, publicînd articole și studii, care reflectă orientarea sa patriotică și raționalist-critică în domeniul științelor istorice, ca urmare a formării sale intelectuale și științifice ca student și apoi magistrul și docent universitar, la începutul secolului nostru, într-un mediu în care s-au manifestat din plin curențele raționalist-critic, istorico-juridic și istorico-sociologic comparatist, cu implicațiile de rigoare ale economismului vulgar și marxismului legal.

De la istoricii adepți ai școlii juridice, care au căutat să explice de pe poziții critice instituțiile și evoluția statului, precum și de la adepții curențelor raționalist-critic și comparatist, ca Rojkov, istoric revoluționar, dar și marxist pînă la o anumită limită, sau de la istoricii sociologiști ca Losski și Frank, Alexandru Boldur a preluat raționalismul-critic și metoda istorică comparativă, ajungînd în cele din urmă, la critica concepției filosofice a istoriei a lui Windelband și Rickert, așa de pregnant manifestată în comunicările susținute la Institut, tipărite apoi în studiul *Știința istorică română în ultimii 25 ani*, apărută în 1947.

În virtutea decretului-lege nr. 333 din 25 mai 1943, Institutul avea dreptul să publice, din subscripția de stat, o revistă proprie, precum și alte lucrări de specialitate. În decursul directoratului profesorului Alexandru Boldur Institutul a publicat ultimul volum (al XVII-lea) al revistei „Cercetări istorice”, al cărei fondator fusese Ilie Minea, apoi, în ordine cronologică, alte trei volume, considerate a forma seria nouă a acestei reviste românești de prestigiu și intitulate „Studii și cercetări istorice” (vol. XVIII — închinat memoriei profesorului Ilie Minea —, vol. XIX și vol. XX). Concomitent, a inițiat publicarea mai multor lucrări sub genericul *Biblioteca Institutului de istorie națională „A. D. Xenopol”*, precum și comunicările ținute în refugiu la Alba Iulia și Zlatna (*Comunicări*), iar în cele din urmă, ca lucrări separate, toate articolele care alcătuiseră în 1948 sumarul volumului XXI din „Studii și cercetări istorice”, apărute sub titlatura *Publicațiile Institutului de istorie națională „A. D. Xenopol”*.

În felul acesta, s-a manifestat cu destulă pregnanță talentul organizatoric al directorului Institutului, urmărindu-se menținerea prin publicații a unui contact strîns cu instituțiile similare din țară, efectuîndu-se totodată schimbul cu străinătatea, evidențiîndu-se pe plan național activitatea tînărului colectiv de istorici ieșeni.

Atragerea în acest colectiv și a altor cadre didactice și a specialiștilor a fost urmărită consecvent de Alexandru Boldur în anii 1944—1948, dovadă fiind ședințele comitetului de redacție al revistei „Studii și cercetări istorice”, ședințele publice de comunicări științifice, excursiile cu caracter didactic și educativ la unele obiective istorice și arheologice din Moldova, colaborarea cu Institutul de studii româno-sovietic, nou înființat după 1944, propunîndu-se ca temă comună elaborarea unor lucrări privind *Sintezele de Neamțului și efectuaerea cercetărilor arheologice la Curtea Domnească din Vaslui* (N. Constantinescu).

În timpul directoratului regretatului profesor Alexandru Boldur, s-au ținut 36 de ședințe publice, în cadrul cărora au fost prezentate 70 de comunicări științifice, mai mult de jumătate aparținînd personalului încadrat la Institut, iar restul fiind rodul colaborării cu cadrele didactice de la Universitate, cu istoricii ieșeni de la Arhivele Statului și din învățămîntul liceal. În acest fel, Institutul de Istorie națională „A. D. Xenopol” din Iași a fost onorat de colaborarea profesorilor universitari A. Oțetea, P. Nicorescu, I. M. Marinescu, P. Caraman, C. Bedreag, C. Iordăchescu, Dan Simonescu, C. C. Angelescu, V. Georgescu, E. Diaconescu, Gr. Scorpan, Gh. Ivănescu, D. Berlescu, C. Cîhodaru, D. Ciurea, a specialiștilor D. St. Marin și Meluța Miroslov-Marin, foști profesori universitari în Italia, A. Nițu, M. Guboglu, N. Șendrea, Gh. Ungureanu și C. Turcu, precum și a preoților cărturari C. Nona, I. Gheorghijă, Sc. Porcescu și Al. I. Ciurea.

Colaborarea cu alte instituții de învățămînt și cultură s-a realizat prin conferințe publice sub egida Institutului, dintre care semnalăm aceea a profesorului E. Gamilscheg, *România răsăriteană și romanitatea apuseană*, a academicienilor Radu Rosetti, *Care au fost, adevăratele efecte ale unor armate în trecut* și Ion Lupaș, *Voevodă, principat și mare principat transilvan*. Concomitent, a fost inaugurat un schimb de publicații cu institutele similare din țară și cu unele din străinătate, primindu-se pentru Biblioteca Institutului numeroase

cărți și reviste de specialitate, fiind îmbogățit în felul acesta fondul de cărți, într-o perioadă când achizițiile directe deveniseră anevoioase.

Preocuparea de căpetenie a profesorului Alexandru Boldur a fost cercetarea evului mediu românesc, structurile feudale laice și eclesiastice, acordându-se prioritate atît etapelor inițiale ale formării statului feudal al Moldovei, cît și etapei de apogeu din vremea lui Ștefan cel Mare. În această ordine de idei, Alexandru Boldur s-a consacrat cercetării și publicării unor importante lucrări referitoare la țările Brodnicilor și Bolohovenilor, la originea numelui țării Moldovei și la întemeierea statului medieval al Moldovei.

Analiza structurii societății feudale ca și cunoașterea comparativă a structurilor medievale lituano-polono-rusești i-au facilitat abordarea de pe poziții noi și pe baza unor lucrări istorice dispărute în cea mai mare parte după cel de-al doilea război mondial, a complexei problematice a domniei gloriosului voievod Ștefan cel Mare, publicînd în străinătate, în două ediții, lucrarea sa monografică *Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457—1504). Studii de istorie politică și socială*. La aceasta se adaugă și studiile referitoare la structurile eclesiastice din Moldova din vremea lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi, Bogdan III și Ștefăniță vodă.

Preocuparea de bază a constituit-o permanent istoria statului medieval al Moldovei, pentru a cărei rezolvare pe plan istorico-demografic a abordat, în ultima vreme, o tematică foarte largă, începînd cu istoria tracilor, apoi a populației autohtone din spațiul extracarpatic răsăritean și a slavilor migratori, publicînd *Problema latinizării tracilor* (1975), *Considerații privind istoria tracilor* (1977), *Great Thrace* (1977), și *La grande Thrace* (vol. I—II, 1980). Au rămas în manuscrise alte multe lucrări, cum sînt cele consacrate studierii întemeierii Moldovei, aprofundării cercetării populației de pe întregul teritoriu al Moldovei precum și a cunoașterii în amănunțime a cetăților medievale de pe Dunăre și Nistru.

Au trecut repede doi ani de la data cinstirii profesorului universitar la împlinirea vîrstei de 95 de ani*, timp în care a lucrat neobosit la perfectarea ultimelor sale lucrări, la corectura celor publicate în țară și străinătate, apărute după 1980 și a celor care urmează să apară postum.

A fost un om distins, care a prețuit munca și a știut să aprecieze strădaniile colaboratorilor săi. La capătul acestor rînduri, ne închinăm în fața amintirii sale și spunem, ca strămoșii noștri, *Sit terra levis*.

Alexandru Andronic

* Cf. *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 853—855.

TABLA DE MATERII A TOMURILOR XI (1974) — XX (1983)

Alcătuită pentru a ușura orientarea cititorilor în totalul celor peste 6500 de pagini ale tomurilor XI—XX, prezenta tablă de materii este, în același timp, oglinda activității colaboratorilor — statornici sau efemeri — ai *Anuarului Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”*, timp de un deceniu (pentru tomurile I—X, o tablă similară s-a publicat în tomul X/1973). La fișarea celor zece tomuri au lucrat cercetătorii Gabriel BĂDĂRAU, Gh. BUZATU, Veniamin CIOBANU, Valeriu Florin DOBRINESCU, Gh. I. FLORESCU, Ștefan S. GOROVEI, Georgeta IGNAT, Ștefan LEMNY, Adrian MACOVEI, Steluța MĂRIȘ și Dumitru VITCU. Cu ajutorul indicelui, activitatea fiecăruia dintre colaboratorii revistei în acest interval de timp poate fi urmărită cu ușurință, indiferent de rubrica unde i s-au publicat contribuțiile. Indicele și redactarea finală aparțin lui Ștefan S. GOROVEI. La definitivarea pentru tipar au colaborat, în timpul practicii, studenții (an. III) Cristina-Georgeta CIUTA și Lucian NASTASA.

Eventualele omisiuni și erori se vor corecta prin bibliografia analitică a revistei, pe care redacția speră să o publice într-unul din tomurile viitoare.

EDITORIALE

1. BUZATU, GH., *Importanța insurecției naționale antifasciste armate* XI (1974) p. 1—5
2. CIUREA, D., *Împrejurările diplomatice ale Unității din 1800* XII (1975), p. XXIX—XXXII
3. NEAMȚU, VASILE, *Premise economice ale victoriei de la 10 ianuarie 1475* XII (1975), p. XXI—XXVIII
4. *Perspective ale cercetării istorice în lumina Congresului al XI-lea al Partidului Comunist Român* XII (1975), p. XIII—XIX
5. PETRESCU-DIMBOVIȚA, MIRCEA, *Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” la 40 de ani. Realizări și perspective* XIX (1982), p. I—XXIII

STUDII, COMUNICĂRI ȘI NOTE

6. AGACHE, D., *Veniturile și cheltuielile Măndăritii Sf. Spiridon din Iași între anii 1771 și 1823* XV (1978), p. 335—351
7. AGRIGOROAIEI, ION, *Din activitatea Partidului socialist pentru democratizarea vieții politice românești (1918—1921)* XII (1975), p. 213—218
8. AGRIGOROAIEI, ION, *Partidul socialist și unele probleme ale economiei naționale (1918—1921)* XIII (1976), p. 203—210
9. AGRIGOROAIEI, I., *Unirea din 1918 — începutul unei noi etape în dezvoltarea istorică a României* XV (1978), p. 257—276
10. AGRIGOROAIEI, ION, *Considerații privind locul perioadei interbelice în istoria României* XIX (1982), p. 81—94
11. AGRIGOROAIEI, ION, *Nicolae Titulescu și relațiile României cu marile puteri* XIX (1982), p. 239—247
12. AGRIGOROAIEI, ION, *Mișcarea democratică din România întreagă XX (1983), p. 207—213*
13. AGRIGOROAIEI, I., CALCAN, G., STRUGARIU, M., *Atitudinea marilor puteri față de România la Conferința de pace de la Paris, reflectată în presa țesând (1919—1920)* XVIII (1981), p. 317—331
14. ANDREESCU, ȘTEFAN, *Cu privire la ultima fază a raporturilor dintre Moldova și Genova* XIX (1982), p. 201—218
15. ANDREESCU, ȘTEFAN, *O reactualizare a tratatului de la Lublau în 1596* XX (1983), p. 107—119
16. ANDRONIC, ALEXANDRU, *Aspecte occidentale ale civilizației moldovenești în epoca lui Ștefan cel Mare* XVI (1979), p. 151—154
17. ANDRONIC, ALEXANDRU, *Curtea domnească din Iași — reședință voevodală (sec. XV—XVII)* XVIII (1981), p. 543—549
18. ANDRONIC, ALEXANDRU, *Contribuția lui Ilie Minea la cunoașterea vechilor letopisește moldovenești* XIX (1982), p. 495—498
19. ANDRONIC, ALEXANDRU și POPESCU, RICA, *Vasul — reședință voevodală în secolele XV—XVI* XVII (1980), p. 585—595
20. ANGELESCU, CONSTANTIN C., *Scrisori și discursuri uitate ale lui Mihail Kogălniceanu* XII (1975), p. 193—203
21. ANGELESCU, CONSTANTIN C., *Justiția în Moldova la mijlocul veacului al XIX-lea, Constatările unui jurist grec* XIII (1976), p. 183—189
22. ANGELESCU, CONSTANTIN C., *Comisa Centrală de la Focșani (1859—1862)* XVI (1979), p. 239—269

23. ANGELESCU, CONSTANTIN C., *Proiectul de constituție din 1859 al Comisiei Centrale de la Focșani* XVII (1980), p. 363-404
24. ANGELESCU, CONSTANTIN C., *George Popovici, istoric al dreptului român (1863-1905)*. XX (1983), p. 221-231
25. APOSTOLESCU, VIRGIL, *Mărturii documentare privind distrugerile și instrăduirile de materiale arhivistice în Moldova până în secolul XVIII* XVI (1979), p. 325-343
26. APOSTOLESCU, VIRGIL, *Un aventurier apusean la curtea lui Petru Șchiopul: Bartolomeo Brutti* XVII (1981), p. 567-574
27. AVRAM, SULTANA, *Vasile Pârvan în „Astra” sibland* XVIII (1981), p. 609-611
28. BĂDĂRAU, GABRIEL, *Organizarea și conținutul învățământului public din Moldova între anii 1832 și 1848 (I)* XVII (1980), p. 345-361
29. BĂDĂRAU, GABRIEL, *Organizarea și conținutul învățământului public din Moldova între anii 1832 și 1848 (II)* XVIII (1981), p. 211-231
30. BĂDĂRAU, GABRIEL, *Organizarea și conținutul învățământului public din Moldova între anii 1832 și 1848 (III)* XIX (1982), p. 375-393
31. BĂDĂRAU, GABRIEL, *Considerații privind raporturile româno-otomane între 1774 și 1802 (I)* XX (1983), p. 135-151
32. BENDITER, J., *Situația internă a celui de-al treilea Reich oglindită în directivele lui Goebbels* XI (1974), p. 145-153
33. BENDITER, J., *Politica Angliei față de Germania între 1934-1937* XIII (1976), p. 247-254
34. BENDITER, J., *Situația țărilor din sud-estul Europei oglindită în documente germane (1940-1944)* XIV (1977), p. 402-412
35. BENDITER, J., *Semnificația anului 1937 în contextul pregătirilor Germaniei pentru războiul mondial* XVII (1980), p. 533-541
36. BITOLEANU, ION, *Unele date despre comunitățile negustorești din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane* XIX (1982), p. 541-547
37. BOICU, L., *Raporturile româno-polone în timpul revoluției de la 1848-1849 în context internațional* XII (1975), p. 137-191
38. BOICU, L., *Emigrația polonă și Țările Române în vremea revoluției din 1848-1849 (I)* XVIII (1981), p. 87-116
39. BOICU, L., *Emigrația polonă și Țările Române în vremea revoluției din 1848-1849 (II)* XIX (1982), p. 153-176
40. BOICU, L., PLATON, GH., *Drumul românilor spre independența de stat* XIV (1977), p. 439-455
41. BOLD, EMILIAN, *Considerații asupra legislației muncii din România interbelică* XVII (1980), p. 459-480
42. BOLD, EMILIAN și RUSU DUMITRU D., *Contribuții la studiul legislației muncii în România modernă și contemporană* XIX (1982), p. 69-79
43. BORDEIANU, MIHAI, *Date noi privitoare la istoria învățământului românesc* XIV (1977), p. 327-331
44. BOTEZ, C., *Concepții privind economia forestieră românească în perioada interbelică* XVII (1980), p. 481-502
45. BOUNEGRU, OCTAVIAN, *Observații privind vămile Dobrogei române* XVII (1980), p. 579-583
46. BUJOREANU, ȘT., *Despre activitatea lui Oreste Tafrali* XIII (1976), p. 225-230
47. BURLEC, LIVIU, *Contribuții la studiul cronicii „Plîngerea Mănăstirii Silvașului”* XV (1978), p. 325-333
48. BUZATU, GH., *Rezultatul aplicării legii minelor din 1924 în industria petrolului din România* XII (1975), p. 17-34
49. BUZATU, GH., *Un capitol de istorie politică — constituirea, guvernarea și dispariția „Blocului Parlamentar” (1919-1920)* XIII (1976), p. 133-146
50. BUZATU, GH., *The Place of Oil Problem within the Evolution of Romanian — English Relations (1880-1920)* XV (1978), p. 59-78
51. BUZATU, GH., *Historiographical Implications of National Struggle in East-Central and South-East Europe* XVII (1980), p. 57-61
52. BUZATU, GH., *Nicolae Iorga și America* XVII (1981), p. 451-455
53. BUZATU, GH., DOBRINESCU, VALERIU FLORIN, *Coordonate ale diplomației titulesciene* XIX (1982), p. 219-237
54. BUZATU, GH., FLORESCU, GH. I., SAIZU, I., ȘANDRU, D., *Din istoria unei zile. Contribuții la cronologia insurecției române din august 1944* XVI (1979), p. 1-123
55. CAPROȘU, I., *Cu privire la istoria orașului Birlad* XIII (1976), p. 255-266
56. CARDAS, ANDREI, *Despre unitatea de acțiune a comuniștilor și social-democraților în anii 1926-1928* XIV (1977), p. 389-394
57. CARDAS, ANDREI, *Crearea Blocului muncitoresc-țărănesc* XV (1978), p. 379-394
58. CATARGIU, VIRGIL, *Filosofia istoriei la Dimitrie Cantemir* XIV (1977), p. 157-171
59. CATARGIU, VIRGIL, *Ontologia istoriei la Vasile Pârvan* XVII (1980), p. 559-568
60. CATARGIU, VIRGIL, *Specificul cunoașterii istorice la N. Iorga* XVII (1981), p. 445-449
61. CATARGIU, VIRGIL, *Despre relația subiect-obiect în cunoașterea istorică* XVIII (1981), p. 485-490
62. CATARGIU, VIRGIL, *Condiția umană și idealul etic în concepția lui Vasile Pârvan* XIX (1982), p. 249-253
63. CERNOVODEANU, PAUL, *Știri privitoare la Gheorghe Ghica vodă al Moldovei (1658-1659) și la familia sa (I)* XIX (1982), p. 333-352
64. CERNOVODEANU, PAUL, *Știri privitoare la Gheorghe Ghica vodă al Moldovei (1658-1659) și la familia sa (II)* XX (1983), p. 121-133
65. CIHO, M., *Trei descindețe din secțiunile magice ale Papirusului Leiden I. 348* XVIII (1981), p. 533-543
66. CIHODARU, C., *Pretendenți la tronul Moldovei între anii 1504 și 1538* XIV (1977), p. 102-123

67. CIHODARU, C., *Observații cu privire la procesul de formare și de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI-XIV* (I) XVI (1979), p. 187-189
68. CIHODARU, C., *Observații cu privire la procesul de formare și de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI-XIV* (II) XVII (1980), p. 117-139
69. CIORBEA, VALENTIN, *Considerații asupra traficului și a mișcării maritime din portul Constanța în perioada interbelică* XIV (1977), p. 377-388
70. CIORBEA, VALENTIN, *Contribuții istorice la cunoașterea construcțiilor și instalațiilor portului Constanța în perioada interbelică* XV (1978), p. 175-184
71. CIORBEA, VALENTIN, PĂVALOIU MARIANA, *Contribuția marinei române la desfășurarea operațiunilor insurecționale din sudul Munteniei și de pe Dunăre* XVI (1979), p. 125-138
72. CIUBOTARU, MIRCEA, *O străveche așezare de pe Valea Birladului: Negrești (jud. Vaslui)* (I) XX (1983), p. 317-331
73. CIUBOTARU, NECULAI GR., *Un sat dispărut: Comănești pe Rebricea* XIX (1982), p. 539-540
74. CIUPERCĂ, I., *Atitudinea opoziției față de politica economică a guvernului liberal (Legea comercializării, 1924)* XII (1975), p. 115-132
75. CIUPERCĂ, I., *Formarea Partidului Național Tărănesc* (I) XIV (1977), p. 245-260
76. CIUPERCĂ, I., *Formarea Partidului Național Tărănesc* (II) XVI (1979), p. 385-403
77. CIUPERCĂ, I., *Formarea Partidului Național Tărănesc* (III) XVII (1980), p. 513-531
78. CIUPERCĂ, I., *Probleme ale relațiilor internaționale ale României după primul război mondial* XVIII (1981), p. 353-369
79. CIUREA, D., *Situația social-economică a Moldovei în timpul domniei lui Vasile Lupu* XII (1975), p. 165-170
80. CIUREA, D., *Civilizația în Moldova în perioada 1834-1849* XIII (1976), p. 1-51
81. CIUREA, D., *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII-XVIII* XIV (1977), p. 123-155
82. CIUREA, D., *Preludiile diplomatice ale războiului din 1877* XIV (1977), p. 463-465
83. CIUREA, D., *Die mittelalterliche Stadt und der gegenwärtige Urbanismus* XV (1978), p. 9-13
84. CIUREA, D., *Fărâmițarea feudală și lupta pentru centralizarea statului* XVI (1979), p. 305-323
85. CIUREA, D., *Evoluția și rolul politic al clasei dominante din Moldova în secolele XV-XVIII* XVII (1980), p. 159-228
86. CIUREA, D., *Breviar de teoria istoriei* XVIII (1981), p. 491-517
87. CIUREA, D., *Sur les particularités de la renaissance nationale roumaine* XIX (1982), p. 131-134
88. CIUREA, D., *Ștefan cel Mare — marele european* XIX (1982), p. 177-181
89. CIUREA, D., *Unirea Transilvaniei — imperativ istoric. Note istoriografice* XX (1983), p. 47-49
90. CIUȚĂ, I., *Vechimea, factorii naturali și zonarea apiculturii în Moldova (sec. XV — mijlocul sec. XVIII)* XV (1978), p. 131-148
91. CLIVETI, GHEORGHE, *Geneza și instituirea garanției colective a puterilor semnatarilor ale tratatului de la Paris (1856) asupra Principatelor Române* (I) XX (1983), p. 175-189
92. COLUMBEANU, SERGIU, *Știri venețiene despre Țările Române în Arhivele din Statelor Unite* XV (1978), p. 277-281
93. CORFUS, ILIE, *Pe urmele lui Moise Movilă și ale lui Gheorghe Ștefan* XV (1978), p. 297-305
94. CORFUS, ILIE, *Asediul cetății Neamțului din 1691. Sfârșitul unei legende* XIX (1982), p. 549-552
95. CRISTIAN, V., *Editarea și difuzarea cărții românești de istorie (1821-1848)* XII (1975), p. 57-74
96. CRISTIAN, V., *Premisele interne ale istoriografiei pașoptiste* XIV (1977), p. 173-190
97. CRISTIAN, VASILE, *Considerații privind începutul epocii moderne în istoria universală* XV (1978), p. 403-414
99. CRISTIAN, V., *L'Union des Principautés Roumaines dans l'historiographie étrangère. Bref aperçu* XVII (1980), p. 21-35
100. DASCĂLU, NICOLAE, *Ecouri internaționale ale instaurării nazismului la putere (30 ianuarie 1933)* XVIII (1981), p. 403-417
101. DASCĂLU, NICOLAE, *Unirea din 1918 și minoritățile naționale din România* XX (1983), p. 51-67
102. DIACONESCU, EMIL, *Precizări cu privire la lupta lui Ștefan cel Mare pentru ocuparea domniei* XIV (1977), p. 277-283
103. DIRDALA, I., *Conștiința națională a românilor bucovineni* XII (1975), p. 177-186
104. DIRDALA, IONEL, *Un precursor al neatinării: Alexandru Băncășul* XIV (1977), p. 457-462
105. DIRDALA, IONEL, *Relațiile culturale ale Bucovinei cu celelalte provincii românești* XVIII (1981), p. 281-291
106. DOBRINESCU, VALERIU FLORIN, *Contribuții la cunoașterea situației studenților țeseni în perioada 6 septembrie 1940-23 August 1941* XI (1974), p. 153-156
107. DOBRINESCU, VALERIU FLORIN, *Cu privire la industria extractivă din Moldova în anii 1944-1947* XII (1975), p. 219-228
108. DOBRINESCU, VALERIU FLORIN, *Tineretul studențesc din Iași în procesul prefacerii revoluționare postbelice* XIII (1976), p. 147-166
109. DOBRINESCU, VALERIU FLORIN, *Contribuții la istoria raporturilor româno-poloneze (1945-1947)* XIV (1977), p. 413-422
110. DOBRINESCU, VALERIU FLORIN, *Cu privire la raporturile româno-cehoslavoce (1945-1947)* XV (1978), p. 219-231

111. DOBRINESCU, VALERIU FLORIN, *Unele probleme internaționale ale României în concepția lui Lucrețiu Pătrășcanu* XVI (1979), p. 431-435
112. DOBRINESCU, VALERIU FLORIN, *Ecoul internațional al insurecției din 23 August 1944* XVI (1979), p. 459-463
113. DOBRINESCU, VALERIU FLORIN, *Betrachtungen über die Aussenpolitik Rumäniens (1919-1940)* XVII (1980), p. 91-104
114. DOBRINESCU, VALERIU FLORIN, *Some Considerations on the Romanian-English Relations (1919-1940)* XVIII (1981), p. 69-86
115. DOBRINESCU, VALERIU FLORIN, FIRVU, SORIN, *The Romanian National Mission in the United States of America (1917-1918). Some Contributions* XIX (1982), p. 141-151
116. DOGARU, MARIA, *Șigiliile ale unor instituții sanitare din Moldova* XIX (1982), p. 553-556
117. DUMITRAȘCU, GH., *Aspecte ale situației Dobrogei în perioada noiembrie 1878-mai 1882. Activitatea primului prefect de Constanța, Remus Opreanu* XVIII (1981), p. 293-304
118. ESKENASY, VICTOR, *Omagiul lui Ștefan cel Mare de la Colomeea (1485). Note pe marginea unui ceremonial medieval* XX (1983), p. 257-267
119. EȘANU, LEON, *Septembrie 1940: o festivitate anulată* XX (1983), p. 311-315
120. FASSEL, HORST, *Die Beziehungen der siebenbürgisch-sächsischen Literatur zum rumänischen Schrifttum im 17. Jahrhundert* XVIII (1981), p. 19-33
121. FASSEL, HORST, *Über eine Sonderform kultureller Kommunikation. Anmerkungen zu Methodenfragen der Komparatistik* XX (1983), p. 1-17
122. FILIPCIUC, I., *Geneza însemnului Cap de bour (I)* XIV (1977), p. 423-430
123. FLORESCU, GH. I., *Partidul Poporului în perioada celei de a doua guvernări (martie 1926-iunie 1927)* XIV (1977), p. 225-243
124. FLORESCU, GH. I., *Mișcarea feminisă ieșeană între anii 1918 și 1921* XIV (1977), p. 371-376
125. FLORESCU, GH. I., *Activitatea parlamentară a Partidului Poporului (martie 1922-martie 1926)* XV (1978), p. 197-217
126. FLORESCU, GH. I., *1 Decembrie 1918 în debaterile Parlamentului Român (1919-1938)* XVII (1980), p. 243-254
127. FLORESCU, GH. I., *N. Iorga. Inceputurile activității parlamentare (1907-1911) (I)* XVIII (1981), p. 457-473
128. FLORESCU, GH. I., *N. Iorga. Inceputurile activității parlamentare (1907-1911) (II)* XIX (1982), p. 395-405
129. GADAGIS, NICOS, *Contribuții la istoricul Bibliotecii Centrale Universitare din Iași* XIII (1976), p. 93-118
130. GHIDEANU, TUDOR, *Concepția social-politică a lui Eminescu* XVII (1980), p. 543-557
131. GIANFELICI, PAOLO (Roma), *L'Unione dei Principati Romeni e l'opinione pubblica italiana* XVI (1979), p. 155-165
132. GIURESU, DINU C., *Caracteristici ale feudalismului românesc* XV (1978), p. 395-402
133. GONȚA, ALEXANDRU I., *Rolul cancelariei moldovenești în slavizarea numerelor de locuri în secolele XIV-XVI (Originea istorică a Cobilelor)* XIV (1977), p. 261-275
134. GONȚA, ALEXANDRU I., *Femeia și drepturile ei la moștenire în Moldova, după „obiectul pământului”* XVII (1980), p. 597-602
135. GONȚA, ALEXANDRU I., *Mărfuri și negustori moldoveni în Transilvania în secolele XIV-XV* XIX (1982), p. 525-529
136. GOROVEI, ȘTEFAN, S., *Observații noi într-o controversă veche (familia Ghica din Moldova)* XV (1978), p. 315-324
137. GOROVEI, ȘTEFAN S., *1473 - un an-cheie al domniei lui Ștefan cel Mare* XVI (1978), p. 145-149
138. GOROVEI, ȘTEFAN S., *Poziția internațională a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea* XVI (1978), p. 187-210
139. GOROVEI, ȘTEFAN S., *Petre P. Poniștescu - coordonate ale unei evoluții* XIX (1982), p. 499-523
140. GOROVEI, ȘTEFAN S., *Tradiția „descălecăului”: înțelesuri și confuzii* XX (1983), p. 89-105
141. GOSTAR, N., *Longinus, Dio-Cassius LXVIII, 12, 1-5* XIII (1976), p. 53-69
142. GOSTAR, N., *ΔΑΚΟΙ în Historia Romana a lui Dio Cassius* XV (1978), p. 121-129
143. GOSTAR, N., *The Ancient Character of the Roman Element in the East of the Carpathians* XVII (1980), p. 1-9
144. GOUDOEVER, ALBERT P. VAN (Utrecht), *C. Dobrogeanu-Gherea and Romanian Neutrality in 1914* XIX (1982), p. 135-139
145. GRIGORAȘ, N., *Privilegiile fiscale în Moldova (1741-1821) (I)* XIV (1977), p. 41-53
146. GRIGORAȘ, N., *Privilegiile fiscale din Moldova (1741-1821) (II)* XVIII (1981), p. 183-200
147. IACOBESCU, MIHAI, *Inițiative și preocupări ale României la Societatea Națunilor în anii 1920-1933* XVIII (1981), p. 333-352
148. GRIGORAȘ, N., *Privilegiile fiscale din Moldova (1741-1821) (II)* XVIII (1981), p. 183-200
149. IOSIPESCU, SERGIU, *Drumuri comerciale în Europa centrală și sud-estică și însemnătatea lor politică (secolele XIV-XVI)* XIX (1982), p. 265-284
150. ISCRU, G. D., *Contribuții privind formarea modului de producție capitalist în Țările Române* XV (1978), p. 413-438
151. ISCRU, G. D., *Cu privire la revoluția burgheză din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu* XVI (1979), p. 345-358

152. ISTRATE, SILVIA, *Confruntări între patronat și clasa muncitoare în problema codului muncii (1923-1928)*. XIII (1976), p. 210-224
153. IVĂNESCU, D. și FASSEL, HORST, *Știri externe despre revoluția de la 1848 din Țările Române*. XV (1978), p. 353-380
154. KARETCHI, A., EȘANU, L., *Demnitari polonezi refugiați în România la începutul celui de-al doilea război mondial*. XII (1975), p. 145-164
155. KARETCHI, A., *Lupta Partidului Comunist Român pentru înlăturarea monarhiei în perioada revoluției democrat-populare*. XIV (1977), p. 530-538
156. LATEȘ, ZENOVIA, *Seria istorică xenopoliană între teorie și aplicație*. XVIII (1981), p. 519-531
157. LATEȘ, ZENOVIA, *Personalitate și istorie la A. D. Xenopol*. XIX (1982), p. 485-493
158. LEMNY, ȘTEFAN, *Despre contribuția solilor la lupta pentru apărarea Țărilor Române*. XIV (1977), p. 285-295
159. LEMNY, ȘTEFAN, *Citeva noi mențiuni privitoare la români, din secolul al XVI-lea*. XVI (1979), p. 465-474
160. LEMNY, ȘTEFAN, *Conștiința națională în primele periodice din Moldova*. XVIII (1981), p. 233-248
161. LEMNY, ȘTEFAN, *Instrumentarul cercetării istorice din țara noastră. Scurt istoric*. XIX (1982), p. 461-477
162. LICA, ELENA-EMILIA, *Aspecte din viața culturală a Brăilei în secolul al XIX-lea*. XVIII (1981), p. 597-607
163. LICA, VASILE, *Preocupări istorice la „Analele Brăilei” (1929-1940)*. XIX (1982), p. 479-484
164. LOGHIN, A., SAIZU, I., *Soluții în modernizarea rosturilor culturii românești (perioada interbelică)*. XX (1983), p. 191-206
165. MACOVEI, ADRIAN, *Unele aspecte din istoria Universității ieșene*. XIV (1977), p. 359-369
166. MACOVEI, ADRIAN, *Principatele Române și sistemul vamal otoman la jumătatea secolului al XIX-lea*. XVI (1979), p. 449-457
167. MACOVEI, ADRIAN, *Organizarea administrativ-teritorială a Moldovei între anii 1832 și 1862 (I)*. XIX (1982), p. 353-374
168. MACOVEI, ADRIAN, *Organizarea administrativ-teritorială a Moldovei între anii 1832 și 1862 (II)*. XX (1983), p. 153-173
169. MARIN, DUMITRU V. și MARIN, IULIA D., *Despre evoluția învățământului vasluian pînă la 1859*. XVII (1980), p. 603-608
170. MARINESCU, C. GH., *Secțiile din străindate ale „Ligii Culturale” în sprijinul luptei de eliberare a românilor transilvăneni (1890-1900)*. XV (1978), p. 243-255
171. MARINESCU, C. GH., *Pagini din lupta studențimii pentru Unirea Transilvaniei cu România (1890-1900)*. XVII (1980), p. 425-441
172. MATEESCU, TUDOR, *Sate dobrogene dispărute în cursul secolului al XIX-lea (I)*. XIII (1976), p. 171-183
173. MATEESCU, TUDOR, *Contribuții la istoria instituțiilor administrative ale românilor din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*. XVII (1980), p. 609-614
174. MARIȘ, S., *Precizări relative la data înființării Departamentului Pricinilor Străine în Moldova*. XVI (1979), p. 445-447
175. MARIȘ, STELA, *Die preussische Diplomatie und die Vereinigung der rumänischen Fürstentümer. Bemerkungen aufgrund unveröffentlichter deutscher Unterlagen*. XVIII (1981), p. 35-67
176. MIHAIL, PAUL, *Scrisori ale generalului Dimitrie Racoviță din timpul Războiului de Independență*. XIV (1977), p. 501-504
177. MIHAIL, PAUL, *Catalogul bibliotecii lui Constantin Tufescu (1845)*. XIX (1982), p. 557-564
178. MÖHLENKAMP, RENATE (Münster), *Réflexions concernant les débuts de la ville de Vaslui*. XVIII (1981), p. 1-19
179. MÖHLENKAMP, RENATE (Münster), *„Er Czeretensi civitate”: Randnotizen zu einem in Vergessenheit geratenen Dokument*. XIX (1982), p. 105-130
180. MUREȘANU, SORIN, *Considerații privind apariția contractului colectiv în România*. XIV (1977), p. 353-358
181. NEAMȚU, VASILE, NEAMȚU, EUGENIA și CHEPTEA, STELA, *Contribuții la problema urbanizării așezării de la Bala în secolul al XIV-lea*. XVI (1979), p. 295-304
182. NEAMȚU, VASILE, CHEPTEA, STELA, *Reflecții pe marginea unei inscripții de la Baia*. XX (1983), p. 249-255
183. NEGRE, FELICIA, NEGRE, VALENTIN, *Precizări în legătură cu viața și activitatea lui Nicolae Zubcu-Coțreanu*. XVIII (1981), p. 419-428
184. NEGRUȚI, ECATERINA, *Clasificarea localităților urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Considerații demografice*. XII (1975), p. 1-16
185. NEGRUȚI, ECATERINA, *Știri cu privire la confecționarea uniformei studenților din Moldova la începutul secolului al XIX-lea*. XIII (1976), p. 167-170
186. NEGRUȚI, ECATERINA, *Despre migrațiile temporare în mediul urban din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. XIV (1977), p. 301-312
187. NEGRUȚI, ECATERINA, *Războaiele balcanice și problema agrară în România*. XVII (1980), p. 443-457
188. NEGRUȚI, ECATERINA, *Socialiștii ieșeni și problema agrară la sfîrșitul secolului al XIX-lea*. XVI (1981), p. 249-266
189. NEGRUȚI, ECATERINA, *Cercetări privind evoluția demografică a Moldovei în secolul al XIX-lea*. XIX (1982), p. 35-41
190. PAȘALIU, IULIAN, *Structuralismul genevez și perspectivele cercetării istorice (I)*. XVII (1980), p. 569-578
191. PAȘALIU, IULIAN, *Structuralismul genevez și perspectivele cercetării istorice (II)*. XVIII (1981), p. 475-484

192. PĂDUREANU, DOMINUȚ, I., Aspecte privind activitatea desfășurată de Comitetul regional Dobrogea al P.C.R. pe linia sabotării mașinilor de război hitleriste în perioada 1940—1944. XVIII (1981), p. 429—438
193. PALTĂNEA, PAUL, Organizarea administrativă a orașului Galați pînă la Regulamentul Organic XVII (1980), p. 303—319
194. PALTĂNEA, PAUL, O spiță genealogică necunoscută a familiei lui Costache Negri XX (1983), p. 291—300
195. PAUNESCU, EMIL, Dimitrie Gusti și cooperarea intelectuală internațională XIX (1982), p. 565—573
196. PIPPIDI, ANDREI, Noi manuscrise ale lui C. Negri XVIII (1981), p. 583—596
197. PIPPIDI, ANDREI, Originea familiei Rosetti și confirmarea unei mărturii a lui Neculce XX (1983), p. 275—280
198. PLATON, ALEXANDRU-FLORIN, Imaginea Franței în Principatele Române : modalități de difuzare (sec. XVII—XIX). XVIII (1981), p. 201—210
199. PLATON, GHEORGHE, Rădăcinile istorice ale Revoluției române de la 1848 XI (1974), p. 37—62
200. PLATON, GHEORGHE, Ideea Daco-României în conștiința generației de la 1848. Geneză și continuitate. XIV (1977), p. 333—342
201. PLATON, GHEORGHE, Desăvîrșirea unității de stat — principal obiectiv al politicii românești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. XV (1978), p. 233—242
202. PLATON, GH., Despre începuturile Revoluției române de la 1848. Pentru o analiză într-o perspectivă mai largă. XV (1978), p. 439—454
203. PLATON, GH., Contribuții fundamentale în istoria social-economică și politică a României (epoca modernă). XIX (1982), p. 25—33
204. POP, IOAN-AUREL, Reflectarea realităților general românești din secolele XVII—XVIII în cronicile din Șcheii Brașovului. XX (1983), p. 281—290
205. PORCESCU, SCARLAT, Crantul voleyodului Mihai Viteazul. XIV (1977), p. 297—300
206. PUNGA, GH., Contribuții documentare privind evoluția tirgului Ștefănești (sec. XV—XVIII). XV (1978), p. 283—296
207. PUNGA, GH., Noi contribuții privind istoria tirgului Ștefănești (sec. XVIII — mijlocul sec. XIX). XVII (1980), p. 321—344
208. PUNGA, GH., Noi considerații privind începutul domniei lui Alexandru Lapușneanu. XVIII (1981), p. 551—568
209. RUS, TR., Contribuții privind importanța obștilor de improprietăți create în baza legislației agrare din decembrie 1918. XVIII (1981), p. 305—316
210. RUSSU, V., Din activitatea politică a lui Ion Ghica în perioada instabilității parlamentare (iulie 1866 — februarie 1867). XIV (1977), p. 191—210
211. RUSSU V., Considerații privind teoria alianței burghezo-moșteresti. XV (1978), p. 455—463
212. RUSSU, V. și TIMOFTE, M., Imprejurările și semnificația instaurării guvernării conservatoare Lascăr Catargiu (martie 1871). XVI (1979), p. 359—384
213. RUSSU, V. și VITCU, D., Date noi referitoare la activitatea politică a lui Mihail Kogălniceanu (1869). XVII (1980), p. 615—622
214. RUSU, DUMITRU D., Cu privire la aplicarea legii asigurărilor muncitorești din 1912 în porturi. XII (1975), p. 205—211
215. RUSU, DUMITRU D., Administrația orașului Iași la începutul epocii moderne. XIV (1977), p. 313—325
216. RUSU, DUMITRU D., Despre organizarea administrativă și situația edilitară a orașului Iași în perioada 1864—1916. XVIII (1981), p. 267—280
217. RUSU, DUMITRU D., Organizații socialiste și muncitorești din Iași pînă la 1916. XX (1983), p. 33—46
218. SABADOS, MARINA ILEANA, O ferecătură de carte necunoscută din Moldova, din secolul al XVI-lea. XVI (1979), p. 437—443
219. SAIZU, I., Problema forței de muncă și a regimului muncii în România (1922—1928). XI (1974), p. 119—144
220. SAIZU, I., Asemănări și deosebiri între programele economice ale partidelor politice burghoeze din România (1922—1928). XI (1974), p. 119—144
221. SAIZU, I., Rolul statului în economia națională (1922—1928). XIV (1977), p. 211—224
222. SAIZU, I., Industria României între anii 1922 și 1928. XV (1978), p. 93—120
223. SAIZU, I., Preocupări pentru raționalizarea producției și a muncii în România în perioada interbelică. XVI (1979), p. 405—429
224. SAIZU, I., Coordonate socioprofesionale ale populației României în primul deceniu interbelic. XVII (1980), p. 255—278
225. SAIZU, I., „Cariera” conceptului de plan în România (perioada interbelică). XVIII (1981), p. 117—150
226. SAIZU, I., Opțiuni interbelice pentru raționalizarea industriei românești. XIX (1982), p. 407—429
227. SANIE, SILVIU, Cultores și atestarea lor în inscripțiile Daciei romane. XX (1983), p. 77—80
228. SCHRAMM, GOTTFRIED (Freiburg i. Br.), Die Bedeutung Dakiens für den Sprachwandel in Südosteuropa unter Römischer Herrschaft. XV (1978), p. 1—7
229. SCURTU, IOAN, Partidele politice în alegerile parlamentare din iulie 1927. XIV (1977), p. 395—402
230. SCURTU, IOAN, Political Parties in Romania after Parliamentary Elections (1919—1927). XVII (1980), p. 63—90
231. SIBECHI, GH., Oameni și fapte din Războiul de Independență. XIV (1977), p. 467—500
232. SOLCANU, ION I., Datarea ansamblului de pictură de la biserica Arbure (I). Pictura interioară. XII (1975), p. 35—55

233. SOLCANU, ION I., *Datarea ansamblului de pictură de la biserica Arbure (II). Pictura exterioară. Inceputurile picturii exterioare din Moldova* XVIII (1981), p. 187-181
234. SOLCANU, ION, I., *Biserica din Bălinești : datarea construcției și a picturii interioare* XIX (1982), p. 531-537
235. SOLCANU, ION I., *Imagini ale mijloacelor de transport în pictura murală din Moldova (secolele XV-XVII)* XX (1983), p. 269-274
236. SPINEI, VICTOR, *Informațiile istorice despre populația românească de la est de Carpați în secolele XI-XIV* XIV (1977), p. 1-21
237. SPINEI, VICTOR, *Inceputurile vieții urbane la Birlad și problema berladnicilor* XVI (1979), p. 271-293
238. STANCIU, DUMITRU GH., *Ecouri ale stăpînirii otomane în paremiologia balcanică* XIV (1977), p. 430-437
239. STANCIU, DUMITRU, *Remarks about the Experience of the Sea in the Romanian Proverb* XVII (1980), p. 11-20
240. STANCIU, DUMITRU, *The Germans in the Romanian Proverbs* XIX (1982), p. 95-103
241. STANCIU, M. și CIORBEA V., *Aspecte ale problemei agrare în Dobrogea de la sfîrșitul sec. XIX și începutul sec. XX* XVII (1980), p. 405-423
242. STOIDE, CONST. A., *Frământări în societatea moldovenească la mijlocul secolului al XVI-lea* XI (1974), p. 63-91
243. STOIDE, CONST. A., *Date noi cu privire la relațiile de după 1653 dintre Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan* XII (1975), p. 171-176
244. STOIDE, CONST. A., *Contribuții la cunoașterea relațiilor moldo-polone din anii 1683-1684* XIII (1976), p. 71-91
245. STOIDE, CONST. A., *Cronica anonimă și autorul ei* XIII (1976), p. 267-280
246. STOIDE, CONST. A., *Luptele lui Vlad Tepeș cu turcii (1461-1462)* XV (1978), p. 15-38
247. STOIDE, CONST. A., *Teodor Codrescu și legăturile lui cu Brașovul XV (1978)*, p. 361-378
248. STOIDE, CONST. A., *Basarab al II-lea (1442-1444)* XVII (1980), p. 279-302
249. STOIDE, CONST. A., *În legătură cu „scrisoarea” datată 11 februarie 1462. Contribuții la cunoașterea izvoarelor domniei lui Vlad Tepeș* XVIII (1981), p. 151-165
250. STOIDE, CONST. A., *În legătură cu sfîrșitul cronicarului Miron Costin și al fratelui său Velicico Costin* XVIII (1981), p. 575-582
251. STOIDE, CONST. A., *Note despre Grigore Ureche* XIX (1982), p. 317-332
252. ȘANDRU, D., *Contribuții la studiul unei proprietăți devălmașe — obștea Putreda* XI (1974), p. 93-117
253. ȘANDRU, D., *Rolul creditului național agricol în finanțarea agriculturii românești* XII (1975), p. 133-143
254. ȘANDRU, D., *Conversiunea datoriilor băncilor populare* XIII (1976), p. 231-246
255. ȘANDRU, D., *Băncile populare sătenești din România de la 1918 pînă la criza economică din 1929-1933* XIV (1977), p. 87-102
256. ȘANDRU, D., *Considerații privitoare la problema suprapopulației agricole din România între cele două războaie mondiale* XV (1978), p. 79-91
257. ȘANDRU, D., *Privire generală asupra capitalurilor băncilor populare din România între cele două războaie mondiale* XV (1978), p. 185-195
258. ȘANDRU, D., *Aplicarea reformei agrare din 1921 pe moșia Desa, județul Dolj* XVII (1980), p. 503-511
259. ȘANDRU, D., *Reorganizarea instituțiilor de credit agricol din România în anii crizei economice* XVIII (1981), p. 371-385
260. ȘANDRU, D., *Capitalul străin în agricultura României în anii crizei economice* XIX (1982), p. 431-445
261. ȘANDRU, D., *Materiale privitoare la România în Rockefeller Archives Center* XIX (1982), p. 575-582
262. ȘANDRU, D., CIORBEA, V., *Piscicultura în Dobrogea între cele două războaie mondiale* XX (1983), p. 301-309
263. ȘIMANSCHI, LEON, „Roșcani” — o problemă de citire a textelor XV (1978), p. 39-58
264. ȘIMANSCHI, LEON, *Dimensiunile epocii stefanlene* XVI (1979), p. 139-144
265. ȘIMANSCHI, LEON, *Cele mai vechi stălii domnești și boterești din Moldova (1387-1421)* XVII (1980), p. 141-158 + anexa, p. a-m
266. ȘIMANSCHI, LEON, *O cumpănă a copilăriei lui Ștefan cel Mare : Reușeni, 15 octombrie 1451* XIX (1982), p. 183-199
267. ȘIMANSCHI, VASILE, *Aspecte ale crizei din 1929-1933 la Galați în presa locală* XVIII (1981), p. 387-401
268. TANASĂ, GHEORGHE, *Economia Moldovei în anul 1944 și sprijinirea războiului antihitlerist* XIX (1982), p. 447-459
269. TEODOR, DAN GH., *Probleme actuale ale etnogenezei poporului român* XVII (1980), p. 105-115
270. TEODOR, DAN GH., *Cîteva precizări cu privire la perioada secolelor VIII-X e. n. pe teritoriul României* XIX (1982), p. 235-264
271. TEODOR, DAN GH., *Un cnezat românesc la est de Carpați în veacurile IX-XI e. n.* XX (1983), p. 81-87
272. TEODOR, POMPILIU, *Gheorghe I. Brătianu — istoricul. I. Dimensiunile operei* XX (1983), p. 233-247
273. THEODORESCU, RĂZVAN, *Artă și politică în Moldova în prima jumătate a secolului al XVII-lea* XIX (1982), p. 43-50
274. TIMOFTE, M., *Răscoala din 1907 oglindită în documente diplomatice belgiene* XIV (1977), p. 521-530
275. TODERAȘCU, I., *Marina Tării Moldovei pînă la Unirea Principatelor Române* XIV (1977), p. 23-40

276. TODERAȘCU, I., *Participarea Transilvaniei la Războiul de treizeci de ani. Un ziar-broșură din 1621.* XV (1978), p. 307-314
277. TODERAȘCU, I., *Transilvania și Liga Creștină. O relatare necunoscută din 1597* XIX (1982), p. 303-315
278. TUDORAN, GEORGETA, *Desfășurarea războaielor țărănilor din anul 1907 în județul Neamț.* XIV (1977), p. 505-519
279. VĂTAVU, MIHAI, *Barbu Ștefănescu-Delavrancea, luptător pentru desăvârșirea unității naționale (I).* XIII (1976), p. 191-202
280. VĂTAVU, MIHAI, *Barbu Ștefănescu-Delavrancea, luptător pentru desăvârșirea unității naționale (II).* XX (1983), p. 69-76
281. VELIMAN, VALERIU, *Cîteva considerații privind haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea.* XIX (1982), p. 285-301
282. VITCU, D., *Exploatarea sării în Moldova pînă în 1828* XI (1974), p. 7-36
283. VITCU, DUMITRU, *Condiția socială a rușetului în Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea.* XII (1975), p. 75-90
284. VITCU, DUMITRU și MACOVEI, ADRIAN, *Frământări țărănești în Moldova între anii 1848 și 1859.* XIV (1977), p. 55-85
285. VITCU, DUMITRU, *Din începuturile mișcării socialiste la Iași.* XIV (1977), p. 343-352
286. VITCU, DUMITRU, *Exportul moldovenesc de sare în Balcani în deceniile premergătoare Unirii Principatelor.* XVI (1979), p. 221-238
287. VITCU, DUMITRU, *„Latinită de la Dunăre”. Presa americană despre românii la sfîrșitul secolului al XIX-lea.* XIX (1982), p. 51-53
288. WILLAUME, MARGUERITE (Lublin), *L'activité des Polonais en Roumanie pendant la Seconde Guerre Mondiale.* XX (1983), p. 19-32
289. ZUB, AL., *Ioan Sbierea și Academia Română.* XIII (1976), p. 119-132
290. ZUB, AL., *Constantin C. Giurescu, perspectivă istoriografică* XVI (1979), p. 489-500
291. ZUB, AL., *Descriptivism și „istorie filosofică”* XVII (1980), p. 229-241
292. ZUB, AL., *N. Iorga și metoda regresivă în istoriografie* XVIII (1981), p. 439-443
293. ZUB, AL., *Contribuții ieșene la istoria culturii naționale (1940-1980).* XIX (1982), p. 1-24
294. ZUB, AL., *Atitudine romantică și propenstune critică* XX (1983), p. 215-220

DOCUMENTE

295. ARAMA, DALILA-LUCIA, *Un document inedit de la Ieremia Movilă voievod* XIV (1977), p. 559-562
296. BUJOREANU, ȘTEFAN, *Documente moldovenești din secolele XVI-XIX.* XV (1978), p. 473-485
297. BUZATU, GH., DOBRINESCU, VALERIU FLORIN, *Din arhiva istorică a României contemporane (I)* XX (1983), p. 333-362
298. CAPOȘU, I., *Noi documente moldovenești din arhive veneze* XI (1974), p. 187-197
299. CAPOȘU, I., *Două documente inedite din secolul al XVIII-lea.* XIV (1977), p. 563-565
300. CERNOVODEANU, PAUL, *Din legăturile lui Constantin Duca, domnul Moldovei, cu lordul William Paget, între 1693 și 1695.* XVI (1979), p. 513-519
301. CIOBANU, VEN., *Documente inedite privind relațiile Moldovei cu Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea* XIII (1976), p. 355-371
302. CIOCAN, NISTOR, *Două documente moldovenești din arhivele poloneze.* XVI (1979), p. 501-505
303. CIUCĂ, MARCEL, *Registrul de intrare a soldaților români răniți și a prizonierilor turci răniți din Spitalul Militar Central de la Turnu Măgurele (8/10 oct. 1877 - 4 apr. 1878).* XV (1978), p. 493-525
304. DEJAN, ION (Virșet), *O scrisoare a lui Alexandru Lăpușneanu către raguzani* XIX (1982), p. 587-589
305. GAIDAGIS, NICOS, *Însemnări privitoare la istoria românilor de pe cărți vechi* XI (1974), p. 217-235
306. GOROVEI, ȘTEFAN S., *Documente moldovenești din veacul al XVII-lea* XII (1975), p. 289-295
307. HOLBAN, TH., *Documente românești din arhivele polone și franceze.* XIII (1976), p. 281-331
308. HOLBAN, TH., *Noi documente românești din arhivele polone și franceze (I)* XV (1978), p. 465-471
309. HOLBAN, TH., *Noi documente românești din arhivele polone și franceze (II)* XIX (1982), p. 591-595
310. IONESCU, GION, *Un document de la Petru Rareș.* XIX (1982), p. 583-586
311. MIHAIL, PAUL, *Alte acte românești de la Constantinopol (1596-1860) (IV).* XII (1975), p. 235-288
312. MIHAIL, PAUL, *Relații din 1871 despre monumentele istorice din Moldova de Nord* XIII (1976), p. 373-379
313. MIHAIL, PAUL, *Alte acte românești de la Constantinopol (V).* XVI (1979), p. 507-511
314. MIHAIL, PAUL, *Alte acte românești de la Constantinopol (VI).* XVIII (1981), p. 650-665
315. RIPA-BUICLIU, DAN, VASILESCU-CAPSALI, NICOLAE, *Un document cămătăresc inedit de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.* XIV (1977), p. 567-584
316. SION, ION T., *Cîteva documente tecucene* XVIII (1981), p. 639-657
317. SION, ION T., *Alte documente tecucene.* XIX (1982), p. 601-623
318. SOLCANU, ION I., *Pometnicul triptic al mănăstirii Solca* XI (1974), p. 199-216

319. ȘIMANSCHI, LEON, CIOCAN NISTOR, *Acte slavone inedite, din anii 1443-1447, privind istoria Moldovei*. XI (1974), p. 173-185
320. ȘIMANSCHI, LEON, *Fotocopii după documente moldovenești din perioada 1446-1458*. XII (1975), p. 229-233
321. TODERAȘCU, I., *Ziare-broșuri privitoare la Războiul de treizeci de ani*. XIII (1976), p. 333-353
322. VATAVU, M., *Un document de la Ștefan I, domnul Moldovei*. XI (1974), p. 167-171
323. VATAVU, MIHAI, *Documente moldovenești din secolele XVII-XIX*. XVIII (1981), p. 667-672
324. VATAVU, MIHAI, *Trei documente din secolele XVIII-XIX*. XIX (1982), p. 597-600
325. ZAHARIA, DUMITRU, *Trei documente privind familia lui Miron Costin*. XV (1978), p. 487-492

DISCUȚII

326. CIHODARU, C., *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei: Hîndău, Direptate, Crăciuna și Roșcani*. XIX (1982), p. 625-636
327. CIHODARU, C., *Date toponimice relative la procesul de romanizare a populației dintr-o regiune: Carpați, Dunăre și Nistru*. XX (1983), p. 371-381
328. CORBEA, ANDREI, *Cu privire la corespondența lui Vlad Țepeș cu Matei Corvin*. XVII (1980), p. 689-695
329. GOROVEI, ȘTEFAN, S., *Moldova în „Casa păcii”. Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane*. XVII (1980), p. 629-667
330. GOSTAR, N., LICA, VASILE, *Καταγόμενα — Strabon, VII, 3, 5 (C. 297-8)*. XVII (1980), p. 623-627
331. LÁSZLÓ, A., *Asupra începuturilor penetrației spre vest a populației tumulilor cu morminte în groapă. Observații pe marginea unei cărți recente*. XX (1983), p. 363-370
332. STOIDE, CONST. A., *Din nou despre istoria Țării Românești din anii 1447-1450*. XIV (1977), p. 539-558
333. ȘIMANSCHI, LEON, *„Închinarea” de la Vastui (5<i>iunie</i> 1456)*. XVIII (1981), p. 613-637
334. TODERAȘCU, TON, *Documentele lui Mihai Viteazul*. XX (1983), p. 383-387

STUDII DOCUMENTARE

335. CIHODARU, MIRON, *Observații pe baza unei recente culegeri de texte egiptene*. XVI (1979), p. 521-531
336. CIOBANU, VENIAMIN, *Contribuții românești la cercetarea raporturilor româno-polone din a doua jumătate a secolului XVI*. XX (1983), p. 389-401
337. CORBEA, ANDREI, *Imaginea Țărilor Române în Theatrum Europaeum XX (1983)*. p. 403-417
338. FLORESCU, GH. I., *Cu privire la editarea discursurilor parlamentare ale lui N. Iorga*. XIX (1982), p. 637-652
339. PLATON, GHEORGHE, *Noi cercetări privitoare la relațiile României cu Puterile Centrale*. XVII (1980), p. 687-695

MISCELLANEA

340. ANDRESCU, ȘTEFAN, 1. *Ștefan cel Mare ca protector al Muntelui Athos*; 2. *În legătură cu proiectul lui Iliș Răreș*; 3. *Despre motivul asasinării cardinalului George Martignozzi*; 4. *Alexandru Lăpușneanu și „cruciada turcă”*; 5. *Fra Paolino da Venezia sau o ipoteză infirmată...*; 6. *A circulat portretul lui Țepeș încă din 1462?* 7. *Modelul politic al statelor românești*. XIX (1982), p. 653-656
341. ANDRESCU, ȘTEFAN, 1. *Inițiative secrete ale lui Petru Șchiopul*; 2. *Un epistol al relațiilor moldo-muntene în timpul lui Matei Basarab*. XX (1983), p. 425-431
342. CIUREA, D. și BORDEIANU, M., *Un manuscris iluminat inedit*. XI (1974), p. 273-276
343. DIRDALA, I., *Ecoul revoluției din 1821 în nord-vestul Moldovei*. XI (1974), p. 277-279
344. ESKENASY, VICTOR, *Note la istoria litoralului vest-pontic*. 1. *Un izvor cartografic puțin cunoscut: harta de la Cortona*; 2. *Adăugiri la un repertoriu al mențiunilor topografice dobrogene din veacul XIV*. XX (1983), p. 419-424
345. GEMIL, TAHSIN, *O colecție de documente otomane importante pentru istoria României (1591-1607)*. XI (1974), p. 237-243
346. GEMIL, TAHSIN, *Un yarlîg al hanului Crimeii Gazi Ghiray-Bora către domnul Moldovei Aron vodă Tiranul*. XI (1974), p. 245-250
347. GOROVEI, ȘTEFAN S., 1. *Inscripția lui Iuga vodă din 1399*; 2. *Indicționarul unor acte moldovenești*; 3. *La relațiile moldo-otomane*; 4. *Gavril Trotuşanu și Gavril vistierul*; 5. *Buzul pîrcălab și Gheorghe pîrcălab de Hotin*; 6. *Gavrilă Ilăra logofăt și Gavrilă Mateiaș logofăt*. XIX (1982), p. 657-672
348. IONESCU, DIMITRIE GH., *Vechea stemă a orașului Buzău*. XI (1974), p. 287-272
349. IOSIPESCU, SERGIU, *Inscripții medievale transilvane*. 1. *Chioar și Vinț*; 2. *Beltiug: mormîntul lui Valentin Prepostuar*. XIX (1982), p. 657-672
350. MACOVEI, ADRIAN, *Unele precizări privitoare la palatul de la Ruginoasa*. XI (1974), p. 281-284

351. STOICESCU, N., *Un aspect al relațiilor politice dintre Țara Românească și Moldova în secolele XVI-XVII: mutarea dregătorilor dintr-o țară în alta*. XI (1974), p. 251-256
352. STOIDE, CONST. A., *Date în legătură cu medicina și medicii din Moldova în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*. XI (1974), p. 257-259
353. ZUB, AL., *Canemir și Kogălniceanu (Note istoriografice)*. XI (1974), p. 261-266

ADDENDA ET CORRIGENDA

I. DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA

354. Documente noi, alte forme documentare, comentarii : D. AGACHE, ELENA LUNGU, L. ȘI-MANSCHI, V. TIRON. XVI (1979), p. 533-535
355. Documente noi, alte forme documentare, comentarii : DALILA ARAMĂ, ȘTEFAN S. GOROVEI, ELENA LUNGU. XVIII (1981), p. 673-676
356. Documente noi, alte forme documentare : D. AGACHE. XIX (1982), p. 677-686
357. Documente noi, alte forme documentare : D. AGACHE. XX (1983), p. 433-442
358. Observații asupra indicilor de nume. Toponime istorice în bazinul superior al Birladului : MIRCEA CIUBOTARU. XVIII (1981), p. 677-682

II.

359. ANDREESCU, ȘTEFAN. *Un document „redescoperit”*. XX (1983), p. 444
360. BOICU, L., <la : Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri. *Correspondență*, ed. Emil Boidan, București, 1980 >. XX (1983), p. 443
361. GOROVEI, ȘTEFAN S., 1. „Cozial”=Cozia ; 2. O explicație care nu s-a dat ; 3. La relațiile moldo-otomane ; 4. La domnia ereditară a Movileștilor ; 5. La documentele lui Miron vodă Barnovschi ; 6. La genealogia familiei Cîrjă ; 7. La genealogia Sioneștilor ; 8. Genealogia și heraldica familiei Sturza ; 9. Pe marginea „Mușatinilor” ; 10. Un arhitect uitat al Iașilor <N. Singurov>. XV (1979), p. 527-536
362. GOROVEI, ȘTEFAN S., 1. Din nou Hronotă : epilog ; 2. Mateiaș vistiernul și familia sa ; 3. Toader „Bubuiog” și familia sa ; 4. Toader „Bubuiog” și Toader Balos ; 5. În jurul lui Teodosie Barbouschi. XVI (1979), p. 537-548
363. GOROVEI, ȘTEFAN S., 1. Toader pîrcelabul de Hotin ; 2. Din nou cu privire la Mateiaș ; 3. Documentele sionești ; 4. Cîsmeaua lui Vasile Lupu din Varna ; 5. N. Singurov. XVIII (1981), p. 683-689
364. MIHAIL, PAUL <la : Elena Maria Schatz, *Fragment de comică (miscelaneu) din secolul al XIX-lea* — semnalare, în vol. *Valori bibliofile din Patrimoniul cultural național. Valorificare-cercetare*, I. Rimnicu-Vilcea, 1980 >. XX (1983), p. 443-444

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

365. ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA. INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ, ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR AL UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA”, IAȘI, *Dictionarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 976 p. (Ștefan S. Gorovei). XIX (1982), p. 763-766
366. ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, *Istoria României în istoriografia internațională*, București, 1980, 297 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 735
367. ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA, *Bibliographia Historica Romaniae*, V, 1974-1979, sub red. acad. ȘTEFAN PASCU, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 434 p. (Ștefan S. Gorovei). XIX (1982), p. 765
368. ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA, DIRECȚIA GENERALĂ ȘI FILIALA DIN CLUJ A ARHIVELOR STATULUI, *Izvoarele răscoalei lui Horea*, sub red. acad. prof. ȘTEFAN PASCU, *Seria A. Diplomataria*, vol. I, *Premisele răscoalei 1773-1784*, de ALEXANDRU NEAMȚU și COSTIN FENEȘAN, Ed. Academiei R.S.R., 1982, LXXXIII + 547 p. (Gh. Platon). XX (1983), p. 461
369. ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române*, C. Transilvania, vol. III, 30 aprilie — 14 mai 1848, sub red. acad. ȘTEFAN PASCU, București, Ed. Academiei R.S.R., 1982, LXXXIII + 605 p. (Gh. Platon). XX (1983), p. 466-467
370. ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, N. Titulescu, *Liga Națiunilor și Europa (Simpozion)*, București, 1982, 87 p. (Gh. Buzatu). XX (1983), p. 473
371. *Acte, documente și scrisori din Scheit Brașovului*, Text ales și stabilit, note de VASILE OLTEANU, București, Ed. „Minerva”, 1980, XII + 434 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 779
372. *Acte judiciare din Țara Românească, 1775-1781*, Ediție întocmită de GHEORGHE CRONȚ, AL. CONSTANTINESCU, ANICUȚA POPESCU, THEODORA RADULESCU, CON-

- STANTIN TEGĂNEANU, București. Ed. Academiei R.S.R., 1978, XII + 1064 p. (Marcel D. Ciucă) . XI (1974), p. 328-329
373. *Actes de l'Athos*, 1. *Actes de Xenophon*, Amsterdam, 1964, 113 p.; 2. *Actes du Pantocrator*, Amsterdam, 1964, 77 p.; 3. *Actes d'Esphigménou*, Amsterdam, 1967, 122 p.; 4. *Actes de Zographou*, Amsterdam, 1969, 213 p. (Paul Mihail) . XI (1974), p. 285-287
374. ADAMTHWAITE, ANTHONY P. *The Making of the Second World War*, London-Sydney-Boston. George Allen and Unwin, 1977, 235 p. (Gh. Buzatu) . XVIII (1981), p. 834
375. ADORNO TH. W., u.a., *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, 8. Aufl., Darmstadt, Neuwied, Luchterhand Verlag, 1980, 348 p. (Al. Zub) . XIX (1982), p. 835
376. *Aesthesis carpatodunărean*, Antologie, postfață și bibliografie de FLORIN MIHAILESCU, București. Ed. „Minerva”, 1981, 495 p. (Al. Zub) . XIX (1982), p. 811
377. AGRIGOROAIEI, EUGEN, *Țara neuitatelor constelații. Folclor arhaic românesc*, prefață de ROMULUS VULCANESCU, Iași, Ed. „Junimea”, 1981, 294 p. (Al. Zub) . XIX (1982), p. 814-815
378. AGRIGOROAIEI, I., COVACI, MARIA, EȘANU, LEON, IONIȚĂ, GH. I., KARETKI, A., LOGHIN, A., STĂNESCU, M. C., TUDORAN, GEORGETA, *Iașul în lupta revoluționară și democratică*, Iași, Ed. „Junimea”, 423 p. (D. Șandru) . XVII (1980), p. 822-823
379. ALBU, CORNELIU, *Alexandru Papu Ilarian. Viața și activitatea sa*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1977, 327 p. (Florin Platon) . XV (1973), p. 645-646
380. ALECSANDRI, V., *Opere, VIII Corespondență (1834-1860)*, ediție îngrijită, traduceri, note și indici de MARTA ANINEANU, București, Ed. „Minerva”, 1981, 726 p. (Al. Zub) . XIX (1982), p. 777
381. ALECSANDRI, V., *Opere, IX, Corespondență (1861-1870)*, ediție îngrijită, traduceri, note și indici de MARTA ANINEANU, București, Ed. „Minerva”, 1982, 579 p. (Al. Zub) . XX (1983), p. 514-515
382. ALEXANDER, MANFRED, *Der Petrasevski-Prozess*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1979, 260 p. (L. Boicu) . XVII (1980), p. 839-860
383. ALEXANDRESCU, P., *Histria IV. La céramique d'époque et clastique VIIe - IVe s.*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1978, 143 p. + 71 planșe (Octavian Bounegru) . XVI (1979), p. 625-626
384. ALEXANDRESCU, PETRE, *Natura lui Zalmoxis, potrivit relatării lui Herodot*, în SCIVA, 3/31. 1980, p. 343-353 (Vasile Lica) . XIX (1982), p. 692-695
385. AL - GEORGE, SERGIU, *Arhaic și universal*, București, Ed. „Eminescu”, 1981, 245 p. (Al. Zub) . XIX (1982), p. 787-788
386. *Almanahul Capelei Ortodoxe Române din Baden-Baden. 110 ani de la înființarea Capelei, 1866-1876*, editat de Pr. VASILE ȘTEFAN, Baden-Baden, (1976), 207 p. (Al. Zub) . XVI (1979), p. 645
387. *Almanahul Parohiei Ortodoxe Române din Viena pe anul 1975*, XIV, Viena, 1975, 288 p. (Al. Zub) . XIII (1976), p. 433
388. *Almanahul Parohiei Ortodoxe Române din Viena*, Viena, XVI (1977) ; XVII (1978), Al. Zub) . XVI (1979), p. 645-646
389. *Almanahul Parohiei Ortodoxe Române din Viena*, XVIII, 1979, 232 p. (Al. Zub) . XVIII (1981), p. 759
390. ALUCAI, AURORA, *Lamura. Indice bibliografic*, Iași, (Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu”), 1981, 274 p. (Gh. I. Florescu) . XX (1983), p. 505-506
391. *America ! America ! Trois siècles d'immigration aux Etats Unis (1620-1920)*, présenté par JEANNE BRUN, Paris, Ed. Gallimard/Julliard, 1980, 252 p. + illustr. (Al. Zub) . XX (1983), p. 568
392. *Aminții despre Iorga*, Antologie și prefață de ION POPESCU-SIRETEANU, vol. I, Iași, Ed. „Junimea”, 1980, 194 p. (Ștefan S. Gorovei) . XVIII (1981), p. 751
393. AMZULESCU, AL. I., *Cintecul epic eroic. Tipologie și corpus de texte poetice*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1981, 733 p. (Al. Zub) . XIX (1982), p. 813
394. *Analele Universității București (1952-1973). Indice bibliografic*, București, 1981, 291 p. (Ștefan Lemny) . XX (1983), p. 505
395. ANDRESCU, ȘTEFAN, *Restituția Daciei (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526-1593)*, București, Ed. „Albatros”, 1980, 210 p. (C. Iordăchiță) . XVIII (1981), p. 774-775
396. ANDREI, NICOLAE, BARBU, PAUL, *Revoluția de la 1848 în județul Dolj*, Craiova, 1978, 182 p. (131 text + anexe) (Gh. Platon) . XVI (1979), p. 641-642
397. ANDRIESCU, AL., *Limba presel românești în secolul al XIX-lea*, Iași, Ed. „Junimea”, 1979, 204 p. (Ștefan Lemny) . XVII (1980), p. 816-817
398. ANGHELESCU, MIRCEA, *Literatura română și Orientul (sec. XVII-XIX)*, București, Ed. „Minerva”, 1975, 207 p. (Al. Zub) . XIII (1976), p. 444
399. *Antichitatea și moștenirea ei spirituală, în Actele sesiunii de comunicări ale Societății de studii clasice din R.S.R.*, 30 mai - 1 iunie 1980 [Iași, 1982], II + 339 p. (Ștefan Lemny) . XX (1983), p. 522-523
401. ANTONESCU, GEORGETA, Aron Densușianu, Cluj, Ed. „Dacia”, 1974, 270 p. (Al. Zub) . Ukrainsoj S.S.R., Odeskij arheologičeskij muzej, Kiev, „Naukova Dumka”, 1979, 148 p. (Virgil Mihăilescu-Bribila) . XIX (1982), p. 751-754
401. ANTONESCU, GEORGETA, Aron Densușianu, Cluj, Ed. „Dacia”, 1974, 270 p. (Al. Zub) . XII (1975), p. 371-372
402. ARADEANUL, EUGEN, BOGODAE, TEODOR, EMANDI, LUCIAN, *Măndăstrea Hodoș-Bodroș*, Arad, Ed. „Episcopia Aradului”, 1980, 225 p. (Al. Zub) . XVIII (1981), p. 758
403. *Arheologičeskoe izučenie Novgoroda*, pod. red. B. A. KOLCINA i V. IANINA, Moskva, Izd. „Nauka”, 1978, 236 str. (Alexandru Andronic) . XVII (1980), p. 848-851

404. ARICESCU, C. D., *Scrieri alese*, ediție îngrijită de DAN SIMONESCU și PETRE COSTINESCU, prefață de ȘT. CAZIMIR, București, Ed. „Minerva”, 1982, XXII+473 p. + ilustr. (Al. Zub) XX (1983), p. 514
405. ARIES, PHILIPPE, *Un istorien du dimanche*, avec la collaboration de MICHEL WINOCK Paris, Ed. du Seuil, 1980, 221 p. (Al. Zub) XIX (1982), p. 865
406. ARMBRUSTER, ADOLF, *La romanité des Roumains. Histoire d'une idée*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 279 p. (Valentin Nanu) XV (1978), p. 620-621
407. ARMBRUSTER, ADOLF, *Dacoromano-Sazonica. Croniciari români despre sași. Românii în cronică sâsească*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, 491 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 777-778
408. ARTAUD, DENISE, ș.a. *Lerique historique des Etats-Unis au XX-e siècle*, Paris, Armand Colin, 1978, 272 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 807
409. ARTIMON, AL., *Cinteva considerații istorico-arheologice asupra bisericii din secolul al XIV-lea descoperită la Volovăț (județul Suceava)*, în SCIVA, 3/32, 1981, p. 383-405 (Ștefan S. Gorovei) XIX (1982), p. 79
410. ASACHI, GHEORGHE, *Opere*, II, ediție critică și prefață de N. A. URSU, București, Ed. „Minerva”, 1981, 991 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 818
411. Aspetti e momenti della ricerca storica in Italia. *Mostra del libro italiano di storia. Repertorio bibliografico*, Roma, 1980, 197 p. (Al. Zub) XVIII (1981), p. 803
412. ASSOCIATION INTERNATIONALE DU SUD-EST EUROPEEN, *Bulletin*, XI (1973), no.
- 412 a. ATANASIU, VICTOR, *Bătălia din zona Bran - Cimpulung*, București, Ed. Militară, 1978, 141 p. (I. Agrigoroaiei) XIV (1977), p. 633
- 1-2, 218 p. (Paul Mihail) XI (1974), p. 361-362
413. ATANASIU, VICTOR, IORDACHE, ANASTASIE, IOSA, MIRCEA, OPREA, ION M., OPRESCU, PAUL, *România în primul război mondial*, București, Ed. Militară, 1979, 542 p. (I. Agrigoroaiei) XVII (1980), p. 824-827
414. L'Attentat de Damiens. *Discours sur l'événement au XVIII-e siècle*. Sous la direction de PIERRE RETAT, Lyon, Presses Universitaires (1979), 440 p. (Ștefan Lemny) XVIII (1981), p. 829
415. AVRAM, MIRCEA, *Calendare sibieni în limba germană (sec. XVII-XX)*, Sibiu, 1979, 318 p. (Al. Zub). XVII (1980), p. 775
416. AVRAMESCU, TIBERIU, „Adevărul”, mișcarea democratică și socialistă (1895-1920), București, Ed. Politică, 1982, 423 p. (Mihai Vătașu) XX (1983), p. 543
417. AXENCIUC, VICTOR, TIBERIAN, IOAN, *Premise economice ale formării statului național unitar român*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 332 p. (Gh. Platon). XIX (1982), p. 711-715
418. *Aziologie românească*. Antologie, ediție, studiu introductiv, note și comentarii de MIRCEA MACIU, București, Ed. „Eminescu”, 1982, 674 p. (Al. Zub) XX (1983), p. 513-514
419. BARINGER, FRANZ, *Mehmet the Conqueror and his Time*, ed. WILLIAM C. HICKMAN (trad. din germană de RALPH MANHEIM), Princeton-New Jersey, Princeton University Press, 1978, XX+515 p. (M. Guboglu) XIX (1982), p. 758-759
420. BACON, JR., WALTER M., *Secret Papers on the Failure of Romanian-Soviet Negotiations, 1931-1932*, Translated, with an Introductory Essay, by..., Stanford, Hoover Institution Press/Stanford University, 1979, XV+212 p. (Gh. Buzatu) XIX (1982), p. 857
421. BACON, JR., WALTER M., *Nicolae Titulescu and Romanian Foreign Policy, 1933-1934*, Ann Arbor-London, University Microfilms International, 1977, XI+305 p. (Gh. Buzatu) XIX (1982), p. 857-858
422. BADEA, MARIN, *Germanii împotriva lui Hitler*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1980, 264 p. (Gh. I. Florescu) XIX (1982), p. 860-861
423. BADEA, MARIN, NICHITELEA, PAMFIL, *Filozofia istoriei. Orientări și tendințe contemporane*, București, Ed. Politică, 1982, 254 p. (Al. Zub) XX (1983), p. 518
424. BADER, TIBERIU, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1978, 246 p. (Elvira Ciocea) XVII (1980), p. 708-713
425. BANTEA, EUGEN, *Insurecția română în Jurnalul de război al Grupului de armate german „Ucraina de sud”*, București, Ed. Militară, 1974, 203 p. (Gh. Buzatu) XII (1976), p. 465-467
426. *George BARIT și contemporanii săi*, vol. I-II, ediție coordonată de ȘTEFAN PASCU și IOSIF PERVAIN, București, Ed. „Minerva”, 1973-1975, XVI+483 ; XIV+434 p. (Al. Zub). XII (1975), p. 366-367
427. *George BARIT și contemporanii săi*, vol. III, ediție de ȘTEFAN PASCU, IOSIF PERVAIN, IOAN CHINDRIȘ, DUMITRU SUCIU, MIRCEA POPA și GELU NEAMȚU, București, Ed. „Minerva”, 1976, XIV+495 p. (Al. Zub) XIV (1977), p. 675-676
428. *George BARIT și contemporanii săi*, vol. IV, ediție de ȘTEFAN PASCU, IOSIF PERVAIN, IOAN CHINDRIȘ, D. SUCIU și IOAN BUZAȘI, București, Ed. „Minerva”, 1978, XIV+479 p. (Al. Zub) XVI (1979), p. 642-643
429. *George BARIT și contemporanii săi*, vol. V, ediție îngrijită de ȘTEFAN PASCU, IOAN CHINDRIȘ, GELU NEAMȚU, DUMITRU SUCIU și GEORGE CIPAÎANU, București, Ed. „Minerva”, 1981, XV+386 p. (Gabriel Bădăru) XIX (1982), p. 718-721
430. BARTON, JOSEF, *Peasants and Strangers Italians, Rumanians and Slovaks in an American City (1890-1950)*, 1975, 217 p. (I. Ciupercă) XIII (1976), p. 416-418
431. BARTOS, GHEORGHE, *Răscoala lui Horea. Bibliografie analitică*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1976, 152 p. (I. Caproșu) XIV (1977), p. 671-672
432. BARRACLOUGH, GEOFFREY, *An Introduction to Contemporary History*, ed. a 10-a. Penguin Books, London, 1978, 268 p. + index. (Florin Platon) XVI (1979), p. 648-649
433. BĂDĂRAU, DAN, CAPROȘU, IOAN, *Îașii vechilor zidiri*, Iași, Ed. „Junimea”, 1974, 424 p. (Dinu C. Giurescu) XII (1975), p. 297-298
434. BALAN, ȘTEFAN, CONDURACHI, EMIL, *Moments in the History of Romanian Science and Technology*, Bucarest, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 34 p. (Al. Zub) XIX (1982), p. 786

435. BALCESCU, N., *Opere*, II. *Scrieri istorice, politice și economice 1848-1852*, ediție critică și note de G. ZANE și ELENA G. ZANE, București, Ed. Academiei R.S.R., 1982, 302 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 514
436. BALU, ION. *Viața lui G. Călinescu*, București, Ed. „Cartea românească”, 1981, 455 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 825-826
437. BARBULESCU, PETRE, *România la Societatea Națiunilor (1929-1939)*, București, Ed. Politică, 1975, 443 p. (N. Corivan). XIII (1976), p. 458-460
438. BARBULESCU, PETRE, CLOSCA, IONEL, *Repere de cronologie internațională 1914-1945*. Prefața de NICOLAE FCOBESCU, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 416 p. (Gh. I. Florescu). XX (1983), p. 551
439. BARBUȚĂ, N., BOCSAN, N., *Independența României în opinia belgiană*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1980, 324 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 792
440. BÎRZU, LIGIA, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 110 p. (Vasile Lica). XVII (1980), p. 713-716
441. BEAUFRE, ANDRÉ, *La nature de l'histoire*, Paris, Plon, 1974, 148 p. (Al. Zub). XIII (1976), p. 429
442. BECKER, FRANZ IOSEF E., *Geschichte, Konzepte, Themen und Strukturen*, Düsseldorf, Verlag Schwann, 1979, 136 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 614
443. BECELEANU-LANCU, ADELA, *Spiritualitatea românească. Permanență, devenire*, București, Ed. Politică, 1980, 216 p. (Ștefan Lemny). XVIII (1981), p. 742-743
444. BELDICEANU-STEINHERR, IRENE, *La géographie historique de l'Anatolie Centrale d'après les registres ottomans*, extras din „Académie des Inscriptions et Belle-Lettres, Comptes rendus des séances de l'année 1982, juillet-octobre”, Paris, 1982, p. 443-503 (Ștefan S. Gorovei). XX (1983), p. 567
445. BELDICEANU, NICOARĂ, *Le monde ottoman des Balkans (1402-1566). Institutions, société-économie*, Variorum Reprints, London, 1976, 340 p. (Sergiu Iosipescu). XVI (1979), p. 579-594
446. BELDICEANU, NICOARĂ, *Le timar dans l'Etat ottoman (début XIV-e - début XVI-e siècle)*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1980, 110 p. (Anca Radu și Sergiu Iosipescu). XVIII (1981), p. 714-722
447. BELDICEANU, NICOARĂ, BELDICEANU-STEINHERR, IRENE, *Biens des Amirautés d'après un registre ottoman de 1487*, în „Centre de recherches d'histoire et de civilisation de Byzance, Travaux et mémoires”, 8 Paris, 1981, p. 63-78 (Ștefan S. Gorovei). XIX (1982), p. 847
448. BERCIOU-DRĂGHICESCU, ADINA, *O domnie umanistă în Moldova - Despot Vodă*, București, Ed. „Albatros”, 1980, 151 p. (Gh. Pungă). XIX (1982), p. 707-710
449. BERCIOU, DUMITRU, *De la Burebista la Decebal*, București, Ed. Politică, 1976, 84 p. (Ștefan Lemny). XIV (1977), p. 588-591
450. BERDING, HELMUT, ULLMANN, HANS-PETER (Hrsg.), *Deutschland zwischen Revolution und Restauration*, Königstein/Ts., Athenäum Verlag; Düsseldorf, Droste Verlag, 1981, 423 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 855
451. BERGLAR, PETER, *Fortschritt zum Ursprung, Zur Geschichtsneurose des modernen Menschen*, Salzburg, Otto Müller Verlag, 1978 (Al. Zub). XVIII (1981), p. 809
452. BERINDEI, DAN, *L'année révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains*, Bucarest, Editions de l'Académie, 1973, 245 p. (Al. Zub). XII (1975), p. 360-361
453. BERINDEI, DAN, *Epoca Unirii*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 272 p. (Al. Zub). XVII (1980), p. 321
454. BERINDEI, DAN, BOICU, L., PLATON, GHEORGHE, (coordonatori), *Independența - lupta milenară a poporului român*, Iași, Ed. „Junimea”, 1977, 130 p. (M. Cojocariu). XV (1978), p. 553-557
455. BERINDEI, DAN, MUTĂSCU, TRAIAN, *Aspecte militare ale mișcării revoluționare din 1821*, ed. a II-a, București, Ed. Militară, 1973, 216 p. (Al. Zub), XII (1975), p. 259-260
456. BERINDEI, MIHNEA, VEINSTEIN GILLES, *Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqkerman. 1570*, în CMRS, 2-3/XXII, 1981, p. 251-328 (Ștefan S. Gorovei). XIX (1982), p. 794
457. BERNATH, MATHIAS, *Habsburg und die Anfänge der rumänischen Nationsbildung*, Liden, Ed. E. J. Brill, 1972, 249 p. (Al. Zub). XVI (1979), p. 612-615
458. BERTHOLD, WERNER, KATSCH, GÜNTER, KINNER, KLAUS, *Geschichte der Geschichtswissenschaft. Geschichte der marxistisch-leninistischen deutschen Geschichtswissenschaft (1917-1945)*, (Leipzig), 1978, 200 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 814-815
459. BEYME, KLAUS von, *Die politischen Theorien der Gegenwart. Eine Einführung*, München, R. Piper u. C. Verlag, 1980, 288 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 557
460. BIBERSTEIN, IOHANES ROGALIA von, *Die These von Verschwörung 1776-1945*, 2. vers. w. verm. Auflage, Frankfurt a. M./Bern/Las Vegas, Peter Lang, 1978, 294 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 817
461. *Bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine în perioade (1859-1918)*, vol. II, coord. de IOAN LUPU și CORNELIA ȘTEFĂNESCU, București, Ed. Academiei R.S.R., 1982, XVI + 438 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 508
462. *Bibliographie internationale d'histoire militaire*, Tome 1. Sélection 1974-1976; Tome 2, Sélection 1975-1977, Berne, 1978-1979, 113 + 103 p. (Gh. Buzatu). XIX (1982), p. 837-838
463. *Biblioteca de învățământ superior în anti construiți socialismului*, Lucrările simpozionului de biblioteconomie din 27-29 octombrie 1977, Iași, Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu”, 1978, 537 p. multipl. (Ștefan Lemny). XVI (1979), p. 657-658
464. *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, hrsg. von MATHIAS BERNATH und FELIX v. SCHROEDER, Redaktion: GERDA BARTL, München, R. Oldenbourg Verlag, Bd. I, 1974, XVI + 557 p.; Bd. II, 1976, III + 542 p. (Al. Zub). XVI (1979), p. 549-550

463. *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, hrsg. von MATHIAS BERNATH und FELIX v. SCHROEDER, Redaktion: GERDA BARTL, Bd. III, München, Oldenbourg Verlag, 1979, 500 p. (Al. Zub) XVII (1980), p. 832-833
466. *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, hrsg. von MATHIAS BERNATH u. KARL NEHRING, Redaktion: GERDA BARTL, Bd. IV, München, R. Oldenbourg, 1981, 596 p. (Al. Zub) XIX (1982), p. 837
467. BIRABEN, JEAN NOËL, *Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens*, tom I, *La peste dans l'histoire*, Paris 1973, 455 p. (Ecaterina Negruț) XIII (1976), p. 412-414
468. BIRD, EUGENE K., *Rudolf Hess dévoile son mystère*, Paris, Gallimard, 1973, 286 p. (Gh. Buzatu) XIV (1977), p. 702-703
469. BIRKPELLNER, GERHARD, *Glagolitische und Kyrillische Handschriften in Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Österreich*, Wien, 1975, 540 p. (Sorin Chițanu) XV (1978), p. 668-667
470. BITOLEANU, ION, *Din istoria României moderne. 1922-1926*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 332 p. + ilustr. (Gh. I. Florescu) XX (1983), p. 472-473
471. BIRDEANU, NICOLAE, NICOLAESCU, DAN, *Contribuții la istoria marinei române. Din cele mai vechi timpuri pînă la 1918*, vol. I, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1979, 351 p. (Paul Păltănea) XVII (1980), p. 756-758
472. *Birladul odinioară și astăzi. Oameni și fapte*, II, sub redacția lui ROMULUS BOTEANU, București, (1982), 900 p. (Al. Zub) XX (1983), p. 526
473. BLAGA, LUCIAN, *Zum Wesen der rumänischen Volksseele*, herausgegeben von MIRCEA FLONTA, Bukarest, Verlag „Minerva“, 1982, 269 p. (Al. Zub) XX (1983), p. 520-521
474. BOCSAN, NICOLAE, EDROIU, NICOLAE, RUSU, ADRIAN A., TEODOR, POMPIIU, *Ghidul studentului în istorie. Istoria României*, cu o introducere de acad. ȘTEFAN PASCU, Cluj-Napoca, 1980, 241 p. (L. Boicu) XIX (1982), p. 687-689
475. BODEA, CORNELIA, CÂNDREA, VIRGIL, *Transilvania in the History of the Romanians*, New York, Columbia University Press, 1982, 180 p. (Al. Zub) XX (1983), p. 518
476. BODINGER, M., *Catalogul cărților rare și prețioase străine*, vol. I. *Incunabule și sec. XVI*, Iași, Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu“, 1973, 216 p. (Cornelia Mădă) XIII (1976), p. 441
477. BODINGER, MARTIN, *Catalogul cărților rare și prețioase*, vol. III, *Cartea românească veche in Colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași*, Iași, Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu“, 1976, 467 p. multipl. (Ștefan Lemny) XVII (1980), p. 775-776
478. BODINGER, MARTIN, *Catalogul cărților rare și prețioase*, vol. IV. *Secolul XVIII*, Iași, Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu“, 1981, 1157 p. multipl. (Ștefan Lemny) XIX (1982), p. 766-767
479. BODUNESCU, ION, *Diplomația românească în slujba independenței*, vol. II, Iași, Ed. „Junimea“, 1982, 299 p. (L. Boicu) XX (1983), p. 538
480. BOGREA, VASILE, *Sacra via. Pagini literare și publicistică*, cu un cuvînt înainte de TEODOR NAUM. Ediție îngrijită, note bibliografice, addenda și postfață de MIRCEA BORCILA și V. UNGUREANU, Cluj, Ed. „Dacia“, 1973, 351 p. (Al. Zub) XI (1974), p. 370-371
481. BOIA, LUCIAN, *Evoluția istoriografiei române*, București, Tip. Universității, 1976, 377 p. (Al. Zub) XIV (1977), p. 655-656
482. BOICU, L., *Adevărul despre un destin politic — domnitorul Grigore Al. Ghica (1849-1856)*, Ed. „Junimea“, Iași, 1973, 187 p. (Al. Zub) XII (1975), p. 367-368
483. BOICU, LEONID, *Geneza „chestiunii române“ ca problemă internațională*, Iași, Ed. „Junimea“, 1975, 135 p. (Gh. Platon) XIII (1976), p. 409-412
484. BOICU, LEONID, *Diplomația europeană și triumful cauzei române (1856-1859)*, Iași, Ed. „Junimea“, 1978, 252 p. (Gh. Platon) XVI (1979), p. 596-599
485. BOJINCA, DAMASCHIN, *Scrisori. De la idealul luminării la idealul național. Studiu introductiv, selecție de texte și note de NICOLAE BOCSAN*, Timisoara, Ed. „Facila“, 1978, 178 p. -ilustr. (Ștefan Lemny) XVII (1981), p. 818-819
486. BOLD, EMILIAN, *De la Versailles la Lausanne (1919-1932). Activitatea diplomației românești în problema reparățiilor de război (Contribuții)*, Iași, Ed. „Junimea“, 1976, XXIV+226 p. (I. Agrigoroaie) XIV (1977), p. 632-634
487. BOLD, EMILIAN, MUREȘAN, SORIN, RĂTOI, TUDOR, IACOB, GH., *Concesi și restricții în legislația muncii din România (1920-1940)*, Universitatea „Al. I. Cuza“, Iași, Facultatea de istorie-filosofie, Contribuții istoriografice, I, 1980, 293 p. (Gh. Tănăsă) XVIII (1981), p. 799-800
488. BOLȘACOV-GHIMPU, ALEXANDRU A., *Cronica Țării Moldovei pînă la întemeiere (Contribuții la istoria Moldovei în secolele IV-XIV)*, București, Ed. „Litera“, 1979, 132 p. (Ștefan S. Gorovei) XVII (1980), p. 724-728
489. BORDEIANU, MIHAI, VLADCOVSCHI, PETRU, *Învățămîntul românesc în date*, Iași, Ed. „Junimea“, 1978, 368 p. (Gabriel Bădărau) XVII (1980), p. 752-755
490. BORNEMANN, ELKE, *Der Frieden von Bukarest 1918*, Frankfurt am Main-Bern-Las Vegas, Peter Lang, 1978, 231 p. (Gabriel Bădărau) XVII (1980), p. 758-761
491. BOTEZ, ANGELA, s.a. (coord.), *Epistemologia științelor sociale*, București, Ed. Politică, 1981, 336 p. (Al. Zub) XIX (1982), p. 785-786
492. BOTEZ, CONSTANTIN, SAIZU, IOAN, *Letea. Un secol de istorie*, București, Ed. Sport-Turism, 1981, 263 p. (Al. Zub) XIX (1982), p. 806-807
493. BOTEZ, C., SAIZU, I., *Pagini uitate de cultură economică. Congresele economice din România (Iași, 1882 și 1884)*, București, Ed. „Litera“, 1982, 223 p. (Petre P. Andrei) XX (1983), p. 539-540

494. BOTEZ, CONST., URMA, DEM., EȘANU, L., *Istoria unei citadele muncitorești — Nicolina-Iași, 1892—1972*, Iași, 469 p. (Const. A. Stoide). XI (1974), p. 350—355
495. BOTEZ, C., URMA, D., SAIȚU, I., *Epopeea feroviară românească*, București, Ed. Sport-Turism, 1977, 417 p. (Valeriu Florin Dobrinescu). XV (1978), p. 647—648
496. BOTEZAN, CONSTANTIN, MATICHESCU, OLIMPIU, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1980, 334 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 793—794
497. BRANIȘTE, VALERIU, *Oameni, fapte, întâmplări*. Prefață de D. VATAMANIUC. Ediție îngrijită de VALERIA CALIMAN și ȘERBAN POLVEREJAN, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1980, 328 p.+ilustr. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 795
498. BRANIȘTE, VALERIU, *De la Blaj la Alba Iulia. Arhivele politice*. Ediție îngrijită de VALERIA CALIMAN și MARIA SIMIONESCU, Timișoara, Ed. „Facia”, 1980, 484 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 795—796
499. BRAUNSTEIN, IANCU, *Catalogul cărților vechi românești 1643—1830*, Iași, 1981, 133 p. multipl. (Ștefan Lemny). XIX (1982), p. 766
500. BRĂȚIANU, GHEORGHE I., *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de VALERIU RAPEANU, București, Ed. „Eminescu”, 1980, 295 p. (Ștefan S. Gorovei). XVIII (1981), p. 708—711
501. *Breve historia de Rumania*, coord. MIHNEA GHEORGHIU, Caracas, 1982, 211 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 518
502. BREZEANU, STELIAN, *O istorie a Imperiului bizantin*, Ed. „Albatros”, București, 1981, 286 p.+3 pl.+7 hărți (I. Toderașcu). XIX (1982), p. 845—846
503. BRUDIU, M., *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, București, Editat de Oficiul de informare și documentare în științele sociale și politice, 1974, 187 p.+85 pl.+2 hărți (Vasile Chirica). XIII (1976), p. 379—380
504. BUCUR, MARIN, *Istoriografia literară românească de la origini până la G. Călinescu*, București, Ed. „Minerva”, 1973, 645 p. (Al. Zub). XI (1974), p. 369—370
505. BUCUR, MARIN, *Jules Michelet și revoluționarii români în documente și scrisori de epocă (1846—1874)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1982, 267 p.+16 ilustr. (Al. Zub). XX (1983), p. 536—537
506. BUHOCIU, OCTAVIAN, *Die rumänische Volkskultur und ihre Mythologie*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1974, 358 p. (Al. Zub). XII (1975), p. 340
507. BUHOCIU, OCTAVIAN, *Folclorul de iarnă, ziorile și poezia păstorească*, București, Ed. „Minerva”, 1979, 510 p. (Eugen Agrigoroaiei). XVII (1980), p. 717—718
508. BULEI, ION, *Arcul așteptării 1914, 1915, 1916*, București, Ed. „Eminescu”, 1981, 326 p. (Ștefan S. Gorovei). XX (1983), p. 543
509. BULIMAR, M. T., *Tradiție și inovație în cultură*, București, Ed. Politică, 1981, 118 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 785
510. BULUȚA, GHEORGHE și DIMA-DRĂGAN, CORNELIU, *Manuscrise miniaturate franceze în colecții din România*, București, Ed. „Meridiane”, 1978, 108 p.+40 ilustr. (Ștefan Lemny). XVI (1979), p. 630
511. BUNCAKOVA, HILDA, *Komunistická strana Rumunska a agrárna otázka v Rumunska v rokoch 1918—1923*, în „Slovanské štúdie”, Bratislava, XIX, 1978, p. 153—177 (D. Șandru). XVI (1979), p. 650
512. BUSUIOCEANU, ALEXANDRU, *Scrisori despre artă*, București, Ed. „Meridiane”, 1980, 443 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 744—745
513. BUȘE, CONSTANTIN, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port franc (1837—1883)*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 202 p. (Paul Păltănea). XIV (1977), p. 623—626
514. BUZATU, GH., *Războiul secret*, Iași, Ed. „Junimea”, 1973, 276 p. (I. Saizu). XI (1974), p. 363—364
515. BUZATU, GH., *Dosare ale războiului mondial (1939—1945)*, Iași, Ed. „Junimea”, 1973, 263 p. (I. Saizu). XVI (1979), p. 656—657
516. BUZATU, GH., *România și trusturile petoliere internaționale până la 1929*, Iași, Ed. „Junimea”, 1981, XX+271 p. (C. Iordăchiță). XIX (1982), p. 788—789
517. BUZDUGAN, CONSTANTIN, *Itinerare arheologice moldovene*, București, Ed. Sport-Turism, 1981, 164 p. (C. Iordăchiță). XIX (1982), p. 788—789
518. BÜTTNER, HORST, MEISSNER, GÜNTER, *Bürgerhäuser in Europa*, Edition Leipzig, Erfurt, 1980, 351 p.+223 pl. (Ștefan Pleșia). XX (1983), p. 565—566
519. BYLINA, STANISLAW (ed.), *La Pologne au XV-e Congrès International des Sciences Historiques à Bucarest. Etudes sur l'histoire de la culture de l'Europe centrale-orientale* Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdansk, Wyd. PAN, 1980, 313 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 802—803
520. CACCAMO, DOMENICO, *L'Italia, la questione d'Oriente e l'indipendenza romana nel carteggio del consolato italiano a Bucarest (1870—1879)*, extras din „Storia e Politica”. XVIII, 1979, 60 p. (D. Ciurea). XVII (1980), p. 860
521. *Caietele Mihail Eminescu. V. Studii, articole, note, documente, iconografie și bibliografie prezentate de MARIN BUCUR*, București, Ed. „Eminescu”, 1980, 260 p. (Ștefan Lemny). XVIII (1981), p. 790—791
522. CAMPUS, ELIZA, *Din politica externă a României, 1913—1947*, București, Ed. Politică, 1980, 636 p. (Gh. Buzatu). XVIII (1981), p. 797—793
523. CANTACUZINO, GH. I., *Cetăți medievale din Țara Românească (sec. XII—XIV)*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 215 p. (Ștefan S. Gorovei). XIX (1982), p. 791
524. CAPROȘU, IOAN, *Vechea catedrală mitropolitană din Suceava. Biserica Sfântul Ioan cel Nou*, Iași, Ed. Mitropolia Moldovei și Sucevei, 1980, 124 p. (Nistor Ciocan). XX (1983), p. 551—552

525. CARAMAN, PETRU, *Literatură populară*, Antologie, introducere, note, indici și glosar de ION H. CIOBOTARU, Iași, 1982, XLIII+448 p.+ilustr. (Al. Zub). XX (1983), p. 517
526. CARBONELL, CHARLES-OLIVIER, *L'historiographie*, Paris. PUF, 1981, 128 p. (Al. Zub) XX (1983), p. 559-560
527. CAROLI, GIULIANO, *I rapporti italo-romeni nel 1940: la visita di Antonescu a Roma*, în „Rivista di Studi Politici Internazionali”, Firenze, Anno XLV, n. 3. Luglio-Settembre, 1978, p. 373-404 (Gh. I. Florescu), XIX (1982), p. 731-735
528. CASSIUS, DIO, *Istoria romană*, II, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1977, 663 p. (N. Toderășcu), XV (1978), p. 663-664
529. *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, vol. V, 1701-1720, de VERONICA VASILESCU și DOINA DUCA-TINCULESCU, București, 1974, 636 p. (I. Caproșu), XIII (1976), p. 443
530. *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale. Supliment (1403-1700, <Intocmit de> MARIA SOVEJA, MIHAI REGLEANU, DOINA TINCULESCU, MARCEL CIUCA și GABRIELA BIRCEANU*, București, 1975, 491 p. (I. Caproșu), XIII (1976), p. 442
531. *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, vol. IV, 1633-1639, Intocmit de MARCEL-DUMITRU CIUCA, DOINA DUCA-TINCULESCU și SILVIA VATA-FU-GAITAN, București, 1981, 907 p. (D. Agache), XX (1983), p. 511
532. *Catalogul incunabulelor*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1979, 123 p.+32 fig. și ilustr. (Ștefan Lemny), XVIII (1981), p. 742
533. *Călători străini despre țările române*, vol. VII, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, 621 p. (Ștefan S. Gorovei), XVIII (1981), p. 776-777
534. CAZANȘTEANU, CONSTANTIN, IONESCU, MIHAIL E., *Războiul neatrândrii României. Imprejurări diplomatice și operații militare. 1877-1878*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1977, 328 p. (Gh. Iacob), XV (1978), p. 651-653
535. CANCEA, PARASCHIVA, *Mișcarea pentru emanciparea femeii în România 1848-1948*, București, Ed. Politică, 1976, 163 p. (Gh. I. Florescu), XIV (1977), p. 676-677
536. CANDEA, VIRGIL, *Războiul dominant. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1978, 381 p. (M. Cojocaru), XVII (1980), p. 740-742
537. CĂRTANA, IULIAN, SEFTIU, ILIE, *Die Donau in der Geschichte des rumänischen Volks*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, 296 p. (Al. Zub), XVIII (1981), p. 757
538. CEACHIR, NICOLAE, *Războiul pentru independența României în contextul european*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1977, 341 p. (Elena-Emilia Lica), XV (1978), p. 569-571
539. *Ceasornicul domnilor* de ANTONIO DE GUEVARA, traducere din limba latină de NICOLAE COSTIN, Ediție critică și studiu introductiv de GABRIEL STREMPLEU, București, Ed. „Minerva”, 1976, LIV+689 p. (Al. Zub), XIV (1977), p. 669-670
540. CEBUC, ALEXANDRU, *Tradiții revoluționare bucureștene*, București, 1973, 181 p. (Dinu C. Giurescu), XII (1975), p. 382-383
541. *Centenaire des jeux de la latinité hier, aujourd'hui, demain*, Actes du Congrès international procurés par GEORGES et ILINCA BARTHOUL-IONESCU, Avignon, mai 1978 (București, Ed. „Eminescu”, 1981), 464 p. (Al. Zub), XIX (1982), p. 857
542. *Centenarul independenței de stat a României. Culegere de studii*, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, (1977), 76 p. (Al. Zub), XVI (1979), p. 647
543. *Cercetări de științe sociale*, Tîrgu-Mureș, 1982, 486 p. (Gh. I. Florescu), XX (1983), p. 524-525
544. CERNAT, General ALEXANDRU, *Memorii. Campania 1877-1878*, Ediție îngrijită, cuvânt înainte și notă bibliografică de general-maior doctor CONSTANTIN OLTEANU, București, Ed. Militară, 1976, XL+41 p. (L. Boicu), XIV (1977), p. 679
545. CERNOVODEANU, DAN, *Bibliografia heraldicii românești*, București, 1977, 90 p. (Ștefan S. Gorovei), XV (1978), p. 595-596
546. CERNOVODEANU, DAN, *Știința și arta heraldică în România*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1977, 56 p. (Ștefan S. Gorovei), XV (1978), p. 623-625
547. CERNOVODEANU, DAN, MANESCU, IOAN N., *Noile steme ale județelor și municipiilor din Republica Socialistă România*, București, 1974, 216 p. (I. Caproșu), XII (1975), p. 350-351
548. CHAUNU, PIERRE, *Histoire et imagination. La transition*, Paris. PUF, 1980, 303 p. (Al. Zub), XIX (1982), p. 829
549. CHIHAIA, PAVEL, *De la „Negru Vodă” la Neagoe Basarab. Interferențe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 255 p.+73 fig. (I. Toderășcu), XIV (1977), p. 658-660
550. CHINDRIȘ, IOAN, *Chipuri din hronicul neamului*, București, Ed. „Albatros”, 1977, 155 p. (Al. Zub), XVI (1979), p. 625
551. CİCINCI, OLGA, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636-1746*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1981, 207 p. (Viorel Irimia), XIX (1982), p. 795-796
552. CIOBANU, RADU ȘTEFAN, *Pe urmele lui Vlad Tepeș*, București, Ed. „Sport-Turism”, 1979, 317 p. (Ștefan S. Gorovei), XVII (1980), p. 792
553. CIOBANU, RADU ȘTEFAN, *Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, Ed. Sport-Turism, 1982, 334 p.+ilustr.+2 hărți, (Al. Zub), XX (1983), p. 533-534
554. CIOBANU, VENIAMIN, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1948*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 230 p. (L. Boicu), XVIII (1981), p. 780
555. CIOBANU, VENIAMIN, *Jurnal ieșean la sfârșit de veac (1775-1800)*, Prefață de ALEXANDRU DUȚU, Iași, Ed. „Junimea”, 1980, 276 p.+fotografii (Constantin Burac), XVIII (1981), p. 783-784
556. CIOCILTAN, VIRGIL, *Chilia în primul sfert al secolului al XV-lea*, în *RIL*, 11/34, 1981, p. 2091-2096 (Ștefan S. Gorovei), XIX (1982), p. 793

557. CIORĂNESCU, ALEXANDRU, *Barocul sau descoperirea dramei*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1980, 499 p. (H. Fassel). XVII (1981), p. 728-729
558. Roman R. CIOROGARIU (1852-1936). *Studii și documente*. Prefață: P. S. Episcop dr. VASILE COMAN. Studii: prof. dr. VASILE POPEANGA și preot dr. GHEORGHE LIȚIU. Documente, note și comentarii de ANDREI CĂCIORA, VASILE POPEANGA, MIRCEA TIMBUS, (Oradea), Ed. Episcopiei Ortodoxe Române a Oradei, 1981, 472 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 515-516
559. CIPĂIANU, GEORGE, *Vicențiu Bateș (1821-1907)*, Timișoara, Ed. „Facia”, 1980, 235 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 820
560. CIUDIN, ȘTEFAN C., *Monografia comunei Tăcuta*, București, Ed. „Litera”, 1980, 189 p. (Elena Luca). XIX (1982), p. 789-790
561. CLOPOTEL, ION, *Aminiri și portrete*, Timișoara, Ed. „Facia”, 1973, 236 p. (Gh. I. Florescu). XIII (1976), p. 460-461
562. COCHIN, AUGUSTIN, *L'esprit du jacobinisme. Une interprétation sociologique de la Révolution française*, Paris, PUF, 1979, 198 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 854
563. *Codicele voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de MARIANA COSTINESCU, București, Ed. „Minerva”, 1981, 488 p. + facs. (Al. Zub). XIX (1982), p. 769
564. *Colocviul româno-italian „Genovezii de la Marea Neagră în secolele XIII-XIV”*, București, 27-28 martie 1975, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 171 p. (Ștefan S. Gorovei). XVI (1979), p. 628
565. COMAN, GHENUȚA, *Murgeni, Contribuție la istoria unei străvechi așezări*, Vaslui, 1973, 164 p. (Vasile I. Necula). XIV (1977), p. 599-601
566. COMITE FRANÇAIS DES SCIENCES HISTORIQUES, *La recherche historique en France depuis 1965*, Paris, Ed. du CNRS, 1980, 154 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 803-804
567. COMMISSION INTERNATIONALE D'HISTOIRE MILITAIRE, *Acta*, No. 5, Bucarest, 1981, 480 p. (Gh. I. Florescu). XIX (1982), p. 864-865
568. COMNENA, ANA, *Aleksiada*, I-II. Traducere de MARINA MARINESCU, prefață, tabel cronologic și note de NICOLAE ȘERBAN TANAȘOCA, București, Ed. „Minerva”, 1977, 298 + 357 p. (I. Toderășcu). XV (1978), p. 667-668
569. COMȘA, EUGEN, *Neoliticul din România*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 111 p. (Cornelia-Magda Mantu). XX (1983), p. 527-528
570. *Confruntări ideologice contemporane*, sub redacția și coordonarea AL. TANASE — C. GH. MARINESCU, Iași, Ed. „Junimea”, 1981, 336 p. (Gabriel Bădăruș). XIX (1982), p. 738-740
571. CONSTANTINESCU, NICOLAE, *Vladislav I (1364-1367)*, București, Ed. Militară, 1979, 163 p. (Ștefan S. Gorovei). XVII (1980), p. 789-792
572. CONSTANTINESCU, NICOLAE, *Mircea cel Bătrîn*, București, Ed. Militară, 1981, 173 p. (Georgeta Ignat). XIX (1982), p. 792-793
573. CONSTANTINESCU-IAȘI, P., *De la eliberare la socialism. 1944-1955*, București, Ed. Politică, 1973, 324 p. (I. Saizu). XII (1975), p. 385-386
574. CONSTANTINESCU-MIRCEȘTI, C., *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în secolele XVIII-XIX*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 168 p. (Florin Platon). XIV (1977), p. 668-669
575. *Constituirea statelor feudale românești*, redactor coordonator NICOLAE STOICESCU, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 330 p. (L. Șimanschi). XVIII (1981), p. 711-714
576. *Contribuții lașene (Jassyer Beiträge zur Germanistik)*, I, Iași, 1982, 277 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 570
577. COOKRIDGE, E. H., *Set Europa Ablaze. The Story of Special Operations in Western Europe 1940-45*, London, Pan Books Ltd., 1969, 534 p. (Gh. Buzatu). XIII (1976), p. 470-471
578. CORBU, CONSTANTIN, *Răscoala țărânilor de la 1888*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1978 (M. Vătau). XVII (1980), p. 814-815
579. CORBU, CONSTANTIN, *Rotul țărânimii în istoria României (sec. XIX)*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 560 p. (Mihai Vătau). XX (1983), p. 535-535
580. *Correspondența lui Vincențiu Babeș (Scrisori primite)*. Introducere, ediție îngrijită, note și comentarii de MIHAIL P. DAN și GEORGE CIPĂIANU, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1976, II + 277 p. + ilustr. (Al. Zub). XIV (1977), p. 674
581. *Correspondența lui George Morotanu (1891-1920)*, vol. I, ediție îngrijită, introducere, note și comentarii de ȘERBAN POLVEREJAN, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1981, 388 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 778-779
582. CORFUS, ILIE, *Insemnări de demult*, Iași, Ed. „Junimea”, 1975, 340 p. + facsimile (I. Caproșu). XIV (1977), p. 665-666
583. CORFUS, ILIE, *L'agriculture en Valachie depuis la Révolution de 1848 jusqu'à la Réforme de 1864*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 216 p. (Ecaterina Negruțu). XIV (1977), p. 626-629
584. CORFUS, ILIE, *Documente privind istoria României culese din arhivele polone*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 448 p. (N. Grigoras). XVII (1980), p. 722-724
585. CORIVAN, N., *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenței României*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1977, 190 p. (Florin Platon). XV (1978), p. 650-651
586. CORNEA, ANDREI, *De la portulan la vederea turistică. Ilustratori străni și realități românești în secolele XVII-XIX*, București, Ed. Sport-Turism, 1977, 131 p. (Florin Platon). XVI (1979), p. 587-589
587. CORNEA, LUCIAN, *Cartea străină veche în Biblioteca „Astra”, sec. XVI-XVII. Catalog*, vol. I, Sibiu, 1977, 129 p. (Al. Zub). XVI (1979), p. 630
588. CORNEA, PAUL, *Oameni în începutul drum. Studii și cercetări asupra epocii pașoptiste*, București, Ed. „Cartea românească”, 1974, 338 p. (Al. Zub). XII (1975), p. 381-382

589. CORNEA, PAUL, *Regula jocului. Versantul colectiv al literaturii : concepte, convenții, modele*, București, Ed. „Eminescu”, 1980, 285 p. (Al. Zub) XIX (1982), p. 817
590. COUVE DE MURVILLE, MAURICE, *Une politique étrangère 1938-1969*, Paris, Plon, 1971, 500 p. (Valeriu Florin Dobrinescu) XI (1974), p. 295-297
591. Creșterea patrimoniului muzeal, *Buletin*, I, București, 1976, 127 p. (Ștefan S. Gorovei) XV (1978), p. 596
592. CREȚU, ROMEO, *Prezențe românești la Istanbul*, București, Ed. „Albatros”, 1973, 93 p. (I. Caproșu) XII (1975), p. 323-324
593. CREVELD, MARTIN L. VAN, *Hitler's Strategy 1940-1941. The Balkan Clue*, Cambridge, University Press, 1973, 248 p. (Gh. Buzatu) XIV (1977), p. 699-700
594. CRISTEA, GHEORGHE, *Contribuții la istoria problemei agrare în România. Invoietile agricole (1866-1882). Legislație și aplicare*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 196 p. (M. Timoște) XV (1978), p. 646-647
595. CRIȘAN, ALEXANDRU, *Familia (1865-1906). Contribuții monografice*, Timișoara, Ed. 311 p. (Al. Zub) XVII (1980), p. 831-832
596. CRIȘAN, ALEXANDRU, *Familia (1865-1906). Contribuții monografice*, Timișoara, Ed. „Facla”, 1973, 223 p. (Al. Zub) XII (1975), p. 374
597. CRIȘAN, ION HORĂȚIU, *Burebista și epoca sa*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1977, 531 p. (Vasile Lica) XV (1978), p. 540-547
598. *Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Luca. Manuscrisul „Mihail”*, ediție de ZAM-FIRA MIHAIL și PAUL MIHAIL, București, Ed. „Litera”, 1980, 263 p. (Ștefan S. Gorovei) XVIII (1981), p. 705-708
599. *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase (sec. XVII - începutul sec. XVIII)*, vol. II, întocmit de MIHAIL GUBOGLU, București, Ed. Academiei R.S.R., 1974, 539 p. + 12 foto (Tahsin Gemil) XIV (1977), p. 616-618
600. *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase, vol. III, (sfârșitul sec. XIV - începutul sec. XIX)*, întocmit de MUSTAFA A. MEHMED, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 539 p. (Anca Radu) XVIII (1981), p. 702-705
601. CSEHI, GYULA, *Clio și Caliope sau despre limitele istoriei și literaturii. În românește de LIVIA BACARU. Prefață de NICOLAE BALOTA*, București, Ed. „Kriterion”, 1978, 524 p. (Ștefan Lemny) XVII (1980), p. 771-772
602. *Culegere de documente privind contribuția maselor populare la lupta pentru cucerirea independenței de stat a României, Drobeta-Turnu Severin, 1977*, 179 p. (Gheorghe Cliveti) XV (1978), p. 655-656
603. CULIANU, IOAN PETRU, *Iter in silvis. Saggi scelti sulla gnosi e altri studi*, vol. I, Messina, Ed. Dott. A. Sfameni, 1981, III + 161 p. (Al. Zub) XIX (1982), p. 839
604. CURTICĂPEANU, V., *Le mouvement culturel pour l'achèvement de l'état national roumain (1918)*, București, Editions de l'Académie, 1973, 264 p. (Al. Zub) XII (1975), p. 375-376
605. CURTICEANU, VALENTINA MARIN, *Originile conștiinței critice în cultura română*, București, Ed. Eminescu, 1981, 218 p. (Al. Zub) XIX (1982), p. 816-817
606. CURTISTEANU, S., IONIȚĂ, GH. I., *Electoratul din România în anii interbelici*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1981, 314 p. (L. Eșanu) XIX (1982), p. 810
607. *Cuza Vodă - în memoriam*, Iași, Ed. „Junimea”, 1973, 645 p. (Coordonatori : L. BOICU, GH. PLATON, AL. ZUB) (Dumitru D. Rusu) XI (1974), p. 341-346
608. *Alexandru Ioan CUZA. Acte și scrisori*, Ediție alcătuită de D. IVĂNESCU și VIRGINIA ISAC, Iași, Ed. „Junimea”, 1973, XLVII+407 p. (Gh. Platon) XI (1974), p. 339-341
609. *Alexandru Ioan CUZA și Costache Negri. Corespondență. Text ales și stabilit, traducere, studiu, introductiv și note de EMIL BOLDAN*, București, Ed. „Minerva”, 1980, XLVIII + 571 p. + 40 pl. (Paul Păltânea) XIX (1982), p. 721-723
610. DACH, KRZYSTOF, *Polska-rumunska współpraca polityczna w latach 1831-1852*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1981, 306 p. + ilustr. + o hartă (Veniamin Ciobanu) XX (1983), p. 464-466
611. DALLEK, ROBERT, *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932-1945*, Oxford/New York Toronto, Melbourne, Oxford University Press, 1981, XII + 633 p. (Gh. Buzatu) XX (1983), p. 497-499
612. DAN, ILIE, *Toponimie și continuitate în Moldova de Nord*, Iași, Ed. „Junimea”, 1980, 231 p. (Ștefan S. Gorovei) XVIII (1981), p. 769-770
613. DAN, ILIE, I. I. Mironescu, Iași, Ed. „Junimea”, 1982, 153 p. + 10 ilustr. (I. Saizu) XX (1983), p. 542
614. DANIEL, CONSTANTIN, *Orientalia mirabilia*, I, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1976, 290 p. (Miron Clhó) XV (1978), p. 579-581
615. DATCU, IORDAN, STROESCU, S. C., *Dicționarul folcloriștilor. Folclor literar românesc*, Prefață de OVIDIU BIRLEA, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1979, 501 p. (Al. Zub) XVII (1980), p. 776
616. DAVID, GHEORGHE, NÄGLER, DOINA, *Breviarul Brukenenthal*, București, Ed. „Meridiane”, 1981, 22 p. + XLI ilustr. (Ștefan S. Gorovei) XIX (1982), p. 813
617. DEACON, RICHARD, *A History of the British Secret Service*, London, Frederick Muller Ltd., 1969, 440 p. (Gh. Buzatu) XIII (1976), p. 460-469
618. DEACON, RICHARD, *A History of the Russian Secret Service*, London, Frederick Muller Ltd., 1972, 568 p. (Gh. Buzatu) XIV (1977), p. 701-702
619. DEAK, ISTVAN, *The Lawful Revolution. Louis Kossuth and the Hungarians, 1848-1849*, New York, Columbia University Press, 1979, XXI + 415 p. (Al. Zub) XVII (1980), p. 835

620. DECEI. AUREL. *Istoria Imperiului otoman*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1978, 410 p. (Ștefan S. Gorovei) . XVII (1980), p. 847-848
621. DECEI. AUREL. *Relații româno-orientale*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1978, 245 p. (Ștefan S. Gorovei) . XVII (1980), p. 786-787
622. DELAVRANCEA. BARBU. *Opere*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și variante, glosar și bibliografie de EMILIA ȘT. MILICESCU, București, Ed. „Minerva”, 1979, X:V + 495 p. (Al. Zub) . XVII (1980), p. 782-783
623. DELETANT. DENIS. *Romanian Society in the Danubian Principalities in the early 19-th Century*, in vol. *Balkan Society in the Age of Greek Independence*, London, Mc. Millan, 1981, p. 229-245 (Al. Zub) . XIX (1982), p. 798
624. DELPERRIE DE BAYAC. JACQUES. *Histoire du Front Populaire*, Paris, Fayard, 1972, 542 p. (J. Benditer) . XI (1974), p. 294-295
625. *Deutschlands Rüstung im Zweiten Weltkrieg. Hitlers Konferenzen mit Albert Speer 1942-1945*, Herausgegeben von WILLI A. BOELCKE, Frankfurt am Main, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, 1969, 365 p. (J. Benditer) . XV (1978), p. 586-590
626. *Deutschland und Rumänien im Spiegel ihrer Schulbücher*, V. Schulbuchkonferenz von Wissenschaftlern aus der Sozialistischen Republik Rumänien und aus der Bundesrepublik Deutschland vom 18-28, Juni 1978 in Braunschweig, bearbeitet von Dr. ROBERT MÜLTHOFF, 1979, 119 p. (Al. Zub) . XVII (1980), p. 837-839
627. DIACONESCU. EMIL. MATEI. DUMITRU. *Alexandru cel Bun*, București, Ed. Militară, 1979, 143 p. (Ștefan S. Gorovei) . XVII (1980), p. 789-792
628. DIACONU. PETRE. BARASCHI. SILVIA. *Păciutul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII-XV)*, vol. II, București, Ed. Academiei R. S. R., 1977, 214 p. + 121 fig. + 27 pl. (Victor Spinei) . XV (1978), p. 547-549
629. *Dictionar de istorie veche a României (Paleolitic - sec. X)*, elaborat de un colectiv de autori sub conducerea prof. dr. doc. D. M. PIPPIDI, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1976, 627 p. (Nicolae Ursulescu) . XIV (1977), p. 593-596
630. DIMA. ROMUS. *Contribuția României la înfrângerea Germaniei hitleriste*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 131 p. (Gh. Buzatu) . XX (1983), p. 479
631. DIMA-DRAGAN. CORNELIU. *Bibliologie generală, Fascicula I. Organizarea și prelucrarea colecțiilor*, București, 1976, 220 p. (Iosif E. Naghtu) . XV (1978), p. 591-592
632. *Din cronică unui veac. Documente inedite (1850-1950)*, Ediție îngrijită note, indice de I. ARHIP și D. VACARIU, Iași, Ed. „Junimea”, 1978, 272 p. (Ștefan S. Gorovei) . XVII (1980), p. 777-778
633. *Din istoria relațiilor culturale hispano-române (1960-1980). Bibliografie selectivă*, București, (Universitatea din București, Facultatea de limbi și literaturi străine), 1981, 202 p. multipl. (Ștefan Lemny) . XX (1983), p. 522
634. *Din istoria slavisticii românești*, coordonator: ELENA LINȚA, București (Universitatea din București), 1982, 404 p. multipl. (Ștefan Lemny) . XX (1983), p. 523
635. *Din lupta poporului român pentru cucerirea independenței de stat, 1877-1878. Documentar. Texte extrase din cărți și presă*, Galați, (Biblioteca „V. A. Urechia”), 1976, 204 p. (Al. Zub) . XIV (1977), p. 680
636. *Din lupta poporului român pentru independență*, coordonator IOAN SCURTU, București, (Tipografia Universității), 1977, 294 p. (Gh. I. Florescu) . XV (1978), p. 649-650
637. DIODOR DIN SICILIA. *Biblioteca Istorică*, trad. de RADU HÎNCU și VLADIMIR ILIESCU, București, Ed. „Sport-Turism”, 1981, 481 p. (Al. Zub) . XIX (1982), p. 839
638. DIONISIE DIN FURNA. *Carte de pictură*, București, Ed. „Meridiane”, 1978, 178 p. (C. Tofan) . XVII (1980), p. 846-847
639. *Diplomația română în slujba independenței*, București, Ed. Politică, 1977, 270 p. + 16 pl. (Colectiv de redacție: VASILE GLIGA, TEOFIL BALAJ, ION CIUBOTARU, ROMULUS NEAGU, CONSTANTIN I. TURCU) (Elena Emilia Lica) . XV (1978), p. 567-569
640. *Diplomați iluștri*, vol. III, Ed. Politică, București, 1973, 417 p. (N. Corivan) . XII (1975), p. 369-371
641. DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI, INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”. *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VI. *Correspondență diplomatică franceză (1856-1859)*, sub redacția lui GR. CHIRIȚĂ, VALENTINA COSTACHE, EMILIA POȘTARIȚĂ, București, 1980, 595 p. (Gh. Platon) . XIX (1982), p. 715-718
642. DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI. *Dictionar al științelor speciale ale istoriei*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 268 p. (L. Știmanșchi) . XX (1983), p. 509-510
643. *Discursuri de recepție la Academia Română*, ediție îngrijită de OCTAV PAUN și ANTOANETA TÂNĂSESCU, București, Ed. „Albatros”, 1980, 397 p. (Ștefan S. Gorovei) . XVIII (1981), p. 760
644. DITTRICH, Z. R., *Der russische Vielvölker Staat zwischen Zentralismus und Föderation, in Federalism. History and Current Significance of a Form of Government*, Martinus Nijhoff, f.a., p. 289-307 (L. Boicu) . XVIII (1981), p. 831
645. DITTRICH, Z. R., GOUDOEVER, A. P. van. *Anafhankelijkheid als wensdroom. De buitenlandse politiek van Roemenië*, Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken, Staatsuitgeverij's-Gravenhage, 1980, 214 p. (Gh. Buzatu) . XVIII (1981), p. 836
647. DOBB, MAURICE, SWEETZ, PAUL M., *Du féodalisme au capitalisme: problèmes de la transition*, Paris, Fr. Maspero, 1977, vol. I, 238 p., vol. II, 191 p. (Florin Platon) . XVII (1980), p. 855-856
648. DOBJANSCHI. ANA. SIMION. VICTOR. *Arta în epoca lui Vasile Lupu*, București, Ed. „Meridiane”, 1979, 111 p. + 104 ilustr. (Alexandru Ligor) . XVII (1980), p. 742-745
649. DOBROGEANU-GHEREA. CONSTANTIN. *Correspondență*, Ediție. studiu introductiv și note de ION ARDELEANU și NICOLAE SORIN, București, Ed. „Minerva”, 1972, XXI + 363 p. (Constantin C. Angelescu) . XI (1974), p. 358-360
650. *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. XXII (1634), întocmit de C. CIHODARU,

- I. CAPROȘU și L. ȘIMANSCHI, Ed. Academiei R.S.R., 1974, XLVII + 488 p. (Paul Mihail) XII (1975), p. 355-356
651. *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. I (1384-1448), întocmit de C. CIHODARU, I. CAPROȘU, L. ȘIMANSCHI, București, Ed. Academiei R. S. R., 1975, LV + 604 p. (Ștefan S. Gorovei) XIII (1976), p. 386-391
652. *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. II (1449-1486). Volum întocmit de LEON ȘIMANSCHI în colaborare cu GEORGETA IGNAT și DUMITRU AGACHE, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 647 p. (Paul Mihail) XIV (1977), p. 662-664
653. *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. III (1487-1504). Volum întocmit de C. CIHODARU, I. CAPROȘU și N. CIOCAN, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 685 p. (Ștefan S. Gorovei) XVII (1981), p. 700-702
654. *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. III (1526-1535), București, Ed. Academiei R.S.R., 1975, XXXII + 449 p. (I. Caproșu) XIII (1976), p. 447
655. *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească vol. XI (1593-1600), *Domnia lui Mihai Viteazul*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1975, LI + 744 p. (I. Caproșu) XIII (1976), p. 447-449
656. *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. XXIV (1633-1634), Volum întocmit de DAMASCHIN MIOC, SAȘA CARACAȘ și CONSTANTIN BALAN, București, Ed. Academiei R.S.R., 1974, 715 p. + LVII p. (I. Caproșu) XII (1975), p. 356-357
657. *Documenta Romaniae Historica*, C. Transilvania, vol. X (1351-1353), întocmit de SABIN BELU, IOAN DANI, AUREL RADUTU, VIORICA PERVAİN, KONRAD G. GÜNDISCH, sub redacția acad. ȘTEFAN PASCU, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 460 p. (I. Toderășcu) XV (1978), p. 614-615
658. *Documenta Romaniae Historica*, C. Transilvania, vol. XI (1356-1360), sub redacția acad. ȘTEFAN PASCU, București, Ed. Academiei R.S.R., 1981, 658 p. (Ștefan S. Gorovei) XIX (1982), p. 773
659. *Documenta Romaniae Historica*, D. Relații între Țările Române, vol. I (1222-1456), întocmit de acad. ȘTEFAN PASCU, CONSTANTIN CIHODARU, KONRAD G. GÜNDISCH, DAMASCHIN MIOC, VIORICA PERVAİN, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 527 p. (Ștefan S. Gorovei) XV (1978), p. 613-614
660. *Documente*. Ediție, note, glosar de GH. UNGUREANU, D. IVĂNESCU, VIRGINIA ISAC. București, Ed. „Minerva”, 1973, 490 p. (Al. Zub) XI (1974), p. 333-334
661. *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*. Text stabilit și indice de GHEORGHE CHIVU, MAGDALENA GEORGESCU, MAGDALENA IONIȚĂ, ALEXANDRU MAREȘ, ALEXANDRA ROMAN-MORARU, București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 499 p. (cu ilustr.) (Ștefan S. Gorovei) XVII (1980), p. 776-777
662. *Documente și manuscrise literare*, vol. III, *Correspondența B. P. Hasdeu - Iulia Hasdeu*, ediție publicată, adnotată și comentată de PAUL CORNEA, ELENA PIRU, ROXANA SORESCU, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 474 p. (Al. Zub) XIII (1976), p. 456
662. *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, editate de I. D. SUCIU și RADU CONSTANTINESCU, cu o precuvintare de NICOLAE <CORNEANU>, Mitropolia Banatului, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980, vol. I-II 1148 p. (Gabriel Bădărd) XIX (1982), p. 772-773
664. *Documents Diplomatiques Suisses / Diplomatiscche Dokumente der Schweiz / Documenti Diplomatici Svizzeri, 1848-1945, Volume 7 (1918-1920), Tome I, (11 novembre 1918-28 juin 1919)*, préparé sous la direction de JAKES FREYMOND et OSCAR GAUYE par ANTOINE FLEURY, GABRIEL IMBODEN, avec la collaboration de DANIEL BOURGEOIS, Bern, Benteli Verlag, 1979, LXXVII + 964 p. (Gh. Buzatu) XX (1983), p. 496-497
665. DOGARU, MARIA. *Sigiliile - mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1976, 282 p. (I. Caproșu) XIV (1977), p. 660-661
666. DOGARU, MARIA. *Un armorial românesc din 1813. Spîta de neam a familiei Balș dotată cu steme*, București, 1981, 148 p. (Ștefan S. Gorovei) XIX (1982), p. 801
667. DOGARU, MARIA. *Aspărașii poporului român spre unitate și independență organizată în simbol. Album heraldic*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 289 p. (Constantin Burac) XIX, (1982), p. 803-804
668. DOMENACH, JEAN-MARIE, *Enquête sur les idées contemporaines*, Paris, Ed. du Seuil, 1981, 127 p. (Al. Zub) XX (1983), p. 558
669. Dosoftei, 1624-1693, *Biobibliografie*, București, 1974, XXX+100 p. (I. Caproșu) XII (1975), p. 354-355
670. DOSOFTEI, Opere, vol. I, *Versuri*, Ediție critică de N. A. URSU. Studiu introductiv de AL. ANDRIESCU, București, Ed. „Minerva”, 1978, 544 p. (Ștefan S. Gorovei) XVII (1980), p. 799-800
671. DOSOFTEI, *Dumnezeiasca Liturghie. 1679*, ediție critică de N. A. URSU, cu un studiu introductiv de TEOCTIST, Mitropolit al Moldovei și Sucevei. Iași, 1980, 350 p. (I. Toderășcu) XIX (1982), p. 769-770
672. DRAGNE, FL. IACOȘ, T. MUNTEANU, N. G., PETRIȘOR, V., *Mișcarea sindicală din România, I*, București, Ed. Politică, 1981, 602 p. (L. Eșanu) XX (1983), p. 540-541
673. DRAGOMAN, CORNELIU, *Asociațiunea „Astra”. Activitatea editorială la Sibiu*, 1973, XXXIV + 60 p. (Al. Zub) XII (1975), p. 361
674. DRAGAN, IOSIF CONSTANTIN, *Idealuri și destine. Eseu asupra evoluției conștiinței europene*, București, Ed. „Cartea românească”, 1977, 329 p. (Sorin Chișanu) XV (1978), p. 664-666

675. DRAGAN, LENUȚA ȘI MERCEȘ, DORINA, G. Ibrăileanu. 1871-1936. *Bibliografie. Cu o prefață de MIHAI BORDEIANU*, Iași (Biblioteca Centrală Universitară "M. Eminescu"), 1982, 14 p. nenumerotate + LXIV + 1 011 p. multipl. (Ștefan Lemny).
XX (1983), p. 506-507
676. DRAGAN, MIHAI, *Mihai Eminescu: interpretări*, I, Iași, Ed. "Jurnalul", 1982, 263 p. (Al. Zub).
XX (1983), p. 538
677. DRAGUȚ, VASILE, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1976, 330 p. (I. Caproșu).
XIV (1977), p. 601-607
678. DRAGUȚ, VASILE, *Artă românească: Preistorie, Antichitate, Ev mediu, Renștere. Baroc*, București, Ed. "Meridiane", 1982, 519 p. (Al. Zub).
XX (1983), p. 549
679. DUBY, GEORGES, LARDREAU, GUY, *Dialogues*, Paris. Flammarion, 1980, 201 p. (Al. Zub).
XX (1983), p. 560
680. DUDAȘ, FLORIAN, *Carte vechi românească în Bihor. Sec. XVI-XVII (Catalog)*, Oradea, 1977, 204 p. + 45 fig. (Nicolae Edroiu).
XV (1978), p. 629-630
681. DUDAȘ, FLORIAN, *Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei, Timișoara*, Ed. Mitropolia Banatului, 1979, 270 p. + ilustr. (Al. Zub).
XVIII (1981), p. 779-780
682. DUDAȘ, FLORIAN, *Zărandul: chipuri și fapte din trecut*, București, Ed. "Albatros", 1981, 187 p. (Al. Zub).
XIX (1982), p. 789
683. DUMA, AUREL, ANINOIU, DUMITRU, SANDRU, VASILE, TURCU, CONSTANTIN I., (colectiv de coordonare), *Nicolae Titulescu, Studiu introductiv: ȘTEFAN ANDREI*, București, Ed. Politică, 1982, 306 p. (Gh. Buzatu).
XX (1983), p. 475-476
684. DUMITRESCU, CARMEN LAURA, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, București, Ed. "Meridiane", 1978, 122 p. + 23 pl. și 99 fig. (Ion I. Solcanu).
XVII (1980), p. 800-801
685. DUMITRESCU-BUȘULENGA, ZOE, *Itinerarii prin cultură*, București, Ed. "Eminescu", 1982, 428 p. (Ștefan S. Gorovei).
XX (1983), p. 519-520
686. DUMITRIU-SNAGOV, ION, *Țările Române în secolul al XIV-lea. Codex Latinius Parisinus*, București, Ed. "Cartea Românească", 1979, 767 p. (Ștefan S. Gorovei).
XVII (1980), p. 789
687. DUMITRIU-SNAGOV, I., *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne, 1850-1866*, Roma, Università Gregoriana Editrice, 1982, XXIII + 658 p. (Al. Zub).
XX (1983), p. 537-538
688. DUNĂREANU, ELENA, *Județul Sibiu în anii Republicii*, Sibiu, 1972, 249 p. (Al. Zub).
XII (1975), p. 386
689. DUNĂREANU, ELENA, *Anul revoluționar 1848*, Sibiu, 1973, 30 p. (Al. Zub).
XII (1975), p. 362
690. DUNĂREANU, ELENA, *Publiciști ardeleni către Horia Petra-Petrescu*, vol. III, 1979, 96 p. (Al. Zub).
XVII (1980), p. 782
691. DUNĂREANU, ELENA, AVRAM, MIRCEA, *Războiul de independență oglindit în presa sibiană (1877-1879)*, Sibiu, 1977, 74 p. (Al. Zub).
XVI (1979), p. 646-647
692. DUNĂREANU, ELENA, POPA, AURELLA, *Cartea românească sibiană (1844-1918)*, Sibiu, 1979, 205 p. (Al. Zub).
XVII (1980), p. 774-775
693. DURANDIN, CATHERINE, *La Russie, la Roumanie et les nouvelles frontières dans les Balkans. Le cas de la Dobroudja*, in "Cahiers du Monde Russe et Soviétique", XX (1), janv.-mars, 1979, p. 61-77 (L. Botcu).
XVIII (1981), p. 792-793
694. DURANDIN, CATHERINE, *Les intellectuels et la paysannerie roumaine de la fin du XIX-e siècle aux années 1930*, in "Revue d'histoire moderne et contemporaine", tome XXVI, janvier-mars 1980, p. 144-155 (D. Șandru).
XVIII (1981), p. 783
695. DURNER, MANFRED, *Wissen und Geschichte bei Schelling*, München, J. Berchmans Verlag, 1979, 277 p. (Al. Zub).
XVIII (1981), p. 810
696. DUROSELLE, J.-B., *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, 5-e Edition, prolongée jusqu'à 1970, Paris, Dalloz, 1971, 807 p. (I. Agrigoroaie).
XI (1974), p. 290-294
697. DUȚU, ALEXANDRU, *Umanității române și cultura europeană*, București, Ed. "Minerva", 1974, 224 p. (Al. Zub).
XII (1975), p. 358
698. DUȚU, ALEXANDRU, *Cultura română în civilizația europeană modernă*, București, Ed. "Minerva", 1978, 266 p. (Al. Zub).
XVI (1979), p. 637
699. DUȚU, ALEXANDRU, *Modele, imagini, priveliști. Incursiuni în cultura europeană modernă*, Cluj-Napoca, Ed. "Dacia", 1979, 268 p. (Al. Zub).
XVII (1980), p. 833-834
700. DUȚU, ALEXANDRU, *European Intellectual Movements and Modernization of Romanian Culture*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1981, 195 p. (Al. Zub).
XIX (1982), p. 798
701. DUȚU, ALEXANDRU, *Literatura comparată și istoria mentalităților*, București, Ed. "Univers", 1982, 267 p. (Al. Zub).
XX (1983), p. 501-503
702. DVOICHENKO-MARKOV, DEMETRIUS, *Byriad - The First Moldavian Principality in "American Romanian Christian Literary Studies"*, I, 1980, p. 92-115 (Victor Spinei).
XX (1983), p. 452
703. EDROIU, NICOLAE, *Răsăritul european al răsăritului lui Horea (1784-1785)*, Cluj-Napoca, Ed. "Dacia", 1976, 232 p. (Avram Ancea).
XIV (1977), p. 672-673
704. EHRLER, J. J., *Banatul de la origini pînă acum (1774)*, Timșoara, Ed. "Facila", 1982, 207 p. (Al. Zub).
XX (1983), p. 513
705. EIDELBERG, GABRIEL PHILIP, *The Great Rumanian Peasant Revolt of 1907. Origins of a Modern Jacquerie*, Leiden, E. J. Brill, 1974, 259 p. (Al. Zub).
XII (1975), p. 376
706. *Einführung in den Strukturalismus*, hrsg. von FRANÇOIS WAHL, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1973, 480 p. (Sorin Chifan).
XIX (1982), p. 833
707. EKIRCH JR., ARTHUR A., *American Intellectual History: the Development of the Discipline*, Washington, 1973, 43 p. (Al. Zub).
XI (1974), p. 363
708. EKREM, MEHMET ALI, *Civilizația turcă*, București, Ed. "Sport-Turism", 1981, 247 p. (Ștefan S. Gorovei).
XX (1983), p. 565

709. ELIADE, MIRCEA, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, I-II. Paris, Ed. Payot, 491+519 p. (Al. Zub). XVII (1940), p. 700-703
710. ELIADE, MIRCEA, *De la Zalmoris la Genghis-Han. Studii comparative despre religii și folclorul Daciei și Europei Orientale*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, 256 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 739-740
711. ELIADE, MIRCEA, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, I. București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, XIII+497 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 838-839
712. ELLUL, JACQUES, *Les nouveaux possédés*, Paris, Fayard, 1973, 286 p. (Al. Zub). XII (1975), p. 340
713. *Eminescu în documente de familie*, Ediție de GH. UNGUREANU, București, Ed. „Minerva”, 1977, 498 p. (Ștefan S. Gorovei). XV (1978), p. 643-644
714. EMINESCU, M., *Opere*, IX, Publicistică 1870-1877, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 885 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 790
715. EMINESCU, M., *Fragmentarium*, ediție după manuscrise, cu variante, note, addenda și indici de MAGDALENA D. VATAMANIUC, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 813 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 821
716. *Enciclopedia civilizației romane*, coordonator științific: prof. univ. dr. doc. DUMITRU TUDOR, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 827 p.+XXXII pl. (Vasile Lica). XX (1983), p. 485-487
717. ENGELHARDT, DIETRICH von, *Historisches Bewusstsein in der Naturwissenschaft von der Aufklärung bis zum Positivismus*, Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 1979, 260 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 810
718. *Enlightenment and Romanian Society*, edited by POMPILIU TEODOR, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1980, 280 p. (Alexandru-Florin Platon). XVIII (1981), p. 781-783
719. ERLER, HANS, *Hannah Arendt, Hegel und Marx. Studien zu Fortschritt und Politik*, Köln/Wien, Böhlau Verlag, 1979, 209 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 816-817
720. ERNO, GALL, *Dimensiunile conștiinței. Studii despre națiune și naționalitate*, Traducere de FRANCISC PAP, Prefață de PETRU PANZARU, București, Ed. „Kriterion”, 1978, 480 p. (Ștefan Lemny). XVI (1979), p. 635-637
721. FABER, KARL-GEORG, *Theorie der Geschichtswissenschaft*, 4., erw. Aufl., München, Verlag C.H. Beck, 1978, 266 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 812-813
722. „Familia”. *Correspondențe de la Plevna*, Texte selectate, note și comentarii de STELIAN VASILESCU, Timișoara, Ed. „Facla”, 1977, 250 p. (C. Cărmădaru). XV (1978), p. 654-655
723. FANACHE, V., „Gînd românesc” și epoca sa literară. Studiu și bibliografie, cu un cuvînt înainte de DAVID PRODAN, București, Ed. Enciclopedică Română, 1973, IX+207 p. (Al. Zub). XII (1975), p. 384-385
724. FAULENBACH, BERND, *Ideologie des deutschen Weges. Die deutsche Geschichte in der Historiographie zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus*, München, Verlag C.H. Beck, 1980, IX+516 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 855-856
725. FAVRE, ROBERT, *La mort dans la littérature et la pensée française au siècle des Lumières*, Lyon, Presses Universitaires, 1978, 642 p. (Ștefan Lemny). XVIII (1981), p. 828-829
726. FAGET, DOINA ELENA, CALCAN, RÔDICA (sub. red.), *Gheorghe Lazăr, 1779-1823. Bibliografie*, București, B.C.U., 1979, CXVI+352 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 785
727. FEJTŐ, FRANÇOIS, *Joseph II, un Habsbourg révolutionnaire*, Paris, Librairie Académique Perrin, 1982, 384 p. (Ștefan Lemny). XX (1983), p. 568-569
728. FENEȘAN, COSTIN, *Documente medievale bănățene (1440-1653)*, Timișoara, Ed. „Facla”, 1981, 217 p.+6 facsimile (I. Toderascu). XIX (1982), p. 773-774
729. FEST, JOACHIM, *Hitler, I. Jeunesse et conquête du pouvoir, 1889-1933; II. Le Führer, 1933-1945*, Paris, Gallimard, 1973, 526 p.+546 p. (Gh. Buzatu). XIV (1977), p. 695-697
730. *File vîlcene*, Bălcești pe Topolog, 1972, 208 p. (I. Caproșu). XII (1975), p. 345-346
731. *Filosofia contemporand. Probleme ale dialecticii. Cercetare bibliografică*, București, B.C.U., 1979, VIII+166 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 821
732. FILSTICH, JOHANN, *Încercare de istorie românească*, Studiu introductiv, ediția textului și note de ADOLF AMBRUSTER, traducere de RADU CONSTANTINESCU, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1979, 301 p. (Constantin Burac). XVII (1980), p. 801-803
733. *La fin des temps glaciaires en Europe. Chronostratigraphie et écologie des cultures du paléolithique final*, Edition du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1979, vol. I și II, 892 p. (V. Chirica). XVII (1981), p. 842
734. FIROIU, DUMITRU V., *Istoria statului și dreptului românesc*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1976, 390 p. (Ștefan Lemny). XIV (1977), p. 597-599
735. *First International Congress of Egyptology*, Cairo, October 2-10, 1976. *Acts*. Edited by WALTER F. REINEKE, Akademie Verlag, 1979, 704 p.+93 pl. (Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients. 14). (Miron Cihă). XVIII (1981), p. 694-696
736. FLOREA, PAVEL, *Contribuții de istorie literară (1867-1885)*, Iași, Ed. „Junimea”, 1981, 312 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 820-821
737. FLOREA, VASILE, *Artă românească modernă și contemporană*, București, Ed. „Meridiane”, 1982, 444 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 554
738. FOCHI, ADRIAN, *Dații și eresuri populare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea: răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, Ed. „Minerva”, 1976, LX+392 p. (Al. Zub). XIV (1977), p. 652-653
739. *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, București, Ed. Academiei R.S.R., 1975, 568 p. (Petre Diaconu). XIII (1976), p. 431-433
740. *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV, *Scriptores et Acta Imperii Byzantini saeculorum IV-XV*, publicat de HARALAMBIE MIHĂESCU, RADU LAZĂRESCU, NICOLAE

- SERBAN TANASOCA, TUDOR TEOTEOI, București, Ed. Academiei R.S.R., 1982, 583 p. (Ion Toderașcu). XX (1983), p. 448-450
741. FÜRSTER, GERHARD und LAKOWSKI, RICHARD (Hrsgb.), 1945. *Das Jahr der entgültigen Niederlage des faschistischen Wehrmacht*, Berlin, Militärverlag der D.D.R., 1975, 462 p. (J. Bendtler). XV (1978), p. 672-674
742. FREIDEL, FRANK, Editor, with the assistance of RICHARD K. SHOWMAN, *Harvard Guide to American History*, Revised Edition Fourth printing Complete in one volume, Cambridge (Massachusetts) - London, The Belknap Press of Harvard University Press, 1979, XXX+XXVI+1290 p. (Gh. Buzatu). XVII (1980), p. 834-835
743. FRIEDRICH, HEINZ, *Kulturkatastrophe. Nachrufe auf das Abendland*, Hamburg, Hoffmann u. Campe Verlag, 1979, 313 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 813
744. FROMM, ERICH, *Haben oder sein. Die seelischen Grundlagen einer neuen Gesellschaft*, München, DTV, 1981, 216 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 835-836
745. FURET, FRANÇOIS, *L'atelier de l'histoire*, Paris, "Flammarion", 1982, 315 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 557
746. GADAMER, HANS-GEORG, *Kleine Schriften, II, Interpretationen*, 2. verb. Auflage, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1979, 234 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 816
747. GAI DAGIS, NICOS, *Catalogul cărților grecești de la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu”* - Iași, vol. I (sec. XVI-XVII), Iași, 1974, 278 p. (Cornelia Mădă). XII (1975), p. 351
748. GAI DAGIS, NICOS, *Catalogul cărților grecești de la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu”* - Iași, vol. II (secolul al XVIII-lea), Iași, 1975, 738 p. (Cornelia Mădă). XIII (1976), p. 449-450
749. GAI DAGIS, NIKOS, *Catalogul cărților grecești de la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu”* - Iași, vol. III (secolul al XIX-lea), Partea I (1801-1820), Iași, 1979, 862 p. multipl. (Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu”) (Ștefan Lemny). XIX (1982), p. 767-768
750. GAJEWSKA, HALAINA, *Topographie des fortifications romains en Dobroudja*, Biblioteca Antiqua, XI, Wrocław, 1974, 168 p.+7 hărți (Octavian Bounegru). XVI (1979), p. 564-566
751. GARLINSKI, JOZEF, *The Swiss Corridor. Espionage Networks in Switzerland During World War II*, London-Melbourne-Toronto, J. M. Dent and Sons Ltd., 1981, XVIII+222 p. (Gh. Buzatu). XX (1983), p. 573
752. GAVRILESCU, LIDIA, *Revista scriitoarei, 1926-1943. Indice bibliografic*, Iași (Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu”), 1981, XVII+190 p. multipl. (Ștefan Lemny). XX (1983), p. 506
753. GEHLEN, REINHARD, *L'organisation Gehlen. Mémoires*, Paris, Editions Fayard-Editions Presses de la Cité, 1972, 344 p. (Gh. Buzatu). XIII (1976), p. 469-470
754. GEMIL, TAHSIN, *Țările Române în contextul internațional. 1621-1872*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 231 p. (Veniamin Ciobanu). XVIII (1980), p. 805-807
755. GEMIL, TAHSIN, *Feth-name a sultanului Mehmed al II-lea privind campania din 1476 împotriva Moldovei*, în „Revista Arhivelor”, an LIX, vol. XLIV, nr. 3/1982, p. 252-258 (Ștefan S. Gorovei). XX (1983), p. 531
756. *Genealogica & Heraldica. Report of the 14-th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Copenhagen, 25-29 August 1980*, Edited by SVEN TITO ACHEN, Published by „Samfundet for Dansk Genealogi og Personhistorie” and „Heraldisk Selskab” (Societas Heraldica Scandinavica), Copenhagen, 1982, 432 p. (Ștefan S. Gorovei). XX (1983), p. 555-556
757. *Le genti del Mare Mediterraneo*, a cura di ROSALBA RAGOSTA, Introduzione di LUIGI DI ROSA, Napoli, Lucio Pirelli Editore, 1981, I, XVI+674 p.; II, 519 p. (Victor Eskenasy). XX (1983), p. 488-489
758. GEORGESCU, ELENA, GEORGESCU, TITU, *Miscarea revoluționară și democratică a femeilor din România*, Craiova, Ed. „Scrisul românesc”, 1975, 261 p. (Gh. I. Florescu). XIII (1976), p. 453-454
759. GEORGESCU, VALENTIN AL., STRIHAN, PETRE, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova. 1611-1831*, Partea I, *Organizarea judecătorească*, vol. I, 1611-1740, București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 219 p. (Emil Popescu). XVII (1980), p. 804-805
760. GEORGESCU, VALENTIN AL., *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 296 p. (Sabin Urzică). XVIII (1981), p. 771-773
761. *Geschichte*, hrsg. von WERNER CONZE, KARL-GEORG FABER u. AUGUST NITSCHKE, Bd. 1-2, Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, 309+445 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 829-830
762. *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens*, redigiert von CAROL GÖLLNER, erster Band, Bukarest, „Kriterion” Verlag, 1979, 459 p.+93 ilustr. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 757-758
763. *Geschichte als politische Wissenschaft. Sozialökonomische Ansätze, Analyse politisch-historischer Phänomene, politologischer Fragestellungen in der Geschichte*, hrsg. von JÜRGEN BERGMANN, KLAUS MEGERLE u. PETER STEINBACH, Stuttgart, Klett-Cotta, 1979, 381 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 814
764. GHELERTER, L., *Serii sociale-politice*, București, Ed. Politică, 1980, 446 p. (L. Eșanu), XIX (1982), p. 810-811
765. GHEORGHIEU, MIHAI DINU, *Ibrăileanu. Romanul criticului*, București, Ed. „Albatros”, 1981, 168 p. (Ștefan Lemny). XIX (1982), p. 822
766. GHEORGHIEU, MIHNEA, *Social and Political Sciences in Romania. An Outline History*, Bucharest, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 76 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 786
767. GHÎȚĂ, SIMION, *Orizonturi filosofice în evoluția științei moderne*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1981, 331 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 833

768. GIEYSTOROWA, IRENA, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa, Polska Akademia Nauk, Instytut Historii, 1976, 310 p. (Ecaterina Negruț). XIV (1977), p. 691-692
769. GINER, SALVADOR, SALCEDO, JUAN, *Migrant Workers in European Social Structures. In Contemporary Europe, Social Structures and Cultural Patterns*, edited by SALVADOR GINER and MARGARET SCOTTFORD ARCHER, London, Henley and Boston Routledge and Kegan, 1976, p. 94-123 (Nicolae Dumitrascu). XVIII (1981), p. 831-832
770. GIURESCU, CONSTANTIN C., *Alexandru Ioan Cuza*, ed. a II-a, București, Ed. Militară, 1973, 157 p. (Al. Zub). XII (1975), p. 369
771. GIURESCU, CONSTANTIN C., *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Ed. „Ceres”, București, 1975, 388 p. (Ștefan Lemny). XIII (1976), p. 437-439
772. GIURESCU, CONSTANTIN C., *Probleme controversate în istoriografia română*, București, Ed. „Albatros”, 1977, 173 p. (Gh. Pungă). XV (1978), p. 617-619
773. GIURESCU, CONSTANTIN C., GIURESCU, DINU C., *Istoria Românilor. I. Din cele mai vechi timpuri pînă la întemeierea statelor românești*, București, Ed. Științifică, 1974, 328 p. (Ștefan Lemny). XIII (1976), p. 434-436
774. GIURESCU, CONSTANTIN C., GIURESCU, DINU C., *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Ed. II, revăzută și adăugită, București, Ed. „Albatros”, 1975, 1037 p. (Al. Zub). XIII (1976), p. 436-437
775. GIURESCU, CONSTANTIN C., GIURESCU, DINU C., *Scurtă istorie a Românilor, pentru tineret înțeleșbi*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1977, 424 p. + ilustr. (Ștefan Lemny). XV (1978), p. 609-610
776. GIURESCU, CONSTANTIN C., GIURESCU, DINU C., *Geschichte der Rumänen*, aus der Rumänischen Übersetzt von ADOLF ARMBRUSTER, Bukarest, Wiss. u. Enzykl. Verlag, 1980, 493 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 755
777. GIURESCU, DINU C., *Țara Românească în secolele XIV și XV*, București, Ed. Științifică, 1973, 496 p. (I. Caproșu). XII (1975), p. 344-345
778. GIURESCU, DINU C., *Ion Vodă cel Viteaz*, București, Ed. Militară, 1974, 112 p. (I. Caproșu). XV (1975), p. 354
779. GIURESCU, DINU C., *Istoria ilustrată a Românilor*, București, Ed. Sport-Turism, 1981, 640 p. (Gh. Buzatu). XIX (1982), p. 781
780. *Gîndirea social-politică antimonarhică și republicană din România*, Antologie, studiu introductiv și note de GHEORGHE GHIMES, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1979, 444 p. (Ștefan Lemny). XVII (1980), p. 773-774
781. GOGA, OCTAVIAN, *Pagini publicistice*, Ediție îngrijită, prefață și note de SILVIA URDEA, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1981, 272 p. (Gh. I. Florescu). XIX (1982), p. 724-727
782. GOLIMAS, AUREL H., *Un domnitor — o epocă. Vremea lui Miron Barnovschi Moghild, vovod al Moldovei*, București, Ed. „Sport-Turism”, 1980, 271 p. (Tinca Enea). XVIII (1981), p. 775-776
783. GORAȘ, I. V., *Învățămintul românesc în județul Suceava, 1775-1918*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1975, 180 p. (Ștefan Lemny). XIV (1977), p. 671
784. GOROVEI, ȘTEFAN S., *Dragoș și Bogdan întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova*, București, Ed. Militară, 1973, 168 p. (L. Ștămanschi). XI (1974), p. 309-311
785. GOROVEI, ȘTEFAN S., *Mușatinii*, București, Ed. „Albatros”, 1976, 170 p. + ilustr. (Ștefan Lemny). XIV (1977), p. 682
786. GOROVEI, ȘTEFAN S., *Petru Rareș*, București, Ed. Militară, 1982, 230 p. + 16 ilustr. (Veniâmin Ciobanu). XX (1983), p. 457-459
787. GOUDOEYER, A. P. VAN, (Ed.), *Romanian History. 1848-1918, Essays from the First Dutch-Romanian Colloquium of Historians, 1977*, („Historische Studies”, XXXVI), Utrecht, 1979, 159 p. (Gabriel Bădărdău). XVIII (1980), p. 812-814
788. GOVENDER, ROBERT, *The Diplomacy of Nicolae Titulescu*, London, Unifed Printers and Publishers, Ltd., 1982, V+39 p. (Gh. Buzatu). XX (1983), p. 546-547
789. GÜKBILGIN, TAYYIB M., *La structure des relations turco-roumaines et des raisons de certains hüksms, ferman, berat et des ordres des sultans adressés aux princes de la Moldavie et de la Valachie au XVI-e et XVII-e siècles*, în „Bellelet”, tom XLII, nr. 163-168, Ankara, 1978, p. 761-773 (Ștefan S. Gorovei). XVIII (1981), p. 773-774
790. GÜLLNER, CAROL, *Gheorghe Rákóczi II*, București, Ed. Militară, 1977, 129 p. (M. Catrinău). XV (1978), p. 638-639
791. GÜLLNER, CAROL (red.), *Studii de istoria naționalității germane și a înfrățirii e cu națiunea română*, vol. II, București, Ed. Politică, 1981, (Al. Zub). XX (1983), p. 524
792. GÜLLNER, CAROL, *Stephan Ludwig Roth*, București, Ed. Militară, 1982, 117 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 536
793. GRABSKI, ANDRZEJ FELIKS, *Historiografia i polityka. Dzieje konkursu historycznego im. Juliana Ursyna Niemcewicza 1867-1922*, Warszawa, 445 p. (L. Bocu). XVIII (1981), p. 830-831
794. GRANT, MICHEL, *Klassiker der anticken Geschichtsschreibung*, München, DTV, 1981, 44 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 839
795. *Grausame Zeiten in der Moldau. Die Moldauische Chronik des MIRON COSTIN 1593-1681*, Übersetzt, eingeleitet und kommentiert von ADOLF ARMBRUSTER, Graz-Wien-Föln, Verlag Styria, 1980, 343 p. (Rumänische Geschichtsschreiber, Band I), (Al. Zub). XVIII (1981), p. 778
796. GREBING, RENATE, *Mitte Kremnitz (1852-1916), eine Vermittlerin der rumänischen Kultur in Deutschland*, Bern und Frankfurt/M., Lang, 1976, V+208 p. (Al. Zub). XVI (1979), p. 643
797. GRECEANU, EUGENIA, *Ansamblul urban medieval Botoșani*, București, Muzeul Național de Istorie, 1981, 150 p. + 48 fig. (Ion I. Solcanu). XX (1983), p. 553

798. GRECESCU, ION, *Nicolae Titulescu. Concepție juridică și diplomatică, Cuvint înainte de ȘTEFAN ANDREI*, Craiova, Ed. „Scrisul românesc”, 1982, 300 p. (Gh. Buzatu). XX (1983), p. 477
799. GRECESCU, ION, *In memoriam Nicolae Titulescu, Studiu introductiv, texte alese, traduceri de...*, București, Ed. Politică, 1982, 249 p. (Gh. Buzatu). XX (1983), p. 547-548
800. GRIGORAȘ, NICOLAE, *Măndstirea Cetățuia*, Iași, 1977, 92 p.+fig. (Iosif E. Naghiu). XV (1978), p. 636-637
801. GRIGORAȘ, NICOLAE, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, Iași, Ed. „Junimea”, 1982, 320 p. (L. Șimanschi). XX (1983), p. 454-455
802. GRIGORIU, ELENA, *Istoricul Academiei Domnești de la Sf. Sava (Contribuții documentare)*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1978, 231 p. (Elena Lungu). XVI (1979), p. 589-590
803. GRUIA, BAZIL, *Blaga înedit — efigii documentare*, I-II, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1981, 195+215 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 780
804. *Grundriss der deutschen Geschichte. Von den Anfängen der Geschichte des deutschen Volkes bis zur Gestaltung der entwickelten sozialistischen Gesellschaft in der Deutschen Demokratischen Republik, Klassenkampf-Tradition-Sozialismus*, Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1979, 639 p. (L. Boicu). XX (1983), p. 564-565
805. GUBOGLU, MIHAIL, *Izvoare turco-persane privind relațiile lui Ștefan cel Mare cu Imperiul otoman*, în „Revista Arhivelor”, an LIX, vol. XLIV, nr. 2/1982, p. 134-145 (Ștefan S. Gorovei). XX (1983), p. 531
806. GUIRAL, PIERRE, THUILLIER, GUY, *La vie quotidienne des domestiques en France au XIX-e siècle*, Paris, Hachette, 1978, 288 p. (Florin Platon). XVI (1979), p. 640-641
807. GULIAN, C. I., *Structura și sensul culturii. Contribuții la istoria ideilor contemporane*, București, Ed. Politică, 1980, 398 p. (Ștefan Lemny). XVIII (1981), p. 743-744
808. GULIAN, C. I., *Hegel*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 398 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 856
809. HAFNER, SEBASTIAN, *Un certain Adolf Hitler*, Paris, Editions Grasset et Fasquelle, 1979, 279 p. (Gh. Buzatu). XIX (1982), p. 858-860
810. HAFNER, SEBASTIAN, *The Rise and Fall of Prussia*, London, 1980, 183 p. (Ștefana Mărtș). XX (1983), p. 569-570
811. HANDOACA, MIRCEA, *Mircea Eliade. Contribuții bibliografice*, București, Societatea Literară „Relief românesc”, 1980, 240 p.+25 ilustr. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 740
812. B. P. HASDEU și contemporanii săi români și străini (Correspondență primită). Text stabilit, traduceri și note de NICOLAE MECU, VIORICA NIȘCOV, AL. SANDULESCU, MIHAI VORNICU, *Coordonare și studiu introductiv*: AL. SANDULESCU, București, Ed. „Minerva”, 1982, XIX+403 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 515
813. HASDEU, TITUS N., *Brânul, poartă în Carpați*, București, Ed. „Albatros”, 1979, 141 p. (Aurelian Cocoreanu). XVII (1980), p. 788-789
814. HAZARD, PAUL, *Gîndirea europeană în secolul al XVIII-lea. De la Montesquieu la Lessing*, în românește de VIOREL GRECU, București, Ed. „Univers”, 1981, 460 p. (Ștefan Lemny). XIX (1982), p. 852-853
815. HEIBER, HELMUT, *Die Republik von Weimar*, München, DTV, 1977, 283 p. (Em. Bold). XV (1978), p. 582-583
816. HEIDEGGER, MARTIN, *Prolegomena zur Geschichte des Zeitbegriffs*, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1979, XII+447 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 811-812
817. HEPPNER, HARALD, *Josef von Hammer in Iași, 1806-1807*, in „Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark”, Graz, LXXII. Jhg., 1981, p. 127-140 (Sergiu Iosipescu). XIX (1982), p. 799-801
818. HEPPNER, HARALD, *Der lange Türkenkrieg (1593-1606). Ein Wendepunkt im habsburgisch-osmanischen Gegensatz*, in „The Journal of Ottoman Studies” (Osmanli Araştırmaları), İstanbul, 1981, p. 133-146 (Veniamin Ciobanu). XIX (1982), p. 848
819. HEPPNER, HARALD, *Die Entwicklung des Postwesens zwischen Österreich und der Türkei bis in die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts*, in „Südostdeutsches Archiv”, hrsg. von Adam Wandruska, XXIV/XXV. Bd., (1981/1982), München, R. Oldenbourg Verlag, p. 118-129 (D. Agache). XX (1983), p. 567
820. HERSENI, TRAIAN, *Cultura psihologică românească*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, 261 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 749
821. *Historia Gdańska*, tom. II, 1454-1655, sub redacția lui EDMUND CIESIAK, Ed. Maritimă, 1982, 974 p.+hărți, table, ilustrații (Veniamin Ciobanu). XX (1983), p. 494-496
822. HITCHINS, KEITH, *Orthodoxy and Nationality: Andrei Șaguna and the Rumanians of Transylvania, 1846-1873*, Cambridge-Mass., Harvard University Press, 1977, IX+332 p. (Al. Zub). XVI (1979), p. 590-592
823. HITCHINS, KEITH, *Die Rumänen*, in *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Bd. III: *Die Völker des Reiches*, Wien, Verlag der OAdW, 1980, p. 585-625 (Al. Zub). XIX (1982), p. 806
824. *Hitler. Deutschland und die Mächte. Materialien zur Außenpolitik des Dritten Reiches*, Hrg. MANFRED FUNKE, Bonner Schriften zur Politik und Zeitgeschichte 12, Düsseldorf, Droste Verlag, 1977, 848 p. (J. Benditer). XV (1978), p. 583-586
825. HOERNER, WILHELM, *Zeit und Rhythmus. Die Ordnungsgesetze der Erde und des Menschen*, Stuttgart, Verlag Urachhaus, 1978, 385 p. (Al. Zub). XVII (1981), p. 808-809
826. HOLBAN, MARIA, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1981, 311 p. (Sergiu Iosipescu). XIX (1982), p. 696-699
827. *Hommages à la mémoire de Serge Sauneron (1927-1976)*, I, *Egypte pharaonique*, Le Caire, 1979, 498 p. + 54 pl. (Miron Chio). XVIII (1981), p. 824-826
828. *Von Honterus zu Oberth. Bedeutende siebenbürgisch-deutsche Naturwissenschaftler, Techniker und Mediziner*, herausgegeben und eingeleitet von HANS BARTH, Bukarest, Kriterion Verlag, 1980, 378 p.+illustr. (Al. Zub). XIX (1982), p. 786

829. HOOVER INSTITUTTOIN ARCHIVES, *Archival and Manuscript Materials at the Hoover Institution on War, Revolution and Peace. A Checklist of Major Collections*, Stanford, Stanford University, 1978, 36 p. (Gh. Buzatu) XX (1983), p. 562
830. HOOVER INSTITUTION ON WAR, REVOLUTION AND PEACE, *Report 1981*, Stanford, Stanford University, 1981, 79 p. (Gh. Buzatu) XX (1983), p. 562-564
831. HOPPE, HANS-JOACHIM, *Bulgarien — Hitlers eigenwilliger Verbündeter. Eine Fallstudie zur nationalsozialistischen Südosteuropapolitik*, Stuttgart, DVA, 1979, 310 p. (Em. Bold, O. Nicolae) XVIII (1981), p. 832-833
832. *Hundert Jahre Unabhängigkeit Rumäniens 1877-1977*, Regensburg, Verlag Lassleben, 1978, 40 p. (Sorin Chițanu) XVII (1980), p. 860-861
833. *Iași. Monografie*, Ed. „Sport-Turism”, București, 1980, 227 p. (Constantin Th. Botez) XVII (1981), p. 733-737
834. IGGERS, GEORG G., *Neue Geschichtswissenschaft. Vom Historismus zur historischen Sozialwissenschaft, ein internationaler Vergleich. Mit Beiträgen von NORMAN BAKER und MICHAEL FRISCH*, München, DTV, 1978, 276 p. (Al. Zub) XIX (1982), p. 831
835. *Ilfov — file de istorie*, București, 1978, 60 p. (T. Rădoi) XVI (1979), p. 556-559
836. INALCIK, HALIL, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600*, London, Veldenfeld and Nicolson, 1973, XII + 258 p. + 57 ilustr. + 2 hărți. (Tahsin Gemi) XII (1975), p. 299-301
837. *Independența României*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 526 p. (N. Corivan) XV (1978), p. 565-567
838. *Independența României. Documente*, vol. I, II, III, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, LII + 420 p.; LXII + 428 p.; LIV + 381 p.; LIII + 338 p. (Gheorghe Cliveti) XV (1978), p. 537-565
839. INGOLD, FELIX PHILIPP (ed.), *Zwischen den Kulturen. Festgabe für Georg Thirer zum 70. Geburtstag dargebracht von den Kulturwissenschaftlichen Abteilungen der Hochschule St. Gallen, Bern/Stuttgart*, Verlag Paul Hampt, 1978, 166 p. (Al. Zub) XVIII (1981), p. 819
840. *Inscripții grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, Cuesco, traduse în românește, însoțite de indici și comentate de EMILIAN POPESCU, prefață de D. M. PIPPIDI, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 440 p. + reproduceri (Stefan Lemny) XIV (1977), p. 650-651
841. INSTITUTUL DE STUDII ISTORICE ȘI SOCIAL-POLITICE DE PE LINGA C. C. AL P.C.R., *Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R., 1921-1944*, vol. II, București, Ed. Politică, 1981, 264 p. (L. Esanu) XX (1983), p. 544-545
842. IONAȘCU, ION, BĂRBULESCU, PETRE, GHEORGHE, GHEORGHE, *Tratatele internaționale ale României (1354-1920)*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1975, 528 p. (I. Caproșu) XIII (1976), p. 441-442
843. IONESCU, GH. Z., *Legislația agrară din România privind creditul și cooperarea în anul 1929-1933*, în „Analele Universității București”, Istorie, an. XXIII (1974), nr. 1, p. 143-160 (D. Șandru) XII (1975), p. 331-334
844. IONESCU, GRIGORE, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1982, 712 p. + ilustr. (Al. Zub) XX (1983), p. 548-549
845. IONESCU, ȘTEFAN, *Epoca brâncovenească. Dimensiuni politice. Finalitate culturală*, Cuj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1981, 236 p. (G. Bădărau) XIX (1982), p. 796-798
846. IONESCU, VIRGIL I., *Opera lui Mihail Kogălniceanu sub raportul faptelor și gândirii social-economice*, Craiova, Ed. „Scrișul românesc”, 1979, 219 p. (Al. Zub) XVII (1980), p. 819-820
847. IONESCU-NIȘCOV, TRAIAN, *Relații social-culturale ceho-române (epoca modernă)*, Cuj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1981, 211 p. (Al. Zub) XIX (1982), p. 305
848. IONIȚĂ, GH. I., *Curs universitar de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România (1934-1947)*, București, Tipografia Universității București, 1982, 226 p. (Gh. I. Florescu) XX (1983), p. 545-546
849. IONIȚĂ, ION, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e.n.*, Iași, Ed. „Junimea”, 1982, 126 p. + ilustr. (FOR ARHEOLOGIE) XX (1983), p. 446-448
850. IORDACHE, ANASTASIE, *Pe urmele Goleștilor*, București, Ed. „Sport-Turism”, 1982, 295 p. (Al. Zub) XVI (1979), p. 653-655
851. IORGA, N., *Ultimele*, Craiova, Ed. „Scrișul românesc”, 1978, LXXXIV + 227 p. (Al. Zub) XVI (1979), p. 563-655
852. IORGA, N., *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, publiée avec un tableau chronologique par RADU CONSTANTINESCU, postface de VIRGIL CANDEA, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, 516 p. (Stefan S. Gorovei) XIX (1982), p. 700-781
853. IORGA, N., *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de ADRIAN ANGHELESCU, București, Ed. „Eminescu”, 1981, 700 p. (D. Agache) XIX (1982), p. 701-704
854. IORGA, N., *Eminescu*, ediție îngrijită, studiu introductiv și bibliografie de NICOLAE LIU, Iași, Ed. „Junimea”, 1981, 358 p. (Al. Zub) XIX (1982), p. 821-822
855. IORGA, N., *Opere economice*, ediție îngrijită de GEORGETA PENELEA, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 847 p. (Al. Zub) XX (1983), p. 516-517
856. N. Iorga, *Antologie de FLORIN MIHAILESCU*, București, Ed. „Eminescu”, 1979, 400 p. (Stefan S. Gorovei) XVII (1980), p. 817-818
857. IORGULESCU, MIRCEA, *Fireșcul ca excepție*, București, Ed. „Cartea românească”, 1979, 228 p. (Stefan Lemny) XVII (1980), p. 817-818

858. IOSIPESCU, SERGIU, *Invații otomane în ținuturile carpato-dunăreano-pontice (sec. XIV-XV)*, în *SMMIM*, 13, 1980, p. 151-172 (Ștefan S. Gorovei) XIX (1982), p. 791-792
859. IOVA, MARIANA, *Dimitrie Cantemir, domnitor român și savant de reputație mondială - bibliografie selectivă*, București, 1973, 76 p. + 54 ilustr. (Al. Zub) XI (1974), p. 368-369
860. IRIBAGIAKOV, N., *Clio în fața judecății filosofiei burgheze*, București, Ed. Politică, 1980, 405 p. (M. Sărmașanu) XVIII (1981), p. 807-803
861. *Istoria dreptului românesc*, vol. I, sub îngrijirea lui VLADIMIR HANGA, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 664 p. (Viorel Irimia) XVIII (1981), p. 750-751
862. *Istoria orașului Iași*, vol. I, Iași, Ed. „Junimea”, 1980, 668 p. + 103 ilustr. (Ștefan S. Gorovei) XVIII (1981), p. 725-727
863. ITU, MARIA, *Forme instituționale de educație populară în România. 1859-1918*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 314 p. (Al. Zub) XIX (1982), p. 806
864. IVANESCU, D., *Filiata Arhivelor Statului Iași, județul Iași*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, [1981], 48 p. (D. Agache) XIX (1982), p. 804-805
865. *Indrumător în Arhivele Statului. Județul Constanța*, întocmit de MARIN STANCIU, AURELIA RĂDUCANESCU, MARIA IACOB, MARIA BOIA, București, 1977, 244 p. (Valentin Ciortbea) XV (1978), p. 596-598
866. *Indrumător bisericesc, I-II*, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1980-1981, 299 + 320 p. (Al. Zub) XIX (1982), p. 784
867. *Indrumător bisericesc, III*, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1982, 328 p. (Al. Zub) XX (1983), p. 523
868. JAKO, ZSIGMOND, *Philobiblon transilvan*, București, Ed. „Kriterion”, 1977, 510 p. (Ștefan S. Gorovei) XV (1978), p. 633-635
869. JANKUHN, HERBERT, BOOKKMAN, HARTMUT, TREUE, WILHELM, *Deutsche Geschichte in Bildern von der Urzeit bis zur Gegenwart*, Wiesbaden, Athenion Verlag, 1981, VII + 807 + X p. (Al. Zub) XIX (1982), p. 836
870. JELAVICH, CHARLES and BARBARA, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, Seattle-London, University of Washington Press, 1977, XV + 358 p. (Al. Zub) XVI (1979), p. 632-633
871. JOLL, JAMES, *Europe since 1870. An International History*, Middlessex, Penguin Books, 1981, 541 p. (Al. Zub) XX (1983), p. 571
872. *Die JUDEN als Minderheit in der Geschichte*, hrsg. von BERND MARTIN und ERNST SCHULIN, München, DTV, 1981, 373 p. (Al. Zub) XIX (1982), p. 844
873. *Județul Bacău. File de istorie*, Bacău, 1974, 205 p. (I. Caproșu) XII (1975), p. 316-323
874. *Județul Vaslui. File de monografie. <Vaslui>*, 1972, 366 p. (I. Caproșu) XII (1975), p. 307-316
875. JULIEN, CHARLES-ANDRÉ, *Histoire de l'Afrique du Nord*, SNED, Alger, 1980, vol. I-II, 333 + 367 p. (Aurel Filimon) XIX (1982), p. 749-751
876. *Junimea și junimiștii. Scrisori și documente inedite, ediție îngrijită, introducerea și note* ION ARHIP și DUMITRU VACARIU, Iași, Ed. „Junimea”, 1973, 304 p. (Ioana Angelescu) XIII (1976), p. 414-416
877. KAKOSY, L., *Váraszás az ókori Egyiptomban, 3-ik változatlan kiadás*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978, 202 p. + 20 pl. (Miron Cihó) XVIII (1981), p. 826-827
878. KALICZ, NÁNDOR, MAKKAY, JÁNOS, *Die Linien Bandkeramik in der grossen ungarischen Tiefebene*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 385 p. (A. László) XVII (1980), p. 842-846
879. KALUSTIAN, L., *Simple note*, București, Ed. „Eminescu”, 1980, 296 p. (Gh. I. Florescu) XIX (1982), p. 809
880. KALUSTIAN, L., *Simple note, II*, București, Ed. „Eminescu”, 1982, 360 p. (Gh. I. Florescu) XX (1983), p. 479-490
881. KAMMEN, MICHAEL (ed.), *The Past Before Us. Contemporary Historical Writing in the United States*, Ithaca and London, Cornell University Press, 1980, 524 p. (Al. Zub) XVIII (1981), p. 806
882. KANTEMIR, DIMITRIE, *Osmanlı İmparatorluğunun yükseliş ve çöküş tarihi (Istoria creșterii și descreșterii Imperiului otoman)*, Trad. de dr. ÖZDEMİR COBANOGU, Ankara, Ed. „Varlık Basımeri”, vol. I (1979), LVIII + 225 p. + 1 potret; vol. 2 (1979), XIII + 336 p.; vol. 3 (1980), XXXI + 540 p. (Mihai Guboglu) XX (1983), p. 490-493
883. KARA, I., *Manuscrise și cărți rare existente în colecțiile Bibliotecii „Gheorghe Asachi”*, Catalog, fascicula III, Iași (Biblioteca Județeană „Gh. Asachi”), 1982, 64 p. (Ștefan Lemny) XX (1983), p. 507-503
884. *Karl-Marx-Universität Leipzig, „Wissenschaftliche Zeitschrift. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe*, 29. Jg., 4/1980, p. 311-409 (Al. Zub) XVIII (1981), p. 306
885. *Katalog pergamentnih dokumentiv central'nogo derjavnogo istoričeskogo arhiva U.S.S.R. u L'vovi (1233-1799)*, Kiev, 1972, 675 p. (Paul Mihail) XI (1974), p. 287-290
886. *Le KHANAT De Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapı*, présenté par ALEXANDRE BENNIGSEN, PERTEV NAILI BORATAV, DILEK DESAİVE, CHANTAL LEMERCIER-QUELQUEJAY, Paris-La Haye, Mouton Editeur, 1978, 458 p. + facsimile (Anca Radu, Sergiu Iosipescu) XIX (1982), p. 759-764
887. KIENIEWICZ, ȘTEFAN, *L'indépendance et la question agraire. Esquisses polonaises du XIX-e siècle. Opera minora*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich-Wydawnictwo, 1982, 361 p. (Al. Zub) XX (1983), p. 570-571

888. KIPPUR, STEPHEN A., *Jules Michelet, A Study of Mind and Sensibility*, New York, State University of New York Press, 1981, XIV + 269 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 356
889. KIRILEANU, G. T., *Correspondență*, Ediție îngrijită de MIRCEA HANDOCA, București, Ed. „Minerva”, 1977, XIV + 711 p. (Ștefan S. Gorovei). XV (1978), p. 659-660
890. KOGALNICEANU, MIHAIL, *Opere*, II. *Scrieri istorice*. Text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de ALEXANDRU ZUB, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 675 p. (D. Vitcu). XiV (1977), p. 674-675
891. KOGALNICEANU, MIHAIL, *Opere*, IV. *Oratorie*, II, 1864-1878, partea a IV-a, 1875-1878. Text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de GEORGETA PENELEA, București, Ed. Academiei R.S.R., 1973, 662 p. (Ștefan S. Gorovei). XVII (1980), p. 779
892. *Konjunktur, Krise, Gesellschaft. Wirtschaftliche Wechselungen und soziale Entwicklung im 19. und 20. Jahrhundert*, hrsg. von DIETMAR PETZINA und GERMAN ROON, Stuttgart, Klett-Cotta Verlag, 1981, 420 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 332
893. KOVACS, IOSIF, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, Ed. „Dacia”, 1973, 187 p. (Gh. Platon). Xi (1974), p. 324-328
894. KOVRIG, BENNETT, *The Myth of Liberation. East-Central Europe in U.S. Diplomacy and Politics Since 1941*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1973, 360 p. (Gh. Buzatu). XIII (1976), p. 471-472
895. KRÜGER, PETER, *Deutschland und die Reparationen, 1918/19. Die Genesis des Reparationsproblems in Deutschland zwischen Waffenstillstand und Versailler Friedensschluss*, DVA, Stuttgart, 1973, 224 p. (Em. Boid, S. Chițanu). XIII (1976), p. 418-419
896. KUENY, G., YOYOTTE, J., *Grenoble, Musée des Beaux Arts. Collection égyptienne*, Paris, 1979, Edition de la Réunion des musées nationaux (=Inventaire des collections publiques françaises, 23), 220 p. (Miron Cihă). XIX (1982), p. 471-473
897. KUHN, THOMAS S., *Tensiunea esențială. Studii despre tradiție și schimbare în știință*, traducere de ANY FLOREA, cu un studiu introductiv de MIRCEA FLONTA, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 403 p. (Ștefan Lemny). XX (1983), p. 559
898. LACOUR-GAYET, ROBERT, *Histoire des Etats-Unis (1960-1980), IV. L'Amérique contemporaine. De Kennedy à Reagan*, Paris, Fayard, 1982, 474 p. (Gh. Buzatu). XX (1983), p. 500-501
899. LADURIE, EMMANUEL LE ROY, *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*, Edition revue et corrigée, Paris, „Gallimard”, 1982, 642 p. (Ștefan Lemny). XX (1983), p. 566-567
900. LARIONESCU, TRAIAN, *Armorialul Moldovei de Sus. Album heraldic*, București, 1976 (Ștefan S. Gorovei). XiV (1977), p. 654-655
901. LAVROFF, DIMITRI-GEORGES, *Histoire des idées politiques depuis le XIX-e siècle, 2-e édition*, Paris, Dalloz, 1978, 131 p. (Florin Platon). XVII (1980), p. 852-853
902. LAUDAT, I. D. și DRĂGAN, LENUȚA, *Dimitrie Cantemir (1673-1723), Bibliografie*, Iași, 1973, 138 p. (Al. Zub). Xi (1974), p. 368
903. LEFEBVRE, GEORGES, *Réflexions sur l'histoire*, préface d'ALBERT SOBOUL, Paris, Fr. Maspéro, 1978, 282 p. (Florin Platon). XVII (1980), p. 856-859
904. *Legende populare românești*, I, ediție critică și studiu introductiv de TONY BRILL, București, Ed. „Minerva”, 1981, 742 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 814
905. *Lexikon der Antike*, hrsg. JOHANNES IRMSCHER u. RENATE JOHNE, Leipzig, VEB Bibliographisches Institut, 5, 1982, 639 p. (H. Fassel). XX (1983), p. 481
906. *Lexikon der deutschen Geschichte. Personen, Ereignisse, Institutionen von der Zeitwende bis zum Ausgang des 2. Weltkrieges*, hrsg. von GERHARD TADDEY, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 1979, XI + 1352 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 836
907. *Liceul pedagogic „Vasile Lupu” din Iași, 1855-1980. Contribuții la istoria învățământului românesc, <Iași 1980>*, 460 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 789
908. LIICEANU, GABRIEL, *Încercare în politropia omului și a culturii*, București, Ed. „Cartea românească”, 1981, 287 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 785
909. LOTREANU, ION, *Introducere în opera lui Mircea Eliade*, București, Ed. „Minerva”, 1980, 210 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 741-742
910. LOVINESCU, E., *Scrieri și documente*, ediție îngrijită, prefată, note și indice de NICOLAE SCURTU, București, Ed. „Minerva”, 1981, 391 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 780
911. [LUCA], EFTIMIE, *Episcopul Melchisedec Ștefănescu. Viața și înfățișările sale*, Roman, Ed. Episcopia Romanului și Hușilor, 1982, 115 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 536
912. LUNGU, ION, *Școala ardeleană, mișcare ideologică națională iluministă*, București, Ed. „Minerva”, 1978, 508 p. (Ștefan Lemny). XVI (1979), p. 638-640
913. LUPU, N. Z., *Mari crize ale vieții internaționale interbelice. Războiul etiopian. 1935-1936*, București, Ed. Politică, 1981, 318 p. (Gh. Buzatu). XIX (1982), p. 361
914. LUPĂȘ, IOAN, *Scrieri alese*, I, Ediție, note și comentarii de acad. ȘTEFAN PASCU și POMILIU TEODOR, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1977, 259 p. (Florin Platon). XV (1978), p. 648-649
915. LUPAS, LIANA, PETRE, ZOE, *Commentaire aux „Sept contre Thèbes” d'Eschyle*, București, Ed. Academiei R.S.R., Paris, Soc. d'ed. „Les Belles Lettres”, 1981, 301 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 842-843
916. *Lupta pentru unitate națională a Țărilor Române (1590-1630). Documente externe*, publicat de RADU CONSTANTINESCU, București, 1981, 384 p. (I. Toderășcu). XIX (1982), p. 774-775
917. LUXEMBURG, NORMAN, *Europe Since World War II. The Big Chance*, Revised Edition, Enlarged, Carbondale and Edwardsville, London and Amsterdam, Southern Illinois University Press/Teffer and Simons, Inc., 1979, XI + 316 p. (Gh. Buzatu). XVIII (1981), p. 835-836

918. LUXTERMANN, dr. P.F.H., *Constantin Frantz. Romantik und Realismus im Werk eines politischen Aussenseiters*, Groningen, Wolters-Noordhoff, 1978, 217 p. (Al. Zub) . XVIII (1981), p. 811
919. MACOVESCU, GEORGE, *Gheorghe Lazăr, București, Ed. „Albatros”, 1975, 140 p. (Al. Zub)* . XII (1975), p. 259
920. MAFTEI, IONEL, *Personalități ieșene*, vol. IV, Iași 1982, 312 p. (Gh. I. Florescu) . XX (1983), p. 509
921. MAFTEI, NECULAI N., RADU, CONSTANTIN GH., *Fii ai comunei Dănești, Căminul cultural Dănești*, 1981, 357 p. (Elena Luca) . XIX (1982), p. 799
922. MAHR, GUSTAV, MIRON, ANDREI, *Das Brandgräberfeld von Horath, „Kaisergarten”, Kreis Bernkastel-Wittlich*, in „Trierer Zeitschrift”, 43./44. Jhg., 1980/1981, p. 7-262, 14 fig.+78 planșe (Silvia Teodor) . XX (1983), p. 564
923. MAIER, LOTHAR, *Die Politik Rumäniens in der orientalischen Krise 1875-1878 aus der Sicht der diplomatischen Vertreter Grossbritanniens und Frankreichs in Bukarest*, in „Südost-Forschungen”, Bd. XL, München, 1981, p. 81-103 (L. Boicu) . XX (1983), p. 538
924. MAIOR, LIVIU, *Transilvania și Războiul pentru Independență (1877-1878)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1977, 202 p.+12 fotografii (Constantin Burac) . XV (1978), p. 653-654
925. MAIORESCU, TITU, *Scrieri din tinerețe (1858-1862)*, ediție îngrijită, prefată și note de SLMION GHÎȚA, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1981, 435 p. (Al. Zub) . XIX (1982), p. 819
926. MALINSCHI, V., *Profesorul Virgil Madgearu (1877-1940). Contribuții la dezvoltarea gândirii economice*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1975, 211 p. (Sorin Mureșanu) . XV (1978), p. 573-576
927. MANN, GOLO, *Deutsche Geschichte 1919-1945*, Frankfurt a. M., Fischer Taschenbuch Verlag, 1982, 250 p. (Al. Zub) . XX (1983), p. 572
928. MANOLESCU, RADU (coordonator) ș.a., *Orașul medieval. Culegere de texte*, București, 1976, 302 p. (I. Caproșu) . XIV (1977), p. 642
929. *Manuscrisul de la Ieud, Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de MIRELA TEODORESCU și ION GHETIE*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 258 p. (Stefan S. Gorovei) . XV (1978), p. 632-633
930. MARCANTONATOS, L. G., *A Athènes pendant la guerre. Journal d'un témoin (octobre 1940 - avril 1941)*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1976, 234 p. (Gh. Buzatu) . XIV (1977), p. 698-699
931. MARCINIĄK, M., *Les inscriptions hiératiques du temple de Thoutmosis III*, Varsovie, PWN - Editions Scientifiques de Pologne, 1974, 266 p. + 92 pl. cu fotografii (Miron Chio) . XVI (1979), p. 559-561
932. MARGUERAT, PHILIPPE, *Le III-e Reich et le pétrole roumain, 1938-1940. Contribution à l'étude de la pénétration économique allemande dans les Balkans à la veille de la Seconde Guerre mondiale*, Leiden, A. W. Sijthoff, 1977, 231 p. (Gh. Buzatu) . XV (1978), p. 671
933. MARICA, GEORGE EM., *Studii de istoria și sociologia culturii române-ardelene din secolul al XIX-lea*, I. Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1977, 311 p. (Liviu Burlec) . XV (1978), p. 640-642
934. MARICA, VIOERICA GUY, *Pictura germană între Gotic și Renaștere*, București, Ed. „Meridiane”, 1981, 294 p.+88 reproducții și 81 desene (Ion I. Solcanu) . XIX (1982), p. 847
935. MARIN, WILLIAM, *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni*, Timișoara, Ed. „Facia”, 1978, 171 p. (Al. Zub) . XVII (1980), p. 824
936. MARINESCU, C. GH., *Un secol de învățământ medical superior la Iași, vol. II. Institutul de Medicină și Farmacie (1948-1979)*, <Iași 1979>, 279 p. (Gabriel Bădărdău) . XVII (1980), p. 830
937. MARINO, ADRIAN, *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1980, 478 p. (Al. Zub) . XVIII (1981), p. 741
938. MARINOIU, COSTEA, *Istoria cărții vîlcene sec. XVII-XVIII*, Craiova, Ed. „Scrisul românesc”, 1981, 140 p.+4 pl. (Paul Păltănea) . XIX (1982), p. 710-711
939. MARROU, HENRI-IRENÉE, *De la connaissance historique*, Paris, Editions du Seuil, 1975, 318 p. (Al. Zub) . XII (1976), p. 434
940. MARTIN, MIRCEA, G. Călinescu și „complexele” literaturii române, București, Ed. „Albatros”, 1981, 261 p. (Al. Zub) . XIX (1982), p. 825
941. MASLENICOV, A. A., *Naselenie Bosporskovo gosudarstvo v VI-II vv. do n.e.*, Moscova, Ed. „Nauka”, 1981, 123 p.+15 fig. (Silvia Teodor) . XIX (1982), p. 842
942. MATEESCU, TUDOR, *Documente privind istoria Dobrogei (1830-1831)*, București, 1975, 343 p.+10 pl. (M. D. Clucă) . XIII (1976), p. 430-432
943. MATEESCU, TUDOR, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea*, București, 1979, 127 p. (Valentin Ciorbea) . XVII (1980), p. 785-786
944. MATEESCU, TUDOR, BURLACU, IOANA, MĂRĂȘOIU, GABRIELA, *Publicațiile Arhivei Statului (1860-1977). Bibliografie analitică*, București, 1978, 186 p. (Marta Pal!) . XVII (1980), p. 778-779
945. MATEI, MIRCEA D., EMANDI, EMIL I., *Habitatul medieval rural din valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare (secolele XI-XVII)*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1982, 195 p. (Rodica Popovici) . XX (1983), p. 450-452
946. *Mathias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541*, Schallaburg, 1982, XXXII+768 p. (Stefan S. Gorovei) . XX (1983), p. 568
947. MATICHESCU, OLIMPIU, *Opinta publică internațională despre Dictatul de la Viena*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1975, 256 p.+19 fasc. (Gh. I. Florescu) . XIII (1976), p. 461-462

948. MATICHESCU, OLIMPIU, *Solidari cu poporul român*, București. Ed. Politică, 1977, 256 p. (Gh. I. Florescu). XV (1978), p. 661
949. MATUZ, JOSEF, *Krimtatarische Urkunden im Reichsarchiv zu Kopenhagen*, Freiburg, Klaus Schwarz Verlag, 1976, 347 p.+30 fasc. (Tahsin Gemil). XIV (1977), p. 689-691
950. MAXIM, MIHAI, *Culegere de texte otomane*, Fasc. I, *Izvoare documentare și juridice* (sec. XV-XX), București, Centrul de multiplicare al Universității, 1974 (Universitatea din București - Facultatea de istorie), 179 p. (Tahsin Gemil). XII (1975), p. 346-347
951. MAXIM, MIHAI, *Les relations des Pays Roumains avec l'archevêché d'Ohrid à la lumière de documents turcs inédits*, in RESEE, 4 XIX. 1981, p. 633-671 (Stefan S. Gorovei). X-X (1982), p. 782-794
952. MAXIM, MIHAI, *Din istoria relațiilor româno-otomane - „capitulațiile”*, in „Anale de istorie”, anul XXVIII, nr. 6, 1982, p. 34-68 (Gabriel Bădărau). XX (1983), p. 530-531
953. MAZILU, DAN HORIA, *Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți*, București. Ed. „Minerva”, 1981, 256 p. (Stefan Lemny). XIX (1982), p. 796
954. MAZILU, DUMITRU, *Independența națională. Gîndire și acțiune românească*, Ed. Militară, București, 1978, 414 p. (Mihai Vătaru). XIX (1982), p. 802-803
955. MANUCA, DAN, *Pe urmele lui Mihail Sadoveanu*, București. Ed. „Sport-Turism”, 1982, 301 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 541-542
956. Măreștii, Măreștii, Oituz. *Documente militare*, București. Ed. Militară, 1977, 454 p. (Gh. I. Florescu). XV (1978), p. 660-661
957. MARGHITAN, LIVIU, *Tezaure de argint dacice. Catalog*, București. Muzeul de istorie al R.S.R., 1976, 73 p.+49 planșe (Stefan Lemny). XV (1978), p. 600
958. *Mărturii ale trecutului. Album de documente*. Coordonator IONEL GAL, București, 1981, 238 p. (Stefan Lemny). XIX (1982), p. 775-776
959. MACIU, MIRCEA, *Interpretări din istoria sociologiei românești (idei, evenimente, personalități)*, Iași, Ed. „Junimea”, 1980, 304 p. (Al. Zub). XVII (1981), p. 744
960. MARTIN, RALF-PETER, *Dracula. Das Leben des Fürsten Vlad Tepeș*, Berlin, Verlag Klaus Wagenbach, 1980, 189 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 530
961. MEHMED, MUSTAFA ALI, *Istoria turcilor*, București. Ed. Științifică și Enciclopedică, 1976, 447 p.+47 ilustr.+1 hartă (Tahsin Gemil). XIV (1977), p. 642-644
962. Ștefan METEȘ la 85 de ani, Cluj-Napoca, 1977, 579 p. (Al. Zub). XVI (1979), p. 621
963. MICHEL, HENRI, *La guerre de l'ombre. La Résistance en Europe*, Paris, Editions Bernard Grasset, 1970, 420 p. (Gh. Buzatu). XIII (1976), p. 463-466
964. MICLEA, ION, *Dulce Bucovina*, Studii și comentarii de RADU FLORESCU, București, Ed. „Sport-Turism”, 1976, 520 pl.+text nepaginat (I. Caproșu). XIV (1977), p. 609-612
965. MICLEA, ION, *Dobrogea (Album)*, București, Ed. „Sport-Turism”, 1978, (Valentin Ciorbea). XVI (1979), p. 561-564
966. MICU, SAMUIL, ȘINCAI, GHEORGHE, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, studiu introductiv, traducerea textelor și note de MIRCEA ZDRENGHEA, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1980, XXX+224 p. (Stefan Lemny). XIX (1982), p. 771
967. Mihai Viteazul, *Culegere de studii*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1975, 230 p. (Stefan Lemny). XIII (1976), p. 398-400
968. Mihai Viteazul și Sălașul. Guruslău 375 (3 august 1601-3 august 1976), Zalău, 1976, 540 p. (Ioan-Aurel Pop). XV (1978), p. 630-631
969. MIHAIL, ZAMFRA, *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1978, 253 p.+40 hărți (Sabin Urzică). XVII (1981), p. 763-764
970. MIHAJLOVA, A. K. (red.), *Puškinskij dom : bibliografija trudov*, Leningrad, Izd. „Nauka”, 1981, 325 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 561
971. MIHAILA, GHEORGHE, *Cultură și literatură română veche în context european. Studii și texte*, București. Ed. Științifică și Enciclopedică, 1979 (Tinca Enea). XVII (1980), p. 792-794
972. MIHAILA, G., *Studii de lingvistică și filologie*, Timișoara, Ed. „Facla”, 1981, 290 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 783
973. MIHAILESCU-DINLIDA, VIRGIL, *Le monnaie romaine chez les Daces orientaux*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 312 p.+21 planșe (Silvia Teodor). XVII (1981), p. 765-766
974. MIHOC, GHEORGHE, *Academia Republicii Socialiste România. Scurt istoric*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1981, 55 p. (Stefan S. Gorovei). XIX (1982), p. 805
976. MIKES, KELEMEN, *Scrisori din Turcia*, în românește de GEIU PĂTEANU, prefață de PAUL CERNOVODEANU, selecție, note și postfață de VERESS DANIEL, București, Ed. „Kriterion”, 1980, 301 p. (Stefan Lemny). XIX (1982), p. 850
976. MILESCU, NICOLAE, *Aritmologia, Etica și originalele lor latine*, ediție critică, studiu monografic, traducere, note și indici de PANDELE OLTEANU, București, Ed. „Minerva”, 1982, 408 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 512
977. MILICESCU, EMILIA ȘT., *Gheorghe Lazăr (1782-1823)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1982, 292 p.+ilustr. (Al. Zub). XX (1983), p. 534
978. MILWARD, ALAN S., *The Reichsmark Bloc and the International Economy, in The „Führer state” : Myth and Reality. Studies on the Structure and Politics of the Third Reich*, Stuttgart, Klett-Cotta, 1981, p. 377-413 (Gh. Buzatu). XIX (1982), p. 861-862
979. MINEI, NICOLAE, *Dosare confidentiale. 1939-1945. (Din culisele celui de al doilea război mondial)*, București, Ed. Militară, 1975, 284 p. (Sorin Mureșanu). XIII (1976), p. 425-426
980. MIOC, VASILE, MIOC, DAMASCHIN, *Cronica observațiilor astronomice românești (Istorie și astrologie)*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1977, 358 p. (Constantin Burac). XV (1978), p. 635-636

981. < MITREA, IOAN. Contribuții la cunoașterea culturii Dridu din regiunea dintre Carpați și Siret a Moldovei (Dan Gh. Teodor, sub titlul: Citeva precizări în legătură cu o prelinusă contribuție științifică). XI (1974), p. 305-309
982. MOGA, IOAN. Scrieri istorice. 1926-1946. Editie îngrijită de MIHAIL DAN și AUREL RADUȚIU. Studiu introductiv de ȘTEFAN PASCU, Ed. „Dacia”, Cluj, 1973, 357 p. (Nicolae Erdriu). XI (1974), p. 371-372
983. MOISESCU, CRISTIAN. Tirgoviște. Monumente istorice și de artă, București. Ed. „Meridian”, 1979, 253 p. + 339 ilustr. (Sabin Urzică). XVII (1980), p. 798-799
984. MOISESCU, CRISTIAN. MUSICESCU, MARIA ANA. ȘIRLI, ADRIANA. Putna. București. Ed. „Meridian”, 1982, 71 p. + 65 ilustr. (Al. Zub). XX (1983), p. 552
985. Moldova în epoca feudalismului, vol. VII-₂: Recensăminte populației din anii 1772-1773 și 1774, Editie, cuvint introductiv și comentarii de P. GH. DIMITRIEV, Chișinău. Ed. „Știința”, 1975, 606 p. + 526 p. (I. Caproșu). XIV (1977), p. 670-671
986. Moldova în epoca feudalismului, volumul II. Documente slavo-moldovenesti, veacurile XV-XVI. Alcătuitori: D. M. DRAGNEV, A. N. NICHITICI, L. I. SVETLICINAIA, P. S. SOVETOV: sub redacția academicianului L. V. CEREPIN, Chișinău. Ed. „Știința”, 1978, 448 p. (Nistor Ciocan). XIX (1982), p. 704-705
987. Monografia municipiului Birlad, 1974, 166 p. (Vasile Necuța). XII (1975), p. 304-307
988. Monumente istorice bisericice din Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, 1974, 433 p. (Mircea Păcurariu). XII (1975), p. 342-344
989. MORARU, MIHAI, VELCULESCU, CATALINA. Bibliografia analitică a cărților populare laice, partea I-a, sub îngrijirea științifică a lui I. C. CHIȚIMIA, București, 1976, 242 p. (I. Caproșu). XIV (1977), p. 667-669
990. MORARĂȘU, MARCEL GH., Clubul C.F.R. „Unirea” (1896-1976), Iași, 1976, 96 p. (Gh. I. Florescu). XIV (1977), p. 682-683
991. MORUȘ, ILIE, s. a., Cărturari brașoveni (sec. XV-XX). Ghid bibliografic, Brașov, 1972, 246 p. (Al. Zub). XI (1974), p. 367-368
992. MÜHLENKAMP, RENATE, Zur Bezeichnung der moldautischen Städte in den Quellen des Mittelalters, in Ostliches Europa Spiegel der Geschichte, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1977, 22 p. (Ștefan S. Gorovei). XVI (1979), p. 629
993. MUNTEANU, ROMUL. Clasicism și baroc în cultura europeană din secolul al XVII-lea, Partea întâia, București, Ed. „Univers”, 1981, 454 p. (Ștefan Lemny). XIX (1982), p. 849-850
994. MUNTEANU, ROMUL. Cultura europeană în epoca luminilor, I-II, București, Ed. „Minerva”, 1981, 320 + 286 p. (Ștefan Lemny). XIX (1982), p. 851-852
995. MUREȘIANU, ION B., Mădăstiri din Banat, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1976, 171 p. (Al. Zub). XVI (1979), p. 631
996. MUSSOLINI, RACHELE, Mussolini sans masque, propos recueillis par ALBERT ZARCA, Paris, Fayard, 1973, 379 p. (Gh. Buzatu). XIV (1977), p. 701
997. MUȘU, GHEORGHE, Lumini din depărtări. Civilizații preheleneice și microasiatice, București. Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 392 p. (Eugen Agrișorodei). XIX (1982), p. 740-741
998. MUTHU, MIRCEA, Literatura română și spiritul sud-est european, București, Ed. „Minerva”, 1976, 310 p. (Al. Zub). XIV (1977), p. 651-652
999. NANIA, ION. Istoria vinătorii în România (Din cele mai vechi timpuri pînă la instituirea legii de vinătoare - 1891), București, Ed. „Ceres”, 1977, 278 p. (Gh. Pungă). XV (1978), p. 577-578
1000. Nationale Bewegung und soziale Organisation, I, hrsg. von THEODOR SCHIEDER und OTTO DANN, mit Beiträgen von PETER ALTER, GERHARD BRUNN und HANS HENNING HAHN, R. Oldenbourg Verlag, München-Wien, 1978, 571 p. (L. Bolcu). XVIII (1981), p. 829-830
1001. NAUMOV, E. P., K istorii letopisnogo „spiska russkikh porodov dal'nih i bliznih”, în Letopisi i kroniki. Sbornik statei 1973 g. posviaschen pamiatii A. N. Nasonova, Moskva, 1974, p. 150-163 (Alexandru Andronic). XVI (1979), p. 573-576
1002. NÄGLER, THOMAS, Așezarea sașilor în Transilvania. Studii, în românește de ANAMARIA HALDNER, București. Ed. „Kriterion”, 1981, 341 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 790
1003. NEAGOE, MANOLE, Mihai Viteazul, Craiova, Ed. „Scrișul românesc”, 1976, 320 p. (Ștefan Lemny). XIV (1977), p. 615-616
1004. NEAGOE, MANOLE, Problema centralizării statelor feudale românești Moldova și Țara Românească, Craiova, Ed. „Scrișul românesc”, 1977, 273 p. (Gh. Pungă). XV (1978), p. 621-623
1005. NEAGU, C., MARINESCU, D., GEORGESCU R., Fapte din umbră, București, Ed. Politică, 1975, 298 p. (Ștefan Lemny). XIII (1976), p. 408-409
1006. NEAMȚU, EUGENIA, NEAMȚU, VASILE, CHEPTEA, STELA, Orașul metalic Baia în secolele XIV-XVII, Iași, Ed. „Junimea”, 1980, 288 p. + planșe (Ștefan S. Gorovei). XVIII (1981), p. 723-725
1007. NEAMȚU, VASILE, La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle, București, Ed. Academiei R.S.R., 1975, 270 p. + 52 fig. (I. Toderascu). XIII (1976), p. 383-385
1008. NEAMȚU, VASILE, Istoria medie a României. Prelegeri, Iași, (Centrul de multiplicare al Universității „Al. I. Cuza”), 1982, 271 p. (Ion Toderascu). XX (1983), p. 529-539
1009. NECULCE, ION. Opere. Letopisul Țării Moldovei și O samă de cuvinte, ediție critică și studiu introductiv de GABRIEL ȘTREMPEL, București, Ed. „Minerva”, 1982, 934 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 512
1010. NEDELICU, FLOREA, De la restaurație la dictatura regală. Din viața politică a României. 1930-1938, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1981, 448 p. (Gh. I. Florescu). XIX (1982), p. 729-730

1011. NEGRI, COSTACHE, *Scrieri social-politice, Studiu introductiv, antologie, note și comentarii de EMIL BOLDAN*, București, Ed. Politică, 1978, 278 p. (Paul Păltanea).
XVI (1979), p. 592-596
1012. NETEA, VASILE, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881)*, Ed. Științifică, 1974, 478 p. (Al. Zub).
XII (1975), p. 364
1013. NETEA, VASILE, *Pe drumul unității naționale. Studii și evocări*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1975, 278 p. (Al. Zub).
XII (1976), p. 456-457
1014. NETEA, VASILE, *Spre unitatea statală a poporului român. Legături politice și culturale între anii 1859-1918*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1979, 605 p. (Al. Zub).
XVI (1979), p. 641
1015. NETEA, VASILE, *Spre unitatea statală a poporului român*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1979, 605 p. (Al. Zub).
XVIII (1981), p. 794
1016. NETEA, VASILE, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, București, Ed. „Albatros”, 1980, 254 p. (Al. Zub).
XVIII (1981), p. 794
1017. NETEA, VASILE, Nicolae Titulescu, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 80 p. (Gh. Buzatu).
XX (1983), p. 546
1018. NETEA, VASILE, MARINESCU, C. GH., *Liga Culturală și Unirea Transilvaniei cu România*, Iași, Ed. „Junimea”, 1978, 374 p. (Gheorghe Chiveti).
XVI (1979), p. 609-612
1019. NICOLESCU, CORINA, *Case, conace și palate vechi românești*, București, Ed. „Meridiane”, 1979, 110 p.+161 ilustr. (Ștefan S. Gorovei).
XVII (1980), p. 794-795
1020. NICULESCU, ALEXANDRU, *Luptele de la Jiu 1916*, București, Ed. Militară, 1976, 131 p. (I. Agrigoroaiei).
XIV (1977), p. 663
1021. NIEDERMAIER, PAUL, *Siebenbürgische Städte. Forschungen zur städtebaulichen und architektonischen Entwicklung von Handwerksorten zwischen dem 12. und 16. Jahrhundert*, Bukarest, „Kriterion” Verlag, 1978, 320 p. (Al. Zub).
XIX (1982), p. 790
1022. NISTOR, IOAN SILVIU, *Contribuții mureșene la Marea Unire din 1918*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1981, 280 p.+ilustr. (Al. Zub).
XIX (1982), p. 807
1023. Noesis, *Travaux du Comité Roumain d'Histoire et de Philosophie des Sciences*, I, București, Ed. Academiei R.S.R., 1973, 382 p. (Al. Zub).
XI (1974), p. 344-355
1024. *Nouvelles études d'histoire*, VI, 1-2, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 326+385 p. (Gabriel Bădărau).
XVIII (1981), p. 753-756
1025. NOWAK, DIETER, *Chronik des Lyzeums für Mathematik-Physik*, Nr. 1. Sibiu (1380-1956), Sibiu, 1980, 24 p. (Sorin Chișanu).
XIX (1982), p. 790-791
1026. NURUDINOVIC, BISERA, *Bibliografija jugoslavenske orijentalistike 1961-1965* Godine, Sarajevo, 1981, 165 p.+indice (L. Boicu).
XX (1983), p. 562
1027. NUSSBÄCHER, GERNOT, *Johannes Honterus. Vita și opera sa in imagini*, București, Ed. „Kriterion”, 1977, 144 p. (Ioan-Aurel Pop).
XV (1978), p. 626-627
1028. NUSSBÄCHER, GERNOT, *Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur Siebenbürgischen Heimatkunde*, Bukarest, „Kriterion” Verlag, 1981, 213 p. (Al. Zub).
XX (1983), p. 532
1029. NYSEN, WILHELM, *Bildgesang der Erde. Aussenfresken der Moldauklöster in Rumänien*, Trier, Paulinus-Verlag, 1977, 208 p. (Al. Zub).
XV (1978), p. 619-620
1030. NYSEN, WILHELM, *Pământ cîntînd in imagini. Fresce exterioare ale mănăstirilor din Moldova*, București, 1978, 196 p. (Emilia Derscanu).
XVII (1980), p. 795-796
1031. NYSEN, WILHELM, *Romanik-hohe Welt des Menschen*, Trier, Spee-Verlag, 1980, 113 p.+56 ilustr. (Al. Zub).
XIX (1982), p. 846
1032. OBREJA, AL., *Dictionarul geografic al județului Iași*, Iași, Ed. „Junimea”, 1979, 258 p.+o hartă (Gh. Pungă).
XVII (1980), p. 719
- 1032 a. ODOBESCU, ALEXANDRU, *Opere*, vol. IV, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 1080 p.+XVI planșe color în text și VIII planșe color în afara textului (Nicolae Ursulescu).
XIV (1977), p. 591-592
1033. ODOBESCU, ALEXANDRU, *Note de călătorie*, ediție, cuvînt înainte, tabel biobibliografic de CORNELIU POPESCU, București, Ed. „Sport-Turism”, 1981, 303 p. (Al. Zub).
XIX (1982), p. 819-820
1034. OLTEANU, CONSTANTIN, CEAUȘESCU, ILIE, MOCANU, VASILE, BEJANCU, GHEORGHE, *Asalt la redute. Eret ai Războiului pentru Independență*, București, Ed. Militară, 1977, ed. II, revăzută și adăugită (C. Cărmădaru).
XV (1978), p. 372
1035. OLTEANU, ȘTEFAN, *Les Pays Roumains à l'époque de Michel le Brave (L'Union de 1600)*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1973, 139 p., (Ștefan Lemny).
XIII (1976), p. 393-398
1036. OLTEANU, ȘTEFAN, *Lupta de la Valea Albă*, București, Ed. Militară, 1976, 103 p. (Gh. Pungă).
XIV (1977), p. 664-665
1037. ONAIKO, N. A., *Arhaïckij Torik antienij gorod na severo-vostoce Ponta*, Moskva, Ed. „Nauka”, 1980, 178 p.+39 fig.+31 pl. (Silvia Teodor).
XIX (1982), p. 841-842
1033. ONISCU, GEORGETA, *Arhiva Societății științifice și literare din Iași 1889-1916. 1921-1940*, Iași, 1974, 404 p. (Ion I. Florescu).
XIII (1976), p. 434
1039. ONISCU, GEORGETA, *Ion Pillat (1891-1945)*, Bibliografie, Iași, (Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu”), 1980, 632 p. (Gh. I. Florescu).
XX (1983), p. 507
1040. ORNEA, Z., *Junimea și junimismul*, ediția a II-a, revizuită și adăugită, București, Ed. „Eminescu”, 1973, 743 p. (M. Cocariu).
XVI (1979), p. 602-609
1041. ORNEA, Z., *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, Ed. „Eminescu”, 1980, 666 p. (I. Saizu).
XVIII (1981), p. 797
1042. ORNEA, Z., *Comentarii*, București, Ed. „Eminescu”, 1981, 271 p. (Al. Zub).
XIX (1982), p. 823
1043. ORNEA, Z., *Viața lui C. Dobrogeanu-Gherea*, București, Ed. „Cartea românească”, 1982, 514 p. (Al. Zub).
XX (1983), p. 540

1044. OTETEIA, ANDREI, *Serii istorice alese*, Prefață de acad. DAVID PRODAN, studiu introductiv de FLORIN CONSTANTINIU și ȘERBAN PAPACOSTEA, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1980, 274 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 759–760
1045. PAASIVIRTA, JUHANI, *Finland and Europe. International Crises in the Period of Autonomy 1808–1914*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1981, 270 p. (L. Botcu). XX (1983), p. 570
1046. PADRON, FRANCISCO MORALES, *Istoria descoperirii și cuceririi Americii*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1979, 490 p. (Sabin Urzică). XVII (1980), p. 853–855
1047. *Pages de l'histoire de l'armée romaine*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 256 p. (Ștefan Lemny). XIV (1977), p. 653–654
1048. *Palast und Hütte. Beiträge zum Bauen und Wohnen im Altertum*, von Archäologen, Vor- und Frühgeschichtlern, hrsg. von DIETRICH PAPENFUSS u. VOLKER MICHAEL STROCKE. Redaktion: HELMUT FRÜCKNER. Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 1982, XVII+643 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 565
1049. PANAITESCU, P. P., *Pașini de jurnal (1921–1927)*, Ediție îngrijită de SILVIA PANAITESCU, Cluj, Ed. „Dacia”, 1974, 159 p. (Gh. I. Florescu). XII (1975), p. 379–382
1050. PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, CORNELIA, *Intellectuali români din principate și cultura greacă. 1821–1859*, București, Ed. „Eminescu”, 1979, 202 p. (Nikos Gaidagis). XVII (1980), p. 809–811
1051. PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, CORNELIA, *Literatura în limba greacă în Principatele Române (1774–1830)*, București, Ed. „Minerva”, 1982, 240 p. (Ștefan Lemny). XX (1983), p. 462
1052. PAPADIMA, OVIDIU, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, Ed. „Minerva”, 1975, 396 p. (Al. Zub). XIV (1977), p. 673–674
1053. PAPAHAĞI, TACHE, *Grai, folklor, etnografie*, ediție și prefață de VALERIU RUSU, București, Ed. „Minerva”, 1981, XIV+738 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 815
1054. PAPIU ILARIAN, ALEXANDRU, *Antologie*, ediție îngrijită, prefață, note și comentarii de CORNELIU ALBU, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 492 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 818–819
1055. PAPU, EDGAR, *Existența romantică*, București, Ed. „Minerva”, 1980, 246 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 746–747
1056. PARASCA, P. F., *În istoria ranih moldavsko-russkikh sveazi (80-e gg. XIV v.)*, în „Buletinul Academiei de Științe a R.S.S. Moldovenești”, Chișinău, 1979, nr. 2, p. 43–49 (Alexandru Andronic). XVII (1980), p. 728–730
1057. *Die PARLER und der schöne Stil. 1350–1400. (Europäische Kunst unter den Luxemburgern)*, vol. I–III, Köln, 1978, XXV+413 p., 364 p., 267 p. (Cristina Anton-Manea). XVII (1980), p. 720–722
1058. PARRISH, THOMAS, MARSHALL, S.L.A. (eds.), *The Simon and Schuster Encyclopedia of World War II*, New York, Simon and Schuster, 1978, XV+768 p. (Gh. Buzatu). XVIII (1981), p. 834–835
1059. PASCU, CONSTANTIN, *Cartea românească veche în biblioteca muzeului Brukenthal*, Sibiu, 1976, 170 p. (Paul Mihail). XV (1978), p. 631–632
1060. PASCU, ȘTEFAN, *Votvodatul Transilvaniei*, vol. II, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1979, 814 p. (I. Toderascu). XVII (1980), p. 796–798
1061. PASCU, ȘTEFAN, MAIOR, LIVIU, *Culegere de texte pentru istoria României*, I, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1977, 326 p. (Liviu Burlee). XV (1978), p. 610–612
1062. PASCU, ȘTEFAN, MARINESCU, C. GH., *Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitate națională*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1980, 426 p. (Gh. Platon). XVIII (1981), p. 788–789
1063. PASCU, ȘTEFAN (sub red.), *Istoria gloriei și creației științifice și tehnice românești. I. Din antichitate pînă la formarea științei moderne*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1982, 391 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 519
1064. PATOCKA, JAN, *Essais hérétiques sur la philosophie de l'histoire*, traduit du tchèque par ERIKA ABRAMS, Paris, Verdier, 1981, 173 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 557–558
1065. PAUSANIAS, *Călătoria în Grecia*, II. Traducere, note, indice de MARIA MARINESLU-HIMU, cu o prefață de ADELINA PIATKOWSKI, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 471 p. (N. Toderascu). XX (1983), p. 485
1066. PAVEL, TEODOR, *Miscarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale, II (1894–1914)*, Timișoara, Ed. „Facla”, 1982, 306 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 541
1067. PAVLOWITCH, K. ST., *Roumanie-Allemagne (1936–1941)*, în „Balkan Studies”, Volume 15, Thessaloniki, 1974, p. 237–261 (Gh. Buzatu). XIV (1977), p. 697–698
1068. PACURARIU, DIM., *Scritori și direcții literare*, București, Ed. „Albatros”, 1981, VII+197 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 819
1069. PACURARIU, MIRCEA, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. II, Sibiu, 1978, 476 p. + 7 hărți (Ștefan S. Gorovei). XVII (1980), p. 786
1070. PACURARIU, MIRCEA, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I–II, București, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1980–1981, 644+707 p. + ilustr.+hărți (Al. Zub). XIX (1982), p. 781–782
1071. PACURARIU, MIRCEA, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, III, București, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981, 591 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 463–464
1072. PACURARIU, MIRCEA, *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, București, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1980, 152 p. (Victor Spinei). XX (1983), p. 452–454
1073. PALTĂNEA, PAUL, *Catalogul manuscriselor și scrisorilor din Biblioteca „V. A. Urechia”*, Galați, 1979, 324 p. (Al. Zub). XVII (1980), p. 774
1074. PAUNESCU, ALEXANDRU, ȘADURSCHI, PAUL, CHIRICA, VASILE, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, vol. I–II, București, 1976, 395 p. (I. Caproșu și I. D. Căciuc). XIV (1977), p. 585–586

1075. PARVAN, VASILE. *Correspondență și acte*, Editie îngrijită cu introducere, note și indice de ALEXANDRU ZUB, București, Ed. „Minerva”, 1973, XXXI+498 p. (I. Caproșu). XII (1975), p. 376-378
1076. PARVAN, VASILE. *Scrisori*, prefață de RADU VULPE, text stabilit, studiu introductiv și note de ALEXANDRU ZUB, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 690 p. (I. Saizu). XIX (1982), p. 824
1077. PERNOUT, REGINE. *Pour en finir avec le Moyen Age*, Paris, Ed. du Seuil, 1977, 160 p. (Ștefan S. Gorovei). XVI (1979), p. 627-629
1078. PETCU, DIONISIE. *Conceptul de etnic. Eșeu metodologic*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, 238 p. (Al. Zuo). XVIII (1981), p. 748
1079. PETRESCU, ILEANA, JOIȚA, VIRGIL, PATROIU, ION. *Contribuția Otteniei la Războiul pentru independență*, Craiova, Ed. „Scrisul românesc”, 1977, 209 p. + ilustr. (Gheorghe Cliveti). XV (1978), p. 656-657
1080. PETRESCU-DIMBOVIȚA, MIRCEA. *Depozitele de bronzuri din România*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 390 p. (A. László). XV (1978), p. 537-540
1081. PETRESCU-DIMBOVIȚA, MIRCEA. *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horten Rumäniens*, Prähistorische Bronzefunde. Abteilung XVIII, Bd. I. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1978. (A. László). XVII (1980), p. 703-708
1082. PETRICA, ION. *Confluente culturale româno-polone (a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, București, Ed. „Minerva”, 1976, 365 p. (Al. Zuo). XIV (1977), p. 677
1083. PETROVIC, PETAR. *Paleografija rimskih natpisa u Gornjoj Meziji*, urednik DJURDJE BOSKOVIC, redaktor FANULA PAPAZOGLU, Beograd, 1975 (Arheološki Institut. Posebna izdava. Kniga 14) — PETROVIC, PETAR. *Paleografie des inscriptions romaines en Meste supérieure*, rédacteur en chef DJURDJE BOSKOVIC, rédacteur FANULA PAPAZOGLU, Beograd, 1975 (Institut Archéologique. Monographies. Volume 14), 171 p. + 23 planșe + o hartă (p. 13-151 text in limba sîrbă, p. 153-168 rezumat in limba franceză, p. 169-171 indice general) (Nicolae Gostar). XIV (1977), p. 637-640
1084. Petru Rareș, redactor coordonator LEON ȘIMANSCHI, București, Ed. Academiei R.S.R., 1978, 336 p. (Gh. Fungă). XVI (1979), p. 623-625
1085. PETSALIS-DIOMIDIS, N., *Greece at the Paris Peace Conference (1919)*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1978, 340 p. (Gabriel Bădăraș). XVII (1980), p. 861-863
1086. *La PHILOSOPHIE des sciences sociales (de 1860 à nos jours)*, Paris, Hachette, 1980, 365 p. (M. Sărmașanu). XIX (1982), p. 737-738
1087. PIPPIDI, ANDREI. *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, București, Ed. Academiei R.S.R. și Ed. du CNRS, Paris, 1980, 172 p. (Ștefan S. Gorovei). XVIII (1981), p. 729-733
1088. PIPPIDI, D. M., *Variații pe teme clasice*, București, Ed. „Eminescu”, 1981, 223 p. (Al. Zuo). XIX (1982), p. 843-844
1089. PLATON, GH., *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Iași, Ed. „Junimea”, 1973, 228 p. (Corneliu Istrati). XI (1974), p. 334-339
1090. PLATON, GHEORGHE. *Lupta românilor pentru unitate națională 1855-1959. Ecouri în presa europeană*, Iași, Ed. „Junimea”, 1974, 347 p. (L. Boicu). XII (1975), p. 329
1091. PLATON, GHEORGHE. *1859. The Union of the Romanian Principalities*, Bucharest, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1978, 85 p. (Al. Zuo). XVI (1979), p. 643-644
1092. PLATON, GHEORGHE. *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Ed. „Junimea”, 1980, 303 p. (M. Cojocariu). XVIII (1981), p. 787-788
1093. PLATON, GH., *Istoria modernă a României, I. 1821-1878*, Iași, 1981, 541 p. (Al. Zuo). XX (1983), p. 535
1094. PLATON, GH., CRISTIAN, V., *Istoria modernă a României. Compendiu*, Iași, 1980, 209 p. (Al. Zuo). XIX (1982), p. 802
1095. PLAMADEALA, ANTONIE. *Clerici ortodocși, cettori de limbă și cultură românească*, București, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1977, 69 p. (Ștefan S. Gorovei). XV (1978), p. 627-629
1096. PLAMADEALA, ANTONIE. *Descălți de cuget și simțire românească*, București, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981, 547 p. (Ștefan S. Gorovei). XIX (1982), p. 784
1097. PLESU, ANDREI. *Pitoresc și melancolic. O analiză a sentimentului naturii în cultura europeană*, București, Ed. „Univers”, 1980, 262 p. (Al. Zuo). XVII (1981), p. 745-746
1098. POENARU, DANIELA. *Contribuții la bibliografia românească veche*, Muzeul județean Dimbovița, Tirgoviște, 1973, 341 p. (I. Caproșu). XII (1975), p. 301-303
1099. *La POLOGNE et la Hongrie aux XVIe-e-XVIIIe-e siècles. Textes du Colloque polono-hongrois de Budapest*, publiés par VERA ZIMANYI, Budapest, Akademiai Kiado, 1981, 148 p. (Ștefan Lemny). XIX (1982), p. 842
1100. POLVEREJAN, ȘERBAN, CORDOȘ, NICOLAE. *Mișcarea memorandistă în documente (1885-1897)*. Cuvînt înainte de ȘTEFAN PASCU, Cluj, Ed. „Dacia”, 1973, 364 p. + 19 planșe (Al. Zuo). XII (1975), p. 371
1101. POP, AUGUSTIN Z. N., *Pe urmele lui Mihail Kogălniceanu*, București, Ed. „Sport-Turism”, 1979, 292 p. (Al. Zuo). XVII (1980), p. 820-821
1102. POP-BRATU, ANCA. *Pictura murală maramureșeană. Mestieri zugravi și interferențe stilistice*, București, Ed. „Meridiane”, 1982, 135 p. + XXXI fig. + 93 reproduceri alb-negru și color (Ion I. Solcanu). XX (1983), p. 553-554
1103. POPA, CORINA. *Bălinești*, București, Ed. „Meridiane”, 1981, 40 p. + 68 fig. (Ion I. Solcanu). XIX (1982), p. 706-707
1104. POPA, MARIAN. *Geschichte der rumänischen Literatur*, Bukarest, „Univers” Verlag, 1980, 366 p. (Al. Zuo). XIX (1982), p. 782-783
1105. POPA, MIRCEA, Ioan Molnar Piuariu, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1976, 224 p. (Nicolae Edroiu). XIV (1977), p. 622

1106. POPA, MIRCEA, *Octavian Goga între colectivitate și solitudine*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1981, 248 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 824-827.
1107. POPA, MIRCEA, TAȘCU, VALENTIN, *Istoria presei literare românești din Transilvania de la începuturi pînă în 1918*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1980, 284 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 818.
1108. POPA, N. I., *Studii de literatură comparată*, Iași, Ed. „Junimea”, 1981 (Al. Zub). XIX (1982), p. 854.
1109. POPA, RADU, MĂRGINEANU-CARSTOIU, MONICA, *Mărturie de civilizație medievală românească. O casă a domniei și o sobă monumentală de la Suceava din vremea lui Ștefan cel Mare*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 163 p.+94 fig.+3 pl. (Al. Andronic). XVII (1980), p. 730-734.
1110. POPESCU, AURELIAN I., *Ideea de unitate națională în viziunea populară*, Craiova, Ed. „Scrisul românesc”, 1981, 219 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 764-765.
1111. POPESCU, DUMITRU C., *Privire istorică asupra justiției militare din România*, București, Ed. Militară, 1977, 138 p. (Ștefan Lemny). XV (1978), p. 551-552.
1112. POPESCU, PETRU DEMETRU, *Basarab I*, București, Ed. Militară, 1975, 144 p. (Ștefan Lemny). XIII (1976), p. 385-396.
1113. POPESCU-VILCEA, G., *Miniatura românească*, București, Ed. „Meridiane”, 1981, 138 p.+203 ilustr. (Al. Zub). XX (1983), p. 550.
1114. POPILIAN, GHEORGHE, *Ceramica română din Ottenia*, Craiova, Ed. „Scrisul românesc”, 1976, 245 p.+83 planșe (Octavian Bounegru). XV (1978), p. 602-603.
1115. POPOVICI, IOAN T., *Monografia comunei Braniște, jud. Galați*, Galați, 1975, 158 p. (I. Caproșu). XIII (1976), p. 443.
1116. PORUMB, MARIUS, *Pictura românească din Transilvania, I (sec. XIV-XVII). Die rumänische Malerei in Siebenbürgen I (14.-17. Jahrhundert)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1981, 178 p.+117 fig. (Ioan I. Solcanu). XIX (1982), p. 812-813.
1117. POSPELOV, P. N. (ed.), *Great Patriotic War of the Soviet Union, 1941-1945. A General Outline*, Moscow, Progress Publishers, 1974, 469 p. (Gh. Buzatu). XIV (1977), p. 703-704.
1118. POZZI, REGINA, *Gli intellettuali e il potere. Aspetti della cultura francese dell'Ottocento*, Bari, De Donato, 1979, 231 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 818.
1119. POLS, WERNER (ed.), *Staat und Gesellschaft im politischen Wandel. Beiträge zur Geschichte der modernen Welt*, Stuttgart, Klett-Cotta, 1979, 554 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 812.
1120. PREDĂ, CONSTANTIN, *Monedele geto-dacilor*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1973, 485 p.+80 pl. (Silvia Teodor). XI (1974), p. 297-300.
1121. PREDĂ, CONSTANTIN, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 134 p.+XCIV planșe (Elvira Clocea). XVIII (1981), p. 766-768.
1122. *Prezențe active în cultura românească. Foști profesori și elevi ai Liceului Național din Iași*, Iași, 1978, 200 p. (Gh. I. Florescu). XVII (1980), p. 829-830.
1123. *Proceedings of the 16th International Congress of the History of Science. I-IV*, Bucharest, Ed. Academiei R.S.R., 1981, 535+625+399+364 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 787.
1124. PRODAN, DAVID, *Răscola lui Horea. I-II*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1979 (602+714 p.) (Gh. Platon; sub titlul: *O lecție de istorie — un act de cultură*). XVII (1980), p. 745-751.
1125. PROTASE, MARIA, *Petru Maior: un cititor de constituție*, București, Ed. „Minerva”, 1973, 410 p. (Al. Zub). XI (1974), p. 374.
1126. *Publiciști ardeleni către Horia Petra-Petrescu*, vol. II, ediție îngrijită de ELENA DUNAREANU, Sibiu, 1977, 68 p. (Al. Zub). XVI (1979), p. 651.
1127. PUIU, ENACHE, *Viața și opera lui Miron Costin*, București, Ed. Academiei R.S.R., 321 p. (Const. A. Stoile). XIII (1976), p. 400-408.
1128. *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191-1975, gesammelt und bearbeitet von ERNST WAGNER*, Köln/Wien, Böhlau Verlag, 1976, XIV+429 p. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, Band 1) (Al. Zub). XVI (1979), p. 626-627.
1129. QUINLAN, PAUL D., *Clash over Romania. British and American Policies towards Romania: 1938-1947*, Los Angeles, 1977, 173 p. (Gh. Buzatu). XV (1978), p. 672.
1130. RADU, ANDREI, *Cultura franceză la românii din Transilvania pînă la Unire*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1982, 291 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 537.
1131. RADU, CONSTANTIN GH., MAFTEI, NECULAI N., *Dănești. Etnografie și folclor*, București, Ed. „Litera”, 1980, 243 p. (I. Dăscălescu). XVIII (1981), p. 763.
1132. RANCA, ION, NIȚU, VALERIU, *Avram Iancu. Documente și bibliografie*, București, Ed. Științifică, 1974, 349 p. (Anghel Popa). XII (1975), p. 363-366.
1133. RASCHKE, JOACHIM (Hrsg.), *Die politischen Parteien in Westeuropa. Geschichte. Programm. Praxis. Ein Handbuch*, Hamburg, Rowohlt, 1981, 353 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 571.
1134. RĂCILĂ EMIL, *Contribuții privind lupta românilor pentru ardarea patriei în primul război mondial, 1916-1918*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 423 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 807.
1135. RĂDUICĂ, GEORGETA și RĂDUICĂ, NICOLIN, *Calendare și almanahuri românești 1731-1918. Dicționar bibliografic*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 792 p. (Ștefan Lemny). XIX (1982), p. 767.
1136. RĂDULESCU, ADRIAN, BITOLEANU, ION, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare — Dobrogea*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1979, 440 p. (Valentin Clorben). XVII (1980), p. 783-784.
1137. RĂDULESCU-ZONER, ȘERBAN, *România și Tripla Alianță la începutul secolului al XX-lea. 1900-1914*, București, Ed. „Litera”, 1977, 187 p. (I. Agrigoroaiei). XV (1978), p. 576-577.
1138. RĂDULESCU-ZONER, ȘERBAN, *Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale. 1878-1899*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1982, 169 p. (L. Boicu). XX (1983), p. 571-572.

1139. RĂDUȚIU, AUREL, *Incurstuni în istoriografia vieții sociale*, Cluj, Ed. „Dacia”, 1973, 202 p. (Al. Zub) XI (1974), p. 365-368
1140. RADUTIU, AUREL, GYEMANT, LADISLAU, *Suplex Libellus Valachorum in variantele românești de la Șchei*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1975, 132 p.+facs. (Al. Zub) XII (1975), p. 258-259
1141. RADUTIU, AUREL, GYEMANT, LADISLAU, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română. 1701-1847*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 352 p. + 16 ilustr. (Ștefan Lemny) XIX (1982), p. 776-777
1142. RAUT, OCTAVIAN, IONIȚA, VASILE, *Studii și cercetări de istorie și toponimie*, Reșița, 1976, 108 p.+3 hărți (I. Caproșu) XIV (1977), p. 651
1143. Războieni, *Cinci sute de ani de la campania din 1476*, Monografie și culegere de texte, București, 1977, 352 p.+o hartă (Gh. Pungă) XV (1978), p. 549-550
1144. Războieni, *Valca Albă și împrejurimile. Monografie istorică, economică și social-culturală*, 1977, 350 p. (Gh. Pungă) XV (1978), p. 625-626
1145. RAPEANU, VALERIU, *Cultură și istorie, II* (N. Iorga, Gheorghe I. Brătianu), București, Ed. „Cartea Românească”, 1981, 216 p. (Ștefan S. Gorovei) XIX (1982), p. 823
1146. Liviu REBREANU *la lumina lămpii*, ediție îngrijită și comentată de PULĂ-FLORICA REBREANU și NICULAE GHERAN, București, Ed. „Minerva”, 1981, XXXIV+249 p.+ilustr. (Al. Zub) XIX (1982), p. 779
1147. *Reghinul cultural. Studii și articole*. Coordonatori: dr. Gr. PLOEȘTEANU și M. ȘARA. [Tîrgu-Mureș], 1982, 83 p. (Al. Zub) XX (1983), p. 327
1148. REINALLER, HELMUT, *Aufgeklärter Absolutismus und Revolution. Zur Geschichte des Jakobinertums und der frühdemokratischen Bestrebungen in der Habsburgermonarchie*, Wien/Köln/Graz, Böhlau Nachf., 1980, 560 p. (Al. Zub) XIX (1982), p. 854-855
1149. *Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, culegere de studii editată de acad. MIRON CONSTANTINESCU acad. ȘTEFAN PASCU și dr. PETRE DLAONU, București, Ed. Academiei R.S.R., 1975, 323 p.+39 pl. (Silvia Teodor) XIII (1976), p. 429-431
1150. *Les RELATIONS franco-britanniques de 1935 à 1939*, Paris, Editions CNRS, 1975, 440 p. (Gh. Buzatu) XIII (1976), p. 262-264
1151. *Repere Sibiene. Studii și referate, II*, sub îngrijirea lui NICOLAE SCUTEA, Sibiu, 1980, 300 p.+ilustr. (Al. Zub) XX (1983), p. 526
1152. „Revista arhivelor”, anul L, vol. XXXV, Supliment, București, 1973, 264 p. (I. Dumitru) XII (1975), p. 362-364
1153. *Revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 496 p. (Gabriel Bădăru) XVII (1981), p. 785-787
1154. *Revoluția de la 1848 din Transilvania, I. (2 martie-12 aprilie 1848)* sub redacția acad. ȘTEFAN PASCU, VICTOR CHERESTEȘU, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, LXXI+511 p.+5 facs. (Gh. Platon) XV (1978), p. 644-645
1155. *Revoluția de la 1848 în Țările Române. Culegere de studii. Redactori responsabili: N. ADAMOILAOIE și DAN BERINDEI*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1974, 325 p. (N. Corivan) XII (1975), p. 325-326
1156. REZUȘ, PETRU, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți (până în 1918)*, București, Ed. „Litera”, 1975, 157 p.+24 fig. (I. Caproșu) XIII (1976), p. 444-445
1157. RICHTER, JOCHEN (ed.), *Wissenschaft und Technik, Humanismus und Fortschritt. Beiträge der DDR Delegation zum XVI. Internationalen Kongress für Geschichte Wissenschaften*, [Berlin], 1981, 207 p. (Al. Zub) XIX (1982), p. 836
1158. ROBERTSON, E. M. (ed.), *The Origins of the Second World War. Historical Interpretations*, London - Basingstoke-New York-Dublin - Melbourne - Johannesburg-Madras, Macmillan-St. Martin's Press, First Edition 1971, Reprinted 1973, 312 p. (Gh. Buzatu) XIII (1976), p. 464-465
1159. ROHRMOSER, GÜNTER, *Zur geistig ethischen Erneuerung*, Stuttgart, Seewald Verlag, 1979, 88 p. (Al. Zub) XVIII (1981), p. 815
1160. ROHRMOSER, GÜNTER, *Zäsur. Wandel des Bewusstseins*, Stuttgart, Seewald Verlag, 1980, 496 p. (Al. Zub) XVIII (1981), p. 815
1161. ROMAN, ION, *Ecouri goetheene în cultura română*, București, Ed. „Minerva”, 1980, 453 p. (Al. Zub) XVIII (1981), p. 790-791
1162. ROMAN, PETRE L., *Cultura Coșofeni*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 107 p.+113 pl. (Mihai Rotea) XV (1978), p. 598-600
1163. ROMANESCU, GH., *Oastea română de-a lungul veacurilor*, București, Ed. Militară, s.a., 204 p. (I. Caproșu) XIV (1977), p. 653
1164. *Romania between East and West: Historical Essays in Memory of Constantin C. Giurescu*, ed. by STEPHEN FISCHER-GALAȚI, RADU R. FLORESCU and GEORGE R. URSUL, New York, Columbia University Press, 1982, 414 p. (Al. Zub) XX (1983), p. 521
1165. *România în primul război mondial. Contribuții bibliografice*, București, Ed. Militară, 1975, 356 p. (Gh. I. Florescu) XIII (1976), p. 419-421
1166. *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865-1900)*, sub redacția acad. ȘTEFAN PASCU, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1976, 327 p. (Gh. Platon) XVI (1979), p. 599-602
1167. ROSETTI, AL., *Schiță de istorie socială a limbii române*, București, Ed. „Eminescu”, 1982, 54 p. (Al. Zub) XX (1983), p. 519
1168. ROSETTI, C. A., *Correspondență*, ediție îngrijită, note și comentarii de MARIN BUCUR, București, Ed. „Minerva”, 1980, XIII+432 p. (Al. Zub) XIX (1982), p. 778
1169. ROSETTI, RADU, *Scieri*, ediție îngrijită de CĂTĂLINA DOLEACOV, Prefață și note de MIRCEA ANGHELESCU, București, Ed. „Minerva”, 1980, XXVI+777 p. (Al. Zub) XVII (1981), p. 791-792
1170. ROȘIANU, NICOLAE, *Eseuri despre folclor*, București, Ed. „Univers”, 1981, 264 p. (Al. Zub) XIX (1982), p. 816

1171. ROTARU, ION. *Literatura română veche*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1981, 368 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 782
1172. ROTHCHILD, JOSEPH. *East Central Europe between the Two World Wars*, Seattle and London, University of Washington Press, 1974, 420 p. (Nicolae Dascălu). XVII (1980), p. 761-765
1173. ROUGEMONT, DENIS DE, *L'avenir est notre affaire*, Paris, Stock, 1978, 374 p. (Florin Platon). XVII (1980), p. 851-852
1174. ROZOY, J.-G., *Les derniers chasseurs*, în „Bulletin de la Société Archéologique Champenoise”, Compiègne, 1978, tom. I și II (1256 p.+326 fig.+83 tabele), tom. III (284 pl.+7 tabele sinoptice) (Vasile Chirica). XVII (1980), p. 697-700
1175. RUFFINI, MARIO, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, traducere din limba italiană de D. D. PANAITESCU și TITUS PARVULESCU, București, Ed. „Minerva”, 1973, 301 p. (N. Corivan). XI (1974), p. 373-374
1176. RUGE, WOLFGANG, *Hindenburg. Porträt eines Militaristen*, Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften, 3. Auflage, 1977, 448 p. (J. Benditer). XV (1978), p. 668-669
1177. *Rumanian Studies. An International Annual of the Humanities and Social Sciences*, volume IV (1976-1979), E.J. Brill, Leiden, 1979, 222 p. (Gabriel Bădăraș). XVIII (1981), p. 819-821
1178. RUSENESCU, M., SAIZU, I., *Viața politică în România. 1922-1928*, București, Ed. politică, 1979, 264 p. (D. Săndru). XVII (1980), p. 827-829
1179. RUSU, DORINA N., *Cercetări istorice. 1925-1947. Bibliografie*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 140 p. (Ștefan S. Gorovei). XX (1983), p. 505
1180. RUSSEV, E., *Ion Neculce*, Chișinău, Ed. „Cartea moldovenească”, 1980, 139 p. (Marta Păli). XVIII (1981), p. 778-779
1181. RUSSU, I. I., *Dacia și Pannonia inferior în lumina diplomatie militare din anul 123*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1973, 123 p.+21 fig. (Nicolae Gostar). XI (1974), p. 301-305
1182. RUTTKAY, ALEXANDER, *Stredoveke umetecke remeslo*, Bratislava, Ed. „Tatran”, 1979, 133 p. (Stela Cheptea). XIX (1982), p. 754-756
1183. RUYT, FRANZ DE, et HACKENS, TONY, *Vases grecs, italiotes et étrusques de la collection Abbé Mignot*, Louvain, 1974, 287 p.+138 fig. (Ion I. Solcanu). XV (1978), p. 663
1184. *Saeculum*, Iași, Ed. „Junimea”, 1977, 158 p. (Gh. Pungă). XV (1978), p. 637-638
1185. SAIZU, IOAN, *Politica economică a României între 1922 și 1928*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1981, 207 p. (Gh. Buzatu). XIX (1982), p. 807-808
1186. SALMON, PIERRE, *Le racisme devant l'histoire*, Paris (Fernand Nathan), Bruxelles (Editions Labor.), 1973, 195 p. (Al. Zub). XIII (1976), p. 472
1187. SALMON, PIERRE, *Histoire et critique. 2-e édition revue et augmentée*, Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, 1976, 198 p. (Gh. I. Florescu), XIV (1977), p. 687-688
1188. SALMON, PIERRE, *Le racisme devant l'histoire. 2-e édition revue et augmentée*, Paris (Fernand Nathan), Bruxelles, (Editions Labor.), 1980, 188 p. (Alexandru-Florin Platon). XVIII (1981), p. 822-823
1189. SAMIR, AMIN, *Le développement inégal. Essai sur les formations sociales du capitalisme périphérique*, Paris Editions de Minuit, 1973, 365 p. (Al. Zub). XII (1975), p. 339
1190. SANIE, SILVIU, *Civilizația română la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n.-III e.n.)*, I, Iași, Ed. „Junimea”, 1981, 257 p.+72 pl. (Silvia Teodor). XIX (1982), p. 689-691
1191. SAUGNIEUX, JOEL, *Les jansénistes et le renouveau de la prédication dans l'Espagne de la seconde moitié du XVIII-e siècle*, Lyon, Presses Universitaires, 1976, 450 p. (Ștefan Lemny). XIX (1982), p. 853-854
1192. SAVICI, M., *Istoriја na bđlgarskija norod*, editie fototipică, îngrijită de ANA RAICOVA, Sofia, „Nauka i iskustvo”, 1981, 128 p. (L. Șimanschi). XIX (1982), p. 846
1193. SAVU, AL. GH., *Sistemul partilor politice din România, 1919-1940*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1976, 258 p. (Gh. I. Florescu). XIV (1977), p. 685-686
1194. SAVU, AL. GH., *Ștefan cel Mare. Campanii*, București, Ed. Militară, 1982, 214 p.+32 pl. (L. Șimanschi). XX (1983), p. 455-457
1195. SÂNGEORZAN, ZAHARIA, *Pelerinii români la Columna lui Traian*, București, Ed. „Sport-Turism”, 1979, 296 p. (Al. Zub). XVII (1980), p. 815-816
1196. SCAFES, CORNEL I., ZODIAN, VLADIMIR, *Barbu Știrbei (1849-1856)*, București, Ed. Militară, 1981, 207 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 806
1197. SCARLAT, MIRCEA, *Introducere în opera lui Miron Costin*, București, Ed. „Minerva”, 1976, 167 p. (Florin Platon). XIV (1977), p. 666-667
1198. SCHABERT, TILO, *Gewalt und Humanität. Über philosophische und politische Manifestationen von Modernität*, Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 1978, 360 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 809-810
1199. SCHAFF, ADAM, *Istorie și adevăr*, trad. de AL. BOBOC și ION MIHAILESCU, București, Ed. Politică, 1982, 372 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 556
1200. SCHLUCHTER, WOLFGANG, *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus. Eine Analyse von Mar Webers Gesellschaftsgeschichte*, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1979, XII+280 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 817
1201. SCHRAMM, GOTTFRED, *Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend n. Chr.*, Stuttgart, 1991, 467 p.+6 hărți (Ion Ioniță). XIX (1982), p. 743-749
1202. SCHULIN, ERNST, *Traditionskritik und Rekonstruktionsversuch. Studien zur Entwicklung von Geschichtswissenschaft und historischem Denken*, Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht, 1979, 299 p. (Al. Zub). XVII (1980), p. 840-841
1203. SCHULIN, ERNST, *Walter Rathenau. Repräsentant, Kritiker und Opfer seiner Zeit*, Göttingen-Zürich-Frankfurt, Musterschmidt Verlag, 1979, 140 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 572

1204. *La SCIENCE historique dans les pays socialistes (Questions d'historiographie)*, Moscou, 1980, 172 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 804
1205. *La SCIENCE historique en Union Soviétique. Nouvelles recherches*, Moscou, 1980, 200 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 804-805
1206. *Sciences sociales*, Moscou, 3/1980, 336 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 805
1207. *Science and Technology: Humanism and Progress. Soviet Studies of the History of Science*, vol. I-II, Moscow, 1981, 202+181 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 836-837
1208. *Scriseri literare inedite (1820-1850)*, alese, publicate, adnotate și comentate de PAUL CORNEA, ANDREI NESTORESCU și PETRE COSTINESCU, București, Ed. „Minerva”, 1981, 317 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 777
1209. *Scrisori către Ion Bianu*, ediție de MARIETA CROICU și PETRU CROICU, vol. IV, București, Ed. „Minerva”, 1978, 403 p. (Al. Zub). XVI (1979), p. 647-648
1210. *Scrisori către Ion Bianu*, ediție de MARIETA CROICU și PETRU CROICU, vol. V, București, Ed. „Minerva”, 1980, 513 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 791
1211. *Scrisori către Ovid Densusianu*, vol. I, ediție îngrijită, introducere, note, tabel cronologic și indici de LIVIU ONU, ILEANA VIRTOSU și MARIA RAFAILA, sub redacția lui LIVIU ONU, București, Ed. „Minerva”, 1979, 384 p. (Ștefan Lemny). XVII (1980), p. 781
1212. *Scrisori către Ovid Densusianu*, vol. II, ediție îngrijită, introducere, note, tabel cronologic și indici de LIVIU ONU, ILEANA VIRTOSU și MARIA RAFAILA, București, Ed. „Minerva”, 1981, IX+299 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 779
1213. *Scrisori către G. Ibrăileanu*, IV, ediție îngrijită de MIHAI BORDEIANU, București, Ed. „Minerva”, 1982, VII+333 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 516
1214. *Scrisori către N. Iorga*, II, (1912-1912), ediție îngrijită de BARBU THEODORESCU, București, Ed. „Minerva”, 1979, 646 p. (Al. Zub). XVII (1980), p. 782
1215. *Scrisori către Camil Petrescu*, vol. I, ediție îngrijită, prefață, note și indice de FLORICA ICHIM, București, Ed. „Minerva”, 1981, XII+323 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 779
1216. SCURTU, IOAN, *Din viața politică a României. Intemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)*, București, Ed. „Litera”, 1975, 198 p. (Gh. I. Florescu). XIV (1977), p. 683-684
1217. SCURTU, IOAN, *Viața politică din România de la Marea Unire din 1918 la revoluția de eliberare socială și națională din august 1944*, București, Ed. „Albatros”, 1982, 336 p. (Gh. I. Florescu). XX (1983), p. 469-470
1218. SCURTU, IOAN (coordonator), IONESCU, GH. Z., POPESCU, EUFROSINA, SMARCEA, DOINA, *Istoria României între anii 1918 și 1944. Culegere de documente*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1982, 528 p. (Gh. I. Florescu). XX (1983), p. 470-472
1219. SEFTIU, ILIE, CĂRTĂNA, IULIAN, *România și problema strimtoriilor*, București, Ed. Științifică, 1974, 431 p. (Gh. Buzatu). XII (1975), p. 329-331
1220. *Seminar : Geschichte und Theorie. Umriss einer Historik*, hrsg. von HANS MICHAEL BAUMGARTEN und JORN RÜSEN, Suhrkamp Verlag, 1976, 403 p. (Sorin Chițanu). XIX (1982), p. 834
1221. *Seminar : Philosophische Hermeneutik*, hrsg. von HANS-GEORG GADAMER und GOTTFRIED BOEHM, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1979, 339 p. (Sorin Chițanu). XIX (1982), p. 834-835
1222. SICHERMAN, BARBARA, ș.a., *Recent United States Scholarship on the History of Women. A report presented at the XV International Congress of Historical Sciences*, Bucharest, Romania, 1980, 56 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 807
1223. SIEVERS, LEO, *Deutsche und Russen. Tausend Jahre gemeinsame Geschichte*, Hamburg, Verlag Gruner+Jahr., 1980, 320 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 844
1224. SIMONESCULE, DAN, *Curs de teoria bibliografiei. 1. Introducere în bibliografie și tehnică ei ; 2. Bibliografie generală*, București, 1976, 184 p. (Iosif E. Naghiu). XV (1978), p. 593-595
1225. SIMION, A., *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940-lanuarie 1941*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1976, 327 p. (Gh. I. Florescu). XIV (1977), p. 686-687
1226. SIMION, A., *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din August 1944*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1979, 510 p. (Gh. Buzatu). XVIII (1981), p. 798
1227. SIMIONESCU, PAUL, CERNOVODEANU, PAUL, *Cetatea de scaun a Bucureștilor*, București, Ed. „Albatros”, 1976, 118 p. (I. Caproșu). XIV (1977), p. 661-662
1228. SIPOLS, V. I., *Vnesheea politika Sovetskogo Soiuza, 1933-1935 g. g.*, Moskva, Izd. „Nauka”, 1980, 391 p. (Gh. Buzatu). XX (1983), p. 499-500
1229. SIRBU, ION, *Istoria lui Mihai vodă Viteazul, domnul Țării Românești*, ediție îngrijită de DAMASCHIN MIOC, cuvânt înainte de ȘTEFAN ȘTEFANESCU, Timișoara, Ed. „Facla”, 1976, 565 p.+30 fig. (I. Toderășcu). XIV (1977), p. 613-615
1230. SLAVICI, IOAN, *Opere*, X. text ales și stabilit de C. MOHANU, note și indici de D. VĂTĂMANIUC, București, Ed. „Minerva”, 1981, 1021 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 820
1231. SNYDER, LOUIS L. (ed.), *Encyclopedia of the Third Reich*, New York, McGraw, Hill Book Co., 1976, 410 p. (J. Bendtler). XV (1978), p. 669-670
1232. *Societatea românească la 1877. Memorii ale unor luptători*, Antologie, studiu introductiv, note și comentarii de VALERIU RAPEANU, București, Ed. Militară, 1977, 263 p. (C. Cărmădaru). XV (1978), p. 572-573
1233. *Sociologia contemporană. Probleme de sociologie a culturii. Cercetare bibliografică*, București, B.C.U., 1979, VII+238 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 821-822
1234. SONEA, EMLIA, SONEA, GAVRILĂ, *Viața economică și politică a României, 1933-1938*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1978, 332 p. (Gh. I. Florescu). XVI (1979), p. 655
1235. SOURDEL, DOMINIQUE și SOURDEL-THOMINE, JANINE, *Civilizația islamului clasic*, traducere de EUGEN FILOTTI, vol. I-III, București, Ed. „Meridiane”, 1975, 332+260+288 p.+ilustr. (Ștefan Lemny). XIV (1977), p. 688-689

1236. *Sovetskaia istoriografiia Kievskoi Rusi*, otv. red. V. V. MAVRODIN, Izd. „Nauka“, Lenin-grad, 1978, 280 str. (Alexandru Andronic). XVI (1979), p. 576-579
1237. SPERL, RICHARD (red.), *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung*, 6, Berlin, Institut für Marxismus-Leninismus, 1980, 221 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 817
1238. SPINEI, VICTOR, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 384 p.+58 fig. (L. Șimanschi). XX (1983), p. 528-529
1239. STAHL, HENRI H., *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributare*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, 196 p. (L. Șimanschi). XVIII (1981), p. 751-753
1240. STAHL, HENRI H., *Amintiri și gînduri...*, București, Ed. „Minerva“, 1981, 426 p. (Mihai Vatau). XIX (1982), p. 826-827
1241. *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, volum îngrijit de N. EDROIU, A. RĂDUȚIU, P. TEODOR, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia“, 1982, 418 p. (I. Saizu). XX (1983), p. 445-446
1242. STANESCU, M. C., *Depun mărturie în fața istoriei*, Iași, Ed. „Junimea“, 1977, 192 p. (Gh. I. Florescu). XV (1978), p. 662
1243. STANESCU, MARIN C., *Mișcarea muncitorească din România în anii 1924-1928*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 295 p. (I. Saizu). XIX (1982), p. 808-809
1244. STEPHANI, CLAUS, *Brfragte Wege. Zipser. Texte aus der Südbukowina*, București, Ed. „Kriterion“, 1975, 239 p. (Sorin Chițanu). XIII (1976), p. 444-445
1245. STEPHANI, CLAUS, *Zipser Volkszählungen aus der Maramuresch, der Südbukowina und dem Nösner Land*, Bukarest, „Kriterion“ Verlag, 1981, 282 p. (Sorin Chițanu). XX (1983), p. 517
1246. STOICA DE HATEG, NICOLAE, *Mehadier Chronik*, herausgegeben, eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von DAMASCHIN MIOC und ADOLF ARMBRUSTER, Bukarest, „Kriterion“ Verlag, 1980, 263 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 770
1247. STOICA DE HATEG, NICOLAE, *Cronica Banatului*, studiu introductiv, ediție, glosar și indice de DAMASCHIN MIOC, ediția a II-a, revăzută, Timișoara, Ed. „Facila“, 1981, 372 p. (Ștefan Lemny). XIX (1982), p. 770-771
1248. STOICESCU, NICOLAE, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, 984 p. (I. Caproșu). XII (1975), p. 341-342
1249. STOICESCU, N., *Vlad Tepeș*, București, Ed. Militară, 1979, 197 p. (Ștefan S. Gorovei). XVII (1980), p. 789-792
1250. STOICESCU, NICOLAE, *Continuitatea românilor*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981, 246 p. (Ștefan S. Gorovei). XVIII (1981), p. 768-769
1251. STOICESCU, NICOLAE, MOISESCU, CRISTIAN, *Tîrgoviștea și monumentele sale*, București, 1976, 324 p. (I. Caproșu). XIV (1977), p. 661
1252. STOICESCU, NICOLAE, TUCA, FLORIAN, *1330 Posada*, București, Ed. Militară, 1980, 202 p. (Constantin Burac). XVIII (1981), p. 770-771
1253. STRABON, *Geografia*, vol. I. Studiu introductiv, traducere, note introductive, note și indice de FELICIA VANT-ȘTEF, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, f. a., 744 p.+3 hărți; vol. II. Traducere, note introductive, note și indice de FELICIA VANT-ȘTEF, București, Ed. Științifică, f. a., 866 p.+3 hărți (N. Toderascu). XIV (1977), p. 636-637
1254. STRATAN, IOAN, MUNTEAN, VASILE, *Monumente istorice bisericești din Lugoj, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului*, 1981, 227 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 812
1255. STRICKRODT, GEORG, *Zeitalterprägung und Standortbestimmung des personalen und des politischen Bewusstseins*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1979, VIII+168 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 809
1256. STUCKI, P. A., *La vie spirituelle de l'individu et le langage doctrinal*, Neuchâtel, Éditions de la Baconnière, 1974, 179 p. (Al. Zub). XII (1975), p. 339
1257. *Studia Aegyptiaca*, III, Budapest, 1977, 191 p. (Miron Chiho). XVIII (1981), p. 823-824
1258. *Studii și cercetări de istorie buzotână*, Buzău, 1973, 152 p. (I. Saizu). XI (1974), p. 366-367
1259. *Studii istorice sud-est europene*, vol. I, Culegere îngrijită de EUGEN STANESCU, București, 1974, 214 p. (Paul Mihail). XII (1975), p. 352-354
- 1260-1260 a. *Studii de istorie a naționalităților din România și a înfrîntirilor lor cu națiunea română. Naționalitatea maghiară*, vol. I, București, Ed. Politică, 1976, 398 p.; *Naționalitatea germană*, vol. I, București, Ed. Politică, 1976, 300 p. (Ștefan Lemny). XIV (1977), p. 656-657
1261. *Studii și materiale de istorie medie*, vol. VI, București, Ed. Academiei R.S.R., 1973, 446 p. (I. Caproșu). XII (1975), p. 349
1262. *Studii și materiale de istorie medie*, vol. VII, București, Ed. Academiei R.S.R., 1974, 425 p. (I. Caproșu). XII (1975), p. 350
1263. *Studii și materiale de istorie medie*, vol. VIII, București, Ed. Academiei R.S.R., 1975, 257 p. (I. Caproșu). XIII (1976), p. 448
1264. *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. IV (redactori responsabili: N. ADĂNÎLOAIE și DAN BERINDEI, București, Ed. Academiei R.S.R., 1973, 462 p. (Adrian Macovei). XI (1974), p. 329-333
1265. *Studii privind istoria Aradului* (coordonate de EUGEN GLÜCK), București, Ed. Politică, 1980, 265 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 758
1266. STUCKRATH, JÖRN, *Historische Rezeptionsforschung. Ein kritischer Versuch zu ihrer Geschichte und Theorie*, Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1979, 152 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 819
1267. *Subjekt der Geschichte. Theorien gesellschaftlicher Veränderung*, hrsg. von MANFRED KAHN u. HANS JÖRG SANDÜHLER, Köln, Pahl-Rugenstein, 1980, 294 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 831
1268. *Sub semnul lui Chi. Omagiu academicianului Ștefan Pascu*, Cluj, Centrul de multiplicare al Universității „Babeș-Bolyai“, 1974, 637 p. (I. Caproșu). XII (1975), p. 340-341
1269. SUCEVEANU, ALEXANDRU, *Viața economică în Dobrogea română. Secolele I-III e. n.*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1977, 177 p.+3 hărți (Costel Chițiac). XV (1978), p. 600-602

1270. SUCIU, I. D., *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1977, 313 p. (Al. Zub). XVI (1979), p. 631
1271. SUCIU, I. D., *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, Timișoara, Ed. „Facila”, 1980, 188 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 794-795
1272. SUCIU, I. D., NICULESCU, DOINA, ȚIGU, VIOREL GH., *Catedrala Mitropoliei Banatului*, cu o precuvintare de Nicolae [Corneanu], Mitropolitul Banatului, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1979, 196 p. (Al. Zub). XVII (1980), p. 823
1273. *Sylloge nummorum graecorum. Deutschland. Sammlung v. Aulock. Index*, Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Institut, Gebr. Mann Verlag, 1981, 268 p.+12 tabele (Virgil Mihăilescu-Birliba). XX (1983), p. 482-483
1274. ȘANDRU, NECULAI, *Sub zodia zimbriului*, București, Ed. „Albatros”, 1976, 232 p.+ilustr. (Ștefan Lemny). XIV (1977), p. 608-609
1275. ȘANDRU, D., *Reforma agrară din 1921 în România*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1975, 358 p. (I. Agrigoroaiei). XIII (1976), p. 421-423
1276. ȘERBAN, GEO, *Ispita istoriei. Investigații, precizări, demersuri metodologice*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, 309 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 784
1277. ȘORA, GHEORGHE, *Vasile Goldiș, militant pentru desăvârșirea idealului național : 1 decembrie 1918*, Timișoara, Ed. „Facila”, 1980, 275 p. (Ștefan Lemny). XVIII (1981), p. 796-797
1278. ȘOTROPA, VALERIU, *Proiecțiile de constituție, programele de reformă și petițiile de drepturi din Țările Române în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 306 p. (Gh. Platon). XIV (1977), p. 619-622
1279. ȘTEFAN, I. M., FIROIU, V., *Sub semnul Minervei*, București, Ed. Politică, 1975, 285 p. (Gh. I. Florescu). XIV (1977), p. 658
1280. ȘTEFAN, I. M., NICOLAU, EDMOND, *Scurtă istorie a creației științifice și tehnice românești*, București, Ed. „Albatros”, 1981, 287 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 787
1281. ȘTEFANESCU, I. D., *Arta veche a Banatului. Arhitectura, picturile murale, icoanele*, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1981, 168 p.+1 hartă (Al. Zub). XIX (1982), p. 811-812
1282. ȘTEFANESCU, I. D., *Arta feudală a Țărilor Române. Pictura murală și icoanele de la origini pînă în secolul al XIX-lea*, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1981, 272 p.+ilustr. (Al. Zub). XX (1983), p. 550
1283. ȘTEFANESCU, ȘTEFAN, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Ed. „Facila”, Timișoara, 1974, 171 p. (I. Caproșu). XII (1975), p. 347-348
1284. ȘTEFANESCU, ȘTEFAN (coordonator științific), *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1978, 471 p. (M. Cojocariu). XVI (1979), p. 550-553
1285. *Știința în Bucovina. Ghid bibliobibliografic*, [Intocmit de] I. PANZARU și PETRU FROICU, I. Suceava, 1982, 207 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 508
1286. ȘUȚA, ION, *Infanteria română. Contribuții la istoricul armei*, vol. I, *De la începuturi pînă la primul război mondial*, București, Ed. Militară, 1977, 278 p. (Ștefan Lemny). XV (1978), p. 550-551
1287. TANASE, MICHEL, *Villes neuves en Transylvanie entre les XII-XIII-e siècles ? Un exemple à contrario : la ville de Mediasch à travers l'analyse morphologique de son parcellaire*, Paris, 1981, 308 p. multipl. (Nistor Ciocan). XX (1983), p. 551
1288. TAYLOR, A.J.P., *The Origins of the Second World War*, Second Edition with a Reply to Critics, New York, Fawcett Premier (1979), XI+304 p. (Gh. Buzatu). XIX (1982), p. 862-863
1289. TEOCTIST, MITROPOLITUL MOLDOVEI ȘI SUCEVEI, *În slujba ortodoxiei românești, a năzuințelor de unitate națională și afirmare a culturii române. Mitropolitul Iacob Putneanul, 1719-1778, Mănăstirea Neamț*, 1978, 128 p. (Al. Zub). XVII (1980), p. 808-809
1290. TEODOR, DAN GH., *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-VI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, Ed. „Junimea”, 1978, 160 p.+64 figuri (Alexandru Andronic). XVI (1979), p. 566-573
1291. TEODOR, DAN GH., *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI e.n.*, Iași, 1981, Ed. „Junimea”, 120 p.+8 pl. (Virgil Mihăilescu-Birliba). XIX (1982), p. 863-864
1292. *Teorie și metodă în istoriografia română 1965-1979. Bibliografie selectivă adnotată. (Théorie et méthode dans l'historiographie roumaine, 1965-1979. Bibliographie sélective annotée)*, București, 1980, XXXVI+134 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 739
1293. *Teorie rozvoje vědy. (Theory of Science Development)*, Praha, V, 1981, nr. 4, 161 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 833
- 1294-1294 a b. TERNON, YVES, HELMAN, SOCRATE, *Histoire de la Médecine S.S. ou le mythe du racisme biologique*, Casterman, 1971, 223 p.; idem, *Les massacres des alliés. Des théoriciens nazis aux praticiens S.S.*, Casterman, 1971, 269 p.; idem, *Les médecins allemands et le national-socialisme. Les métamorphoses du darwinisme*, Casterman, 1972, 218 p. (J. Benditer). XII (1975), p. 335-336
1295. *Terra Nostra*. Culegere de materiale privind istoria agrară a României, Ministerul Agriculturii, Industriei Alimentare și Apelor, vol. III, București, 1973 (sub redacția lui EUGEN MEWES), 486 p. (D. Șandru). XI (1974), p. 346-350
1296. *Texte din gîndirea social-politică progresistă românească (1900-1944)*, Ediție îngrijită și prefață de MIRCEA MACIU, București, Ed. „Albatros”, 1979, vol. I, 227 p.; vol. II, 417 p. (Ștefan S. Gorovei). XVII (1980), p. 780-781
1297. *Texte românești din secolul al XVI-lea. I. Catchismul lui Coresi ; II. Pravila lui Coresi ; III. Fragmentul Toderescu ; IV. Glosele Bogdan ; V. Prefețe și epiloguri*. Ediții critice de EMANUELA BUZA, GHEORGHE CHIVU, MAGDALENA GEORGESCU, ION GHEȚIE, ALEXANDRA ROMAN MORARU, FLORENTINA ZGARAON. Coordonator ION

GHEȚIE, București, Ed. Academiei R.S.R., 1982, 638 p. (Nistor Ciocan).

1298. THEODORESCU, BARBU, *Nicolae Iorga. 1871-1940, I, [bibliografie]*, București, Ed. Științifică și Ed. Militară, 1976, 576 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 510-511
1299. THEODORESCU, RAZVAN, *Itinerarii medievale*, București, Ed. „Meridiane”, 1979, 196 p.+34 ilustr. (D. Petrache-Lemny). XIV (1977), p. 681-682
1300. THEODORESCU, RAZVAN, *Istoria vădută de aproape*, București, Ed. „Sport-Turism”, 1980, 150 p.+ilustr. (Ștefan S. Gorovei). XVII (1980), p. 803-804
1301. THOMAS, MARIN, DE VRIES, GERD, *DuMont's Künstler Lexikon von 1945 bis zur Gegenwart*, 3. Aufl., Köln, DuMont Buchverlag, 1981, 350 p.+270 ilustr. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 761-762
1302. THOMSON, DAVID, *World History from 1914 to 1968*, Third Edition, London-Oxford-New York, Oxford University Press, 1976, 166 p. (Gh. Buzatu). XX (1983), p. 561
1303. *Thraco-Dacia. Recueil d'études à l'occasion du II-e Congrès International de Thracologie*, București, 1976, 351 p. (Silvia Teodor). XIV (1977), p. 694-695
1304. THÜRKAUF, MAX, *Technomanie — die Todeskrankheit des Materialismus. Ursachen und Konsequenzen der technologischen Masslosigkeiten unserer Zeit*, 2. Aufl. Schaffhausen, Novallis Verlag AG, 1980, 241 p. (Al. Zub). XVII (1981), p. 813
1305. TIHVINSKIĬ, S. L. (red.), *Sovetskaja istoriografija nauka v 1975-1979 gg.* Moskva, Izd. „Nauka”, 1980, 387 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 805
1306. Titulescu — *notre contemporain*, Avant-propos de ȘTEFAN ANDREI, Ministre des Affaires Étrangères de la République Socialiste de Roumanie, Paris, Éditions Nagel, 1982, 223 p. (Gh. Buzatu). XX (1983), p. 548
1307. Titulescu și strategia păcii. Cuvânt înainte de MIHNEA GHEORGHIU, coordonator GH. BUZATU, Iași, Ed. „Junimea”, 1982, 502 p.+32 ilustr. (Dumitru D. Rusu). XX (1983), p. 473-475
1308. TITZE, HANS, *Identitätsphilosophie heute bei Schelling*, meisenheim am Glan, Verlag von Anton Hain, 1979, 118 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 810-811
1309. TOCILESCU, GRIGORE G., ȚAPU, CRISTEA N., *Materialuri folcloristice, I*, ediție critică și studiu introductiv de IORDAN DATCU, București, Ed. „Minerva”, 1980, XLIV+449 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 763
1310. TOCILESCU, GRIGORE G., ȚAPU, CRISTEA N., *Materialuri folcloristice, II-III*, ediție critică și studiu introductiv de IORDAN DATCU, București, Ed. „Minerva”, 1981, 409 p.+342 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 813
1311. TODIȚA, DAMIAN, *Pătrașcu cel Tânăr, fiul lui Mihai Viteazul*, Ed. „Albatros”, București, 1982, 134 p. (Ștefan S. Gorovei). XX (1983), p. 532
1312. TODORAN, EUGEN, M. Eminescu — *epopeea română*, Iași, Ed. „Junimea”, 1981, 400 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 822
1313. TOMA, GHEORGHE, *Permanențe filosofice românești. Studii și eseuri*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1979, 233 p. (Al. Zub). XVII (1980), p. 767
1314. TONK, SANDOR, *Erdélyiek egyetem járása a középkorban (Universitári transzlúdeni din evul mediu)*, București, Ed. „Kriterion”, 1979, 397 p. (Széll Erzsébet). XIX (1982), p. 699-700
1315. TOPOLSKI, JERZY, *Metodologia della ricerca storica*, Bologna, Società editrice Il Mulino, 1975, 794 p. (Al. Zub). XIV (1977), p. 635
1316. TREPPER, LEOPOLD, *Le grand jeu*, Paris, Édition Albin Michel, 1975, 418 p. (Gh. Buzatu). XIV (1977), p. 700
1317. *Trésors monétaires*, Bibliothèque Nationale, III, Paris, 1981, 116 p.+XXXVII pl. (Virg!! Mihăilescu-Birliba). XX (1983), p. 483-484
1318. TRAVELYN, GEORGE MACAULAY, *Précis d'histoire de l'Angleterre dès origines à nos jours*, Edition française, Paris, Payot, 1972, 517 p. (N. Corivan). XI (1974), p. 362-363
1319. TRAVELYN, G. M., *English Social History (A Survey of Six Centuries to Queen Victoria)*, Penguin Books, Ltd., 1980, 599 p.+Maps+Index (Gabriel Bădrău). XX (1983), p. 493-494
1320. TREVOR-ROPER, H. R. (ed.), *Hitler's War Directives, 1939-1945*, 4-th Printing, London and Sydney, Pan Books, 1978, 319 p. (Gh. Buzatu). XIX (1982), p. 863
1321. TREVOR-ROPER, H. R., *The Last Days of Hitler*, Third Edition, Tenth Printing With a New Preface by the Author, New York, Collier Books/London, Collier Macmillan Publishers, 1979, 318 p. (Gh. Buzatu). XIX (1982), p. 864
1322. TRITEANU, MIHAIL, *Luceafărul, 1902-1920, Indice bibliografic analitic*, București, Ed. Enciclopedică Română, 1972, 374 p. (Al. Zub). XII (1975), p. 374-375
1323. TRITEANU, STELA RAFILA și POPOVICI, MIRCEA, *Revista de pedagogie 1952-1979* (Indice bibliografic analitic și selectiv, Cluj-Napoca (Biblioteca Centrală Universitară), 1982, 444 p. multipl. (Ștefan Lemny). XX (1983), p. 506
1324. TUCA, FLORIAN, *Monumentele neamului*, București, Ed. Militară, 1977, 193 p. (C. Cărmădaru). XV (1978), p. 657-658
1325. TUCA, FLORIAN, *Triunghiul eroic. Mărăștii, Mărășești, Oituz*, Iași, Ed. „Junimea”, 1977, 160 p. (Gh. I. Florescu). XV (1978), p. 658-659
1326. TUDORAN, GEORGETA, *Socialiști români în confruntări politice, 1918-1921*, Iași, Ed. „Junimea”, 1982, 307 p. (I. Saizu). XX (1983), p. 544

1327. TUFESCU, VICTOR, *Oameni din Carpați*, București, Ed. „Sport-Turism”, 1982, 206 p. (Ion Toderașcu). XX (1983), p. 520
1328. TURCZYNSKI, EMANUEL, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, Pädagogischer Verlag, Schwann, 1976, XI+323 p.+4 hărți (Al. Zub). XVI (1979), p. 633-634
1329. Țara Moșilor. Studii, articole, comunicări, I, Abrud, 1974, 212 p.; II, Alba Iulia, 1977, 272 p. (Nicolae Bocșan). XV (1978), p. 612-613
1330. UNGUREANU, AL., *Orașele din Moldova. Studiu de geografie economică*, București. Ed. Academiei R.S.R., 1980, 164 p.+8 hărți (Constantin Burac). XVIII (1981), p. 762
1331. UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA, INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ, *Studii de onomastică*, III, volum îngrijit de IOAN PATRUT, EUGEN PAVEL, ION ROȘIANU, AUGUSTIN POP ȘI GABRIEL VASILIU, Cluj-Napoca, 1982, 408 p. multipl. (L. Ștănescu). XX (1983), p. 523-524
1332. URBAN, GEORGE, *Gespräche mit Zeitgenossen. Acht Dispute über Geschichte*, Weinheim u. Basel, Beltz Verlag, 1982, 280 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 559
1333. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, begründet von FRANZ ZIMMERMANN*, Fünfter Band, 1438-1457, Nummer 2300-3098, mit. 9. Tafeln, bearbeitet von GUSTAV GÜNDISCH, 1975, Böhlau Verlag, Köln-Wien <si> Ed. Academiei R.S.R., București, LX+638 p. (Const. A. Stoide). XIII (1976), p. 391-394
1334. URSU, N. A., *Un cărturar puțin cunoscut de la mijlocul secolului al XVII-lea: Danil Andrean Panoneanu*, în „Cronica”, XVI, 43 (821), 23.X.1981, p. 5 și 8 (Ștefan S. Gorovei). XX (1983), p. 532-533
1335. URSU, N. A., *Teodosie VestemEANUL, adevăratul autor al Istoriei Țării Rumânești, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Cronica”, XVII, 32 (862), 6.VIII.1982, p. 5 și 8 și 33 (863), 13.VIII.1982, p. 5 și 8 (Ștefan S. Gorovei). XX (1983), p. 532-533
1336. VAIDA, MIRCEA, *Ion Budai-Deleanu*, București, Ed. „Albatros”, 1977, 172 p. (M. Cojocariu). XV (1978), p. 642-643
1337. VALOTA-CAVALLOTTI, BIANCA, *Nicola Iorga fra storia e politica: per la costruzione della Grande Romania*, în „Rivista Storica Italiana”, Napoli, LXXXVI, 1974, fasc. III, p. 497-556 (Al. Zub). XII (1975), p. 382
1338. VALOTA-CAVALLOTTI, BIANCA, *Nicola Iorga*, Napoli, Guida Editori, 1977, 312 p. (Al. Zub). XVI (1979), p. 651-653
1339. VALOTA-CAVALLOTTI, BIANCA, *Democrazia e socialismo nell'Europa di Versailles*, Estratto da „Nuovo Rivista Storica”, anno LXII, fasc. I-II, 1978, p. 210-225 (Al. Zub). XVIII (1981), p. 818
1340. VARGA, E., *Egyiptomi kislátás. Vezető*, Budapest, 1979, 91 p.+59 pl. (Miron Cihó). XIX (1982), p. 840-841
1341. VASILESCU, VERONICA, TINCULESCU-DUCA, DOINA, *Catalogul documentelor moldovenesti din Direcția Arhivelor Centrale*, vol. V, 1701-1720, București, 1974, 656 p. (I. Caproșu). XII (1975), p. 357
1342. *Vaslui, Ștefan cel Mare, 1475*, Vaslui, 1975, 125 p. (Gh. Pungă). XIII (1976), p. 445-446
1343. VACAREȘTI, POETII (IANACHE, ALECU ȘI NICOLAE), *Opere*, ediție critică, studiu introductiv, note, glosar, bibliografie și indice de CORNEL CRISTOIU, București, Ed. „Minerva”, 1982, 509 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 512-513
1344. VATAMANU, ADRIAN, *Logofătul Gavril Trotușan*, în „Carpica”, X, 1978, p. 303-322, (Ștefan S. Gorovei). XVII (1980), p. 734-737
1345. VATAȘIANU, VIRGIL, *Pictura murală din nordul Moldovei*, București, Ed. „Meridiane”, 37 p.+XIX pl. alb-negru și 110 color hors-texte (Ion I. Solcanu). XII (1975), p. 348-349
1346. VARGOLICI, TEODOR, *Ecourile literare ale cuceririi independenței naționale*, București, Ed. „Eminescu”, 1976, 301 p. (Al. Zub). XIV (1977), p. 680-681
1347. VELCIU, D., *Miron Costin*, București, Ed. „Minerva”, 1973, 298 p. (Const. A. Stoide). XI (1974), p. 311-324
1348. VELCIU, DUMITRU, *Grigore Ureche*, București, Ed. „Minerva”, 1979, 422 p. (Ștefan S. Gorovei). XVII (1980), p. 737-740
1349. VELOUDIS, GEORG, *Das griechische Druck-und Verlagshaus „Glikits” in Venedig (1670-1854)*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1974, 170 p. (M. Bodinger). XIII (1976), p. 448-449
1350. VESA, VASILE, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea. 1900-1916*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1975, 209 p. (Irina Cojocaru). XIV (1977), p. 629-632
1351. VEYNE, PAUL, *Comment on écrit l'histoire, suivi de Foucault révolutionnaire l'histoire*, Paris, Editions du Seuil, 1979, 242 p. (Alexandru-Florin Platon). XVIII (1981), p. 691-694
1352. *Vittorul omenirii în constituția contemporană*, realizatorul ediției VICTOR ISAC, București, Ed. Politică, 1980, 472 p. (Ștefan Lemny). XVIII (1981), p. 749-750
1353. VITCU, DUMITRU, *Diplomații Unirii*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 250 p. (L. Boicu). XVII (1980), p. 811-812
1354. VLASOVA, L. V., *Moldavsko-pol'skie političeskie sviazi v poslednei četverti XVII - naceale XVIII vv.*, Kișinev, Ed. „Știința”, 1980, 134 p.+note+indice (Gabriel Bădărașu). XX (1983), p. 459-460

1355. VOLKL, EKKEHARD, *Das rumänische Fürstentum Moldau und die Ostslawen im 15. bis 17. Jahrhundert*, Wiesbaden, Verlag Otto Harrassowitz, 1975, 128 p. (Al. Zub) XIII (1976), p. 440
1356. VORNICESCU, NESTOR, *Contribuții aduse de slujitori bisericesti pentru independența de stat a României în anii 1877-1878*, Craiova Ed. Mitropoliei Olteniei, 1978, 196 p. + ilustr. (Al. Zub). XVI (1979), p. 647
1357. VORNICESCU, NESTOR, *Descătușarea*, 1821, Craiova, Ed. Mitropoliei Olteniei, 1981, 217 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 802
1358. VRANOUSSIS, L., *Rigas, un patriot grec din Principate*, traducere de ATANASIE PAPANU, București, Ed. „Eminescu”, 1980, 335 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 784-785
1359. VULCANESCU, ROMULUS (red.), *Introducere în etnologie*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 244 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 747-748
1360. VULPE, RADU, *Studia thracologica*, Ed. Academiei R.S.R., 1976, 336 p. (Silvia Teodor). XIV (1977), p. 646-649
1361. WAGNER, ERNST, *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*, Einführung in die historische Statistik des Landes, Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1977, X+526 p. (Studia Transylvanica, 4) (Al. Zub). XVII (1980), p. 807-808
1362. WELLNER, KLAUS, *Der offenbare und der versteckte Nihilismus*, Stuttgart, Hochschulverlag, 1978, 129 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 816
1363. *Weltherrschaft im Visier. Dokumente zu den Europa- und Weltherrschafts plänen des deutschen Imperialismus von der Jahrhundertwende bis Mai 1945*, hrsg. von WOLFGANG SCHUMANN und LUDWIG NESTLER, Berlin, VEB, Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1975, 406 p. (J. Benditer). XIV (1977), p. 692-694
1364. *Wendepunkte deutscher Geschichte 1848-1945*, hrsg. von CAROLA STERN und HEINRICH AUGUST WINKLER, Frankfurt am Main, Fischer Verlag, 1979, 200 p. (Al. Zub). XVII (1980), p. 837
1365. WERTSMAN, VLADIMIR, *The Romanians in America and Canada. A Guide to Information Sources*, Detroit, Gale Research Company, f.a., XVI+164 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 800
1366. WERTSMAN, VLADIMIR, *The Romanians in America and Canada. A Guide to Information Sources*, Detroit, Gale Research Company, 1980, 164 p. (D. Șandru). XIX (1982), p. 768-769
1367. WILLAUME, JULIUSZ, *Epoka nowożytna w dziejopisarstwie polskim i powszechnym (Epoca modernă în istoriografia polonă și universală)*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin, 1979, 279 p. (Veniamin Clobanau). XVII (1980), p. 835
1368. WIMMER, FRANZ MARTIN, *Verstehen, Beschreiben, Erklären. Zur Problematik geschichtlicher Ereignisse*, Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 1978, 231 p. (Al. Zub). XVII (1980), p. 839-840
1369. WOODWARD, SIR LLEWELLYN, *British Foreign Policy in the Second World War*, volume III, London, H.M.S.O., 1971, 620 p. (Gh. Buzatu). XIII (1976), p. 467-468
1370. WORMSER, MICHEL D. (ed.), *The Middle East*, 5th Edition, Washington, D. C., Congressional Quarterly Inc., 1981, 275 p. (Gh. Buzatu). XX (1983), p. 573
1371. ZACH, KRISTA, *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewusstsein im 15. bis 18. Jahrhundert*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1977, 234 p. (Andrei Corbea). XVI (1979), p. 584-587
1372. ZAGORUL'SKIJ, E. M., *Voznikovenie Minska*, Minsk, Ed. Universitatea de Stat Bielorusă „V. I. Lenin”, 358 p. (Al. Andronic, R. Popovici). XX (1983), p. 489-490
1373. ZAHARIA, DUMITRU, CHIRACESCU, EMILIA, CĂRMĂNDARU, CORNELIU, *Colecția de documente de la Arhivele Statului Bacău (1424-1848)*, București, 1976, 388 p. (I. Caproșu). XIV (1977), p. 607
1374. ZAHARIA, GH., BOTORAN, C., *Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic, 1919-1939*, București, Ed. Militară, 1981, 466 p. (V. F. Dobrinescu). XX (1983), p. 544
1375. ZAHARIA, GH., VAJDA, L., s.a., *Rezistența antifascistă în partea de nord a Transilvaniei (septembrie 1940 - octombrie 1944)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1974, 254 p. (Gh. Iacob). XIII (1976), p. 426-428
1376. *Zădăul pe treptele istoriei*, (Zăldău, 1974), 112 p. (I. Caproșu). XII (1975), p. 352
1377. ZALIS, HENRI, s.a., *Romantismul în literatura română. Cercetare bibliografică*, București (Biblioteca Centrală Universitară), 1981, XV + 347 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 768
1378. ZAMAROVSKY, V., *La început a fost Sumerul*, București, Ed. „Albatros”, 1981, 271 p. + 4 pl. color (Miron Chio). XIX (1982), p. 840
1379. ZAMFIRESCU, DAN, *Via magna*, București, Ed. „Eminescu”, 1979, 296 p. (Ștefan Lemny). XVII (1980), p. 772-773
1380. ZAMFIRESCU, DAN, *Contribuții la istoria literaturii române vechi*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981 461 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 783
1381. ZAMFIRESCU, DAN, N. Iorga, *Etape către o monografie*, București, Ed. „Eminescu”, 1981, 185 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 823
1382. ZAMFIRESCU, ION, *Teatrul european în secolul luminilor*, București, Ed. „Eminescu”, 1981, 304 p. (Ștefan Lemny). XIX (1982), p. 853
1383. ZAMFIRESCU, I., CÂNDEA, V., MOGA, V., *Ateneul român*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1976, 253 p. + ilustr. (I. Caproșu). XIV (1977), p. 678-679
1384. ZANE, G., N. Bălcescu, *Opera, omul, epoca*, București, Ed. „Eminescu”, 1975, 415 p. (Al. Zub). XIII (1976), p. 452-453
1385. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, Berlin, 28. Jg. 1980. Sonderband: *Historische Forschungen in der DDR 1970-1980. Analysen und Berichte. Zum XV. Internationalen Historikerkongress in Bukarest*, 1980, 884 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 802

1386. ZIEGLER, JANET, *World War II : Books in English, 1945-65*, Compiled by.... Stanford. Hoover Institution Press (Stanford University - California), 1971, 223 p. (Gh. Buzatu). XIII (1976), p. 462
1387. ZORGBIBE, CHARLES, *La construction politique de l'Europe (1946-1976)*, Paris, PUF, 1978, 189 p. (Florin Platon). XVII (1980), p. 853
1388. ZOTSCHKEW, THEODOR D., *Strukturwandel in Wirtschaft und Gesellschaft Südosteuropas. Eine sozialökonomische und statistische Analyse anlässlich des 20. jährigen Bestehens der Südosteuropa-Gesellschaft*, München, 1972, 113 p. (Margot Hegemann). XII (1975), p. 337-339
1389. ZUB, AL., A. D. Xenopol, *biobibliografie*, București, Ed. Enciclopedică Română și Ed. Militară, 1973, 694 p. (I. Caproșu). XII (1975), p. 372-373
1390. ZUB, AL., *Kogălniceanu istoric*, Iași, Ed. „Junimea”, 1974, 852 p. (L. Boicu). XII (1975), p. 324-325
1391. ZUB, AL., *Vasile Pârvan, Efigia cărțurului*, Iași, Ed. „Junimea”, 1974, 492 p. (V. Cristian). XII (1975), p. 378-379
1892. ZUB, AL., *Vasile Pârvan, 1882-1927. Biobibliografie*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, Ed. Militară, 1975, LXXXIV + 400 p. + ilustr. (V. Cristian). XIII (1976), p. 457-458
1393. ZUB, AL., *Junimea. Implicații istoriografice. 1864-1885*, Iași, Ed. „Junimea”, 1976, 384 p. (I. Caproșu). XIV (1977), p. 677-678
1394. ZUB, AL., *A scrie și a face istorie (istoriografia română postpașoptistă)*, Iași, Ed. „Junimea”, 1961, 368 p. (Ștefan Lemny). XX (1983), p. 467-439

1395. *80 de ani de la înfăptuirea statului național unitar român. Culegere de articole*, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1978, 128 p. (Al. Zub). XVI (1979), p. 649-650
1396. *70 de ani de la răscoala din 1907. Culegere de studii*, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1977, 47 p. (Al. Zub). XVI (1979), p. 649
1397. *100 Years of American-Romanians Relations*, Edited by RADU FLORESCU, Roma, Ed. „Nagard”, 1982, 158 p. (Ștefan Lemny). XX (1983), p. 522
1398. 12. *Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften, München, 1974. Kongressbericht* (2 vol.), Stuttgart, 1978 (Ștefan S. Gorovei). XVI (1979), p. 621-622
1399. *XV-e Congrès International des Sciences Historiques, Bucarest, 10-17 août 1980. Rapports, I-III*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 714+806+407 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 801
1400. *XV-e Congrès International des Sciences Historiques, Bucarest, 10-17 août 1980. Actes, IV (1-2)*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1982, 1378 p.+ilustr. (Al. Zub). XX (1983), p. 555

REVISTA REVISTELOR

(Periodice românești și străine)

1401. „Acta Moldaviae Meridionalis”, Anuarul Muzeului Județean, I, Vaslui, 1979, 304 p. (C. Tofan). XVIII (1981), p. 754
1402. „Acta Moldaviae Meridionalis”, Anuarul Muzeului Județean, II, Vaslui, 1980, 542 p. (Ștefan S. Gorovei). XIX (1982), p. 867
1403. „Acta Musei Porolissensis”. Anuarul Muzeului de istorie și artă din Zalău, V, 1981, 833 p.; VI, 1982, 524 p. (Silviu Sanie). XX (1983), p. 575-576
1404. „Acta Poloniae Historica”, Warszawa, XLIII, 1981, 305 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 593
1405. „Acta Poloniae Historica”, Warszawa, XLIV, 1981, 287 p. (Veniamin Ciobanu). XX (1983), p. 595-596
1406. „Acta Regia. Annales Musei Stephani Regis”, XIV, Szekesfehervar, 1975, 384 p. (Silvia Teodor). XIV (1977), p. 640-642
1407. „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași (serie nouă), S. III, a. Istorie, t. XIX, 1973, fasc. 1-2, (Tudor Rădoi). XII (1975), p. 389-391
1408. „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași”, S. III, a. Istorie, t. XXVII, 1981, 144 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 576-577
1409. „Analele Universității București”, istorie, XXX, 1981, 164 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 869
1410. „Analele Universității București”, istorie, XXXI, 1982, 156 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 577
1411. „Annales. Economies. Sociétés. Civilisations”, Paris, XXXVI, 1981, 1-4, 722 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 863
1412. „Annales. Economies. Sociétés. Civilisations”, XXXVII, 1982, nr. 1-5 (Ștefan Lemny). XX (1983), p. 596
1413. „Annales de démographie historique”, Paris, 1979 (Ecaterina Negruți). XVII (1980), p. 869-871
1414. „Annales de démographie historique”, Paris, 1980 (Ecaterina Negruți). XIX (1982), p. 885-887
1415. „Annales historiques de la Révolution Française”, 1976, 48, nr. 225 (Pomplitu Teodor). XIV (1977), p. 706-708
1416. „Anuarul de folclor”, I, Cluj-Napoca, 1980, 264 p. (Ștefan S. Gorovei). XIX (1982), p. 868

1417. „Anuar de lingvistică și istorie literară“, Iași, t. XXVI, 1977–1978, 282 p.; t. XXVII, 1979–1980, 368 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 577–578
1418. „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca“, XIX, 1976, 434 p. (Ștefan Lemny). XIV (1977), p. 705–706
1419. „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca“, XXIII, 1980, 608 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 868–869
1420. „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca“, XXIV, 1981, 485 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 578–579
1421. „Arhivele Olteniei“, s. n., I, Craiova, 1981, 351 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 869
1422. „Banatica“, II, Reșița, 1973, 466 p.; III, 1975, 401 p. (Gh. I. Florescu). XIII (1976), p. 330–382
1423. „Banatica“, IV, Reșița, 1977, 523 p. (Gh. I. Florescu). XV (1978), p. 607
1424. „Buletinul Societății Numismatice Române“, anii LXX–LXXIV (1976–1980), nr. 124–128, București, 1981, 790 p. (Ștefan S. Gorovei). XIX (1982), p. 869–870
1425. „Bulletin de la Société d'Histoire Moderne“, Paris, LXXXI, 1982, 1–4. (Al. Zub). XX (1983), p. 596
1426. „Cahiers de civilisation médiévale, X-e–XII-e siècles“, Tome XXII (1979), nos. 1–4 (83–88) (Michaela Spinei). XVIII (1981), p. 837–840
1427. „Cahiers internationaux d'histoire économique et sociale“, Istituto italiano per la storia dei movimenti sociali e della structure sociali, Genève, Librairie Droz, vol. 1, 1972, 484 p. (D. Săndru). XII (1975), p. 391–392
1428. „Canadian-American Slavic Studies/Revue Canadienne-Américaine d'études slaves“, Arizona State University, XIV, 1980, 3, p. 307–448 (Al. Zub). XIX (1982), p. 887
1429. „Carpica“, VIII, Bacău, 1976, 355 p. (Ștefan S. Gorovei). XV (1978), p. 608–609
1430. „Carpica“, IX, Bacău, 1977, 216 p. (Gh. I. Florescu). XV (1978), p. 615–617
1431. „Carpica“, X, Bacău, 1978, 432 p. (Gh. I. Florescu). XVII (1980), p. 769–770
1432. „Carpica“, XIII, Bacău, 1981, 182 p. (Ștefan S. Gorovei). XIX (1982), p. 870
1433. „Cercetări istorice“ (serie nouă), IX–X, (1978–1979), Iași, 1980, 728 p. (Nistor Ciocan). XVIII (1981), p. 753–754
1434. „Cercetări istorice“ (serie nouă), XI, Iași, 1980, 758 p. (Ștefan S. Gorovei). XIX (1982), p. 870–871
1435. „Comparative Studies in Society and History“, Cambridge University Press, 24, 1982, no. 1–4, 711 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 597
1436. „Crisia“, X, Oradea, 1980, 793 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 871–872
1437. „Dacoromania“, Jahrbuch für östliche Latinität, Freiburg/München, Verlag Karl Alber, II, 1974, 375 p. (Al. Zub). XIII (1976), p. 439–440
1438. „Dacoromania“, Jahrbuch für östliche Latinität, III, 1975–1976, hrsg. von PAUL MIRON. Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 312 p. (Victor Spinei). XV (1978), p. 603–605
1439. „D. H. Bulletin d'information“, Société de démographie historique, Paris, 1981, nos. 32–34 (Ecatarina Negruț). XX (1983), p. 597–598
1440. „Dialogue“, Revue d'études roumaines, Montpellier, 1/1978, 2–3/1979 (Al. Zub). XVIII (1981), p. 837
1441. „Dialogue“, Revue d'études roumaines, Montpellier, 4–5/1980, 6–7/1981, (Al. Zub). XX (1983), p. 598
1442. „Drobeta“, III, Muzeul regiunii Porților de Fier, Drobeta-Turnu Severin, 1978, 204 p. (Tudor M. Rădoi). XVI (1979), p. 617–619
1443. „The English Historical Review“, London, vol. XC VII, 1982, 960 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 559
1444. „Ethnologica“, nr. 1, 2/1978, nr. 1, 2/1979 (Eugen Agrigoroaiei). XIX (1982), p. 872–875
1445. „Ethnologica“, 2, București, 1979, 159 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 747
1446. „Ethnologica“, București, 1981, 191 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 875
1447. „Ethnologica“, București, 1982, 210 p. (Ștefan Lemny). XX (1983), p. 579
1448. „Forschung“, Mitteilungen der DFG, Bonn, 1–3/1982 (Al. Zub). XX (1983), p. 599
1449. „Forschungen zur Volks-und Landeskunde“, Sibiu, Bd. 24, Nr. 1, 1981, 142 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 875
1450. „Forschungen zur Volks-und Landeskunde“, Sibiu, Bd. 24, Nr. 2, 1981, p. (L. Boicu). XX (1983), p. 579
1451. „Hierasus“, Anuarul Muzeului Județean, I, Botoșani, 1978, 605 p. (C. Tofan). XVIII (1981), p. 696–698
1452. „Hierasus“, Anuarul Muzeului Județean, II, Botoșani, 1980, 400 p. (Alexandru Andronic). XX (1983), p. 579–581
1453. „Histoire, économies et société, Paris, I, 1982, 1–3 (Al. Zub). XX (1983), p. 599–600
1454. „Histoire de l'historiographie. Revue internationale“, Milano, I, 1982, 1, 153 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 600–601
1455. „Humboldtiana“, Bonn, 1980, 131 p.; 1981, 128 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 601
1456. „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas“, Wiesbaden, Band 29, 1981, Hefte 1–4 (L. Boicu). XX (1983), p. 601–602
1457. „The Journal of American History“, Vol. 68, No. 1, June 1981; Vol. 68, No. 2, September 1981; Vol. 68, No. 3, december 1981; Vol. 68, No. 4, March 1982, Bloomington (Indiana, U.S.A.), 1100 p. (Gh. Buzatu). XX (1983), p. 602–603
1458. „Manuscriptum“, XIII, nr. 1–4, 1982 (Ștefan Lemny). XX (1983), p. 581
1459. „Marisia“, Tirgu Mureș, V, 1975, 399 p.; VI, 1976, 716 p. (Gh. I. Florescu). XIV (1977), p. 645–646
1460. „Memoria Antiquitatis“, VI–VIII (1974–1976), Piatra Neamț, 1981, 372 p. (Tamilia-Elena Marin). XX (1983), p. 581–582

1461. ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, *Memoriile secției de științe filologice, literatură și artă*, seria IV, tomul II, 1979–1980, București, Ed. Academiei R. S. R., 1981, 244 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 875
1462. ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, *Memoriile secției de științe istorice*, seria IV, tomul II, 1977, București, Ed. Academiei R.S.R., 1979, 171 p. (Ștefan S. Gorovei). XVII (1980), p. 768–769
1463. ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, *Memoriile secției de științe istorice*, seria IV, tomul III, 1978, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 71 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 758–759
1464. ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, *Memoriile secției de științe istorice*, seria IV, tomul V, 1980, București, Ed. Academiei R.S.R., 1982, 184 p. (Ștefan S. Gorovei). XX (1983), p. 582–583
1465. „Mitropolia Ardealului”, Sibiu, XXVI, 1981, nr. 1–12, 931 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 583
1466. „Mitropolia Banatului”, Timișoara, XXXI, 1981, nr. 1–12, 782 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 583–584
1467. „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Iași, LVII, 1981, nr. 1–12, 836 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 584
1468. „Mitropolia Olteniei”, Craiova, XXXIII, 1981, nr. 1–12, 704 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 584
1469. „Mitteilungen”, Bonn, Heft 39, 1981, 72 p.; Heft 40, 1982, 72 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 603
1470. „Osteuropa”. Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens, Stuttgart, 30 Jg., Heft 3–9, 1980, p. 649–1078 (Al. Zub). XIX (1982), p. 887
1471. „Österreichische Osthefte”, Wien, 1–3, 1979 (Al. Zub). XVII (1980), p. 867
1472. „Philosophy and History”, Tübingen, XV, 1982, 1–2, 192 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 603
1473. „Revista arhivelor”, anul L, vol. XXXV, 1973, nr. 1–4, 702 p. (D. Șandru). XII (1975), p. 387–389
1474. „Revista arhivelor”, anul LIX, vol. XLIV, 1982, nr. 1–4, 435 p. (D. Agache). XX (1983), p. 585–586
1475. „Revista de istorie”, 34, 1981, nr. 1–12 (Aurel Filimon). XIX (1982), p. 876–882
1476. „Revue des études sud-est européennes” Bucarest, XVII, 1979 1–4 (Ștefan Lemny). XVII (1980), p. 863–867
1477. „Revue des études sud-est européennes”, Bucarest, XIX, 1981, 1–4, 823 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 882–883
1478. „Revue des études sud-est européennes”, Bucarest, XX, 1982, 1–4, 466 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 586
1479. „Revue d'histoire moderne et contemporaine”, Paris, t. XXVII, janvier-mars, 1980, 176 p. (Al. Zub). XVIII (1981), p. 840
1480. „Revue d'histoire moderne et contemporaine”, Paris, t. XXVIII, 1981 (Al. Zub). XIX (1982), p. 888
1481. „Revue d'histoire moderne et contemporaine”, Paris, t. XXIX, 1982, 1–4, 704 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 603–604
1482. „Revue roumaine”, Bucarest, XXXV, 1981, 6–7, 320 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 883
1483. „Revue roumaine d'études internationales”, Bucarest, XVI, 1982, 1–2 (57–58), 3 (59), 4–5 (60–61), 6 (62), 515 p. (Gh. Buzatu). XX (1983), p. 586–587
1484. „Revue roumaine d'histoire de l'art”, série *Beaux-Arts*, Bucarest, Tome XIX, 1982, 103 p. (Ion I. Solcanu). XX (1983), p. 587–588
1485. „Revue des sciences morales et politiques”, Paris, 137-e, 1982, 1–3, 560 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 604
1486. „Roumanian Review”, Bucharest, XXXVI, No. 1, 1982, 167 p. (Gh. Buzatu). XX (1983), p. 588–589
1487. „Roumanian Studies”. An International Annual of the Humanities and Social Sciences, Illinois, IV, 1976–1979, 221 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 888
1488. „The Slavonic and East European Review”, London, vol. 57, nr. 1–4, 1979, (Ștefan Lemny). XVIII (1981), p. 840–841
1489. „The Slavonic and East European Review”, London, vol. 58, nr. 1–4, 1980, 640–VIII p.; vol. 58, nr. 1–4, 1981, 640 p. + IX p. (Ștefan Lemny). XIX (1982), p. 889
1490. „The Slavonic and East European Review”, London, vol. 60, nr. 1–4, 1982, (L. Boicu). XX (1983), p. 604
1491. „Social Research”. An International Quarterly of the Social Sciences, New-York, XLVII, 1980, 3, p. 401–592 (Al. Zub). XIX (1982), p. 889
1492. „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, series *Historia*, XXVI, 1981, 1–2, 80+80 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 883
1493. „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, series *Historia*, XXVII, 1982, 80 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 589
1494. „Studii clasice”, București, XX, 1981, 192 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 589
1495. „Studii și cercetări de istoria artei”, seria *Artă plastică*, București, tomul 28 (1981), 191 p.; tomul 29 (1982), 73 p. (Ion I. Solcanu). XX (1983), p. 590–591
1496. „Studii și comunicări”, Focșani, II, 1979, 315 p.; III, 1980, 563 p. (Ștefan S. Gorovei). XIX (1982), p. 884
1497. „Studii și comunicări”, Focșani, IV, 1981, 516 p. (Gh. I. Florescu). XX (1983), p. 591–592
1498. „Suceava”. Anuarul Muzeului Județean, IV, 1977, 400 p. (Ștefan S. Gorovei). XV (1978), p. 605–606
1499. „Suceava”. Anuarul Muzeului Județean, V, 1978, 606 p. (Ștefan S. Gorovei). XVI (1979), p. 621
1500. „Suceava”. Anuarul Muzeului Județean, VI–VII, 1979–1980, 699 p. (Ștefan S. Gorovei). XVIII (1981), p. 698–700

1501. „Suceava”. Anuarul Muzeului Județean, VIII, 1981, 590 p. (Ștefan S. Gorovei). XX (1983), p. 592
1502. „Südosteuropa-Mitteilungen”. Vierteljahresschrift der Südosteuropa-Gesellschaft e. V. München, XVII (1977) — XVII (1978) (Al. Zub). XVII (1980), p. 871-872
1503. „Südost-Forschungen”, München, Bd. XXXVIII, 1979, 506 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 890
1504. „Synthesis. Histoire littéraire comparée”, V, Bucarest, 1978, 236 p. (Michaela Spinei). XVI (1979), p. 553-556
1505. „Synthesis”, VIII, 1981, 346 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 884
1506. „Synthesis”, IX, 1982, 96 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 592-593
1507. „Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, ian.-iun. 1982, 174 p. multipl. (Ștefan Lemny). XX (1983), p. 593
1508. „Zeitschrift für Kulturaustausch”, Stuttgart, XXVII (1977); XXVIII (1978), XXIX (1979), (Al. Zub). XVII (1980), p. 871
1509. „Zeitschrift für Kulturaustausch”, Stuttgart, 30.Jg., 1980, 534 p.; 31.Jg., 1981, 484 p., 32.Jg., 1982, 458 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 605-606
1510. „Zeitschrift für Ostforschung”, Marburg/Lahn, 30.Jg., 1981, 1-2, 320 p. (Al. Zub). XX (1983), p. 606
1511. „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, Köln/Wien, IV.Folge, 4.Jg., 1981, 1-2, 224 p. (Al. Zub). XIX (1982), p. 890

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

1512. Activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași în anii 1974-1975 (Gh. I. Florescu). XII (1975), p. 402-408
1513. Activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași în 1976 (I. Ciupercă). XIII (1976), p. 477-479
1514. Activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași în anul 1977 (St. Mărieș). XIV (1977), p. 719-722
1515. Activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași în anul 1978 (St. Mărieș). XV (1978), p. 683-686
1516. Activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași în anul 1979 (St. Mărieș). XVI (1979), p. 660-664
1517. Activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași în anul 1980 (St. Mărieș). XVII (1981), p. 845-851
1518. Activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași în anul 1981 (St. Mărieș). XIX (1982), p. 913-920
1519. Activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași în anul 1982 (St. Mărieș). XX (1983), p. 620-625

1520. Din cărțile primite de biblioteca Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” (Gh. Buzatu). XII (1975), p. 408-414

1521. Călătorie de documentare științifică în R. P. Bulgaria (M. Petrescu-Dimbovița). XII (1975), p. 393-399
1522. Călătorie de documentare științifică în R.S. Cehoslovacia (Gh. I. Florescu). XIV (1977), p. 717
1523. Călătorie de documentare științifică în R. D. Germană (St. Mărieș). XIV (1977), p. 717-718
1524. Călătorie de documentare științifică în R. D. Germană (St. Mărieș). XV (1978), p. 682
1525. Călătorie de documentare științifică în R. F. Germania (L. Boicu). XVII (1980), p. 883-884
1526. Călătorie de documentare științifică în R. F. Germania (Victor Spinei). XIX (1982), p. 908-912
1527. Călătorii științifice în R. F. Germania, Marea Britanie și Țările de Jos (Al. Zub). XIV (1977), p. 718-719
1528. Călătorie de documentare științifică în R. F. Germania (Al. Zub). XIX (1982), p. 912
1529. Călătorie de documentare științifică în Marea Britanie (Valeriu Florin Dobrinescu). XIX (1982), p. 902-907
1530. Călătorie de documentare științifică în R. P. Polonă (L. Șimanschi). XII (1975), p. 399-400
1531. Călătorie de documentare științifică în Statele Unite ale Americii (Gh. Buzatu). XVII (1980), p. 878-883
1532. Călătorie de documentare științifică în S.U.A. (D. Vitcu). XVIII (1981), p. 843-845
1533. Călătorie de documentare științifică în U.R.S.S. (Gh. Buzatu). XII (1975), p. 401-402
1534. Călătorie de documentare științifică în U.R.S.S. (I. Caproșu). XII (1975), p. 401
1535. Călătorie de documentare științifică în U.R.S.S. (Al. Zub). XIX (1982), p. 907-908

1536. Colocviul comisiei mixte româno-poloneze de istorie (L. Bolcu). XIII (1976), p. 479
1537. Al XIII-lea colocviu al Societății „Mihai Eminescu” din Freiburg (10-17 august 1974) (Al. Zub). XIII (1976), p. 473

1538. Al XV-lea colocviu al Societății „Mihai Eminescu” din Freiburg cu tema *Românii și Marea*, (Mangalia, 22–28 septembrie 1975) (V. Russu) XIII (1976), p. 474–475
1539. Al XVII-lea colocviu al Societății „Mihai Eminescu” din Freiburg cu tema *Independența națională și cultura autohtonă în istoria popoarelor europene. O sută de ani de la cucerirea independenței de stat a României* (Iasi—Tg. Neamț, 7–14 aprilie 1977) (I. Toderascu). XIV (1977), p. 712–713
1540. Al doilea colocviu de istorie anglo-român (Londra, 4–6 mai 1978) (Gh. Buzatu). XV (1978), p. 677–678
1541. Colocviul „Dimitrie Cantemir” la Freiburg (R. F. Germania) (Al. Zub). XII (1975), p. 393
1542. Colocviu franco-român (V. Cristian). XIV (1977), p. 716
1543. Colocviul româno-american (Suceava, 18–21 august 1974) (Al. Zub). XIII (1976), p. 473–474
1544. Al III-lea colocviu româno-englez de istorie (Ștefan Lening). XIX (1982), p. 855–857
1545. Colocviu româno-german (V. Cristian). XIV (1977), p. 715–716
1546. Colocviul de istorie româno-polon (Al. Zub). XX (1983), p. 619–620
1547. Colocviile slovac-român (Nitra, 1–2 octombrie 1980) și româno-slovac (București, 3–7 noiembrie 1981) (Silvia Teodor). XX (1983), p. 607–609
1548. Colocviul nr. 271 : *Sfârșitul timpurilor glaciare în Europa. Cronostratigrafia și ecologia culturilor paleoliticului final* (Bordeaux, 24–29 mai 1977) (Vasile Chirica). XIV (1977), p. 714–715
1549. Al VIII-lea Congres internațional de epigrafie greacă și latină (Silviu Sanie). XX (1983), p. 616–617
1550. Al XV-lea Congres internațional de genealogie și heraldică (Ștefan S. Gorovei). XX (1983), p. 612–614
1551. Al VII-lea Congres internațional de istorie turcă (Tahsin Gemil). XIV (1977), p. 711–712
1552. Al X-lea Congres internațional de științe pre- și protoistorice de la Ciudad de Mexico (Mircea Petrescu-Dîmbovița). XX (1983), p. 609–610
1553. Al II-lea Congres internațional de turcologie (Tahsin Gemil). XIV (1976), p. 709–710
1554. Consfătuirea arheologică de la Nove Vozokany (Mircea Petrescu-Dîmbovița). XX (1983), p. 614–615
1555. <Dezbateri cu tema> *Sarcini și probleme privind editarea Corpusului național de izvoare documentare* (Ștefan S. Gorovei). XV (1978), p. 675–677
1556. A cincea ediție a săptămînilor philippopolitane de istorie și cultură tracică (Mircea Petrescu-Dîmbovița). XX (1983), p. 617–619
1557. Masa rotundă *Orașe și populații din Illyricum-ul protobizantin (secolele VI–VII e. n.)*, Roma, 12–14 mai 1982 (Dan Gh. Teodor). XX (1983), p. 610–612
1558. Seminarul internațional *Criza destinderii și perspective ale cooperării în Europa* (Gh. I. Florescu). XIX (1982), p. 894–895
1559. Sesiunea Comisiei mixte româno-polone de istorie (L. Boicu). XV (1978), p. 679
1560. Simpozionul de arheologie organizat de Fundația „Alexander von Humboldt” (Ion Ioniță). XIX (1982), p. 891–892
1561. Simpozion de biblioteconomie (Iasi, 27–29 octombrie 1977) (Cornelia Mădă). XV (1978), p. 680–682
1562. Simpozionul româno-vest-german de istorie și arheologie *Geto-dacii în context european* (Ion Ioniță). XIX (1982), p. 892–894
1563. Al doilea simpozion internațional de tracologie de la Roma organizat de Fundația Europeană „Drăgan” (M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe, Mihai Irimia). XVII (1980), p. 873–877
1564. Al III-lea Simpozion internațional de tracologie (Mircea Petrescu-Dîmbovița). XIX (1982), p. 897–898
1565. Simpozionul de la Zwettl (Austria) (I. Ioniță). XV (1978), p. 680
1566. Teze de doctorat (susținute în 1975 de Dumitru Vițcu și Veniamin Ciobanu). XII (1975), p. 417
1567. Teze de doctorat (susținute în 1976 de Valeriu Florin Dobrinescu, Gh. I. Florescu și Tahsin Gemil). XIII (1976), p. 476–477
1568. Teză de doctorat (susținută în 1977 de Steluța Mărieș). XIV (1977), p. 719
1569. Teze de doctorat (susținute în 1977 — Ioan Ciută — și în 1978 — Adrian Macovei). XV (1978), p. 602–603
1570. Teze de doctorat (susținute în 1979 de Ioan Murariu și Corneliu Istrati). XVI (1979), p. 659
1571. Profesorul Alexandru Boldur la 95 de ani (Alexandru Andronic). XVIII (1981), p. 853–855
1572. Profesorul C. Cihodaru la 75 de ani (Ștefan S. Gorovei). XIX (1982), p. 921–922
1573. Nicolae Corivan la a 70-a aniversare. XII (1975), p. 415–416
1574. Dr. Nicolae Grigoraș la 70 de ani. (Nistor Ciocan). XVIII (1981), p. 857–858
1575. Profesorul Mihai Guboglu la 70 de ani (Anca Radu). XIX (1982), p. 923–924
1576. Paul Mihail la a 70-a aniversare. XII (1975), p. 417–418
1577. Cerceătorul Anton Nițu la 70 de ani (Vasile Chirica). XX (1983), p. 633–634

1578. Profesorul Mircea Petrescu-Dimbovița la 65 de ani (*Dan Gh. Teodor*). XVIII (1981), p. 859-861
1579. Profesorul Dan Simonescu la 80 de ani (*Al. Zub*). XX (1983), p. 629-631
1580. Profesorul Constantin A. Stoide la 80 de ani (*Leon Șimanschi*). XX (1983), p. 627-628
1581. Profesorul Radu Vulpe la 80 de ani (*Mircea Petrescu-Dimbovița*). XVII (1981), p. 889-895
1582. Profesorul Nicolae Zaharia la 80 de ani (*Dan Gh. Teodor*). XVII (1980), p. 885-887
1583. Janeta Benditer (*I. Saizu*). XVIII (1981), p. 863
1584. Dumitru Berlescu (*Al. Zub*). XI (1974), p. 375-376
1585. Mihai Berza (*Paul Mihail*). XV (1978), p. 687-698
1586. Alexandru Boldur (*Alexandru Andronic*). XX (1983), p. 635-637
1587. Ghenuță Coman (*Dan Gh. Teodor*). XVIII (1981), p. 869-873
1588. Nicolae Corivan (*Iosif E. Naghiu*). XVI (1979), p. 665-670
1589. Emil Diaconescu (*D. Ciurea și Iosif E. Naghiu*). XV (1978), p. 689-690
1590. Constantin C. Giurescu (*Gh. Buzatu*). XIV (1977), p. 733-735
1591. Alexandru I. Gonta (*Paul Mihail*). XIV (1977), p. 723-724
1592. Nicolae Gostar (*M. Petrescu-Dimbovița*). XV (1978), p. 691-693
1593. Traian Lungu (*Gh. Buzatu*). XIV (1977), p. 725-726
1594. Eugenia Neamtu (*Alexandru Andronic*). XVIII (1981), p. 865-866
1595. Corina Nicolescu (*Ștefan S. Gorovei*). XIV (1977), p. 727-728
1596. Andrei Otetea (*V. Cristian*). XIV (1977), p. 729-731
1597. I. D. Ștefănescu (*Ștefan S. Gorovei*). XVIII (1981), p. 871-872
1598. Dumitru Tudor (*Virgil Mihăilescu-Bîrliba*). XIX (1982), p. 925-926
1599. Constantin Turcu (*Gh. Sibechi*). XVIII (1981), p. 867-868
1600. Emilia Zaharia (*Vasile Chirica*). XVI (1979), p. 671

INDICE *

A

- AGACHE, D. — 6, 148, 354, 356, 357, 531, 819, 853, 864, 1474
 AGRIGOROAIEI, Eugen — 507, 997, 1444
 AGRIGOROAIEI, Ion (I.) — 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 412 a, 413, 486, 696, 1020, 1137, 1275
 ANDEA, Avram — 703
 ANDRESCU, Ștefan — 14, 15, 340₁—7, 341₁—2, 359
 ANDREI, Petre P. — 493
 ANDRONIC, Alexandru — 16, 17, 18, 19, 403, 1001, 1056, 1109, 1236, 1290, 1372, 1452, 1571, 1586, 1594
 ANGELESCU, Constantin C. — 20, 21, 22, 23, 24, 649
 ANGELESCU, Ioana — 876
 ANTON-MANEA, Cristina — 1057
 APOSTOLESCU, Virgil — 25, 26
 ARAMĂ, Dalila-Lucia — 295, 355
 AVRAM, Sultana — 27

B

- BADĂRAU, Gabriel — 28, 29, 30, 31, 429, 489, 490, 570, 663, 787, 845, 936, 952, 1024, 1085, 1153, 1177, 1319, 1354
 BENDITER, J. — 32, 33, 34, 35, 624, 625, 741, 824, 1176, 1231, 1294, 1294 a, 1294 b, 1363
 BITOLEANU, Ion — 36
 BOCȘAN, Nicolae — 1329
 BODINGER, M. — 1349
 BOICU, L. — 37, 38, 39, 40, 360, 382, 474, 479, 544, 554, 645, 693, 793, 804, 923, 1000, 1026, 1045, 1090, 1138, 1353, 1390, 1450, 1456, 1490, 1525, 1536, 1559
 BOLD, Emilian — 41, 42, 815, 831, 895
 BORDEIANU, Mihai — 43, 342

- BOTEZ, C. (Constantin Th.) — 44, 833
 BOUNEGRU, Octavian — 45, 383, 750, 1114
 BUJOREANU, Ștefan — 46, 296
 BURAC, Constantin — 555, 667, 732, 924, 980, 1252, 1330
 BURLEC, Liviu — 47, 933, 1061
 BUZATU, Gh. — 1, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 297, 370, 374, 420, 421, 425, 462, 468, 522, 577, 593, 611, 617, 618, 630, 646, 664, 683, 729, 742, 751, 753, 779, 788, 798, 799, 809, 829, 830, 894, 898, 913, 917, 930, 932, 963, 978, 996, 1017, 1058, 1067, 1117, 1129, 1150, 1158, 1185, 1219, 1226, 1228, 1288, 1302, 1306, 1316, 1320, 1321, 1369, 1370, 1386, 1457, 1483, 1486, 1520, 1531, 1533, 1540, 1590, 1593.

C

- CALCAN, G. — 13
 CANCIUC, I. D. — 1074
 CAPROȘU, I. — 55, 298, 299, 431, 529, 530, 547, 582, 592, 654, 655, 656, 665, 669, 677, 730, 777, 778, 842, 873, 874, 928, 964, 985, 989, 1074, 1075, 1098, 1115, 1142, 1156, 1163, 1227, 1248, 1251, 1261, 1262, 1263, 1268, 1283, 1341, 1373, 1376, 1383, 1389, 1393, 1534
 CARDĂȘ, Andrei — 56, 57
 CATARGIU, Virgil — 58, 59, 60, 61, 62
 CATRINARI, M. — 790
 CARAMIDARU, C. — 722, 1034, 1232, 1324
 CERNOVODEANU, Paul — 63, 64, 300
 CHEPTEA, Stela — 181, 182, 1182
 CHIRIAC, Costel — 1269
 CHIRICA, Vasile — 503, 733, 1174, 1548, 1577, 1600

* Toate contribuțiile, științifice sau documentare, sînt indicate cu cifre *cursiv*.

CHIȚANU, Sorin — 469, 674, 706, 832, 895, 1025, 1220, 1221, 1244, 1245
 CIHO, M. (Miron) — 65, 335, 614, 735, 827, 877, 896, 931, 1257, 1340, 1378
 CIHODARU, C. — 66, 67, 68, 326, 327
 CIOBANU, Veniamin — 301, 336, 601, 754, 786, 818, 821, 1367, 1405
 CIOCAN, Nistor — 302, 319, 524, 986, 1287, 1297, 1433, 1574
 CIOCEA, Elvira — 424, 1121
 CIORBEA, Valentin — 69, 70, 71, 241, 262, 865, 943, 965, 1136
 CIUBOTARU, Mircea — 72, 358
 CIUBOTARU, Neculai Gr. — 73
 CIUCA, Marcel (M. D.) — 303, 372, 942
 CIUPERCĂ, I. — 74, 75, 76, 77, 78, 430, 1513
 CIUREA, D. — 2, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 342, 520, 1589

CIUTĂ, I. — 90
 CLIVETI, Gheorghe — 91, 602, 838, 1018, 1079

COCOREANU, Aurelian — 813
 COJOCARIU, M. — 454, 536, 1040, 1092, 1284, 1336

COJOCARU, Irina — 1350

COLUMBEANU, Sergiu — 92

CORBEA, Andrei — 328, 337, 1371

CORFUS, Ilie — 93, 94

CORIVAN, N. — 437, 640, 837, 1155, 1175, 1318

CRISTIAN, V. — 95, 96, 97, 98, 99, 1391, 1392, 1542, 1545, 1596

D

DASCĂLU, Nicolae — 100, 101, 1172

DASCALESCU, I. — 1131

DEJAN, Ion (Virser, R. S. F. Jugoslaviei) — 304

DERSCANU, Emilia — 1030

DIACONESCU, Emil — 102

DIACONU, Petre — 739

DÎRDALĂ, Ionel — 103, 104, 105, 343

DOBRINESCU, Valeriu Florin — 53, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 297, 495, 590, 1374, 1529

DOGARU, Maria — 116

DUMITRAȘCU, Gh. — 117

DUMITRAȘCU, Nicolae — 769

DUMITRU, I. — 1152

E

EDROIU, Nicolae — 680, 982, 1105

ENEA, Tinca — 782, 971

ESKENASY, Victor — 118, 344, —2, 757
 EȘANU, Leon — 119, 154, 606, 672, 764, 841

F

FASSEL, Horst — 120, 121, 153, 557, 905

FILIMON, Aurel — 875, 1475

FLIPOIUC, I. — 122

FILORESCU, Gh. I. — 54, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 338, 390, 422, 438, 470, 527, 535, 543, 561, 567, 636, 758, 781, 848, 879, 880, 920, 947, 948, 956, 990, 1010, 1038, 1039, 1049, 1122, 1165, 1187, 1193, 1216, 1217, 1218, 1225, 1234, 1242, 1279, 1325, 1422, 1423, 1430, 1431, 1459, 1497, 1512, 1522, 1558

G

G Aidagis, Nikos — 129, 305, 1050

GEMIL, Tahsin — 345, 346, 599, 836, 949, 950, 961, 1551, 1553

GHIȚEANU, Tudor — 130

GIANFELICI, Paolo (Roma) — 131

GIURESCU, Dinu C. — 132, 433, 540

GONȚA, Alexandru I. — 133, 134, 135

GOROVEI, Stefan S. — 136, 137, 138, 139, 140, 306, 329, 347, —6, 355, 361, —10, 362, —5, 363, —5, 365, 367, 392, 409, 444, 447, 456, 488, 500, 508, 523, 533, 545, 546, 552, 556, 564, 571, 591, 598, 612, 616, 620, 621, 627, 632, 643, 651, 653, 658, 659, 661, 666, 670, 685, 686, 708, 713, 755, 756, 789, 805, 852, 856, 858, 862, 868, 889, 891, 900, 929, 946, 951, 974, 992, 1006, 1019, 1069, 1077, 1087, 1095, 1096, 1145, 1179, 1249, 1250, 1296, 1300, 1311, 1334, 1335, 1344, 1348, 1398, 1402, 1416, 1424, 1429, 1432, 1434, 1462, 1464, 1496, 1498, 1499, 1500, 1501, 1550, 1555, 1572, 1595, 1597

GOSTAR, N. — 142, 143, 330, 1083, 1181
 GOUDOEVER, Albert P. van (Utrecht) — 144

GRIGORAS, N. — 145, 146, 584

GUBOGIU, M. — 419, 832

H

HEGEMANN, Margot — 1388

HOLBAN, Th. — 307, 308, 309

I

IACOB, Gh. — 534, 1375

IACOBESCU, Mihai — 147

IGNAT, Georgeta — 148, 572

IONESCU, Dimitrie Gh. — 348
 IONESCU, Gion — 310
 IONIȚA, Ion — 1201, 1560, 1562, 1565
 IORDĂCHIȚA, C. — 395, 517
 IOSIPESCU, Sergiu — 149, 349, —2, 445, 446, 817, 826, 886
 IRIMIA, Mihai — 1563
 IRIMIA, Viorel — 551, 861
 ISCRU, G. D. — 150, 151
 ISTRATE, Silvia — 152
 ISTRATI, Corneliu — 1089
 IVANESCU, D. — 153

K

KAREŢKI, A. — 154, 155

L

LASZLÓ, A. — 331, 878, 1080, 1081
 LATEŞ Zenovia — 156, 157
 LEMNY, Ştefan — 158, 159, 160, 161, 394, 397, 399, 414, 443, 449, 463, 477, 478, 485, 499, 510, 521, 532, 601, 633, 634, 675, 720, 725, 727, 734, 749, 752, 765, 771, 773, 775, 780, 783, 785, 807, 814, 840, 857, 883, 897, 899, 912, 953, 957, 958, 966, 967, 975, 993, 994, 1003, 1005, 1035, 1047, 1051, 1099, 1111, 1112, 1135, 1141, 1191, 1211, 1235, 1247, 1260, 1260 a, 1274, 1277, 1286, 1323, 1352, 1379, 1382, 1394, 1397, 1412, 1418, 1447, 1458, 1476, 1488, 1489, 1507, 1544

LICA, Elena-Emilia — 162, 538, 639
 LICA, Vasile — 163, 329, 384, 440, 597, 716
 LIGOR, Alexandru — 648
 LOGHIN, A. — 164
 LUCA, Elena — 560, 921
 LUNGU, Elena — 354, 355, 802

M

MACOVEI, Adrian — 165, 166, 167, 168, 284, 350, 1264
 MANTU, Cornelia-Magda — 569
 MARIN, Dumitru V. — 169
 MARIN, Iulia D. — 169
 MARIN, Tamalia-Elena — 1460
 MARINESCU, C. Gh. — 170, 171
 MATEESCU, Tudor — 172, 173
 MĂRIEŞ, Steluţa (S., Stela) — 174, 175, 810, 1514, 1515, 1516, 1517, 1518, 1519, 1523, 1524
 MĂȚA, Cornelia — 476, 747, 748, 1561

MIHAIL, Paul — 176, 177, 311, 312, 313, 314, 364, 373, 412, 650, 652, 885, 1059, 1259, 1585, 1591
 MIHĂILESCU-BIRLIBA, Virgil — 400, 1273, 1291, 1317, 1598
 MITREA, Ion — 849
 MOHLENKAMP, Renate (Münster) — 178, 179
 MUREŞANU, Sorin — 180, 926, 979

N

NAGHIU, Iosif E. — 631, 800, 1224, 1588, 1589
 NANU, Valentin — 406
 NEAMŢU, Eugenia — 181
 NEAMŢU, Vasile — 3, 181, 182
 NECULA, Vasile I. — 565, 987
 NEGRE, Felicia — 183
 NEGRE, Valentin — 183
 NEGRUŢI, Ecaterina — 184, 185, 186, 187, 188, 189, 467, 583, 768, 1413, 1414, 1439
 NICOLAE, O. — 831

P

PALL, Marta — 944, 1180
 PAŞALIU, Iulian — 190, 191
 PACURARIU, Mircea — 988
 PADUREANU, Dominiuş I. — 192
 PALTÂNEA, Paul — 193, 194, 471, 513, 609, 938, 1011
 PAUNESCU, Emil — 195
 PAVĂLOIU, Mariana — 71
 PETRACHE-LEMNY, Doina — 1299
 PETRESCU-DIMBOVIȚA, Mircea — 5, 1521, 1552, 1554, 1556, 1563, 1564, 1581, 1592
 PIPPIDI, Andrei — 196, 197
 PÎRVU, Sorin — 115
 PLATON, Alexandru-Florin (Florin) — 198, 379, 432, 574, 585, 586, 647, 718, 806, 901, 903, 914, 1173, 1188, 1197, 1351, 1387
 PLATON, Gh. — 40, 199, 200, 201, 202, 203, 339, 368, 369, 396, 417, 483, 484, 608, 641, 893, 1062, 1124, 1154, 1166, 1278
 PLEŞIA, Ştefan — 518
 POP, Ioan-Aurel — 204, 968, 1027
 POPA, Anghel — 1132
 POPESCU, Emil — 759
 POPESCU, Rica — 19
 POPOVICI, Rodica — 945, 1372
 PORCESCU, Scarlat — 205

PUNGA, Gh. — 206, 207, 208, 448, 772,
999, 1004, 1032, 1036, 1084, 1143,
1144, 1184, 1342
RADU, Anca — 446, 600, 886, 1575
RAȚOI, Tudor — 835, 1407, 1442
RIPA-BUICLIU, Dan — 315
ROTEA, Mihai — 1162
RUS, Tr. — 209
RUSSU, V. — 210, 211, 212, 213, 1538
RUSU, Dumitru D. — 42, 214, 215, 216,
217, 607, 1307

S

SABADOS, Marina Ileana — 218
SAIZU, I. — 54, 164, 219, 220, 221, 222,
223, 224, 225, 226, 514, 515, 573, 613,
1041, 1076, 1241, 1243, 1258, 1326,
1583
SANIE, Silviu — 227, 1403, 1549
SĂRMĂȘANU, M. — 860, 1086
SCHRAMM, Gottfried (Freiburg i. Br.) —
228
SCURTU, Ioan — 229, 230
SIBECCHI, Gh. — 231, 1599
SION, Ion T. — 316, 317
SOLCANU, Ion I. — 232, 233, 234, 235,
318, 684, 797, 934, 1102, 1103, 1116,
1183, 1345, 1484, 1495
SPINEI, Michaela — 1426, 1504
SPINEI, Victor — 236, 237, 628, 702, 1072,
1438, 1526
STANCIU, Dumitru (Dumitru Gh.) — 238,
239, 240

STANCIU, M. — 241

STOICESCU, N. — 351

STOIDE, Const. A. — 242, 243, 244, 245,
246, 247, 248, 249, 250, 251, 332, 352,
494, 1127, 1333, 1347

STRUGARIU, M. — 13

SZÉLL, Erzsébet — 1314

Ș

ȘANDRU, D. — 54, 252, 253, 254, 255,
256, 257, 258, 259, 260, 261, 262,
378, 511, 516, 694, 843, 1178, 1295,
1366, 1427, 1473

SIMANSCHI, Leon (L.) — 263, 264, 266,
319, 320, 333, 354, 575, 642, 784,
801, 1192, 1194, 1238, 1239, 1331,
1530, 1580

SIMANSCHI, Vasile — 267

T

TANASA, Gheorghe — 268, 487

TEODOR, Dan Gh. — 269, 270, 271, 981,
1557, 1578, 1582, 1587

TEODOR, Pompiliu — 272, 1415

TEODOR, Silvia — 922, 941, 973, 1037,
1120, 1149, 1190, 1303, 1360, 1406,
1547

THEODORESCU, Răzvan — 273

TIMOFTE, M. — 212, 274, 594

TIRON, V. — 354

TODERAȘCU, Ion (I.) — 275, 276, 277,
321, 334, 502, 549, 568, 657, 671,
728, 740, 916, 1007, 1008, 1060, 1229,
1327, 1539

TODERAȘCU, N. — 528, 1065, 1253

TOFAN, C. — 638, 1401, 1451

TUDORAN, Georgeta — 278

U

URSULESCU, Nicolae — 629, 1032 a

URZICA, Sabin — 760, 969, 983, 1046

V

VASILESCU-CAPSALI, Nicolae — 315

VATAVU, Mihai — 279, 280, 322, 323,
324, 416, 578, 579, 954, 1240

VELIMAN, Valeriu — 281

VITCU, Dumitru — 213, 282, 283, 284,
285, 286, 287, 890, 1532

VULPE, Al. — 1563

W

WILLAUME, Marguerite (Lublin) — 288

Z

ZAHARIA, Dumitru — 325

ZUB, Al. — 289, 290, 291, 292, 293, 294,
353, 366, 371, 375, 376, 377, 380,
381, 385, 386, 387, 388, 389, 391,
393, 398, 401, 402, 404, 405, 407,
408, 410, 411, 415, 418, 423, 426,
427, 428, 434, 435, 436, 439, 441,
442, 450, 451, 452, 453, 455, 457,
458, 459, 460, 461, 464, 465, 466,
472, 473, 475, 480, 481, 482, 491,
492, 496, 497, 498, 501, 504, 505, 506,
509, 512, 519, 525, 526, 537,
539, 541, 542, 548, 550, 553,
558, 559, 562, 563, 566, 576,
580, 581, 587, 588, 589, 595,
596, 603, 604, 605, 615, 619,
622, 623, 626, 635, 637, 660, 662,
668, 673, 676, 678, 679, 681, 682, 687,
688, 689, 690, 691, 692, 695, 697, 698,
699, 700, 701, 704, 705, 707, 709, 710,
711, 712, 714, 715, 717,
719, 721, 723, 724, 726, 731,

736, 737, 738, 743, 744, 745,
 746, 761, 762, 763, 766, 767, 770, 774,
 776, 791, 792, 794, 795, 796, 803, 808,
 811, 812, 816, 820, 822, 823, 825, 828,
 834, 839, 844, 846, 847, 850, 851, 854,
 855, 859, 863, 866, 867, 869, 870, 871,
 872, 881, 884, 887, 888, 892, 902, 904,
 906, 907, 908, 909, 910, 911, 915, 918,
 919, 925, 927, 935, 937, 939, 940, 955,
 959, 960, 962, 970, 972,
 976, 977, 984, 991, 995,
 998, 1002, 1009, 1012, 1013,
 1014, 1015, 1016, 1021, 1022, 1023,
 1028, 1029, 1031, 1033, 1042, 1043,
 1044, 1048, 1052, 1053, 1054, 1055,
 1063, 1064, 1066, 1068, 1070, 1071,
 1073, 1078, 1082, 1088, 1091, 1093,
 1094, 1097, 1100, 1101, 1104, 1106,
 1107, 1108, 1110, 1113, 1118, 1119,
 1123, 1125, 1126, 1128, 1130, 1133, 1134,
 1139, 1140, 1146, 1147, 1148, 1151,
 1157, 1159, 1160, 1161, 1164, 1167,
 1168, 1169, 1170, 1171, 1186, 1189,

1195, 1196, 1198, 1199, 1200, 1202, 1203,
 1204, 1205, 1206, 1207, 1208, 1209, 1210,
 1212, 1213, 1214, 1215, 1222, 1223,
 1230, 1233, 1237, 1246, 1254, 1255,
 1256, 1265, 1266, 1267, 1270, 1271,
 1272, 1276, 1280, 1281, 1282, 1285, 1289,
 1292, 1293, 1298, 1301, 1304, 1305,
 1308, 1309, 1310, 1312, 1313, 1315,
 1322, 1328, 1332, 1337, 1338, 1339,
 1343, 1346, 1355, 1356, 1357, 1358,
 1359, 1361, 1362, 1364, 1365, 1368,
 1377, 1380, 1381, 1384, 1385, 1395,
 1396, 1399, 1400, 1404, 1408, 1409,
 1410, 1411, 1417, 1419, 1420, 1421,
 1425, 1428, 1435, 1436, 1437, 1440,
 1441, 1443, 1445, 1446, 1448, 1449, 1453,
 1454, 1455, 1461, 1463, 1465, 1466, 1467,
 1468, 1469, 1470, 1471, 1472, 1477,
 1478, 1479, 1480, 1481, 1482, 1485, 1487,
 1491, 1492, 1493, 1494, 1502, 1503,
 1505, 1506, 1508, 1509, 1510, 1511,
 1527, 1528, 1535, 1537, 1541, 1543,
 1546, 1579, 1584

ABREVIERI

AAR	= Analele Academiei Române
AES	= Analele economice și statistice
AIHAC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj
AIHAI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de lingvistică și istorie literară (Iași)
AM	= Arheologia Moldovei
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis (Vaslui)
Anale	= Analele Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R. (Anale de istorie)
AR	= Arhiva Româncască (ambele serii)
ARMSI	= Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice
ARMSL	= Academia Română, Memoriile Secțiunii Literare
ARMSȘ	= Academia Română, Memoriile Secțiunii Științifice
AȘRS	= Arhiva pentru știință și reformă socială
AȘUI	= Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași
AUB	= Analele Universității București
BCI	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BIER	= Buletinul Institutului Economic Român
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BSHAR	= Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
CDM	= Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat, București, vol. I—V
CDM, S.1	= <i>idem</i> , Supliment I
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CL	= Cercetări literare
CMRS	= Cahiers du monde russe et soviétique
CvL	= Convorbiri literare (ambele serii)
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaților
DIR	= Documente privind istoria României
DRH	= Documenta Romaniae Historica
FHD	= Fontes Historiae Dacoromanae
GB	= Glasul Bisericii
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LR	= Limba română
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MCA	= Materiale și cercetări arheologice
MemAnt	= Memoria Antiquitatis
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
MO	= Mitropolia Olteniei

NEH	= Nouvelles Études d'Histoire
RA	= Revista arhivelor
REB	= Revue des Études Byzantines
REI	= Revue des Études Islamiques
RER	= Revue des Études Roumaines
RES	= Revue des Études Slaves
RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes
RFR	= Revista Fundațiilor Regale
RHMC	= Revue d'histoire moderne et contemporaine
RHSEE	= Revue historique du Sud-Est européen
RdI	= Revista de istorie
RI	= Revista istorică
RIAF	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
RITL	= Revista de istorie și teorie literară
RIR	= Revista istorică română
RM	= Revista muzeelor
RMM	= Revista muzeelor și monumentelor
RRH	= Revue roumaine d'histoire
RRSI	= Revista română de studii internaționale
Rsl	= Romanoslavica
SAI	= Studii și articole de istorie
SAO	= Studia et Acta Orientalia
SCB	= Studii și cercetări de bibliologie
SCIA	= Studii și cercetări de istoria artei
SCI	= Studii și cercetări istorice (ultimele tomuri din <i>CI</i> , seria veche)
SCIM	= Studii și cercetări de istorie medie
SCIV	= Studii și cercetări de istorie veche
SCIVA	= Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
SCN	= Studii și cercetări de numismatică
SCȘI	= Studii și cercetări științifice, Iași
SMIC	= Studii și materiale de istorie contemporană
SMIM	= Studii și materiale de istorie medie
SMIMd	= Studii și materiale de istorie modernă
SMMIM	= Studii și materiale de muzeografie și istorie militară
SOF	= Südost-Forschungen (München)
SUBB	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai
VR	= Viața Românească

Autorii sînt rugați să folosească aceste abrevieri în materialele trimise pentru publicare, semnalînd titlurile necuprinse în această listă.

„Anuarul” editat de Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” — care continuă, din 1964, seria de *istorie* a revistei „Studii și cercetări științifice”, Iași, apărută între 1950 și 1963 — cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei României (veche, medievală, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale etc. Publicația se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei românești și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

Difuzarea „Anuarului” în țară este asigurată de către redacție; în străinătate, revista poate fi procurată prin intermediul ILEXIM, serviciul export-import presă, str. 13 Decembrie nr. 3, P.O.B. 1—136, 1—137, telex 11226, 70011 București.

Tiparul executat sub cd. 2
la Întreprinderea poligrafică Iași
str. 7 Noiembrie nr. 49
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

*Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”,
tom. XX, p. 1 — 696, Iași, 1983*

40559